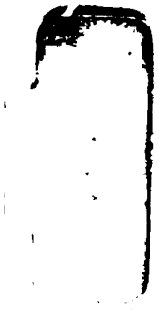

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

LIBRARY
JUL 9 1964
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

7

XVIII. ÉVFOLYAM 1963 JÚLIUS

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

PÁLFY JÓZSEF: Összefogni a fegyverek nélküli világért — — — 1
KALMÁR GYÖRGY: Afrika egysége — — — — — — — — 7
TÓTH DEZSŐ: Regény — valóság — világnézet — — — — — 23
DR. SÓS GÁBOR: A mezőgazdasági tudományos kutatás helyzete és feladatai — — — — — — — — — — — — — — 33

— • —

„Fényes" kapitalizmus, „szürke" szocializmus (RANDÉ JENŐ) — — 45

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

A Democratie Nouvelle különszáma a gaulleizmus öt esztendejéről (LEHEL MIKLÓS) — — — — — — — — — — — 54

KONZULTÁCIÓ

A szocialista forradalom politikai és gazdasági folyamatainak összefüggése (VÉSZI BÉLA) — — — — — — — — — — 63

SZEMLE

Mégegyszer a nagy termelőszövetkezetek gazdálkodásáról (DR. GÖNCZI IVÁN) — — — — — — — — — — — 70

NEMZETKÖZI SZEMLE

A tömegakciók erősödése Görögországban (POLITISZ JANISZ) — — 76

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A valóság vonzásában (BOTKA FERENC) — — — — — — — 85
Roger Garaudy: Aragon útja (HORVÁTH ZSIGMOND) — — — — 85
Kahulits László: Szocialista iparosítás és termelékenység (ROMÁN ZOLTÁN) — — — — — — — — — — — — 89

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Telefon: 116—660*
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003 a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Az utolsó kézirat nyomdába érkezett 1963. június 20.

Megjelent 36 000 példányban

Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

632853/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Felelős vezető: Bolgár Imre

Digitized by Google

HX9
T3
V.18:7-12

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVIII. ÉVF. 7. SZ. BUDAPEST 1963. JÚLIUS HÓ

Összefogni a fegyverek nélküli világért!

Írta PÁLFY JÓZSEF

Május közepén a Párizst körülölelő híres „vörös övezet"-ben, a munkáslakta St-Ouen stadionjában rendezték meg a francia békeharcosok „a leszerelés rendi országgyűlését". Az elnevezés a francia történelmi hagyományokra is utalt, de elsősorban azt fejezte ki, hogy a mai „rendek", a mai társadalmi osztályok egyformán részt vehetnek, részt is kell vegyenek a leszerelésért megindult világméretű tömegakcióban.

„Legyünk aktívak, hogy ne legyünk — rádióaktívak!" — ez volt a nagysikerű megmozdulás legnépszerűbb, mert közérthető jelmondata. S ez a világ minden más táján is tömegeket mozgósító, időszerű jelszó lehet. Hiszen emlékeztet az egész emberiséget fenyegető veszélyre, s egyben a szükséges felhívást is tartalmazza, hogy a népek egységes fellépése űzze el a nukleáris háború szörnyű rémét.

Ma már egyre többen döbbennek rá, mekkora pusztítással járna egy olyan világégés, amelyben megatonnás hidrogénbombák lépnének a második világháborúban is tömérdek gyászt, pusztulást hozott fegyverek helyébe. Az embernek ma sokkal, de sokkal „tökéletesebb" tömegpusztító eszközök vannak a kezében. Linus C. Pauling, Nobel-díjas kaliforniai professzor a nukleáris világháború minden képzeletet felülmúló dúlását megdöbbentő számokkal festi le: „Kevés kétség áll fenn abban a tekintetben, hogy összesen 10 000 megatonna hatóerejű nukleáris fegyverekkel az Egyesült Államok ellen végrehajtott támadás után 60 nappal 170 millió amerikai halott lenne, 15 milliónyian lennének a súlyosan sebesültek, s csupán 5 millió amerikai maradna életben. A túlélőknek persze szembe kellene nézniük azokkal a problémákkal, amelyeket valamennyi város teljes lerombolása, a szállítási és közlekedési eszközök megsemmisülése, az állatállomány elpusztulása, a növényi eredetű élelmiszerek radióaktív fertőzöttsége jelentene. Aligha kétséges, hogy ebben az országban néhány hónap vagy néhány év alatt mindenki

Digitized by Google

meghalna . . ." Pauling, sommázva a tudósok becsléseit, megállapítja, hogy körülbelül 35 000 megatonna hatóerejű nukleáris fegyver bevetése elpusztíthatná a föld északi féltekéjének nagy részét.

Ennél pedig sokkal több tömegpusztító fegyver van a nagyhatalmak kezében: annyi, hogy amíg a világ mai nukleáris bombakészlete ki nem merülne, 146 évig háborúskodhatnának. Mégpedig olyan szörnyű ütemben, hogy egyetlen napon akkora hatóerejű bombamennyiséget használhatnának fel, amekkorát a második világháborúban a hosszú évek alatt a hadviselők együttvéve vetettek harcba.

A tudósok a világ minden pontján figyelmeztetnek az emberiséget fenyegető veszély apokaliptikus nagyságára: „Egy nukleáris háború jóvátehetetlen károkat okozna az emberiségnek, s az évezredek alatt sem tudná kiheverni — mondja Lev Arcimovics, szovjet akadémikus. — Az eljövendő századok archeológusai Versaillesnak vagy a Vatikánnak nyomát sem találnák."

A világban felhalmozódó tömegpusztító fegyverek nemcsak puszta létükkel jelentenek fenyegetést az emberiség életére; a ma élő emberek száz- és százmilliói úgy is megsínylik ezeket, hogy a fegyverkezés leköti az államok anyagi erőforrásainak tetemes részét. C. F. Powell, Nobel-díjas angol fizikus erre világít rá egyik legutóbbi nyilatkozatában; „A leszerelés problémájának két fővonása éppen az, hogy egyfelől a fegyverkezési hajsza folytatása érezhetően megnöveli a helyzet veszélyességét, másfelől az ebbe beleölt alkotó erőt más céloktól tereli el."

Megbízható számítások szerint a mai világban a háborús előkészületek, a fegyverkezés évi költségei körülbelül 150 milliárd dollárra rúgnak. Ez annyi, mint Afrika, Ázsia és Latin-Amerika teljes ipari, mezőgazdasági termelésének egy évi összértéke. S éppen ezeken a kontinenseken élnek a világ éhező száz- és százmilliói, a gyengén fejlett országoknak embertelen körülmények között élő néptömegei. Ismét csak nemzetközi tudósfórumok egybehangzó megállapítását kell idéznünk: a világ minden második vagy minden harmadik lakosa híjával van a szükséges táplálóknak, illetve az orvosi gondozásnak, s ezért időnek előtte kell meghalnia.

Így érthető, hogy az elmaradott országok népei mind egységesebben foglalnak állást a békés egymás mellett élés, a leszerelés szükségessége mellett. Egyre több vezetőjük ad ennek hangot az ENSZ-ben és más nemzetközi szervek szónoki emelvényein. S a világbéke megvédésének szándéka, a fegyverek nélküli világ követelése nem akadály e népek politikai és gazdasági függetlenségének kivívásáért folyó harcuk folytatásában; ellenkezőleg: elmélyíti küzdelmük eszmei tartalmát, hiszen csak békében, a leszerelés után felszabaduló erőforrások felhasználásával emelkedhetnek az iga-

Digitized by Google

zán független államok sorába, csupán így biztosíthatják a nyomorgó tömegeknek az emberhez méltó életet.

Adjuk vissza a szót az angol Powell professzornak: „Azt hiszem, hogy az emberi életnek nincs nemesebb célja, mint mindent megtenni azért, hogy elhárítsuk a nukleáris háború veszélyét és hogy hozzásegítsük a világ minden kifosztott népét sorsának kézbevételéhez. Amikor a leszerelésért harcolunk, nemcsak az emberiség életének megóvásáért tesszük ezt, de azért is, hogy sokkal csillogóbb jövőt biztosítsunk, mint amilyen a jelen."

A jövőt illetően azonban nemcsak a termonukleáris háború fenyegető réme tölti el aggodalommal a tudósokat, hanem az a tény is, hogy az emberiség gyors szaporodásával a földön még több lehet az éhező — ha nem állítják meg a fegyverkezési hajszát. „A föld minden élő lakosára ma több mint 20 tonna dinamit hatóerejének megfelelő nukleáris robbanóanyag jut. A világ lakossága ötven év alatt meg fog kétszereződni. A gyermekek kenyeret kérnek azoktól, akik őket világra hozták. Civilizációnk azonban afelé tart, hogy évről évre csak több robbanóanyagot ad nekik" — mondja keserűen Dubarle, domonkosrendi szerzetes, a párizsi Katolikus Intézet professzora, *aki ideológiai fenntartásai ellenére is kész volt kiállni a leszerelésért folyó küzdelem szükségessége mellett* — a kommunista Humanité-Dimanche hasábjain.

Az atomfegyverkezés járulékos veszélye, légkörünknek a kísérleti robbantások következtében radioaktivitással való fertőződése mind több értelmiségit, tudóst sorakoztat fel a világ minden részén a leszerelést sürgetők mellett. Mind többen mutatnak rá, hogy a nukleáris kísérletek miatt fokozódó rádióaktivitás fehérvérűséget, rákos megbetegedést idéz elő, az új nemzedékek elsatnyulását okozhatja. Jean Rostand, a világhírű biológus, a Francia Akadémia „halhatatlanja" így beszél erről: „Nem lehet ellenvetés! Teljes a bizonyosságunk afelől, hogy a kísérleti robbantások károkat okoznak az emberiség egészének. A nukleáris robbantások növelik a természetes radioaktivitás arányát. Nincs ártalmi »küszöb«, nem lehet elfogadni az olyan számításokat, amelyek szerint a robbantások okozta rádioaktivitás elpusztulhatnék, s így hatástalanná válnék. A rádióaktivitás növekedése a biológus számára szörnyű kérdéseket vet fel. Meg vagyok győződve arról, hogy a nukleáris kísérletek végül is az egész földgolyót lakhatatlanná tehetik. Politizálok, amikor ezt mondom? Tudom, hogy meg kell védenünk az embert! Az atomkérdésekben sokat lehet tenni, ha mindenki összefog . . ."

Az összefogás ma már átnyúlik az országhatárokon, át a kontinenseken. A békemozgalom nem formális szervezet, hanem eleven, hatalmas erő. Japántól a Tűzföldig, Angliától Fekete-Afrikáig mindenütt erősödik az a felismerés, a nézet, hogy meg kell és meg

Digitized by Google

lehet állítani a fegyverkezési hajszát, s az első teendő: a nukleáris kísérleti robbantások megszüntetése. A tömegek mind világosabban látják a maguk döntő szerepét az emberiséget fenyegető halálos veszély elhárításában. Száz- és százmilliók ismerik fel, hogy a leszerelés kivívásában nem hagyatkozhatnak csak a diplomatákra, nekik is hallatniuk kell szavukat. A leszerelés, elsősorban pedig az atomleszerelés végrehajtásának világméretekben jelentkező követelése napról napra jobban befolyásolhatja a kormányok magatartását, míg azok meg nem találják a szükséges kompromisszum lehetőségét.

„Azt állíthatjuk, hogy a leszerelés technikai kérdései kis híján már mind feleletet kaptak. Nagyobb technikai akadály már nem áll a leszerelés útjában. Ez most már lényegében csupán politikai kérdés" — mondja John D. Bernal, a világhírű angol fizikus, az angol békemozgalom kimagasló alakja. S utal arra, hogy a legutóbbi Pugwash-konferencián félhivatalos, de igen tekintélyes személyiségek: politikusok és katonák, a Szovjetunió, az Egyesült Államok és más országok küldöttei alapos, megvalósítható kompromisszumot dolgoztak ki.

Ha ez így van — márpedig a leszerelés problémájának politikai kérdéssé minősítése helytálló megállapítás —, akkor nyilvánvaló, hogy a tömegek politikai akciója döntő fontossággal esik a latba az emberiség élet-halál kérdésének, a leszerelés, az atomleszerelés kérdésének megoldásában.

Az egyre sokasodó népi megmozdulások, amelyeknek sorában egyformán említhetjük a franciák „rendi országgyűlését", az angolok aldermastoni békemenetét, a nyugatnémet békeharcosok békemeneteit, a nők moszkvai világkongresszusát vagy a mi békekongresszusunkat, mind közérthetőbben, világosabban fogalmazzák meg a népek feladatát. *Szerte a világon, mindenütt követelni kell, hogy vessenek véget az atomfegyver-kísérleteknek, semmisítsék meg a nukleáris fegyvereket, kezdjék meg az általános és teljes leszerelést, tárgyalások útján rendezzék a függőben levő vitás nemzetközi kérdéseket, s ezek sorában is elsőként: tüntessék el a második világháború utolsó maradványait a német békeszerződés megkötésével, Nyugat-Berlin helyzetének megnyugtató rendezésével.*

A világ minden pontján, az imperialista tábor országaiban is — ott, ahol demagóg és megtévesztő szólamokkal tábornokok és fegyvergyárosok a fegyverkezési ipart „kulcsiparnak", a „jólét forrásának" tüntetik fel — mind szélesebb körben kell ismertetni a Szovjetunió békepolitikájának céljait. Tudatosítani kell a nyugati országok közvéleményében is, hogy a szocialista tábor a béke és a haladás ügyét szolgálva azt hirdeti: az emberiség számára nincs más út, csak a józan értelemé — úgy, ahogyan ezt a VI. Magyar Béke-

Digitized by Google

kongresszus is megfogalmazta tanácskozásainak végén elfogadott felhívásában.

A békeharcosokra különböző feladatok várnak nálunk, s más a teendőjük az imperialista tábor országaiban. Nekünk, a szocializmust építő népeknek, a magunk munkahelyén kell és lehet a legtöbbet tennünk a békéért, hiszen a szocialista tábor erőgyarapodása egyben a béke erőinek hatalmát növeli. Gondoljuk el: mekkorát növekszik a béke védelmezőinek fölénye, elsősorban a Szovjetunió és a szocialista tábor gazdasági, tudományos, vagy műszaki fejlődése révén. Az űrben keringő Vosztokok mindennél fényesebben hirdetik a béke, az egész emberiség jövője szempontjából fontos erőfeszítéseink diadalát. Bikovszkij-nak és Tyeresková-nak, a világ első űrhajósnőjének páratlan tudományos értékű űrrepülése egyben a Szovjetunió technikai erejének újabb bizonyítéka volt. Már a nyugati katonai szakértők is rég elismerik, hogy a szovjet rakétatechnika — s a XX. század második felében a haditudományoknak ez a legfontosabb eleme! — felülmúlja az imperialistákét. S a Szovjetunió, a szocialista tábor roppant katonai, de emellett gazdasági és társadalmi ereje tudatában lép és léphet fel kezdeményezőként a leszerelésért, a békés egymás mellett élés politikájáért.

Az imperialista hatalmak — közvéleményük fokozódó nyomása ellenére — ma még ragaszkodnak a „rettegés egyensúlyához", s a fegyverkezési hajsza folytatásától remélik pozícióik megvédését, ha ugyan egyes forrófejűek, akik nem akarnak tanulni a történelemből, nem egyenesen egy újabb világégésre spekulálnak. Amilyen szent hévvel az angol Bernal professzor teszi, éppolyan élesen kell Nyugaton minden népnek megbélyegezni az amerikai hadügyminiszter „war-thinker"-jeit, „háborún gondolkozóit", akik közül nem egy (mint a hírhedt Hermann Kahn) azon töpreng, hány „mega-death", azaz hány millió halott elviselését vállalná az átlagamerikai, s odáig jut el, hogy 60 „mega-death", azaz 60 millió amerikai halálát megkockáztatva még nukleáris háborúba lehetne bocsátkoznia az USA-nak.

A nyugati államok békeharcosainak fel kell lépniük az angol és a francia „önálló atomütőerő" terve ellen is. Megint csak John D. Bernal-t idézzük: „még ezekkel is lehet háborút kezdeni..." Azt pedig minden józanul gondolkozó nyugati látja, hogy például a de Gaulle-féle veszélyes „atomambíció" lényegében oda vezet, hogy a nyugatnémet militaristák, a hitleri Wehrmacht náci tábornokai is atomfegyverekhez juthatnak.

A világbéke minden harcosát örömmel töltheti el, hogy a tömérdek veszéllyel szemben mind egységesebb, mind átfogóbb békemozgalom áll az imperialista táborban is. A demokratikus és hazafias erők számos sikert értek el a legutóbbi hónapokban a nyugat-európai országokban (gondoljunk itt az olasz választásokra, a

Digitized by Google

francia, a nyugatnémet sztrájkokra stb.), imperialistaellenes egységfront rajzolódik ki Afrikában az újonnan függetlenné vált országok részvételével, s az atommentes övezetek kijelölésének gondolata tért hódít Skandináviában csakúgy, mint a Földközi-tenger térségében, vagy Latin-Amerikában.

Amikor a tőkés országokban a békemozgalom terebélyesedésével együtt tanúi lehetünk a munkásosztály és a demokratikus erők sikereinek is, joggal láthatjuk ebben annak bizonyítékát, hogy a békés egymás mellett élés politikájáért, a leszerelésért folyó küzdelem széles körű, népi tömegmozgalommá vált, mindinkább összefonódik az osztályharccal s annak új lendületet ad. (Egy példa a francia bányászsztrájk történetéből: a bányászok úgy harcoltak béreik emeléséért, hogy kimutatták, az atomfegyverkezés hihetetlen költségei miatt nem jut pénz követeléseik teljesítésére . . .)

Azok a tömegek, amelyek a béke megóvásáért szállnak síkra a tőkés világban, felismerik, hogy csak a társadalmi struktúra megváltoztatása révén érhetnek igazán célt: a társadalmi fejlődés így még ellenállhatatlanabbá válik. Amint a XXII. kongresszus határozata, a kommunista- és munkáspártok moszkvai, 1960. évi nyilatkozata leszögezte, a békés egymás mellett élés politikája kedvezőbb lehetőségeket teremt az osztályharcra, a társadalmi fejlődés biztosítására. Az elmúlt időszak békemozgalmi eseményei és a nyugati országok munkásmozgalmának sikerei bizonyságul szolgálnak erre.

Mindezek alapján megállapíthatta a VI. Magyar Békekongresszus is: „Soha nem volt még jogosabb a bizodalom, mint napjainkban, hogy az ember megteremti a fegyver nélküli világot. Ez ma már nem távoli reménység. Valóra váltása azonban még sok erőfeszítést, harcot és munkát követel a népektől, a magyar néptől is." A békeharcosok, a békeszerető emberek száz- és százmillióí nem tagadják meg az áldozatot, a nagy, a történelmi cél érdekében. S ezért lehet — mint a magyar békekongresszus felhívása hangoztatja — „meggyőződésünk, hogy állhatatos küzdelmünk meghozza a világnak a teremtő békét!"

Digitized by Google

Afrika egysége

AZ ADDISZ-ABEBAI CSÚCSTALÁLKOZÓ ELŐTT ÉS UTÁN

Írta KALMÁR GYÖRGY

1963. május 25-én Addisz Abebában harminc afrikai államfő (egy-két esetben csak képviselőjük) aláírt egy nyilatkozatot, amelyben *„egyöntetűen, meggyőződve annak sürgős szükségéről, hogy összhangba hozzák és fokozzák erőfeszítéseiket az idegen uralom alatt álló afrikai területek feltétel nélküli nemzeti függetlensége érdekében"*, elhatározzák *„különleges alap felállítását"*, s előmozdítják minden országban *„az önkéntesek egységeinek megszervezését a nemzeti függetlenségi mozgalmak különböző igényeinek kielégítésére"*. Az államfők elhatározták, hogy *„tárgyalások útján véget vetnek az afrikai kontinens katonai megszállásának, felszámolják az idegen katonai bázisokat és nukleáris kísérleteket"*, szükségesnek jelentették ki, hogy az afrikai országok felmondják *„az idegen hatalmakkal kötött katonai egyezményeket"*. Figyelembe véve továbbá, hogy *„Afrikát súlyosan érinti az export-bevételek állandó romlása, mivel gazdasága végletekig függ a nyersanyagkiviteltől,"* előkészítő bizottságot küld ki *„afrikai fizetési és klíringunió"*, *„közös védővámok kialakítása a fiatal iparágak védelmére"* és *„afrikai szabadkereskedelmi övezet"* megalakítása lehetőségének megtárgyalására. Ezzel egyidőben aláírtak egy okmányt *„az afrikai egység szervezetének"* felállításáról *„az egyetértés és államaink együttműködése érdekében"* *„a neokolonializmus minden formája elleni harcban"*.

Az aláírók között meglehetősen különböző gondolatokat ébresztő, különböző politikai múltra utaló nevek szerepelnek. A brazzavillei (Kongó Köztársaság, volt francia gyarmat) *Youlou abbé* ugyanúgy aláírta mindezt, mint *Ben Bella* algériai miniszterelnök, *Kaszavubu* (Kongói Köztársaság, volt belga gyarmat) éppúgy, mint *Kwame Nkrumah* ghanai elnök, és *Tubman*, Libéria elnöke, akárcsak *Milton Obote*, Uganda miniszterelnöke.

S a teremben, ahol az aláírás megtörtént, néhány lépésre a kormányfők széksoraitól, ott tapsolt *Odinga Oginga*, a kenyai függetlenségi mozgalom egyik vezetője, *Mario Andrade*, az angolai függetlenségi mozgalom vezetője, *Joshua Nkomo*, a Dél-Rhodézia-i

Digitized by Google

Nemzeti Demokrata Párt elnöke, s a még elnyomott népek nemzeti mozgalmainak sok más vezetője.

Mi történt Addisz Abebában? Honnan támadt ez a *váratlan egyetértés ilyen különböző emberek között,* ilyen alapvetően fontos kérdésekben? Vagy nem volt egészen váratlan...?

De, váratlan volt, legalábbis bizonyos értelemben. A legtöbb megfigyelő nem remélt ennyit. *„Ha alá tudunk írni egy olyan közös nyilatkozatot, amelyben valamennyien elítéljük a gyarmati rendszert és a neokolonializmust, az már nagy siker lesz"* — mondták például Accrában sokan a konferenciára utazók közül. A csúcstalálkozót előkészítő egyhetes külügyminiszteri értekezlet lehangoló eredményei is ezt az óvatosságot táplálták. A külügyminiszterek megállapodtak ugyanis abban, hogy az afrikai szervezet felállításának, a charta aláírásának egész kérdését egy hat hónap múlva összeülő szakértői konferenciára bízzák, ez újra a külügyminiszterek elé terjeszti, s csak ez után tesznek majd javaslatokat az államfőknek.[1] Ez azt jelenti, hogy az annyira beharangozott addiszi csúcstalálkozóról az államfők üres kézzel térnek haza, nemhogy többet nem, de jóval kevesebbet érve el, mint sok addigi afrikai konferencia.

Nem így történt. A csúcstalálkozó minden eddiginél továbbment a következő kérdésekben: 1. *A nemzeti felszabadító küzdelemnek nyújtott konkrét segítségben; 2. az afrikai országok gazdasági kooperációja követelésében a földrész iparosítása és nyersanyagtermelő, függő helyzetének megváltoztatása érdekében; 3. „Afrika katonai megszállása" megszüntetésének követelésében* (ahogy a katonai paktumokat és bázisokat algériai javaslatra nevezték); *4. a politikai és diplomáciai koordináció lehetőségének megteremtésében.*

Hol az ellentmondás kulcsa? Miért, hogyan juthatott el ily messzire a csúcsértekezlet, a sok objektív és szubjektív ellentmondás ellenére, a külügyminiszteri értekezlet kudarca után?

Hogy a helyes választ megközelítsük, ahhoz messzebbről kell nyomon követnünk a csúcstalálkozóhoz vezető utakat.

•

A csúcstalálkozó előtt két, egymással ellentétes, de egyaránt a csúcstalálkozót előkészítő folyamatot lehetett megfigyelni Afrikában.

Az első: Az afrikai felszabadítási mozgalom *kiszélesedése* — s

1 Mint utóbb kiderült, a külügyminiszterek nem is végezhettek volna sokkal többet, mert legtöbbjüknek nem volt felhatalmazása arra, hogy a tervezett alapokmány bármelyik változata mellett állást foglaljon.

Digitized by Google

részben már a kiszélesedés miatt, részben az elrettentő kongói példa következtében — bizonyos *lefékeződése.*

Az utolsó öt esztendőben a felszabadító mozgalom három nagy hulláma sodort, illetve sodor végig Afrikán.

Az első hullámban, amely az ötvenes évek végén támadt, azok az országok lettek szabadokká, amelyek kemény politikai harcban vívták ki ezt maguknak (s Egyiptom esetében nem is csak politikai eszközökkel folyt ez a küzdelem). Ezek az országok a már független Libériával és Ethiópiával együtt 1958-ban, Accrában, megállapodtak abban, hogy *„nehezen kivívott függetlenségük védelmében közös külpolitikát alkalmaznak"*, s ezért az ENSZ-ben nem-hivatalos koordináló bizottságot alakítanak.

Kézenfekvő lett volna, hogy amikor 1960-ban átszakadt a gát, s a második hullámban egyetlen év alatt 17 ország szabadult fel, az új független államok kezet nyújtsanak a felszabadulási mozgalom pionírjainak. A második hullámban felszabadult államok azonban más körülmények között váltak függetlenné. Többségük úgy, hogy a hegyomlással szembeszállni nem tudó gyarmati hatalmak kénytelenek voltak kiengedni őket kezükből, jelentős ellenállást azonban nem fejtettek ki, mert szorosan magukhoz kötötték ezeket az országokat, s ezért az esetek nagyobb részében nem is kellett attól tartaniuk, hogy elveszítik ottani politikai és gazdasági befolyásukat. A tizenhét állam nagy többsége — például Togo, Felső-Volta, Dahomey, Gabon, Nigéria, a Közép-Afrikai Köztársaság — gazdaságilag oly gyenge volt, hogy állami tisztviselőik fizetését sem tudták volna az új államigazgatás rendelkezésére álló bevételi forrásokból fedezni. A nagyobbak (Szenegál, Elefántcsontpart) élén viszont a volt gyarmatosítóval való szoros kooperáció hívei álltak; Houphouet-Boigny, Elefántcsontpart elnöke például miniszter volt abban a francia kormányban, amely részt vett a Szuez elleni támadásban.

A második hullámban felszabadult országok többsége — 12-en — 1960 decemberében Brazzavilleben közös politikai platformot alakított. A kérdés, amely ekkor kettéválasztotta Afrikát, Kongó volt. A brazzavillei találkozó ebben a kérdésben azt tartotta a legfontosabbnak, hogy *„bizonyos ázsiai és afrikai államokat"* megvádoljon azzal, hogy *„gyarmatosítani akarják Kongót"*.

A casablancai értekezlet, alig egy hónappal Brazzaville után, elsősorban azért ült össze, hogy tovább küzdjön a Lumumba által képviselt politika folytatásáért. Az itt megalakult „casablancai csoport" tagjainak többsége az első accrai találkozó részvevőiből került ki, vagyis az első hullám pionírjaiból.

Ezután a brazzavillei országok léptek egyet. Alig négy hónappal Casablanca után, Monroviában, más afrikai független országokkal szövetkezve, húsztagú csoportot alakítottak. A monroviai határozatok középutat kerestek Algériában, nem ítélték el Lu-

Digitized by Google

mumba meggyilkolását, de keresték az afrikai országok együttműködésének lehetőségeit a gazdasági, a kulturális, a szociális és technikai problémák megoldásában. S amint a kongói tragédia lekerült a napirendről, egyre inkább ez lett a választóvíz a monroviai és a casablancai országok között. Az utóbbiak a *gyarmati rendszerrel szembeni* politikai, diplomáciai, gazdasági küzdelem kérdését állították az első helyre, az előbbiek pedig *a független államok közötti* gazdasági, technikai, közlekedési, pénzügyi kooperációt tervezték. Úgy látszott, hogy bizonyos *polarizáció* megy végbe a kontinens különböző utakat választott országai között.

Az 1962-es esztendő, kivált a második fele, megbontotta ezt a képet. Egyrészt a Lagosban, 1962 januárjában megtartott találkozón kiderült, hogy a „monroviai platformon" lehetetlen életképes afrikai egységet megvalósítani. Lagosban a monroviai országok csúcstalálkozót terveztek. Az algériai ideiglenes kormányt azonban nem voltak hajlandók meghívni, s azt sem engedték meg, hogy a felszabadításért harcoló nemzeti mozgalmak képviselői megfigyelőként részt vehessenek a tanácskozáson. A független országoknak ez a színezetre gőgös, emögött azonban elsősorban Franciaországgal ujjat húzni félő álláspontja meghiúsította, hogy a lagosi találkozón a casablancai csoport tagjai részt vegyenek, de a részvevők közül is többen kifejezték viszolygásukat. Itt vált nyilvánvalóvá, hogy eleve kudarcra van ítélve a független országoknak *minden olyan szövetkezése, amely nem Afrika teljes felszabadítását, a függetlenségükért küzdő népek feltétel nélküli és gyarmatosítókra való tekintet nélküli támogatását teszi az első helyre.* S ha negatív értelemben is, de nem utolsó sorban ez a tanulság vezetett Addisz Abebához.

Mindez a lagosi értekezlet után még nem volt ennyire nyilvánvaló. A találkozót hivatalosan sikernek könyvelték el, megalakították az Afrikai és Malgas Államok Unióját, munkabizottságokat szerveztek a gazdasági és technikai kooperáció előmozdítására. Ez a kooperáció tudomásul veszi a gyarmatosítóktól függő gazdasági helyzetet, anélkül, hogy tudatos törekvést mutatna megváltoztatására. Politikai célokat nem tűztek ki. Az eszménykép, amelyet el akartak érni: a nyugati „jóléti állam", egyesek fogalmazásában: a „demokratikus afrikai szocializmus". A nigériai vezető politikusok azonban nyiltan kapitalizmusnak nevezték ezt.

A monroviai országok vagy — Lagos után nevezzük mi is így — az „Afrikai és Malgas Államok Uniója" azonban nemcsak a felszabadító mozgalomhoz való viszony próbakövén bukott el, hanem ott is, ahol több előrehaladást remélt: a gazdasági kérdésekben. *Az Európai Közös Piac* ugyanis a már előbb (a kongói kérdésben és a gyarmatosításhoz való viszonyban) kialakult polarizálódással egyáltalán nem párhuzamos, *egészen másfajta csoportokra osz-*

Digitized by Google

totta Afrikát: azokra, akik társulni akarnak a Közös Piaccal (köztük volt a casablancai csoport egyik legszámottevőbb tagja, Mali) s azokra, akik élesen szembenállnak ezzel (közéjük állt Nigéria is), egy sorba Ghanával, fő politikai ellenfelével. Ez meglehetősen megzavarta az addig kialakult csoportosulásokat.

Történt azután még valami, ami végképpen elzárta a korábban kiformálódó polarizálódás útját. 1962-ben, kivált az év második felében, gyakorlatilag megszűnt működni a casablancai csoport s benne az 1961-ben alakult Ghana—Guinea—Mali politikai unió.

A Ghana—Guinea—Mali unió politikai akciószervezet volt, amelynek működése az államfők negyedévi konzultációján, a különböző politikai szervezetek találkozóin és munkájának összehangolásán alapult. Gazdasági vagy igazgatási szálak nem kötötték össze a tagokat. Ezek a találkozók az utóbbi időben rendszeresen elmaradtak, ahogy elmaradtak a casablancai csoport vezetőinek találkozói is. Ennek sok különböző oka volt. Hármat említek röviden: 1. Ghana 1962 második felében a Nkrumah elnök és a Népi Konvenció Párt gyűlései ellen végrehajtott bombamerényletek következtében passzív politikát folytatott, saját belső nehézségeivel volt elfoglalva. Amikor pedig 1963 elején leküzdötte ezeket a nehézségeket, Nkrumah javaslataival, a csúcstalálkozó sikere érdekében folytatott tárgyalásokkal igyekezett a casablancai államoknál szélesebb körben politizálni. 2. Nasszer figyelme Szíriára és Irakra fordult. 3. Guinea politikailag törekedett arra, hogy kitörjön a casablancai körből. Sekou Touré új személyes kapcsolatokat teremtett Tubmannal, ellátogatott Nigériába, legutóbb még Brazzevillebe is elutazott. Azon igyekezett és igyekszik, hogy az afrikai országok többségének soraihoz igazodjék. Ezzel egyidőben arra törekszik, hogy a szocialista országok segítségén kívül francia, amerikai és nyugatnémet hitelek igénybevételével is fellendítse Guinea gazdasági helyzetét.

A casablancai csoport *még a csúcstalálkozó előtt* megszűnt, azzal, hogy a hosszú idő után első ízben előkészített marakesh-i konferenciát az utolsó pillanatban lemondták. Így a casablancai országok közös politikai platform, összehangolt javaslatok nélkül mentek Addisz-Abebába.

Az egyik folyamat tehát, amely az addiszi csúcstalálkozót előkészítette, így lehetne összefoglalóan jellemezni: Az a polarizálódás, amely egyrészt a szabad afrikai államok pionírjai, másrészt a második hullámban önállóvá lett, a gyarmatosítóktól (elsősorban gazdaságilag) jobban függő csoport között kialakult, 1962-ben és 1963 elején megszűnt. A casablancai országok, szűknek tartva saját csoportjuk kereteit, igyekeztek kapcsolatokat teremteni saját körükön kívül, s hagyták elhalni a két évvel ezelőtt kialakított kereteket. Ugyanakkor a monroviai országok csoportja kudarcot vallott elő-

Digitized by Google

szőr egy „politikamentes szervezet" megteremtésében, majd beleütközött az Európai Közös Piac támasztotta nehézségekbe, amelylyel szemben nem tudott alternatív gazdasági programot felállítani.

Bár ezt az első folyamatot nehezen lehetne a csúcstalálkozó pozitív előkészítésének jellemezni, mégis az előkészítés egyik fajtája volt ez is. Nem utolsó sorban ez vezetett oda, hogy 1963 első hónapjaiban világossá lett: új összefogásra, új erőfeszítésekre van szükség.

A döntő lökést azonban egy másik folyamat adta meg: *az afrikai népek követelése, az országok közvéleményének nyomása a kormányokra egy új, imperialistaellenes, kolonializáció-ellenes egységfront megteremtésére,* amely erősebb, mint azok az ellentétek, amelyek az egyes országokat elválasztják.

Nyilvánvaló, hogy Afrika jelenlegi helyzetében a kontinens lakói nagy többségének nincsen módja arra, hogy közvetlenül beleszóljon országa, földrésze sorskérdéseinek eldöntésébe. Ezért csínján kell bánni az olyan kifejezésekkel, mint „Afrika népeinek szava". Az afrikai értelmiség, a kialakuló középrétegek, az írni-olvasni tudók nagy többsége természetesen együtt él a néppel, maga is része annak, kifejezi kívánságait, törekvéseit. De azért nem árt ebben pontosnak lenni. Ezúttal azonban joggal beszélünk „Afrika népeinek követeléséről". Két oka van ennek.

1. Ahogyan világosan meg lehetett különböztetni azokat az országokat, amelyek az ötvenes évek végén, az „első hullámban" váltak függetlenné, azoktól, amelyek az 1960-as második hullámban szabadultak fel — legalább ennyire fel lehet ismerni a harmadik hullám jellemzőit. Az 1961-es év csupán egy új független államot hozott, azt is az év végén: Tanganyikát, amelyet 1962-ben Uganda, Rwanda és Burundi követett. S a legjelentősebb: Algéria. Ezzel a felszabadulási mozgalom Északon befejeződött és átcsapott Közép- és Kelet-Afrikára. Rövidesen sor kerül Kenyára, hamarosan szét fog hullani a Welensky-féle Rhodéziai és Nyasszaföldi Államszövetség, szabad lesz Zanzibár . . .

A függetlenségi harc ezekben az országokban más körülmények között folyt és folyik, mint az 1960. évi felszabadult országokban. Ahogy Algírban, úgy Kenyában és a két Rhodéziában sem olyan közvetett módon folyt a gyarmatosítás, mint Nyugat-Afrikában. Nyugat-Afrikában a fehér embert ritkán gyűlölik, a kizsákmányolás itt közvetett eszközökkel ment végbe, maga a fehér ember nem telepedett le, elkergette őt a moszkító. S a föld sem olyan értékes, mint másutt. Kelet- és Közép-Afrikában a telepesek el-

Digitized by Google

vették a legjobb földeket, városokat építettek, nemzedékeik sora született már ott. A gyarmatosító nem kereskedő, nem nagyvállalat, hanem szemtől szemben álló *ellenség*. Algír, Kenya, Rhodézia — a harmadik hullám olyan országokat visz be a független afrikai államok családjába, amelyekben a politikai fejlődés elkerülhetetlenül magán hordja a *népi* jelleget, s amelyekben a nép szemtől szembe, gyakran fegyveresen küzdött a kolonialista rendszer ellen. Tanganyikában, Ugandában ez nem történt meg, de Tanganyikának olyan politikai pártja van, amely képes volt és bármikor újra képes arra, hogy valóban mozgósítsa a népet, s a párt élén olyan politikai vezetők állanak, akik nem udvarolnak a gyarmatosítóknak. Milton Obote, Uganda miniszterelnöke pedig Addisz Abebában úgy mutatkozott be, mint Kelet-Afrika egyik leghatározottabb, harcos politikai vezetője.

Ezek a problémák természetesen ennél sokkal bonyolultabbak, hiszen gazdaságilag ezek az országok is a tőkés nagyhatalmaktól függenek, s az amerikai politika éppen itt, Kelet-Afrikában használja ki a „tiszta kéz" mítoszát, amely szerint az USA soha nem piszkolta be kezét gyarmatosítással, s a felszabadulásukért küzdő népeknek nincs nála igazabb barátjuk. Ez azonban nem változtat azon, hogy *most, a harmadik hullámban, már a gyarmati rendszer elkeseredetten védett, féltett erődeire került a sor, amelyeket a népi küzdelemben szabadítottak vagy szabadítanak ezután fel.* S ezeknek az országoknak a tapasztalatai egész Afrikában fel tudják majd bátorítani azokat, akiket Kongó példája annakidején elriasztott.

Ezt már a csúcstalálkozó előtt, s különösen magán a tanácskozáson észre lehetett venni. Addisz Abeba legjobban ünnepelt államfője Ben Bella volt, annak a kormánynak a miniszterelnöke, amelyet 1962 januárjában még nem engedtek be a lagosi tanácskozásra.

2. Volt még egy másik tényező, amely pozitív erővel hatott. Erről egyedül Nkrumah beszélt, de mások megjegyzéseiben, utalásaiban is ott bújkált. *„Népeink támogattak bennünket a függetlenségért folytatott harcban* — mondotta —, *mert bíztak abban, hogy az afrikai kormányok meg tudják gyógyítani a múlt sebeit, amire a gyarmati uralom alatt nem volt kilátás. Ha most, amikor függetlenek vagyunk, megengedjük, hogy országainkban ugyanolyan állapotok uralkodjanak, mint a gyarmati időkben, akkor az az erő, amely a függetlenségi harcban segített bennünket, ellenünk fordul."*

A független afrikai országok kormányai, a függetlenség kivívása után nehéz anyagi helyzetben vannak. Azokat a jövedelmeket, amelyeket a gyarmatosítók addig élveztek, nem, vagy csak kis részben kapják meg. Ugyanakkor nyakukba szakad az állam egész

Digitized by Google

fenntartásának gondja (Tanganyika államkasszáját teljesen kiürítették a függetlenséggel egyidőben nyugdíjaztatásukat kérő brit állampolgárságú állami tisztviselők). A külföldi tőke egy része elfut az országból. Vámokat, adókat kell kivetniük, intézkedéseket tenniük az import csökkentésére... A lakosság hosszú ideig semmivel sem él jobb körülmények között, mint a gyarmati időkben. Ha a helyzet hosszú ideig nem javul, s közben az emberek azt látják, hogy a vezető réteg villákat épít, mind több új autót vásárol, akkor belső feszültség alakulhat ki. Az elmúlt évben a fiatal — és nemcsak a fiatal — nyugat-afrikai országok egész sorában állítottak bíróság elé a kormány megdöntésére készülő összeesküvőket, vagy más megmozdulások szervezőit. Egyáltalán nem szabad azt állítani, hogy ezek általában „népi" megmozdulások voltak. De a nigériai, togói, ghanai, elefántcsontparti, guineai, Sierra-leonei, libériai, szenegáli események nyilvánvalóan olyan elégedetlenséget jeleznek, amelyet a kormány ellen lehetett felhasználni, s amelyek után az országok vezetői bizonyosan levonták azt a következtetést, hogy változtatni kell a gyarmati időkben kialakult állapotokon, mert különben — ahogy Nkrumah mondotta — *„az az erő... ellenünk fordul."*

Márpedig kicsiny, gazdaságilag elveszett, magukban gyenge államok sorában lehetetlen a „változtatás". Afrika számára az összefogás nemcsak jelszó, amelyet szép lenne megvalósítani, hanem *életkérdés.* Az addiszi találkozón nem egy államfő egyértelműen megmondta: Nem állhatunk népünk elé, ha üres kézzel megyünk haza innen.

Az addisz-abebai csúcstalálkozóhoz vezető másik, pozitív, sürgető folyamatot tehát így lehet összefoglalni: *A már két-három éve független országok népeinek igénye a gyarmati időkben eltűrt belső állapotok megváltoztatására, és a legutóbbi időben felszabadult, vagy közvetlenül a felszabadulás küszöbén álló országoknak egy antikolonialista egységfront megteremtésére irányuló határozott népi követelése 1963 tavaszán olyan helyzetet teremtett Afrikában, amelyben valóra kellett váltani ezeket az igényeket, mert különben az egyes kormányok nehezen tudnának számot adni népeiknek.*

•

Ennek ellenére megvolt az a veszély, hogy a csúcstalálkozót és mindenekelőtt pozitív tetteket igénylő törekvések gyengébbnek bizonyulnak azoknál az ellentéteknél, amelyek a részvevőket megosztották. A gyarmatosító hatalmak abban bíztak, hogy ezek az *ellentétek minden külső beavatkozás nélkül is megbuktatják majd a csúcsértekezletet.* A csúcstalálkozón nem vehettek részt sem nyugati, sem „keleti" megfigyelők; ezeket a javaslatokat visszautasí-

Digitized by Google

tották. Nyugati részről csak „újságíró"-nak kvalifikált, mindenekelőtt amerikai, angol, nyugatnémet és — kisebb részben — francia „egyetemi tanárok", követségi attasék és különféle, kideríthetetlen foglalkozású úriemberek csellengtek állandóan a konferencia körül. Szerepük azonban elsősorban a megfigyelés volt. Kormányaik az első pillanattól fogva a legnagyobb elismerés hangján beszélnek Addisz Abebáról, s igyekeznek nem mutatni meg azt, hogy ha megvalósulnak az ezen a találkozón elkészített határozatok, akkor ez nagyobb csapás lesz a gyarmati rendszerre, mint amelyet 1960-ban kapott.

A leglényegesebb ellentétek, amelyekre a gyarmatosítók számítottak, a következők voltak:

1. *Az Európai Közös Piac társult tagjai és a Közös Piac ellenfelei közötti ellentét.* Ennek van egy azonnali, gyakorlati és egy általánosabb, távlati gazdaságpolitikai vonatkozása.

A *gyakorlati* annak a következménye, hogy Franciaország — elsősorban saját, volt gyarmati gazdasági helyzetének konzerválására — az Európai Közös Piachoz csatlakozó „társult tag" státuszának felállítását kezdeményezte, s 18 afrikai ország elfogadta ezt. Ezek az országok trópusi termékeiket olyan vámkedvezménnyel szállíthatják a Közös Piac országaiba, amely jelentős előnyökhöz juttatja őket azokkal szemben, akik nem társult tagok, de szállítói a Közös Piacnak. (A Közös Piac országai 1961-ben Afrika egész exportjának 42 százalékát vették meg.) Ez elsősorban a kakaóra, még nagyobb mértékben a kakaóvajra, a növényi olajokra, a kávéra és a banánra vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy a Közös Piaccal társult országok önálló gazdasági blokká alakulnak Afrikán belül, szemben más, elsősorban a Brit Nemzetközösséghez tartozó országokkal, amelyeknek gazdasági érdekeit súlyosan sértik.

Az *általánosabb,* hosszúlejáratú — az a gazdaságpolitikai különbség, amely a társult tagok és az önállók között van. Ehhez számba kell venni néhány tényt.

Afrika földjén a világ népességének 8 százaléka lakik. Afrika részesedése a világ termelésében azonban mindössze 2 százalék. A kontinens által létrehozott évi nettó termelési érték nem több, mint Olaszországé. Afrika évente 6,6 milliárd dollár értéket exportál, de 8 milliárdot importál.

Az afrikai országok a függetlenség elnyerése után nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy csökkentsék importjukat, mert az importált fogyasztási cikkek és késztermékek világpiaci ára emelkedik. Ugyanakkor növelni szeretnék exportjukat, mert szinte kizárólag nyersanyagokat exportálnak, ezeknek az ára pedig csökken. Erőfeszítéseik ellenére exportjuk értéke mind kisebb százaléka lesz az importált áruk értékének. Néhány példa: Marokkóban az export értéke 1959-ben még az import értékének 99,4 százaléka

Digitized by Google

volt, 1960-ban 85,7, 1961-ben 76,6 százalék. Felső-Voltában — 1959: 52,7, 1960: 48,5, 1961: 13 százalék. Ghana — 1959: 90,5 1960: 81, 1961: 74,1 százalék. Nigéria — 1959: 91,2, 1960: 76,9, 1961: 76,5 százalék.

Nyilvánvaló, hogy az európai tőkés nagyhatalmaknak és a legnagyobb európai gazdasági nagyhatalomnak, az Európai Közös Piacnak az az érdeke, hogy minél olcsóbban vegye a nyersanyagot és minél drágábban adja el termékeit, hogy tehát a fenti százalék tovább csökkenjen, s talán még ennél is fontosabb, hogy biztosítsa magának mind a nyersanyagforrásokat, mind a piacokat. Azok az államok, amelyek szembenállnak az Európai Közös Piaccal, attól tartanak, hogy még jelenlegi helyzetük is romlani fog, még a mostaninál is jobban megkötik kezüket, lábukat, pontosan úgy, mint a „Francia Közösség" tagjaiét, s megakadályozzák, hogy saját ipart építhessenek ki. Az Európai Közös Piac politikusai néha ki is mondják (mint az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottságának legutóbbi, leopoldville-i ülésszakára küldött Közös Piac-képviselő): Afrikának nem érdemes olyan iparágakat létrehoznia, amelyek virágzanak Európában, s amelyeknek ott még rengeteg kihasználatlan kapacitásuk van! Amiből annyi bizonyosan igaz, hogy ha az afrikai országok egyike-másika egymaga akarna jelentős nehézipari beruházásokat végrehajtani, akkor erre nemcsak gazdasági ereje, de piaci lehetőségei is kicsik volnának. Ezért csak egy kiút van: több ország összefogott erejével, gazdasági fejlesztési terveinek egybehangolásával alapítani meg jelentős iparágakat, s piacot is közösen biztosítani, mindenekelőtt magán az afrikai kontinensen. Az Afrika egységét veszélyeztető egyik legmélyebb árok ott húzódik egyfelől azok között az országok között, amelyek nem mernek és többnyire nem is tudnak szembeszállni az Európai Közös Piac, a biztosított piac, a korlátozatlan export, a hitelek és segélyek csillogó köntösébe takart kihívással, másfelől azok között, amelyeknek gazdasági ereje és bátorsága lehetővé teszi, hogy elutasítsák az ajánlatot és vállalják a szembeszegülés azonnali hátrányaival járó kockázatot.

2. *Politikai ellentétek az antikolonialista és a kolonializmussal kollaboráló országok között.*

Ezeket az ellentéteket nehéz volna pontosan megfogalmazni, hiszen bizonyos mértékig mindegyik független afrikai ország antikolonialista és bizonyos mértékig ugyanakkor mindegyik kollaborál is a kolonializmussal. Ezenfelül a csúcstalálkozó előkészítésének időszakában a legtöbben félretették a politikai ellentéteket, és igyekeztek közeledni egymáshoz. Mégis nyilvánvalóan voltak különbségek. A ghanaiak például az Afrikai Államok Uniójá-nak jelszavával mentek a csúcstalálkozóra, s elvetettek minden olyan javaslatot, amely szerint — az Amerikai Államok Szervezete mintájára — laza organizmust kell felállítani; Tsiranana, madagaszkári elnök

Digitized by Google

viszont eleve kilátástalannak tartott mindenfajta afrikai egységet. Egészében véve a csúcstalálkozón két, egymással ellentétes álláspont alakult ki: azoké, akik politikai egységre törekedtek — mondván, hogy ez majd a gazdasági, szociális, kulturális együttműködést is lehetővé teszi (ez volt Ghana, Uganda, Szudán álláspontja) — és azoké, akik a fő hangsúlyt a gazdasági, technikai kooperációra tették, mint egy majdani politikai egység megvalósításának feltételére (Nigéria és a legtöbb volt francia gyarmat álláspontja). A kettő között álltak azok, akik (mint Algéria és az EAK) kijelentették: bármit hajlandók vagyunk aláírni, ha megállapodunk abban, hogy azonnali segítséget nyújtunk a még fel nem szabadult országok harcosainak.

3. *A harmadik főellentét: Togo kérdésében volt.* Hogy ez menynyire mesterkélt, a csúcstalálkozó meglékelésére fabrikált probléma volt, azt az bizonyítja, hogy a csúcstalálkozó után többen azok közül, akik ott legjobban tiltakoztak Togo részvétele ellen, sorra elismerik a togói Grunitzky-kormányt.

A togói probléma lényege a következő: 1963. január 13-án a francia hadseregben szolgált leszerelt, elégedetlen katonák meggyilkolták Sylvanus Olimpio togói miniszterelnököt. Már előbb is több kísérlet történt Olympio hatalmának megdöntésére, s minden esetben franciák álltak ezek mögött. Olympio idején Togo sehogyan sem illeszkedett be a francia elképzelésekbe. Togo 1960 decemberében nem csatlakozott a brazzavillei csoporthoz, hanem igyekezett mérsékelni a francia imperializmussal való kapcsolatát, megerősítette az amerikai és a nyugatnémet tőkével való összeköttetését, s a Szovjetunióval is diplomáciai kapcsolatba lépett. Ugyanakkor igen rossz viszonyban volt Ghanával, részben területi kérdések miatt, részben azért, mert Olympio lehetőséget adott arra, hogy Togo fővárosában, Loméban gyülekezzenek Ghana minden rendű és rangú ellenségei, s onnan szervezzék a Nkrumah elleni merényleteket.

Amikor Olympio meggyilkolása után Grunitzky — aki a függetlenség előtti időben franciabarát miniszterelnök volt — megalakította kormányát, első dolga az volt, hogy normalizálja Togo és Ghana viszonyát. Guinea és Nigéria azonban széleskörű kampányt indított Grunitzky ellen. Guineát ebben elsősorban a meggyilkolt Olympio politikai vonalvezetése iránti rokonszenve és Grunitzkyval való, még a francia időkből származó szembenállása vezette; Nigériát pedig részben az, hogy Olympio már hajlandó volt egy Nigéria—Dahomey—Togo államszövetség megalakítására, részben pedig az a törekvés, hogy elszigetelje Ghanát. A csúcstalálkozót megelőzően Togóban szavazással biztosították a kormány törvényességét, és így a togói elnöknek semmivel nem lett volna kevesebb jogcíme ahhoz, hogy megjelenjen a konferencián, mint például Kaszavubu-

Digitized by Google

nak. A külügyminiszteri konferencia energiájának nem kis részét mégis a Togo meghívása körüli vita kötötte le, már-már úgy látszott, hogy a csúcsértekezlet is fennakad ezen a zátonyon, mert a külügyminiszterek az államfők elé terjesztették a kérdést.

4. *Negyedsorban: súlyos nehézségeket okozhattak volna és okoztak is a különböző területi kérdések.* Mauritania miatt Marokkó nem írta alá az egyezményt, Szomália legfontosabb dolgának azt tartotta, hogy területi vitát folytasson a függetlensége küszöbén álló Kenyával — éppen akkor, amikor annak mindennél fontosabb a belső nyugalom, hiszen csak arra várnak, hogy belekötheszenek, s elhalaszthassák függetlenségét —, s megtámadja a vendéglátó Ethiópiát, a nyugati sajtótudósítók és más, egyáltalán nem a sajtót tudósítók nagy örömére.

•

Addisz Abebában tehát két erő mérkőzött egymással: az antikolonialista egységfrontot sürgető, pozitív népi követelés és az ellentéteknek a tasztító ereje, amelyeket a koloniális hatalmak igyekeztek is a konferencia megbénítására kihasználni.

Minden kérdésben az antikolonialista erő maradt felül:

1. A csúcstalálkozó napirendre tűzte ugyan *„A regionális gazdasági csoportok és hatásuk az afrikai gazdasági fejlődésre"* című kérdést, amely magában foglalja az Európai Közös Piac, és általában az európai, amerikai és japán ipari hatalmakhoz való viszony problematikáját. A konferencia azonban kikerülte ezt a kérdést, s olyan határozatokat fogadott el, amelyek egyrészt elősegítik az afrikai államok egymás közötti kooperációját, másrészt nyitva hagyják az Európai Közös Piaccal való kapcsolat egész kérdését. Így lehetővé vált, hogy ebben a kérdésben legalább annyira megegyezzenek, hogy közös instrukciókkal látták el a szakminisztereket; a kérdés további tanulmányozása az ő feladatuk.

2. A csúcstalálkozón a politikai ellentétek és felfogáskülönbségek háttérbe szorultak az egység követelése mögött. Ez azért volt lehetséges, mert a legfontosabb kérdésben mindnyájan egyetértettek: abban, hogy a szolidaritás puszta hangoztatása helyett ezután anyagi erőforrásaikat sem kímélve, gyakorlati lépéseket kell tenni a még gyarmati uralom alatt levő afrikai országok felszabadítására. Ebben a kérdésben *csak arról* folyt vita, mennyit és hogyan adjanak, milyen politikai és katonai intézkedéseket tegyenek. Ha voltak is esetleg olyanok, akik nem értettek egyet a tervekkel, abban a forró légkörben nem mondhatták ezt meg.

Az a kérdés, hogy mennyire legyen politikai szervezet az afrikai államok szervezete, a vita végén teljesen lekerült a napirendről. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ha Addisz Abebában megálla-

Digitized by Google

podnak egy olyan afrikai szervezet megalakításában, amely fő feladatának a kontinens teljes felszabadítását tekinti, s ráadásul ezt még az afrikai egység szervezetének nevezik el, akkor ez *mindenekelőtt politikai szervezet lesz,* bárkinek bármi volt is az eredeti szándéka.

A csúcstalálkozó elé az afrikai országok megalakítandó szervezetének négy alapokmány-tervezete került. Az első az ethióp javaslat volt, amelyet egy chilei professzor készített elő, az Amerikai Államok Szervezetének mintájára. A második és harmadik, lényegében formálisan előterjesztett javaslat a casablancai és a lagosi (monroviai) csoporté volt. Végül: Nkrumah előterjesztése az Afrikai Államok Uniójának megalakítására, amelynek élén afrikai kormány állana.

A konferencia során azonban — mint arról már szóltunk — az lett a fő kérdés: *egyáltalán aláírjanak-e valamilyen chartát, „most és itt"* — vagy nem? Végül aláírtak, s ez elsősorban Haile Szelasszziénak, Kwame Nkrumahnak, Ben Bellának, Julius Nyererének és Milton Obotének köszönhető. S nemcsak, hogy aláírtak, de olyan alapokmányt írtak alá, amely ha nem is alapjaiban, de *sok fontos részletben különbözik az eredeti ethióp tervezettől.* Érdemes néhányat megjegyezni:

a) A szervezet neve nem „Az Afrikai és Malgas Államok Szervezete" —, hanem ezek *„egységszervezete"* lett.

b) A második cikkely első pontjában az eredetileg javasolt célokat két helyen is módosították. A „szolidaritás előmozdítása" kifejezést kiegészítették az *„egység . . . és szolidaritás előmozdítása"*-ra, „a kolonializmus felszámolását" pedig *„a kolonializmus minden formájának felszámolása"*-ra.

c) E cikkely második pontjában a szervezet céljai között eredetileg a gazdasági kooperáció állott az első helyen. A politikai és diplomáciai együttműködést csak negyedsorban említették; *az elfogadott tervezetben azonban ez került az első helyre.*

d) Az elfogadott alapokmányban két új meghatározással egészítették ki a szervezet céljait: *a politikai gyilkosság és a szomszédos, valamint bármely más államból kiinduló felforgató tevékenység feltétel nélküli elítélésével, s a tömbökkel szembeni el nem kötelezettség hangsúlyozásával, amely az eredeti javaslatban nem szerepelt.*

e) Eredetileg úgy volt, hogy nem határozzák meg, milyen gyakran kell a szervezet legfelsőbb testületének, az államfők tanácsának üléseznie. Az elfogadott alapokmány kimondja, hogy évente egy találkozót kell tartani.

f) Az eredeti javaslat szerint az államfők gyűlésén négyötödös többség kell a határozathozatalhoz. *Az elfogadott alapokmányban kétharmados többség szerepel.*

Digitized by Google

g) Végül az eredeti ethióp javaslat szerint, ha az alapokmány értelmezése körül viták merülnek fel, akkor a *hágai Nemzetközi Bírósághoz kell fordulni.* Az elfogadott alapokmány nem szól a hágai bíróságról, hanem a vitás kérdéseket az államfők elé utalja, akik ezekről is kétharmados többséggel döntenek.

Behatóbb tanulmányozás nélkül is világos, hogy az *elfogadott, aláírt alapokmány sokkal határozottabban antikolonialista, mint az eredeti ethióp javaslat.* Az afrikai országok és kormányaik egységtörekvése tehát a politikai ellentéteken is felülkerekedett.

3. A harmadik ellentétet, a togói kérdést egyszerűen félretették, a külügyminiszterek javaslataival ellentétben meg sem tárgyalták.

4. A területi és más, helyi ellentétek sem játszottak jelentős szerepet. Senghor és Modibo Keita, Nasszer és Bourgiba nyilvánosan megölelték, megcsókolták egymást, s ha előbb nem is, de a konferencia után Osman, szomáli elnök is nyilatkozatot tett arról, hogy az alapokmány szellemében kell rendezni a vitás problémákat. Marokkó nem írta alá a záróülésen az okmányt, de az általános lelkesedés, öröm közepette a marokkói—mauritániai ellentéttel senki sem törődött.

Az egység, az összefogás antikolonialista erői Addisz Abebában győztek az ellentétek, a belső nehézségek felett.

•

Fennmarad az a kérdés: *mi a gyakorlati értéke, és a jövőbeli jelentősége az Addisz Abebában megtett lépésnek?*

Hogy erre válaszolhassunk, összegeznünk kell a csúcstalálkozó néhány jellemző momentumát. Az *első* és a legmélyebb benyomást keltő kétségkívül az volt, hogy tomboló lelkesedés fogadott minden olyan határozott kijelentést, amely a még fel nem szabadult országok tényleges katonai és pénzügyi támogatására vonatkozott. Leírhatatlan lelkesedés üdvözölte Ben Bella kijelentéseit, aki az afrikai fejlesztési bank felállításánál fontosabbnak tartotta a „vér-bank" megteremtését s azt, hogy „egy kicsit valamennyien haljunk meg" elnyomott testvéreinkért. Ez a hangulat határozta meg a konferencia légkörét. Nyilvánvaló, hogy az ilyen atmoszféra viszonylag rövid életű, ezúttal azonban olyan erőforrást teremtett, amelyből — akár újabb találkozókkal — mindig lehet meríteni.

Másodszor ki kell emelni, hogy olyan államfők, akik otthonukban, nehézségeik közepette, a koloniális hatalom gazdasági nyomása alatt, ritkán mondják meg nyíltan a véleményüket, itt, Addisz-Abebában nemegyszer kertelés nélkül állást foglaltak a volt gyarmatosítók ellen.

Digitized by Google

Harmadszor fel kell figyelni egy érdekes, nem afrikai vonatkozású jelenségre. Afrikai politikusok beszédeiben gyakran hallani a *„sem-sem"* kifejezést; azt, hogy nem akarnak sem a Nyugat, sem a Kelet áldozatai lenni. Figyelemre méltó, hogy a csúcskonferencia nyilvános ülésein egyetlen felszólaló, egyetlen szóval sem támadta a szocialista országokat. Nyoma se volt a *„sem-sem"*-nek. (Egyedül Tubman tett erre kísérletet az egyik bizottságban, de magára maradt.) Az imperializmusról, a gyarmatosításról azonban sokan beszéltek nyiltan, egyértelműen. Legmesszebbre Milton Obote, Uganda miniszterelnöke ment, aki az ünnepélyes megnyitó utáni reggelen sajtókonferenciát tartott, s ezen nyílt levelet olvasott fel, választ Kennedy elnöknek a csúcstalálkozóhoz intézett üdvözletére. Ebben a legkerekebben megmondja, hogy ha Kennedy olyan nagy barátja Afrikának, akkor először szüntesse meg az afrikai eredetű amerikai állampolgárok üldözését az Egyesült Államokban. Levele különösen azért fájt az amerikaiaknak, mert egyrészt egy elismerő szó sem volt benne arról, hogy mi mindent tett Kennedy „a faji megkülönböztetés ellen", másrészt, mert hírét a sajtó már két órával előbb világgá röpítette, mintsem a levél az amerikai követségre eljutott.

A szocialista országokat azonban a nyilvánosság előtt egyetlen szóval nem támadták. Akik szívesen megtették volna ezt, azok bizonyosan azért tartózkodtak tőle, mert attól tartottak, hogy a szocialista országok elleni legkisebb vádaskodás kétszer akkora vihart zúdít az imperializmus fejére.

•

Végül felelni kell arra a kérdésre: *mi várható a csúcstalálkozó után, milyen lesz a jövő?*

Nyilvánvaló, hogy önmagukban a meghozott határozatok még keveset jelentenek. Most azonban, hogy ezek megszülettek, *Afrika antikolonialista erői ezekért: a harminc ország államfője által aláírt határozatok végrehajtásáért küzdhetnek.* S ez nagy haladás.

A hazájukba visszatért államfőknek ismét szembe kell nézniük saját nehézségeikkel. Ott van például a katonai szerződések felmondására, az idegen bázisok felszámolására vonatkozó határozat. Ennek a végrehajtása igen bonyolult, nehéz dolog. Hiszen annak a nagyhatalomnak, amely bázist tart fenn valamely országban, ott hatalmi pozíciója, jelentős befolyása van. Ezek a bázisok és egyezmények ezenfelül jövedelmi forrást is jelentenek a minden bevételre számot tartó, szegény államkasszának. De az, hogy létezik ilyen határozat, amelyet harmincan aláírtak, mégis a felmondásra sürgeti a független kormányokat.

A csúcstalálkozó sikerének egyik titka természetesen az volt,

Digitized by Google

hogy viszonylag általános kérdésekben állapodtak meg, s megvan a lehetőség arra, hogy nem egy megállapodást a különböző álláspontok képviselői a maguk szája íze szerint értelmezzenek. Rövidesen megkezdődnek azonban azok a szakértői konferenciák, amelyeken a gyakorlati megállapodásokat meg kell kötni. Még június második felében vagy legkésőbb július elején találkoznak Dakarban a gazdasági szakemberek, később Khartoumban a pénzügyminiszterek. Július 15-ig a kormányoknak a Dar-es-Salaamban székelő különbizottság rendelkezésére kell bocsátaniuk a felszabadítási mozgalom céljaira felajánlott összegeket. *Néhány hónapon belül tehát gyakorlati intézkedéseknek kell történniük.*

Azzal is szembe kell nézni, hogy az imperialista nagyhatalmak — amelyek sokkal „simulékonyabb", sokkal óvatosabban lépegető konferenciát vártak, s arra számítottak, hogy Addisz-Abeba nem megy tovább a látványosságnál, ezért előzetesen lelkesen üdvözölték az összejövetelt — most, a konferencia után (bár továbbra is jó képet igyekeznek vágni), erőfeszítéseket tesznek majd arra, hogy elgáncsolják a gyakorlati lépéseket. Ebben a kérdésben sokat nyom a latban az Egyesült Államok, amely az afrikai kérdésekben mindig külön lóra tett, s amely hajlandó akár végig is játszani az addisz-abebai határozatok végrehajtása lelkes támogatójának szerepét. Ez a saját szempontjából nyilvánvalóan kifizetődő beruházás *lenne,* s csak azért nem az, mert eközben magában Afrikában elplántálja azokat az ellentmondásokat, amelyek — lehet, hogy csak lassan, de bizonyosan — felvilágosítják az afrikaiakat ennek a „barátság"-nak az igazi jellegéről.

Digitized by Google

Regény — valóság — világnézet

Írta TÓTH DEZSŐ

Egész irodalmunk, vele szépprózánk is jelentősen fejlődött. Színesebb, elevenebb lett, közelebb került a valósághoz, kérdésfeltevései aktuálisak, konfliktusait és jellemeit mindennapi életünkből veszi, művészi megoldásai változatosak, korszerű szerkesztési formákat szuverénül állít szocialista tartalmak szolgálatába, s műfajilag is sokrétűbb. Ezeket az eredményeket recenziókban, antológia-kritikákban, összefoglaló tanulmányokban, vitákban nemcsak a kritika, de mindenekelőtt a közönség fokozott érdeklődése nyugtázta. Most nem is ezek rekapitulálása a cél, sem az egyes torzulások feszegetése. Inkább egy szembetűnő jelenségről való elmélkedés, s ez sem a teljesség igényével, hanem egyetlen, mégis lényegesnek vélt észrevétel erejéig.

Hétköznapian szólva: hogyan áll regényirodalmunk a művészi általánosítással, azzal, amit a kérdések megragadásában „mélységnek", a hatás szempontjából „költőinek" szoktunk nevezni, s ami végül is a valóságról alkotott látomás maradéktalanul következetes világnézeti értelmezésétől függ? És ezzel összefüggésben: hogyan áll irodalmunk az egyén és a társadalom kölcsönhatásának ábrázolásával?

Nagy általánosságban irodalmunk és ezen belül prózánk fejlődését a fordulat éve után két tényező szabta meg. Az egyik egy tágabb értelemben vett történelmi: a szocialista eszmeiség ekkor jutott uralomra, tett szert irodalmunkban hegemóniára. Az a tény azonban, hogy a proletárdiktatúra megteremtése a Szovjetunió hatalmára és tapasztalataira támaszkodva, hirtelenül, viszonylag kis megrázkódtatás árán ment végbe — együtt járt az írói látás túlnyomórészt intellektuális megalapozottságával, viszonylagos élményszegénységével. S ez az elkerülhetetlen történelmi következmény kiegészült a politikai és kultúrpolitikai vezetés szubjektivizmusának terheivel is. A két tényező együttesen járult hozzá ahhoz, hogy irodalmunkban tudatosság és eszmeiség, másfelől valóságismeret és élmény harmóniája megbomlott, az előbbiek aránytalan javára. 1953 és 1956 közt viszont az ellenkező irányú eltolódás mutatkozott: irodalmunk közelebb került a valósághoz, a mindennapokhoz, de ezzel nemegyszer a látás távlathiánya, az ún. „tényirodalom" naturalizmusa is együttjárt.

Digitized by Google

1957 óta irodalmunk fejlődése éppen az eszmeiség és a valóság egymást kölcsönösen megtermékenyítő egységében ment és megy végbe, s ennek viszonylagos harmóniája jellemzi. Ha ebből a — nyilván nem lényegtelen — szempontból vetünk egy pillantást prózairodalmunkra, mégis azt találjuk, hogy ez a kiegyensúlyozódás korántsem teljes, s hogy ha más formák közt, rejtettebben, de még mindig kísért a valósághoz való tapadás, s jelenségként érhető tetten a kellő világnézeti és művészi általánosítás hiánya. Nem arról van szó, hogy — egy elvont igény jegyében — közvetett „kritikusi" kompromittálása kövekezzék azoknak a jelentős eredményeknek, amelyek a szocialista irodalom egészében is egyre jelentősebb ranghoz juttatják prózánkat, hanem arról, hogy az ennek fejlődésében máris jelentkező új tendenciákat húzzuk alá.

•

Induljunk ki egy szerkezeti jelenségből, korántsem azért, mert önmagában érdekes és vizsgálandó, hanem mert az írói szemlélet egy általánosabb sajátságára világít rá. Az elmúlt egy-két évben feltűnően megszaporodott az olyan regényeknek a száma, amelyekben — szerzők és témák különbözősége ellenére — azonos vagy hasonló megoldási formát találunk. Nagyjából azt, hogy az író előrebocsát valamely feltűnő (rendszerint tragikus) esetet, s ezután, a „tulajdonképpeni" regényben ennek okát, magyarázatát adja. Már *Sarkadi* Bolond és szörnyeteg-e is azzal indult, hogy az író tudtunkra adta: hőse gyilkosság vádjával állt bíróság előtt. Az öngyilkos hős temetésével és ezzel a kérdéssel: „Vajon miért ölte meg magát ez az ember?" — kezdődött *Katkó István* regénye (A nap adja az árnyékot is). „Tavaly ősszel az egyik dunántúli faluban megöltek egy fiatalembert" — így indul *Galgóczi Erzsébet* Féúton-ja. *Berkesi* regénye a hősnő haláláról (lényegében öngyilkosságáról) tudósít előre (Magány). Bírósági ítélettel, a végkifejlettel nyitotta regényét *Bárány Tamás* (Íratlan törvény). Az Isten őszi csillaga egy ember agyonveretésével kezdődik. „1962 tavaszán ifjabb Hábetler János megölt egy segédmunkást a rozsdatemetőben" — indítja regényét *Fejes Endre*. S az olvasónak még az is eszébe jut, hogy ha az „előrebocsátás" hiányzik is, más regényeink szintúgy ezzel az „oknyomozó" módszerrel élnek, hogy pl. *Mesterházi Lajos* Négylábú kutya című, vagy *Kolozsvári Grandpierre* Párbeszéd a sorssal című regényének is ez az „utánjárás" szinte szerkezetévé válik.

Az ember önkéntelenül eltűnődik: merő véletlen-e mindez, s esetleg megelégedhetne a válasszal: nincs többről szó, mint hogy az érdekkeltés, a felszültségteremtés e hagyományos eljárá-

Digitized by Google

saival regényíróink mostanában szívesen élnek. De végül is e regények összessége, ha korántsem egészét, mégis lényeges hányadát, majdhogynem törzsét adja az utóbbi évek mai életünkről szóló szocialista szépprózájának. S ez már elég ok arra, hogy a művészi eljárás mögött szemléleti sajátosságot keressünk.

Első pillantásra is látszik, hogy ez, az esetből kiinduló, azt előrebocsátó, majd azt magyarázó-indokló módszer a riporttal mutat némi hasonlóságot. Tudjuk, hogy a riport (mint *Illyésnél, Csórinál, Tardosnál),* alapvető jellegét megtartva, szélesebb epikává nőhet, másfelől, hogy van riportregény, s azt is, hogy a regény, műfaji karakterét megtartva, joggal asszimilálhat drámai, lírai vagy éppenséggel riport-elemeket. Itt azonban egyik esetről sincs szó. Olyan tünettel állunk szemben, amelynek lényege, hogy ez a sajátos szerkesztésmód jelenségszerűen „szállja meg" regényeinket. Ha most a belső alkotói folyamat szempontjából tekintjük a kérdést, a különböző műfajok alkotói módszere korántsem azonos: lényeges különbségek vannak a riport és a regény módszere között. A riportban a művészi általánosítás, a tipizálás döntő mértékben a témaválasztástól függ, a megragadott konkrét esetnek kell eleve olyannak lennie, hogy hátterének felfejtése a valóság mély összefüggéseinek feltárására adjon alkalmat. A művészi alakításnak már viszonylag kevés szerepe lehet; a formálás a lényeges mozzanatok kiemelésére, mások háttérbe szorítására korlátozódik: az alkotás útját a kiválasztás után végül is a tények közvetlen kényszere szabja meg. A regényben sok szempontból fordított a helyzet. Ott a formálás a világnézeti, művészi általánosítástól, annak alakító erejétől függ. Az írónak az elsődleges tények itt korántsem olyan szövetségesei, mint a riportban, őt a „most és itt történt" bizonyossága nem támogatja. Az adott probléma, a világnézeti általánosítás jegyében az író maga vállalkozik az élet egy darabjának „előállítására", azaz: teremt. S ez mindenképpen azt jelenti, hogy a valósághoz, az adott jelenséghez való viszonya tudatosabb, teljesebb, szemben egy olyan tisztázatlanabb viszonnyal vagy szűkebb kérdésfeltevéssel, amelynek nemcsak lehet, de kell is a riporthoz nyúlnia. A regény a jelenségek szélesebb összefüggésének mélyebb ismeretét, a probléma összetevőinek teljesebb birtoklását feltételezi, egy olyan szemléletet, amely végül is lehetővé teszi a valóságelemek művészi általánosításnak megfelelő szuverén kezelését, a „teremtés" vállalását.

Mármost — anélkül, hogy az említett regények szocialista jellegét vagy műfaji önállóságát kétségbe vonnánk — joggal feltehetjük a kérdést: vajon e riportszerű szerkesztésmód beszűremkedése miatt nem szenved-e fogyatkozást a művészi alakító, teremtő formálás, s hogy mindez mögött nem az írói szemlélet valamelyes korlátozottsága húzódik-e meg? Mert ha nyilvánvaló is,

Digitized by Google

hogy az előrebocsátott esetek is a művészi alakítás jegyében formáltak, pusztán a szerkezet mégis valami kötöttséget fejez ki, olyan félszegséget a valósággal szemben, amely mögött nem csupán műfaj-elméleti, hanem szemléleti-tartalmi ellentmondás rejlik: az összefüggés-látás olyan hiánya, amely nem csupán a regény műfaji integritását csorbítja, hanem az életfolyamatot is némiképp eltorzítja. Az előrebocsátás — s mindig tragikus jelenségé — a kifejtést, a tulajdonképpeni regényt: magát az életet — akarva, akaratlan — mint kényszertörténések sorát mutatja be. Függetlenül attól, hogy a „kibontás" szocialista tartalmú, hogy életünk lényeges és lényegesebb kérdéseit helyesen tárja fel, a tragikus végkifejlet előrevetítése az „ennek így kellett lenni" tartalmává is válik; a szerkezet révén a magyarázat folyamán mindvégig ott settenkedik valami a fátumból. A megírás módja az olvasó számára nem annyira a bontakozó, fejlődő, alakuló élet illúzióját kelti — amelyet szuverén jellemek a maguk karakterisztikus indulatai révén a társadalmi valósággal való kölcsönhatásban formálnak —, mint inkább *szabadságukat vesztett emberek küzdelmét a végzettel.* A jellemek, a helyzetek egyébként jól illeszkedő logikáját a „keret" hatása *megfosztja önállóságától, spontaneitásától, annak látszatától; a történet jelentését a mű élén álló „vezérigeként" szabja meg.*

S ha az egyes regényeket nézzük, azt találjuk, hogy ennek a tág értelemben vett formának determináló sugallata összevág a regények konkrét tartalmával. A mű végül is olyan szemléletet tükröz, amely — nemegyszer szándéka ellenére — szkepszissel viseltetik az ember átalakulásával és fejlődésével, a társadalom befolyásoló, feloldó és jóvátevő szerepével szemben. Nem a mindenáron fejlődő hősök formális számonkéréséről van szó, hanem egy olyan, nagyrészt öntudatlan szemlélet kritikájáról, *amely az egyén és a társadalom, a személyiség és a szociális környezet, vagy akár a lét és a tudat kölcsönhatását elmereviti, s ha rejtve is, de lebecsüli,* vagy amely *nem veszi eléggé számba azokat a személyes és társadalmi erőket, amelyek szüntelenül formálnak és átformálnak.* S ez a szemléleti fogyatékosság egyszersmind *esztétikai hibaforrás* is. *Sarkadi* szörnyetege a maga eredendően rossz, szélsőségesen individualista karakterével végzetszerűen, megváltoztathatatlanul rohan a pusztulásba; a szocialista környezettel, annak alakjaival való írói szembesítés félszeg, eleve alkalmatlan befolyásolására. *Katkó* világosan szocialista tartalmú kritikája is azért veszít hiteléből, mert mindinkább elnagyolja anarchista hősének a térítő-befolyásoló erőkkel való találkozását. *Bárány* regényében a végzetszerűen kialakuló tragédia tanulsága nemcsak a hősök, hanem a tragédia megakadályozására hivatott környezet számára is pusztán az, hogy ki mit *mulasztott. Berkesi* regényében vi-

Digitized by Google

szont az asszony bűnének *jóvátehetetlensége* válik meghatározó elvvé, s hogy megtévedését csak az öngyilkossággal egyenértékű szülés vállalása teheti jóvá, azt roppant bonyolult, esztétikailag is kétséges ok-okozati útvesztő „felállítása" révén kényszerül elhitetni az író. *Galgóczi* regényének hőse kulák támogatással lesz a termelőszövetkezet elnöke. Egyénisége kibontakozik, tisztul, nemcsak megérti, a lehetőségeket, de jellemében, szemléletében átalakulva, bensőleg el is kötelezi magát — eredendő vétsége mégis jóvátehetetlen, s életével kell lakolnia érte. Pontosan: hogy meggyilkolását ne puszta „ténynek", a regény szempontjából merő véletlennek, hanem tragikus bűnhődésnek fogjuk fel, ahhoz bűnének ezt a meghaladhatatlanságát, jóvátehetetlenségét kell feltételeznünk.

Hogy az „előrebocsátás" formája mennyire ezt a determináltságot hangsúlyozza, arra Galambos regénye a legjobb példa, mert ő ezt a „végzet"-dilemmát épp ezen a szerkezeti ponton oldja fel. Bordács „halálát" ugyanis kétszer írja meg: a regény elején mint agyonveretést, halált, pusztulást, hőse gondolatain keresztül: mint az életről, a munkáról való lemondást — s a regény végén, alig néhány szó változtatással, mint az élethez, az emberekhez, az alkotáshoz való ragaszkodás görcsös erőfeszítését. Ez a kitűnő megoldás épp azt példázza, hogy ha feltárjuk az előrebocsátásnak, az „eset"-nek, egy ember agyonverétése tényének hátterét, összefüggéseit, azaz ha a jelenségvilágból a dolgok mélyére hatolunk, akkor az így feltárt igazság már lehetetlenné teszi a kiinduláshoz való visszatérést: a puszta tény igazságát a művészi világnézeti általánosítás teljesebb igazsága váltja fel. Az író forma szerint hazudott, amikor ugyanazt a jelenetet kétszer, kétféleképp, egymásnak ellentmondóan írta meg, de ez a „hazugság" — egy mélyebb, általánosabb igazság hangsúlyozása, az „előrebocsátás" kényszersugallata alól való művészi felszabadulás, amely hatásosan fejezi ki, hogy nem a végeredménytől függ maga az élet, hanem az élet, az emberek, azok aktivitása határozza meg ama „végkifejleteket".

Nyilván nem véletlen, hogy a Rozsdatemető is ebbe az „oknyomozó" regénycsaládba tartozik, s hogy ugyanakkor a körülötte folyó vita középpontjában is az a kérdés állt: nem túlságosan determinált-e a Hábetler-család egész sorsa-élete. S hogy a regényirodalmunkban régebbről lappangó probléma ezúttal került előtérbe, az nem független attól, hogy a konkrét tényből kiinduló riport-módszer imitálása magára a „felfejtésre" is kiterjed, szerző a hely- és személynevek, leírások egyedi konkrétságának hangsúlyozásával szinte mindvégig él; szemmel látható a művészi általánosítás hitelének „áthárítása" a mindennapi valóság közvetlen tényeire. A problémát azonban az okozza, hogy *Fejesnél* ez tudato-

Digitized by Google

san választott művészi eljárás, olyan módszer, amely szervesen összefügg témájával, hordozza és az írói szándékkal együtt ki is fejezi azt. Ezért kiegészítendőnek érzem azokat a legjobb kritikákat is *(Illés Lászlóét, Komlós Jánosét)*, amelyek elismerik a regény felrázó, mozgósító hatását, de ugyanakkor kárhoztatják azt a leszűkítő módszert, amelynek révén a regény elérte a méltatott, helyeselt hatást. A regénynek ezt a tényleges ellentmondását nem is annyira a művön belül, mint inkább az írói szemlélet, a hozzáállás eredendő, általánosabb szférájában lehet tetten érni, abban, ami — az eddig előadottak alapján — nem csupán Fejesre, de irodalmunkra is jellemző.

Mert az elemzett „előrebocsátó" szerkezet nem csupán a determinista sugallattal függ érezhetően össze, de azt is mutatja, hogy az írói szemléletnek a valósághoz való viszonya alapjában: kérdező. Az író ma azzal viszi magával az olvasót: hogyan volt lehetséges ez vagy az az eset, mi történt itt „tulajdonképpen", egyáltalán hol tartunk, mi vesz körül bennünket, milyen is a mi életünk? Nyilvánvaló, hogy a valóságnak ilyen megközelítése mögött történelmi okok is húzódnak, az a sokat és joggal hangoztatott tény, hogy az egyes ember élete csakúgy, mint a társadalomé, súlyos megrázkódtatásokkal terhes változásokon ment át, hogy a feladat: kiismerni magunkat bennük, felmérni a honnan—hová útját. Csakhogy ezt a tájékozódást az írói szemlélet sokban magyarázható, de véglegesnek el nem fogadható korlátozottsága kíséri. Mert a valóság megközelítésének ezt a tragikumból kiinduló, oknyomozó, felderítő formáját, a hozzá tapadó naturalizmust és determinizmust — egyáltalán életünk ábrázolásának ezt a „visszapergetéses" megközelítését — elsősorban nem a valóság, hanem az írói belső hangoltság okozza. Ezt a „formát" nemcsak az teremti, hogy az író valamely jelenség okait deríti fel, hanem az is, hogy önmaga álláspontját ugyancsak tisztáznia kell. Az előrebocsátás művön belüli vallomás az írói látás belső bizonytalanságáról, arról, hogy regénye nem ítélet és álláspont, nem állítás, nem „végeredmény", hanem a bizonytalanság feloldásának is folyamata. S ez már az író és olvasó viszonyát, a szocialista irodalom nevelő, mozgósító szerepét érintő kérdés. Az olvasó meghívottá válik, de nem csupán az élet igazságának, hanem az írói magyarázatkeresés útjának meghívottjává is. Márpedig az életünkre nemcsak kérdező, de azt erőfeszítéseivel, küzdelmeivel napról napra formáló olvasó ezen túl többet is vár az írótól. Csak átmeneti, szűkösebb feltételektől meghatározott priódus, de semmiképpen sem tartós írói szerep lehet az: ugyanonnan, vagy éppenséggel „hátrábbról" indulni, mint ahol az olvasó, mint ahol maga az élet tart. Márpedig ha a kritikus „ellenpróbát" végez, s gondolatban „levágja" az előrebocsátásokat, azaz megszünteti az említett regények „függőbeszéd"-

Digitized by Google

jellegét, nemcsak az derül ki, hogy a „puszta" történetből rendszerint mennyire nem szükségképpen következik a szélsőségesen tragikus kimenetel. A próba arra is rávilágít, hogy ez a „forma", mennyire lényeges eleme ezeknek a regényeknek. Mert tulajdonképpen ez váltja a regény tartalmává a kérdező-felelő magatartást, sugallja azt az olvasónak, vonja be őt is az élet ilyen nemszuverén szemléletébe.

Adott jelenségből kiinduló gondolatmenetünket most már megfordítva és összegezve: regényirodalmunkban a főként kérdező írói magatartás nem csupán egy történelmi helyzet függvénye, hanem egy szubjektív szemléleté is, amelynek számára sok jelenség éppen azért válik kérdésessé, mert egyén és társadalom kölcsönhatását hajlamos egyoldalúan, szkeptikusan látni. A régivel és rosszal szemben mindig jelen van ugyan a szocialista fejlődésre való hivatkozás, de ez mintha nem foglalná magában az igazságnak azt a másik oldalát is, hogy a változás fejlődő tömegeket feltételez. Nem lehet ezt az egyes regényeken belül mint „tematikus teljességet" számonkérni. Arról van szó, hogy ez a beállítottság olyan mozzanatokat összegez az irodalomban jelenséggé, amelyek a valóságban korántsem ilyen súlyúak, s ez az egyoldalúság már társadalmi fejlődésünk lényeges törvényszerűségének figyelmen kívül hagyását jelenti. Másfelől ez a korlátozott valóságlátás ugyancsak jellemzővé tesz olyan esztétikai megoldásokat, amelyek ha egyes esetekben nem is, de a jelenség szintjén már korlátozzák a regény műfajának integritását. S a probléma annál inkább elgondolkodtató, mert a szocialista fejlődés éreztetése máskor és más műfajokban is nem egyszer mint a változásra való képtelenség tragédiája jelenik meg. A Gyáva hősnőjét a szerelem sem volt képes egy életforma narkózisától megszabadítani, *Szabó Magda* Disznótor-ának Paulája is a maga töretlen gőgű dzsentri karaktere szerint az alapvető történelmi változásoktól mitsem befolyásoltatva teljesítette be a maga és mások sorsát; az Elveszett paradicsom is a jóvátehetetlen vétség elkövetése után indult meg, s nem a cselekvés, hanem az elmulasztott lehetőségek „tanulság"-drámája volt. *Rényi Péter* pedig legutóbb épp a Társadalmi Szemlében tette szóvá néhány újabb drámánk kapcsán a jellemek determinista felfogását.

Mutat ez a helyzet némi analógiát az 1953 és 1956 közti prózairodalmunkkal. Akkor vált jelszóvá a „közelebb a valósághoz", került előtérbe a fehér foltokat feltáró riport, s a regényben: életünk aktuális problémáinak morális oldalról való megközelítése és a kisregény. De ez a valóság-közelség nemcsak jelentős eredményeket hozott — ott kísértett mögötte a „tényirodalom", a „jelzésirodalom" ellenzékisége is, amelyet a tényekbe való beleragadás, a művészi-világnézeti általánosítás fogyatékossága kísért.

Ma gyökeresen más és jobb a helyzet. Mégis: nemcsak az

Digitized by Google

eredmények között van folytonosság, hanem — a nagy szintkülönbségen belül — a tehertételeknek is van hasonlóságuk. Az ellenzéki jelleg megszűnt, s mind ritkább a tények távlattalan regisztrálása. De mégis, az akkori „tényirodalomnak" a ma magasabb szintjén mintha még mindig valamely „tanulság"-irodalom felelne meg. Mielőtt irodalmunk erre a „bekötő"-útra tért, helytelen lett volna a kritikának úgynevezett „elvi megfontolásokkal" lezárnia ezt az utat. De ma az élet és vele együtt az olvasó — s számos jelenség azt mutatja, hogy lassan maga az irodalom is — túllép ezen az állásponton. Az emberek spontánul, természetesen élik és átélik — mert maguk teremtik — szocialista életünk dinamikáját, s ehhez viszonyítva már kevés és egyre kevesebb lesz az a sajátos, determinista magyarázat, amelyet irodalmunk az extrém esetek elemzésével nyújtani tud. Regényirodalmunk nem állhat meg ennél a szerepnél, vagy mondjuk úgy: most már befejezte ezt a feladatát.

Ennek a kérdező írói magatartásnak, ennek a „tanulság"-irodalomnak az elégtelensége nem az elvont igényekkel, hanem az élettel való szembesítés során derül ki. Lassanként az a különös helyzet áll elő, hogy a két világháború közti magyar társadalom idézésében irodalmunk inkább felmutatja a győzelmet, mint napjaink ábrázolásában; ebben az a tragikum összegeződik és halmozódik irodalmi *jelenséggé*, amely pedig nem jellemzője életünknek. Élet és irodalom ilyen összevetésére előre hallható az írói válasz: „A kritika szépíttetni akarja életünket, akadályt akar gördíteni megrázó konfliktusaink ábrázolása elé!" Igaz, volt olyan időszak, amikor az irodalommal szemben a kritika — és nemcsak a kritika — valóban ilyen igénnyel lépett fel. Mai körülményeink közt azonban az olvasóban joggal támad olyan érzés is, hogy a végzetszerűen személyes tragédiákba torkolló konfliktusok eluralkodása jelenti az élet tényleges összeütközései elől való kitérést, a mélyebb életismeretre, nagyobb általánosításra kötelező írói feladat megkerülését.

A régi és az új tartalmában és formájában gyorsan változó küzdelmének vagyunk részesei. Ez a harc a szemünk előtt folyik, s kurta esztendők alatt is gazdasági, politikai és morális tömegeredményekre vezet: milliók mindennapi munkája személyes áldozatvállalása, a magán- és közéletben tanúsított szüntelen erőfeszítése egy nép mérhető emelkedésévé összegeződik. Életünk konfliktusainak *történelmi természetével* vitázik az irodalom, ha — kritikusan ugyan, de mégis jellemzően — a réginek a végzetszerű győzelmeire teszi a hangsúlyt. A konfliktusok valóban bátor, újszerű megragadása ma nem abban áll, hogy az e harcban elbukottak történeteivel tanítsunk — az csupán [illegible] és akarva-akaratlan kitérést jelent a [illegible] Az irodalom

lom *egésze* szempontjából az jelenti a valóság torzítását, ha az öntörvényű karakterek lezüllése, az elkövetett hibák tehetetlenségi ereje, a valóságtól elmaradt tudat és életforma tragédiái kerülnek a középpontba. És az hozza magával az összeütközések teljességét, hiteles gazdagságát, ha az életet és önmagukat kínnal formáló emberek pátosztalan küzdelmei válnak az irodalomban is jelenséggé. A realizmus csak korlátozott marad akkor, ha egyoldalúan a közösséggel szemben való érzéketlenség, az attól való elszigeteltség, a magárahagyatottság válogatottan szomorú eseteire irányul a figyelem, s az lesz a teljesebb realizmus, amelynek révén egyén és közösség egymást kölcsönösen és aktívan alakító erejének tipikus rejtelmei tárulnak fel. Ez irodalmunk nagyobb fokú realitás-igényét zárja magába: régi igazság, hogy *pártosság és objektivitás* egymást feltételező, egymást kölcsönösen támogató kategóriák.

•

Minderről nem a regények egy szűkebb csoportja miatt esett szó, s korántsem az igazságtalan általánosítás szándékával. Hiszen a regények egy más hányadát más tulajdonságokkal is fel lehetne sorakoztatni.

Ugyanakkor minden műfajban, a regényben is, kézzelfogható a fejlődésnek az az iránya, amely ennek az állapotnak a túlhaladását jelzi. Márcsak a példaként említett regények időbeli egymásutánja is kínálja azt a felismerést, hogy mennyire szemlátomást gazdagodik, szélesedik a kérdésfeltevések és válaszok tipikussága, általánosító érvénye, társadalmi érdeke, egyén és közösség viszonyának ábrázolása. *Sarkadi, Katkó* egyetlen jellemre kérdező regényeitől ez a folyamat *Berkesi, Galgóczy, Galambos* mind centrálisabb kérdések körül forgó, mind sokoldalúbban motivált regényein át *Fejes* szinte korszakos történelmi oknyomozásáig terjed, s *Darvas* regényében kulminál. A Részeg eső, amelynek első személyben előadott gondolatsora egy öngyilkos temetésén indul el s arra kérdez vissza — kétségtelenül leszármazottja ennek a regénycsaládnak. De éppen azzal haladja meg ezt az eredetet, hogy kérdését nem jellemre, egyes helyzetekre s nem is egy rétegre, hanem nemzeti társadalmunk egészére vonatkoztatja: az általánosítás igénye és mértéke az, aminek révén az analógia ellenére pillanatnyi továbbfejlődésünk irányát jelzi.

Az általánosítás azonban nem pusztán a téma történelmi jellegének függvénye. Prózánkban általában hajlandóság van arra, hogy megmaradjon az életanyag formálásának alsó vagy alsóbb szintjein, megmaradjon a téma belső méreteinél, a legközvetlenebb lehetőségeinél.

Irodalmunk gazdagodik a tények, a helyzetek, a valóságos jellemek ismeretében, s ez mindig forrása és feltétele minden művészi

Digitized by Google

alkotás hitelének. De igen sokszor hiányzik ennek az „anyagnak" a tartalmi-gondolati és művészi felfokozása, az az általánosító eljárás, amely a jellemek, a helyzetek, a konfliktus és a cselekmény életszerű hitelét a mélyreható gondolat hitelének rendeli alá, s ezzel az adott eset érvényét meghatványozza. Az a jó mű, amely az „előadottakat" egyértelműen helyezi a legnagyobb összefüggések távlatába, amely — anélkül, hogy illusztrációvá válna — túlmutat közvetlen jelentésén, s közvetve olyan kérdésekre is választ ad, amelyeket a szűkebb értelemben vett téma látszólag fel sem vet. Az igazi irodalomban mindig benne kell hogy éljen az a törekvés — valahol ez hozza is létre —, hogy az élet egyes jelenségeit az egésznek a részévé tegye, s az adott konfliktusok feltárásával magát a világnézetet is teljesebbé tegye.

Az író szempontjából a kérdés ott dől el: elég egyetemes gondolkodású és érzületű, a közösséggel elég mély kapcsolatot tartó-e ahhoz, hogy a sokak számára lényeges kérdés számára is oly erős problémává váljék, amelyről írnia kell. És ha irodalmunk egyre több eredményt mutat fel a nemzeti történelem lényeges kérdéseinek megragadásában, fejlődésének „következő láncszeme" az kell legyen, hogy az általánosításnak ennél is egyetemesebb szintjén kérdezzen és válaszoljon. József Attila nemcsak nemzete, hanem egész kora ellentmondásait élte meg és fejezte ki, s művészetének az a lényege, hogy választ adott rájuk: nem ezek megkerülésével, hanem ezek világnézeti legyőzésével lett egyetemes alkotóvá, emelkedett világirodalmi rangra.

A szocialista irodalom történelmi nagyságrendjét nem biztosítja és fejezi ki pusztán az, hogy irodalmunk a szocializmust építő társadalmunk életét és problémáit mintegy „leszegzett fejjel" szemléli, s úgy beszél róla — mert a valóság sem ez. A magunk világának építése az egész emberiség jövője; a mi világunkat hitelesen, egyetemesen ábrázolni csak ennek a minden „témát" átvilágító írói tudatnak és felelősségnek jegyében lehet. *Solohov* Emberi sors-a nem egyszerűen egy szovjet polgár áldozatos vagy éppenséggel balszerencsés élettörténetének epikus összegezése, hanem a személyes kiszolgáltatottság általános problémájára adott szocialista válasz, a békés egymás mellett élés ideológiai harcában polemikus felelet az általánosításnak ugyancsak igen magas fokán kifejezett polgári dekadenciára.

Szocialista irodalmunk továbbfejlődésének, eszmei ereje növelésének, de világirodalmi egyenrangúsodásának is záloga az ilyen értelemben vett egyetemesség, amely nem a puszta témaválasztásnak, hanem a világnézet gondolati általánosításának függvénye. Ez pedig megkívánja, hogy irodalmunk ne csak ösztönösen, de tudva is meghaladja, s hasznos átmenetként maga mögött hagyja a szűkösebb valóságlátás korszakát.

Digitized by Google

A mezőgazdasági tudományos kutatás helyzete és feladatai

Írta Dr. SOÓS GÁBOR

A szocializmus alapjainak lerakásával társadalmi életünk minden területén jelentősen megnövekedett a tudomány feladata. A VIII. kongresszuson a Központi Bizottság beszámolója megállapította: „A szocializmus gyakorlata maga is tudományos elméleten alapszik és nem valósulhat meg a tudomány támogatása nélkül, a tudomány pedig valójában csak a szocialista társadalom viszonyai közt nyert szabad utat a fejlődéshez."

Ez a megállapítás a mezőgazdaság szocialista átszervezése óta az agrártudományra is teljes egészében érvényes. A kisüzemi gazdálkodás viszonyai között a tudomány eredményei csak nagyon szűk kereten belül érvényesülhettek. A mezőgazdaság szocialista nagyüzemi rendje szélesre tárta a termelés kapuját a tudományosan megalapozott termelési módszerek előtt. Az a keret, amelyet a nagyüzem nyújt a termelés fejlesztésének, csak akkor érvényesítheti kedvező hatását, ha a gazdálkodási módszerek korszerűbbé válnak.

A mezőgazdasági tudományos kutatás a felszabadulás előtt, de különösen a felszabadulás után számos, a nagyüzemekben hasznosítható növény- és állatfajtát nemesített, a termelést növelő és a termelési költségeket csökkentő agro- és zootechnikai, illetve üzemszervezési módszert dolgozott ki. Ezeknek széles körű gyakorlati elterjesztése és hasznosítása most közös feladatuk a mezőgazdasági kutatóknak és a mezőgazdasági termelés dolgozóinak. Az is megállapítható azonban, hogy a mezőgazdasági tudományok művelői számos, a gyakorlatban felmerülő kérdésre még nem adtak választ. Ennek egyrészt az az oka, hogy a kutatómunka nem minden területen tartott lépést a termelés fejlesztésének követelményeivel, másrészt az, hogy az átszervezés gyors üteme, az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek gazdálkodásának fejlődése új, eddig ismeretlen problémákat is felvet a tudományos kutatás számára.

A mezőgazdasági tudományos kutatásnak most az a feladata, hogy *helyesen felmérve a gyakorlat és a népgazdaság igényeit, szellemi és anyagi erőit arra összpontosítsa, hogy gyorsan kielé-*

Digitized by Google

gítse ezeket, és a gyakorlat, a termelés széles körében terjessze el a már elért kutatási eredményeket.

A mezőgazdasági tudományos kutatás fő feladatai

Kormányunk a múlt évben elfogadta a tudományos kutatómunka fő feladataira vonatkozó távlati tervet. Az a 15 fő feladat, amelyet a távlati terv a mezőgazdasági kutatás elé kitűz, azokat a legfontosabb *termelési* és *szervezési* kérdéseket öleli fel, amelyeknek megoldása a *leghatékonyabban* segíti a mezőgazdasági termelés fejlődését. A talajművelésnek és a talajtermékenység növelésének korszerű módszerei, az öntözésnek, a növényvédelemnek, a kenyérgabona, a takarmány- és az ipari növények termelésének korszerűsítése ugyanolyan fontos feladat mezőgazdasági termelésünkben, mint a tudományosan megalapozott nagyüzemi zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelés kialakítása, vagy az állati termékek mennyiségének növelése és minőségének javítása. Ha ezekhez hozzászámítjuk a nagyüzemi szervezés, gépesítés, és az agrárgazdaságtan kutatási témáit, akkor megállapíthatjuk, hogy a távlati kutatási fő feladatok folyamatos megoldása *választ ad a gyakorlatban felvetődő kérdések túlnyomó részére és elősegíti a termelés növelésével összefüggő feladatok sikeres megvalósítását.* A távlati terv teljesítése természetesen hosszabb időt igényel, ezért a mezőgazdasági tudományos kutatás *közvetlen* feladatait *az éves tervek* határozzák meg.

Az első időben sokan kétségbe vonták a kutatómunka éves tervezésének szükségességét és a kutatómunka korlátozását látták ebben. Az elmúlt rövid idő tapasztalatai azonban bebizonyították: *a tervezés éves rendszere segített abban, hogy fokozatosan megszűnjék a kutatás öncélúsága és spontaneitása.* A tervezés levett a napirendről olyan témákat, amelyek már hosszú idő óta sok szellemi és anyagi erőt emésztettek fel, de a termelés fejlesztéséhez csak nagyon kevés segítséget adtak, vagy éppen semmit sem. Kétségtelen ugyan, hogy a tervezés mai rendszere még túlzottan adminisztratív vonásokat is visel magán, de máris lehetővé teszi a kutatási terveknek a mezőgazdaság gyakorlati igényeivel való összehangolását, és segíti a kutatás rendelkezésére álló szellemi és anyagi erők célszerűbb elosztását.

A mezőgazdasági tudományos kutatás feladatainak megállapítása során fontos követelmény az, hogy *helyes arányok* alakuljanak ki, egyrészt az alap- és az alkalmazott kutatások, másrészt a mezőgazdaság különféle szakágazataiban folyó kutatások között. Az alap- és az alkalmazott kutatások arányainak meghatározásában még gyakori az a helytelen szemlélet, amely szerint szinte kizárólag az alkalmazott kutatásokkal kell törődni, mert a mezőgazda-

Digitized by Google

sági termelés nagyon sok kérdésére így adhat gyorsan választ a tudomány. Aki ezt vallja, az elfelejti, hogy ha nem a kellő arányban fejlesztjük az alapkutatásokat (a genetikai, a biológiai, az élettani, a biokémiai stb. kutatást), akkor az alkalmazott kutatások fejlődését is meggátoljuk, mert ezek az alapkutatások eredményeit használják fel. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az alapkutatás-jellegű biológiai kutatásokban nagy tartalékai rejlenek a termelés fejlesztését szolgáló újabb eredmények elérésének. Nehéz ugyan *előre* megállapítani a két kutatási ágazat közötti arányt, de ha figyelembe vesszük a kutatás előtt álló feladatokat és ennek tükrében az alkalmazott és az alapkutatások összefüggését, akkor nem tévedhetünk az arányok meghatározásában.

Amikor a kutatás arányait kialakítjuk, akkor a távlati tervben szereplő *fő feladatok és a tájjellegű, helyi igények helyes arányát* is szem előtt kell tartanunk. Ma a mezőgazdasági kutatásra fordított szellemi és anyagi érték 75—80 százalékát a távlati tervben szereplő fő feladatokra fordítjuk. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ez az arány nem ad a szabad kutatáshoz elegendő eszmei és anyagi erőt a gyakorlatban felmerülő új kérdések gyors megoldására. Hogy ezt a problémát megoldjuk, átmenetileg a kutatás személyi és anyagi kereteinek nagyobb részét kell meghagynunk a mezőgazdasági termelés időközben felmerülő igényeinek kielégítésére.

Ma még a mezőgazdaság *szakágazataiban folyó kutatások között is* vannak bizonyos aránytalanságok. Így az állattenyésztési, a takarmányozási, a gépesítési és a kemizálási kutatás, továbbá a kertészeti kutatás egyes ágazatai viszonylag elmaradottabbak. Ezek az aránytalanságok viszonylag rövid idő (két-három év) alatt megszüntethetők a kutatás fejlesztésére fordított anyagi eszközök helyesebb elosztásával. Ezt célozza az új állattenyésztési kutatóintézet, az új gépkísérleti intézet építése, a baromfitenyésztési kutatás bővítése stb.

A mezőgazdasági kutatás terveinek kialakításánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a külföldi eredmények kipróbálásában és alkalmazásában, valamint a nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségeket. A kutatás korszerűsödése és kiszélesedése, a tudományos munkára fordított szellemi és anyagi erő állandó növelését igényli. Ez a tény nem teszi lehetővé, hogy minden ország — különösen az olyan kis ország, mint hazánk — minden kérdéssel önállóan foglalkozzék. Ezért fokozott figyelmet kell fordítani a külföldi tudományos eredmények tanulmányozására és kipróbálásuk után a viszonyaink között eredményesen alkalmazhatóknak a felhasználására. Nagy tartalékok vannak még a KGST-országok között kialakítható tudományos munkamegosztásban, közös kutatóhelyek létesítésében és az elért eredmények kölcsönös kicserélésében.

Digitized by Google

Ezen a téren már vannak ugyan kezdeti eredmények, de teljes kibontakozásukig még sok a teendő.

A kutatási feladatok helyes meghatározása és arányosítása mellett fontos feltétele az eredményes munkának az, hogy *a témák helyesen legyenek elosztva a kutatóhelyek között és a kutatómunka jól legyen koordinálva.* A mezőgazdasági kutatást — ugyanúgy, mint a népgazdaság egyéb ágazataiban folyó kutatómunkát — még a legutóbbi időkig is a szétaprózottság és sok esetben az összehangoltság hiánya jellemezte. A távlati kutatási tervek kialakításának és a kutatás éves tervezési rendszerére való áttérésnek eredményeként csökken a kutatási témák száma, és kezd kialakulni az a helyes rendszer, hogy ugyanazzal a kutatási témával kevesebb kutatóhely foglalkozzék, de nagyobb eszmei és anyagi erőt fordítson rá. Így pl. a legutóbbi időkig csaknem minden növénytermesztési kutatóintézet foglalkozott a kukoricanemesítés és termesztés kérdéseivel. Ma viszont három fő kutatóhely — Martonvásár, Szeged és Keszthely — van megbízva azzal, hogy ellássa a kukorica komplex kutatási feladatait. Hasonló a helyzet a búzatermesztés és az egyéb főbb témák kutatásának tekintetében is. Egyes kutatóknál azonban még mindig kísért bizonyos öncélúságra és elaprózódásra való törekvés, és sajnos, itt-ott még megvan az a szemlélet is, hogy foglalkozzék csak minél több kérdéssel egy-egy kutató, mert így a sok téma közül az egyikben majd csak sikerül eredményt elérnie. Ez azonban inkább szerencsejáték, mint módszeres kutatás.

A kutatási feladatok és a kutatómunka összehangolásában igen nagy a szerepük a *fő feladatokat koordináló bizottságoknak.* Még csak egy esztendeje annak, hogy ezek a koordináló bizottságok működnek, de máris megállapítható, hogy a helyzet felmérésével, a kutatási témák helyes elosztásával és a kutatóhelyek közötti összehangolásával számottevő segítséget nyújtottak az eredményesebb kutatómunka megalapozásához. A koordináló bizottságok további feladata — a témák kiválasztásán és a koordináláson kívül — a kutatási módszerek összehangolása és a kutatási eredmények szintetizálása, összesítése. Így a népgazdaság is, a tudomány is gyorsan kap választ arra a kérdésre, milyen a tudományos munka helyzete egy-egy kutatási fő feladat tekintetében, s melyek azok a további feladatok, amelyeket még el kell végezniük a kutatóknak. Az eredményesen működő koordináló bizottságok egyben a tudományos munka minőségi javításának és eredményesebbé tételének fő vitafórumaivá is lehetnek.

A kutatómunka hatékonyságának növelése

Ha helyesen, a népgazdaság igényeivel megegyező módon vannak kijelölve a mezőgazdasági kutatás témái, akkor ezek meg-

Digitized by Google

határozzák a tudományos munka irányát. Hogy azonban a tudomány minél gyorsabban és megbízhatóbban adjon választ a gyakorlat kérdéseire, ahhoz *növelni kell a kutatómunka hatékonyságát.*

A felszabadulás óta a többszörösükre növekedtek a mezőgazdasági kutatás személyi és anyagi feltételei, de mégsem mondhatjuk, hogy arányban állnak a szocialista átszervezés után jelentősen megnövekedett feladatokkal.

A mezőgazdasági kutatás jelenleg is sok kiváló, idősebb és fiatalabb tudóssal rendelkezik, ezeknek szellemi értékei azonban gyakran nem tudnak maradéktalanul kibontakozni. Ennek az az egyik fő oka, hogy *a technikai munkatársak alacsony aránya* csökkenti a kutatómunka termelékenységét. A technikai munkatársakkal való ellátottság ma olyan, hogy 1 kutatóra 1,4 technikai munkatárs jut, holott az volna a kívánatos, hogy egy-egy kutató három, négy, sőt a kutatás jellegétől függően ennél több technikai munkatárssal is rendelkezzék. Ebben a helyzetben gyakran technikai munkára kell fordítani a kutatók erejét, ez pedig nem gazdaságos, és gátolja azt, hogy nagyobb kutatási területet lehessen átfogni és gyorsabb eredményeket elérni.

A korszerű műszerezettség hiányosságai is fékezik a kutatómunka hatékonyságának növekedését. A tudományos kutatás korszerűsítése, a megbízhatóbb és átfogóbb eredmények elérése ma már sokkal több kísérlet, vizsgálat elvégzését és feldolgozását igényli, mint ezelőtt. A mezőgazdasági kutatóintézetek jelenlegi műszer-ellátottsága azonban még sok tekintetben elmarad az új követelményektől. Pl. hiányoznak a korszerű, gyors és nagyszámú elemzést lehetővé tevő fehérjevizsgáló berendezések, holott a takarmányozás, a fehérje-ellátás megjavítása legfontosabb feladataink közé tartozik. Lassítja az adatfeldolgozást és növeli a hibalehetőségeket a korszerű számológépek hiánya. Emiatt számos kutatóhelyen egész évek adatanyaga hever feldolgozatlanul, holott a hiányzó számológép értéke csak egy kis töredéke az adatokban rejlő szellemi és anyagi értéknek. Jogos az az ellenvetés, hogy a műszerellátás javítása tekintélyes mennyiségű devizát igényel, de a KGST-országok közötti kölcsönös segítségnyújtás és a gyártás helyes megosztása ezen a téren is gyors javulást eredményezne és a kapitalista importtól is mentesítené a szocialista országokat.

Az is csökkentené a mai nehézségeket, ha gyorsabban haladna előre a kutatóhelyek közötti munkamegosztás és koordináció. Ezzel a műszerezettség színvonala is javulna, s különösen a műszerkihasználás. Sajnos, sok kutatóhelyen még megvan az arra való törekvés, hogy mindennel teljesen ellássák magukat, s ez a műszerállomány elaprózódását és rossz kihasználását okozza. A mezőgazdasági tudományos kutatás irányítóinak is jobban kel-

Digitized by Google

lene törekedniük arra, hogy több kutatóhely igényét kielégítő műszer- és feldolgozó központok alakuljanak ki.

A kutatómunka hatékonysága nagyrészt attól függ, hogy *világnézetük alakításában és tudásuk fejlesztésében lépést tartanak-e a tudomány művelői a gyorsan növekvő követelményekkel.* Pártunk VIII. kongresszusának határozata a tudományos kutatómunkára vonatkozóan megállapítja: „A marxista világnézet tért hódított, de még nem vált minden területen a tudományok művelésének általánosan elfogadott világnézeti és módszertani alapjává." Örvendetes, hogy a mezőgazdasági tudományos kutatók mind nagyobb mértékben kapcsolódnak be a szervezett marxista—leninista oktatásba, ezért a nagyobb figyelmet most a tanulmányi anyag elsajátítása és alkalmazása igényli. A szocializmus és a tudomány szoros kölcsönhatásából következik, hogy aki nem ismeri és munkájában nem érvényesíti a marxizmus—leninizmust, gazdaságpolitikai céljainkat, az nehezen tudja tudományos munkásságával követni a szocialista társadalom építése során egyre növekvő igényeket.

A tudományos kutatók szakmai ismereteinek bővítése a mezőgazdasági tudományok előrehaladásának kulcskérdése. A képzettség mérőeszköze ezen a téren: a tudományos fokozatok, az egyetemi doktori, a kandidátusi, a „tudományok doktora" cím megszerzése. Az agrártudományok művelői teljes egészében kihasználják az állam által megadott lehetőségeket, a keretszámokat, sőt az adott keretek már nem is elégítik ki az igényeket. Ebből olyan visszás helyzet adódik, hogy nem adjuk meg a lehetőséget azoknak a tudományos fokozatoknak a megszerzéséhez, amelyek pedig a munkaköri előléptetések feltételeként elő vannak írva. A tudományos minősítések kidolgozás alatt álló új rendszere bizonyos mértékben segít ugyan ezen, de még mindig nem oldja meg a kutató-utánpótlásnak a tudományos minősítésre vonatkozó igényét.

A külföldi eredmények megismerése sok lehetőséget ad a tudományos kutatóknak ismereteik bővítésére, s ezzel munkájuk hatékonyságának növelésére. Ma a világ szakirodalma túlnyomórészt már hozzáférhető kutatóink számára, és ha még nem is az igényeknek megfelelő mértékben, de évről évre nő a külföldi tanulmányutak lehetősége is. E lehetőségek kihasználásának azonban mind nagyobb akadályává lesz — különösen a fiatal kutatók egy részénél — a nyelvtudás hiánya. A tudományos kutatómunkához nélkülözhetetlen a tudományág nemzetközi helyzetének és eredményeinek az ismerete, ehhez pedig elengedhetetlen a nyelvtudás. Az is elősegítheti a mai problémák megoldását, ha több évre előre, a személyi kijelöléssel együtt megtervezzük a külföldi tanulmányutakat, s feltételként — a szaktudáson kívül — a nyelv-

Digitized by Google

ismeretet is kikötjük. Egy-két évi komoly nyelvtanulással már akkora nyelvismeretet lehet szerezni, amely elegendő a sikeres, önálló külföldi munkához. A külföldi tanulmányutak többségükben nem lehetnek rövid látogatások. Csak akkor érhető el eredmény, ha a tanulmányút részvevője — szűkebb kutatási szakterületére korlátozva magát — hosszabb időt (hónapokat, sőt egy évet is) kutatómunkával tölt el a témájában legeredményesebb munkát végző intézetben. Ez a fiatal kutató-utánpótlás nevelésének egyik fontos módszere. Az utóbbi években ezen a téren is számottevő segítséget nyújt a KGST-ben együttműködő országok egyre bővülő kutatócseréje, s a jövőben még nagyobb gondot kell fordítanunk ennek a lehetőségnek a kölcsönösségen alapuló kihasználására.

A VIII. pártkongresszus határozata pontosan megjelöli a fiatal kutatók képzésével kapcsolatos feladatokat: „A fiatal kutatók képzését és tudományos előrehaladását tervszerűbbé kell tenni és össze kell hangolni a szocialista építés igényeivel. Az idős, tekintélyes tudósok megtisztelő feladata, hogy minél több tehetséges fiatal kutatónak adják át gazdag tapasztalataikat, minél több kiváló tudóst neveljenek a magyar tudomány, a magyar nép számára." Mezőgazdasági tudományos életünknek egyik hiányossága az, hogy a felszabadulás után *kevés tekintélyes tudós mellett alakult ki fiatal kutatókból álló iskola.* Ezért gyakran gondot okoz a fontosabb tudományos munkakörök és vezető helyek betöltése. Ennek a hibának egy időben az idősek és a fiatalok közötti féltékenység volt az oka. Mind nagyobb körben terjed el azonban az a felismerés, hogy a mezőgazdasági kutatás megnövekedett feladatainak megoldására nélkülözhetetlenül szükség van minden alkotni vágyó és eredményeket elérő emberre.

A tekintélyes tudósok melletti iskolák kialakulását ma már inkább a szűk pénzügyi és létszám-keretek akadályozzák. Kutatói gyakorlat nélkül nehéz kiválasztani az egyetemi tanulmányaikat befejező fiatal szakemberek közül azokat, akik hivatásuknak érzik a tudományos munkát és főleg azokat, akik alkalmasak is erre. A termelő üzemekben dolgozó fiatal szakember-gárda legjobbjai csak ritkán választják a kutatói munkát, mert ez kezdetben kisebb jövedelmet nyújt. Ezért lehetőséget kellene adni arra, hogy több kutató-gyakornok kerüljön az idős, tekintélyes tudósok mellé. Ez elősegítené azt, hogy valóban a munka szerinti kiválasztás alapján alakuljon ki a tudós-utánpótlás. Sok országban jó eredményeket hozott ez a gyakorlat. Így pl. a Szovjetunióban egy-egy kutatóhelyre általában három embert választanak ki, és több éves munka után választják ki közülük a tudomány művelésére legalkalmasabbakat. Az eltöltött idő azok számára sem vész kárba, akik nem maradnak a kutatás területén, hiszen képzettebbek lesz-

Digitized by Google

nek a szakmában és sikeresebben dolgozhatnak a gyakorlati munkaterületen.

A kutatómunka hatékonyságának növelésében nagy szerepe van a *kutatói kollektíva kialakításának* és az *anyagi érdekeltség* érvényesítésének. A tudomány rohamos fejlődése nem teszi lehetővé, hogy *elszigetelten* eredményes munkát végezzen egy-egy ember. Az alap- és alkalmazott kutatások kölcsönhatása, a kutatási témák koncentrálása, a korszerű műszerek, a nagyobb kutatói kollektívák kialakulását igénylik.

A mezőgazdasági kutatók anyagi és erkölcsi megbecsülése igen sokat emelkedett. Kormányhatározat mondja ki, hogy aki új fajtákat állít elő és korszerű növénytermesztési vagy állattenyésztési módszereket dolgoz ki, az a fajták és módszerek kipróbálása, illetve állami elismerése után jutalomban és jutalékban részesül. Az utóbbi években a legjobb eredményeket elért tudományos kutatók csaknem félmillió forintot kaptak. Ez a jutalmazási rendszer további ösztönzést ad új, még nagyobb tudományos eredmények elérésére.

A tudomány eredményeinek elterjesztése a gyakorlatban

A tudomány igazán csak akkor tölti be fontos szerepét, ha gyors és megbízható választ ad a gyakorlat által felvetett kérdésekre, s eredményei a termelésben érvényesítik hatásukat, azaz: ha valóban termelőerővé válik.

A tudomány művelőire igen nagy felelősséget ró az, hogy *melyik kutatási eredmény széles körű bevezetését ajánlják a termelő üzemeknek.* Sajnos, a közelmúltban gyakran előfordult és szórványosan még most is tapasztalható, hogy meg nem alapozott módszereket javasoltak széleskörű bevezetésre (pl. a tehenek naponként 3—4-szeri fejését, a fejőstehenek szabadtartásos rendszerét stb.). Az ilyesmi nemcsak anyagi károkat okoz, hanem akadályozza is a tudományos eredmények elterjesztését, mert ilyen tapasztalatok után a tudományosan megalapozott módszereket is fenntartással fogadják a termelő üzemek.

Ma már olyan területi, üzemi bázis áll a mezőgazdasági tudományos kutatás rendelkezésére, amelynek kihasználásával megbízhatóan ellenőrizhetők a kutatás eredményei és gyakorlati bevezetésük lehetősége. Minden kutatóhelynek megvan a kísérleti tere, épülete, felszerelése arra, hogy pontos mérések és azok feldolgozása alapján állapítsa meg: eredményesebb-e, értékesebb-e az eddig ismerteknél az új termelési módszer, fajta stb. A kisparcellás kísérletekben bevált módszerek *csak megbízható és sikeres nagyüzemi kísérletek után* ajánlhatók bevezetésre. A mezőgazdasági kutatóintézetek kísérleti gazdaságai és bázisüzemei többségük-

Digitized by Google

ben — egyes, még rendezetlen kérdések ellenére is — alkalmasak arra, hogy megbízható értékelést nyújtó nagyüzemi kísérleteket végezzenek el. Azok a kutatási eredmények pedig, amelyek a *nagyüzemi kísérletben* is beváltak, már nyugodtan ajánlhatók a gyakorlat számára. Ezeknek az eredményeknek széles körű, bemutatással összekapcsolt elterjesztésére hivatott a több mint 200 bemutató állami gazdaság és termelőszövetkezet. Az új módszerek kipróbálásának ez az útja nemcsak a hazai kutatási eredményekre vonatkozik, hanem a külföldön kidolgozott termelési módszerekre, illetve nemesített fajtákra is. A mezőgazdaságban a külföldi kutatási eredmények sablonos, receptszerű lemásolása éppen olyan veszedelmeket rejt magában, mint a kellőképpen meg nem alapozott hazai kutatási eredmények idő előtti elterjesztése.

A kutatási eredmények elterjesztésénél igen sokszor az a helytelen gyakorlat alakul ki, hogy csak az új módszereket ismerik el tudományos eredményekként, és csak ezeknek az elterjesztésével törődnek, gyakran még akkor is, ha üzemi megalapozottságuk és feltételeik hiányoznak. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a mezőgazdasági termelés alapvető és korszerűbb módszerei elválaszthatatlan, szerves összefüggésben vannak egymással. Azt se felejtsük el, hogy *a mezőgazdasági termelés alapvető agro- és zootechnikai módszerei is a tudomány eredményei.* A talaj mélyművelési rendszere, a helyes istállótrágyakezelés és felhasználás, a jó vetőágy és az optimális növényszám kialakítása stb., mind olyan alapvető agrotechnikai eljárás, amelyet a tudomány dolgozott ki évtizedekkel ezelőtt és ajánl azóta is a gyakorlat számára. Ez azt is jelenti, hogy a tudományos kutatás új eredményeinek bevezetése csak akkor járhat sikerrel, ha az alapvető módszerek biztonságos betartására alapozzuk. Pl. a nagy adagú műtrágyázás módszerének bevezetése nem hozhat teljes sikert a talajművelés helyileg legmegfelelőbb mélyművelési rendszerének következetes betartása nélkül. A baromfitartásban sikertelenséget okoz, ha intenzív tojóhibrideket állítunk be a termelésbe anélkül, hogy a hagyományos fajták tartásához szükséges alapvető, de tudományosan megalapozott higiéniai rendszabályokat betartanánk.

A tudományos kutatás eredményeinek bevezetésekor az *üzemi adottságokat* is előrelátással és gondos elemzéssel kell felmérni. Csak ott lesz jó az eredmény, ahol az eddig elért termelési színvonal, a szakmai és anyagi felkészültség alkalmas arra, hogy az új, de egyben bonyolultabb technológiát és szervezési módszert bevezessék. De nagyon bizonytalan alapokon nyugszik pl. az öntözéses termesztés bevezetése az olyan mezőgazdasági üzemben, amelyben a „száraz" gazdálkodás alapvető szabályait sem tartják be következetesen, vagy már ehhez sem volt elegendő szerves- és műtrágya. Hasonlóképpen az is hiba, ha olyan üzemben ajánlunk

Digitized by Google

korszerű hibrid pecsenyecsibe-nevelést, ahol nincs megfelelő épület, felszerelés, takarmány, szakember és szakmunkás.

Számos példa bizonyítja, hogy a mezőgazdasági tudományok eredményeinek elterjesztésében kerülni kell minden sablonosságot. Azért is ügyelnünk kell erre, mert állami gazdaságaink és különösen termelőszövetkezeteink gazdálkodási színvonalában, felszereltségében, szakvezetésében még igen nagyok a különbségek. A tudomány eredményeinek elterjesztésében nem szabad figyelmen kívül hagynunk és a szakpropagandában is következetesen tekintetbe kell vennünk ezt.

Amikor egy-egy termelési módszert ismertetünk, vagy egy-egy növényfajtát ajánlunk, pontosan meg kell mondanunk, hogy ennek sikeres bevezetése, illetve termesztése milyen *anyagi és szakmai feltételeket* kíván meg az üzemtől. A lucernaszéna betakarításánál pl. a hagyományos módszert mind inkább felváltják a korszerűbb eljárások — állványos, hideglevegős kazlas, vagy forrólevegős —, de ezek a módszerek más-más üzemi felkészültséget is igényelnek, s ha bevezetésüket ajánljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt.

Sokáig vitatott kérdés volt, hogy kinek a feladata a tudományos kutatási eredmények elterjesztésének szervezése és irányítása. Sokan úgy vélték, hogy ez túlnyomórészt a kutatók dolga, s ehhez az igényhez mérve a kutatók tevékenységét, a tudomány művelőit sok elmarasztalás érte. Véleményünk szerint akkor járunk el helyesen, ha a mezőgazdaságban dolgozók összességének az ügyévé tesszük ezt a munkát, és összehangolva állapítjuk meg, hogy kinek mi a feladata. Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági tudomány művelőinek oroszlánrészt kell vállalnjuk belőle. Egyetlen kutató sem elégedhet meg munkájával akkor, ha annak eredményei *csak a tenyészkertben vagy a laboratóriumban maradnak* és nem éreztetik hatásukat abban, hogy több, jobb és olcsóbb mezőgazdasági termék terem. Az a kutató, aki nem törődik kutatási eredményeinek alkalmazásával, az megfosztja magát attól a lehetőségtől, hogy a gyakorlat problémáit megismerve, még eredményesebbé tegye kutatómunkáját. A kutatónak elsőrendű érdeke tehát, hogy személyesen is közreműködjék kutatási eredményeinek üzemi bevezetésében, s közvetlen eszmecserékkel és a szakirodalom útján minél több szakembert ismertessen meg a tudományosan megalapozott módszerekkel és alkalmazásukkal.

Az állandóan fejlődő technikát és növekvő anyagi alapokat csak az az üzem tudja hatékonyan kihasználni, amely helyesen hangolja össze ezt a technikát és anyagi eszközöket a termelési módszerekkel és a korszerű üzemszervezéssel. Ehhez pedig az üzem szakembereinek arra kell törekedniük, hogy megismerjék és alkotó módon hasznosítsák a tudomány által elért újabb ered-

Digitized by Google

ményeket. A termelőüzemek vezetői, szakemberei és dolgozói jobban ki tudják használni üzemük anyagi eszközeit akkor, ha párosítják ezeket a viszonyaik között eredményesen alkalmazható gazdálkodási módszerekkel. Ennek pedig az az elengedhetetlen feltétele, hogy az agro- és zootechnikai módszereknek, technológiáknak az anyagi és szakmai felkészültséggel összehangolt programozása elválaszthatatlan része legyen az üzem éves termelési és pénzügyi tervének. Ez előrelátást és biztonságot ad a munkában, s lehetővé teszi, hogy idejében készítsük szakmailag is fel a termelésben dolgozókat az egyes munkafolyamatok tudatos elvégzésére. Sajnos, a termelést közvetlenül irányító egyes szakemberek *nem eléggé törődnek szaktudásuk állandó fejlesztésével,* s egyes üzemi vezetők sem adják meg az ehhez szükséges segítséget. Előfordul, hogy az egyetemi vagy technikumi levelező képzésben résztvevőknek nem adják meg a nekik törvény szerint járó tanulmányi szabadságot, s hogy nem küldik továbbképzésre az üzemben dolgozó szakembereket, mert azt mondják: „Tudnak ők már mindent!" Az ilyen „takarékosság" nagyon nagy árat követel, és sokszor a gazdálkodás fejlődésének is gátjává válik.

A tudomány eredményeinek hasznosításában a legfőbb tennivaló és felelősség *a mezőgazdaságot irányító szervekre hárul.* A népgazdaság szükségleteinek kielégítését szolgáló tudományos témák kitűzésétől a kutatás eredményeinek gyakorlati felhasználásáig terjedő folyamat, szinte minden lépcsőfokán, a vezető szervek irányító és szervező munkáját igényli. Ezeknek a szerveknek kell — a maguk feladatköre vagy működési területe szerint — szervezett keretbe fogniuk és meghatározott irányba terelniük a különböző szervek és személyek tevékenységét. A mezőgazdasági tudományos eredmények elterjesztésének és alkalmazásának elősegítésére sokféle módszert és eszközt használhatunk fel.

A szakismeret-terjesztés fő módszerei: az *írásos* — a szakkönyvekkel, szakfolyóiratokkal végzett — és a *szóbeli* — a rádióval, a televízióval folytatott — szakpropaganda. Ennek szervezete és kiadványai ma már a mezőgazdaság egész területét felölelik, módszerük és tartalmuk — különösen a szocialista átszervezés befejezése óta — nagyot fejlődött. Ma már elsősorban arról kell gondoskodni, hogy a szakpropaganda is *legyen összhangban a mezőgazdasági termelés fejlesztésének fő céljaival,* s ne csak a szakemberek szűkebb rétegéhez szóljon, hanem *a mezőgazdaság minden dolgozóját tanítsa,* hiszen enélkül elképzelhetetlen a termelés fejlesztése. Helyes és eredményes kezdeményezések a mind nagyobb számban megjelenő, népszerű, de szakmai igényességgel megírt rövidebb szakkönyvek (pl. a Magyar Mezőgazdaság kiskönyvtár-sorozata), vagy a Televíziónak a szakmunkás-képzésről szóló adásai.

Digitized by Google

Többet kell törődnünk az egyes *szakpropaganda-szervek munkájának összehangolásával*, tervszerűbbé tételével, mert ez fontos feltétele annak, hogy e szervek a termelés *fő kérdéseinek* megoldását segítsék elő. Így érhető el az is, hogy *szakpropagandánk ne olyan „szakmai szenzációk"-kal foglalkozzék*, amelyeknek sokszor hiányos a tudományos megalapozottságuk ,vagy még nincsenek meg széles körű bevezetésüknek a feltételei.

A tudományos eredmények elterjesztésének nélkülözhetetlen módszere a *szakoktatás és szakember-továbbképzés állandó korszerűsítése.* Az oktatási reformról szóló iskolatörvény végrehajtása során már vannak jelentős eredmények a tananyag korszerűsítésében, az oktatás és a gyakorlat kapcsolatának szorosabbá tételében. Ez a munka azonban állandó jellegű, s csak akkor lesz eredményes, ha a szakoktatás kellőképpen figyelembe veszi a fejlődő mezőgazdaság igényeit, korszerűen képzett szakembereket és szakmunkásokat nevel, és az oktatók felkészültsége — mind világnézetük, mind szaktudásuk szempontjából — lépést tart társadalmunk növekvő igényeivel.

A jövőben a *szakmai tanácsadásban* rejlő nagy lehetőségeket is jobban ki kell használnunk. Ma még nem alakultak ki ennek a legjobb formái és módszerei. Annyi azonban már bizonyos, hogy a minden felelősség nélkül adott „jótanácsok" nem hatékonyak, mert ha a tanács nem hozza meg a remélt eredményt, akkor a tanácsot adó többnyire elkerüli a „megsegített" üzemet. Az ilyen rendszer sem a tudomány jó hírnevének, sem a termelés fejlődésének nem használ. Hatékonyabbnak bizonyult az egyes szakértők kétoldalú megállapodásán alapuló szaktanácsadás, az „erősebb segítse a gyengét"-mozgalom szakmai vonatkozású munkája. Tovább kell fejleszteni a mezőgazdasági üzemekkel termelési vagy szállítási szerződéses viszonyban álló vállalatok, üzemek, intézetek szakembereinek kötelező és felelős szaktanácsadó munkáját az általuk képviselt szűkebb növénytermelési vagy állattenyésztési, illetve állattartási ágazatokban.

*

A mezőgazdasági termelés nagyarányú fejlesztése megtisztelő feladatokat ró a tudomány művelőire. Bizonyos, hogy a mezőgazdasági tudomány fejlődésére fordított és állandóan növekvő anyagi eszközök, a kutatók hozzáértésével és hivatásérzetével párosulva, a mezőgazdasági tudományos munkának olyan újabb sikereit eredményezik, amelyeknek hatása több, jobb, olcsóbb mezőgazdasági termékben jelentkezik majd.

Digitized by Google

„Fényes" kapitalizmus, „szürke" szocializmus

Néhány évvel ezelőtt Magyarországon járt egy nyugati újságíró. Látogatásáról írt, egyébként nem rosszindulatú cikkeiért egyik napilapunk megrótta, mert Budapestet sötét városnak találta.

Akkor is úgy éreztem, ma is úgy látom, túlzott volt az érzékenység. Elvégre nem tragédia, ha valaki a budapesti Nagykörutat ostornyelés lámpáival együtt sem találja ugyanolyan világosnak, mint a bécsi Kärtnerstrassét, a római Via Venetót, a brüsszeli Grande Place-t, a párizsi Champs Elysées-t, a londoni Piccadilly Circust. Nem is beszélve a New York-i Broadway-ról.

És megfordítva. Nem hiba, ha valaki a Nagykörútról elindulva az említett fővárosok központját a mienkénél fényesebbnek látja. Az sem hiba, ha ebből következtetéseket is levon. Annál kevésbé, mert bizonyos következtetéseket korábban már magunk is levontunk. Hiszen csak nemrégiben vonult be a neon a Nagykörútra, s ugye emlékszünk, milyen boldogok voltunk. (Éppen innen eredt az említett napilap érzékenysége.)

A hiba annál kezdődik, aki messzemenő következtetéseket von le abból, hogy a Nagykörút még mindig nem olyan fényes, mint a Kärtnerstrasse. Aki nem idézőjelben, hanem feltétel nélkül állítja szembe a „fényes" kapitalizmust és a „szürke" szocializmust.

Az összehasonlítás nagyon is természetes igyekezet. Persze, nagyon fáradságos is. Közgazdászoknak, gondolom, nem sokkal kevésbé, mint turistáknak. Nincs pontos átszámítási kulcs. Nincs közös nevező. S vannak olyan értékek és hiányosságok, amelyeket nem lehet anyagi mutatókkal mérve összehasonlítani.

Hogy elsősorban mégis ezeket próbálom meg összevetni, az semmiképpen sem jelenti azt, hogy másodlagosnak tartom az életszínvonal alakulását. Fontosságát az is mutatja, hogy a mi politikusainkat és közgazdászainkat mennyire foglalkoztatja ez a kérdés, s hogy az övéik egyre szívesebben hallgatnak róla, különösen a perspektíváról.

*

De maradjunk egyelőre a „fényességnél", amely este a neonok tömegében, nappal a kirakatok, különösen a belvárosi kirakatok szinte határtalan választékában mutatkozik meg.

Digitized by Google

Ez a választék helyenként valóban határtalan. John Gunther, ismert amerikai újságíró, Amerikáról szóló könyvében úgy emlékszik meg New Yorkról, mint arról a városról, ahol minden kapható. S ha a nyugat-európai városok nem is vetélkedhetnek ebben New Yorkkal, az amerikai sokféleséget pótolja az európai ízlésesség.

Ez valóban a fényes oldalhoz tartozik. Akkor is, ha tudjuk, hogy a belvárosok üzletei elsősorban nem a belföldi lakosságnak, illetőleg a turistákon kívül csak a belföldi lakosság egy elenyészően csekély részének szolgálnak.

Igaz az is, hogy kapitalista országokban a luxusárukat kínáló luxusüzleteken kívül is általában sokkal nagyobb a választék, mint akármelyik szocialista országban. Persze, ez nem mindenben követendő példa. Lehet, hogy a vásárlót nem érdekli a piac kapitalista anarchiája, egyszerűen örül annak, ha sok áru között válogathat. Talán nem is érdekli őt az, hogy a változatosságra, az újszerűségre való törekvés versenyét egyre inkább csak a „nagy üzlet" bírja pénzzel és szusszal, hogy az önálló kisiparos és kiskereskedő egyre ritkább jelenség a kapitalizmusban, hogy a kisember minden vonatkozásban a nagytőke függvényévé lesz. Lehet, hogy mindez nem érdekli mindaddig, amíg kielégítő az áruk választéka és minősége.

Csakhogy a választék növekedésével együtt jár a minőség romlása. Mindezt tudomásul véve, a nyugati országokban általában a rövid életű, gyorsan változó divatú árucikkek felé tart az ipar és a kereskedelem. Tervgazdálkodással dolgozó országok semmiképpen sem tarthatják követendő példának az ilyen versenyt. Az ésszerűség adta határokon belül természetesen a választék bővítése, a különböző igények kielégítése nálunk is csaknem olyan fontos dolog, mint az ellátás folyamatosságának biztosítása. Mindez nagyon is természetes és egyre jobban kielégített követelmény hazánkban is, más szocialista országokban is, bizonyítékául annak, hogy ami a kapitalizmus fényességében értelmesen vonzó, az a szocialista országok tervezésétől sem idegen.

Mindezek olyan általános igazságok, amelyeket arányaiban talán pontosabban érez az, aki huzamosabb ideig élt a kapitalista Nyugaton, s aki így a gyakorlatban tudja kiválogatni a kapitalizmus „fényéből" azokat az elemeket, amelyekre odahaza is szükség van.

*

S ami a fény mögött van? Ami sokszor nem, vagy csak nagyon halványan látszik a távoli szemlélőnek, az alkalmi látogatónak? S ami sokszor nagyon is megszokott és már fel sem tűnő a „fényes kapitalizmus" árnyékában élőknek?

Mindez nagyon változó, attól függően, melyik kapitalista országot tekintjük. Mert vannak közöttük, ha nem is alapvető, de erősen árnyalt különbségek. De lényegében egységes az a törekvésük, hogy *a kapita-*

Digitized by Google

lizmus külsőséges fényét elvben mindenkire kiterjesszék, s ha valaki ezek után is az árnyékban marad, az magára vessen: ők mossák kezüket.

Ez az igyekezet úgy jelentkezik, hogy egyre szélesebb körben igyekeznek a növekvő középosztály társadalmaként tüntetni fel a mai kapitalista társadalmat. Eszerint a középosztály gyarapszik felülről is, az arisztokrácia anyagilag már nem számottevő részével, s alulról is, a növekvő keresetű és fölfelé törekvő munkássággal. A középosztályon felüli réteg — mondják — számban és befolyásban nem jelentős, a középosztályon aluli számban még talán jelentős ugyan, de csökkenőben van, s az a hibás, aki nem bír felkapaszkodni.

Ha ennek illusztrálására Angliából veszek példákat, ezt nem azért teszem, mert a kérdés bizonyos vonatkozásai talán itt a legkirívóbbak, hanem egyszerűen azért, mert tapasztalataim nagy része innen származik, s ha ezek teljesen nem is alkalmazhatók más nyugati kapitalista országokra, nagyjában-egészében és végső kihatásukban mindenképpen azokra is jellemzők.

A „bőségben élő társadalom" fogalmát aligha emlegetik kevesebbet Angliában, mint más kapitalista országban. Az elnevezés persze nem a valóban bőségben élőknek szól, hanem azoknak, akiket ezek meg akarnak győzni arról, hogy a társadalom az elérhető javak teljességét nyújtja nekik. Vagyis elsősorban a munkásoknak, akik a második világháborút követő általános ipari konjunktúra idején részben az azelőttinél kedvezőbb (s különösen a háborút megelőző gazdasági válsághoz és a háborús megpróbáltatásokhoz képest kedvező) életkörülmények közé kerültek. Egyes kapitalista országokban, különösen Angliában — baloldali követelések megvalósításaként, s részben a Szovjetunió eredményeinek hatására — növekedtek a szociális szolgáltatások. A „példakép" az a jólkereső munkás lett, akit keresetén kívül nem is érdekel semmi más. Elsősorban nem a politika. Vagy ahogy dr. Ferdynand Zweig írja „A munkás a bőség társadalmában"* című könyvében: „Régi jelszavak, ragaszkodás a régi elvekhez egyre hidegebben hagyják a munkást. Az osztályharc mind kevésbé érdekli. Az elnyomott és kizsákmányolt munkásosztály eszméje, vagy a haladásért és társadalmi igazságtalanságért az élvonalban harcoló munkásosztály eszméje eltűnik gondolkodásából." Ezeket a megállapításokat az élet, a nyugat-európai országokban folyó sok sztrájkharc és az ezeket kísérő széles szolidaritási mozgalom cáfolja meg a legmeggyőzőbben. Zweig könyvét egyébként már csak azért idézem, mert miután hosszasan bizonygatja, hogy „a munkásosztály élete... a középosztályi lét felé halad", végül is elismeri: „lehet, hogy a ‚két nemzet' gazdaságilag a múlté, de az oktatásügy és a kultúra szempontjából semmiképpen sem". De

* The Worker in an Affluent Society, Heinemann, 1961.

Digitized by Google

Zweig gazdasági szempontból is csak azokra a munkásokra alapozza ezt a „lehet"-et, akiknek alkalmuk van rá, hogy bőséges túlórával növeljék keresetüket. „Úgy látszik, hogy néhányan gyakorlatilag egész életüket a munkahelyükön töltik, s hetenként csak egy szabad délutánjuk van. Számukra még megmaradt a csaknem egy évszázaddal ezelőtti hosszú munkahét."

Hogyan szűnt meg hát a „két nemzet"? Munkaviszonyokban nem. A kereset nominális összegében? Lássuk a létra egyik végét. 1960. június 30-i állapot szerint Angliában 364 642 személy fizetett pótadót azért, mert jövedelme évi 2000-től 100 000 fonton felüli összegig terjedt. Ugyanakkor a másik oldalon: 7 millió ipari munkás közül a férfiak heti átlagfizetése 15, a nőké 7,5 font volt. A létminimumnak tekinthető heti 9 font körül a férfiak 6,38, a nők 10,88 százalékának a keresete mozgott. S a nők 70 százalékáé 9 font alatt. De ezzel még nem is látjuk pontosan a létra másik végét. A munkaügyi minisztérium által rendszeresen vizsgált 7 millió munkás ugyanis a bérből és fizetésből élőknek csak nem egész egyharmadát teszi ki, s több alacsonyan fizetett kategória nem is foglaltatik benne ebben a számban.

A háború utáni konjunktúra a munkásosztály egy részének is növekvő, egy kis részének pedig — a már említett módon: nagyszámú túlórával — aránylag magas keresetet hozott. De milliókra rúg azoknak a száma, akiknek a „bőség állama" éppen csak a létfenntartásukhoz szükséges összeget juttatja, vagy még ennél is kevesebbet. Érdemes megemlítenünk az angol munkaügyi minisztériumnak az idén januárban közzétett jelentését is. Eszerint az angol munkanélküliek száma 1962 decemberében 247 474-gyel emelkedett; így januárban 814 632 munkanélküli volt Angliában. Ez a legmagasabb szám az „éhes harmincas évek" óta. A közölt adatok szerint a dolgozó lakosság 3,6 százalékának nincs rendszeres munkája.

Egy nappal a munkanélküliség növekedésének bejelentése előtt egy másik kormányközleményt hoztak nyilvánosságra, a lakosság jövedelméről. E közlemény szerint tavaly Angliában 18-cal több milliomosnak volt 100 000 fontnál nagyobb jövedelme, mint egy évvel azelőtt. A lista másik végén 6 millió 884 ezer ember szerepel évi 520 fontnál kisebb jövedelemmel. Ezek az adatok visszautasíthatatlanul megcáfolják azt az állítást, amely szerint most igazságosabban oszlik meg a nemzeti jövedelem.

Ezzel be is fejezem ezt a nem átfogónak, csak útbaigazítónak szánt életszínvonal-érvelést, annál is inkább, mert legfontosabb tanulságának éppen azt tartom, hogy az alkalmi és érthetőleg egyáltalán nem általános javulás ideiglenes, ugyanakkor, amikor a szocialista országok fejlődésének iránya és lendülete egyre nyilvánvalóbb.

Digitized by Google

De bármennyire érdekes is, mennyi volt tegnap, mennyi van ma és mennyi lesz holnap a fizetési borítékban, vannak az életnek olyan vonatkozásai, amelyekben végkép elhalványul a kapitalizmus „fénye". Hiszen az imént idézett dr. Zweig sem tagadhatta, hogy az oktatásügy és kultúra szempontjából semmiképpen sem a múlté a „két nemzet" fogalma.

Majdnem azzal folytattam, hogy ez az a pont, ahol az érdekeltek Nyugaton nem szívesen hasonlítják össze a maguk helyzetét a szocialista országokéval. De talán így nem egészen pontos a fogalmazás. Igaz, hogy jellemző annak az újságírónak a példája, akinek a népi demokratikus országokról szóló cikksorozata feltűnően gyorsan félbeszakadt; félreérthetetlenül azért, mert nagyon határozottan és józanul felhívta a figyelemet arra, hogy általában milyen előnyben vannak a szocialista országok fiataljai a kapitalista országbeliekkel szemben. Nyugati szakemberek azonban, ha talán nem is szívesen, de annál gondosabban vizsgálják, mi történik a szocialista országok oktatásügyében.

Könnyebb volna az amerikai oktatási rendszert vennünk az összehasonlítás alapjául, mert ez köztudomásúlag sokkal alacsonyabb színvonalú, mint a nyugat-európai országoké. De ha el is ismerjük az angol rendszer előnyeit — közéjük tartozik az, hogy az oktatás ingyenes —, a vele való összehasonlítástól sem kell félnünk. Különösen akkor nem, ha a kapitalizmus „fényességét" és a szocializmus „szürkeségét" vetjük össze.

Mit jelent a „két nemzet" fogalma az angliai oktatásban?

A BBC televízió tavaly bemutatta Richard Cawston „Az iskolák" című filmjét. A kitűnő rendező, aki egyben maga írja dokumentumfilmjeit, meglehetősen szokatlan módszerrel dolgozik. Képsoraihoz lehetőleg nem fűz önálló kommentárt és nem ad összekötő szöveget. Az angol oktatási rendszerről szóló filmjében ugyanazt a módszert alkalmazta, mint azokban a régebbiekben, amelyek az orvosi és az ügyvédi hivatást mutatták be. Több száz azonos foglalkozásbelit interjúvolt meg; beszélgetésükről jegyzeteket, illetve magnetofon-felvételt készített, s az így szerzett véleményeket összegezte, válogatta, szembeállította egymással. S a jellemzőnek tartott véleményeket filmre mondatta a tanárokkal, anélkül, hogy bárki bevezette volna mondanivalójukat, vagy akár csak be is mutatta volna őket.

Láttuk és hallottuk a magánközépiskolák (public school-ok) magabiztos és fölényes igazgatóit, amint védték iskoláik előnyeit (public school-okba jár a tanulók 6,5 százaléka, de itt tanít a tanerők 9,5 százaléka; Etonban 10, az állami középiskolákban 30, az állami általános iskolákban pedig 40 tanulóra jut egy tanár). Láttunk és hallottunk állami iskolai igazgatókat és tanárokat, akik megmondták véleményüket a magánközépiskolákról, sokszor igen élesen. Például így: „Felsőbbrendű lényeket nevelnek, olyan birodalomnak vezetésére, amely már

Digitized by Google

nincs többé." Vagy: „Ennek a rendszernek éppen úgy el kell tűnnie, mint ahogy megszűnt a feudalizmus."

De hogy ne csak egy-két, a filmből kiragadott véleményre támaszkodjunk, érdemes egy kicsit közelebbről is megvizsgálnunk az angol oktatási rendszer fényeit és árnyait.

Az angol oktatás alapelve — az 1944-es oktatásügyi törvény szerint — az, hogy „minden tanulót életkorának, képességeinek és hajlamainak megfelelő oktatásban kell részesíteni".

De ki, mikor és hogyan dönti el, mik a tanuló képességei, mire van hajlama, s ennek megfelelően milyen gyakorlati oktatásra lehet igénye? Elvileg minden gyereknek külön bizottság előtt kell tíz és tizenegy éves életkora között képességvizsgálatot tennie, s ennek az eredményétől függ, milyen iskolába mehet. Ha nem üti meg a kívánt szintet — amely egyébként Anglia különböző részeiben helyileg változik —, akkor nem mehet humán tagozatú középiskolába (grammar school), s ezzel el van vágva az egyetemre vezető útja. (Az előbb említett és igen drága magániskolákba különösen nehéz bejutni.)

Hogy valójában mi rejlik az 1944-es törvény szépen hangzó megállapítása mögött, annak bizonyítására idézem Charles Curran konzervatív képviselő véleményét: „Olyan Angliát akarok, amely szembenéz a tényekkel, akár tetszenek ezek nekünk, akár nem. Szembenéz azzal a ténnyel is, hogy az emberi lények, mint oly sok más tekintetben, képességeikre nézve is különböznek. Sajnos, a természet nem olvas politikai programokat, s így nem ismeri az egyenlőséget. Néhány teremtményét kisebb tehetséggel küldi erre a világra, mint másokat. Sajnálatos, de így áll a helyzet. Ezt mindenki elismeri, legalábbis az iskolán kívül. Senki sem állítja, hogy a teherhúzó ló gyorsabban fut, mint a versenyló, vagy hogy az uszkárok nyerik az agárversenyek díjait. A humán középiskola ennek a ténynek az elismerése. Jelenleg azon a gyakorlati tapasztalaton alapul, hogy általában minden negyedik gyereknek van meg az a képessége, amely alkalmassá teszi őt úgynevezett akadémiai oktatásra. S hogyan különböztetjük meg ezt az egyet a többi háromtól? Erre a kérdésre csak egy válasz lehetséges: valamiféle vizsgával kipróbálni őket. S most jön a kulcskérdés: jobb-e külön iskolában nevelni a magasabb képességű gyerekeket, mint »általános« iskolákban összekeverni őket másokkal? Hadd hívjam segítségül Lord James of Rusholme-ot, a manchesteri középiskola volt igazgatóját. Íme az ő véleménye: »A hatékonyság és az igazságosság egyaránt azt követeli meg, hogy a rátermett gyerekeket tíz- tizenegy éves koruktól külön iskolában neveljük«."*

Azt hiszem, Mr. Curran szavaiból elég világosan kiderül, hogyan értelmezi a rosta-vizsga útján végrehajtott szelektálást: az „alsóbbrendű

* Evening Standard, 1962. február 9.

Digitized by Google

osztályok" nem alkalmasak magasabb műveltségre, ne is törekedjenek rá. A vizsgák eredménye a gyakorlatban — John Greve, a londoni egyetem közgazdaságtan tanára szerint — az, hogy az egyetemre felkészítő humán tagozatú középiskolákban 60 százalék a „középosztály" gyermekeinek száma, holott a lakosság 65 százalékát a munkásosztály teszi ki. Azok a gyerekek, akik népes családból származnak, ahol nincs érdeklődés a tanulás iránt, s akik túlzsufolt és komfort nélküli lakásban laknak, nehezebben érnek el sikert, mint a szerencsésebb környezetből valók. A humán középiskolákba való bejutás lehetőségei a szülők társadalmi színvonalának emelkedésével fokozottabb mértékben növekednek.

Mi ez, ha nem osztály-megkülönböztetés? Különösen akkor, ha hozzászámítjuk, hogy azok a gyerekek, akik public school-ra felkészítő magániskolába járnak, mentesek a „11 plusz"-nak nevezett vizsgától? Vagy ahogy Malcolm Muggeridge, munkáspárti újságíró szellemesen mondotta: „Lehet, hogy a waterlooi csatát Eton játszóterein nyertük meg, de az osztályharcot az állami középiskolákban vesztettük el".

Még ez a vázlatos kép is hiányos volna, ha nem egészítenénk ki azzal, hogy a londoni megyei tanács által kezdeményezett „általános középiskola" (comprehensive school) felvette a harcot a rosta-vizsgán érvényesülő burkolt, de országszerte egyre világosabban felismert osztály-megkülönböztetés ellen. Ez az iskola a „11 plusz" vizsgán megbukott gyermekeknek is megadja a lehetőséget a humán középiskolának megfelelő színvonalú tanulásra. Az 1954-ben létesített első „általános iskolát" gyorsan követte a többi. „Még túlságosan korai volna megkísérelnünk, hogy pontosan felmérjük az általános iskolákat — írja Antony Sampson „Anatomy of Britain" című könyvében. Az első okos fiúk és lányok, akik tizenegy éves korukban beiratkoztak ide, még körülbelül csak most kerülnek ki... Bizonyos, hogy az iskolák száma tovább növekszik; de a döntés a helyi hatóságok kezében van, s elgondolásaik és a rendelkezésükre álló összegek rendkívül különbözők. És még mindig sokan bírálják ezt az iskolafajtát azért, hogy Anglia számára túlságosan »egyenlőségre törekvő«, s hogy az országnak szüksége van okos fiúkból álló olyan fiatal elitre, amelyet külön, szigorú iskolákban edzettek keményre." Könyvének egy másik helyén megállapítja a szerző: „Középosztálybeli szülők, közöttük baloldali érzelműek is, takarékoskodnak, hogy magániskolába küldjék gyerekeiket..." Az évi tandíj azonban a legjobbnak ismert magániskolában, Etonban, 490 font. Vessük össze ezt a már ismertetett munkás-átlagfizetésekkel!

Lám, a kör szinte automatikusan zárul be újra és újra. Az oktatásról beszélve is visszajutottunk az anyagiakhoz. Nem csoda. A munkásember borítékjában nincs benne a középosztályba való feljutást jelentő „magasabb színvonalú neveltetés" költsége, s még a középosz-

Digitized by Google

tálybeli szülőnek is takarékoskodnia kell, ha tartani akarja a „színvonalat".

•

És a fiatalok? Ők csak nem néznek mindent az anyagiakon keresztül? Milyen az ő életük a „fényes kapitalizmusban"?

Melyik fiatalságé? Nem feltétlenül jellemző példa itt Anglia, ahol még egy pohár sört is a kocsmának abban az ivószobájában iszik meg mindenki, amelyikbe társadalmi helyzete szerint tartozik. De ha el is tekintünk ettől, s csak azt vesszük figyelembe, amit eddig elmondtam, akkor is világos, hogy nem lehet azonos célokról, életelvekről, „eszményekről" beszélni.

Pedig a fiatalok, akárhová tartoznak is, eszményeket keresnek az életben. Azok az eszmények, amelyeket a nagy nyugati országok régen a fiatalság elé állítottak, más-más színezetűek, de egyformán soviniszták voltak. „A francia haza nagysága", „a német faj felsőbbrendűsége", vagy „a Brit Birodalom szolgálata" — azok a jelszavak, amelyekkel az uralkodó osztályok évszázadokon keresztül harcba vitték egymás ellen ezeket az országokat — ma már nem funkcionálnak. Pontosabban: sokkal szűkebb rétegekhez szólnak, mint régen. Most új „hivatalos" eszmények lépnek a helyükbe. A legújabb — „Európa egységét" hirdeti. Kollégiumok is alakultak, amelyekben az „Egyesült Európa" jegyében élnek együtt nyugat-európai népek diákjai, tanulják egymás nyelvét, szokásait, s készülnek arra, hogy elfoglalják majd a vezető pozíciókat. Nemzeti elit helyett nemzetközi elit — még kiválasztottabb, még elkülönültebb, mint nemzeti elődje.

Szólhat-e valaha is széles tömegekhez az „európai eszme"? Az „Egyesült Európa" misztikumát még csak magas színvonalon és elvontan hirdetik. A nagy tömegek inkább csak abban látják a kérdést: hogyan alakulnak az Európai Közös Piacon belül az élelmiszerárak, s kell-e versenyezniük a más országokból szabadon beáramló, esetleg olcsóbb munkaerővel? S aki az „európai gondolat" iránt érdeklődik, az ilyen homályos válaszokat kap: „Történelmi folyamat kezdődött meg, amely gyakrabban hozza össze és munkájukban összekapcsolja az európaiakat. Mindnyájan adunk és kapunk. Felkészülünk és felkészítünk másokat a kontinensek közti együttműködés modern világára..." (Henri Brugmans professzornak, a Bruges-i Európai Kollégium rektorának szavai.)

Ez az eszme azonban a széles tömegek számára semmitmondó, vagy legalábbis nem vonzó. A régi sovinizmus jelentkezése pedig szinte taszítja a fiatalokat. Angliában sokan elcsodálkoztak azon, hogy a fasisztáknak számban és befolyásban egyébként jelentéktelen mozgolódása milyen viharos ellenhatást keltett. S ezek a csodálkozók támadják azokat, akik kiállnak a nukleáris fegyverkezés ellen, s akiknek a száma

Digitized by Google

egyre nő. Lenézik őket, mert politikai nézeteik „nem-konformisták". Lenézik őket, mert sokuknak szokatlan az öltözködése, a viselkedése. De az excentrikus viselkedés és öltözködés csak egyik jele a társadalmi megkötöttségek elleni lázadásnak, amely sokszor — különösen Amerikában — céltalan különállásra vezet. Angliában a Fennálló Rendnek, s különösen a Fennálló Rend ásatag és bosszantó kinövéseinek ugyanerről a tőről fakadó ellenzése olyan mozgalomba torkollott, amelynek az élet ősi szimbóluma a jelvénye. Angol fiataloknak az atombomba elleni lázadása az eszménykeresés eredménye. De ezt nehezen érthetik meg azok, akik nem akarnak, vagy inkább nem tudnak eszményeket adni a fiataloknak.

Láttam, amint százezer fiatal menetelt Londonban az utóbbi évek legnagyobb megmozdulásán, az aldermastoni békemenetet lezáró felvonuláson. De ennél is nagyobb élményem volt az a fiú, aki 1961 márciusában Holy Lochban gumikajakjával rohamozta meg a skót vizekre érkezett Prometheust, az amerikai nukleáris tengeralattjárók anyahajóját. A rendőrségi motorosokról csáklyák nyúltak a kajak után, felborították, s a fiatalember a jéghideg vízbe bukott. Békaemberek ugrottak utána, hogy a fedélzetre vonszolják. De amint félig felcipelték a hajóra, visszavetette magát a vízbe. Mint a nukleáris leszerelés híve, megfogadta, hogy nem nyújt segítséget letartóztatásához. A vízirendőrök erejüket összeszedve vonszolták fel újra a fedélzetre, s bevágták a hajófenékbe.

Mindez a „sajtóhajó" utasainak szeme láttára történt. Szomszédom, egy angol újságíró, kisvártatva megszólalt:

— Lehet, hogy ennek a fiúnak van igaza? Egyedül csak neki? Lehet — mert eszményei vannak!

A kapitalizmus nem fukarkodik a fénnyel, de megtagadja az eszményeket. Felelősek-e azok a fiatalok, akik nem találnak eszményt maguknak? Pedig az ő példájukat általánosítva, sokan hirdetik, hogy a mai ifjúság világszerte érdektelen, cinikus, csak a mának él. Ez azonban csak azoknak a mentegetőzése, akik maguk a felelősek az utat vesztett fiatalokért.

Nálunk a hosszú hírlapi viták, országos megmozdulások, televíziós tömegszereplések nyomában járó felismerés tisztázta ezt a kérdést. Milyen jó látnunk és hallanunk, mennyi országainkban a tehetséges, érdeklődő, okos, művelt és jókedvű fiú és leány! A kétkedők is elcsitultak, s jogos elégtételt érezhetnek azok, akik a maguk érdemének is tudhatják mindezt.

Büszkék is lehetnek. Mert ezeknek az eredményeknek a fénye messzebbre mutat, mint a kapitalizmus neonja.

Randé Jenő

Digitized by Google

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

A DÉMOCRATIE NOUVELLE KÜLÖNSZÁMA

A gaulleizmus öt esztendejéről

Öt esztendeje van uralmon Franciaországban a gaulleizmus. Öt esztendeje került hatalomra, az ultrakolonialista katonatisztek algíri zendülését ugródeszkaként felhasználva, Charles de Gaulle tábornok. Ennek az öt esztendőnek szentelte teljes májusi számát a Démocratie Nouvelle, a Francia Kommunista Párt havonta megjelenő világpolitikai folyóirata. A különszámban közölt cikkek felvázolják a gaulleizmus uralomra jutásának hátterét és körülményeit, megmutatják lényegét, feltárják osztálygyökereit, sokoldalúan és minden területre kiterjedően elemzik politikáját, s a Francia Kommunista Párt irányvonalán alapuló világos és egyértelmű választ adnak arra a kérdésre: mi a kiút?

Öt év eltelte lehetővé teszi a szerzőknek, hogy a gaulleizmus lényegét tetteiben, a már kifejlődött gaulleista rendszer kül- és belpolitikájának átfogó vizsgálata alapján keressék. Az elemzés időszerűségét mindenekelőtt az adja meg, hogy az utóbbi hónapokban feltűntek a jelei annak, hogy új folyamat kezdődött a francia politikai életben: a demokrácia és a köztársaság híveinek összefogása.

„Ha igaz az — írja Jacques Duclos a folyóirat különszámát bevezető, »Öt év múltán« című cikkében —, hogy de Gaulle a munkás és demokratikus erők megosztottsága miatt nyerte meg a játszmát, nem kevésbé igaz az is, hogy ugyanezeknek az erőknek az egysége... készítheti elő a feltétlenül szükséges változásokat."

Duclos cikke feleleveníti azokat a körülményeket, amelyeknek a tábornok hatalomra jutásában szerepük volt. Hangsúlyozza, hogy Colombey-les-deux-Eglise-i visszavonultságában de Gaulle már hosszú évek óta várt erre a pillanatra: újra hatalomra akart kerülni, mégpedig úgy, hogy a „végső megmentő" szerepében jelenhessen meg. Végül „a megfélemlítés, a polgárháborúval való zsarolás" révén érte el célját. A kapitalista monopóliumok közreműködése és beleegyezése nélkül azonban még így sem ragadhatta volna meg a hatalmat. „De Gaulle azért kerülhetett a kormány élére, e körök teljes bizalmából — írja Duclos —, mert már régen kiállta a próbát, a nagytőkés körökkel való politikai és családi kapcsolatai jól ismertek voltak." „A gaulleizmus azonban nem történelmi végzetből, hanem a munkásosztály és a demokratikus erők megosztottságából született, mert ezeknek sorai-

Digitized by Google

ban káros illúziók és téveszmék éltek a személyi hatalom természetéről és céljáról" — szögezi le Jacques Duclos.

Lényegét tekintve a gaulleizmus kétségkívül a monopoltőke hatalma, de egyben személyi hatalom is. A gaullezimusnak ezt az oldalát vizsgálja Émile Tersen. „Portré egy 2000-ben megjelenő kézikönyv számára" című írásában. A de Gaulle jellemét kialakító lényeges vonások — mondja Tersen —: előkelő nemes-nagyiparos családja, a klasszikus irodalmon alapuló és jezsuita szerzetesek felügyeletével végzett iskolai tanulmányai. A neveltetés időpontja: a francia imperializmus virágzásának kora, amikor a felszínen a diplomaták és a tábornokok látszottak a történelem kizárólagos meghatározóinak. De Gaulle világa — a hivatásos katonatiszté. S ez teljesen külön világ, amelyben a fegyelem a legfontosabb, a vita felesleges időpocsékolás, az emberiség két részre oszlik: parancsnokokra és engedelmeskedőkre. Mindebből származnak de Gaulle arcképének fő vonásai: a gőg, az elhivatottság tudata, hit a „nagy személyiség" történelemformáló küldetésében, a „nagyság és az ármány" összefonódása. De Gaulle — írja „Május 13. embere" című cikkében Joanny Berlioz — sajtóértekezletén, hat nappal az algíri ultrák zendülése után így kiált fel: „Csak én menthetem meg az országot!"

Az öt esztendő alatt csak apránként derült fényt arra, mi történt 1958 májusában. Sok mindenről csak a Salan-per lebbentette fel a fátylat.

Vidéki magányában de Gaulle igen sok látogatót fogadott. Gyakran megfordult Colombey-ben Robert Lacoste, Algéria akkori szocialista párti francia főbiztosa, aki mindent tudott a pártütő összeesküvésről. A tábornok párizsi irodája és bizalmasai — Bonneval, Frey, Foccard, Triboulet, Debré — szoros kapcsolatot tartottak az algíri ultrákkal. A Salan-per több tanúja is megerősítette: „Semmi sem történt de Gaulle tanácsai vagy utasítása nélkül." Az 1958. május 28-i hatalmas párizsi tüntetés megmutatta, hogy a dolgozó tömegek készen állnak a köztársaság védelmére. „De a polgári pártok gyáva és habozó politikai vezetői, akiknek gyengéit a pénz hatalmasságai jól ismerték, attól féltek, hogy a nép túl messzire megy, s a polgárháború rémképét felidézve, a Megmentő lábaihoz vetették magukat. Ily módon de Gaulle az igazi demokráciával ellenséges minden irányzatnak közös nevezőjévé lett."

Hatalomra jutott tehát a gaulleista rendszer. „Ez a hatalom mélyen gyökerezik annak a társadalmi rendszernek a szerkezetében, amelyet egyre inkább a monopóliumok tartanak uralmuk alatt" — írja Fernand Nicolon „A bankárok kormánya" című cikkében.

1958-ban a francia vállalatok 0,14 százaléka bonyolította le az egész üzleti forgalom 40,3 százalékát, és ők fizették ki az összes ipari és kereskedelmi munkabérek 48,2 százalékát. Ezek a legnagyobb válla-

Digitized by Google

latok összefonódtak egymással, és az egész francia gazdasági életet behálózzák.

A „trösztök Franciaországa" mellett azonban igen sok kicsiny és közepes nagyságú családi vállalat is van, nagyon sok közülük a kézműves kereteket sem lépi túl. Az 1954-es összeírás szerint a 2 millió ipari és kereskedelmi egység közül 1,5 millió nem tartott alkalmazottat, vagy legfeljebb egyet; a többi félmillió pedig 6,5 millió dolgozót foglalkoztatott, azaz átlag 13-at. Mindössze 138 olyan vállalat volt, amelyben 2000-nél több munkás dolgozott. Ezek a számok azt mutatják — írja a cikk —, hogy megvalósult ugyan a pénztőke és a gazdasági hatalom koncentrációja, de a termelési egységek koncentrációja jórészt még hátra van, hogy az uralkodó nagyvállalatokon kívül a kis cégek sokasága létezik, s helyi vonatkozásban ezek politikailag rendkívül befolyásosak. Nem utolsósorban azért, mert ezt az ipari struktúrát a hasonló jellegű mezőgazdasági birtokmegoszlás is erősíti: 2 150 000 mezőgazdasági üzem közül 1 650 000 húsz hektárnál, 1 100 000 pedig tíz hektárnál kisebb.

A második világháborút követő időszakban mélységesen megváltozott politikai feltételekkel találta szemben magát ez a hibrid, de a monopóliumok által uralt gazdasági élet. Nemzetközi tekintetben az európai burzsoázia mind politikai, mind pedig gazdasági téren beleütközött a szocialista rendszer létezésébe. A francia burzsoázia, hogy a belső népi nyomásnak ellenállhasson, elfogadta a külföldi segélyt, s így kitette magát a külső, mégpedig az angol és az amerikai nyomásnak. Ebben a helyzetben a burzsoázia legtudatosabb része végül is „haladni akart a korral", és megkísérelte, hogy európai síkon kezdeményezéseket tegyen a gazdasági élet internacionalizálására. Ezt a nagytőke elfogadta és egyik politikai céljává tette. Ehhez azonban szakítania kellett régebbi, a két háború között folytatott politikájával.

Az országon belül a legfontosabb változás a tekintélyes államosított szektor megjelenése és az állam szerepének megnövekedése volt. Az 1947/48-as politikai fordulat után (amikor kiszorították a kommunistákat a kormányból és szakadást idéztek elő a munkásosztály soraiban) a magas termelékenységi színvonalat elért államosított iparágak az értéktöbblet fontos forrásaivá váltak. S a differenciális árrendszer segítségével át tudták szivattyúzni ezt az értéktöbbletet a magánszektorba. „A bankárok kormánya" — ez a népies elnevezés — mélységesen tükrözi a valóságot, s egyformán jellemzi a hatalom embereit, módszereiket és politikájukat — hangsúlyozza Nicolon. Ez a kormány olyan, mint valami „csúcsigazgatóság".

„A gaulleizmus, azaz a monopoltőke szolgálatában álló személyi hatalom fő jellemvonása: lehetővé tenni a nagytőkének (a monopóliumoknak, a trösztöknek, a nagybankoknak), hogy egyre magasabb profitokat realizáljanak; ez pedig megköveteli a munkásosztály növekvő kizsákmányolását" — írja „Tőke és munka" című cikkében André

Digitized by Google

Barjonnet. Ebből a célból azonban nemcsak a politikai pártokat kell félreállítani, hanem a munkások szakszervezeteit is. Minthogy azonban az erőviszonyok nem teszik lehetővé a frontális és nyílt támadást a szakszervezetek ellen, „az egész gaulleista politika (pontosabban a monopóliumok egész politikája, amelyet de Gaulle testesít meg) abból áll, hogy kettős oldaltámadást intéz a szakszervezetek ellen: 1. »Igéző hadművelet« a vezetőségek vagy a szakszervezeti központok bizonyos vezetői felé, hogy elnyerje együttműködésüket, sőt ha lehet, a szakszervezeteknek a kormányzati rendszerbe való beilleszkedését; 2. közvetlen demagógia az alapszervezetek irányában, hogy elhidegítse szervezeteiktől a tömegeket." S ha ez a kettős oldaltámadás sikerülne, nyilvánvalóan következnék a frontális támadás — állapítja meg a cikkíró. Az 1958 óta megvalósított szociálpolitika konkrét vizsgálata feltárja ennek a stratégiának a részleteit.

Közvetlenül hatalomra jutása után de Gaulle először a „mosoly"-hoz folyamodott. Egy félévvel később azután, az első népszavazás eredményétől megerősödve, gazdasági és szociális téren támadásba ment át. Az 1958 decemberi—1959 januári intézkedések körülbelül 500 milliárd régi frankot szivattyúztak ki, elsősorban a bérből élők és a parasztok zsebéből. Ezzel egyidejűleg de Gaulle ismét meghirdette „a tőke és munka összefogásának" eszméjét. A bűvös jelszó most az „anyagi érdekeltség" lett. De a CGT és nyomában csakhamar a többi szakszervezeti központ is csattanós választ adott erre: Anyagi érdekeltség? Ám legyen! És követelték, hogy a szakszervezetek kapjanak szabad betekintési jogot a vállalatok könyvelésébe. A tőkések tanácsára a kormány gyorsan visszavonult erről a sikamlósnak bizonyult területről.

Mindezzel azonban rosszakaratának is bizonyítékát adta a hatalom. Ezért lendültek fel 1960-tól, de különösen 1961-től kezdve a munkások követelési mozgalmai. A kormány katonai behívásokkal válaszolt ezekre, minthogy pedig eleinte ez sikerült, azt hitte, hogy mindig így lesz.

1963 elejére azonban lényegesen megváltozott a helyzet. Az egységben lefolytatott harcok eredményeként a dolgozók kivívták a fizetett szabadságidő felemelését. Még ennél is nagyobb horderejű volt az a győzelem, amelyet a bányászok harcoltak ki. A kormány tárgyalás helyett elérkezettnek látta az időt arra, hogy megtörje a szakszervezeteket; a katonai behívás elrendelése is ezt bizonyította. A bányászok harcos fellépése, amelyet a bányász-asszonyok is igen aktívan támogattak, a szakszervezetek teljes egysége az alapszervezetektől a csúcsokig, a franciák többségének cselekvő szolidaritása azonban meghiúsította a gaulleista mesterkedéseket, s ez politikailag is súlyos kudarchoz vezetett — írja Barjonnet.

Magával ragadó publicisztikai erő, a francia politikai szépprózа minden szépsége és szellemessége sugárzik André Wurmser cikkéből,

Digitized by Google

amelynek címe: „Körkép a gaullezimusról, e néven a másodikról" (az első a második világháború alatt és ezt követően, 1946-ig volt). Wurmser írása nagyhatású vádirat a nagytőke népellenes összeesküvése, a gaulleizmus erkölcsei, a politikai ármány intézményesítése ellen, az ellen a politika ellen, amely mindig legalább két vasat tart a tűzben. André Wurmser izzó hangú cikkét átfűti a meggyőződés: „A nép halhatatlan, s ezeréves harca csak győzelemmel végződhet."

Itt említjük meg azt a szemelvényt, amelyet a folyóirat Jacques Duclos legutóbb megjelent „Gaulleizmus, technokrácia, korporatizmus" című művéből közöl. A parlament jogainak megnyirbálása, a politikai pártok visszaszorítása után — írta Duclos — a gaulleista személyi hatalom, „a tőkés monopóliumok kedvében járva, azt tervezi, hogy véget vet a községek és a megyék szabadságjogainak, végez a szenátussal... s általában a népképviselet elvével, amely a demokrácia alaptétele". A kis községek összevonásának, több megye tartományokká egyesítésének terve, a szenátus sokat emlegetett átalakítása valamiféle korporációs testületté — mind ezt a célt szolgálja. S ezeket a terveket a „modernizálás" szükségességével akarják igazolni. Pedig a helyi önkormányzati szervek felszámolásának célja, „kivenni a helyi pénzügyek intézését a választott képviselők ellenőrzése alól, és egy, a népnek nem felelős technokrácia közvetítésével kiszolgáltatni a nagybankok és a monopolista tőkés üzletemberek mohó étvágyának".

A hadseregnek különlegesen fontos szerep jut a gaulleista hatalom terveiben — írja Robert Bouvier „A katonai ügy" című cikkében. Három tény szembeszökően jelzi ezt: Egy fél évvel de Gaulle hatalomra jutása után már megjelent a védelmi rendelet, amely voltaképpen a hadsereg fejlesztésének első ötéves terve. Franciaország ma — az algériai háború befejezése ellenére is — nagyobb létszámú hivatásos hadsereget tart fegyverben, mint ezelőtt bármikor békeidőben. Az 1963. évi költségvetés katonai előirányzatai pedig rekord-magasságot érnek el. Ezt a hadsereget három fronton tartja készenlétben az imperialista burzsoázia — írja Bouvier —: a szocialista országok ellen, a gyarmati népek elnyomására, és a francia munkásmozgalom ellen. A három frontnak három szervezeti forma felel meg: a NATO, az expedíciós hadsereg és az ország belső védelme.

Az első, a NATO, a külföldtől való függéssel jár, s a francia burzsoázia, amint erre lehetősége nyílt, megkísérelte, hogy a maga javára módosítsa a partnereihez és egyben konkurrenseihez fűződő viszonyát. Ebben a törekvésében elsőrendű szerep jut a „stratégiai nukleáris erőnek". Kétségtelen ugyan — írja Bouvier —, hogy ez a francia atomerő nevetségesnek hat a Szovjetunió és az Egyesült Államok nukleáris fegyvertára mellett, de birtoklása „megadja de Gaulle-nak azt a lehetőséget, hogy atom-világháborút robbantson ki, vagy legalábbis azt a lehetőséget, hogy ennek kirobbantásával kénye-kedve szerint fenyegetőzzék". A nyomás alkalmazásának eszközét látja benne erőpoliti-

Digitized by Google

kája számára a szovjetellenes harcban és abban a törekvésében, hogy vezető szerephez jusson az atlanti táborban.

A második fronton is történtek változások. Ahogyan a régimódi gyarmati politikát a sokkal árnyaltabb neokolonializmus váltotta fel, úgy a régi expedíciós hadtest helyét is a mozgékonyabb és a világ bármely pontján bevethető „intervenciós haderő" foglalta el, amely 1970-re taktikai atomfegyverekkel is felszerelt, légi és haditengerészeti egységekkel kiegészített 6 hadosztályból (150 ezer ember) áll majd.

A harmadik frontra előkészített hadsereg új szervezetét D. O. T.-nek, „operatív területi véderő"-nek keresztelték el. Célját Noiret hadseregtábornok brutális nyíltsággal írta meg: „Az országnak nagy létszámú és kemény haderő révén való kézbentartása olyan szükséglet, amelyet megkövetel a nukleáris háború." „Kézbentartani az országot" — ez a D. O. T. célja, ismétli meg nyomatékosan Bouvier.

A gaulleista külpolitikát veszi bonckés alá Paul Noirot „A Karolingok álmának illúziói és veszélyei" című cikkében, és első tanulságként megállapítja: „Lényegét tekintve a gaulleizmus nemzetközi stratégiája ugyanaz, mint a francia nagytőkéé volt a negyedik köztársaság idején, csak kiélezve és továbbfejlesztve. Ami változott, az a kényszerű afrikai visszavonulásból következik. A tábornok csak a maga »stílusát« adta hozzá."

A gaulleizmus egyetlen fontos külpolitikai cselekedete, a brüsszeli szakítás és az amerikai Polaris-ajánlat elutasítása, lényegében a nagy francia monopóliumok gondjait tükrözi: „Félelem attól, hogy a szabadkereskedelem az egész világra kiterjed, ami veszélyes összeütközésekre vezethet az amerikai óriásvállalatokkal. Az az óhaj, hogy ne maradjanak ki a nukleáris fegyverkezési üzlet mérhetetlen profitjából, és az a szándék, hogy e fegyverkezési verseny segítségével fenntartsák a francia cégek versenyképességét."

Van-e kilátása tartós sikerre ennek a külpolitikának? Erre a kérdésre a három legfontosabb terület elemzése alapján válaszol Paul Noirot:

1. Franciaország megkísérelte, hogy feltartóztassa az Európai Gazdasági Közösségnek atlanti szabadkereskedelmi övezetté való átalakítását. Ezt a célt ideiglenesen elérte ugyan, de elszigetelődött az EGK-n belüli öt partnerétől, s eközben állandóan nő az amerikai gazdasági és politikai nyomás. A francia nagybankok pedig máris óvintézkedéseket tettek. A Banque de Paris et des Pays Bas ajánlatot tett a francia gazdasági életbe egyre jobban beépülő chicagói Libby konzervtrösztnek, hogy vásárolja meg részvényeinek 20 százalékát.

2. Franciaország makacsul elutasítja az integrált NATO-atomerő amerikai terveit, és kitart a saját atomerő gondolata mellett. A francia makacsság — amely egyébként óriási anyagi terheket is rak a lakosságra — azt mutatja az amerikaiaknak, hogy az európaiak képtelenek

Digitized by Google

megegyezni egymással, s ezzel kitűnő ürügyet ad nekik arra, hogy — miközben azt állítják: hajlandók „megosztani a felelősséget" — teljes egészében fenntartsák nukleáris monopóliumokat.

3. A Bonn—Párizs tengely, de Gaulle európai és atlanti politikájának az alapja, nem szilárd. A bonni elképzelések jelentősen eltérnek a párizsiaktól. Nyugat-Németország nem akar bezárkózni a Közös Piac határai közé. Erhard, Adenauer kijelölt utódja, nemrég leplezetlenül megmondta a Bildzeitungnak adott interjújában: „Az Európai Gazdasági Közösség mint gazdasági térség túl szűk Németország számára."

„A francia birodalom széthullása és a francia monopolista burzsoáziának az az erőfeszítése, hogy helyébe a függőség új rendszerét állítsa, igen jelentős módon befolyásolja a francia bel- és külpolitika irányvonalát." Ezzel a folyamattal foglalkozik „Dekolonizáció vagy neokolonizáció?" című cikkében Jean-Pierre Meynard.

Minthogy nyilvánvalóvá vált, hogy a régi módszerekkel nem lehet összetartani a nagy gyarmatbirodalmakat, a monopóliumok a következő célt tűzték maguk elé: „A régi gyarmatbirodalom helyébe fokozatosan alakítsanak ki egy új politikai rendszert, amely lehetővé teszi, hogy ha nem is érintetlenül, de legalább a legfontosabb gazdasági és pénzügyi kapcsolatok, a gyarmati profit forrásai fölött őrizzék meg az ellenőrzés maximumát, s a lehető legnagyobb mértékben használják fel ezt arra, hogy nyomást gyakoroljanak a régi birodalomhoz tartozó országokra és területekre." Az új politika fegyvere a „pénzsegély", a „technikai segély", a kereskedelmi függőség, a katonai támaszpontok és a „védelmi" szerződések lettek. Mindenekelőtt azonban — írja Meynard — „a fiatal államok pénzügyi és költségvetési nehézségei, a fejlődéshez nélkülözhetetlen óriási beruházási pénzeszközök, a helyi burzsoázia uralmi törekvései azok, amelyekre a francia imperializmus támaszkodni próbál — bár váltakozó sikerrel".

Franciaország erőforrásai azonban nem elegendők a neokolonizációs módszerekhez, ezért egyre inkább előtérbe kerül a Közös Piac keretében megvalósuló „kollektív gyarmatosítás". Ennek egyik legfontosabb eszköze az ún. Európai Fejlesztési Alap, amelynek finanszírozásában Franciaország és az NSZK 200—200 millió, Belgium és Hollandia 70—70 millió, Olaszország 40 millió, Luxemburg pedig több mint egy millió dollárral vesz részt. Az Alap által kifizetett 581 millió dollárnyi segély túlnyomó részét, 511 millió dollárt viszont a Franciaországgal szoros kapcsolatban álló tengerentúli országok kapják meg. „Ez a politika azonban rendkívül sebezhető, mert nem tudja megoldani ezen országok életbevágó problémáit, sem az iparosítás, sem a mezőgazdaság fejlesztése, sem pedig a tömegek élelmezési és kulturális szükségleteinek kielégítése tekintetében" — állapítja meg Jean-Pierre Meynard.

És holnap? Mi jön a gaulleizmus után? Franciaországban ez ma mindenkit foglalkoztat, aki csak egy kicsit is érdeklődik a politika

Digitized by Google

iránt; ez áll minden politikai párt figyelmének középpontjában. Az UNR-t, a tábornok pártját, gyötri a gond: túlélni de Gaulle-t. A pártok egész sorát pedig a demokrácia jövője izgatja. Ezzel a problémával foglalkozik Laurent Salini „A Köztársaság mindennap tért hódít" című írásában.

A helyzet fontos jellemvonása — írja Salini —, hogy „az UNR és a szélsőjobb kivételével, mindenki csak demokratikus kiutat lát maga előtt". Ilyen módon „a gaulleista diktatúra kikerülhetetlenül a demokratikus szellem megújhodásához vezet". Véletlen-e ez? — kérdi a szerző, s így felel: „Egyáltalán nem! Állandó folyamat ez, amelynek üteme változhat, szünetek állhatnak be benne, de amelyet megállítani nem lehet!"

Ez annak az eredménye, hogy öt év alatt szétfoszlottak a ködös ígéretek, lelepleződött a demagógia. „Öt év óta változatlanul ugyanazok, akik fizetnek, de mások seprik be a pénzt. Az igen sok ember pénzzavara éles ellentétben van a nagy társaságok prosperitásával. Az atombomba elnyeli mindazt, amit az iskola, a tudományos kutatás, az ország felszerelése nélkülöz... Várták a »szociális évet«, s csak makacs visszautasítás jött. Amikor pedig a kormányzat engedett, ez kétségtelenül a dolgozók nyomására történt."

Mindennél jobban bizonyította ezt a bányászok nemrég véget ért sztrájkja. S bár ez a sztrájk voltaképpen gazdasági követelésekért folyt, politikailag is nagyon nagy jelentőségűvé vált, mert a sztrájk során nagyot fejlődött a nép egysége. „Eleinte a kapcsolat most is udvarias és hűvös volt. Aztán a közös harc megtette a magáét: együtt voltak sztrájkőrségen, a gyűjtéseken, ugyanaz a remény éltette őket, ugyanazokat a buktatókat kerülték ki, ugyanazokra az erőkre számítottak." A bányászok, miután a saját egységüket megszilárdították, könnyen találtak szövetségeseket is. A francia történelemben most először, a mérnökök és a tisztviselők is mellékük álltak.

Az egységmozgalom első sorában természetesen a kommunisták és a szocialisták haladtak. Kétségtelen, hogy ma Franciaországban minden demokratikus és társadalmi haladás elsősorban a szocialista párt és a kommunista párt egyetértésétől függ. E tekintetben is változások történtek a választások második fordulója óta. Több, valóságos közös akció folyt, s egészében véve a szocialista párt ma már elfogadja a közös akciók eszméjét, ami 1958-ban még elképzelhetetlennek látszott. (Ezt a SFIO legutóbbi kongresszusa azóta ki is mondotta, a demokrácia védelmében folytatandó akciókra vonatkozóan.)

Waldeck-Rochet „És holnap?" című cikkének elején, összefoglalva a különszám tartalmát, megállapítja, hogy e szám olvasója „megvizsgálhatja a kormányzat zavaros eredetét, azt az embert, aki megtestesíti, azokat az erőket, amelyek a valóságban kormányozzák az országot, és azt a politikát, amelyet minden területen folytatnak.

Digitized by Google

S egy tanulság világosan kitűnik ebből az elemzésből: a gaulleista kormányzat sem a népnek, sem az országnak nem jó".

Felvetődik az a kérdés: hogyan lehet megszüntetni és demokratikus kormányzattal helyettesíteni a személyi hatalom rendszerét? A kommunisták világos választ adnak erre a kérdésre. E stratégiai cél elérése végett az a feladatunk — írja Waldeck-Rochet —, hogy „fejlesszük ki és tegyük egységes mozgalommá a munkásosztálynak és minden a monopóliumok áldozatává vált társadalmi rétegnek a harcát."

Az FKP nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a többi demokratikus párttal való szoros együttműködést nemcsak *ma*, a személyi hatalom megszüntetése és a demokratikus rendszer megvalósítása céljából tartja szükségesnek, hanem *holnap* is, hogy e pártokkal együtt hajtsa végre a szocializmus építését. Különösen fontos a szocialisták és a kommunisták közötti egység megvalósítása. Ha ez az egység létrejön — írja Waldeck-Rochet — „gyorsan végezni lehet a személyi hatalommal, és megújhodnak a demokrácia kilátásai".

E cél érdekében — hangsúlyozzák a kommunisták — „tegyünk félre mindent, ami elválaszt bennünket, s ne gátoljuk azt, ami egyesít!" „Az FKP nem mulaszt el egyetlen alkalmat sem, hogy megvalósuljon az egység, a győzelem feltétele" — így fejezi be cikkét és egyben a Démocratie Nouvelle rendkívül tanulságos különszámát Waldeck-Rochet.

Lehel Miklós

Digitized by Google

KONZULTÁCIÓ

A szocialista forradalom politikai és gazdasági folyamatainak összefüggése

Írta VÉSZI BÉLA

Pártunk VIII. kongresszusa a szocialista forradalom bonyolult gazdasági, politikai és kulturális folyamatainak szoros kölcsönhatásait elemezve kimutatta, hogy hazánk a szocialista építés új, magasabb fejlődési szakaszába érkezett el, népünk a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett. A szocializmus alapjainak lerakása a szocialista forradalom rendkívül fontos állomása volt; ezzel azonban nem zárult le a forradalmi átalakulás, hanem tovább folyik a szocializmus teljes győzelméig. A szocialista építés bonyolult, sok összetevőjű oldalai közül is kiemelkedik a gazdaság és a politika kölcsönös viszonya. A szocialista építés, gyors, folyamatos előrehaladása nagy mértékben a gazdaság és a politika kölcsönös viszonyáról szóló marxista—leninista elvek helyes felfogásától és alkalmazásától függ.

A POLITIKA ELSŐBBSÉGÉNEK ÉRTELMEZÉSÉRŐL

A párt vezette munkásosztály a szocialista forradalom feladatainak megoldása során a politika elsőbbségének lenini elvét tartja szeme előtt. Ezt az elvet azonban nem szabad szembeállítani a gazdasági alap meghatározó szerepével. Hiszen a politika a gazdaság sűrített kifejezése, a gazdasági viszonyok következménye és visszatükröződése. Ez nem azt jelenti, hogy a marxizmus szerint — mint Strachey, az ismert reformista ideológus állítja — „a gazdasági fejlődés mindig ok, a politikai fejlődés mindig következmény".[1] A marxizmus képviselői sohasem állították azt, hogy a gazdaság és politika viszonyát az ok és az okozat kapcsolatára lehet leegyszerűsíteni. A politika a társadalmi életnek viszonylag önálló területe, s nemcsak passzív tükrözője a gazdaságnak. Viszonyuk dialektikus kapcsolat, amelyben a politika alakítja is a gazdaságot. A politika — elsősorban az állam — bizonyos értelemben „maga is gazdasági tényező".[2] Az egyes társadalmi osztályok a politika, az osztályharc, az államhatalom útján és ennek eszközeivel valósítják meg alapvető gazdasági érdekeiket. 1921-ben, a szakszervezeti vita során, Trockij és Buharin téves nézeteivel vitatkozva, Lenin ezt mondotta: „A politika, a gazdaság koncentrált kifejezése... A politikának feltétlenül elsőbbsége van a gazdasággal szemben. Aki másként gondolkodik, az megfeledkezik a marxizmus abc-jéről."[3] A politikai élet eseményei, a politikai mozgalmak célki-

1 Strachey: A jelenkori kapitalizmus. II. köt. 29. old. (oroszul)
2 Marx: A tőke, I. köt. Szikra, 1948. 812. old.
3 Lenin Művei, 32. köt. Szikra, 1953. 74. old.

Digitized by Google

tűzései csak úgy érthetőek, ha a gazdasági- és osztályviszonyokkal való szoros összefüggésükben vizsgáljuk meg őket. A politikai mozgalmak igazi tartalmát és indítékait végső fokon a gazdasági viszonyok határozzák meg.

A politika elsőbbsége azt a fő követelményt fejezi ki, hogy a munkásosztály a politikai hatalom megszerzésével és felhasználásával érheti el alapvető gazdasági érdekeit, felszabadulását, a szocializmus megvalósítását.

A politika elsőbbsége a munkásosztály harcának különböző feltételei között sajátos módon jut kifejezésre. Amikor a kapitalista rend keretei között folyik a harc, akkor a politika elsőbbsége a hatalomért való politikai harcok elsőbbségében, magasabbrendűségében realizálódik. Egyes gazdasági mozgalmak, bérkövetelések, sztrájkok, amelyeket a munkásosztály egyes rétegei folytatnak, nagy jelentőségűek lehetnek a munkásosztály helyzetének javítása szempontjából, de igazi jelentőségüket az adja meg, hogy politikai kihatásaik erősítik a munkásosztálynak a teljes gazdasági és politikai felszabadulásáért folyó harcát.

A proletárdiktatúra időszakában új sajátosságokat mutat fel a politika elsőbbségének lenini elve. E sajátosságok azokból az újszerű feladatokból fakadnak, amelyeket a szocialista forradalomnak meg kell oldania. Az emberiség történelmében ekkor válik először lehetővé és szükségessé az, hogy a termelést a dolgozó többség, a nép érdekében szervezzék, irányítsák és fejlesszék. Ez nem valósulhat meg ösztönösen, hanem csak az államhatalom, a szocialista állam politikai szervezetének tudatos tevékenysége alapján.

A szocializmus építésének időszakában három lényeges mozzanatot foglal magában a politika elsőbbsége:

1. A politika elsőbbsége a hatalmon levő munkásosztály számára mindenek előtt azt jelenti, hogy állandóan védje és erősítse a hatalom politikai alapját, mint a szocializmus építésének és különösen a gazdasági alap létrehozásának legfontosabb feltételét. Hazánk felszabadulás utáni történelmének legfontosabb tanulságát összegezi a VIII. kongresszus megállapítása: „A társadalmi-gazdasági viszonyok forradalmi átalakításának alapja és feltétele: a politikai hatalom kivívása, megvédése és megerősítése volt."[4]

2. A politika elsőbbségének elve politikai „hozzáállást", nézőpontot követel meg: azt, hogy politikailag elemezzük a szocializmus építésének belső és külső feltételeit, és ennek alapján tűzzük ki a feladatokat. Így tehát politikai kihatásaik tükrében kell vizsgálnunk a népgazdaság fejlesztésének tempóját, módszereit és arányait. Az a gazdasági fejlesztés szolgálja a szocializmus építését, amely erősíti a különböző osztályok szocialista tartalmú szövetségét és a munkáshatalmat. A marxista politikai elemzés elengedhetetlen a párt helyes politikai vonalának kialakításához. Ha ezt a politikai elemzést rosszul vagy egyáltalán nem végezzük el, akkor ebből nemcsak a gazdaságpolitikában, de

[4] A MSZMP VIII. kongresszusa. Kossuth, 1963. 430. old.

Digitized by Google

a szocialista építés más területein is súlyos hibák keletkeznek. Lenin szavaival szólva — „ha politikailag nem nyúlunk helyesen a kérdéshez, akkor a szóban forgó osztály nem fogja megtartani uralmát, ennél fogva nem oldhatja meg termelési feladatát sem."[5]

A politikai elemzés követelménye, a politika elsőbbsége nem jelenti azt, hogy a politika elszakadhat a gazdaságtól. Ezért a szocialista gazdaság kialakításának és fejlesztésének politikai megközelítése egyben a gazdasági törvények követelményeinek figyelembe vételét is jelenti.

A gazdasági törvények érvényesülését különféle gazdaságpolitikai intézkedésekkel lehet biztosítani. Hogy a párt- és állami vezetés az adott viszonyok között milyen gyakorlati intézkedéseket határoz el, abban nagy szerepe van a politikai, gazdasági, szociális körülmények sokoldalú, gondos és oly módon való mérlegelésének, amely kifejezésre juttatja a politika elsőbbségét. A szocializmus építése általában a termelőerők gyors fejlesztését követeli meg, ez az alapja az egész gazdasági és társadalmi fejlődésnek, különösen olyan országokban — s hazánk is ilyen —, amelyekben a szocialista forradalom viszonylag kevéssé fejlett termelőerőket örökölt, amelyekben tehát a szocializmus mielőbbi felépítése szempontjából különösen fontos dolog a termelőerők gyors fejlesztése. Helyes volna-e azonban az, ha a nemzeti jövedelem felosztása során, a felhalmozási és a fogyasztási alapok arányának megállapításához csak ebből a gazdasági tényezőből indulnánk ki? Nyilvánvaló, hogy nem. A termelőerők fejlesztését szolgáló beruházások nagyságát, a népgazdaság különböző ágai közötti arányos elosztásukat, a termelőerők fejlesztésének ütemét sok fontos körülmény befolyásolja. A beruházások nagyságát és arányait összhangba kell hozni a dolgozó osztályok és rétegek életkörülményeinek állandó javításával. A termelőerők olyan ütemű fejlesztése, amely nem számol a dolgozó osztályok életkörülményeinek fejlesztésével, politikailag káros, és így nemhogy gyorsítaná, hanem éppen fékezi a szocializmus építését. A beruházásoknak a népgazdaság különböző területeire való elosztása tehát a gazdasági törvények és ugyanakkor a politikai szempontok mérlegelése alapján történik.

A politikai elemzés azonban nemcsak abból áll, hogy a *belső osztályviszonyokat* (az osztályok objektív helyzetét és szubjektív, politikai-tudati színvonaluk fejlettségét) figyelembe vesszük és egyeztetjük, összehangoljuk a társadalmi fejlődés objektív követelményeivel, hanem abból is, hogy emellett a *külső körülményeket*, a szocialista építés nemzetközi feltételeit, a kapitalizmus és a szocializmus közötti erőviszonyokat is gondosan tanulmányozzuk. Amikor a szocializmus még csak egy országban épült, akkor a szocialista építés tempóját és módszereit egészen más feltételek szabták meg a Szovjetunió számára, mint ma az egyes szocialista országok számára, amikor a nemzetközi erőviszonyok a szocializmus javára változtak meg, és a szocialista építés feladatai a szocialista világrendszer keretei között oldódnak meg. A szocialista országok számára a politikai és gazdasági együttműkö-

[5] Lenin Művei, 32. köt. Szikra, 1953. 78. old.

Digitized by Google

dés a szocializmus építésének minden területén új, kedvező lehetőségeket nyit meg és új feladatokat is ad.

A szocializmus építése során az ötvenes években hazánkban elkövetett súlyos hibák és torzítások bonyolult és mélyen fekvő okok következményei voltak, de sok tekintetben ezek is a politikai elemzés nem kielégítő voltából következtek. Az 1956 óta folyó fejlődési periódusban pártunk levonta az előző időszak tanulságait, és sokoldalú marxista elméleti és politikai elemzéssel, a nemzetközi és a belső helyzet reális számba vétele alapján alakította ki politikai és gazdasági irányvonalát. Csak olyan feladatokat tűzött ki, amelyek elérésének megvoltak a reális feltételei. A gazdasági élet területein elért eredményeink is e politika megalapozottságát bizonyítják. Ezek a gazdasági sikerek azonban *csak egészében és minden területre érvényes, helyesen kialakított vonal keretei között valósulhattak meg.* Ez a politikai vonal a politikai és gazdasági helyzet gondos elemzésével, e két alapvető oldal szoros kölcsönhatásának, a politikai tényezők elsőbbségének alapján jelölte ki a szocializmus soron levő feladatait.

Az utóbbi évek legnagyobb jelentőségű társadalmi változása hazánkban a mezőgazdaság szocialista átszervezése volt. Ezt a feladatot csak úgy lehetett megoldani, hogy a párt politikája számba vette a szocializmus világrendszerének egyre inkább kibontakozó fölényét, ennek hatását a kispolgári tömegekre, a munkás-paraszt szövetség valóságos helyzetét és fejlődését. A párt közvetlenül az ellenforradalom után, a hatalom megszilárdításának időszakában sem mondott le a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről. E cél elérése érdekében az állam elősegítette a kisparaszti gazdaságok fejlődését (kedvező adózási és felvásárlási feltételek biztosításával, kisgépek vásárlásának lehetővé tételével stb.). Majd a politikai feltételek létrejöttének időszakában, a politika elsőbbségének elve alapján, a párt — az önkéntesség szigorú betartásával — kezdeményezte a a parasztság tömeges belépését a termelőszövetkezetekbe. Leküzdötte azokat az ökonomista jellegű nézeteket, amelyek szűken, hibásan, leegyszerűsítve fogták fel a gazdaság meghatározó szerepét, és a gazdasági feltételek hiányára hivatkozva tagadták, hogy időszerű a mezőgazdaság tömeges átszervezése.

A szocializmusnak a mezőgazdaságban aratott győzelmével a gazdaság és a politika kölcsönös viszonyának lenini elvei ismételten kiállották a gyakorlat próbáját, létrejöttek az egész népgazdaság további gyors fellendítésének feltételei, s megerősödött népi hatalmunk politikai alapja, a munkás-paraszt szövetség.

3. A politika elsőbbségéből egyenesen következik a politikai intézmények és szervezetek, elsősorban a párt és az állam aktív *vezető* szerepe. A politika elsőbbsége nem absztrakt követelmény, hanem a párt- és állami tevékenység meghatározott formáiban realizálódik. A szocialista állam és a párt tevékenysége megvalósítja a hatalomra került munkásosztály történelmi hivatását. A párt és az állam han-

Digitized by Google

golja össze egységes terv alapján a szocialista építés fő területeinek feladatait, szervezi és irányítja a kitűzött cél megvalósítására a dolgozó milliók tevékenységét. A politikai intézményeknek ez a megnövekedett jelentősége gazdasági és politikai szükségesség.

A szocialista gazdaság kialakítása és fejlesztése az osztályok egymáshoz és a hatalomhoz való viszonyára is kihat. Ezért nemcsak hogy nincsen merev válaszfal a gazdasági irányító tevékenység és az állam politikai tevékenysége között, de ezek szorosan összefonódnak egymással. E szoros egységben és kölcsönhatásban azonban még sokáig megtartják viszonylagos önállóságukat. Csak a kommunizmusban válik a gazdaság szervezése egyszerűen a dolgok igazgatásává, s veszíti el politikai jellegét az állami és társadalmi irányító szervek tevékenysége.

Összegezve a politika elsőbbségének értelmezését: *a gazdaság és a politika kölcsönös viszonyának általános lenini elvei mindaddig megtartják jelentőségüket, amíg a szocialista társadalmi viszonyok politikai formákban is kifejezésre jutnak. A gazdaság és a politika kölcsönös viszonyában azonban hol az egyik, hol a másik oldal kap nagyobb hangsúlyt a szocialista építés különböző időszakaiban.*

A GAZDASÁGI FELADATOK ELŐTÉRBE KERÜLÉSÉNEK OKAI

A szocializmus alapjai lerakásának időszakában a gazdaság és a politika szoros egységén belül — érthetően — a politika kap nagy hangsúlyt, hiszen ekkor a „ki kit győz le?" kérdése áll a társadalmi és politikai harcok előterében. A gazdasági és a kulturális építés már a burzsoáziának mint osztálynak a felszámolása, politikai fő erőinek megsemmisülése közben fejlődni kezd, de teljesen csak a szocializmus alapjainak lerakása után bontakozik ki. Ebben az időszakban osztályantagonizmusok már nem zavarják a szocializmus építését, s így állami és társadalmi életünknek a gazdasági építésre lehet és kell fordítania fő figyelmét és legnagyobb erőforrásait. Hazánkra vonatkozóan is igaz a XX. kongresszusnak az a megállapítása, hogy ma a marxizmus gazdasági oldala került előtérbe.

Lenin — ugyancsak a szakszervezeti vita során — ezt mondotta: „Én mindenkor azt óhajtottam, óhajtom ma is és fogom is óhajtani, hogy kevesebbet foglalkozzunk politikával, többet a gazdasággal. De nem nehéz megérteni, hogy ezeknek az óhajoknak a teljesüléséhez arra van szükség, hogy ne legyen politikai veszély, és ne legyenek politikai hibák."[6]

Jelenlegi helyzetünkben elmondhatjuk, hogy nem fenyeget lényeges politikai veszély, hiszen államunk politikai alapja erős, s a szórványos és egyre gyengülő ellenséges politikai szervezkedéseket államhatalmi szerveink gyorsan és határozottan felszámolják. Aktív politikai ellen-

[6] Lenin Művei: 32. köt. Szikra, 1953, 77. old.

Digitized by Google

ségeink számának csökkenése azt mutatja, hogy a burzsoázia maradványainak nagy többsége beilleszkedik társadalmunkba, s él azzal a lehetőséggel, amelyet pártunk helyes politikája ad neki. A párt politikájának fő vonala helyes, s nincsenek lényeges, a politikai vonalat eltorzító hibák, amelyek elvonnák a figyelmet és az erőt a gazdasági építés feladatainak megoldásáról; így minden erőnket e feladatok megoldására lehet és kell koncentrálnunk.

A gazdasági építés feladatainak előtérbe kerülését döntő módon Lenin e szavai indokolják: „A kapitalizmust azzal lehet végérvényesen legyőzni és azzal fogjuk véglegesen legyőzni, hogy a szocializmus a munkának új, sokkal magasabb termelékenységét hozza létre."[7] A gazdasági építőmunka közvetlen politikai jelentőségét az adja meg, hogy a kapitalizmus és a szocializmus közötti harc kimenetelét végső soron a szocialista gazdasági rendszer életereje, gyors fejlődése dönti el.

A nemzetközi kommunista mozgalomban felmerültek olyan dogmatikus nézetek, amelyek a szocialista építés gazdasági oldalának előtérbe helyezését ökonomista elhajlásként értelmezik. A nemzetközi osztályharcban azonban csakúgy, mint a szocialista országok belső életében, a gazdasági kérdések megoldásától függ a szocializmus győzelme. A kapitalista országok gazdasági és technikai fejlettségének elérése, majd túlszárnyalása nem egyszerűen gazdasági kérdés, hanem egyben elsőrendű politikai kérdés is. Ez általában vonatkozik a gazdasági fő feladatokra. Gazdasági sikereink alapozzák meg egész népünk felemelkedését, kihatásaik megszilárdítják államunk politikai alapját, a dolgozó osztályok szövetségét, s lehetővé teszik, hogy teljesítve internacionalista kötelességünket, gazdaságilag, eszmeileg és politikailag segítsük az elnyomott népek szabadságharcát. Semmiféle önmagában forradalminak látszó politikai agitáció vagy akció nem helyettesítheti ezeket a gazdasági sikereket. A szocializmus teljes felépítésének objektív követelménye állítja az állami és politikai munka középpontjába a népgazdaság fejlesztésének kérdéseit.

Aki — valamiféle álforradalmiságból — elutasítja vagy lekicsinyli a gazdasági fejlesztésért folyó, látszólag hétköznapi, de valójában nagyon is lelkesítő, a forradalmi célok eléréséhez vezető, és nem kevés nehézség leküzdését igénylő, odaadó fáradozást, az elveti Lenin fontos útmutatásait. „A szovjethatalom soronlevő feladatai" c. cikkének nemrég nyilvánosságra került első változatában Lenin ezt írta: „Az állam igazgatása feladatának, amely most a szovjethatalom elsőrendű feladatává vált, megvan még az a sajátossága is, hogy most — és a civilizált népek legújabbkori történetében alighanem első ízben — olyan igazgatásról van szó, amelyben nem a politikának van a legnagyobb jelentősége, hanem a gazdaságnak."[8]

[7] Lenin Művei. 29. köt. Szikra, 1953, 435. old.
[8] Társadalmi Szemle, 1962. 11. sz. 78. old.

Digitized by Google

Lenin 1918 márciusában diktálta le ezeket a sorokat, közvetlenül a polgárháború befejezése után, a gazdasági építőmunka napirendre kerülésének egészen kezdeti szakaszában. Hogyne volnának még aktuálisabbak Lenin e szavai a mi körülményeink között, amikor az egységes szocialista termelési viszonyok a termelőerők gyors fejlődésének lehetőségeit teremtették meg, s amikor a társadalmunk osztályszerkezetében végbemenő változások a szocialista nemzeti egység előrehaladásának irányában hatnak?

A mezőgazdaság szocialista termelési viszonyainak további szilárdítása és fejlesztése, az ipar termelőerőinek koncentrálása nem egyszerűen szűkebb gazdasági meggondolások alapján történik. A termelési viszonyok átalakulása az emberek egymáshoz való viszonyának változását, fejlődését is magában foglalja, s ennek talaján mind erősebben ver gyökeret a szocialista életszemlélet.

Nem nehéz kimutatni azt sem, hogy a szocialista országok nemzetközi munkamegosztásának most kibontakozó folyamatát tekintve, mekkora a társadalmi és politikai hatása és jelentősége a népgazdaság fejlesztésének. A szocialista országok gazdasági együttműködésének kiszélesedése teremti meg a feltételeit annak, hogy a szocialista országok békés úton, elsősorban gazdasági verseny útján, leküzdjék a kapitalizmust, s népeik életszínvonala gyorsan emelkedjék. Mindezeken túl — ez az együttműködés közelebb hozza egymáshoz a szocalista országok népeit, erősíti az emberek között a nemzetköziség érzését és tudatát, segít abban, hogy eltűnjenek a nemzeti elzárkózás még meglevő jelenségei, távlataiban pedig előkészíti, hogy leomoljanak majd a nemzeteket elválasztó határok.

A gazdasági építés feladatainak előtérbe kerülése növeli a párt vezető tevékenysége iránti követelményeket. A párt ellenőrző, segítő munkája akkor lesz konkrét és hatékony, ha a pártszervezetek a megfelelő szinten a legfontosabb gazdasági problémák megoldására ösztönzik a gazdasági vezetést. A pártnak — a többi társadalmi szervezettel együtt — tevékenysége tekintélyes részét kell a gazdasági építőmunka feladatainak megmagyarázására, a gazdasági és politikai összefüggések sokoldalú feltárására fordítania. A politikai munkában is jobban előtérbe kerül a munka termelékenységének emeléséért, a nemzetközi együttműködés fontosságának megértetéséért folyó nevelő munka.

•

Pártunk politikáját a széles dolgozó tömegek általában megértik és elfogadják, és ez megteremti azt a legfontosabb feltételt, amely nélkül a gazdasági feladatok sem oldhatók meg: népünk támogatását és bizalmát.

Egész építőmunkánk fontos kérdése, hogy megértessük a párt politikájának indítékait és kihatásait. Ez alkotó tevékenységre ösztönzi a dolgozó tömegeket, s a szocializmus építésének hajtóerejévé válik.

Digitized by Google

SZEMLE

Mégegyszer a nagy termelőszövetkezetek gazdálkodásáról

Mezőgazdaságunk fejlődésének jelenlegi szakaszában fontos kérdés a szövetkezeti gazdaságok optimális területnagyságának meghatározása. A probléma elevenségét az is mutatja, hogy megoldásának szükségességéről pártunk VIII. kongresszusán is volt szó. Kádár elvtárs kongresszusi zárszava megerősítette azt a felfogást, amely szerint a gyakorlati és az elméleti területen dolgozó szakemberek elemzésein keresztül vezet az út a probléma megoldásához. Nagy érdeklődéssel olvastuk tehát Almási Gábor cikkét a nagy termelőszövetkezetek gazdálkodásának Fejér megyei tapasztalatairól.*

Almási elvtárs elemzése és következtetései igen hasznosak, s bár cikkében arra figyelmeztet, hogy egy megye tapasztalataiból nem lehet országos érvényű következtetéseket levonni, álláspontja összhangban van az ország nagy részében *jelenleg alkalmazható helyes* megoldási módokkal. Napjaink döntéseiben azonban már a jövő igényeit is figyelembe kell vennünk, a jövő pedig a nagyobb területű szövetkezetek kialakulása felé mutat. Ezért, a Fejér megyei tapasztalatokból nyert képnek, mintegy kiegészítéséül, egy olyan megye termelőszövetkezeteinek helyzetét elemeztük, amelyben a nagy területű termelőszövetkezetek gazdálkodtak eredményesebben.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának jellemző adatai

Hajdú-Bihar megyében 1959-től 1961-ig lényegesen megnőtt a termelőszövetkezetek átlagos területe. 1959-ben a megye termelőszövetkezeteinek 3,5, 1961-ben pedig 27 százaléka volt 3000 kat. holdnál nagyobb területű. 1959-ben a 3000 kat. holdnál nagyobb területű termelőszövetkezetek az összes termelőszövetkezeti közös területnek 18,2 százalékán gazdálkodtak, s ez az arány 1961-re már elérte a 48,9 százalékot.

A területnagyság növekedésének megállapításánál fontosabb azonban annak a vizsgálata, hogy milyen eredményeket értek el a különböző nagyságcsoportokba tartozó termelőszövetkezetek. A következő táblázat a halmozatlan bruttó termelési érték különböző módon vetítetett mutatóit tartalmazza, nagyságcsoportok szerint.

* Almási Gábor: A nagy termelőszövetkezetek gazdálkodásának tapasztalatai Fejér megyében. Társadalmi Szemle. 1963. 1. sz.

Digitized by Google

Halmozatlan bruttó termelési érték	Év	1—1000	1001—3000	3001—5000	50001—
		kh nagyságú termelőszövetkezetekben			
1 kh közös összterületre (1000 Ft)	1959	2,8	2,9	2,5	2,8
	1960	2,7	2,2	2,7	2,6
	1961	2,3	2,0	2,1	2,9
Egy szántóegységre (1000 Ft)	1959	3,4	3,7	3,2	4,3
	1960	3,1	2,7	3,2	3,2
	1961	2,5	2,3	2,4	2,9
Egy aranykoronára (Ft)	1959	222	245	205	281
	1960	234	212	225	227
	1961	223	194	187	223
Egy dolgozó tagra (1000 Ft)	1959	27,3	30,1	25,3	34,3
	1960	25,8	21,3	26,5	24,9
	1961	20,1	18,0	20,5	23,1

A táblázat adatait együttesen vizsgálva az alábbi fontosabb következtetésekre jutunk:

1. Ha összesítjük egy-egy nagyságcsoportban a három év négy-négy mutatóját, akkor 12 esetből 8 esetben az *5000 kh-nál nagyobb termelőszövetkezetek mutatói a legkedvezőbbek;* a többi 4 esetből háromban a második helyet, 1 esetben pedig a harmadik helyet foglalják el. Különösen jellemző az, hogy 1961-ben az 5000 kh-n felüli termelőszövetkezetek *az összes mutatók vonatkozásában felülmúlták a többi csoportot.* Ez azt bizonyítja, hogy a fajlagos termelési érték szempontjából vitathatatlanul a legnagyobb területű termelőszövetkezetek a legjobbak, s ezek a rossz időjárású évben, 1961-ben is viszonylag jobban ki tudták védeni az időjárás káros hatását.

2. A másik három nagyságcsoport adatai nem mutatnak határozott tendenciát. A 12 esetből 3 esetben az 1000 kh-nál kisebb területű termelőszövetkezetek, 1 esetben az 1001—3000 kh területű és 2 esetben a 3001—5000 kh területű termelőszövetkezetek mutatója volt a legkedvezőbb. Az 1001—5000 kh területű két nagyságcsoportba tartozó termelőszövetkezetek mutatói a 12 eset közül 8—8 esetben alatta maradtak az 1000 kh-nál kisebb termelőszövetkezetek mutatóinak, bár a különbség néhol csak minimális. Az 1000 kh-n aluli termelőszövetkezetek adatai különösen az egy aranykoronára jutó termelési érték vonatkozásában kedvezőek.

3. Az adatok azt is bizonyítják, hogy a termelőszövetkezetek egyesítése, de különösen a tömeges belépés esetenként *rontotta* az 1000—5000 kh területű termelőszövetkezetek fajlagos termelési értékének

Digitized by Google

mutatóit. Ez a jelenség arra is figyelmeztet, hogy a tömeges belépés idején a gazdálkodási terület növekedése más konzekvenciákkal járt a kisebb területű, gazdálkodási szempontból kevésbé kialakult termelőszövetkezetekben, mint a nagyobb területű, szilárdabb gazdálkodási keretekkel rendelkezőkben.

A következő táblázat a gazdálkodási eredmény különböző módon vetített mutatóit tartalmazza, nagyságcsoportok szerint.

Gazdálkodási eredmény	Év	1—1000 kh nagyságú	1001—3000 termelőszövetkezetekben	3001—5000	5001—
Egy kh közös összterületre (1000 Ft)	1959	1,6	1,7	1,5	1,8
	1960	1,5	1,4	1,7	1,7
	1961	1,4	1,3	1,4	1,9
Egy szántóegységre (1000 Ft)	1959	1,9	2,2	1,9	2,8
	1960	1,7	1,7	2,0	2,1
	1961	1,6	1,5	1,6	2,0
Egy aranykoronára (Ft)	1959	124	146	124	183
	1960	128	131	139	149
	1961	139	125	124	151
Egy dolgozó tagra (Ft)	1959	15 304	17 923	15 318	22 322
	1960	14 077	13 140	16 406	16 434
	1961	12 575	11 657	13 649	15 709

A táblázat adataiból a következő főbb következtetések adódnak:

1. Az 5000 kh-n felüli csoport összes mutatói mindhárom évben kedvezőbben alakultak, mint a többi csoporté. Egyértelmű tehát az összefüggés: Hajdú-Bihar megyében az 5000 kh-nál nagyobb területű termelőszövetkezetek érték el *a legmagasabb (esetenként kiemelkedően magas) fajlagos gazdálkodási eredményt.* E csoport stabilitását mutatja, hogy a rossz időjárású 1961-es évben a többi nagyságcsoport mutatói (két adat kivételével) jelentősen romlottak az 1960. évekhez képest, az 5000 kh-n felüli termelőszövetkezetekben azonban javult az összterületre és az egy aranykoronára jutó gazdálkodási eredmény, s a másik két mutató is csak kis mértékben romlott.

2. A többi nagyságcsoport adatai nem mutatnak ilyen határozott tendenciát. Ha a három év négy-négy adatát 12 esetnek vesszük, akkor az 1000 kh-nál kisebb területű csoport mutatói — a négy csoport sorrendjében — 6 esetben a második, 2 esetben a harmadik, 4 esetben az utolsó helyre kerültek; az 1001—3000 kh

Digitized by Google

területű csoport mutatói 2 esetben a második, 3 esetben a harmadik, 7 esetben az utolsó helyre; a 3001—5000 kh területű csoport mutatói 1 esetben az első, 7 esetben a második, 1 esetben a harmadik és 3 esetben az utolsó helyre.

A három csoport összevetése azt mutatja, hogy — az 5000 kh-on felüli csoportot nem számítva — viszonylag *a 3001—5000 kh területű csoportban a legjobbak a gazdálkodási eredmény mutatói, és az 1001—3000 kh területű csoportban a leggyengébbek.* Ezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy a nagy termelőszövetkezetekben ésszerűbbek a ráfordítások, jobb a gazdálkodás megszervezése. Az adatok egyben azt is bizonyítják, hogy gazdálkodási eredmény tekintetében a 3000 kh-nál nagyobb területű termelőszövetkezetek általában felülmúlják a 3000 kh-nál kisebbeket.

A táblázatokban közölteken kívül még számos mutató vonatkozásában hasonlítottuk össze a különböző területnagyságú termelőszövetkezeteket. Például: *az egy szántóegységre jutó árutermelésben* a legjobbak az 5000 kh-n felüli, a leggyengébbek az 1000 kh-n aluli termelőszövetkezetek. Különösen jellemző, hogy az 1000 kh-n aluli termelőszövetkezetek viszonylag *magas termelési érték mellett kevesebb árut termeltek* területegységenként, mint a nagyobbak. A közös állatállomány sűrűségét tekintve nincs nagy eltérés az egyes nagyságcsoportok között, de *az egy számosállatra jutó állattenyésztési árutermelés* tekintetében a *legjobb az 5000 kh-nál nagyobb területű*, a leggyengébb az 1000 kh-nál kisebb területű csoport.

Néhány fő növény termésátlagát is érdemes összehasonlítanunk, noha ezek magukban véve csak kevéssé jellemzik a gazdálkodás színvonalát. Hajdú-Bihar megyében a száraz 1961-es esztendőben a nagyobb területű termelőszövetkezetek *kukorica-termésátlaga* messze meghaladta a kisebbekét: 1000 kh-on alul 8,5, 1001—3000 kh-on 9,5, 3001—5000 kh-on 10,4, 5000 kh-on felül 14,5 mázsa volt holdanként.

Hasonló összefüggést mutat az *egy tagra eső jövedelem* mutatója is. E mutató értéke 1959-ben az 1001—3000 kh közötti és az 5000 kh-n felüli nagyságcsoportban, 1960-ban és 1961-ben már a 1001—3000 kh közötti és az 5000 kh-n felüli nagyságcsoportban a legmagasabb. Tehát a nagyobb területű termelőszövetkezetekben — a belépések és az egyesülések ellenére — az egy tagra jutó közös gazdálkodásból származó jövedelem magasabb volt mint a kisebbekben.

Az elemzett adatokból kiderül, hogy Hajdú-Bihar megyében a nagyobb területű termelőszövetkezetek az utóbbi években általában eredményesebben gazdálkodtak, mint a kisebbek.

A nagy termelőszövetkezetek eredményesebb gazdálkodásának okai

Természetesen felvetődik az a kérdés: mi az oka annak, hogy Hajdú-Bihar megyében mások a tapasztalatok, mint az ország más részein pl. a Dunántúlon. Megítélésünk szerint ennek az okát a következőkben lehet keresni:

1. Hajdú-Bihar megyére a *nagy*

Digitized by Google

területű községek a jellemzőek. A községek területének átlaga 10 000 kh felett van, de nem egy 20 000, sőt 30 000 kh határú községet (várost) is találhatunk. A tapasztalat azt mutatja, hogy egy községen belül kevesebb problémát okoz a termelőszövetkezetek egyesítése, a tagok lakóhelye, szokásai, ismeretsége stb. miatt, továbbá azért is, mert közösek a párt- és állami szervek s kevésbé kell a vezetés megosztottságától tartani.

2. A nagyobb terület előnyei elsősorban *a szövetkezeti vezetés magasabb színvonalával* összefüggő kérdésekben mutatkoznak meg. A nagyobb területű termelőszövetkezetek szívesebben alkalmaznak szakembereket, könnyebben belátják, hogy a mai követelmények mellett az eredményes nagyüzemi gazdálkodáshoz már nem elég a „józan paraszti ész". Hajdú-Bihar megyében elsősorban a nagyterületű termelőszövetkezetekben találunk szakembereket; az egyetemet végzett szakemberek szinte kizárólag ezekben helyezkedtek el.

3. A nagyobb termelőszövetkezetekben *jobb munkamegosztás* alakítható ki a vezetők között. A termelőszövetkezetekre jelenleg rengeteg olyan „vállalati" jellegű feladat hárul, mint a beszerzés, az értékesítés, a szerződtetés, a gépjavítás, a biztosítás, az állami rendelkezések betartása stb. Ezek a feladatok éppen úgy terhelik a kis termelőszövetkezeteket, mint a nagyokat. Csakhogy a kis termelőszövetkezetben két, legfeljebb három vezetőnek kell megoldania ezeket, s ezért (még ha mezőgazdasági szakemberek is) márcsak időhiány miatt sem tudják elég jól elvégezni ezt a sokféle munkát. A sokirányú elfoglaltság gyakran elvonja őket a termelés irányításától, s ezt megsínylik a hozamok is. A munkamegosztást és a specialisták beállítását (itt nemcsak agrármérnökökre, hanem pénzügyi, jogi, kereskedelmi, műszaki specialistákra is gondolunk) csak nagyobb területű üzemek oldhatják meg. A megye adatai szerint az üzemvezetés fajlagos költsége a nagy termelőszövetkezetekben — a függetlenített személyek viszonylag nagy száma ellenére — még feleakkora sincs, mint a kis termelőszövetkezetekben.

4. Tapasztalataink szerint a nagyterületű termelőszövetkezetekben az *üzemi fegyelem megszilárdításának* is jobbak a feltételei. A tagok mint dolgozók napi tevékenységükben elsősorban egy operatív vezetővel (rendszerint brigádvezetővel) állnak kapcsolatban. Rendszerint jobb a bizonylati és pénzügyi fegyelem, pontosabb a teljesítmény-, illetve munkaegység-nyilvántartás, áttekinthetőbb az anyagok, eszközök, ráfordítások és hozamok felhasználása is. Az a tapasztalatunk, hogy a nagy termelőszövetkezetekben sokkal jobban oldják meg a takarmányok rendeltetésszerű felhasználását, a tápanyag szerinti takarmányozást, mint a kicsikben.

Fölmerül viszont az a jogos kérdés, hogy a nagy termelőszövetkezetekben a nagyobb taglétszám miatt nem szenved-e csorbát a vezetőség és a tagság kapcsolata, a kollektív vezetés? Kétségtelen, hogy ahol nagyobb a taglétszám, ott nehezebb gyakran tartani közgyűlést. De számos nagyterületű termelőszövetkezetben (pl. a nádudvari Vörös Csillagban, a nagylétai Aranykalászban, a hajdúböszörményi Vörös

Digitized by Google

Csillagban stb.) a közgyűlésen kívül sok más formát is találtak arra, hogy szorosabbá tegyék a vezetőségnek a tagsággal való kapcsolatát. A hajdúszoboszlói Vörös Hajnal vezetősége a déli pihenőben is meglátogatja a brigádokat, és hordozható táblákra felírt kalkulációk megvitatásával is igyekszik kikérni egyes döntésekhez a tagság véleményét.

5. Közismert tény, hogy a *beruházások koncentrálása* könnyebben oldható meg a nagy termelőszövetkezetekben, mint a kisebbekben. Ez az előny a jövőben még növekedni fog. Ma országosan tapasztalható az, hogy a termelőszövetkezeti beruházásokban, elsősorban a gazdasági telepek, épületcsoportok elhelyezésében még nincs meg a kellő tervszerűség. Az elaprózottság folytán nemcsak a járulékos beruházások (víz, villany, köves út, tárolóhelyek) megvalósítása ütközik nehézségbe, de távlatilag is akadályai vannak a korszerű technológia és szervezési módszerek megvalósításának. A nagyobb területű termelőszövetkezetekben körültekintő távlati tervezéssel megoldható az észszerű telepítés.

6. Végül: tapasztalataink szerint annak is nagy jelentősége van, hogy *miképpen hozzuk létre* a nagyterületű termelőszövetkezeteket. Igaza van Almási Gábornak abban, hogy két gyengén gazdálkodó kis területű termelőszövetkezet egyesítéséből nem születik jól működő nagy szövetkezet. Hajdú-Bihar megyében a nagyobb termelőszövetkezetek eredményes gazdálkodása azzal is összefügg, hogy legtöbbször egy jól gazdálkodó szövetkezet keretei bővültek évről évre új tagok belépése, illetve kisebb termelőszövetkezetek beolvadása útján, de úgy, hogy alapjában megmaradtak a vezetés és a gazdálkodás szilárd, kipróbált keretei. Ez a helyzet pl. a nádudvari Vörös Csillagban, amelynek területe néhány év alatt 3000 kh-ról 17 000 kh-ra nőtt, s eközben megtartotta helyét az ország termelőszövetkezeteinek élvonalában.

•

A Hajdú-Bihar megyei termelőszövetkezetek tapasztalatait természetesen csak hasonló természeti és közgazdasági adottságú vidékekre lehetne általánosítani. Néhány vonatkozásban azonban szélesebb területre kiterjeszthető tanulság is következik belőlük:

Az egyesülést csak akkor szabad megengedni, ha megvannak az ehhez szükséges politikai, gazdasági és személyi feltételek. De az sem volna helyes, ha a nagyobb területű termelőszövetkezetek kialakítását olyan feladatnak tartanánk, amelyet majd csak a nagyon távoli jövőben kell megoldanunk. Hogy megvannak-e a szükséges feltételek, azt elsősorban a helyi irányító szervek tudják elbírálni, az egyes vidékek változó adottságainak differenciált szempontjai alapján. Ezért az országosan kialakított irányelvek végrehajtásában nagyobb mértékben kell figyelembe venni az egyes vidékek eltérő viszonyait.

Dr. Gönczi Iván

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

A tömegakciók erősödése Görögországban

A szaloniki bűncselekmény — Grigoriosz Lambrakisz baloldali görög képviselő meggyilkolása — és az ezzel kapcsolatos események újból felhívták a világ közvéleményének figyelmét a görög nép drámájára és küzdelmeire.

Lambrakiszt egy fasiszta banda tagja ölte meg, s ez a bűntett fölöttébb szimbolikus. A meggyilkolt képviselő az atomháború és a neofasizmus kettős veszélyének leleplezésére emelt szót a szaloniki népgyűlésen. Alighogy befejezte beszédét — amelyben szólt a neofasiszta bandák halálos fenyegetéseiről és figyelmeztette felelősségükre a hatóságokat — áldozatául esett a szörnyű merényletnek. Mint az EDA[1] végrehajtó bizottságának nyilatkozata hangsúlyozta, a demokrácia és a béke e bátor harcosának személyében a görög demokratikus mozgalomra akartak csapást mérni. Az imperializmus és a görög reakció megkísérelte, hogy ezzel a merénylettel meggátolja a görög tömegakciók fokozódását, a nukleáris veszély és a fasiszta üzelmek elleni tüntetések megismétlődését.

A Görög Kommunista Párt központi bizottságának az idén februárban megtartott 4. plénuma megállapította, hogy a legújabb görögországi fejlődést *„széleskörű, hatalmas tömegmozgalom kibontakozása"* jellemzi. Az események igazolták, hogy helyes ez az értékelés. Az idén a munkabeszüntetések és sztrájkok, a gyűlések és a tüntetések olyan gyors ütemben követték egymást, amilyenre nem volt példa az utóbbi években. A tömegek alkotó kezdeményező ereje kiszélesítette a politikai akció területét, s újabb mozgalmakat és harci formákat kezdeményezett; ilyen például az alkotmányos jogok védelméért folyó ún. „114-es" mozgalom[2], vagy a fiatalok lelkes hadjárata a „15%"-ért, amelynek a célja, hogy a katonai kiadások egy részét fordítsák az anyagiakban szűkölködő oktatás céljaira. A diákság és a munkásifjúság tekintélyes részvétele a tömegakciókban, a sztrájkok nagy száma és hosszú tartama, a sztrájkmozgalom kiterjedt volta, az amnesztiáért folyó küzdelmek, a békemenetek — amilyen az áprilisi marathoni menet[3] volt — mindez

1 Eniaia Dimokratiki Arisztera — Egyesült Demokratikus Baloldali Párt, amely Görögország demokratikus megújításának programjával a kommunistákat és a demokratákat tömöríti maga köré. Görögországban a kommunista párt még illegalitásban van.

2 A görög alkotmány utolsó 114. §-a mindenkitől megköveteli a hazafiság tiszteletét.

3 A marathoni békemenetet a görög Bertrand Russell Társaság szervezte április 21-re tiltakozásul a nukleáris veszély ellen. A kormány, hogy megakadályozza az akciót, 10 000 főnyi gépesített rendőrséggel és csendőrséggel elzárta az Athén—Marathon utat, letartóztatott 2000, és megsebesített 300 felvonulót, többek közt Lambrakiszt is és kiutasított több angol állampolgárt, akik a békemenetre érkeztek Görögországba.

Digitized by Google

újabb vonásokkal gazdagítja a görögországi demokratikus mozgalmat és munkásmozgalmat.

•

Milyen okok idézték elő a görögországi tömegakcióknak ezt az új föllendülését?

A föllendülésnek több oka van. Beszéljünk először a viszonylag régebben gyökerező és ható okokról, a parlamenti választásról, amely 1961 októberében zajlott le Görögországban. Ennek a választásnak — amelyet a sok hamisítás és kiterjedt terror miatt „választási puccs" néven emlegetnek — számos sebesültje és két halálos áldozata is volt. A kormánypárt, a Nemzeti Radikális Unio (Ethniki Rizoszpasztiki Enozisz; ERE), élén Karamanliszszal, ily módon megtarthatta a hatalmat, amelyet a jobboldal már 1951 óta monopolizál Görögországban. A választások érvényességét és a jelenlegi kormány törvényességét sem az EDA, sem a Centrum-Unió (a centrista pártok és csoportok választási szövetsége, amely a szavazatok 34,5 százalékát kapta meg), nem ismerte el. Az ellenzék új választást követel, a népakarat szabad megnyilvánulását lehetővé tevő biztosítékokkal.

A tömegek demokratikus aktivitásának egyik oka éppen az 1961-es választási puccs lélektani hatása, a közvéleménynek az a meggyőződése, hogy a népakaratot erőszakosan meghamisították. Igaz, a modern Görögország történetében sűrűn előfordult ilyesmi, de a jobboldalnak ebből eredő sikerei általában ingatagok voltak, s a nép demokratikus küzdelme nemegyszer meghátrálásra tudta kényszeríteni a reakciót. Ezeknek a küzdelmeknek a hagyományai még elevenen élnek Görögországban. Metaxasz 1936-ban létesített diktatúrája és a reakciónak a felszabadulás után bekövetkezett féktelen uralma óta a görög tömegek különösen érzékenyek a jogaikat és szabadságukat fenyegető veszély iránt. Márpedig nemcsak a választási puccs, hanem a Karamanlisz-kormánynak az utóbbi időben folytatott egész politikája világosan megmutatja a tömegeknek, milyen súlyos veszély fenyegeti szabadságjogaikat. A sajtó — és nem csupán a baloldali sajtó — naponta ad hírt a közigazgatási és rendőri önkény eseteiről, az erőszakosságokról, a kegyetlenkedésekről, a letartóztatásokról, a számüzetésekről és a bebörtönzésekről. Ezek a cselekmények még a konzervatív rétegek érzését is sértik. Ugyanígy a politikai foglyok kérdése is, a 18—19 éve fogva tartott hazafiaké, akik közt nők és hetvenéves vagy még öregebb emberek is vannak. Számos esetben egész falvak népe, élén a pappal, kérvényt írt alá, hogy bocsássák szabadon a faluból származó politikai foglyot. Nagyon aggasztja a demokratikus érzelmű lakosság többségét a neofasiszta bandák megjelenése is, a militarista klikkek arcátlan fellépése, s nyílt fenyegetőzésük, hogy „kezükbe veszik a helyzet irányítását".

Lambrakisz meggyilkolása után az EDA és a Centrum Unió ismételt nyilatkozataiban rámutatott ezekre a szervezetekre. A Centrum Unió május 25-i nyilatkozatában a következőket mondja: „A kormány neveket és tényeket kér a fasiszta szervezetekről. Ilyen neveket már adtak a nyilvánosságnak: a „Reményteljes ifjak" katonai egyenruhában; a

Digitized by Google

kommunistaellenes „Keresztes-hadjárat", amelynek szoros kapcsolatai vannak a belbiztonsági szervekkel; a Kék Falanx és sok más." Ezekről a Centrum nyilatkozatban említett szervezetekről az Avgi, az EDA lapja hangsúlyozza, hogy a hadsereg vezérkarának vetik alá magukat.

De a Karamanlisz-kormány törvényhozó tevékenysége sem hagyja bizonytalanságban a népet a kormány szándékait illetően. Miután 1962 júliusában törvényt hoztak a „biztonsági intézkedésekről", most az alkotmány felülvizsgálatát készítik elő egy olyan törvénnyel, amely a reakciós irányzatú gaullista és a bonni törvényhozást másolja le. Felül akarják vizsgálni az alkotmány alapvető pontjait, hogy az egyesülési jogot, a sztrájkjogot, a sajtószabadságot, a pártok tevékenységét gúzsba kössék, vagy eltöröljék. Különbíróságot állítanak fel, az ún. alkotmánybíróságot, amely bármelyik párt tevékenységét betilthatja, ha annak „szervezete, céljai és eszközei a kormányzat alapjainak megdöntésére irányulnak". Az alkotmány felülvizsgálata azt is előirányozza, hogy a törvényhozó hatalom rovására megerősítik a végrehajtó hatalmat, s a parlamentet minden hatalmat nélkülöző testület színvonalára süllyesztik le. Mint a kommunista és munkáspártok 1960-ban elfogadott moszkvai nyilatkozata megállapítia: „Több országban új formákban erősödik a fasizálódás folyamata: a diktatórikus kormányzati módszereket a demokratikus tartalomtól megfosztott és puszta formalitás színvonalára züllesztett parlamentarizmus fikciójával párosítják." Ez ellen a fasizálódás ellen tiltakoznak a munkások, alkalmazottak, értelmiségiek és fiatalok tömegei Athénben és Görögország más városaiban.

A demokrácia védelmében folyó görögországi mozgalom szorosan összekapcsolódik a béke védelmével. A Karamanlisz-kormány politikája ebben a tekintetben is olyan visszahatást szül, amely nemcsak a baloldali tömegeket ragadja magával. Görögország kész arra, hogy csatlakozzék a NATO „multilaterális atomerejéhez"; a kormány engedélyezte a Polaris-rakétákat hordozó tengeralattjárók görögországi tartózkodását, s ez, meg a kormányszervek által kialakított feszült légkör nyugtalanságot kelt a tömegekben és harcra ösztönzi őket. A nép érzéseit azon is le lehet mérni, hogy igen sok ember csatlakozott a marathoni békemenethez.

A tömegek gazdasági és politikai aktivizálódásának egy másik tényezője — az ország gazdasági helyzete, amely 1961 októbere óta két szempontból is rosszabbodott: egyrészt azzal, hogy Görögország „társult" a Közös Piachoz, tovább nőtt a külföldtől való függése, másrészt különféle kormányintézkedések következtében — elsősorban a közvetett adóknak körülbelül 1 milliárd drachmával való emelése folytán — süllyedt a tömegek életszínvonala. Megjegyezzük még, hogy az 1962-es esztendő fordulatot jelentett a külföldi tőke tevékenységében, 50 százalékkal nőtt ugyanis a Görögországban befektetett külföldi tőke összege. A Közös Piactól kapott előjogokkal rendelkező külföldi tőkéseknek ez a beözönlése természetesen aggasztja a görög nemzeti burzsoáziát és a kézműiparosokat. Nyugtalanítja ez még

Digitized by Google

az OVA (az iparfejlesztés félhivatalos szervezete) igazgatóját is, aki a New York Times-nak adott interjújában kijelentette, hogy a Közös Piachoz való csatlakozás súlyos veszély Görögország számára. „Ha Görögország nem igazítja gazdaságát Európáéhoz, akkor népe és ipara egyaránt el fogja hagyni az országot" — mondja az OVA igazgatója, s ezzel arra a jelenségre céloz, amely még a görög burzsoáziát is nyugtalanítja, hogy ti. a fiatalok kiözönlenek a Közös Piac országaiba, s a tömeges kivándorlás már a lakosság évi szaporodását is meghaladja.

•

A Görög Kommunista Párt és a görög baloldal helyes politikája hozzájárult ahhoz, hogy az itt felsorolt tényezők hatására tömegakciók bontakoztak ki. Az EDA az 1961-es választások után szembeszállt azokkal, akik csüggesztő szónoklatokat tartottak és behódolást tanácsoltak; harcra hívta fel a népet azzal a jelszóval, hogy a tömegek egységakciója megváltoztathatja a helyzetet, kikényszerítheti az új választást és demokratikus megoldást hozhat. 1961 óta nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy előmozdítsa a béremelést követelő és a demokratikus jellegű akciókat.

A helyzet jobb megértéséhez vázolnunk kell a Centrum-Unió mai szerepét is, hiszen ez a csoportosulás a baloldallal együtt ma az ellenzék fő ereje.

A Centrum-Unió a választási puccs után kijelentette, hogy vezetői „törhetetlen harcot indítottak a demokráciáért". De magatartása korántsem következetes, s ez abból is fakad, hogy társadalmi bázisa nem egyöntetű. Vezetősége nem vonta le a választásokból a szükséges tanulságokat, hanem továbbra is „két fronton harcol", s elutasítja az EDA által ajánlott akcióegységet. A kormány politikáját gyakran csak részlegesen és felületesen bírálja; külpolitikai álláspontja nem világos, főleg a balkáni atommentes övezet kérdésében. A Centrum újabban, a Karamanlisz-kormánnyal folytatott, kompromisszumra hajló tárgyalásai mellett, a baloldal támogatásával népgyűléseket is szervez, hogy ezzel nyomást gyakoroljon a kormányra. Az az együttműködési ajánlat, amelyet az EDA a Centrum Uniónak tett, erősíti az e csoportosuláson belüli demokratikus tendenciákat, lehetővé teszi az együttes fellépést a parlamentben, a közös állásfoglalásokat és az egységes tömegakciókat, főleg a szakszervezetekben és az ifjúsági szervezetekben.

•

Elsősorban a demokratikus mozgalom élvonalában haladó munkásosztály harcai mutatják a görögországi tömegakciók növekedését. Ezek a harcok 1962-ben és 1963 első hónapjaiban egyre nagyobb méreteket öltöttek. 1962-ben 183 sztrájk zajlott le, 450 600 munkás részvételével — nem számítva ide azt a 350 000 munkást, aki a május 1-i sztrájkban vett részt —, s ez összesen 6 millió munkaóra kiesést okozott. (1961-ben 103 sztrájk volt, 215 000 résztvevővel és 2,8 millió elveszett munkaórával.) 1963 első két hónapjában 140 000-re rúgott a sztrájkolók száma, s azóta sem csökkent az akciók üteme. Az idei sztrájkokat — a pireuszi dokkmunkások, az építőmunkások, a

Digitized by Google

pékek, a vas- és fémmunkások és végül a tanítók sztrájkjait — a résztvevők növekvő száma és kitartása, valamint az irántuk megnyilvánuló szolidaritás erősödése jellemzi.

A görögországi munkásmozgalom nagy eseményének tekintendő az az értekezlet, amelyet az idén 82 szakmai szakszervezet képviselői tartottak, s amelyen elhatározták, hogy ezentúl egybehangolják és tervszerűsítik szakmai bérkövetelési és politikai küzdelmeiket.

A múlt évben a parasztok is fontos akciókat indítottak, s ezek az idén tavasszal folytatódtak. A paraszti érdekek védelmében kerületi és országos értekezleteket és kongresszusokat tartottak, az ország különböző vidékein gyűléseket és felvonulásokat rendeztek. Ezek közül megemlítjük 12 000 pieriai dohánytermelő felvonulását Katherinibe, 20 000 krétai paraszt menetelését Herakleionba, 300 nincstelen parasztcsalád földfoglalását a Vasszilica-Kilkisz birtokon, valamint az Agrinion és Amfilokhia közötti országút elfoglalását Valtosz-Xiromero dohánytermelői által. A dohánytermelők megütköztek a rájuk támadó csendőrséggel; egy tüntető életét vesztette.

A háború befejezése óta most tapasztaljuk első ízben azt, hogy a középrétegek is erősen aktivizálódnak. 15 000 athéni és pireuszi kézműves sztrájkkal tiltakozott a kormány adórendeletei, gazdaságpolitikája és a külföldi vállalatoknak nyújtott kedvezmények ellen. 10 500 orvos és 3500 fogorvos sztrájkba lépett az alacsony fizetések és nyugdíjak miatt. 11 000 ügyvéd sztrájkolt a magas bírósági költségek, a lakbéremelések, az alacsony nyugdíjak. Még papok is részt vettek különféle követelésekért folyó akciókban. Ez indította a „Vima" című újságot arra, hogy 1963. február 3-i számában a következő figyelmeztető szavakat leírja: „A kormánynak meg kell értenie, hogy ha nem változtat a helyzeten, elkövetkezik az a pillanat, amikor a taktika és a követelések *egyetlen* vonalába futnak majd össze mindezek a részleges lázongások. S akkor nem lesz többé módja arra, hogy a helyzetet irányítsa." A görög reakció fél, mert a széleskörű tüntetések nagy része már nem szorítkozik gazdasági kérdésekre, hanem politikai követeléseket is támaszt.

Kiterjedt aktivitásuk miatt külön kell megemlítenünk az ifjúsági szervezeteket. Az athéni és szaloniki diákszervezetek elindították az oktatásra szánt költségvetési összeg emelését célzó — már említett — „15%-os mozgalmat". A fiatalok — más értelmiségi szervezetek és a szakszervezetek segítségével — bejárták az országot, és aláírásokat gyűjtöttek ehhez a követelésükhöz. Céljukat nem elszigetelt módon ismertették, hanem az ország és a kormánypolitika létfontosságú problémáival összefüggésben. Az egyetemi hallgatók hónapok óta szembeszállnak a főiskolák terrorizálására és az ott folyó akciók elfojtására szervezett fasiszta bandákkal. A fiatalok tízezrei vesznek részt a görög békemozgalom akcióiban, például a marathoni békemenetben és a fasizmus elleni tüntetésekben. Glezosz hőstettének évfordulóján az Akropolisznak ugyanazon a részén feltűzték a 114-es számot, az antifasiszta akció jelképét. Ez a szám, világító

Digitized by Google

fáklyákból összeállítva éjjel, vagy nagy plakátokon nappal, sokszor jelenik meg Athén legforgalmasabb helyein is.

*

Amikor ez a cikk éppen elkészült, olyan újabb hírek érkeztek, amelyek azt igazolják, hogy Grigoriosz Lambrakisz meggyilkolása nem elszigetelt bűncselekmény volt, hanem része egy gondosan előkészített tervnek, amely a görög demokratikus mozgalom terrorizálását tűzte ki céljául. A terroristák Szalonikiben a Lambrakisz elleni merénylet napján egy másik képviselőt is megtámadtak és megsebesítettek, név szerint G. Caruhaszt. Az utóbbi napokban Athénben, Pireuszban, Szalonikiben és más görög városokban is több embert súlyosan bántalmaztak. A rendőrség megtámadta és bántalmazta a Lambrakisz-gyilkosság ellen tiltakozó diákokat és diáklányokat; több mint húsz tüntetőt sérüléssel kórházba kellett szállítani.

A neofasiszta akciók erősödése miatt a népi felháborodás olyan hulláma indult meg, amilyenre 1944 óta még nem volt példa. A Centrum-Unió sorozatosan közleményeket ad ki, amelyekben a szaloniki bűntettért a kormányt teszi felelőssé és azonnali lemondását követeli. A Karamanlisz-kormány — formailag más okok miatt ugyan — azóta kénytelen volt lemondani, s Panajotisz Pipinelisz vezetésével megalakult egy hivatalnok-kormány.

A távirati ügynökségek jelentései szerint Görögországban az ország 1944. évi felszabadulása óta még nem volt olyan nagyszabású — mintegy félmilliónyi ember részvételével lezajlott — tömegtüntetés, mint amilyennel Athén és Pireusz lakossága utolsó útjára kísérte Grigoriosz Lambrakiszt, a demokrácia, a béke hős harcosát és vértanúját. A neofasiszták terrorcselekménye nem félemlítette meg, hanem még elszántabb és tömegesebb cselekvésre készteti a görög népet. A különböző pártállású görög demokraták akcióegysége is szorosabbra fűződött. Azok a jelszavak, amelyeket május 28-án Athénben százezrek kiáltottak ütemesen, az akcióba lépett demokrácia tekintélyes erőinek összefogását jelképezik: „ÉLJEN A BÉKE! ÉLJEN A DEMOKRÁCIA! NEM FOG GYŐZNI A FASIZMUS!"

Politisz Janisz

Helyesbítés

Lapunk májusi számában közöltük Káplár József elvtársnak „A szocialista világrendszer gazdaságának 1962. évi eredményeiből" című cikkét. Ebben a cikkben, a szocialista országokban gyártott tartós fogyasztási cikkek statisztikájában (92. oldal) nyomdai hiba következtében két rovatfej elcserélődött: „rádió" helyett „hűtőszekrény", „hűtőszekrény" helyett pedig „rádió" olvasandó.

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A valóság vonzásában*

Az utóbbi években a társadalomrajz általános fellendülését figyelhetjük meg irodalmunkban. Folyóirataink, sőt napilapjaink is állandóan közölnek szociográfiai jellegű írásokat, amelyek hol színes és olvasmányos formában, hol a tudomány szárazabb, tényszerűbb előadásmódjában írják le változásokkal teli társadalmunk különböző osztályainak, rétegeinek helyzetét, átalakulását. E munkából könyvkiadóink is derekasan kiveszik részüket: a *Hazai Kis Tükör* c. gyűjtemény mai társadalomrajzokból ad válogatást, a *Vasszínű égbolt alatt* a felszabadulás előtti munkásszociográfia hagyományait eleveníti fel. A *Valóság vonzásában* c. gyűjtemény szervesen illeszkedik ebbe a folyamatba. A szerkesztés igényét tekintve azonban többre vállalkozik, mint az eddig megjelentek: *időrendileg teljesebb* és tematikailag sokoldalúbb válogatást nyújt az *egész* huszadik századi magyar szociográfia termésből. Külön értéke a kiadványnak Gondos Ernő bevezető tanulmánya, amely alapos és részletes áttekintést ad a kötet anyagáról, s felvázolja a magyar szociográfia történetét.

A szociográfia első felvirágzását a századforduló éveiben figyelhetjük meg. Az 1905 körüli években társadalmunk a polgári forradalomtól terhes. Az uralkodó osztály pártjai képtelenek a változások megértésére, a tömegek előtt egymás után lepleződik le konzervatív, reakciós lényegük. Tüntetések, sztrájkok hívják fel a figyelmet az „alsó néprétegekben" feszülő elégedetlenségre, forradalmi erőre. A haladó polgárság élénken reagált ezekre a változásokra: az „új időknek új dalaival" együtt szociográfiák is születtek. A *Társadalomtudományi Társaság*, a *Huszadik Század* c. folyóirat és a *Galilei Kör* köré csoportosult radikális értelmiség legjobbjai lelkes munkával láttak hozzá a parasztság és részben a munkásság életének megismeréséhez. A népszínművek rózsaszínű idilljét széttépve, megmutatták a falu nyomorát, a föld nélküli nincstelenek kilátástalan helyzetét, az országos méreteket öltő kivándorlást előidéző gazdasági okokat.

Az 1929-ben kirobbant gazdasági válság után, amely a munkások tízezreit tette munkanélkülivé, s amely a középparaszti gazdaságok ezrei alól húzta ki a talajt, éhínség és nyomor közepette, az ellenforradalmi terror minden nyomása ellenére — lehetetlen volt tovább hallgatni a Viharsarok, a Duna—Tisza-közi futóhomok, a dunántúli puszták népe embertelen helyzetéről, elnyomorodottságáról. Ezekben az években indul a népi írók közis-

* Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.

Digitized by Google

mert szociográfiai munkássága. Gondos Ernő tanulmánya bemutatja az uralkodó osztály taktikáját is: szociográfiai „ellengyűjtésekkel" kifogni a szelet a mozgalom vitorláiból. Jellemzi e törekvéseknek ideológiai motívumait: azokat az érveket, amelyek a társadalmi okok kutatása helyett a biológiai alapon történő vizsgálódást sugallták; s azokat az érzelmi ráhatásokat, amelyek a nacionalizmus mákonyával zsibbasztották a lázongó lelkiismeretet.

A kötet szemelvényei olvasmányos, izgalmas betekintést nyújtanak e korszakok szociográfiai irodalmába. *A század elejéről* c. fejezet Ady hírlapi cikkeivel indul. A szorosan vett szociográfiai művek mellett, mint például Bosnyák Béla: *Cselédek Oros községben*, Csizmadia Sándor: *A dunántúli aratósztrájk* vagy Fényes Samu: *Balmazújvárosi kultúrkép*, elbeszélésekben (Tömörkény István: *A házasság első éve*) és néprajzi telítettségű írásokban (pl. Kiss Lajos: *A libapásztor*) is megelevenedik parasztságunk egykori nehéz élete. Különösen figyelemre méltóaknak találjuk az első munkás-témájú leírásokat. Pikler J. Gyula kisebb tárcái mellett elsősorban Braun Róbert munkája *(Adatok a vidéki munkásság életéhez)* mutatja be igen sokszínűen és sokoldalúan a marosvásárhelyi munkások munka- és életkörülményeit. A fejezet Krudy Gyulának a Tanácsköztársaság idején írt riportjával *(Termelőszövetkezetek Fejér megyében)* zárul.

Az előbbinél jóval változatosabb és gazdagabb a gyűjtemény második ciklusa: *A harmincas évekből*. A kötet szerkesztője — igen helyesen — abból a meggondolásból indult ki, hogy a népi írók ilyen tárgyú alkotásai már közismertek, s ezért újraközlésükkel nem is terhelte a kötetet. A válogatás természetesen így is sokat merít Darvas József, Féja Géza, Kodolányi János, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond és Veres Péter gazdag szociográfiai terméséből. A fejezet nagyobbik része azonban a kevésbé ismert városi és munkásszociográfiából ad ízelítőt. A közlemények nagy része Budapest munkásságának szociális helyzetét mutatja be (l. Gereblyés László: *A textilipar dolgozói*, Széchy János: *A pesti nyomorgyűrű*, Jahn Ferenc: *Kispest szociográfiája* vagy a Darvas József, Bálint György, Jahn Ferenc és Forgács Antal által közösen írt *Visegrádi utca 20—24.* c. kiváló leírást), de nem hiányoznak közülük a kispolgárság életét felvázoló cikkek sem (Nagy Lajos: *Bérház*, Boldizsár Iván: *A magántisztviselők szociális helyzete).* Értékei a fejezetnek Németh László *(A Medve utcai polgári)* és Földes Ferenc kulturális kérdésekkel foglalkozó munkái. Utóbbi marxista elemzéssel mutat rá az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumára.

Nincs olyan irodalmi antológia vagy gyűjtemény, amely minden sokrétűsége ellenére ne keltene helyenként hiányérzetet az olvasóban. Így vagyunk e kötet olvasása közben is. Ha a kötet a magyar szociográfia egész huszadik századi útjának érzékeltetésére vállalkozott, úgy érezzük, helyes lett volna többet merítenie a századelő munkás témájú irodalmából. A szociáldemokrata párt századeleji sajtójában, mindenekelőtt a kevésbé ismert *Kassai Munkás-*

Digitized by Google

ban folyt élénk szociográfiai tevékenység. Surányi Lajos tollából pl. terjedelmes riportsorozat eleveníti meg a kassai proletariátus legkülönbözőbb rétegeinek munka- és kereseti viszonyait, lakáskérdését, politikai és kulturális nevelésük problémáit. Különösen nevezetessé váltak azok az írásai (a *Népszava* is közölte őket), amelyek 1912—1913-ban az akkori Felső-Magyarország frissen kialakult ipari központjaiban: Szerencsen, Korompán, Rózsahegyen stb. folyó szemérmetlen kizsákmányolás tényeit tárták az ország közvéleménye elé. Hiányoljuk továbbá a húszas évek végén, a *100%* c. folyóirat köré csoportosuló írók szociográfiai írásait is, amelyek a népi írókat messze megelőzve adtak le nyugtalanító és megrázó jelzéseket a munkásság nyomoráról, embertelen életkörülményeiről, és ugyanekkor megvilágították a szervezkedés, az osztályharc járható útjait. Talán egy következő válogatás nem feledkezik meg ezekről a dokumentumokról sem.

Szociográfiai irodalmunk újabb, harmadik fellendülését az ellenforradalom leverését követő évektől számítjuk. Igaz, történtek közvetlenül a felszabadulás után is kisebb hasonló jellegű kísérletek, de nem váltak általánossá. „Nem lehet megszámolni a küllőket, ha a kerék forog" — jellemezte találóan a helyzetet Szeberényi Lehel. Ezekben az években a társadalmi változások olyan gyorsasággal és intenzitással következtek be, hogy a leírás, a helyzetkép nehezen tudta volna őket követni. Az ellenforradalom után félreérthetetlenül tisztázódtak a szocializmus építésének generális kérdései, a párt felszámolta a politikájában előzően megnyilvánuló hibákat: a szocializmus építésének „aprómunkája", a részletkérdések differenciált megoldásának az ideje következett el. Ilyen körülmények között természetesen erősödött a társadalmi jelenségek tényszerű, aprólékos megismerésének az igénye. A „valóság vonzásában" így születik meg a szociográfiának az az újjászületése, amelynek java terméséből a kötet harmadik része ad reprezentatív válogatást.

Illyés Gyula a földosztás eseményeit eleveníti fel benne, Mesterházi Lajos a romokban heverő főváros életrekeltésének és az e feladatért hősies lobogással helytálló kommunista munkásoknak állít emléket. Barsi Dénes, Máté György, Pozsgai Zoltán és mások írásai az átalakuló szocialista falu problémáit örökítik meg. Szabó Pál az öntözéses gazdálkodás jövőjének, Erdei Ferenc az új, szocialista falu településformáinak kérdéseit villantja az olvasó elé. Borvendég Imre Kodolányi Jánossal vitába szállva bizonyítja be az egyke megszűnését az ormánsági falvakban. Lemle Géza a társadalom teljes jogú polgárainá váló cigányság helyzetével foglalkozik. Rendkívül izgalmas olvasmány Molnár Géza riportsorozata, amely a Csepeli Vasmű egyik szocialista brigádjának mindennapi életével és emberformáló munkájával ismertet meg bennünket. Katona Éva a Telefongyár munkásainak helyzetét világítja meg. Mód Aladárné tudományos módszerességgel megírt tanulmánya a dolgozó nők munkakörülményeiről és szabad idejéről ad nagyon precíz és alapos felmérést. Egyik legtanulságosabb része a fejezetnek Gergely

Digitized by Google

Mihálynak szülőfalujáról, a borsodi Varbóról szóló írása, amelyben az emberekkel való törődésre, a „kis ügyek" politikai fontosságára hívja fel a figyelmet.

A szociográfia minden korszakban kétirányú megismerést jelentett. Részint dokumentált, részint irodalmi szerepe volt. Mint irodalmi alkotás kiinduló pontot jelentett a sűrített, művészi ábrázolás felé, mint dokumentum utat nyitott a mélyebb, általánosító tudományos megismeréshez. Értelme, létjogosultsága ebben a sajátos kettősségben van.

S ki kell emelnünk egy harmadik dolgot is: ma, amikor a párt politikája önálló gondolkodást kíván, a valóságos helyzet konkrét elemzését követeli meg minden funkcionáriusától, nagy jelentősége van a kötet szemléletformáló, a valóság ismeretére nevelő erejének is.

Botka Ferenc

Roger Garaudy: Aragon útja

Garaudynak, a francia marxisták egyik vezető egyéniségének Aragonról szóló könyve módszertani és gondolati összegezése a francia értelmiség 1919 utáni útjáról folytatott vizsgálódásainak. Két másik, magyarul szintén megjelent könyvében *(Marxista humanizmus; Válasz Jean Paul Sartrenak)* az értelmiség korszerű tájékozódásának általános filozófiai problémáival foglalkozik — emberben Aragon példáján szemlélteti a polgári irodalom előtt álló választutakat és lehetőségeket. Aragon alkalmas és meggyőző példája annak, hogy a fejlődés lehetőségeinek szívós és következetes végiggondolása áttörheti az, annyiszor nyomasztó végzetnek hitt szemléleti — világnézeti adottságokat és korlátokat. Az ő nagy példája felbecsülhetetlen segítséget adhat a ma is választ előtt állóknak — éljenek és alkossanak Franciaországban, vagy a szocialista országokban.

Garaudy a bevezetőben nyomatékosan irányítja a figyelmet könyvének elsődleges céljára, szerepére és remélt küldetésére: „Ha tehát sikerül bemutatnunk Aragon példamutató pályáját, a való világ felfedezésének, az élet fokozatos megértésének egyes állomásait, azt, ahogy ő eljut az anarchikus individualizmustól, szürreális ambícióktól a való világ hatékony és harcos szolgálatáig, a felelősség és a szolidaritás maradéktalan vállalásáig — ez hozzásegítheti a mai fiatalokat, hogy ne kelljen újra megtenniük az egész utat, annak összes kitérőivel, hogy egyes állomásait átugorhassák, hogy elkerülhessenek sok tétovázást, illúziót, hamis lázadást és végzetes káprázatot. Mindenekelőtt őértük, az ifjúságért íródott ez a könyv." Ez a „pedagógiai" célkitűzés félreérthetetlenül jelzi, hogy Garaudy mélyen *időszerűnek* tartja az Aragon életútjából és életművéből adódó következtetések marxista rendszerezését.

Az időszerűségnek az a nyugtalanító jelenség az alapja, hogy

Kossuth Könyvkiadó 1962.

Digitized by Google

a francia lírában, sőt szépprózában még mindig tovább élnek, hatnak, sőt stabilizálódnak a misztifikált valóságszemlélet, a megzavarodott és kétségbeesett etikátlanság fertőző gócai. A nyugat-európai polgári írók ma is válaszút elé kerültek: az alkotó személyiség etikai-eszmei tájékozódása, a művészélet etikai megalapozása, a „modern" művészet hatékonysága és hatóköre tekintetében. Még mindig kísért az a remény, hogy a modern irodalmat a szocializmussal való szóbaállás, a tömegek figyelembevétele, a magasrendű és nemzetközi méretekben hódító szocialista irodalom tudomásul vétele nélkül, kizárólag a világgal „hősiesen" hadakozó, önmagára-hagyatkozó zárt egyéniség lázas, ám kapkodó és következetlen erőfeszítéseivel is meg lehet teremteni.

Garaudy Aragon útjával és fejlődésével bizonyítja be, hogy ez a művészi hozzáállás a modernség megteremtésének ügyéhez anakronisztikus, gondolati színvonal szempontjából nem áll a kor színvonalán, visszahátrálás egy — enyhén szólva — előnytelen ismeretelméleti pozícióba, visszacsúszás a művészet irracionalista filozófáihoz és módszereihez. Ma gyakorlatilag a szürrealizmus újbóli trónra emeltetéséről van szó, elméletileg némiképpen megfejelt formában — és mindez hivatkozással Aragon, Eluard példájára, mint akiknél a szürrealizmus meghatározó elemként szerepelt és szerepel, akiknél szürrealizmus és kommunizmus „összefért". Holott csak arról van szó, hogy Aragon egy ideig — mint később kitérünk rá — külön szféraként kezelte az ideológiát, a politikai állásfoglalást és a „tiszta" művészi alkotómunkát. Épp az a helyzet, hogy Aragon nem tudta és nem is tudhatta művészi gyakorlatában összeegyeztetni a marxizmus világnézetét a szürrealista alkotó módszerrel és technikával. Egy időre megtorpant a kettő kibékíthetetlenségének láttán s zavarában egyiket sem merte föladni. Csak a kérdés fölöttébb felületes megközelítésével magyarázható, hogy ezt egyesek szintézisnek minősítették.

A szürrealizmusnak André Bretontól, az irányzat „megalapítójától" és *legkövetkezetesebb* képviselőjétől származó meghatározása világossá teszi, hogy miért lehetetlen a kommunista tudat és a szürrealizmus egyenrangú elemként való szerves összeforrasztása. A szürrealizmus „a léleknek olyan zavartalan önműködése, amelynek célja szóban, írásban vagy bármi más módon kifejezni a gondolkodás valódi működését, függetlenül az értelem bármiféle ellenőrzésétől, minden esztétikai vagy morális törekvéstől. A szürrealizmus hisz a gondolattársítás bizonyos, eddig elhanyagolt formáinak felsőbbrendű valóságában, az álom mindenhatóságában, a gondolatok önzetlen játékában. Arra törekszik, hogy végérvényesen elsorvasszon minden más lelki működést és elfoglalja helyüket az élet legfőbb kérdéseinek megoldásában." Garaudy — elsősorban Aragon tényleges fejlődésének, valóságos fejlődésproblémáinak elemzésével — leleplezi az „egyeztetés" kényelmes logikáját. A magyar líra és kritika számára épp ezzel szolgáltat figyelemreméltó tanulságokat.

A legfigyelemreméltóbb a módszere, ahogyan tiltakozik a „ket-

Digitized by Google

tévágás" hentesmunkája ellen, a szürrealista Aragon és az 1934 utáni szocialista-realista Aragon közötti „vagy-vagy" féle választási kényszer ellen. A jellegzetesen dogmatikus, doktrinér, pedáns eljárás: Aragonból „nem számít" a húszas évek szürrealizmusa, vagy másfelől: nem számít a tudatosan kommunista író, valamelyiket meg kell tagadni — nos, ez az eljárás Garaudy szerint mélységesen művészetellenes. Szerinte Aragon egyik alkotói korszaka sem mellőzhető. Félreértés ne legyen: nem szentesíti Aragon fejlődésének kezdeti lépéseit. Megérti szükségszerűségüket, észreveszi bennük a megismerés előremutató tendenciáját és következetességét: Aragon végigmenve a dadaizmuson, a szürrealizmuson, mint a megismerés *lehetséges* lépcsőfokain, *eljutott* a szocialista ember szélesebb és mélyebb összefüggéstudatához. Életművének kifejlete minősíti tehát kísérleteit, kudarcait és korai részleges vívmányait. Garaudy a kísérletek *irányát* és hozadékát tartja lényegesnek, hiszen *Aragonról* van szó, nem valamiféle reménytelen álnagyságról...

Felhívja a figyelmet arra, hogy milyen szerepet játszott a dialektikus tagadás hegeli törvényének megértése Aragon és más szürrealisták gondolkodói és művészi emelkedésében. S kétségtelen, hogy a húszas években nem kényszeredett filozófiai ötletként, rangkölcsönzés okán fordultak Hegelhez, hanem mert a kapitalizmus tagadása végigvitelének s ezen túl új valóság megteremtésének útját keresték. A szürrealizmus lobogója az ember egyetemes felszabadításának eszméje volt, ám „lustább" képviselői csak a polgári beidegzések, a polgári önkontroll alóli felszabadulásig juthattak — lévén kiindulópontjuk végletesen individualista és spirituális elvű. Hegel és az orosz szocialista forradalom gyakorlati sikerei viszik a legjobbakat a szürrealizmus túlhaladásának egyetlen teljes értékű megoldásához: a külvilág, a mozgó élet, a társadalom objektív törvényeinek felismeréséhez és vállalásához.

Garaudy nyomatékosan hangsúlyozza a Szovjetunióban tett látogatások, a gyakorlati pártmunka szerepének súlyát Aragon eltökéltsége, etikai következetessége megszilárdulásában. Amikor az ember felszabadításának „szovjet útját" megismerte, a maga valóságos, gyakorlati erőfeszítéseivel és eredményeivel, már nem tarthatta vissza az ifjúkori misztikus ábránd az ember „lelki" felszabadításáról a művészet, a kinyilatkoztatások által. A régi *hitet* Aragon most már a felszabadulás összes feltételeinek átfogó *tudására* cseréli. Tény persze, hogy az 1927 (Aragon ekkor lépett a kommunista pártba) és 1934 (Aragon szocialista realista korszakának kezdete) közötti időben ellentét és feszültség volt az író politikai nézetei, tevékenysége és még mindig vállalt szürrealista alkotó módszere — a tudatalatti lelki folyamatok és reflexek gépies másolása és visszaadása — között, noha világosan látja az automatikus írásmód csonkító jellegét a szocialista irodalom legfontosabb feladatának, a teljes emberi személyiség átalakulása ábrázolása szempontjából. A kifejezésmód, a „stílus" szürrealista vívmányai hasznosításának és felülbírálásának ne-

Digitized by Google

héz, *gyakorlati* problémáiról volt szó ekkor Aragonnál, s nem utolsó sorban arról is, hogy erkölcsi nyomásként nehezedett rá az „elárult" barátok szemrehányása, rostokolása, megcsontosodása. (Aragon és Breton útja már 1926-ban szétválik ugyan, de a teljes szakítás csak akkor következik be, amikor Aragon *A bázeli harangok*-kal elindítja *A való világ* regényciklusát.)

Garaudy módszerének lényege az, hogy a mai helyzet szükségleteiből kiindulva körüljárja, felméri a szürrealista Aragon elhatározó, sorsszerű pillanatait és megmutatja a tehetség megújíthatóságának, magasabb szintre való emelésének tényleges lehetőségeit egy szövevényes világnézeti helyzetben. Ez könyvének egyik legrokonszenvesebb vonása, s a nagyvonalú bölcsesség jóvoltából *számunkra* az eszmei offenziva rendkívül gazdag módszertani ötlet- és példatára lehet.

Való igaz, hogy Aragon fölöttébb „hálás" téma, hiszen kezdeményező ereje, folytatni-tudása mindig pozitív módon érvényesült — műveiben és kiállásaiban egyaránt. Csakhogy az ő példájának demontsratív jellege túlmutat a személyhez kötött egyéni lehetőségeken: hisz épp arról van szó, hogy a „dilemmák" *végig*gondolása magában rejti feloldásuk kényszerét és *erkölcsi* kötelességét, s arról is, hogy a kor színvonalán álló művész ma már nem érheti be kevesebbel, ha el akarja kerülni a teremtő egyéniség kiszámíthatatlan mértékű fajsúly-csökkenését és a művek érvényességének hitelrontó fogyatékosságait.

Aragon megoldotta nemzedékének keserves problémáit azzal, hogy „bemenekítette" a szürrealizmus egyes *eszközeit* — a speciális folyamatok, a tudatosság csíraformái és genézise leképezésének érdekében — a világ megváltoztatásához hozzájárulni kívánó szocialista irodalom formakincsébe. Még a *Nagyhét* figyelmes olvasói is észrevehetik a regény szövetégben az egykori szürrealista keze nyomát. Ezért lehetett értelme tíz-tizenöt év emésztődő kereséseinek: az értékek magasabb szinten, a „magasabbrendű" célkitűzés szintjén olvadtak bele korunk egyetlen korszerű alkotómódszerébe, a szocialista realizmusba, amely Aragon számára mindenekelőtt az *optimizmust* jelenti az emberi fejlődés jövőjét illetően, az *aktivitást* a haladásért folytatott harcban, s a folyamatoknak, problémáknak *a haladás talajáról* való szemléletét.

Garaudy könyvének nem kis érdeme, hogy szétoszlatja a „démonikus erejű sejtelmek", az ihlet romantikus-irracionális felfogásának ködét — s Aragon példájával segít meggyőzni a bizonytalanokat az intellektus, a rettenthetetlen gondolat, a szívós és becsületes értelmi munka mellőzhetetlenségéről a művészi alkotómunkában. Csak a leküzdött tévedés, a féligazságokon való túllépés biztosíthatja az életmű szervességét, rangját és erkölcsi erejét, s meggyőződésünk, hogy Garaudy Aragon-portréja épp ennek felmutatásával segíti majd jónéhány terhes gondunk végleges felszámolását.

Horváth Zsigmond

Digitized by Google

Kahulits László: Szocialista iparosítás és termelékenység*

Az utóbbi időben több nemzetközi összehasonlítás készült iparunk termelékenységéről. Ezek rámutattak arra, hogy a termelékenység színvonalában számottevően el vagyunk maradva az iparilag fejlettebb szocialista és tőkés országok mögött, s a termelékenység növekedési *ütemében* is elmaradunk e szocialista és egyes gyors ipari fejlődést mutató tőkés országokhoz (NSZK-hoz, Franciaországhoz, Olaszországhoz) képest. Nemcsak elméleti, hanem igen nagy gyakorlati jelentőségük is van ezért azoknak a kutatásoknak, amelyek a termelékenység alakulásában megfigyelhető törvényszerűségeket, a termelékenység alakulását és színvonalát meghatározó tényezőket és különösen ezeknek iparunkban való érvényesülését vizsgálják. Az ilyen kutatásoknak és a róluk szóló nagyobb igényű publikációknak a száma igen csekély (főként a Központi Statisztikai Hivatal végzett és tett közzé ilyen vizsgálatokat), Kahulits László munkája pedig hosszabb idő óta az első, amely könyvben is megjelent. Ez a könyv azonban nemcsak ezért *komoly nyeresége közgazdasági irodalmunknak*, hanem mindenekelőtt színvonala, gazdag tartalma miatt.

Kahulits László munkája átfogó képet ad iparunk termelékenységének alakulásáról és ennek főbb tényezőiről, s egyidejűleg a termelékenység növelésének számos lehetőségére és gyakorlati feladatára rámutat. Részletesen elemzi a termelékenység fogalmát és növekedésének általános törvényszerűségeit is. Stílusa egyszerű, precíz és világos, szerkezete jól áttekinthető. Ez az olvasók szélesebb köre számára teszi hozzáférhetővé, hogy e fontos kérdésről közelebbi ismereteket szerezzen. A könyv az eddigi ismereteket és kutatásokat jól összegezi és emellett több része tudományos szempontból is újat ad.

A könyv számos helyen tágyalja a termelékenység és a szocialista iparosítás kérdéseinek összefüggéseit. Fő céljának — úgy látjuk — elsősorban azt tekinti, hogy arról adjon képet: a szocialista iparosítás elmúlt éveiben milyen főbb tényezők hatására és hogyan alakult iparunkban a munka termelékenysége és milyen tanulságokat ad ez a jövőre nézve. *Ezt a feladatot a szerző egészében sikeresen oldotta meg.* Felhasználva a korábbi kutatások és vizsgálatok eredményeit, sikerült átfogó képet rajzolnia iparunk termelékenységének alakulásáról és az ezt meghatározó főbb tényezőkről, s gazdag ténybeli ismeretanyag közlése mellett sok elvi összefüggést is helyes megvilágításba helyez. Amit a könyvből hiányolni lehet, az bizonyos (például a termelékenység és az iparosítás folyamatának egésze közötti) összefüggések mélyebb elemzése és a termelékenység tényezőire, ezek tényleges szerepére vonatkozó további kutatások.

A könyvben számos érdekes

* Kossuth Könyvkiadó, 1968.

Digitized by Google

nemzetközi összehasonlítást is találunk, bár ezek többnyire csak illusztrációk. Véleményünk szerint többek között éppen az ilyen összehasonlítások és összehasonlító elemzések szélesebb körű és következetesebb felhasználásával lehetne elérni a címben megjelölt téma mélyebb feldolgozását. A könyv elsősorban a termelékenység növekedését elemzi, lényegesen kevesebbet foglalkozik a *termelékenység színvonalával*, a színvonal-különbségekkel és ezek tényezőivel. Ez utóbbi vizsgálatokhoz a szerzőnek valóban nem állt rendelkezésre megfelelő kiinduló anyag, hiszen ezek az összehasonlítások csak most kezdik elfoglalni az őket megillető helyet. A jövőben azonban ez feltétlenül fontos része kell, hogy legyen e téma feldolgozásának. Hogy feltárjuk és eredményesen használjuk ki a termelékenység növelésének tartalékait, ahhoz nemcsak azt kell látnunk, hová értünk el előző időszakokhoz viszonyítva, hanem azt is: mi van még előttünk, s milyen eszközökkel, hogyan érték el mások a magasabb színvonalat. Ez minden egyébnél hatékonyabb segítséget ad ahhoz, hogy helyesen tűzzük ki mind az elérendő színvonalat, mind a hozzá vezető utat.

A könyv I. fejezete — a továbbiak megalapozása céljából — a *termelékenység fogalmának* kifejtését adja. A gyakorlatban legtöbbször erősen szűkített értelmezésben, lényegében egyes termelési fázisok *elemen*munkaráfordításaira korlátozva használjuk ezt a fogalmat. A szerzőnek az a törekvése, hogy kitágítsa ezt az értelmezést, igen helyes, de nézetünk szerint részben nem eléggé következetesen, részben pedig túlzottan kiszélesítve valósítja ezt meg. A termelékenység fogalmának tágabb értelmezése először is azt kívánja meg, hogy adott termelési fázison belül az *átvitt*munka-ráfordításokat is vizsgáljuk meg; másodszor: célszerű, ha — túllépve azon, hogy elszigetelten vizsgáljuk a termelési fázisokat, a népgazdasági termelőfolyamatnak egyes vállalatok, iparágak által képviselt szakaszait — *egészében* nézzük a népgazdasági termelőfolyamatot, az ezt elhagyó termékek előállításának össz-népgazdasági ráfordításait. Nézetünk szerint a termelékenység bármilyen, még szűkebb értelmezésénél is figyelembe kell (vagy legalábbis kellene) venni a termékek minőségét és használhatóságát (melyre a szerző utal), viszont azt, hogy mennyiben felel meg a termékek összetétele a népgazdaság szükségleteinek — bár ennek vizsgálata igen fontos — (a szerzővel ellentétben) nem foglalnók bele a teremlékenység kategóriájába. A termelőerők kihasználási foka a szerző által használt széles értelmezésben (a termelőeszközök kihasználása, a foglalkoztatottság foka) hasonlóképpen igen fontos, de nézetünk szerint szintén nem a termelékenység kategóriájába tartozó kérdés.

A termelékenység fogalmát csak olyan mértékig célszerű kitágítani, hogy minél teljesebben jellemezze a munka *termelőerejét*. A termelékenység fogalma kifejezetten *a folyamatos ráfordításokhoz* kapcsolódik; a termelőeszközök kihasználását csak olyan mértékben kell tehát figyelembe vennünk, amennyire a folyamatos ráfordítások nagyságá-

Digitized by Google

ban fejeződik ki. Ha például a szükségesnél többet ruházunk be, és az állóalapok kihasználása csökken, akkor ez megfoszthat a termelékenység növekedése által elért eredmények tetemes részétől; mégsem volna helyes (és nem is lehetséges), hogy mindezt egyetlen, átfogó termelékenységi fogalommal fejezzük ki.

Talán még ennél is problematikusabb az anyagi termelés szféráján kívül végzett munka kérdése, amelyet a szerző a könyv több fejezetében, igen sokoldalúan, de — úgy tűnik — nem eléggé következetesen tárgyal. Ha az összes foglalkoztatottra számítjuk a termelékenységet (azaz ha nemcsak az e szférában dolgozók, hanem az összes foglalkoztatott létszámához viszonyítjuk az anyagi termelésben létrehozott javak értékét), akkor az anyagi termelés szféráján kívül foglalkoztatottak létszámának növekedése a termelékenység „csökkenéséhez" vezet. Ez azonban nem helyes, hiszen az „inproduktív" tevékenység növekedése korántsem jelenti egyértelműen a társadalmi munkának a szerző által említett pazarlását. Az 54. oldalon a szerző maga is megállapítja, hogy a „nem-termelők arányának növekedésére a szocializmusban is van bizonyos tendencia", a 38—39. oldalon viszont (a tőkés országokat illetően) egyértelműen a társadalmi munka pazarlása jelének minősíti ezt a tendenciát. Kétségtelen, hogy az olyan tőkés országokban, mint pl. az Egyesült Államok, a társadalmi munka óriási mértékű pazarlása folyik; de a foglalkoztatottak arányának vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy a nem-termelő szféra tekintélyes része a lakosságnak nyújt szolgáltatásokat, s ebben a tevékenységben nem növelhető a „termelékenység". Éppen az anyagi termelés szférájában elért magas és gyorsan növekvő termelékenység teszi viszont lehetővé, hogy az anyagi termelésben foglalkoztatottak létszáma — a termelés növekedésével egy időben — viszonylagosan, vagy akár abszolút értelemben is csökkenjen. (Nemrég szovjet közgazdászok kimutatták például azt, hogy 100 lakos élelmezéséhez az Egyesült Államokban 10, a Szovjetunióban 17 dolgozó munkája szükséges.[1]

Mindezeknek az összefüggéseknek (emellett a munkanélküliségnek stb.) az elemzése szükséges és fontos. Nézetünk szerint azonban ehhez nem kell újabb, még átfogóbb termelékenységi fogalmakat konstruálnunk. Gyakorlatilag még az átvittmunka-ráfordításokra és a több termelési fázisra kiterjesztett termelékenység mérése is igen nehéz. (Amikor a termelékenység tényleges alakulását vizsgálja, a szerző maga is csak a szokásos, erősen szűkített értelmezést alkalmazza.)

A könyvnek az a része, amely a termelékenységnek a *tőkés országokban* való alakulásáról szól, sokoldalúan igyekszik ábrázolni azt a bonyolult, ellentmondásos folyamatot, amelyben a termelékenység növekedése a tőkés országokban végbemegy. Kissé mintha maga ez a fejezet is tükrözné az ellentmondásokat. A termelékenység számos tőkés országban jelentősen növekedik, s ezt figyelembe véve nagyobb helyet lehetett volna adni — a termelékenység növekedését *fékező* tényezők tárgyalásán kívül — a nö-

[1] Vesztnyik Sztatisztiki, 1962. évi 10. szám, M. Ejdelman cikke.

Digitized by Google

vekedést *eredményező tényezők* tárgyalásának, mert ez gyakorlati tanulságokat is nyújthat számunkra. A könyv azon megállapításának, hogy a tőkés országokban kedvezőtlenebb a termelés szakosítása, mint a szocialista országokban számos részletes vizsgálat eredménye ellentmond (lásd például Hejnmant és más szovjet szerzőket).

A könyv II. fejezete színvonalas, jó áttekintést ad a termelékenység növekedésének *a szocialista országokban* érvényesülő sajátosságairól, mozgatóerőiről és a magyar ipar termelékenységének alakulásáról. Igen jó és figyelmet érdemlő *a termelékenység és az átlagbérek* összefüggésének kifejtése. Nagyon helyesen mutat rá a szerző arra, hogy a termelékenységnek az átlagbéreknél gyorsabb növekedése szükségszerű ugyan, de nem *minden* ágazat, *minden* vállalat számára feltétlen követelmény. A termelékenység növelésének lehetőségei különbözőek, többek között a beruházási keretektől is függenek; a munkabérek növelését a népgazdaság egyes területein nem lehet szorosan a termelékenység növekedéséhez kötni. Ez a fejezet nyereségrészesedési rendszerünk bizonyos ellentmondásaira is utal; ezek az ellentmondások ma még világosabban láthatók. (Nyereségrészesedési rendszerünk egyébként is igen sokat vesztett ösztönző erejéből; nagysága csökken, a korrekciók szerepe növekszik, s megérett a felülvizsgálatra.)

A szerző szerint „a szocialista viszonyok között tendencia van a nem termelő munka részarányának csökkenésére az iparban is" (56. oldal). Nézetünk szerint ez nem lehet tartós tendencia, s nem is tekinthető feltétlenül egészséges tendenciának. A munkások részaránya ugyanis azért is lehet magas, mert munkájuk termelékenysége alacsony. Az automatizálás például feltétlenül erősen csökkenti arányukat. Nézetünk szerint az alkalmazotti létszámot nem a munkás-létszámnak, hanem a termelésnek a növekedéséhez viszonyítva kell csökkenteni (és vizsgálni); a termelékenység gyors növekedése és a műszaki fejlesztési tevékenység bővítése várhatóan *csökkenteni fogja a munkásoknak az összlétszámon belüli részarányát.*

A könyv III. fejezete — „A technikai termelőerők fejlesztése a szocialista iparosítás időszakában" — *a beruházásokat, az állóalapok kihasználását,* s ezeknek a termelékenységre gyakorolt hatását tárgyalja, s átfogó, sok példával illusztrált képet ad az olvasónak a magyar ipar fejlődéséről és gazdaságpolitikánkról. Véleményünk szerint azonban hiányolható, hogy a szerző nem eléggé kapcsolja össze ezeket a jelenségeket a termelékenység alakulásával. Megjegyzendő, hogy más hasonló elemzéseink szintén adósak ezzel, többek között azért is, mert ehhez (elsősorban a technikai felszereltség alakulásának elemzéséhez) nincsenek meg a szükséges, egységes értékelésű állóeszköz-adataink. Mindenesetre ez a rész lett volna a legalkalmasabb arra, hogy a szocialista iparosítás folyamatába mélyebben beágyazott képet adjon a termelékenység alakulásáról. Erős hangsúlyt érdemelne itt is a foglalkoztatottság kérdése. A foglalkoztatottság problémájával függ össze (más tényezők mellett) az is, hogy alacsony a gépek kiselejtezésének aránya, gépparkunk korszerűsége még korszerű

Digitized by Google

beruházásokkal is csak igen lassan növekszik. Nézetünk szerint beruházási politikánknak *tudatosan* számolnia kell a termelékenység és az ipari foglalkoztatottság növelésének kettős követelményével, s tudatosan kell keresnie ezek összeegyeztetett, hatékony kielégítésének útját.

A szerző részletesen foglalkozik *a gépi beruházások arányának* igen fontos kérdésével. Azt a tételt állítja fel, hogy ha gyorsul a beruházások bővítésének üteme, akkor általában csökken a gépi beruházások aránya. Nézetünk szerint azonban ezt, bár vannak rá példák, nem lehet általános érvényűnek tekinteni. A növekvő beruházásokat nemcsak új gyárak létesítésére, hanem a meglevők korszerűsítésére, gépparkjuk kicserélésére is lehet fordítani; itt mindig igen sok speciális körülmény játszik szerepet. A *felújításokról* szólva, a szerző helyesen utal arra, hogy a felújítási kereteket a vállalatok nem használják ki. A felújításokat azonban nem a teljes amortizációhoz, hanem az ennek átlag mintegy 50 százalékát kitevő felújítási hányadhoz kell viszonyítani. Kétségtelen viszont, hogy az így számított felújítási hányad felhasználása is alacsony; az 1959—61. években például az ipar átlagában 74 százalék volt.

A IV. fejezet *a foglalkoztatottság és a szakképzettség* alakulását tárgyalja. A termelékenység alakulásának elemzésében eddig ritkán tulajdonítottunk kellő súlyt ezeknek a kérdéseknek, a könyvnek ez az értékes fejezete tehát *fontos összefüggésekre irányítja rá a figyelmet.* Ez a fejezet igen sok hasznos, új, vagy régi, de kellően meg nem szívlelt gondolatot vet fel. Példaként csak *a mérnöki munka hatékonyságát* említjük meg. Mindenki mérnökhiányról és a mérnökképzés növeléséhez szükséges erőfeszítésekről beszél. A szerző igen helyesen mutat rá arra, hogy a „mérnökhiány" enyhítésének — bizonyos határig — leggyorsabb és viszonylag legolcsóbb eszköze az, ha növeljük a mérnöki munka hatékonyságát. Gyakran olvashatunk olyan adatokat, hogy nálunk 100 munkásra kevesebb mérnök jut, mint egyes iparilag fejlett országokban. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy nálunk a munka termelékenysége is jóval alacsonyabb, mint ezekben a fejlettebb országokban. Ha például egy másik országban 50 százalékkal több mérnök jut 100 munkásra, de a munkások munkájának termelékenysége kétszer akkora, mint nálunk, akkor ugyanakkora termelésre nálunk egyharmadával *több mérnök* jut!

A fejezet végén a szerző összegezi a magyar ipar termelékenységének alakulására vonatkozó megállapításait, s *néhány következtetést von le a továbbiakra nézve.* A könyv megjelenése óta iparunkban csökkent a termelékenység növekedésének üteme, s úgy látszik, hogy ez elsősorban a termelés növekedési ütemének csökkenésével függ össze. Az ipari termelés növekedését ma nem az anyag- és kapacitáshiány, hanem elsősorban értékesítési problémák fékezik. Ezeknek a megoldásához egyrészt termékeink műszaki színvonalának, korszerűségének, minőségének emelésére, másrészt a termék-struktúrának a szükségletekhez és igényekhez igazodó, rugalmas, gyors alakítására van szükség.

A termelékenység növelése

Digitized by Google

szempontjából is ennek a két problémának a megoldása látszik ma a fő feladatnak. Emellett azok a tanulságok, amelyeket Kahulits László munkája levon, más-más fronton szintén lényegesen segíthetik a termelékenység növelését. Ez a könyv a tájékozódni akaró olvasónak gazdag ismeretanyagot, helyes útmutatást, a szakembernek és a tudományos kutatónak pedig emellett termékeny gondolatokat és további ösztönzést is nyújt; tanulmányozása tehát sok haszonnal jár és feltétlenül ajánlható.

Román Zoltán

ÉRTESÍTJÜK OLVASÓINKAT

hogy lapunk következő száma, az augusztus-szeptemberi kettős szám, szeptember elején jelenik meg.

E SZÁM SZERZŐI:

PÁLFY JÓZSEF: a Hétfői Hírek főszerkesztője, KALMÁR GYÖRGY: újságíró, TÓTH DEZSŐ: a MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, DR. SÓS GÁBOR: az F. M. Szakoktatási és Kísérletügyi Főigazgatóságának vezetője, RANDÉ JENŐ: a Magyar Rádió londoni tudósítója, LEHEL MIKLÓS: újságíró, VÉSZI BÉLA: a Pártfőiskola igazgatóhelyettese, DR. GÖNCZI IVÁN: a Debreceni Agrártudományi Főiskola tanszékvezető egyetemi docense, POLITISZ JANISZ: újságíró, BOTKA FERENC: az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, HORVÁTH ZSIGMOND: a Szépirodalmi Könyvkiadó lektora, ROMÁN ZOLTÁN: kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SIK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ИОЖЕФ ПАЛФИ: Сплотиться за мир без оружий — — — — — 1
ДЬЕРДЬ КАЛМАР: Единство Африки — — — — — — — 7
ДЕЖЕ ТОТ: Роман — действительность — мировоззрение — — — 23
Д-р ГАБОР ШОШ: Положение и задачи сельскохозяйственного и научного исследования — — — — — — — — — — — 33

— . —

«Блестящий» капитализм и «серый» социализм (ЕНЕ РАНДЕ) — — 45

ПО СТРАНИЦАМ ПЕЧАТИ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Экстренный номер журнала «Демократи Нувелл» о пяти годах голлизма (МИКЛОШ ЛЕХЕЛ) — — — — — — — — — 54

КОНСУЛЬТАЦИЯ

Взаимная зависимость политического и экономического процесса социалистической революции (БЕЛА ВЕСИ) — — — — — — — — 63

ОБЗОР

Еще раз о хозяйстве крупных кооперативов (Д-р ИВАН ГЕНЦИ) — 70

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Укрепление массового выступления в Греции (ЯНИС ПОЛИТИС) — 76

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

В притяжении действительности (ФЕРЕНЦ БОТКА) — — — — 82
Р. Гароди: Путь Арагона (ЖИГМОНД ХОРВАТ) — — — — — 85
Ласло Кахулич: Социалистическая индустриализация и производительность (ЗОЛТАН РОМАН) — — — — — — — — 89

INHALT

JÓZSEF PÁLFY: Mit vereinigten Kräften für eine Welt ohne Waffen — — — — — — — — — — — — 1
GYÖRGY KALMÁR: Die Einheit Afrikas — — — — — — — — 7
DEZSÖ TÓTH: Roman — Realität — Weltanschauung — — — — 23
DR. GÁBOR SÓS: Lage und Aufgaben der wissenschaftlichen Forschung in der Landwirtschaft — — — — — — — — — 33

— . —

„Glänzender" Kapitalismus — „grauer" Sozialismus (JENÖ RANDÉ) 45

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Sondernummer der Démocratie Nouvelle über fünf Jahre des Gaulleismus (MIKLÓS LEHEL) — — — — — — — — — — 54

KONSULTATION

Zusammenhänge der politischen und wirtschaftlichen Vorgänge der sozialistischen Revolution (BÉLA VÉSZI) — — — — — — 63

RUNDSCHAU

Nochmals über die Wirtshaft der grossen Produktionsgenossenschaften (DR. IVÁN GÖNCZI) — — — — — — — — — — 70

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Kräftigung der Massenaktionen in Griechenland (POLITIS JANIS) — 76

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Im Anziehungskreis der Realität (FERENC BOTKA) — — — — 82
Roger Garaudy: Aragons Weg (ZSIGMOND HORVÁTH) — — — — 85
László Kahulits: Sozialistische Industrialisierung und Produktivität (ZOLTÁN ROMÁN) — — — — — — — — — — 89

Digitized by Google

SOMMAIRE

JÓZSEF PÁLFY: Unissons-nous pour aboutir à un monde sans armes — — — — — — — — — — — — — — 1
GYÖRGY KALMÁR: L'unité africaine — — — — — — — — — — 7
DEZSŐ TÓTH: Roman — realité — idéologie — — — — — — — 23
DR. GÁBOR SÓS: La situation et les tâches des recherches agronomiques — — — — — — — — — — — — — — — — 33

—·—

Capitalisme „brillant"; socialisme „gris" (JENŐ RANDÉ) — — — 45

DE LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Cinq ans de gaullisme — un numéro spécial de Démocratie Nouvelle (MIKLÓS LEHEL) — — — — — — — — — — — — — — — 54

CONSULTATION

Les rapports entre processus politiques et économiques de la revolution socialiste (BÉLA VÉSZI) — — — — — — — — — — — 63

REVUE

Encore une fois, à propos de l'exploitation des grandes coopératives de production (DR. IVÁN GÖNCZI) — — — — — — — — — 70

REVUE INTERNATIONALE

Intensification des actions de masse en Grèce .JANIS POLITIS) — — 76

COMPTES RENDUS

L'attrait de la réalité (FERENC BOTKA) — — — — — — — — 82
Roger Garaudy: Du surréalisme au Monde réel l'itinéraire d'Aragon (ZSIGMOND HORVÁTH) — — — — — — — — — — — — 85
László Kahulits: Industrialisation socialiste et productivité (ZOLTÁN ROMÁN) — — — — — — — — — — — — — — — — 89

CONTENTS

JÓZSEF PÁLFY: With united strength for a world without weapons — — — — — — — — — — — — — — — — — — 1
GYÖRGY KALMÁR: Africa's unity — — — — — — — — — — 7
DEZSŐ TÓTH: Romance — reality — world view — — — — — — 23
DR. GÁBOR SÓS: The position and the tasks of agronomic research — 33

—·—

„Glistening" capitalism — „grey" socialism (JENŐ RANDÉ) — — — 45

FROM THE PRESS OF THE BROTHER PARTIES

Separate number of Democratie Nouvelle about 5 years de Gaulle (MIKLÓS LEHEL) — — — — — — — — — — — — — — — 54

CONSULTATION

Interrelations between political and economic processes in the socialist revolution (BÉLA VÉSZI) — — — — — — — — — — — 63

REVIEW

Once more about the management of the large producers cooperatives (DR. IVÁN GÖNCZI) — — — — — — — — — — — — — 70

INTERNATIONAL REVIEW

Intensifying mass actions in Greece (POLITIS JANIS) — — — — 76

BOOK REVIEWS

In the attraction of reality (FERENC BOTKA) — — — — — — — 82
Roger Garaudy: Aragon's road (ZSIGMOND HORVÁTH) — — — 85
Laszló Kahulits: Socialist industrialization and productivity (ZOLTÁN ROMAN) — — — — — — — — — — — — — — — — 89

Digitized by Google

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

MEGJELENT!

A marxizmus — leninizmus alapjai

A tankönyvnek ez az új, második, az SZKP XXII. kongresszusa után átdolgozott kiadása, az első kiadásnál is ányaltabban és sokoldalúbban nyúl szocializmust építő korunk problémáihoz.

896 old. Ára: 45,— Ft

LAKOS SÁNDOR

A szocializmus alapjainak lerakása

A könyv az első átfogó és összefoglaló mű az átmeneti korszak hazai problémáiról és ezek nemzetközi vonatkozásairól. Sokoldalúan világítja meg a szocializmus alapjainak legfontosabb elemeit, az átmeneti korszak gazdasági törvényszerűségeit, és azt, hogy milyen feladatokat kell megoldanunk a szocializmus teljes felépítéséig.

224 old. Ára: 15,— Ft

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

8–9

XVIII. ÉVFOLYAM 1963 AUG. — SZEPT.

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Telefon: 116—660*
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003 a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8.— Ft, félévre 16.— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

63.3192 2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Felelős vezető: Bolgár Imre

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVIII. ÉVF. 8—9. SZ. BUDAPEST 1963. AUG.—SZEPT. HÓ

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1963. augusztus 2-án kibővített ülést tartott. Az ülésen a Központi Bizottság tagjain és póttagjain kívül részt vettek a forradalmi munkás-paraszt kormány, a Központi Revíziós Bizottság, a Központi Ellenőrző Bizottság tagjai, a Központi Bizottság osztályvezetői, a megyei titkár, a budapesti titkár, a budapesti kerületi titkár elvtársak — a Szakszervezetek Országos Tanácsának titkárai, a szakszervezetek főtitkárai, a KISZ központi bizottságának titkárai, a főhatóságok vezetői és a központi lapok főszerkesztői.

Az ülésen meghallgatták és megvitatták Kádár János elvtársnak, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága első titkárának beszámolóját az időszerű bel- és külpolitikai kérdésekről, a magyar párt- és kormányküldöttség szovjetunióbeli utazásáról, a küldöttségnek az SZKP és a szovjet kormány vezetőivel folytatott tárgyalásairól, a KGST tagállamai párt- és kormányképviselőinek legfelsőbb szintű tanácskozásáról és a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete üléséről.

I.

A Központi Bizottság egyhangúlag helyeslőleg tudomásul vette a beszámolót, és megállapította, hogy a párt- és kormányküldöttségnek a szocialista építés, a magyar—szovjet kapcsolatok, a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzetközi helyzet kérdéseiben kifejtett álláspontja teljes mértékben megfelel a magyar dolgozó nép, a párt és a nemzetközi munkásmozgalom érdekeinek.

A Központi Bizottság hangsúlyozta a párt- és kormánykül-

Digitized by Google

döttség útjának kiemelkedő jelentőségét. Küldöttségünk örömmel győződhetett meg arról, hogy a Szovjetunióban végbemenő gyors fejlődés, a kommunizmus sikeres építése teljes mértékben igazolja az SZKP XX. kongresszusán kidolgozott politika helyességét. Küldöttségünk látta, hogy az egész szovjet nép szorosan tömörül a Szovjetunió Kommunista Pártja, annak Hruscsov elvtárs által vezetett központi bizottsága köré, teljes egységben, történelmi felelősségét átérezve dolgozik nagyszerű terveinek végrehajtásán.

Küldöttségünk tájékoztatta a Szovjetunió Kommunista Pártjának, a Szovjetunió kormányának vezetőit és a szovjet népet azokról az eredményekről, amelyeket a magyar nép az elmúlt hat esztendőben — a magyar párt- és kormányküldöttség 1957. évi Szovjetunióban tett legutóbbi látogatása óta — elért. A Szovjetunió vezetői és a szovjet emberek örömmel, testvéri érzéssel vették tudomásul a tájékoztatót.

A Központi Bizottság megelégedéssel állapította meg, hogy a párt- és kormányküldöttségnek a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a Szovjetunió kormányának vezetőivel folytatott tárgyalásai ismételten bebizonyították a két párt és a két kormány teljes egyetértését a szocialista és a kommunista építőmunka, a nemzetközi kommunista mozgalom és a nemzetközi helyzet kérdéseiben.

A Központi Bizottság megállapította, hogy a két párt kapcsolatai a proletár internacionalizmus szilárd elvi alapjain nyugszanak. A Szovjetunió Kommunista Pártja mind a kommunista építőmunkában, mind nemzetközi tevékenységében a szovjet nép és az egész emberiség történelmi érdekeit tartja szem előtt. A Magyar Szocialista Munkáspárt, mint a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom része, úgy véli, hogy a proletár internacionalizmus fő fokmérője változatlanul a Szovjetunióhoz és a Szovjetunió Kommunista Pártjához fűződő viszony. A párt a magyar nép és az egész emberiség legigazabb érdekeinek megfelelően híven kitart a Szovjetunióval és a Szovjetunió Kommunista Pártjával való internacionalista testvéri kapcsolatok mellett.

A Központi Bizottság megállapította, hogy a magyar párt- és kormányküldöttség 1957. évi látogatása alkalmával aláírt közös nyilatkozat szellemében folytatott munkánk termékenyítőleg hatott a szocialista építésre, a két nép, a két párt és a két kormány barátságára. A forradalmi munkás-paraszt kormány és a Magyar Szocialista Munkáspárt hívek lesznek a párt- és kormányküldöttségünk mostani látogatása alkalmából aláírt közös nyilatkozathoz, amely — a kommunista és munkáspártok 1957. és 1960. évi közös nyilatkozatának szellemében — leszögezi a két fél álláspontját az egymáshoz fűződő kapcsolatok, a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzetközi helyzet kérdéseiben.

Digitized by Google

A magyar párt- és kormányküldöttség teljes mértékben betöltötte feladatát: még szorosabb lett a két párt, a két kormány kapcsolata, tovább mélyült, még bensőségesebb lett a magyar és a szovjet nép csaknem fél évszázad forradalmi harcaiban megedzett testvéri barátsága.

A Központi Bizottság köszönetét fejezi ki a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának, a Szovjetunió kormányának, a szovjet népnek a küldöttség lelkes, testvéri fogadtatásáért és a mindvégig megnyilvánuló páratlan vendégszeretetért.

A Központi Bizottság megelégedéssel vette tudomásul, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága és a Szovjetunió kormánya elfogadta egy párt- és kormánydelegáció magyarországi látogatására szóló meghívásunkat és örömmel várja a küldöttség érkezését.

II.

Július 24-től 26-ig Moszkvában tartották a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa tagállamai párt- és kormányképviselőinek legfelsőbb szintű tanácskozását, amelynek részvevői megtárgyalták a KGST munkájának fejlesztésével összefüggő kérdéseket.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy a magyar párt- és kormányküldöttség teljes mértékben a Központi Bizottság határozatainak szellemében, a szocializmust építő magyar nép érdekeinek megfelelően, internacionalista módon tevékenykedett. Kifejezi egyetértését a tanácskozáson elfogadott határozatokkal és újólag megerősíti azokat. A Központi Bizottság ismételten leszögezi azt a pártunk VIII. kongresszusán kifejtett és küldöttségünk által képviselt álláspontot, hogy valamennyi szocialista ország, a szocialista tábor felemelkedéséhez és gyarapodásához minden egyes ország gazdasági erőforrásainak az eddiginél jobb kihasználásán, fejlődésünk összehangolásán és a nemzetközi szocialista munkamegosztás további szélesítésén át vezet az út. A szocialista országok gazdasági együttműködésének fejlesztése döntő módon járul hozzá a szocializmus győzelméhez a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben. Ez a győzelem a legnagyobb segítség a kommunistamozgalomnak, a felszabadulásukért harcoló nemzeteknek, a békéért harcoló népeknek.

A KGST-ben részt vevő szuverén államok kapcsolatai a kölcsönös előnyök, a testvéri segítség elvén alapulnak. Ez az elv áthatja a szocialista országok együttműködésének minden formáját. A szocializmus, a kommunizmus sikeres építésének egyik legfontosabb feltétele számunkra az, hogy fokozottabban kapcsolódjunk be a szocialista nemzetközi munkamegosztásba.

A Központi Bizottság teljes mértékben helyesli küldöttségünk-

Digitized by Google

nek a testvérpártok véleményével egybehangzó javaslatait, amelyek a sokoldalú együttműködés fejlesztésére irányultak és üdvözli az e tárgyban hozott határozatokat.

III.

A Központi Bizottság helyeslőleg megerősítette azt az álláspontot, amelyet a Kádár János elvtárs által vezetett párt- és kormányküldöttség a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseiben a Szovjetunióban kifejtett.

A Központi Bizottság megállapítja, hogy a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának 1963. június 14-i levele önkényesen értelmezi, durván elferdíti a kommunista és munkáspártok 1957. és 1960. évi nyilatkozatait és alaptalanul vádolja a nyilatkozatok szellemében harcoló testvérpártokat. Kijelenti, hogy teljes mértékben egyetért a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. július 14-i nyílt levelével, mert az a ma egyedül lehetséges tudományos, marxista—leninista, a gyakorlat által igazolt álláspontot fejti ki a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom, a szocialista építés és a nemzetközi helyzet kérdéseiben, s megvédelmezi a kommunista mozgalom közös lenini irányvonalát a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának alaptalan támadásával szemben. Megállapítja, hogy Kádár János elvtárs a párt és a nép álláspontját tolmácsolta, amikor hangot adott a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. július 14-i levelével való egyetértésének.

Pártunk mind a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának, mind a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának nyílt levelét nyilvánosságra hozta. A magyar nép megismerkedett a dokumentumokkal, s azóta számtalan formában juttatja kifejezésre, hogy egyetért a párt, a Központi Bizottság álláspontjával.

A Magyar Szocialista Munkáspárt, a magyar nép saját tapasztalataiból tudja, hova vezet a pártot a néptől elszigetelő szektásság, a dogmatizmus és a revizionizmus. Sem az egyikből, sem a másikból nem kér. A párt mai politikájának kidolgozásához, eredményeinek eléréséhez felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtottak a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. és azt követő kongresszusai, valamint a kommunista és munkás pártok 1957. és 1960. évi közös nyilatkozata. Helyességüket saját gyakorlati tapasztalataink is igazolják. Szó sem lehetne eredményeinkről, ha nem hasznosítottuk volna saját viszonyaink között a XX. és XXII. kongresszus és a moszkvai nyilatkozatok egyetemes érvényű tanításait. A dogmatizmus és a személyi kultusz okozta károknak a XX. kongresszuson történt feltárása, a hibák kijavítása és a lenini normák

Digitized by Google

helyreállítása serkentőleg hatott valamennyi kommunista és munkáspárt életére, szélesítette tömegkapcsolataikat, meggyorsította a világban végbemenő forradalmi folyamatokat és növelte a szocializmus vonzóerejét.

Az életben, a gyakorlatban helytállónak bizonyult a XX. kongresszusnak, az 1957-es és 1960-as nyilatkozatnak az a következtetése is, hogy a szocialista világrendszer kialakulása, az erőviszonyoknak a béke és a szocializmus javára történt eltolódása következtében nem végzetszerűen elkerülhetetlen többé a háború. Az imperializmus természete nem változott, de lényegesen megváltozott helyzete, korlátozódtak cselekvési lehetőségei. Mód nyílott arra, hogy győzelemre vigyük a békés egymás mellett élés politikáját, és békés versenyben győzzük le a kapitalizmust. Nem bízik a szocialista társadalmi rend fölényében az, aki megingatja a tömegeknek a békébe vetett hitét.

A békéért a legkövetkezetesebben küzdő munkásosztály, a kommunisták és a szocialista országok természetes szövetségesei és legjobb vezetői a békét óhajtó és azért tenni kész embermilliónak. A Szovjetunió, a szocialista országok, a kommunista pártok békeharca népmilliók, közöttük nem kommunisták millióinak tiszteletét és megbecsülését vívta ki. Felbátorítaná az imperialistákat, ha a békéért küzdő százmilliók nélkülöznék a kommunisták felvilágosító szavát, harcedzett vezetését. A szocializmus és a béke fogalmai mindinkább azonosulnak az emberiség gondolkodásában. Ezt veszélyeztetik azok, akik szembeszállnak a békés egymás mellett élés lenini politikájával.

A békés egymás mellett élés politikája teremti meg a legkedvezőbb feltételeket a tőkésországok munkásosztálya számára a monopoltőke, a fasizálódás, a militarizálódás ellen, a demokratikus szabadságjogokért, a szocializmusért vívott harchoz. Az utóbbi években erősödtek azok a tőkésországokban működő kommunista pártok, amelyek széles szövetséget teremtettek a munkásosztály és más dolgozó osztályok között. Megsérti önállóságukat, aki kívülről akarja rájuk kényszeríteni a viszonyaiktól idegen politikai vonalat. Elszakítja a kommunista pártokat a tömegektől, aki azt követeli tőlük, hogy adják ki a forradalom jelszavát ott, ahol nem értek még meg annak feltételei.

A szocialista országok testvéri közössége egységének erősítésével, gazdasági és katonai erejének gyarapításával, honvédelmének további korszerűsítésével, a szocializmus vonzerejének növelésével, példájával segíti legjobban a tőkésországok munkásosztályának forradalmi harcát. Aki tagadja, hogy korunkban lehetséges a szocialista forradalom békés, vértelen győzelme is, az nem hisz a munkásosztály történelmi küldetésében, nem ismerte fel korunk fő

Digitized by Google

tartalmát és voltaképpen lefegyverzi a munkásosztály forradalmi harcát.

A nemzeti felszabadító mozgalmak győzelme és a független ázsiai és afrikai országok egész sorának létrejötte az életben bizonyítja annak a megállapításnak helyességét, hogy korunk a gyarmati rendszer végleges széthullásának kora. E folyamatot döntően az segítette, hogy a szabadságukért küzdő népek harcukban a szocialista világrendszerre, a megváltozott erőviszonyokra támaszkodhattak. Az imperialisták ezért képtelenek voltak ellenállni a szabadságukat követelő népek nyomásának. Természetes szövetségesüktől és támaszuktól fosztja meg a már felszabadult és a szabadságukért küzdő népeket — s ezzel a cél elérését veszélyezteti —, aki földrajzi vagy faji alapon el akarja szakítani őket a nemzetközi munkásmozgalomtól; szembe akarja állítani egymással egyfelől a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért, másfelől pedig a nemzeti függetlenségért vívott harcot. A népek frontja akkor erős, ha e harcok egyetlen nagy áradatban egyesülnek.

Harcunk most azért folyik, hogy a szocializmus nemcsak a békével, hanem a jóléttel is azonos fogalom legyen. Minden szocialista országnak fejlesztenie kell gazdaságát, amihez elengedhetetlen a szocialista országok gazdasági együttműködése is. A gazdasági együttműködés nem egy-két esztendőre és nem is egy-két évtizedre szól. A szocializmus az emberiség közös jövője. Gazdasági területen is úgy kell dolgoznunk, hogy a lehető legjobban szolgáljuk a népek jelenét és jövőjét.

A szocializmus világméretű győzelmének legfőbb feltétele a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom sorainak egysége. A sziklaszilárd egységet csak úgy lehet biztosítani, ha a kommunista világmozgalom sorain belül, a marxizmus—leninizmus alapjáról küzdünk mind a revizionizmus megnyilvánulásai, mind a dogmatizmus és a szektásság ellen. Az utóbbi idők eseményei megmutatták, hogy a dogmatizmus és a szektásság — ahogyan erre a kommunista és munkáspártok 1960-as értekezletének nyilatkozata rámutat — bizonyos körülmények között fő veszéllyé válhat egyes pártok bizonyos fejlődési szakaszában. A tapasztalat megmutatta, hogy a dogmatizmus és a szektásság komolyan akadályozhatja a kommunisták és a világ többi haladó erőinek összefogását az imperializmus elleni harcban.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága ismételten hangsúlyozza, hogy küzd a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom egységéért, de leszögezi, hogy ez az egység csak a jobb- és baloldali torzítástól mentes marxizmus—leninizmus alapján nyugodhat. Továbbra is következetesen harcolunk azoknak az elveknek az érvényesüléséért, amelyeknek helyességét a gyakorlat

Digitized by Google

igazolta és amelyek ma az egyedül helyes marxista álláspontot jelentik az emberiség sorsát érintő legfőbb kérdésekben.

Az egység előmozdításának szolgálatában támogatjuk a tárgyalásokat, de visszautasítunk minden olyan próbálkozást, amelynek az a célja, hogy önkényes, szubjektív, antimarxista nézeteket erőszakoljon rá a nemzetközi munkásmozgalomra.

IV.

A Központi Bizottság helyesli azt az álláspontot, amelyet küldöttségünk a nemzetközi helyzet kérdéseiben a Szovjetunióban kifejtett. Teljes mértékben egyetért a Szovjetunionak az erőviszonyokon, a nemzetközi helyzet tudományos elemzésén alapuló külpolitikájával, amely a békés egymás mellett élés lenini elvének ragyogó gyakorlati megnyilvánulása.

Támogatjuk a Szovjetuniónak az általános és teljes leszerelésre az ENSZ XIV. ülésszakán előterjesztett javaslatát, mert az reális tartalmat, konkrét feladatot ad a fegyverkezési hajsza és a háború ellen, a békéért folyó harcnak.

A Központi Bizottság és a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány üdvözli a föld felett, a világűrben és a víz alatt végrehajtott atomkísérletek megszüntetéséről Moszkvában kötött megállapodást. A Magyar Népköztársaság kormánya csatlakozik a megállapodáshoz és kész annak aláírására. Amellett vagyunk, hogy mielőbb szülessen megegyezés az atom- és hidrogénfegyverekkel folytatott összes kísérletek megtiltásáról.

A Moszkvában aláírt közös nyilatkozat szellemében küzdünk az ellen, hogy a német imperializmus nukleáris fegyvereket kapjon a kezébe. Meg kell kötni a német békeszerződést, figyelembe véve azt, hogy két különböző társadalmi rendszerű, szuverén Németország létezik. Ezzel együtt meg kell oldani Nyugat-Berlin kérdését oly módon, hogy az a szabad város státusát kapja.

Minden erővel támogatjuk a Szovjetunió kormányának azt a javaslatát, hogy a NATO-országok és a Varsói Szerződés tagállamai kössenek egymással megnemtámadási egyezményt. Ez lényegesen javítaná a nemzetközi légkört és megnyitná az utat más vitás nemzetközi kérdések békés megoldása előtt.

A Központi Bizottság hangsúlyozta, hogy pártunk politikájának megfelelően tovább folytatjuk a két rendszer békés egymás mellett élésének politikáját. Igyekszünk tovább javítani kapcsolatainkat minden országgal, tekintet nélkül azok társadalmi berendezésére. Normalizálni igyekszünk kapcsolatainkat azokkal az országokkal, amelyekkel viszonyunk rendezésre szorul.

Eredményeink hatására az utóbbi esztendőkben megnőtt a Magyar Népköztársaság nemzetközi tekintélye és még a velünk

Digitized by Google

szemben eddig legellenségesebb körök is változtatni kénytelenek álláspontjukon. Ma már normalizáni igyekeznek kapcsolataikat a Magyar Népköztársasággal. Üdvözöljük a józanság és a reálpolitika megmutatkozó jeleit s az őszinte készségre mindig hasonlóval fogunk válaszolni.

V.

Hazánk belső viszonyai nyugodtak, a fejlődés üteme a gazdaságban, a kultúrában biztató, a nép politikailag egységes és magabiztosan folytatja alkotó-, termelőmunkáját. Ez az eredményes alkotómunka teszi lehetővé, hogy eleget tegyünk internacionalista kötelességeinknek és egyre növekvő súllyal vegyünk részt az emberi haladásért, a szocializmus győzelméért, a békéért folyó nemzetközi harcban.

A Központi Bizottság pártunk VIII. kongresszusának határozataival összhangban megállapítja, hogy a szocializmus teljes felépítéséhez mindenekelőtt a szocialista gazdaság nagyarányú fellendítésére van szükség. Népgazdasági terveink végrehajtása, a munkatermelékenység növelése elválaszthatatlan politikai, kulturális, ideológiai feladataink megvalósításától. Gazdasági építőmunkánkban jelenleg a második ötéves terv jó végrehajtása a fő feladat. Az első két és fél év eredményei azt mutatják, hogy ennek feltételei megvannak, s csak az ország dolgozó népén, a vezetők és a dolgozók akaratán, jó munkáján múlik, hogy valamennyi célunkat elérjük.

Az erőfeszítések meghozzák a kívánt eredményt. Az év eleji elmaradások egy részét már az első félévben sikerült pótolnunk. Az ipari termelés mennyiségi növekedése a félév végén már alig maradt el a tervezettől. A mezőgazdasági munkák elvégzésének üteme kielégítő. A közlekedés az elmaradt téli szállítások jelentős részét pótolta. Túlteljesítettük kiviteli tervünket és jobban növekedett a tervezettnél a kiskereskedelmi forgalom. Ezzel szemben számottevő elmaradás van még mindig az építőipari terv teljesítésében, valamint az önköltségcsökkentési tervben.

Az év hátralevő részében az 1963-as népgazdasági terv teljesítése végett az alábbi tennivalókra kell a fő figyelmet fordítani:

— Nagyobb lendület, szervezettség szükséges az építkezéseken. Különösen a nyári és őszi hónapokat kell jól kihasználni, hogy az építőipar teljesítse ez évi átadási kötelezettségét és egyidejűleg biztosítsa a jövő évi építkezések előkészítését.

— A mezőgazdaságban ezekben a hetekben a betakarítás és a gabonafelvásárlás nagy munkája mellett már a jövő évi termés megalapozása folyik. Végezzük el időben és minél kisebb veszteséggel a nyári és őszi termények még hátralevő betakarítását, ves-

Digitized by Google

sük el időben az őszieket, minden gazdaságban a leggondosabban végezzék el a nyári-őszi talajmunkát.

— Az exportszállítások fokozására van szükség minden vállalatnál, amely eddig elmaradt a tervezett ütemtől.

— Nagyobb erőfeszítés szükséges az iparban, közlekedésben a költségek tervezett csökkentéséhez és a munkatermelékenység növeléséhez. A termelékenység emelése egész népgazdaságunk fejlődésének egyik központi kérdése. Pártszervezeteink, gazdasági vezetőink törődjenek azzal, hogy a munkafegyelem minden területen erősödjék és legyen gondjuk arra, hogy a termelékenység növelése ne csupán a vállalati mutatókat szépítse, hanem egész népgazdaságunk érdekeivel — az anyagtakarékossággal, a minőségjavítással és a gazdaságosság más követelményeivel is — összhangban álljon.

— Szocialista rendszerünk új hajtóereje a dolgozók százezreinek alkotó kezdeményezése. A Központi Bizottság szükségesnek tartja, hogy a munkaversenymozgalomban, azon belül a szocialista brigádmozgalomban jobban érvényesüljön a műszaki fejlesztés és a gazdaságosság követelménye, legyen ismert minden dolgozó előtt vállalatának ezzel kapcsolatos tervfeladata és teljesítménye.

— Állami, gazdasági és pártszerveink, minden dolgozó, annak tudatában fokozza erőfeszítéseit, hogy a gazdasági építés eredményeivel alapozzuk meg a népjólét emelését. A munka frontja a jólétért, a szocializmusért, az imperializmus ellen, a békéért vívott küzdelem fő frontja hazánkban.

Digitized by Google

Pártunk a forradalmi marxizmus—leninizmus útján

Egész népünk számára nagy fontosságú, eseményekben igen gazdag hónapot zárt le pártunk Központi Bizottságának augusztusi ülése. Júliusban párt- és kormányküldöttségünk ellátogatott a Szovjetunióba. Ugyanebben a hónapban tanácskoztak Moszkvában a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában résztvevő országok kommunista és munkáspártjainak első titkárai és kormányfői. Ekkor került sor a szovjet fővárosban arra a megállapodásra, amely véget vet a föld felszínén, a levegőben, a tengereken és a világűrben végrehajtott nukleáris fegyverkísérleteknek.

Mindezeknek az eseményeknek közvetlen részese volt egész népünk. Nemcsak úgy, hogy a televízió segítségével ott lehettünk a magyar és a szovjet nép barátságának nagyszerű demonstrációján, a Kreml kongresszusi palotájában rendezett nagygyűlésen, s láthattuk, hogyan kerül az atomcsend-egyezmény alá a három nagyhatalom külügyminiszterének aláírása. Ennél sokkal több, sokkal mélyebb, átfogóbb népünk részvétele.

A Központi Bizottság minden magyar dolgozó véleményét fogalmazta meg, amikor üdvözölte az atomcsend-egyezményt s bejelentette: hazánk is csatlakozik hozzá.

Ugyancsak egész népünk véleményét fejezte ki a Központi Bizottság, amikor jelentőségüknek megfelelően méltatta a moszkvai KGST-tanácskozáson hozott határozatokat is. Országunk kezdettől fogva részt vesz a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában, saját tapasztalatunkból ismerjük és értékeljük a Tanács tevékenységét, s arra törekszünk, hogy a kölcsönös érdekek, a közös célok alapján mind jobban elmélyüljön, kiszélesedjék az együttműködés a KGST-országok között.

Közvetlen részesei voltunk és vagyunk a szovjet és a magyar nép, a Szovjetunió Kommunista Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt közötti őszinte, testvéri barátság állandó erősödésének, elmélyülésének. Ez a barátság és együttműködés teljes mértékben megfelel a magyar nép érdekeinek, segít bennünket abban, hogy sikerrel oldjuk meg feladatainkat, gyorsabban fejezzük be

Digitized by Google

hazánkban a szocializmus építését. Párt- és kormányküldöttségünk látogatásával tovább mélyült, még bensőségesebbé lett ez a testvéri barátság.

Az az egyetértés és helyeslés, amellyel a magyar dolgozók a párt- és kormányküldöttség útját, a közös magyar—szovjet közleményt fogadták, megmutatja, hogy népünk tisztában van azzal, mit jelent hazánk és pártunk számára a két ország, a két párt közötti baráti, testvéri viszony. „A Magyar Szocialista Munkáspárt, mint a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom része, úgy véli, hogy a proletár internacionalizmus fő fokmérője változatlanul a Szovjetunióhoz, a Szovjetunió Kommunista Pártjához fűződő viszony" — mondja erről a Központi Bizottság határozata. A párt a magyar nép és az egész emberiség legigazabb érdekeinek megfelelően híven kitart a Szovjetunióval, a Szovjetunió Kommunista Pártjával való internacionalista, testvéri kapcsolatok mellett.

Tapasztalataink igazolják, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja helyes úton jár, helyesen alkalmazza a marxizmus—leninizmus tanításait, korunk viszonyainak megfelelően, alkotóan fejleszti tovább ezeket. Pártunk magáévá tette azt az irányvonalat, amelyet az SZKP XX. és XXII. kongresszusa s a kommunista és munkáspártok 1957. és 1960. évi moszkvai értekezlete dolgozott ki.

A magyar kommunisták teljes mértékben egyetértenek a Szovjetunió Kommunista Pártjával a moszkvai nyilatkozatok, a munkásmozgalom e fontos dokumentumainak értékelésében és értelmezésében. Az MSZMP helyesli és támogatja az SZKP álláspontját a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságával folytatott vitában, egyetért az SZKP Központi Bizottságának a pártszervezetekhez intézett július 14-i nyílt levelével, s a Szovjetunió és más országok kommunistáival együtt utasítja vissza azokat az alaptalan rágalmakat, amelyeket a kínai vezetők a Szovjetunió Kommunista Pártjára és a testvéri pártokra szórnak. Egyetértünk szovjet elvtársainkkal — mert mi is ugyanolyan tapasztalatokra tettünk szert, ugyanolyan következtetésekre jutottunk napjaink harcaiban, mint a szovjet kommunisták.

A Kínai Kommunista Párt dokumentumainak szerzői gyakran olyan színben tüntetik fel magukat, mintha egyedül ők ismernék és magyaráznák helyesen Lenin műveit. Jól kell hát ismerniük Lenin megállapítását a gyakorlatról. „Az ismeretelmélet első és fő szempontjának az élet, a gyakorlat szempontjának kell lennie" — írta erről Lenin. (Műveinek 14. kötete, 141. oldal.) Maga az élet tanította meg a kommunistákat arra, hogy politikai irányvonalukat és tetteiket az élet próbájának vessék alá. A mindennapos gyakorlat igazolja, hogy pártunk jelenlegi irányvonala — amely

Digitized by Google

teljesen egybeesik az SZKP irányvonalával — marxista—leninista politika, amely a valóság marxista elemzésén alapul.

I.

A marxizmus—leninizmus azt követeli a kommunistáktól, hogy mindig, minden helyzetben igaz forradalmárokhoz méltóan cselekedjenek. Vannak, akik csak az állandó barikádharcot, őrségen állást tekintik forradalmi tettnek. Kétségtelen, hogy a harc egyes szakaszain elsősorban erre van szükség. Nagyszerű példát adtak az ilyen forradalmiságra az orosz kommunisták, akik fegyverrel a kezükben vívták ki és védték meg országukban a proletariátus hatalmát. Példát adtak erre a magyar kommunisták is 1919-ben, a fasizmus ellen vívott harcban, 1956-ban az ellenforradalom viharában.

De a forradalmiságnak az az egyik legfontosabb eleme, hogy mindig felismerjük: mi jelenti a fejlődés adott fokán a harc legcélszerűbb formáját; mi az, ami az adott esetben a legjobban elősegítheti a szocializmus, a kommunizmus győzelmét. A forradalmiság tartalmát nem merev dogmák, hanem a való élet konkrét követelményei szabják meg.

Amikor 1919 márciusában az élet, a valóságos helyzet azt a feladatot állította a magyar kommunisták elé, hogy ragadják meg a hatalmat és teremtsék meg hazánkban a proletariátus diktatúráját, habozás nélkül éltek ezzel a lehetőséggel, s bátran, alkotó módon oldották meg feladatukat. S ez a tettük egy cseppet sem vált kevésbé forradalmi tetté azért, mert nem fegyveres harcban vívták ki a győzelmet, hanem kihasználták a békés átmenet lehetőségét. Az első magyar proletárforradalom békés győzelme alkalmat adott arra, hogy Lenin s az egész munkásmozgalom megfelelő következtetéseket vonjon le a forradalom módozataira vonatkozóan, arra vonatkozóan, hogyan kell adott körülmények között, egy bizonyos konkrét helyzetben, valóban forradalmár módon cselekedni. Ezt a tapasztalatot használta fel pártunk 1945 után is ahhoz, hogy hazánkban békés úton teremtse meg a proletariátus diktatúráját.

A Magyar Szocialista Munkáspárt — forradalmi párt. A szocialista forradalom védelmében jött létre, forradalmi harcban győzte le a szocializmus mindenfajta ellenségét, vezette el népünket a szocializmus alapjainak lerakásához, és vezeti tovább a szocializmus felépítéséhez, a kommunizmus győzelméhez. A konkrét helyzet elemzése, a marxizmus alkotó alkalmazása teszi képessé pártunkat arra, hogy valóban ilyen típusú, forradalmi párt legyen.

Digitized by Google

A valóságos helyzet elemzéséből kiindulva tűzte ki a párt feladatunkul, hogy küzdjünk népgazdasági terveink megvalósításáért, a szocialista népgazdaság fejlesztéséért. Központi Bizottságunk augusztusi határozata is megállapítja, hogy a szocializmus teljes felépítéséhez mindenekelőtt a népgazdaság nagyarányú fellendítésére van szükség. Forradalmi tett ez, mert elősegíti hazánknak és ezzel a szocialista népek egész testvéri családjának gazdasági megerősödését, közelebb visz bennünket a kapitalizmus felett aratandó végső győzelemhez. Ez a munka tesz képessé minket arra, hogy tettekkel — nem pedig csupán jelszavakkal — bizonyítsuk be a szocializmus erejét, fölényét a kapitalizmus felett. Ez teszi lehetővé, hogy tettekkel, s nemcsak jelszavakkal, szerszámgépekkel, autóbuszokkal és egész gyárakkal, gyógyszerekkel és traktorokkal segítsük azokat a népeket Ázsiában, Afrikában, Latin-Amerikában, amelyek csak nemrég vívták ki szabadságukat, vagy amelyek még harcolnak nemzeti függetlenségükért, saját forradalmi céljaikért az imperializmus ellen.

A valóságos helyzet elemzéséből kiindulva, a gyakorlati tapasztalatok alapján tűzte ki pártunk azt a feladatot, hogy fokozzuk gazdasági együttműködésünket a testvéri szocialista országokkal, mindenekelőtt a Szovjetunióval, amely rendkívül gyors ütemben fejleszti népgazdaságát. „A szocialista országok gazdasági együttműködésének fejlesztése döntő módon járul hozzá a szocializmus győzelméhez a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben" — állapítja meg a Központi Bizottság határozata. Az egyes országok szocialista erőforrásainak jobb kihasználása, a nemzetközi szocialista munkamegosztás további szélesítése elősegíti, hogy gyorsabban jussunk el nagy gazdasági terveink megvalósulásához, gyorsabban teremtsük meg országunkban a szocializmus anyagi-műszaki alapját.

A valóságos helyzet elemzése alapján tűzte ki pártunk azt a feladatot is, hogy szünet nélkül munkálkodjunk a nép jólétéért, az életszínvonal emeléséért. Ez nem kispolgári „frizsider-szocializmus". Ellenkezőleg: forradalmi tett, hiszen azt szolgálja, ami a kommunizmus egyik legszentebb célja — a dolgozó emberek jólétét, boldogságát. Saját tapasztalatainkon kívül is messzemenően igazolja ezt a Szovjetunió Kommunista Pártjának tevékenysége. Ha magasabb életszínvonalat teremtünk meg, mint a kapitalizmus, akkor még vonzóbbá tesszük eszméinket, nemcsak azok számára, akik tudatosan harcolnak a kommunizmus győzelméért, hanem azok számára is, akik ezen mérik, melyik társadalmi rend van fölényben, melyik biztosít valóban nyugodt és tartalmas, gondoktól mentes életet.

A valóságos helyzet elemzéséből indul ki pártunk, amikor arra hív fel, hogy — híven a Moszkvai Nyilatkozathoz — minden

Digitized by Google

erőnkkel harcoljunk az emberiség békéjéért, a pusztító háború megakadályozásáért, a békés együttélés lenini eszméjének diadaláért, az általános és teljes leszerelésért. Nem az imperializmus előtti gyáva meghunyászkodás, félelem, vagy éppenséggel a forradalmi harc feladása ez. Ellenkezőleg: igazi forradalmi tett, mert elősegíti, hogy az emberiség megszabaduljon a háború pusztító rémétől, elkerülje a sok szenvedést, nyomort, pusztulást, előbbre lépjen a szebb jövő felé. Ezt a politikát a Szovjetunió Kommunista Pártja messzemenő következetességgel és kimagasló eredményekkel alkalmazza.

E sikerek fényében még furcsábbnak, a valóságtól még távolabb állónak tűnnek fel azok a rágalmak, amelyekkel ezt a politikát s az ilyen, valóban forradalmi, a kommunizmus diadalát szolgáló tetteket a kínai vezetők illetik. A tények tanulságai mutatják meg, hogy ezek a rágalmak — bármilyen hangzatos jelszavak kísérjék is őket — mennyire távol állnak a valóságtól, korunk gyakorlatától, a maxista—leninista elmélettől.

II.

Tapasztalataink igazolják azt is, hogy az a harc, amelyet az SZKP a személyi kultusz ellen olyan példamutató bátorsággal és következetességgel vitt végig, nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi jelentőséggel bíró, a nemzetközi munkásmozgalom egyetemes érdekeit is szolgáló történelmi tett volt. A pártélet lenini normái — ezt is az élet igazolja — az egész nemzetközi forradalmi mozgalomra érvényes, kötelező elvek.

A kínai elvtársak nyíltan védelmükbe veszik a személyi kultuszt a munkásmozgalomban. Azt állítják, hogy a személyi kultusz elleni harc „szembefordítja a vezetőket a tömegekkel", „gyengíti a kommunista pártokat". Nagy kár, hogy nyilatkozataik megírása előtt nem tanulmányozták gondosabban a munkásmozgalom s benne a mi pártunk tapasztalatait is. Ha valaki, akkor éppen a magyar kommunisták a maguk keserves tapasztalataiból tanulták meg, mit jelent a személyi kultusz eluralkodása a párton belül, milyen súlyos kárt okoz a pártnak, a népnek, a szocializmus ügyének.

Nem kell a messzi múltba menni példákért — valamennyiünk emlékezetében ott élnek még 1956 októberének, novemberének napjai, amikor a népi hatalom élet-halálharcra kényszerült a szocializmusra törő ellenséggel szemben. S vajon ki tagadhatná, hogy az ellenforradalom kirobbanásának egyik leglényegesebb tényezője éppen az a szektás, dogmatikus vezetés volt, amelyet elvakított a személyi kultusz talmi csillogása, megsiketített a hamisan csengő győzelmi kürtszó, érzéketlenné tett a tömjén-

Digitized by Google

füst? A Magyar Szocialista Munkáspárt még közvetlenül az ellenforradalom szétverése után, 1956 decemberében levonta ezt a tanulságot.

A személyi kultusz éveiben is születtek eredmények, ekkor is előbbrejutottunk a népi hatalom kiépítésében, népgazdaságunk, a szocialista kultúra fejlesztésében. De magukkal hozták ezek az évek a marxizmus—leninizmustól idegen tanításokat és gyakorlatot is — a szakítást a lenini normákkal, az önkényt és a törvénytelenséget, a népgazdasági tervek hibáit, a bizonytalanságot és az ingadozást, az osztályharcról szóló tanítás félremagyarázását, a párt és a nép kapcsolatának meglazulását, a pártegység megbomlását. Ez volt az a táptalaj, amelyben elburjánozhattak a marxizmussal ellenséges nézetek, megerősödhetett a revizionizmus, erőt gyűjthetett az ellenforradalom.

Kommunisták és más, haladó emberek vérének hullása tanította meg erre pártunkat — azoknak a vére, akik fegyverrel a kezükben haltak hősi halált az ellenforradalommal vívott harcban, s azoké, akik áldozatul estek a személyi kultusznak. S ezt a tragikus leckét jól meg kellett tanulnunk, hogy még egyszer ne kerülhessen sor ilyen áldozatra.

A Magyar Szocialista Munkáspárt a személyi kultusz elleni harcot politikájának egyik sarkkövéül választotta, s az élet, a gyakorlat próbája igazolta e választás helyességét. Mi nem féltjük ettől pártunk erejét és befolyását, nem félünk attól, hogy „meggyengül a vezetők tekintélye", sőt „megbomlanak a párt sorai" — hiszen mindaz, ami életünkben végbemegy, ennek ellenkezőjéről tanúskodik. Éppen a személyi kultusz elleni harc eredménye, hogy a párt vezető szerepe társadalmunk életében olyan szilárd, mint még sohasem volt; hogy pártunkon belül — mint a VIII. kongresszus is leszögezte — nyílt, őszinte és elvtársias a légkör, a párt újjászületett, visszanyerte a nép bizalmát és támogatását, leleplezte a revizionista árulást, megszilárdította marxista—leninista egységét. Nincs ma olyan pártszervezet, ahol az élet ne vált volna pezsgőbbé, elevenebbé, ahol a munka ne volna közelebb a mindennapi élethez, a dolgozó tömegekhez, ahol ne volna a pártonkívüli dolgozókkal való kapcsolat jobb, mint a személyi kultusz éveiben. Az a bátorság, amellyel a párt végleg leszámolt a személyi kultusszal, növelte tekintélyét, erejét, befolyását.

Ezernyi eredmény tanúsítja ezt az igazságot. Lehántottuk a gazdaságpolitikáról a személyi kultusz torzításait, s ennek köszönhetjük, hogy a nehézségek ellenére is egyenletesen, visszaesések nélkül, céltudatosan haladunk terveink megvalósulása felé. 1958 és 1962 között például 50 százalékkal nőtt szocialista iparunk termelése, s ezen belül a vegyiparé több mint kétszeresére, a gépiparé több mint másfélszeresére nőtt, a mezőgazdaság pedig

Digitized by Google

az átszervezés nehézségei ellenére is húsz százalékkal termelt többet, mint az előző évek átlagában. Elvetettük a személyi kultusz hamis téziseit, lenini alapokra helyeztük osztálypolitikánkat — s új szövetségeseket nyertünk pártunknak. Megerősítettük a két nagy osztály, a munkásosztály és a parasztság szövetségét — s győzelemre vittük a szocialista termelési viszonyokat falvainkban, nagy lépéssel jutottunk közelebb az egységes szocialista társadalom kialakításához. Nagyot léptünk előre abba az irányba is, hogy a marxizmus—leninizmus győzelmet arasson a tudományban és a művészetben a burzsoá-kispolgári ideológia felett. Helyreállítottuk a pártélet lenini normáit — s új erőket szabadítottunk fel pártunkban. Helyreállítottuk a szocialista törvényességet — s ugrásszerűen megnőtt a bizalom szocialista államunk iránt.

Lehetne még sorolni az ilyen és ehhez hasonló példákat, a pártmunka, az állami élet, a mindennapok gyakorlata ezrével szolgáltatja őket. Úgy gondoljuk, még sincsen szükség a példákra. Párttagságunk, egész népünk világosan látja: pártunk helyes úton jár, amikor így hasznosítja tapasztalatait, a Szovjetunió Kommunista Pártja XX és XXII. kongresszusának útmutatásait. Csak így, ilyen úton járva érhetünk el új, az eddigieknél is nagyobb sikereket, mert csak ez a teremtő és diadalmas marxizmus—leninizmus útja.

•

Az „első és fő szempont", az élet, a gyakorlat szempontja, ilyen következtetések levonását teszi lehetővé pártunknak és az egész nemzetközi munkásmozgalomnak. Az MSZMP és testvérpártjai, mindenekelőtt a Szovjetunió Kommunista Pártja ezeknek a következtetéseknek segítségével jelölték ki helyes, valóban forradalmi irányvonalukat, ezért tudnak helyes, valóban forradalmi politikát folytatni.

Van persze más út is — a hamisan értelmezett forradalmiság, a gyakorlat lebecsülése, az élettől, a valóságtól való elszakadás útja. De ez az út nem a kommunizmushoz vezet.

Digitized by Google

Hat évtized a nép szolgálatában

Írta **VÉRTES IMRE**

Ez év július végén nemcsak a Szovjetunióban, hanem szerte a világon megemlékeztek a Szovjetunió Kommunista Pártja — korábbi nevén az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt — II. kongresszusának hatvanadik évfordulójáról. 1903. július 30. úgy került be a nemzetközi munkásmozgalom történetébe, mint az első újtípusú forradalmi munkáspárt születésének napja.

Nemzetközi jelentőségű dátum ez. Hiszen a Szovjetunió Kommunista Pártjának története, egész tevékenysége eggyé forrt az elnyomott népek felszabadításáért, a proletárforradalom győzelméért, a szocializmus és kommunizmus felépítéséért folytatott áldozatos és következetes harccal. Hat évtizede, amióta a bolsevizmus mint politikai eszmeáramlat és mint politikai párt létezik, szüntelen harcban áll azokkal az erőkkel és irányzatokkal, amelyek zsákutcába próbálják vinni a népek szabadságának, a proletárforradalomnak, az osztálynélküli társadalom felépítésének szent ügyét.

Ha az SZKP hatvanéves tevékenységének lényegét röviden akarnánk meghatározni, akkor ez körülbelül így hangzana: harc az újért, a jobbért, harc mindennel szemben, ami rossz és idejétmúlt. A párt maga is hosszú világnézeti, politikai és szervezeti harcokban született.

Amikor Lenin hozzáfogott a párt létrehozásának előkészítéséhez, mindenekelőtt le kellett lepleznie azokat a nézeteket, amelyek lényegében nem vették tudomásul a társadalomban bekövetkezett változásokat; azt, hogy a XX. század elejei kapitalizmus sok lényeges vonását tekintve, már nem azonos a kapitalizmusnak a Marx és Engels által meghatározott klasszikus szakaszával. A tőkés társadalom fejlődésében bekövetkezett változásokat Lenin alaposan tanulmányozta és messzemenően figyelembe vette a munkásosztály harcának szervezésében.

A párt megalakítása előtt le kellett küzdeni a narodnyikságot, ezt az ellenforradalmivá vált ideológiai irányzatot és mozgal-

Digitized by Google

mat. A narodnyikok nem vették tudomásul a társadalomban végbemenő minőségi átalakulást, a parasztságot tartották a társadalom vezető erejének, harci módszereikben pedig figyelmen kívül hagyták a széles néptömegek történelemformáló szerepét. Szét kellett zúzni az ökonomisták koncepcióját is, akik tagadták a munkásosztály politikai harcának szükségességét, a széles politikai osztályszövetségek megteremtését és alá akarták rendelni a munkásosztály harcát a különböző ösztönös mozgalmaknak. Lenin harcot folytatott azért is, hogy bebizonyítsa a munkásosztály forradalmi élcsapata megteremtésének történelmi szükségszerűségét. Nemcsak arról volt szó, hogy nagy számban voltak olyan forradalmárok, akik nem látták a kapcsolatot a párt megteremtése és a proletariátus céljainak győzelemre vitele között, hanem vitatkozni kellett azzal az állásponttal is, amely szerint a demokratikus centralizmus sérti a pártszervek önállóságát és függetlenségét. Lenin fellépett a kispolgári anarchizmus különböző megnyilvánulásai ellen, és bebizonyította, hogy a szervezettség, a proletárfegyelem nélkülözhetetlen a forradalmi harcban.

Az SZKP II. kongresszusának előkészítése, majd lefolyása tehát kemény harcok közepette ment végbe. Ez a küzdelem nemcsak a marxizmus leplezetlen ellenségei, a nyílt opportunisták különböző irányzatai ellen folyt. Éles vitában kellett leküzdeni a konzervatívizmust, a maradi, megcsontosodott álláspontok képviselőit is. Velük harcolva írta Lenin a következőket: „Ha ragaszkodunk a marxizmus régi megoldásaihoz, ez azt jelenti, hogy a tanításainak a betűihez, nem pedig szelleméhez maradunk hűek, hogy emlékezetből ismételgetjük a régi következtetéseket, de nem tudjuk felhasználni a marxista vizsgálati módszereket, az új politikai helyzet elemzésére."[1]

A párt előkészítése során folytatott sokoldalú harc azonban nem fulladt meddő vitákba. Lenin nemcsak megvédte a marxizmust, hanem alkotóan alkalmazta, gazdagította és továbbfejlesztette. Ekkor születtek olyan halhatatlan művei, mint például: a „Kik azok a népbarátok", „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban", „Mi a teendő?", „A falusi szegénységhez" stb.

Ennek a nagyszerű ideológiai munkának végső eredményéről írta később Lenin: „A bolsevizmus 1903-ban a marxista elmélet szilárd alapján keletkezett... ennek a forradalmi elméletnek helyességét viszont nemcsak az egész XIX. század nemzetközi tapasztalatai, hanem különösen a forradalmi eszme tévelygéseinek és ingadozásainak, tévedéseinek és csalódásainak árán Oroszországban szerzett tapasztalatok is bebizonyították."[2]

[1] Lenin Művei 6. 1969. 176. old.
[2] Lenin Művei 31. 1953. 10. old.

Digitized by Google

Mint ismeretes, az SZKP II. kongresszusa 1903. július 30-tól augusztus 23-ig ülésezett. Munkáját Brüsszelben kezdte meg, majd Londonban folytatta. A kongresszuson 26 pártszervezet képviseletében 43 küldött vett részt. A tanácskozáson húsz napirendi pont szerepelt. Közöttük ilyenek, mint a küldöttek beszámolói, a kerületi és nemzetiségi szervezetek munkája, a gazdasági harc és a szakmai mozgalom helyzete, május 1. megünneplése stb. A legfontosabb napirendi pont, amely egyben a tényleges párt megalakítását is jelentette, természetesen a párt forradalmi programjának és szervezeti szabályzatának kidolgozása, elfogadása, valamint a vezető pártszervek, mindenekelőtt a központi bizottság megválasztása volt.

E rövid írás keretében nincs lehetőség arra, hogy a kongresszuson tárgyalt minden fontosabb kérdésre kitérjünk. Csak néhány gondolat felvillantására van alkalom.

Köztudott, hogy a kongresszus az oroszországi munkásmozgalom történetében általában, a nemzetközi munkásmozgalomban pedig Marx—Engels halála után először fogadott el tudományos és forradalmi pártprogramot. A mozgalomban a tudományosság és a forradalmiság a marxizmus—leninizmus szerint szervesen összetartozó fogalmak. Az SZKP első programja forradalmi volt azért, mert a kapitalizmus megdöntését, a munkásosztály hatalomra jutását, a proletariátus diktatúrájának megteremtését tűzte ki célul. Egyszersmind tudományos is volt, mert a nemzetközi és a belső helyzet konkrét elemzése alapján dolgozta ki e célokat, az e célokért folytatandó harc főbb szakaszait, az osztályszövetségek létrehozásának és a széles néptömegek megnyerésének módját.

A lenini program mentes volt a kalandorkodás, az anarchizmus leghalványabb nyomaitól is. Nem hirdette meg a proletárdiktatúra azonnali megteremtését, hanem világosan megkülönböztette egymástól a pár minimális és maximális céljait, számolt az objektív helyzet lehetőségeivel és a harc szubjektív feltételeivel.

Lenin az adott társadalom viszonyai között kivívható reformokat nem állította szembe a forradalmi harccal, hanem összekapcsolta a kapitalizmus megdöntésével. Hirdette, hogy a burzsoázia megdöntésének távolabbi céljáért folyó küzdelmet össze kell kapcsolni a dolgozók helyzetének azonnali megjavításáért kifejtendő erőfeszítéssel.

Az SZKP első programját olvasva, hatvan év múltán is önkéntelenül felmerül az emberben az a gondolat: vajon helyes-e az a tétel, amelyet egyesek felállítanak, s amely szerint egyetlen párt programja vagy határozata eleve nem lehet nemzetközi érvényű és semmilyen körülmények között nem alkalmazható más pártokra. A II. kongresszus óta eltelt hat évtized ennek a nézetnek pontosan az ellenkezőjét bizonyítja. Így pl. az SZKP első program-

Digitized by Google

jának nem csupán Oroszország népeinek számára volt nagy jelentősége; minden forradalmi munkáspárt számára például szolgált és sok tekintetben ma is példa. Ezt tekintették alapnak szerte a világon a marxi—lenini pártok, amikor kidolgozták forradalmi programjukat és győzelemre vezették, illetve vezetik népüket.

A kongresszuson — mint köztudott — a legnagyobb harc a szervezeti kérdések körül folyt. Éles vita zajlott le a szervezeti szabályzat egyes fontos pontjai, például a párttag fogalma körül. Valójában azonban ennél többről volt szó: a forradalmi szervezettség, a forradalmi fegyelem harcolt a kispolgári lazaság és anarchizmus ellen.

Lenin már ebben az időszakban is rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított a proletariátus egységes, szervezett, fegyelmezett fellépésének. Azt tanította, hogy szervezettség és fegyelem nélkül a proletariátus nem arathat győzelmet. „A proletariátusnak a hatalomért vívott harcában nincs más fegyvere mint a szervezet. A proletariátus, amelyet a burzsoá világban uralkodó anarchikus verseny széttagolt, amelyet a tőke számára végzett kényszermunka elnyom... ez a proletariátus csak akkor lehet és lesz is elkerülhetetlenül legyőzhetetlen erővé, ha a marxizmus elvei alapján történő eszmei egyesítését annak a szervezetnek anyagi egysége biztosítja, amely a dolgozók millióit a munkásosztály hadseregébe tömöríti."[3]

Ugyanezt a gondolatot tovább követve Lenin azt is kifejti, hogy a fegyelem lebecsülése az opportunizmus egyik megnyilvánulási formája, amely bomlasztja a munkásosztály forradalmi harcát. A fegyelem gyűlölete és lebecsülése a nem proletár osztály tulajdonsága. „A fegyelem kigúnyolása — írja Lenin — az autonomizmus, az anarchizmus, ez az a létra, amelyen hol leereszkedik, hol felkapaszkodik a mi szervezeti opportunizmusunk fokról fokra ugrándozva és ügyesen kibújva elveinek határozott megfogalmazása alól... A fegyelem gyűlöletével szoros pszichológiai kapcsolata van a sértődöttségnek az a szűnni nem akaró elnyújtott hangja, amely általában az összes mai opportunistát és nevezetesen kisebbségünk minden írásából kicsendül."[4]

Lenin azonban nemcsak szavakban hirdette a fegyelem és a szervezettség elvét. Ő maga is pártszerűen és pontosan betartotta a kongresszus demokratikus szabályait. A kongresszuson, mint a párt legfelsőbb fórumán már akkor is az a demokratikus elv uralkodott, hogy a kisebbség köteles alávetni magát a többség álláspontjának. Lenin pártszerű eszközökkel igyekezett azon, hogy minden napirendi pontban többséget szerezzen, s amikor ez nem minden esetben sikerült neki, mindig alávetette magát a többség aka-

[3] Lenin Művei 7. 1953. 401. old.
[4] Lenin Művei 7. 1953. 432. old.

Digitized by Google

ratának. Lenin tudomásul vette a többség döntését, nem úgy, mint néhány opportunista, aki frakciós módszerekkel bomlasztó munkát folytatott, akadályozta a többségi határozatok végrehajtását.

Miért fontos, hogy ismételten hangsúlyozzuk ezeket a közismert tényeket? Azért, mert ma is akadnak olyanok, akik tagadják a vitás kérdések eldöntésének demokratikus módszereit. Azt hirdetik, hogy a kommunista mozgalomban az egyhangúság elvének kell érvényesülnie. Ez azonban nemcsak ellentmond a lenini útmutatásoknak, hanem gyakorlatilag megvalósíthatatlan is. Több évtized történelme igazolja: a kérdések demokratikus eldöntésének az az egyetlen járható útja, hogy a kisebbség aláveti magát a többség akaratának és végrehajtja a többségi határozatot. Minden más módszer a mozgalom megbomlásához, anarchizmushoz vezet.

*

Minél több évtized telik el az SZKP II. kongresszusa óta, annál világosabban és fényesebben ragyog e kongresszus világtörténelmi jelentősége.

Az SZKP II. kongresszusának jelentősége mindenekelőtt abban van, hogy — először a történelemben létrejött a marxista—leninista elvek alapján működő újtípusú forradalmi munkáspárt. Ennek a pártnak a megszületése teremtette meg a feltételét annak, hogy Oroszország népei felszabaduljanak, a munkásosztály vezetésével megdöntsék a kizsákmányoló társadalmat, kivívják a proletariátus diktatúráját és úttörő módon, addig járatlan utakon felépítsék a szocialista társadalmat. A II. kongresszus nemcsak forradalmi programot alkotott, hanem az új típusú párt megteremtésével fegyvert is adott a proletariátus, Oroszország népeinek kezébe, ennek a programnak a végrehajtásához. A II. kongresszus munkája és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme között tehát szoros kapcsolat van. Igazi forradalmi munkáspárt nélkül nem kovácsolódhatott volna ki az a forradalmi erő, amely megdöntötte a kizsákmányolók uralmát a föld egyik legnagyobb országában, és megalkotta a Szovjetek Köztársaságát.

Az SZKP II. kongresszusa a forradalmi munkáspárt létrehozásával példaképet teremtett a nemzetközi munkásosztály számára. Az orosz bolsevikok, Lenin vezetésével a nemzetközi munkásmozgalom legforradalmibb, legkövetkezetesebb irányvonalát képviselték. Munkájuk és harcuk értékes hozzájárulás volt a nemzetközi opportunizmus elleni harchoz. Az orosz bolsevikok példájára alakultak ki szerte a világon a munkásmozgalom forradalmi irányzatai. Később ezekből az irányzatokból jöttek létre az önálló kommunista pártok. Az SZKP, a világ első új típusú munkáspártja döntően elősegítette azt a folyamatot, amely létrehozta az egész világot átfogó nemzetközi kommunista mozgalmat. Napjainkban a földkerekségnek csaknem 90 országában működik kommunista és

Digitized by Google

munkáspárt s ezeknek soraiban mintegy 40 millió kommunista tömörül. Ezek a számadatok is világosan bizonyítják, hogy az SZKP II. kongresszusa fontos határkő abban a fejlődésben, amely végső következményeiben a kommunizmus világméretű győzelméhez vezet.

Az SZKP II. kongresszusán kidolgozott és elfogadott eszmék ma is élnek. Megvalósulnak a szocialista rendszer országaiban, amelyekben 2 milliárd ember építi új, szabad életét. Testet öltenek a kommunista és munkáspártokban, amelyek a dolgozók szabadabb, jobb életéért, a demokráciáért, a szocializmusért és a békéért harcolnak. Az SZKP II. kongresszusának eszméi azért élnek és virágoznak több mint hat évtized múltán is, mert ma is időszerűek. Kádár János elvtárs a II. kongresszus hatvanadik évfordulója alkalmából küldött üdvözletében többek között a következőket mondja erről: „A II. kongresszus ma is időszerű tanítása, hogy a munkásosztály pártja csak akkor töltheti be történelmi küldetését, ha mindenkor a konkrét helyzetből kiindulva határozza meg programját és feladatait, s küzd mindenfajta megalkuvás, osztályárulás, revizionizmus, ugyanakkor mindenféle kispolgári álforradalmiság, dogmatizmus, szektarianizmus ellen. A magyar kommunisták, a szocializmust építő magyar nép köszönti a Szovjetunió Kommunista Pártját, a testvéri szovjet népet, a nagyszerű történelmi évfordulón; új és új sikereket kívánunk a kommunizmus építésének nagyszerű lenini útján."[5]

A Szovjetunió Kommunista Pártja ma is töretlenül halad azon az úton, amelyet hatvan évvel ezelőtt Lenin jelölt ki számára. Híven a marxizmus—leninizmus tanításaihoz győzelemről győzelemre vezeti a szovjet dolgozók harcát. A párt útmutatásával épült fel a szocializmus a Szovjetunióban, és a párt vezetésével lépett a szovjet társadalom a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszába. A párt vezetésével számolták fel a Szovjetunióban a személyi kultuszt, állították helyre a pártélet lenini normáit. Az SZKP forradalmi szellemtől áthatott gyakorlati tevékenysége és alkotó elméleti munkássága nemcsak a szovjet nép számára mutat irányt, hanem az egész kommunista mozgalomra megtermékenyítően hat. Az SZKP — úgy is mint a szovjet nép nagy élcsapata, úgy is mint a világ összes békeszerető, haladó erőinek és a forradalmi világmozgalomnak, a nemzetközi munkásosztálynak élenjáró osztaga — betölti azt a hivatást, amelyet a történelem elébe állít.

Az SZKP-ra úgy tekintenek a világ kommunistái, mint a legerősebb, a legtapasztaltabb, a legnagyobb tudású testvérpártra. A hozzávaló testvéri viszony döntő ismérve a proletár internacionalizmusnak, és fontos feltétele közös ügyünk győzelmének.

[5] Népszabadság 1962. jún. 22.

Digitized by Google

A szocialista nemzetközi együttműködés néhány kérdéséről

Írta KAPLAR JÓZSEF

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához tartozó országok kommunista és munkáspártjainak első titkárai és kormányfői már többször összejöttek, hogy megvitassák az együttműködés problémáit és meghatározzák a fejlődés követendő irányvonalát. Az első ilyen — ahogy napjainkban nevezik — KGST-csúcsértekezlet 1958-ban zajlott le. Ezt követően 1960-ban, majd 1962-ben tartottak csúcsértekezletet, és most, 1963 júliusában, már negyedszer ültek össze tanácskozásra a Közösség országainak legfelsőbb szintű képviselői. Minden jel arra mutat, hogy a gazdasági együttműködéssel kapcsolatos felsőszintű értekezletek a jövőben rendszeresen ismétlődni fognak. Az utóbbi években ugyanis olyan fejlődési szakaszba érkeztünk, amelyben megsokszorozódnak és az eddiginél magasabb szinten jelentkeznek azok a kérdések, amelyeket a nemzetközi gazdasági együttműködés a Közösségben részt vevő minden egyes ország népgazdasága számára felvet. A csúcsértekezletek ezért fokozatosan a KGST-ben folyó munka nélkülözhetetlen szervezeti formájává válnak.

Az előző — 1962 júniusi — felsőszintű tanácskozás a szocialista világgazdaság fejlődési tendenciáinak tudományos elemzése alapján feltárta és „A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelvei" c. dokumentumban lefektette a szocialista országok gazdasági együttműködésének hosszútávú programját, az együttműködés során követendő elveket, s meghatározta az együttműködés célszerű formáit. A tanácskozás ugyanakkor egész sor gyakorlati rendszabályt határozott el az együttműködés irányításának és szervezetének megerősítésére.

Az 1963. július 24-től 26-ig tanácskozó csúcsértekezlet szerves folytatása volt az 1962 júniusiénak. Napirendjén a KGST Végrehajtó Bizottságának az elmúlt év munkájáról szóló beszámolója, valamint a múlt évben elhatározott közös irányvonal megvalósítását elősegítő gyakorlati intézkedések kijelölése szerepelt.

Digitized by Google

Amikor a KGST-országok fejlesztik gazdasági kapcsolataikat és tökéletesítik együttműködésük formáit és intézményeit, akkor a szocializmus objektív fejlődési tendenciáinak elemzéséből indulnak ki.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmével és a forradalmi vívmányok sikeres megvédésével a Szovjetunióban új társadalmi rend, a szocializmus jutott uralomra. Egy ország határain belül a társadalom tagjai közötti kapcsolatok alapjává a közös érdekekre, az elvtársi segítségnyújtásra épülő tervszerű együttműködés vált. A szovjet nép sikerei nemcsak azt bizonyították, hogy tőkések nélkül is megszervezhető a termelés, hanem azt is, hogy a szocialista gazdaság fölényben van a tőkés gazdasággal szemben.

A kapitalizmus azonban nemzetközi rendszer is. A kapitalizmus kifejlesztette „az emberiség kölcsönös függésén alapuló világforgalmat és e világforgalom eszközeit"[1] s a világpiac és a gépi nagyipar kölcsönhatása alapján nemzetközi méretekben társadalmosította a termelést. „A gépek és a gőz alkalmazása következményeképpen — mondja Marx — a munkamegosztás olyan méreteket öltött, hogy a nemzeti talajtól elszakadt nagyipar egyes-egyedül a világkereskedelemtől, a nemzetközi cserétől, a nemzetközi munkamegosztástól függ."[2] A technika Marx utáni fejlődése még tovább növelte a nagyiparnak a „nemzeti talajtól" való elszakadását. A kapitalizmus arra használja fel a világpiacot és a nemzetközi munkamegosztást, hogy intézményessé tegye a nemzetek elnyomását és kizsákmányolását.

A szocialista világrendszer létrejöttével megteremtődtek a feltételei annak, hogy a kapitalista nemzetközi munkamegosztástól gyökeresen eltérő munkamegosztás és együttműködés jöjjön létre a szocialista országok között. A termelőerők fejlődése szempontjából a szocializmus viszonyai között különösen két körülmény követeli erőteljesen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztését, a termelés nemzetközi méretekben történő társadalmasítását. Az egyik: a termékek választékának gazdagsága, a választék állandó cserélődése és bővülése; a másik: a modern termelő berendezések hatékony kihasználásához szükséges termelési nagyságrend ugrásszerű növekedése.

A gépiparon belül a gyártmányok és gyártmányfajták száma ma megközelíti az 500 000-et, ezen belül az egyes gépek alkatrészeinek száma eléri, sőt meghaladja a több tízezret. Rendkívül nagy a vegyianyagok és vegyi termékek száma is; becslések szerint eléri a 200 000-et. A termékek és termékfajták gyarapodásával egyidejűleg növekszik a termelés szériaszerűsége, tömegszerűsége

[1] Marx—Engels: Válogatott Művei, I. köt., Szikra, 1949. 234. old.
[2] Marx—Engels: Válogatott levelek, Szikra, 1954. 124. old.

Digitized by Google

is. Ma a nagy országok is, de még inkább a kis és közepes országok csak az általuk felhasznált termékek egy részének a gyártására tudnak berendezkedni, és ezeket is csak úgy tudják gazdaságosan előállítani, ha a termelés egy részét külső piacokon helyezik el. Ebben az esetben az egyes országok csak úgy tehetnek szert a modern technika alkalmazásából származó előnyökre, ha bővítik nemzetközi kapcsolataikat. A nemzetközi kapcsolatokról bármilyen címen való lemondás a technikai fejlődésben való elmaradáshoz vezethet.

A szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok bővítésében a termelőerők fejlesztésének a követelménye mellett az is szerepet játszik, hogy az egyes országok különféleképpen vannak ellátva ásványi kincsekkel, és közöttük jelentős különbségek vannak a talaj- és éghajlati viszonyokban, a földrajzi elhelyezkedésben stb. Pl. Magyarország gyapotból, számos ipari nyersanyagból, déligyümölcsből, fűszerekből teljes mértékig, vasércből, kokszból, gyapjúból, bőrből, olajból, fából stb. pedig részben külföldi forrásokból fedezi szükségletét. Ezeknek a termékeknek a többségét hazai termeléssel egyáltalán nem, vagy csak nagy ráfizetéssel lehetne helyettesítenünk. Ezért a helyettesítésre különösebb indok nélkül nem is célszerű törekednünk.

A szocializmus országai közötti szoros tömörülést a szocialista világrendszer fejlődésének történelmi körülményei is szükségessé teszik. A szocialista világrendszerrel egyidejűleg a vele ellenséges kapitalista világrendszer is létezik. A forradalmi vívmányok és a nemzeti függetlenség megvédése az imperializmussal szemben csak akkor járhat biztos sikerrel, ha a szocialista országok szorosra fűzik soraikat.

Az előzőekből következik, hogy amikor a szocializmus kilépett egy ország határai közül, szükségszerűen világrendszerré, országok közötti kapcsolatok rendszerévé vált. A világrendszer létrejöttével egyidejűleg felmerült az államok közötti kapcsolatok új, szocialista elvekre való helyezésének és az új, szocialista viszonyoknak megfelelő nemzetközi kapcsolati formák kialakításának szükségessége is.

A szocializmus a nemzetközi kapcsolatokat a nemzeti elnyomás és kizsákmányolás eszközéből a nemzeti felemelkedés és az egész szocialista gazdasági világrendszer fejlődésének egyik fontos emeltyűjévé változtatta át. Ennek megfelelően a szocializmus viszonyai között az egyes államok és az egész szocialista világrendszer fejlődése között sajátos kölcsönhatás alakul ki.

A kölcsönhatás egyik oldala az, hogy a szocialista világrendszer sikerei az egyes országok gazdasági erőfeszítéseitől függenek. A szocialista világrendszer gyors fejlődése ezért megköveteli az egyes szocialista országok népeiben rejlő alkotóképességek és kez-

Digitized by Google

deményező készség maximális kibontakoztatását, valamennyi ország fejlesztését, a társadalmi munka termelékenységének maximális növelését, a szakadatlan műszaki haladást, a tervgazdálkodás gyakorlatának állandó tökéletesítését.

A kölcsönhatás másik oldalát az a körülmény képezi, hogy a szocialista világrendszer léte és erősödése nemcsak összegeződése az egyes országok eredményeinek, hanem olyan tényező is, amely megnöveli minden egyes ország lehetőségeit és a rendelkezésére álló erőforrások kihasználásának hatékonyságát. A szocialista világrendszer gazdasági erősödése tehát attól a hatástól is függ, amelyet a világrendszer egészének fejlődése az egyes országok népgazdaságának növekedésére gyakorol. Azok a lehetőségek, amelyek a szocialista világrendszer fejlődéséből az egyes országok számára nyílnak, a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok előnyeiben realizálódnak.

A szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztése a szocialista országoknak internacionalista kötelességük is. A győztes szocializmus országai — ahogy erre Lenin rámutatott — főleg a gazdasági építéssel gyakorolnak befolyást a világforradalom fejlődésére. A szocialista világrendszer példája forradalmasítólag hat a tőkés világ dolgozóira, lelkesíti őket a kapitalizmus elleni harcra, és óriási mértékben megkönnyíti e harc feltételeit.

Az SZKP XX. kongresszusa, a kommunista és munkáspártok 1957-es és 1960-as nyilatkozatai feltárták a gazdasági építés történelmileg új lehetőségét — a kapitalizmus békés versenyben való legyőzésének lehetőségét. E történelmileg új lehetőségből következik, hogy a szocialista országoknak legfőbb internacionalista kötelességük a szocialista világrendszer gazdasági sikereihez való hozzájárulás.

A szocialista világrendszer és az egyes országok fejlődése közötti kölcsönhatásból következik, hogy az internacionalista kötelezettségek teljesítése is kettős módon jelentkezik: egyrészt a rendelkezésünkre álló saját erőforrások maximális kihasználásában, másrészt a baráti országokkal fenntartott kapcsolataink elmélyítésében és tökéletesítésében, minthogy ezek a kapcsolatok szintén fontos forrásai a sikereknek. Az internacionalista kötelezettség ilyen kettős módon való megközelítését adja a kommunista pártok 1960-as nyilatkozata és a KGST-országok napjainkban lezajlott értekezletéről kiadott közlemény is. „Az értekezlet résztvevői internacionalista kötelességüknek tekintik, hogy a proletár internacionalizmus elve alapján valamennyi ország belső erőforrásait és lehetőségeit a lehető legteljesebb mértékben kihasználva, minden eszközzel elősegítsék a szocialista országok gazdasági kapcsolatai-

Digitized by Google

nak továbbfejlesztését, egységük és összefogásuk további erősítését"[3] — szögezi le a közlemény.

Ezzel gyökerében ellentétes álláspontot képvisel a Kínai Kommunista Párt. A KKP Központi Bizottsága június 14-i levelének az együttműködésre vonatkozó szakaszában a következő kijelentés olvasható: „Saját konkrét viszonyainak megfelelően minden egyes szocialista országnak elsősorban saját népe szorgalmas munkájára és tehetségére kell támaszkodnia, teljes mértékben és tervszerűen fel kell használnia a rendelkezésre álló összes erőforrásokat, és egész potenciálját a szocializmus építésének szolgálatába kell állítania." Ezután következik az a megállapítás, hogy „ez az *egyetlen mód* (kiemelés tőlem — K. J.) minden egyes szocialista ország számára ahhoz, hogy növelje az egész szocialista tábor hatalmát..."[4] Az önmagára támaszkodás elvének mint egyetlen módnak a hangsúlyozása már eleve azt jelenti, hogy a KKP a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatoknak, e kapcsolatok fejlesztésének és tökéletesítésének nem tulajdonít jelentőséget sem az egyes országok, sem pedig az egész szocialista világrendszer gazdasági fejlődésének meggyorsításában.

A levél utal ugyan a kapcsolatok szükségességére, de csak a kölcsönös segítségnyújtás és a csere vonatkozásában. Minden olyan kapcsolati formát azonban, amelyet a szocialista országok, s különösen a kis országok gazdasági fejlődése égetően követel — mint pl. a nemzetközi munkamegosztást és szakosítást — elvet, azzal a váddal, hogy kárt okoz az egyes országok népeinek, sérti az országok függetlenségét, szuverenitását stb. Ez az álláspont nem tükrözi a fejlődés objektív követelményeit, és különösen nem a kis országok érdekeit, de nem tükrözi a szocialista országok közötti gyakorlatot sem. A KKP álláspontját ezért csak úgy lehet értékelni, mint kísérletet a szocialista közösség egységének aláásására.

Magyarországon az elmúlt évek során jól érzékelhettük a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődésének az egész népgazdaságra gyakorolt hatását. Az 50-es évek elején uralkodóvá vált voluntarista gazdaságpolitika úgy igyekezett eredményeket elérni, hogy a lehető legteljesebb önellátásra törekedett. Ennek szükségszerű következménye az anyagi és műszaki erő szétforgácsolása, a fogyasztói választék túlzott leszűkítése stb. lett. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődésének fékezésére irányuló gazdaságpolitika tarthatatlansága hamarosan nyilvánvalóvá is vált. Fokozatosan felismertük, hogy csak akkor érhetünk el tartós eredményeket, ha nemcsak nem korlátozzuk, hanem céltudatosan segítjük nemzetközi gazdasági kapcsolataink fejlődését. Ezért támogattunk és támogatunk a jövőben is minden olyan kezdeményezést, amely a

[3] Népszabadság, 1963. július 28.
[4] Népszabadság, 1963. július 16.

Digitized by Google

nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztésére, azok tervszerűbbé, hatékonyabbá tételére irányul.

•

A tanácskozásról kiadott közlemény röviden vázolja azokat az eredményeket, amelyeket a KGST-országok elértek. A közlemény leszögezi, hogy az elért eredményekben fontos szerepet játszott a gazdasági együttműködés, mert ez segítette a szocialista világrendszert abban, hogy újabb sikereket érjen el gazdasági hatalmának megszilárdításában, a tudomány és technika fejlesztésében, a dolgozók életszínvonalának emelésében, a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben. A szocialista országok fejlődésének üteme a múlt évben is meghaladta a kapitalista országokét. A KGST-országok együttes ipari termelése 1962-ben az előző évihez képest mintegy 9 százalékkal növekedett; a nyugat-európai tőkés országoké ugyanakkor csak 4 százalékkal. A KGST-országok külkereskedelme az ipari termelést is meghaladó mértékben nőtt: 1962-ben 1961-hez képest 10 százalékkal emelkedett a forgalom. Még jelentősebb volt a KGST-országok egymás közötti kereskedelmi forgalmának növekedése; ennek egyévi emelkedése elérte a 14 százalékot. Ezen belül különösen gyorsan, 21 százalékkal emelkedett a gépek és berendezések kölcsönös szállítása; ez kétségtelenül arról tanúskodik — mint a közlemény megállapítja —, hogy a gépgyártás területén elmélyült a nemzetközi szocialista munkamegosztás.

A múlt évben sikeresen működtek, illetve a megvalósulás stádiumába léptek a KGST-országok között megkötött különféle egyezmények. Együttműködés valósult meg a Szovjetunió és az NDK között a vegyipar fejlesztésében, az NDK és Lengyelország között a barnaszén termelésében, Románia, az NDK, Csehszlovákia és Lengyelország között cellulóze-kombinát építésében. Bulgária és Románia dunai vízierőmű építésére, Lengyelország és Szovjetunió a káliműtrágya-gyártás fejlesztésében való együttműködésre kötött megállapodást.

Az egyezmények közül Magyarországot is közvetlenül érintik a Barátság olajvezeték és a Béke távvezeték építésére vonatkozó, 1959-ben megkötött egyezmények. A Barátság olajvezeték csehszlovákiai és magyarországi szakaszának építése határidő előtt fejeződött be. A már egyesített magyar, csehszlovák, NDK, lengyel villamosenergia-rendszerbe legutóbb bekapcsolták a nyugat-ukrajnai energetikai rendszert is. Ezek az egyezmények elősegítik Magyarország energiaellátásának megjavulását: a Barátság olajvezetéken olajat, a Béke távvezetéken pedig villamos energiát kapunk a Szovjetunióból.

Digitized by Google

A múlt évben a KGST-országok közötti együttműködés új két- és sokoldalú egyezménnyel bővült. A múlt év során került aláírásra a nagy jelentőségű magyar—szovjet alumínium-egyezmény is. Egyezmény jött létre a Szovjetunió és a KGST-országok többsége — köztük Magyarország — között a Leningrádtól délnyugatra levő kingiszeppi foszforit-bánya építésében való együttműködésre. Az egyezmény lehetőséget nyújt a foszfortartalmú műtrágya-gyártás gyorsabb ütemű fejlesztésére az érintett országokban. Megegyezés született továbbá Magyarország és Csehszlovákia között dunai vízierőmű építésére.

Jól működő nemzetközi intézmények nélkül az országok közötti együttműködés sem kellő hatékonysággal, sem kellő gyorsasággal nem fejlődhet. Az 1962 júniusi értekezlet ezért határozatot hozott az együttműködés új fejlődési szakaszának megfelelő szervezeti keretek kialakításáról. A határozat szellemében először is a KGST Végrehajtó Bizottságát hozták létre. A Végrehajtó Bizottság igen magas kormányfunkcionáriusokból: a tagállamok miniszterelnök-helyetteseiből áll, akiket a tagállamok minden más tevékenység alól mentesítettek; így figyelmüket teljes mértékben az együttműködés hazai és nemzetközi problémáira összpontosíthatják. Az a körülmény, hogy a VB magas kormányfunkcionáriusokból áll és viszonylag gyakran — legalább kéthavonként — ülésezik, lehetővé teszi az ülésszakok, csúcsértekezletek határozatainak gyorsabb megvalósítását, a határozatok végrehajtásának folyamatos ellenőrzését. A VB a júniusi határozat szellemében jelentősen megerősítette szakemberekkel a nemzetközi apparátust, a KGST Titkárságát is.

A KGST keretében egyéb intézményeket is megszerveztek, illetve rövidesen megszerveznek. Ilyen újabb intézmények: a Nemzetközi Szabványügyi Intézet, amely fontos szerepet tölt be a nemzetközi specializáció és kooperáció fejlesztésében; a golyóscsapágy-bizottság, amely a gyártás és elosztás megfelelő összehangolását segíti elő; a közös tehervagon-park, amely lehetővé teszi a tagállamok vasúti szállító parkjának hatékonyabb kihasználását; a Gazdasági Együttműködés Nemzetközi Bankja, amely elősegíti a tagországok közötti kereskedelemben a többoldalú elszámolásra való áttérést, a tagországok közötti valuta-, pénz- és bankműveletek hatékonyabbá tételét stb.

Bár a foganatosított, illetve az előkészület stádiumában levő szervezeti intézkedések hatása csak hosszabb idő múlva jelenthezhet a maga teljességében, a most lezajlott csúcsértekezlet részvevői máris pozitívan értékelték a KGST szerveiben végrehajtott átszervezést. A Végrehajtó Bizottságnak és a foganatosított átszervezésnek ugyanis jelentős szerepe volt abban, hogy elkészült az európai népi demokratikus országok 1980-ig terjedő előzetes tüzelő-

Digitized by Google

anyag- és energetikai mérlege, javult a tervek összehangolásának színvonala, meggyorsult a nemzetközi szakosítás üteme.

Az értekezlet tárgyát képező év mérlege azt az igen fontos tényt is bizonyítja, hogy a szocialista országok közötti együttműködés elmélyülése nem fékezi a többi országgal fenntartott kapcsolatok bővítését, hanem új lehetőséget is teremt erre. A KGST-tagállamoknak a nem-szocialista országokkal lebonyolított külkereskedelmi forgalma 1962-ben 9 százalékkal, ezen belül a gazdaságilag kevésbé fejlett országokkal folytatott külkereskedelmüké 19 százalékkal növekedett az előző évihez képest. Ez is azt mutatja, hogy a KGST-országok nagy jelentőséget tulajdonítanak a nemzetközi kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok fejlesztésének. Ezért azt is fontosnak tartják, hogy az ENSZ hívjon össze nemzetközi értekezletet a kereskedelem és a fejlesztés kérdésének megtárgyalására.

Ami a közeljövő feladatait illeti, a júliusi tanácskozás legközvetlenebb és legfontosabb teendőül az 1966—1970. évi tervek előkészítését és koordinálását tűzte ki, s hangsúlyozta a szakosítás, és a kooperáció további szélesítésének jelentőségét. Az értekezlet minden KGST-tagország figyelmét felhívta arra, hogy a mezőgazdaság fellendítését célzó további erőfeszítéseken kívül, a mezőgazdasági termelés anyagi-technikai eszközökkel való ellátásának biztosítása érdekében, bővítsék ki többoldalú együttműködésüket és fokozzák legjobb termelési tapasztalataik kicserélését.

Továbbra is folytatódni fognak a gépipar és a vegyipar területén a szakosítási munkálatok. Komoly elemzést igényel majd a sokoldalú elszámolásra való áttérés és a közös tehervagon-park működése terén szerzett tapasztalatok elemzése.

A felsorolt feladatok megoldásában a magyar szervekre is komoly munka hárul. A mi munkánktól, a helyesen kialakított irányvonalunktól, a lehetőségek minden irányú kihasználásától is függ az együttműködés további bővítésének lehetősége.

Digitized by Google

Az atomcsend-egyezmény után

Írta GÁRDOS MIKLÓS

Az atomcsend-egyezmény megszületett. A parafálás és az aláírás után a ratifikálás eseményei következnek — ez a diplomáciai rend és szokás —, de amikor a moszkvai Szpiridonovka-palotában sikerrel befejeződtek a szovjet—amerikai—angol megbeszélések és a történelmi esemény néhány újságíró-szemtanúja megtelefonálhatta lapjának, hogy látta a piros bőrbe kötött megállapodás-okmányt, az egyezmény már tény, mégpedig *a nemzetközi kapcsolatok minden kérdésére ható tény volt.*

A nemzetközi kapcsolatokban az elmúlt, majdnem két évtizedben a hidegháború mesterségesen lehűtött hőmérsékletében a békeszerető erők, elsősorban a Szovjetunió, egymást követő békés kezdeményezései nem érhettek be, nem hozhattak gyümölcsöket. Most azonban a szovjet—amerikai—angol aláírás a megállapodáson *beért eredmény.* Még a hidegháború fenntartásában érdekelt nyugati körök is kénytelenek elismerni, hogy a tizenhét éve folyó (s a nyugati időhúzó taktika és akadékoskodás miatt az utolsó pillanatban mindig megfeneklett) leszerelési tárgyalásokban *ez az első konkrét eredmény,* s hogy *az osztrák államszerződés megkötése óta ez az első, érdemi kérdésben megkötött, kötelező erejű megállapodás* a Kelet és a Nyugat között.

Hruscsov elvtárs *jó kezdetnek* nevezte az egyezményt. *„A nukleáris fegyverkísérletek megtiltására vonatkozó megállapodás elérése azt mutatja, hogy az érdekelt államok akaratával és erőfeszítéseivel, a nagyhatalmak jóakaratával, kölcsönösen elfogadható feltételek mellett sikeresen megoldhatók a nemzetközi problémák. Ezenfelül reméljük — és úgy gondoljuk, ezt a reményünket ma osztja minden ember a világon —, hogy a nukleáris fegyverkísérletek megszüntetéséről szóló szerződés megkötése elő fogja segíteni a nemzetközi feszültség általános enyhülését s ezáltal kedvező légkört alakít ki a régen megérett nemzetközi problémák megoldásához"* — mondta a szovjet kormányfő, a Pravda és az Izvesztyija tudósítóinak kérdésére felelve.

Jó kezdet: ez azt jelenti, hogy az elért eredményt *a maga he-*

Digitized by Google

lyén, a maga súlyával kell vizsgálni; *első lépéseként* egy hosszú, de az emberiség érdekében mindenképpen bejárandó (és bejárható) útnak. A moszkvai megbeszélések megtiltották a légköri, a kozmikus és a víz alatti nukleáris fegyverkísérleteket. Az atomcsend tehát egyelőre részleges; a földalatti robbantások tilalmában való megállapodás későbbre maradt. A londoni *Daily Worker* ezzel kapcsolatban megírta: *„Az egyezmény nagyon fontos lépés előre. Még nagyobb lépés lehetett volna, ha Anglia nem támogatta volna az amerikai akadékoskodást: részleges helyett teljes kísérleti tilalmat érhettünk volna el."*

A teljes kísérleti tilalom most azért nem kerülhetett a megállapodásba, mert a nyugati tárgyalófeleknek az ellenőrzésre vonatkozó kívánságait a Szovjetunió nem fogadhatja el. A vita *a nemzetközi vagy a nemzeti eszközökkel* végrehajtandó ellenőrzés körül folyik. A szovjet álláspont szerint a tudomány mai fejlettsége mellett nemzeti észlelő eszközökkel is kimutatható *minden*, tehát a föld alatti atomrobbantás is. A szovjet tudósok véleményéhez, több nyugati tudós helyeslő álláspontja mellé, most odasorakozik az angol *New Scientist* című tudományos lap egyik szerkesztőjének, *dr. P. H. Stubbs*nak éppen a moszkvai megbeszélésekről szóló cikke. Dr. Stubbs összefoglalja az eddigi kutatási eredményeket és megállapítja: egy-egy elszigetelt föld alatti robbantás talán eltitkolható (bár kedvező körülmények között már az 1 kilotonnás robbantás is 10 000 kilométeres körzetben megállapítható!) — de ilyen elszigetelt robbantás nem adhat gyakorlati értékű eredményt, csak olyan robbantás-sorozat, amelyet a mai észlelő eszközök elől egyszerűen nem lehet eltitkolni. Ez már közel van a teljesen megalapozott, tudományosan alátámasztott szovjet állásponthoz.

A tudományos alap tehát — az ellenőrzés lehetősége — a föld alatti robbantások tilalmához is megvan már, de *a politikai alap* még nem volt meg hozzá. Ez pedig: *a bizalom megerősödése.* Azé a bizalomé, amelyet — a világközvélemény szinte egybehangzó értékelése szerint — *a részleges megállapodás, a moszkvai egyezmény jelképez.*

A jó kezdet után *folytatás* kell. Hruscsov elvtárs idézett nyilatkozata *a NATO-országok és a Varsói Szerződésben részt vevő országok közötti meg nem támadási szerződésben* jelölte meg a lehetséges és szükséges folytatást; szólt *az államok katonai költségvetése befagyasztásának és csökkentésének, a váratlan támadás megelőzését szolgáló intézkedések megtárgyalásának* fontosságáról. *„Javaslattal fordulunk a nyugati hatalmakhoz: egyezzünk meg mindezekben a kérdésekben. Le tudtuk rakni együttesen az alapot, amikor megegyeztünk a nukleáris fegyverkísérletek eltiltásában. Menjünk most tovább előre a nemzetközi feszültség enyhítésének,*

Digitized by Google

a hidegháború felszámolásának útján. Ezzel megnyílnék az út az alapvető kérdés — az általános és teljes leszerelés megoldásához" — mondotta Hruscsov elvtárs.

A szovjet álláspont és a szocialista közösség álláspontja, egybehangzik a világhelyzetet józanul vizsgáló embermilliók véleményével. Bármily fontos lépés is a moszkvai megállapodás, a részleges robbantási tilalom, még nem vet gátat a fegyverkezési versenynek, még nem hárítja el a háború veszélyét, nem csökkenti a fegyverkezési kiadásoknak a világra nehezedő súlyos terhét. Ezért csak kezdet, s ezért kell máris a folytatás felé tekinteni.

Az Egyesült Államok kormánya hasonlóképpen határozottan fontos és első lépésnek értékelte a moszkvai megállapodást. *Kennedy* elnök abban a rádió- és televízió-beszédében, amelyben bejelentette az amerikai népnek az elért eredményt, világosan kifejezésre juttatta, hogy *„az egyezmény csökkentheti a nemzetközi feszültséget és megnyithatja az utat szélesebb körű egyezmények előtt... Ha ez a szerződés is szimbólummá válhat — vagyis egy korszak végét és egy új korszak kezdetét szimbolizálhatja —, ha ennek a szerződésnek a segítségével mindkét felet áthatja a biztonság érzete és tapasztalatra tesz szert a békés együttműködésben, akkor ez a rövid, egyszerű szerződés minden bizonnyal az emberiség béke-törekvésének történelmi kifejezője lesz."*

A feltételes mód, amely a nyilatkozat reményteljes hangjában kissé disszonánsan hat, kétféleképpen is magyarázható. Az egyik lehetséges magyarázat az atomcsend-egyezmény nemzetközi fogadtatásának egyes, az általános helyesléstől és örömtől élesen elváló visszhang-töredékeire utal. A másik lehetséges magyarázat éppen a folytatást illeti: csak akkor „jelentheti új korszak kezdetét" az egyezmény, *ha valóban van folytatása is,* gyümölcsöző megbeszélésekben, egészséges megállapodásokban, elsősorban a NATO és a Varsói Szerződés meg nem támadási egyezményében.

Az Egyesült Államok elnöke azonban nemcsak az amerikai néphez szóló rádió- és televízió-beszédében nyilatkozott az atomcsend-egyezményről. Egyik sajtóértekezletén, augusztus 1-én, elismerte ugyan az egyezmény értékét, de a régi, megszokott hangon foglalkozott más nemzetközi kérdésekkel. A reális tények elismerésétől való konok tartózkodás nyilvánul meg abban a kijelentésében, amely szerint *„nem helytálló az a megállapítás, hogy Kelet-Németországot az Egyesült Államok hallgatólagosan elismerné azzal, ha hozzájárulna, hogy Kelet-Németország is aláírja az atomcsend-egyezményt".* Újra felbukkan tehát a megmagyarázhatatlanul illogikus álláspont: csak az az ország „létezik", amelyet az Egyesült Államok hajlandó elismerni. Nehezen egyeztethető össze a megállapodás által már kialakított jobb légkörrel az *a heves Kuba-ellenes kirohanás is,* amelyet az elnök ezen a sajtóérte-

Digitized by Google

kezleten tett, kijelentvén végül, hogy itt *„nem jósol semmiféle enyhülést"*. A legkevésbé azonban Kennedynek a multilaterális atom-ütőerő tervét tovább reklámozó kijelentésein érezhető az atomcsend-egyezmény szelleme, s végül a következő megállapításán: *„Nem tudok róla, hogy bármi is történt volna, aminek következtében csökkent az Atlanti-óceán két oldalán a legszorosabb együttműködés szükségessége katonai, gazdasági és külpolitikai kérdésekben."*

Ha ehhez hozzávesszük az atomcsend-megegyezéshez vezető tárgyalások vezetőjének, *Harriman* külügyminiszterhelyettesnek a washingtoni sajtóklubban rendezett sajtóértekezletén tett kijelentéseit, még határozottabban látható, hogy a megállapodást újabb lépéseknek kell követniük. Harriman ugyanis kijelentette, hogy *„ne legyenek illúzióink a Szovjetunióhoz fűződő viszonyunk felől"*, majd emlékeztetett 1945-ben, moszkvai nagykövet korában tett nyilatkozatára, amely szerint *„az Egyesült Államok és a Szovjetunió céljai egymással kibékíthetetlenek..."* Igaz, hogy ezt az 1945-ös kijelentést most a mondat másik felének hangsúlyozásával idézte: *„...de mindkét országnak meg kell találnia a módot arra, hogy együtt élhessenek ezen a bolygón."*

Az amerikai visszhang, amely a megállapodást fogadta, hangsúlyozottan felhívja tehát a figyelmet *a következő lépésekre*, amelyeket az egyezményt követő időkben *szilárd és következetes küzdelemmel* kell majd kivívnia a szovjet politikának, s amelyhez szükség lesz *minden békeszerető erő támogatására.*

Az egyezmény megkötése természetesen *maga is rendkívüli jelentőségű esemény.* Az atomfegyver-kísérletek nyomán a légkörbe, az óceánokba és por, pára alakjában a földre jutó stroncium[90] rádióaktív hatásainak ártalmairól ma még keveset tud a tudomány. Annyi azonban biztos, hogy bizonyos mennyiségen felül csontrákot és fehérvérűséget okoz. A további légköri robbantások a légkör további szennyezésével egyelőre ismeretlen mértékű veszélyeztetettséget jelentettek volna. A moszkvai egyezmény kiküszöböli az emberiség feje felől e szörnyű veszedelmet, megszünteti a Föld légkörének a légköri robbantások talán egész nemzedékek egészségét veszélyeztető mellékтermékeivel való további fertőzését, s ezzel egyúttal — nemcsak képletesen — hozzájárul *az egész nemzetközi légkör* megtisztulásához is. Éppen azoknak a csoportoknak nyers és ideges reakciója igazolja ezt a legjobban, amelyek a nemzetközi feszültség további fenntartásában, a rossz nemzetközi légkör fenntartásában érdekeltek.

A bonni kormánykörök fanyalgó helyeslése után *a nyugatnémet militaristák* képviselői mindjárt szükségesnek tartották közölni: az atomcsend-egyezmény nem változtathatja meg a NATO általános koncepcióját és nem gördíthet akadályt a NATO úgyne-

Digitized by Google

vezett multilaterális atom-ütőerejének felépítése elé. Bonn tehát tovább folytatja elszánt küzdelmét a Bundeswehr atomfelfegyverzéséért. *De Gaulle* elnök nem kíván csatlakozni az atomcsend-egyezményhez, s bejelentette, hogy Franciaország tovább folytatja atomfegyverkezését. Az Egyesült Államokban nemcsak a leghangosabb „háborús tudós", *Edward Teller,* a „hidrogénbomba atyja" jelentette ki, hogy „a moszkvai egyezmény veszélyes a békére", hanem *Goldwater* szenátor, lehetséges elnökjelölt, *Jackson* és *Stennis* szenátorok is támadják a megállapodást.

Az Egyesült Államokban tehát a néhai Dulles külügyminiszter „menjünk el a szakadék széléig"-politikájának maroknyi megmaradt híve, Európában pedig a bonni és a párizsi kormánypolitika szegül csak szembe az egyezménnyel, amelyhez a becslések szerint legalább száz ország csatlakozik a legközelebbi időben. A Szovjetunió, az Egyesült Államok és Anglia egyezményét egyetértéssel és helyesléssel fogadták a szocialista országok; Ben Bella algériai miniszterelnöktől a török, a finn, az etiópiai és az izraeli kormányig egymásután jelentik be az államok csatlakozási szándékukat. A Magyar Népköztársaság külügyminisztere az elsők között érkezett meg, már augusztus 6-án, Moszkvába, hogy hazánk nevében aláírja az egyezményt.

Megdöbbentő és fájdalmas, hogy a moszkvai megegyezés ellenzői között még az aláírás előtt felsorakoztak bizonyos kínai személyek is, nemcsak az *Új Kína* hírügynökség egyes szerkesztői, a *Renmin Ribao* munkatársai, hanem felelős politikai személyiségek is. *Kuo Mo-zso* elvtárs (a koreai háború évfordulóján rendezett ünnepségen) kifejtette, hogy az egyezmény félrevezetés, „csalás". Az Új Kína hírügynökség az egész megállapodást mint a „Kennedy-kormány összeesküvését" tárgyalta és mint félrevezető beállítással száll szembe azzal a megállapítással, hogy „a fegyverkezési verseny megakadályozása, beleértve a nukleáris fegyverkísérletek megtiltását is", a népeknek, közöttük a Szovjetunió és az Egyesült Államok népének is *közös érdeke.*

A békét védelmező erők álláspontja az atomcsend-egyezménnyel kapcsolatban világos és félreérthetetlen. *Örömmel üdvözöljük ezt az egyezményt, mint első lépést, mint jó kezdetet.* Ha meg akarjuk járni a teljes utat, meg kell tenni előbb az első, majd a következő lépéseket. Az út *az általános és teljes leszereléshez* vezethet, és súlyos bűnt követne el az emberiség ellen minden felelős politikai vezető, ha nem ragadna meg minden adott lehetőséget (ezúttal a részleges atomcsend-megállapodást), hogy *akár egy lépést is* tegyen ezen az úton.

Sajnos, a konok és tagadó kínai visszhang, amely az atomcsend-egyezményt fogadta, úgynevezett „elvi" alátámasztást kap a KKP 1963. június 14-i, a nemzetközi forradalmi munkásmozga-

Digitized by Google

lom fő irányvonalát támadó, rágalmazó hangú levelében. „Amennyiben valaki az általános és teljes leszerelést mint a nemzetközi békéhez vezető alapvető utat szemléli, azt az ábrándot terjeszti, hogy az imperializmus automatikusan teszi le a fegyvert" — állítják levelükben a kínai elvtársak. Azok, akik a leszerelésért vívott küzdelembe belemagyarázzák, hogy a leszerelésért küzdők az imperializmus fegyverletételéről ábrándoznak, most támadják és rágalmazzák a leszereléshez vezető kisebb lépéseket, gyalázkodnak a jó kezdet láttán, és így egy frontba kerülnek a moszkvai megállapodás Teller-típusú vagy bonni és párizsi ellenzőivel.

A kínai sajtó és egyes személyek gyalázkodó kijelentései után a kínai kormány *hivatalos nyilatkozatban* lépett fel a részleges atomcsend-egyezmény ellen. Rágalmazó kitételekben gazdag, a tényeket durván elferdítő kijelentések után a kínai kormány nyilatkozata a következőképpen minősíti a háromhatalmi egyezményt kiharcoló aláíró szovjet kormány lépését: *„Ezzel elárulták a szovjet nép érdekeit, a szocialista tábor népeinek, köztük Kína népének érdekeit, elárulták a világ valamennyi békeszerető népének érdekeit."* A kínai kormány kijelenti, hogy *ellenzi a szerződést, nem vesz részt „ebben a piszkos csalásban"*.

A Szovjetunió kormánya a moszkvai atomcsend-szerződésről tett nyilatkozatában méltóságteljes és nyugodt hangon, érvekkel és tényekkel utasította vissza az elvakultan szitkozódó kínai kormánynyilatkozatot, annak erőltetett idézethalmazát, szavakkal való bűvészkedését. Az élet halad, a változások szemünk előtt zajlanak, a tegnap még elfogadhatatlanból — a technika és a tudomány szinte hangsebességű fejlődésével — elfogadható és hasznos lesz. *„Csak azok a személyek — akik dogmatikus elképzelések falával határolják el magukat mindattól, ami mélyen érinti az emberiséget, a munka embereinek reményeitől, aggodalmaitól — nem veszik észre, vagy legalábbis úgy tesznek, mintha nem vennék észre, hogy Földünkön hatalmas változások mennek végbe, és nem hisznek abban, hogy a népek akarata képes megakadályozni a termonukleáris háború kitörését"* — mondja a szovjet kormánynyilatkozat a visszautasító kínai álláspontban kapcsolatban.

Az ember csak csodálkozni tud azokon a logikai bakugrásokon, amelyek már első pillantásra felfedezhetők a kínai álláspontban. A kínai kormánynyilatkozat — nyilván azért, mert a békével, a nemzetközi viszonyok általános megjavításával kapcsolatos kínai álláspont az elmúlt hetekben, a kínai vélemények nyilvánosságra kerülésével egyidőben, teljesen elszigetelődött — most a nukleáris leszerelésről szóló „saját" programmal lép fel. Csakhogy ez a program nem új, a benne foglaltak (a külföldi támaszpontok leszerelése, nukleáris fegyvermentes övezetek teremtése, a nukleáris fegyver elterjedésének megakadályozása, minden atom-

Digitized by Google

fegyver-kísérlet beszüntetése, az összes nukleáris fegyverek betiltása és megsemmisítése) esztendők óta megtalálhatók *a Szovjetuniónak és a többi szocialista országnak* az ENSZ előtt és másutt nyilvánosságra hozott javaslataiban.

Mi magyarázza tehát az „új, radikális" kínai javaslatokat? Hiszen egyes kínai személyek nemrég még „papírtigrisnek" nevezték a termonukleáris fegyvert! Hiszen a KKP már idézett június 14-i levelében ez áll: „Most azonban bizonyos személyek azt hangoztatják, lehetséges »általános és teljes leszerelés« révén létrehozni a »fegyver nélküli és háborúk nélküli világot«, ugyanakkor, amikor még létezik az imperializmus és az ember még kizsákmányolja az embert. Ez merő ábránd." De a kínai kormánynyilatkozat most *éppen ennek az „ábrándnak" a megvalósítását* ajánlja — igaz, hogy a jól ismert *szovjet javaslatok alapján.* Itt valóban lehetetlen logikát találni!

A kínai nyilatkozat kijelenti, hogy az összes nukleáris kísérleteket be kell tiltani, a föld alattiakat is, s mert ez még nem történt meg, mert egyelőre csak az első lépést tettük meg, „csalásnak" bélyegzi a moszkvai megállapodást. Áradikális, türelmetlen álláspont ez, amely a részleges atomcsend-egyezményt „az imperializmus előtti kapitulációnak" nevezi, s arra a nemzetközi kapcsolatokban teljesen megengedhetetlen álláspontra helyezkedik, hogy „mindent vagy semmit".

Vajon végig ilyen „következetes" a kínai álláspont? Egyáltalán nem az. Egy későbbi mondata már *mást mond:* „Hatékony gyakorlati intézkedéseket kell hozni, hogy *lépésről lépésre* (kiemelés tőlem. — G. M.) meg lehessen valósítani a nukleáris fegyverek teljes betiltását és teljes elpusztítását, a nukleáris háború megakadályozását és a világbéke védelmét." Miféle logikai bukfenc az, hogy a kínai kormány *„határozottan ellenzi a szerződést, amely árt az egész világ népei érdekeinek és a világbéke ügyének"* — de ugyanaz az okmány, amely ezt a felháborító megállapítást teszi, *„lépésről lépésre"* megvalósítandó intézkedéseket kíván? Egy kínai közmondás szerint egymérföldes utat is csak akkor lehet megtenni, ha megtesszük az első lépést. Elfelejtették volna ezt a régi közmondást Pekingben, hogy aztán újra felfedezzék? Milyen „logika" az, hogy a kínai kormánynyilatkozat kijelenti: „a szovjet kormány politikája a háborús erőkkel való szövetség politikája" — majd lényegében *ugyanazokkal az érvekkel* hadakozik az egyezmény ellen, mint Goldwater szenátor, Teller, de Gaulle vagy Kai Uwe von Hassel?

Vajon milyen arccal veszik tudomásul a pekingi irat szerzői egyes nyugati lapok megállapításait? A párizsi, kormánypárti *Paris Presse* megelégedéssel számol be arról, hogy *a kínai vezetők csatlakoznak de Gaulle tábornok álláspontjához.* „Franciaország és

Digitized by Google

Kína azonosan ítéli meg a moszkvai szerződést" — írja a lap. A torinói *Stampa* így ír: *„A gaulle-ista Franciaország és a kommunista Kína között különös összejátszásnak vagyunk tanúi."* A *Die Zeit* című hamburgi hetilap már egyenesen arra gondol, hogy *„Kína támogathatná a Német Szövetségi Köztársaságot a Szovjetunióval szemben"*, s beszámol arról, hogy a bonni militaristák egyes csoportjai úgy vélik, új szövetségest találnak majd Kínában. Ide vezet a kínai álláspont: a nyugati világ legreakciósabb elemeinek helyesléséig!

A kínai álláspont káros, veszélyes, hamis. A béke erői az atomcsend-egyezményt nem „kapitulációnak", hanem *olyan részeredménynek tekintik, amely alapja lehet a továbblépésnek.* Hruscsov elvtárs azt mondotta: *„A szovjet kormány... úgy véli, hogy most, a nukleáris fegyverkísérletek megtiltásáról szóló megegyezés eredményeként olyan kedvező lehetőségek nyílnak, amelyek között előbbre lehet vinni az alapvető nemzetközi kérdések megoldását. Ehhez azonban további olyan erőfeszítésekre van szükség, amelyek lépésről lépésre elvezetnek a béke megszilárdításához..."*

Lépésről lépésre: ez a szovjet politika, a szocialista országok politikája a vitás nemzetközi kérdések megoldásában. A békét akaró emberiség abban a tudatban üdvözölte nyílt szívvel a moszkvai megállapodást, hogy a szovjet erőfeszítések, a következetes és elvi szovjet külpolitika javaslatai alapján *további eredmények, újabb megállapodások* követik majd ezt, újabb lépések a jó úton, a béke megszilárdításának útján.

Digitized by Google

Eszmei harc — eszmék nélkül

Írta: **DARVASI ISTVÁN**

Jóllehet a kommunisták soha, egy pillanatra sem szűnnek meg hirdetni eszméiket, harcukban az utóbbi időben szemmelláthatóan nagyobb lett az ideológiai terület fontossága. Ezt tapasztalhatjuk úgyszólván valamennyi szocialista országban, de ugyanezt fedezhetjük fel a két társadalmi rendszer küzdelmében is.

Az ideológiai harcot voltaképpen két, egymástól nem függetleníthető részre oszthatjuk. Az egyik feladat az, hogy ahol a munkásosztály már hatalomra jutott, ott uralkodóvá tegyük a marxista—leninista ideológiát az emberek gondolkodásában, a tudományokban és a kultúrában, és — ennek a feladatnak részeként — küzdjünk az emberi gondolkodásban élő burzsoá ideológiai maradványok ellen. A másik, nem kevésbé fontos feladat az, hogy a marxista—leninista ideológiát fegyverként alkalmazzuk a két társadalmi rend küzdelmében, értve ezen mind a kapitalista országokban folyó osztályharcot, mind pedig a két világrendszer harcát. E feladatok megoldását ma megkönnyíti az, hogy a marxista—leninista ideológiának a burzsoá ideológia ellen nemzetközi méretekben vívott harca a megvalósult szocializmusra, a szocialista világrendszerre, annak eredményeire, tehát a gyakorlattá vált marxizmusra támaszkodik.

A marxizmus—leninizmus a kapitalizmus, a burzsoázia ellen osztályharcot folytató munkásosztály ideológiája, az ideológiai harc tehát természetszerűleg osztályharc. Vitatkozni sem lehet annak igazságán, hogy aki az ideológiák békés egymás mellett élését hirdeti, az voltaképpen lemond az osztályharcról. Így van ez a szocialista országokban is és a nemzetközi méretű oszályharcban is. Sőt, mivel a szocialista országok legtöbbjében már osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, megszűntek a kibékíthetetlen osztályellentétek és átalakult a társadalom szerkezete, ezért itt az ideológiai harc és az építő munka lényegesen megelőzi fontosság tekintetében a volt osztályellenség elleni megtorlást.

Digitized by Google

A szocialista országok a békés egymás mellett élés politikájának alapján állnak, békés versenyben akarják legyőzni a kapitalizmust. A békés versenyhez pedig hozzátartozik az eszmék, a tényekkel igazolt eszmék küzdelme is. Nyilvánvaló, hogy a békés egymás mellett élés, a békés verseny körülményei között nem csökken, hanem növekszik az ideológiai küzdelem jelentősége.

Az ideológiai harcnak nemcsak a szocialista országok tulajdonítanak az utóbbi időben hangsúlyozott fontosságot, hanem a tőkés országok politikusai és ideológusai is. Aligha kell bővebben magyarázni, hogy miért. Gondoljunk csak arra, hogy megváltoztak a világpolitikai erőviszonyok, és hogy e változásnak a hatása mindinkább érezhető a vezető tőkés országok kormányainak politikáján. Napi politikai tények is tanúskodnak ma már arról, hogy a vezető tőkés országok kormányai továbbjutottak az erőviszonyok megváltozásának puszta felismerésénél. Nemcsak arról van ma már szó, hogy a nemzetközi burzsoázia józanabb vezetői bukottnak tartják a szocialista országok úgynevezett felszabadításának, azaz a kapitalista rendszer erőszakos visszaállításának politikáját, hanem arról is, hogy általában kijózanítólag hatott rájuk a nukleáris fegyverek és a hordozórakéták birtoklásában a Szovjetunió javára bekövetkezett erőeltolódás és általában az erőviszonyok megváltozása: most már mindinkább kockázatosnak és a kapitalista rendszer léte szempontjából is veszélyesnek ítélik meg a háborút.

Napjainkban azonban mind bonyolultabbá válik a szocializmus elleni eszmei harc is. A burzsoázia mindig félt a szocializmustól, de távoli veszedelemnek tartotta azt mindaddig, amíg a gyakorlatban is be nem bizonyosodott, hogy lehetséges hatalmának végérvényes megdöntése. Nőtt a félelme akkor, amikor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme megdöntötte a kapitalizmust Oroszországban. De nem is lehet ezt a félelmet ahhoz a rettegéshez hasonlítani, amelyet a burzsoázia most érez, amikor már létezik és erősödik a szocialista világrendszer és amikor a kommunizmus, a szocializmus, a XX. és a XXII. kongresszuson a torzításoktól megtisztított leninizmustól felfrissülve, a tömegek számára mind vonzóbbá és számukra mind veszélyesebbé vált. Erősödnek, sikereket érnek el a kommunizmust, a szocializmust építő országok és izmosodnak, mind nagyobb befolyásra tesznek szert a kapitalista országokban a kommunista pártok. Hódít a szocializmus gondolata, a nem kapitalista fejlődés eszméje a gyarmati sorból felszabadult ázsiai, afrikai és a függetlenségükért küzdő latin-amerikai országokban. A tőkések mindinkább arra kényszerülnek, hogy harcoljanak a tömegekért. Mindent elkövetnek, hogy visszatartsák, vagy visszahódítsák az embereket a szocializmustól.

A marxizmus—leninizmus ereje igazságában van. Abban, hogy helyesen felel azokra a nagy társadalmi kérdésekre, amelyekre az

Digitized by Google

emberiség évezredek óta keresi a választ, és amelyekre a marxizmus előtt a legjobb elmék is csak részben tudtak felelni, anélkül azonban, hogy megoldást, kiutat tudtak volna mutatni. A marxizmus visszaadja az emberek hitét abban, hogy érdemes élni, kiutat mutat a tőkés társadalom zsákutcájából, távlatot tár az emberiség elé. A burzsoázia fél a marxizmustól, amely helyes választ ad korunk bonyolult társadalmi problémáira és ezzel megragadja a tömegeket. Fél a marxista elmélettől, amelynek igazsága valóban az élet próbakövén bizonyosodott be. Nem fél azonban a forradalmi frázisoktól, mert van annyi esze, hogy tudja: ezek nem sok kárt tesznek a kapitalista rendben. Valóban: nem a frázisok, hanem a megváltozott erőviszonyok késztették az imperializmust arra, hogy legalábbis felismerje — ha még nem is ismeri el teljes egészében — a háború politikájának reménytelenségét. Elveszítenénk az igazság adta erőnket, ha nem nyújtanánk perspektívát az emberiség száz és százmillióinak, vagy ha mi sem tudnánk mást nyújtani, mint a háború perspektíváját. Mondjuk csak ki nyugodtan, hogy az imperialisták az SZKP XX. és XXII. kongresszusán kibontakozott igazi leninista politikától félnek és attól, amit ez a politika hozott: a szocialista országok gyors fejlődésétől, a megváltozott erőviszonyoktól, a nemzetközi munkásmozgalom erősödésétől, a felszabadult és a szabadságukért küzdő, harcukban a szocialista világrendszer erejére támaszkodó népektől.

Különös, hogy amikor az imperialisták már félni kezdenek a békés versenytől, akadnak magukat kommunistának valló emberek, akik vitatják a békés egymás mellett élés politikájának helyességét. Amikor mind több tőkés látja be józanul a háború teljes kilátástalanságát, akkor kezdik egyes, magukat kommunistának nevező emberek kilátástalannak tartani a békés egymás mellett élést. Vajon miért indítottak eddig mindig háborút az uralkodó osztályok? A feltétlen győzelem biztos, vagy legalábbis biztosnak vélt reményében. Most épp az az új dolog, hogy számukra végleg szertefoszlott a feltétlen győzelem és egyáltalán a győzelem reménye. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi burzsoázia egésze még korántsem mondott le a háborúról. Az is nyilvánvaló, hogy a háború teljes kilátástalanságát sem látja be. Hiszen, ha így volna, nem kellene fegyverkeznünk. A nemzetközi burzsoázia köreiben azonban ma már tagadhatatlanul két irányzat létezik: egyfelől a józanabbak, másfelől a „veszettek" irányzata. A józanabbak azok, akik most új harci módszereket keresnek a szocializmussal szemben. E módszerek egyike az ideológiai küzdelem. Az most a kérdés, hogy e küzdelemben mit állítanak ők szembe „ideológia" néven a marxizmus—leninizmus eszméivel.

A válasz viszonylag egyszerű. Mivel pozitív mondanivalójuk nincs és nem is lehet, az, amit ők ideológiai harcnak neveznek,

Digitized by Google

nem más, mint a kapitalizmus gátlástalan, eszközökben nem válogatós, erkölcsi normákat nem ismerő propagandája, *közönséges ideológiai kártevés.* Az észmei szegénységet maga Kennedy is elismerte a még elnökké választása előtt megjelent „The Strategy of Peace" („A béke stratégiája") című könyvében, így kiáltva fel: „Nagyobb szükségünk van az észme hatalmára, mint atomerőre, levegőre, pénzügyi vagy ipari hatalomra!" Az pedig, hogy nem túlzás vagy elfogultság vezet bennünket, amikor a nemzetközi burzsoázia által vívott észmei harcot kártevésnek nevezzük, kiderül a Military Rewiew című amerikai katonai folyóirat 1961 márciusi számának abból a mondatából, amely a következőképpen határozza meg a kommunizmus elleni „lélektani hadviselés" céljait: „Le kell járatni, ki kell szorítani és semlegesíteni kell az ellenséget, szét kell zúzni a konkurrens ideológiát és politikailag le kell gyengíteni annak híveit."

Vizsgáljuk most meg röviden *a burzsoá ideológiai diverzió módszereit.* A „hidegháború" szakemberei három fő módszerre esküsznek. Az első — az a burzsoá felforgató propaganda, amelyet hivatalos propaganda-szervek és más állami intézmények folytatnak. A második — az állami szervek megbízásából különböző fedőszervek és magánszemélyek által űzött ideológiai diverzió. A harmadik pedig — az úgynevezett „fekete" propaganda, amely vagy nemlétező „ellenzéki" elemeknek tulajdonított nézeteket terjeszt a szocialista országokban, vagy titkos rádióadókat tart üzemben és megpróbálja elhitetni róluk, hogy ezek valamely szocialista ország területén működnek, vagy pedig közönséges rémhírterjesztéssel, zavarkeltéssel, pánikkeltéssel foglalkozik.

Szenteljünk most némi figyelmet a „lélektani hadviselés" és az ideológiai diverzió *apparátusának.* Úgy hisszük legjobb, ha főképpen az imperializmus fő ereje és az antikommunizmus központja, *az Amerikai Egyesült Államok* propaganda-apparátusát vizsgáljuk meg. Méreteiről eleget mondana az is, ha csak annyit tudnánk, hogy az Amerikai Egyesült Államok évente félmilliárd dollárnál is többet fordít külföldi propagandára. Wilson P. Dizard, „The Strategy of Truth" („Az igazság stratégiája") című, 1961-ben megjelent könyvében azt írta, hogy az elmúlt tíz esztendőben az Egyesült Államok egész külpolitikai apparátusát úgy szervezték át, hogy minél nagyobb hatást tudjon gyakorolni a külföldi közvéleményre.

Az Egyesült Államok propaganda-szervei között az 1953-ban alapított és ma több mint 11 ezer embert foglalkoztató USIA ügynökség foglalja el a központi helyet. Az USIA tevékenysége 94 or-

Digitized by Google

ságra terjed ki és körülbelül 230 úgynevezett tájékoztatási központtal rendelkezik. Költségvetése az elmúlt két-három évben mintegy 50 százalékkal emelkedett, és elérte az évi 150 millió dollárt. Az USIA a tömegek befolyásolásának egész sereg eszközét használja fel. Összesen 79 lapja és folyóirata áll a kommunizmus elleni küzdelem szolgálatában, emellett számos országban fedőnév, helyi lakosok neve alatt tart kezében lapokat, ezenkívül óriási rádióhálózattal is rendelkezik. Kezében van az „Amerika Hangja" néven működő rádióhálózat, amelynek Amerika területén 30, külföldön pedig 57 rádióállomása van; ezek közül a legtöbb a szocialista országokkal határos államokban. Az „Amerika Hangja" naponta 80 órán át, 37 nyelven sugároz adásokat, ebből 56 órai adást egyenesen a szocialista országok számára. Ugyancsak az USIA tartja fenn a hírhedt nyugat-berlini RIAS-adót.

Mondanunk sem kell, hogy az Amerikai Egyesült Államok és más tőkés országok felderítő szervei is közvetlenül részt vesznek az ideológiai diverzióban. Ezeket a legveszélyesebb és a legaljasabb „lélektani hadműveletekre" specializálják, amelyeket titkos ügynökségek és más különleges felderítő szervezetek segítségével hajtanak végre. A hadügyminisztériumok és a katonai felderítő szervek készítik elő háború esetére a felforgató lélektani akciókat.

Az imperializmus állami propaganda-szervei mellett számos nem állami szervezet és intézmény is részt vesz az ideológiai kártevés munkájában. Ezekre egyfelől azért van szükség, hogy kiszélesítsék az ideológiai támadás frontját, másfelől azért, hogy segítségükkel leplezzék a különösen veszélyes és sokszor bűnös akciókat. Ezen nem állami szervek közé tartozik mindenekelőtt az úgynevezett Szabad Európa Bizottság és annak rádióhálózata, a hírhedt Szabad Európa Rádió. Ugyancsak ide tartozik „A bolsevizmus alól való felszabadulás amerikai bizottsága" és annak rádióhálózata, amely „Szabadság-adó" néven a Szovjetunió népeinek nyelvén sugároz felforgató propagandát. A szocialista országokból elszökött politikai emigránsok az állami kézben levő, vagy magánszervezetekként működő felderítő, vagy lélektani hadviselési tevékenységgel foglalkozó szervezetek szolgálatában állnak.

Az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezte egy egész sor nemzetközi antikommunista szervezet életrehívását. Ezek közé tartozik „A népek antibolsevista blokkja", „Az ázsiai népek antikommunista ligája", és „A kontinens védelmének amerikaközi konföderációja". A nyílt antikommunista központok mellett vannak az Amerikai Egyesült Államokban olyan intézmények is, amelyek szintén antikommunista propagandát folytatnak ugyan, de a nyilvánosság előtt jótékonysági, kulturális, közművelődési, vallási vagy kutató szervekként szerepelnek. Ilyen például az „Erkölcsi újrafelfegyverzés" szervezete, amely a hivők között fejti ki tevékeny-

Digitized by Google

ségét, a „Congress for Cultural Freedom" („A kultúrá szabadságáért küzdő kongresszus"), amely az értelmiség körében fejti ki antikommunista tevékenységét. Közreműködnek az antikommunista propagandában és pénzelik azt a különböző nagy pénzügyi alapok, így például a Ford-alapítvány, a Rockefeller-alapítvány és más, nagytőkések által létrehozott pénzügyi alapok.

Az Amerikai Egyesült Államok egész propaganda-gépezetét az elnök irányítja, a mellette működő konzultatív testület, a Nemzetbiztonsági Tanács segítségével. A felforgató propaganda gyakorlati koordinációjával egy a Nemzetbiztonsági Tanács mellett működő főhatóság foglalkozik, amely magában foglalja a külügyminisztérium, a hadügyminisztérium és a különböző legfőbb propagandaszervek képviselőit. A szocialista országok elleni ideológiai harc fokozása érdekében az elnök mellett létrehozták mindezeken kívül a lélektani és politikai hadviselés úgynevezett törzskarát is.

A koordináló szervek azt tekintik egyik feladatuknak, hogy összeegyeztessék a felforgató propagandát a külpolitikai tevékenység különböző válfajaival és különösen a felderítéssel. Mint azt számos burzsoá szociológus vallja, az ideológiai diverzió akcióinak jó lebonyolítása alapos előzetes felderítő munkát kíván. Ezért például az USIA az amerikai felderítő szervekkel együtt feldolgozta 75 olyan idegenvezető tapasztalatait, aki a moszkvai amerikai kiállításon dolgozott, ennek segítségével kiadták a Szovjetunióban folytatandó propaganda instrukcióit. Ide tartozik még az is, hogy 1959-ben Amerikában létrehozták a „Szovjetunióba utazó amerikaiak tájékoztató központját" azért, hogy a Szovjetunióba utazó amerikai turistákat felforgatásra tudják használni. Kennedy elnök Robert nevű öccse, aki jelenleg az igazságügyminiszteri tisztet tölti be, egy olyan szemináriumon, amely a külföldre utazó amerikai diákok úti programjának kidolgozásával foglalkozott, nyíltan kijelentette: „Ha nem tudnak agitálni Amerika mellett, akkor legjobb, ha itthon maradnak!"

•

Nem tárgyaljuk itt részletesen azt, hogy az elmondottakon kívül más tőkés országokban még hány millió dollárt, fontot, frankot és márkát fordítanak, hány úgynevezett intézetet, hangzatos nevű szervezetet és bizottságot, különböző nyelvű lapot, folyóiratot, rádióállomást tartanak fenn a kapitalizmus védelmére és a kommunizmus elleni „eszmei harcra", azaz a szocialista országok elleni tisztességtelen propagandára. Ehelyett vizsgáljunk most meg részletesebben egyetlen dokumentumot: *Alard von Schacknak*, a bonni *Aussenpolitik* című folyóiratban a múlt év novemberében megjelent cikkét. A cikk önmagában talán nem volna jelentős, de mégis

Digitized by Google

érdemes foglalkozni vele azért, mert mintegy összefoglalja és akaratlanul le is leplezi a tőkés világnak a szocializmus elleni „eszmei harcát".

„A koegzisztencia szellemi harca" címmel megjelent cikk szerint a szocialista országok békés egymás mellett élési politikája az atomkor szülötte. A szerző úgy véli, hogy csak az atomkor indokolja a békés egymás mellett élés politikáját, az puszta „taktika", semmi más. A szocialista országok — okoskodik a szerző — lemondtak ugyan a háborúról, de minden módon igyekeznek „gazdaságilag ártani a kapitalista államoknak", ezek lakosait pedig „el akarják idegeníteni államformájuktól".

Schack arról ír, hogyan lehetne megvédeni a tőkés rendet a szocialista forradalomtól, és miképpen lehetne visszaállítani a kapitalizmust a szocialista országokban.

Mondanunk sem kell, hogy Schack tagadja azt, helyesebben szólva, vak azzal szemben, hogy az osztályharc minden osztálytársadalomnak belső törvényszerűsége, és hogy a kommunista mozgalom, a forradalmi mozgalom szükségszerűen mindenütt létrejön, ahol ma a világon osztályharc folyik. Ehelyett inkább úgy állítja be a dolgokat, hogy a szocialista országok beavatkoznak a tőkés országok belügyeibe, tőkés részről viszont nincs semmiféle beavatkozás.

A cikk kiindulópontja tehát gyökeréig hamis, sőt nemcsak hamis, hanem szemforgató és képmutató is. Azt állítja ugyanis, hogy ők — ha belemennek is a szellemért, az emberi lélekért folyó küzdelembe — „etikai okokból" nem alkalmazhatják az ellenfél, azaz a szocialista államok minden eszközét. Ezt érdemes jól megjegyezni, mert később még találkozunk vele.

Megállapítván tehát, hogy atomkorban élünk és az ideológiai szféra lett az egyik fő harci terep — ami különben igaz —, kifejti, hogy ezen a terepen ők is mozoghatnak.

Schack *aktív*, nem pedig védekező harcot javasol az ideológiai küzdelemben. Az ő fő fegyverük ebben — mondja — „a szabadsággondolat minden formájának terjesztése", ami szerinte számukra lehetséges, számunkra pedig nem. E nagy önbizalom ellenére ugyanitt rezignáltan jelenti ki, hogy nem feltétlenül a „jobb ügy győz", győzhet a „robosztusabb, a jobban szervezett" is. Ez feltűnően hasonlít ahhoz, amikor Kennedy elnök eszmékért kiált.

A szerző a maga módján elemzi a proletariátus vezető pártjának harci módszereit. Itt mindjárt kiderül, hogy meglehetősen ostobán, porosz hivatalnok, rendőrtisztviselő módjára gondolkodik, és nem jutott tovább Bismarck hírhedt 1878-as kivételes törvényénél, a kutya-törvénynél. Így írja is le a társadalmi harc, az osztályharc, a forradalom marxista—leninista taktikáját. Írásában olyanok a kommunisták, mintha a Holdból pottyantak volna a Földre: ide-

Digitized by Google

genek az emberi társadalomtól. Így természetesen a szerző képtelen megmagyarázni — igaz, meg sem próbálja —, hogyan jön létre a forradalom, milyen társadalmi okai vannak. Megelégszik azzal, hogy a kommunisták valamiféle összeesküvők. Még világosabban: körülbelül úgy képzeli el a dolgot, hogy a kommunizmus olyan fertőző betegség, amely csak legyengült, ellenállásra képtelen társadalmat tud megtámadni. Ebből a kapitális ostobaságból azt a következtetést szűri le, hogy „fel kell kutatni az ellenfél gyenge pontjait és ki kell dolgozni a koegzisztencia szellemi arcának koncepcióját".

Vajon ostoba alapból kiindulva csak ostoba koncepciót lehet-e kidolgozni? Egyáltalán nem! Ami azonban nem ostoba, az még nem feltétlenül becsületes. Észre kell venni, hogy a szerző semmiképpen sem lebecsülhető, körmönfont, ravasz és persze becstelen, aljas taktikát ajánl.

A szellemi és gazdasági háborúban — mondja — vadnyugati állapotok uralkodnak és „ezt a kommunizmus tudatosan ki is aknázza". Vagyis: ők nem. Nos, gondoljunk csak az imént említett Szabad Európára, az Amerika Hangjára, a tudatos hazugságok, rágalmak tervezett és szervezett terjesztésére, vagy gondoljunk a szocialista országok fejlődésének, eredményeinek teljes ignorálására. Úgy látszik, ezek az ő etikájukkal összeférő eszközök.

Nézzük most magát a koncepciót. Először arról esik szó, hogyan kell megakadályozni a társadalmi haladást a tőkés országokban. „Első feladatunk — írja —, hogy megakadályozzuk a forradalmi helyzet kialakulását és ahol ilyen már van, annak kiéleződését. S ez hogyan történik? Mindenekelőtt egészséges és kiegyensúlyozott társadalmi törvények megteremtésével a szabad világ országaiban. Az úgynevezett társadalmi ellentéteket folyamatosan fel kell számolni. A kommunizmus által különösen fenyegetett országokban ajánlatos a munka-béke feltétlen fenntartása, a szociális partnerek közötti kompromisszumok megkötésének útján... Ezen túlmenően szükségessé válhat, hogy ezen országok kormányai a lehető legszélesebb társadalmi bázissal rendelkezzenek, a szélsőséges erők kizárásával, ahogyan ez szükségállapot vagy háború idején lenni szokott. Olyan rendszert kell kultiválnunk, amely nem annyira pluralista rendünk különbségeit, mint annak összhangját hangsúlyozza. A nyugati államok között lehetőleg meg kell szüntetni a nemzeti ellentéteket és határokat, nemzetek feletti intézményeket kell létesíteni, amelyekre átruházandók a szuverenitás egyes jogai, és esetleg központi intézményeket kellene felállítani a kommunista harci módszerek és az ellenük való védekezés tanulmányozására."

Tehát demokrácia, de a „szélsőséges erők", vagyis a baloldal, a munkásosztály forradalmi osztályképviseletének kizárásával;

Digitized by Google

Demokrácia azoknak, akik megbékélnek a polgári renddel. Az „úgynevezett társadalmi ellentétek fokozatos felszámolása", de a burzsoázia által kijelölt határok között, úgy, hogy ezt maga a burzsoázia intézze és ebbe a forradalmi erők ne szólhassanak bele. Evégett létre kell hozni a monopoltőke nemzetközi harci szervezeteit és csendőrségét, — mint olvassuk — „a kommunista harci módszerek és az ellenük való védekezés tanulmányozására". Lám, hogyan terjesztik ők „a szabadság-gondolat minden formáját"!

A forradalmi erjedéssel és a tömegek politikai tudatosodásával a szerző receptje szerint „a kommunista jelszavak leleplezését" kell szembeállítani, és ezzel együtt „a közélet minden fontos pozíciójából el kell távolítani a kommunista beszivárgást tudatosan vagy akár nem-tudatosan szolgáló személyeket". Meggyőzés tehát, agitáció, amelynek — hogy hatásosabb legyen — a terror, a csendőrség és a demokratikus szabadságjogok megnyirbálása ad nyomatékot. El kell ismerni, világos koncepció. Csak éppen nem valami új.

•

Mindez eddig, hogy úgy mondjuk, a belpolitika szférája, vagyis a még hatalmon levő burzsoázia védekezése a szocialista forradalom ellen. Most következik a másik terrénum: a harc *a szocialista országok társadalmi rendjének megdöntéséért.*

„A kommunista támadás elhárítására vonatkozó minden megfontolásunknál sokkal fontosabb saját szellemi offenzívánk tervezése — mondja a cikk. — Különbséget kell tennünk a támadás módszerei és eszközei között attól függően, hogy saját országunkról van-e szó — ahol az ellenfél már jelen van —, vagy pedig kommunisták által kormányzott államról beszélünk. Az első esetben a cél korlátozott, s lépésünknek ellentámadás jellege van, vagyis fel kell számolni a betörést. A második esetben arra kell törekednünk, hogy nagyobb szellemi területet hódítsunk meg, illetve hódítsunk vissza, s ezzel az ellenfelet végérvényesen kiszorítsuk a lakosság tudatából, mint ahogyan ő is ezt akarja tenni velünk."

A lényegnél vagyunk tehát. Belpolitikailag az eset egyszerűbb. A szellemi megdolgozás ott csak afféle pótléka a rendőri műveleteknek, a demokratikus jogok nyílt megrablásának. Más az eset ott, ahol a burzsoázia már elveszítette hatalmát.

A háború kockázatos számukra. A kommunista államokban föld alatti ellenforradalmi aknamunka — mint a szerző megállapítja — „csak korlátozottan lehetséges". A szocialista országok belső demokráciájának korlátozása nem áll módjában a burzsoáziának, és mint a propaganda kiviteli cikke, természetesen nem is használható. Marad tehát a szellemi szféra, az ideológiai terület. Ott kell küzdeni, de nem azért, hogy ideológia győzzön le ideoló-

Digitized by Google

giát, hanem az ideológia fogalmát csaléteknek használva, azért, hogy a kapitalizmus visszahódíthassa pozícióit.

A kommunista államok — siránkozik a szerző — „jobban elzárják magukat a külvilágtól és így megakadályozzák tömegeik tudatának befolyásolását. A koegzisztencia korszakában azonban ez kölcsönös egyezményekkel elkerülhető". Azaz: rendőri módszerekkel is üldözni kell a haladó erőket és a haladó gondolatot a tőkés országokban, de ki kell használni a szocialista országok békés egymás mellett élési politikáját, gazdasági és kulturális együttműködési készségét, visszaélni azzal, hogy ők — az ismert, a felszabadítási politika kudarcát követő úgynevezett fellazítási politika jegyében — szabadon csempészhessék be ellenforradalmi eszméiket ezekbe az országokba. Még világosabban: külső okokra fogni, kommunista felforgatásnak minősítve rendőri ügyként elintézni a tőkés országokban a dolgozó tömegek osztályharcát, a monopóliumok elleni küzdelmét, antifasiszta küzdelmét, békeharcát, még akkor is, ha ezzel lerántják a leplet a polgári demokráciáról — de egyben kiviteli cikk alakjában a demokrácia klasszikus mintájaként reklámozni ugyanazt az árut a szocialista országokban.

Már ez is eleget mondana a Nyugat által hirdetett ideológiai békés egymás mellett élés céljairól. Ez azonban még nem minden.

A szerző a burzsoázia szellemi fegyverzetét vizsgálgatva arról panaszkodik, hogy „a nem kommunista világ valóban veszélyes gyengesége a szellemi és szervezeti összefogás hiányában rejlik". „Hiányzik — írja — az összefogása annak, ami közös szellemi tulajdonunk, hogy ezzel a kommunista világban térítőkként működhessünk."

Persze, ez a szellemi tulajdon nem valami gazdag; mint L. F. Iljicsov mondta az SZKP Központi Bizottságának ideológiai plénumán, sablonokból áll. Az első sablon szerint a társadalmi fejlődés marxista—leninista elemzése a „régi kapitalizmus" példáján alapszik, de ma már elavult, mert az „embertelen kapitalizmus" már a múlté, és a szocializmus semmivel sem humánusabb, mint a mai kapitalizmus. Ezt már ismerjük. A második sablon szerint a kapitalizmus „újjászületett", és nem ismeri többé sem a társadalmi konfliktusokat, sem a „régi" burzsoá társadalom egyéb bajait. Az osztályok közötti határvonal elmosódott, és az új kapitalizmus a magánvállalkozás körülményei között megvalósította az általános jólét, az egyenjogúság, az egyéni szabadság eszményeit. Ez is igen ismerős. A harmadik sablon szerint a szocializmus, amikor felszámolja a magántulajdont és a magánvállalkozást, ezzel megfosztja a társadalmat az élettevékenység ösztönzőjétől, és ezért kénytelen „totalitárius módszerekhez" folyamodni, konfliktust teremt az ember és a termelés között, megszüntette „a fogyasztók szuverénitását", semmibe veszi az emberek anyagi és szellemi igényeit, el-

Digitized by Google

nyomja a személyiséget. Ez sem valami új nézet. És végül a negyedik sablon azt hirdeti, hogy a szocializmus és a kapitalizmus, a közöttük fennálló gyökeres különbség ellenére, egyazon irányban fejlődik, „az általános ipari fejlődés kényszerítő gazdasági parancsa" fokozatosan a két rendszer „hibridizációjához", „szintéziséhez" vezet, kialakul az egységes, „vegyes" társadalom, mégpedig oly módon, hogy a szocializmus „belsőleg megváltozik", a kapitalizmus pedig bizonyos „korszerűsödésen" megy keresztül. Természetesen ennek a negyedik sablonnak sincs semmi köze a valósághoz, és mind a négy, egyébként egymással összefüggő sablon közönséges szociális demagógia. Mindössze ennyi az, amit — Schack kifejezése szerint — „közös szellemi tulajdonként" össze lehet foglalni.

Ami a forradalmi munkásmozgalom és a szocialista országok elleni harcot illeti, a szerző a következőkben foglalja össze a teendőket: a forradalom lehetőségeinek tanulmányozása a kapitalista országokban, és különösen az ellenforradalom lehetőségeinek kutatása a kommunista országokban; megfelelő ellenforradalmi jelszavak kiválasztása; alkalmas személyek kioktatása a kommunizmus elleni szellemi harc különleges feladataira; az ellenforradalmi propaganda és agitáció központi irányítása; a nem-kommunista államok külpolitikájának egybehangolása közösen kidolgozott stratégia és taktika alapján. „Ahogyan a mi oldalunkon meg kell akadályozni a forradalmi helyzet kialakulását, a meglevőt pedig enyhíteni kell, illetve meg kell szüntetni, úgy a túloldalon, a koegzisztencia könyörtelen szellemi harcával, forradalmi helyzeteket kell teremteni és azokat »ki kell élezni«", A cél: a szocialista rend megdöntése.

Ideológiai békés egymás mellett élést hirdetnek kifelé, mondván: „Miért ne férhetne meg egymással a két ideológia?" Ez azonban átlátszó ravaszkodás. Befelé és kifelé egyaránt teljes nyíltsággal, kíméletlenül folytatják a harcot, mert csak egyetlen ideológiát hajlandók megtűrni: a kizsákmányolás szabadságának ideológiáját.

*

Ha mindeddig mégsem derült volna ki, hogy mennyire nincs szó eszmei harcról, akkor ez kitűnik abból, ami most következik és mindenre felteszi a koronát: „A modern propaganda minden eszközével lélektanilag ügyesen kell a kommunista államok közéletébe becsempészni eszméinket — írja a szerző. — A nemzeti különbségek, a vallási hagyományok és az emberi gyengeségek, kíváncsiság, női hiúság, szórakozási vágy kihasználásával elő kell mozdítani a közömbösséget a kommunista államvezetés céljaival szemben. A kommunista államvezetésre jellemző gazdasági, erkölcsi és más

Digitized by Google

visszásságokat könyörtelenül le kell leplezni abból a célból, hogy a lakosság passzív ellenállást tanúsítson („dolgozz lassan"), sőt szabotáljon. S ha a kommunista állam egyik-másik személy ellen eljár, akkor a jogtalannak látszó intézkedéseket lehetőleg nagydobra kell verni, hogy ezzel is rokonszenvet, illetve a kommunista renddel szemben újabb ellenszenvet lehessen kelteni. A kommunista állam szellemi dolgozóival kongresszusokon, utazásokon stb. fel kell venni a kapcsolatot. Ne kerüljük a vitákat. Ösztönözni kell a levelezést és a kulturális cserét, mert a Nyugat bízhat benne, hogy sok kommunista állam ifjúsága már a külvilág megismerésével és saját államvezetése eszméinek bíráló összehasonlításával eliidegenedhet. Ily módon a kommunista államok polgárai a nyugati eszmék tudatos vagy öntudatlan hordozóivá válnak, általános szorongó érzés alakul ki, s ez a feltétele annak, hogy erőszak alkalmazása nélkül megindulhjon a belső átalakulási folyamat. Ezt a természetes fejlődést szüntelen és az ellenfelet kifárasztó munkával kell gyorsítani."

Ez tömör kifejtése azoknak a módszereknek, amelyeket az imperialisták most, a „felszabadítási" politika nyilvánvaló csődje után alkalmaznak, és amelyeknek összessége a már említett fellazítási politikaként ismeretes. Így válik egy nyugati „eszmei harcos" cikkéből világossá, hogy a kapitalizmusnak egyáltalán nincsenek eszméi, de nem azért, mert nem foglalták össze „a közös szellemi tulajdont", hanem azért, mert ennek a társadalomnak filozófiailag, politikailag, és társadalmilag nincs és nem is lehet már emberi mondanivalója az emberiség számára. Teljesen megfelel ez annak a társadalomnak, amelyből sarjadt: a magántulajdon, a tőkés kizsákmányolás, a faji és nemzeti elnyomás, a háború és az ezekre épülő erkölcsi felfogás társadalmának. Nem nagy jellemek kellenek nekik, nem a legnemesebb emberi tulajdonságok, hanem a gyávák és a gerinctelenek, a legalantasabb emberi ösztönök, az anyagiasság, a szellemi igénytelenség, a megvásárolhatóság, az erkölcsi gyengeség. Az a szerző írja meg ezt, aki cikke elején még oly kínosan skrupulózus volt az etika kérdéseiben.

Mélységesen és százszorosan igaz N. Sz. Hruscsovnak az OSZSZSZK ipari és építőipari tanácskozásán elhangzott megállapítása: „Létrehoztuk az új világ építőinek egyöntetű, életigenlő társadalmát, hatalmas gazdaságot teremtettünk meg és erős hadseregünk van. Előállítottuk a rakétafegyvert, az atom- és a hidrogénbombákat, s az imperialisták most már félnek hozzánk nyúlni... Miben reménykednek még hát? Nos, megpróbálnak ideológiai befolyást gyakorolni ránk. Igyekeznek megingatni a szovjet emberek hitét abban, hogy győzelmünk kikerülhetetlen, megpróbálják maguk mellé állítani az eszmeileg ingatag embereket."

•

Digitized by Google

Schack cikke önmagáért beszél. Mégis, összefoglalásként érdemes hozzáfűzni néhány megjegyzést.

A cikkből mindenekelőtt az világlik ki, hogy az imperialisták voltaképpen nem mernek ideológiai harcba bocsátkozni, mert a lényegről, a tulajdonviszonyok, az osztályok, a faji és a nemzeti elnyomás, a háború és a béke létfontosságú kérdéseiről, egyszóval a társadalmi törvényszerűségekről semmit sem tudnak mondani. Ösztönösen érzik igazunkat és félnek tőlünk.

A szocialista országok eszméinek nincsen szükségük csempészutakra, fekete propagandára, mert a marxizmus—leninizmus az egész nemzetközi proletariátus, minden elnyomott és kizsákmányolt ideológiája. És ha az imperialisták letagadják eredményeinket, mert azok forradalmasítanak, annál ékesebb bizonysága ez eszméink igazságának. Társadalmi rendszerünk azért van fölényben, mert fölényben van az ideológiánk. Nincsen félni valónk a kapitalizmus ideológiájától. A világban történt változások, a szocializmus hódító útja, a kapitalista országok és a gyarmatok tömegeinek öntudatra ébredése, forradalmasodása, a szocialista országok eredményei messzire viszik, határokat nem ismerve mindenhová eljuttatják a marxizmus—leninizmus igazságát.

Mi a békés egymás mellett élés politikáját folytatjuk, kereskedni akarunk a kapitalista országokkal, szívesen cserélünk kulturális értékeket, érintkezést, idegenforgalmat akarunk. Szívesen találkozunk és vitatkozunk. Nem vagyunk annyira ostobák sem, hogy eleve elvessünk mindent, amit ma a tőkés országok tudósai, művészei létrehoznak. A marxista kritika fegyvere lehetővé teszi számunkra, hogy hasznosítsuk a hasznosíthatót. Nem ijedünk meg az eszmék becsületes szembesítésétől sem, mert miénk az igazság. Naivság volna azonban azt hinnünk, hogy a másik fél is megtartja a tisztesség normáit.

Sohasem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a békés egymás mellett élés politikája, a két rendszer békés versenye nem kizárja, és nem is tompítja az ideológiai harcot, hanem még nagyobb következetességet, éberséget, vitakészséget követel ebben a harcban, s parancsolólag írja elő, hogy jól használjuk eszmei fegyvereinket a burzsoá ideológia silány csempészáruival szemben.

Digitized by Google

Társadalmi haladás és békés egymás mellett élés

Írta: BENKE VALÉRIA

A nemzetközi politika kifejezései között egyre gyakrabban fordul elő és mind nagyobb jelentőségre tesz szert a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének fogalma. Azokban a beszédekben és dokumentumokban szerepel elsősorban, amelyekben a szocialista országok, a kommunista pártok vagy a haladó erők fogalmazzák meg a maguk követeléseit.

S most a munkásmozgalomban vita támadt arról, helyes-e a béke, a leszerelés követelése, helyes-e ezt a követelést a szocialista államok külpolitikájának általános vonalává tenni. A Kínai Kommunista Párt vezetői fordultak e politika ellen, azzal az indokolással, hogy amíg imperializmus van, a háborúk elkerülhetetlenek; a béke, a leszerelés jelszavai demobilizálják a tömegeket; a békés egymás mellett élés konzerválja a kapitalizmust, akadályozza a nemzeti függetlenségi harcot és a forradalmakat.

Annak eldöntésére, hogy ezek az aggályok mennyiben indokoltak, meg kell vizsgálnunk a fogalom tartalmát és — történelmi folyamatról lévén szó — eddigi tapasztalatait, hogy a megfelelő következtetéseket levonhassuk a társadalmi fejlődés menetére várható hatásáról.

A békés egymás mellett élés a nemzetközi politika olyan alapelve, amely szerint a különböző társadalmi rendszerű országok egy hosszabb történelmi szakaszban léteznek egymás mellett úgy, hogy lemondanak arról, hogy a vitás nemzetközi kérdések megoldása, illetve politikai céljaik elérése érdekében erőszakot alkalmazzanak — vagyis: lemondanak a háborúról.

Kinek a követelése ez és ki ellen irányul? Mivel a szocialista országok a nemzetközi problémák rendezése végett nem nyúlnak a háború eszközéhez, ez a követelés az imperialisták, a reakciós kormányok ellen irányul.

Digitized by Google

A kapitalista sajtó néhány éve még alig említette — s ha igen, csak gúnyos és elítélő hangsúllyal — a békés egymás mellett élést. Ehelyett a hidegháború, az erőpolitika, a „szakadék szélén táncolás" doktrináját próbálták népszerűsíteni. Az imperialista nagyhatalmak vezető politikusai — miközben általános békeóhajukat hangoztatták — úgy állították be a szocialista országok elleni háborút, mint amit megkövetel a „rab népek felszabadítása", a „nyugati életforma és a civilizáció védelme", a „demokráciák történelmi küldetése". Óvatosabb politikusaik a kommunista országok támadása esetére helyezték kilátásba a háborút, de még ők sem sok kétséget hagytak aziránt, hogy mi volna a „támadó fellépés", amelyet háborús oknak tekintenek: ha a nem szocialista országok valamelyikében szocialista forradalom törne ki, ha a szocializmus az ő „érdekszférájukban" is terjedne. Korlátoltabb embereik azonban nyíltan meg szokták mondani, hogy számukra a meglevő szocialista államok puszta léte is tűrhetetlen, hiszen így állandó a szocializmus terjedésének veszélye. Ezért csak egy módját látják problémáik megoldásának: a szocialista országok elleni pusztító háborút.

Az elmúlt években sok polgári politikus megtanulta és hangoztatja a „békés egymás mellett élés" kifejezést. E politikusok magatartásában a legtöbb esetben persze hiába keresnénk következetességet. Elég ebben a vonatkozásban Kennedyre utalnunk, aki legutóbbi nyugat-európai útja előtt a washingtoni egyetemen békés hangú beszédet mondott, s néhány nap múlva Nyugat-Berlinben már arról beszélt, hogy az Egyesült Államok minden eszközzel megvédi „a Nyugat jogait", és teljes támogatásáról biztosította a revansvágyó kancellárt. Mégis, e megnyilatkozásokban még így is jól kivehetők egy belső politikai harc körvonalai, amelyet a reális tényekkel jobban számoló kapitalista körök folytatnak a „veszettek", a mindenáron háborút követelők ellen.

Honnan ez a változás? Talán megjavultak a kapitalisták és legalábbis imperialista céljaikról lemondtak? Szó sincs erről. Sem az imperializmus, sem a kapitalisták *természete nem változott. A helyzetük változott meg,* a lehetőségeik — ez kényszeríti őket más magatartásra.

Az erőviszonyok változtak meg, mindenekelőtt azzal, hogy az imperialisták állig felfegyverzett hatalmaival szemben most nem szenvedő szegényemberek állnak, a puszta kezükkel, mint egy emberöltővel ezelőtt, hanem létrejött és világhatalommá vált, katonai tekintetben pedig — különösen rakétái révén — elsöprő fölényre tett szert a Szovjetunió, az első munkásállam. A szocialista országok sorának megszületése és folytonos gyarapodásuk, a gyarmati rendszer felbomlása és a nemzeti felszabadító mozgalmak kibontakozása, az osztályharc éleződése a kapitalista országokban és végül

Digitized by Google

a népek békemozgalma — ezek azok a nagy történelmi folyamatok, amelyek korunk valóságát meghatározzák. Ezek az összetevői annak a világban beállott változásnak, amelynek hatására az imperialisták kénytelenek megváltoztatni magatartásukat. A termonukleáris katasztrófa fenyegető képe a népek mindenkori békevágyát olyan követeléssé fokozta, amelyet figyelembe kell vennie minden, mégoly elszánt imperialistának is, akinek időnként ki kell állnia a tömegek elé és nyilatkoznia kell politikájáról.

Békét, leszerelést óhajtó nyilatkozatokban tehát nincs hiány. Minden vezető imperialista nagyhatalom valamilyen megnyilatkozásában találunk olyan deklarációkat, hogy ami őket illeti, nem óhajtanak háborút kirobbantani. Az ilyen nyilatkozatok azonban nem nyújtanak biztosítékot az embereknek. A népek olyan helyzetet kívánnak, amelyben az agresszornak *nincs módja* fegyveres konfliktust kirobbantani. A nemzetközi viszonyok olyan új rendjét kívánják, amelyben megvalósul nemzeti függetlenségük, minden állam érvényesítheti szuverenitását, egyik hatalom sem igázhat le vagy tarthat elnyomás alatt más országokat az erő jogán. A nemzetközi viszonyok ilyen rendje a feltétele annak, hogy minden nép saját sorsának urává legyen s maga dönthesse el, hogy milyen társadalmi rendszerben kíván élni.

A békés egymás mellett élés biztosítása nagy harci feladat, nem pedig valami kiegyezés a kapitalista világgal. „A különböző társadalmi rendszerű államok egymás mellett élése — mondja a Moszkvai Nyilatkozat — a szocializmus és a kapitalizmus közötti osztályharc formája." Az emberiség érdeke azt követeli, hogy ez a harc ne váljék katonai összecsapássá, hanem maradjon meg a gazdasági, tudományos és kulturális verseny és az ideológiai küzdelem talaján. Csak ilyen módon menthetjük meg az emberiséget az új világháborútól. És ez ma már nem vágyálom, hanem megvalósítható, reális cél.

A két társadalmi rendszer békés egymás mellett élése nem jelenti az antagonizmus megszűnését közöttük. Ellentmondásuk kibékíthetetlen. Mégsem lehetetlen, hogy háború nélkül éljenek egymás mellett. Nem szükséges — sőt nem is feltételezhető —, hogy a társadalmi harc egyetlen formára korlátozódjék. *Az osztályharc más formái: a gazdasági, a politikai, az ideológiai harc, változatlan erővel folynak* akkor is, amikor nincs háború, sőt olyan nemzetközi viszonyok alakulnak ki, amelyek közepette az imperializmusnak már nincs módja háborút indítani.

Az imperializmus jellege, természete nem változott meg — agresszív és az is marad. De megváltozott az imperializmus helyzete. Olyan történelmi helyzet jött létre, amelyben a kapitalista világrendszer nem korlátlan ura többé a történelem menetének, mert létrejöttek azok az erők, amelyek — ha a szocialista országok és a kommunista pártok fel tudják őket sorakoztatni — *megakadá-*

Digitized by Google

lyozhatják az imperializmus háborús kalandjait. Ezt jelenti a Moszkvai Nyilatkozat megállapítása: „Korunk fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik."

Építő munkájának eredményei, rendszerének vonzó hatása mellett mindenekfelett azzal válik a történelem döntő tényezőjévé, hogy megakadályozza egy — talán az emberiség létét is fenyegető — pusztító világháború kitörését. A szocializmus a békét szolgálja, a béke pedig a szocializmust. Nem véletlen és nem is egyszerűen az agitáció eredménye, hogy az emberek tudatában a béke és a szocializmus kezdenek összekapcsolt fogalommá válni világszerte.

Az imperializmust — mindaddig, míg fennáll — csak kényszerrel lehet a békés egymás mellett élés feltételeinek tiszteletben tartására rávenni. Ez tehát a béke híveitől állandó harcot követel. Ez döntően társadalmi és politikai harc, amelynek egyik állandó célja az imperializmus fő erőinek, a monopóliumoknak korlátozása.

A népek érzik: a nemzetközi kapcsolatok hidegháborús jellegének fenntartása, a fegyverkezési verseny folytatása, a pusztító atomfegyverek mind nagyobb tömegben való felhalmozása létükben fenyegeti őket, életükre egy termonukleáris háború árnyéka borul. Ezért értik meg a leszerelésért, a nemzetközi kapcsolatok új rendjéért folytatott harc szükségességét. Ez a felismerés sorakoztatott fel már eddig is olyan tömegeket az e célokért folytatott küzdelemben, amilyeneket soha még az emberi társadalom történetében semmiféle cél és semmilyen mozgalom nem tudott mozgásba hozni; most pedig tankok és börtönök, kenyértelenség és üldözés sem tudja megtörni a világtörténelem első szervezett békemozgalmának lendületét, ellenkezőleg: mint társadalmi tényezővel minden kapitalista kormánynak számolnia kell vele.

Teljesen világos, hogy a békés egymás mellett élés annyiban válik a nemzetközi élet gyakorlatává, általánosan alkalmazott alapelvévé, amennyiben a tömegek ki tudják kényszeríteni. Nem a kormányok megállapodása lesz az indítéka, hanem a háborús erők elleni harc eredményei tükröződnek a kormányok cselekedeteiben.

A nemzetközi kapcsolatokban a 10—12 évvel ezelőtti helyzethez képest jelentős haladást értünk el. Ez elsősorban abban mutatkozik, hogy a legagresszívabb imperialista nagyhatalom, az Amerikai Egyesült Államok, kénytelen fokozatosan feladni az erő helyzetéből való diktálás politikáját. Szavakban feladta már akkor, amikor 1959-ben, az ENSZ-közgyűlés XIV. ülésszakán, a Szovjetunió indítványára, a nemzetközi közvélemény nyomására megszavazta az általános és teljes leszerelés eszméjét. Majdnem négy esztendő telt el azóta, és csak most sikerült az első konkrét lépés: egy részleges egyezmény aláírása a nukleáris kísérletek eltiltása ügyében. Ez egyfelől azt mutatja, hogy mennyire nem akarnak

Digitized by Google

az USA és imperialista partnerei a fegyveres erőn alapuló hidegháborús politikáról lemondani, másfelől azonban azt is, hogy bármennyire nem akarják, mégis kényszerülnek előre lépni a békés egymás mellett élés feltételeit biztosító nemzetközi viszonyok megteremtése felé.

Fontos viszont hangsúlyozni, hogy varázsütésre nem juthatunk el a békés egymás mellett élés ideális viszonyai közé. Az előrehaladás folyamatos, és minden lépése nagyon jelentős. A legkisebb engedmény is, amelyet a nemzetközi viszonyok normalizálása érdekében tesznek az imperialista kormányok, hallatlan erőfeszítés, nagy harcok eredménye. Ennek a harcnak a lelke a Szovjetunió és a szocialista országok, gazdasági sikereikkel, katonai fölényükkel, politikai, diplomáciai eredményeikkel — fő tényezője pedig a legkülönbözőbb országok tömegeinek az imperialistákra nehezedő nyomása.

Nálunk általában nem azt szokták kérdezni, hogy ugyan helyes-e a béke biztosítása — egy háborús katasztrófa helyett. Forradalmárok és polgárok egyaránt tudják azt, hogy elveik védelméről és gyakorlati érvényesítéséről csak akkor lehet szó, ha egyáltalán élnek. Hruscsov és Kádár elvtársak beszédeinek nagy hatása után már nem kell hosszasan beszélnünk arról: a kínai tételekkel ellentétben mi nem azt valljuk, hogy egy háború után majd könnyebb lesz a szocializmust felépíteni az egész világon. Felelőtlenül bánik a szavakkal is, meg a népek sorsával is az, aki idézetekkel manőverezve, játszik a kommunista és felszabadító mozgalmak részvevőinek forradalmi harckészségével, áldozatkészségével, hogy felsorakoztassa őket egy olyan politika támogatására, amelyet jelszavai megkülönböztetnek ugyan a háborús politikától, de amely mégis a szakadék szélére juttatná az emberiséget.

Ha valamiben, abban teljes nálunk az egyetértés, hogy mindent meg kell tenni egy új háború elhárításáért. Több aggodalommal gondolnak az emberek arra: vajon lehetséges-e ez? Vajon képesek leszünk-e akár a legjobb politikával is kizárni egy pusztító világháború lehetőségét?

A Szovjetunió békepolitikája és annak eddigi sikerei, a tömegek nyomására kialakult eddigi változások az imperialista kormányok magatartásában, a legutóbbi háborús kísérletek kudarca — a Szuez, majd a Kuba elleni támadási kísérletek meghiúsulása — ezek a tények, amelyek arra a bíztató kijelentésre feljogosítanak: lehetséges meghátrálásra kényszeríteni az agresszort.

*

A Kínai Kommunista Párt június 14-i nyílt levele tartalmaz olyan tételeket, amelyek nyomán egyes elvtársakban felmerül a kérdés: hogyan lesz a békés egymás mellett élésből társadalmi haladás, hogyan lesz így szocializmus a világ országaiban?

Digitized by Google

A kérdésre részben már az eddig elmondottak is megadták a választ: a békés egymás mellett élés annál kevésbé jelenti a társadalmi harcok szüneteltetését, mert maga is társadalmi harc útján jön létre és fennmaradását is csupán harc árán lehet biztosítani.

A korszakunkban folyó küzdelem a békés egymás mellett élésért: az ellenséges osztályerők éles harca. Államközi síkon a szocialista országok vívják az el nem kötelezett országok egyre szélesebb körű támogatásával az imperialista nagyhatalmak ellen; az egyes országokon belül a kommunista pártok és a velük szövetséges más haladó erők az illető ország legreakciósabb, legagresszívebb körei ellen.

A szocialista világrendszer harca a kapitalizmus ellen állandóan folyik és az emberi haladást előmozdítja akkor is, ha nem ölti fegyveres összecsapás formáját. A gazdasági, politikai, ideológiai harc soha nem szünetel; az előrehaladás az egyik szférában előkészíti, előmozdítja a másikét, a részek az egésznek az előrehaladását szolgálják.

A szocialista világrendszer léte, erkölcsi és politikai támogatása olyan tényező, amely kedvező befolyást gyakorol a haladó társadalmi mozgalmakra, védelmet nyújt a kivívott nemzeti függetlenség, vagy a megszerzett osztálypozíciók megtartásához. De ez a támogatás nem teszi feleslegessé az egyes országokban folyó belső harcot. A marxizmus—leninizmus tanítása szerint forradalom és ennek győzelme esetén magasabb társadalmi formációra való áttérés csak a belső osztályellentétek kiéleződése, a haladó osztályerők felsorakozása és harca útján megy végbe.

Mi a kommunista párt feladata egy olyan országban, ahol a belső ellentétek kiéleződése még nem akkora, hogy a forradalom napirendre került volna? Talán várakoznia kell — esetleg vég nélkül ismételgetve forradalmi felhívásokat —, míg a forradalmi helyzet rejtélyes módon „megérik"? Vagy a feltételek létrejöttét egy háború kirobbanásától várhatja? Egyik sem lehet a kommunista párt politikája!

Egyébként is a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a belső ellentéteket élezheti, *de el is fedheti* egy háború, vagy az állandósított háborús feszültség. Fájdalmasan emlékeztet bennünket erre a fasizmus története. Amikor Európában a szociális ellentétek már szinte a végsőkig kiéleződtek, az uralomra jutott fasizmus azonnal a nemzeti viszályok szításának, a háborús feszültségek teremtésének útjára lépett, és ezzel sikerült vakvágányra terelnie a néptömegek fenyegető elégedetlenségét. Ugyanezt az eszközt alkalmazzák azóta is az imperialisták a világ minden olyan pontján, ahol a szociális feszültségek — a háború ébren tartott parazsával — átválthatók nemzetközi összeütközéssé.

A Kínai Kommunista Párt sokat ismételgeti a forradalmi harc

Digitized by Google

szükségességéről szóló tételeket, de lebecsüli és elutasítja a tőkés országok kommunista pártjainak harcát a munkások napi gazdasági követeléseiért, a demokratikus jogokért, a békéért. Testvérpártjainknak az a véleményük, hogy amikor nincs forradalmi helyzet — s a fő tőkés országokban most nincs ilyen helyzet —, akkor a forradalmi felhívások ismételgetése és a demokratikus követelések elhanyagolása lényegében passzivitásra és hiábavaló várakozásra kárhoztatná a munkásosztályt. De mire is várjon tulajdonképpen? A KKP nyílt levele szerint „a világháborúk elkerülhetetlenül forradalomra vezetnek". Ez lenne a mozgató erő, a munkásosztály harcra tömörítő jelszava?

Ha testvérpártjaink lemondanának a napi gazdasági és politikai követeléseikért folyó harcról, ezzel lemondanának arról az útról is, amely a munkásosztály szervezett harci osztaggá válásához, a vele szövetséges erők felsorakoztatásához vezet. A béke — a tömegek elemi igénye — ma a munkásosztály szövetségi politikájának fő tényezője.

Az olyan harci célok megjelölése, amelyek vonzóak a tömegek számára, növelik testvérpártjaink befolyását. A magasabb bérek, a demokratikus jogok biztosítása és mindenekelőtt a béke védelme — ilyen harci célok. A spanyolországi nagy sztrájk 1962-ben, a francia bányászsztrájk 1963 elején, ezt követően a nyugatnémet fémmunkássztrájk, gazdasági célokért indult, de mindegyik nagy politikai összeütközéssé nőtt. Testvérpártjaink — e harcok kezdeményezői és szervezői — megnövelték befolyásukat, jelentékeny erőkkel gyarapították szövetségeseik és támogatóik körét. Befolyásuk még nem akkora, hogy meg tudnák határozni országuk belpolitikáját, de uralkodó osztályaik kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy sem a nyílt elnyomás, sem az ügyes félrevezetés nem szabadította meg őket az osztályellentétek következményeitől: a társadalmi harctól.

Olasz testvérpártunk még jelentékenyebb társadalmi tényezőként hat az olasz belpolitikai eseményekre. 1960-ban, amikor a reakciós Tambroni-kormány elérkezettnek látta az időt, hogy fasiszta kezekbe játssza át a politikai vezetést, a kommunista párt sikerrel mozgósította a tömegeket, azok visszaverték a fasiszta erőket és megakadályozták a kormányzat jobboldali irányú fordulatát. Azóta olasz elvtársaink a párt vonzó politikájának hatására 25,3 százalékra, csaknem 8 millióra növelték szavazóik számát. Ezt az eredményes politikát a Moszkvai Nyilatkozatra támaszkodva dolgozta ki olasz testvérpártunk, helyesen oldva meg a konkrét helyzet konkrét elemzésének és az ezekből levont reális következtetéseknek feladatát.

Az 1960-as Moszkvai Nyilatkozat szerint korunk fő tartalma: a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet. Ez az elméleti

Digitized by Google

dokumentum világos marxista—leninista elemzés korunk fő folyamatairól, osztály-erőviszonyairól és arról, hogy milyen eltérő formák közt lehetséges az átmenet a különböző feltételek közt levő országokban. Kiemeli annak a harcnak a fontosságát, amely a monopolkapitalizmus ellen a munkásosztály vezetésével széles demokratikus egységfront tömörítéséért folyik. Az ilyen tömörülés célja a béke, a nemzeti függetlenség, a demokratikus jogok megvédelmezése és fejlesztése, a legfontosabb gazdasági ágazatok államosítása vagy társadalmi ellenőrzése, igazgatásának demokratizálása, tényleges földreform, a dolgozók mindennapi gazdasági érdekeinek védelme, helyzetük megjavítása, a paraszti és kistőkés érdekek védelme.

Ez a monopóliumellenes harc demokratikus jellegű, eredményeként nem szűnne meg a kizsákmányolás, a termelés tőkés rendszere. Ez a tömegharc mégis rendkívül nagy jelentőségű, a szocialista forradalom szempontjából is. Alkalmas arra, hogy növelje a munkásosztály súlyát, a demokratikus és haladó erők szerepét az egyes országok életében, s ugyanakkor elszigetelje a legreakciósabb erőket, megnehezítse, hogy ezek a rendelkezésükre álló propaganda- és egyéb eszközökkel a tömegeket saját befolyásuk alatt tartsák.

Nem hunyhatunk szemet az előtt a tény előtt, hogy a kapitalista rendszerben élő emberek többsége még nem annak látja kormányát, ami: saját elnyomójának, a béke veszélyeztetőjének. A kommunista pártok szava sokukhoz még nem jut el, hitelük és befolyásuk még nem elég nagy ahhoz, hogy a burzsoáziát leleplező tények politikai ítéletté érjenek és cselekvésre bírják a dolgozókat.

A harc a leszerelésért és a békéért sok olyan ellentmondást kiélez a kapitalista országokban, sok olyan tapasztalatot ad a tömegeknek, amelyek révén eltolódás áll be a politikai erőviszonyokban. Hogy mennyire a társadalmi harc, a belső társadalmi folyamatok érlelésének eszköze a küzdelem a békés egymás mellett élésért, azt bizonyítja, hogy az érte folyó harc egyik legelső konkrét követelése minden országban a háborús párti „veszettek" eltávolítása a kormányzás posztjairól, politikai befolyásuk megtörése.

Ha sikerül a tömegek nyomására jelentős eltolódást elérni a fő kapitalista országok kormányainak valamelyikében, olyan eltolódást, amely az agresszív, hidegháborús körök helyett a mérsékeltebb polgári elemek kezébe juttatja a kormányzást, akkor ez hallatlanul értékes harci tapasztalatokat jelent a munkásosztály és szövetségesei számára, növeli a forradalmi erők szervezettségét, a tömegek harci elszántságát és lendületét. A monopóliumok korlátozása, a gazdaság államosított vagy ellenőrzés alá vont ágazatai-

Digitized by Google

nak demokratikus irányítása még jelentősebb lépés ebben az irányban.

A demokratikus követelésekért folytatott harc így *nem a szocialista forradalomtól eltérő irányú* társadalmi mozgást eredményez, inkább fontos lépést jelent a szocializmusért folyó harchoz, annak elkerülhetetlen fázisát az európai tőkés országokban és az elmaradottabb, feudális maradványokkal terhelt országokban is. Ennek a harcnak lebecsülése vagy kárhoztatása egyenlő a kommunista pártok hátbatámadásával, hiszen éppen a munkásosztály pártjai vezetik ezt a végső fokon a szocializmusért folyó küzdelmet.

A gyarmati és függő országok nemzeti felszabadító harcai sem szocialista jellegűek, mégis a szocialista fejlődés irányába eső társadalmi folyamatot jelentenek. A békés egymás mellett élés alapelveinek a nemzetközi életben való érvényesülése végre abba a helyzetbe hozná ezeket az országokat, hogy csakugyan rendelkezhessenek saját sorsuk felett, népük meghatározhassa társadalmi berendezkedésüket. Ezek a viszonyok jelentenék a megfelelő feltételeket a népek önrendelkezési jogának valósággá válásához.

A leszerelés nem akadályozná meg ezeket a népeket abban, hogy szükség esetén fegyveres harccal vívják ki felszabadulásukat idegen elnyomóik uralma alól, hiszen nem őket fosztaná meg fegyvereiktől, hanem az imperialista hatalmakat azoktól az eszközöktől — katonai támaszpontjaiktól, nagy támadó hadseregeiktől, tömegpusztító fegyvereiktől —, amelyekkel más népeket leigáznak, vagy amelyekkel e népek „saját" elnyomóit uralmon tartják.

Tudjuk, hogy a gyarmati és függő országok nemzeti felszabadító harcaiban részvevő nemzeti burzsoázia szerepe mindig ellentmondásos, imperializmus- és monopóliumellenes ugyan, de nem következetesen haladó, a belső társadalmi fejlődés napirendre kerülésekor meg éppen reakcióssá válhat. Ugyanígy nem ellentmondásmentes a fejlődés a békés egymás mellett élés feltételei között sem. Ahol a nemzetközi nagytőke árulókkal, cselszövéssel, vagy a nemzeti burzsoázia reakciós elemeinek segítségével teheti — ha kedvező feltételeket talál erre —, ezután is meghiúsítja a valódi függetlenséget, a haladó irányú társadalmi fejlődést. Így ma még hatalmon tarthat népelnyomó diktátorokat hadseregével, fegyveres erőinek bedobásával, mint Dél-Vietnamban, vagy Dél-Koreában teszi. Másrészt viszont míg a nemzetközi kapcsolatok nyersen hidegháborús körülményei között az USA még nyíltan legázolhatta 1953-ban a Guatemalában hatalomra került demokratikus kormányt, 1959-ben, Kuba esetében már nem tehette ezt. A társadalmi fejlődés a jövőben sem zárja ki a visszaeséseket, de a történelem menete világosan mutatja, hogy a küzdelem végeredményben a haladó erők javára dől el.

Digitized by Google

Az imperialista országok éppen azért idegenkednek a békés egymás mellett élés elvétől, mert világosan látszik, hogy annak érvényesülése mennyire az ő törekvéseik ellen hat. Nem állítja meg a társadalmi haladást, sőt annak üteme meggyorsul. A második világháború befejezése óta 59 volt gyarmat vált önálló állammá, közülük 34 az utóbbi három évben. A békés egymás mellett élésért folytatott harc nem akadályozta a társadalmi haladást, a gyarmati rendszer felbomlását, önálló államok békés úton való létrejöttét, de a fegyveres nemzeti felszabadító harcokat sem: Algéria nemzeti felszabadító harcát, Nyugat-Irián felszabadítását, még kevésbé Kubát forradalma megvédésében és szocialista jellegű fejlesztésében.

*

Ha Leninnél nem találnánk arról semmit, hogy a békés egymás mellett élés egy történelmi szakaszra elkerülhetetlen a szocialista és a kapitalista államok között, a következő világháború kilátásai miatt akkor is így kellene meghatároznunk a munkásosztály stratégiáját. Akkor is ezt kellene tennünk, ha tételes eligazítást nem találnánk, mert a leninizmus szelleme azt követeli meg, hogy az élet által feladott új kérdésekre történelmileg helyes választ adjunk, ne egyszerűen idézeteket. De Lenin írásai közül sok az olyan, hogy azokat a mai vitákról is írhatta volna.

1918-ban a „baloldaliak" felléptek a breszti béke ellen, gyávasággal és megalkuvással vádolták Lenint, aki a békét és a gazdasági helyzet megszilárdítását a forradalom létkérdésének minősítette. Ellenfelei a „forradalmi elszántság" jegyében követelték a háború folytatását, annak forradalmasító hatására számítottak és arra, hogy az a világforradalom „előrelökését" jelenti. Lenin ellen fellépve a Moszkva-területi Iroda, pártszakadás veszélyét tudatosan felidéző határozatában ezt mondta: „A nemzetközi forradalom érdekében célszerűnek tartjuk megkockáztatni azt, hogy esetleg elveszítjük a Szovjethatalmat, amely most tisztán formálissá válik." (Lenin Művei, 27. köt., 54. old.) Ezt a „programot" Lenin felelőtlen kalandorságnak nevezte, nem a bátorság, az elszánt harckészség, hanem a kispolgári kétségbeesés jelének, a reális harc nem csekély nehézségei elől a forradalmi frázisba menekülés módszerének minősítette.

A béke és építés jelszavai ma nem kevésbé fejezik ki a szocializmus létérdekét, mint 1918-ban. Ez a politika a szocializmus pozícióinak erősödését jelenti világméretekben. A béke viszonyai adják meg a lehetőséget, hogy azok a százmilliós tömegek, amelyek ma még nem látják, meggyőződjenek a szocializmus magasabbrendűségéről és harcra keljenek érte. A szocialista építés eredményei e tekintetben a döntő hatást jelentik a két világrendszer harcában

Digitized by Google

Furcsa dolog elítélő hangsúllyal szólni a szocialista országoknak az emberek életkörülményeinek megjavításáért végzett és végzendő munkájáról. Saját társadalomelméletünk lényegét tagadnánk meg, ha figyelmen kívül hagynánk azt a tényt, hogy a tömegek saját igényeik kielégítésének reményében vállalkoznak a mindig áldozatokat és kockázatot jelentő társadalmi harcra. Vagy a szocializmus magasabbrendűsége csupán eszmei síkon jelentkezzék — a szocialista társadalmi rend fennállásának ötödik évtizedében is —, a materiális fölény pedig valahová a távoli jövőbe tolódjék?

A döntő hatást a szocializmus országai a két társadalmi rendszer harcában az anyagi erők gyarapításával érik el. Ez adja meg a súlyukat az imperializmus háborús fenyegetéseivel szemben, ez változtatta meg úgy a világ sorsát, hogy az imperializmus ma már nem diktálhat, nem rendelkezhet úgy a népek életével, mint akár csak tíz évvel ezelőtt is. Ez adja meg a lehetőséget a gyengén fejlett országok támogatására, és végül ez jelenti a mozgósító példát a tőkés rendszerben élők megnyerésére.

Fényesen beszél erről a Szovjetunió története. Először a szovjetállam puszta léte is nagy hatást gyakorolt, elsősorban azzal, hogy a világ többi országaiban élő forradalmárok, öntudatos munkások bíztatást és erőt merítettek harcukhoz abból, hogy létrejött az első szocialista ország. Később, az ötéves tervek idején, az építés eredményei láttán megnövekedett a szimpatizálók köre. A Nagy Honvédő Háború a szó valóságos értelmében milliók szemét nyitotta ki. A szovjetek „agyaglábú kolosszus"-nak csúfolt országa a milliók reménysége, bizodalmának forrása lett. Tisztelet és meleg rokonszenv övezte a fasiszta barbársággal szemben a humánumot győztesen védelmező szocialista országot. A közelmúlt években a szputnyikok, az űrhajók, a nagyszerű tudományos-technikai eredmények újabb kört hódítottak meg, köztük a nyugati világ sok értelmiségijét, akik a szocialista rendszer fölényét éppen ezeknek az eredményeknek hatására ismerték fel.

Ugyanakkor nem tagadhatjuk, hogy a kapitalista országokban még mindig nagy dolgozó tömegek élnek abban a hitben, hogy az ő társadalmi rendjük jobb, hiszen többet ad az élet javaiból, több az autójuk, gazdagabbak a kirakataik, s az ő tudomásuk szerint szabadabb, könnyebb az életük. Ezt a szemléletet mi természetesen nem fogadjuk el. Feltárjuk a kapitalista országok életének azokat az oldalait, amelyeket államuk propagandája gondosan eltitkol előttük, s megmutatjuk rágalmaikkal szemben a szocialista országok valódi vívmányait, azt az utat, amelyet meg kellett tenniök, amíg mostani eredményeiket elérték. De nem fogadhatjuk el azt a szemléletet sem, amelyik a népi tömegektől valami aszkétikus felbuzdulást vár távoli célok érdekében, és nem veszi tudomásul, hogy éppen a szocialista országok eredményei gyakorolják a legvonzóbb

Digitized by Google

hatást a kapitalista országok munkásaira és az elnyomott gyarmati népekre.

Mindez azonban nem jelenti a történelmi folyamatok valamiféle automatizmusát. A kapitalista kormányok respektálják a szocialista világrendszer erejét, de ettől egyikük sem tér jobb belátásra és nem adja át önként a hatalmat a munkásosztálynak. Osztályharc nélkül a társadalmi fejlődés nem megy előre. A munkásosztály, a tömegek harca azonban ösztönzést, bátorítást nyer a mi sikereinktől. Nem a kényelem, az elpuhultság jele, a jólét ernyesztő hatása tehát, ha a Szovjetunió és más szocialista országok folytatják az építő munkát és egyre nagyobb mértékben elégítik ki polgáraik anyagi igényeit. Nem a forradalom elárulása, hanem éppen történelmi küldetés teljesítése az, ha a szocialista országok minden erejükkel gazdasági eredményeik fokozásán munkálkodnak. Ezzel adják a legdöntőbb hozzájárulást a két világrendszer harcának, versenyének eldöntéséhez, a szocialista rend győzelméhez.

Az imperialisták elleni általános szólamok nem ártanak nekik, még akkor sem, ha naponta háborús gyújtogatóknak nevezzük őket. Az a reális harci program, amelyet a Moszkvai Nyilatkozat alapján dolgozott ki sok testvérpártunk — és amely összekapcsolja a békéért, a demokratikus jogokért, a szocializmusért vívott harcot — sikereket arat. Ez az, ami gyengíti az imperializmus pozícióit. Ezek a programok, amelyek a harc első szakaszában demokratikus célokért mozgósítják a tömegeket, mutatják, hogy nincs éles határ vagy éppen ellentét a békéért és demokratikus követelésekért, valamint a szocializmusért vívott harc között.

Nem hisz a szocializmus vonzóerejében, a munkásosztály erejében az, aki nem meri a békés viszonyok közti versengést vállalni, aki nem látja, hogy a társadalmi haladásért vívott harc nem stagnál, a tőke hatalma nem stabil, békében sem.

Éppen, mert *nem tételezzük fel,* hogy a kapitalizmus a mi legszebb eredményeinktől, vagy a saját legnagyobb gondjaitól *automatikusan megdől,* tartjuk a marxizmus alapigazságát változatlanul érvényesnek: a munkásosztály fegyveres vagy fegyvertelen forradalmi harccal kell hogy átvegye a hatalmat a burzsoáziától. Éppen, mert nem ismerjük el azt a szociáldemokrata jelszót, hogy a kapitalizmus „átnő", hogy a kapitalisták „belenőnek" a szocializmusba, azért tartjuk elsődlegesnek a munkásosztály tömörítését, tudatos harcra szervezését. A burzsoázia megdöntéséhez aktív mozgalom kell, az osztályharc magas foka, a szövetségi politika sikeres alkalmazása. Éppen mert nem feledkezünk meg a tömegek történelmi szerepéről és nem gondoljuk, hogy a nagyhatalmak harca a tömegek feje felett eldöntheti sorsukat, azért tartjuk szükségesnek, hogy a kommunisták minden országban valódi, ne pedig papiros- vagy jelszóharcot folytassanak a társadalmi haladásért.

Digitized by Google

A munkásosztály vezető szerepének időszerű problémái

Írta NEMES JÁNOS

Pártunk VIII. kongresszusa, elemezve azokat a változásokat, amelyek a szocializmus alapjainak lerakásával társadalmunk fejlődésében, társadalmunk osztályszerkezetében végbementek, megjelölte azokat a feltételeket, amelyek közepette a szocializmus teljes felépítésének munkáját véghezvisszük. A kongresszus határozata megállapítja:

„Pártunk továbbra is elsősorban a munkásosztály aktivitására, lelkesedésére és öntudatára támaszkodik. A párt és a munkásosztály megbonthatatlan egysége fejlődésünk legfontosabb záloga. A munkásosztály vezető szerepe fennmarad a szocialista társadalomban és a kommunizmus építése idején is."[1]

•

A munkásosztály vezető szerepének felismerése és érvényesítése a marxizmus—leninizmus egyik sarkalatos tétele. A szocializmus, mint Lenin mondotta, azzal vált milliók harcává, hogy a tudományos szocializmus felismerte a munkásosztály történelmi küldetését, hogy felfedte: csakis a proletariátus lehet a szocializmusért folytatott harc vezető ereje. Marx és Engels kimutatta, hogy a munkásosztályban összpontosulnak a társadalom forradalmi érdekei, mert a proletariátus, amikor felszabadítja önmagát, s megszünteti a termelőeszközök magántulajdonát, egyben mindenfajta kizsákmányolás, elnyomás, társadalmi egyenlőtlenség megsemmisítését is véghezviszi. „A proletariátus, a mai társadalom legalsóbb rétege nem emelkedhetik fel, nem egyenesedhetik ki anélkül, hogy levegőbe ne röpítse a rétegeknek azt az egész felépítményét, amely

[1] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 435. old.

Digitized by Google

a hivatalos társadalmat alkotja" — állapítja meg a Kommunista Kiáltvány.[2]

A burzsoázia és a kapitalista társadalom mindenfajta védelmezője egyik legfontosabb hivatásának tekinti, hogy megakadályozza a munkásosztály vezető szerepének érvényesülését. Minden rendelkezésére álló kényszerítő eszközzel és ideológiai befolyásolással igyekszik megakadályozni, hogy a munkások osztálytudatra ébredjenek, felismerjék és vállalják hivatásukat a társadalom forradalmi átalakításában. A kapitalisták nem mondanak le arról, hogy megkíséreljék a proletariátust saját politikai céljaik szolgálatába állítani, s hogy a nem-proletár dolgozó tömegeket — mindenekelőtt a parasztságot és az értelmiséget — elszigeteljék a munkásosztálytól. A burzsoázia tisztában van azzal, hogy amennyiben a munkásosztály megnyeri szövetségeséül ezeket a dolgozó rétegeket, ha ezek elfogadják a proletariátus és pártja vezető szerepét a tőke ellen vívott harcának irányításában, akkor hatalmuk megdöntése küszöbön áll. A munkásosztály vezető szerepének elfogadása vagy tagadása tehát vízválasztó: kifejezi minden osztálynak, rétegnek, pártnak, mozgalomnak, sőt még az egyedeknek is a szocialista átalakuláshoz való viszonyát.

A munkásosztály vezető szerepének tartalma, terjedelme és módja a történelmi helyzetből fakadóan változik. Így pl. másként érvényesült a munkásosztály vezető szerepe a felszabadulás utáni években és másként a proletárdiktatúra kivívása után, vagy akkor, amikor már leraktuk a szocializmus alapjait.

A felszabadulás után, amikor a munkásosztály részesévé vált a hatalomnak, vezető szerepe mindenekelőtt abban állott, hogy pártja vezetésével élére állott a soron levő antifasiszta, antifeudális demokratikus forradalomnak, az új típusú, népi demokratikus forradalomnak, és széles osztályszövetséget alakítva ki maga körül, biztosította e forradalom következetes végrehajtását. Amikor pedig az ország fejlődésének homlokterébe a demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövése került, akkor e feladat megoldására sorakoztatta fel a dolgozó tömegeket. A munkásosztály azért tölthette be ezt a szerepét, mert marxista—leninista pártjának vezetésével olyan irányvonalat követett, amely megfelelt a fejlődés objektív szükségleteinek, a társadalmi fejlődés menetének, a dolgozó tömegek alapvető érdekeinek. A munkásosztály — bár akkor még két pártban volt szervezve, és jelentős szervezetlen rétegei is voltak, mégis az összes osztályok között a legcéltudatosabb, legszervezettebb osztály volt, mert olyan forradalmi élcsapattal rendelkezett, amely, ha nagy harcok árán is, de lényegileg az egész munkásosztály számára mutatta a követendő utat, és a dolgozó népnek mind nagyobb tömegeit nyerte meg a

[2] Marx—Engels: A Kommunista Kiáltvány, Szikra, 1948. 29. old.

Digitized by Google

munkásosztály és a nép alapvető érdekeit tudományosan kifejező proletár politika számára.

A felszabadulás után, a hatalomért, a proletariátus diktatúrájának megteremtéséért folytatott harcban küzdeni kellett azért, hogy a társadalom minden dolgozó osztálya és rétege elfogadja a munkásosztály vezető szerepét. Harcolni kellett az ellenséges osztályerőkkel szemben, amelyek a maguk vezetése alá akarták vonni a dolgozó tömegeket, hogy megakadályozzák a szocialista forradalom véghezvitelét.

A proletárdiktatúra kivívásával, amikor osztatlanul a munkásosztályé lett a politikai hatalom és az ő birtokába került a termelőeszközök döntő része, — vezető szerepének fő tartalma az lett, hogy forradalmi pártja vezetésével a szocialista gazdaság és kultúra felépítésére mozgósítsa, szervezze a tömegeket, hogy a dolgozó nép nemproletár tömegeinek elkerülhetetlen ingadozásait ellensúlyozza, hogy a kispolgári tömegeket, mint Lenin mondja: „az új gazdasági építés útjára, az új társadalmi kapcsolat, az új munkafegyelem, az új munkaszervezet megteremtésének útjára vezesse",[4] hogy a dolgozó osztályokkal való szövetségét a szocialista építés platformján egyre szorosabbra fűzze. A munkásosztály — amely a felszabadulást követő nagy csatákban sokat fejlődött harci tapasztalataiban, politikai öntudatában, szervezettségében, s a két munkáspárt egyesülésével megteremtette politikai, ideológiai egységének alapját — az addiginál magasabb színvonalon tudta megvalósítani a maga hegemon szerepét.

Ma helyenként tapasztalhatjuk, hogy egyesek nem látják világosan ennek a küzdelemnek bonyolultságát és sokrétűségét, néha még olyan emberek sem, akik annak idején derekasan kivették belőle a részüket. Szinte kizárólag a munkáskáderek funkcióba helyezésében látják a munkásosztály vezető szerepe érvényesítésének feltételét. Ez azonban egyoldalú és sematikus felfogás, s esetenként egyenesen annak ürügyéül szolgál, hogy a pártnak a széles nemzeti egység megteremtésére irányuló politikáját a „liberalizmus" vádjával illessék.

A proletárdiktatúráért folytatott harcban és a proletárdiktatúra kivívása után tagadhatatlanul kulcskérdés volt, hogy hatalmi, közigazgatási, gazdasági funkciókba tömegesen kerüljenek be munkások. Minden osztály csak akkor tudja megszilárdítani hatalmát, ha a hatalom legfontosabb hadállásaiba azokat az embereket küldi be, akik megalkuvás és ingadozás nélkül képviselik a forradalom érdekeit. Következésképpen akkoriban alapvető, a forradalom sorsát eldöntő követelmény volt, hogy minél több vezető funkciót a szocializmus véghezvivői és legszilárdabb hívei,

[4] V. I. Lenin Művei 29. kötet. Szikra, 1953. 430—431. old.

Digitized by Google

a munkások, s közülük is mindenekelőtt a legöntudatosabbak, a kommunisták töltsenek be.

A magyar munkásosztály joggal lehet büszke arra, hogy „honfoglalásának" ezt a fontos mozzanatát eredményesen végrehajtotta. De még felemelőbb és a munkásosztály nagyszerű képességeit, vezetői elhivatottságát bizonyító tény az, hogy azok a munkások, akik osztályuk megbízásából és képviseletében a hatalom hadállásait elfoglalták, viszonylag rendkívül rövid idő alatt minden tekintetben — szakmai, tárgyi tudás szempontjából is — felnőttek funkciójukhoz, feladatukhoz. Következményeiben és a szocialista építésre gyakorolt hatásában ugyanolyan fontos része ez a forradalomnak, mint amilyen a hatalmi pozíciók megszerzése volt.

Ezt a tényezőt azért is hangsúlyoznunk kell, mert egyesek ma — teljesen hamisan — a szaktudást, a rátermettséget, annak megszerzését kirekesztik a „forradalmi tett" fogalmi köréből, s nem értik meg, hogy a munkásosztály vezető szerepének érvényesítéséért folyó harc ma nagymértékben ezeken a területeken dől el. Ezzel a felfogásukkal elárulják, hogy nem értették meg a kérdés lényegét: a munkásosztály a vezető szerep birtokában jobb, kulturáltabb életet akar teremteni magának és minden dolgozónak, ezt pedig csak úgy érheti el, ha — Lenin szavaival élve — „a proletariátus a kapitalizmussal szemben a munka társadalmi szervezésének magasabb típusát képviseli és valósítja meg".[3]

A személyi kultusz álforradalmi gyakorlata és dogmatikus szemlélete következtében elterjedt az az álláspont, hogy a munkásosztály vezető szerepét csakis azon kell és lehet lemérni, hogy az irányító posztokon számszerűleg is munkások vannak-e túlsúlyban. Ennek a mechanikus beállításnak semmi köze a marxizmus—leninizmushoz. Marx, Engels, Lenin mindig is fellépett a munkásosztály, a puszta munkáslét fetisizálása ellen, s bebizonyította: nem önmagában a munkáslétben, hanem *a munkáslét tudatos vállalásában, a szocialista ideológia képviselésében, a munkások egyesülésében és a kapitalizmus elleni harcában, szövetségeseik meggyőzésében és tömörítésében, forradalmi élcsapatuk, a párt irányító szerepének elismerésében és politikájának követésében ölt testet a proletariátus vezető szerepe.* Ha ezek a feltételek megvannak, akkor — amint azt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom bizonyítja — egy, a lakosság tömegeihez képest elenyészően kis létszámú munkásosztály is be tudja tölteni vezető hivatását a forradalom megvalósításában és megszilárdításában.

Bár az említett mechanikus szemlélet a személyi kultusz korszakában sok hiba forrásává vált, a munkásosztály vezető szerepe ebben az időben sem kizárólag és nem is elsősorban a hatalmi pozícióknak munkások által való elfoglalásában jutott kifejezésre,

[3] V. I. Lenin Művei, 29. kötet, Szikra, 1953. 427. old.

Digitized by Google

már csak azért sem, mert ebben az időben is paraszti és értelmiségi káderek tízezrei töltöttek be fontos funkciókat. A munkásosztály vezető szerepének akkor is az volt a fő követelménye, hogy a helyes marxista—leninista politika jusson érvényre a társadalmi és gazdasági élet minden szférájában. És ha nem minden területen és nem következetesen jutott érvényre a munkásosztály vezető szerepe, akkor ez nem azért volt így, mert nem volt elég munkás a vezető posztokon, hanem azért, mert a párt politikájában bizonyos torzulások jelentkeztek. A munkásosztály olyan mértékben volt képes kiszorítani az osztályellenséget, vezetni a szocialista építést, amilyen mértékben politikáját, a munkásosztály forradalmi pártjának irányító szerepét meg tudta értetni és el tudta fogadtatni a tömegekkel.

Az ismert dogmatikus és szektás hibák lazították a munkásosztálynak és szövetségeseinek viszonyát, csökkentették a szocialista eszmék vonzóerejét, rontották a párt és a tömegek kapcsolatát, ingadozásokhoz vezettek a munkásosztály soraiban is, vagyis aláásták a munkásosztály vezető szerepét. Ezen a számukra kedvező talajon burjánoztak el a különböző revizionista nézetek, sőt olyan, nyíltan szocialistaellenes téveszmék is feléledtek, amelyeket a fejlődés előbbi szakaszán már leküzdöttnek véltünk. Mindezeknek a nézeteknek (a parasztság nemzetfenntartó, az értelmiség vezető szerepe, az osztályokon felülemelkedő nemzeti egység stb.) az volt a közös vonásuk, hogy kétségbe vonták a munkásosztály vezető szerepét, igyekeztek szembeállítani egymással a munkásosztályt és a munkásosztály pártját, támadták a proletárdiktatúra államát.

Az ellenforradalmi lázadás az egyszer már megvert magyar uralkodó osztályok és nemzetközi imperialista támogatóik kísérlete volt arra, hogy a munkásosztálytól visszaszerezzék maguknak a vezetést és a hatalmat. Az ellenforradalmi lázadás leverése, a népi demokrácia törvényes rendjének helyreállítása és megszilárdítása a munkásosztály erőteljes ellentámadása volt társadalmi vezető szerepének biztosításáért, az egész nép érdekeit szolgáló osztálycéljainak megvalósításáért, a szocializmus további építésének biztosításáért, a párt tekintélyének és tömegbefolyásának visszaállításáért és növeléséért.

A munkásosztály vezető szerepe mindenek előtt a proletárdiktatúra államán keresztül, a forradalmi, marxista—leninista párt vezető szerepe által, a párt politikájának érvényrejuttatásával valósul meg. Az ellenforradalom és előzményei negatív, az 1956 óta végbement fejlődés pozitív vonatkozásában bizonyítják, milyen szoros és elszakíthatatlan a kapcsolat a munkásosztály vezető szerepe és pártjának politikája között. Az MSZMP kétfrontos harc-

Digitized by Google

ban megszabadult a szektás dogmatizmustól és a revizionizmustól, s ezzel megteremtette a feltételét annak, hogy a munkásosztály vezető szerepe valóban következetesen érvényre jusson. Az MSZMP az ellenforradalommal vívott szívós harcban megszilárdította a proletariátus hatalmát. E harcnak fontos része volt a fegyveres küzdelem az ellenforradalmi erők ellen, de nem kevésbé fontos volt az is, hogy helyes, opportunizmustól és szektarianizmustól egyaránt mentes politikájával, kijavítva a múlt hibáit, a tömegek szívéért és eszéért vívott szívós eszmei harcban megszilárdította a munkásosztály és a nem-proletár dolgozó tömegek szövetségét s a párt és a pártonkívüli tömegek kapcsolatát.

A szocialista építés előrehaladásával a munkásosztály vezető szerepe tovább szélesedett, fejlődött. A mezőgazdaság szocialista átszervezése bizonyos értelemben új szakaszt jelentett a munkásosztály vezető szerepének érvényre jutásában is. Dolgozó parasztságunk a munkásosztály kezdeményezésére, annak politikai, anyagi és erkölcsi támogatásával és vezetésével tette meg ezt az egész ország fejlődése szempontjából sorsdöntő lépést a szocializmus útján. Ezzel jelentős mértékben megerősödött a munkásosztály vezető szerepe a falun, megszilárdult a munkás-paraszt szövetség. A munkásosztály vezető szerepét a falun ma mindenekelőtt a szövetkezetek gazdasági megszilárdulásán, a szövetkezeti parasztok szocialista tudatának, közösségi szemléletének fejlődésén lehet lemérni.

A társadalmunk fejlődésében végbement változások, az a tény, hogy parasztságunk rátért a szocialista útra, hogy előrehaladt a szocialista értelmiség kialakulása, hogy az egykori kizsákmányolóknak és méginkább leszármazottaiknak túlnyomó többsége beilleszkedett az új rendbe — mindez azt jelenti, hogy a munkásosztály vezető szerepe az eddiginél sokkal szélesebb rétegekre — lényegében az egész társadalomra — terjed ki, s magasabb színvonalon érvényesül.

Fejlődésünk mai szakaszán a munkásosztály vezető szerepének fő tartalma: a szocialista gazdaság megerősítése, fejlesztése és a szocialista tudat kialakítása, az, hogy a munkásosztály a társadalom valamennyi osztályának és rétegének összefogására támaszkodva széles nemzeti egységet teremtsen meg a szocialista rendszer védelmében, fejlesztésében, a szocializmus teljes győzelméért, a békéért, a nemzetközi imperializmus kísérleteivel szemben. A munkásosztály a proletárdiktatúra erősítésével és a szocialista demokrácia fejlesztésével, a nemzet összes alkotó erőinek összefogásával, a dolgozó tömegeknek a hatalom gyakorlásába való széleskörű bevonásával valósítja meg a maga vezető szerepét.

Nálunk egyesek sokallják azt, amit a szövetségi politikáról és a pártonkívüliekkel való kapcsolatról mondunk, s főleg amit ennek

Digitized by Google

érdekében teszünk. Szemünkre vetik, hogy „túlságosan nagy" figyelmet fordítunk a szövetségesekre, a pártonkívüli tömegekre, „ahelyett", hogy inkább a munkásosztály vezető szerepének és a kommunisták befolyásának növelésével törődnénk.

Ez a nyilvánvalóan feje tetejére fordított okoskodás arról tanúskodik, hogy képviselői, bármennyire a munkásérdekek védelmezőinek pózában tetszelegnek is, nem értik meg a munkáspolitika lényegét. Először is: teljesen értelmetlen és tudománytalan dolog a munkásosztály vezető szerepéről *önmagában, öncélúan* beszélni, anélkül, hogy megmondanánk, mire irányul, milyen célok elérését szolgálja ez az irányító hivatás. Akik a munkásosztály vezető szerepét és a szövetségi politikát két különböző dolognak tartják, azok nem azt a „legtürelmesebb, legállhatatosabb, legnagyobb hősiességet követelő" hivatást vállalják, amelyet Lenin szavai szerint vállalniuk kell, hanem végső fokon születési előjogot, valamiféle osztályprivilégiumot követelnek. Másodszor: éppen az ilyenfajta „következetesebb munkáspolitikát" követelők több mint másfél évtized munkáspolitikájának, népi demokráciánk fejlődésének eredményeit becsülik le. Nem veszik észre, hogy — a VIII. kongresszus határozatának szavaival élve — „a szocializmus építésében betöltött élenjáró szerepével, áldozatkészségével, lelkesedésével a munkásosztály kivívta valamennyi dolgozó osztály és réteg tiszteletét és elismerését".[5] Nem tudják értékelni azokat az alapvető változásokat, amelyek társadalmunk osztályszerkezetében végbementek, és amelyeknek eredményeképpen „nincsenek olyan osztályok vagy számottevő társadalmi rétegek, amelyeknek érdekei ellentétesek lennének a szocializmussal. A szocializmus teljes felépítésének napirenden levő feladatai összhangban vannak az egész nép érdekeivel, érthetők, vonzók és lelkesítők számára."[6] Harmadszor: nem mérik fel azoknak a feladatoknak a nagyságát és nehézségeit, amelyet az új, magasabbrendű termelési mód megteremtése, a szocializmus teljes felépítése jelent, holott Lenin nyomatékosan figyelmeztetett: ez nehezebb is, és bizonyos értelemben lényegesebb is, mint a forradalom véghezvitelének első szakasza. Csak az építésre és alkotásra kész összes erők összefogása alapján lehet ezt a történelmi feladatot megvalósítani.

A pártnak az a politikája, amely alapelvül tűzi ki, hogy az emberek megítélésében, minden tisztség betöltésében a szocialista rendszerhez való hűség mellett a hozzáértés és a rátermettség legyen a döntő kritérium, valamint a tanulóifjúság származás szerinti kategorizálásának megszüntetése, megfelel a konkrét történelmi helyzet követelményeinek, a munkásosztály vezette társadalmunk fejlődési szükségleteinek.

[5] Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth, 1963. 434. old.
[6] U. o., 438. old.

Digitized by Google

A szaktudás, a rátermettség, a vezetőképesség igényének előtérbe állítása nem azonos azzal a helytelen és ellenséges nézettel, hogy az új technikai forradalom korában a munkásosztályt az értelmiség váltja fel mint társadalmi vezető erő. Itt-ott még ilyen állásponttal szemben is harcolnunk kell, s ez a küzdelem része az imperialista eszmei befolyás elleni harcnak is. Mindez nem kisebbíti az értelmiség szerepét, mihelyt az vállalja a munkásosztály céljait, elfogadja a munkásosztály vezetését, s ilyen körülmények között, nem pedig hegemóniára törve fejti ki társadalmilag nélkülözhetetlen tevékenységét.

*

A munkásosztálytól a vezető szerep betöltése nagy erőfeszítést követel meg. A munkásosztály legöntudatosabb tagjai ezt a kapitalizmus idején is felismerték, s forradalmi pártjuk irányításával és ösztönzésére a legnehezebb körülmények között is szívósan, áldozatosan tanultak, készültek arra, hogy megfelelhessenek történelmi hivatásuknak. Ez a felkészülés még a burzsoá elnyomás béníto körülményei között sem volt egyoldalú; az eszmei felvérteződésen, mint a leglényegesebben kívül az általános műveltség és a lehető legnagyobb szakmai tudás megszerzését, a kulturális és művészeti érdeklődést, s amennyire csak lehetett a fegyverforgatás ismeretét is felölelte.

A hatalom megragadása után a lehetőségek szélességben és mélységben egyaránt mérhetetlenül megnőttek, a szó szoros értelmében korlátlanná lettek. A magyar munkásosztály élt is ezekkel a lehetőségekkel, s a párt vezetésével az eszmei, szellemi, kulturális, szakmai fejlődésnek hatalmas útját tette meg. Erősödött osztálytudata, marxista—leninista tudása, kulturális színvonala, szakmai felkészültsége és vezetői felelőssége, készsége is. De a szocializmus teljes felépítésének munkája minden területen még nagyobb követelményeket támaszt.

A fordulat éve óta munkásosztályunk a kétszeresére nőtt. 1949-ben 944 ezer bérből és fizetésből élő fizikai dolgozó volt hazánkban; 1962-ben pedig 1 millió 980 ezer. Ugyanezen idő alatt az összes keresőkhöz viszonyított arányszámuk 24-ről 42 százalékra nőtt. A munkások közül az 1949 évi 467 121-gyel szemben 1960-ban már 820 200 rendelkezett szakképzettséggel. De a szükségleteket mutatja, hogy az előzetes számítások szerint 1980-ban mintegy 1 millió 600 ezer szakmunkást igényel a népgazdaság. S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a rendkívüli méretű tanulás, oktatás, továbbképzés ellenére is — a múlt örökségeképpen — ma még a munkásoknak mintegy egyharmada az általános iskola nyolc osztályát sem végezte el.

A munkásosztály vezető szerepének érvényesülése szempont-

Digitized by Google

jából mindig számolnunk kell azzal a körülménnyel is, hogy a munkásosztály feltöltődött és állandóan feltöltődik más osztályokból és rétegekből. S ha ez a folyamat ma már nem is olyan viharosan megy végbe, mint a hatalom megragadása utáni első időkben, társadalmi és politikai következményeit a jövőben is tekintetbe kell vennünk.

Az új munkások egy része azoknak a fiataloknak a sorából került és kerül ki, akik iskolai végzettség, műveltség és bizonyos értelemben szakképzettség szempontjából is javítják a munkásosztály összetételét, de akiknek még nincs elegendő politikai tapasztalatuk, nem edződtek meg a munkában és a harcban. Nagy számban kerülnek ki munkások a parasztság és a városi kispolgári rétegek soraiból is. Sok, korábban csak a háztartásban tevékenykedő nő vállal ipari munkát. Az új munkások sok mindent magukkal hoznak régi, részben kispolgári környezetük gondolkodásmódjából, szokásaiból, szemléletéből. Általában: a munkások különböző rétegeinek összeforrása, politikai, eszmei színvonaluknak az élenjáró munkások színvonalára való felemelése, a munkásosztálynak egyre példamutatóbb helytállása minden szférában és nem utolsósorban a termelés frontján, — a munkásosztály fejlődésének és vezető szerepének egyik leglényegesebb követelménye.

A munkásosztály erőfeszítése azért, hogy vezető szerepét mind eredményesebben töltse be, a szocializmus teljes felépítéséért folyó munkában megy végbe. A szocialista munka, a szocialista életforma és a szocialista tudat kiformálásának kohója továbbra is elsősorban a szocialista üzem és munkahely; az új, magasabbrendű társadalmi kapcsolat, a szocialista társadalmi fegyelem kialakításának eszköze a szocialista módon végzett munka. Pártunk VIII. kongresszusának határozata így jelölte meg a feladatot és a hozzá vezető utakat: „A munkásosztálynak élen kell járnia és példát kell mutatnia a szocialista munkában, a szocialista erkölcs érvényre juttatásában. A szocialista brigádok mozgalma, amelyet a munkásosztály kezdeményezett, több, mint egyszerű termelési mozgalom: kifejezi a munkásosztály szocialista tudatosságát, vezető szerepét a szocialista munka, a szocialista életforma és erkölcs kialakításában. Ahhoz, hogy a munkásosztály eleget tehessen megnövekedett feladatainak, a saját soraiban is harcolnia kell a polgári és kispolgári szemlélet maradványai ellen."[7]

Ma igen kedvezők a feltételei annak, hogy mind magasabb szinten érvényesüljön a munkásosztálynak a szocializmus teljes felépítése szempontjából annyira fontos vezető szerepe. A tömegek magukévá tették a munkásosztály politikáját, amelyet a párt dolgozott ki. De ez csak az első lépés. Minél bonyolultabb problémák

[7] Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth, 1963. 435. old.

Digitized by Google

állnak elénk a szocialista építés során, annál sürgetőbb az az igény, hogy a dolgozó tömegek — benne a munkásosztály elmaradottabb rétegei is — a világnézeti kérdésekben is teljesen magukévá tegyék a munkásosztály álláspontját, vagyis: hogy a munkásosztály világnézete, a marxizmus—leninizmus *az egész társadalom* világnézetévé váljék. A munkásosztály vezető szerepe biztosításának — a gazdasági építés mellett és azzal összefonódva — ma az ideológiai nevelőmunka, a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazása és széleskörű, állandó terjesztése a fő formája.

•

A munkásosztály nem tekinti öncélnak saját vezető szerepét, hanem eszközül használja fel arra, hogy minden dolgozó osztály és réteg, az egész lakosság létfeltételeit és tudatát szocialista színvonalra emelje. A munkásosztály végső fokon azért követeli és vállalja irányító hivatását a társadalomban, hogy létrehozza a feltételeit az osztályok és rétegek közötti minden ellentmondás és különbség megszüntetésének, az osztály nélküli társadalom, a kommunizmus megteremtésének.

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti munkaverseny elméleti és szervezeti kérdéseiről

Írta: HALÁSZ PÉTER

A szocializmus alapjainak lerakásával a mezőgazdaság történetében is új fejezet kezdődött. A VIII. kongresszus határozata a következőképpen jelölte meg feladatainkat: „... erőnket most már a termelőszövetkezetek korszerű, nagyüzemi gazdálkodásának fejlesztésére és szocialista jellegének erősítésére, a szövetkezeti parasztság szocialista nevelésére, egységének kovácsolására összpontosíthatjuk."[1] Ezeknek a feladatoknak a megoldásához új, vagy az előző fejlődési szakasznál jóval hatékonyabb lehetőségekkel rendelkezünk. E lehetőségek közé tartozik a munkaverseny is.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése, a termelőszövetkezetek megszilárdításában elért sikerek ugrásszerűen megnövelték az anyagi javak termelésében részvevők munkakooperációjának és munkaversenyének lehetőségét. „... a legtöbb termelő munkánál a puszta *társadalmi érintkezés* versengést és az életerő... sajátos felgerjedését idézi elő, amely fokozza az egyesek egyéni teljesítő képességét..."[2] — írja Marx A tőkében. Ez a lehetőség a szocializmus viszonyai között kiszélesedik, mivel a munka szocialista jellegével szorosan összefügg a szocialista munkaverseny. E lehetőségek valóraváltását segíti elő a VIII. kongresszus határozata, amikor felhívja a figyelmet a szocialista versenymozgalom kiszélesítésére és felkarolására: „Ápolni és segíteni kell a dolgozók munkaversenyét, a szocialista munka új, nagyszerű formájának, a szocialista brigádmozgalomnak a fejlődését."[3]

A szocialista munkaverseny az iparban az elmúlt évben örvendetesen fellendült, mind szélesebb kereteket ölt a verseny fejlettebb formája, a szocialista brigádmozgalom. Több nagyszerű ver-

[1] Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Kiadó, 1963. 433. old.
[2] Marx: A tőke. I. köt. Szikra 1955. 306. old.
[3] Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Kiadó, 1963. 446. old.

Digitized by Google

senyt kezdeményeztek az állami mezőgazdasági üzemekben. A termelőszövetkezeti gazdaságokban, számarányukhoz képest még kisebb mértékben ugyan, de szintén kezd már kibontakozni a szocialista versenymozgalom.

Számos tapasztalat igazolja, hogy a szocialista munkaverseny, mint a munka új, szocialista jellemzője, szinte felmérhetetlen tartalékokat tárhat fel a termelőszövetkezeti gazdaságokban. A fő kérdés egyrészt az: hogyan sikerül megtalálni azokat a *legjobb módszereket, formákat,* amelyek *leginkább megfelelnek a mezőgazdasági, pontosabban a termelőszövetkezeti munka sajátosságainak.* Másrészt: milyen eredménnyel tudjuk a szövetkezeti parasztság számottevő többségének tudatában, gondolkodásában meggyökeresztetni azt a felismerést, hogy *a szocialista verseny eredményeiben együttesen fejeződnek ki a szövetkezeti tagok egyéni és közösségi érdekei.*

A mezőgazdaság sajátosságai és a munkaverseny

A termelőszövetkezeti munkaverseny problémáit vizsgálva, mindenekelőtt néhány olyan, elvi és gyakorlati szempontból egyaránt fontos kérdést kell érintenünk, amelynek tisztázása megkönnyítheti a termelőszövetkezeti munkaverseny problémáinak reális megítélését. Egyben megmagyarázzák azt is, miért nem bontakozott ki eddig a mezőgazdaságban, illetve a termelőszövetkezetekben olyan arányú versenymozgalom, mint az iparban.

Valamiféle „nyugtalanító" elmaradásról a termelőszövetkezeti versenymozgalom tekintetében nem beszélhetünk. A szocialista munkaverseny kiszélesedése ugyanis szoros összefüggésben van *a szocialista termelési viszonyok térhódításával* és azzal az *eszmei átalakulással,* amely a termelőszövetkezeti parasztság gondolkodásában, erkölcsi felfogásában az új, szocialista viszonyok között végbemegy. A kollektív szocialista munkaerkölcs és a szocialista versenymozgalom szorosan összefügg egymással. Ez az összefüggés más szóval azt is jelenti, hogy a szövetkezeti parasztság szocialista nevelésére irányuló politikai és eszmei nevelőmunka mindinkább megteremti a szövetkezeti gazdaságokban a szocialista munkaverseny szubjektív feltételeit, a munkaverseny pedig a szövetkezeti parasztság szocialista nevelésének fontos eszközévé válik.

A munkaverseny tekintetében is olyan szakaszába érkeztünk a fejlődésnek, amikor a társadalomban már kialakultak a gyorsabb előrehaladás objektív lehetőségei, s így erőfeszítéseink jelentős részét az e lehetőségek mielőbbi valóra váltását akadályozó helytelen nézetek leküzdésére s a helyes elvek és szervezeti formák kialakítására fordíthatjuk.

A termelőszövetkezeti parasztok körében igen gyakran talál-

Digitized by Google

kozunk olyan nézettel, amely *a mezőgazdasági munka sajátosságainak téves értelmezése vagy eltúlzása miatt kétségbe vonja a munkaverseny lehetőségét.* Ez a nézet fékezi a termelőszövetkezeti munkaverseny kibontakozását. Sokan azt mondják: „A mezőgazdasági termelőmunkának közvetlenül a természeti tényezőkkel (az éghajlattal, a talaj adottságaival, az élő anyagokkal — növényekkel, állatokkal — stb,) való összefüggései eleve meghatározzák ennek a munkának a sikerét. A természeti tényezőkkel való szoros összefüggésből következik az is, hogy a mezőgazdasági termelőmunka folyamata hosszabb időtartamú és szakaszos — a növénytermesztésben több hónap, egyes növényféleségeknél vagy a tenyészállatnevelésben pedig több év is lehet. A termelőfolyamat hosszabb időtartama és időnkénti megszakadása megnehezíti a verseny nyilvántartását" Ezekben az érvekben ott rejtőzik az a nézet is, hogy a mezőgazdaságban nincs különösebb létjogosultsága a munkaversenynek. Igaz-e ez?

Az idézett érvelést nem szabad lebecsülnünk, mert amit a mezőgazdasági termelőmunka sajátosságairól, a természeti tényezőkkel való szoros összefüggésről és a termelőmunka szakaszos jellegéről mond, az igaz. El kell ismerni, hogy a mezőgazdasági termelőmunka sajátosságai valóban lényegesen különböznek az ipari termelőmunka sajátosságaitól. Leegyszerűsítve talán úgy is mondhatnánk: a mezőgazdasági munkában a természettel is kooperálnunk kell. Azt azonban semmiképpen sem lehet elfogadnunk, hogy eleve ki vagyunk szolgáltatva a természeti tényezőknek. Az ember soha nem hódolt be a természet szeszélyének, hanem harcolt ellene, s a természet sajátosságait — ha ösztönösen és tapasztalati módon is — mindig felhasználta a mezőgazdasági termelőmunkában. Nagyon különös és indokolatlan meghátrálás volna az, ha a materializmus talaján állva, a korszerű és fejlett tudomány vívmányainak birtokában, fatalista módon behódolnánk a természeti tényezők előtt, *ahelyett, hogy törvényszerűségeiket* (olykor szeszélyeiket is) *a mezőgazdasági termelőmunka szolgálatába állítanánk.*

Közismert dolog, hogy őszi szántással és öntözéssel sikeresen harcolhatunk az aszály ellen. A növényi és állati kártevők ellen a mechanikai védekezés mellett, a legváltozatosabb összetételű kémiai anyagok egész skálájával védekezhetünk sikeresen. A példák tömege bizonyítja, hogy ha nem is függetleníthetjük a mezőgazdasági termelőmunkát a természeti tényezőktől, de nem is vagyunk tehetetlenek velük szemben. Következésképpen *a mezőgazdasági termelőmunka sajátosságai nem csökkentik a szocialista verseny lehetőségeit és létjogosultságát, csupán célját, formáit és módszereit befolyásolják.* A termelőszövetkezeti versenynek például nagy figyelmet érdemlő célja lehet a természeti tényezők ügyesebb, leleményesebb kihasználása, vagy egyes káros természeti hatások el-

Digitized by Google

hárítása. Hasonlóképpen az is célszerű, ha a versenytételek kidolgozásánál a mezőgazdasági termelőmunka szakaszos jellegét is figyelembe vesszük, mert egyáltalán nem mindegy, hogy az egyes időszakokban (vetés, növényápolás, betakarítás stb. idején) ki *hogyan* és *mikor* végzi el az esedékes munkát.

Más természetű, de szintén a szocialista munkaversennyel kapcsolatos fenntartásokat fejeznek ki azok a nézetek, amelyek a *szövetkezeti parasztság konzervatív felfogására, a szocialista versennyel szembeni idegenkedésre hivatkoznak.* Egyesek így érvelnek: „Termelőszövetkezeti gazdaságaink még fiatalok. A szövetkezeti tagok tudatában, gondolkodásában, a szocialista munkához való viszonyában még sok a kispolgári önzés, a kicsinyesség, a bizalmatlanság, a paraszti individualizmus. Ehhez járul az is, hogy kevés a tapasztalatunk a szövetkezeti versenymozgalomban. Ezért a szocialista munkaverseny szervezésével még várnunk kell." Az ilyen érvelés ténymegállapítása helyes ugyan, de *következtetése hibás.*

A felsorolt körülmények kétségkívül megnehezítik a szövetkezetekben a szocialista versenymozgalom megszervezését. A szocialista verseny mindenütt — így a mezőgazdaságban is — feltételezi az emberek szocialista öntudatának bizonyos színvonalát. Mégsem lehet azonban elfogadni az olyan nézetet, amely a versenyt — a szocialista öntudat fejletlenségére hivatkozva — még időszerűtlennek tartja. Lenin a szocialista versenyt a szocialista tudatra, a szocialista munkára való nevelés fontos eszközének tekintette, s hangsúlyozta a kiváló példák tömeghatását. A magunk tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy a kiemelkedő teljesítményeket felmutató emberek vagy termelőszövetkezetek példájának nagy a mozgósító ereje. Bár a termelőszövetkezeti munkaverseny-mozgalomban még csak kezdeti tapasztalataink vannak, de azt máris láthatjuk, hogy a legjobbak példájának hatására egyre több termelőszövetkezet kapcsolódik be az országos termelési versenybe, s a „Kiváló termelőszövetkezeti gazdaság" címért folyó verseny mind több és több termelőszövetkezetet emel a legjobbak színvonalára.

Ha helyesen értelmezzük és körültekintőbben szervezzük meg a versenyt, akkor az is kiderül, hogy nem is olyan idegen a termelőszövetkezeti parasztság számára. Köztudomású az is, hogy a parasztok között *az egyéni gazdálkodás időszakában is volt verseny.* Nem szocialista verseny volt ez, nem is fogalmazták meg versenyszerződésben a feltételeit, inkább *versengés* volt, kapitalista viszonyok között. Mégis: ennek a versengésnek az indítéka sohasem volt kizárólag anyagi természetű. Volt benne jócskán ilyenféle mozgató elem is: „Lám, megmutattam, mit tudok! Az én búzám, az én kukoricám, az én tenyészállatom, mégiscsak különb, mint a másoké!" Az efféle és hasonló vetélkedést ma, a szocialista munkaverseny-mozgalomban sem szabad figyelmen kívül hagynunk.

Digitized by Google

„A szocializmus — mondotta Lenin — nemcsak nem fojtja el a versenyt, ellenkezőleg, először teremti meg annak lehetőségét, hogy a versenyt valóban *széles*, valóban tömeg-méretekben alkalmazzák..." A dolgozók többségének bevonásával kifejlődnek azok a képességek, tehetségek, amelyek a népben megvannak „... és amelyeket a kapitalizmus ezer és ezer, millió és millió esetben eltiport, elnyomott és elfojtott."[6]

A munkaverseny célja a termelőszövetkezetekben

A szocialista verseny kiszélesedése a termelőszövetkezetekben nem pusztán szervezési kérdés. Bár nagy szerepe van benne az átgondolt, céltudatos szervező munkának, sikere és eredménye mégis elsősorban a politikai és eszmei meggyőző nevelőmunka színvonalától függ. A szocialista öntudat és a szocialista munkaverseny egymásra gyakorolt kölcsönhatását így fogalmazhatnánk meg: *a szocialista versenynek egyik fontos feltétele az emberek szocialista öntudata, de ugyanakkor a versenynek célja is, hogy egyrészt növelje a termelőmunka színvonalát, másrészt fejlessze, erősítse az emberek szocialista öntudatát.* Más szóval: segítse kibontakozni az emberek kezdeményező készségét, fokozza a dolgozók tudatos tevékenységét a termelőmunkában.

Nemcsak elvi, hanem gyakorlati szempontból is lényeges kérdés: hogyan tűzik ki a termelőszövetkezetek a versenycélokat, mire irányul tehát a verseny. A versenycélok és feltételek meghatározása az iparban sem egyszerű dolog, a termelőszövetkezeti versenymozgalomban pedig — a már említett sajátosságok miatt is — még bonyolultabb. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a munkaverseny gyakran azért válik formálissá, mert nem elég körültekintően és konkrétan tűzik ki a versenycélokat.

Ebben a vonatkozásban igen lényeges kérdés *a tervcélok és a versenycélok viszonya, kapcsolata.* A tervek végrehajtására való törekvés következtében előfordul, hogy a versenycélok és a tervcélok többé-kevésbé azonosak. Ez önmagában még nem is tekinthető hibának. Hiszen számos esetben rendkívül nagy szerepe van a tervek maradéktalan megvalósítására irányuló munkaversenynek (például az idén a rendellenes kemény tél okozta elmaradás behozására indított munkaversenynek). Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a versenycélok nem lehetnek függetlenek a tervfeladatoktól, ellenkezőleg, ezekre kell épülniük. Mégis, *a szocialista munkaversenymozgalom nem egyszerűen a tervek teljesítésére irányuló mozgalom,* hanem több ennél. Jól érzékelteti ezt a különbséget a munkaversenymozgalom új formája, a szocialista brigádmozgalom.

A helyesen értelmezett szocialista munkaverseny — a kitűzött

[6] Lenin Válogatott Művek. II. köt. Szikra, 1949. 266. old.

Digitized by Google

tervek teljesítésén túl — a dolgozókat olyan célok elérésére is sarkenti, amelyeket egyáltalán nem, vagy csak bizonytalan körvonalakban lehetne megtervezni (takarékosság, minőségjavítás, magas fokú munkafegyelem, nagyobb szaktudás, kölcsönös segítés stb.). A tervcélok és versenycélok közötti különbséget úgy lehet körvonalazni: a tervcélok kitűzése *megelőzi a munkafolyamatot,* a már ismert szükségleteket és lehetőségeket veszi figyelembe; a versenycélok viszont a tervek ismeretében, a dolgozók kezdeményezésének és találékonyságának eredményeként, a *munkafolyamat közben születnek.*

A tapasztalatok azt igazolják, hogy a legnagyszerűbb versenycélok a munkafolyamat közben alakulnak ki és terjednek el. Ez a különbségtétel mindenütt indokolt, de különösen a termelőszövetkezeti versenymozgalomban — a mezőgazdasági termelés már említett sajátosságai miatt. A vetés, a növényápolás, a védekezés, a betakarítás legmegfelelőbb időpontjának pontos meghatározása olyan feladat, amely a napi időjárás és az egyes vidékek szerint is változik, s amelyet lehetetlen előre megtervezni. Az állattenyésztői munka eredményességében vagy az állati termékhozamok növelésében rendkívül nagy szerepe van a dolgozók egyéni magatartásának, állatszeretetének, tudatos és szakszerű tevékenységének. Eleni csapások, növényi vagy állati kártevők szokatlan fellépése esetén nemcsak a nagyobb hozamok elérése végett, hanem olykor a már meglevő értékek megtartása céljából is olyan mennyiségű élőmunka-ráfordítás válhatik szükségessé, amely nincs megtervezve, mert a szokásos viszonyok között nincs is rá szükség.

Külön vizsgálódást, elvi és gyakorlati tanulmányozást érdemel a termelőszövetkezeti verseny keretében a szocialista brigádmozgalom. A szocialista brigádmozgalom helyzete a termelőszövetkezetekben sajátos ellentmondást tartalmaz. A mozgalom egyesíti magában a szocialista munkát, a szocialista gondolkodást és a szocialista életformát; ezért a legjobb eszköze lehetne az új közösségekben formálódó szocialista paraszti embertípus kialakulásának, minden erővel támogatni kellene tehát gyorsabb elterjedését. Ugyanakkor azonban a termelőszövetkezetekben vannak meg a legkevésbé a feltételei annak, hogy elterjedjen a szocialista munkaverseny ez a magasabb formája, amely a legöntudatosabbak, a legjobbak sokoldalú törekvéseit egyesíti. Ezért jelenleg még nem lehet ez a termelőszövetkezeti munkaverseny *fő formája.* Már ma is időszerű volna azonban nagyobb figyelemmel tanulmányozni a meglevő kezdeményezések (pl. a makói, a püspökladányi, a pécsi járás) tapasztalatait, s hozzákezdeni azoknak az elveknek és módszereknek a kimunkálásához, amelyek az ipari tapasztalatok mellett a mezőgazdasági és a termelőszövetkezeti munka sajátosságait is figyelembe veszik.

Digitized by Google

A termelőszövetkezeti munkaverseny néhány szervezeti problémája

A termelőszövetkezeti munkaverseny eddig főleg *a szövetkezetek közötti* versenyre korlátozódott. A szövetkezetek közötti országos és megyei verseny leginkább a termésátlagoknak, az egységnyi területre jutó hozamoknak, az állattenyésztésben a tej, a tojás és egyéb termékek mennyiségének növelésére, az árutermelés színvonalának emelésére stb. irányult. Ezeket az egész szövetkezeti közösség munkáját érintő, leginkább éves versenyeket a zárszámadások után értékelték. Az ilyen jellegű versenyek azonban — bár sok jó kezdeményezésnek voltak ösztönzői — nem eléggé széles körűek. A szövetkezetek közötti verseny főként azokat a vezetőket aktivizálja, akik a versenyvállalásokban, a versenycélok megfogalmazásában vagy vitájában részt vettek. A termelőszövetkezeti tagok nagy többsége számára azonban nem jelölnek ki konkrét versenycélokat, s így a verseny nem tudja eléggé mozgásba hozni őket.

A szövetkezeti verseny kiszélesítése céljából — a szövetkezetek közötti verseny továbbfejlesztése mellett — az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítani a *szövetkezeteken belüli* versenymozgalom formáinak és módszereinek a kialakítására. A szövetkezetek közötti verseny is tartalmasabb lenne, ha szövetkezeteken belül, az egyes brigádok, munkacsapatok és bizonyos esetekben az egyes emberek között folyó eleven versenymozgalommal párosulna. Ennek lehetőségei jelenleg a speciális termelési ágakban, az állattenyésztő, konyhakertész, szőlő- és gyümölcstermelő brigádokban és munkacsapatokban vannak meg leginkább.

Általános sémát adni ehhez sem lehet. Mint minden hasonló kérdésnek, ennek is rendkívül sokféle és változatos formái alakulhatnak ki a gyakorlatban. Megítélésünk szerint azonban mindenképpen indokolt a következő néhány, általánosan érvényes követelmény figyelembe vétele: A versenyfeltételek és versenycélok meghatározásánál mindenkor *a kialakított munkaszervezetekből kell kiindulni.* Csak olyan munkaszervezeti egységek (brigádok, munkacsapatok, esetleg egyes emberek) között folyhat reális verseny, amelyeknek vagy akiknek a *munkája összehasonlítható.* A versenytársak feladata és munkája legyen *világosan megjelölt, elhatárolt és mérhető.* Végül — s ez a legfontosabb — a versenycélokat a *dolgozók maguk vállalják* és tekintsék a magukénak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az olyan versenycélok, amelyeket felülről osztanak ki a dolgozóknak, nem erősítik, hanem lejáratják a szocialista versenymozgalmat. A szocialista verseny megszervezésével kapcsolatban Lenin azt mondotta: „harcolni kell minden olyan kísérlet ellen, mely felülről akar egyformaságot bevezet-

Digitized by Google

ni . . .", más szóval: amely mindent egy kaptafára akar húzni. A társadalmi és gazdasági élet sokoldalúságát, változatosságát érzékelteti Lenin, amikor ezt írja: „Az egységet az alapvető, a fontos, a lényeges kérdésekben, nemcsak nem zavarja, hanem biztosítja a *változatosság* a részletekben, a helyi sajátosságokban, az ügyek *kezelésének* módszereiben . . ."[5]

A legutóbbi évek egyik legértékesebb tapasztalata, hogy termelőszövetkezeteinkben nagyon sok új kezdeményezés kerül felszínre. Előrevivő kezdeményezések találhatók a nagyüzemi termelési módszerek felhasználásában, a munka okosabb, ésszerűbb megszervezésében, az anyagi érdekeltség változatos formáinak alkalmazásában. A szövetkezeti tagság körében ma már egyre általánosabb annak az elvnek az elismerése, hogy aki többet és jobban dolgozik, azt több is illeti meg. Lényegében tehát *az anyagi érdekeltség elvének* megértése és érvényesítése ösztönzi az embereket a jobb, a termelékenyebb munkára. Igen fontos szerepe van ennek a szocialista munkaversenymozgalomban is. Ezt a tényezőt azért is érdemes hangsúlyoznunk, mert a dolgozók kezdeményezőkészsége a szocialista verseny egyik nélkülözhetetlen eszmei eleme. A kezdeményezőkészség pedig szorosan összefügg az emberek szocialista öntudatával és anyagi érdekeltségével. Enélkül eredménytelen minden ékesszólás és szervezés. Mégis gyakran megfeledkezünk erről. A versenyvállalások sokhelyütt azért formálisak, mivel nem érvényesült bennük a dolgozók közvetlen anyagi érdekeltsége, és emiatt hiányzott a dolgozók kezdeményezése.

A termelőszövetkezeti versenymozgalom gyengeségének egy másik oka az, hogy még nem alakultak ki *a verseny szervezésének, nyilvántartásának és értékelésének a legjobb szervezeti formái.* Az iparban a versenymozgalom szervezése a szakszervezetek feladata. A termelőszövetkezeti gazdaságokban — mint ismeretes — nincs szakszervezet; ezért jelenleg az a gyakorlat látszik a legcélszerűbbnek, hogy a termelőszövetkezetek maguk választanak *versenybizottságokat.* A termelőszövetkezeti versenymozgalom szervezésének ez a formája a szövetkezeten belüli verseny nyilvántartására és értékelésére nem is rossz. A választott versenybizottságok ugyanis, ha olyan emberekből állnak, akik ismerik a szocialista verseny lényegét, fogékonyak a gyakorlati kérdések iránt és felismerik a dolgozók kezdeményező készségét, igen alkalmasak lehetnek a verseny szervezésére. Vannak erre alkalmas emberek a termelőszövetkezeteinkben? Számos példa bizonyítja, hogy vannak. Lenin hangsúlyozta, hogy tömegével vannak szervező munkára alkalmas emberek az „egyszerű nép" között. Le kell küzdeni azt az előítéletet, amely az egyszerű emberekkel szembeni bizalmatlan-

[5] Lenin Válogatott Művek. II. köt. Szikra. 1949. 300. old.

Digitized by Google

ságban jut kifejezésre. „A szervező munkával még tud birkózni az *egyszerű* munkás és a paraszt is, aki írni-olvasni tud, van emberismerete, gyakorlati tapasztalata."[6]

Amilyen mértékben szélesedik a munkaverseny a termelőszövetkezetekben és a szövetkezeti parasztok százezreinek ténylegesen eleven mozgalmává lesz, olyan mértékben erősödik az az ellentmondás, amely a termelőszövetkezetek közötti versenymozgalom szervezésének jelenlegi megoldatlanságából ered. A szövetkezetek közötti versenyt, de főként a verseny nyilvántartását és értékelését járási, megyei és országos szinten is körültekintően még kell szervezni. Az ország néhány legkiemelkedőbb eredménnyel dolgozó termelőszövetkezete közötti verseny nyilvántartása, de főleg elbírálása tekintetében ez a feladat többé-kevésbé megoldott. Ezt az is elősegíti, hogy az országosan ismert termelőszövetkezetek az esetek többségében évről évre a legjobbak között vannak.

Azonban nincs kellően megoldva a termelőszövetkezetek közötti verseny szervezése, nyilvántartása és elbírálása, megyei és járási szinten. Az elkövetkezendő években járási és megyei szinten is ki kell alakítani a termelőszövetkezetek közötti munkaverseny szervezésének, nyilvántartásának és értékelésének a lehető legjobb szervezeti formáit, módszereit.

Sokszor elmondtuk és leírtuk már, hogy ne akarjunk mindent felülről megoldani, hanem bízzuk a dolgok egy jelentős részét az egyszerű dolgozó emberekre. Ha valahol indokolt, hogy ismételten hangsúlyozzuk ezt, akkor a szocialista munkaversenyről szólva indokolt ez. Az igazi verseny lényegében az egyszerű dolgozó emberek tömegeitől függ. Sok példa mutatja, hogy termelőszövetkezeti parasztságunkban ezernyi új és kitűnő elgondolás van. A szövetkezeti tagok nagy többsége több termelésre, nagyobb eredmények elérésére törekszik. E törekvésének azonban gyakran szegi szárnyát a szervezetlenség, s nem egyszer a vezetők merevsége vagy közömbössége. Ha mindenütt felkarolják, bátorítják a kezdeményezőket, ha megkülönböztetett erkölcsi és anyagi megbecsülésben részesítik a példamutatókat, akkor a szocialista versenymozgalom a termelőszövetkezeti gazdaságokban is hatásos eszköze lesz a termelési színvonal növelésének, a legfejlettebb termelési tapasztalatok elterjedésének, s hatékonyan segíti majd a termelőszövetkezeti gazdaságok szocialista jellegének erősödését, a szövetkezeti tagok összeforrását és szocialista öntudatuk növekedését.

[6] U. o. 296. old.

Digitized by Google

A jövedelmezőség szerepe a termelőszövetkezeti gazdálkodásban

Írta DR. CSENDES BÉLA

A termelőszövetkezeti gazdaságok megszilárdításának és gyors fejlesztésének elősegítése időszerűvé teszi azokat a kérdéseket, amelyek az anyagi érdekeltség alkalmazásával kapcsolatosak. Az anyagi ösztönzés alkalmazásának a mezőgazdaságban sok és gyakran vitatott kérdése közül most csak egyet ragadok ki. Elsősorban azt fogom vizsgálni, hogy jelenleg, amikor a szövetkezeti gazdaságok gyakran még a kezdeti nehézségekkel küzdenek és gazdálkodásuk több területén még fellelhetők a korábbi egyéni gazdálkodás anyajegyei, a termelőszövetkezeti (csoporttulajdoni) viszonyokból *milyen jövedelem-megítélési mód adódik.* Milyen irányba, hová húzza a termelőszövetkezeteket és tagjaikat az anyagi érdekeltség?[1]

A kérdésnek az ad aktualitást, hogy a termelőszövetkezeti gazdálkodás minden területén az eddiginél tudatosabban kell mérlegelni a várható jövedelmet. Ezzel kapcsolatban azonban rögtön felmerül az a kérdés: a termelőszövetkezeti gazdálkodásban *a tiszta vagy a bruttó jövedelmet* kell-e fontosabbnak tartani? Számos gyakorlati tény (többek közt az, hogy a „gazdálkodási eredményt" — amely nagyjából azonos a bruttó jövedelemmel — mint fő mutatót vizsgálják a termelőszövetkezetek) azt mutatja, hogy a termelőszövetkezeteket gazdálkodásuk irányának, szerkezetének alakításánál a bruttó jövedelem növelésére irányuló törekvés vezeti. Az agrárközgazdászok egy része mégis a tiszta jövedelemnek tulajdonít nagyobb jelentőséget. Megítélésem szerint ez utóbbi álláspontnak a képviselői sem a termelőszövetkezeti csoporttulajdon sajátosságaival, sem a termelőszövetkezetek jelenlegi objektív adottságaival nem számolnak eléggé. Ebben a kérdésben azonban

[1] A cikk megírásánál felhasználtam az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében Vági Ferenccel közösen készített, „A jövedelmezőség hatása a mezőgazdasági termelésre" c. tanulmányunkat. — Cs. B.

Digitized by Google

mielőbb közös álláspontot kellene kialakítani, mert a termelőszövetkezeti gazdálkodás mindennapi szükségletei sürgetik ezt.

A termelőszövetkezeti bruttó és nettó jövedelem

A kifejtendő problémák jobb megértése céljából röviden ki kell térnem a bruttó és nettó jövedelem egyes kérdéseire.

A bruttó termék — az év folyamán előállított egész termékmennyiség. „A nyershozadék vagy bruttótermék értéke — írta Marx — egyenlő — az állótőke alkalmazott, de el nem fogyasztott része kizárásával — az előlegezett és a termelésben elfogyasztott tőke, az állandó és változó tőke értékével plusz az értéktöbblettel . . ."[2] A bruttó termék tehát magában foglalja az elhasznált holt- és élőmunka mennyiségét. Ha a bruttó termékből levonjuk a termelésben elfogyasztott termelőeszközöket, megkapjuk a tiszta (nettó) terméket. *A nettó termékben* a termelésben részt vevők élőmunkája testesül meg. A nettó termék értékben kifejezve egyenlő a bruttó jövedelemmel. *A bruttó jövedelmet* (más szóval nyersjövedelmet) Marx így határozta meg: „A nyersjövedelem az az értékrész, és a bruttótermléknek vagy nyerstermléknek általa mért része, amely az össztermelésnek az előlegezett és a termelésben elhasznált állandó tőkét pótló értékrésznek (és az általa mért termékrésznek) a levonása után fennmarad. A nyersjövedelem tehát egyenlő a munkabérrel (illetve a termék ama részével, amelynek az a rendeltetése, hogy ismét a munkás jövedelmévé váljék) + profittal + a földjáradékkal."[3]

A bruttó jövedelem *a bruttó termék értékének egy része*, a termelőszövetkezetekben előállított új érték, amely a termelőszövetkezeti tagok munkadíját és a termelőszövetkezet tiszta jövedelmét tartalmazza.

Hogy a termelőszövetkezetek bruttó jövedelmét megkapjuk, ahhoz a bruttó termék értékéből le kell vonni a munkabérköltségek nélkül számított termelési költségeket, amelyek csak az anyag- és amortizációs költségeket tartalmazzák. A termelőszövetkezetek bruttó jövedelme része az ország nemzeti jövedelmének.

Ezzel szemben a tiszta jövedelem az előállított termék értéke és teljes önköltsége közti különbség. „A tiszta jövedelem viszont — írta Marx — az az értéktöbblet, tehát a többlettermék, amely a munkabér levonása után fennmarad és amely a valóságban a tőke által realizált és a földbirtokosokkal megosztandó értéktöbbletet és az általa mért többletterméket képviseli."[4] A tiszta jövedelem

[2] Marx: A tőke, III. köt., 909. old. Szikra, Bp. 1951.
[3] Uo. 909–910. old.
[4] Uo. 910. old.

Digitized by Google

a bruttó jövedelem egy része, amelyet úgy számíthatunk ki, hogy a bruttó jövedelemből levonjuk a munkabérköltségeket.

Jelenleg termelőszövetkezeteinkben a bruttó jövedelmet nem számítják, pedig ez nagyon fontos volna. Úgy vélem, ennek alapvetően két, egymással összefüggő oka van: egyrészt nincsen elméletileg tisztázva a bruttó jövedelem szerepe a termelőszövetkezeti termelésben, másrészt termelőszövetkezeteinkben még nem alakult ki kellően az e számítás feltételét alkotó nyilvántartási rendszer.

Termelőszövetkezeteinkben — illetve azok egy részében — még nem alakult ki és nem is folyik rendszeres önköltségszámítás, amely pedig a bruttó jövedelem kiszámításához is alapul szolgálhatna. Bár a bruttó jövedelem kiszámításához nincs szükség a teljes önköltség ismeretére, hanem a termelési érték és az anyagjellegű ráfordítások ismerete is elegendő hozzá, mégis az önköltségszámítás alapján könnyebben össze lehetne gyűjteni a bruttó jövedelem számításához szükséges adatokat.[5]

Termelőszövetkezeteinkben ma csak közvetett módszerekkel lehet kiszámítani a bruttó jövedelmet, pontosabban: nem is a bruttó jövedelmet, hanem csak valami ehhez hasonlót. Gyakorlatilag úgy történik ennek a kiszámítása, hogy összeadják a tagok között kiosztott részesedést és a tiszta vagyon változását. A jelenlegi könyvelési, nyilvántartási rendszer a termelőszövetkezetek zömében csak ilyen számítást tesz lehetővé. Ennek a számításnak azonban — bár viszonylag egyszerű — sok fogyatékossága van. A termelőszövetkezetekben meglevő állóeszközök értékelése nem kielégítő, s így a tiszta vagyon változása sem állapítható meg megbízhatóan. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy a termelőszövetkezetekben nem számítanak amortizációt, és ha az önköltségszámításnál elszámolnak is ilyen tételt, ennek a pontossága korántsem megnyugtató. Emellett az ismertetett számítás csak a gazdaság egészére nézve végezhető el; ágazatonként, termékenként a számítás csak úgy oldható meg, ha ezekre külön-külön kiszámítják az anyag- és amortizációs költségeket.

A fenti számítás eredményeként azonban nem a közgazdasági értelemben vett bruttó jövedelmet kapjuk meg. A bruttó jövedelem ugyanis magában foglalja azt az egész jövedelmet, amely megmarad akkor, ha a bruttó termék értékéből (a realizált bruttó jövedelem számításánál pedig a bruttó termék árából) levonjuk a termelésben elfogyasztott termelőszközök értékét. A tiszta vagyon változása és a tagok között kiosztott részesedés azonban (a számítás pontatlanságain kívül) nem egyezik meg ezzel, mert ez nem tartalmazza pl. a kifizetett adót, kamatot, biztosítást, a nem szövetkezeti tagoknak fizetett haszonbért stb. Üzemi célokra legtöbb-

[5] Különösen akkor fontos ez, ha ágazatonként vagy termékenként is vizsgálni kívánjuk a bruttó jövedelmet.

Digitized by Google

ször elegendő ugyan az ilyen számítás, de sokszor bizonyos speciális célokból végzett elemzésekhez a bruttó jövedelem pontosabb (pl. az adót is tartalmazó) kiszámítására is szükség volna.

Üzemi elemzésekhez a bruttó jövedelem számításánál az anyagköltségeket a tényleges költségeken, az árakat pedig a ténylegesen elért árakon kell figyelembe venni. A termelőszövetkezeteknek ugyanis gazdálkodásuk elemzéséhez, termelési döntéseik kialakításához a tényleges beszerzési és értékesítési viszonyokat kell számba venniük. *Népgazdasági szintű elemzésekhez* azonban — pl. népgazdasági szinten végzendő gazdaságossági számításokhoz — legtöbbször nem megfelelő az, ami üzemi szinten indokolt. Mindenekelőtt az érték megközelítése volna szükséges ahhoz, hogy a ténylegesen előállított bruttó jövedelmet meg lehessen állapítani. Az érték felismerése és számszerű kifejezése azonban meglehetősen bonyolult, eddig gyakorlatilag még megoldatlan feladat.

A tiszta jövedelem kiszámításánál megismétlődnek az imént vázolt problémák, de egy lényeges, új probléma is felmerül. A termelőszövetkezeti tiszta jövedelem kiszámításában a munkabérköltségek kiszámítása okozza az egyik legnagyobb nehézséget.[6]

A bruttó jövedelem szerepe és jelentősége a termelőszövetkezetekben

A bruttó jövedelem szerepének, jelentőségének helyes megítéléséhez a termelőszövetkezetek sajátos, az állami vállalatokétól eltérő jellegét is figyelembe kell venni.

A termelőszövetkezetek jellegének az állami vállalatokétól való eltérése a termelési viszonyokból fakad. Az állami vállalatok és a termelőszövetkezetek termelési viszonyai egyaránt szocialista jellegűek. Az állami vállalatok azonban össznépi tulajdonban, a termelőszövetkezetek termelőeszközei pedig csoporttulajdonban vannak. A termelőeszközök csoporttulajdona a termelőszövetkezeti gazdálkodás számos sajátos vonásának a forrása.

Ebből, valamint a mezőgazdasági termelés jellegéből, a termelőerők adott fejlettségi fokából következik az, hogy a termelőszövetkezeti termelés irányítása eltér az állami vállalatokétól. A termelőszövetkezetek — az állami vállalatokhoz képest meglehetősen tág keretek között — maguk döntenek a termelési kérdésekben. A termelés bővítésének forrásait is elsősorban maguk teremtik elő.

A csoporttulajdon az állami vállalatoktól eltérő elosztási formát követel meg. Az állami vállalatok munkásai előre meghatározott munkabért kapnak, a termelőszövetkezeti tagok *jövedelme*

[6] Ezt a problémát részletesebben kifejti a Társadalmi Szemle júniusi számában dr. Vági Ferenc „A termelőszövetkezeti önköltségszámítás egyik vitatott problémájáról" című cikkében.

Digitized by Google

viszont közvetlenül a *gazdálkodás eredményétől* függ. A termelőszövetkezetek *adott munkaerővel dolgoznak* (a tagok munkaerejével), és arra kell törekedniük, hogy ezt kihasználják. Az állami vállalat viszont változtathatja a munkaerők számát. (Társadalmi méretekben persze az államnak kell gondoskodnia a meglevő munkaerők foglalkoztatásáról.)

A sajátosságoknak korántsem teljes felsorolása alapján már megállapítható a bruttó jövedelem szerepe a termelőszövetkezetekben. Mindenekelőtt nyilvánvalóvá válik nagy jelentősége. A társadalom szempontjából mind az állami vállalatokban, mind a termelőszövetkezetekben az a legfontosabb dolog, hogy adott anyagi és munkaerőforrásaikkal mennyivel járulnak hozzá a nemzeti jövedelemhez, továbbá, hogy mennyi tiszta jövedelmet adnak. Az állami vállalatokban azonban az egyes munkákért járó munkadíj (v) lényegében rögzítve van, s ezért a nyereség (m) itt viszonylag jó mutató a vállalat munkájának megítéléséhez, a termelőszövetkezetekben viszont nem alkalmas erre. Továbbá: a termelőszövetkezetekben a legfőbb anyagi ösztönzést az *egy szövetkezeti tagra jutó bruttó jövedelem* (v + m) növelése adja. Ha adva van az ár- és adórendszer, és figyelembe vesszük, hogy a termelőszövetkezetnek a maga földterületén biztosítania kell a rendelkezésére álló munkaerő kihasználását, a tagok megélhetését, a termelés fejlesztését, valamint azt is figyelembe vesszük, hogy a tagok jövedelme a gazdaság összes jövedelmétől függ, akkor nyilvánvalóvá válik a bruttó jövedelem alapvető fontossága.

A csoporttulajdon és a hozzá kapcsolódó jövedelemelosztási rendszer közvetlenül érdekeltté teszi a szövetkezeti tagokat a bruttó jövedelem növelésében. A szövetkezeti tagok jövedelme nem tisztán munkabér-jellegű, hanem a szövetkezeti tagoknak a termelőeszközökhöz való sajátos viszonyát is kifejezi. A szocializmusban „az egyenlő munkáért egyenlő bér" elve érvényesül. A csoporttulajdon azonban korlátozza ennek az elvnek az érvényesülését. A szövetkezetek közötti eltérések folytán azonos munkáért az egyes szövetkezetekben különböző nagyságú részesedéshez jutnak a szövetkezeti tagok.

Minthogy tehát egyfelől a termelőszövetkezetekben nincsen általánosan kialakult, mindenhol és mindenkor érvényes munkadíjszínvonal, másfelől a termelőszövetkezet adott taglétszáma mellett foglalkoztatni kell a meglevő munkaerőt, emelni kell a tagság jövedelmét, a bruttó jövedelemnek alapvető fontossága van a termelőszövetkezetekben.

Adott árak és adóterhek mellett a termelőszövetkezeti tagok jövedelmének nagysága és a szövetkezeti felhalmozás üteme közvetlenül az elért bruttó jövedelem nagyságától és annak megoszlásától függ. Ehhez járul még az, hogy a szövetkezetek (szövetke-

Digitized by Google

zeti tagok) sokkal önállóbban állapíthatják meg termelésük irányát, szerkezetét, mint az iparvállalatok. Ezért *termelési elhatározásaikat* lényegesen befolyásolja az egyes cikkek termelésével elérhető bruttó jövedelem.

Amikor a termelőszövetkezetek arról döntenek, hogy mit és miből mennyit termeljenek, akkor az egyes cikkek termelésével elérhető bruttó jövedelmet mérlegelik. Ez a következő példával könnyen igazolható.

Az egyes növényfélék termelésével
*1 kat. holdon elérhető bruttó- és tiszta jövedelem**

	Bruttó	Tiszta
	jövedelem	
Búza	1949	1619
Őszi árpa	1969	1637
Tavaszi árpa	2035	1700
Burgonya	2350	579
Dohány	9780	1383

* Az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézet „100 mezőgazdasági termelőszövetkezet termelési költségei az 1959/1960. gazdasági évben" c. kiadványának adatai alapján. A közölt jövedelem kiszámításánál az intézet állami-gazdasági bérekkel számította a munkadíj-költségeket.

Ha a termelőszövetkezetek elsősorban a tiszta jövedelem alapján ítélnék meg azt, hogy melyik cikkek a legjövedelmezőbbek, akkor a fenti adatok alapján a jövedelmezőségi sorrend ez volna: tavaszi árpa, őszi árpa, búza, dohány, burgonya. Ebből a sorrendből úgy látszik, mintha a termelőszövetkezet számára az volna előnyös, ha a burgonya és a dohány rovására növelné a kalászosok területét, mert ezek nagyobb tiszta jövedelmet adnak. Ha azonban a szövetkezet így járna el, ennek az lenne a következménye, hogy egységnyi területről több lenne ugyan a tiszta jövedelme, de kisebb lenne az összes (bruttó) jövedelme, s így a tagok között szétosztható jövedelem is csökkenne.

Másképpen fogalmazva ez azt jelenti, hogy ha a termelőszövetkezetek csupán az önköltséget ismerik, akkor nem dönthetik el helyesen azt a kérdést. hogy mit és miből mennyit termeljenek. Ez nemcsak azért van így, mert az önköltségen kívül sok más tényező is befolyásolja a termelést, hanem azért is, mert a munkaegység értéke, amely szintén benne van az önköltségben, egyben a tagság jövedelme. Lehet, hogy valamely termelőszövetkezet —

Digitized by Google

hogy tagságának megfelelő jövedelmet nyújtson — nem az adott árhoz képest alacsonyabb önköltségű termék termelésének növelését irányozza elő, hanem azét a termékét, amelynek ára éppen csak fedezi az önköltséget, de amelyben a munkaegység-hányad magasabb (amely tehát nagy munkaigényű), s így a tagság több munkához és következésképpen több jövedelemhez is jut.

Az egyes cikkek termelésével elérhető bruttó jövedelem mérlegelésekor a termelőszövetkezetek[7] a takarmányok és az állatállomány jövedelmét *együvé tartozónak*, a takarmányok és az állattenyésztés együttes termelését pedig *élőmunka-intenzív* termelésnek tekintik. Ma még mindenütt megtaláljuk egymás mellett a növénytermelést és az állattenyésztést. Minthogy a termelőszövetkezetek területe és többé-kevésbé taglétszámuk is adva van, rövidebb időszakra nézve a termelőszövetkezetekben a saját termelésű takarmánybázison nyugvó állattenyésztés bővítése a bruttó jövedelem növelésének egyik legkézenfekvőbb módszere, leginkább járható útja. A termelőszövetkezetek úgy járnak el helyesen, ha akkor, amikor a termelési struktúra kérdéseiben döntenek, a *takarmánytermesztés és az állattenyésztés jövedelmét együvé tartozónak* tekintik. Az így kapott jövedelmet kell azután összevetniük az eladásra termelt növényfélék termelésénél elérhető jövedelemmel.

Felmerül azonban az a kérdés: *mihez képest* legyen maximális a bruttó jövedelem? Említettük, hogy a termelőszövetkezetek sem a földterületüket, sem a rendelkezésükre álló munkaerőt nem változtathatják meg tetszésük szerint. Ebből logikusan következik, hogy a termelőszövetkezeteknek — a tagok normális mértékű foglalkoztatása és munkamennyisége mellett — *az egy főre jutó* bruttó jövedelemnek a maximális nagyságra való emelése az érdekük. Ha egy tagra számítva nagyobb bruttó jövedelmet érnek el, akkor nő a tagok évi jövedelme és a szövetkezet többet is halmozhat fel.

Az egy tagra jutó maximális jövedelem elérése végett a termelőszövetkezeteknek mérlegelniük kell az egyes cikkek termelésével elérhető bruttó jövedelmet. A bruttó jövedelem ismerete azonban önmagában még nem elegendő a helyes termelés-szerkezet kialakításához. Ehhez még sok más tényezőt is — a talajadottságokat, a vetésforgó követelményeit, a beruházási lehetőségeket, a meglevő állóeszközöket stb. — figyelembe kell venni.

A termelőszövetkezetek közti jövedelemkülönbségek

Az egyes termelőszövetkezetek egymástól eltérő természeti és gazdasági feltételek közt gazdálkodnak, de földjük és gazdál-

[7] A jelenleg általános: kevéssé specializálódott termelőszövetkezeteket értjük, amelyekben az állatállomány takarmányozására nem a vásárolt takarmány a jellemző.

Digitized by Google

kodásuk egyéb eszközei csoporttulajdont képeznek; ezért elkerülhetetlenül jövedelemkülönbségek keletkeznek köztük. Jövedelemkülönbségek az egyéni gazdálkodás viszonyai között is léteztek, sőt ezek jelentékenyebbek voltak, mint ma a termelőszövetkezetek közöttiek. Közismertek az egyes tájak, vidékek paraszti életszínvonalában a múltban fennállt számottevő eltérések. Ezek jórészt a természeti (talaj-, domborzati, éghajlati stb.) viszonyoknak és a gazdálkodásnak — legtöbbször ezekhez szorosan kapcsolódó — eltéréseiben gyökereztek, de nagy szerepe volt bennük a parasztgazdaságok nagyságában meglevő különbségnek is (azonos természeti viszonyú tájakon belül pedig alapvetően ez idézte elő a különbségeket). Ez utóbbi ok ma, a termelőszövetkezeti gazdálkodás általánossá válásával, már nem játszik lényeges szerepet, noha a múlt nyomai a termelőszövetkezeti rendszer keretei közt sem szüntethetők meg máról holnapra.

A termelőszövetkezetek közti jövedelemkülönbségek tehát igen gyakran történelmileg kialakult különbségekre vezethetők vissza.[8] A csoporttulajdon keretein belül *mérsékelni lehet és kell* az egyes termelőszövetkezetek jövedelmei közti különbségeket, de teljesen megszüntetni, az egyes termelőszövetkezetek jövedelmét teljesen azonos szintre hozni nem lehet és nem is célszerű. Az alapvető feladat az, hogy *a szövetkezeti termelés növelésével együtt növeljük a szövetkezetek és tagjaik jövedelmét és ezzel mérsékeljük, egységes határok közé szorítsuk a jövedelemkülönbségeket* (a növekvő jövedelmek lehetővé is teszik ezt).

Ha *minden jövedelemkülönbség megszüntetését* tűznénk ki célunkul, akkor: a) A legrosszabb természeti feltételek közt gazdálkodó üzemekben is minden eszközzel növelni kellene a termelést, még ha ez nagyon kevéssé gazdaságos is. Ez nagy népgazdasági beruházásokat tenne szükségessé, pedig jobb természeti viszonyú területeken ezek lényegesen hatékonyabbak lennének. b) Számottevően kellene növelni a legrosszabb természeti feltételek közt gazdálkodó termelőszövetkezetek tagjainak jövedelmét. Ez vagy úgy valósulna meg, hogy a beruházásokat teljesen az állam vállalná magára, vagy úgy, hogy közvetlen jövedelem-kiegészítést adna; esetleg mindkét módszert egyidejűleg alkalmazná. Ez pedig lényegében konzerválná a rossz természeti adottságú területek mezőgazdasági lakosságának jelenlegi létszámát, holott a józan megfontolás azt követeli, hogy az ipari fejlődéssel párhuzamosan elsősorban ezeken a helyeken csökkenjen a mezőgazdasági lakosság. c) Mérsékelni kellene a jobb természeti feltételek között gazdálkodó szövetkezetek már szokásossá vált jövedelmét. Ez károsan hatna

[8] Itt most nem vizsgáljuk azt a jövedelemkülönbséget, amely azonos történelmi és természeti jellegű területeken gazdálkodó termelőszövetkezetek között van meg, s amely legtöbbször az egyes termelőszövetkezetek vezetésében meglévő különbségre vezethető vissza.

Digitized by Google

termelésükre, gyengítené a többtermelésre irányuló anyagi ösztönzést. Ilyen intézkedés éppen ott csorbítaná a termelés érdekeit, ahol a leginkább indokolt a termelés emelése.

A fenti, a teljességre korántsem igényt tartó érvelés is eléggé bizonyítja, hogy *minden jövedelmi különbség megszüntetése* nem járható út. A termelőszövetkezeti (csoporttulajdon-) viszonyok között *nincs valamilyen pontosan meghatározható, egy munkanapra (vagy egy munkaegységre) jutó minimális jövedelem, amelyet minden termelőszövetkezetben el kellene érni.* Nem mondható ki tehát szabályként az, hogy minden termelőszövetkezetben akkora jövedelmet kell (egységnyi munkáért) kapniuk a tagoknak, amekkora az állami gazdaságokban fizetett bér. Ez nem mond ellent annak, hogy minden termelőszövetkezetben kialakul bizonyos — vidékenként, s esetleg ezen belül termelőszövetkezetenként is eltérő — igény a minimális, az egységnyi munkáért feltétlenül elvárt jövedelem iránt, s ha a tagok úgy látják, hogy ez az igényük nem teljesül, akkor vonakodnak részt venni a közös gazdaság munkáiban. Az egységnyi munkáért fizetendő minimális jövedelemnek erről az igényéről csak annyi állapítható meg, hogy a) ez nem minden termelőszövetkezetben egyformán adott nagyságú; b) ennek nagyságára hatással vannak olyan tényezők, mint a termelőszövetkezet tagsűrűsége, a tagok foglalkoztatottsága, a környéken levő más népgazdasági ágak és szektorok munkaerő-felszívó képessége, a szövetkezetben már régebben kialakult és megszokottá vált jövedelem stb. Mindezt figyelembe kell venni az egyes szövetkezetek helyzetének és gazdálkodásának elbírálásánál.

Még egyszer szeretném azonban aláhúzni azt, hogy ha a csoporttulajdon viszonyai közt nem is szüntethetők meg teljesen az egyes szövetkezetek közti jövedelemkülönbségek, de a jelenlegi különbségek egészségtelenül nagyok, s ezért *sürgősen mérséklendők.* Ennek a legjárhatóbb útja az, amit a gyenge termelőszövetkezetek megszilárdításáért már néhány év óta teszünk. Továbbá: az egységnyi munkáért a tagok által elvárt minimális jövedelem nem azonos nagyságú ugyan az egyes termelőszövetkezetekben, de a társadalom érdekei azt követelik, hogy a termelés növekedésével együtt a parasztság jövedelme is nőjön, s a munkások és parasztok jövedelme (életszínvonala) a mezőgazdasági és ipari termelés fejlődésével arányosan emelkedjék.

A mindennapi élet tényei azt bizonyítják, hogy azok a szövetkezetek gazdálkodnak jól, amelyek, kihasználva a rendelkezésükre álló munkaerőt és a termelési eszközöket, tagjaiknak viszonylag nagy évi jövedelmet tudnak nyújtani. Itt megelégedetten dolgoznak a tagok, ezek a szövetkezetek szép termelési eredményeket érnek el és sok árut adnak népgazdaságunknak.

Digitized by Google

SZEMLE

Adatok a kőbányai munkások helyzetének alakulásáról

Októberben lesz öt esztendeje annak, hogy megjelent az MSZMP Központi Bizottságának határozata a munkásosztállyal kapcsolatos egyes feladatokról. Mint ismeretes, e határozat megalkotását széles körű vizsgálat előzte meg, amelynek keretében közel kétezer pártmunkás beszélgetett mintegy negyvenötezer dolgozóval. A határozat meghozatalakor pártunk Központi Bizottságát az a lenini tanítás vezérelte, hogy a szocializmus építésének sikere tekintélyes mértékben a munkásságnak, társadalmunk vezető osztályának politikai tapasztaltságán, szociális helyzetén s történelmi hivatására való felkészültségén múlik. Pártunk Lenin útmutatásai szellemében járt el, amikor az ellenforradalom leverése után a munkásosztály helyzetének gondos tanulmányozását s a vele kapcsolatos intézkedéseket elsőrendű teendői közé sorolta.

A határozat megjelenése óta hagyományossá vált, hogy időről időre megvizsgáljuk a munkásság helyzetében bekövetkezett változásokat. Az elmúlt esztendőkben országszerte több, igen széles körű vizsgálat zajlott le. 1961—1962 telén a Nehézipari Minisztérium pártbizottsága 2000, a Budapesti Pártbizottság 120 000 dolgozó véleménye alapján alkotott képet a munkásság politikai fejlődéséről, gazdasági és kulturális helyzetének javulásáról. A Budapesti Pártbizottság vizsgálatának volt része az a körülbelül 10 000 beszélgetés is, amelyet a X. kerületi pártbizottság szervezett Kőbánya 30 üzemében.

Az ilyen természetű vizsgálatoknál újabban gyakorta igénybe veszik a konkrét szociológiai kutatás eszközeit is. A Budapesti Pártbizottság ez évi elképzelései között szerepel például egy, a különböző társadalmi rétegek politikai tájékozottságát és hangulatát illető közvéleménykutatás, továbbá két felmérés a munkások esztétikai ízlésének és a szabad idő felhasználásának felderítésére. A szabad idő felhasználására vonatkozó felmérés része „A béke és a szocializmus kérdései" szerkesztősége által folytatott nemzetközi vizsgálatnak. Az említett felmérések előkészítését legjobb szociológiai szakembereink irányítják, biztosítva azok szakszerűségét és tudományos megalapozottságát.

A nagybudapesti illetve a kőbányai vizsgálattal közel egyidőben szűkebb kérdőíves felmérést végeztünk Kőbánya tíz üzemében. A felmérés húsz munkabrigádot ölelt fel. Eredményei sok esetben egybeestek a X. kerületi pártbizottság kőbányai vizsgálatának általános tapasztalataival, s így annak szerény kiegészíté-

Digitized by Google

séül szolgáltak. A rendelkezésre álló eléggé nagyszámú adatból itt csak a legjellegzetesebbeket adjuk közre, nem annyira a változások pontos — ám egészen szűkkörű — lemérésének, mint inkább *érzékeltetésének* igényével.

A dolgozók politikai fejlődése

A X. kerületi pártbizottság vizsgálata megállapította, hogy a kőbányai munkásság politikai fejlődésében a határozat megjelenése óta eltelt három esztendőben jelentős előrehaladás történt. Növekedett a munkástömegek bizalma a párt politikája iránt, elmélyült az ország vezetéséért érzett felelősségük, szélesedett politikai látókörük és emelkedett társadalmi aktivitásuk. A politikai látókör kitágulását jól érzékeltetik azok a feleletek is, amelyeket felmérésünk során a megkérdezett üzemi dolgozók a kérdőívek egyes pontjaira adtak:

Egyik kérdésünk azt tudakolta, hogy adatszolgáltatóink ismeretei szerint milyen fontosabb kérdéseket tárgyalt az MSZMP VII. kongresszusa. A dolgozók közel egyötöde felsorolta a legjelentősebb problémákat, körülbelül kétötödük csupán néhányat tüntetett fel, további kétötödük pedig egyet sem említett. Szembeszökő, hogy eléggé tekintélyes (egyötöd) azoknak a száma, akik a kongresszus munkarendjéről igen pontos ismeretekkel rendelkeznek. Ezek a dolgozók elsősorban a párttagok és a tömegszervezeti aktivisták köréből kerülnek ki. Örvendetes, hogy a megkérdezetteknek kétötöde hozzávetőleges képet tudott rajzolni a kongresszus munkájáról s hogy a tájékozatlanok aránya nem nagyobb az adatszolgáltatók kétötödénél. Mindez a politikai érdeklődés és tájékozottság határozott növekedéséről tanúskodik.

Arra is feleletet kértünk, hogy 1961 végén a magyar ipar az 1938. évinek hányszorosát termelte. A dolgozók 9 százaléka pontos vagy megközelítően helyes választ adott, 23 százalékuk téves számokat jegyzett be, körülbelül 68 százalékuk pedig — nyilván tájékozatlanságát érezve — nem is vállalkozott feleletre. Adataink arra mutatnak, hogy dolgozóink gazdaságpolitikai tájékozottsága igen hézagos és alatta marad általános politikai tájékozottságának.

Feltettünk olyan kérdést is, hogy a kérdezettek tudomása szerint az előző három évben melyik volt gyarmati és függő országok nyerték el nemzeti függetlenségüket. Egyharmaduknak biztos tudomása volt a legfontosabb változásokról, kétharmaduk legfeljebb néhány felszabadult országot ismert, vagy meg sem kísérelt válaszolni. Az a tény, hogy a felelők egyharmada a felszabadult országok legtöbbjét ismerte, jelzi a külpolitikai eseményekről való értesültség javulását.

Egyik kérdésünkre felelve adatszolgáltatóink elmondották, hogy mit tudnak a szocializmusról és a reá jellemző társadalmi viszonyokról. A szocialista társadalmi rendről dolgozóinknak mintegy kétharmada tudott határozottabb körvonalú, fogalmilag tartalmasabb képet rajzolni. Valamivel több mint egyharmaduk hézagos és érzelmi színezetű választ adott, vagy tartózkodott a fele-

Digitized by Google

lettől. Hadd jegyezzük meg ehelyütt, hogy íveinken sok olyan kérdést tettünk fel, amely politikai és erkölcsi alapfogalmakra illetve elvekre vonatkozik. Mindenütt azt tapasztaltuk, hogy növekvőben van a dolgozók politikai és erkölcsi tudatossága. Ugyanakkor azt is megfigyeltük, hogy a vitathatatlanul pozitív politikai és erkölcsi állásfoglalás gyakran nem is annyira a magas szintű fogalmi tudatosságból, mint inkább az egyszerű ítéletalkotásból és a feleletekben tükröződő társadalmi érzelmekből fakad. Találóan jellemezte e helyzetet a Budapesti Konzervgyár párttitkára, amikor a szocialista brigádokról szólva elmondotta, hogy tagjaik talán nem tudnak csiszolt és kerekded jellemzést írni a szocialista kollektivizmus és humanitás jelentőségéről, de mindig az elsők között vannak, ha tenniük kell valamit a közösségért, ha segíteniük kell másokon. Úgy látjuk, hogy sok munkás szocialista szemléletének fejlődése *a pozitív társadalmi érzelmektől az egyszerűbb ítéletek felé, s ezektől a magas szintű általánosítások pillérein nyugvó gazdag fogalmi tudatosság felé* tart. E véleményünket megerősíti az a megfigyelés is, hogy szinte minden feleleten átsüt a szocialista rendünkkel való belső azonosulás érzése, jóllehet a vele párosuló tudatosság foka nagyon különböző.

Kértük, hogy adatszolgáltatóink azt is közöljék, mit tekintenek életük értelmének és céljának. A válaszok 40 százaléka a családi életre, 28 százaléka az anyagi jólétre, 16 százaléka társadalmi és politikai célokra, 8 százaléka a szerelemre, további 8 százaléka pedig ismeretek szerzésére utalt.

Világnézeti és erkölcsi fejlődés

A X. kerületi pártbizottság vizsgálata felfedte, hogy Kőbánya munkásainak világnézeti és erkölcsi fejlődésében is határozott előrelépés történt. A kérdőíves felmérés e megállapításhoz is hozzájárult néhány kisebb adalékkal. Lássunk közülük egyet-kettőt:

Megkérdeztük, hogy az adatszolgáltató kiket tekint az európai történelem legnagyobb alakjainak, s kértük, hogy válaszát indokolja is meg. A kérdésre 190 válasz gyűlt össze, ezekben összesen 259 név szerepelt. A névsor és az említések száma a következő: Lenin 72, Marx 40, Engels 29, Kossuth 17, Napóleon 17, Hunyadi János 8, Hruscsov 8, Sztálin 8, Rákóczi 5, Robespierre 4, I. István 4, Nagy Lajos 3, Hunyadi Mátyás 3, Kutuzov 3, Bem 3, Cromwell 2, Voltaire 2, Rousseau 2, Garibaldi 2, Dózsa 2, Zrínyi 2, Széchenyi 2, Petőfi 2, Julius Caesar 1, Attila 1, Dante 1, Luther 1, Calvin 1, Montesquieu 1, Marat 1, Danton 1, I. Péter 1, Nagy Frigyes 1, II. József 1, I. Victor Emanuel 1, Bismarck 1, Popov 1, Dimitrov 1, Gagarin 1, Könyves Kálmán 1, Dobó István 1, Kun Béla 1.

A felsorolásból kitűnik, hogy gyakoriak a párhuzamosságok, amelyek a válaszok egy részének befolyásoltságára mutatnak. A feleletekből kicsendül, hogy néhány régi neveltetésű ember fejében még erősen kísért a vallástörténeti és általában a burzsoá történetfelfogás, különösen pedig a hungarocentrista magyar

Digitized by Google

nacionalista történetírás hatása. Egészében mégis örvendetes, hogy igen sokan *a nemzetközi munkásmozgalom vezéregyéniségeiben, illetve Európa és hazánk jelentős forradalmáraiban* látják kontinensünk történetének legnagyobb alakjait.

Választ kértünk arra, hogy mi nek érzi munkáját a megkérdezett. Azt hisszük, a feleletek önmagukért beszélnek: elkerülhetetlen kényszernek érzi 4, kötelességnek 52, alkotásnak 40 és szenvedélynek 4 százalékuk.

Világnézeti és erkölcsi vonatkozású kérdéseink között szerepelt, hogy mit tudnak a megkérdezettek a materializmusról. Adataink azt mutatták, hogy a felelőknek majdnem kétharmada nincs tisztában e fogalom jelentésével, egyharmaduk viszont valamilyen fokon ismeri ennek értelmét. Ha arra gondolunk, hogy azelőtt milyen fokon állott a világnézeti érdeklődés és a világnézeti alapfogalmak ismerete, akkor meg lehetünk elégedve a materializmus fogalmát nagyjából ismerők viszonylag magas számarányával.

Egy további kérdésünk azt tudakolta, hisz-e az adatszolgáltató istenben vagy sem, s miért. A felelőknek több mint fele nem hisz isten létezésében, közel egynegyedük isten létezése mellett tesz hitet, további egynegyedük pedig úgy véli, hogy ez a kérdés eldönthetetlen. Tapasztalatunk szerint az istenben nem hivők bizonyos hányada voltaképpen nem utasítja el egy személytelen istenség feltételezését, hanem csak a tételes vallásokban hirdetett isten-fogalmat utasítja el. A megkérdezett üzemi dolgozók nem szilárdan istenhivő részében *mind erőteljesebben körvonalazódik egy átmeneti, kétkedő, deisztikus álláspont*, amely bizonyára ateista irányú világnézeti fejlődésüknek lesz egyik állomása. Az ő körükben már nem a tételes vallások kritikájára, hanem egyre inkább *a materialista világnézet pozitív kifejtésére* kell helyeznünk ateista propagandánk súlypontját.

Tájékozódni akartunk arról is, hogyan vélekedik az adatszolgáltató a keresztény tízparancsolatról. Kiderült, hogy a megkérdezettek túlnyomó többsége (60—90 százalék) azokkal a pontokkal ért egyet, amelyek elemi erkölcsi normákra *emlékeztető* — jóllehet torzító és kétértelmű — fogalmazásokat (tiszteld szüleidet, ne ölj, ne lopj stb.) tartalmaznak. Ebből látható, hogy a vallásnak még megmaradt és nem lebecsülendő erkölcsi befolyása sokak körében főként az elemi erkölcsi normákra emlékeztető fogalmazásokon, az elemi erkölcsi normák tekintélyével történő visszaélésen nyugszik. Egyebek között ezért is nagy jelentőségű, hogy az SZKP XXII. kongresszusa és pártunk VIII. kongresszusa olyan erőteljesen húzza alá e normák népi eredetét és a kommunista erkölcshöz való szoros belső illeszkedésüket.

Az anyagi életkörülmények javulása

A X. kerületi beszélgetésekből kiviláglott, hogy a munkásosztály helyzetéről szóló határozat megjelenése óta tovább javult a kőbányai munkásság anyagi helyzete, nőtt egzisztenciális és szakmai biztonságérzete, elégedettsége. Felmérésünk számos

Digitized by Google

adata is alátámasztja ezt az értékelést.

Feltettük adatszolgáltatóinknak azt a kérdést, hogy elégedettek-e szakmájukkal és jelenlegi beosztásukkal, vagy sem. A megkérdezettek *hatalmas többsége megfelelőnek érezte szakmáját és mostani beosztását;* a válaszoknak csak alig 10 százaléka jelzett elégedetlenséget. Tegyük ehhez nyomban hozzá, hogy az ilyen természetű elégedetlenség nem mindig takar megoldhatatlanul visszás helyzetet, hanem gyakran éppen a konstruktív becsvágyat, a fejlődési, tanulási igényt fejezi ki. Az iskolai tanulmányokat folytatók többsége ugyanis az elégedetlenek közül kerül ki.

Egy másik kérdésünkre felelve havi keresetük összegéről nyújtottak tájékoztatást a dolgozók. Az egy főre számított havi átlagkereset összege 1587,78 forint volt. Szembetűnő, hogy *a nők keresete lényegesen alacsonyabb* (női átlagkereset 1247.94 Ft, férfi átlagkereset 1802,33 Ft) *volt, mint a férfiaké.* Ez arról tanúskodik, hogy a nők néhol még nem töltik be azt a helyet, amely a társadalmi termelésben megilletné őket.

Adatszolgáltatóink lakáshelyzetéről is kaptunk értesülést. Adataink azt mutatták, hogy a megkérdezettek közül a legtöbben saját házban (22 százalék), illetőleg főbérletben (36 százalék) laknak. Az albérletben és munkásszálláson élők (16 százalék) jórészt vidékiek, a szülőknél lakók (26 százalék) pedig főként a nem-házas fiatalok közül kerülnek ki. Felkelti a figyelmet, hogy a főbérleti lakások többsége (75 százalék) alacsonyabb értékű, egyszobás lakás.

További feleletek a kérdezettek lakásbútorzatának becsült értékét tüntetik fel. A lakásbútorzat egy főre számított átlagos értéke 12 705,94 Ft. Ez az átlag azonban valójában magasabb, mert 15 olyan alacsony értékösszeg (1—2500 Ft) is szerepel benne, amely nem-házas fiatalok kisebb szerzeményeinek értékéből adódik. Feltűnő és örvendetes, hogy a válaszok nagy többsége, csaknem 80 százaléka, közepes (7500—20 000 Ft) értékű bútorzatról ad számot.

A kérdőíveken szerepelt néhány olyan pont, amely azt tudakolta, van-e a kérdezettnek hűtőgépe, televíziója, mosógépe, porszívója, padlókefélője, rádiója, illetve autója vagy motorkerékpárja. A beérkezett válaszokból kitűnt, hogy a felsorolt cikkekkel adatszolgáltatóink az alábbi százalékarányban rendelkeznek: hűtőgépe van 1, TV-je '19, mosógépe 38, porszívója 6, padlókefélője 1, rádiója 94, motorkerékpárja 14 százalékuknak. Ezekhez az adatokhoz megjegyezzük, hogy a felmérés időpontja óta országosan és budapesti méretekben erőteljesen javult a háztartási gépekkel, a TV-vel és motorkerékpárral való ellátottság.

További válaszok arról tájékoztattak, hogyan oszlik meg költségfajták szerint a felelők családjának havi összekeresete. Az adatokra támaszkodva költségnemenként a következő átlagos százalék-értékeket számítottuk ki: lakás 8,34, bútor 4,71, egyéb lakberendezési cikk 3,23, élelem

Digitized by Google

49,32, ruházat 15,91, bölcsődei, iskolai költség 2,79, színház, mozi, könyv 3,55, szórakozás 4,76, egyéb 7,48 százalék.

Lehet, hogy némelyik adatszolgáltató többet költött a kereseténél, mert a végösszeg meghaladja a 100 százalékot. Ez azonban adatközlési pontatlanságból, vagy a kereseten kívüli forrás (kölcsön stb.) felhasználásából is eredhet. Mint kitűnik, *a családok élelemre, ruházatra és lakásra költik a legtöbbet.* Aránylag kevés jut bútorra, egyéb lakberendezési cikkekre, bölcsődei-iskolai kiadásokra és szórakozásra. A vártnál alacsonyabbnak találtuk a színházra, mozira és könyvre eső költséghányadot.

A dolgozók kulturális fejlődése

A X. kerületi vizsgálat feltárta, hogy a párthatározat megvalósításának eredményeként meggyorsult a kőbányai munkások kulturális fejlődése, emelkedett általános és szakmai műveltségük színvonala. Felmérésünk néhány adata valamelyest érzékelteti ezt a fejlődést:

Kíváncsiak voltunk arra, hogy adatszolgáltatóink milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek. Megtudtuk, hogy mindössze két olyan személy van közöttük, aki csupán 1—2 elemit végzett, nagy többségük (43 százalék) befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Az elemi iskolai végzettséggel bírók (33 százalék) kivétel nélkül az idősebb dolgozókból kerülnek ki. Eléggé magas (csaknem 6 százalék) a középiskolai képesítésűek száma; többségük fiatalabb, csak néhány éve dolgozó szakmunkás.

A szakmai képesítésről megállapítottuk, hogy dolgozóink 55 százalékának egy, 8 százalékának két vagy több szakmája van, 37 százalékának pedig egy sincs. Kiderült továbbá, hogy *szakmai képzettség tekintetében a nők helyzete jóval hátrányosabb.* Többségük betanított munkás, szakmai képesítése nincsen, s ezért keresete is alacsonyabb. A megkérdett férfiaknak ugyanis csupán 18 százaléka nem rendelkezik szakmai képesítéssel, a nőknek viszont 69 százaléka.

Fény derült arra is, hogy a felmérésbe bevont dolgozók 88 százaléka nem folytat iskolai tanulmányokat, 3 százalékuk általános iskolába, 3 százalékuk gimnáziumba, 4 százalékuk technikumba, 1 százalékuk egyetemre, főiskolára, 1 százalékuk pedig zenei és nyelvtanfolyamra jár.

Üzemi dolgozóink közléseiből az is kiviláglik, hogy milyen szervezett oktatási formában és mit tanulnának a legszívesebben, ha ez módjukban állna: általános iskolában tanulna 1, gimnáziumban 1, technikumban 12, egyetemen, főiskolán 5, szakmai tanfolyamon 13, egyéb formában 7 százalékuk. Jelenleg is tanul 10, és nem akar tanulni 51 százalékuk. Ezek az adatok arra mutatnak, hogy a megkérdezettek körében *a technikumok és a szakmai tanfolyamok iránti érdeklődés a legerősebb. Feltűnően magas a tanulni egyáltalán nem kívánók száma.* Megjegyezzük, hogy ez utóbbiak elsősorban idősebb házasemberek, akiket főként életkorukból, családi lekö-

Digitized by Google

töttségükből, hiányos előképzettségükből stb. eredő megfontolások tartanak vissza a szervezett tanulástól.

Fogalmaztunk olyan kérdést is, hogy dolgozóink milyen feltétellel vennének részt szervezett oktatásban. Kitűnt, hogy anyagi természetű gondok a kérdezetteknek mindössze egyötödét vonják el a tanulástól. Az adatszolgáltatók több mint egytizede jelenleg is iskolai tanulmányokat folytat, csaknem kétharmaduk pedig semmilyen feltétellel nem kíván szervezett oktatásban részt venni.

A kérdőíveken szerepeltek olyan pontok is, hogy kiket tart az adatszolgáltató a legnagyobb magyar íróknak, kiket tekint a világ ma élő írói közül a legjelentékenyebbeknek, s miért. Az első kérdésre a dolgozóknak mintegy háromnegyede, a másodikra csupán egyharmada válaszolt. Nem akarjuk adatainkat részletesen kommentálni, csak néhány megjegyzést fűzünk hozzájuk. Mindenekelőtt szembeötlően és irreálisan nagy Jókai tisztelőinek száma. Az is megfigyelhető azonban, hogy *a megkérdezett munkásolvasók növekvő figyelmet tanúsítanak forradalmár íróink* (elsősorban Petőfi, Ady, József Attila) *és nagy kritikai realistáink* (mindenekelőtt Arany János, Mikszáth, Móricz Zsigmond) *iránt.* Mai íróinkat az adatszolgáltatók láthatóan kevéssé ismerik. A világirodalom ma élő nagyságai közül Solohov máséhoz nem is mérhető népszerűségnek örvend adatszolgáltatóink körében; mellette Ehrenburgot, A. Millert, Travent (utóbbit élőnek tekintik) tisztelik legtöbben. Megfigyeltük, hogy üzemi dolgozóink világirodalmi tájékozottsága és ítélete hasonlíthatatlanul gyengébb.

Megtudtuk adatszolgáltatóinktól, hogy milyen könyveket olvastak az előző két hónapban. Kitűnt, hogy a kérdezettek négytizede semmit, hattizede pedig átlag két művet olvasott. Az elolvasott könyvek tárgykör szerinti megoszlása a következő: szakmai 5, politikai 2, tudományos 8, szépirodalmi 78, művészeti 1, vallási 1, egyéb 5 százalék. — Az adatokból igen markánsan ütközik ki, hogy a felelők túlnyomó többsége szépirodalmi alkotásokat olvas szívesen. Növekedett, ám mégis alatta maradt várakozásunknak a szakmai, a politikai, a tudományos és a művészeti tárgyú könyvek iránti érdeklődés.

Arra is megkértük dolgozóinkat, hogy írják meg napi időbeosztásukat. Úgy véltük, hogy ez szemléletes mutatója az életvitel kulturáltságának és egyáltalán az életformának.* Bizonyos arányokat e téren fogyatékos adatadatink is kifejeznek. Az egy főre jutó átlagos időráfordítások aránya az alábbi:

* Utóbb felismertük, hogy sem az általunk megjelölt időráfordításnemek szerkezete, sem maga az egy napos időmérleg gondolata nem volt szerencsés. A felmérés óta olyan (elsősorban szovjet) tapasztalatokat tettek közzé, amelyek világosan mutatják, hogy sokkal célszerűbb heti vagy havi időmérleget vonni. A szokványos munkanap ugyanis egészen másképp alakul, mint a hétvégi pihenőnap stb. Tetézte a hibát, hogy a felmérés hava, november, már hűvös, otthontartózkodásra késztető, s így időtöltés tekintetében nem tekinthető átlagosnak.

Digitized by Google

	Óra	A 24 óra százaléka
Utazás a munkahelyre és vissza	1,82	7,58
Munka	8,20	34,17
Tanulás	0,69	2,88
Olvasás	1,04	4,33
Rádió	1,17	4,88
Háztartás	2,29	9,54
Pihenés	1,42	5,92
Alvás	7,13	29.71
Szórakozás, udvarlás	0,85	3,54
Gyermekekkel való foglalkozás	0,68	2,83
Társadalmi munka	0,42	1,75
Sport	0,21	0,87

Az óra-adatok végértéke napi 25,92 óra, tehát 108 százalék. E „pontatlan" végérték kisebb részben a helytelen adatközlésből, nagyobb részben pedig abból fakad, hogy a rovatok nehezen határolhatók el egymástól, hiszen az időnemek között az életben is vannak bizonyos átfedések (egyszerre rádiózunk és takarítunk stb.). Megítélésünk szerint *az utazás és a háztartási munka túlságosan sok időt rabol el* adatszolgáltatóinktól. Az utazási idő rövidítése és a háztartási elfoglaltságok csökkentése tehát jelentős tartaléka a szabad idő növelésének. Számottevő az olvasásra szentelt idő, de *a tanulásra, társadalmi munkára, pihenésre, szórakozásra és sportra fordított idő kevesebb a kívánatosnál.* Jegyezzük meg, hogy adataink bizonysága szerint a nők napirendje jóval feszítettebb. A megkérdezett nők *háromszor annyi időt* fordítanak házi munkára, mint a férfiak. Ez a helyzet károsan befolyásolja művelődésüket és szakmai képzésüket is.

•

A felmérés óta eltelt rövid időszakban is számottevő és előnyös változások következtek be a mintegy 70 000 lakosú Kőbánya munkásságának helyzetében. A végbement változások szemléltetésére álljon itt néhány beszédes számadat:

Az 1962/63-as oktatási évben tovább szélesedett a politikai képzés. Egyedül a pártoktatásban 10 017 ember vett részt; közülük 5247 pártonkívüli, 5908 fizikai dolgozó, 3501 nő. *A fizikai munkások és a nők arányszáma lényegesen emelkedett az előző évihez képest.* A KISZ által szervezett politikai oktatásban 2302, a munkásakadémiákon 3371 hallgató tanult. Mint teljesen új politikai oktatási formát életrehívták a szakszervezeti politikai tanfolyamok hálózatát, amely 2170 dolgozót ölelt fel.

Az anyagi életkörülmények javulását szemlélteti az élelmiszerek kiskereskedelmi áruforgalmának határozott növekedése. A X—XVII. kerületi Közért Vállalat, amelynek forgalma kb. 2/3 részben Kőbányára esik, közli, hogy évi áru-eladásának értéke 1958-ban 280, 1961-ben 372, 1962-ben 402 millió forint volt, 1963-ban pedig a tervek szerint 435 millió forint lesz. Figyelemre

Digitized by Google

méltó, hogy az árufajták összetételében nagyon jelentős eltolódás tapasztalható az élettanilag értékesebb, illetőleg az élvezeti cikkek felé. (Az élelmiszerek számottevő magánkiskereskedelmi és piaci áruforgalmának növekedésére nincsenek pontos adataink.) A csupán Kőbánya szűk üzlethálózatában eladott tartós fogyasztási cikkek értéke 1961-ben 13 033 000 forint, 1962-ben (leszállított árakon) 14 217 000 forint, 1963 első felében pedig — ismételt árleszállítások után — 9 896 000 forint volt. A televízióelőfizetők száma 1961-ben 3966, 1962-ben 5602, 1963 június végén 6567. Ma tehát Kőbányán *csaknem minden harmadik családnak* van televíziója.

Évről évre emelkedik az általános és középiskolákba, egyetemekre és főiskolákra beiratkozott felnőttek száma. A X. kerületben 1958/59-ben 400, 1960/61-ben 3076, 1961/62-ben 3316, 1962/63-ban 4482 beiskolázott felnőttet tartottak számon. 1959-től 1963-ig a kerületben 60 százalékról 52 százalékra csökkent a VIII. általános iskolai osztályt el nem végzett dolgozók aránya. A kerületben eladott könyvek értéke 1961-ben 6 068 000 forint, 1962-ben 5 701 426 forint, 1963 első felében pedig 3 080 624 forint volt.

A felsorolt adatok arra mutatnak, hogy *a kőbányai munkások politikai, gazdasági és kulturális helyzetének javulása töretlenül folytatódik.*

•

A tények beható és egyre változatosabb eszközökkel végzett vizsgálata mindinkább polgárjogot nyer a vezetés és a politikai munka napi módszerei sorában. Hatványozottan fontos tehát, hogy ügyeljünk a vizsgálati módszerek hozzáértő alkalmazására, hiszen a várható adatok pontossága és használhatósága kétségkívül a ténykutatás szakszerűségével arányos. A felmérésünket terhelő fogyatékosságok is erre figyelmeztetnek.

Nagy Emil

Az új egyetemi felvételi rendszerről

Hazánkban esztendők óta a társadalmi érdeklődés középpontjában állnak az egyetemi felvételek. Nem közhely, hogy a nyár derekán mindig általános beszédtémává válik ez a kérdés. Mi teszi indokolttá ezt?

Erre a nagy érdeklődésre elegendő okot szolgáltat már önmagában az is, hogy egyénnek és közösségnek azonos érdeke az, hogy a legrátermettebbek kerüljenek be egyetemeinkre és főiskoláinkra. Hiszen a dolgozó nép és a család egyaránt áldozatot hoz az egyetemi polgárért, s a kiválasztásnak olyannak kell lennie, hogy ez az áldozat érdemes legyen. De valljuk meg, nem ez az egyedüli oka az egyetemi felvételek iránt tapasztalható rendkívüli társadalmi érdeklődésnek.

Bár felsőoktatási intézmé-

Digitized by Google

nyeink száma és befogadóképessége egyre bővül, minden esztendőben sokszoros a túljelentkezések száma. Ez kétségtelenül pozitív jelenség, már csak azért is, mert lehetőséget ad a nagyobb szelekcióra, a nagyobb válogatásra, bizonyos értelemben tehát hasznos. Csakhogy van ennek a sokszoros túljelentkezésnek árnyoldala is. Az elutasító döntések tömege sokakban kelt csalódást, fájdalomérzetet, s ez különösen akkor válik emberileg érthetővé, ha figyelembe vesszük: a túlzott jelentkezések következtében nem ritkán olyanokkal is elutasító döntést kell közölni, akik nem alkalmatlanok, csak éppen kerültek náluk jobbak is.

Mi az oka annak, hogy hazánkban ma olyan sokan pályáznak a középiskola elvégzése után valamely felsőoktatási intézménybe? Ennek az oka abban a hatalmas átalakulásban rejlik, amely a felszabadulás óta végbement nálunk. Egyszer és mindenkorra megszűnt a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliuma. A múltban a dolgozó osztályok anyagi helyzete, létbizonytalansága arra ösztönözte sokszor nemcsak a munkás, a paraszt, hanem még az értelmiségi szülőket is, hogy minél előbb kenyérkeresethez juttassák gyermekeiket. S ha egyik-másik ilyen fiatalnak mégis sikerült elvégeznie az egyetemet, még egyáltalán nem lehetett biztos afelől, hogy elhelyezkedési kérelmét nem fektetik el, talán évekre is; hogy nem az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága útján kell valamiféle keresetért könyörögnie. Azóta ez a helyzet alapvetően megváltozott. Hazánk ipari országgá vált, mezőgazdaságunk a nagyüzemi termelés útjára lépett. Ez az oka, hogy a mezőgazdaság, az ipar, a legkülönbözőbb vállalatok valósággal lámpással keresik a kvalifikált szakembereket, és a dolgozók megváltozott anyagi helyzete alapot is teremt gyermekeik taníttatásához. A kulturális forradalom a legszélesebb rétegek előtt bontotta fel a tudás felé vezető út „ólompecsétjét".

Megváltozott az iskolák célja. Kornis Gyula, a fasiszta Magyarország egyik vezető kultúrpolitikusa — nem árt emlékezni és emlékeztetni erre — valamikor így nyilatkozott: „Először is van egy alsó réteg, amely jobbára testi, mechanikai munkát végez; fizikailag végrehajtja azt, amit a középső réteg közvetlenül, a felső réteg közvetve meghatároz. Ilyen a napszámos, gyárimunkás, kézműves, szolga stb. Ennek a rétegnek, hogy a nemzet organizmusában jól működjék, szüksége van a kultúra bizonyos elemeire." Az érettségi, a nyolcosztályos középiskola akkor a kiváltságok kiváltságának számított. Kiket illetett meg ez az akkori idők kultúrpolitikusa szerint? „Ide tartozik — mondotta — a tudós, a művész, a tanár, a főhivatalnok, a nagybirtokos, a nagyiparos, a nagykereskedő stb." Ezek letűnt idők. Ha most mégis idézzük, csak azért tesszük, hogy szembeállítsuk a következő ténnyel: a következő évtizedben nálunk is általánossá válik minden fiatal számára a középiskola elvégzése.

Ennek az iskolák felé való hatalmas áramlásnak — amelynek valódi meghatározója a dolgozó osztályok életében végbement gyökeres fordulat, a gazdasági felszabadulás, az egyre növekvő

Digitized by Google

életszínvonal — velejárója tehát az egyetemi, főiskolai túljelentkezés, s ezt ma semmiféle, mégoly tökéletes felvételi rendszer sem szüntetheti meg. De igenis lehetséges, hogy igazságosabbá tegyük a felvételi rendszert, hozzálgazítsuk társadalmunk megváltozott viszonyaihoz, s ezzel elejét vegyük a jogos elégedetlenségeknek is.

Ezen az úton nagyot léptünk előre az idén bevezetett új felvételi elbírálással, amelyet sok tapasztalat és mérlegelés előzött meg, s amely lényegét tekintve — a párt általános irányvonalának megfelelően — a szocialista nemzeti egység, a szocialista demokratizmus kibontakoztatását segíti. Mint ismeretes, pártunk VIII. kongresszusa úgy határozott, hogy el kell törölni az eddig érvényben volt származási megkülönböztetéseket az egyetemi felvételeknél. Ami az előző történelmi szakaszban a dolgozó nép hatalma, a volt uralkodó osztályok kulturális monopóliumának megtörése érdekében helyes és indokolt volt, az napjainkban idejét múlttá, a fejlődést gátló tényezővé vált. A származási kategóriák további fenntartása akadályozná a szocialista nemzeti egység kibontakozását, mert éket verne azok közé a fiatalok közé, akik már a mi iskolarendszerünkben folytatták általános és középiskolai tanulmányaikat. A származási kategóriák további fenntartása gátolná a szocializmus építését, a tehetségek kibontakozását, s végső soron a munkásosztály céljainak valóra váltását.

Az előnyöknek adminisztratív úton való biztosítása abban a vonatkozásban is károkat okozna munkásosztályunknak és dolgozó parasztságunknak, hogy ezzel fiait és leányait nem ösztönöznők eléggé következetesen a tudományok birtokba vételére; csak formálisan készítenők őket elő a helytállásra, s az élet növekvő követelményei sokuk számára kudarcokat rejtegetnének. Mindez teljességgel megengedhetetlen napjainkban, amikor a szocializmus teljes felépítése növekvő szakmai és politikai felkészültséget követel meg minden dolgozó embertől. Ma már teljesen világos, hogy ha valaki az adminisztratív előnyök további biztosítására törekedne, ezzel objektíve a nép boldogulásának, a munkás- és parasztszármazású fiataloknak ártana.

Nem áll még rendelkezésünkre ennek az esztendőnek minden felvételi tapasztalata, de a legfontosabbat máris kijelenthetjük: a fizikai dolgozók gyermekei magas számarányban (a vártnál is magasabb arányban) lettek egyetemi polgárokká. Ez válasz lehet a kishitűeknek is, azoknak, akik nem bíztak eléggé a munkás- és parasztszármazású gyermekek tehetségében, felkészültségében, ambíciójában. S nem csupán az új felvételi rendszer igazolása ez, hanem pártunk iskolapolitikájának sikere is.

Oktatási intézményeinkben megértették az úgynevezett kategorizálás megszüntetésének elvi és gyakorlati jelentőségét. Az ezzel kapcsolatos problémák nehéze nem is a felvétel során jelentkezik, hanem előtte és utána.

Mire gondolunk?

A felvételi bizottságok nem veszik többé figyelembe a származást, a főiskolákon és az egyetemeken a felvétel kizárólagos fel-

Digitized by Google

tétele most már a tehetség, a felkészültség és a szocializmushoz való hűség, s ez a tény új megvilágításba helyezi a kétkézi munkát végző, fizikai dolgozók gyermekei iskolai tanulmányainak, továbbtanulásának segítését is. Pártunk VIII. kongresszusának határozata kimondja: „A tehetséges munkás- és parasztfiatalok továbbtanulását — ami művelődési politikánknak változatlanul fontos része — nem a szociális korlátozások mechanikus alkalmazásával, hanem a szükséges politikai, anyagi, szociális és nevelési feltételek biztosításával, az oktató és nevelőmunka fejlesztésével kell elérni."

A munkás- és parasztfiatalok fokozott támogatására ma még szükség van. A felszabadulás óta alapvető változások következtek be a munkás- és parasztszülők szociális és kulturális viszonyaiban. Kifejeződik ez abban is, hogy egyre több és több munkásszülő ismerkedik meg érett fejjel a tudással. Tavaly például majdnem ugyanannyian jártak a dolgozók esti és levelező iskoláiba, mint a gimnáziumok és technikumok nappali tagozataira. A hazánkban végbement kulturális forradalom ellenére azonban a fizikai dolgozók gyermekei az esetek bizonyos, s ma még eléggé nagy százalékában kevesebb „indítást" kapnak otthonról tanulmányaik folytatásához, mint a más társadalmi rétegekből származó fiatalok. S az is igaz, hogy a fizikai dolgozók tanulás tekintetében még kevesebb segítséget tudnak adni gyermekeiknek, mint a nem fizikaiak.

Ez megnyilvánul lakáskultúrában, irodalmi tájékozottságban, zenei, képzőművészeti ismeretekben, s nemegyszer pedagógiai érzékben is. A mérnök-szülő könnyen leül gyermeke mellé, hogy egy-egy nehezebb matematikai példa megoldásában segédkezzék. A kistisztviselő talán maga sem érti meg azt a matematikai példát, amelyet gyermekének meg kell oldania, de érti azt, hogy miképpen teremtsen neki nyugodt légkört a tanuláshoz. Az a gyermek, aki már az otthon levegőjében több kultúrát sajátított el, kétségtelen előnnyel indul a másikkal szemben. Más annak a gyermeknek az indítása, aki már kiskorában nyelvekkel ismerkedik meg, vagy aki az általános iskolában szakkörbe jár (van ugyanis olyan tapasztalat, hogy a szakkörök előnyét is elsősorban a nem fizikai dolgozó szülők ismerik fel). Indokolt tehát, hogy a jövőben is segítsük a munkás- és parasztfiatalok továbbtanulását. Ez azonban nem jelenthet adminisztratív származási megkülönböztetést: ezt a támogatást — mint a határozat mondja — politikai, anyagi, szociális és pedagógiai eszközökkel kell megvalósítanunk.

Nagy jelentősége van ebből a szempontból annak a munkának, amely a közoktatási reform végrehajtása során általános- és középiskolai hálózatunk további demokratizálásáért folyik. Mert nyilvánvaló, hogy az egyetemi felvételre való előkészítés nem a középiskola negyedik osztályában kezdődik. Az alapvetés már az általános iskolában megindul. Ezért rendkívül fontos kérdés az, hogy mennyire tudjuk az általános iskolai oktató és nevelőmunka színvonalát emelni. A parasztgyermekek tekintélyes ré-

Digitized by Google

szének nevelésében óriási szerepet kell játszania a tanyai iskolák összevonásának, a körzetesítésnek, amelynek során fokozatosan elérhetjük, hogy eltűnjék a városi és tanyasi iskolák közötti színvonalkülönbség. Közoktatási politikánknak fontos feladata a gyorsabb ütemű tanárképzés, a szakrendszerű oktatás teljes kiépítése az általános iskolákban, és a középiskolák színvonalának emelése oly módon, hogy a munkás- és parasztlakta területeken elegendő jó felkészültségű pedagógus nevelje a fiatalokat. A segítés anyagi, szociális eszközeihez tartoznak a bővülő diákszociális intézmények, amelyeknek elsősorban a fizikai dolgozók gyermekeit kell támogatniuk. Az új tanulmányi ösztöndíj-rendszer is ezt szolgálja, a tanulmányi fegyelem megszilárdításán kívül. Mindez persze nem valósítható meg máról holnapra, de ha valóban segítséget akarunk adni a fizikai dolgozók gyermekeinek, ha valóban el akarjuk tüntetni a még meglevő „start"-különbségeket, akkor figyelmünket ezekre a feladatokra kell összpontosítanunk.

Ennek a támogatásnak fontos része a pedagógusok, az ifjúsági szervezetek munkája is: az oktatásban és a nevelésben kell pótolni mindazokat a hiányokat, amelyek az otthoni feltételek hiányaiból fakadnak. Ez sem jelenthet azonban valamiféle megkülönböztetést. Mélységesen félreérti a munkások és parasztok gyermekeinek segítését az a pedagógus vagy vezető, aki liberális osztályozással, kivételezéssel, más tanulók rovására akarja segíteni őket. Az ilyen „segítés" a legjobb szándék ellenére is árt. Alapelvvé kellene tennünk: a segítés fő módszere a szocialista pedagógia elveinek minél tökéletesebb megvalósítása. A lehető legtöbb, amit a pedagógus a munkás- és parasztszármazású fiatalok fejlődéséért megtehet, az, hogy szocialista szellemben, legjobb tudása és lelkiismerete szerint, alaposan felkészülve, helyes eszközökkel oktat és nevel. Ez természetesen nemcsak a fizikai dolgozók gyermekeinek érdekében fontos. De nekik még fontosabb, mint a többieknek, mert ők általában kevesebb segítséget kaphatnak otthonról, s ezért minden pedagógiai hiba — egy rossz magyarázat, egy hiányos okfejtés is — sokkal súlyosabb gondokat okoz nekik, mint azoknak, akik ilyenkor szülőikhez fordulhatnak tanácsért, segítségért.

Nem a megkülönböztetés, a speciális eljárások a döntőek tehát, hanem a jól szervezett iskolai munka, a jó nevelés. Mindezek mellett természetesen továbbra is nagy, sőt az eddiginél nagyobb jelentősége van a szakkörök, a konzultációk rendszerének, a pályaválasztási tanácsadásnak is. Arra kell törekedni, hogy megismerve a fiatalok otthoni körülményeit, a fizikai dolgozók esetleg gyengébb feltételekkel induló gyermekeiben az olvasás megszerettetésével, s egyéb kulturális tevékenységbe való bevonással felkeltsük, illetve fokozzuk a kultúra és a továbbtanulás iránti érdeklődést.

Szólnunk kell a szülők felelősségéről is. Ezzel kapcsolatban csak a kérdés egyetemi vonatkozásait említjük. A tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy az egyetemi élet ezernyi gondja rendszerint már ősszel lekerül

Digitized by Google

a közérdeklődés színteréről. Sok szülő tökéletesen megelégszik azzal, hogy gyermekét felvették valamely felsőoktatási intézménybe. Azt hiszi, ezzel már el is vetette annak a gondját, hogy mi lesz a fiából vagy a lányából. Pedig — talán mondanunk sem kell — a felvétellel még nem intéződött el a fiatal ember sorsa. Automatikusan a legjobb egyetemen vagy főiskolán sem válhat valakiből magasan kvalifikált, szocialista erkölcsű és gondolkodású értelmiségi.

Iskolarendszerünk még a múltból örökölte azt, hogy indokolatlanul gyorsan és átmenet nélkül magára marad tanulmányaiban az a fiatal ember, aki középiskolából főiskolába vagy egyetemre került. Tudjuk, hogy ez a probléma nem vadonatúj. Sokan törték már a fejüket rajta, egy-két kezdeményezés is született (szülői értekezletek egyes karokon, írásbeli kapcsolat szülők és tanársegédek között stb.), de korántsincs még megnyugtató megoldás. Pedig nyilvánvaló: pedagógiailag teljesen ésszerűtlen dolog az, hogy az érettségiig az iskola a legszorosabb kapcsolatot tartja fenn a szülővel, utána pedig úgy tekintik a tizennyolc-tizenkilenc éves ifjút, mintha valami varázslatos változást hozott volna életébe az egyetemi index, amelyet valahol a tanulmányi osztályon a nevére kiállítottak.

A valóságban nincs ilyen varázslatos változás. Helyette azt látjuk, hogy rengeteg szülő egyszerűen meg sem tudja, ha pl. a fia utóvizsgázik, mert ha nem ösztöndíjas, akkor ennek vajmi csekély a hátránya (mindössze a tíz forintnyi utóvizsga-illeték). De azért tegyük fel, hogy ez a ritkább eset. Az azonban már nagyon is gyakori, hogy a szülő tud ugyan az utóvizsgáról, de mert fogalma sincsen az egyetemi életről, mert nem tart kapcsolatot egyetlen tanársegéddel vagy egyetemi KISZ-vezetővel sem, azt hiszi: az utóvizsga az egyetemi élet velejárója, és hovatovább meg sem ütközik rajta. Leggyakrabban ez is éppen a fizikai munkát végző szülőknél van így, mert ők általában nem végeztek egyetemet, s ezért kevéssé is ismerik a körülményeket. A szülői ház és az egyetem, a főiskola kapcsolatának megszilárdítása elsősorban tehát a munkás- és parasztszármazású diákok érdekeit szolgálná.

Végül az új egyetemi felvételi rendszernek még néhány új vonását kell megemlítenünk. Mai felvételi rendszerünknek talán kevéssé hangoztatott, de nem kis jelentőségű intézkedése az is, hogy harminc esztendős korhatárról harmincötre terjesztette ki a jelentkezési lehetőséget a nappali tagozatokon, s mindenféle korhatárt eltörölt az esti és a levelező tagozatokon. Ebben az intézkedésben az a szocialista elv fogalmazódik meg, hogy meg kell adni az élet újrakezdésének lehetőségét azoknak, akik önhibájukból vagy rajtuk kívülálló okból elmulasztottak valamit. De nem szabad ebben csupán átmeneti jelenséget látnunk. Túlságosan vulgáris, leegyszerűsítő dolog, ha úgy fogjuk fel ezt, hogy azok, akiknek a múlt rendszerben nem volt rá lehetőségük, most behozzák az elmaradásukat. Ez igaz ugyan, de vannak már olyanok is, akik a népi demokráciában tanultak, most dolgoznak és eközben tovább tanulnak. A szo-

Digitized by Google

cializmus, a kommunizmus egyre inkább felszabadítja majd az ember képességét, s az állandó tanulás az élet természetes kísérő jelenségévé válik.

Életünk további demokratizálódásának a jele az is, hogy a munkaadónak vagy a középiskolának — függetlenül saját megítélésétől és javaslatától — minden esetben továbbítania kell az egyetemi, a főiskolai jelentkezést. Egy másik demokratikus vonása ennek a felvételi rendszernek az, hogy közölni kell a jelentkezővel az esetleges elutasító véleményt, hogy módjában álljon fellebbezni ellene. Ebben is az tükröződik, hogy a szocialista társadalomban az egyén rangja soha nem látott magaslatra emelkedik, s ehhez a ranghoz az is feltétlenül hozzátartozik, hogy mindenkinek legyen módja az elképzelt irányban fejlesztenie elhivatottságát, meglevő képességeit.

Nem volt szándékunk az, hogy az új felvételi rendszer tapasztalatait összegezzük. Ezt ma még nem is tehetjük meg. Tudjuk, az új felvételi rendszer korántsem oldott és nem is oldhatott meg minden gondot és problémát. Vannak még vitatott kérdések is, ezért az első év tapasztalatai alapján felvetődött javaslatokat gondosan kell majd elemezni. Annyit azonban már most is elmondhtunk: az új felvételi rendszer nagy előrelépést jelent azon az úton, amelyet a párt VIII. kongresszusa kijelölt. Ne feledjük el azonban: az egyetemi felvétel — bár nagy és felelősségteljes munka, hiszen a helyes kiválasztástól sok függ — a fiatal értelmiség nevelésének csak egyik mozzanata. A munka dandárja ezután következik. A fiatal értelmiség nevelése bonyolult folyamat, amely áldozatos munkát követel meg a közoktatás minden dolgozójától, a KISZ-től, egész társadalmunktól.

Fodor Gábor

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Új fejlemények az amerikai négerek harcában

Egy forró júliusi napon a lankás dél-pennsylvaniai táj felett trombitaszó harsant fel, ósdi ágyúk dörögtek, s a domboldalakon rohamra indultak egymás ellen a szürke és a kék egyenruhás katonák. A híres gettysburgi csatát „rekonstruálták" itt, pontosan száz évvel azután, hogy végetért az amerikai polgárháború e legvéresebb ütközete. Akkor, 1863-ban, hétezer ember esett el a harctéren, de az északiak győzelme nyomán *Abraham Lincoln* elnök meghírdette a néger rabszolgák felszabadítását. A mostani gettysburgi „játékokról" beszámoló laptudósítók nem győzték hangsúlyozni: a centenárium még jobban kidomborította azt a gyászos és szégyenteljes igazságot, hogy ma szinte *ugyanazok a szenvedélyek osztják meg a nemzetet, mint egy évszázaddal ezelőtt.*

Észak és Dél

A száz esztendő sok mindenről tanúskodik. Arról, hogy ennyi idő is *kevésnek* bizonyult ahhoz, hogy az amerikai társadalom elismerje a négereknek Lincoln és az alkotmány által proklamált egyenjogúságát. De arról, is, hogy egy évszázad türelmes várakozása után a húszmillió négernek immár elfogyott a türelme, s eltökélte, érvényt szerez a jelszónak: „Free in 1963", vagyis *„Szabadságot 1963-ban!"* S ha netalán akadtak olyan megfigyelők, akik a májusi birminghami tüntetést csak amolyan „átmeneti fellobbanásnak" tartották, mint amilyen már sok volt a faji megkülönböztetés elleni harcok legújabb történetében — ezek hamarosan rájöhettek tévedésükre. Arra, hogy Birmingham *kezdete, kiindulópontja* volt a néger egyenjogúságért folyó sokévtizedes küzdelem *gyökeres, minőségi fordulatának.*

Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a birminghami események után a négerek mozgalma mind újabb és újabb városokra terjedt ki, s szinte napról napra fokozódott a megmozdulásokban részt vevő tömegek nagysága és harci elszántsága.

Soha még nem tapasztalt széles méretein kívül több *más új vonása* is van a mostani szabadságmozgalomnak. Nemcsak Délen, az intézményesített fajüldözés centrumaiban lángolt fel — ahol a négerek mindenekelőtt a lakosságot szolgáló létesítményekben: vendéglőkben, szállodákban, filmszínházakban, parkokban alkalmazott diszkrimináció megszüntetését és a szavazati jog szabad gyakorlását követelik —, hanem Észak nagy ipari városaiban is. A második világháború alatt és után ugyanis a négerek százezrei költöztek Északra, jobb megélhetés és kevesebb megaláztatás reményében. Ha nem is szakmunkásként, hanem csak alantasabb beosztásban, de beke-

Digitized by Google

rültek a gyárakba, s a vendéglőkben, mosodákban, takarítóvállalatoknál stb. könnyebben tudtak elhelyezkedni,, mint a gazdaságilag stagnáló déli államokban.

Mégis, noha Északon nem voltak szegregációs törvények, *de facto* kialakult a csaknem teljes elkülönítés, elsősorban lakóhely szerint, a néger „gettókban", s ennek következményeként az iskolákban is. E kettős elkülönítés *megszüntetését* követelik most Északon, csakúgy, mint az egyenlő elbírálást a munkafelvételnél. E tekintetben ugyanis *semmiféle* egyenjogúság nincs. A négereket utolsóként alkalmazzák és elsőnek bocsátják el, köztük több mint kétszerannyi a munkanélküli, mint a fehér munkások között, és a néger családok átlagjövedelme csupán 52 százaléka a fehéreknek.

„Direkt akciók" és erőszak

Igen változatosak a néger szervezetek *harci módszerei* is. Néhány évvel ezelőtt főleg a bíróságokon kerestek igazságtételt, most pedig a *„direkt akciók"* kerültek előtérbe. A tüntetések, felvonulások, ülősztrájkok és bojkottok, a négereket nem alkalmazó vagy ki nem szolgáló üzletek előtti őrségállás, a „csak fehéreknek" fenntartott vendéglőkben való helyfoglalás, a diszkrimináló háziurak elleni lakbérsztrájkok — mindezek szerepelnek a néger mozgalom mai gazdag fegyvertárában. Mindamellett a néger szervezetek vezetői továbbra is igyekeznek megőrizni a mozgalom *békés, erőszakmentes* jellegét, s ez a jelenlegi erőviszonyokat és lélektani tényezőket tekintve feltétlenül helyes taktikának mondható.

Ennek ellenére már az első utcai *lövöldözésekre* is sor került. Az erőszak tulajdonképpen kezdettől fogva jelen volt ebben a küzdelemben: a fehérek folyamodtak hozzá nagyon is brutális módon, már Birminghamben. A békésen menetelő négerek ellen ők használták a rendőrkutyát és a tűzoltófecskendőt — a „törvény", a „rendfenntartás" nevében. A rendőrség, az egyes államok nemzetőrsége és más fegyveres alakulatok a későbbiek során sem mondtak le a „rend" e legmodernebb amerikai eszközeiről, és a tömeges letartóztatásokról sem. A déli fajgyűlölők azonban úgy vélik, hogy erőszakszerveik nem lépnek fel elég hatékonyan a négerekkel szemben, s így sokhelyütt maguk fogtak fegyvert.

Medgar Evers néger vezető, előtte pedig *Moore*, a magányosan menetelő fehér postás esett áldozatul a szélsőséges elemek gyilkos merényleteinek. De semmiféle statisztika nincs arról, hány száz négert vertek félholtra és késelték meg anélkül, hogy ezért bárkit is törvényileg felelősségre vontak volna. Július első felében azután a Maryland állambeli Cambridge-ben mintegy ezer fehér fajüldöző szabályszerű *négervadászatot* rendezett a feketék gettójában. A rendőrség előbb könnygázbombákkal szétkergette a börtön előtt tüntető tömeget, majd a fehérek száguldó autóikból tüzeltek a járókelőkre. Először itt fordult elő, hogy *a négerek visszalőttek*. A várost megszállta a nemzetőrség, kijárási tilalmat vezettek be. A Georgia állambeli

Digitized by Google

Savannah-ban a négerek kövekkel védekeztek a gumibotok és a könnygázbombák ellen, New York egyik negyedében pedig csaknem két héten keresztül minden este véres verekedés folyt a tüntetők és egy fasiszta szervezethez tartozó fehér suhancok között.

Délen a szélsőséges fajvédő szervezetek *ellentámadásra* mozgósítják erőiket. A régebben betiltott *Ku-Klux-Klan* egész sor keresztégetéssel egybekötött demonstrációt rendezett. Bejelentette, hogy országos kampányt indít a „faji integráció", a faji elkülönítés felszámolásának megakadályozására. Hetenként 3—5 gyűlést tartanak a déli városokban, s nem is tagadják, hogy céljuk: terrorizálni, megfélemlíteni a színesbőrűeket. Mind gyakrabban fordul elő a sajtóban a *„faji háború"*, a *„polgárháború"* kifejezés, az Egyesült Államok sok városában állandóan fokozódik a feszültség. Mert az ország egészében az átlagamerikaiak többsége elismeri ugyan a néger követelések jogosságát, de a déli ultrareakciós fajgyűlölők, s nyomukban a faji előítéletektől elvakult déli fehérek ellenállása egyre kétségbeesettebbé válik. Azokról a déli tőkésekről és politikusokról van szó elsősorban, akik különleges hasznot húznak a négerek jogfosztottságából. A tőkések azért, mert ők *kétszeresen* zsákmányolják ki a négereket mint olcsó munkaerőt és mint teljesen kiszolgáltatott vásárlót vagy bérlőt; a politikusok pedig azért, mert évtizedes hegemóniájukat a törvényhozó és kormányzó szervekben annak köszönhetik, hogy a négerek gyakorlatilag nem élhettek szavazati jogukkal. Most szinte semmitől sem riadnak vissza, hogy ezt a „paradicsomi" állapotot konzerválják. A fajgyűlölők mellett természetesen felsorakoznak a szélsőjobboldali, fasiszta ízű szervezetek is (pl. a John Birch Társaság is), amelyek kommunistaellenes és általában haladásellenes jelszavakkal hevítik tovább az uszítás, a gyűlölködés légkörét.

A „csitító" hadjárat

Ebben az egyre feszültebbé váló helyzetben *Kennedy* elnök, a kormány és természetesen a sajtó is arra törekszik, hogy *csillapítsa a szenvedélyeket.* Amint az elnök is mondotta: „Az utcákról a bírósági termekbe és a törvényhozó szervekbe kell áthelyezni a néger egyenjogúság ügyét." Érthető, hogy a kormányzat igyekszik *mérsékelni, fékezni* a tömegakciókat. Kennedy elnök és öccse, az igazságügyminiszter, sorozatos tárgyalásokat folytatott a néger vezetőkkel és különböző fehér csoportokkal is, hogy valamiképp törvényes mederbe terelje az elemi erővel fejlődő néger mozgalmat. A legfőbb érv ebben a „csitító" hadjáratban az elnök június 19-én meghirdetett *törvényjavaslata a négerek polgárjogairól.* Kennedy a törvényjavaslat ismertetésekor felszólította a négereket „a feszültségek enyhítésére" annak érdekében, hogy „a Kongresszus békés és nyugalmas körülmények között végezhesse munkáját". Elismerte, hogy az utcai tüntetések kezdetben jogosultak voltak, hiszen „a faji igazságtalanságok orvoslására eddig nem volt kilátásban más módszer". Most azonban fel kell függeszteni a tüntetéseket, mert

Digitized by Google

„a fegyelmezetlen taktika és a kifejtett nyomás nem segíti, hanem hátráltatja a törvényjavaslat megszavazását."

Persze, a színesbőrűek egyébként mérsékelt vezetői, de még a polgári sajtó komolyabb képviselői is rámutatnak: a tömegakciók, a drámai tüntetések nélkül *soha nem született volna meg* a törvényjavaslat, és megszavazására is aligha kerülhet sor, ha nem gyakorolnak kellő nyomást a Kongresszusra. Az utóbbi évtizedek történelme eléggé világosan bizonyította, hogy a négerek csak annyit szerezhetnek meg egy évszázad óta nélkülözött jogaikból, amennyit *maguk*, aktív tömegmegmozdulásokkal kiharcolnak. Ezt még a *Newsweek* című polgári hetilap is elismeri: *„A négerek taktikai hibát követnének el* — írja —, *ha szót fogadnának az elnök felhívásának és visszafognák a hevességet, amellyel eddig problémájukat felvetették."*

A jótanácsoktól függetlenül: ma nem olyan a hangulat a négerek milliói között, hogy bármilyen törvény *puszta ígéretével* fegyverletételre lehetne rávenni őket. A néger vezetők nyíltan kijelentették: nem hajlandók abbahagyni a kampányt. Egyikük, *James Farmer*, így fogalmazta meg ezt: *„A szabadság követelése nem olyasmi, ami tetszés szerint indítható meg vagy állítható le."*

Erről az álláspontról tanúskodik — a megmozdulások változatlan lendülete mellett — az is, hogy augusztus 28-ra a néger szervezetek nagyszabású országos menetet rendeznek, s ennek során legalább százezer néger és fehér tüntető érkezik Washingtonba. A felvonulás jeligéje: „Munka és szabadság"; célja: támogatni az elnök által beterjesztett törvényjavaslatot. Figyelemre méltó azonban, hogy az eredeti terv szerint a néger tüntetők a Capitolium (a Kongresszus székháza) előtt gyűltek volna össze, s petíciót akartak átadni a két törvényhozó testületnek, a szenátusnak és a képviselőháznak. Ettől a tervüktől azonban — nyilván a kormánykörök intelmére — elálltak, s másutt tartják meg a nagygyűlést.

Törvényjavaslat a polgárjogokról

Mit tartalmaz az a törvényjavaslat, amelyet a kormányzat a faji megkülönböztetés elleni mozgalom középpontjába igyekszik állítani, nem utolsó sorban azért, hogy kifogja a szelet a jogaikért egyre türelmetlenebbül harcoló négerek vitorláiból? Előre kell bocsátanunk: való igaz, hogy az Egyesült Államokban száz év óta egyetlen elnök sem javasolt ilyen messzemenő reformokat a négerek polgári jogainak biztosítására. Más dolog persze —, s erről a továbbiakban szó lesz —, hogy maga az elnök, különösen pedig a törvényhozók nem is számítanak arra, hogy a programot eredeti formájában és maradéktalanul el tudják fogadtatni a Kongresszussal.

A törvényjavaslat hivatalosan deklarált célja: *„előmozdítani az általános jólétet azzal, hogy megszüntetjük a faji megkülönböztetést a választójog gyakorlásában, az oktatásban és a lakosságot szolgáló nyilvános létesítmények használatában."* Ez utóbbiakon szállodákat, panziókat, vendéglőket, büféket, üzleteket, benzinkutakat, mozikat, sportlé-

Digitized by Google

testítményeket, parkokat stb. kell érteni, de csak annyiban, amennyiben ezek az USA más államaiból érkezőket is kiszolgálnak, vagy árucikkeik jelentős része más államokból származik. A törvény tulajdonképpen a cégek túnyomó többségére kiterjedne. Ha egyik-másik tulajdonos megtagadná a négerek kiszolgálását vagy bebocsátását, a kormány visszavonhatná működési engedélyét, vagy bírósági eljárást indíthatna ellene.

Ami az oktatást illeti, a törvény módot adna az igazságügyminiszternek, hogy meggyorsítsa az eddig csupán látszat-integrációt az iskolákban és az adóbevételekből támogatott egyetemeken. Az igazságügyminiszternek jogában állna, hogy bírósági eljárást indítson az olyan néger diákok nevében, akiknek felvételét az iskola vagy az egyetem megtagadta.

Egy további cikkely arról intézkedne, hogy ha állami kölcsönökkel finanszírozott építkezésen faji megkülönböztetést alkalmaznak, akkor az építkezésre adott kölcsön vagy hitel megvonható. Egy régebbi törvényjavaslat szerint bizottságot állítanának fel annak biztosítására, hogy a 25-nél több alkalmazottal dolgoztató magánvállalatok egyforma elbírálásban részesítsék a négereket a munkafelvételnél. A szakszervezeteket is felszólítanák, vessenek véget a diszkriminációnak.

Azonkívül a kormány valamiféle társadalmi szervet kíván létesíteni, amely közvetítőként léphetne fel a fajok közötti feszültségek esetén. Az elnök sürgeti továbbá a polgári jogokkal foglalkozó, régebben benyújtott törvényjavaslatok elfogadását. Ilyen például: kormányfelügyelők kijelölése annak ellenőrzésére, hogy ne akadályozzák meg a négereket szavazati joguk gyakorlásában, kormánysegély a közös oktatást bevezető iskolakerületeknek, s ami talán a legfontosabb: bizonyos összeg megszavazása a fiatal négerek szakmai képzésére és közmunkák finanszírozására, hogy enyhítsék a négereket különösen sújtó munkanélküliséget.

Ennyi a törvényjavaslat lényege. Kennedy elnök szerint „parancsolóan szükséges", hogy még a Kongresszus idei ülésszakán törvényerőre emeljék a javaslatot. Washintoni körökben mindenesetre nagy jelentőséget tulajdonítanak a tervezetnek, olyan gyógyszerként emlegetik, amely szinte egy csapásra orvosolná a négerek évszázados sérelmeit. Anélkül azonban, hogy kételkednénk a javaslat szerzőinek jószándékában, eléggé nyilvánvalónak látszik, hogy egyik fő célja: megnyugtatni a néger tömegeket, demonstrálni, hogy íme, a kormány síkra száll követeléseikért, s ezzel „mérsékletre" bírni őket. A Kennedy-kormány kétségtelenül azért is sürgeti a törvényjavaslat elfogadását, mert tekintettel a jövő évi elnökválasztásra, szeretne mielőbb túl lenni a „faji válságon". Ha nagyon elhúzódnék a konfliktus, akkor súlyos szavazatveszteséggel kellene számolnia, mind a kiábrándult négerek, mind pedig az amúgy is ellenséges déli fehérek részéről. Külpolitikai érdekek is a szenvedélyek mielőbbi lecsillapítását követelik, hiszen a fajüldözés és a négerekkel szemben alkalmazott kegyetlen rendőrterror napról napra jobban aláássa az Egyesült Államok nemzetközi tekintélyét, különösen

Digitized by Google

az afrikai országokban, s szinte kiheverhetetlen csapásokat mér az amerikai „szabadság és egyenlőség" mitoszára.

Törvénnyé lesz-e a javaslat?

A törvényjavaslat meghirdetésétől a kongresszusi jóváhagyásig, (nem is szólva a gyakorlati végrehajtásról) azonban még ugyancsak *hosszú az út.* Az előterjesztés ugyanis hatalmas vihart kavart fel az országban, s kiváltképp a Kongresszus berkeiben. Pedig a törvény még teljes elfogadása esetén sem oldaná meg *radikálisan* az amerikai belpolitikai élet e legpregnánsabb, súlyos összeütközésekkel terhes problémáját.

Milyen esélyei vannak mégis a törvényjavaslat megszavazásának? Az ország közhangulata kétségtelenül *kedvez ennek:* nemcsak azért, mert a vezető körökben *valóságos* „néger forradalom" kirobbanásától tartanak, hanem talán még inkább azért, mert az utóbbi hónapok nagy harcai, s nem utolsósorban a rendőrség és a fajvédők brutalitása ráébresztette az eddig közömbös fehér tömegeket a néger lakosság jogfosztottságának tarthatatlanságára, szégyenére és arra a kárra, amelyet ez az ügy az Egyesült Államok hírnevének okoz. A törvényjavaslatot ezért, legalábbis alapvonalaiban, a legtöbb északi demokrata-párti kongresszusi tag és a köztársaság-pártiak egy része is támogatja. Jellemző például, hogy a szenátoroknak csaknem a fele szerepel a törvényjavaslat ajánlóinak névsorán, noha közülük többeknek bizonyos fenntartásaik vannak.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kormánypártnak döntő többsége van a Kongresszus mindkét házában (a képviselőházban 259:176, a szenátusban 67:33 a demokraták és republikánusok aránya), akkor a többség biztosítottnak látszik, még ha — mint várható — a déli, notóriusan fajgyűlölő demokraták a törvényjavaslat ellen szavaznak is. Hiszen a déli ellenszavazatokat bőven kárpótolják a „liberális" republikánusok „igen" szavazatai. Mi ok van tehát az aggodalomra?

Az egyik a hirhedt *„filibuster"*, vagyis az *obstrukció,* amelyet a déliek már nemegyszer sikeresen alkalmaztak a négerek jogaival foglalkozó mindennemű törvényhozás megbuktatására. A napokon keresztül szünet nélkül szónokló „törvényhozók" meg tudják akadályozni, hogy a Kongresszus olyan törvényt fogadjon el, amelyet a többség támogat ugyan, de amely a szélső jobboldal ellenkezésébe ütközik. A szenátusban, ahol a „filibuster" tulajdonképpen divik, van persze akotmányos mód ennek megakadályozására. Ha a szenátorok kétharmada azt kívánja, akkor le lehet zárni a vitát. De a szenátorok még sohasem tették ezt, mondván: „nem akarják veszélyeztetni az obstrukció jogát". A New York Herald Tribune ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy az így érvelő szenátorok hajlandók egy nagyonis kétes értékű „jog" ürügyén *semmibe venni a szenátus kétharmados többségének akaratát.* „Ha a szenátus ezúttal is felülkerekedni hagyja a „filibuster"-t, akkor tulajdonképpen megengedi, hogy ebben az ország számára legdöntőbb és legkritikusabb kérdésben (a mostani törvényjavaslatról van szó)

Digitized by Google

a politikát egy kisebbségi állásfoglalás határozza meg." A cikk címe és végkövetkeztetése utal az amerikai törvényhozási rendszer jelenlegi súlyos válságára. Mindkettő így hangzik: *„Maga a Kongresszus áll most ítélőszék elé."*

De ha az obstrukciót sikerül is legyőzni vagy elkerülni, még mindig sok buktató áll a törvényjavaslat útjában. Már említettük, hogy az előterjesztés támogatói közül sokan maguk is lényeges módosításokat követelnek. Washingtonban elterjedt a vélemény, hogy a javaslatot végül is csak felhígított formában fogják elfogadni, s hogy maga az elnök és az igazságügyminiszter sem vonakodik az engedményektől.

A törvényjavaslatban leggyakrabban talán azt kifogásolják, hogy „megsérti a magántulajdon jogát" azzal a rendelkezésével, amely kimondja, hogy a négereket a nagyközönséget szolgáló és az államok közötti forgalomban részt vevő minden kereskedelmi jellegű üzembe be kell bocsátani. „A kormánynak nincs joga előírni, hogy egy szálloda- vagy üzlettulajdonos kit szolgáljon ki, s kit nem!" „Az amerikai életformát legszentebb alapjaiban akarják aláásni." „A legfőbb különbség egy szabad kormány és egy szocialista állam között az, hogy szabad emberek birtokolhatnak tulajdont és szabadon rendelkezhetnek vele, a szocialista állam pedig megtagadja a tulajdon jogát... Az elnök javaslata az amerikai rendszer és az amerikai polgárok alkotmányos jogainak megsemmisítésére irányul." *(Russel* georgiai szenátor.) Ilyen és hasonló érveket hangoztatnak a faji megkülönböztetés szélsőséges hívei, jól tudva, hogy ezzel az átlagamerikaiak legbensőbb érzéseire, magántulajdonosi mentalitására hatnak, és sokakat közülük felsorakoztathatnak a törvényjavaslat ellen. Különösen a kisemberekhez apellálnak: „Miféle demokrácia az — kérdezik —, amely arra kényszerítheti a kis panziótulajdonosnőt, hogy fogadjon be házába négereket, vagy a sarki borbélyt, hogy megnyírja azt, akit ő nem akar?"

A mostani bizottsági kihallgatásokon is akörül folyik a legtöbb vita, milyen nagyságrendűnek kell lennie a vállalatnak ahhoz, hogy integrációra kötelezhessék. A törvényjavaslat szerzői egyébként számoltak ezekkel az ellenvetésekkel, ezért a jogi indokolásban nem az alkotmány 14. módosítására hivatkoznak, amely a törvények „egyforma védelmét" biztosítja minden állampolgár számára (ezt eddig sem vették figyelembe), hanem az alkotmány ún. kereskedelmi cikkelyére, amely feljogosítja a Kongresszust az államok közötti kereskedelem szabályozására. A „magántulajdon jogait" féltő és más hasonló ellenvetéseket valószínűleg úgy hidalják majd át, hogy megállapítják az integrációra köteles vállalatok nagyságrendjét.

A gazdasági gyökerek

A törvényjavaslat útjába álló e néhány akadály is érzékelteti, mennyire az egész amerikai életformának lényegéből, úgyszólván húsából és véréből fakad a faji megkülönböztetés. A probléma vizsgálata lerántja a leplet az amerikai társadalom sok mélyreható bajáról. Ez különösen akkor derül ki, ha megpróbáljuk felfedni a négerek jogfosztottságá-

Digitized by Google

nak s egyszersmind mostani „lázadásának" *gazdasági gyökereit.*

Mert hiába értékelhető *pozitívan* az elnöki törvényjavaslat, még akkor sem oldhatja meg igazán a néger-problémát, ha végülis életbe lép. A kulcskérdés tudniillik elsősorban gazdasági: *a munkaalkalom hiánya.* Az Egyesült Államokban immár állandósult négy-ötmilliós munkanélküli seregnek egyre nagyobb hányadát a fiatalok alkotják. Minden évben különösen nyár elején elözönlik a munkapiacot az iskolát végzett fiatalok. Állást azonban nem találnak, márcsak azért sem, mert nincs szakképzettségük, gyakorlatuk. Mióta statisztika készül, soha még annyi húsz éven aluli fiatal nem volt munka nélkül az Egyesült Államokban, mint most. A fehér emberek közül húsz munkásra jut egy munkanélküli, a négerek közül tízre. De a fiatalok között sokkal rosszabb a helyzet: hat fehér fiatal közül egy munkanélküli, de *minden harmadik néger fiatal* képtelen munkát találni.

De még ha egyenlő lehetőségeket adnának is a munkafelvételnél a négereknek és a fehéreknek, akkor is óriási hátrányt szenvednének a színesbőrűek, fiatalok és felnőttek egyaránt. Iskolázottságuk és szaktudásuk ugyanis jelentősen alacsonyabb, mint a fehéreké, éppen az elkülönített néger iskolák jóval alacsonyabb színvonala miatt. A mintegy húszmillió néger közül jelenleg *egy millió az írástudatlan felnőtt,* s 2,3 millió 25 éven felüli néger *öt évnél kevesebbet* járt iskolába. Legutóbb egy országos átképző-tanfolyam indításánál megállapították, hogy általában a jelentkező munkanélküliek 20 százaléka, de a néger fiatalok 44 százaléka nem végezte el a nyolc osztályt. Washingtonban nemrég felvételt hirdettek több segédházmesteri állásra. A jelentkezők közül sokan nem tudták elolvasni a tisztítószer- és a patkányméreg-csomagok címkéit. Egy segédápolónői tanfolyamra ötszáz fiatal nő jelentkezett, de alapismeretek híján csupán harmincat vettek fel közülük, s 287 emberrel beszéltek, míg 20 alkalmas személyt találtak egy szakács-tanfolyamra.

A négerek helyzetét az is megnehezíti, hogy a szakszervezetek nagy része szintén megkülönböztetést alkalmaz velük szemben. Ez is gátolja alkalmazásukat, különösen szakképzettséget igénylő állásokban. Sokhelyütt a tanoncképzést is a szakszervezetek irányítják, s úgyszólván teljesen kizárják ebből a néger fiatalokat.

Természetesen maguk a gyártulajdonosok is csak kis számban, vagy egyáltalán nem hajlandók négereket alkalmazni. Ezért a mostani mozgalom egyik legfontosabb követelése: *egyenlő munkaalkalom biztositása a négereknek.* E követelés jegyében voltak heves összetűzések néhány New York-i építkezésen, ezért tartottak ülősztrájkot *Rockefeller* kormányzó és *Wagner* polgármester New York-i irodája előtt. Sokasodnak a tüntetések az olyan vendéglők és üzletek előtt is, amelyek egyáltalán nem, vagy nem kellő számban alkalmaznak négereket. Hatásosnak bizonyult a bojkott fegyvere is: sok sörgyár, pékség, áruház volt kénytelen néger munkásokat felvenni azért, mert színes vásárlóik megkövetelték ezt.

Mindenesetre sem Kennedy törvényjavaslatában, sem általában a Kongresszus napirendjén

Digitized by Google

nincsen semmi olyan átfogó terv, amely több munkaalkalmat nyitna meg a négerek, különösen pedig a néger fiatalok előtt. A problémát — a *US News and World Report* szerint — csak ötmillió új állás teremtése oldaná meg. „Erre azonban — írja a nagytőkések orgánuma — semmi kilátás sincs, kivéve a háborút. Úgy látszik, hogy a faji kérdést sem lehet megoldani addig, amíg el nem érjük a teljes foglalkoztatottságot."

A problémát valamivel pozitívabb módon közelíti meg *Walter Lippmann*, a *Newsweek* című hetilapban. Ő is megállapítja, hogy noha a szavazati jog, a nagyközönséget szolgáló létesítmények egyenlő élvezete és a közös iskoláztatás rendkívül fontos dolog a kasztrendszer eltörlése szempontjából, *addig a négerek felszabadítása nem lehet teljes, amíg nem nyílnak meg előttük az egyenlő gazdasági lehetőségek.* Ez a legfőbb akadály — írja Lippmann —, nem pedig a megkülönböztetés és az előítélet, noha ezek is megkeserítik életüket. Az alapvető baj az, hogy jelenleg *nincs az Egyesült Államokban elegendő állás, sem elegendő jó lakás és iskola.* Lippmann is idézi a munkanélküliség adatait, s azt a következtetést vonja le, hogy sem a fehérek, sem a négerek számára nincs más kiút, mint a munkaalkalmak tetemes növelése, a szakképzés kiterjesztése. A négerek siralmas lakásviszonyait csak azzal lehet megjavítani, hogy több házat építenek, oktatásukat pedig csak több iskola létesítése biztosíthatja.

A nagy néger szervezetek

Lippmannak igaza van, amikor az egész néger probléma döntő jelentőségét abban látja, hogy megoldása közben *az ország felelős és józanul gondolkodó erői nyíltan szembekerülnek a „republikánusok és a déli demokraták konzervatív koalíciójával"*, amely a Kongresszusban eddig uralkodó szerepet játszott olyan értelemben, hogy minden valamelyest is haladó törvényhozási kísérletet megbuktathatott. A neves publicista szerint a nemzet nemcsak a négerek polgárjogainak kérdésében áll ma szemben ezzel a koalícióval, hanem olyan vonatkozásban is, hogy a kormány miatta nem képes érvényesíteni egyes gazdasági elgondolásait és a szociális szolgáltatások kiszélesítésére vonatkozó terveit. Lippmann azzal a végkövetkeztetéssel fejezi be cikkét, hogy lehetetlen előremozdítani a négerek tényleges egyenjogúsítását, ha az amerikai politikában nem támad fel az évek óta szunnyadó *haladó szellem.* (Ezen persze nem valami szocialista irányzatot ért, hanem a roosevelti vonal folytatását.)

A legtekintélyesebb amerikai polgári közíró rátapint az igazságra, amikor a „haladó szellem" feltámadását kéri számon az amerikai politikai élettől, noha kívánalma utópisztikusnak tűnik fel olyan értelemben, hogy a hivatalos amerikai politikában aligha várható lényeges balratolódás. Annyi azonban bizonyos, hogy a néger tömegek hatalmas forradalmi megmozdulása *nem maradhat hatás nélkül az amerikai társadalom belső összefüggéseire és erőviszonyaira.* A mozgalom lendülete, a tömegek aktivitása és elszántsága sem az ígéreteknek és a rész-engedményeknek, sem pedig a fajgyűlölők terrorcselekményeinek hatására

Digitized by Google

nem csökken; ellenkezőleg: hétről hétre erősödik.

Ez egyebek közt abban is megmutatkozik, hogy a nagy néger szervezetek magatartásában is *radikalizálódás, balratolódás* észlelhető. Ezek közül a legrégibb az *NAACP* (a Színesbőrűek Haladásáért Küzdő Országos Szövetség), amely az utóbbi időkig főként bírósági perekben szállt síkra a négerek jogaiért. Több mint 400 ezer tagja van; főtitkára *Roy Wilkins*, s tavasz óta a tömeghangulatnak megfelelően szintén a „direkt akciók" talaján áll. A néger mozgalomnak kétségtelenül legismertebb egyénisége *Martin Luther King* lelkész, aki a *Déli Keresztény Vezetés Konferenciája* néven ismert szervezet élén áll. Kingék eddig többnyire azt a taktikát alkalmazták, hogy egy helyen (például Birminghamben) viszonylag rövid ideig tartó *általános támadást* indítottak, egyidejűleg felhasználva minden módszert: a tüntetéseket, a sztrájkőrségeket, a bojkottot, a nyilvános istentiszteletet és a szavazásra való jelentkezést. A *Faji Egyenlőség Kongresszusa* (CORE), amelynek az élén *James Farmer* áll, főleg Északon tevékenykedik. Aktívan részt vett a három évvel ezelőtti ülősztrájkokban. Rendszerint egy problémára összpontosítja erőit, s ezzel felhívja az ország figyelmét a fajüldözés egy bizonyos válfajára. A *Diákok Erőszakmentes Koordináló Bizottsága*, melynek *James Forman* a főtitkára, ezzel szemben hosszúlejáratú akciókat kezdeményez. Aktivistái évekre leköltöznek a déli államokba, ott felvilágosító munkát végeznek, a választójog gyakorlására indítanak kampányokat stb. Az *Urbánus Liga*, *Whitney Young* vezetésével, főleg az északi városokban, a négerek munkában való elhelyezésével, lakásszerzéssel foglalkozik. A *Néger-Amerikai Munkástanács*, melynek vezetője *A. Philip Randolph*, az *AFL—CIO* alelnöke, a szakszervezetekben érvényesülő diszkrimináció ellen küzd.

Egység és egységbontás

Természetesen az egyes szervezetek között vannak véleménykülönbségek a harc módszereit és taktikáját illetően. A jelenlegi mozgalmaknak azonban az az egyik legörvendetesebb vonásuk, hogy *nagyfokú közeledés* alakult ki a szervezetek között a harc alapvető céljai és a közös akciók tekintetében. Ez annál fontosabb, mert a fajvédők minden módon igyekeznek éket verni az egyes szervezetek közé, s a sajtóban előszeretettel nagyítják fel az állítólagos „ellentéteket". A néger szervezetek egysége azonban megyőzően jutott kifejezésre a többi között a Fehér Házban tartott júliusi megbeszélésen. 150 néger vezető július 2-i New York-i tanácskozása is az egység jegyében folyt le; az ország hét legnagyobb néger szervezete — ezúttal *először* — koordinálta tevékenységét, bizonyítva, hogy a *harc tüzében az egység mind jobban összekovácsolódik.*

Az uralkodó köröket rettegéssel tölti el az a lehetőség, hogy az integrációs törekvések győzelme esetén a néger dolgozók — s ezek alkotják a néger lakosság 95 százalékát — közvetlen kapcsolatba kerülnek a fehér tömegekkel. Ez megteremtené a feltételét annak, hogy a fehér és néger munkások közösen szálljanak szembe a nagytőkésekkel, a többi között a választásokon is. A re-

Digitized by Google

akció attól is fél, hogy a színesbőrűek felszabadító mozgalma egybefonódik a munkanélküli és nyomorgó fehér dolgozók növekvő elégedetlenségével. Ezért mindent megtesz a néger egység aláásására és olyan ellenmozgalmak bujtogatására, amilyen például az úgynevezett *„Fekete Muzulmánok"-é*, élén a hírhedt *Malcolm* X-szel. A „Fekete Muzulmánok" és más hasonszőrű szervezeteknek kizárólag az eszmei zavarkeltés a céljuk, meg akarják osztani a négereket és elidegeníteni tőlük a demokratikusan gondolkodó fehér tömegeket. A „muzulmánok" a néger lakosság elszigetelődésének hívei. Azt követelik, hogy a kormány jelöljön ki egy vagy több államot, s ezen a területen *zárt néger közösség* létesüljön. E területről kitelepítenék a fehér lakosokat. Minden fehér embert a négerek ellenségének tüntetnek fel, és a „fehér felsőbbrendűség" doktrinájával valamiféle „fekete felsőbbrendűséget" állítanak szembe. Amikor Birminghamben a legvadabb terror tombolt, Malcolm X. aljas rágalmakkal illette Martin Luther Kinget, később pedig Roy Wilkinsből próbált gúnyt űzni. A „Fekete Muzulmánok" jelenleg a legreakciósabb, ellenforradalmi erő a néger szervezetek között.

Az egységbontás és zavarkeltés másik fő vonala abban nyilvánul meg, hogy az egész néger mozgalomra és egyes vezetőire rá próbálják nyomni a *„kommunista"* bélyeget. *Ross Barnett*, Missisippi állam kormányzója a Kongresszus kereskedelmi bizottságában történt kihallgatásakor kijelentette: „Kennedy elnök és öccse, az igazságügyminiszter, segédkezet nyújt egy világméretű kommunista összeesküvéshez, amelynek célja: faji konfliktusok kirobbantásával megosztani és legyőzni az Egyesült Államokat." *Barnett*, *Wallace*, alabamai kormányzó, *Russell*, georgiai szenátor és mások szüntelenül erősítgetik, hogy a néger tüntetéseket és az egész egyenjogúságért folyó mozgalmat „a kommunisták szervezik és pénzelik". Egy legutóbbi bizottsági kihallgatáson „bizonyítékként" egy filmet is bemutattak, amely egy 1957. évi gyűlésről készült, s amelyen a többi között Luther King-et is látni, állítólagos „kommunistagyanús" személyek társaságában. Ugyanakkor sajnálatos módon az is előfordul, hogy tekintélyes néger vezetők nyilvánosan hangoztatják kommunista-ellenességüket, s ez szintén nem szolgálja az összes haladó erők tömörítését.

Minden nehézség és akadály ellenére is megállapítható azonban — és ez az Egyesült Államok Kommunista Pártjának a véleménye is —, hogy *az amerikai négerek nagy győzelem küszöbén állnak*. A mai nemzetközi helyzet, a gyarmati rendszer összeomlása, az afrikai népek felszabadulása, de mindenekelőtt az amerikai négerek valóban forradalmi megmozdulása még a washingtoni kormányt is meggyőzte: nem lehet sokáig halogatni a száz éve esedékes polgári jogok biztosítását az ország mindezideig kiközösített egytizednyi lakosságának. A négerek jelszava: *„Szabadságot 1963-ban!"*, s ezt a követelésüket az Egyesült Államokban *évtizedek óta nem látott* hatalmas harcokkal támasztják alá. E harcoknak a még oly erős amerikai monopolista hatalom sem állhat sokáig ellen.

Bebrits Anna

Digitized by Google

KONZULTÁCIÓ

Az absztrakt művészetről

Ideológiai küzdelmünk eredményes folytatásához szükség van arra, hogy tisztán lássuk az elérendő célokat és e célok megvalósításának eszközeit és útjait. Ebben az ideológiai harcban jelentős szerep jut a művészetnek. Ez az oka annak, hogy hazánkban is megélénkültek a művészet elvi, esztétikai kérdéseinek tisztázására irányuló viták. E viták-ban az absztrakt művészetről is sok szó esik. Az absztrakt művészetről elhangzó vélemények azonban sok esetben felszínesek, nem ragadják meg a lényeges kérdéseket. Hogy szocialista művészetünk betölthesse az ideológiai harcban a neki szánt szerepet, ahhoz tisztáznunk kell tehát az absztrakt művészet fogalmát.

Ha fellapozzuk a „Művészettörténeti ABC"-t, a következőket találjuk benne: *„absztrakt művészet,* abszolút művészet, non-figuratív művészet: nem elég szabatos, de általános megjelölése annak az európai festészetben és szobrászatban 1910 táján fellépő művészi irányzatnak, amely *teljesen szakít* a természeti jelenség ábrázolásával és *tagadja a művészi megismerést.* Az absztrakt kép és szobor nem ábrázol semmiféle természeti formát, mégcsak nem is utal rá jelekkel, mint tette pl. a kubizmus, hanem csak a színek, vonalak, formák minden természeti modelltől független, önálló létét és kölcsönhatását keresi. Megalapítója V. Kandinszkij, aki festészetét a zenével rokon, tiszta, abszolút festészetnek nevezte" stb.

Hogy megértsük az absztrakt művészet lényegét, ismertetnünk kell a marxista—leninista esztétika legfontosabb tételeit. (Ezt itt csak vázlatosan tehetjük; az absztrakt művészet fogalmát is csak vázlatosan elemezhetjük.)

A marxista—leninista esztétika egyik legfontosabb tétele, hogy a művészet *a valóság megismerésének* egyik fontos eszköze. A világ megismerésének két fő formája van: a tudományos és a művészi megismerés. A kettőnek közös a filozófiai alapja: *a lenini visszatükröződési elmélet.* A tudományos és a művészi visszatükröződés filozófiai alapjának azonossága mellett azonban a két megismerési forma különbségét, specifikus sajátosságait is hangsúlyoznunk kell.

A művészi megismerés nem passzív, nem mechanikus, csak a valóság jelenségeit, külsődleges jegyeit visszaadó folyamat. (Bár a művészetekben az ilyen mechanikus tükrözésre is sok példát találunk. Nálunk pl. a festészetben Benczúr Gyula sok esetben nem tudott többet megmutatni a valóságból, mint annak külsődleges jegyeit. Nem azért, mintha Benczúr nem lett volna jártas a festészet szakmai-formai problémáiban, ellenkezőleg: tehetséges festő volt. Festészete nagyobbrészt mégis a hazugságoknak és a társadalmi problémák elleplezésének a művészetévé lett, s Benczúr ezzel a kiegyezés korának hivatalos festőjévé vált.) A művészi megismerés a jelenségben a *lényeget,* a véletlen ese-

Digitized by Google

ményekben a *szükségszerűt*, az egyes esetben az *általánost* ragadja meg és ábrázolja a művészet eszközeivel. A művészi általánosításban rendkívül jelentős szerepük van a *szubjektív tényezőknek*, a művész világnézetének, élettapasztalatának, tehetségének stb. Ezért egy-egy műalkotás a művészi szubjektum által való ábrázolása a valóságnak, s itt a szubjektivitás jelenti azokat a lehetőségeket és korlátokat, amelyek megszabják a művészi megismerés igazságtartalmát. Napjainkban a szocialista világnézetet alkotóan elsajátító tehetséges művész képes a valóság legsokoldalúbb művészi ábrázolására.

Eddig csak általában beszéltünk arról, hogy a művészet a valóságot tükrözi vissza. A művészet tárgya *az ember és világa* (mind természeti, mind társadalmi világa); a művészet célja, hogy megmutassa *a társadalmi ember életét*, munkáját, örömét, harcát a társadalmi haladásért. Tudjuk, hogy magának az embernek a lényegét *a társadalmi viszonyok összessége* határozza meg, s ezért ez társadalmi lényeg. Ez azt jelenti, hogy az embert elsősorban nem a biológiai adottságok határozzák meg, hanem azok a társadalmi viszonyok, amelyekbe beleszületett, azok a társadalmi érdekek, amelyekért léte által meghatározva harcol. Ezért a művészet tartalmai lényeges emberi, vagyis társadalmi tartalmak.

A művészet tehát visszatükrözés, lényeges társadalmi tartalmak visszatükrözése. Nagyon fontos azonban e visszatükrözés *formája* is, s itt emlékeztetnünk kell a tudományos és a művészi visszatükröződés különbségére. A művészet a lényeges társadalmi tartalmakat *konkrét érzéki — képi formában* tükrözi vissza, ellentétben a tudomány *elvont fogalmiságával*. Ez az érzéki megjelenítés törvénye, s ez a művészi visszatükrözés egyik legalapvetőbb specifikus sajátossága, amely azt követeli meg, hogy a művészet a lényeget ne tiszta formában, jelenségvilágától megfosztva, hanem érzéki — képi jelenség-formákon keresztül ábrázolja.

Az absztrakt művészet elmélete és gyakorlata *tagadja* az itt vázolt alaptételeket. Az absztrakt művészet esztétikájának filozófiai alapja *a szubjektív idealizmus*, elsősorban az irracionalista filozófia. Társadalmi alapja az imperializmus ellentmondásai: az ember magányossá válása, elidegenedése a kapitalista társadalom viszonyai között. Ezeket az ellentmondásokat a polgári értelmiség jelentékeny rétegei átérzik ugyan, de tudatosan nem értik, s az absztrakt művészetekben is ezen ellentmondások elleni *anarchista lázongás* fejeződik ki. (Itt természetesen a becsületes szándékú polgári művészekről beszélünk, nem pedig az imperializmus tudatos védelmezőiről, vagy a különböző divatok haszonélvezőiről.)

Sokan, akik az absztrakt művészeteket akarják igazolni, a világban, a tudományokban végbement változásokra hivatkoznak; nevezetesen a freudi pszichológiára, meg az atomfizika eredményeire. E nézetek képviselői azonban végső soron tagadják a művészet társadalmi tartalmát, és szeretnék ezt az ember társadalmi tevékenységétől elszakított természeti tartalmakra, vagy az ember tudat alatti világára leszűkíteni.

Az absztrakt művészet nem a társadalmi ember világát akarja ábrázolni. Ezt megismerhetetlennek vagy érdektelennek tartja, s ezért

Digitized by Google

nem is vesződik vele. Helyette a *„belső látásról"* beszél, s a színek, vonalak, formák „ősi kifejező erejét" kutatja. Le akar szállni a tudat alatti mélységeibe, s ezt kifejezni.

Ilyen esztétikai meggondolásokból következik az, hogy az absztrakt művészet *lemond az érzéki megjelenítés igényéről.* Az absztrakt művész nem a látott jelenségekben megnyilvánuló lényeget akarja érzéki megjelenítés által adni, hanem a maga belső látását, az értelem ellenőrzésétől független tudat alatti világát akarja rögzíteni. S ezt nem a természetben látható elemek, az emberi, tárgyi dolgok figurái segítségével teszi, hanem *minden valóságos motívum teljes kikapcsolásával,* nemfigurális formákkal véli megvalósítani. Az absztrakt szobrászat is olyan idomokat használ, amelyek semmiféle természeti tárgyra nem emlékeztetnek. Ezáltal az alkotás rejtvénnyé válik, sokértelművé, mindenki azt magyarázhat bele, amit akar, s elesik az alkotás értékelésének minden objektív kritériuma is. (Ennek azután az a következménye, hogy nem volt még oly művészi mozgalom, amelyben annyi sarlatán vett volna részt, mint az absztrakt művészeti mozgalomban.)

Az absztrakt művész — tagadva a művészet visszatükröző sajátosságát, kiküszöbölve alkotásaiból a társadalmi mondanivalót — a *„tiszta" esztétikai* létrehozására törekszik, az önmagában való, tartalom és konkrét eszmei — társadalmi vonatkozások nélküli művészi *formára.* Tevékenysége ezért a művészi *forma* különböző oldalainak önmagában vett vizsgálatára irányul, a festészetben pl. a vonalak, a színek, a formák tartalom nélküli sajátosságaira. Azt hiszik, hogy ezzel létrehozzák a festészetet tiszta formában, s ezt nevezik *abszolút festészetnek.*

Az absztrakt művészetről szóló vitákban többször felmerült az érzelmi és az értelmi oldal viszonyának kérdése. Az esetek többségében a kettőt elszakították egymástól, egyesek csak az *érzelmek* kifejezésére, mások bizonyos *intellektuális örömök* adására tartják alkalmasnak az absztrakt művészetet.

Az absztrakt művészet hívei nézeteik igazolására sokszor hivatkoznak a zenére. Azt mondják, hogy a zene sem tükrözi vissza a társadalmi valóságot, hanem csupán önmagát jelentő, öncélú formarend. Ez az érvelés azonban *nem helytálló.* A zene ugyanis az emberi érzelmeken keresztül, bonyolult áttételekkel a társadalmi valóságot tükrözi vissza. Az érzelmek is a valóság visszatükrözésének sajátos formái, s az ezeket kifejező zenének is — mint ezt a marxista zeneesztétika kutatásai bizonyítják — megvan a konkrét történelmi jelentéstana.

E nézetek képviselői nem látják *az értelmi és az érzelmi oldalak egységét,* az érzelem visszatükröző sajátosságát. Minden igazi műalkotás magába foglalja az érzelmi és értelmi oldalakat, minden műalkotásban érzéki, szellemi, érzelmi és képzeleti elemek olvadnak össze. Ezeknek egymáshoz való viszonya a konkrét tartalomtól függ, s egyiküket sem lehet abszolutizálni. Minden műalkotás *az egész emberhez* akar szólni, s az ember érző és gondolkodó lény. Az érzelmi és az értelmi oldal a művészetben *kölcsönösen erősíti* egymás hatását. Az érzelmi és értelmi oldal viszonyát tekintve az egyes művészetek között különbségek vannak (az egyes műalkotások között is), de ezek a különbségek *nem* eredményezhetik azt, hogy az egyik művészeti ág (illetve műalkotás) csak az érzelmekre, a másik pedig csak az értelemre hat.

Digitized by Google

Az absztrakt művészet gyakorlata és elmélete azzal, hogy tagadja a művészi megismerést, a lényeges társadalmi tartalmak művészi megjelenítését, *lemond* minden nagy művészet igazi szerepéről: *a haladó társadalmi érdekek művészi szolgálatáról.* Nem kell azt hinni, hogy az absztrakt művészetnek általában nincs semmilyen tartalma, társadalmi szerepe. Szerepe éppen „tartalmatlanságában" van, abban, hogy lemond az imperializmus ellen küzdő erők művészi ábrázolásáról, a társadalmi haladásért folyó harcot tartalmatlan és értelmetlen művészi „formaforradalommal" helyettesíti. Az absztrakt művészet a maga sajátos esztétikájával önmagát rekeszti ki az ábrázoló művészetek soraiból.

Hogy az absztrakt művészet tényleges helyét, szerepét tisztázzuk, még néhány problémát tudatosítani kell. Az eddig elmondottak az absztrakt művészet és képviselőik olyan igényét bírálták, amely azt követeli: fogadjuk el, hogy a művészetek fejlődésének *szükségszerű szakasza* az absztrakt művészet, s ezért ez *korunk művészete.* (Az absztrakt művészi törekvések ugyanis nemcsak a képzőművészetben, hanem a művészet valamennyi ágában megnyilvánulnak.) Láttuk, hogy az absztrakt művészet gyakorlata és elmélete ellentmond az ábrázoló művészet lényegének, s ezért el kell vetnünk azt a törekvését, hogy korunk művészeteként jelentkezzen.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az absztrakt művészetnek semmi köze sincs a művészethez, hogy nincsenek olyan vonatkozásai, amelyek *gazdagíthatnák* anyagi és szellemi kultúránkat. Gondolnunk kell arra, hogy a művészet két nagy tartományból áll: az ábrázoló és a nem-ábrázoló jellegű művészetből. A nem-ábrázoló jellegű művészet (pl. az iparművészet) napjainkban mind nagyobb jelentőségre tesz szert. Az alapvető feladat tehát az: harcolni az absztrakt művészet képviselőinek olyan törekvései ellen, hogy az absztrakt művészetet korunk *alapvető és egyetlen* művészetének kiáltsák ki, hogy az absztrakt művészettel az ábrázoló művészetet akarják helyettesíteni, s ezáltal tagadják napjainkban az ábrázoló művészetek létét; egyúttal megmutatni, hogy melyek azok a területek, ahol az absztrakt művészet bizonyos törekvéseinek *létjogosultságuk* van. Az absztrakt művészet bizonyos törekvései sajátos *ornamentikának* tekinthetők, ha úgy tetszik, korunk ornamentikájának, amelynek fő jellemvonásai: az erős konstruktivitás, a rendkívüli dinamizmus és színesség. E törekvések mind az iparművészetben, mind az építőművészetben felhasználhatók. Különösen *a sík felületképző műfajokban* (pl. a textilfestészetben) lehet és kell is felhasználni eredményeit. Az *építőművészetben* is nagy jelentősége van bizonyos absztrakt törekvések felhasználásának, ha ez az építészeti elképzelésekkel szerves egységben történik.

Azt gondoljuk, hogy az absztrakt művészeti törekvéseknek elsősorban a *díszítőművészet* a felhasználási területe. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az absztrakt művészeti mozgalomban nem jöhetnek létre olyan kifejező-eszközbeli eredmények, amelyeket *az ábrázoló jellegű művészetekben* is fel lehet használni (pl. a festészetben a színértékek kutatásának bizonyos eredményei stb.). Ez a felhasználás azonban csak a konkrét művészi mondanivalónak alárendelt, kifejezési-eszközbeli mozzanat, amely a *racionális* mondanivaló hatékonyabb érzéki megjelenítését szolgálja, s már maga a felhasználás jellege ellene mond az

Digitized by Google

absztrakt művészet lényegének. Az absztrakt művészet viszonya az ábrázoló művészetekhez tehát ellentmondásos: bizonyos fokig *megtermékenyítheti* őket, másrészt, amikor helyettesíteni akarja ezeket és korunk művészetévé akar válni, akkor *reakciós és művészetellenes* célokat követ. Világosan kell látnunk, hogy az ábrázoló művészet és az absztrakt művészet viszonyában *ezek az utóbbi* törekvések a jellemzőek; a fő feladat ezért az, hogy megmutassuk az absztrakt művészet e törekvéseinek valódi jellegét.

Ezt azért is hangsúlyoznunk kell, mert az absztrakt művészet lényegének tisztázatlansága a különböző vitákban helytelen megállapításhoz vezetett. E tekintetben két véglettel találkozhatunk. Egyesek nem látják az absztrakt művészet lényegéből fakadó *veszélyeket*, mások csőstől osztogatják az „absztrakt" jelzőt olyan műalkotásokra is, amelyeket ez nem illet meg. Ezért röviden azt is meg kell vizsgálnunk, hogy mi az oka e másik végletnek. Sokan ugyanis nem értik, hogy a művészet nem fotografikusan naturalista visszatükrözése a valóságnak, s hogy a valóság lényeges oldalainak megragadása *megköveteli a művészi általánosítást*. A művészi általánosítás, a formaadás következtében a valóság külső formái *átfogalmazódnak*, a lényeg kifejezésének érdekében, a kompozíció következtében *sajátos rendbe szerveződnek*. Ha a művészi visszatükrözés megköveteli, a valóság természeti formái a műalkotásban *át is formálódhatnak*. Ha elmélyedünk nagy szocialista festőnk, Derkovits Gyula művészetében, láthatjuk, hogy a festészet eszközével milyen mélyre tudott ásni, milyen művészien tudta megmutatni kora lényeges ellentmondásait, s ennek hogyan tudta alárendelni a forma-problémákat. Ez az értelmes művészi formálás *a tartalom kifejezésének van alárendelve*, s elősegíti, hogy a művészet a maga sajátos eszközeivel visszatükrözze a valóságot.

Az absztrakt művészet tehát elsősorban *világnézet, művészi magatartás, alkotói módszer* kérdése, s nem stílus-probléma. Az absztrakt művész magatartását, a világhoz való viszonyát különböző reakciós világnézetek határozzák meg — akár tudatosodik ez a művészben, akár nem —, amelyek meghatározzák alkotói módszerét és alkotásainak tartalmát. Az absztrakt művészet mint magatartás, mint alkotói módszer, ezért *egyenes ellentéte* a szocialista művész magatartásának, alkotó módszerének.

A korszerű, szocialista művészet kialakulásában és fejlődésében rendkívül fontos e kérdések megnyugtató tisztázása. Amikor harcolunk az absztrakt művészet és annak különböző hatásai ellen, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy szocialista művészetünk fejlődését *más tényezők* is veszélyeztetik. Ilyen veszély a *naturalizmus* is, amely a széles dolgozó tömegek ízlésében — sajnos — erős pozíciókkal rendelkezik. Ilyen veszély annak meg nem értése, hogy *a szocialista realizmus lehetővé teszi különböző stílusok létét*, s ez a szocialista realista művészet gazdagodását eredményezi.

Az absztrakt művészet és hatása ellen akkor tudunk sikeresen küzdeni, ha helyes álláspontról vívjuk ellene a harcot, a tényleges és nem a vélt absztrakt művészet ellen harcolunk.

Novák Zoltán

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A francia kommunisták a marxista filozófia feladatairól

A marxizmus eszmei offenzívája a kapitalista országokban is egyre erőteljesebbé válik, s szervesen beilleszkedik a kommunista pártok gazdasági és politikai harcaiba. Ez a harc — Waldeck Rochet elvtárs szavaival élve — „az utóbbi időkben új formát öltött". A francia kommunista filozófusok 1962-ben két alkalommal is összeültek, hogy elemezzék, megvitassák ezeket az új formákat és a marxista filozófiának ezekkel kapcsolatos feladatait. E gyűléseken az FKP legfelső vezetői ismertették a Politikai Bizottság állásfoglalását az adott kérdésekről. A Kossuth Kiadónak 1963 első negyedében megjelent *„A francia kommunisták a filozófiáról"* című kiadványa teljes szövegében tartalmazza Jacques Duclos előszavát és Waldeck Rochet előadását, amelyek az 1962. január 14-i aktíván hangzottak el, valamint Maurice Thorez megnyitóbeszédét és Roger Garaudy: „A kommunista filozófusok feladatai. Sztálin filozófiai tévedéseinek bírálata" c. beszámolóját, amelyeket szerzőik az 1962. június 14-i ülésen mondtak el.

A felsorolt dokumentumokon vörös fonálként húzódik végig a marxizmus—leninizmus és a burzsoá filozófia engesztelhetetlen ellentétének hangsúlyozása, a marxista és a nem-marxista ideológia békés egymás mellett élésének kategórikus elutasítása. A francia elvtársak azonban nem elégednek meg az ideológiai koegzisztencia tagadásának hangsúlyozásával, hanem *pozitív* értelemben is állást foglalnak abban a tekintetben, hogy milyenek legyenek a marxista és nem-marxista filozófusok vitái. Ebben a vonatkozásban beszél W. Rochet „A marxista és nem-marxista filozófusok közötti baráti vita feltételei"-ről, hasznosságáról és arról, hogy a marxizmus növekvő befolyásának eredményeképpen e polémia „az utóbbi időkben új formákat öltött". A személyi kultusz időszakában ugyanis a vitákon sokszor megelégedtek az ellenfél nézeteinek deklaratív megbélyegzésével és elvetésével; ma viszont az alapkoncepciók kibékíthetetlen ellentétének hangsúlyozása nem zárja ki annak elismerését, hogy a nem-marxista filozófiák „bizonyos formák között az objektív valóságnak mégis olyan aspektusait fejezhetik ki, amelyeket a marxistáknak elemezniük kell és be kell építeniük a marxizmusba". (56. old.) Waldeck Rochet rámutat: a marxista filozófusoknak, miközben a főcsapást ellenfeleik alap-

Digitized by Google

koncepciókra mérik, azt is meg kell vizsgálniuk, hogy milyen valóságos összefüggések találhatók a nem-marxista filozófusok nézeteiben, hogyan tükrözik ezt vissza és miért torzítják el, vagyis megfelelő kritikával „észre kell venniük azt, ami a nem-marxisták írásaiban hasznos lehet". (61. old.)

E gondolatok szorosan kapcsolódnak a marxizmus klasszikusainak a polgári filozófia bírálatára vonatkozó nézeteihez. Lenin már Plehanovot is azért bírálta, mert „a kantizmust (és általában az agnoszticizmust) nem annyira dialektikus materialista, mint inkább vulgáris materialista szempontból bírálja, *amennyiben* megfontolásaikat csak a limine *elveti*, de nem *igazítja helyre* (mint Hegel, aki helyreigazította Kantot)" és hozzáteszi: „A *marxisták* (a XX. század elején) nem annyira Hegel, mint inkább Feuerbach (és Büchner) módjára bírálták a kantistákat és humeistákat." Úgy gondoljuk, hogy a XX. század közepén — a személyi kultusz időszakában — is szép számmal találhatunk olyan marxistákat, akikre e lenini megállapítások tökéletesen ráillettek. Ezért is rendkívül értékesek az FKP vezetőinek az elvi vitákra vonatkozó klasszikus marxista hagyományokat folytató szavai.

Szorosan e gondolatokhoz kapcsolódott R. Garaudy beszámolója is, amikor megállapította, hogy a kommunizmus építése a Szovjetunióban, az erőviszonyok megváltozása a szocialista tábor javára, a Sztálin-kultusz felszámolása — lehetővé tette „a filozófiai kutatómunka valódi megújítását". Rámutatott: a Sztálin-kritika igazi jelentősége abban van, hogy élesebbé teszi saját fegyvereinket a polgári ideológia és a revizionizmus elleni harcban. A kommunista filozófusok feladatainak elemzésén, a jelenkori valóság problematikáján keresztül közelíti meg Sztálin filozófiai hibáit, és így még inkább világossá válik: mennyiben akadályozták e hibák a marxista filozófia feladatainak megoldását. Sztálin legsúlyosabb hibája — mutat rá Garaudy — az elméletnek a gyakorlattól való elszakítása, vagyis dogmatikus kezelése volt. A személyi kultusz szükségszerűen vezetett ide, hiszen a gyakorlat az embermilliók természeti és társadalmi tapasztalatait jelenti, a marxista ezeket általánosítja; a személyi kultusz viszont — amely a filozófia alkotó fejlesztését egyetlen ember kiváltságának tekinti — abba az illúzióba ringatja ezt az egyént, hogy a tömegek tapasztalatainak, a tudomány eredményeinek általánosítása nélkül is birtokában van az igazságnak. Garaudy három alapvető kérdés szerint csoportosítja Sztálin filozófiai fogyatékosságait:

1. Marx materializmusa Sztálinnál összeolvad a megelőző materializmussal, teljesen eltűnik a gyakorlat elsődlegessége, vagyis a marxizmus azon alapgondolata, mellyel forradalmat hajtott végre a filozófiában.

2. Elszakítja a dialektikát a fejlődő tudománytól, kizárólag a múlt század tudományából merít bizonyos illusztrációkat.

3. Elszakítja a dialektikus materializmust a filozófiai örökségtől és ezzel elszegényíti, meddővé teszi.

A kiinduló hiba Sztálinnál „a materializmus és a dialektika merev elválasztása", a materializmusnak az elméletre, a dialekti-

Digitized by Google

kának a módszerre való redukálása. Garaudy ezzel szemben rámutat: „a marxista szemében a materializmus nemcsak elmélet, világnézet, hanem módszer *is*", s ugyanígy a dialektika „nemcsak módszer, hanem világfelfogás *is*". (110—111. old.) A marxista filozófia egyik legsúlyosabb eltorzítása az volt — írja —, hogy Sztálin, a dialektika „vonásainak" elnevezése alatt egybemosta a természet általános jellemvonásait (mint pl. a mozgás), a kategóriákat (pl. a kölcsönhatás) és a törvényeket (pl. a mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapása). Ismeretes, hogy „pontosan *hét* szabályt ismertünk: a materializmus három »elvét« és a dialektika négy »vonását«". Mindez abszolút, befejezett igazságként állt előttünk, amit betehetünk a katekizmusba, mint valami dogmát. „Ezt a lezárt listát sem a történelem, sem a tudomány viszontagságai nem érintik többé" — írja irónikusan Garaudy. (108—109. old.)

Miután e „vonások" a valóság legkülönbözőbb szintű és tartalmú összefüggéseit egy nevezőre hozták, sematikusan egymás mellé állították, joggal írja, hogy Sztálin „a természet dialektikájának »naturalista«, végső fokon pozitivista felfogásának engedi át a terepet". (117. old.)

Sztálin történelemfelfogása is „mechanizmusra, fatalizmusra vezet", mint azt „A szocializmus közgazdasági problémái"-ban az objektív törvényekkel kapcsolatos téves fejtegetések mutatják, mert koncepciójában „eltűnik az emberi történelem sajátossága a biológiai fejlődéssel szemben, vagy a szocializmus fejlődése a régebbi társadalmakkal szemben. Míg a marxizmus—leninizmus . . . sohasem egyesíti a természetet és a történelmet, Sztálin beéri ezzel a korántsem dialektikus materializmusból fakadó formulával: »a világ az anyag mozgásának törvényei szerint fejlődik . . .«; ezzel eltünteti a történelmi fejlődés folyamán tett minőségi ugrásokat . . ." (119—120. old.)

Garaudy itt a biológiai jellegű fejlődésről a történelmi-társadalmi fejlődésre való áttérésre, majd ezen belül — „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába" való áttérés alkalmából — a szubjektív tényezők, a párt és a tudatos tevékenység megnövekedett szerepére utal. Mindez kimaradt a sztálini sémákból.

Garaudy részletes kritikáját adja Sztálin felépítmény-koncepciójának, melyet szintén mechanikusnak, sematikusnak bélyegez. E koncepció ugyanis nem veszi figyelembe az osztályideológiák valóság-magvát, kifejezési formáikat tekintve a megelőző eszmékkel való összefüggését, valamint azt a körülményt, hogy egy ideológia „elidegenedett" formákban is kifejeződhet, „fordított visszatükrözése" is lehet alapjának. Így például: bár *általánosságban*, a filozófia történetének *alaptendenciájára* vonatkozóan feltétlenül igaz, hogy a materializmus a feltörekvő, míg az idealizmus a hanyatló osztályok ideológiája, „groteszk és káros torzkép lesz abból, ha ezt a termékeny vezérgondolatot elvont sémává változtatjuk, s ennek alapján skatulyázunk be minden filozófust." (122. old.) Helytelen ez azért, mert a materializmus és idealizmus harca igen gyakran ugyanazon a filozófián belül folyik (pl. Arisztotelész, Descartes), mert „a filozófia fejlődésé-

Digitized by Google

hez való hozzájárulás szempontjából (annak jelentősége szempontjából, amit helyesen tükröztek vissza a valóságból és amit nekünk, marxistáknak—leninistáknak el kell sajátítanunk) igen gyakran előfordult, hogy az idealista filozófiák gazdagabbak, mint a materialista filozófiák" (pl. Hegel), s végül: mert „rendkívül súlyos tévedésekbe esünk, ha az abszolútumig hajtjuk azt a gondolatot, hogy minden materializmus haladó és minden idealizmus reakciós". (123. old.)

Ennek kapcsán felhívja a figyelmet Zsdanov fellépésének ellentmondásosságára is. Zsdanov egyrészről az elavult tételek elvetésére, a filozófia fejlesztésére szólította fel a marxistákat, másrészről azt állította, hogy a filozófia területe a pozitív tudományok fejlődése arányában szüntelenül csökken, amivel „a spekulatív filozófiát, amely csakugyan szüntelenül hátrál a tudományok elől, összekeveri a tudományos marxista filozófiával, amely együtt fejlődik velük". Garaudy rámutat, hogy Zsdanov a dogmatikus állásfoglalás jellegzetes példáját adta, amikor a Hegel-kérdést „eldöntöttnek" tekintette — éppen akkor, amikor Sztálin „megoldása" „súlyosan megcsonkította a marxizmust". Sztálin és Zsdanov ugyanis — miután az idealizmust *sommásan, differenciálatlanul* azonosították a reakcióval — elvetették az idealista filozófiák egész örökségét, mindenekelőtt annak leggazdagabb részét, Hegel filozófiáját. „A Hegelre vonatkozó tilalom határozott szakítást jelentett az igazi marxizmus—leninizmussal" — mondta Garaudy. Zsdanov — az emlékezetes vitán — azt vetette Alekszandrov szemére, hogy be akarja bizonyítani: „Hegel filozófiájában ugyanannyi a haladó, mint amennyi a reakciós elem". A valóságos helyzet viszont az — mutat rá a beszámoló —, hogy „sokkal több haladó elem van benne, mint reakciós". Beszéde végén Garaudy mégegyszer hangsúlyozta: „Nem szabad megengedni, hogy Sztálin filozófiai hibáinak bírálata a marxizmus—leninizmus revíziójára vezessen. Ellenkezőleg, e kritika egyetlen célja: kiküszöbölni a marxista filozófiából a dogmatikus, pozitivista és antidialektikus elhajlásokat és torzításokat."

Az ismertetett dokumentumok valóban kiváló példáját adják az alkotó marxizmus engesztelhetetlenségének mindenfajta torzítással és vulgarizálással szemben, a filozófia pártosságának legjobb hagyományait követve szálltak harcba a marxizmus elsekélyesítésével és bármely oldalról jövő megcsonkításával. Az ilyen filozófia valóban alkalmas arra, hogy „világosan felvázolja az ember, minden ember jövőjének távlatait, s hogy fegyvereket és eszközöket adjon a kezünkbe e jövő győzelmes felépítéséhez".

Szabó András György

Digitized by Google

Ujfalussy József: A valóság zenei képe

A ZENE MŰVÉSZI JELENTÉSÉNEK LOGIKÁJA

A modern művészetről folyó vitákban már régóta különleges szerepet játszik a zeneművészet sajátos természetére való hivatkozás. Századunk polgári esztétikája a zenét általában aszemantikus, azaz jelentés nélküli formaelemeket kombináló művészetnek tartja, amely természeténél fogva egyszerűen képtelen arra, hogy bármiféle tartalmat, eszmét vagy érzelmet megjelenítsen. Arnold *Schönberg*, a dodekafón komponálási mód megteremtője (aki mellesleg egy időben modernista festészettel is kísérletezett), már 1912-ben eszményként állította oda a többi művészet elé a zenének ezt az állítólagos aszemantikus voltát. „Ha V. *Kandiszkij* és Oskar *Kokoscha* olyan képeket festenek, amelyeknek külső anyagszerű tárgyuk már alig több, mint alkalom, hogy színekben és formákban fantáziáljanak, s úgy fejezzék ki magukat, ahogyan eleddig csak muzsikus tette, akkor ez jele annak, hogy lassanként elterjed a művészet igazi lényegének felismerése." (Arnold Schönberg: *Das Verhältniss zum Text.* — *Der Blaue Reiter.* 1912.) A gondolat maga nem új. Már a romantikában is találkozunk olyan kísérletekkel, hogy a valóság tükrözésére állítólag alkalmatlan zenét kiemeljék az ábrázoló művészetek rendszeréből, hogy azután mint eszményien „tiszta" szellemi produktumot minden művészeti ág követendő mintaképévé avassák. A modernizmus mai teoretikusai ugyanebben a szellemben hivatkoznak a zeneművészet esztétikai sajátosságaira.

Amikor a marxista esztétika eszmei harcot vív a modernizmus és a formalizmus különféle változatokban előadott koncepciói ellen, nem érheti be azzal, hogy csak a végkövetkeztetéseket állítsa a tudományos kritika mérlegére. Nyomon kell követnie a cáfolandó érvelés egész folyamatát is, valamennyi premisszájával és elméleti-módszertani előfeltevésével. A zeneművészet jelentés nélküli jellegére hivatkozó absztrakcionizmussal folytatott vitánk sem merülhet ki abban, hogy elvont általánosságban bizonygassuk: más a zene és más a képzőművészet, vagy az irodalom. Az érvelés kiindulópontját kell mindenekelőtt a szaktudományos elemzés eszközeivel megvizsgálnunk. Igaz-e, hogy a zene elvileg nem mimetikus, azaz nem ábrázoló művészet? Igaz-e, hogy képtelen a valóság bármiféle tükrözésére, s ezért alkotásainak jelentése teljességgel független az objektív világtól? Nem kétséges, hogy a marxista *általános* esztétika előtt álló aktuális elméleti feladatok megoldásában egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a marxista *zene*esztétika.

Ezért tekinthetjük Újfalussy József könyvét a szó legjobb értelmében véve *időszerű* elméleti munkának. A szerző újszerűen világítja meg a zene és a valóság közvetett, de szükségképpen létező kapcsolatát, amikor feltár-

Digitized by Google

ja a zene jelentésének logikáját, s a zeneesztétika legsajátosabb területén cáfolja meg az aszemantikus jelleg legendáját.

A zene jelentésrendjének feltárására való törekvés persze megintcsak nem vadonatúj dolog az esztétika történetében. Az antik zenefilozófia csakúgy, mint a felvilágosodás materialista zeneesztétikája, máig is haszonnal tanulmányozható kísérletet tett a zene belső tartalmainak gondolati megragadására; az Aszafjev által megteremtett szovjet intonáció-elmélet pedig kiváltképpen sokat tett a zene társadalmiságának és tükröző funkciójának tudatosításáért. A probléma filozófiai szintű megoldása azonban — mint erre Újfalussy nyomatékosan utal — a jelenkori zeneesztétikára vár, a marxista zenetudománynak arra a *dialektikus materialista megalapozású* diszciplinájára, amelynek rendszeres kiépítése még a jövőben elvégzendő tudományos feladat.

Messzire vezetne most, ha annak okait kutatnánk, miért maradt az ágazati esztétikai kutatás a legutóbbi időkig a marxista művészetelmélet egyik legelmaradottabb területe. Kétségtelen tény, hogy amit ma általános esztétikának neveznek, legtöbbször *irodalom*esztétikát jelent, kiegészítve néhány vérszegény „példával", amely periférikusan utal a többi művészeti ág alkotásaira. Nem kell itt részletesen beszélnünk e paradox helyzet tüneteiről és következményeiről sem. Az utóbbi időben sok szó esett az egyoldalúan irodalomcentrikus művészetszemlélet tarthatatlanságáról. A tünetek puszta megállapításán azonban először a zeneesztétika lépett túl, amikor a legnagyobb határozottsággal hozzáfogott a zeneművészet sajátos tükrözés- és formálástörvényeinek feltárásához.

Újfalussy könyve ebben az értelemben is úttörő munka. Az irodalomcentrikus szemlélet alapján lehetetlen volt túljutni az ún. kettős esztétika hamis alternatíváján, mely szerint a zene a „laikus" közönség számára a műbe szubjektíve belemagyarázott érzelmeket és eszméket jelenti, a „szakma" képviselői számára viszont „objektív" formaelemek matematikai kombinatorikájával egyértelmű. Újfalussy ezzel szemben megteremti a szintézist a zene tartalmisága, jelentésrendje és formai szerkezettörvényei között. Könyvében először emeli fel a zene legsajátosabb technikai eszköztárának vizsgálatát az esztétikai elemzés szintjére, hogy a forma valamennyi elemét bekapcsolhassa a jelentéstan gondolati áramkörébe. A feladat világos: „sokoldalúan fel kell tárni azoknak az áttételeknek bonyolult szövedékét, amelyek azt eredményezik, hogy egy önmagában »abszolút«, természeti jelenségnek számító hang vagy hangcsoport bizonyos társadalmilag meghatározott, logikus összefüggésekben művészi jelentéshez jut, s mint »intonáció«, korok, népek, osztályok érzés- és gondolatvilágának kifejezője, a társadalmi valóságnak tükrözője lehet." (16. l.)

A zene jelentésének logikája: *történetileg* kialakult és nem természetileg adott logika, amely a társadalom történeti fejlődésével összefüggésben, azt visszatükrözve alakult ki és fejlődik tovább. Újfalussy ezért mindenekelőtt a zenei jelentés keletkezéstörténetét vizsgálja. A zene objektív forrása, mutat rá, az őskor em-

Digitized by Google

berének tagolatlanul egységes létfenntartó tevékenysége, az emberi munkatevékenység. A primitív ember tevékenységét a test, a hangadásszerv, a használati és munkaeszközök által keltett hangok bizonyos együttese kíséri. Ezek az eredeti hangingerek objektív és közvetlén jelzések a közösség számára. Jelentésük (gabonatörés, vadászat, segélykérés stb.) konkrét, egyértelműen meghatározott.

A fejlődésnek egy későbbi szakaszán az objektív munkafolyamat szubjektív élménnyé válik. Ennek eredményeként a hangjelenség elválik létrehozásának körülményeitől, megtisztul zörejjellegétől, és fokozatosan magassági és idői rendbe illeszkedő zenei hanggá válik. Absztrakciós folyamat ez, mert a magassági és idői rendszerben megjelenő hangcsoport már nem a konkrétságnak azon a fokán idézi fel a valóság jelenségeit, mint pl. a zörejt keltő fegyver vagy munkaeszköz keltette hangcsoport. Ez az absztrakció azonban, hangsúlyozza Újfalussy, konkrét művészeti megjelenítést szolgáló absztrakció, amely részként is egész, mert önmagában is megjeleníti az eredeti objektív tevékenységet, amelytől a fejlődés során elvált. Gondoljunk arra, hogy bizonyos munkamozdulat szüntelen ismétlődése hogyan alakítja ki a tánc ősi típusát, s hogyan ad mindinkább dallami lejtést, ritmikus rendet az eredetileg tagolatlan indulat-kitöréseknek. A népi siratók jelzik azt az utat, amelyen az élményvilág spontán kifejezése az ismételgetés révén, fokozatosan, magasságilag tagolt dallamképletekké formálódik. Innen adódik a rendkívül fontos következtetés: „A zenei hang, létrejötte szerint, egyáltalán nem pusztán szubjektív és individuális érzelemkitörés, hanem nagyon is objektíve meghatározott cselekvés, s mint ilyen, nemcsak a szubjektumot jellemzi, hanem egyszersmind a szubjektumra ható objektív körülményeket is jelzi." (30. l.)

Következésképpen a sajátosan zenei kép, a dallam elvontabb ugyan, mint a valóság tárgyait és folyamatait közvetlenül jelző zörejhang, de lehetővé teszi az ember és a valóság viszonyának általánosított formájú, tipizált kifejezését. A szerző ebből a felismerésből indul ki, amikor rátér a dallamlogika törvényszerűségének elemzésére.

A dallam magasságilag tagolt hangok bizonyos sorát jelenti. Ennek a magasságrendnek a természeti alapja a zenei hang fizikai természetének sajátossága: a folytonosság és a megszakítottság ellentmondásos egysége. Mindamellett a kialakuló dallam jelentését végső soron társadalmi tényezők határozzák meg. A két, majd három tagból álló ősi dallamok vagy dallamcsírák sajátosan emberi logikájának lényege bizonyos sajátos viszony, amely az „azonos—nem-azonos" összefüggésén alapul. Konkrét tartalma végtelenül gazdag lehet: az „itt—ott", „egyik—másik", „ez—az", „én—te" stb. viszonylatokat egyaránt kifejezheti. A három elemből álló dallamképlet pl. szükségszerűen azt jelzi, hogy két elem rokonabb, a harmadik tőlük idegenebb. „Így az objektíve, fizikai tekintetben fennálló hangviszonyok az emberrel való kapcsolatokban jelentéshez jutnak, és az egyszerű, természetileg és fiziológiailag meghatározott hangmagassági viszonyok

Digitized by Google

kombinációi... tájékozódáshoz juttatják az embert." (44. l.) A dallam logikája: *emberközpontú viszonyítás-rendszer.* Újfalussy ezt a rendszert követi nyomon a legelemibb alakzatokból az oktáv terjedelemre kiegészült hangrendszerekig. Elemzései meggyőző módon bizonyítják, hogy a magassági és idői rendben megjelenő zenei folyamatok az objektív valóság áttételes, művészileg általánosított és elvont képei.

Nem követhetjük itt nyomon a további fejtegetések gondolatmenetét. Csak utalunk arra, hogy az a jelentéstani modell, amelyet a szerző a dallamlogika szerkezetelemzése során kidolgozott, a többszólamúság, a harmóniai funkciórend rejtett jelentéstartalmainak megvilágítását is lehetővé teszi. Újfalussy elemzéseiből kiviláglik, hogy ez a szüntelenül gazdagodó jelentésrend *történeti produktum:* a polgári társadalmak során szilárdult meg s bomlása a polgári világ válságának és hanyatlásának tükre. „Az atonalitás elve végeredményben a hagyományos zenei logika felbomlásának becsületes bevallása"; a tonális központok feladása elvezet az ész irracionalista trónfosztásához, a zene humánus és realista tradícióinak megtagadásához. Koruk valóban modern zenéje azonban nem áll meg a bomlásnak e sajátosan zenei világképénél, hanem Bartóktól Prokofjevig *új szintézis* megteremtésének útját járja, „jeléül annak, hogy az emberiség humanista eszményei nem avultak el, csak új, nagyobb igényekkel jelentkeznek, és az emberi méltóság legfőbb biztosítéka, ha nem mond le a valóságban való öntudatos tájékozódás, zenei nyelven szólva: az egységes logikájú hangrend, egy bármilyen tágan is értelmezett, de mégiscsak tonalitás elvéről." (101. l.) Ezzel nemcsak az atonalitás irracionalista világképének elvi-esztétikai bírálata válik lehetővé, hanem kulcsot kapunk a polgári korszak ideológiai és esztétikai válságát túlhaladó zeneművészet újtípusú jelentésrendszerének felismeréséhez is.

Csak néhány gondolatsorra hívtuk fel az olvasó figyelmét. Talán ez is elegendő „A valóság zenei képe" jelentőségének érzékeltetésére. Aki közelebb akar jutni a zeneművészet sajátos valóságtükrözésének megértéséhez, aki esztétikailag is tájékozódni kíván a jelenkori zenei irányharcokban, aki meggyőző érveket keres a modernista művészetelméleti koncepciókkal folytatott vitában, hasznosan tanulmányozhatja Újfalussy József úttörő zeneesztétikai művét.

Zoltai Dénes

Digitized by Google

Antalffy György — Halász Pál: Társadalom, állam, jog

A burzsoá társadalomtudomány — „népi kapitalizmus"-ról és a „kapitalizmus jóléti államá"-ról szóló elméletével — arra törekszik, hogy megcáfolja a marxista—leninista állam- és jogelméletet, elleplezze a modern kapitalista államnak a burzsoá társadalmi rendszer fenntartása érdekében kifejtett sokoldalú tevékenységét, és bebizonyítsa: a mai kapitalista állam már nem a dolgozók elnyomásának és a kizsákmányoló rendszer védelmének eszköze, hanem olyan politikai eszköz, amelynek segítségével végbemegy az általános jólétről való gondoskodás és a társadalmi élet szociális ellentéteinek kiegyenlítése. Ezért a marxista—leninista államelméleti kutatásoknak nagy jelentőségük van abban az ideológiai harcban, amely szüntelenül folyik az egymással szembenálló két társadalmi rendszer között.

Antalffy György és Halász Pál „Társadalom, állam, jog" című munkája azt tűzi ki céljául, hogy helyesen, tudományos pontossággal ismertesse a jogászokkal és a nem-jogászokkal is az állam és a jog elméleti kérdéseit, összefoglalja az állam- és jogelmélet alaptételeit, s bemutassa ezek objektív törvényszerűségét. Akik ismerik a szerzőknek a marxista államelmélet kutatásában eddig elért eredményeit, azoknak nem nyújt merőben újat ez a monográfia. Mégis, az állam- és jogelméleti tudomány csaknem teljes anyagának és fejlődéstörténetének bemutatásával, az állam és a jog társadalmi-politikai funkcióinak elméleti feldolgozásával, fő vonásainak határozottabb kiemelésével, s újszerű kutatási módszereivel helyesen oldja meg kitűzött feladatát, s hozzásegíti az olvasót a társadalom, az állam és a jog bonyolult összefüggéseinek jobb megértéséhez. A monográfia éles kritikai elemzés alá veszi a burzsoá politikai államelméleti koncepciókat, megvilágítja ezeknek a monopolkapitalizmus politikai törekvéseivel való összefüggéseit. Ezzel is hasznos segítséget nyújt azoknak, akik nem foglalkoznak hivatásszerűen az állam- és jogelmélet tudományával, hogy felismerjék az állam és a jog lényegét, a társadalmi és politikai életben betöltött szerepét, s jelentősen hozzájárul az olvasók szocialista jogtudatának és elméleti ismereteinek fejlődéséhez.

A könyv először is a társadalom és az állam keletkezésének és összefüggésének elméletét dolgozza fel, bemutatva a marxizmusnak erről szóló klasszikus tanításait. A szerzők rámutatnak arra, hogy „csak a marxista államforma képes az államot a tartalom és a forma egységében kifejezni", s bebizonyítják, hogy az állam lényegének meghatározása nem azonosítható az állam teljes, vagy csak megközelítően is teljes fogalmával. Ezek, az állam lényegéről és fogalmáról szóló fejtegetések a munka legfigyelemreméltóbb részei.

Ezután a könyv képet ad az állam történelmi típusairól és formáiról. A polgári állam elemzése során bemutatja az imperialista államrend bonyolult mechanizmusát, a modern burzsoá állam és a

• Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Digitized by Google

burzsoá társadalmi szervezetek kapcsolatát, s azt, hogy a kapitalista társadalmi-gazdasági rendszernek monopolkapitalista rendszerré való átalakulása milyen változásokkal járt az államelméleti gondolkodás területén.

A következőkben a könyv a szocialista állam fogalmát és lényegét, a proletárdiktatúra rendszerében elfoglalt helyét és szervezetét tárgyalja. Plasztikusan mutatja be azokat a szervezeti formákat, amelyeknek segítségével a párt a társadalom életét irányítja, s megvilágítja ennek az irányításnak a gyakorlati módszereit. A szerzők — felhasználva az SZKP XXII. kongresszusának elméleti fejtegetéseit — bebizonyítják, hogy „a marxista—leninista állásfoglalás kezdettől fogva az állam és társadalmi mechanizmus egységében fogta fel már a kialakuló szocialista államot is", s megállapítják, hogy a szocialista állam fejlődése törvényszerűen vezet el az össznépi állam kialakulásáig. Részletesen ismertetik az össznépi állam funkcióit, politikai alapját és szerkezetét, s rámutatnak arra, hogy „az állam tömegszervezeti jellegének fokozása, a társadalmi szervezetek öntevékenységének fejlesztése, egyes feladatok állami körből a társadalmi szervezetekre való átruházása a társadalom kommunista önigazgatását készíti elő". Itt vizsgálják meg a népi demokratikus állam létrejöttének történelmi és politikai körülményeit, társadalmi és politikai szerkezetét, tevékenységének jellegét, valamint a szocialista állam általános és közös vonásait is.

A jog lényegéről és fogalmáról szóló marxista—leninista tanítások ismertetése után a monográfia vázolja a rabszolgatartó, a hűbéri és burzsoá jogtípus és jogrendszer jellemző vonásait, majd bemutatja a jogviszonyok lényegét a szocialista társadalomban, rámutat a jogviszonyok és társadalmi viszonyok kapcsolatára a szocialista rendszerben, és rövid elemzést ad a jogviszonyok alanyairól, tárgyáról, tartalmáról és a jogviszonyok belső és külső változásairól. Majd a jogforrás fogalmát tárgyalja filozófiai, politikai és jogi értelemben. Bemutatja a jogforrástan történelmileg kialakult fő fajait, elemzi a jogszabályok szerkezetét és fajait, valamint azokat a feltételeket, amelyek garanciái a jog érvényesülésének. Itt mélyreható elemzést ad a jogalkalmazás rendszertanáról.

Ezután a szerzők a szocialista jogrendszer tagozódását, a jogi szabályozás módszertanát dolgozzák fel, s rámutatnak arra, hogy a szocialista jogrendszer tagozódásának objektív alapját a szocialista társadalmi és termelési viszonyok alkotják, egyben a jogrendszer jogágazatokra való tagozódása is rajtuk alapul. Röviden összefoglalják a jogrendszer tagozódásáról vallott különböző elméleti felfogásokat, ismertetik a hazai jogrendszer szerkezetét és ennek a jogtudománnyal való kapcsolatát.

Végül a könyv rövid elemzést ad a társadalom, a jog és az erkölcs összefüggéseiről, a jog és az erkölcs lényegéről, fogalmáról és társadalmi funkciójáról. Megállapítja: „a jog és erkölcs közötti belső kapcsolat abból fakad, hogy mindkettőt a történelmileg kialakult termelési viszonyok, a gazdaság adott rendje, az alap hozza létre és határozza meg." A szerzők megvilágítják a burzsoá tár-

Digitized by Google

sadalomnak megfelelő erkölcsi típus-rendszert, s kimutatják, hogy a burzsoá jog és a burzsoá erkölcs között nincs meg az összhang. Kifejtik, hogy „az erkölcs és a jog szabályai a szocializmus építése idején — szemben a burzsoá jog és erkölcs szabályaival — az addig kizsákmányolt, elnyomott osztályok akaratát fejezik ki, mégpedig az e szabályokra jellemző formában: úgy, hogy a jogszabályaiban foglalt osztályakaratot a proletárdiktatúra állama nyilvánítja ki, vagy szankcionálja, az erkölcsi szabályokban foglalt akaratkijelentés mögött pedig a társadalom, leghaladottabb, legöntudatosabb osztályának, a munkásosztálynak és pártjának morális felfogása áll." Szocialista viszonyok között „a szocialista jog és a szocialista erkölcs fejlődését azonos tényezők segítik elő", s a jog fejlődése — ugyanúgy, mint az erkölcsi nézetek alakulása — nem spontán folyamat, hanem „része annak a tervszerű építőmunkának, amelyet a marxista—leninista párt a szocialista építés egész menetében végez".

Antalffy György és Halász Pál monográfiája feladatának tekinti olyan fontos elméleti kérdés elemzését is, amelyeket más állam- és jogelméleti monográfiák nem dolgoztak fel. Ilyen — többek között — a társadalom és az állam összefüggéseinek bemutatása és törvényszerűségeinek elemzése, a szocialista állam lényegének és fogalmának kidolgozása, a szocialista jogrendszer, a jogág és a jogtudomány ágazati megoszlásának rendszerezése, az elmélettörténet és a politikai történet összefüggéseinek megvilágítása. Rövidebben foglalkozik viszont olyan kérdésekkel, mint pl. a társadalom, a jog és az erkölcs összefüggéseinek elemzése. A szerzők csak az elméleti alapjait adják meg e fontos kérdések további kutatásának és kidolgozásának.

A monográfia jó szolgálatot tesz az egyetemi oktatásnak és a jogászok elméleti továbbképzésének, egyebek között azzal is, hogy széles alapokon rendszerbe foglalja az állam- és jogelméleti tudományos kutatások eredményeit. A munkának nem utolsósorban említendő értékei: elméleti fejtegetéseinek világossága, a tudomány és a gyakorlat igényeit is kielégítő megoldási módszerei, gördülékeny, világos stílusa, anyagának jó rendszerezése és felosztása, nemkülönben a könyv külső formája is. A monográfiát — amely újabb és jelentős megnyilvánulása a társadalomtudományi kutató munka fejlődésének — részletes irodalomjegyzék, jól használható tárgymutató, orosz és francia nyelvű összefoglaló egészíti ki.

Dr. Benedek Jenő

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

A PROLETARIÁTUS HARCA A FEJLETT KAPITALISTA ORSZÁGOKBAN

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének Nemzetközi Munkásmozgalom Osztálya a közelmúltban tette közzé azokat az adatokat, amelyek a fejlett kapitalista országok proletáriátusának osztályharcát a múlt esztendőben jellemezték. Ez az összeállítás azt bizonyítja, hogy a fejlett kapitalista országokban erősödött a proletáriátus osztályharca. A hat legfontosabb tőkésországban (az USA, Anglia, Olaszország, Franciaország, az NSZK és Japán) 1958-ban csaknem 25—26 millió, 1962-ben pedig már 56—62 millió ember vett részt sztrájkharcokban, több, mint a múlt évtized bármelyik más évében. Nem teljesültek tehát a burzsoáziának azok a reményei, hogy a munkásosztály által kiharcolt gazdasági engedmények, meg a burzsoá politika és propaganda manőverei elejét vehetik az osztályharc további elmélyülésének. E remények hiú voltát mutatja az is, hogy a munkásság sztrájkjai mind gyakrabban öltenek politikai jelleget. 1958-ban a sztrájkolók 44 százaléka küzdött politikai követelésekért, 1962-ben már 62—64 százalékuk.

Új és örvendetes jelenség az, hogy a múlt évi és az ez évi eleji osztályharcok során több országban jelentősen megszilárdult a munkásság akcióegysége. A francia bányászok győzelmes sztrájkja idején a különböző politikai irányzatú szakszervezetek egységfrontja és a francia munkásság minden rétegének aktív szolidaritása, az olasz szakszervezetek szoros kapcsolatának megteremtése az olasz acélipari munkások sztrájkja idején, a japán szakszervezeti központok tevékenységének összehangolása a tradicionális „tavaszi kampány" során — mind-mind a munkásosztály akcióegységének szép példái voltak a közelmúltban. A munkásosztály sorainak összekovácsolódása a parasztság és az értelmiség köréből is új szövetségeseket vonzott a munkásosztályhoz, szélesítve a monopóliumok elleni harc társadalmi bázisát. Ezt bizonyítja a francia bányászok sztrájkja, amelyben — most először — a bányászokkal együtt sztrájkoltak a mérnökök, a technikusok és a bányairodák alkalmazottai is, s ahol nemcsak a szocialista, hanem a katolikus szakszervezetek is csatlakoztak a kommunisták vezette akcióegységhez. Így a kormány minden egységbontó törekvésével kudarcot vallott, s végül kénytelen volt teljesíteni a bányászok követeléseit.

Az akcióegység kialakulásának eredményeként a védelmi jelleggel induló sztrájkok egész sora az események során támadó jellegűvé vált. Támadó jelleget öltött többek között a spanyol munkások tavaly márciusi sztrájkja, amikor a fasiszta diktatúra ellen együttesen léptek fel a spanyol kommunisták, szocialisták, anarchisták, katolikusok és pártonkívüliek. A fasiszta kormány, az egységes fellépést látva, nem mert vérontásra vetemedni, és kénytelen volt engedményeket

Digitized by Google

tenni. A dolgozók újabb rétegei kapcsolódtak a sztrájkokba Angliában is, ahol a háború befejezése óta tavaly érte el a sztrájkolók száma a legmagasabb szintet: 1962-ben 1 422 000 ember vett részt sztrájkharcokban.

A munkásosztály a nemzetközi eseményeknek sem volt passzív szemlélője. Olaszországban a munkásság sztrájkokkal tiltakozott az USA uralkodó köreinek Kuba ellen tervezett intervenciója ellen. A japán dolgozók tömeggyűléseken követelték a Polaris-rakéták és a 7. USA hajóhad eltávolítását a japán kikötőkből. Angliában, Nyugat-Németországban és az USA-ban tömeggyűléseken és a béke híveinek tüntetésein követelték a fegyverkezési hajsza beszüntetését.

Tovább erősödtek a munkásosztály internacionalista kapcsolatai. Ezt tanúsítja a sztrájkoló francia bányászoknak, a spanyol dolgozóknak és a görög demokratáknak nyújtott testvéri támogatás. A szocialista országok dolgozói is közvetlen segítséget nyújtanak osztálytestvéreik harcához. E támogatásnak nagyszerű példája volt az, hogy a francia bányászsztrájk idején a szovjet és a lengyel matrózok és kikötőmunkások — más országok dolgozóival együtt — megtagadták a Franciaországba irányuló szénszállítást.

A cikkben foglaltak megerősítik azt a gondolatot, hogy a békés egymás mellett élés politikája, a két rendszer gazdasági versenye, a szocializmus vonzó sikerei kedvező körülményeket teremtenek a munkásmozgalom további fellendüléséhez.

(Kommunyizat, 1963. évi 7. szám.)

V. I.

VITA A SZOVJETUNIÓBAN A TÁRSADALMI PSZICHOLÓGIÁRÓL

A Szovjetunióban a legutóbbi évtizedben — mint *Iljicsov* elvtárs az SZKP KB-nak 1963 júniusi plénumán „A párt ideológiai munkájának soron levő feladatai" című előadói beszédében rámutatott — a párt történelmi jelentőségű munkát végzett a személyi kultusz felszámolása, a párt-, állami és társadalmi élet lenini szabályainak helyreállítása és fejlesztése terén. Ennek eredménye volt a többi között az is, hogy ebben az időszakban feltárnadt az érdeklődés a társadalmi tudat szélesebb körű vizsgálata iránt.

Ismeretes, hogy a megelőző időszakban a társadalmi tudat vizsgálata leszűkült a hagyományos ideológiai formákra (politika, jog, művészet, filozófia stb.). Ezzel a gyakorlattal szakított a „A marxista filozófia alapjai" című, 1958-ban kiadott tankönyv, amely a társadalmi tudat fogalmába sorolta az említett ideológiai formák mellett a társadalmi pszichológiát is. További lépést jelentett e tekintetben *G. M. Gak* „A társadalmi tudatról szóló tanítás az ismeretelmélet fényében" című 1960-ban kiadott könyve, amely első ízben elemezte részletesebben a társadalmi pszichológia helyét és szerepét a társadalmi tudatban, ismeretelméleti vonatkozásokból kiindulva. Azóta cikkek egész sora jelent meg e kérdésekről a különböző elméleti folyó-

Digitized by Google

iratokban, mindenekelőtt a Voproszi Filoszofii és a Voproszi Pszihologii hasábjain. Az immár szélesen gyűrűző vita főbb tartalmi kérdései röviden vázolva a következők:

G. M. Gaknak, valamint a szovjet filozófusok és pszichológusok egyre jelentősebb részének az véleménye, hogy túl kell haladni azon a régi álláspontón, amely szerint a pszichológia semmilyen vonatkozásban nem sorolható a társadalmi tudatba. Ilyen véleményt hangoztattak még 1962-ben is *N. P. Tugarinov* és *E. H. Sztyepanyan* professzorok, akik a társadalmi tudatot azonosították az ideológiával, kirekesztve belőle a pszichológiát. *B. Porsnyev* szintén arról írt a Kommunyisztban (1963. évi 8. szám), hogy mindeddig lebecsülték a társadalom-pszichológiai kutatásokat, és a társadalmi pszichológiáról beszélni egészen a legutóbbi időkig szinte illetlenségnek számított. Hosszú ideig nem fejlődött a pszichológia tudományának sok fontos ága, nem folyt igényes marxista kutatás a társadalom-pszichológia terén, s ennek okát Porsnyev a többi között abban látja, hogy nem értették meg a lélektani és a pszichológiai törvényszerűségeknek a társadalom életében játszott szerepét.

Mi hát a társadalmi pszichológia, és jogos-e az, hogy a társadalmi tudatba soroljuk?

A társadalmi pszichológia tárgyát G. M. Gak, A. V. Baranov, B. Porsnyev és más filozófusok és pszichológusok úgy határozzák meg, hogy ez az emberek kollektív, tömeges pszichikai tevékenysége. A társadalmi pszichológia tehát olyan társadalmi jelenségeket vizsgál, amelyekben a lélektani szempontok fokozott szerepet játszanak, s amelyekben a lélektan társadalmi vonatkozásai dominálnak.

Minthogy a társadalom-pszichológia a társadalomtudományok és a lélektan közötti határterületen helyezkedik el, azért kérdéseink kidolgozásához mind a történelmi materializmus, mind a pszichológia általános törvényszerűségeinek ismerete és felhasználása egyaránt nélkülözhetetlen. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt, hogy e területen is, mint a valóság bármely más területén, az általános törvények mellett specifikus törvényszerűségek is érvényesülnek (más jellegű lelki folyamatokról van itt szó, mint az egyéni lélektanban), s a társadalmi pszichológia sajátlagos feladata ezeknek a feltárása.

A társadalmi pszichológiának a társadalmi tudatba való besorolása G. M. Gak, M. F. Vorobjev, A. V. Baranov, B. Porsnyev és más szovjet filozófusok és pszichológusok szerint teljességgel jogosult, hiszen a társadalmi tudatban a rendszerezett, ideológiai tudat mellett hatalmas szerepet játszanak a lélektani törvényszerűségek. Sőt, mint *M. F. Vorobjev* G. M. Gak bizonyos megállapításait bírálva (a Voproszi Filoszofii 1961. évi 9. számában) megjegyzi, volt az emberi társadalom történetében egy igen hosszú időszak (az ősközösségi társadalom), amikor a társadalmi tudatból még teljesen hiányzott az ideológia (ez — mint tudjuk — az osztálytársadalom létrejöttével alakult ki) és a társadalmi pszichológia egyedül uralta a társadalmi tudatot.

Az ideológia bizonyos értelemben a társadalmi pszichológiából alakul ki, bár egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni, hogy mindkettőnek a társadalmi lét, közelebbről a társadalom gazdasági szerkezete (a termelési viszonyok) az alapja. Ezt a gondolatot fejtik ki *B. G. Dolgogyilin, V. V. Kozarinov, N. Sz. Kolubabov, R. I. Koszolapov* a konkrét társadalmi kutatásokról szóló, a Voproszi Filoszofii-ben (1962. évi 2. szám) megjelent cikkükben, amelyben a szovjet emberek körében még előforduló helytelen nézetek egyik forrását a társadalmi pszichológiában jelölik meg. Arról szólnak, hogy a burzsoá társadalmi léttel együtt kialakul a

Digitized by Google

burzsoá társadalmi pszichológia és utána ölt végleges alakot a burzsoá ideológia. Ezzel szemben a proletáriátusnál fordított a helyzet — mondják —; itt ugyanis a tudományos ideológia korán megjelenik, de a tömegek társadalmi pszichológiája egészében elmarad a tudományos ideológiától és a megváltozott szocialista társadalmi léttől is. A társadalmi pszichológia és ideológia egymáshoz való viszonyának árnyaltabb és részletesebb feltárása még jórészt a jövőben e téren végzendő kutatások feladata. Amikor *A. A. Beloborodov* és G. M. Gak (lásd Voproszi Filoszofii 1961. évi 9. számát) a tudat egyes elemeinek konzerválódását, a tudati csökevények fennmaradásának okait vizsgálják, szükségesnek tartják megjegyezni, hogy a kérdésre adandó helyes válasz érdekében fel kell tárni nemcsak az általános társadalmi, hanem a specifikus társadalompszichológiai törvényszerűségeket is.

Végül szólnunk kell arról, hogy a társadalmi pszichológia kérdéseit kutató összes filozófusok és pszichológusok rámutatnak a társadalmi pszichológia kidolgozásának nagy gyakorlati hasznára és előnyére. Így pl. B. Porsnyev részletesen beszél arról, hogy a társadalmi pszichológia részét képező munkapszichológia kidolgozása igen lényeges feltétele a munka nagyfokú termelékenységéért folyó harc sikerének, a munkához való kommunista viszony kialakításának. A munkapszichológia a népgazdaság vezetői számára is elengedhetetlen. Egyetlen vezető sem tud ma már nagyobb termelési kérdésekben eredményesen dönteni, ha nem támaszkodik a munkapszichológia tudományára.

A társadalmi pszichológia feladata annak a bonyolult kérdésnek a megoldása is, hogy milyen befolyást gyakorolhat az emberre a beszéd (utasítás, előadás, agitáció, propaganda), a példamutatás, a büntetés és a dicséret. Arról van szó, hogy minden előadásnak, minden agitációs és propagandista tevékenységnek megvan a maga társadalmi-pszichológiai oldala. A tömegek között dolgozó pártpolitikai munkásoknak ismerniük kell ennek törvényszerűségeit.

Đ. I.

JU. DAVIDOV „MUNKA ÉS SZABADSÁG" CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

A legutóbbi években a marxista irodalomban egyre jobban előtérbe került a személyiségnek, a személyiség szabadságának és sokoldalú fejlődésének kérdése. Ennek oka egyrészt a polgári filozófiai irányzatokkal folyó vita, másrészt az, hogy a szocialista, illetve a kommunista társadalom építése is megkívánja a személyiség problémáinak részletesebb kidolgozását. E témáról széles körű nemzetközi vita bontakozott ki, s számos tanulmány és monográfia jelent meg.

Többek között nagy érdeklődést keltett *Ju. Davidov* „Munka és szabadság" című könyve (Moszkva, 1962.). Ez a mű azokat a kérdéseket tárgyalja, melyek egy marxista „antropológiának", azaz — Marx-szal szólva — „az emberről szóló tudománynak" a tárgyát alkothatják. A legutóbb megjelent munkák közül Davidov könyvében találjuk a

Digitized by Google

marxista szabadság-elmélet legteljesebb kifejtését, bár a könyv emellett egyéb kérdésekkel is foglalkozik.

A szabadság az emberi lényeg adekvát megjelenítésében, azaz alkotó tevékenységében áll — mondja Davidov. Az ember azonban létfeltételeitől, természeti és társadalmi környezetétől függ. Hogyan lehetséges akkor szabadsága? A választ az ember keletkezésében kell keresni. Az ember társadalmi lényként jelenik meg, s mint ilyen, az egyetlen olyan lény, amely a természeti szükségszerűséget fel tudja használni a maga érdekében. Ennek formája: a társadalmi termelés. Az ember átformálja természeti környezetét, de ugyanakkor megteremti és állandóan újjátermeli társadalmi környezetét is, a társadalmi együttélés egy bizonyos formáját. Az emberré válással tehát megkezdődik az ember fokozatos uralomrajutása a természet felett; a természet fokozatosan „emberivé válik", az ember saját lényege szerint teremti újra, miközben a természeti erőkkel szemben szabaddá lesz, és e szabadsága egyre jobban növekszik.

Az ember kezdi tehát eltávolítani természeti korlátait, de ugyanakkor újabbakat, társadalmi korlátokat teremt magának. Fokozatosan megszerzi a hatalmat a természet felett, ugyanakkor elveszti a hatalmat saját termelőerői felett, munkájának terméke kikerül ellenőrzése alól, tőle független hatalommá válik. Termelő tevékenységét külső kényszer hatására végzi, hiszen annak eredménye nem lehet az övé, s így munkája nem igazi alkotó munka. Ennek a nagy társadalmi munkamegosztások következtében lezajló folyamatoknak a következménye a társadalom osztályokra szakadása, az osztálytársadalom kialakulása, s ezzel elvész az ember ellenőrzése önnön társadalmi viszonyai és intézményei felett is. A folyamatot magát elidegenedésnek nevezte a fiatal Marx. A kizsákmányoló osztálytársadalmak szülötte az egyoldalú ember, aki sokoldalú lényegét csak egyoldalúan realizálhatja. Ettől kezdve nyer a szabadság fogalma elsősorban társadalmi, s azon belül is politikai, jogi értelmet. Ezután fogalmazzák meg a szabadság problémáját, mint az elidegenedés megszüntetését, azaz az egyének uralmának megszerzését saját tevékenységük eredménye és formái, s ugyanakkor társadalmi együttélésük formái felett. Ez a cél pozitív megfogalmazásban nem más, mint a kommunista társadalom eszméje.

Az emberi lényeg felől megközelítve a szabadság problémája a munkamegosztás megszüntetésének, pontosabban az univerzális (egyetemes) társadalmi tevékenység és a korlátozott egyéni tevékenység viszonya rendezésének problémája. A szabadság megszerzése egyértelmű a munkamegosztás megszüntetésével, az említett ellentmondásos viszony megoldásával, a mindenoldalú ember kibontakozásával, mert csak az az ember szabad, aki potenciálisan az emberi tevékenység egészét átfoghatja, aki képességeit annak legkülönbözőbb területein realizálhatja, azaz aki maga is mint „egyetemes" lény léphet fel. Davidov hangsúlyozza, hogy ennek feltételeit csak a kommunista társadalom képes megteremteni.

Á. A.

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI:

Vértes Imre: újságíró, **Káplár József:** az MSZMP KB államgazdasági osztályának munkatársa, **Gárdos Miklós:** újságíró, **Darvasi István:** az MSZMP KB agit.-prop. osztályának helyettes vezetője, **Benke Valéria:** a Társadalmi Szemle szerkesztő bizottságának vezetője, **Nemes János:** újságíró, **Halász Péter:** az MSZMP KB mezőgazdasági osztályának munkatársa, **Csendes Béla:** kandidátus, a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa, **Nagy Emil:** a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia filozófiai tanszékének tanára, **Fodor Gábor:** újságíró, **Bebrits Anna:** újságíró, **Novák Zoltán:** az MSZMP KB tudományos és kulturális osztályának munkatársa, **Szabó András György:** az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, **Zoltai Dénes:** az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, **Dr. Benedek Jenő:** a Magyar Jogász Szövetség főtitkára.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Benke Valéria (a szerkesztő bizottság vezetője), **Friss István, Háy László, Komját Irén, Lakos Sándor, Molnár Erik, Nemes Dezső, Németh Károly, Óvári Miklós, Sik Endre, Szigeti József**

Utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1963 augusztus 8.

Megjelent: 36 000 példányban.

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozata 1
Pártunk a forradalmi marxizmus—leninizmus útján — — — — 10
VÉRTES IMRE: Hat évtized a nép szolgálatában — — — — — 17
KÁPLÁR JÓZSEF: A szocialista nemzetközi együttműködés néhány kérdéséről — — — — — — — — — — — — — — 23
GÁRDOS MIKLÓS: Az atomcsend-egyezmény után — — — — 31
DARVASI ISTVÁN: Eszmei harc — eszmék nélkül — — — — — 39
BENKE VALÉRIA: Társadalmi haladás és békés egymás mellett élés 52
NEMES JÁNOS: A munkásosztály vezető szerepének időszerű problémáiról — — — — — — — — — — — — — — 64
HALÁSZ PÉTER: A termelőszövetkezeti munkaverseny elméleti és szervezeti kérdéseiről — — — — — — — — — — — — 74
CSENDES BÉLA: A jövedelmezőség szerepe a termelőszövetkezeti gazdálkodásban — — — — — — — — — — — — 83

SZEMLE

Adatok a kőbányai munkások helyzetének alakulásáról (NAGY EMIL) 92
Az új egyetemi felvételi rendszerről (FODOR GÁBOR) — — — — 100

NEMZETKÖZI SZEMLE

Új jelenségek az amerikai négerek harcában (BEBRITS ANNA) — 107

KONZULTÁCIÓ

Az absztrakt művészetről (NOVÁK ZOLTÁN) — — — — — 118

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

A francia kommunisták a marxista filozófia feladatairól (SZABÓ ANDRÁS GYÖRGY) — — — — — — — — — — — 122
ÚJFALUSSY JÓZSEF: A valóság zenei képe (ZOLTAI DÉNES) — 127
ANTALFFY GYÖRGY—HALÁSZ PÁL: Társadalom, állam, jog (DR. BENEDEK JENŐ) — — — — — — — — — — 131

TÁJÉKOZÓDÁS

A proletariátus harca a fejlett kapitalista országokban (V. J.) — — 134
Vita a Szovjetunióban a társadalmi pszichológiáról (D. I.) — — — 135
Ju. Davidov: „Munka és szabadság" c. könyvéről (Á. A.) — — — 137

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Революция Ц. К. Венгерской Социалистической Рабочей Партии — — 1
В.С.Р.П. на пути революционного марксизма—ленинизма — — — — 10
ИМРЕ ВЕРТЕШ: 60 лет на службе народа — — — — — — — 17
ЙОЖЕФ КАПЛАР: Некоторые вопросы социалистического международного сотрудничества — — — — — — — — — — 23
МИКЛОШ ГАРДОШ: После подписания договора о частичном запрещении ядерного оружия — — — — — — — — — — 31
ИШТВАН ДАРВАШИ: Идейная борьба — без идей — — — — 39
ВАЛЕРИЯ БЕНКЕ: Общественный прогресс и мирное сосуществование 52
ЯНОШ НЕМЕШ: Актуальные вопросы руководящей роли рабочего класса — — — — — — — — — — — — — — — — 64
ПЕТЕР ХАЛАС: Теоретические и организационные вопросы трудового соревнования в кооперативах — — — — — — — — — — 74
БЕЛА ЧЕНДЕШ: Роль рентабильности в кооперативном хозяйстве — 83

ОБЗОР

Данные о положении рабочих в X-ом районе Будапешта (ЭМИЛЬ НАДЬ) 92
О новой системе приёма студентов во ВУЗ-и (ГАБОР ФОДОР) — — 100

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Новые явления в американских неграх (АННА БЕБРИЧ) — — — 107

КОНСУЛЬТАЦИЯ

Об абстрактном искусстве (ЗОЛТАН НОВАК) — — — — — 118

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Французские коммунисты о задачи марксистской философии (АНДРАШ ДЕРДЬ САБО) — — — — — — — — — 123
ЙОЖЕФ УЙФАЛУШИ: Музыкальная картина действительности (ДЕНЕШ ЗОЛТАИ) — — — — — — — — — — — 127
ДЕРДЬ АНТАЛФИ—ПАЛ ХАЛАС: Общество, государство, право (Др. ЭНЕ БЕНЕДЕК) — — — — — — — — — — 131

ИНФОРМАЦИЯ

Digitized by Google

INHALT

Beschluss des Zentralkomitees der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei — — — — — — — — — — — — — — 1
Die Partei auf dem Wege des revolutionären Marxismus—Leninismus 10
IMRE VÉRTES: Sechs Jahrzehnte im Dienst des Volkes — — — — 17
JÓZSEF KAPLÁR: Über einige Fragen der internationalen sozialistischen Zusammenarbeit — — — — — — — — — — — 23
MIKLÓS GÁRDOS: Nach dem Atomtestverbotpakt — — — — — 31
ISTVÁN DARVASI: Ideologischer Kampf ohne Ideologie — — — 39
VALÉRIA BENKE: Gesellschaftlicher Fortschritt und friedliche Koexistenz — — — — — — — — — — — — — — — 52
JÁNOS NEMES: Aktuelle Betrachtungen über die führende Rolle der Arbeiterklasse — — — — — — — — — — — — — — 64
PÉTER HALÁSZ: Über theoretische und organisatorische Probleme des Arbeitswettbewerbes in den Produktionsgenossenschaften — 74
BÉLA CSENDES: Die Rolle der Rentabilität in der Wirtschaftsführung der Produktionsgenossenschaften — — — — — — 83

RUNDSCHAU

Angaben über die Lage der Arbeiter im Budapester Bezirk Kőbánya (EMIL NAGY) — — — — — — — — — — — — — — 92
Über die neue Ordnung der Universitätsaufnahmen (GÁBOR FODOR) 100

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Neue Begebnisse im Kampf der amerikanischen Neger (ANNA BEBRITS) — — — — — — — — — — — — — — — 107

KONSULTATION

Über abstrakte Kunst (ZOLTÁN NOVÁK) — — — — — — — — 118

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

Französische Kommunisten über die Aufgaben der marxistischen Philosophie (ANDRÁS GY. SZABÓ) — — — — — — — — — 123
JÓZSEF ÚJFALUSSY: Die Wahrheit im Spiegel der Musik (DÉNES ZOLTAI) — — — — — — — — — — — — — — — — 127
GYÖRGY ANTALFFY—PÁL HALÁSZ: Gesellschaft, Staat, Recht (DR. JENŐ BENEDEK) — — — — — — — — — — — — 131

ORIENTIERUNG

Digitized by Google

SOMMAIRE

Une résolution du Comité Central du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois — — — — — — — — — — — — — — — 1
Notre Parti sur le chemin du marxisme—léninisme révolutionnaire 10
IMRE VÉRTES: Soixante ans au service du peuple — — — — — 17
JÓZSEF KÁPLÁR: À propos de certains problèmes de la coopération internationale socialiste — — — — — — — — — — 23
MIKLÓS GÁRDOS: Après la convention sur la trêve atomique — — 31
ISTVÁN DARVASI: Une lutte idéologique — sans idéologie — — 39
VALÉRIA BENKE: Progrès social et coexistence pacifique — — — 52
JÁNOS NEMES: Les problèmes actuels du rôle dirigeant de la classe ouvrière — — — — — — — — — — — — — — 64
PÉTER HALÁSZ: À propos des questions théoriques et d'organisation de l'émulation socialiste des coopératives de production — — — 74
BÉLA CSENDES: Le rôle de la rentabilité dans l'exploitation coopérative — — — — — — — — — — — — — — 83

REVUE

Données sur l'évolution de la situation des ouvriers dans le 10e arrondissement de Budapest (EMIL NAGY) — — — — — — 92
À propos du nouveau système d'admission dans les universités (GÁBOR FODOR) — — — — — — — — — — — — — 100

REVUE INTERNATIONALE

Nouveaux aspects de la lutte des Noirs d'Amérique (ANNA BEBRITS) 107

CONSULTATION

Quelques mots sur l'art abstrait (ZOLTÁN NOVÁK) — — — — 118

COMPTES RENDUS

Les communistes français, à propos des tâches de la philosophie marxiste (ANDRÁS GYÖRGY SZÁBÓ) — — — — — — — 123
JÓZSEF ÚJFALUSSY: La réalité reflétée par la musique (DÉNES ZOLTAI) — — — — — — — — — — — — — — — 127
GYÖRGY ANTALFFY—PÁL HALÁSZ: La Société, l'État, le droit (DR. JENŐ BENEDEK) — — — — — — — — — — — — 131

ORIENTATION

Digitized by Google

CONTENTS

Decree of the Hungarian Socialist Worker Party's Central Committee 1
The Party on the road of revolutionary Marxism—Leninism — — 10
IMRE VÉRTES: Six decades in the people's service — — — — 17
JÓZSEF KÁPLÁR: Some questions of international socialist cooperation — — — — — — — — — — — — 23
MIKLÓS GÁRDOS: After the atom test ban treaty — — — — — 31
ISTVÁN DARVASI: Ideological fight — without ideology — — — 39
VALÉRIA BENKE: Social progress and peaceful coexistence — — 52
JÁNOS NEMES: Current problems concerning the leading role of the workers class — — — — — — — — — — — 64
PÉTER HALÁSZ: Theoretical and administrative problems of labour emulation in the producers cooperatives — — — — — — 74
BÉLA CSENDES: The role of profitability in the management of the producers cooperatives — — — — — — — — — — 83

REVIEW

Some facts about the workers' situation in the Budapest district Kőbánya (EMIL NAGY) — — — — — — — — — — 92
On the new order of university entries (GÁBOR FODOR) — — — 100

INTERNATIONAL REVIEW

New developments in the American Negroes' fight (ANNA BEBRITS) 107

CONSULTATION

On abstract art (ZOLTÁN NOVÁK) — — — — — — — — 118

BOOK REVIEWS

French communists about the tasks of the Marxistic philosophy (ANDRÁS GY. SZABÓ) — — — — — — — — — — 123
JÓZSEF ÚJFALUSSY: Truth reflected by music (DÉNES ZOLTAI) — 127
GYÖRGY ANTALFFY—PÁL HALÁSZ: Society, State, Right (DR. JENŐ BENEDEK) — — — — — — — — — — 131

ORIENTATION

Digitized by Google

Digitized by Google

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

10

XVIII. ÉVFOLYAM 1963 OKTÓBER

Digitized by Google

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Telefon: 116—660*
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003 a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8.— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda üzletében: Budapest, V. József Attila u. 3.

Utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1963. szeptember 20.
Megjelent 36 000 példányban.

Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

63.4410 2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Felelős vezető: Bolgár Imre

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVIII. ÉVF. 10. SZ. BUDAPEST 1963. OKTÓBER HÓ

Vitáink és a szocializmus építése

Írta LAKOS SÁNDOR

Egyre nehezebbé válik elvi *érvekkel* vitázni a kínai vezetők nézeteivel, mert a probléma egyre inkább túlnő az elvi vita keretein. Korábban terjedelmes cikkekből, levelekből főleg elvi nézeteltérésekre következtethetett az olvasó; a gyakorlatban azonban az „elvi" mozzanatok egyre jobban elhomályosulnak a kínai fellépésekben, és átadják helyüket a durva szidalmaknak, amelyek provokatív, szakadár tevékenységgel járnak együtt. Az ilyesmiről már nem vitázhatunk, ez csak elítélést, mély felháborodást válthat ki belőlünk.

A kínai dokumentumok fokozódó agresszivitása, szinte ellenséges hangja, valamint az elképesztő provokatív gyakorlati tevékenység láttán ugyanakkor egyre erősebben vetődik fel az a kérdés is: melyek lehetnek a kínai fellépés indítékai, mozgatórugói és perspektívái? Hogyan kerülhetett sor arra — kérdezik sokan —, hogy Kína az atomcsend-egyezmény kérdésében egy frontba került a béke legádázabb ellenségeivel? Hogyan juthatott el a dolog odáig, hogy a *szocialista* Kína, amelynek élén *kommunista* párt áll, a mai kor kulcsfontosságú kérdéseiben szembekerült a világ kommunistáinak többségével? Ilyen és ehhez hasonló problémák foglalkoztatják ma nálunk a legtöbb embert. Minél érthetetlenebbé, megdöbbentőbbé válnak a kínai fellépések, annál inkább keresik az emberek, hogy mik lehetnek azok az okok, amelyek megvilágíthatják e magatartást.

A nézeteltérések lehetséges gyökerei közül itt csak eggyel kívánunk foglalkozni, mégpedig azzal a kérdéssel: hogyan függnek össze a kínai tézisek a szocialista építés szerepének helytelen felfogásával. Bár a vita mai fokán már nyilvánvaló, hogy a

Digitized by Google

kínai vezetők igen messzemenő célokat követnek, olyanokat is, amelyeknek a vitatott elvi kérdésekkel már szinte semmi kapcsolatuk sincs, mégsem felesleges hibás nézeteiknek eme egyik „elvi gyökeréről" szólni, mert ez lehetővé teszi egyéb lépéseik bizonyos összefüggéseinek megvilágítását is.

I.

A kínai vezetők hibás nézeteinek egyik fontos gyökere: a szocialista forradalom, a szocializmusért vívott harc elvileg is helytelen felfogása. Ez nemcsak az építés belső összetevőire vonatkozik (mondjuk az életszínvonalnak, vagy az egyes szakaszoknak, pl. a szocializmusnak és a kommunizmusnak nem helyes megítélésére), hanem a nemzetközi, a külső problémákra is. Kifejeződik ez pl. a kínai dokumentumok egyik legszembetűnőbb vonásában: a szocialista átalakulás lényegétől, céljától és értelmétől szinte teljesen elszakított, *öncélú „forradalmiság"*-ban.

A kínai vezetők az öncélú forradalmiság maguk alkotta mércéjével mérve bírálják a kommunista pártok többségét, s vádolják őket opportunizmussal és még ennél is súlyosabb vádakkal. De sajátos módon felcserélik a harc célját és az eszközét. Marxisták előtt csak egy fő cél állhat: az, hogy megteremtsék az emberiség boldog és szabad életét. Munkánk csak abból a szempontból ítélhető meg, hogy mennyire segíti elő vagy hátráltatja ezt. Ha rákényszerülünk, fegyveres harctól sem riadunk vissza, más esetben pedig szívós aprómunkával közelítjük meg célunkat. A kommunisták nem azért élnek, hogy szünet nélkül fegyvert ropogtassanak, hanem azért harcolnak, hogy emberibb módon élhessenek. Nem vagyunk és nem voltunk a harc megszállottjai; nem ismerünk olyan dogmát, amely minden esetre a lehető legélesebb harcot tartja kötelezőnek. Kell-e hivatkoznunk Marxra, aki bizonyos helyzetben nemcsak a fegyverek mellőzését tartotta lehetségesnek, hanem úgy vélekedett: a munkásoknak az volna a legelőnyösebb, ha „megvásárolnák az egész bandát" (márminta tőkéseket)? Feltétlenül célhoz érni, *minden előrevivő* eszközzel — ez az igazi forradalmiság.

A kínai felfogásban nyomát sem leljük ennek a marxi, *valódi* forradalmiságnak. A kínai dokumentumokban rengeteg szó esik mások „nem kielégítő harcosságáról", „behódolásáról", de az nem derül ki belőlük, hogy tulajdonképpen mire is volna jó ez a nagy „harcosság", hogy min, milyen eredményekhez mérik a harcosság fokát? Vajon az-e véleményük, hogy az általuk bírált szocialista országok eredménytelenül küzdenek? De hiszen ezen országok hatalmas sikereit *maguk is nemegyszer elismerték!* Vagy úgy vélik, hogy az Olasz Kommunista Párt *nagyobb „harcossággal"* jobb eredményeket érne el? De hiszen az egész haladó világ tudja,

Digitized by Google

milyen nagyszerű győzelmeket ért el ez a párt a választásokon és a konkrét gazdasági követelésekért vívott számos harcában! Elfordultak-e talán a tömegek tőle? Nem, éppen ellenkezőleg: olasz testvérpártunknak még sohasem volt olyan nagy tekintélye, tömegbefolyása, mint ma. Miféle harcosságot kérnek hát számon a kínai vezetők? *Öncélú* „harcosság" az, ami a kínai írásokból kicsendül, s ez elméletileg a szocialista forradalom hibás, egyoldalú felfogásával is kapcsolatos.

Amikor a kínai dokumentumok a szocialista forradalomról szólnak, félreérthetetlenül és szinte kizárólag fegyveres felkelést, fegyveres harcot, fegyveres erőszakot értenek ezen. Ezek a dokumentumok azt a benyomást keltik, mintha a kommunisták egyetlen valamirevaló feladata az volna, hogy fegyvert fogjanak, s ezzel lényegében be is töltenék hivatásukat. Ez eltorzítja, szimplifikálja, s lényegében lebecsüli a kapitalista országok kommunista pártjainak munkáját, semmibe veszi azt a rendkívül nagy jelentőségű, sokrétű, áldozatos harcot, amelyet a szocialista forradalom *feltételeinek* megteremtéséért vívnak, a napi követelésekért folyó harc útján a tömegek megnyeréséért, a többség együttérzéséért és támogatásáért. Annak a lenini gondolatnak meg nem értése tükröződik ebben, hogy forradalmi helyzet nélkül a bármilyen nagy szubjektív „forradalmiság" sem elegendő.

Lényegében ugyanennek a szemléletnek a másik oldala az, amely a proletárdiktatúrának szinte csak a fegyveres, hatalmi funkcióit látja, és ezek mögött háttérbe szorítja a szocialista forradalom többi, ezeknél semmivel sem kevésbé fontos oldalát. Valamiféle „tiszta forradalmiságot" téve meg az egyedül üdvözítő mércének, szinte fensőbbséggel, lenézéssel kezelik például az életszínvonal, a jólét kérdését. Ez azonban mélységesen hibás, csak látszatra forradalmi felfogás. Az emberiség nem aszerint ítéli meg a kommunistákat, hogy mennyire „harcosak", hanem aszerint, milyen eredménnyel képviselik érdekeit, javítják életét. Ez *objektív* körülmény, s ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, akár tetszik ez egyeseknek, akár nem, akár kellemes ez nekik, akár kellemetlen. A forradalmiság és az életkörülmények javítása nemhogy nem zárják ki egymást, hanem éppen az emberek életének megjavítása egyben a legforradalmibb tett is.

A „tiszta forradalmiság" még akkor sem helyettesíti az életkörülmények javítását, ha ezt „kispolgári szatyorpolitikának" nevezzük. Ez az álradikális formula egyébként ismerős számunkra. Akkor használták nálunk, amikor az életszínvonal nem növekedett, sőt ideiglenesen vissza is esett. A régi vezetés görcsösen igyekezett, hogy megvédje hibás gazdaságpolitikáját, s ennek elvi igazolására hangzatos kampányt hirdetett az állítólag növekvő kispolgáriasodás veszélye ellen. Ennek a kampánynak a jelszava

Digitized by Google

— kísértetiés a hasonlatosság! — betű szerint az volt, amit most a kínai írásokban látunk: hogy határozottan fel kell lépni azok ellen, akik a „bevásárló szatyron" keresztül ítélik meg a szocializmust. E kampány során olyan embereket bélyegeztek meg a kispolgáriasság vádjával, akik jogos követeléseknek adtak hangot, szükséges dolgokat hiányoltak.

A 20-as években a Szovjetunióban is volt efféle álradikalizmus. Ez abban a felfogásban tükröződött, amely szerint az igazi kommunista rosszul öltözött, torzonborz külsejű, szükséget szenvedő ember, s mindenki, aki rendezett körülmények között él, polgár. A szovjet szépirodalom is foglalkozott ezzel a jelenséggel (lásd pl. Bogdanov: Az első lány). Ezek a művek jól világítanak rá e korszak azon képviselőinek a tévedésére, akik — látván, hogy a kommunista párt főleg a szegények soraiból szerveződik — ebből valamiféle „szegény-gőgöt" alakítottak ki magukban. A szegénység a forradalom kezdetén valóban természetszerű és keserű velejárója mozgalmunknak, de sohasem ideálunk és még kevésbé célunk. Igaz, hogy többnyire szegény emberek válnak kommunistákká (ez természetes és érthető), de nem azért válnak azzá, hogy másoknak is a szegénységet hirdessék, hanem éppen azért, hogy örökre eltüntessék.

A Szovjetunióban is, Magyarországon is a forradalom *első* időszakában jelentkeztek ezek a nézetek, és ez nem véletlen. Nem egyéb ez, mint a kommunizmus „gyermekbetegsége", és sajnálatos, hogy — a rossz tapasztalatok ellenére — most felüti a fejét a kínai pártban. Akik kispolgárosodásnak nevezik a kulturált élet igényét, azok — egyebek mellett — a marxi dialektika lényegét sem értik. Teljesen természetes dolog, hogy akiknek *kezdetben* nincs más igényük, mint a napi élelem, azok később már a jó ruhát, a szép lakást, a televíziót is magától értetődőnek, nélkülözhetetlennek érzik. Ez mindenhol így lesz, s Kína sem lesz és nem is lehet kivétel ez alól. Ha bizonyos igények *ma még* nem is jelentkeznek Kínában (itt nem szólunk azokról, amelyek *máris* megvannak), rövidlátás azt hinni, hogy ezek később sem bukkannak fel, s kispolgárinak nevezni olyasmit, ami — reméljük nem is olyan sokára — a kínai millióknak is mindennapos életéhez tartozik majd.

És itt azt sem szabad elfelejteni, hogy mindez a kapitalizmus legyőzéséhez is hozzátartozik. Miféle fejlettebb társadalom lenne a szocializmus, ha az életet könnyebbé tevő körülmények tekintetében nem lenne az embereknek itt jobb dolguk, mint a kapitalizmusban? Helyzetünket a kapitalizmushoz kell mérnünk; egyrészt mert azt kell elhagynunk, legyőznünk, másrészt mert éppen gazdasági sikereinkkel, példánkkal gyakorolunk nagy hatást a tőkés országok népeire. Ezt az összehasonlítást természetesen odaát

Digitized by Google

is és nálunk is elvégzik az emberek, s ha a másik félnél valami jót látnak, akkor hamarosan maguk is igénylik ezt. Ideiglenesen bármelyik ország megteheti, hogy fékezi a kölcsönös megismerésnek és összemérésnek ezt a folyamatát, de megállítani nem képes. Kína sem teheti meg ezt. Lejárt már a nemzeti elzárkózás kora; nem vehetjük körül országunkat „kínai fallal", mint ez valamikor lehetséges volt. Bármilyenek is Kína vezetőinek mai nézetei, az élet kikényszeríti, hogy másképpen kezeljék az életszínvonal kérdését. Sem szüntelen „forradalmi" harcokkal, sem kispolgári átkozódással nem lehet kisebbíteni azt a nagy szerepet, amelyet az életszínvonal a szocialista építőmunkában betölt, mert elsősorban az adja meg ennek értelmét, tartalmát, célját.

II.

Az elmondottakból is szükségszerűen következik, hogy a szocialista forradalomnak egyik legfontosabb része a gazdasági építőmunka. A hatalom megragadása a szocialista forradalom első döntő ütközete. Ennek eredménye meghatározza az egész fejlődés sorsát, enélkül szó sem lehet semmiféle szocialista átalakításról. De a hatalom meghódítása *egymaga* még nem teszi biztossá a győzelmet. A szocialista forradalom sikerét elsősorban a szocialista gazdaság felépítése teszi *teljessé*. Lenin hangsúlyozta, hogy ez bizonyos szempontból még nehezebb, bonvolultabb feladat, mint maga a hatalom megragadása. Ezt figyelembe véve különösen meglepő, hogy a kínai vitadokumentumokból szinte kiszorulnak a gazdasági építés kérdései. Mivel magyarázható ez?

Semmiképpen sem tekinthetjük ezt véletlennek. Lehet-e véletlen az, hogy miközben a kínai vezetők százszor is elismétlik azt a vádjukat, amely szerint a Szovjetunió és a szocialista országok antimarxista módon fogják fel és elárulják a szocialista forradalom ügyét — lényegében nem térnek ki a szocialista forradalom olyan döntő fontosságú részére, mint amilyen a gazdasági építés? A dokumentumokban csak egyetlen — szerintünk egyébként igen hibás — e kérdést némileg érintő utalás van, a nemzetközi együttműködés problémáiról. Lehet-e véletlen az, hogy számtalanszor elismétlik: nem értenek egyet a XX. kongresszus irányvonalával — de eközben nem szólnak arról, ami pedig egyik *döntő* eleme a szocialista országok kommunista pártjaiban a XX. kongresszus hatására kialakult új irányvonalnak: az új gazdaságpolitikai elképzelésekről és gyakorlati végrehajtásukról?

Ennek az érthetetlen hallgatásnak többféle oka is van: elvi és nagyon is gyakorlati, taktikai. Az előbbi feltétlenül összefügg a szocialista forradalom menetének sajátos, a gazdasági oldalakat *elvileg is* háttérbe szorító felfogásával. A kínai vezetők úgy vélik, Kínában a forradalom „sajátos" menete abban áll, hogy először

Digitized by Google

politikai téren, majd kulturális és ideológiai téren (!) győz, és csak azután, a legvégén kerül sor rá a technika, a termelés terén. Ezek szerint a legfontosabb területeken lezajlik, sőt győzelmet is arat a szocialista forradalom anélkül, hogy előzőleg meglett volna ennek az anyagi és technikai alapja.

E tétel részletes elemzése túlnőne ennek az írásnak a keretein. Annyit azonban így is megállapíthatunk, hogy ezek a nézetek sajátos módon fogják fel a termelési viszonyok és a termelőerők kölcsönhatását, jóllehet ez egyik legfontosabb kérdése a marxista elméletnek. Hogyan fejeződhetik be az új viszonyok kialakulása, ha az emberek többségükben még a régi eszközökkel dolgoznak, ami a közöttük levő kapcsolatokra is jelentősen kihat? Győzhet-e az ideológiai forradalom, amíg az emberek jórészt még a régi technikával termelnek? Nehezen képzelhető ez el, főleg ha arra az ismert marxi tételre gondolunk, hogy a lét határozza meg a tudatot. Mert a lét elsősorban a társadalmi *termelésben* elfoglalt helyet jelenti, függvénye tehát a mindenkori technikai szintnek is. Az idézett kínai nézetek elvileg a társadalom anyagi-technikai bázisának lebecsülését mutatják. Ez a szemlélet, amely a vitadokumentumok egészén megérződik, lehet az egyik oka a gazdasági kérdésekről való hallgatásnak.

De talán még ennél is fontosabb, a másik, a gyakorlati, taktikai ok. A Szovjetunió és a szocialista országok a legutóbbi tíz év alatt — a személyi kultusz felszámolása, a lenini normák helyreállítása mellett — éppen a gazdasági építőmunkában érték el a legnagyobb sikereket. Vajon akadhat-e józan ember, aki kétségbe vonja, hogy ez alatt az idő alatt hatalmas, szinte ugrásszerű fejlődés ment végbe a Szovjetunióban, s ez döntő mértékben a XX. kongresszus irányvonalának az eredménye? Nem, ezt még a legelvakultabb imperialista vezetők is elismerik. És ez a többi szocialista országra is vonatkozik, így hazánkra is, ahol a régi hibáknak 1956 után történő felszámolása lökésszerűen előrelendítette a gazdasági fejlődést. Éppen ez a hatalmas arányú gazdasági felemelkedés adja a *legszembetűnőbb* bizonyítékot a XX. kongresszus igaza mellett. A kínai vezetőknek nehéz volna bírálniuk a XX. kongresszus irányvonalát, de ugyanakkor elismerőleg nyilatkozniuk az ennek hatására gyorsan fejlődő gazdaságról. Ez maga is kétségeket támasztana egyéb érveik jogosságával és helyességével szemben. Ezért is választják a hallgatás útját.

Nem felesleges ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk azt — amiről a kínai dokumentumok szintén következetesen hallgatnak —, hogy a XX. kongresszus e két eleme: a személyi kultusz elítélése és az eredményesebb gazdaságpolitika kialakítása — elszakíthatatlan egymástól. A személyi kultusz — mint ismeretes — nemcsak a politikai életben okozott nagy károkat, hanem a gazda-

Digitized by Google

sági munkában is súlyos hibákra vezetett. Elég, ha itt csak az ipar műszaki színvonalának elmaradására, az anyagi érdekeltség elvének megsértésére, az irreális „óriás építkezésekre" utalunk. A kínai vezetők hangzatos és terjedelmes írásokban hadakoznak a személyi kultusz elítélése ellen. De mélyen hallgatnak arról, hogy ennek fontos része volt a szubjektivista, irreális, légvárakat építő gazdaságpolitika okozta hibák kiküszöbölése. Feltétlenül figyelemre méltó ez, mert a szocialista országok egyöntetű tapasztalata szerint általános érvényű tanulság, hogy a gazdasági építés hiányosságai sem küszöbölhetők ki a személyi kultusz és szükségszerű kísérőjelensége, a szubjektivizmus felszámolása nélkül.

Bonyolítja mindezt az a tény is, hogy Kínának ma nehéz a gazdasági helyzete. Ez természetesen egyáltalán nem örömmel, hanem aggodalommal tölt el bennünket, de mégis tény. A kínai pártdokumentumok (nem azok, amelyek a vitával foglalkoznak) beszélnek is a nehézségekről. Mindannyian tudjuk, hogy számos tényező játszik ezekben szerepet: Kína örökölt, rendkívül nagyméretű elmaradottsága, a lakosság óriási száma, elemi csapások, és az, hogy a népi hatalom 14 éve alatt természetesen nem lehetett teljesen megoldani a problémákat. Az is ismeretes azonban, hogy bizonyos irreális célkitűzések, a gazdasági építőmunka során elkövetett hibák is hozzájárultak ezekhez a nehézségekhez. Joggal emlékeztet erre, konkrét példákra hivatkozva, a szovjet kormány legutóbbi jegyzéke, amelyből az is kiderül, hogy a szovjet elvtársak ezekre a problémákra már évekkel ezelőtt felhívták a kínai vezetők figyelmét.

A kínai vezetők mély hallgatásba burkolják a kérdésnek ezt az oldalát, s ebből arra lehet következtetni, hogy ezeknek a nehézségeknek az általuk elfoglalt elméleti pozíciókra is nagy, talán döntő hatásuk van. A kínai vitadokumentumokból a bennük számtalanszor elismételt „forradalmi harc" — mint nehéz test a vizet — szinte kiszorítja a gazdasági építés kérdéseit. És fordítva: talán éppen azért olyan sok bennük az efajta harci felhívás, mert nincsen szó a gazdasági problémákról. Ebben nemcsak és nem is annyira maguk a gazdasági nehézségek a nyugtalanítók, mint inkább az, hogy a jelek szerint ezek erősen befolyásolják a kínai vezetők elméleti állásfoglalásait, koncepcióját.

III.

A vita egészének megértése szempontjából is egyik legfontosabb összefüggés: hogyan hatnak a gazdasági építés problémái az álforradalmi jelszavakra. Nem kétséges, hogy a gazdasági nehézségekben kereshetjük a kifelé gyakorolt áradikális „forradalmiság" egyik okát. Nem felesleges, hogy ennek megvilágítására pár-

Digitized by Google

huzamot vonjunk a kínai vezetők mai felfogása és a régebbi trockista nézetek között.

A 20-as évek elején a trockista nézeteknek két fő pillérük volt. Az egyik — az a tétel, hogy a szocializmus nem győzhet egy országban, a másik — a „permanens forradalom" elmélete. Aligha kell bizonyítani, hogy ez a két felfogás összefonódott egymással, egyikük a másiknak kiegészítője, s egyben terméke is volt. A forradalmi harcok szüntelen folytatását, a kalandorizű „világforradalmat", a „permanens forradalmat" éppen azért hirdették az egyetlen lehetséges útnak, mert nem bíztak a szocializmus győzelmének lehetőségében. És ez logikus is. Akiknek az a meggyőződésük, hogy az építőmunka nem vezethet eredményre, azoknak természetesen nincsen meg az alapjuk, hogy erre mozgósítsák az embereket, ha azonban marxistának tartják magukat, akkor semmittevést sem tanácsolhatnak a tömegeknek. Elfordítva tehát a figyelmet a belső problémákról, magától értetődően a külső porondot tekintik a lehetséges forradalmi harcok fő színhelyeként.

Szembetűnő a helyzet és az indítékok hasonlósága. Ma Kínában is — akárcsak a 20-as évek Szovjetuniójában — nagyok a gazdasági nehézségek. És a kínai vezetők — csak úgy, mint a trockisták — nem bíznak eléggé abban, hogy belátható időn belül úrrá lehetnek ezeken a nehézségeken, s elérhetik a fejlettebb tőkés országok termelésének színvonalát. Minthogy azonban nagy a tömegek forradalmi energiája, s ennek irányt és célt kell adniuk — *elsősorban kifelé* fordítják ezt: az amerikai imperializmus elleni harcra, a világforradalom problémáira. Ezzel — akarva, vagy akaratlanul — bizonyos mértékig elterelik tömegeik figyelmét a legégetőbb és egyben legfájóbb gazdasági kérdésekről.

Itt nagyon világosan el kell határolnunk a problémákat. Semmiképpen sem azt kifogásoljuk — természetesen —, hogy a kínai dokumentumok élesen elítélik az imperializmust és nagy helyet szentelnek az ellene folyó harcnak. Nem abban látjuk a hibát, hogy mozgósítani kívánják a kínai népet az imperializmus veszélyével szemben. Ez feltétlenül helyes, indokolt törekvés, ezt magunk is fontosnak, szükségesnek tartjuk. Másban vannak nézeteltéréseink: abban, hogy ki *mit ért* ezen a mozgósításon, s hogyan tartja ezt megvalósítandónak.

Teljesen tarthatatlan és a valóságot a feje tetejére állító az a kínai dokumentumokon végigvonuló és alapvetőnek tartott vád, amely szerint a Szovjetunió és a szocialista országok politikája *lefegyverzi*, tétlenségre akarja kárhoztatni a tömegeket, s csakis a kínai vezetők jelszavai alkalmasak arra, hogy *„maximálisan mozgósítsák őket"* az ügy érdekében. Ez az állítás nemcsak sértő, de a helyzet teljes meg nem értéséről tanúskodik. Nem abban van a különbség a kínai vezetőknek és a többi szocialista ország

Digitized by Google

kommunista pártjainak a politikája között, hogy ki mozgósítja *nagyobb mértékben* a tömegeket az ellenség ellen, hanem abban, hogy *milyen célra* mozgósítják őket elsősorban. A Szovjetunió és a többi szocialista ország mindenkor nagy figyelemmel kíséri az ellenség terveit, s ezért állandóan készenlétben tartja az imperialisták esetleges támadásainak megakadályozásához szükséges eszközöket, nagy gondot fordít az ellenség terveinek szüntelen leleplezésére és a tömegek ideológiai nevelésére. De mi nem állunk meg ennél. A kínai vezetők viszont lényegében megelégszenek ennyivel, ezt tartják a forradalmiság legfőbb tartalmának, s egyoldalúan *elsősorban* az imperializmus szóbeli elítélésére mozgósítják a tömegeket.

Elvileg is hibás azonban az, ha valaki *megelégszik* az imperializmus szüntelen elítélésével, sőt ezt tartja a legfőbb dolognak. Sokszor és feltétlenül helyesen idézzük Lenin híres szavait, amelyek szerint a szocializmus a maga gazdasági erejével gyakorolja a legfőbb hatást a világesemények menetére. Ezért a szocialista országok — az elmondottakat is szem előtt tartva — *elsősorban* a szocialista építés kérdéseinek megoldására mozgósítják tömegeiket, mert ma éppen ez: a szocialista gazdaság hatalmának növelése a legforradalmibb, a kommunizmust leghatékonyabban erősítő tett. Egy-egy gazdasági sikerünk jobban megrémíti az imperialistákat, mint egy gyűlés — bármilyen forró hangulatú és néha persze feltétlen szükséges is —, amelyen gazságaik ellen tiltakozunk. A kínai vezetők viszont a jelek szerint elsősorban az ilyen demonstrációkon mérik a mozgósítást, s nagyobb jelentőséget tulajdonítanak ezeknek, mint a gazdasági építésnek.

Ezt azonban semmi sem indokolja, az elmúlt évek eseményei sem. A forradalom győzelme óta — és ez mégiscsak 14 év — nem érte Kínát számottevő fegyveres támadás. Az imperializmus természetesen komolyan fenyegette és fenyegeti, s ott van vele szemben a tőle elszakított bábállam is, Tajvan, ahol nem takarékoskodnak a provokatív beszédekkel és cselekedetekkel. Ez utóbbiak azonban eddig csak helyi jelleget viseltek. A legcsekélyebb mértékben sem becsüljük le a Tajvan felől fenyegető veszélyt, de mégsem hisszük, hogy ez Kína létét fenyegetheti. Tajvan támadása Kína ellen — mint ezt több ízben kijelentették a kínai vezetők — olyan, mint a bolha támadása az elefánt ellen. De nem is ez a fő. Az elmúlt években a szocialista országok, főleg a Szovjetunió több ízben is leszögezték, hogy egy Kína elleni támadás esetén minden eszközzel támogatják harcát. Ez — tekintettel a Szovjetunió hatalmára s katonai erejére — rendkívül nagy jelentőségű dolog volt. Nem világos-e, hogy az elmúlt 14 évben a kínai nép éberségén és harckészségén kívül a szocialista tábor ereje is visszatartotta a kalandorokat attól, hogy megtámadják Kínát? Sem

Digitized by Google

a történelmi tapasztalatok, sem az erőviszonyok nem magyarázzák tehát meg azt, hogy az imperialista veszélyről szóló szavaik miért szorítják háttérbe a gazdasági építés kérdéseit, hogy a kínai vezetők nézeteiben az elmúlt években miért vált uralkodóvá az a meggyőződés, hogy a békés egymás mellett élés nem reális út, s csak a szüntelen „forradalmi háború" viheti előre a szocializmus ügyét.

Az sem hihető, hogy a nép forradalmiságának fokozása végett van szükség ilyen méretű kampányra. A kínai nép hős nép; évtizedekig harcolt fegyveresen, csodálatos elszántsággal szabadságáért akkor, amikor az imperializmus az ország brutális megszállója, kiszipolyozója, naponta milliók gyilkosa volt. Ki kételkedhetik abban, hogy az a nép, amely a legnehezebb körülmények között űzte ki földjéről a megszálló imperialisták zsoldosait, egy emberként ragadna fegyvert és állna helyt, ha *tényleg* újból szükség lenne erre? Ez sem magyarázza meg tehát a dolgot.

Magyarországot (mint Kubát is) az utóbbi években tényleges támadás érte. 1956-ban a szocialista rendszer léte forgott kockán hazánkban. Budapesten a nyugati imperialisták, az ellenforradalom katonai vezetői és rohamcsapatai harcoltak. Mi jól megjegyeztük a szörnyű példát: azt is, hogy az imperializmus veszélyes ragadozó, de még ennél is inkább azt, hogy a proletár szolidaritás legyőzhetetlen erő. A Szovjetunió testvéri segítsége volt az a döntő tényező, amely lehetővé tette a néphez hű erők győzelmét. Ez a mindössze hétesztendős tanulság teljesen indokolttá teszi, hogy soha meg ne feledkezzünk az imperializmus veszedelméről, de egyáltalában nem okolná meg azt, hogy népünket szüntelenül gyűlésekre és felvonulásokra mozgósítsuk Nyugat-Németországnak vagy más imperialista hatalomnak ma is tapasztalható agresszív tevékenységével szemben. Ha ezt tennénk, ha a szocializmus építésének tényleges teendői *helyett* kalandorjellegű imperialistaellenes háborúra mozgósítanánk, ez csak látszólag volna forradalmi tett.

Mi természetesen minden szükséges tanulságot levontunk, minden szükséges intézkedést megtettünk és megteszünk (beleértve fegyveres testületeink, munkásőrségünk erősítését is) azért, hogy 1956 soha ne ismétlődhessék meg, s éberségünket egy pillanatra sem csökkentjük. Erőnkhöz képest gondoskodunk békénk védelméről és aktívan részt veszünk a Varsói Szerződés tevékenységében. Ugyanakkor mélységesen bízunk a Szovjetunió fegyverbarátságában is, amelynek hatékonyságáról már két ízben gyakorlatilag bizonyosodtunk meg. Mindezek alapján a *mindennapi munkában* építőmunkánk kérdéseire összpontosítjuk a legnagyobb figyelmet.

A tények arról tanúskodnak, hogy a kínai vezetők — sajnos

Digitized by Google

— nem ezt az utat választják. Ezzel azonban nem erősítik, hanem gyengítik saját országuk ügyét is, s végső fokon az ellenség dolgát teszik könnyebbé. Nem szorul bizonyításra, mennyivel kisebb problémát okoz az imperialistáknak az írásos figyelmeztetések vagy elítélések tömege, mint egy gyorsan erősödő szocialista ország.

Polémiánk természetesen sorsdöntő kérdésekről folyik: a háborúról és a békéről, a békés egymás mellett élésről, az emberiség létfontosságú problémáiról. Eddig is fontos volt és a jövőben is fontos lesz, hogy kifejtsük helyes álláspontunkat ezekben a kérdésekben. De emellett látnunk kell, hogy ez a vita bizonyos mértékig el is homályosíthat olyan problémákat, amelyek pedig kivétel nélkül minden szocialista ország számára (Kína számára is) a legdöntőbbek: a szocialista építés kérdéseit. Hiszen a vitában arra válaszol az ember, amit vita-partnere mondott. S minthogy a kínai vezetőknek, mint vitatkozó félnek, lényegében nem volt mondanivalójuk a gazdasági építés kérdéseiről, nem is volt mire válaszolnunk.

Miután azonban az álláspontok lényege már kirajzolódott, ezzel az alapvető problémával is foglalkoznunk kell, annál is inkább, mert enélkül a viták elszakadnak, s voltaképpen már el is szakadtak a valóságtól. Feltételezzük (bár mi természetesen nem állíthatjuk határozottan), hogy a kínai nép több mint 600 milliós tömegeit sem az imperializmus jellege, vagy mondjuk a nemzeti felszabadító mozgalom megítélése érdekli a legjobban. Azt azonban biztosan állíthatjuk, hogy a magyar nép, bár nagy érdeklődéssel kíséri a kínai párt vezetőivel folyó polémiát, *mégsem az ebben felvetett kérdésekre, hanem a szocialista építés problémáira szentel nagyobb figyelmet,* ezek állnak érdeklődésének homlokterében. És ezt csak helyeselhetjük, több okból is. A vitatott elméleti kérdések a szocialista forradalom *menetével, további perspektíváival* kapcsolatosak, s a szocialista építés gyakorlati eredményei fogják — előbb, vagy utóbb — *végérvényesen* eldönteni őket. Ezért is, de magának a sikeres előrehaladásnak az érdekében is, még nagyobb figyelmet kell fordítanunk a szocialista gazdaság építésére. Ez lesz egyben a politikánk igaza mellett szóló *legmeggyőzőbb érv is.* Ha az eddiginél is nagyobb eredményeket érünk el, ha országunk és a testvéri országok gazdaságának ereje még hatalmasabbá válik, akkor mindenki meggyőződhet arról: milyen alaptalanok a kínai vezetők szidalmai, s hol folyik eredményesen a szocializmus építése.

Ennek azért is igen nagy a jelentősége, mert a már szocialista útra tért országok mellett a kapitalista országok testvérpártjai is érdekelve vannak a vitában, közvetlenül is — minthogy munkájukat közvetlenül érintő kérdésekről is szó van —, de a proble-

Digitized by Google

máknak a szocializmus építésére gyakorolt hatásában is, mert szeretnék munkájukban figyelembe venni e viták tanulságait. Világos, hogy az ő megítélésükben nemcsak, sőt valószínűleg nem is elsősorban érveink, hanem eredményeink esnek legsúlyosabban a latba.

Nincs okunk arra, hogy hallgassunk a kínai vezetők „elméleteiről", tudunk és ha kell, fogunk is vitatkozni velük, hiszen — mély meggyőződésünk szerint — az igazság feltétlenül a mi oldalunkon van. Az elmondottakat azonban nem téveszthetjük szem elől, mert különben elvonttá, problémáinktól elszakítottá válnak vitáink, s eredményük nem áll arányban a rájuk fordított energiával.

IV.

Melyek ennek a máris hosszúra nyúlt vitának a perspektívái? Ez is egyike azoknak a kérdéseknek, amelyek a legtöbbször vetődnek fel az események menetén elgondolkodó emberben. A vita váltakozó élessége, majd az utóbbi hónapok alatt tapasztalt kiéleződése fokozta a borúlátó hangulatot, az aggodalmat. S ez nem is teljesen indokolatlan.

A probléma valóban igen bonyolult és nehéz. Nincs mód rá, hogy bárki is megjósolja az elkövetkezendő eseményeket, mert ezeket számos tényező befolyásolja. Minthogy a vita már hosszabb ideje folyik, de a nézeteltérések megoldása nemigen haladt előre, sőt a vita még éleződött is, azzal kell számolnunk, hogy nem remélhető hirtelen, gyors változás. Számításba kell venni azt a lehetőséget is, hogy a vita hosszabb ideig folytatódik. Az sincs kizárva, hogy ennek folyamán átmenetileg még tovább is éleződik a helyzet. Ez természetesen egyáltalán nem kívánatos, s a viták perspektívájának megítélésében nem csak és nem is elsősorban ebből kell kiindulnunk, hanem abból, hogy a kínai vezetők rendkívül aggasztó, szakadár tevékenysége ellenére is — szocialista országokról lévén szó — *elvileg* minden feltétele megvolna annak, hogy a közös problémákra összpontosítsuk a figyelmet, közös nevezőre jussunk.

Ebből azonban egyáltalán nem következik az, hogy ezek a viták nem rendkívül károsak. A kínai párt vezetői helytelen, áradikális, szektás módon kezelik a szocialista építés alapvető problémáit. Ez pedig igen nagy károkat okozhat a szocializmus ügyének. Ezt saját tapasztalataink is bizonyítják. A Rákosi-csoport is a szocializmus hívének vallotta és *szubjektíve* a szocializmus előharcosának tekintette magát, de ez semmit sem változtat azon, hogy tevékenysége *objektíve* hallatlan károkat okozott a szocializmus ügyének. Ha egy helytelen vonal megmerevedik, akkor az egész szocialista építőmunkát eltorzítja. Nem kétséges, hogy Kína

Digitized by Google

máris nagy árat fizetett ezért, mert nagy és elsősorban éppen gazdasági problémái nem kis részben vezetői káros felfogásának és vonalának termékei.

Ami a vita közvetlen kihatásait illeti, elsősorban a vita negatív hatását érezzük. A nyilvánosságra került vita megdöbbenést, zavart, és — főleg a kapitalista országok kommunista pártjainak — nehézségeket, problémákat okozott. A kínai párt fellépése egyenesen keresztezte ezeknek a pártoknak a harcát, s a mi időszerű feladataink megoldását is nehezíti, mert az erők egy részét elvonja ettől. Ebből a szempontból joggal mondhatjuk, hogy ez jórészt *ránk kényszerített vita.*

Ami a távlati perspektívákat illeti: nem szabad lemondanunk arról a reményről, hogy a vitának bizonyos gyakorlati eredménye is lesz, hogy néhány ponton talán mégiscsak sikerül majd meggyőznünk a kínai párt vezetőit nézeteik tarthatatlanságáról, károsságáról. De emellett és ezen kívül a vita során minden pártban, s így a mi pártunkban és népünkben is világosabbá válnak eszméink, irányvonalunk; *megerősödik nálunk és világszerte az általunk képviselt helyes vonalat támogatók tábora.* Ilyen szempontból joggal állíthatjuk, hogy a vita egyáltalán nem kívánatos és kellemes ugyan, de semmiképpen sem tartóztatja fel előrehaladásunkat, nem gyengíti, sőt csak erősíti népünk hitét abban, hogy helyes úton járunk. Újra bizonyítja ez a lenini szavak igazságát: azt, hogy a mindenfajta elhajlások ellen vívott harcban erősödik, izmosodik, győzedelmeskedik a kommunizmus.

Digitized by Google

A tömegek szerepe az 1918 októberi polgári demokratikus forradalomban

A forradalom kitörésének 45. évfordulójára

Írta **HAJDÚ TIBOR**

45 évvel ezelőtt, 1918. október 31-én, a budapesti munkások és katonák felkelése megdöntötte a Habsburgok négy évszázados uralmát és győzelemre vitte a polgári demokratikus forradalmat. Polgári demokratikus forradalomról beszélünk, hiszen a forradalom történelmi hivatása nem a magántulajdon rendjének, a kizsákmányolásnak a megszüntetése volt, hanem a királyság megdöntése, a demokratikus köztársaság kikiáltása, a polgári fejlődést gátló feudális maradványok kiküszöbölése (beleértve a nagybirtok uralkodó szerepét is). Egytől egyig olyan feladatok ezek, melyeket már a polgári forradalmak klasszikus példája, a nagy francia forradalom is megvalósított.

Az 1918 októberi forradalom egyben összekapcsolódott a Habsburg-monarchia ellen, a magyar nemzeti függetlenségért folyó harccal. A magyar függetlenség kivívásával egy időben az ország szláv és román népei is felszabadultak az osztrák és magyar uralkodó osztályok igája alól.

A felkelés közvetlen célja az volt, hogy haladéktalanul véget vessen a négy és fél éve dühöngő, s napról napra újabb áldozatok ezreit követelő háborúnak. A forradalom tehát a békeharc legradikálisabb formáját is magában foglalta: a katonaruhába bújtatott dolgozók azok ellen léptek fel, akik a vágóhídra hajszolták őket. A forradalom legfontosabb sajátossága az volt, hogy a munkásosztályt követve, a dolgozók és a katonák tömegei hajtották végre: a burzsoázia nem tudta megragadni a forradalom hajójának kormányát. A tömegek szerepe a felkelésben döntő befolyást gyakorolt a forradalom további menetére.

A polgári forradalom fogalma számos lehetőséget és utat foglal magában. Alapvetően polgári jellege mellett, ami azt jelenti, hogy nem szünteti meg a tőkés kizsákmányolást, többféle osztálytartalma és típusa lehet. Többek között végbemehet a nagybirtokosok kapitalizálódó csoportjaival szövetkezett nagytőke vezetésével, amely a tömegek harci lendületét úgy használja fel, hogy

Digitized by Google

ezek már a győzelem másnapján elveszítsék politikai súlyukat. Követheti a kispolgári tömegek ösztönös lázadásának útját is. A dolgozó nép érdeke viszont azt kívánja, hogy a munkásosztály járjon a forradalom élén, magával ragadva a kispolgári, paraszti tömegeket és elszigetelve a nagyburzsoáziát. A munkásságnak és a dolgozó parasztságnak ugyanis *minden fenntartás nélkül* érdeke a polgári demokratikus forradalom *minél teljesebb* végig vitele. A burzsoázia viszont ingadozik a maradiság elleni türelmetlensége, a tőkés fejlődés sürgetése és a népforradalomtól való félelme között: attól tart, hogy ha megindul a forradalom, nem tud neki megállást parancsolni. Ezért a munkásosztály szerepe a forradalom sorsát is meghatározza. Mint Lenin írta az 1905-ös orosz forradalom napjaiban:

> „A forradalom kimenetele attól függ, hogy a munkásosztály a burzsoázia segítőtársának szerepét fogja-e játszani, amely az önkényuralomra gyakorolt nyomásának erejét tekintve hatalmas ugyan, de politikailag erőtlen — vagy pedig a népforradalom vezetőjének szerepét."[1]

A magyar munkásmozgalom különböző irányzatai eltérő nézeteket vallottak a munkásság, a tömegek szerepéről a polgári forradalomban. A jobboldali szociáldemokraták azt hirdették, hogy a polgári forradalmat a polgárságnak kell vezetnie, s ha a munkásság vezető szerepet vitt is a felkelésben, a hatalom megragadásától tartózkodnia kell. Tehát

> „a hatalomban való részesedésnek csak átmenetinek lett volna szabad lennie, s a munkásságnak igyekeznie kellett volna lassanként visszavonulnia a hatalomtól s arra a szerepre korlátozódnia, amely egy gazdaságilag nem nagyon előrehaladott polgári demokráciában megillethetí . . ."[2]

A magyar munkásmozgalom forradalmi szárnya viszont magáévá tette a munkásosztálynak a polgári demokratikus forradalomban betöltendő hegemoniájáról a polgári forradalomnak proletárforradalommá változtatásáért vívandó harcáról szóló lenini tanítást. Kun Béla már 1918 elején leszögezte: a magyarországi munkásság feladata a polgári forradalomban

> „nem az, hogy kisegítő szerepet játsszon a kétes értékű »demokratikus« forradalom táborában — amire a pacifista érzelmű kispolgárság és literátorai törekednek —, hanem az,

[1] Lenin művei 9. köt. 1954. 5. old.
[2] Garami Ernő. Forrongó Magyarország. Leipzig—Wien 1922. 227. old.

Digitized by Google

hogy szociális forradalom útján felszabadítsa a magyar proletárokat és parasztokat."[3]

A burzsoázia elkeseredetten harcolt azért, hogy a forradalomban ne érvényesüljön a munkásosztály vezető szerepe, hogy csökkenjen a tömegek aktivitása. A magyar polgári demokratikus forradalom történetének lényege viszont nem más, mint a munkásság harca a forradalom vezetéséért, a tömegek megnyeréséért, a forradalomnak proletárforradalommá való átalakításáért. Az alábbiakban e harc fő szakaszait követjük nyomon.

•

A XX. század elején Magyarországon a társadalmi viszonyok rendkívül lassú fejlődése éles ellentétbe került a gazdasági élet gyors kapitalizálódásával. A vesztett háború elkerülhetetlenné tette a végsőkig feszített nemzeti és osztályellentétek kirobbanását.

A háború végén kibontakozott politikai válság bebizonyította, hogy a magyarországi polgárság képtelen a forradalom vezetésére. A magyar burzsoáziát kiváltságos helyzete szembeállította a gazdaságilag gyengébb, de az elnyomott népek ösztönös nacionalizmusából erőt merítő nemzetiségi polgársággal; tehát a burzsoázia nem is lehetett politikailag egységes. A háborún nyerészkedő, az osztrák—német kapitalizmustól függő, a Monarchia széthullásától és a tömegek felfegyverzésétől rettegő bank- és ipari tőke Béccsel és az arisztokráciával keresett megegyezést. A városi kispolgárság politikailag éretlen és heterogén volt. A dolgozó parasztságnak nem voltak szervezetei, haragja csak ösztönös megmozdulásokban törhetett felszínre: a gazdag paraszt gyűlölte a birtokát fojtogató latifundiumot, de még jobban félt a nincstelenek földéhségétől. Csak a munkásságnak volt egységes érdeke és akarata a fennálló rendszer megdöntésére; csak a munkásság volt képes egységes cselekvésre.

A háborús mészárlás első éveinek szörnyűségei, a háborúval szemben tehetetlen szociáldemokráciában való csalódás eleinte megbénította a munkásmozgalmat. 1916 végén a letargia csendes, de kitartó mozgalmakba csapott át; az orosz forradalom után pedig a magyarországi proletariátus is felemelte fejét. Az öntudatos munkások egyet akartak: harcot a háború ellen, forradalmat az elnyomatás ellen. Az egységes akarat létrehozta az egységes szervezkedést. A háború első felében a munkásosztálynak még csak a legöntudatosabb része tömörült a szakszervezetekben, a Nagy Október után a proletárok többsége csatlakozott a szervezetekhez, s nagy megmozdulásaiban a még szervezetlen kisebbséget is magával ragadta.

[3] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest. 1958. 38. old.

Digitized by Google

A forradalmi munkásság nyiltan hirdetett szándéka az orosz példa követése volt. Ebben az 1917 novembere utáni hónapokban két körülmény akadályozta meg:

1. A munkásság politikai érettségét és szervezettségét potenciális szövetségeseinek: a parasztságnak, a katonáknak, a kispolgárságnak és értelmiségnek aránylag kis csoportjai közelítették meg.

2. A munkásság pártjának, az MSZDP-nek vezetői elvetették a forradalom jelszavát és megegyezésre törekedtek a nagytőkével, a nagybirtokkal, sőt a bécsi udvarral is. A munkásság nagy tömegmozgalmait nemcsak hogy nem segítették, de ijedten igyekeztek leszerelni, nehogy tovább éleződjenek az osztályellentétek.

Így tehát két tényező hiányzott ahhoz, hogy a munkásság a forradalmi nép élére álljon: az ösztönösen forradalmi nemproletár tömegek és a katonák egységes megmozdulása, valamint az a harci vezérkar, az a forradalmi párt, mely irányítani képes a forradalom ütközeteit.

A háború utolsó hónapjaiban, a munkásság nagy megmozdulásai során létrejött a dolgozó tömegek egysége, ha nem is szervezett formában. A forradalmi munkáspárt azonban csak a forradalom győzelme után alakult meg. A munkásság a forradalom ütközeteiben az élen haladt, de megfelelő politikai szervezet nélkül nem tudta kihasználni győzelmeit, nem volt képes megragadni a politikai hatalmat.

A forradalmat a munkásság elemi erejű megmozdulásai készítették elő. Az 1918 januári sztrájk mutatta meg először az ország népének a proletariátus erejét és elszántságát. A munkásság akkor szabadult meg először — néhány napra — megalkuvó vezéreinek gyámkodásától. Négy napra megbénult az egész ipar, megállt a termelés, az utcák a béke, az orosz forradalom éltetésétől visszhangzottak, a jogot és kenyeret követelő jelszavak megremegtették a Monarchia korhadt épületét.

„Az általános sztrájkba a munkásság azzal ment bele, hogy ez nem általános sztrájk, hanem magyar forradalom lesz" — vágta a sztrájkot leszerelő pártvezetőség szemébe az 1918 februári SZDP-kongresszus egyik munkásküldötte.[4]

A sztrájkot sikerült leszerelni, de a munkásság harcának lendületét nem. Júniusban, tiltakozásul a MÁV Gépgyárban eldördült csendőrsortűz ellen, a munkások országszerte letették 8 napra a szerszámot. „Megkezdődtek a forradalom szülési fájdalmai" — írta Kun Béla a moszkvai Pravdában.[5]

A katonák és matrózok egyelőre elszigetelt lázadásai, vidéken

[4] A magyar munkásmozgalom történetének vál. dokumentumai. 5. kötet. Budapest 1956. 92. old.
[5] Kun Béla i. m. 91. old.

Digitized by Google

az éhező szegények tüntetései azt jelezték, hogy lassanként az egész nép felsorakozik élcsapata, a munkásosztály mögött.

1918 októberében megindult az Osztrák—Magyar Monarchia bomlása. A háború elvesztését nem lehetett tovább titkolni: a szláv és román nemzetek egymás után mondták ki elszakadásukat a Habsburg-birodalomtól, a népek börtönétől. Ebben a helyzetben a magyar polgári demokrácia pártjai — a szociáldemokrata párttal együtt — felemás politikát folytattak. Cseh és horvát mintára megalakították ugyan a régi rendszert el nem ismerő Magyar Nemzeti Tanácsot, de az utolsó percig egyezkedni próbáltak a királlyal és hazai híveivel. Minthogy ők sem akartak forradalmat, mint egyetlen lehetőséget ennek az elkerülésére, egy liberális kormány kinevezését ajánlották, élén a Nemzeti Tanács elnökével, a népszerű Károlyi Mihállyal. A régi rendszer urai azonban nem fogadták el ezt az ajánlatot, mert kételkedtek abban, hogy demokratikus reformokkal gátat lehet vetni a küszöbön álló forradalomnak. Hatalmuk biztosítását már csak fegyveres erők alkalmazásával látták lehetségesnek. Október 28-án a forradalmi jelszavakkal, de békés szándékkal a Vár felé vonuló pesti népre rendőrökkel lövettek sortüzet. A tüntetők összetételét mutatja, hogy a halottak és súlyos sebesültek között a munkások voltak a legtöbben. A tömegek felháborodása határtalan volt; a Nemzeti Tanács kénytelen volt megszakítani a kormánnyal folytatott tárgyalásait.

A munkások elhatározták: nem vonulnak többé fegyvertelenül a rendőrkardok és a csendőrpuskák elé. Az ő hangulatukat fejezte ki az a fején és karján megsebesült szabómunkás, aki így válaszolt a vérengzéstől megborzadt újságíróknak: „Igazuk volt a rendőröknek. Mi fegyvertelenek voltunk."[6]

Másnap a munkások minden gyárban tiltakozó gyűlést tartottak, amelyeken munkástanácsok alakítását határozták el. A Soroksári úti Fegyvergyárban a gyűlés után a munkások megrohanták a raktárakat és mintegy 2000 fegyvert vettek magukhoz. Csepelen és más hadiüzemekben már napok óta folyt a fegyverek gyűjtése. A kispesti gyárakban „vörös gárdát" szerveztek az államhatalom elleni harcra. A rendőrség értesülései szerint a fővárosban és környékén 30 000 munkásnak volt fegyvere.

A fegyverkező munkások kapcsolatot teremtettek a fővárosi helyőrség katonáival, akik illegális katonatanácsaik vezetésével ugyancsak készültek a forradalomra. Most már az utcán is megjelentek a „lógósok", nagyrészt proletársorból kikerült, csak Budapesten tízezerszám rejtőzködő katonaszökevények.

Október 30-án a déli ebédszünetben az üzemek munkásai meg-

6 Világ (napilap) 1918. okt. 30.

Digitized by Google

választották küldötteiket a Munkástanácsba. Egységes határozatban mondták ki:

„A munkásság készen áll a legelszántabb harcokra és világos belátással számol azzal, hogy az uralkodó osztályok konoksága ezt a harcot kikerülhetetlenné teszi. A munkásság... addig meg sem pihen, amíg a rögtönös békét, a teljes népuralmat, amíg valamennyi elnyomott nemzet és osztály teljes önrendelkezését és fölszabadulását ki nem harcolja."[7]

Ha a munkásságnak van olyan élcsapata, mely nemcsak harcra szólítja, de harcba vezeti is, akkor a gyárak dolgozói még 30-án délben, egy szóra elsöprik a király kormányát. Ez a szó nem hangzott ugyan el, de a forradalmi feszültség, a prágai, a bécsi, a zágrábi forradalom hatása olyan nagy volt, hogy Budapest népe még aznap este az utcára özönlött, érezve: nem várhat tovább. A felkelés, anélkül, hogy „felülről" szervezték volna, a nép, elsősorban a munkások és a katonák kezdeményezésére, megkezdődött.

A felkelés első aktusa szinte a háború jelképes befejezése volt: a Nemzeti Tanács székhelye előtt összegyült munkások és katonák a hozzájuk csatlakozott diákokkal és más, a háborút gyűlölő kisemberekkel együtt elhatározták, hogy kiszabadítják a Keleti-pályaudvarról a frontra induló menetszázadokat. A Nemzeti Tanács tétlenségével elégedetlen baloldali szocialisták és szakszervezeti bizalmiak vezetésével a tömeg megakadályozta, hogy új áldozatokat indítsanak a vágóhídra. Majd felfegyverkezve, a hozzájuk csatlakozott századokkal együtt megszállta a városparancsnokságot, a laktanyákat, a pályaudvarokat, a telefonközpontokat, a főpostát, a rendőrséget, a katonai raktárakat stb. Hiába kísérelte meg az ellenállást a király képviselője, József főherceg; a helyőrség csapatai egytől egyig a forradalomhoz pártoltak, a régi rend erejének utolsó maradványai a Várba szorultak.

Október 31-én kora hajnalban az üzemekben gyülekező munkások a Váci úton, az Üllői úton megindultak a Belváros felé. A csepeli és kispesti munkások út közben az Üllői út és a Körút sarkán elfoglalták azt az egyetlen laktanyát, amely még a kormány kezén volt. A felfegyverzett munkások oszlopai találkoztak és Budára vonultak. Míg a főherceg a Várban a Nemzeti Tanács képviselőivel tárgyalt, a tömeg körülfogta az épületet, s türelmetlenül várta az eredményt, zajos üdvlövések kíséretében éltetve a forradalmat. A régi rendszer kénytelen volt feltétel nélkül átadni a hatalmat. A felkelés győzött.

A felkelést Budapest népe kezdte meg, a munkások vezetésével és a katonák támogatásával; sorsát pedig a fegyveres munkások

7 A magyar munkásmozgalom történetének vál. dokumentumai. 5. kötet. 281. old.

Digitized by Google

ezrei döntötték el, amelyek 31-én reggel megszállták a várost. A régi rendszer veresége és hadseregének felbomlása után nem volt olyan erő, amely megakadályozhatta volna, hogy a munkásság a parasztsággal összefogva, az egész nép támogatásával létrehozza a forradalmi demokrácia diktatúráját. A munkásság forradalmi lendülete azonban forradalmi szervezet nélkül nem volt elég a hatalom megragadásához. Így meg kellett elégednie annak a követelésével, hogy a Nemzeti Tanács alakítson demokratikus kormányt. Az SZDP vezetősége, amely a polgárságot tekintette a forradalom hivatott vezetőjének, belépett a polgári kormányba, és kiadta „az osztályharc felfüggesztésének" jelszavát.

*

A forradalom napján megalakult Károlyi-kormány őszintén törekedett arra, hogy megvalósítsa a függetlenséget és a polgári demokráciát. Hiba volna kétségbe vonni demokratikus programjának, a mérsékelt földreformot kilátásba helyező ígéretének őszinteségét. A Nemzeti Tanács tagjai elítélték a régi, konzervatív rendszert, mintaképük a nyugati polgári demokrácia volt. Sőt tovább is mentek ennél, mert elismerték, hogy a tömegek helyzetének javítására a nagybirtoknak és a nagytőkének szociális és gazdasági engedményeket is kell tennie.

Másrészt viszont azt is le kell szögezni, hogy voltak az új kormány haladó mivoltának nagyon észrevehető korlátai is. Minthogy a polgári magántulajdon alapján állt, nem akart változtatni a tőkés kizsákmányolás lényegén, sőt kész volt rá, hogy megvédje azt. A kormány tagjai előtt az osztálybéke kispolgári ideálja lebegett. Őszintén akarták a földosztást, de a földesurakkal való kompromisszum érdekében hajlandók voltak arra, hogy meghagyják a nagybirtokoknak egy részét, a felosztandó részért pedig megváltást fizettessenek. Meg akarták szüntetni a nemzetiségek üldözését, jogtalanságát, de csak azzal a feltétellel, hogy a nemzetiségek mondjanak le nemzeti önrendelkezésükről, a rokonaikkal való egységes államalkotás jogáról. A soknemzetiségű állam tradicionális határainak fenntartása és a forradalom korlátok közé szorítása kedvéért még a királyságot is meghagyták volna, ha csak formálisan is.

A kormányban képviselve volt a Károlyi-pártnak Batthyány és Lovászy vezette jobbszárnya is, amely rossz szemmel nézte Károlyi balratolódását. Hatalmas támogatóra találtak a nagybirtokos oligarchiában, a katolikus klérusban és a nagytőkében, amelyek nem mertek a saját lobogójuk alatt fellépni. Elsősorban az ő befolyásuknak a következménye volt az, hogy a kormány azonnal akciót indított a munkásság lefegyverzésére, a nép hatalmi szerveinek, a forradalom napjaiban alakult tanácsoknak háttérbe szorítására, a forradalom „beszüntetésére".

Digitized by Google

A felkelés győzelme után két út állt a forradalom előtt: vissza, a nagytőke uralmának konszolidálásához, vagy előre — népi hatalommá, a munkásság és a parasztság demokratikus diktatúrájává, s végül proletárdiktatúrává való fejlődéséhez. A dolgozó tömegek érdeme, hogy nem engedték megállítani a forradalom fejlődését. Az az éles, nyílt osztályharc, amely egyrészt a munkások és parasztok, másrészt a kizsákmányolók között folyt októbertől márciusig, azért végződött a nép győzelmével, mert a tömegek lankadatlanul harcoltak a forradalom megvédéséért, sőt egyre nagyobb részük az új forradalomért is.

A felkelés győzelme után a proletariátus a királyság fenntartása ellen vívta meg első csatáját. Mikor kiderült, hogy az új kormány elfogadta IV. Károly kezéből a kinevezést és esküt tett a királynak, a baloldali szocialisták november 1-én Budapest és környéke munkásait gyűlésre hívták a Tisza Kálmán térre (amelyet ezért neveztek el a felszabadulás után Köztársaság térnek). A gyűlés határozata

> „tiltakozik az ellen, hogy a Nemzeti Tanács kebeléből megalakult kormány a királynak letett hűségeskü alapján kezdje meg működését... A munkásság kimondja, hogy semmiféle királyi hatalmat maga fölött tűrni nem fog..."[8]

Minthogy a vidék népe is rögtön csatlakozott a fővárosi munkások követeléséhez, a Nemzeti Tanács november 16-án proklamálta a Magyar Népköztársaságot.

A köztársaság kikiáltásának elhatározása után, november elejétől a kormány lélekzetvételi szünethez jutott Budapesten és az ipari városokban. Helyzetének megszilárdulását mégsem tudta „a rend helyreállítására" felhasználni. Ahogy a forradalom híre szétfutott az országban, november első napjaiban valóságos parasztforradalom lángolt fel a falvak ezreiben. A régi rendszer megdölt, de ott voltak még képviselői, a községi jegyzők, a csendőrök, a szolgabírák, s kastélyaikban ültek még az ezerholdak urai. Hiába akarta az új kormány megtartani a régi közigazgatás szervezetét, a parasztoknak fontosabb volt, hogy faluiukban ki a jegyző, mint az, hogy kik a miniszterek Budapesten. Vasvillával vagy a háborúból hazahozott fegyverrel űzték el az elnyomó állam gyűlölt helytartóit, és sok helyen a népnyúzó földesurat, az árdrágító boltost is. Ahol elkergették a jegyzőt — falvak százaiban, sőt ezreiben —, az orosz példára megválasztott helyi tanácsra bízták a község ügyeinek intézését. Ahol megmaradt a régi közigazgatás, ott a tanács többnyire ellenőrizte ennek a tevékenységét: nem ellentétes-e a nép, a forradalom érdekeivel?

[8] A magyar munkásmozgalom történetének vál. dokumentumai. 5. kötet, 300. old.

Digitized by Google

A magyar parasztok mellett a szláv és román parasztok is fegyvert fogtak a régi rend ellen. Ők azonban nemcsak a szociális elnyomatás megszüntetéséért küzdöttek, hanem a nemzeti függetlenségükért is.

A hadseregben megalakultak a katonatanácsok, az ipari városokban és településeken a munkástanácsok. A hivatalos állami szervek mellett ott voltak a nép nemhivatalos ellenőrző vagy hatalmi szervei. Így a létrejött polgári rendszer egy percig sem mondhatta magáénak az egész hatalmat. A munkások, katonák és parasztok tanácsai, amelyekben a dolgozó tömegek öntevékenysége, ösztönös államépítő ereje nyilvánult meg, gyengeségük, befolyásolhatóságuk ellenére is a munkásság és parasztság forradalmi demokratikus diktatúráját képviselték a burzsoá állammal szemben. Ilyen módon egy sajátos fajtájú kettős hatalom jött létre néhány hónapra.

*

Bármilyen nagy volt is a munkásság forradalmi lendülete, egységes irányítás, élcsapat nélkül előbb-utóbb ellankadt volna. November végén átmenetileg lecsendesedtek a parasztmozgalmak is. Ezért az oroszországi forradalom iskolájában bolsevikká vált hazatért hadifoglyok a legkövetkezetesebb baloldali szociáldemokratákkal és más forradalmi szocialistákkal együtt 1918. november 24-én megalakították a Kommunisták Magyarországi Pártját. A KMP megalakulása és tevékenysége lehetővé tette, hogy a munkások, a dolgozó tömegek szervezetlen osztályharca egységes erővé váljék a hatalom meghódításáért folyó harcban.

December közepén a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták leleplezték az ellenforradalmi rohamcsapatokat szervező hadügyminisztert. A budapesti helyőrség fegyveres tüntetése megbuktatta a minisztert; egy-két hét múlva hasonló sorsra jutott utóda is, aki megpróbálta folytatni az ellenforradalmi egységek szervezését. A munkásság, a budapesti Munkástanács követelésére a parasztmozgalmakkal brutálisan szembeszálló belügyminiszternek is távoznia kellett. A Károlyi-párt jobbszárnya, látva, hogy nem képes leverni a tömegek forradalmi harcát, az év végén véglegesen kivált a kormányból. Ezzel lényegesen megváltozott a kormány összetétele. Az elégedetlen, forrongó néphangulat lecsillapítására szociáldemokratákkal pótolták a lemondott jobboldali miniszterek többségét, s bevették a kormányba a gazdagparasztok képviselőjét, Nagyatádi Szabó Istvánt. A Károlyi-pártban megnövekedett a szociáldemokrata párthoz közeledő Károlyi Mihály személyes vezető szerepe. A nagytőke és az arisztokrácia a kormány jobboldali ellenzékét támogatta. Így a kormány egyre inkább kispolgári-demokrata jellegűvé vált.

Digitized by Google

A munkásokat és parasztokat azonban nem elégítették ki az osztályok között lavírozó kormány lassú és mérsékelt reformjai. A KMP felhívására a munkások több nagy gyárat lefoglaltak, tulajdonosaikat és igazgatóikat elkergették, s bevezették a termelés és a pénzügyek munkásellenőrzését. Ezzel egyidejűleg — 1919 januárjában — megkezdődött a parasztmozgalmak új fellendülése.

A kormány, látva, hogy mind több munkás csatlakozik a kommunista párthoz, elhatározta a párt likvidálását. Ezzel a nyugati hatalmaknak is kedvükben akart járni; kísérlete azonban kudarcot vallott. A népszerű kommunista vezetők letartóztatása és a régi rendőri módszerekre emlékeztető bántalmazása nem a kommunistáktól riasztotta el a munkásokat, hanem a kommunista üldözésben élenjáró jobboldali szociáldemokratáktól. A Garami-féle pártvezetés elvesztette befolyását a tömegekre. Március elején a kommunisták és a hozzájuk közeledő baloldali szociáldemokraták vezetésével új, minden előzőnél nagyobb méretű és forradalmibb tömegmozgalmak bontakoztak ki.

Novemberben még a parasztmozgalmak csak a munkások és katonák felkelése után, ettől elszigetelve folytak, most azonban a munkások, katonák és parasztok milliós tömegei egyidejűleg indultak rohamra az új forradalomért, mindenféle kizsákmányolás megszüntetéséért, a tőkés rendszer megdöntéséért. Harcukat az üldözések során hihetetlen gyorsasággal megerősödött kommunista párt fogta össze.

Nem várva meg, mikor követik a nagybirtokosok az ezerholdjait személyesen felosztó Károlyi szép példáját, márciusban a parasztság sokhelyütt önkényesen elfoglalta a grófi földeket. Több birtokon azonnal termelőszövetkezetet létesítettek.

Sokfelé a katonák is elűzték az ellenforradalmi érzelmű tiszteket, és maguk választottak új parancsnokokat. A munkásság egy emberként követelte a nagytőke azonnali kisajátítását, a szocialista forradalmat. A vidéki munkástanácsok országszerte elkergették a főispánokat és polgármestereket, s a maguk embereit ültették a helyükbe.

Megérett a helyzet a kapitalista rendszer elleni végső rohamra. 1919. március 18-án a csepeli munkások nagygyűlése csatlakozott a KMP-hoz és elhatározta, hogy erőszakkal is kiszabadítják a kommunista vezetőket. Az októberi felkelés élharcosai, a csepeli, a kispesti, az újpesti munkások előszedték novemberben félretett fegyvereiket.

A kormány, amely elvesztette a nagytőke és a nagybirtok támogatását, tanácstalanul állt a növekvő népforradalommal szemben. Nyilvánvaló volt, hogy fegyveres összeütközés esetén a hadsereg nagyobbik része a nép mellé áll. A reménytelen helyzetbe ke-

Digitized by Google

rült kormánynak az ún. Vix-jegyzék adta meg a kegyelemdöfést. A győztes hatalmak — amelyeknek támogatására Károlyi hiába számított, s amelyek szerint a forradalom máris túl messzire ment — tekintet nélkül a kormány szorultságára, új területi és egyéb követeléseket támasztottak vele szemben.

A kormány az SZDP-ot tekintette utolsó támaszának. De a párt országos választmánya a munkásság által támogatott baloldal követelésére határozatot hozott: a kommunistákkal való megegyezés elvi alapján a munkásosztálynak át kell vennie a hatalmat. A kormány, amely ha egész addigi politikáját megváltoztatja, akkor is csak a szélső reakció segítségére támaszkodhatott volna, kilátástalan helyzetét felmérve, önként távozott. A tömegek forradalmi ereje és elszántsága olyan nagy volt, hogy senki számára sem lehettek kétségesek az esetleges harc kilátásai. Ezért vált lehetővé, hogy a proletárforradalom békés úton győzzön. A tömegek — a történelem alkotói betöltötték történeti hivatásukat. És ha a forradalom 1919-ben elbukott is — a tömegek harca nem volt hiábavaló; kitörölhetetlen nyomot hagyott népünk, a haladás történetében.

Digitized by Google

A kollektív vezetés a megyei és a járási pártbizottságokban

Írta BÁRÁNYOS JÓZSEF

A kollektív vezetés a pártélet lenini normáinak egyik leglényegesebb alkotóeleme. Pártunk amikor helyreállította a kollektív vezetés elvét, abból indult ki, hogy ez nem pusztán szervezeti követelmény, hanem fontos feltétele a személyi kultusz felszámolásának, annak, hogy megszilárduljon a pártban a demokratikus centralizmus, helyreálljon a pártegység, emelkedjen a vezetés színvonala. Pártunk VIII. kongresszusa joggal állapíthatta meg: „A Magyar Szocialista Munkáspárt életét a lenini normák szabályozzák. Megvalósult a kollektív vezetés."

A szocializmus teljes felépítésének nagyszerű programja, amelyet pártunk VIII. kongresszusa vázolt fel a magyar nép előtt, megköveteli, hogy még következetesebben érvényesítsük az egész pártban a kollektív vezetés lenini elvét. A szocializmus teljes felépítése ugyanis bizonyos értelemben még az eddiginél is nagyobb felelősséget ró a párt választott szerveire, a pártszervezetekre, az apparátusra, és az egész párttagságra. Amint a kongresszus megállapította, fejlődésünk objektív követelménye, hogy pártunk vezető tevékenysége mind tudományosabb és konkrétabb legyen. A vezetés tudományos színvonalát, hatékonyságát pedig jelentősen befolyásolja az, hogy milyen mértékben érvényesül a vezetés kollektív jellege.

Megyei és járási pártbizottságaink az utóbbi években — mint minden vonatkozásban — a kollektív vezetés szempontjából is sokat fejlődtek. Általánosságban — ha nem is mindenütt azonos színvonalon — érvényre jut a kollektív vezetés lenini elve. Ez megnyilvánul elsősorban abban, hogy az országos jellegű kérdésben a központi szervek határoznak, helyi jellegű kérdésekben pedig az általános irányelveket és a központi határozatokat követve — valóban maguk a helyi szervek választott testületei döntenek. Megyei és járási pártbizottságaink a szervezeti szabályzatnak megfelelően rendszeresen, általában a szükségletek szerint, de legalább háromhavonkint teljes ülést tartanak, s itt megvitatják és meghatározzák legfontosabb tennivalóikat. Ezt nem ötlet-

Digitized by Google

szerűen teszik, hanem előre kidolgozott munkaterv alapján. Rendszerint fél évre előre meghatározzák az ülések időpontját és napirendjét. A pártbizottságok nem foglalkoznak minden apró-cseprő üggyel, a legfontosabb és legidőszerűbb gazdasági, politikai és kulturális kérdéseket viszont sorra napirendre tűzik. A Heves megyei pártbizottság pl. 1963 második félévében két pártbizottsági ülést tart, s ezeken a következi napirendi pontokat tárgyalja meg: 1. Jelentés a Szakszervezetek Megyei Tanácsa elnökségének irányító munkájáról és a megyei szakszervezetek tevékenységéről. 2. A megye termelőszövetkezeti pártszervezeteinek politikai és gazdaságszervező munkája és további feladatai. 3. A végrehajtó bizottság 1963. évi munkája és az 1964-es évre szóló munkaterve.

Pártbizottságaink egy-egy ülésen csak kivételes esetben tűznek több kérdést napirendre. Ez lehetővé teszi, hogy minden oldalról, alaposan megvizsgálják a sorra kerülő legfontosabb problémákat. Alapvető dolog, hogy a megyei pártbizottságok helyesen határozzák meg egy-egy időszak (pl. egy fél év) legfontosabb feladatait, ebben helyes határozatot hozzanak, s ez a határozat legyen irányadó az alsóbb pártszervek munkájában is. Most például az ipar és a közlekedés különböző ágaiban működő pártszervezetek legfontosabb feladata: a dolgozók mozgósítása arra, hogy pótolják a tél okozta elmaradást. Ezért a pártbizottságok többsége konkrét intézkedési tervet dolgozott ki arra, hogy mit tesznek pl. az építőiparban az elmaradás megszüntetéséért, s ez intézkedési terv a pártszervezetek politikai és szervező munkájának az alapja.

Helyes az a gyakorlat, hogy maguk a pártbizottságok tárgyalják meg és alakítják ki féléves munkatervüket, továbbá az, hogy a terv végrehajtásáról szóló beszámolót is megvitatják. Ily módon megvalósul az az elv, amely szerint két pártértekezlet között a pártbizottság a területéhez tartozó pártszervezetek vezető szerve.

A kollektív vezetésnek fontos követelménye, hogy a pártbizottságok minden tagja egyenlő jogokkal rendelkezzék. A pártbizottságok tagjai általában élnek is a szervezeti szabályzatban biztosított jogaikkal; aktívan részt vesznek a pártbizottsági ülések vitáin, a határozatok végrehajtásában és ellenőrzésében. Ennek azonban személyi feltételei is vannak; elsősorban az, hogy meglegyen az a politikai és szakmai tudásuk, tapasztalatuk, amely a párt politikájának helyes alkalmazásához szükséges, jól ismerjék a helyi viszonyokat és az embereket, s a tagság és a pártonkívüli dolgozók bizalmát, támogatását élvezzék. A VIII. kongresszust megelőző pártértekezletek a pártbizottságok újjáválasztásával a kollektív vezetés érvényesülésének ezeket a személyi feltételeit is megteremtették. A választott testületekben általában

Digitized by Google

magas politikai és szakmai képzettségű, nagy mozgalmi és élettapasztalattal rendelkező elvtársak kerültek.

A budapesti és a megyei pártbizottságok tagjainak 60 százaléka közép- vagy főiskolát, 34,1 százaléka 1—3 éves pártiskolát, 9,2 százaléka 2—3 éves marxista—leninista esti egyetemet végzett. A Komárom megyei párt-végrehajtóbizottság tagjainak 90 százaléka főiskolai végzettségű. A megyei pártbizottság tagjai közül 75,5 százaléknak van közép- vagy főiskolai végzettsége. A 121 járási pártbizottságba 688 értelmiségit választottak be, köztük 148 agrármérnököt, illetve agronómust és 297 pedagógust. A pártbizottságoknak azok a tagjai is, akik ma is fizikai munkát végeznek, a legjobb dolgozók soraiból kerültek ki. Ez elősegíti, hogy a pártbizottság valamennyi tagja tevékenyen kivegye részét a választott szerv munkájából. A pártbizottság üléseinek vitájában aktívan részt vesz a pártbizottság tagjainak többsége. Egy-egy fontos kérdés megtárgyalásában ma már nemcsak a megye, illetve a járás szűkebb értelemben vett vezetői — tehát a párt- és állami vezetők — vesznek részt, hanem számos, a társadalmi, gazdasági és kulturális élet különböző területein dolgozó kiváló szakember is.

A kollektív vezetésben rejlő nagy lehetőségek hatékonyabb kiaknázására több megyében — pl. Vas, Győr, Zala és Szabolcs megyében — a pártbizottság tagjai albizottságokba, munkacsoportokba tömörülnek, aszerint, hogy a politikai vagy a gazdasági munka melyik ágazatában jártasak. Ezek az albizottságok — illetékességüknek megfelelően — megvitatják a pártbizottságok elé kerülő fontosabb kérdéseket és a plénum elé viszik észrevételeiket. Ez a gyakorlat már eddig is sok haszonnal járt; segített abban, hogy értékesebb, tartalmasabb és reálisabb határozatok születtessenek. Néhány járási pártbizottság is kialakít maga mellett ilyen albizottságokat.

Hogy a pártbizottság minden tagja eredményesen működjön közre a választott szerv munkájában, ahhoz az szükséges, hogy állandóan szélesedjen látókörük, és minél jobban megismerjék a konkrét megyei, járási, helyi problémákat. Ennek egyik módja az, hogy a pártbizottság tagjait rendszeresen tájékoztatják. Ez történhet írásban, vagy a pártbizottsági üléseken adott szóbeli tájékoztató útján. Veszprém és Baranya megyében pl. rendszeresen írásban tájékoztatják a pártbizottságok tagjait a legfontosabb határozatokról és a párt-végrehajtóbizottság munkájáról. A megyék többségében azonban a pártbizottsági ülésekre korlátozódik a tájékoztatás.

Emeli a pártmunka tudományosságának színvonalát, szélesíti a pártbizottságok tagjainak látókörét az a munkamódszer is, hogy egy-egy fontosabb határozat meghozatala előtt a pártbizottságok széleskörű vizsgálatot folytatnak le. A vizsgálatot végző bizott-

Digitized by Google

ságokban a pártbizottság tagjai mellett a pártapparátus dolgozói, a pártbizottságok mellett működő aktivisták és esetenkint pártonkívüli szakemberek is részt vesznek. A Győr megyei pártbizottság pl. mielőtt a Központi Bizottságnak a KGM munkájáról szóló határozatát megtárgyalta volna, több csoportot küldött ki a megye gépipari üzemeiben folyó politikai és gazdasági munka helyzetének megvizsgálására. Ezeknek a csoportoknak a vezetői és tagjai elsősorban a gépipar kérdéseiben jártas pártbizottsági tagok, pártaktivisták és pártonkívüli szakemberek voltak. Feladatul azt kapták, hogy készítsenek a megyei pártbizottság ülésére jelentést a megye gépipari üzemeinek helyzetéről és javaslatot arra: milyen intézkedéseket kell tenni a megye gépipari üzemeiben a Központi Bizottság határozatának végrehajtásáért. Az ilyen vizsgálatok elősegítették, hogy a pártbizottság elé színvonalas előterjesztések kerüljenek, amelyek reálisan elemzik a megvitatandó fontos politikai, gazdasági vagy kulturális kérdéseket, és segítik a választott szervet abban, hogy a vita alapján helyesen határozzák meg a pártszervezetek feladatait.

Az így előkészített pártbizottsági üléseken a pártbizottsági tagok jelentős része vesz részt a vitában. A vita során kritikus szemmel fogadják az előterjesztést, a javaslatokat és konkrét, hozzáértő észrevételeket tesznek hozzá.

A megyei és járási pártbizottságok törekednek arra, hogy növeljék a választott pártszervek szerepét és felelősségét pártunk politikájának végrehajtásában. Törekednek annak a helyes elvnek az érvényesítésére, hogy választott pártszerveket csak választott pártszervek irányítsanak, s hogy az apparátus a választott szerveknek alárendelve végezze segítő munkáját.

Annak érdekében, hogy valóban a választott testületek végezzék az érdemi irányító tevékenységet, legtöbb megyei pártbizottságunk megszüntette az instruktori rendszert. Ennek eredményeképpen a járási pártbizottságokat valóban közvetlenül a megyei pártbizottság, illetve a végrehajtó bizottság irányítja. A járási pártbizottságok felett megszűnt a felesleges gyámkodás, nőtt önállóságuk és felelősségük a párt politikájának megvalósításában. A megyei titkárok rendszeresen tájékoztatják a járási titkárokat a végrehajtó bizottság üléseinek határozatairól. Csongrád megyében a a megyei titkárok ugyancsak havonta tájékoztatják a járási titkárokat a legfontosabb határozatokról és a tennivalókról.

Néhány járásban is céltudatosan törekednek arra, hogy növeljék a választott testületek: a járási pártbizottság, a párt-végrehajtóbizottság szerepét a közvetlen irányításában. Hajdú megyében pl. a községi pártszervezeteket közvetlenül a járási pártbizottságok, illetve a végrehajtó bizottságok irányítják. A végrehajtó

Digitized by Google

bizottságok tagjai negyedévenként összevont községi vezetőségi üléseken beszélik meg a legfontosabb feladatokat és a községeket érintő problémákat. Ezeken az értekezleteken a tanácsok és a tömegszervezetek községi vezetői is részt vesznek. A járási pártbizottságok tagjai pedig részt vesznek az alapszervezetek vezetőségi ülésein és rendezvényein.

Ez a módszer feltétlenül hozzájárul a vezetés színvonalának emelkedéséhez. A járási pártbizottságok ily módon magasabb színvonalú irányítást, több segítséget kapnak munkájukhoz, ez biztosítja az egységes irányítást, lehetővé teszi, hogy az alsóbb pártszervek helyesen és egységesen értelmezzék a fontos elvi, politikai kérdéseket.

A kollektív vezetés érvényesülése a pártdemokrácia további szélesítését eredményezte. Ez elsősorban a párttagok tudatosságában, aktivitásában, a határozatok végrehajtásában, a vitákat követő tettekben jut kifejezésre.

Az alapszervezetekben rendszeresen megtartják a taggyűléseket; ezeken általában a párttagság 80—100 százaléka részt vesz, s olykor — meghívásra — pártonkívüliek is megjelennek itt és felszólalnak a vitában. A párttagság igen aktív a taggyűléseken és más pártrendezvényeken; a megjelentek 20—25 százaléka bekapcsolódik a vitába, s nyíltan, bátran elmondja a véleményét. Ez lehetővé teszi a hibák feltárását és azt, hogy idejében kijavítsuk őket. Ma már pártszervezeteink többségében nemcsak meghallgatják, hanem meg is szívlelik a bírálatot.

A megyei és járási pártbizottságok nemcsak az alsóbb pártszervekkel és a párttagokkal tartanak eleven kapcsolatot, hanem a pártonkívüli dolgozókkal is. A választott szervek tagjainak többsége tevékenyen részt vesz a határozatok végrehajtásának megszervezésében és ellenőrzésében. A pártbizottságok tagjai rendszerint egy-egy konkrét feladatot is kapnak; például egy-egy alapszervezet (mondjuk: egy gyengébben dolgozó tsz-pártszervezet) segítését, s általában lelkiismeretesen, odaadóan végzik munkájukat. Munka közben sok emberrel ismerkednek meg, sokak véleményét és tanácsát kérik ki. A dolgozókkal való rendszeres és jó kapcsolat emeli a vezetés színvonalát, megóvja a pártbizottságokat a szűklátókörűség, az elbürokratizálódás veszélyétől, csökkenti a tévedések lehetőségét.

A kollektív vezetés és a centralizmus szorosan, elválaszthatatlanul összefügg egymással. Centralizmus nélkül a központi akarat érvényesülése nélkül nincs szervezett, egységes, fegyelmezett és munkaképes párt sem. Centralizmus nélkül ténylegesen a kollektív vezetés és pártdemokrácia sem valósulhat meg, és a párt nem töltheti be hivatását, nem képes megoldani feladatait. A centralizmusnak mindenekelőtt abban kell megnyilvánulnia,

Digitized by Google

hogy minden pártszervezet a párt legfelső vezető szerve, a kongresszus által kidolgozott irányvonalat követi, s két kongresszus között a Központi Bizottság határozatait helyezi munkája középpontjába. Ez nem mond ellent annak, hogy az utóbbi években jelentősen megnőtt a területi és üzemi pártszervek önállósága, és hogy a jövőben nyilvánvalóan tovább fog növekedni felelősségük. Az önállóság helyes értelmezése nem gyengíti, hanem erősíti a párt centralizmusát, egységét. Csak önálló, a helyi viszonyokat alaposan ismerő, felelősségteljes, öntevékeny pártszervezetek képesek a gyakorlatban megvalósítani a párt központi céljait, hisz lehetetlen volna központilag előírni minden pártszervezet számára egyformán alkalmas „recepteket". Gondoljunk pl. a mezőgazdaság szocialista átszervezésére. Mennyi helyi kezdeményezésre, öntevékenységre volt szükség ahhoz, hogy a párt központi irányvonala, célja, torzulásoktól mentesen valósuljon meg a gyakorlatban!

Bár pártszervezeteinkben általában megvalósul a kollektív vezetés elve, számos akadályt kell még legyőznünk, számos helytelen nézetet, beidegzett szokást, rossz munkamódszert kell leküzdenünk ahhoz, hogy minden pártszervezetünk következetesen és egyre magasabb szinten alkalmazza azt.

Az akadályok közül elsőnek talán a formalizmust kell megemlítenünk. Ennek sok változatát ismerjük. Így pl. előfordul, hogy forma szerint a választott pártszerv dönt ugyan a legfontosabb kérdésekben, de a választott szerv tagjainak jelentős része nem vesz részt a határozatot megelőző vitában. Megtörténik az is, hogy a vitában sokan szólalnak fel ugyan, de a felszólalásokban kevés a valóban értékes mondanivaló s hiányzik belőlük a bírálat és az önbírálat. Az is megesik, hogy a vitában elhangzott helyes javaslatokat nem emelik határozattá, s így ezek elsikkadnak. A kollektív vezetés elvét sértik meg ott is, ahol a végrehajtó bizottság bizonyos ún. szigorúan bizalmas kérdéseket nem visz a pártbizottság elé. Csak látszatra kollektív a vezetés ott, ahol a határozatokat valóban közösen hozzák ugyan, de végrehajtásukban már nem vesznek részt a választott vezető szerv tagjai. Egyes járásokban a nem függetlenített pártbizottsági tagok jelentős része — néhol a fele — nem vesz részt a pártbizottság gyakorlati irányító tevékenységében. Másutt nem teszik lehetővé, hogy a választott szerv dolgozzék; tagjait nem tájékoztatják kellőképpen és nem adnak nekik megbízatásokat. Gátolja a kollektív vezetés tényleges megvalósulását az is, hogy egyes elvtársakat nem annyira alkalmasságuk szerint, mint inkább „statisztikai" szempontok alapján választottak meg valamely vezető pártszerv tagjául.

Egyes pártmunkások még mindig nem értik a választott szervek szerepét és a pártapparátushoz való viszonyát, s megengedik

Digitized by Google

azt, hogy az apparátus sajátítsa ki magának a választott szerv feladatkörét. Így pl. megtörténik, hogy a megyei pártbizottság helyett annak valamelyik osztálya számoltatja be munkájáról a járási pártbizottságokat, a megyei pártbizottság pedig beéri azzal, hogy „segítse" az osztály munkáját.

Következetesen harcolni kell az ellen a káros gyakorlat ellen is, hogy egyes funkcionáriusok, magasabb párt- vagy állami beosztásuk jogcímén, kisajátítsák maguknak a választott testület vezető feladatát, és nem veszik figyelembe a választott szerv más, alacsonyabb hivatali beosztású tagjainak véleményét. Ez súlyos hiba, hisz a választott pártszerv minden tagja — hivatali beosztásától függetlenül — egyenrangú, egyenlő jogokkal rendelkezik. Ahol a választott testület tagjainak véleményét funkciójuk szerint veszik, vagy nem veszik figyelembe, ott megsértik a pártvezetés lenini elveit, a kollektív vezetést egyszemélyi vezetéssel, utasítgatással helyettesítik. Az ilyen vezetési stílus szükségképpen oda vezet, hogy egyes vezetők nemcsak a választott pártszervben sajátítják ki maguknak a vezetést, nemcsak a választott pártszervnek, hanem a párttagoknak a jogait is megsértik, a meggyőzést parancsolgatással helyettesítik, lemondanak a tagság és a pártonkívüli dolgozók erőinek, alkotó kezdeményezésének kibontakozásáról.

Helytelen az a nézet is, hogy a kollektív vezetéssel megszűnik az ügyek intézéséért való személyes felelősség, hiszen mindenki mindenért egyformán felelős. Ez a felfogás végső soron az általános felelőtlenség igazolásához vezethet. A kollektív vezetés nem csökkenti, hanem éppen növeli azoknak a felelősségét, akiket a párt egy-egy konkrét feladat teljesítésével megbíz. A kollektív vezetés azt jelenti, hogy minden vezetőnek és minden párttagnak azon a helyen, ahová a párt állította, teljes tudásával, minden erejével, felelősségteljesen helyt kell állnia, nemcsak a feladatok kijelölésében, hanem végrehajtásában is. Minden párttag felelős a pártért és mindenki elsősorban azért a munkáért felelős, amellyel a párt konkrétan megbízta őt.

A kollektív vezetés nyújtotta lehetőséget pártbizottságainknak jobban ki kell használniuk a káderek nevelésére. Módot kell adniuk arra, hogy a párttagok soraiból minél több új, friss erő kerüljön a vezetésbe, segíteniük, ösztönözniük kell ezek részvételét a vezetés munkájában. Tegyék lehetővé, hogy a különböző üléseken, taggyűléseken minél többen vegyenek részt a vitában, a határozatok meghozatalában. Ez az alapja a határozatok eredményes végrehajtásának, a vezetőség és a párttagok fejlődésének.

Nagy gondot kell fordítani arra, hogy a pártszervek hathatósan ellenőrizzék a kádereket, a funkcionáriusokat, akármilyen magas tisztséget töltsenek is be ezek. A választott testületek ülé-

Digitized by Google

sein nemcsak a feladatokat kell helyesen kijelölni, hanem az illetékes funkcionáriusoknak be is kell számolniuk munkájukról, számot kell adniuk tevékenységükről, a határozatok végrehajtásáról.

A kollektív vezetés nyújtotta lehetőségek nyitva állnak minden pártbizottság számára. A Központi Bizottság nem köti béklyóba a pártbizottságok munkáját, ellenkezőleg, őrködik azon, hogy sehol se torzítsák el a pártélet lenini elveit, s arra neveli a pártszerveket, hogy helyesen éljenek jogaikkal, önállóan és jól teljesítsék feladataikat. Ha pártbizottságainknak sikerül kiküszöbölniük vezetési stílusukból a benne még meglevő formális, bürokratikus elemeket, akkor munkájuk az eddiginél is gyümölcsözőbb lesz. Céljaink helyesek, feladataink világosak, minden attól függ tehát, hogy pártszerveink, pártbizottságaink leninista módon, a párttagság és a tömegek kollektív bölcsességére, erejére és lelkesedésére támaszkodva vezessenek és dolgozzanak.

Digitized by Google

Az erkölcs fejlődéséről

Írta **HUSZÁR TIBOR**

Öröknek tekinthetők-e az erkölcs törvényei? Általános érvényűek-e az erkölcsi követelmények? E kérdések régóta a viták középpontjában állanak. Nem véletlenül. Az erkölcs fejlődésének folytonossága és megszakítottsága összefügg az erkölcs osztályjellegével s e kérdés kétségtelenül az etikai kutatások legérzékenyebb pontja: világnézeti választóvonal. Az SZKP XXII. kongresszusát követő időszakban, ha lehet, még több szó esik e kérdésekről. A kongresszus által elfogadott új program az erkölcs osztályjellegének egyértelmű hangsúlyozásával egyidőben általános emberi normák létezését is hangsúlyozza, amelyek a kommunizmus építőinek erkölcseiben tovább élnek, megőrződnek: „A kommunisták elvetik a kizsákmányolók osztályerkölcsét. A régi világ torz, önző nézeteivel és erkölcseivel a kommunista erkölcsöt, a legigazságosabb és legnemesebb erkölcsöt állítják szembe, amely az egész dolgozó emberiség érdekeit és eszményeit fejezi ki. Az erkölcsiség és igazságosság egyszerű szabályait, amelyek a kizsákmányolók uralmának korszakában eltorzultak, és amelyeket szégyentelenül lábbal tiportak, a kommunizmus mind az egyes egyének, mind a népek közötti kapcsolatok sérthetetlen életelveivé teszi. A kommunista erkölcs magában foglalja a főbb általános emberi erkölcsi szabályokat, amelyeket a néptömegek évezredek alatt a társadalmi elnyomással és az erkölcsi fogyatékosságokkal vívott harcban kialakítottak."[1] Egyesek e megfogalmazásból a korábban klasszikusként elfogadott marxista—leninista álláspont revizíójára következtettek: az általános emberi erkölcsi szabályok elismerését összeegyeztethetetlennek tartják az erkölcs osztályjellegének hangsúlyozásával. Mások — egészen más meggondolásoktól vezettetve — e tételben saját hibás álláspontjuk igazolását vélték felfedezni, mondván: lám az erkölcs örök, változatlan, minden erkölcsi igazság, túl korokon és osztályokon, általános érvényű.

Vizsgáljuk meg ezért részletesebben az erkölcs fejlődésének sa-

1 A kommunizmus építőinek kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1961 461 old.

Digitized by Google

játos dialektikáját: nézzük meg mennyiben jellemzi folytonosság, s mennyiben megszakítottság az erkölcs fejlődését.

*

Induljunk ki az erkölcs általános jellemzéséből.

Az erkölcs hagyományos idealista meghatározása az erkölcs *normatív jellegét* hangsúlyozza. Az erkölcs eszerint viselkedési minta, magatartást meghatározó szabály, kellést megfogalmazó parancs. Az erkölcs e hagyományos meghatározása a legkülönbözőbb irányzatoknál visszatér, s bár a szabályok forrásának, a kellés eredetének és tartalmának értelmezésében ezen irányzatok képviselői sokszor teljesen eltérő elveket vallanak, álláspontjuk abban közös, hogy az erkölcsöt nem *„valóságként"*, hanem *megvalósítandó eszményként*, a valóság szabályozásának eszközeként jellemzik.

E hagyományos állásponttól eltérő az ún. pozitivista irányzatok erkölcs definíciója. A normatív erkölcs — vallják a pozitivisták — üres fikció, légvár; az erkölcs szférája nem illúziókból és ábrándokból szőtt elvont eszményvilág, hanem a társadalom, a maga rideg valóságában: az erkölcsben nem az fejeződik ki, mi a *kellő*, mi a kívánatos; az erkölcs azt jelzi, mi a *való*, mi a realitás.

A marxista etika egyik utat sem követi: mind az erkölcs tradicionális, mind pozitivista meghatározását *egyoldalúnak, merevnek, metafizikusnak* tartja. Az erkölcs társadalmi jelenség. Ezért az erkölcs lényegének megragadása csak a társadalom fogalmának tudományos, materialista értelmezésén alapulhat. A marxista filozófia éppen azzal tette lehetővé az etika kardinális kérdéseinek a megoldását, hogy felfedte és megfogalmazta a társadalom legalapvetőbb mozgástörvényeit, hogy feltérképezte a társadalom szerkezetét, s hogy ennek alapján megadta a társadalom tudományos meghatározását.

Az előbb említett etikák az erkölcsöt vagy mint „normát", vagy mint „valóságot", mint társadalmi tényt jellemzik. A marxista etika a társadalmi viszonyok marxi elméletéből kiindulva, feloldja a „kellő" és a „való" feloldhatatlannak látszó ellentétét: hangsúlyozván az erkölcs szabályozó szerepét, megőrzi az erkölcs normatív jellegét, de az erkölcsi normát a valóságból származtatja: *az erkölcsi követelményekben a társadalmi együttélés sajátos szükségleteinek kifejeződését látja.*

A polgári erkölcs egész követelményrendszere például a tőkés társadalom valóságából következik, annak párlata: benne a tőkés magántulajdonon alapuló társadalom alapvető szerkezeti sajátosságai tükröződnek. A kommunista erkölcs viszont a kollektivitás elvét helyezi előtérbe. Ez az elv a kommunista társadalom strukturális sajátosságait tükrözi. A követelmény és a követelményeket meghatározó elv magyarázata tehát mindkét esetben maga a *való-*

Digitized by Google

ság, amely minden erkölcsi követelmény végső forrása és alapja. Az erkölcsben mindig valóságos társadalmi érdekek — osztálytársadalmakban osztály-*érdekek* — nyernek megfogalmazást. Szemléltetően tükröződik ez az összefüggés a realista irodalomban is. Maxim Gorkij egyik elbeszélésének polgár hőse ezt mondja: „— Az erkölcs nélkülözhetetlen számunkra — ezt nem szabad elfelejteni. És miért nélkülözhetetlen? Mert vigyáz az emberek személyes biztonságára, jogaira és tulajdonára — más szóval az erkölcs őrzi »felebarátunk« érdekeit. Már most ki a mi felebarátunk? Első- és másodsorban mi magunk. Más senki, csak mi magunk. Például, ha az ember felesége kívánatos, szép nő, akkor egyszerűen azt mondja: »Ne kívánd felebarátod feleségét«... — Az erkölcs az érdekképviselet leghatásosabb módja."[2]

A társadalmi valóság és az erkölcsi norma szerves kapcsolatának és eleven kölcsönhatásának van egy másik vonatkozása is: a marxista etika az erkölcsi szabályt nemcsak a valóságból, valóságos társadalmi érdekekből származtatja, de *megvalósulásának útját is nyomon követi.* Az erkölcsi elvek ugyanis csak akkor válnak hatékonnyá, amikor az emberek közötti reális kapcsolatokban öltenek testet, amikor *megvalósulnak:* az ember társadalmi, történelmi gyakorlatának részeivé válnak. Csak annak a normának van eleven hatóereje, amely egyrészt „tudottá" válik, másrészt a valóságos érvényesülés erejével rendelkezik. Ha ugyanis a norma a valóságban nem érvényesül tartósan, akkor fokozatosan erejét veszti: vagy korrigálódik, vagy teljesen eltávolodik a valóságtól. Akik a normát és a valóságot mereven elválasztják egymástól, azok szem elől tévesztik, hogy normatív ereje mindenekelőtt a társadalmi gyakorlatnak van, s hogy ezért a társadalmi valóság az együttélés folyamatában szüntelenül módosítja, alakítja az együttélés normáit.

A norma és a valóság kapcsolata tehát bonyolult, *kétirányú mozgásban* realizálódik, amelynek egyik vonalát sem lehet önkényesen kiszakítani, vagy kizárólagossá tenni. A társadalmi viszonyok által meghatározott érdekek erkölcsi elvek és szabályok formájában tükröződnek, hogy ily módon az emberi cselekvés motívumaivá váljanak, s gyakorlati viszonyokban, az emberek közötti valóságos kapcsolatokban realizálódjanak. Ez a mozgás egyik iránya. A mozgás másik iránya az emberi kapcsolatokban testet öltő valóságos erkölcsi viszonyoktól vezet vissza az erkölcsi normákhoz: ez a folyamat az erkölcsi normák szüntelen korrekciójának a folyamata.

Az elmondottakból következik, hogy az erkölcs fejlődésének sajátos dialektikáját csak akkor értelmezhetjük helyesen, ha kö-

[2] Gorkij: Az igazi kultúra. Szikra 1950. 127. old.

Digitized by Google

vetkezetesen alkalmazzuk a történelmi materializmus módszerét, amely az erkölcsi elveket másodlagos: a társadalmi alapra szervesen ráépülő felépítményi jelenségnek tartja.

*

Az erkölcs fejlődését jellemző folyamatosság és megszakítottság vizsgálata szempontjából nem kevésbé fontos az erkölcsi tudat *szerkezetének* differenciált elemzése is.

Amikor az erkölcsről mint tudatformáról beszélnek, ezen mindenekelőtt pontokba foglalható szabályokat, tilalmakat, jogok és kötelességek kódexszerű összefoglalását értik. A szabály valóban az erkölcsi norma egyik történelmileg kialakult formája. Az erkölcs mint *tudatforma* azonban sokkal átfogóbb és szélesebb fogalom, s ebből fakadóan az erkölcs normatív funkciója sem csak a szabályokon keresztül realizálódik: az erkölcs mint tudatforma magában foglalja az erkölcsi ideált, az etikai kategóriákat, az erkölcsi alapelveket, a különböző megszokásokat és hagyományokat, valamint az erkölcsi tulajdonságok sorát. Az erkölcs ezen összetevő elemei jellegzetesen tudati képződmények. Közvetlenül nincs szabályjellegük: nem fogalmaznak meg tilalmakat, nem tartalmaznak előírásokat, mégis a társadalmi együttélés gyakorlatában normatív funkciót töltenek be: mércéül szolgálnak a cselekedet individuális és társadalmi megítélésében.

Az erkölcs mint társadalmi tudatforma tehát nem egyszerűen különböző előírások és szabályok összege. Az *erkölcsi tudatnak* meghatározott *szerkezete* van, s meghatározott elvek, nézetek, alapelvek, fogalmak, szokások egész rendszerét foglalja magába.

Utaltunk arra, hogy az erkölcs mindenkor a társadalmi együttélés szükségleteit tükrözi. Az osztálytársadalmakban e szükségletek — éppen a társadalmi kapcsolatok leglényegesebb oldalait, vonatkozásait illetően — ellentétesek. Ennek megfelelően a társadalom eddigi története során, az egyes osztályok kialakulásával és fejlődésével párhuzamosan, különböző *erkölcsi rendszerek* alakultak ki. Ilyen értelemben beszélünk *osztályerkölcsről*, például burzsoá vagy proletárerkölcsről.

Minden osztályerkölcsnek a magja az *erkölcsi ideál*. Az erkölcsi ideálban tükröződnek legkoncentráltabban az osztály egyetemes érdekei, általános céljai; az erkölcsi ideál kapcsolódik legközvetlenebbül — a politika és a filozófia áttételével — a gazdasági viszonyok szférájához. Erkölcsi ideálon nem példaképet, nem közvetlen magatartási mintául szolgáló életsorsot, tettet, cselekedetet értünk. Az erkölcsi ideál a mi értelmezésünk szerint *társadalmi eszmény*, amelyből fakadnak és amelyhez kapcsolódnak az adott erkölcsi rendszer legfontosabb alapelvei, követelései. Az erkölcsi ideál az osztály fejlődésének, az osztály objektív helyzetében vég-

Digitized by Google

bemenő változásoknak megfelelően részlegesen módosulhat, leglényegesebb tartalmi jegyei azonban nem változnak.

Minden társadalmi eszményben bennefoglaltatik egy normatív elem: az eszményből meghatározott *követelmények* adódnak. Ebből fakadóan a társadalmi eszmény a *kritérium* szerepét is betölti, és meghatározott értékelő funkciója is van. Ilyen értelemben hangsúlyozta Lenin: „mi azt mondjuk: erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó osztály egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül... A kommunista erkölcs alapja a kommunizmus megszilárdításáért és betetőzéséért folytatott harc."[3]

Az erkölcsi ideál meghatározott erkölcsi alapelvekben tükröződik. Az erkölcsi alapelvek *a leglényegesebb társadalmi viszonyokból, kapcsolatokból fakadó kötelességek:* megfogalmazzák az embernek az osztályával, a hazájával, az emberiséggel szembeni elkötelezettségeit. Az erkölcsi alapelvek az erkölcsi ideál szellemében fogannak. A polgári erkölcs individualisztikus szelleme a polgári erkölcs valamennyi alapelvében tükröződik; a kommunista erkölcs alapelvei — a kollektivizmus, a humanizmus, az internacionalizmus, a szocialista hazafiság — hűen tükrözve az épülő új társadalom objektív szükségleteit, a kommunizmus erkölcsi ideáljának szellemében fogalmazzák újra az ember kötelezettségeit osztályával, hazájával, az emberi közösséggel szemben.

Az erkölcsi alapelvek tehát *az emberek magatartásával szemben megfogalmazott legáltalánosabb követelményeket* mondják ki. Az alepelvek nem meghatározott konkrét esetre vagy szituációra vonatkoznak, nem konkrét tilalmakat vagy parancsokat tartalmaznak, hanem a magatartás általános irányát körvonalazzák. A konkrét normák és szabályok az alapelvekből következnek; meghatározott esetre, ismétlődő, azonos vonásokat tartalmazó helyzetekre vonatkoztatják, „konkretizálják" az erkölcs alapelvét.

Az *etikai kategóriák* sajátos helyet foglalnak el az erkölcsi rendszerekben. Az etikai kategóriák az erkölccsel foglalkozó tudomány, az etika leglényegesebb fogalmai. Az erkölcsi gyakorlatnak ugyanis vannak visszatérő sajátosságai: az etikai kategóriák e sajátosságokat tükrözik. Ugyanakkor normatív elemet is tartalmaznak, maguk is szabályozóivá válnak e kapcsolatoknak.

Melyek a legfontosabb etikai kategóriák? Mint említettük, az etikai kategóriák az erkölcsi viszonyok visszatérő sajátosságait, minden erkölcsi rendszerben jelentkező jellemzőit tükrözik. Ilyen jellemzők például az erkölcsi értékelés konkrét történelmileg érvényben levő kritériumai. Az erkölcsi *jó* és *rossz* kategóriáiban e kritériumok tükröződnek. Erkölcs nincs követelmények, nincs fele-

3 Lenin az ifjúságról. Szikra 1950. 124. old.

Digitized by Google

lősség nélkül. A követelményeket, amelyek az egyén erkölcsi kötelezettségeit fogalmazzák meg, foglalja magában a *kötelesség* kategóriája. A felelősségtudat és felelősségérzet, az egyén erkölcsi önkontrollja a *lelkiismeret* kategóriájában fejeződik ki. Ugyanígy minden erkölcsi rendszerben visszatér az erkölcsi kielégítettség mozzanata, amely a *boldogság* erkölcsi aspektusát képezi, a méltóságtudat, amely a becsület kategóriájával függ össze.

Mi a közös jellemzőjük ezeknek a kategóriáknak? Az, hogy konkrét tartalmat csak az erkölcsi alapelvek adnak nekik, hatékonnyá ezért csak az erkölcsi rendszerek összetevőiként válnak. A kötelesség eleme az erkölcs visszatérő sajátossága, de hogy mikor mit tartanak erkölcsi kötelességnek, az már történelmileg változik, az már az alapelvekből következik; önmagában a kötelesség eszméje erre nem ad magyarázatot. S ez a jellemzés minden kategóriára vonatkozik: az erkölcsi jó és rossz, a becsület, a boldogság önmagukban puszta absztrakciók: élővé, elevenné akkor válnak, amikor meghatározott alapelvekből kiindulva, a jó és a rossz, a becsület vagy a boldogság tartalmára utalunk.

Az erkölcsi rendszerek fentebb vizsgált elemeinek közös jellemzőjük, hogy általánosított formában tükrözik a társadalmi együttélés szükségleteit. Az erkölcsi ideál, az alapelvek, az etikai kategóriák, eszmék, elméletek, elvek, amelyeknek filozófiai alapvetésük van, szoros kapcsolatban állanak a politikával és más tudatformákkal; ideológiai jellegük tehát egyértelmű.

A társadalmi együttélés szükségletei azonban nem mindig eszmék közvetítésével tükröződnek: a társadalmi együttélés gyakorlatában kialakuló beidegződések, szokások, hagyományok is betölthetnek normatív funkciót. Történelmileg az erkölcs első formái a primitív közösségeken belül kialakuló hagyományokból, szokásokból fejlődtek ki. A szokások és hagyományok azonban a fejlődés későbbi magasabb fokain is szabályozó szerepet játszanak, egyik összetevő elemét alkotják a társadalom erkölcsi tudatának. A szokások és hagyományok társadalmi „stereotypiák" — amelyek beleszövődnek a társadalom vagy az őket kitermelő osztály, réteg pszichológiájába, s ezért igen szívósak — a társadalom erkölcsi tudatának legkonzervatívabb oldalát alkotják. Szerepüket nem szabad lebecsülnünk, erejük óriási, Lenin szavaival szólva: sokszor milliók lelkét tartják fogva.

Az osztályok erkölcsi tudata tehát különböző rétegekből szövődik: az eszmék, elméletek összefonódnak különböző szokásokkal és hagyományokkal. Az erkölcsi tudat szerkezete többsíkú: ideológikus és pszichikus elemeket is magában foglal. Ezen elemeknek közös jegyük, hogy a társadalmi együttélés gyakorlatában normaként funkcionálnak, alapjául szolgálnak a tett, a cselekedet erkölcsi megítélésének.

Digitized by Google

Az erkölcs azonban nemcsak a már véghezvitt cselekedetek, a már kialakult kapcsolatok értékelésének eszköze, de az emberi cselekedetek motivációjában is jelentős szerepet játszik. Az erkölcs az egyéni tudatnak is fontos jellemzője. Az erkölcsöt mint társadalmi tudatformát jellemezve az eddigiekben az erkölcs *objektív* összetevőit jellemeztük. Az erkölcsnek azonban — lényegéből fakadóan — *szobjektív* oldala is van. Az erkölcs társadalmi hatékonysága olyan mértékben növekszik, amilyen mértékben az erkölcs *külső* tényezőből a cselekvést meghatározó *belső* indítékká válik. Az individuum erkölcsi tudata, az ember moralitása a személyiség integráns része, amely gondolati, érzelmi, akarati elemeket egyaránt magában foglal. Hogy egy embert erkölcsösnek tételjünk, ahhoz nem elegendő, ha az erkölcsről vallott nézeteit ismerjük. Az is szükséges, hogy e nézetek az egyén meggyőződésévé váljanak, hogy megfelelő „érzelmi töltet"-ük legyen, a kellő állhatatossággal és akaraterővel társuljanak. A kollektivitás nemcsak a közösség fontosságának felismerése. A közösségi emberre a közösségi érzés és mindenekelőtt a közösséget szolgáló tettek a jellemzők.

A moralitás meghatározott *erkölcsi tulajdonságokat* feltételez. Csak ezek birtokában képes az ember irányítani cselekedeteit, lesz úrrá indulatain, győzi le negatív szenvedélyeit. Az erkölcsi tulajdonságok szorosan kapcsolódnak a jellemtulajdonságokhoz, s mindenekelőtt az emberi akarat megnyilvánulásaival függnek össze.

*

Ezek után tegyük fel a kérdést: milyen sajátosságok jellemzik az erkölcs fejlődését? Vizsgáljuk meg: mennyiben szakaszos, s mennyiben folyamatos az erkölcs fejlődése; abszolút vagy relatív érvényűek-e az erkölcs elvei, normái?

A polgári etikában hosszú időn keresztül az etikai abszolutizmus irányzata volt az uralkodó. Az erkölcs abszolutizálása azt jelenti, hogy az erkölcsöt függetlenítik a társadalmi valóságtól, a társadalmi lét valóságos feltételeitől, s teljessé, befejezetté, feltétlenné nyilvánítják. S valóban: az etikai abszolutizmus — amelyet elsősorban a különböző vallásetikák és értéketikák képviseltek — az erkölcsöt a szüntelenül változó valóság örök, változatlan ellenpólusaként ábrázolja. A vallásetikák szerint az erkölcs örök, mert örök és abszolút érvényű isten kinyilvánított akarata, függetlenül attól, hogy a kinyilatkoztatás tényében vagy a természet változatlan rendjében ölt-e testet. Az értéketika is függetleníti az erkölcsöt a lét valóságos feltételeitől: az erkölcsöt az örök és abszolút érvényű értékek világából származtatja. Az erkölcs abszolutizálása a köznapi gondolkodásba is behatolt. Sok-

Digitized by Google

szor a filozófiában teljesen járatlan rétegek is azt az álláspontot vallják, hogy az erkölcs időtlen idők óta — legfeljebb csak váltakozó formákban — azonos követelményeket támaszt az emberrel szemben. A Tízparancsolat évezredekkel ezelőtt fogalmazta meg az emberiség számára az intelmet: »Tiszteld apádat és anyádat!« »Ne lopj!« »Ne ölj!« — s mi a XX. század derekán sem tudunk mást tenni, mint hogy megismételjük ezeket az intelmeket — hangzik a gyakran megfogalmazott érv. Minthogy a XIX. század derekán, a XX. század első évtizedeiben az etikában és a köznapi gondolkodásban ez a szemlélet volt az uralkodó, a marxizmus klasszikusai az erkölcsi fejlődés törvényszerűségeinek kidolgozása során elsősorban az etikai abszolutizmus bírálatával foglalkoztak.

A XX. század derekán megváltozott a kép a polgári etikában. Előtérbe nyomultak és egy sor országban uralkodóvá váltak a relativista áramlatok (így Amerikában a pragmatizmus, Angliában a neo-pozitivizmus, Franciaországban és általában Európában az egzisztencializmus). E változás összefügg a polgári társadalom fejlődésének alapvető folyamataival, a kapitalizmus egyre szélesebben gyűrűző erkölcsi válságával. Mi az etikai relativizmus lényege? A „relatív" szó viszonylagost, egyben nem teljest, részlegest, feltételest jelent. Relatívnak nevezik, ami időleges, változó, átmeneti. Ha az etikai relativizmus csak azt állítaná, hogy az erkölcs körülményektől és feltételektől függően változik, hogy nincsenek örök erkölcsi igazságok, egyetérthetnénk az etikai relativizmus hiveivel. Az erkölcs egész története ugyanis igazolja ezt az állítást. Az etikai relativizmus azonban a viszonylagosságnak egy más, sajátos interpretációját adja. A relativista áramlatokra — minden közöttük fennálló lényeges különbség ellenére — az a jellemző, hogy teljesen az *egyénre,* ennek érzelmeire, ösztönrezdüléseire, hangulatára, ízlésére redukálják az erkölcs szféráját, tagadván az erkölcs társadalmiságát. Az etikai relativizmus nem egyszerűen az örök értékeket tagadja, az etikai relativizmus tagad minden *objektív,* tehát az egyén létén túlmutató, *általános érdeket* kifejező értéket. Sartre, az ateista egzisztencializmus e kétségtelenül legjelentősebb egyénisége például így ír: „... nem létezhetik a priori jó, minthogy elgondolására nincsen végtelen és tökéletes tudat, nincsen sehol megírva, hogy a jó létezik, hogy becsületesnek kell lenni, hogy nem kell hazudni, mivel olyan síkon mozgunk, ahol semmi sincs, csupán emberek... Az értékek fényes birodalmában nincs számunkra sem mentség, sem igazolás. Egyedül vagyunk, könyörtelenül."[4]

Az etikai relativizmus annak következtében, hogy az egyén

[4] Sartre: Egzisztencializmus. Stúdió. 45. old

Digitized by Google

érzületeiben, vágyaiban, ízlésében, hasznában jelöli meg az erkölcs forrását, megszüntet minden mércét, tájékozódási pontot, s éppen azokat az általános érdekeket homályosítja el, amelyek tulajdonképpen az erkölcs létezését indokolják és egyben szükségessé teszik. Az etikai relativizmus az erkölcs szféráját teljesen cseppfolyóssá teszi. Nem azt állítja, hogy az erkölcs a *társadalmi feltételektől függően* változik, ellenkezőleg: *tagadja az erkölcs függését a társadalmi feltételektől.* Az etikai relativizmus — mint láthattuk — az erkölcs objektivitását kérdőjelezi meg, az erkölcs társadalmi funkcióival szemben közömbösít, s ezért — a szerzők szubjektív szándékaitól függetlenül — *az erkölcs lényege ellen irányul.* Napjainkban ezért nem kevéssé időszerű az etikai relativizmus kritikája.

Az erkölcs fejlődésének sajátosságait, a folyamatosság és a szakaszosság bonyolult dialektikáját sem az etikai abszolutizmus, sem az etikai relativizmus nem volt képes megragadni. Korunk e két jellegzetes polgári áramlata látszólag teljesen ellentétes elvekre épül: az egyik irányzat azt állítja, hogy vannak örök erkölcsi értékek, a másik tagadja ezek létezését; az egyik amellett érvel, hogy az erkölcs forrása a transzcendencia, a másik tagad minden transzcendens, tapasztalatfeletti tényezőt. És mégis, e látszólagos antagonisztikus ellentétek ellenére, egy pontban találkoznak: mind az etikai abszolutizmus, mind az etikai relativizmus függetleníti az erkölcsöt a társadalom reális mozgásától, a társadalmi szükségszerűségtől, az érdekek valóságos hierarchiájától. Az etikai abszolutizmus a tiszta erkölcs nevével elvonul a „mennybe", vagy a valóságtól hermetikusan elzárt örök értékek világában keresi az erkölcs forrását; az etikai relativizmus a szubjektumba zárkózik — mindkettő következetesen hátat fordít azonban a *társadalmi valóságnak,* amely az erkölcs minden változásának végső soron forrása és magyarázója.

A marxista etika az erkölcs fejlődésének törvényszerűségeit elemezve — mint arra már utaltunk — az erkölcs társadalmi meghatározottságából indul ki. Az erkölcs lényegéről kialakított kép, ugyanis e kérdés vizsgálatának módszerét is meghatározza. Ha az erkölcs társadalmi tudatforma, ha az erkölcsi viszonyok a társadalmi viszonyok s mindenekelőtt a termelési és tulajdonviszonyok tükröződései, a felépítmény elemei, akkor ebből világosan következik, hogy az erkölcs fejlődése csak a társadalom fejlődéséből vezethető le.

A társadalom fejlődését szakaszosság jellemzi. Az emberiség eddigi története társadalmi formációk története. A társadalomban a termelőerők fejlődésének eredményeképpen mélyreható strukturális változások mennek végre. A társadalmi forradalmak át-

Digitized by Google

alakítják a társadalom egész szerkezetét: átalakulnak a társadalmi viszonyok, elhalnak vagy megsemmisülnek a régi osztályok, új osztályok jönnek létre. A változások eredményeképpen átrétegeződik az egész társadalom, felborul az érdekek „régi hierarchiája" és új érdekek, új szükségletek nyomulnak előtérbe. Átalakulnak a társadalom intézményei is, s az eszmék világában is mélyreható változások mennek végbe. Hazánkban ilyen méretű változásoknak vagyunk napjainkban kortársai és cselekvő részesei.

Az erkölcs története e változásokhoz kapcsolódik. Mindenekelőtt e folyamatok magyarázzák az erkölcs fejlődésének *szakaszosságát.* A társadalmi formációk átalakulásával párhuzamosan, azt nyomon követve ugyanis az erkölcs is mélyreható változásokon megy keresztül. A szocializmus építésének folyamatában a társadalom erkölcsi arculata is átalakul. A régi erkölcsi normák fokozatosan erejüket vesztik, ellentétbe kerülnek a társadalmi fejlődés új követelményeivel, másrészt új követelmények fogalmazódnak meg, melyek fokozatosan válnak köztudottá. A XXII. kongresszus által meghirdetett erkölcsi kodex az új társadalom új erkölcsi rendszerének legfontosabb elveit fogalmazta meg.

A szakaszos fejlődés jellegzetes jegyeit az egyes erkölcsi rendszereken, a történelmileg kialakult és változó osztályerkölcsökön keresztül ragadhatjuk meg. Milyen okok magyarázzák az egymással szembenálló, ellentétes ideálokat, eszményeket hirdető erkölcsi rendszerek kialakulását, s milyen jegyek alapján különböztethetők meg e rendszerek? Utaltunk már arra, hogy az erkölcs fejlődését mindenekelőtt a társadalom gazdasági szerkezetében végbemenő változások determinálják. Az erkölcsi rendszerek elhatárolódása is mindenekelőtt a termelési és tulajdonviszonyokból fakadó antagonizmusokkal magyarázható. A társadalom osztálytagozódása az ellentétes erkölcsi eszmények és elvek kútforrása: az egyes erkölcsi rendszereket *osztálytartalmuk* alapján különböztetjük meg. E tartalmak legkoncentráltabban az erkölcsi rendszerek — az egyes osztályerkölcsök — magját alkotó erkölcsi ideálokban és alapelvekben tükröződnek. Az erkölcsi tudat ezen összetevő elemei fogják fel legérzékenyebben a társadalomban végbemenő változásokat: mindig az új erkölcsi eszmény s az ezen eszményt kifejező erkölcsi alapelvek válnak az új erkölcsi rendszerek kijegecesedési pontjává.

Felvetődhet az a kérdés: miért kell az erkölcs osztályjellegének bizonyítása során az egyes osztályerkölcsök *rendszerjellegét* hangsúlyozni? Két okból is. Egyrészt: mert az osztálytársadalmak erkölcsi viszonyainak egyik *alapvető sajátosságát* fejezik ki, másrészt, mert csak így tudjuk helyesen megragadni és jellemezni a megszakítottság és folytonosság dialektikáját, amely az erkölcs fejlődésének legfőbb sajátossága az osztálytársadalmakban.

Digitized by Google

Minden osztályerkölcsnek számos közös vonása van. Minden osztály megköveteli tagjaitól az osztály ügye iránti hűséget, dicséri a bátrakat, megveti az árulókat, elítéli a hűtlenséget. Minden osztály erkölcsében visszatérnek az etika legfontosabb kategóriái: ha eltérő tartalommal is, de visszatérően találkozunk a becsület, a boldogság, a kötelesség fogalmaival. Ugyancsak minden osztályerkölcs épít az erkölcsi tulajdoságokra: méltányolja az állhatatosságot, a fegyelmezettséget, az erős akaratot. Az egyes osztályerkölcsök tehát mindenekelőtt nem abban különböznek egymástól, hogy új fogalmakat hoznak vagy új etikai kategóriákat vonultatnak fel, hanem abban, hogy más és más az a logikai rend, amelyben az ismert és az új fogalmak az *új tartalomnak* megfelelően elrendeződnek. Az egyes osztályerkölcsök ugyanis más és más „koordináta" szerint csoportosítják az erkölcs fogalmi apparátusát, logikai egésszé ötvözve az erkölcs látszólag önálló, szétszórt elemeit. Ezért tekintünk minden osztályerkölcsre úgy, mint az erkölcsi elvek, fogalmak, normák történelmileg változó rendszerére.

A polgári erkölcsben például az erkölcs minden eleme átitatódik az individializmus szellemével: minden erkölcsi elv és fogalom sajátos individialisztikus hangszerelést kap; proletár, majd később a szocialista erkölcs követelményrendszerében viszont minden fogalom kollektív hangszerelésű. A becsület fogalma természetesen mind a polgári, mind a szocialista erkölcs fogalomrendszerében fontos helyet foglal el. A becsület *tartalma* azonban megváltozik: a becsület fogalma a polgári erkölcsben a magántulajdon sértetlenségéhez, a „tiszta" polgári életformához kötődik; a szocialista erkölcs kiszélesíti a becsület fogalmát, s az új erkölcs logikájának megfelelően — amely természetesen az új társadalom „logikájának" tükröződése — e kategóriának is új tartalmat ad. A becsület elsődleges mércéje nem a tilalmak betartása, hanem a közösség cselekedetekben megnyilvánuló szolgálata. S a példákat szaporíthatnánk: a kötelesség kategóriái, ugyanúgy, mint a humanizmus vagy a hazafiság alapelve, a két erkölcs belső szellemének megfelelően új értelmezést kap, új módon helyezkedik el az erkölcs koordináta-rendszerében: e fogalmak is az individualizmus és a kollektivizmus ellentétének kifejezőivé és hordozóivá válnak.

Minden erkölcsi elv és követelmény kapcsolódik tehát az erkölcsi tudat más elemeihez. Az erkölcsi tudat különböző elemei azonban nem egyforma mértékben válnak az új tartalmak hordozóivá. Minél távolabb esik egy meghatározott elv vagy norma — pontosabban szólva: az adott elv vagy norma által szabályozott viszony — a termelési és tulajdonviszonyoktól, az osztályviszonyoktól, annál perifériku sabb helyet foglal el az adott erkölcsi

Digitized by Google

rendszerben, annál kevésbé módosul tartalma s társadalmi funkciója is. A szemérem elleni vétség erkölcsi elítélése például sokkal kevésbé fejezi ki a polgári vagy a szocialista erkölcs lényegét, mint a magántulajdon szentségét vagy a szocialista tulajdon védelmét megfogalmazó követelmények. De még e látszólag teljesen autonóm követelmény sem függetleníthető teljesen az adott erkölcsi rendszer alapvető elveitől: a kapcsolódási pontok, az érintkezési felületek itt is adottak. A polgári erkölcs logikája szerint például a szemérem elleni vétség elítélése összeegyeztethető a prostitúció legalizálásával és hallgatólagos igazolásával, nem is szólva a feudalizmus erkölcséről, mely „az első éjszaka a hűbéruré" elvét meghirdetve, erkölcsileg és jogilag a legbrutálisabb szeméremsértést is szentesítette.

Tegyük fel most már ezek után a kérdést: miért szükséges az erkölcs fejlődésének jellemzéséhez az erkölcsi rendszer fogalmának körülhatárolása. Azért, mert az erkölcsi fejlődés *megszakítottsága* az osztálytársadalmakban mindenekelőtt az erkölcsi rendszerek váltakozásában és antinómiájában ölt testet. Gyakran találkozhattunk olyan jellemzéssekkel, amelyek az erkölcs osztályjellegét, az erkölcs fejlődésében lezajló minőségi változásokat egy-egy elszigetelt kategória példáján szemléltetik. *Az erkölcs mozgását ilyen vagy olyan módon és mélységben természetesen minden kategória visszatükrözi. A változás lényegét azonban csak akkor tudjuk megragadni, ha a kategóriák, elvek, normák, tulajdonságok egymáshoz kapcsolódását, elrendeződését is nyomon követjük, ha a megváltozott tartalom következtében előálló funkcionális változásokat szem előtt tartjuk.* A társadalom szerkezetében végbemenő változások új erkölcsi eszmény kialakulását eredményezik, ennek megfelelően alakulnak át s rendeződnek el új módon az erkölcs alapelvei, kapnak új tartalmat az etikai kategóriák, módosulnak, cserélnek szerepet, s válnak az új erkölcs kiegészítőivé a konkrét normák, az erkölcsi tulajdonságok.

Az elmondottakból korántsem következik az, hogy az osztálytársadalmakban az erkölcs fejlődéséből teljesen hiányzik a folytonosság mozzanata. Az erkölcsi rendszerek a társadalmi változásoknak megfelelően átalakulnak, de az új rendszerek magukba ötvözik a régi erkölcs bizonyos elemeit. E *folytonosságot* részben bizonyos ismétlődő társadalmi kapcsolatok magyarázzák, részben az egyes erkölcsi rendszerekre jellemző azonos történelmi háttér; szerepük van azonban benne a társadalmi tudat immanens törvényeinek is: a megismerés folytonosságának, az erkölcsi tartalmakat kifejező formák „semlegességének", bizonyos pszichés szerkezetek visszatérő jelentkezésének.

Vizsgáljuk meg közelebbről e mozzanatokat. Hogyan értelmezzük „bizonyos társadalmi kapcsolatok ismétlődését" s meny-

Digitized by Google

nyiben függ össze ez az ismétlődés az erkölcsi fejlődésében megnyilvánuló folytonossággal? Visszatérően utaltunk arra, hogy a társadalmat mint viszonyok, kapcsolatok összességét értelmezzük. A társadalom arculatát a termelési és tulajdonviszonyok és az e viszonyokat visszatükröző ideológiai viszonyok határozzák meg. E viszonyok átalakulásával a társadalom egész szerkezete átalakul: megváltozik a termelési mód, új társadalmi formáció jön létre. A társadalom azonban más típusú viszonyokat és kapcsolatokat is magában foglal: a társadalom rétegződése igen sokrétű, összetett. A társadalmi kapcsolatoknak és rétegződésnek sajátos formája például a nemzedékek kapcsolata. Nyilvánvaló e kapcsolatok folytonossága. Milyen konzekvenciái vannak e ténynek az erkölcs szférájában? A termelési és tulajdonviszonyok átalakulása azt eredményezi, hogy érvényüket vesztik mindazok az elvek, normák, amelyek mondjuk a rabszolgatartók és rabszolgák, vagy a hűbérurak és a jobbágyok viszonyát szabályozták, azok az erkölcsi eszmények, amelyek e társadalmak lényegéből fakadtak. A nemzedékek közötti kapcsolat s e kapcsolat különböző formái azonban minden társadalmi struktúrában visszatérnek: az öregek és a fiatalok, a szülők és a gyermekek közötti kapcsolat erkölcsi szabályozásának szükségessége minden új társadalmi formációban törvényszerűen jelentkezik. Ez a reális társadalmi összefüggés magyarázza azt a tényt, hogy a „Tiszteld apádat és anyádat!" erkölcsi parancs különböző, ellentétes elveket hirdető erkölcsi rendszerek kodexeiben is szerepel.

A „Tiszteld apádat és anyádat!" követelménye természetesen korántsem örök erkölcsi parancs. Az öregek megbecsülése a társadalmi fejlődés legkezdeti fokán ismeretlen volt. Ellenkezőleg: a primitív életviszonyok arra késztették a hordában élő primitív embert, hogy a szenvedéstől való megóvásuk érdekében elpusztítsa az öregeket. E tény igazolására[5] Sutherland és Lippert számos példát hoz fel a görög, római, germán, szláv törzsek történetéből, a magyar Harkányi pedig megemlíti, hogy egyes maláji, ausztráliai és belső-afrikai törzseknél — amelyeknek nem volt elegendő termésfölöslegük — még a XX. század első évtizedeiben is megvolt ez a szokás.[6] Az öregek megóvása csak hosszú évezredeken keresztül tartó evolúció eredményeként válik követelménnyé és gyakorlattá, olyan mértékben, amennyire azt egyrészt a növekvő termésfelesleg lehetségessé teszi, másrészt amilyen mértékben a törzsek felismerik, hogy a vének tapasztalata a törzs legbecsesebb értéke. A szülők iránti tisztelet — az öregek megbecsülésének egyik formája, amely szintén fokozatosan, többévez-

[5] Lippert Kulturgeschichte der Mensheit in ihrem organischen Aufbau I—II. k. Stuttgart.
[6] Harkányi: Babonák ellen. 1907. Budapest.

Digitized by Google

redes praxis eredményeként válik erkölcsi követelménnyé. A szülők tisztelete azért sem lehet örök követelmény, mert a szülő fogalma, mint különálló fogalom, maga is csak a nemzetségi társadalmak fejlődésének magasabb fokán alakul ki.

A folytonosság természetesen nem jelent változatlanságot. Az erkölcsi rendszerek váltakozásának megfelelően változik és alakul e követelmény motívációja is: a szocialista erkölcs például nem azért követeli meg a szülők tiszteletét, hogy „hosszú életűek legyünk a földön". De még ennél is döntőbbek azok a változások, amelyek a családban végbemenő szerkezeti átalakulások következményei. Az idősebb és a fiatalabb nemzedék kapcsolata, a szülők és a gyermekek viszonya soha nem „tisztán" jelentkezik az osztálytársadalmakban: e kapcsolatok mindig alá vannak rendelve a társadalom uralkodó osztályviszonyainak, ez határozza meg őket. Így például a szülők és a gyermekek gyakorlati kapcsolatának alakulását a feudalizmusban és a kapitalizmusban befolyásolja az örökösödés ténye, s az a körülmény, hogy a család termelési, gazdasági egység. Minden változás ellenére azonban — amelynek ténye csak megerősíti azt a következtetésünket, hogy minden erkölcsi követelmény a különböző erkölcsi rendszerekben sajátos hangszerelést kap — kétségtelen, hogy a társadalmi kapcsolatok ismétlődése következtében a szülő és a gyermek kapcsolatának szabályozásában határozott folytonosság figyelhető meg.

Utaltunk arra, hogy a folytonosság másik oka „az ismétlődő történelmi háttér"? E megfogalmazás Engelstől származik. Az Anti-Dühringben írja: „Azonban a fent említett három erkölcsi elméletben [a feudális arisztokrácia, a burzsoázia és a proletáriátus erkölcséről van szó — H. T.] egy és más... közös — nem volna-e ez legalább egy része az egyszersmindenkorra megállapított erkölcsnek? Az említett erkölcsi elméletek ugyanazon történelmi fejlődés három különböző fokát képviselik, tehát közös történelmi hátterük van, és már azért is szükségképpen sok közöset tartalmaznak."[7] Engels példaként a „Ne lopj!" erkölcsi parancsát hozza fel: „Attól a pillanattól kezdve — írja —, amikor az ingóságok magántulajdona kialakult, mindama társadalmakban, ahol ez a magántulajdon érvényben volt, közösnek kell lennie a Ne lopj! erkölcsi parancsolatának."[8]

Kétségtelen, hogy a különböző erkölcsi rendszerekben számos visszatérő követelmény a magántulajdon intézményéből és a magántulajdonon alapuló árutermelés törvényeiből következik. A magántulajdonon alapuló árutermelés és a tőkés társadalom tör-

7 Engels: Anti Dühring. Budapest 1948. 90. old.
8 Engels: Uo.

Digitized by Google

vényei, ha korlátozott formában is, de az átmeneti korszakban is hatnak. Még ennél is hosszabb ideig élnek azok a szokások, amelyeket ezek a viszonyok szültek. Ebből fakadóan a szocialista társadalomban is fennmaradnak bizonyos negatív tulajdonságok s ezeket ellensúlyozó erkölcsi követelmények. Kétségtelen, hogy a korrupció, a protekcionizmus nyomai még széles körben fellelhetők. Találkozhatunk — s tegyük hozzá: egyelőre még az élet legkülönbözőbb területein — a karrierizmus, az elvtelen hajbókolás, a kapzsiság, a gátlástalan önzés tüneteivel is. Az „örök erkölcs" mítoszának egyik alapvető okát egyébként e jelenségben kell keresnünk. A magántulajdon viszonyai közepette ugyanis bizonyos jelenségek annyira „megkötődöttek", hogy sokan az emberi természet megváltozhatatlan gyöngéjének tekintették őket. Innen ered a következtetés: örök és megváltoztathatatlan az emberi természet, tehát örök és változatlan az erkölcs követelményrendszere is.

Ez a megállapítás — bár bizonyos tények látszólag igazolják — megalapozatlan. Számos öröknek vélt emberi tulajdonság már átalakult az új társadalom viszonyai között. Hová lett például az „alacsony osztályokból" származók természetesnek ítélt alázata, szervilizmusa: a görnyedtség, mint „természetes" testtartás? Vannak tulajdonságok, amelyek jobban megkötődöttek, s amelyeket a társadalmi valóság bizonyos elemei ma is erősítenek, ezek kétségtelenül lassabban alakulnak majd át — itt egyébként messzemenően számolnunk kell az emberi tudat konzerváló képességével is —; a társadalmi viszonyok átalakulása, a társadalom céltudatos nevelőmunkája azonban az árutermelés évezredek alatt kialakult „jégpáncélját" az emberi együttélés minden szférájában előbb vagy utóbb megrepedezteti, majd megolvasztja. Ezt az összefüggést villantja fel Engels, amikor azt írja: „Egy oly társadalomban, amelyben a lopás indítóokait kiküszöbölték, amelyben tehát idővel legfeljebb csak elmebetegek lophatnak majd, hogy kikacagják azt az erkölcsprédikálót, aki ünnepélyesen ki akarná hirdeti az örök igazságot: Ne lopj!"[9] Kétségtelen, hogy e fejlődési szint olyan társadalmi modellt feltételez, amelyben megvalósul a termelt javak bősége és valósággá válik a kommunizmus alapelve: mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint részesül a termelt javakból.

A folytonosságnak itt jellemzett elemei a társadalmi valóság különböző folyamataiból, különböző viszonylatrendszerekből adódtak. Van a folytonosságnak még egy konponense, amely a társadalmi fejlődésből fakad. Az erkölcs fejlődésének bizonyos tényei arról tanúskodnak, hogy az erkölcsi fejlődésnek vannak

[9] Engels: Uo.

Digitized by Google

olyan vívmányai, amelyeket minden erkölcsi rendszer magába olvaszt mint az emberi együttélés nélkülözhetetlen, elemi feltételeit. Ezeknek köre az elmúlt évszázadok során szélesedett: számos olyan erkölcsi követelmény, amely régebben illúzórikusnak látszott — nem utolsósorban a proletáriátus osztályharcának eredményeképpen — az emberi együttélés általánosan elismert elemi feltételévé és követelményévé vált. E normákat nevezte Lenin az emberi együttélés elemi normáinak. Ilyen, évezredek hosszú fejlődése során kialakult norma: az emberi élet védelme, a fajtalanság elítélése, a garázdaság megvetése, a nemi erőszak tiltása, s ilyen elemi normává válik például a szocializmus térhódítása következtében a nők egyenjogúsága, a háborús gyújtogatók elítélése, amelyet különböző erkölcsi elveket valló emberek is, mint az emberi együttélés nélkülözhetetlen feltételeit, elemi normáit, a magukénak vallhatnak.

A folytonosság természetesen nem egyszerűen a „semleges" elemek folytonosságát jelenti. A haladó vagy reakciós társadalmi szerepből fakadóan az egyes osztályok viszonyulnak elődeikhez — régebbi korok haladó vagy reakciós osztályaihoz — s áthagyományozzák a politikai-erkölcsi céljaiknak legmegfelelőbb erkölcsi elveket. A szocialista erkölcs így például megőrzi minden korábbi osztály haladó erkölcsi hagyományait; a szocialista hazafiság és humanizmus ilyen értelemben az elmúlt korok patriótizmusának és humanizmusának minden haladó elemét magába olvasztja. A szocialista hazafiság és a humanizmus tartalmát természetesen alapvetően nem ezek a hagyományok, hanem a szocialista társadalmi viszonyok határozzák meg. Ugyanígy a reakciós elvek folytonossága is kimutatható. Korántsem véletlen például, hogy minden dekadens osztály visszanyúlt az ókori relativisták hagyományaihoz, felújítván az etikai relativizmus már túlhaladottnak vélt tradícióit.

Az erkölcs fejlődésében nyomon követhető folytonosságnak azonban nemcsak közvetlen társadalmi okai vannak: e folytonosság részben az emberi megismerés sajátosságaival magyarázható. „Abban persze senki sem kételkedik — írta Engels —, hogy emellett az erkölcs is, az emberi ismeretek minden egyéb ága is, nagyjában előbbrehaladt." [10]

Az erkölcsi szféra megismerésének eredményei öltenek testet az etika kategóriáiban. E kategóriák — mint erre már utaltunk — az erkölcsi viszonyoknak — pontosabban az emberek közötti kapcsolatok erkölcsi aspektusának — legjellemzőbb sajátosságait tükrözik. E viszonyok tartalma természetesen történelmileg változó, de e változó tartalom mindig meghatározott formákban fejeződik ki. Változhatott és változott is az elmúlt századok során

10 Engels: Uo. 91. old.

Digitized by Google

az emberek erkölcsi kötelezettsége: mégis a „kötelesség"-nek már Aristoteles óta használt fogalmával fogjuk kifejezni ezt. S ugyanezt minden lényegesebb etikai kategóriákról, erkölcsi fogalomról elmondhatjuk. Kétségtelenül fennáll tehát a formák bizonyos folytonossága, s ebből sokan — megtévesztő módon — a tartalom folytonosságára, az erkölcs örök voltára és változatlanságára következtettek. Az erkölcs fejlődésének e sajátosságát a tudati viszonyok egy jellemző törvényszerűsége magyarázza: az új tartalmak, a társadalmi létben végbemenő változások a már meglévő, az adott tudatformában korábban kialakult fogalmak segítségével manifesztálódnak először.

A tartalom és a forma dialektikája természetesen az erkölcsi tartalmak s az ezeket kifejező fogalmak és kategóriák viszonyában is jelentkezik. Ennek megfelelően egyes kategóriák értelmezése az új tartalmaknak megfelelően módosulhat — gondoljunk a lelkiismeret vallási és szocialista interpretációjára —, s új kategóriák és fogalmak is létrejönnek. Így például a szocialista erkölcsben a szükséglet fogalma — a szükségletek megváltozott társadalmi funkciójából fakadóan — biológiai, pszichológiai, közgazdasági vonatkozásait megtartva, etikai kategóriává válik; a hűbéri arisztokrácia vagy a burzsoázia erkölcsében a szükségletnek nem volt, és a társadalmi struktúrájából adódóan nem is lehetett ilyen szerepe. Kétségtelen azonban, hogy az erkölcs szférájában megnyilvánuló folytonosság egyik jellemzője az erkölcsi tartalmakat kifejező formák viszonylagos állandósága.

Szembeötlő a folytonosság az erkölcsi tartalmakat hordozó pszichés mechanizmusoknál is. Változott az erkölcs tartalma, de az erkölcsi tudat pszichológiai jellemzése során, ma ugyanúgy, mint néhány évszázaddal ezelőtt — amióta csak a moralitás, egy hosszú történelmi fejlődés erdményeképpen, ki nem alakult —, erkölcsi fogalmakról, erkölcsi érzelmekről, az erkölcs akarati és jellemi komponenseiről beszélünk. Bizonyítottuk, hogy a polgári és a szocialista erkölcs sokszor — s éppen az emberi kapcsolatok lényegét illetően — ellentétes követelményeket támaszt. De mindkét követelményrendszer az emberi agy tevékenységét jellemző azonos mechanizmusok: magasabbrendű pozitív gátlásfolyamatok működése nyomán realizálódik. Más és más jelenség kelthet szégyent vagy felháborodást egy polgári és egy szocialista erkölcsöt magáénak valló emberben: a szégyen és a felháborodás fiziológiai jellemzői azonban azonosak lesznek.

•

Az erkölcs fejlődésében megnyilvánuló szakaszosság és folyamatosság — mint láthattuk — rendkívül árnyalt, differenciált elemzést követel. Ezt annál is indokoltabb hangsúlyoznunk,

Digitized by Google

mert egyes marxista szerzők az erkölcs fejlődését jellemezve egyoldalúan a megszakítottság mozzanatát állították előtérbe. A megszakítottság kétségtelenül domináns mozzana az osztálytársadalmakban az erkölcs fejlődésének. Ezért állítottuk mi is előtérbe az erkölcsi rendszerek, az egyes osztályerkölcsök jellemzését. De a megszakítottság már az osztálytársadalmakban sem kizárólagos jellemző sajátja az erkölcs fejlődésének.

A kommunizmusban az erkölcs fejlődésének minőségileg új feltételei jönnek létre. Az erkölcs itt sem lesz statikus, a társadalmi viszonyok meghatározó szerepe a kommunizmusban is érvényesülni fog. Megszűnik azonban az erkölcs osztályjellege, s ennek megfelelően megszűnnek a társadalmat megosztó — pontosabban: a társadalmi megosztottságot visszatükröző — erkölcsi antinómiák. E társadalom a szocializmus gyakorlatában alapozódik meg, napjaink valóságában realizálódik: a szocialista erkölcsben testesülnek meg azok a tendenciák, amelyek egy egyetemes emberi erkölcs irányába mutatnak. E tendencia a maga totalitásában azonban csak az érett kommunizmusban teljesedik ki: „az osztályellentéteken és a rájuk visszaemlékezésen felül álló, valóban emberi erkölcs a társadalomnak csak egy olyan fejlődési fokán lesz lehetséges, amely az osztályellentéteket nemcsak kiküszöbölte, hanem az élet gyakorlatában el is felejtette."[11] Azok a pozitív folyamatok, amelyek a nemzetközi kommunista mozgalomban az SZKP XX. kongresszusának kisugárzása következtében az elmúlt évtizedben felerősödtek, kedvezően segítik elő az emberiség erkölcsi fejlődése szempontjából valóban nagyszerű távlat realizálását. Akik kizárólag és egyoldalúan csak az emberiséget megosztó osztályerkölcsről beszéltek, azok — akarva, akartlan — arról is elfeledkeztek, hogy a kommunizmus végső célja minden osztályerkölcs meghaladása, egy egyetemes, az egész emberiséget átfogó erkölcsi rend megteremtése. Ugyanakkor világos, hogy e távlat tetté érlelésének történelmileg egyetlen lehetséges útja van: az osztályharc.

11 Engels: Uo. 91. old.

Digitized by Google

SZEMLE

A műszaki szakemberek munkájának hatékonyságáról

A Budapesti Pártbizottság kezdeményezésére és szervezésében a közelmúltban széles körű vizsgálat folyt egy sor kohó- és gépipari vállalatnál. A vizsgálat tudományos alapossággal kívánta felmérni és elemezni, hogyan hasznosítjuk a rendelkezésünkre álló szakemberek, s mindenekelőtt a műszakiak munkáját. Az ipari termelés folyamatában ugyanis (a fejlesztéstől és kutatástól a késztermék átadásáig) döntő szerepet játszik a műszaki apparátus munkája. Műszakiak végzik a gyártmány- és gyártásfejlesztést, a gyártmány- és gyártástervezést, a gyártási folyamat megtervezését, irányítását és ellenőrzését. Ezeknek a munkáknak a minősége közelről érinti az egész kivitelezést.

A tudományos munkaszervezés a közvetlen termelés területén immár több évtizedes múltra tekint vissza. A szellemi munkával azonban, különösen pedig a kvalifikált szellemi munkával eddig csak keveset foglalkoztak. Pedig fontos dolog ez, mert nemcsak a fizikai, hanem a szellemi munka területén is van lehetőség a veszteségforrások felkutatására, a szellemi kapacitások jobb kihasználására, és ezzel a tervező, irányító, ellenőrző apparátus munkájának hatékonyabbá tételére. Annál inkább szükséges ez, mert a bonyolult munkát végzők számának növekedése a modern technikai fejlődés szükségszerű velejárója.

A Budapesti Pártbizottság által kezdeményezett vizsgálat kiterjedt a műszaki állomány összetételére, a műszaki munka tartalmára és formáira, a műszaki munka színvonalát befolyásoló tényezőkre.[1] A következőkben — a teljesség igénye nélkül — összefoglaljuk a vizsgálat főbb eredményeit és következtetéseket vonunk le belőlük.

A műszaki állomány képzettsége[2]

A kohó- és gépipari vállalatok műszaki állománya az iskolai végzettséget tekintve a következőképpen oszlik meg:

Műszaki egyetem, főiskola	16,7%
Műszaki technikum, szaktechnikum	37,3%
Közgazdasági Egyetem	0,9%
Közgazdasági technikum	1,9%
Egyéb és alacsonyabb végzettségű	43,2%

[1] A vizsgálatnál felhasználták azt a módszert, amelyet a vegyiparban alkalmaztak először. (Balassa J.: A mérnöki munka hatékonyságának elemzése a vegyiparban. — Ipargazdaság, 1962., 4. sz.) A Budapesti Pártbizottság után a Fejér megyei Pártbizottság is végzett hasonló felmérést. Jelenleg a textilipar folyik ilyen munka.

[2] 1962. évi adatok. A megállapítások a közöltnél részletesebb elemzésekből származnak.

Digitized by Google

Hat-hét évvel ezelőtt még a műszaki állomány kétharmad részének nem volt meg a kellő képesítése. Ma ez az arány megfordult. A mérnökök és technikusok ma a műszaki létszámnak 54 százalékát, közgazdászokkal együtt pedig 57 százalékát teszik ki. A fennmaradó 43 százalék pedig csak részben végez olyan munkát, amelyhez műszaki iskolai képzettség kellene. Egy sor munkaterületen ugyanis (rajzolóknál, egyes műszaki nyilvántartást végzőknél, műszaki segéderőknél stb.) elegendő a megfelelő szaktanfolyam is. Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor megalapozottan állíthatjuk, hogy ma *a műszaki állomány kétharmad részének megvan az előírt és szükséges iskolai végzettsége*. Ez nemcsak a legutóbbi években megtett nagy előrehaladásról tanúskodik, hanem arról is, hogy még sok a tennivaló ahhoz, hogy az *egész* műszaki állomány elérje az előírt műszaki képzettséget. Másrészt ez az adat is aláhúzza annak a fontosságát, hogy jól, hatékonyan hasznosítsuk a szükségesnél csak kisebb mértékben rendelkezésünkre álló kvalifikált műszaki munkaerőt.

A képzettség szerinti megoszlás nagyon eltérő a vállalatok különböző szerveiben és munkaköri csoportjaiban. Feltétlenül örvendetes, hogy a legtöbb mérnököt a kontsruktőrök között, a legtöbb technikust a technológusok között és a legtöbb közgazdászt a terv-apparátusban találjuk. Az elmaradás a művezetői és diszpécseri apparátusban a legnagyobb. Itt csaknem 70 százalék a nem megfelelő végzettségűek aránya. A művezetőknél olyan sok a pótolni való, hogy — bár a fejlődés üteme éppen itt a leggyorsabb — előreláthatólag itt fogjuk legkésőbb elérni a kívánatos képzettségi színvonalat. A technikai fejlődés mai fokán a termelés közvetlen irányítása is megkövetel bizonyos elméleti felkészültséget. Az utánpótlást elsősorban a technikumot végzett szakmunkások köréből kellene biztosítani. (Erre van is lehetőség, mert a munkásállományban foglalkoztatott technikusokból és a felső évfolyamokon tanuló technikumi hallgatókból fedezhető a hiány.)

A diszpécsereknél más a helyzet. Jelenleg a diszpécserek zöme operatív sürgetési feladatokat végez. Ők hárítják el a munkaszervezés hiányosságait, az anyag- és szerszámellátás akadályait, igyekeznek áthidalni a belső kooperáció és szállítás nehézségeit. Ez a munka nem igen igényel közép- vagy felsőfokú műszaki képesítést. A problémát itt elsősorban a *tudományos színvonalú termelés-előkészítés*, a gyártási folyamatok helyes megtervezése oldaná meg. Ez egyben a termelést is ütemesebbé tenné. A termelés jobb, színvonalasabb előkészítésének fontosságát alig lehet eléggé hangsúlyozni.

A műszaki apparátusok létszám-aránya

A műszaki állomány jelenleg apparátusonként a következőképpen oszlik meg:

Vállalat-, gyáregység-, üzemvezetési apparátus	6,3%	TMK	3,8%
Konstruktőri apparátus	15,5%	Művezetői apparátus	15,5%
Technológusi apparátus	22,9%	Munkaügyi apparátus	3,9%
Diszpécseri apparátus	7,2%	Terv-apparátus	2,1%
MEO	7,0%	Egyéb apparátus	15,8%

Digitized by Google

Hogy a műszakiak létszáma apparátusonként hogyan oszlik meg, az sok tényezőtől függ: az egyes vállalatok profiljától, a kooperációtól, a fejlesztési feladatoktól, a vállalat műszaki felkészültségétől, a termelés tömegszerűségétől stb. Több vállalat összehasonlítása azonban lehetővé tette, hogy bizonyos összefüggést találjunk a technológusi, illetve a művezetői apparátus aránya és a műszaki színvonal között. Eszerint: ha van részletes gyártási dokumentáció, akkor kevesebb művezetőre van szükség. A műszeriparban például, ahol szabatos technológiai előírásokkal dolgoznak, viszonylag sok a technológus és kevés a művezető. Ezzel szemben a kohászatban kisebb a technológusok létszáma és lényegesen nagyobb a művezetőké. A kohászatban ugyanis még szélesen el van terjedve a mesterek emlékezetére és szakmai tapasztalatára épülő gyártás-irányítás. De ugyanazon az iparágon belül is hasonló a helyzet. A vizsgálat tapasztalatai azt mutatják, hogy *a gyártás műszaki előkészítésének javításával emelkedik a műszaki színvonal.* Igaz, hogy ebben az esetben több technológusra van szükség, de ez a megnövekedett szakember-igény a műszaki létszámon belül is megtérül, mert egyidejűleg csökkenthető a művezetők száma.

Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha összevont műszaki apparátusokra vonatkoztatjuk, mégpedig a műszaki előkészítéssel, illetve az irányítással és ellenőrzéssel foglalkozókra. (Az ide nem sorolhatókat figyelmen kívül hagyjuk.) A műszaki előkészítés létszámemelése ennél nagyobb arányú létszámcsökkentést tesz lehetővé az irányításban és ellenőrzésben.

A különböző műszaki tevékenységi területek létszám-arányainak összehasonlítását [a) a termelési folyamat tervezése és az operatív sürgetés létszámáét; b) a fejlettebb technológiai tervezés és a közvetlen gyártás-irányítás létszámáét; c) az alaposabb műszaki előkészítési és a kisebb irányítási-ellenőrzési létszámét] egyáltalán nem létszám-megtakarítási szempontból vetettük fel. Hiszen *iparunknak a jelenleginél több szakemberre van szüksége.* Az összehasonlítás mindenekelőtt arra irányul, hogy hozzásegítsen a *meglevő* műszaki szakembergárda jobb felhasználásához, a műszaki állományok helyesebb létszám arányainak a kialakításához és így a műszaki fejlesztés meggyorsításához. A létszám növelése elsősorban a konstrukciós, a technológiai és a termelésszervező — általában a műszaki fejlesztést és előkészítést végző — apparátusokban látszik szükségesnek, illetve úgy véljük, hogy sokhelyütt az operatív irányító-ellenőrző területekről kellene átcsoportosítani az erőket.

Mindenkit képzettsége szerint!

A mérnökhiány enyhítésének figyelemreméltó tartaléka: a mérnököknek a technikusi munkák alól való tehermentesítése. A magyar iparban a háború előtt a mérnökök és a technikusok létszám-aránya 1:1 volt. A felszabadulás után gyorsabban nőtt a technikusok száma, mint a mérnököké. Jelenleg a KGM területén egy mérnökre 2,2 technikus jut. A fejlett ipari országokban

Digitized by Google

ez az arány 1:2,5—1:3. A tapasztalatok szerint egy mérnök — a munkaterület sajátosságaitól függően — három, négy, vagy öt technikus munkáját is irányíthatja. Minthogy technikust rövidebb idő alatt lehet kiképezni, mint mérnököt, a meglevő arányt viszonylag gyorsan javíthatnánk, és ily módon mérnöki kapacitást szabadíthatnánk fel.

Különösen alacsony az arányszám a konstruktőri (1:1,3), a technológusi (1:2,5) és a műszaki ellenőrzési (1:1,9) apparátusban. Ezeken a területeken a mérnököket nagymértékben lehetne tehermentesíteni akkor, ha a munkát úgy szerveznék meg, hogy a mérnök valóban irányítson, a részletek kidolgozását pedig technikusok végezzék. Ehhez a műszaki munkafolyamatok ellenőrzése és a munkakapcsolatok körültekintő átgondolása szükséges. De érdemes megtenni ezt, mert így mind a mérnökök, mind a technikusok képesítésüknek megfelelőbb, eredményesebb munkát végezhetnek.

Vizsgáljuk meg tüzetesebben, hogy a műszaki állomány menynyiben végez iskolai végzettségének, a szakmai felkészültségének megfelelő munkát, munkakörének kialakítása összhangban van-e szakképzettségével, s milyen a munkaidő kihasználása.[3]

A munkanap-felvétel adatai szerint az elvégzett műszaki munkák az alábbi képzettséget igényelték:

Felsőfokú képzettséget igényelt a munkák	26,4%-a
Középfokú képzettséget igényelt a munkák	50,1%-a
Alacsonyabb képzettséget igényelt a munkák	23,5%-a

A vizsgálat tapasztalatai szerint a kohó- és gépiparban (de valószínűleg másutt is) a szakemberek jelentős arányban végeznek alacsonyabb felkészültséggel is ellátható munkát. A felvétel adatai szerint a mérnökök munkaidejüknek átlag 55—65 százalékát, a technikusok 70—80 százalékát, az okleveles közgazdászok pedig csak 40—50 százalékát fordítják a képzettségüket igénylő munkára.

A munkaidő megoszlása a munkák tartalma szerint

Hogy mélyebb következtetéseket vonhassunk le, ahhoz tartalmuk szerint is meg kell vizsgálni a munkák megoszlását. A munkák tartalma egészében így oszlott meg:

Folyó termelés, rutinmunkák	48,1%
Műszaki fejlesztés, távlati munkák	24,8%
Munkaügyi, személyzeti kérdések	1,6%
Adminisztráció	5,9%
Társadalmi munka	2,9%
Közlekedés	3,8%
Egyéb munka	3,7%
Improduktív kiesés	3,1%
Pihenés, szünet	6,1%

[3] A vizsgálat munkanap-felvétel alapján történt. A részvevők a kijelölt időszakban pontosan regisztrálták végzett munkájukat. Az értékelést előre meghatározott csoportosítás szerint végeztük. A megfigyelésben mérnökök, technikusok és okleveles közgazdászok vettek részt, egyéb vagy alacsonyabb képzettségűek nem.

Digitized by Google

Természetesen a munkaidő nem minden vállalatban oszlik meg így; a megoszlás a vállalat termelési sajátosságaitól függően jelentős eltéréseket mutat. Ez az átlagos megoszlás is lehetővé teszi azonban, hogy a fő tendenciákat megragadjuk. A munkák tartalma szerinti vizsgálatot műszaki apparátusonként és képzettség szerinti bontásban is elvégeztük, ennek részletes adatait azonban itt nem ismertetjük, csak a belőlük levont főbb következtetéseket.

Azt tapasztaltuk, hogy a mérnökök túl sok időt, munkaidejüknek átlag több mint 40 százalékát fordítják a folyó termelésre és a rutin-munkákra. Ugyanakkor munkaidejüknek hozzávetőleg csak egyharmadát fordítják műszaki fejlesztésre és távlati feladatokra. A műszaki fejlesztés meggyorsítása és a mérnöki munka hatékonyságának növelése céljából kívánatos lenne, hogy megváltozzék ez az arány, csökkenjen a folyó termelésre és a rutinmunkákra, és növekedjék a műszaki fejlesztési munkákra fordított idő. Minthogy elsősorban és a legnagyobb mértékben a műszaki fejlesztési munkák igényelnek felsőfokú végzettséget, célszerű lenne erre összpontosítani a meglevő erőket.

Különösen keveseljük azt az időt, amelyet a vállalat- és gyáregység-vezetői apparátus fordít a műszaki fejlesztésre. A konstruktőröknél és technológusoknál pedig még céltudatosabban kell ebbe az irányba terelni a munkát.

A mérnökök által végzett, de mérnöki képzettséget nem kívánó feladatokat, vagy legalábbis ezeknek egy részét a technikusokra kell bízni; ugyanakkor a technikusok is tehermentesíthetők olyan munkák alól, amelyekhez az övéknél alacsonyabb fokú képesítés is elegendő. Ma munkaidejüknek több mint egyötöd részét ilyen munkák veszik el.

Munkaügyi és személyzeti kérdésekre a teljes munkaidőnek átlag 1,6 százaléka jut. Ez nem sok. A műszakiak tekintélyes része vezető poszton áll, szükséges is tehát, hogy ennyit foglalkozzanak ezekkel a kérdésekkel. A művezetők azonban ennél jóval kevesebbet, idejüknek még egy százalékát sem fordítják munkaügyi és személyzeti munkára. Ez azt jelenti, hogy ezekben a kérdésekben még mindig nem támaszkodunk eléggé a termelés közvetlen parancsnoki karára.

A mérnökök munkaidejének több mint 4 százaléka, a technikusok idejének 6,5 százaléka telik el adminisztrációval. Az adminisztrációnak lényegesen nagyobb hányada a folyó termeléssel kapcsolatos, és csak kisebb része a műszaki fejlesztéssel. Más munkákhoz képest az adminisztrációs munkák között van a legtöbb olyan feladat, amelyet alacsonyabb képesítésű munkaerő is elvégezhet.

Ma még kevés közgazdász dolgozik műszaki területen. Pedig egyre nő az az igény, hogy a közgazdászok fokozottabban vegyenek részt a gazdasági szervező és elemző munkában. Ezért különösen ellentmondásos az a jelenség, hogy a meglevő létszámot sem elég hatásosan használják fel. Általánosan jellemző, hogy legkevésbé a közgazdászokat foglalkoztatják képességeik szerint, illetve nekik adják a legkevesebb adminisztratív segítséget. Jó szervezéssel jelentős mértékben lehetne növelni munkájuk hatékonyságát.

Digitized by Google

A munkaidőnek majdnem 3 százaléka jut társadalmi munkára. Ez önmagában nem sok. De ha azt is figyelembe vesszük, hogy a dolgozók többsége — mintegy kétharmada — egyáltalán nem végez társadalmi munkát, akkor más a kép: az érintettek munkaidejének ugyanis 9—10 százaléka megy el társadalmi munkára. Ezen az egyenlőtlen megterhelésen a társadalmi megbízatások szélesítésével lehetne változtatni. Helytelen az is, hogy a társadalmi megbízatások csak kevéssé építenek a szakképzettségre (a mérnököknél mintegy 25 százalékban, a technikusoknál harmadrészben). Ha a pártszervezetek szem előtt tartják ezt, és a műszakiakat szakképzettségüknek megfelelőbb feladatokkal bízzák meg, akkor a társadalmi munka is eredményesebben fogja szolgálni a műszaki fejlesztést.

Az egyes vállalatok összehasonlítása azt mutatja, hogy a tartalékok feltárásában sok függ a belső munkaszervezéstől. Ahol jobban igénybe veszik a mérnökök szakképzettségét, ott a technikusok is több szakmájukba vágó munkát végeznek, sőt az egész apparátus kevésbé van munkakörén kívüli feladatokkal megterhelve. Ahol nagy súllyal kezelik a műszaki fejlesztést, ott a mérnöki képzettséget is jobban felhasználják. Önmagában viszont a szakembereknek az átlagosnál magasabb képzettsége sem feltétlenül párosul magasabb szintű munkával, ha keresztezi ezt a képzettség ésszerűtlen, rossz kihasználása. Az alapvető feladat tehát: a munka helyes megszervezése. Ennek során a technikusi munkák alól mentesülő mérnökök pótlására technikusok kellenek, a technikusok és mérnökök által végzett, de alacsonyabb képesítést kívánó munkák elvégzésére pedig a szükséges műszaki érzékkel bíró adminisztratív munkaerők. Természetesen minden olyan szakemberre, aki bizonyos munkák alól mentesül, a jelenleginél nagyobb követelmények hárulnak, mert pusztán létszámátcsoportosítással nem lehet emelni a műszaki munka hatékonyságát.

A műszakiak munkáját befolyásoló tényezőkről

Talán nem érdektelen, ha — az elemzés igénye nélkül — megemlítjük, hogyan vélekednek a megkérdezettek a műszaki fejlesztést befolyásoló objektív és szubjektív körülmények némelyikéről.

A munkanap-felvételben résztvevő műszakiak többsége nem tartja kielégítőnek az adminisztratív személyzettel való ellátást és a technikusok számát. A műszakiaknak csak kis része nyilatkozott az ügyviteli gépekről. (Akik állást foglaltak, azok nem tartják kielégítőnek pl. a számológép-ellátást.) Ebből talán mindenekelőtt arra következtethetünk, hogy a műszakiak többsége nem ismeri eléggé a számítási és tervezési valamint az ügyviteli munkák gépesítésének lehetőségeit.

A vezetés munkastílusának kérdésében a megkérdezetteknek csaknem 90 százaléka helyesnek tartja a közösségre való támaszkodást. Egyben azt is hangsúlyozzák, hogy a közösségre támaszkodó vezetési munkastílus nem nélkülözheti a megalapozott szaktudáson alapuló tekintélyt. Ez azt

Digitized by Google

mutatja, hogy a műszaki értelmiség egészséges felfogást vall a vezetésről. A jelenlegi munkastílust csak kb. 65 százalékuk tartja közösségre támaszkodónak. Örvendetes, hogy a műszakiak többsége megbeszéli a műszaki problémákat munkatársaival és közvetlen felettesével; kevesen vannak azonban azok, akik közvetlenül az igazgatóval, vagy főmérnökkel beszélik meg elgondolásaikat. Ha a vezetők többet foglalkoznának a műszaki fejlesztés kérdéseivel, akkor ez gyakoribb lenne. A megkérdezettekben tehát él az igény, hogy növekedjék a vezetési módszerek demokratizmusa, elsősorban nem a forma, hanem a tartalom tekintetében, vagyis abban, hogy a vezetés hozza felszínre az apparátusnak a fejlesztés és a termelés kérdéseire vonatkozó véleményét és fokozottabban használja fel javaslataikat.

A műszakiak egy része maga veti fel a munkafegyelem kérdését. Nemcsak a munkakezdés és a munkavégzés pontosságáról, hanem ennél sokkal többről beszélnek. Hangsúlyozzák, hogy a szellemi munka selejtjét is számon kell kérni, s meg kell szigorítani a feladatok kiadásának és végrehajtásának ellenőrzését.

Általában meglehetősen negatívan vélekednek anyagi érdekeltségi rendszerünknek a műszaki fejlesztést ösztönző hatásáról. A műszakiak 40 százaléka nem tartja megfelelőnek az ösztönzés jelenlegi rendszerét. Rossznak tartják a helyzetet az újítások és a találmányok vonatkozásában is. Valamivel kedvezőbben vélekednek az új elgondolások körüli légkörről.

A műszakiaknak nagy hányada vesz részt rendszeres állami továbbképzésben, de viszonylag kevesen beszélnek és tanulnak idegen nyelveket. A külföldi folyóiratokat a megkérdezett műszakiaknak alig több mint 30 százaléka tanulmányozza, holott erre majdnem mindnyájuknak lehetősége van. A nyelvismeret hiányosságai a külföldi tapasztalatcserék hatékonyságát is rontják, pedig a külföldi technikai újdonságok megismerése, átvétele és bevezetése fontos része a műszaki fejlesztésnek. Sok műszakinak a véleménye szerint jól tájékozott mérnök- és technikus-gárda kialakításához bel- és külföldön egyaránt nagyobb mozgási lehetőségre lenne szükség. A jól átgondolt és lebonyolított tapasztalatcserék gyümölcsöző befektetések a népgazdaság számára. Eléggé általános az a vélemény is, hogy javítani kell a műszaki propagandát és tájékoztatást.

•

Az itt szóvá tett problémák és jelenségek, természetesen, nem egyaránt jellemzik az egyes megvizsgált vállalatokat, sőt igen nagy eltérések vannak. A fő jellemzőket, fő tendenciákat bő tényanyagra támaszkodva, mégis egyértelműen meg lehetett állapítani, s ezek a vizsgált vállalatok nagy részére, többé-kevésbé az egész iparágra, sőt más iparágakra is érvényesek. Ilyen például — hogy csak a legfontosabbakat említsük —, az a megállapítás, hogy a munkaszervezéssel a szellemi munkák területén is tudományosan kell foglalkozni, a vállalatvezetésnek elemeznie kell a műszaki apparátus munkáját; a szakemberek sokhelyütt és jelentős arányban végeznek a képzettségüknél alacsonyabb szintű munkát, következésképpen úgy kell

Digitized by Google

átszervezni a munkát, hogy ki-ki képzettségéhez illő feladatokat lásson el; a műszaki állomány létszámát elsősorban a fejlesztési apparátusokban, a konstrukcióban és technológiában kell növelni, s egyáltalán az egész műszaki apparátus vonatkozásában a közvetlen termelés-irányítási munkákkal szemben a fejlesztési feladatok javára kell eltolódniuk a munkák arányainak; javítani kell a termelés műszaki előkészítését és egyidejűleg csökkenteni az operatív munkák arányát, növelve ezek hatékonyságát; javítani kell a szakemberek segéderővel való ellátását.

Tudjuk, hogy ezeknek a lehetőségeknek a megvalósítása önmagában még nem biztosítja a műszaki fejlődés lehetséges és szükséges ütemét. Hiszen a műszaki fejlődés alakulásában döntő szerepet játszanak a kellő időben és helyen, magas műszaki szinten eszközölt beruházások, a nemzetközi munkamegosztás lehetőségeivel összehangolt, helyes iparfejlesztési politika, az új, korszerű gyártmányok gyors bevezetése, a korszerűtlenek kiselejtezése, a termelés nagyarányú szakosítása, illetve szakosított koncentrálása, a műszaki fejlesztés ösztönzésének javítása stb. A műszaki szakemberek munkájának hatékonyabbá tétele tehát csak egyik, de le nem becsülhető eszköze, tartaléka a műszaki fejlesztés meggyorsításának.

Bozsó László
Naszódi György

Digitized by Google

KONZULTÁCIÓ

Az egzisztencializmusról

Sajtónk, amikor egyes irodalmi alkotások mondanivalóját jellemzi, vagy bizonyos hangulatokat és magatartás-formákat megbírál, nemegyszer hivatkozik az egzisztencialista filozófiára. Egyrészt azért, mert ez a hivatkozás nem is mindig helyes, másrészt pedig azért, mert a ténylegesen jelentkező eszmei hatások elleni harc megkívánja ezt, hasznos, hogy megvilágítsuk az egzisztencializmus lényegét és a marxizmusnak ezzel a polgári filozófiával szembeni érveit. Minthogy pedig nálunk az egzisztencializmusnak egyik áramlata, a francia, illetve ennek is a Sartre-i irányzata éreztette hatását — nem is annyira filozófiai fejtegetéseivel, mint inkább szépirodalmi alkotások eszmei mondanivalójával —, e cikkben elsősorban az egzisztencializmus Sartre-i változatára irányítjuk figyelmünket. A jobb megértéshez azonban az egzisztencializmus rövid történeti áttekintésére és általánosabb jellemzésére is szükség van.

I.

Az egzisztencialista filozófia szélesebb körű megjelenését az első világháborút követő évekre, pontosabban az 1929—32-es gazdasági válság idejére tehetjük. Ekkor jelentek meg a német egzisztencializmus alapvető művei, Heidegger és Jaspers tollából. Ezt követően bontakozik ki az egzisztencializmus történetének első korszaka, amely a második világháborúig tart. E korszakban a *német egzisztencializmus* áll előtérben.

A német egzisztencializmust magát sem tekinthetjük azonban egységesnek, mert az említett két gondolkodóhoz kapcsolódóan két irányzatot kell megkülönböztetnünk benne. (Jellemző, hogy mind Heidegger, mind pedig Jaspers még koncepciójuk elnevezésében is igyekeznek elhatárolni magukat egymástól: az első egzisztenciálfilozófiának, a második egzisztencia-bölcseletnek nevezi felfogását.) Kétségtelen azonban, hogy ha nem is hanyagolhatók el a köztük levő különbségek, számos alapvető vonásban rokonság van köztük. Utaljunk előbb néhány fontosabb eltérésre.

Heidegger korai írásaiban nem jut hely isten számára, ami még arra is készteti Sartre-t, hogy Heideggert ateistának tartsa; ezzel szemben Jaspers határozottan agnosztikus és nyíltan irracionalista koncepciókat fejteget, s a hitet jelentős szerephez juttatja felfogásában. Szeretné ugyan filozófiainak nevezni ezt a hitet, de valójában protestáns jellegű vallási hit ez, s ennek megfelelően nála isten is döntő szerephez jut. Fejlődési útjuk között is van eltérés. Heidegger politikailag támogatta a nácizmust, filozófiailag pedig a miszticizmus felé haladt, Jaspers viszont a polgári liberalizmus apologetájává vált. A második világháború után Heidegger a politikai tevékenységtől

Digitized by Google

visszavonult, Jaspers pedig áttért a filozófiai színezetű politikai pamfletek írására. Az utóbbi időben féktelen antikommunista propaganda jellemzi tevékenységét.

A különbség ellenére azonban sokkal több az, ami összefűzi őket. Egyrészt: közösek az őseik. Bár Heideggerre Nietzsche is hatott — mindkettőjük szellemi atyja: az egész egzisztencializmus eszmei elődje, Sören Kierkegaard, a múlt század első felében élt dán filozófus. Másrészt — és ez ami az ősökhöz való viszonyt is meghatározza — az egész német egzisztencializmus azonos társadalmi talajból fakad.

Az egzisztencializmusban — amely egyébként az embernek a valósághoz fűződő viszonyát tekintve sok rokonságot mutat olyan művészeti irányzatokkal, mint a szürrealizmus — a polgári értelmiség hontalansága, létének embertelenné válása fejeződik ki. A tőkés termelési rendszer általános válságának mind szélesebb kibontakozása ezt a társadalmi réteget is megfosztotta azoktól a támaszoktól, amelyek még éltettek benne valamelyes szilárdság illúzióját és ennek alapján a polgári társadalom fejlődési perspektíváiba vetett hitet. Ehhez az általános bizonytalansághoz még az egyén létbizonytalansága is hozzájárult. A tőkés társadalom válsága következtében az ember elidegenedettsége is mind erősebben érezhetővé vált.

Mindezek következtében már a polgári értelmiség sem érezte magát otthon saját társadalmában; e réteg körében is jelentkezett a tőkés társadalommal való bizonyos fokú szembenállás és ezzel összefüggésben valamiféle kiút keresése. Ez a szembenállás és kiútkeresés az egzisztencializmusnak egyik lényeges eleme. A társadalmi válságból kivezető fejlődési perspektívát, a szocializmust azonban nem tudják elfogadni; ezért sokan közülük a társadalommal *általában* fordulnak szembe, s szükségképpen szélsőséges individualizmushoz és pesszimizmushoz jutnak el.

Az elmondottak alapján az egzisztencializmus társadalmi funkcióját is könnyen körvonalazhatjuk. Ennek a filozófiának objektíve az a szerepe, hogy távoltartsa a polgári értelmiséget a társadalmi valóság megismerésétől, s megakadályozza, hogy a szocializmus ügye mellé álljon. Ezért az egzisztencializmus alapvetően a marxizmus ellen irányuló filozófia, s fő funkciója a marxizmus elleni küzdelem.

Ebben a vonatkozásban azonban az egzisztencializmus történetileg bizonyos változásokon ment át. Az első, a két világháború közötti szakaszban a marxizmussal szembeni polémia még csak burkolt formájú; az egzisztencialisták (így Heidegger és Jaspers is) megelégedtek annyival, hogy kifejtsék a marxizmussal szembenálló és azt ellensúlyozni hivatott individualista filozófiájukat. A második világháború óta azonban, amióta — az erőviszonyok megváltozása következtében — mindenütt a világon erősen terjed a marxizmus, és hatása alól a polgári értelmiség sem vonhatja ki magát, már szükségessé válik az egzisztencialisták számára, hogy a marxizmussal való nyílt polémiára térjenek át.

Ez a változás fejeződik ki a francia egzisztencializmus második világháború utáni előretörésében, ami új szakaszt jelent az egzisz-

Digitized by Google

tencializmus történetében is. Addig az egzisztencializmus képviselői csak periférikus helyet foglaltak el a polgári ideológián belül, a második világháború után azonban — Sartre fellépésével — az egzisztencializmus szélesebb körben válik népszerűvé. Ennek oka egyrészt az, hogy a francia egzisztencializmus a szépirodalomra is hatott (a francia egzisztencialisták — Sartre és mások — szépirodalmi alkotásokban is megfogalmazták filozófiájukat); másrészt az, hogy a második világháború utáni francia egzisztencializmust a társadalmi kérdések felé fordulás és a marxizmussal folytatott nyílt vita jellemzi.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a francia egzisztencializmusnak a társadalmi kérdések felé fordulásában a marxizmus világméretű térhódításán kívül az is szerepet játszott, hogy a francia értelmiség az antifasiszta ellenállási harc következtében radikálisabb, mint a német értelmiség. Éppen a társadalmi küzdelemben való pozitív részvétele vezette például Sartre-t végül is arra, hogy mind jobban érdeklődjék a társadalmi kérdések iránt, s — bár máig sem adta fel filozófiájának individualista, idealista alapjait — legutóbbi írásában éppen a társadalmi létet kísérelje meg a maga módján magyarázni. „Nem kétséges — írja e művében —, hogy napjainkban a marxizmus az egyetlen antropológia, amely egyszerre tud történelmi és rendszeres lenni, olyan antropológia, amely az embert a maga összességében, tehát mibenlétének anyagi oldalaiból kiindulva fogja fel." És Sartre megpróbálja a lehetetlent: a marxizmus és az egzisztencializmus összeegyeztetését. Ez a kísérlete azonban csak még világosabban mutatja meg a régi igazságot: az idealizmus és a materializmus összebékíthetetlenségét.

Sartre-nak ez a fejlődése különben azt is mutatja, hogy az egzisztencializmus a marxizmussal folytatott polémiájában — a valóság és a marxizmus nyomása következtében — mindinkább védekező pozíciókba szorul és az eszmei küzdelemben fokozatosan hátrál.

II.

E rövid történeti áttekintés után vessünk egy pillantást a minket elsősorban érdeklő francia egzisztencializmusnak azokra a legalapvetőbb Sartre-i tételeire, amelyek némiképp az egzisztencializmus más irányzatait és magának Sartre-nak átalakulásban levő filozófiai gondolkozását is — bizonyos állandósággal jellemzik.

Sartre szerint az egzisztencializmus legáltalánosabb elve az, hogy *„a lét megelőzi a lényeget"*. Hogy helyesen értelmezzük ezt, álljunk meg egy percre a „lényeg" fogalmánál. Lényegen a marxista filozófia valamely dolognak azokat a tulajdonságait érti, amelyek meghatározzák minőségét, és amelyeknek megváltozásával a dolog maga is megszűnik az lenni, ami addig volt. A lényeg tehát a dolog objektív belső tulajdonsága; tekinthető a dolog belső törvényének is. Az embernek pl. lényegi tulajdonságai: a munka, a társadalmi lét, az öntudat. Ezek tették és teszik az embert emberré. Természetesen ezek a tulajdonságok maguk sem mereven változatlanok, de mindig megvannak, s hiányuk az ember degradálódásához vezet.

Az egzisztencialisták ezzel szemben tagadják a dolgok lényegi

Digitized by Google

tulajdonságainak objektív létét. Sartre szerint a dolgok valójában egymással összefüggés nélkül léteznek, minden tulajdonságuk egyenrangú, s a lényeg az, amit az ember, amikor cselekszik, a maga szempontjai szerint annak tekint. Az egzisztencialisták szerint az emberi szemlélet teremti a lényeget, s ezen túlmenőleg ez hozza létre a világot is. Filozófiájuk kiindulópontja tehát — mint látjuk — az a régen megcáfolt szubjektív-idealista kiindulópont, amely szerint a lét és tudat viszonyában a tudat a meghatározó. Ezért, ha tételeiket cáfolni akarjuk, mindenekelőtt a dialektikus materializmusnak arra az alaptételére kell hivatkoznunk, hogy az emberi tudatot, az emberi ismeretet a tőlünk függetlenül létező objektív valóság határozza meg. Az ember természetesen a gyakorlat útján jut el ismereteihez, s ebben a gyakorlatban nem passzív, hanem cselekvő. A cselekvés során azonban magát az ismeretanyagot, vagyis a tudati tartalmat éppen az objektív valóság határozza meg. Ennek megfelelően az ember azoknak az összefüggéseknek az alapján alakítja ki világképét, amelyek a valóságban léteznek; a dolgok lényegét is annak belső tulajdonságai alapján ismeri meg és határozza meg.

Az egzisztencialista filozófia középpontjába — a szubjektív-idealista ismeretelméleti kiindulópont következtében — a minden meghatározottságából kioldott egyén kerül. A régebbi szubjektív-idealista filozófiákhoz képest az benne az új, hogy a lényegalkotást nemcsak az embert körülvevő dolgokra vonatkoztatja, hanem magára az emberre is. Az ember — mondják — maga határozza meg saját lényegét; az ember az, amivé önmagát teszi. Ez a gondolat konkrétan a „választás" elméletében ölt testet. Az egzisztencialisták szerint ugyanis az ember választás útján alakítja ki önmagát, s ez a választás teljesen determinálatlan. Sartre *A Lét és a Semmi* című művében azt mondja: „Az emberi-realitás számára létezni annyi, mint magát választani: semmi sem jön kívülről, sem pedig belülről, amit kaphatna vagy elfogadhatna". Szerinte tehát az egyén úgy választja önmagát, hogy e választásban nem befolyásolja őt sem a körülötte levő világ, a társadalmi valóság, sem pedig saját múltja. Múltja azért nem befolyásolja, mert ezt éppen a választás alapján alakítja ki, amikor a puszta összefüggéstelen tényeket értelmezi. E puszta tények szerinte nem jelentenek múltat, mert csak a választás útján való rendszerbe foglalás teszi őket valami összefüggővé, múlttá. Továbbá: saját szellemi és anyagi valósága sem határozza meg a választót. Mindebből pedig az következik, hogy egyetlen előző választás sem lehet kihatással a későbbiekre. Ezért az embernek minden pillanatban újra kell választania önmagát. Az emberi lét szerinte pillanatokban és választásokban megtestesülő ugrások sora, amelyben nincs semmilyen folyamatosság. A választás szabadsága annyira végtelen, hogy csak egyetlen korlátja van: az, hogy az ember magáról a választásról nem mondhat le. Minden nem-választás csak egy tényleges választás elleplezett formája. Így az egzisztencialisták szerint a választás lényege az emberi szabadságnak is. A szabadság tehát belső kérdés, egyúttal változhatatlan abszolút adottság. Ezért mondja Sartre híres tétele: „Arra vagyok ítélve, hogy szabad legyek".

Az egzisztencializmusnak a választásról, a szabadságról, az em-

Digitized by Google

beri lét pillanatokban megtestesülő ugrásairól vallott elmélete és ennek az elméletnek az erkölcsi konzekvenciája világosan tükröződik például Sartre-nak *A fal* című elbeszélésében (nálunk az Egy vezér ifjúsága c. kötetben jelent meg). Az elbeszélés egy halálra ítélt spanyol anarchista szabadságharcos utolsó éjszakájáról szól. Ezen az utolsó éjszakán, amely egyben az ember végzetes magáramaradottságának a jelképe is, Pablo Ibbieta választás elé kerül: ha elárulja társa, Gris hollétét, megmentheti saját életét. S a halállal szembenéző, az élet iránt már tökéletesen közönyössé vált Ibbieta, aki tudja, hogy Gris az unokatestvéreinél rejtőzik, hogy ellenségeit élete utolsó órájában még egyszer „megtréfálja", félrevezesse, *hirtelen támadt* ötlettel így válaszol vallatóinak: „Tudom, hol van. A temetőben bújt el." S ezután következik a gyors befejezés: a lárma és sürgölődés közepette elrohant fegyveresek fél óra múlva visszatérnek, s Ibbietát — halálos ítéletét felfüggesztve — egy másik börtönudvarra viszik át. Ott tudja meg egy társától az okot: Grist, aki időközben összekülönbözött unokatestvéreivel, s továbbmenekült — a *temetőben* fogták el. E fordulat világosan illusztrálja a választás irracionalitásának filozófiai tételét, az emberi cselekvés értelmetlenségét. Sartre — elméletéhez hűen — a főhős ábrázolásával egyrészt igyekszik nyomatékosan kiemelni, hogy Ibbieta válasza pillanat szülte, véletlenszerű, nem múltjából következő, másrészt a befejezéssel érzékeltetni akarja azt is, hogy a következmények teljesen függetlenek Ibbieta választásától, tehát az emberi cselekedetet nem is lehet etikailag megítélni, mert az emberi cselekvés következményei beláthatatlanok. Vagyis: Sartre az életben valóban szerepet játszó véletlent elbeszélésével az emberi lét legáltalánosabb jellemzőjévé teszi. Ugyanezt az egzisztencialista tételt figyelhetjük meg egyébként, más oldalról megvilágítva, Camus világhírű regényében, a Közöny-ben is, ahol a főhős Meursault viselkedése, pillanat szülte tettei — az anyja temetésén tanúsított közönye, viszonya Mariehoz, barátsága Raymond-dal, a véletlen gyilkosság — csak *utólag*, a bírósági tárgyaláson, s csak a bírák *gondolkodásában* válnak *összefüggő rendszerré*.

Mint e vázlatos ismertetésből és az irodalmi példákból is látható, az egzisztencialista filozófiának egy teljesen indeterminista emberkép a magva. Abszolút szabadnak azonban az egzisztencialisták csak úgy tudják az embert elgondolni, ha mind természeti, mind társadalmi meghatározottságaiból kiszakítják. Ezért az egzisztencializmusnak lényeges jellemvonása, hogy megpróbálja az embert mindkettővel elvileg szembeállítani.

Az embernek a természettől való elválasztását a különböző egzisztencialisták egymástól eltérő formában kísérlik meg. Sartre például — többek közt — azzal, hogy a dialektikát csak emberi tulajdonságnak tekinti és tagadja a természet dialektikáját. Szerinte — mint említettük — a természet csak széthulló dolgok végtelen sokasága, amelyben legfeljebb e dolgok eloszlása változik, és így csak mechanikus mozgás létezhet. Amikor az ember ezt a széthulló sokaságot összefüggő valóságnak, vagyis világnak tekinti, akkor csupán saját szemléletének dialektikusságát vetíti ki.

Az embernek a társadalomból való kiszakítását pedig azzal in-

Digitized by Google

dokolják, hogy az emberi lét konkrét formája az egyedi-egyéni lét. Sőt tovább menve, az emberi létben különböző értékű létformákról beszélnek. Ezekkel kapcsolatosan azt állítják, hogy a társadalmi lét mindig alacsonyabb rendű, mint az egyéni létforma, és csak a társadalommal való szembefordulásra, a befeléfordulásra épülő egyéni lét felsőbbrendű és igazán emberi. Azt állítják, hogy az ember a társadalmi létben elveszti önmagát, önmagától elidegenedik, ezért szembe kell fordulnia vele és önmagát mint egyént kell megvalósítania. (Itt világosan látható a már említett kettősség. Ebben a nagyon torz társadalomkritikában van ugyanis bizonyos szembenállás az adott társadalom elidegenítő hatásával szemben. Ha azonban az emberi elidegenedés a társadalmi berendezkedésből fakad, akkor az elidegenedést csak úgy lehet megszüntetni, hogy megváltoztatjuk a társadalmi rendszert. Polgári szemléletük viszont megakadályozza az egzisztencialistákat abban, hogy vállalják ezt, s ezért a tőkés társadalmi rendszer negatív jellegét *általában* a társadalomnak negatív értékelésévé abszolutizálják. Így jutnak el oda, hogy csak egyéni formában hajlandók keresni a megoldást.)

Az egzisztencialisták kiindulópontja azonban a természet és a társadalom vonatkozásában is téves. Ha ugyanis kiszakítjuk az embert a természetből — ahogy az egzisztencialisták teszik —, akkor létrejötte is megmagyarázhatatlanná válik. Ha a természet széthulló dolgok puszta halmaza, akkor rejtély, hogy honnét jött létre a dialektikus mozgású ember, s nem marad más hátra: istent kell segítségül hívni. Ha viszont nem akarjuk ezt — Sartre például nem akarja —, akkor csak a természetből lehet az embert származtatni. A természetből pedig csak úgy jöhetett létre, ha a természet maga is mozgásban van, s maga is dialektikus valóság. S valóban: a természettudományok egyöntetűen állítják és bizonyítják a természet dialektikus jellegét, s az ember természeti eredetét.

Ami pedig az ember és a társadalom viszonyát illeti: az ember eredendően társadalmi lény, s ezért az egyéni lét elválaszthatatlan a társadalmi léttől. Az általános nem létezik az egyedin kívül. A társadalmi valóság is benne van az egyedekben és az egyedek egymáshoz való kapcsolatában. Ha tehát következetesen vizsgáljuk az egyént, akkor rá kell bukkannunk arra, ami benne társadalmi. Ezért az egyént nem érthetjük meg másképpen, csak úgy, ha társadalmi lényként vizsgáljuk. Az egzisztencializmusnak az egyénről festett képe tehát szükségszerűen csonka és hamis. Azzal pedig, hogy az egyént szembeállítja a társadalommal, egyben a történelmet is megmagyarázhatatlanná teszi. Ha ugyanis az ember semmitől sem befolyásoltan azzá teszi magát, amivé akarja, akkor a történelem nem más, mint szabad akaratok tömegéből eredő cselekvések véletlen összege, s a történelemnek semmiféle törvényszerűsége nincs.

A marxizmus szerint az ember a természet és a társadalom része, lényét a természet és a társadalom törvényei határozzák meg. S ez a meghatározottság a választás és a szabadság problémáját is más megvilágításba helyezi. Az ember meghatározott természeti és társadalmi körülmények közé születik. Ezek a körülmények határozzák meg választásait. A választás ilyen értelemben nem abszolút szabad,

Digitized by Google

mint Sartre véli, hanem korlátozott. Az ember szabadsága arra épül, hogy képes felismerni és a maga érdekében felhasználni a természet és a társadalom törvényszerűségeit. Ez a felismerés lehetővé teszi a szabadság megvalósítását, de természetesen még nem maga a szabadság. A szabadságot a törvényszerűségek felismerésén alapuló cselekvés, a társadalom átalakítása teszi valósággá, minthogy a szabadság lényegében a társadalmi viszonyok kérdése.

A társadalmi viszonyok átalakítása pedig két vonatkozásban is kapcsolódik a szabadsághoz. Először is: ez az átalakítás megszünteti az osztályelnyomás minden formáját. Másodszor: olyan társadalmat hoz létre, amely megnyitja az egyéni-emberi szabadság megvalósításának lehetőségét. Ez az egyéni-emberi szabadság nem más, mint az ember maximális és mindenoldalú kibontakozása. A kommunizmussal olyan társadalom alakul ki, amely lehetővé teszi, hogy a munkában, az emberek közötti kapcsolatokban és a tudat szintjén — kultúrában és művészetben — az ember, *minden* ember a képességeinek legjobban megfelelő, legsokoldalúbb tevékenységet végezze.

A szabadság tehát nem változhatatlan, abszolút adottság, hanem cél, amelyet a történelem során, a természet és a társadalom megismerésével és átalakításával, fokozatosan megvalósítunk. Az egzisztencializmus, amikor a szabadságot belső valósággá változtatja, lefegyverzi az embert és eltávolítja a valóságos szabadságküzdelemtől.

Az egzisztencializmus filozófiája tehát nem tudja megmagyarázni az emberi valóságot, sem általános társadalmi, sem pedig egyedi szinten nem tud róla hű képet adni. Ezt egyébként aláhúzza az is, hogy legújabb — már idézett — művében maga Sartre elismeri, hogy a történelem, az emberi társadalom törvényszerűségeit egyedül a marxizmus tudja megmagyarázni. Ezért is tartja szükségesnek az egzisztencializmus és a marxizmus összeegyeztetését. Az egzisztencializmus — szerinte — „csak" a lét alapkérdéseire, az *egyén* problémáira kíván választ adni. Ezzel a nézetével azonban — bár haladó *politikai* állásfoglalásait elismerjük — azért nem érthetünk egyet, mert az egyén, a lét problémáit sem lehet másképp, mint az ellenkező oldalról kiindulva, a természet és a társadalom törvényei alapján megválaszolni, ahogy ezt a tudomány eredményeire támaszkodó marxizmus teszi.

III.

Végezetül az egzisztencializmussal szembeni ideológiai küzdelem néhány feladatát kell megemlítenünk. Az ideológiai harc először is nyilván polémiát követel, eszmei vitát az ember individualista, indeterminista felfogása, a pesszimizmus és az idealizmus ellen. Az egzisztencializmus elleni konkrét polémián kívül azonban a marxista személyiség-elmélet alaposabb, konkrétabb kidolgozására is szükség van. Nem igaz az, amit az egzisztencialisták mondanak, hogy ebben a tekintetben semmi sem történt, de igaz az, hogy ennek a feladatnak a nagyobbik részét még ezután kell megoldaniuk a marxista filozófusoknak. Ez persze nemcsak és nem elsősorban az egzisztencializmus elleni polémiához szükséges, hanem a szocializmus, a kommu-

Digitized by Google

nizmus felépítése szempontjából fontos feladat. Annak a társadalomnak a megteremtése, amely a történelemben először valósítja meg az egyén mindenoldalú fejlődésével az egyéni szabadságot, megköveteli, hogy ugyanolyan tudományos értékű képünk legyen az egyénről, mint a társadalomról.

A kibontakozó marxista személyiségelmélet hazai és külföldi eredményei a legfontosabb fegyvereink az egzisztencializmus hatásával szemben is. Az irodalomban felvetődő esztétikai és etikai problémák megoldásához is sok segítséget adhatnak a marxista személyiségelmélet — sajnos, kevéssé ismert — eredményei.

Amikor pedig bizonyos magatartás-formák ellen küzdünk — például az ifjúság körében is itt-ott jelentkező hangulatok ellen — akkor az eszmei polémián kívül azokról a társadalmi feltételekről sem feledkezhetünk meg, amelyek az egzisztencializmus társadalmi hatását lehetővé teszik. E hatások leküzdésében nem a filozófiai tételek cáfolata áll az előtérben, hanem az ún. egzisztencialista életérzések eloszlatása. Azé a szemléleté, amely szerint az egyén szükségképpen elszigetelt, nem tud mély, igazi emberi kapcsolatot teremteni más emberekkel, igazából semmit sem tud mással közölni, nem tud embertársaival egy nyelvet beszélni, és így eleve magányra van ítélve. Ehhez kapcsolódik az egyénnek a társadalomtól való elidegenedettségének érzése, amely abban a nézetben csúcsosodik ki, hogy a társadalom sem adott állapotában, sem fejlődésében, általában tehát sohasem oldhatja meg az egyéni problémákat, éppen úgy, amint az ember sem segíthet a társadalom bajain: hiábavaló dolog tehát bármit is tennünk a társadalom megváltoztatásáért. Valójában erre a teljes pesszimizmusra épül a befeléfordulás, a társadalmi kérdések iránti közöny hirdetése.

A magány, az elidegenedettség természetesen igen reális problémák: a kapitalista társadalomnak olyan örökségei ezek, amelyeket a szocialista társadalomban sem lehet máról holnapra megszüntetni. Az egzisztencializmus eszmei hatásán, a személyi kultusz időszakában keletkezett erkölcsi meghasonlásokon kívül ez is magyarázza, hogy — a nagy társadalmi átalakulás, a szocializmus alapjainak a lerakása *után* — az *egyénnek* ezekkel a problémáival, az egzisztencializmus kérdésfeltevéseihez bizonyos vonatkozásokban hasonló problémák — hol helytelen, hol helyes marxista kiindulópontú — ábrázolásával a mi irodalmunkban is gyakran találkozunk. Csak a szocializmus, a kommunista társadalom felépítése teszi lehetővé a személyiség mindenoldalú kibontakozását, s ezzel az egzisztencializmus társadalmi gyökereinek teljes megszüntetését is. Hogy közeledjünk ehhez a célhoz, abban — az eszmei polémián kívül — sokat segít az emberek kezdeményező aktivitásának sokoldalú kibontakoztatása. Ez közvetlenül előkészíti, hogy megvalósuljon a távolabbi, kommunista cél: az ember mindenoldalú kiteljesedése.

Tordai Zádor

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Algériai változások

Ezen az őszön az egy esztendeje független Algéria politikai élete határkőhöz érkezett. Az ideiglenes nemzetgyűlés augusztus végső napjaiban imponáló többséggel megszavazta az önálló állam első alkotmányát, szeptember 8-án népszavazás erősítette meg az alaptörvényt, majd egy hét múlva megválasztották az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság első elnökét. Ahmed Ben Bella már államfőként érkezett New Yorkba, hogy más afrikai vezető államférfiakkal együtt részt vegyen az ENSZ-közgyűlés ülésszakán.

Az alkotmány népi megerősítésével a fiatal algériai állam fejlődésének első szakasza lezárult. A francia gyarmati uralom romjain arab nemzeti állam született. A függetlenség kikiáltása óta eltelt egy esztendő alatt megszervezték a köztársaság vezető intézményeit, talpraállították a politikai és adminisztratív irányító apparátust, mozgásba hozták a gazdasági és társadalmi életet, lerakták a stabilitás alapjait. Az elért eredményekkel Algéria magasabb szintről láthatott hozzá a hosszabb távú és történelmileg nagyobb szabású feladat végrehajtásához: a társadalmi igazságtalanságok felszámolásához, ahogy vezetői mondják, az „arab szocializmus" alapjainak lerakásához.

Jelentős fordulat ez az állam életében, noha az alkotmány megszavazásával lezárult első szakasz nem volt zökkenőmentes, sőt, ellentmondásokkal teli korszak végére rakott pontot. A kitűzött feladatok közül az eltelt egy esztendőben nem is sikerült valamennyit megvalósítani. A népszavazás által megerősített alkotmány például befejezett tényként említi, hogy az ország életében a vezető és irányító szerepre az algériai egységpárt, az FLN (Front de la Libération Nationale — Nemzeti Felszabadítási Front) hivatott, holott a valóságban ez a politikai erő — legalábbis az alaptörvényben meghatározott módon — még nem teljesíti hivatását. Az FLN mint egységes ideológiájú politikai párt, az egy nézetet valló káderek összessége, most vár megteremtésre, a napi politikai harcok tüzében kell talpraállítani és életet lehelni belé.

Az első politikai válság

Ez a megállapítás látszólag ellentétben van az algériai politikai életről eddig szerzett ismereteinkkel. Hiszen a francia gyarmati uralom ellen 1954. november 1-én megindult nemzeti szabadságharcot az FLN irányította, a Front alakította meg a függetlenségi küzdelem szervezésében nagy szerepet játszott ideiglenes nemzeti kormányt. A francia kolonializmus felett aratott történelmi fontosságú győzelmet is az FLN vívta

Digitized by Google

ki, ő kötötte meg a párizs' kormánnyal az 1962. március 19-én aláírt éviani fegyverszüneti egyezményt, és 1962. július 1-én az FLN kiáltotta ki Algéria függetlenségét, vette át az ország irányítását. Csakhogy ez az FLN lényegesen más volt, mint a mostani építőmunka vezetésére hivatott egységpárt, különbözött tőle mindenekelőtt társadalmi összetételében és politikai funkciójában.

A nemzeti harcot irányító erő nem politikai párt volt, hanem különböző indítású és különböző célú politikai csoportok koalíciója. A Front egységes erőt képviselt, amikor a francia gyarmati rendszer felszámolásáról volt szó, ki tudta alakítani közös álláspontját, amikor a küzdelem stratégiáját és az egyes szakaszok taktikai feladatait kellett kitűzni. Viszont a jövő körvonalainak felvázolásakor már felbukkantak a belső ellentétek. Különösen akkor vált ez világossá, amikor a függetlenség proklamálása előtt a forradalmi idők parlamentje, a CNRA (Conseil National de la Révolution Algérienne — az Algériai Forradalom Nemzeti Tanácsa) Tripoliban összegyűlt, hogy kidolgozza az FLN építő jellegű programját. Itt már politikai csatározások dúltak a célok meghatározása miatt, és ha látszatra sikerült is megőrizni az egységet, a szakadás elkerülhetetlensége már itt megmutatkozott.

Ez a politikai helyzet érthetővé válik, ha vázlatos képet rajzolunk az FLN-t összetevő erőkről. A koalíció olyan csoportokat olvasztott magába, mint a polgári UDMA (Union Démocratique du Manifeste Algérien — az Algériai Manifesztum Demokratikus Szövetsége); ez volt az FLN hangadó csoportja, az ideiglenes kormány első elnökét, Ferhat Abbaszt is ez a párt adta. Helyet kaptak a koalícióban a kabil politikai csoportok képviselői, mint Mohammed Budiaf és Belkaszem Krim, a kabilai partizánharcok legendás vezetői és az Ulema Szövetség nevű, mohamedán vallási egyesülés politikusai. De szerepet kapott az FLN-ben az ekkor még külön politikai szervezettel nem rendelkező fellah, szegényparaszti tömeg is, amely vezetőjének a francia fogságban sínylődő Ahmed Ben Bellát tekintette.

Ezek a jellegzetességek azt mutatják, hogy az algériai nemzeti felszabadítási forradalom magán viselte az afrikai nacionalista mozgalmak jellemvonását: a nemzeti burzsoázia alapot talál az egységes cselekvésre, amíg a küzdelem az imperialista gyarmati rabság ellen folyik, az állami önállóság kivívása áll előtérben. Amint azonban a jövő programját kell felvázolni, a hatalom birtokából kell végrehajtani az építés programját, az egység már felbomlik, az érdekek összeütköznek egymással. A séma mégsem olyan egyszerű. Nem a koalíciót alkotó politikai pártok, az egyes csoportok kerülnek szembe egymással, hanem azok a társadalmi osztályok és rétegek, amelyek képviseletet keresnek maguknak a politikai formációk képében.

Algériában az FLN első válsága viszonylag gyorsan jelentkezett, éppen az osztályellentétek hevessége miatt. Ezek az ellentétek — mint csaknem valamennyi gyarmati sorban élt országban — kettős jellegűek voltak: a nincstelen dolgozó tömegek ellentéte a gyarmatosító idegen burzsoáziával, és ugyanennek a nincstelen dolgozó tömegnek az ellentéte a franciákkal együttműködő arab

Digitized by Google

nagy- és középburzsoáziával. A tripoli program megfogalmazásakor jelentkezett konfliktus ezeket az osztályellentéteket tükrözte: milyen mértékű és milyen gyors iramú legyen az agrárproletariátus helyzetét megváltoztató agrárreform és milyen kiterjedésűek legyenek az ipari nacionalizálások? A tripoli összeütközés már megmutatta, hogy a függetlenség kihirdetése után a hatalomátvétel nem lesz egyszerű feladat, hiszen előbb azt kell eldönteni, hogy melyik politikai erő, melyik társadalmi osztály érdekképviselete lépjen fel az FLN nevében.

Ez volt a kulcskérdése az FLN első válságának, amely még a függetlenségi ünnepségek előtt robbant ki. Noha a krízis mögött elsődlegesen belső tényezők húzódtak meg, még szerepet kapott a francia politikai lavírozás is: Párizs, az éviani fegyverszünet életbe lépésével olyan kormányzatot szeretett volna az önálló Algéria élén látni, amely fenntartás nélkül garantálja a kiterjedt francia gazdasági érdekeltségek jogainak folyamatosságát, érintetlenül hagyja a francia földbirtok- és ipari tulajdont, de mindenekelőtt a párizsi nagymonopóliumok szaharai olajérdekeltségeit.

A hatalomátvételért vívott harcban, az FLN első erőpróbáján, négy csoportosulás állt szemben egymással:

1. Az ideiglenes kormány vezetői, akik a franciákkal együttműködésben megszervezték az átmeneti végrehajtó hatalmat, és akik abban reménykedtek, hogy a vezető posztok birtokosaiként akadálymentesen, szinte jogfolytonosságként, a függetlenség után is a kezükben tarthatják az irányító pozíciókat. E csoport hangadójaként Ferhat Abbasz volt ismeretes, akit a Forradalmi Nemzeti Tanács megfosztott ugyan ideiglenes miniszterelnöki megbízatásától, és helyébe Ben Juszef Ben Kheddát állította, de a politikai színezeten ez lényegesen nem változtatott. Ugyancsak e táborba volt sorolható Abderrahman Farez, az ideiglenes végrehajtó hatalom elnöke, akit egyebek között de Gaulle kormányának bizalma is állított erre a posztra. Az ideiglenes kormánynak ez a vezető rétege társadalmilag az arab kispolgárságot és a polgári értelmiséget képviselte. 2. Ugyancsak az ideiglenes kormány vezető rétegéhez tartozott a korábban már említett kabil szárny, amely nacionalista-szeparatista igényekkel lépett fel és érdemeire hivatkozva követelte magának a vezetést. Két markáns egyénisége Mohammed Budiaf és Belkaszem Krim volt; ez utóbbit az Algériai Kommunista Párt egyik vezetője a „kabil Csombe"-ként jellemezte. 3. A leghaladóbb álláspontot az FLN vezetésén belül a szegényparaszti tömegekre támaszkodó népi csoport képviselte, amely Ben Bella irányításával fő harci feladatának az agrárreform kidolgozását és végrehajtását tekintette. 4. Önálló politikai erőként lépett fel a hadsereg is, amely bizonyos mértékben tükrözte azonban a társadalmi megosztottságot. Egy részére, különösen a III. és IV. katonai körzetre (vilajára), a polgári elemek voltak befolyással, de a fegyveres erők többsége, mind a tisztikar, mind a legénység szegényparaszti származása miatt, Ben Bella mögé állt és ez lényegében meg is határozta a politika küzdelem végső

Digitized by Google

kimenetelét. Fontos tényező, hogy nemzeti harcban megedződött forradalmi hadseregről van szó, amely már osztálytörekvései miatt is elsősorban a legszegényebb néprétegekből rekrutálódott, és amely a függetlenségi küzdelemtől nem csupán állami önállóságot várt, hanem ezzel együtt társadalmi felszabadulást is, mind a gyarmati nagytőke, mind az arab burzsoázia elnyomása alól. A politikai összecsapások idején ez a hadsereg volt az egyetlen szervezett erő az FLN soraiban, ráadásul fegyverei is voltak, és döntő állásfoglalásával tisztázta a helyzetet.

Ilyen körülmények között az első hatalmi válság a népi hadsereggel szövetkezett Ben Bella győzelmével ért véget. Ben Bella átszervezte az FLN vezetését, megalakította a politikai bizottságot és az első független kormány élére állt. Meg lehetett kezdeni az államszervezés körülményes, igen nehéz munkáját.

A kompromisszum időszaka

A létrejött megoldás azonban csak átmeneti jellegű volt, hiszen magán viselte a kompromisszum vonásait. A társadalmi harc már megkezdődött ugyan, de az erők még nem polarizálódtak annyira, hogy egyértelmű helyzetet lehetett volna teremteni. A kompromisszumot a vezető szervek személyi összetétele is tükrözte. Az FLN politikai bizottságában jelentős szerep jutott Mohammed Budiafnak, a főtitkári tisztséget pedig olyan elvbarátja, álradikális jelszavakkal fellépő harcostársa szerezte meg, mint Mohammed Khidder. Ennek révén ez a csoport nagy befolyást szerzett a mozgalmi apparátusban, rendelkezett a szervezetek felett, miközben illegális pártot szervezett, a Forradalmi Szociális Pártot. Az állam fontos közjogi méltóságát, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöki tisztét Ferhat Abbaszra bízták, aki az első politikai csatározások időszakában idejében csatlakozott Ben Bellához, eredeti elveinek fenntartása mellett. Belkaszem Krim kiesett ugyan a legfelső irányító gárdából, de az egység látszatának megóvása végett az FLN politikai bizottsága az alkotmányozó nemzetgyűlésbe képviselőként jelölte és meg is választották.

A kompromisszumnak természetesen a politikai fejlődés alakulására is vissza kellett hatnia. Igaz, nagyon nehéz feladat volt elölről elkezdeni egy teljesen szétrombolt állami apparátus felépítését. A megoldást súlyosbította a franciák tervszerű szabotázsa, az OAS fegyveres és lelki terrorjának hatása, az európai származású lakosság pánikszerű és tömeges távozása. Üzemek zártak be, munkásaikat kenyér nélkül az utcán hagyva, hatalmas földbirtokokat hagytak parlagon, vagy a termést lábon állva rothasztották el, a gépi berendezéseket szétzúzták vagy Franciaországba szállították, az igásállatokat lemészárolták, hajókra rakták és francia hússzékekben mérték ki. De mindezen túl a konstruktív politikai cselekvést bénította, hogy a tovább burjánzó politikai intrikák, a belső hatalmi harcok miatt késlekedett az FLN tripoli építő programjának végrehajtása.

Ráadásul, az egység hamis látszatát keltve, Ben Bella is meghökkentő lépésre határozta el magát: azzal a jelszóval, hogy az ország valamennyi demokratikus

Digitized by Google

erejének az egységpárt, az FLN kebelén belül kell egyesülnie, betiltotta az Algériai Kommunista Pártot. Ez a lépés egyebek között azért volt meggondolatlan, mert a társadalmi problémák továbbra is megoldatlanok voltak, és emiatt maga az FLN sem ért még meg az egységpárt vagy egységfront hivatásának betöltésére. Ezt az a tény is bizonyította, hogy az igazi demokratikus változások ellenfelei éppen az FLN irányító posztjaiban ültek még. A kommunista párt betiltásával Ben Bella egy olyan legális politikai szervezet támogatásától fosztotta meg magát, amelynek révén egyszerűbbé és fájdalomentesebbé tehette volna a maga elé tűzött politikai feladatok megoldását.

Algéria szerencséje, hogy a kommunista párt nem vonult a sértődöttség csigaházába, hanem felmérte szerepét és felelősségét a jövő alakításában. Az ország előtt álló komoly és súlyos feladatok miatt a párt arra a következtetésre jutott, hogy az illegalitásból is támogatnia kell a kormányt és miniszterelnökét, természetesen bíráló jogának fenntartásával, és azzal a céllal is, hogy ismét kivívja törvényes elismertetését. Basir Hadzs Ali, a központi bizottság titkára három pontban fejtette ki azokat az okokat, amelyek miatt Ben Bellát támogatni kell: 1. Algéria komoly belső nehézségekkel küzd, valóban szükség van tehát arra, hogy minden jó szándékú erő összefogjon. 2. A kormány helyes kezdeményezéseket tett a mezőgazdaságban, a közoktatás megszervezésében, az egészségvédelemben, a munkanélküliség megszüntetéséért és a francia tulajdon államosításáért. 3. Belpolitikájában a kormány a nem-kapitalista utat követi, külpolitikájában pedig imperialistaellenes, a békéért, a nemzetközi kibontakozásért küzd. A párt támogatása már eddig is nagy segítséget adott Ben Bella kormányának, de ez az együttműködés hathatósabb és eredményesebb is lehetne, ha megőrizték volna a kommunisták tevékenységének törvényességét, illetve visszaállítanák jogait.

A párt betiltásának káros hatása különösen akkor mutatkozott meg, amikor a kompromisszum kezdett felborulni, kiújultak az FLN belső harcai, és a demokratikus szárnynak nagyon nagy szüksége lett volna minden erő nyílt támogatására. Az igazán súlyos válságot csak nagy erőfeszítések árán sikerült elkerülni. Az FLN frakcióharcai kezdtek „üresjárattá" válni, öncélú vetélkedéssé, amely felemésztette a vezetők minden erejét. Ennek veszélyessége abban volt, hogy a kezdetben a forradalomtól lelkesített tömegek politikai érdeklődése lelohadt, belefásultak a meddő csatározásokba, miközben az építőmunkában kevesebb történt, mint ami várható lett volna. A fásultságot fokozta a gazdasági helyzet romlása is: a nincstelenek helyzetének javításáért kevés történt, viszont a macska módjára talpára ugró arab burzsoázia mindinkább a távozó franciák örökébe lépett. Megvásárolta üzleteiket, árukészletüket, földtulajdonukat, autóikat, villáikat, s lassankint kialakult egy parazita réteg, amely visszaélt a forradalom eredményeivel, haszonélvezőjévé vált a még rendezetlen körülményeknek. Erőteljesen fellépni velük szemben azért nem lehetett, mert a kormány- és igazgatási apparátusban, egyes állami kulcspo-

Digitized by Google

zíciókban, az FLN funkcióiban ott ültek társadalmi védelmezőik.

A kiújult harc új szakaszában Ben Bellának a francia politika taktikai hibája sietett segítségére. A fennhéjázó párizsi degaullista kormányzat kihívó módon 1963. március 18-át, az éviani megegyezés első évfordulójának előestéjét választotta ki arra, hogy földalatti atomrobbantást hajtson végre a Szahara-sivatagban levő Hoggar hegység In Ekker kísérleti telepén. Az atomfegyvert gyűlölő algériai népben ez a cselekedet éktelen haragot keltett, spontán tömegtüntetések szerveződtek a volt gyarmatosító provokációja ellen. Egyúttal azonban ezek a tüntetések az immár elengedhetetlenné váló társadalmi változások sürgetését is zászlójukra írták, tömegnyomás bontakozott ki a társadalmi radikálizalódásért. Úgy látszik, Ben Bella csupán erre a társadalmi jeladásra várt, hogy az FLN-ben levő ellenfeleivel szemben határozott intézkedéseket tegyen, s megkezdje a már régen esedékes program következetes végrehajtását.

Az ideiglenes nemzetgyűlés március végén gyors egymásutánban egységbe foglalta a gazdasági törvénykezést: március 26-án fejeződött be a beruházási program vitája, amely a gazdasági életet a tervszerűség vágányára állította, és kimondotta, hogy a beruházások 36 százalékát a mezőgazdaság, 17 százalékát az ipar fejlesztésére kell fordítani. Algéria jelenlegi gazdasági helyzetében ez az arány indokoltnak látszik. Ez azonban még csupán a keret volt, az alapokat le kellett még rakni. Ez sem váratott sokáig magára: március 29-én törvénnyel szentesítették a francia javak nacionalizálásának a gyakorlatban már megkezdődött folyamatát. A törvény kimondta, hogy a franciák által elhagyott ipari üzemek, földek, termelőberendezések, épületek az algériai állam tulajdonába mennek át. Munkásönigazgatást szerveznek, a dolgozókat anyagilag érdekeltté teszik a termelésben, megkezdik a tömeges munkanélküliség fokozatos megszüntetését. Néhány nap múlva a gyakorlat ezt az intézkedést is kiegészítette: az állam nemcsak az elhagyott francia javakat vette birtokába, hanem a még ott élő ipari és mezőgazdasági francia nagytőkések tulajdonát is kisajátította. Így lett szinte jelképes cselekedet Henri Borgeaud-nak, az algériai francia borkirálynak a „trónfosztása". Borgeaud Algéria második legfontosabb exportcikkének, a kőolaj után következő szőlőnek és déligyümölcsnek volt a termelője és kiviteli kereskedője.

Már ekkor látszott, hogy a francia származású nagytőke ellen tett lépések csupán bevezető intézkedései egy átfogóbb programnak, annak, hogy a gazdaság egyéb szektoraiban is végrehajtsák a nacionalizálásokat, az arab nagytőkét is megfosszák kiváltságaitól. Erre annál is inkább szükség volt, mert időközben mindinkább katasztrofálisra fordult Algéria gazdasági helyzete.

Gazdasági gondok

Ez a katasztrófa a gazdasági élet kaotikus körülményeiben jelentkezett. Hiába volt az állami irányítás minden erőfeszítése, már az is akadályozta a rendcsinálás munkáját, hogy fel sem lehetett mérni a francia gyarmatosítók és fasiszta OAS-terroristáik romboló tevékenységét. A szabotázs annyira céltudatos és tervszerű volt,

Digitized by Google

hogy még a gazdasági nyilvántartásokat is megsemmisítették: az algériai vezetőknek nem lehetett tiszta képük arról, hogy mit vettek át, a francia tőkések közül ki mennyi adót köteles fizetni, eleget tett-e kötelezettségeinek, van-e tartozása, mit kell behajtani rajta. Az új állam üres kasszával kezdte meg a gazdasági szervezést, illetve egyetlen pénzforrása az éviani egyezményben kikötött francia költségvetési hozzájárulás volt, ez azonban még a napi adminisztratív költségeket is alig fedezhette.

Az igazi súlyos helyzetet a tömegek életkörülményei jelentették. A munkanélküliek száma 1962 őszén, néhány hónappal a függetlenség kikiáltása után, két és fél millió volt — már magában is katasztrofális szám egy kilenc milliós lakosságú országban —, de 1963 tavaszára a falusi és városi munkanélküli sereg négymilliósra növekedett. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a felnőtt, munkaképes lakosság túlnyomó többségében nem tudta rendszeresen jövedelemmel, kenyérrel ellátni családját, hiszen a nők általában nem dolgoznak, egy-egy muzulmán családnak pedig 6—10 gyermeke van. A nyomort csupán a külföldi segítség morzsái enyhítették, valamelyest, de ez nem oldotta és nem is oldhatta meg az ország gazdasági problémáit.

Ehhez kapcsolódott egy másik gond: bármilyen alacsony színvonalú volt is a fogyasztás, termelésből kellett biztosítani a forrásait, mert csak kereskedelemből egyetlen állam sem állíthat talpra prosperáló gazdasági életet. Márpedig Algéria első hónapjait éppen az jellemezte, hogy tengeri úton, külföldről érkezett áru a városokba, a fejlett — bár anarchikus — kereskedelmi csatornákon eljutott a fogyasztókhoz, de a termelés vagy még teljesen béna volt, vagy az igényekhez képest aránytalanul kicsiny. Hazai forrásból jóformán csak mezőgazdasági cikkek kerültek a piacokra. Így a kormány gazdasági intézkedéseinek kettős feladat megoldására kellett irányulniuk: hatályos rendszabályokkal fokozatosan felszámolni a munkanélküliséget és munkaalkalmakat teremteni; ehhez pedig megszervezni a belső termelést, megnyitni az üzemeket, biztosítani a földek megművelését.

E feladatok végrehajtása alapos előkészítést kíván. Az FLN hosszabb belső munkálatok után június elején előterjesztette a földművelésügyi miniszternek az agrárreform kidolgozott tervezetét. Alapelvként kimondta, hogy a földbirtok-tulajdon maximuma gabona-vetésterületnél 50 hektár, öntözött földeken és kultúrnövényeknél 10 hektár. A franciák és a gyarmatosítás korszakában velük együttműködött arab árulók földtulajdonát elkobozzák, így a már korábban kisajátított 6 millió hektáron kívül újabb 4 millió hektár nagyságú földterület állt az agrárreform rendelkezésére.

A kisajátított földek felhasználása tekintetében három kategóriát különböztetett meg a reformtervezet. A szőlő- és iparinövény-földeket nem osztják fel, hanem egy tagban állami gazdaságot szerveznek rajtuk, a kormány kinevezte igazgató vezetésével; a vezető mellett a dolgozókból igazgató-tanács alakul. A gabonaföldeken termelőszövetkezeteket alakítanak. A harmadik kategóriába a déligyümölcs-termesztést, a konyhakertészetet és a fa-kultúrát sorolták; ezeket a földeket átme-

Digitized by Google

nétileg kiosztják a fellahok között, átlag 10—15 hektár nagyságban, hogy megművelésük ne haladja meg egy család lehetőségeit, majd a társadalmi öntudat növekedésének mértékében ezt a mezőgazdasági termelési ágat is bevonják a termelőszövetkezeti gazdálkodás körébe.

E program alapján megkezdődött az agrárreform gyakorlati végrehajtása. Kezdeti nehézségekkel, ellentmondásokkal még meg kell küzdeni, de a vágányra már ráálltak. Sokkal bonyolultabb, akadálytelibb feladat az elengedhetetlen iparosítás megoldása, mert a pénzügyi szükségletek korlátait kell ledönteni. Az ifjú algériai államnak három forrás áll rendelkezésére a régi üzemek megnyitására, rekonstruálására és újak építésére. Elsődlegesen veszik számba a nemzeti eszközöket, a kormány bevételeit, másodsorban az éviani egyezményben biztosított francia költségvetési támogatást, végül a külföldi magántőke befektetéseit.

Ami a nemzeti forrásokat illeti: az 1963-as nemzeti költségvetés 28 milliárd 160 millió frankos bevételt irányoz elő. Ennek azonban csak kis hányada juthat iparosításra, hiszen ebből az összegből kell fedezni a közoktatás, a hadsereg és az állami adminisztráció költségeit is. Még nagyobb gondot okoz az, hogy ez a bevételi terv tulajdonképpen csupán papíron létező elképzelés, a pénzügyi fegyelmet még alapjaiban sem sikerült megteremteni. Az év elején a számításokat az húzta keresztül, hogy tovább folytatódott a francia tőke távozása: vállalkozók hagyták el Algériát anélkül, hogy a rájuk kivetett adót megfizették volna. Ezt a kiáramlást csak az korlátozta bizonyos mértékig, hogy a kormány később rendelkezést hozott: csak az a francia távozhat el az országból, aki hivatalos okmánnyal igazolja hogy teljesítette adókötelezettségeit. A másik bevételi forrás, a vámilletékek ugyancsak jelentősen megcsappant, hiszen az elengedhetetlen takarékosság keretében a kormány kénytelen volt korlátok közé szorítani a behozatalt. A következmény: az áprilisig előirányzott 270 millió frank költségvetési bevételből csupán 100 millió frank folyt be, pénzügyi válság alakult ki, a rendelkezésre álló összeg még az állam napi kiadásait is alig fedezte, nemhogy az iparosítás forrásává lehetett volna.

A francia költségvetési hozzájárulás sem problémamentes. Évianban a fegyverszüneti feltételek közt abban állapodtak meg, hogy Párizs évi 1 milliárd frankot bocsát a független Algéria rendelkezésére. De Gaulle-ék már a tárgyalások időszakában arra számítottak, hogy ez az összeg eszköz lesz Algéria politikájának befolyásolására, különösen gazdaságának kézbentartására. Amikor Ben Bella kormánya az idén jelentkezett az 1 milliárd frank folyósításának igényével, a franciák nem tagadták meg a szerződés teljesítését, de olyan követelést támasztottak, hogy maguk határozhassák meg a pénz felhasználásának módját. Az algériai vezetők visszautasították ezt a szuverénitásuk megnyirbálására irányuló kísérletet. Hosszas tárgyalások után végül áthidaló megoldás született. Az 1 milliárd frankból Franciaország 200 milliót visszatart az időközben kisajátított francia javak részleges kártérítésére. További 400 millió frank felhasználásáról a párizsi kormány rendelkezik; ezt az összeget az

Digitized by Google

úgynevezett Constantine-terv folyamatos finanszírozására fordítják. (A Constantine-tervet de Gaulle hirdette meg még a háború alatt Constantine városában: francia tőkével fémipari kombinátot, kőolajfeldolgozó üzemeket, finomítókat, lakóházakat építenek: afféle Marshall-segély ez, amely búsásan jövedelmez a befektetőknek). Az algériai kormányzat így szabad rendelkezésre csupán 400 milliót kap meg az 1 milliárd frankból, s tekintettel az egyéb jellegű pénzügyi elkötelezettségekre, ez is kevés ahhoz, hogy iparosítási beruházások forrása legyen.

Maradt tehát a harmadik forrás: a külföldi magántőke serkentése az algériai ipari beruházásokra. Ennek feltételeit a törvényhozás dolgozta ki, az ország alapvető politikájával összhangban. Bármelyik külföldi cég ipari létesítményt teremthet Algériában, ha három esztendő alatt legalább 3 millió frankos befektetést vállal és legalább száz arab munkásnak ad munkát. A kikötések teljesítése esetén vámkedvezményt nyújtanak a behozott ipari felszerelésekre és a nyersanyagra, a vállalkozó a haszon 50 százalékát kiviheti az országból; az állam megrendeléseket ad a vállalkozásnak és garanciát nyújt, hogy a befektetett tőke amortizációjáig nem sújtja az üzemet nacionalizálási intézkedés, illetve államosítás esetén kártérítést adnak. Ma még természetesen nem látni, hogy mennyire lesz meg a foganatja ennek a lépésnek, mindenesetre Algéria jelenlegi gazdasági helyzetében a koncessziók nyújtása érthető és nincs is ellentmondásban a kormányzat eddig tett szocializálási intézkedéseivel. Hiszen a mostanáig kisajátított földbirtok- és ipari tulajdonokat az algériai nép nagyon is megfizette a gyarmati kizsákmányolás hosszú évtizedei alatt, másrészt pedig az országnak a többi afrikai és arab államhoz viszonyított bizonyos fejlettsége ellenére is, a gyarmati elmaradottság kényszerítette erre az útra a vezetőket. A jövő majd megmutatja, milyen mértékű lesz a külföldi magántőke térhódítása, mennyire befolyásolja, illetve deformálja az eddig kidolgozott demokratikus jellegű politikát.

Kényszerítő eszközök szorítják a fiatal Algériát arra is, hogy az olajpolitikában engedményeket tegyen a külföldi nagytőkének. Ha a szaharai kőolaj az arab állam birtokában volna, egycsapásra minden gazdasági gond megtalálná orvoslását. A szaharai olajlelőhelyek gazdagsága jelentősen meghaladja a közép-keleti olajmezőkét is. A koncessziós francia társaságok 1962-ben már 16 millió tonna kőolajat hoztak fel a föld felszínére, az idén várható teljesítményt 24 millió tonnára becsülik. Az olaj-jövedelem tonnánkint 40 frank: ebből a társaságok 30 frankot vágnak zsebre, az algériai állam 10 frankot kap. Nacionalizálásra a jelenlegi körülmények között mégsem gondolhat, egyrészt mert a már feltárt kutak üzemeltetéséhez sincs meg a megfelelő műszaki berendezése, másrészt mert egyáltalán nincsenek szakemberei az irányításhoz és a termeléshez. Lehetséges, hogy a közeljövőben esetleg napirendre kerül a nagyobb részesedés problémája, hiszen az angolszász mammut-monopóliumok a Közép-Keleten már 50 százalékot fizetnek, az olasz és japán cégek pedig ennél lényegesen többet is, de alapvető változásra az algériai olajpolitikában nem lehet számítani, leg-

Digitized by Google

alábbis néhány esztendeig. A gazdasági kényszerhelyzet viszont komoly mértékben befolyásolja a belső politikai körülményeket.

A harmadik válság — az új alkotmány

Ez különösen akkor tűnt ki, amikor a szocializálási rendelkezések láncolata az FLN újabb válságának kiindulópontjává vált. A fordulat, amelyet a földbirtokok, a kereskedelmi és ipari vállalkozások kisajátítása jelentett, törvényszerűen polarizálta a társadalmi erőket. A történteket a néptömegek helyeslése és tevékeny támogatása kísérte, hiszen régen esedékes reformok végrehajtásáról volt szó. Ben Bella személyes tekintélye megerősödött, de ellenzéke is aktivizálódott. Az arab viszonyok sajátossága folytán ez az ellenzék két táborba tömörült: bírálata más-más oldalról jött, más érvekkel volt alátámasztva, de abban mindkét tömörülés találkozott, hogy a fennálló rendszerrel szembekerült, politikájának megbuktatására tört.

A jobboldali támadás leszerelése viszonylag könnyebb volt. Az arab nagy- és középburzsoázia azt hirdette, hogy a szocializálási program túlságosan előreszaladt, a kisajátítás gyorsasága hamarosan megbosszulja majd magát, mert az állami ipari és mezőgazdasági üzemekben csökkenni fog a termelés, ezt a luxust pedig Algéria nem engedheti meg magának. Ben Bella erre a bírálatra azzal válaszolt: lehet, hogy elkövetnek tévedéseket is, a gyakorlat talán nem minden lépést igazol, de szükségszerűen rá kellett lépni erre az útra, mert nem volt más választás. Adminisztratív rendszabályokat a jobboldali ellenzékkel szemben nem kellett hozni, hiszen nyilvánvaló volt, hogy nézetei maguk szigetelik majd el a tömegektől. A polgári-kispolgári szárny azt követelte, hogy az algériai kormányzat példaként a volt Francia Kongó, a közelmúltban megbukott Foulbert Youlou abbé politikáját kövesse, mire Ben Bella visszavágott: Algériához közelebb áll Fidel Castro útja, a kubai tanulságokat próbálják meg átplántálni az észak-afrikai környezetbe.

Körülményesebb és bonyolultabb feladat volt a túlzó „baloldali" jelszavakat hangoztató FLN-frakció elszigetelése és semlegesítése. A Mohammed Khidder főtitkár és Mohammed Budiaf vezetésével fellépett csoport, amelyhez Ait Ahmed és Belkaszem Krim is csatlakozott, forma szerint keveselte a történteket, igyekezett megnyergelni a munkanélküliség és a nyomor miatt elégedetlenkedő tömegeket, kalandorvállalkozásokba kényszeríteni az FLN politikai bizottságát és a kormányt. Bírálatuk lényege az volt, hogy a meghozott intézkedések rögtönzöttek, nem átgondolt program eredményei, és különösen: nem a pártapparátus munkájára támaszkodnak. Ez a pártapparátus viszont — mint említettük — társadalmilag meglehetősen vegyes arculatot mutat, magában hordja az osztályellentmondásokat, anarchikus, sokszor a helyi vezetők egyéni véleményének van alárendelve, így semmiképpen sem biztosítéka a helyes döntések kidolgozásának. A túlzó ellenzék, látva, hogy demagóg, bár egyes elmaradott rétegekre talán ható jelszavai ellenére is lassanként elszigetelődik, a konspiráció fegyveréhez nyúlt: illegális pártjával, a Forradalmi Szociális Párttal összeesküvést szervezett, s így elkerülhetetlenül

Digitized by Google

felidézte magára az adminisztratív intézkedéseket. A hangadók: Mohammed Budiaf és Ait Ahmed rendőri felügyelet alá kerültek, amire Nyugat-Európából, különösen Franciaországból sajnálkozó hangok érkeztek: azt hitték, Ben Bella „börtönnélküli forradalmat" hajt végre, de csalódtak ebben. A miniszterelnök válasza: minden forradalom elérkezik egy olyan ponthoz, amikor az események logikája elkerülhetetlenné teszi a börtönt, mint az ellenséges osztályerők semlegesítésének formáját.

A felvázoltak érthetővé teszik: az algériai társadalmi forradalom az ország függetlenségének kikiáltása után néhány hónapig stagnált, majd ugyancsak néhány hónap alatt jelentősen előrehaladt. A lezárult szakasz lehetővé tette, hogy új fejezetet nyissanak meg: az alkotmány összefoglalta a haladás mértékét és előrevetítette a közeljövő fejlődésének irányát. Az alkotmánytervezetet a már bizonyos mértékig megtisztult és egységesebbé vált FLN dolgozta ki, augusztus végén pedig az ideiglenes nemzetgyűlés 139 szavazattal 23 ellenében és 8 tartózkodással elfogadta.

Az első alkotmány bevezető szakasza leszögezi az állam alapvető céljait: a hatalmat a nép útján gyakorolja, amelynek élcsapata a fellahok, a dolgozó tömegek és a forradalmi értelmiség rétege. El akarja törölni a gyarmati uralom utolsó maradványait is, népi és demokratikus rendszerben szocialista társadalmat akar építeni. Az államban különleges szerep illeti meg az FLN-t, mint egységpártot: feladata a forradalom céljainak megvalósítása és az algériai szocializmus építése. Az FLN határozza meg nagy vonalakban a nemzeti politikát és elvileg irányítja a miniszterek tevékenységét. Az egységpárt ellenőrzi a nemzetgyűlés és a kormány munkáját, jelöli a köztársaság elnökét és a törvényhozás képviselőit is. Az alkotmány szerint Algéria egész Afrika és az arab Maghreb — a három észak-afrikai ország: Algéria, Tunézia és Marokkó — egységének integráns része. Hivatalos nyelve az arab, államvallása az izlám, de biztosítja az egyéni vélemény és a vallásos meggyőződés szabadságát.

Az alaptörvény elnöki rendszert iktat be. A köztársaság elnöke, az államfő, egyben a kormány vezetője és a hadsereg főparancsnoka. Posztjára a nép közvetlen választása emeli, s öt esztendeig gyakorolja hivatását. Az elnök nevezi ki a minisztereket, megerősíti a törvényeket, meghatározza az ország politikáját és irányítja a közéletet. Veszély esetén különleges intézkedéseket hozhat a függetlenségnek és a köztársaság intézményeinek védelmére. Az államfő az ugyancsak öt esztendőre választott nemzetgyűlésnek felelős. A képviselők egyharmada bizalmatlansági indítványt terjeszthet elő az elnök ellen, és ha ezt a nemzetgyűlés abszolút többsége megerősíti, a köztársaság fejének le kell mondania, de egyszersmind a törvényhozás is automatikusan feloszlik. Az állam második közjogi személyisége a nemzetgyűlés elnöke: ha az elnök lemond vagy meghal, az átmeneti időben az ő feladata az ország irányítása.

Az alkotmány — mint tételei mutatják — különféle elemekből áll. Magán viseli a tudományos szocializmus tapasztalatainak példáját, de ez társul a forradalmi romantika elemeivel. Felfedezhető benne bizonyos nasszerista befo-

Digitized by Google

lyás is (különösen ami az elnöki hatalmat illeti) és az arab sajátosságok (pl. az izlám) előtérbe állítása. Különösen feltűnő benne a hatalomnak túlságosan is egy kézben való koncentrálása: az elnök egy személyben államfő, kormányfő, a hadsereg főparancsnoka és ma, Ben Bella esetében az FLN első funkcionáriusa is. A gyakorlat és a politikai tapasztalat mutatja majd meg, milyen következményei lesznek ennek, hogyan érvényesül hatása az ország vezetésében.

Az a válságperiódus, amely a szocializálási intézkedés-sorozattal kezdődött meg, az alkotmány kidolgozásával jutott el tetőpontjára. A leglátványosabban abban fejeződött ez ki, hogy Ferhat Abbasz, akit a polgárság és a polgári indítású értelmiség a maga szóvivőjének tekintett, lemondott a nemzetgyűlés elnökségéről, és noha elhagyta az országot, nyíltan a jobboldali ellenzéki mozgalom élére állt. Az FLN Abbaszt kizárta a pártból, azzal az indokolással, hogy hiányzik belőle a harcos szellem, fegyelmezetlenül viselkedett. A politikai bizottság a burzsoá koalíció zászlóvivőjének minősítette őt, aki egyértelműen a kiváltságait féltő kisebbség mellett foglalt állást a fellah- és munkástömegekkel szemben. A határozat hangsúlyozta: „Ma elengedhetetlen a világos politika követése, a kétértelműségeket végérvényesen fel kell számolni. Az FLN soraiban nincs többé helyük azoknak, akik azt remélik, hogy Algériát vissza lehet fordítani a szocialista útról."

Kétségtelen tény, hogy az FLN csak most érkezett el ahhoz a ponthoz, amikor szerepe kezd kikristályosodni, osztály-jellege egyértelműbbé válni. Az utolsó szó azonban minden bizonnyal még nem hangzott el, hiszen az ellenzék nem adta fel végérvényesen a játszmát, úgy látszik, Svájcban üti fel székhelyét, ide tart Ferhat Abbasz, itt ment önkéntes politikai száműzetésbe Belkaszem Krim, aki lemondott képviselői mandátumáról, és itt tartózkodik Ahmed Francisz, Abbasz féltestvére, aki a szakításig még a pénzügyminiszter tisztét töltötte be a kormányban. A választás valószínűleg azért Svájcra esett, mert ez nem Franciaország ugyan, de földrajzilag nincs is távol tőle.

Elhelyezkedés a világpolitikában

A belpolitikai harcok már utalnak Algéria világpolitikai orientációjára is. Az arab világ sajátossága és közhangulata következtében problematikussá sem vált az, hogy a Nyugat felé tájékozódjék-e az ország, vagy az el nem kötelezettek táborához csatlakozzék. A döntés egyértelműen az utóbbi mellett szólt. Sőt ez az el nem kötelezettség a következetesen antiimperialista, gyarmatosítás-ellenes, békeszerető külpolitika miatt Algériát is közelebb hozta a nemzetközi frontokon a szocialista tábor országaihoz. Ben Bella az idén április 4-én tartott beszédében hálásan emlékezett meg arról a segítségről, amelyet népe a függetlenségi harc időszakában is a szocialista országoktól kapott, és kijelentette: „Noha nem vagyunk sem marxisták, sem kommunisták, soha nem vezetünk kommunistaellenes hadjáratot." Ezt a tények is alátámasztják. Bár nem értünk egyet az algériai vezetőkkel a kommunista párt legális működésének megszüntetésében, meg kell állapítanunk: a pártot és kádereit Algériában nem érte bántódás, részt vehetnek a közélet-

Digitized by Google

ben, és a forradalmi harcban szerzett érdemeik alapján vezető állami funkciókat tölthetnek be. Ez kétségtelenül más helyzet, mint az arab országok nagy részében, ahol fasiszta jellegű hadjárat indult meg a kommunisták és más haladó erők üldözésére.

A nemzetközi elhelyezkedést befolyásoló belpolitikai harc éppen akörül dúlt Algériában, hogy az állam milyen álláspontot foglaljon el az arab integrációs törekvések, az egységirányzatok áramlatával kapcsolatban. Abban az időben, amikor még úgy látszott, hogy megvalósul Egyiptom, Irak és Szíria föderációja, az algériai fővárosra nagy nyomás nehezedett, hogy negyedik csillagként maga is kérjen helyet az új Egyesült Arab Köztársaság zászlaján. A külső presszió mellett belülről éppen a Ben Bellával szemben ellenzékben levő Mohammed Khidder sürgette ezt, aki időközben megválni kényszerült az FLN főtitkári posztjától. Khidder a függetlenségi harcok idején az FLN képviselőjeként Kairóban működött, 1956-ig az egyiptomi fővárosban levő irodát vezette, ekkor azt a repülőgépet, amelyen Ben Bellával együtt Tunéziába tartott, a franciák leszállásra kényszerítették, és az algériai politikusokat fogságba vetették. Khidder annakidején igen szoros kapcsolatokat alakított ki az egyiptomi vezetőkkel.

Ben Bella elvben nem utasította el az arab egység jelszavát, de azt vallja, hogy a gyakorlati feltételek még nem értek meg Algéria csatlakozására. A belső problémák még megoldatlanok, és először közvetlen arab szomszédaival, a Maghreb-bel kell tisztázniuk egységtörekvéseiket, csak azután vethetik fel a szélesebb körű egyesülést. Tekintettel azonban arra, hogy Tunézia a nyugati, pontosabban az amerikai politikai vonalat követi, a marokkói monarchia belső berendezkedése pedig éles ellentétben áll az algériai köztársasági intézményekkel és a szociális jellegű intézkedésekkel, Ben Bella fenntartása a távoli jövőre tolta ki a válaszadást erre a kérdésre, amely egyébként azóta már le is került a napirendről.

Az algériai külpolitika a szűkebb körű arab egység helyett a szélesebb kiterjedésű afrikai együttműködésnek szentelte erejének nagy részét. Az Addisz Abeba-i kontinentális csúcsértekezlet megszervezésében, irányának kialakításában, radikalizálódásában a legnagyobb része éppen az algériai diplomáciának és személyesen Ben Bellának van. Az ő kezdeményezésére fordult Portugália fasiszta gyarmati politikája ellen szinte egész Afrika, és tűzte napirendre a fajüldöző Dél-afrikai Köztársaság nemzetközi elszigetelését. A neokolonializmus afrikai visszaszorításában ma az egyik központi helyet és a hangadó szerepet az Algériai Demokratikus és Népi Köztársaság tölti be.

Egyes problémák megítélésében, a szocializmushoz vezető út módszereinek felfogásában és eredményességében vannak a mai algériai politikától eltérő nézeteink. Az ország eddigi, nehézségekkel és válságokkal teljes útja azonban általában pozitív változásokat eredményezett, és nemzetközi jellegű állásfoglalásai is a világ haladó erői közé emelik a fiatal Algériát.

Várkonyi Tibor

Digitized by Google

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

A „Cuba Socialista" című folyóiratból

Kubai testvérpártunk elméleti folyóiratának, a *„Cuba Socialista"*-nak idei számai sok érdekes cikket közölnek a kubai forradalom jelenlegi politikai, ideológiai, gazdasági és szervezési feladatairól.

A lap márciusi (19.) száma ismertette *Fidel Castro*-nak *„A Szocialista Forradalom Egységes Pártja a forradalom gerince"* című beszédét, amelyet 1963. február 22-én a SZFEP Pinal del Rio, La Habana és Matanzas tartománybeli párttagjai előtt mondott el.

Castro elvtárs bevezetőben utalt arra a hallatlan érdeklődésre, amellyel a kubai nép kíséri a párt szervezését. Ez a figyelem teljesen indokolt — mondotta. — A kubai nép a szocialista forradalom megvalósításán munkálkodik, s a szocialista forradalom a legbonyolultabb a történelemben ismert forradalmak közül. Batistáék uralmának szétzúzásakor sokan azt hitték, hogy a harc befejeződött, holott csak akkor kezdődött meg. Négy év alatt nagy utat tett meg a nép, de még hosszú és nehéz harcnak nézünk elébe. A szocialista állam legfőbb gondja a dolgozó tömegek szükségleteinek kielégítése. A forradalmároknak sohasem szabad elfelejteniük, hogy az új társadalom megkövetelte anyagi és szellemi bőséget csak az alkotó munka képes megteremteni. A szocialista forradalom reánk váró bonyolult tennivalóit egyedül az egységes marxista—leninista párt vezetésével tudjuk végrehajtani.

A továbbiakban Castro elvtárs a Kuba-ellenes propagandáról beszélt. Azt állítják — mondotta —, hogy Kuba átmeneti gazdasági nehézségei és problémái miatt nem lehet vonzó Dél-Amerika számára. Ha ez így van, akkor miért félnek tőlünk az imperialisták? Miért tesznek annyi kísérletet népi rendszerünk megdöntésére? Kuba a példa, a követendő eszme az amerikai népek számára. Kuba ereje forradalmi eszméinek erejében van. Az eszméket pedig nem lehet blokád alá venni.

Kuba harcát csak azok tudják végigvinni, akiknek ehhez megvannak a feltételeik. Ezért szervezzük most a forradalmi sereg élcsapatát. Fidel Castro válaszolt azoknak a türelmetleneknek, akik annak idején siettették a párt szervezését. „Egyesek azt mondják: ha megszerveztük volna a pártot, megoldhatnánk ilyen és ilyen problémákat, ilyen és ilyen intézményekben, ilyen és ilyen munkafrontokon. Ez igaz! De ne feledjük, hogy a feladatunk nem egyszerűen szervezett pártnak, hanem jól szervezett pártnak a megteremtése." A pártszervező munka lassan, de biztosan halad. A három nyugati tartományban jelenleg mintegy 10 ezer pártaktivistája van a Szocialista Forradalom Egységes Pártjának. Legsürgetőbb tennivalónk most a pártszervezetek kiépítése az állam-

Digitized by Google

igazgatási szervekben, a falun, a kerületekben és a forradalmi fegyveres erők kötelékében. A szervezést igen helyesen a proletárközpontokban kezdtük, most azonban tovább kell lépnünk.

A pártot nem elég szervezni, védeni is kell. Védeni kell például a tévedésektől, hibáktól. Előfordul, hogy a jól dolgozó pártmunkásokat állami beosztásokba emelik ki és ezzel gyengítik a pártszervezeteket. Gyakran elfelejtik, hogy a fiataloknak a tanulás az elsőrendű kötelességük. A szakemberhiány miatt sok szerv és vállalat valóságos kalóztevékenységet folytat; az egyetemekről, sőt a szakközépiskolákból is jó fizetéssel csábítgatja el a diákokat. Az elsőéves mérnökhallgatók közül például (500-an vannak) 300 már dolgozik. Nem szabad függetlenített munkakörbe beállítani 16—17 éves fiatalokat. Ez a magatartás káros és tűrhetetlen, mert a fiatal ember legelső feladata az, hogy tanuljon, hogy felkészüljön a munkára, a termelésre.

Castro elvtárs beszélt az államapparátus és a pártszervezetek viszonyáról is. Megemlítette, hogy egyes helyeken ez a viszony nem nyugszik helyes alapokon. Megtörténik, hogy egyik-másik tartományi pártszerv olyan döntést hoz, amely országos jellegű szervezetre vagy termelőüzemre vonatkozik. A párt nem helyettesítheti az állami apparátust, a vállalatokat és a tömegszervezeteket, hanem elsősorban segítenie, támogatnia kell ezeket.

Castro elvtárs azzal zárta beszédét, hogy a kubai nép magabiztosan folytatja építő munkáját és a szocialista országok segítségére támaszkodva, minden lehetséges eszközzel meg fogja védeni magát az imperialista provokációkkal szemben.

A lap áprilisi (20.) számában jelent meg *Regino G. Boti*-nak *„A kubai nemzetgazdaság 1963. évi terve"* című cikke.

A cikk megállapítja, hogy az idei év gazdasági terve az előző két évhez képest nagy fejlődést irányoz elő. 1963-ban a nép rendelkezésére álló termékek mennyisége nagyobb lesz, mint a nemzeti termelés, és ez a szocialista országok testvéri segítségének köszönhető. Ugyanakkor Kuba fokozza erőfeszítéseit belső erőforrásainak mind teljesebb mozgósítására. Az akkumuláció fő formáját a beruházások képezik. Az 1963. évi beruházások tervezett volumene 738,4 millió peso. Az élelmiszerfogyasztás mintegy 14 százalékkal fog emelkedni. Az ipari termelési terv 1963-ban 1962-hez képest minden iparágban legalább húsz százalékos termelés-növekedéssel számol.

Ha az 1961. évet 100-nak vesszük, az egyes iparágak termelésének növekedése 1963-ban a következő lesz:

Bányászat	238,0	Vegyipar	164,0
Fémkohászat és gépipar	180,0	Textilipar	147,0
Építőanyag-ipar	134,0	Élelmiszeripar	120,0
Petróleum és származékai	137,0	Ital- és dohányipar	122,0
		Egyéb	217,0

Digitized by Google

Nagy figyelmet szentel a terv a mezőgazdasági termelés növelésének és a közlekedés fejlesztésének is. 1961-nez képest a növénytermesztésnek 114, az állattenyésztésnek 118, az erdőgazdálkodásnak 152 és a halászatnak 158 százalékra kell emelnie termelését. Számottevő beruházások (az egész beruházási összeg 2,5%-a) eredményeként jelentősen fejlődik a közlekedés. A pénzügyi terv szerint az általános törekvés az, hogy helyreállítsák az 1962. évi „tört pénzügyi egyensúlyt". Ez a cél külföldi hitelek, az ipari termelés jelentős növekedése, és szerény, de megfelelő bérterv révén érhető el 1963-ban.

A cikk szerzője részletesen elemzi az 1963. évi gazdasági teendőket, végül pedig hangsúlyozza, hogy a terv józan, reális, de egyben igényes előirányzatai csak az egész kubai nép lelkes és odaadó munkájával teljesíthetők.

A folyóirat májusi (21.) száma közli *Carlos Rafael Rodriguez*-nek az INRA (Földreform Intézet) igazgatójának *„Az agrárreform négy éve"* című cikkét.

A kubai agrárreform megvalósításának ötödik évébe lépett. Noha még nem lehet teljes mérleget vonni, elég idő telt már el ahhoz, hogy hatását legalább főbb vonásaiban fel lehessen vázolni — írja a szerző. — Az agrárreform előtt az országban 159 ezer mezőgazdasági birtok volt, 676 390 caballeria (9 millió 77 ezer hektár) földdel. Az 500 hektárosnál nagyobb birtokok száma mindössze 1336 volt (1,46 százalék), de ezek az összes földterület 46 százalékát foglalták magukban. Az 5000 hektárosnál nagyobb birtokok száma mindössze 114 volt, de a földterület 20,02 százaléka ezekben összpontosult. Ezután a cikk ismerteti, hogy kinek a kezében volt földtulajdon, hány birtokon volt bérlő, intéző stb. Kiemeli, hogy igen jelentős volt az országban az észak-amerikai kézben levő földtulajdon. A legjobb kubai földek 25 százaléka észak-amerikai cukortermelők birtokában volt. (Az adat még a Batista diktatúra idejéről, a Kubai Nemzeti Bank jelentéséből való.) 13 amerikai cukornádtermelő nagybirtok 1 millió 173 ezer hektár földdel rendelkezett. Az ország félgyarmati helyzetére igen jellemző ez a szám. Sem Kínában, sem az európai szocialista államokban nem volt a külföldi érdekeltségeknek ilyen nagy szerepük a mezőgazdaságban. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a kubai agrárforradalom antiimperialista jellegű volt.

1958. október 10-én született meg a Sierra Maestrában az első agrártörvény, amely kimondotta, hogy mindenki, aki 5 caballeriánál kisebb földön dolgozik, anélkül, hogy annak tulajdonosa volna, tulajdonául kapja ezt a földet. A törvény kb. 100 ezer parasztot érintett. Ekkor még az agrártörvény nem ment túl messzire, későbbi időre hagyta a latifundiumok felszámolását, de nem mondott le forradalmi céljairól. A földbirtokosok azonban nem ijedtek meg különösebben, mert azt hitték, hogy Fidel Castro is egyike lesz azoknak a latin-amerikai vezéreknek, akik hatalomra kerülve, elejtik beígért reformjaikat. 1959 májusában rá kellett jönniük, hogy tévedtek.

Az 1959. május 17-i törvény gyökeres átalakítást végzett a kubai mezőgazdaságban. Kiindulópontja mind a hazai, mind az észak-amerikai tulajdonban levő nagybirtok likvidálása volt. Azt a célt követték, hogy az állami gazdaságok részére biztosítsák mindazt a földet, amelyet nem

Digitized by Google

közvetlenül a kis földművelők műveltek meg, s hogy földhöz juttassák az összes, azelőtt bérleteken dolgozó kis- és középparasztokat. A törvény egyben belső piacot is akart teremteni az ipar számára. A törvény megalkotói számításba vették, hogy Kubában sohasem volt tipikus „földéhség". A földmunkás-szervezetek mindig a nagyobb bérért és a jobb megélhetésért küzdöttek. A mezőgazdaságban dolgozók jó része városokban és külvárosokban lakott, az év egyik felében alkalmi munkákból élt, s csak a másik felében ment falura aratni. Ezért Kubában a földek egy részét átadták azoknak a parasztoknak, akik nem saját földjüket művelték, a nagy latifundiumokból pedig állami gazdaságokat alakítottak ki. Létrehozták a cukornád-szövetkezeteket. Ezek nem tiszta termelőszövetkezeti típust képviseltek, hanem Fidel Castro elképzelése szerint átmenetet jelentettek a termelőszövetkezetektől az állami gazdaságokhoz. Zömük már 1962-ben át is alakult állami cukornádtermelő gazdasággá. A földtulajdon maximumát az 1959. évi törvény 30 caballeriában (400 hektár) állapította meg.

A földreformtörvény tökéletesen átalakította a kubai mezőgazdaság struktúráját. Felszámolta a hazai és külföldi tulajdonban levő nagybirtokot, kb. 100 ezer dolgozó parasztot földtulajdonossá tett, a mezőgazdasági földterületnek pedig kb. 40 százalékát államosította. A magánszektorhoz jelenleg kb. a földterület 59,8 százaléka, 331 ezer caballeria föld tartozik. (1961 augusztusi adat.)

Ezután a cikk az egyes paraszti rétegek földtulajdon-viszonyait és politikai magatartását elemzi. A szegényparasztság a forradalommal tart. A kulákok szembefordultak a rendszerrel, sokan közülük bandákban harcoltak vagy kivándoroltak, de egyre inkább csak gazdasági téren tudnak ártani. Az 5 caballeriánál több földdel rendelkezőknek egy rétege nem vesz részt a termelésben, hanem városon él, birtoka ügyeit intéző kezeli. Ez a legellenforradalmibb réteg. Ha a forradalom jól dolgozik a falun, a középparasztok nagy többsége melléje áll.

Az egyes paraszti rétegekkel kapcsolatos politikai vonalat elemezve Rodriguez elvtárs rátér azokra a hibákra, melyeket 1961 második felében és 1962 első két hónapjában követtek el. E hibákat főként két körülmény idézte elő: Először is nagy volt a kereslet, és a parasztok egy része nem a hivatalos felvásárló szerveknek adta el termékeit, hanem a piacon és — természetesen — magasabb áron. Ezért egyesek helytelen bánásmódot alkalmaztak a parasztokkal szemben, s ez a parasztok egy részében elégedetlenséget keltett. Másodszor: a Playa Giron-i invázió és az ellenforradalmi bandák elleni harc közben rá kellett sújtani az ellenforradalmárok gazdag-paraszt támogatóira. Sokhelyütt azonban ezt a szegény- és középparasztok meghallgatása nélkül, a forradalmi törvényesség mellőzésével tették. Különösen Matanzas tartományban történtek súlyos hibák. Az ORI 1962 márciusi ülésén elemezték ezeket a hibákat, s intézkedéseket tettek kijavításukra. A Földreform Intézet visszaadta a jogtalanul elkobzott birtokokat tulajdonosaiknak.

A cikk szerzője megállapítja, hogy a kubai parasztság zöme kétségtelenül a forradalom ügye mellett áll és támogatja a kormánynak a mezőgazdaság fellendítését szorgalmazó erőfeszítéseit. Mégis számolni kell azzal, hogy a magánszektor erős és sok akadályt gördít a mezőgazdasági fejlődés útjába.

Digitized by Google

Sok problémát okoz pl. a magánszektor vetésének tervszerűvé tétele. A tartós megoldást a kis- és középparasztoknak termelőszövetkezetekben való önkéntes egyesülése ígéri. Ez a folyamat már elkezdődött, két úton. Az egyik út: a mezőgazdasági hitel- és szolgáltató szövetkezet. Ennek tagjai központilag kapnak hitelt és bizonyos anyagi javakat, nyersanyagokat. Különösen a dohánytermelésben terjedt el a szövetkezésnek ez a formája. Jelenleg 527 ilyen típusú szövetkezet van, 46 ezer taggal és 32 ezer caballeria földdel. Ez a szövetkezeti típus sikeresen működik, és jó kiindulópont lehet a magasabb társulási formák felé. A másik, fejlettebb forma: a mezőgazdasági termelőszövetkezet.

Jelenleg Kubában még nincsenek meg a szövetkezetek gyors fejlődésének feltételei. Először is: az állami mezőgazdasági szektor csak most kezd fejlődni, s még nem elég vonzó. Másodszor: a parasztok mezőgazdasági szaktudása igen alacsony (sokkal alacsonyabb, mint az európai népi demokratikus országok parasztjaié volt), s ehhez még az is hozzájárul, hogy a parasztok nem érzik úgy a szövetkezés szükségességét, mert földjük terjedelme jóval nagyobb, mint az európai szocialista országok egyéni parasztjaié volt.

A szükséges feltételek megteremtéséhez a következők kellenek: 1. Az állami szektor olyan fejlődése, hogy az egyéni paraszt világosan felismerje a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit. 2. Az áruhiány megszűnése. 3. Hatékony politikai munka a dolgozó parasztok között. Mindehhez nem is kell túlságosan sok idő.

Rodriguez elvtárs cikke ezután a kubai mezőgazdaság további perspektíváiról beszél. Fejtegetéseit abban összegezi, hogy a kubai mezőgazdaság a szocialista országok által nyújtott technikai segítséggel képes lesz kielégíteni a fogyasztás és az ipar szükségleteit. A kubai agrárreform eredményei csakúgy, mint a szocialista forradalom más vívmányai, egész Latin-Amerika számára megmutatják, hogy milyen úton tud egy ország kiemelkedni a félfeudális állapotokból.

A folyóirat júniusi (22.) számában olvassuk *Blas Roca* elvtársnak *„A vallási szekták elleni ideológiai harc"* című cikkét.

A cikk szerzője emlékeztet arra, hogy a vallási szekták megélénkülő tevékenységére Fidel Castro elvtárs hívta fel a figyelmet 1963. március 13-i beszédében. Az ellenforradalom Kubában eleinte a katolikus egyházat próbálta felhasználni céljai érdekében. Nemcsak a szószékekről fejtettek ki ellenforradalmi agitációt, hanem templomokat rendeztek be fegyverraktáraknak és tevőlegesen támogatták a terrorista bandákat. A forradalmi szervek ébersége meghiúsította ezeket a kísérleteket. A vallásszabadság legcsekélyebb megsértése nélkül sikerült leválasztani az egyházról az ellenforradalmi reakciót, s leleplezni azokat, akik egyházi segédlettel pórbálták megsütni a maguk politikai pecsenyéjét.

A reakció látva, hogy ma már nem tudja a katolikus egyházat könnyűszerrel felhasználni, egyházat és terepet változtatott. Átnyergelt a különböző vallási szektákra és falura tette át aktivitásának súlypontját. Falun még ma is van talaja a babonának, a primitív hiszékenységnek. A szekták éppen azokon a helyeken tudnak szert tenni befolyásra, ahol a rossz megközelíthetőség miatt nagyobb a tudatlanság, az elmaradottság.

Digitized by Google

Jelenleg Kubában három befolyásosabb vallási szekta működik: a „Jehova Tanúi", a „Gedeon Evangéliumi Szekta" és a „Pünkösdista Egyház". Mindhárom szekta amerikai alapítású, propagandaanyaguk észak-amerikai eredetű, és vezetőik zöme is észak-amerikai. A szekták a legutóbbi időkig is megtartották „káderképző" iskoláikat Kuba területén.

A vallási szekták tevékenysége kétirányú. Részben támogatják, élelmezik, rejtegetik az ellenforradalmi banditákat, részben pedig a rendszer, a kormány és a szocialista művelődés világossága ellen hadakoznak, bújtogatnak. Az az elvük, hogy minden állam az ördög teremtménye, s akik hű állampolgárok, azokat Jehova megsemmisíti az Almagedon-nál vívandó csatában, amely közvetlenül megelőzi majd a Végítéletet. Mondani se kell, hogy tanaiknak fényében az államok között is a kommunista állam a legrosszabb, s ennek engedelmeskedni — a legsúlyosabb vétség. A fegyverfogás, a katonai szolgálat ugyancsak hallatlan bűn. E tanok jegyében a szekták hívei széles körű propagandát próbálnak kifejteni a milícista szolgálat ellen. Jehova akaratába bele kell nyugodni — mondják —, ezért nem szabad igénybe venni orvost és orvosi szolgáltatásokat. Bűnnek minősül a hatodik és hetedik napon végzett munka is. Kubában jelenleg rendkívüli jelentőségük van az önkéntes munkabrigádoknak, a városi dolgozók vasárnapi mezőgazdasági munkájának (például kávé- vagy gyapotszedés, cukornád-vágás idején). Ezért vették ezt is célba a szekták külföldi irányítói.

A szekták újságokkal, folyóiratokkal rendelkeznek, melyeket agitátoraik, a „kereszt katonái" osztogatnak. Püspökeik, püspökségeik vannak, tagjaik fehér egyenruhát viselnek. Mindez arra mutat, hogy észak-amerikai „testvéreik" nem fukarkodnak az anyagi támogatással.

A szekták elleni harcnak két irányban kell folynia — hangoztatja a szerző —, minthogy a szekták tevékenysége maga is kétirányú. Amennyiben az ellenforradalmi bandák maradványainak tevőleges támogatást nyújtanak, annyiban ügyük rendőri ügy. Vallási agitációs tevékenységük ellen viszont felvilágosító munkával kell fellépni, vigyázva, hogy eközben ne sértsük a parasztok vallási meggyőződését. A szekták befolyását a szocialista forradalom fejlődése, az életkörülmények javulása és a műveltség térhódítása fokozatosan el fogja oszlatni.

A folyóirat júliusi (23.) száma ismerteti *Raul Ferrez* elvtársnak *„A munkás- és parasztoktatás fejlődése Kubában"* című írását.

A kubai nép, mely egy esztendő alatt megvalósította az analfabetizmus teljes felszámolását és ezzel megteremtette az első olyan amerikai államot, mely mentes az írástudatlanságtól, most tovább kívánja emelni a munkás- és paraszttömegek kulturális színvonalát — hangsúlyozza a szerző.

A munkás- és paraszttömegek továbbképzésének két alapvető formája van. Az egyik az úgynevezett Továbbképző Tanfolyam, mely az alfabetizálási kampány szerves folytatása, a másik a Munkás Továbbképzés. (Ez utóbbi fő célja elsősorban a termeléshez szükséges technikai ismeretek, valamint a számítás és mérés alapjainak elsajátíttatása.)

1962 januárjától kezdve több mint 600 ezer dolgozó részére szer-

Digitized by Google

veztek továbbképző tanfolyamokat. Még ugyanezen év decemberében 102 ezer beiratkozott hallgató szerezte meg közülük a 6. osztály elvégzéséről szóló bizonyítványt. (Kubában az úgynevezett „escuela primaria", az elsőfokú iskola 6 osztályos.) A továbbképző iskolák megszervezésében a kubai párt- és tömegszervezetek rendkívül rugalmasan dolgoztak. Nemcsak iskolaépületekben, gyárakban, vagy szövetkezetekben folyik az oktatás, hanem a lakóházakban is. Ez megkönnyíti azoknak a részvételét, akiknek a tanulás egyébként nem állana módjukban (háziasszonyok, sokgyermekes családanyák stb.). 1963-ban például összesen 27 421 ilyen „családi továbbképző kör" (ez a hivatalos elnevezés!) működik.

Ez év áprilisára, a továbbképző tanfolyamokon végzett és a 6. osztályos bizonyítványt elnyert dolgozók nagy száma lehetővé tette, hogy megindítsák a középfokú munkás továbbképző tanfolyamokat. Ezek már középiskolai végzettséget adnak. A középiskolai végzettség azonban nem teljesen felel meg a magyar fogalmak szerinti érettségi bizonyítványnak, mert ezt Kubában nem a középiskolák, hanem az úgynevezett „előegyetemek" adják. Hallgatóiknak száma jelenleg 27 ezer.

A továbbképző tanfolyamok igen népszerűek Kubában. Az egész nép tanulási lázban ég, a tanfolyamokat segítik és támogatják a televízió- és rádióadások, valamint a sajtóban megjelenő oktatási anyagok is. A lakosság széleskörű bekapcsolódása az oktatásba nagymértékben könnyíti a burzsoá ideológia elleni harcot, a munkafegyelem javítását és a termelékenység emelését. A továbbképzés jó anyagi és személyi feltételeinek megteremtése sok nehézségbe ütközik. Kevés még a képzett tanár és tanító. A párt és a 25 kubai szakszervezet azonban mindent megtesz a hiányosságok kiküszöbölésééért, az oktatás színvonalának emeléséért.

K. L.

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Tanulmányok a magyar fasizmusról

MEGJEGYZÉSEK A TÖRTÉNELMI SZEMLE 1962. ÉVI 3—4. SZÁMÁHOZ

A magyar történészek sokat vitatták a magyarországi ellenforradalmi rendszer jellegének, sajátosságainak, társadalmi bázisának kérdéseit és ez a vita még nem ért véget. Vita folyik arról is, hogy az egész 25 éves ellenforradalmi rendszer fasiszta volt-e, vagy pedig csak akkor lett azzá, amikor formájában és jellegében közelebb jutott a hitleri „Harmadik Birodalom" rendszeréhez. A történészek egy része a Horthy-rendszer és a hitleri „Harmadik Birodalom" ilyen merev összevetése folytán még az utóbbi időben is úgy foglalt állást, hogy a Horthy-rendszer kezdetben nem a finánctőke diktatúrája volt, hanem a lecsúszott dzsentrik és más középosztálybeliek önállósulási törekvéseit fejezte ki, részben a munkásokkal és a szegényparasztokkal szemben, de részben a nagybirtokkal és a nagytőkével szemben is. E nézetek szerint a politikai hatalom csak később jutott a nagybirtokos és burzsoá osztályok kezébe, miután ezeket az önállósulási törekvéseket háttérbe szorították.

Ezeknek a felfogásoknak a forrása az ellenforradalom politikai taktikájának, szociális demagógiájának a meg nem értésében, annak a helytelen értékelésében rejlik, hogy az ellenforradalom különítményeit nagyrészt lecsúszott dzsentrik vezették, más, ún. középosztálybeli és gazdagparaszti elemekkel együtt. Akik kétségbe vonták a Horthy-rendszer fasiszta jellegét, azok az embereket és az osztályokat nem tényleges cselekedeteik osztályjellege, hanem szólamaik alapján ítélték meg, s arról is megfeledkeztek, hogy adott történelmi körülmények között egyes emberek és rétegek más osztályerők eszközeivé is válhatnak. Ezek a történészek a Horthy-rendszer sematikus értékelése ellen akartak harcolni, de tulajdonképpen maguk is sematikusan bántak a kérdéssel. A séma náluk kissé leegyszerűsítve így hangzott: *fasizmus = hitlerizmus.* S minthogy a magyarországi ellenforradalmi rendszer sokban eltért a hitlerizmustól (hagyományos uralmi formák elemei, országgyűlés, legális pártok, legális szociáldemokrata párt és szakszervezetek), tehát — a séma szerint — nem lehetett fasizmus. Csakhogy a fasizmus egyetlen országban sem volt ugyanolyan, mint Németországban. Az olasz fasizmus kezdeti szakaszán is megmaradtak még a legális pártok. A komintern VII. kongresszusán Dimitrov is említette, hogy a fasizmus adott történelmi körülmények között összeegyeztet-

Digitized by Google

heti a nyílt terrorista diktatúrát a parlamentarizmussal. Tévedtek, akik a német fasizmusban a fasizmus „legteljesebb formáját", sémáját látták, hiszen a német fasizmus — mint azt Dimitrov is megállapította — a fasizmusnak csak a legreakciósabb válfaja volt.

A Történelmi Szemle 1962. évf. 3—4. száma bizonyos értelemben kollektív választ kíván adni arra a kérdésre, hogy milyen volt a magyarországi ellenforradalmi rendszer. A szerzők álláspontját így lehet összefoglalni: *fasiszta rendszer volt, több sajátos vonással.* (Nem pedig félfasiszta, ahogy egyesek nevezték és nevezik, s nem is csak reakciós rendszer.) De a magyar fasiszta rendszer sok sajátos és a többi fasiszta rendszertől eltérő vonása sem volt valami egészen más, mint a „klasszikus" fasizmus; benne is a fasizmusra jellemző általános vonások voltak az uralkodók. Különösen vonatkozik ez a rendszer vad kommunista- és szovjetellenességére, a szociális demagógiára, a szélsőséges nacionalista, soviniszta politikára.

A fasizmus osztályjellegét könnyebben megérthetjük, ha megnézzük, hogy az előtérben levő „vezérek" és hangzatos szólamaik mögött tulajdonképpen kik, milyen erők álltak. Közismert tény, hogy Hitler uralomrajutását megelőzően (1932. január 27-én) a düsseldorfi ipari klubban 300 nagyiparos megbeszélést tartott Hitlerrel. Jelen voltak a megbeszélésen: Thyssen, szén- és acélkirály (ő elnökölt), Emil Kirdorf, Németország leghatalmasabb monopoltőkése, Krupp von Bohlen und Halbach, ágyúkirály, az I. G. Farben képviselői és a német finánctőke összes többi számottevő képviselője.

A magyar fasiszta rendszer uralomrajutásának körülményeit vizsgálva pedig kiderül, hogy a Tanácsköztársaságot az angol, a francia, a cseh és a román burzsoázia ellenforradalmi csapatai a magyar nagybirtok és a finánctőke uralmának helyreállítása céljából döntötték meg, jóllehet az előtérben a Horthy- és Prónay-félék álltak. A Bethlenek, Károlyi Gyulák kormányra kerülése pedig mind világosabbá tette a rendszer osztályjellegét, noha jelentős kispolgári tömegek támogatták politikájukat, s utánuk lecsúszott dzsentrik kerültek a kormány rúdjához. Akiknek volt okuk arra, hogy féljenek a munkásosztálytól, összetalálkoztak azokkal, akik keresték a módját annak, hogyan lehetne feljebb jutni a társadalmi ranglétrán. „Így váltak a különítményesek és a kispolgárok, a kulákok a nagybirtokosok és a nagyiparosok zsoldosaivá. A fasizmus afféle segély lett a munkanélküli középosztály számára." (Károlyi Mihály: A fasizmusról. A Gondolat Kiadónál rövidesen megjelenő könyv anyagából.)

Az adott történelmi helyzetben a magyar uralkodó osztálynak szüksége volt arra, hogy előtérbe tolja a dzsentri-katonatiszti réteget, mert ekkor ez a réteg tudta legjobban érvényre juttatni a nagybirtok és a nagytőke alapvető osztályérdekeit. Ránki György tanulmánya helyes képet rajzol erről a rétegről, amely igyekezett ugyan önálló szerepet játszani, de valójában mégis csak a nagytőke, a nagybirtok diktatúrájának végrehajtója volt. A Horthyk és Gömbösök, a Mussolinik és Hitlerek a nagy agráripari és nagytőke nélkül nem is létezhetnének. Mögöttük a pénz, a fegyveres erő, az

Digitized by Google

erőszakszervezetek jelentik a tényleges erőt, a fasiszta diktátorok pedig nem „függetlenek", hanem a monopoltőke kiszolgálói. „Jaj annak a Hitlernek — írta 1935. márciusában Károlyi Mihály —, aki meg akarná demagóg programját valósítani."

*

A Történelmi Szemle e számában a legnagyobb érdeklődésre ezért talán az a két tanulmány tarthat számot, amely a magyar fasizmus osztályjellegének, tömegbázisának kérdéseit tárgyalja (Ránki György: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéseihez az 1920-as évek elején; Lackó Miklós: Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi hátteréről Magyarországon az 1930-as években). Ez a két, egymást kiegészítő tanulmány sok új gondolatot fejez ki, számos új megállapításával gazdagítja a magyar marxista történettudományt.

Ránki és Lackó tanulmányainak nagy érdemük, hogy árnyaltan, a történelmi változásokat figyelembe véve tárják fel a középrétegek, a magyar dzsentri szerepét az ellenforradalmi rendszer hatalomrajutásában és konszolidálódásában. Olyan kérdés ez, amely valóban beható vizsgálatot érdemel. A tanulmányok szerzői nem tekintik vizsgálataik határának azt a megállapítást, amely szerint a „fasizmus a finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább és legimperialistább elemeinek nyílt terrorista diktatúrája", hanem behatóan taglalják, mi volt a dzsentri és a kispolgári rétegek szerepe a fasiszta diktatúrában. Ránki kimutatja, hogy a dzsentri több szállal kötődött a kispolgársághoz, és soraiban bizonyos antikapitalista és agrárkapitalista tendenciák jelentkeztek. A fasiszta mozgalmak mindenütt kispolgári mozgalmakként keletkeztek, e mozgalmak érdekei azonban a proletariátus ellen irányulnak, és e találkozási ponton a nagytőke felhasználja őket. Ránki György a kispolgárságnak a fasizmust támogató rétegeit nemcsak passzív, „vezetett" tömegeknek tekinti, hanem olyanoknak, amelyek hatottak a fasiszta rendszer formáinak kialakítására. Ez nem támasztja alá, sőt egyenesen cáfolja is egyes történészeknek azt a nézetét, hogy a fasizmus a „megvadult kispolgárság" és a lumpenproletariátus uralma volt. Jóllehet ezek a rétegek — a történelmi fejlődés egyes szakaszaiban különböző erővel és súllyal — *objektíve* valóban a munkásosztály ellenségeivé lettek, de a munkásosztálynak az a feladata, hogy kivonja a burzsoázia befolyása alól, s a haladás, a proletárforradalom ügye mellé állítsa őket. Ha elfogadnók azt az álláspontot, hogy a fasizmus kispolgári uralom, akkor következésképpen a munkásosztálynak nem a nagyburzsoázia és a nagybirtokosok, hanem a kispolgárság és a lumpenproletariátus ellen kellett volna legélesebben harcolnia.

Lackó Miklós tanulmánya abból indul ki, hogy az 1929—1933-as gazdasági világválság szétrombolta vagy megingatta a bethleni konszolidáció nemzetközi és hazai tartópilléreit. Megállapítja, hogy ebből a helyzetből — több más közép- és kelet-európai ország uralkodó osztályához hasonlóan — a magyar nagytőkés és nagybirtokos osztályok is a régi, liberális eszközök még erőteljesebb visszaszorításában és a totális fasizmusra való törekvésben keresték a kiutat. Helyesen mutat rá a szerző arra, hogy ez a törekvés hozta létre a magyar reakció szél-

Digitized by Google

ső jobbszárnyát, amely a totális fasiszta diktatúra létrehozására tört. Ez a jobbszárny osztályszempontból hozzávetőleg a következő három kategóriából került ki:

a földesúri osztálynak a trianoni szerződés, illetőleg a mezőgazdasági válság következtében elszegényedett elemei;

az ipari és kereskedelmi burzsoáziának azok a körei, amelyek a tőke állami védelmével és fejlesztésével, a zsidó származású nagy- és középtőkések visszaszorításával, hadimegrendelésekkel akarták helyzetüket megjavítani;

végül: bizonyos önálló hatalmi ambíciókat tápláló katonatisztihivatalnoki rétegek. E rétegek szerepe a történelem tanúsága szerint mindig akkor nőtt meg, amikor a burzsoá társadalmi rendszer veszélybe került. Ezt juttatja kifejezésre Gömbösék előtérbe kerülése a 30-as években. Lackó szemléltetően bebizonyítja a gömbösi politika csődjét és annak okait is.

A fasiszta pártok tömegmozgalommá válásával kapcsolatban ismételten felmerül a kispolgárság problémája. „Ő adja Magyarországon a fasiszta mozgalom tömegerejét — olvashatjuk a tanulmányban — és követeléseivel, szociális arculatával erőteljesen rányomja bélyegét a fasiszta tömegmozgalomra. A kispolgárság szerepének, politikai magatartásának elemzéséhez azonban mindenekelőtt a másik alapvető osztály és társadalmi erő; a munkásosztály állapotát kell szemügyre venni." (455. old.) Lackó behatóan elemzi azokat a változásokat, amelyek 1919 után a munkásosztály összetételében végbementek. A munkásosztály jelentős felhígulása és a munkásmozgalom adott állapota következtében a fasiszta mozgalmak számára bizonyos mértékig kedvezővé váltak a körülmények.

Felvetődik a kérdés: mi az oka annak, hogy az a kétségtelenül befolyásos, lényegében hitleri típusú fasiszta tömegmozgalom, amely a fasiszta Németország erejét is maga mögött tudta, a 30-as évek végén és a háború első időszakában mégsem került hatalomra Magyarországon? A kérdés megválaszolása kapcsán a szerző behatóan vizsgálja az uralkodó osztályok politikáját, azokat a külső és belső körülményeket, amelyeknek következtében 1939—1940-ben megindult a fasiszta tömegmozgalom hanyatlása Magyarországon. Rámutat arra, hogy a hanyatlás folyamata „a hadikonjunktúra által teremtett átmeneti gazdasági fellendülés talaján indul meg. A kispolgárság, sőt a munkásosztály helyzete is javult; a növekvő hadiipar s a mezőgazdasági konjunktúra felszívja a falusi munkanélküliek tetemes részét, s átmenetileg enyhíti a dolgozó parasztság egyéb rétegeinek gazdasági nehézségeit. De a nyilasoknak nemcsak szociális demagógiája hagy alább és veszít hatásosságából, hanem soviniszta demagógiája is; a területi visszacsatolások Horthyék kispolgári bázisának erősödését eredményezik..." (466. old.) A szovjetellenes háború időszakában egyre népszerűtlenebbé válik a nyilasok tevékenysége. Erejüket most már minden szociális demagógia nélkül az antiszemita és antikommunista uszításra összpontosítják.

A szerző megállapítja, hogy a szélsőjobboldali erők visszaszorításában az 1941—42 fordulóján kibontakozó antifasiszta, demokratikus tömegmozgalom fontos szerepet játszik. Amikor a németek megszállták Magyarországot és

Digitized by Google

amikor 1944 októberében Hitler szuronyai segítségével Szálasinak a lumpenproletár és bűnöző elemekre, a reakciós kispolgárság és az úri szélsőjobboldal legtorzabb képviselőire támaszkodó rémuralma megkezdődött, a nyilas mozgalom már szétesett állapotban volt.

Lackó Miklós elemzéséhez hozzá kell még tenni azt is, hogy a nyilasok demagógiája már 1939—1940-ben csúfosan lelepleződött. Az 1939-es országgyűlési választásokon a nyilas pártok csaknem 50 parlamenti képviselethez jutottak. Ezek a képviselők azonban a parasztтömegeket közvetlenül érintő kishaszonbérleti kérdés parlamenti vitáján (a földkérdés vitáján) szembefordultak régebben hirdetett programjukkal s ez nagy kiábrándulást okozott választóiknak, a velük rokonszenvező paraszttömegeknek. Ennek a következménye volt az, hogy a nyilas jelöltek már az 1939. évi őszi pótválasztások során megbuktak több vidéki választókörzetben.

Lelepleződött a nyilasok „antikapitalizmusa" is. Az 1939—1940-es „őrségváltást" vagyonszerzésre kihasználó nyilasok ugyanolyan tőkésekké váltak, mint azok, akik ellen a tüzet irányították. A hadseregben, az állami hivatalokban is egyre több nyilas jutott pozícióhoz, s ezek a jó állásokban megfeledkeztek szociális „radikalizmusukról".

Ránki és Lackó értékes tanulmányaiban a sok gondolatébresztő megállapítás mellett vitatható álláspontok is akadnak. Vajon a magyarországi fasizmusnak valóban sajátos vonása volt-e 1919 után a katonatiszti, hivatalnoki réteg előnyomulása? Erre nem lehet határozottan „igen"-nel felelni, mint Ránki teszi. Ha voltak is e réteg szereplésében sajátos, Magyarországra jellemző momentumok (főleg nagyobb létszámuk), nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy e rétegek más országok fasiszta mozgalmaiban is hasonló szerepet játszottak. Gondoljunk mindenekelőtt a német Freikorpsokra, a francia tűzkeresztesekre stb. Ránki György a kispolgárságnak, mint társadalmi kategóriának a fogalmát nem tisztázza eléggé és a dzsentrit (amely számos szállal össze van ugyan kapcsolva a kispolgársággal, de nem kispolgárság), több ízben a kispolgárság kategóriájába sorolja. Helytelen a szerzőnek az a megállapítása is, hogy az elbocsátott tiszteket, a polgári és birtokos osztályok állástalan rétegét a lumpenproletariátushoz lehet sorolni. Nem nehéz bizonyítani, hogy ezeknek az „állástalanoknak" a társadalmi helyzete, rangja, életszínvonala stb. össze sem hasonlítható a proletariátus soraiból lecsúszott, a társadalomból kivetett (lumpen)) rétegekével.

A szerző érinti ugyan, de nem fejti ki azt a bethleni konszolidáció értékeléséhez elengedhetetlenül tisztázandó kérdést, hogy miért nem szűkült a 20-as évek közepén a szanálási válság által tönkretett városi kispolgárság körében az ellenforradalom bázisa. Ez is csak azt bizonyítja, hogy a kispolgárság által az ellenforradalmi rendszerben betöltött szerepnek az értékeléséhez még további kutatások szükségesek.

Lackó Miklós tanulmányának néhány megállapítása sincs kellően megalapozva. Ez elsősorban a munkásmozgalomról szóló fejtegetéseire vonatkozik. Túlságosan sommásan és negatívan ítéli meg a magyar forradalmi munkásmoz-

Digitized by Google

galom szerepét a harmincas években. Hiszen 1930. szeptember 1., 1933, 1935. és más évek jelentős megmozdulásai azt bizonyítják, hogy a magyar munkásosztályból sem szociális és nacionalista demagógiával, sem terrorral nem lehetett kiölni a forradalmi szellemet. 1936-tól kezdődően pedig kibontakozik a KMP népfrontpolitikája, amely a háború éveiben számottevő eredményeket ért el. A harmincas évek elejének munkásmozgalmáról szóló fejtegetések negatív szemlélete csökkenti a súlyát mindannak, amit Lackó a második világháború időszakáról e tárgykörben megállapít.

*

A Történelmi Szemle „fasizmus-számának" második nagy témája a Horthy-fasizmus ideológiája. Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a folyóirat szerkesztésének módszere nem volt alkalmas arra, hogy az olvasók akár csak megközelítőleg is teljes választ kaphassanak erre a bonyolult és rendkívül fontos kérdésre. A folyóiratnak e tárgykörben mozgó két tanulmánya (Pach Zsigmond Pál: Az ellenforradalmi történetszemlélet kialakulása Szekfű Gyula „Három nemzedék"-ében; Balogh Sándor: A bethleni konszolidáció és a magyar „neonacionalizmus") részei e témakörnek, de e fontos kérdés átfogó jellemzését már témaválasztásuknál fogva sem adhatják. Ma már nem lehet kizárólag Szekfűt és Klebelsberget vizsgálni akkor, ha feleletet akarunk adni arra a kérdésre: melyek voltak a történelmi előzményei, gyökerei a Horthy-rendszer ideológiájának, mennyiben volt ez folytatója a Tanácsköztársaságot megelőző reakciós burzsoá-feudális ideológiának, és milyen új vonásokkal „gazdagította"? A fasizmus ideológiai rendszerének sokoldalú elemzésére van szükség, amely Szabó Dezsőnek, Prohászka Ottokárnak és másoknak lényegében azonos, az előbbiekétől azonban sok tekintetben elütő fasiszta nézeteit is tudományosan vizsgálja.

Mégis meg kell állapítanunk, hogy ezek a tanulmányok is gazdagítják ismereteinket a magukválasztotta kérdésekben. Pach Zs. Pál cikke új adalékokkal egészíti ki a Szekfű Gyula hatásáról eddig megjelent tanulmányokat, továbbmegy Szekfű tudományos bírálatában, közelebb viszi az olvasókat a Horthy-rendszer ideológiájának megértéséhez. Szekfű Gyula kiemelkedő szerepe éppen az volt, hogy: „ki kellett mutatni a rendszer történelmi létjogosultságát", újra kellett értékelni Trianon után az egész magyar történelmet. Ismert tény, hogy Szekfű Gyula nézetei még a felszabadulás után is hosszú ideig hátráltatták a helyes történelemszemlélet kialakítását és talán még ma sem teljesen hatástalanok. Nem kisebb kárt okozott a kutatók körében Szekfű történelemszemléletének módszere sem. A szellemtörténet az eseményeket háttérbe szorítja és a „kommentárokat" helyezi előtérbe. Ez a történetírás elveti a politikai történetet, s alapjában véve apolitikus szemléletre nevel. De éppen ezzel a módszerrel támogatta politikailag tudatosan a fennálló rendszert, vonta el az emberek figyelmét a való élet eseményeitől.

A nacionalizmus és a sovinizmus, s benne a Klebelsberg-féle „neo-nacionalizmus" központi eszméje: Trianon revíziója és új szovjetellenes háború előkészítése volt. Belpolitikai labilitása és külpolitikai helyzete azonban megkövetelte a rendszertől, hogy for-

Digitized by Google

radalomellenességének és antikommunizmusának hangoztatása mellett — elhatárolja magát a szélsőjobboldaltól is. Ezért Klebelsberg az ésszerűbbnek látszó „történelmi" fajkategóriát állította szembe a totális fasizmus hívei által hirdetett „biológiai" fajkategóriával — írja Balogh Sándor. Ez a módszer alkalmasabb volt az osztályok „eltüntetésére", a „közös nemzeti érdeknek" a hangsúlyozására, a nacionalista és szociális demagógia elfogadtatására, a rendszer tömegbázisának szélesítésére.

Tanulmányában Balogh Sándor találó idézetekkel bizonyítja, milyen szerepet töltött be Horthyék ideológiai rendszerében gróf Klebelsberg Kunó, mint a „neonacionalizmus" egyik apostola. Helyesen mutat rá, hogy Klebelsberg képviselte legokosabban a finánctőke és a nagybirtokos osztály érdekeit, neki igen nagy része volt az ellenforradalmi rendszer ideológiájának kidolgozásában és terjesztésében. A „neonacionalizmus" — mint a szerző megállapítja — a nacionalizmus fasiszta válfaja volt. A fasiszták a nemzeti gondolatban segítséget kerestek; többé már nem tagadták, ellenkezőleg: túllicitálták. Ez adta meg a fasizmus romantikus oldalát. Ugyanazokkal a nemzeti érzelmekkel akartak hatni, mint amelyek a XIX. század korai szakaszában valóban léteztek, és egyes történelmi időszakokban a reakció elleni harc ideológiai formái voltak.

Helyes, hogy Balogh ennek az embertelen ideológiának a lelepleződése közben nem esik a régebbi „szitok-átok"-módszer hibájába, és elfogulatlanul, sokoldalúan vizsgálja Klebelsberg és az általa képviselt „neo-nacionalizmus" szerepét a korszak történetében.

Figyelemre méltó értékei ellenére azonban Balogh Sándor cikke sem mentes a problémáktól. Már címe is többet ígér, mint egyszerűen Klebelsberg nézeteinek az elemzését. Sok benne az odavetett, ki nem fejtett rész vagy ellentmondás. A 430. oldalon pl. az olvasható, hogy Klebelsberg „a munkásmozgalom leszerelésére a szocializmus rágalmazásán kívül más eszközt nem talált". De rögtön utána kiderül, hogy bőven talált más eszközt is, pl. a nacionalista, a szociális demagógia eszközeit. Balogh szemére veti Klebelsbergnek azt is, hogy „iskolákat építtetett politikai céljainak elősegítésére". Minden rendszer a maga politikai céljainak szolgálatába állítja az iskolaügyet, a munkásmozgalom mégis harci kérdésének tekintette és tekinti a kapitalista országokban ma is, hogy a nyomorpolitika, a fegyverkezés stb. helyett a költségvetésnek nagyobb részét fordítsák oktatásra, kulturális célokra és így iskolaépítésre is. Hiszen a szocialista munkásmozgalom érdekei is a dolgozók műveltségének gyarapítását kívánják. Az iskolahálózat fejlesztésének kettős hatása volt; erősítette az uralkodó osztályok ideológiai befolyását, de egyúttal a tömegek kulturális színvonalának növelésével — az uralkodó osztályok szándékai ellenére — bizonyos pozitív szerepet is játszott.

Vitatható a szerzőnek az a megállapítása is, amely szerint a polgári iskolák rendszerének a bevezetése „a rendszer erősítését szolgálta". Az oktatás szelleme természetesen ezekben az iskolákban is alkalmazkodott „a kor szelleméhez". De nem azt kell Horthyék szemére vetnünk, hogy új, magasabb iskolatípust létesítettek, hanem inkább azt, hogy a

Digitized by Google

dolgozók nagy tömegei elől elzárták a művelődés lehetőségeit. Nem pontos a szerzőnek az az állítása sem, amely szerint a polgári iskolák hálózata „zsákutcát is teremtett... mert a polgári iskolából közvetlenül felsőbb iskolába lépni nem lehetett". (436. old.)[3]

Gyengéje a tanulmánynak, hogy a neonacionalizmust nem eléggé a korszak gazdasági és politikai viszonyaival összefüggésben tárgyalja, a kultúrpolitikát és az ideológiát függetleníti az objektív társadalmi viszonyoktól. Nem mutatja be, hogy a neonacionalizmus nem egyszerűen fegyvere volt a fasiszta rendszernek, hanem egész szellemi életét áthatotta. Helyes a szerzőnek az a törekvése, hogy kimutatja az olasz és a magyar fasizmus néhány rokon vonását. De nem mutat rá arra a sajátosságra, amely a magyar fasizmust ideológiai téren már a húszas években is hasonlóvá tette a német totális fasizmus ideológiájához, éppen — nacionalista, soviniszta alapállása következtében.

•

A Kommunisták Magyarországi Pártja az ellenforradalom győzelme óta rendszeresen elemezte a magyarországi társadalmi viszonyokat és a belőlük rá háruló feladatokat. Jóllehet a párt politikájára hosszú ideig rányomta bélyegét a szektarianizmus, s a párt a magyarországi viszonyok elemzéséből nem mindig vont le helyes következtetéseket a politikai feladatokra és a munka módszereire vonatkozóan, mégis erről szóló tanulmányában helyesen állapítja meg Szabó Ágnes, hogy a Horthy-korszak társadalmi, politikai és gazdasági történetének marxista elemzéséhez jelentős segítséget nyújt az a történeti örökség, amely a Kommunisták Magyarországi Pártjának az ellenforradalmi korszakról szóló értékeléseiben ránk maradt.

Szabó Ágnes „A Kommunisták Magyarországi Pártja az ellenforradalmi rendszer társadalmi viszonyairól (1919—1933)" c. tanulmányában bemutatja azokat a nehéz történelmi feltételeket, amelyek között a magyar kommunistáknak szinte közvetlenül a napi események alapján „ki kellett kinlódniuk" a párt politikai vonalát. A párt munkájára „1919 és 1933 között az volt a jellemző — állapítja meg a szerző —, hogy igen aprólékosan, eseményről eseményre vonta a marxizmus—leninizmus nagyítólencséje alá a magyarországi társadalmat. Így a részeiben viszonylag pontos elemzés csak ritkán, egy-egy plénumon vagy kongresszuson állt össze, az egész társadalmat, annak minden osztályát és rétegét érintő átfogó társadalomrajzzá. De a kommunisták figyelmét már a legkorábbi időszakban sem kerülték el az új jelenségek, amelyek arra utaltak, hogy az ellenforradalmi rendszerben a politikai reakció tartalom és módszerbeli változásai jelentkeznek. Mégis néhány év kellett ahhoz, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja a politikai reakciónak ezeket az új jelenségeit összegezze." (371—372. old.)

A marxizmus—leninizmus minden történelmi esemény elemzésekor elsősorban az objektív gazdasági, társadalmi és osztályviszonyokból indul ki. A szerző

[3] Közismert dolog, hogy a tanítóképzőkbe a polgári iskola jelentette a megelőző lépcsőt (a tanítók 90 százaléka polgári iskolából került a tanítóképzőbe), s a számviteli képzést is nyújtó felsőkereskedelmi iskolákba (amely érettségit adott) szintén be lehetett jutni a polgári iskolából.

Digitized by Google

megállapítja, hogy a magyar kommunista párt is elméleti tevékenységében ebből a marxi—lenini tételből indul ki. Hogy mégsem jutott mindig helyes következtetésre politikai vonalának meghatározásában, az a kor történeti viszonyaival, a párt helyzetével, a fiatal kommunista párt kádereinek tapasztalatlanságával, hiányos marxista—leninista műveltségével is összefüggött. Az a tény, hogy a KMP az ellenforradalom kezdete óta állandóan vizsgálta a fasizmus elleni harc, a demokratikus összefogás kérdéseit — még ha ez a politika csak 1936 után vált is általánossá a párt tevékenységében —, azt bizonyítja, hogy a magyar társadalom mindenkori helyzete, az élet új jelenségei mindig a párt szemlélődésének középpontjában állottak.

A szerző figyelemre méltóan fejtegeti a falusi burzsoáziának az ellenforradalmi rendszerben betöltött szerepét. „A kommunisták a nagygazdákban látták az ellenforradalmi rendszer legmegbízhatóbb bázisát." A KMP I. kongresszusának elemzésére támaszkodva a szerző megállapítja, milyen jelentős társadalmi súlya volt a kulákságnak az akkori magyar társadalomban. „A háború és az infláció ezt a réteget megszabadította adósságaitól. Birtoka megnőtt a földreform révén, bár szeretne terjeszkedni a nagybirtok rovására, mégis a rendszer legmegbízhatóbb támasza, Habsburg-ellenes és irredentista." (377 old.)

Ez a tanulmány lényegében kiinduló pontja a Történelmi Szemle ismertetett számában vitatott kérdéseknek. Igaz, célszerűbb lett volna az egész huszonöt éves korszak terjedelmében vizsgálni meg a KMP-nek a tárgyalt kérdésben elfoglalt álláspontját, hiszen a szerző vizsgálódásai éppen addig az időszakig terjednek, amelyben a párt legvilágosabban jellemezte a Horthy-rendszer teljes politikai arculatát és természetét, s fellépett a fasizmus elleni harcot akadályozó szektás munkamódszer és dogmatikus szemlélet ellen. E fogyatékossága ellenére ez a tanulmány mégis cáfolata annak a korábban divatos sommás szemléletnek, amely kisebbítette vagy egészében negatívan ítélte meg a kommunisták huszonöt esztendős hősies küzdelmének jelentőségét. A tanulmány annak is bizonyítéka, hogy a KMP alapjában helyesen értékelte az ellenforradalmi rendszert, a kapitalizmus általános válságának talaján létrejött politikai reakció osztálytartalmát, vadállati természetét. Vitathatók azonban a szerző egyes megállapításai azokban a kérdésekben, amelyek bizonyos kritikai megközelítést kívántak volna. Így pl. a Blum-téziseknek csak a pozitív vonásait ismerteti. Igaz, ez a maga korában jelentős kezdeményezésnek tekinthető, de sok benne az ellentmondás, a következetlenség. Kissé sommás az a megállapítás is, hogy a kommunisták a szociáldemokrata pártot „szociálfasisztának" értékelték. (382. old.) A „szociálfasizmusról" mondottak fontos részei a tanulmánynak, de ebben az esetben is differenciáltabban kellett volna fogalmazni. Ugyanis mindig voltak a pártban olyanok, akik nem vették egy kalap alá *az egész SZDP-t.* A kommunisták rendszerint különbséget tettek a jobboldali szociáldemokrata vezetők és a párt baloldali elemei között. A megbélyegzés a reformista, sok esetben korrupt vezetőknek, és a hatásuk alatt álló, valóban opportunista elemek-

Digitized by Google

nek szólt. Ennek megállapítása nem kisebbíti azt a kárt, amit ennek a „jelszónak" az elterjedése okozott mind a nemzetközi, mind a magyar munkásmozgalomban.

*

A Történelmi Szemle e számának teljesebbé tétele céljából önálló tanulmányt érdemelt volna annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy miképpen szabta meg a reakciós belpolitika a Horthy-rendszer külpolitikáját.[4] Régi marxista igazság, hogy a külpolitika a belpolitika függvénye. Szinte természetes tehát, hogy a Horthy-rendszer mindig a legreakciósabb országokkal kereste a kapcsolatot, ezeknek sorsához kötötte az ország szekerének rúdját. A Horthy-rendszer külpolitikájának ez volt a fő tendenciája. E kérdés vizsgálatánál is óvakodni kell azonban a sematizmustól, mert az tévútra vezethet. Az ellenforradalmi rendszer egész időszakára ugyanis az is jellemző, hogy az uralkodó körök mindig két vasat igyekeztek a tűzben tartani, egyrészt manővereztek a legreakciósabb államok között (olasz és német fasizmus), másrészt belső helyzetük megszilárdítása végett időnként a nyugati polgári demokratikus országokhoz is kerestek kapcsolatokat. De nem véletlen, hogy ez utóbbi törekvések mindig háttérbe szorultak, és Horthyék végső soron a Mussolini és a Hitler-fasizmus oltárán áldozták fel az ország függetlenségét, szabadságát és beletaszították az országot a második világháború katasztrófájába.

Bizonyos értelemben ehhez a kérdéshez kapcsolódva vizsgálja a Horthy-rendszer kül- és belpolitikáját Pintér István „A Kállay-kormány hintapolitikája" című tanulmányában. A szerző alaposan jellemzi a tárgyalt kérdést, de elsősorban annak belpolitikai vonatkozásait tárgyalja, nem pedig úgy, mint a Ránki és Lackó egymáshoz kapcsolódó munkáiban feitegetett téma szerves folytatását. Így ez a tanulmány jellegénél fogva némileg elüt a többitől.

Pintér István a Horthy-rendszer néhány fontos, erre az időszakra különösen jellemző vonására hívja fel az olvasó figyelmét. Szemléltetően mutatja be a Kállay-féle hintapolitika népellenességét, irrealitását, s azt, hogy miképpen váltak az ellenzéki pártok a fasiszta kormány politikájának kiszolgálóivá, hogyan tették Horthyék a rendszer baloldali ellenzékének számos vezetőjét — a rendszer tudatos vagy nem tudatos támogatójává.

Horthyék természetesen még a lojális ellenzék megerősödésétől is rettegtek és a jobboldali szervezeteket tervszerűen felhasználták a baloldali ellenzék gyengítésére.

A cikk részletesen elemzi a hintapolitika belpolitikai vonatkozásait, de — sajnos — nem tér ki arra a fontos kérdésre, hogy Szálasi vandalizmusáért nemcsak a németek, hanem Horthyék méginkább súlyosan felelősek. Igaz, a korszak utolsó évének tárgyalása nem tartozott Pintér István feladatkörébe, de a szerkesztőségnek mégis gondolnia kellett volna arra, hogy a témát végigvigye. Nem helyes ugyanis elszigetelten, Horthyéktól függetlenítve tár-

[4] A Horthy-korszak külpolitikájának fontos részletkérdéseiről már jelentek meg feldolgozások. Ilyenek: Juhász Gyula: „A Teleki-kormány külpolitikája 1939—1941" és Kiss Aladár „Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén" című monográfiája.

Digitized by Google

gyalni a nyilasok bűneit. E folytonosság bizonyítása azonban hiányzik Pintér tanulmányából, és ez gyengíti az egyébként értékes munka hatását.

A folyóirat „Szemle" rovatában közölt cikkek értékelésére hely hiányában nem térhetünk ki.[5] Ezeknek egyrésze tájékoztató jellegű, más részük pedig elmélyült elemzést nyújtó tanulmány. Különösen figyelemre méltók Szamuely Tibor, Jemnitz János, Csatári Dániel munkái, amelyekben a német, a spanyol, illetve a román fasizmus sajátosságait elemzik a szerzők. A „Szemle" rovat minden tanulmánya sok olyan adalékot tartalmaz, amelynek ismerete segíti a magyarországi fasiszta rendszer általános és sajátos vonásainak további elemzését.

*

Hasznos kezdeményezés a Történelmi Szemle „fasizmus-számának" kiadása, értékes hozzájárulás a Horthy-fasizmus sajátosságainak és természetének megismeréséhez, alapot és ösztönzést ad a további munkához. Csak sajnálni lehet, hogy egy folyóirat a maga *700 (!) példányával* csak a szakemberek szűk köréhez juthat el. Az érdekes vita, a kutatók tudományos eredményei nagyobb nyilvánosságot érdemelnének.

Nagy érdeme a szerkesztőségnek, hogy a folyóiratban közölt tanulmányok hozzájárulnak a magyar fasiszta diktatúra osztálybázisának alaposabb megismeréséhez. A Tanácsköztársaság megdöntése után dühöngő fehérterrort az 1924-es konszolidációval a diktatúra burkoltabb és egyben raffináltabb formája váltotta fel, ez azonban nem változtatta meg a rendszer jellegét; ez a rendszer — különféle módosulásokon átmenve — mindvégig a nagybirtokosság, a nagyburzsoázia és a finánctőke fasiszta diktatúrája volt. Ez a Horthy-renszer bel- és külpolitikájában egyaránt kifejezésre jutott. A német fasizmus hatalomra kerülése után és a második világháború időszakában természetszerűen erősödtek és mind nyilvánvalóbbá váltak a rendszer fasiszta jegyei. Ezeknek a változásoknak a vizsgálata fontos feltétele annak, hogy árnyaltan, sokoldalúan és meggyőző módon lehessen feltárni a Horthy-rendszer igazi jellegét.

A folyóiratban közölt témák külön-külön mind fontosak. Az egész szám mégis mozaikszerű, az egyes tanulmányok nem kapcsolódnak szervesen egymáshoz. Hasznos lett volna, ha pl. Ránki György és Lackó Miklós tanulmányaihoz hasonlóan a Horthy-fasizmus utolsó éveit is behatóan jellemezte volna egy történész a tömegbázis és a tömegmozgalmak vonatkozásában, s így erről a fontos kérdésről olyan képet kaptunk volna, amely a Horthy-rendszer egész időszakát átfogja. Több más, fontos kérdés is megválaszolásra vár még. A fasiszta Horthy-rendszer bel- és külpolitikájának feldolgozása, a szociáldemokrata párt

[5] A „Szemle" rovatban a következő cikkeket közli a folyóirat: *Szamuely Tibor:* A németországi fasizmus történelmi előzményeiről és ideológiájáról (I.); *Ránki György:* Az olasz fasizmus útja; *Jemnitz János:* A spanyol fasizmus jellegéről; *Kerekes Lajos:* Az osztrák klerikofasizmus problémájához; *Csatári Dániel:* A román fasizmus sajátosságairól; *Szokolay Katalin:* A lengyel szanációs diktatúra néhány vonásáról (1926—1935); *Kövágó László:* Jugoszláv történetírók a két világháború közötti jugoszláviai fasizmusról; *Márkus László:* A két világháború közötti fasiszta irányzatok jellegéről; *H. Haraszti Éva:* Fasiszta irányzatok Angliában.

Digitized by Google

és a független kisgazdapárt sajátos szerepe a fasiszta diktatúrában, a KMP által a harmincas években végzett helyzetelemző munka értékelése és más kérdések.

A problémák megoldásában a folyóirat szerkesztősége többet segíthetett volna. A szerkesztőség nem tűzhette ki ugyan céljául, hogy a magyar fasizmus összes fontos kérdéseire kitérjen ebben a számban, mégis célszerű lett volna, ha már a munka elindításakor zártabbá teszi a tematikát, s meghatározza a tanulmányok jellegét, a feldolgozás módszerét. Hiányzik a feldolgozásból a gazdaságtörténeti fejtegetés, a fasiszta politikai rendszer és a monopoltőke kapcsolatának konkrét bemutatása és egyes tanulmányok nem veszik megfelelően figyelembe a nemzetközi politikai tényezőket. E hiányosságok ellenére is üdvözöljük ezt a fontos kezdeményezést, s várjuk folytatását.

Vas Henrik

ERNST FISCHER:

A NÉLKÜLÖZHETETLEN MŰVÉSZET

Az élet szüntelenül fejlődik; a művészet és tudomány minden egyes eredménye és kudarca új problémákat is szül. Ernst Fischer könyvének éppen az az egyik legrokonszenvesebb vonása, hogy *hatalmas tudással és bátor önállósággal, rugalmasan, de ugyanakkor kommunista szenvedéllyel, minden újra és forradalmira pártosan reagálva kutatja a jelen és jövő művészetének legfontosabb kérdéseit.*

Ez a könyv, amelyet a Német Demokratikus Köztársaságban 1959-ben adtak ki, s amelynek elemzéseit és következtetéseit a szerző sok egyéb — részint magyar folyóiratokban is közzétett — tanulmányában világította meg új oldalról, tudományos hitellel és népszerű módon elemzi azt a sokak által feltett kérdést: merre vezetnek a művészet útjai, van-e egyáltalán jövője, s ha igen, vajon a szocializmusban merre és milyen törvényszerűségek szerint kell fejlődnie?

Éles érvelésű, kulturáltan és szellemesen megfogalmazott, erkölcsileg és metodikailag egyaránt vonzó kötetében Ernst Fischer nem a személy szerinti vitát vagy hivatkozást tekinti lényegesnek, hanem az elvi frontok felvázolását és a kétfrontos ideológiai harc megvívását. Szenvedélyesen ítéli el és cáfolja meg a dekadens polgári kulturpesszimizmus és kommunistaellenes ködösítés „eszméit", s a szocializmusba és emberségbe vetett hittel utasítja el azokat a szektás-dogmatikus nézeteket és módszereket, melyek az újtól visszariadva, a művészet sajátosságait figyelmen kívül hagyva, modern korunk általános jellemzőinek szellemi inspirációi-

Gondolat Kiadó, 1962.

Digitized by Google

tól viszolyogva, kizárólag a közvetlen hatás szemszögéből ítélnek meg alkotásokat vagy irányzatokat. Mélységesen átérzi és alkalmazza az elmélet útmutató, ítélkező s jövőt sejtető funkcióját, de szembeszáll az esztétika normatív, előírásokat gyártó, szűklátókörű felfogásával, még ha szubjektíve becsületes kommunistáktól hallja vagy olvassa is. Tiszteletre késztető szerénységgel kerül mindenféle prófétikus pózt és tudálékosságot, de mer, akar és tud kommunista módon ábrándozni, annak tudatában, hogy a szocialista társadalom az örököse a múlt minden igaz értékének, s megvalósítója a legszebb emberi eszményeknek és álmoknak, társadalmilag, technikailag, szellemileg, erkölcsileg egyaránt. Nem egy vonatkozásban lehet és úgy tűnik, szükséges is vitázni *A nélkülözhetetlen művészet* megállapításaival, szemléletének, módszerének, politikai és tudományos alapállásának elvi igazsága és tiszta pátosza azonban tanulságos és megszívlelendő érték.

Hat fejezetre tagolódik a könyv. Bármennyire iskolás megoldásnak látszik is, sorjában kell áttekintenünk az egyes fejezeteket, nem a tartalmi ismertetés kedvéért, hanem a könyv gondolati gazdagsága miatt, s mert talán így lehet legvilágosabban érzékeltetni mind fontos igazságait, mind problematikus pontjait.

A művészet funkciójáról szóló bevezetőben már a továbbiak szempontjából is legfontosabb kérdéseket exponálja az író. Különösen fontos és elgondolkoztató az, amit az „Én" társadalmasításáról mond, s ezzel kapcsolatban a művészet funkciójának változásairól, a gyönyörködés miértjéről. E. Fischer a művészet folyamatosságának „titkát" abban látja, hogy az ember — a kollektivumból a fejlődés során kiszakadt „Én", a történelem minden korszakában, a primitív állapottól kezdve a legmagasabb fokú társadalomig — a közösséggel való eggyéforrást kereste és keresi, vagyis az ember „a művészet által az egyéniből visszatér a kollektivumba": a mások életének sűrített átélésével kívánja gazdagítani saját egyéniségét. S ennek a szellemi szükségletnek állandósága örökre meg is marad. A szerzőnek természetesen nem elvont pszichologizálás a módszere, hanem az úgynevezett „örök emberinek" materialista megragadása a humanista jövő érdekében. A bevezetőben még csak érinti a művészi varázslat problémáját, és — bár sajnálatos módon mellőzi a polémiát — pozitív mondandójának elvi lényegét félreérthetetlenül fogalmazza meg: „*Fontos feladattá vált, hogy ezt a* (ti. Marx által megfogalmazott) *humanista-forradalmi képet megvédjük a modern misztikusokkal szemben, akik többre becsülik az artikulátlan dadogást a tagolt beszédnél, a fétis-álarcot az emberi arcnál.*" (9. l.)

Fischer lebilincselően könnyed stílusban ír és számos alapvető problémát már itt felvázol: a konkrét és az általános jól jellemzett dialektikáját, az emberség és a forradalmiság összeforrását, a különböző ábrázolási módszerek létjogosultságát, a művészet értelmi és érzelmi mozzanatainak egységét, az időhöz kötöttnek és az öröknek egymásba-kulcsolódását.

A művészet eredetéről című második fejezetben a korábbi marxista vélemények összefoglalására és tudománytörténeti csomópontok ismertetésére töreke-

Digitized by Google

dett. Főként *Childe* és *Thomson* eredményeit rekapitulálja, néhány érdekes kiegészítéssel (pl. a szexualitás művészeti vonatkozásai kapcsán). A történeti anyagon túllépve — de természetesen annak alapján — fogalmaz meg olyan tételeket, melyek csak közvetve kapcsolódnak a központi témához, de szerves mozzanatai az egész szemléletnek és módszernek: pl. a célfogalom kialakulása, az emberi hatalom és gyöngeség iker-párossága, a művészet társadalmi tartalmának és szükségességének illusztrálása s hangsúlyozása. A fejtegetés tendenciája világos és helyes, arányai azonban kissé véletlenszerűek (a mágia problémáját itt elnagyolja és csak a továbbiakban fogalmaz precízen. Pavlov említésekor a „második jelzőrendszer" elsikkad, kissé leegyszerűsíti az ösztön és a tudat viszonyát).

Művészet és kapitalizmus kapcsolatait elemzi a harmadik fejezetben — egészét tekintve kitűnően. Meggyőző analízisek egész sorát adja a XIX. és XX. század polgári irodalmának és képzőművészetének irányzatairól (romantika, l'art pour l'art, impresszionizmus, naturalizmus, szimbolizmus stb.). Világosan és határozottan rajzolja meg a tőkés árutermelés művészetellenes *fő* vonalát, de érdekesebb és eredetibb a stílusirányzatok elemzésének módjában. Néhány tárgyi hiányosság azonban szembeötlik: csak alig pár szót szól a korai klasszicizmusról, vitatható — mert tényanyagában is sovány — a szimbolizmus jellemzése, egyáltalán: túl summásan kezeli a XX. századi „izmusokat" és a hátterükben meghúzódó polgári filozófiát stb. Ami ennél is feltűnőbb, csaknem kirekeszti vizsgálódásaiból a kritikai realizmust, s csak a könyv további lapjain találjuk meg ennek indokolását, amennyiben *„a valóság elmélyült és lényegbeli ábrázolását"* nevezi realizmusnak (219. l.), vagyis tartalmi ismérvekből indul ki. De mivel éppen ott jegyzi meg, hogy *„ennek az ábrázolásnak számos módszere van"*, helytelenítenünk kell, hogy a múlt századi polgári irodalom és művészet leghaladóbb és legtermékenyebb irányzatának nem szentel több figyelmet.

A kritikai realizmus problémáinak háttérbe szorítása korántsem csak tárgyi hézag a könyvben, hanem összefügg a jelenkor művészetének és a realizmus válfajainak megítélésében érződő labilitással. Későbbi fejtegetéseiben helyesen mutat rá arra, hogy a munkásosztály forradalmi művészete nem merítheti ábrázolási eszközeit kizárólag a XIX. századi realizmus formai fegyvertárából; méltán emel szót a becsületes kísérletezés érdekében is. Mihelyt azonban lemond arról, hogy az életszerű megformálást, mint a tartalmi igazság kifejezési eszközét, a realizmus jellemző jegyének tulajdonítsa, már csak tétován differenciálhat a különböző irányzatok között. Tökéletesen igaza van a tartalmi ismérvek hangsúlyozásában, de a tartalom és a forma összefüggéseinek elemzését nem oldja meg kielégítően, s ugyanakkor elmossa a módszer, a stílus és a forma fogalma közötti különbséget, sőt ezek azonosítására is hajlandó (lásd a 217. és a következő lapokat).

Ez az elsődleges oka annak, hogy a jelen művészetével kapcsolatos állásfoglalása — akár a szocialista realizmus értelmezésében, akár a polgári „izmusok"

Digitized by Google

megítélésében — olykor félreérthető vagy problematikus.

A „módszer" fogalmának leegyszerűsítésétől való jogos viszolygás sem indokolja, hogy — a szocialista realizmuson belül is — több módszerről szóljon. Az a meghatározás hogy *„a szocialista realizmus nem stílus, hanem magatartás"* (99. l.), legalábbis tág és bizonytalan. Nyilván helyesen jár el Fischer, amikor véges-végig tartalmi kérdésekből indul ki, vagy amikor a szocialista irodalom uniformizálása ellen lép fel, s így jellemzi a szocialista realizmust: *„Dialektikusan ábrázolja azt a világot, amelyben a munkások osztályharca egyúttal két társadalmi rendszer harcává lett, valamint az ellentmondásokban fejlődő új társadalmat, az egyén létében és tudatában való összes tükröződéseivel"* (101. l.). A szektás konzervatizmus és vulgarizálás elleni jogos fellépését mégis gyengíti a modern művészeti irányzatok elbizonytalanodó megítélése: a kísérletezés jogának és támogatásának hangsúlyozása közben — bár a szocializmussal szemben ellenséges művészet és irodalom kirekesztését méltán hangsúlyozza, s méltán lép fel az új differenciátlan istenítése ellen — végül is szelíden eklektikus álláspontra helyezkedik.

Ez az elbizonytalanodás azért is meghökkentő, mert a *Tartalom és forma* című negyedik fejezetben maga Ernst Fischer írja le igen jól azt a dialektikus kölcsönhatást, amelyben a tartalomnak elsődleges, meghatározó szerepe van. A teleologikus — egyáltalán: idealista — formaszemlélet találó cáfolatán és a jelen világpolitikai harcainak osztálytartalmát elködösítő polgári-revizionista nézetek kritikáján kívül különösen fontos az, amit a tartalom forradalmi és a forma konzervatív jellegéről ír (pl. 116. l.), és ahogyan a tartalmat definiálja: *„Az anyagot, a tárgyat csak a művész magatartása emeli tartalommá, mert a tartalom nemcsak az, a m i t ábrázolunk, hanem az is, a m i l y e n összefüggésben, amilyen társadalmi és egyéni tudattal valamit ábrázolunk"* (124, l., vö. 135. l.). A formát viszont oly magától értetődő valaminek tekinti, hogy meg sem kísérli pontosabb meghatározását; ezért marad — szellemessége ellenére — kissé homályos a stílusnak, mint *„a formák, konvenciók és tendenciák rendszerének"* definiálása is (143. l.) .— Konkrét műelemzései ebben a fejezetben is pompásan tömörek és találók, a minden megformálás hátterében vagy mélyén meghúzódó társadalmi tapasztalat meghatározó szerepének elemzése pedig az egész könyv legjobb részei közé tartozik.

Az átmenet problémáit taglaló ötödik fejezetben természetszerűleg kapcsolódnak össze az elméleti gondolatmenetek a gyakorlati (kultúrpolitikai, taktikai) fejtegetésekkel. Az élő szocialista jelenről lévén szó, itt érvényesül legközvetlenebbül a marxista módszer egyik fontos mozzanata, az elmélet és a gyakorlat egysége. Ennek megvalósítása természetesen Ernst Fischer egész könyvét (és munkásságát) jellemzi, de érthető, hogy éppen az átmenet legfőbb vonásainak elemzésébe konkludál egész gondolatmenete. Eleve nem lehetett célja a szerzőnek, hogy e fejtegetésekben csak újat nyújtson, hiszen Lenin és munkatársai, tanítványai már régen megfogalmazták a szocializmusba való átmenet kultúrájának és kultúrpolitikájának alapelveit,

Digitized by Google

még ha ezeket az elveket a szektás elmélet és gyakorlat egy bizonyos ideig el is torzította. Sokkal inkább volt célja az, hogy a két világrendszer és a két kultúra harcának modern eredményeit vizsgálva foglaljon állást az aktuális kérdésekben. Bár nem hivatkozik arra a lenini tanításra, amely a kultúra pártirányításának legfontosabb eszközeként az eszmei ráhatást jelöli meg, ennek megvalósítására törekszik s ezt propagálja, nem hallgatva el azt sem, hogy a pártnak egyszerre kell alkalmaznia a korlátozás és az ösztönzés módszerét, gondos és differenciált meggondolások alapján. A társadalmi ellentmondások helyes megkülönböztetésében, a szocialista művészi öntudat alapkérdéseinek megválaszolásában, a XX. századi polgári értelmiség útkeresésének és a munkásosztály kulturálódási folyamatának leírásában egyaránt sok a helyes és önálló gondolat. Fischer a bátor szocialista kultúrpolitika híve és harcosa, mindenféle elmerevítő és primitív szektariánizmussal szemben. A kérdés másik oldala az, hogy hol von határt a különböző irányzatok között, melyekkel szemben foglal el tagadó álláspontot. Ebben a vonatkozásban némi bizonytalanság érződik.

A művészet jövőjéről szóló zárófejezetben elvileg már nem nyújt újat, inkább összegezésre és tudományosan megalapozott ábrándozásokra törekedett az író.

Mondanunk sem kell, hogy e viszonylag kis terjedelmű könyv távolról sem meríti ki a marxista művészetfelfogás valamennyi problémáját. Méltánytalanság is volna „mindent" megkívánni a szerzőtől, bár néhány központi jelentőségű téma (pl. a pártosság kérdése, békés egymás mellett élés és ideológiai harc viszonya) indokolatlanul szorult ki a tárgyalásból.

Igyekeztünk e kis recenzióban a kötet legszebb értékeire rámutatni, de nem kendőzhettük el egy-egy aggályunkat s bíráló megjegyzésünket sem, éppen annak a vitamódszernek a jegyében, amelyet Ernst Fischer is képvisel.

Falus Róbert

ERDEY GRŰZ TIBOR:

A TŰZTŐL AZ ATOMENERGIÁIG

Azt hisszük, hazánkban nincs olyan újságolvasó ember, aki ne tudná, milyen nagy szerepük van népgazdaságunk fejlesztésében energiaforrásainknak. Azt is mindenki tudja, hogy vannak energiában gazdag országok, óriási szén, kőolaj- és vízienergia-készletekkel, de vannak olyanok is — mint hazánk is —, amelyekben ezek a források csak részben fedezik a társadalom energia-szükségletét. Az energia kérdése világméretű probléma: télen fűteni

Gondolat Kiadó, Budapest, 1962.

Digitized by Google

kell, energia kell a háztartáshoz, a munkagépek hajtásához, a közlekedés mindenféle formájához. Ezeken a közismert problémákon túl azonban talán kevesen gondolkoznak el azon, honnan vesszük, milyen feltételek között alkalmazzuk a mindennapi életünkben nélkülözhetetlen energiát.

Az emberiség történetének hajnalán, az úgynevezett „történeti" korokban már megjelenik az energia legegyszerűbbnek látszó formája, a tűz. Az emberi társadalom kialakulásának kezdetén a tűz előállítása és fűtésre, főzésre, egyszerű eszközök elkészítésére való felhasználása lényeges tényezője volt annak, hogy az ember kiemelkedjék az állati sorból. Ezért mondja a legenda, hogy a tüzet Prometheusz az istenektől lopta el az emberiség számára.

De mi a tűz, mi történik akkor, amikor valamely anyag elég, honnan származik a tüzelőanyagoknak az égéskor felszabaduló és hasznosítható melege? A tudománynak sok ezer esztendőre volt szüksége ahhoz, s csak az időszámításunk szerinti XVIII. század végén jutott el addig, hogy helyes válaszokat kezdjen adni ezekre a kérdésekre.

Erről a tudományos válaszadásról, ennek történetéről és részleteiről szól Erdey-Grúz Tibor nem nagy terjedelmű, de annál izgalmasabb könyve. A nem-szakember olvasó első pillanatra nehezen tudja elképzelni, hogy az egységes anyagi világnak milyen különféle aspektusai tartoznak ez alá a címszó alá. Csak fizikában és kémiában egyaránt jártas, a szétágazó anyagot biztosan uraló szakember nyújthatott olvasóközönségünknek ilyen teljes, szakszerűségében is érthető összeállítást.

A bevezető után, amely a tűz jelentőségéről szól, a közhasználatú tüzelőszereket, a fát, a kőszenet, a barnaszenet, a tőzeget, a kőolajat, a földgázt és az ezek felhasználásával működő gőzgépet és belsőégésű motorokat ismerteti a könyv. Ezután rendkívül érdekes fejezet következik a tűzre vonatkozó nézetek, elméletek alakulásának történetéről. Az olvasó itt a tudomány történetének egyik legizgalmasabb problémasorozatával ismerkedik meg.

A következő részben a szerző az égés mechanizmusát világítja meg, és további tudományos és gyakorlati ismereteket is nyújt az égéssel összefüggő mennyiségi fogalmakról és törvényekről, a tüzelés-technika gyakorlati kérdéseiről, valamint a láncreakció és a robbanás mibenlétéről. A természetben nemcsak gyors, lánggal való égés van, hanem lassú oxidáció is. Ez zajlik le az élő szervezetben, lényegükben azonos, de mégis más törvények szerint, mint a közönséges égés. A tűz, az égés energiája tehát nemcsak a fizikának és a kémiának, hanem az élet keletkezésének és fennmaradásának is egyik központi problémája.

Tovább olvasva Erdey-Grúz Tibor könyvét, tovább tágul látóhatárunk: a fizika, a kémia, a biológia mellett most már a földtörténeti, végül pedig a legáltalánosabb társadalmi-gazdasági kérdések is felbukkannak. Honnan származik a nagy sebességgel lezuhanó víznek az energiája? Honnan kapják zöld színüket a növények, honnan kapja az emberi test a lassú égéshez szükséges utánpótlást? A válasz: közvetve vagy közvetlenül, de minden energiánknak — eddig még — túlnyomórészt a Nap a forrása.

Digitized by Google

És a Nap energiája? Ennek a kérdésnek a megválaszolása előtt a szerző rámutat arra, hogy elvben ma már másféle energia is a rendelkezésünkre áll, mint a hagyományos energiaforrások, amelyek a Napnak köszönhetik létüket. Az emberi elme találékonysága, az egyre intenzívebb tudományos kutatás eljutott egy másféle energiaforráshoz: az atommagok hasadásakor felszabaduló, rendkívül nagy, és a hidrogénmagok fúziójakor jelentkező még sokkal hatalmasabb méretű energiákhoz. És éppen ez az utóbbi atomszintézis az, ami a Nap szinte kifogyhatatlan energiakészletét szolgáltatja.

A hasadási és a fúziós energia felhasználásának ma még sok a technikailag megoldatlan részletkérdése, de az nem vitás — mondja a szerző —, hogy ezek a jövő energiaforrásai, bár — mint előbb megmutatta — a hagyományos energiahordozó készletek is sokáig elegendők lennének még.

A hidrogén fúziója gyakorlatilag egyelőre csak a hidrogénbombában valósítható meg, s a plazmafizika még sok kutatási problémát ad a tudomány és technika munkásainak. Ez azonban nem készteti pesszimizmusra a szerzőt. Hiszen egész könyvéből kiviláglik, hogy a társadalmi fejlődés mindig a tudomány és technika előrehaladásával járt együtt. A szerző egyértelmű választ ad a könyv befejezését alkotó kérdésre, a Napban történő anyagátalakulásnak a Földön való utánzása kérdésére. Az Ember elhatározásától, világnézetétől és politikai öntudatától függ, hogy ezt a minden korábbi képzeletet felülmúló hatalmas eszközt saját jólétére és boldogulására, nem pedig önmaga pusztítására használja fel."

M. Zemplén Jolán

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

Georges Cogniot:

A GAULLEIZMUS IDEOLÓGIÁJA

A *Cahiers du Communisme* 1963. évi 5. számában megjelent cikk szerzője hangsúlyozza, hogy a gaulleizmus reakciós politikai gyakorlatát sajátos ideológia egészíti ki. A gaulleista ideológia egyik jellemzője a szándékos misztifikáció. 1959 május 8-án egy francia püspök ezt jelentette ki Orléansban: „Nyilvánvaló, hogy a Szentlélek de Gaulle-lal van". Ehhez hasonló Francois Mauric-nak, a neves írónak az a megállapítása, hogy de Gaulle „a sors embere"; a munkaügyi miniszter pedig egyenesen azt állítja, hogy az államfő soha nem téved. Az effajta megállapítások teljes összhangban állnak de Gaulle több mint harminc évvel ezelőtti mondásával: „A titokzatosság a presztizs velejárója."

Mi rejlik e propagandafogások mögött? A gaulleizmus — formáját tekintve — személyi hatalom. Hogy miként vélekedik de Gaulle és klikkje a népről, azt kifejezően mutatja Debré volt miniszterelnök megállapítása: „Nem sok állampolgár figyeli azzal az óhajjal a közügyeket, hogy részt vegyen bennük. Nagy szerencse, hogy ez így van. Az a város vagy nemzet, amelynek állampolgárai napról napra politizálnak, hamar elpusztul." Ennek megfelelően de Gaulle — ugyanúgy, mint Franco — az olyan népszavazást tartja „a népi vélemény konzultálása kulcsának", amelyen csak „igen"-nel, vagy „nem"-mel lehet szavazni.

A gaullisták szerint az államfő isteni és nemzeti missziót tölt be. De a személyi hatalom e ködösítő varázsszavai mögött a legszennyesebb valóság bújik meg: a nagy monopóliumok csztatlan hatalma. A Francia Kommunista Párt már de Gaulle hatalomra jutása óta hangoztatja, hogy a gaulleizmus a nagyburzsoázia uralmának erősen koncentrált változata, amely arra támaszkodik, hogy a kispolgárság egy jelentős része még nem veszi észre az őt fenyegető gazdasági és politikai veszélyt, s csak a „rend" képviselőjét látja a hatalmon levő kormányban. A gaulleizmus bizonyos értelmiségiek és magasállású funkcionáriusok karrierizmusára, „az erős kéz" kispolgári imádatára, a nacionalizmusra, a vallási fanatizmusra és a hódítás vágyára orientálódik.

De Gaulle pártja, a Nemzeti Tömörülés Szövetsége, a köztársaság és a szabadság védelmezőjének pózában tetszeleg, s a párt lapja, a Nation szerint de Gaulle „a köztársaság helyreállítója". Mintha ugyan nem a nácik és a Vichy-i kormány ellen felkelt nép állította volna helyre a köztársaságot 1944-ben! Kedvelt jelszavaik: „de Gaulle a reakció ellen!", „de Gaulle a szabadság bástyája!". Mi a valóság?

Franciaország köztársaság, de hadseregének egyik hivatalosan is hangoztatott feladata: polgárháború viselése a nép ellen. A hadgyakorlatokon a kitűzött cél: a „vörös párt" által létrehozott „maquis" elleni támadás. Franciaország köztársaság, de választójoga is a rendszer antidemokratizmusát mutatja. A baloldal a szavazatok felét kapta meg, de képviselői csak a parlament egyötödét teszik ki. Franciaország köz-

Digitized by Google

társaság, de a szenátust az a közeli veszély fenyegeti, hogy megszüntetik, mert akadályozza az elnök abszolút hatalmát. De Gaulle előtt a Salazar által meghonosított korporációs kamara példája lebeg. A helyi tanácsok hatásköre is veszélybe került, s ez ellen széles körök tiltakoznak. Franciaország köztársaság, de a rádió és televízió a gaullisták kizárólagos vadászterületévé lett. A rádiónak és a televíziónak nem szabad megmondania, hogy Paul Éluard kommunista volt, s nem szabad bemutatnia a volgai csatáról készült filmet, mert ebben Hruscsov elvtárs néhány másodpercig a nyugatnémet fegyverkezés ellen beszél.

A gaullizmus azt hirdeti, hogy megszüntette a „jobboldal" és „baloldal" hagyományos ellentétét. A valóság az, hogy a gaulleista párt 196 képviselőből álló parlamenti csoportja nagybirtokosokból, iparvállalatok tulajdonosaiból, ügyvédekből, minisztériumi főtisztviselőkből, tisztekből áll; mindössze egyetlen „munkás" van benne. Egy francia lap is beismerte, hogy a gaulleista párt spanyol mintájú egyeduralomra tör.

De Gaulle pártja egy „szociális Franciaország" megvalósítását, lakások, iskolák, kórházak, kulturális központok létesítését, a reálbérek rendszeres emelését ígérte, és még sok egyebet is. Az évek teltek, de csak demagóg jelszavak hangzottak el. 1959-ben arról beszéltek a gaulleisták, hogy a munkás részesül a vállalat profitjából, s eltemették a marxista elnyomorodási elméletet. 1961-ben a munkásosztály fogalmának megszűnéséről és egy „új szocializmus" kialakulásáról fecsegtek, továbbá arról, hogy de Gaulle alapvetően megváltoztatja a munkaadó és munkavállaló viszonyát.

S a valóság? A Demográfiai Intézet megállapította, hogy a franciák többségének véleménye szerint jövedelmüket egyharmadával kellene növelni. Az árak katasztrófálisan emelkednek, és polgári szakemberek is kénytelenek beismerni, hogy a béremelések — ahol vannak is — nem okai, hanem következményei az inflációnak. A munkások, a középrétegek, a „kisemberek" adói még soha nem voltak ilyen súlyosak. Az építkezések üteme csökken (az elkészült lakások száma három év alatt 27 százalékkal esett).

De Gaulle azt hirdeti, hogy Franciaország, a tegnap „beteg embere", „Európa dinamikus embere" lett. Ezzel szemben még egy katolikus irányzatú lap is kénytelen volt megállapítani, hogy de Gaulle politikája magányosságba viszi az országot Európában.

L. I.

V. Laptyev:

A TERVEZÉS ÉS A VÁLLALATOK JOGAI

A szovjet közgazdasági élet — megszabadulva a személyi kultusz bénító légkörétől — az utóbbi években jelentősen megélénkült. Tág tere van a valóban alkotó vitáknak; a vélemények, javaslatok sokasága kap nyilvánosságot. Ezt tükrözik a *Voproszi Ekonomiki* idei számai is. A folyóirat számos nagy gyakorlati és elméleti jelentőségű kérdésről folytatott vitát, közölt publikációkat. Vita folyt az árképzésről (2., 5., 7. szám), az ipari vállalatok tervezési rendszeréről, a vállalatok szervezetéről és anyagi ösztönzéséről (1., 5., 6., 7. szám), a vállalatok termelési

Digitized by Google

alapjainak fokozott kihasználásáról (3., 6. szám), a népgazdaság struktúrájának átalakításáról, a beruházások gazdaságosságának megjavításáról (1., 2., 4. szám) és más fontos, időszerű kérdésekről.

Különösen sokat foglalkoznak a népgazdasági tervezés és irányítás megjavításának kérdéseivel. Előtérbe kerültek a matematikai módszereknek a népgazdasági és vállalati tervezésben való alkalmazásával összefüggő problémák, és a gyakorlatban is kísérleteznek olyan gazdasági mutatókkal, amelyek jobban egybehangolnák a társadalmi érdekekkel a vállalatok és a dolgozók érdekeit. Egyre nagyobb figyelmet szentelnek a vállalati önállóság kiterjesztésének, a vállalat gazdasági mechanizmusa megjavításának.

A tervezéssel kapcsolatban figyelemreméltó *V. Laptyev: „A tervezés és a vállalatok jogai"* c. cikke (1963. 6. szám). A szerző abból indul ki, hogy jelenleg a rendelkezések áttekinthetetlen és gyakran összehangolatlan sokasága szabályozza a tervezés rendjét. Felveti, hogy a tervezésről olyan törvényt kellene kiadni, amely annak összes kérdéseit egységes jogi aktusként szabályozná, és meghatározott — a jelenleginél tágabb — teret adna a vállalatok önállóságának. Az önállóság nagyrészt a vállalatnak megadott tervmutatók számától függ; ezért azt javasolja, hogy foglalják törvénybe, melyek az ipari vállalatok többségében kötelezően alkalmazandó legfontosabb mutatók. A cikk szerint elegendő, ha nem a termékek teljes választékára, hanem csak a termékek mennyiségére és termékcsoportok szerinti választékára adnak kötelező mutatókat. A tervezés ugyanis rugalmasabbá válik, ha a vállalat önállóan, a felhasználó vállalattal egyetértésben szerződésileg határozhatja meg a termékek teljes választékát.

A cikk nem javasolja azt, hogy kötelező mutató legyen a vállalati munkáslétszámra, hanem elegendőnek tartja a munkabér-alap megszabását; ennek keretein belül a vállalat önállóan határozhatná meg a legmegfelelőbb munkáslétszámot és — a törvényes keretek között — a dolgozók fizetését. Nem tartja szükségesnek, hogy a fizetések megállapításánál az állománytábla szerinti átlagbérrel korlátozzák a vállalatok jogait. Szerinte az átlagbérek betartásának megkövetelése a vállalati létszám növekedéséhez vezet, mert a magasabb fizetéseket a kevésbé szakképzett, alacsonyabb fizetésű dolgozók számának növelésével kell ellensúlyozni. Helyesebbnek tartja, ha a vállalatnak lehetősége van arra, hogy az állománytábla szerinti maximális díjszabás és a munkabér-alap keretein belül megfelelő számú, magas szakképzettségű dolgozóval rendelkezzék.

Javasolja a cikk, hogy a nyereségre vonatkozóan hosszabb időre érvényes mutatókat határozzanak meg, és a tervezett nyereség elérése esetén — a dolgozók anyagi ösztönzésére és a termelés kibővítésére — adjanak nyereségrészesedést a vállalatnak. Ennek a rendszernek olyannak kell lennie, hogy magas tervfeladat vállalására ösztönözzön. Ezért célszerűnek tartja, hogy a terven felüli nyereségből vagy egyáltalán ne, vagy csak csökkentett arányban kapjon visszatérítést a vállalat. Ugyanakkor maga is hangsúlyozza, hogy nem szabad túlértékelni az ösztönzési skála működési automatizmusát. A szerző bírálja Liberman mutató-rendszerét, mert az szerinte a munkabér-alap és a beruházások területén túl nagy autonómiát ad a vállalatnak.

A mutatók körének szűkítése mellett e mutatók pontos egyeztetését javasolja. Gyakran előfordul, hogy anyagi-technikai vonatkozásban nem biztosítják a vállalatok termelési terveit. Ezért törvényben kell előírni, hogy a vállalatok csak olyan tervfeladatot kaphatnak, amelynek anyagi feltételei biztosítva vannak.

Végül azt javasolja a szerző, hogy

Digitized by Google

az éves terveket negyedéves bontásban adják meg a vállalatoknak. Ez lehetővé tenné, hogy a negyedéves terven belül a termelő vállalat a felhasználó vállalatokkal egyetértésben maga pontosítsa a terv-határidőket.

A tervezés rendjének a cikkben javasolt jogi szabályozása a tervezés javítását, a vállalatok jogainak kiszélesítését, kezdeményezésüknek és operatív önállóságuknak erősítését hivatott szolgálni.

V. I.

V. I. Sziforov:

A MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK ÁLTALÁNOS TENDENCIÁI

A szovjet filozófiai irodalomban — a kérdés nagy gyakorlati és elméleti jelentősége miatt — egyre több olyan írás lát napvilágot, amely a jelenkori természettudomány fejlődésének főbb jegyeiről szól. Ezeknek egyike V. I. Sziforovnak a mai természettudomány fejlődésének fontosabb tendenciáit vizsgáló tanulmánya, amely a *Voproszi Filoszofii* 1963. évi 4. számában jelent meg. A cikk írója rámutat arra, hogy a természettudományok fejlődésének állandó és fontos tendenciája: a szüntelenül erősödő differenciálódás és specializálódás. Napjainkban már sokszáz önálló tudomány és alapvető kutatási ág létezik. E jelenség oka a termelés fejlődése és a társadalmi gyakorlat szükségleteinek gyarapodása, valamint a tudomány fejlődésének belső törvényszerűsége, belső logikája. A tudományok differenciálódásának és specializálódásának elmélyülése a végtelenül változatos anyag megszámlálhatatlanul sokféle fajtáinak, sajátosságainak, mozgásformáinak és ezek kölcsönhatásainak tükröződése.

A modern természettudomány fejlődésének másik fontos tendenciája: új meg új tudományok keletkezése a már létezők kölcsönhatása alapján. E tudományokhoz sorolhatók a következők:

Először: azok, amelyek egymással határos mozgásformákat tanulmányozó tudományok kölcsönhatása során jönnek létre (a biokémia, a biofizika, a geofizika stb.). Másodszor: azok, amelyek úgy alakulnak ki, hogy valamely tudomány módszereit más tudományok tárgyának tanulmányozására is alkalmazzák (pl. a rádiócsillagászat). Harmadszor: azok, amelyek a régebbi tudományok által feltárt összefüggések elméleti általánosítása folyamán jönnek létre (pl. a rezgéselmélet, az információ-elmélet, a kibernetika). Negyedszer: azok, amelyek a tudományok műszeresítésének eredményeként keletkeznek (pl. az elektronmikroszkópia vagy a részecskegyorsítók építésének és alkalmazásának tudománya). Ötödször: azok, amelyek a tudományok, a technika és a termelés egyes területeinek kölcsönhatása következtében születnek (pl. a komplex automatizálás új tudománya). Végül, hatodszor: azok, amelyek a tudományok különböző oldalai fejlődéstörvényeinek kutatására jönnek létre (tehát az ún. metatudományok).

A természettudományok mai fejlődésének egy következő fontos tendenciája a fokozódó matematizálódás. Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a matematikai elemzés módszerei tovább tökéletesednek az

Digitized by Google

egyes tudományokban, másrészt abban, hogy alkalmazzák a matematikát azok a tudományok is, amelyek eddig egyáltalán nem használták (a nyelvtudomány, a fiziológia, a pszichológia stb.). A tudományok matematizálódásának gyorsuló folyamatához hozzájárult az elektronikus számító, logikai és egyéb gépek megjelenése.

A modern természettudomány fejlődésének fontos tendenciája a mind nagyobb mérvű indusztrializáció is. A jelenkori tudomány mindinkább ipari jelleget ölt, továbbfejlődése számára elengedhetetlen a tudományos kutató munka széles körű gépesítése és műszerezése.

A természettudományok fejlődésének nagyon fontos jegye — fejlődésünk meggyorsulásának törvénye. E törvény érvényesülésének fő okai: a) A termelőerők gyorsuló fejlődése és a tudomány haladásával való kölcsönhatása. b) Magának a tudomány fejlődésének belső törvényszerűségei (a felhalmozódó ismeretek mind magasabb szinten teremtenek alapot új felfedezésekre stb.). c) A tudományoknak a társadalmi élet más oldalaival való kölcsönhatása. Lényeges hatást gyakorolnak a tudományok fejlődésére olyan tényezők is, mint a társadalom gazdasági, szociális és politikai rendje, az államban és az országban vezető szerepet játszó politikai párt viszonya a tudományhoz, az általános és a magasabb képzés helyzete, az uralkodó világnézet jellege, a tervezés állapota, a tudományos kutatások szervezése és koordinálása, a tudomány és a technika haladását elősegítő társadalmi szervezetek tevékenysége.

A szerző kimutatja, hogy a jelenkori természettudomány fejlődésében mind a folytonosság, mind pedig a minőségi ugrások formájában fellépő megszakítottság mozzanata érvényre jut. Egy sor területen (az elemi részecskék elméletében, az atommag-elméletben, az űrkutatásban, az emberről és gondolkodásáról szóló tudományban, a kibernetikában, a rádióelektronikában stb.) a kutatások mostani menete minőségi változásokat érlel. V. I. Sziforov nem tartja kizártnak, hogy a kibernetika fejlődése, az emberi agy és gondolkodás részletes megismerése stb. az anyag mozgásának új formáit alakítja ki.

D. I.

E SZÁM SZERZŐI:

LAKOS SÁNDOR: a szerkesztő bizottság tagja, HAJDÚ TIBOR: a Párttörténeti Intézet tudományos munkatársa, BÁRÁNYOS JÓZSEF: az MSZMP K. B. Párt- és Tömegszervezeti osztályának helyettes vezetője, HUSZÁR TIBOR: kandidátus, BOZSÓ LÁSZLÓ a Budapesti Műszaki Egyetem Pártbizottságának titkára, NASZÓDI GYÖRGY: mérnök, TORDAI ZÁDOR: az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa, VÁRKONYI TIBOR: újságíró, VAS HENRIK: a Párttörténeti Intézet igazgatója, FALUS RÓBERT: kandidátus, M. ZEMPLÉN JOLÁN: kandidátus

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

LAKOS SÁNDOR: Vitáink és a szocializmus építése — — — — 1
HAJDÚ TIBOR: A tömegek szerepe az 1918. októberi polgári demokratikus forradalomban — — — — — — — — — — 14
BÁRÁNYOS JÓZSEF: A kollektív vezetés a megyei és a járási pártbizottságokban — — — — — — — — — — — — 25
HUSZÁR TIBOR: Az erkölcs fejlődéséről — — — — — — — 33

SZEMLE

A műszaki szakemberek munkájának hatékonyságáról (BOZSÓ LÁSZLÓ—NASZÓDI GYÖRGY) — — — — — — — — 51

KONZULTÁCIÓ

Az egzisztencializmusról (TORDAI ZÁDOR) — — — — — — 59

NEMZETKÖZI SZEMLE

Algériai változások (VÁRKONYI TIBOR) — — — — — — — 67

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

A „Cuba Socialista" című folyóiratból (K. L.) — — — — — — 80

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

Tanulmányok a magyar fasizmusról (VAS HENRIK) — — — — 87
Ernst Fischer: A nélkülözhetetlen művészet (FALUS RÓBERT) — 98
Erdei Grúz Tibor: A tűztől az atomenergiáig (M. ZEMPLÉN JOLÁN) 102

TÁJÉKOZÓDÁS

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ШАНДОР ЛАКОШ: Разногласия и строительство социализма — — 1
ТИБОР ХАЙДУ: Роль народных масс в буржуазной демократической революции в 1918 г. — — — — — — — — — — — 14
ИОЖЕФ БАРАНЕШ: Коллективное руководство в областных и районных партийных комитетах — — — — — — — — — — 25
ТИБОР ХУСАР: О развитии морали — — — — — — — — 33

ОБЗОР

Об эффективности работы технических кадров (ЛАСЛО БОЖО—ДЬЁРДЬ НАСОДИ) — — — — — — — — — — 51

КОНСУЛЬТАЦИЯ

Об экзистенциализме (ЗАДОР ТОРДАЙ) — — — — — — — 59

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

События в Алжире (ТИБОР ВАРКОНИ) — — — — — — — 67

ПО СТРАНИЦАМ ПЕЧАТИ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

Из журнала «Куба социалиста» (Л. К.) — — — — — — — — 80

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Исследования о фашизме в Венгрии (ХЕНРИК ВАШ) — — — — 87
ЭРНСТ ФИШЕР: Незаменимое искусство (РОБЕРТ ФАЛУШ) — 98
ТИБОР ЭРДЕИ ГРУЗ: От огня до атомной энергии (ИОЛАН М. ЗЕМПЛЕН) — — — — — — — — — 102

ИНФОРМАЦИЯ

INHALT

SÁNDOR LAKOS: Debatten und der Aufbau des Sozialismus — — 1
TIBOR HAJDU: Die Rolle der Massen in der bürgerlich-demokratischen Revolution vom Oktober 1918 — — — — — — — — 14
JÓZSEF BARÁNYOS: Kollektive Leitung in den Komitats- und Bezirksausschüssen der Partei — — — — — — — — — 25
TIBOR HUSZÁR: Über die Entwicklung der Moral — — — — — 33

RUNDSCHAU

Über die Wirksamkeitsfrage in der Arbeit technischer Fachleute (LÁSZLÓ BOZSÓ—GYÖRGY NASZÓDI) — — — — — — 51

KONSULTATION

Über den Existentializmus (ZÁDOR TORDAI) — — — — — — 59

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Änderungen in Algerien (TIBOR VÁRKONYI) — — — — — — 67

AUS ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

Aus der Zeitschrift „Cuba Socialista" (L. K.) — — — — — — 80

REZENSION UND BÜCHER

Studien über den ungarischen Faschismus (HENRIK VAS) — — — 87
Ernst Fischer: Die unentbehrliche Kunst (ROBERT FALUS) — — 98
Tibor Erdei Gruz: Vom Feuer bis zur Atomenergie (JOLÁN M. ZEMPLÉN) — — — — — — — — — — — — 102

ORIENTIERUNG

Digitized by Google

SOMMAIRE

SÁNDOR LAKOS: Nos débats et l'édification du socialisme — — — 1
TIBOR HAJDÚ: Le rôle des masses dans la révolution démocratique bourgeoise d'octobre 1918 — — — — — — — — — — — 14
JÓZSEF BÁRÁNYOS: La direction collective dans les comités départementaux et cantonaux du Parti — — — — — — — 25
TIBOR HUSZÁR: A propos du développement de la morale — — 33

REVUE

A propos de l'efficacité du travail des spécialistes-techniciens (LÁSZLÓ BOZSÓ—GYÖRGY NASZÓDI) — — — — — — 51

CONSULTATION

L'existencialisme (ZÁDOR TORDAI) — — — — — — — — — 59

REVUE INTERNATIONALE

Des changements en Algérie (TIBOR VÁRKONYI) — — — — — 67

DE LA PRESSE DES PARTIS FRÈRES

Un article de la revue „Cuba Socialista" (L. K.) — — — — — 80

COMPTS RENDUS

Des études sur le fascisme hongrois (HENRIK VAS) — — — — 87
Ernst Fischer: L'Art indispensable (RÓBERT FALUS) — — — — 98
Tibor Erdei Gruz: Du feu à l'énergie atomique (JOLÁN M. ZEMPLÉN) — — — — — — — — — — — — 102

ORIENTATION

CONTENTS

SÁNDOR LAKOS: Debates and the building of socialism — — — 1
TIBOR HAJDÚ: Role the masses in the burgeois democratic revolution of 1918 October — — — — — — — — — — — — 14
JÓZSEF BÁRÁNYOS: Collective leadership in the county and district party committees — — — — — — — — — — — — 25
TIBOR HUSZÁR: About moral development — — — — — — 33

REVIEW

On the effectiveness in the work of technical specialists (LÁSZLÓ BOZSÓ—GYÖRGY NASZÓDI) — — — — — — — — — — 51

CONSULTATION

About existentialism (ZÁDOR TORDAI) — — — — — — — — 59

INTERNATIONAL REVIEW

Changes in Algeria (TIBOR VÁRKONYI) — — — — — — — — 67

FROM THE PRESS OF THE BROTHER PARTIES

Review of the paper „Cuba Socialista" (L. K.) — — — — — — 80

BOOK REVIEWS

Studies on Hungarian fascism (HENRIK VAS) — — — — — — 87
Ernst Fischer: Indispensable art (RÓBERT FALUS) — — — — 98
Tibor Erdei Gruz: From Fire to Nuclear Power (JOLÁN M. ZEMPLÉN) — — — — — — — — — — — — — — 102

ORIENTATION

Digitized by Google

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

11

XVIII. ÉVFOLYAM 1963 NOVEMBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

A párt születésnapján — — — — — — — — — — — — — — 1
BARANYI GYULA: Az élő leninizmus — — — — — — — — — 5
Dr. DIMÉNY IMRE: A magyar mezőgazdaság fejlődésének néhány kérdése — — — — — — — — — — — — — — — 14
RÉNYI PÉTER: Ideológiai munka és értelmiség — — — — — 25
HÁY LÁSZLÓ: A nemzetközi kereskedelem a világgazdasági konferencia küszöbén — — — — — — — — — — — — 42
PATKÓ IMRE: Korunk fő ellentmondásai és a nemzeti felszabadító mozgalom — — — — — — — — — — — — — — 59

SZEMLE

Matematikai módszerek közgazdasági alkalmazása (SIMON GYÖRGY) 72

KONZULTÁCIÓ

A leszerelés reális cél (Dr. SIMAI MIHÁLY) — — — — — — 80

NEMZETKÖZI SZEMLE

Adenauer és korszaka a mérlegen (HAYNAL KORNÉL) — — — 90

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

RODOLFO GHIOLDI: Latin-Amerika imperialista kizsákmányolása 101

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

LAKOS SÁNDOR: A szocializmus alapjainak lerakása (DR. SZABÓ JÓZSEF) — — — — — — — — — — — — — — 103

TÁJÉKOZÓDÁS

B. RJURIKOV: A regény és korunk szellemi értékei (D. I.) — — — 107
Vita a munkamegosztásról és a személyiség mindenoldalú fejlődéséről a Szovjetunióban (Á. A.) — — — — — — — — — — — 109

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660*.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003 a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyéni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1963. október 18.
Megjelent 35 800 példányban.

Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

63.4716/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVIII. ÉVF. 11. SZ. BUDAPEST 1963. NOVEMBER HÓ

A párt születésnapján

Negyvenöt esztendővel ezelőtt alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja. A legújabbkori hazai történelem kiemelkedő eseménye volt ez, hiszen pártunk szinte születésének pillanatától kezdve döntő befolyást gyakorolt az ország, a magyar nép sorsának alakulására. A párt létrejöttével új szakasz következett be a magyar munkásmozgalom, a magyar nép életében: megalakult a magyar munkásosztály forradalmi élcsapata, amely a marxizmus—leninizmustól vezérelve, képesnek bizonyult arra, hogy élére álljon a társadalom forradalmi átalakításáért vívott harcnak. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megszületése hazai forradalmi talajból sarjadt, megérett nemzeti szükségleteket fejezett ki, nagy nemzeti jelentőséggel bírt, s a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom, mindenekelőtt pedig a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása tükröződött benne.

A Kommunisták Magyarországi Pártját a Szovjetunió Kommunista Pártjának mintájára hozták létre az alapító forradalmár csoportok. A pártalakítás tanúja, Lengyel József író, így írja le a hangulatot az esemény előestéjén: „... *Mosolygó Antal hívei repülőgépről szórták a tömeg közé Szverdlov üzenetét ... Megszereztük Kun Bélának egy Moszkvában megjelent magyar nyelvű röpiratát: ‚Ki fizet a háborúért?' Ebből fakszimile-kiadást nyomtattunk, mert úgy gondoltuk, hogy jó agitációs hatása lesz, ha Oroszországban megjelent röpiratot adunk a munkások és a katonák kezébe. A hangulat mindenben és mindenre ez volt: azt akarjuk, ami Oroszországban van!*"

Nem vitás, mi volt ennek a mélységes tömegrokonszenvnek az oka: egyszerűen az a tény, hogy Oroszországban győzött és hatalmon is maradt a nép. Az elnyomott magyar dolgozók dicsősége,

Digitized by Google

hogy roppant nehézségeik ellenére mindig reagálni tudtak a nemzetközi eseményekre; bárhol kelt fel a nép, Magyarországon ez mindig tettekben megnyilvánuló visszhangot keltett.

Azok a remények, amelyek mintegy fél évszázaddal azelőtt, a Párizsi kommün idején nem teljesülhettek be, 1918-ban újra felcsillantak. Hazánkban is forradalmira fordult a helyzet; vesztett háború után volt a burzsoázia, s a néptömegek gyors és gyökeres változást követeltek. Volt is közeli példa előttük: Oroszország módjára radikális leszámolás a múlttal, gyökeresen új, a nép érdekében hozott forradalmi változás. Ez volt a nép akarata 1918 őszén.

Ha a milliók akkor még nem is szerezték meg a forradalmi harc tapasztalatait, a magyar mozgalomban is voltak olyan forradalmárok, orosz földről hazatért katonák, akik látták, mi a feltétele a győzelmes népforradalomnak. Látták, hogy sem a radikális polgárságnak, sem a szociáldemokrata vezetés alatt álló munkásmozgalomnak nincs olyan szervezete, forradalmi élcsapata, amely a forradalom biztos kezű, meg nem alkuvó vezetőjévé lehetne. A forradalmi harcoknak, a fegyveres felkeléseknek és főként az oroszországi tapasztalatoknak a legfontosabbika az volt, hogy a proletárforradalom csak akkor érhet el tartós sikert, ha céltudatos, bátor vezetője van. Forradalmi helyzetben a tömegek spontán is felkelnek a szabadságért, a kenyérért, a földért, de a győzelmet megtartani, a szocializmust felépíteni csak a forradalmi elmélet vezette forradalmi élcsapat, csak a párt segítségével tudják.

Nagy volt a cél, amelyre a pártot megalakító különböző csoportok elkötelezték magukat: az, hogy oroszországi példára, a magyar népet is diadalra viszik, s nem engedik többé megdönteni a sarló-kalapácsos zászlót Magyarországon. E nagy cél első részét meg tudták valósítani: a párt vezetésével a magyar munkásosztály megalkotta nagy történelmi jelentőségű művét: a Magyar Tanácsköztársaságot. De a második része — az akkori nemzeti körülmények szerencsétlen alakulása következtében — nem valósulhatott meg. Nagy árat fizetett ezért a munkásosztály és élcsapata.

A párt azonban nem bukott el, s egy pillanatra sem mondott le arról, hogy betöltse nagy hivatását: a legféktelenebb terror közepette is rendezte, újjászervezte sorait, és lankadatlanul szervezte a dolgozó nép harcát az ellenforradalom ellen, a fasiszta diktatúra megdöntésére. A fasizmus nemzetközi előretörése idején pedig a párt élére állt hazánkban a demokráciáért, a nemzeti függetlenségért és a háború ellen folyó küzdelemnek. A háború alatt a párt szólította harcba és szervezte az ország egészséges erőit a nemzet létének megmentésére, a fasizmus leküzdésére. A felszabadulás után pedig ismét a párt volt az az egyetlen erő, amely meg tudta mutatni a nemzetnek a felemelkedés útját, s amely a

Digitized by Google

munkásosztályt, a dolgozó népet el tudta vezetni a szocialista építés útjára. A megalakulás óta eltelt négy és fél évtized a párt történetében a nagyszerű tettek láncolata. A párt dacolni tudott minden külső és belső ellenséggel, kiállt minden vihart. Vannak, akik a párt történetének egyes periódusaival kapcsolatban legszívesebben az elkövetett — a párt által azonban előbb vagy utóbb mindig észrevett, felfedezett és kijavított — hibákat emlegetik. Valóban, sok botlás kísérte ezt az utat: frakciók és szakadások, opportunizmus és szekta szellem, nacionalizmus és személyi kultusz, jobboldali és „baloldali" elhajlás — mindettől nem volt mentes a párt. E súlyos hibákról pártunk nem tud és nem is akar megfeledkezni. Annál is kevésbé, mert jól tudja, hogy e hibák tanulságainak levonása nélkül nem lehetett volna úrrá az ellenforradalom erőin, nem vezethetné egyenes úton, helyes irányban, nagyobb zökkenők és kitérők nélkül a népet. De azt is szem előtt tartja, hogy egész életpályáját, tevékenységének egészét tekintve kudarcok, buktatók, hibák ellenére is kiállta a történelmi próbát: a mai kommunista generáció, a pártalapítók nevében is emelt fővel állhat az egész magyar nép és a nemzetközi kommunista mozgalom elé: amire 45 éve kötelezte magát, azt becsülettel teljesítette. Ha a kommunisták jutalmat várnának tetteikért, íme, ez a bőkezű, nagyszerű jutalom. Nem is várhatunk szebbet ennél.

A párt történetének jellemző vonása a lenini normák tisztaságáért vívott belső küzdelem. Az elnyomatás súlyos körülményei, majd a felszabadulás utáni történelmi helyzet, nálunk is lehetőséget adott a lenini normák lábbal tiprőinak. De mindig voltak olyanok is, akik híven ragaszkodtak a lenini normákhoz és megtartották a lenini úton a pártot. S azért kell újra és újra felvértezni pártunkat a lenini tanok fegyverével, s tudatosítani minden párttagban a lenini normák jelentőségét, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt, amely gyökeresen szakított a személyi kultusszal, amely kétfrontos harcban alakította ki politikáját, továbbra is legyőzhetetlen erő maradjon.

Mi volt az az erő, amely 1918 őszén néhány nap alatt százezreket állított a pártalapítók mögé? Az, hogy szoros kapcsolat fűzte őket a dolgozók sokaságához, hogy ismerték és helyesen képviselték ezek vágyait és céljait. Ezzel nyerte meg a párt annak idején a nem kommunista tömegeket. A nép abban bízik, aki úgy vezet, hogy mindig meghallgatja akaratát, s aki cselekszik, szervez, dolgozik is azért, hogy e vágyak mielőbb teljesüljenek. Volt egy olyan időszak pártunk történetében, amikor a vezetők egy része nem tartotta többé szükségesnek, hogy mindennap megküzdjön a nem kommunista tömegek bizalmáért. Súlyos árat kellett ezért fizetni. Az utódoknak sem szabad sohasem megfeled-

Digitized by Google

kezniük arról, mi duzzasztotta hatalmassá 45 évvel ezelőtt pártunkat, mi tett egy kis csoportot hónapok alatt képessé arra, hogy vezesse a nép harcát a hatalomért, a proletárforradalomért: a pártonkívüli százezrek bizalma és támogatása. Ezért a bizalomért és segítségért azóta is mindennap meg kellett küzdenünk, és a jövőben sem tehetünk másképp. A szocializmus teljes felépítése, a kommunizmus megvalósítása csak akkor lehetséges, ha az élcsapat szakadatlanul élvezi a pártonkívüli többség támogatását.

Pártunk mindig szerves része volt a nemzetközi forradalmi mozgalomnak, s a legkegyetlenebb megpróbáltatások közepette is megingathatatlanul azt vallotta, hogy a proletár internacionalizmus alapvető követelménye: a szovjet nép, a Szovjetunió Kommunista Pártja iránti testvéri viszony. A fiatalabb testvér ragaszkodása volt ez az idősebbhez, a tapasztaltabbhoz, a próbáltabbhoz. Negyvenöt éven át sok problémát kellett tisztázni a mi pártunkban, de az SZKP-hoz fűződő érzelmi szálaink mindmáig szorosak maradtak. És ez a testvéri-baráti érzelem még elmélyült azóta, hogy az SZKP XX. kongresszusával új szakasz következett be a nemzetközi forradalmi mozgalom fejlődésében. Amikor pártunk rendületlen hűséggel áll az SZKP mellett, amikor internacionalista politikát folytat, akkor nemcsak korunk legfontosabb követelményeinek értelmében cselekszik, hanem forradalmi örökségéhez is hű, méltó azokhoz a nagy elvekhez, amelyeknek jegyében megalakult.

Negyvenöt év nagy idő egy ember életében. Akik annak idején létrehozták a pártot, nagyrészt elmentek már; az élők haját belepte a dér, de a párt nem öregszik. A történelem soron következő korszaka vitathatatlanul a felépült szocializmus és a kommunizmus. S a társadalom mindig világra hozza azokat az új embereket, akik győzelemre segítik azt a rendszert, amelynek a törvényszerűségek parancsára megfellebezhetetlenül diadalmaskodnia kell. Új fiatal erők viszik tovább a vörös zászlót, amelyre negyvenöt évvel ezelőtt egy kis csoport hímezte a dolgozó nép jelképét, a sarlót és a kalapácsot.

Büszkén lengetjük: a népet vezeti vele a párt a szabadság, a bőség, a béke világa felé.

Digitized by Google

Az élő leninizmus

A TELJES MAGYAR LENIN-KIADÁS MEGJELENÉSE ELÉ

Írta **BARANYI GYULA**

Ma már a marxizmus megrögzött ellenségei között is aligha akad valaki, aki a leninizmust valamiféle „ázsiai jelenségnek" bélyegezné, s a cári Oroszország elmaradott gazdasági, társadalmi és politikai viszonyainak termékeként szembeállítaná a nyugat-európai szociáldemokrácia „modernizált", „civilizált" marxizmusával. Ma már egyre nyilvánvalóbb korunk marxizmusának, a leninizmusnak egyetemessége, nemcsak abban az értelemben, hogy az emberi gondolkodás és társadalmi cselekvés átfogó, *egyetemes rendszerét* adja, hanem abban is, hogy legfontosabb *elveinek érvényessége* kiterjed a XX. század minden társadalmi rendszerére, minden haladó, az emberiség sorsát előrevivő mozgalmára. S ez az elismerés nem csupán spekulatív, elvont megfontolások eredménye, hanem mindenekelőtt annak köszönhető, hogy a leninizmus milliók cselekvésének, a történelem legnagyobb világmozgalmának, a nemzetközi kommunista mozgalomnak vezérfonalává lett, és szilárd valóság-fedezetre tett szert a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán, az első szocialista társadalmi rendszer győzelmei nyomán kialakult és évről évre szilárduló, bővülő szocialista világrendszerben.

A leninizmus életereje, hatása egyre nő és terjed. Nemcsak azzal, hogy a szocializmus és a kapitalizmus erőviszonyainak gyökeres megváltozása folytán az egész emberiség sorsát elsősorban meghatározó eszmerendszerré válik. Ezzel a folyamattal szoros kölcsönhatásban — különösen az SZKP XX. és XXII. kongresszusának korszakos határozatai következtében — kiszabadult a sztálini kanonizálás és megmerevítés nyűgeiből, és újra visszanyerte azt a legfontosabb képességét, hogy elevenen reagáljon a valóság változásaira, s elvi következtetéseinek legfőbb bírájává a gyakorlatot tegye. Újra visszanyerte polgárjogát az a lenini elv, hogy a marxizmusnak a társadalmi és a világpolitikai helyzet minden lényeges változásával tovább kell lépnie, s át kell gondolnia korábbi megállapításait.

Ez a „továbblépés", ez az „átgondolás" napjaink legfontosabb

Digitized by Google

és legizgalmasabb szellemi mozgalma, amennyiben a valóság rohamos megváltozását tükrözi és szolgálja. De a marxizmus—leninizmusnak ez a gazdagodása, az élet követelményeihez való felzárkózása szinte törvényszerűen életre hívja most is a szellemi restség és felületesség két formában jelentkező, de egyazon osztálygyökerű megnyilvánulását, a revizionizmust és a dogmatizmust. Mindkét szellemi „áramlat" és politikai gyakorlat mögött, ha más előjellel is, de ugyanaz a magatartás, a fejlődő valóságtól való elzárkózás, az élet tényeivel szembeni szubjektivizmus húzódik meg. A revizionizmus a valóság forradalmi mozgásától megrettenve, az ellentmondások elkerülhetetlen kiéleződését úgy próbálja meggátolni, hogy elvtelen kompromisszumot köt a múlt erőivel, s ezzel akadályozza a jövő kibontakozását; a dogmatikusok viszont az előrehaladás útjába torlódó akadályok, új és bonyolult ellentmondások láttán pánikba esnek, józanságukat vesztve szubjektivizmusba tévednek, s úgy próbálják meggyorsítani a fejlődést, hogy valójában a régi erők túlélését, sőt erősödését segítik elő.

A leninizmusnak — keletkezésétől kezdve, de napjainkban különösen — e két iker-áramlattal, e kétféle formájú, de egyazon gyökerű oppozícióval kellett megbirkóznia, hogy érvényre juttassa a maga valóságban gyökerező, előretekintő, következetesen forradalmi irányvonalát.

* * *

A leninizmus legnagyobb történelmi tette, az emberiség sorsára leginkább kiható műve a társadalmi mozgalmak, az osztályharc, és a proletárdiktatúra törvényszerűségeinek, a változó körülményekhez idomuló formáinak feltárása és a gyakorlatban való alkalmazása. Az elmélet és a gyakorlat egysége és kölcsönös kontrollja példamutatóan érvényesült és érvényesül a tudományos kommunizmus lenini továbbfejlesztésében.

Mint ismeretes, a XIX. század második felének opportunista, kispolgári szocialista áramlataival szemben, a társadalmi harcok legfőbb tanulságaként Marx levonta azt a következtetést, hogy az osztályharc szükségszerű betetőzése és a szocialista forradalom végrehajtásának egyetlen lehetséges útja a proletariátus diktatúrája. Az akkori történelmi helyzetben még úgy látszott, hogy a szocialista forradalomra egyidejűleg kerülhet sor Nyugat-Európa nagylétszámú és szervezett munkásosztállyal rendelkező, fejlett ipari országaiban. Az imperializmus kialakulása azonban alapvetően megváltoztatta a forradalmi erők helyzetét; a forradalmi mozgalom súlypontja Kelet felé, iparilag fejletlen, kispolgári-paraszti országokba tolódott el, amelyekben azonban kis létszámú, de fejlett forradalmi öntudattal bíró proletariátus volt jelen; az egyidejű forradalom lehetősége az egyenlőtlen fejlődés kiéleződése folytán

Digitized by Google

a minimumra csökkent. Lenin az új helyzetnek megfelelően arra a következtetésre jutott, hogy a proletárforradalom egyrészt elmaradott országban is lehetséges, másrészt egyetlen országban is, olyanban, mint a cári Oroszország, győzelemre vihető. Ilyen körülmények között viszont a proletárdiktatúra megszilárdítása szempontjából döntő súllyal esett latba a paraszti tömegek magatartása, felsorakoztatása a proletariátus mellé. A proletárdiktatúra fogalma összetettebb tartalmat kapott: a dolgozó osztályoknak a proletariátus vezetésével érvényesülő szövetségeként valósult meg.

Mint tudjuk, ez a bátor lenini következtetés döntő szerepet játszott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmében, a szocializmus szovjetunióbeli felépítésében, majd a második világháború után a szocialista forradalom végigvitelében egy sor kelet-európai és ázsiai országban.

Ugyanilyen realista, a valóság mozgásához idomuló magatartást tanúsított a leninizmus a proletárdiktatúra formáiról és funkcióinak változásáról levont következtetéseiben is. Az 1905-ös forradalom életre hívta a szovjeteket, mint a proletárdiktatúra formáit. A Szovjetunióban ezek lettek az államrendszer alapjai. A második világháború utáni forradalmi gyakorlat a szovjetektől eltérő, változatos formákat szült, s létrejött a proletárdiktatúra népi demokratikus formája.

A proletariátus diktatúrájáról szóló tanítás sarkalatos tétele, axiómája a leninizmusnak, a proletárdiktatúra elengedhetetlen feltétele a szocialista forradalomnak, bármilyen körülmények között és formákban zajlik is le. Érthető, hogy a revizionizmus és a dogmatizmus mindenekelőtt ebben a kérdésben próbálja érvényre juttatni a maga opportunista szemléletét. A revizionizmus azzal, hogy a diktatúrát a polgári demokrácia módszereivel akarja elvizenyősíteni, vagy helyettesíteni; a dogmatizmus pedig azzal az ultra-forradalmi állásfoglalásával, hogy a proletárdiktatúrát abszolutizálja, eltorzítja, időtől és körülményektől függetlenül annak elnyomó funkcióira teszi a hangsúlyt.

Pedig az a tény, hogy a proletárdiktatúráról szóló tanítás a leninizmus sarkalatos tétele, egész gondolati építményének és politikai gyakorlatának alapzata, nem jelenti azt, hogy a proletárdiktatúra maga nem történelmi kategória, hogy nem függ a helytől, a körülményektől és az időtől. A társadalmi harc feltételei elkerülhetetlenül változnak: a forradalmi harc hatósugara éppen napjainkban rohamosan bővül, új földrészekre, társadalmi rendszerekre terjed ki: végül pedig a megvalósult proletárdiktatúrák egyre jobban előrehaladnak történelmi funkciójuk teljesítésében: az osztálynélküli társadalom felépítésében, s ezzel, hogy úgy mondjuk, maguk alól húzzák ki a talajt, sajat létfeltételeiket szüntetik meg.

Digitized by Google

A második világháború utáni helyzetben, az imperializmus általános válságának harmadik szakaszában, a gyarmati rendszer összeomlása sok elmaradott országot és népet sodor a forradalmi harc küzdőterére. Olyan korban, amikor a világ fejlődését a szocialista világrendszer, a szocialista forradalom határozza meg, minden nép előtt így vagy úgy, de felvetődik a szocializmus perspektívája. A XX. század második felének a szocializmus az irányító eszméje. S ez olyan társadalmakra is érvényes, amelyekben a szocializmus elemi létfeltételei sincsenek meg: nincs valamire való munkásosztály, marxista értelmiség, önálló nagyipar stb. Ilyen körülmények között a szocializmushoz vezető úton messzebbről kell elindulni, sőt magát az utat is le kell rakni előbb. S erre az útépítő munkára a forradalmi gyakorlat és a modern marxista—leninista gondolkodás közösen létrehozta a legmegfelelőbb formát, a nemzeti demokratikus államot. Mi lenne a forradalom sorsa ezekben az új országokban, ha az elvont eszméhez ragaszkodva bárki is erőltetné a proletárdiktatúra azonnali érvényesítését?

Vagy vegyük a régi „anyaországokat", a volt gyarmatosító, imperialista államokat, amelyekben az imperializmus általános válságának kiéleződése szintén új helyzetet teremtett. Egyrészt teljesen kiépült, megszilárdult, új eszközökkel is gyarapodott, sőt nemzetközi méretekben konszolidálódott a burzsoázia elnyomó apparátusa; a burzsoázia gazdag tapasztalatokat szerzett uralmának gyakorlásában: kifinomult „demokratikus" módszerekkel és „népbarát" jelszavakkal leplezi a kapitalista kizsákmányolást; másrészt széles kispolgári, sőt munkástömegeket is sikerült anyagilag, de főleg szellemileg és erkölcsileg korrumpálnia, a kapitalizmus létéhez kötnie — mindezt a szocialista világrendszer puszta létével és kisugárzásával gyakorolt fenyegetés ellensúlyozására. Ilyen körülmények között a leninistáknak nyilván a tények vizsgálatából kell levonniuk politikai következtetéseiket, s az adott körülményekhez igazodva új formákat és módszereket kell keresniük a szocialista forradalom felé vezető úton. A 81 kommunista párt által elfogadott moszkvai nyilatkozat helyesen járt el, amikor továbbfejlesztette a leninizmusnak a szocialista forradalomról és a proletárdiktatúráról szóló tanítását azzal, hogy adott esetben lehetségesnek ismerte el a szocialista forradalomba való átmenet békés útját *is*. Vajon opportunizmus ez? Ezek alapján ugyanilyen opportunizmusnak lehetne kikiáltani Leninnek azt a tézisét is, hogy egy országban is győzhet a szocialista forradalom. A tények figyelembevétele, a valóság elemzése és ennek megfelelően új következtetések levonása csak azok számára tűnhet fel opportunizmusnak, akik a forradalmi frázisban nagyobb valóságformáló erőt látnak, mint a tényekre alapozott, s ezért a valóságot valóban megváltoztatni képes forradalmi cselekvésben.

Digitized by Google

A dogmatikus szemlélet képviselői újabban a proletárdiktatúra állítólagos „elfajulása" miatt kongatják meg a vészharangot. A XXII. kongresszus — abból a marxista alapigazságból kiindulva, hogy a proletárdiktatúra bizonyos történelmi feltételek között, meghatározott történelmi céllal jön létre, azaz történelmi kategória — megállapította, hogy a kommunizmus építésével fokozatosan megszűnnek a proletárdiktatúra létfeltételei, megvalósulnak azok a célok, amelyek érdekében létrejött, s a proletárdiktatúra állama az egész nép államává alakul át. Vajon revizionizmus ez? — Akkor volna revizionizmus, ha idő előtt, az antagonisztikus osztályellentétek megszűnése előtt, a proletárdiktatúra történelmi feladatának elvégzése előtt akarná valaki a proletárdiktatúra felszámolását szorgalmazni. A XXII. kongresszus e megállapításaival szemben csak az protestálhat, aki a gondolati következtetések próbáját nem a gyakorlatban látja, aki valójában azért ragaszkodik az elvi tételek változhatatlanságához, hogy leplezze elégedetlenségét a reális valóság tényleges fejlődésével szemben, aki szubjektív voluntarizmusát abszolutizált tételek spanyolfala mögé rejti.

Mi lenne a kommunizmus építésével, ha a dogmatizmusnak ez a múltba néző szemlélete érvényesülne? Ha az élet minden új jelenségét az elmúlt gyakorlatnak megfelelő igazságok mércéjével mérnénk? Mi lenne a leninizmussal, ha megfosztanánk éltető levegőjétől, a gyakorlat állandó kontrolljától, az új tapasztalatokkal való folytonos szembesítéstől? Ezzel lényegétől, forradalmiságától fosztanánk meg, attól a lehetőségtől, hogy a történelmi cselekvés vezérfonala, a jövőbe vezető út iránymutatója legyen. A proletárdiktatúráról szóló marxi—lenini tanítás fejlődése nagyszerű bizonyítéka a marxizmus—leninizmus forradalmiságának, folytonos megújulásának azzal, hogy az általa vezérelt forradalmi cselekvés saját eszmerendszerének fejlődésére is visszahat.

* * *

A proletárdiktatúráról, a szocialista forradalomról szóló tanításhoz hasonlóan a leninizmus a valóság változásaihoz méri az emberiség sorsát ugyancsak meghatározó másik kérdést, a háború és a béke, a szocializmus és a kapitalizmus harcának kérdését is. A szocialista forradalom és a két rendszer egymáshoz való viszonya szorosan összefügg egymással, különösen napjainkban, amikor egyrészt a szocializmus egyetemes jelentőségű társadalmi mozgalommá válik, másrészt a két rendszer közötti háború a haditechnika forradalma folytán az egész emberiség fennmaradását tenné kérdésessé.

Ismeretes a marxizmus—leninizmus klasszikus állásfoglalása a háborúk kérdésében. Egyrészt a háborút a kizsákmányoláson ala-

Digitized by Google

puló osztályrend szülöttének tekinti és törvényszerűnek tartja, de küzd ellene, mindenekelőtt pedig az ok, a kizsákmányolás ellen. Ezért a forradalmi proletariátus, amennyiben nem képes egységes nemzetközi fellépésével megakadályozni az imperialista háborút, csak egyet tehet: saját urai ellen fordítani a fegyvert, kihasználni a háború adta kedvező lehetőségeket a forradalmi polgárháború megindítására. Így az imperialista országok közötti igazságtalan háború az imperialista burzsoázia elleni igazságos osztályháborúvá alakul át. Másrészt a marxizmus elismerte az elnyomott, gyarmati népek felszabadító háborújának létjogosultságát, igazságosságát.

A fenti állásfoglalás szabta meg az orosz bolsevikok politikai gyakorlatát, akik sikerre vitték az októberi forradalom ügyét. A fasizmus elleni igazságos háború tüzében újabb országokban ért meg a szocialista forradalom; a gyarmatosítók és hódítók elleni népi háborúk egész sora pedig alapjaiban ingatta meg az imperializmus gyarmati hadállásait Kínától Indonézián és Kubán keresztül Algériáig.

Az első és a második világháború tehát döntő szerepet játszott abban, hogy a szocialista forradalom elindulhatott győzelmes útjára és kialakulhatott a szocialista világrendszer. Ugyancsak döntő szerepet játszott abban, hogy összeomlott az imperializmus gyarmati rendszere, sok nép a nemzeti függetlenség útjára lépett és a szocializmus jelszavát tűzhette zászlajára. Ezek szerint tehát a szocialista forradalmat a háborúk szülték, s a háborúk nemcsak hogy elkerülhetetlenek, hanem éppen kívánatosak a társadalmi haladás szempontjából? Nem, így csak azok érvelhetnek, akik az apát összetévesztik a bábával, az igazi okokat azokkal a kedvező körülményekkel, amelyek az ok okozattá érését elősegítik.

De a háborúra, mint bábára mégiscsak szükség van ahhoz, hogy a gyermek, a szocialista forradalom világra jöjjön! — hangozhat a további érv. Ez az „érv" azonban csak azoknak a szájából jöhet, akik metafizikusan szemlélik a világot, akik a jelen esetben örökérvényűnek, abszolútnak fogadják el az egyest, függetlenül attól, hogy az őt létrehozó különleges körülmények alaposan megváltoztak.

A háborút a szocialista forradalom szükségszerű bábájává emelő dogmatikus szemlélet „csak" arról feledkezik meg, hogy a kapitalizmus és a szocializmus erőviszonyai alaposan megváltoztak, a háború pedig a haditechnika jelenlegi fejlettsége mellett az egész emberi civilizáció sírásójává válhatik.

Mert ma már nem úgy áll a kérdés, hogy ha az imperialisták háborút kezdenek, az bármennyire rossz is a szenvedő népeknek, de végeredményben hasznos az emberi haladás ügyének, mert esetleg az egész imperialista rendszer összeomlik, és a szocialista

Digitized by Google

rendszer kiterjed az egész Földre. A kérdés ma így áll: Ha az imperialisták háborút robbantanak ki, ezt elsősorban a szocialista világrendszer ellen, vagy a szocializmus továbbterjedésének megakadályozására teszik, tehát az mindenképpen a két világrendszer egyetemes erőpróbájává szélesedik. Igaz, hogy ez történt a második világháborúban is. Azóta azonban közbelépett egy olyan tényező, amely döntő súllyal esik latba a háború megítélésében, tudniillik megszületett és hatalmas mennyiségben felhalmozódott egy olyan fegyver, amilyen még soha sem volt az emberiség kezében, s amelynek tömeges felhasználása beláthatatlan következményekkel járhat. Önmagában ez a körülmény arra kell, hogy intse az emberiség sorsáért felelős forradalmárt, hogy óvatosan járjon el, amikor a „logika fegyvere", vagyis a társadalmi fejlődés törvényszerűségei helyett a „fegyverek logikájára" hagyatkozik a forradalom előmozdításában. Annál is inkább, mert a „fegyverek logikája" ma valóban gyilkos logika: a termonukleáris világháború a végkövetkeztetése, s ez az egész emberiség létére tör. S méginkább azért, mert a társadalmi fejlődés logikája olyan fegyvert adott a kezünkbe, amely ma egyedül biztosíthatja a győzelmet. Ez a fegyver pedig az erősödő, terjedő, a világ sorsát meghatározó erővé váló szocialista rendszer békés versenye a gyengülő, mélyülő válságokkal küzdő, belülről, a szocialista tábor és a felszabadító harcot folytató népek oldaláról egyaránt ostrom alá fogott és hátrálni kényszerülő imperialista rendszerrel.

Amint látjuk tehát, nem egyesek „meghátrálása", „behódolása", pacifizmusa", vagy egyes pártok vagy államférfiak szubjektív óhaja következtében került napirendre a két rendszer békés együttélése a nemzetközi politikai porondon, hanem a valóság vaslogikája, a szocialista és a kapitalista rendszer belső fejlődése és erőviszonyainak alakulása, s nem utolsósorban a termonukleáris világháború veszélye kényszeríti ki ezt. A két rendszer fegyveres összeütközésében ma csak egy vesztes lehet: az egesz emberiség A két rendszer békés versenyében csak egy győztes lehet: a kommunizmus.

A XX. és a XXII. kongresszus történelmi érdeme, hogy a leninizmus forradalmi szellemében helyesen, a valóság tényeire alapozva oldotta meg a háború vagy béke dilemmáját s megmutatta azt az egyedül lehetséges utat, amely a kommunizmus világméretű győzelméhez vezethet a jelen körülmények között. Ismét csak feltehetjük a kérdést: mennyiben opportunizmus az, ha feltárjuk a valóság logikáját, s ehhez mérjük az elvi következtetéseket? Nem inkább az-e az opportunizmus, ha szemet hunyunk az élet törvényszerűségei előtt, s az általános tételek bástyái mögé húzódva lemondunk a ma aktuális forradalmi cselekvésről? Micsoda forradalmár az, aki az imperializmusnak a háború irányába ható tenden-

Digitized by Google

ciáira bízza a szocializmus előrehaladásának ügyét? És milyen elbírálás alá eshetnek azok a „forradalmárok", akik ha ezek a háborús tendenciák nem tudnak realizálódni a szocialista világrendszerrel együtt erősödő ellentendenciák növekvő hatása miatt, akkor igyekeznek az imperializmus méhében izzó háborús zsarátnokra friss szellőt engedni?

Mint látjuk, a leninizmus életereje, forradalmi szelleme érvényre jut korunk olyan sorsdöntő kérdésében is, mint a háború és a béke, a két antagonisztikus társadalmi rendszer dinamikus együttélése és békés versenye. Ennek a kérdésnek a helyes megválaszolása ma döntő módon meghatározza a szocializmus további útját, de az egész emberiség létét vagy nemlétét is. Nem volt még egy szellemi áramlat és gyakorlati politika a történelemben, amely tényleg sorsdöntő módon, ennyire közvetlenül befolyásolta volna a világ fejlődését!

* * *

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának határozatára megkezdődött Lenin összes műveinek első teljes kiadása magyar nyelven. Nem kis jelentőségű dologról van szó. Lenin eszméinek közkinccsé tétele ugyanis a szocializmus építésének jelenlegi és ezután következő szakaszában különösen nagy horderővel bír. Felszabadulás utáni fejlődésünk egyben a marxizmus—leninizmus alkalmazásának próbaköve is volt, s ami hiba és tévelygés nálunk előfordult, az elsősorban a lenini eszmék nem következetes alkalmazásának vagy a lenini irányvonal mellőzésének a számlájára írandó.

Vitathatatlan, hogy a Magyar Szocialista Munkáspártnak azért sikerült viszonylag rövid idő alatt leküzdenie a baloldali és jobboldali opportunizmus, a dogmatizmus és a revizionizmus közös gyámkodása mellett kitört ellenforradalom minden politikai, gazdasági, társadalmi és ideológiai kártevését, mert a leninizmus elveit alkalmazta, és bátran szembenézett az élet által felvetett új problémákkal. Az osztályharc, ezen belül különösen a kulákkérdés és a volt kizsákmányolók kezelése, a szövetségi politika, a szocialista nemzeti egység, és sok más elméleti-politikai kérdés újszerű megoldása bizonyítja, hogy az elvi következetesség, a gyakorlat mély elemzése, az elvek és a gyakorlat kölcsönös kontrolljának lenini irányvonala gazdag gyümölcsöket terem, még olyan bonyolult helyzetben is, mint az ellenforradalom utáni Magyarországé volt.

Az MSZMP VIII. kongresszusát anélkül, hogy nagy szavakkal dobálóznánk, nyugodtan nevezhetjük történelmi jelentőségűnek hazánk életében. Összegezte ugyanis az eredményeit és levonta a tanulságait egy olyan hatesztendős időszaknak, amelyet úgy is nevezhetnénk, mint a leninizmus reneszánszát hazánkban. Kell-e fé-

Digitized by Google

nyesebb bizonyítéka a helyes politikának, mint az, hogy olyan gyökeres társadalmi átalakulást, mint a mezőgazdaság kollektivizálása, amely a nemzet egyik alapvető osztálya, a parasztság társadalmi helyzetét és életformáját alapvetően megváltoztatta, viszonylag simán, az osztályharc kiéleződése és a termelés visszaesése nélkül sikerült alig két év alatt végrehajtani? Vagy nem a lenini elvek érvényesüléséről tanúskodik-e az élet minden területén, a gazdaságban, a kultúrában tapasztalható egyenesvonalú, kitérőktől mentes, magabiztos előrehaladás, és nem utolsósorban a szocialista országokkal kibontakozó termelési együttműködés és munkamegosztás?

A VIII. kongresszus által összegezett tapasztalatok részévé váltak a leninizmus egyetemes kincsestárának, gazdagítják a nemzetközi kommunista mozgalom politikai gyakorlatát. A szocializmus megalapozása és továbbépítése is elsősorban annak köszönhető, hogy következetesen ragaszkodunk a nemzetközi kommunista mozgalom fő irányvonalához, azokhoz az elvekhez, amelyeket az 1957-es és 1960-as moszkvai nyilatkozatok foglaltak rendszerbe. Ezek a dokumentumok az élő leninizmus, az alkotó marxi—lenini gondolkodás megtestesülései. Nem a marxizmus „revíziója", a lenini igazságok „elárulása" — mint azt a dogmatikus álforradalmárok állítják —, hanem a lenini igazságok szembesítése a ma valóságával és továbbfejlesztése azoknak az új követelményeknek megfelelően, amelyeket az élet ma felvet. Mert a leninizmus lényegét nem egyes „örök" tételek matematikai összege adja. A lenini igazságok mindig konkrétak, az adott társadalmi-politikai körülményekhez szabják a gyakorlat vezérfonalát. Mindegyikben ott van azonban egy közös *alapelv*, azoknak a fő törvényszerűségeknek a rendszere, amelyek a társadalom mozgását, az ember tevékenységét általános érvénnyel megszabják. S ez az alapelv a tudományos kommunizmus, amelynek világnézeti töltését és gondolkodási-cselekvési módszerét a materialista dialektika adja. Ennek a módszernek pedig egyik fontos vezérelve, hogy az általános törvényszerűségek mindig konkrét formában, az adott történelmi körülmények labirintusán át törnek maguknak utat, miközben egyéb, esetleg ellenkező irányban ható törvényszerűségek is hatnak, amelyek elnyomhatják, visszájára fordíthatják az eredeti törvény hatását. Ezért egy ma — vagy negyven évvel ezelőtt — ható törvény érvényesülését minden alkalommal újból és újból meg kell vizsgálni, s eközben előfordulhat, hogy olyan új törvények erősödtek meg, amelyek semlegesítik az egykor kizárólagosan uralkodó törvényt. A leninizmus eszmei fegyvertárát magáénak valló kommunista mozgalom elsőrendű kötelessége, hogy politikai akcióit, egész társadalmi cselekvését a törvényszerűségek érvényesülésének újólag felismert módjához alkalmazza.

Digitized by Google

A magyar mezőgazdaság fejlődésének néhány kérdése

Írta DR. DIMÉNY IMRE

A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusa a mezőgazdasági termelés gyorsütemű fejlesztését előrehaladásunk fontos kérdéseként jelölte meg. Előtérbe állította a közös gazdaságok állandó erősítését, a nagyüzemi termelés anyagi-technikai bázisának növelését, az alapvető termelési eljárások általános alkalmazását, a gyenge termelőszövetkezetek megszilárdítását. A kongresszus óta eltelt, viszonylag rövid idő kevés ahhoz, hogy e feladatok végrehajtásáról átfogó képet alkossunk magunknak. Elégséges azonban arra, hogy megvizsgáljuk a megvalósítás néhány kérdését, és utaljunk néhány olyan tennivalóra, amelynek elvégzése elősegíti a fő célok megvalósítását.

Az idei tapasztalatokból is egyértelműen megállapítható, hogy az 1957 óta folytatott és a VIII. kongresszus által megerősített gazdaságpolitikánk ebben az időszakban is eredményesnek, jónak bizonyult: a dolgozók széles tömegeit érdekeltté tette a feladatok megoldásában, és általában jól ösztönözte a mezőgazdaság dolgozóit a termelési célok végrehajtására. A párt következetes, helyes agrárpolitikája alapján széles körben és többnyire jól használják fel az anyagi érdekeltség elvét és egyre nagyobb gondot fordítanak a mezőgazdaság anyagi-technikai bázisának megerősítésére. Általánossá vált az a felismerés, hogy a mezőgazdasági termelés növelése össznépi feladat, hogy a mezőgazdaságnak igen fontos szerepe van népgazdaságunkban, és hogy a mezőgazdasági termelés növelése a következő időszaknak is fő kérdése, társadalmi fejlődésünknek kulcskérdése.

A mezőgazdaság néhány területén azonban nem kielégítő a fejlődés üteme. Főként a mezőgazdaság tartalékainak feltárásában, a meglévő lehetőségek jobb kihasználásában vagyunk elmaradva. 1963-ban a mezőgazdaság termelése várhatóan 4—5 százalékkal meghaladja ugyan az 1962. év termelését, mégis mintegy 6—7 százalékkal kevesebb lesz az előirányzatnál. Bár ez a fejlődés nem kielégítő, mert nem éri el a tervezettet, de jelentősnek mondható, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a leg-

Digitized by Google

utóbbi évek időjárása mennyire megnehezítette a mezőgazdasági termelést. Az utóbbi évek elmaradásai ellenére *az ötéves terv mezőgazdasági előirányzatait továbbra is alapnak tekintjük,* s megvalósításukra a gazdasági szervező munkában, a termelés műszaki-anyagi megalapozásában összpontosított erőfeszítéseket teszünk.

I.

A termelőszövetkezetek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése után — az aszályos esztendők ellenére — számottevően erősödtek. Közös vagyonuk 1962 végére elérte a 30 milliárd forintot; ennek csaknem fele tehermentes tiszta vagyon. Egy kh szántóra jutó állóeszköz-állományuk értéke az 1960. évi 1980 forintról 1962 végére 2751 forintra emelkedett. A közös gazdaságok brutto termelése 1962-ben az előző évihez képest több mint 10 százalékkal növekedett. 100 kh szántóra jutó összes állatállományuk — számosállatban kifejezve — az 1961. évi 17,9 darabról 1962 végére 18,2 darabra szaporodott; a háztáji állománnyal együtt 100 kh szántóra 32,2 számosállat jut.

A termelőszövetkezeti tagoknak a közös gazdaságból származó jövedelme 1962-ben 16 százalékkal volt nagyobb, mint az előző évben. A jövedelem alakulásában azonban a termelőszövetkezetek gazdálkodási színvonalától függően nagy eltérések vannak. A szövetkezetek egy részében alacsony a termelési színvonal és ennek következményeként a jövedelem is. Ezeknek a szövetkezeteknek mintegy kétharmadában a kedvezőtlen természeti és közgazdasági adottságok okozzák a gyengeséget, egyharmadában pedig a vezetés ki nem elégítő volta, a munkafegyelem hiánya.

Az alapvető feladat: a termelőszövetkezetek közös gazdaságának állandó fejlesztése. Ebben az esztendőben a közös vagyon további számottevő növekedésére számíthatunk. Arra van azonban szükség, hogy a termelőszövetkezetek maguk is tegyenek meg minden tőlük telhetőt, a még el nem végzett munkákat gondosan, jó minőségben végezzék el, és fordítsanak minden eddiginél nagyobb gondot az állattenyésztés színvonalának további javítására.

Halad a gyenge termelőszövetkezetek megszilárdítása is. Ezeknek a szövetkezeteknek a többsége lényegében rendben, a jó gazda gondoságával végzi el az időszerű mezőgazdasági munkákat. Helyes volt, hogy a párt- és állami szervek az idén megkülönböztetett módon foglalkoztak a gyenge termelőszövetkezetekkel, s hogy ezt az évet úgy tekintettük, mint a vezetés hibái miatt gyenge szövetkezetek megerősítésének évét. A termelőszövetkezetek állami támogatásának 1963. évi rendszere is helyesnek bizonyult. A következő időszakban még következetesebben és hatékonyabban

Digitized by Google

kell foglalkoznunk a gyenge szövetkezetekkel, s főképp vezetésük további javítását kell hangsúlyozottan napirenden tartanunk. A termelőszövetkezetek állami támogatásának jövő évi rendszere még hathatósabban segíti a gyenge tsz-eket, mint az idei.

Termelőszövetkezeteinkben 1963-ban az előző éveknél szélesebb körben terjedtek el a munkaegység-rendszert kiegészítő, a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltségét jobban figyelembe vevő premizálási módszerek. A hagyományos, premizálás nélküli munkaegységet ma már csak a termelőszövetkezeteknek egy kis része alkalmazza. A szántóföldi kapásnövények termesztésénél és a zöldségtermesztésben, amelyek sok kézi munkát igényelnek, a szövetkezetek túlnyomó többségében a munkadíjazásnak olyan premizálás az alapja, amely a munkaegységet az össztermelés meghatározott százalékával egészíti ki. Ez a módszer egyszerű, könnyen érthető a tagok számára, s akkor is a munka jobb, hatékonyabb elvégzésére ösztönzi őket, amikor a rossz időjárás miatt nem érhető el a tervezett átlagtermés. Az állattenyésztésben elfogadható sikerrel alkalmazzák az ún. eredményességi munkaegység-rendszert, amelyben a kifejt tej, a ráhizlalt súly, a felnevelt szaporulat stb. mennyisége szerint állapítják meg például azt, hogy hány munkaegységet írjanak jóvá. Ma már néhány száz szövetkezet sikerrel alkalmazza a munkadíjazás legfejlettebb formáját: az elvégzett munka norma szerinti mérését és készpénzdíjazását. Ez a munkadíjazási forma természetesen főképp a már megszilárdult és tartalékokkal bíró termelőszövetkezetekben vált be. A gyenge szövetkezetekben bevezetett ún. garantált készpénzdíjazás is eredményesnek ígérkezik.

Ezen eredmények ellenére az anyagi ösztönzők felhasználásában még csak a kezdet kezdetén vagyunk. A segéd- és feldolgozó üzemekben, a traktorosoknál és a vezető dolgozóknál még alig alkalmaznak ilyenféle anyagi ösztönzőket. Bőven van tehát mit tennünk azért, hogy minden ágazat dolgozóira kiterjesszük a közvetlen érdekeltséget, az ösztönző premizálási módszereket. Nem keveset kell még dolgoznunk azon sem, hogy jobban érvényesüljön a szocialista elosztás elve a különböző ösztönzők alkalmazásában, hogy ezek az ösztönzők jobban serkentsenek a közös termelés növelésére, a több és jobb munkára, a családtagok fokozottabb munkába vonására, s ne okozzanak aránytalanságokat az egyes ágazatok között. Jobban kell ügyelni arra, hogy a jövőben a termelőszövetkezetek még differenciáltabban, erejüknek, fejlettségi és technikai színvonaluknak megfelelőbben alkalmazzák a különféle premizálási módszereket. Minden velük kapcsolatban lévő intézmény és vállalat egyaránt több segítséget kell hogy adjon nekik ehhez. Az anyagi érdekeltség elvének érvényesítésével egyidőben nagyobb gondot kell fordítanunk a politikai nevelő munkára, a

Digitized by Google

szövetkezeti parasztság gondolkodásának, szocialista szemléletének alakítására.

A közös gazdaságok állandó erősítése mellett továbbra is nagyon fontos feladat a háztáji gazdaságok adta lehetőségeknek a lehető legjobb kihasználása. A háztáji gazdaságok jelentősége — mint ez közismert — elsősorban az, hogy fedezik a mintegy három millió falusi lakos napi élelmiszerellátásának jelentős részét, s ezzel tehermentesítik a kereskedelmi forgalmat. Ezenkívül a háztáji gazdaságok árut is termelnek az állam részére és a helyi ellátásra. 1962-ben az állam által felvásárolt összes árunak 76 százalékát a szocialista nagyüzemek (állami gazdaságok és a termelőszövetkezeti közös gazdaságok), 24 százalékát pedig a háztáji és kisegítő gazdaságok adták. Azért is nagy szükség van a háztáji gazdaságokra, mert a népgazdaság erőforrásai nem teszik lehetővé, hogy a mezőgazdaságot rövid időn belül teljesen ellássuk új, korszerű technikával. Gazdaságilag is indokolt tehát, hogy ésszerűen használjuk ki a meglévő eszközöket és lehetőségeket (a férőhelyet, a munkaidőt stb.).

Az utóbbi hónapokban van némi előrehaladás a háztáji gazdaságok szerepének helyes megítélésében. A jelenlegi intézkedések fenntartásával és maradéktalan végrehajtásával biztosítható az, hogy a következő években a háztáji gazdaságok — az önellátáson kívül — árutermelésükkel a lakosság ellátásához is fokozottabban járuljanak hozzá. Ugyanakkor arra kell törekedni, hogy lehetőleg erőteljesen növekedjék az állami gazdaságok és a termelőszövetkezeti közös gazdaságok állatállománya, elsősorban a tehén- és a kocaállomány.

Bár az utóbbi években csökkent a háztáji gazdaságok termelése, a háztáji föld- és állatállomány helyenként nagyobb az alapszabályban megengedettnél. További következetes munkát igényel, hogy a termelőszövetkezetek tekintsék szerves gazdasági egységnek közös gazdaságukat és tagjaik háztáji gazdaságait, s szerezzenek érvényt a háztáji gazdaságokkal kapcsolatos politikánknak.

A termelőszövetkezetek saját gépesítésének eredményeként 1963 végén a tanácsi területre jutó traktorállománynak mintegy 60 százaléka a termelőszövetkezetek tulajdonában lesz. Helyes és megfontolt intézkedés volt a termelőszövetkezetek saját traktor- és munkagépállományának olyan módon való fokozatos kiépítése, hogy közben fenntartottuk a gépállomásokat és gépállományukat is fejlesztettük. A termelőszövetkezetek fokozatos gépesítését egyebek között az tette szükségessé, hogy az elmúlt években nem állt rendelkezésükre elegendő erő- és munkagép. Ha a gépállomási gépek többségét átadtuk volna a termelőszövetkezeteknek, akkor nem lehetett volna kielégíteni a szövet-

Digitized by Google

kezetek egy részének gépi munka iránti igényét. A szövetkezeteknek a gépek üzemeltetéséhez szükséges tapasztalatuk sem volt meg.

Az intézkedések azonban előnyeik mellett nehézségekkel is jártak. Sok termelőszövetkezet „a költségek csökkentése" címén minden munkát saját gépeivel igyekszik elvégezni, nem egy esetben akkor is, ha saját gépállománya nem elég erre. Emiatt még sok saját gépparkkal rendelkező termelőszövetkezet is megkésve, kifogásolható minőségben végzi el a mezőgazdasági munkákat, csökkent a gépállomási gépek kihasználása, s emelkedett a gépi munkák költsége. A termelőszövetkezetek saját gépparkjának további fokozatos növelésével egyidejűleg javítani kell tehát a gépállomási gépek kihasználását, növelni a gépállomások traktorvezetőinek anyagi érdekeltségét, s meggyorsítani a gépjavító bázis kiépítését. A gépek jobb kihasználása végett mind a gépállomásoknak, mind a termelőszövetkezeteknek sokkal nagyobb gondot kell fordítaniuk a traktorosok, a műszakiak képzésére, s az erő- és munkagépek kellő összhangjára. Röviden: meg kell tanulnunk, hogy a termelés minden területén jól alkalmazzuk a mezőgazdasági gépeket.

Az állami gazdaságok gazdálkodása évről-évre fejlődik. Munkájuk 1963-ban is javult. Továbbra is azt kívánjuk tőlük, hogy legyenek a szocialista mezőgazdaság élenjáró gazdaságai, a népgazdaság szükségleteinek kielégítése céljából növeljék árutermelésüket, s példamutatóan valósítsák meg a korszerű, gazdaságos nagyüzemi termelést. Figyelmük középpontjába ezért a gazdálkodás színvonalának jelentős javítását, az önköltség csökkentését kell állítaniuk. E feladatok megoldása — egyebek mellett — minden szinten az eddiginél is céltudatosabb, hatékonyabb vezetést kíván. Sürgős teendő, hogy az elmaradt állami gazdaságok javítsák meg termelési és jövedelmezőségi eredményeiket. Az állami gazdaságok vállaljanak még nagyobb szerepet az árukészletek növelésében, a gyenge termelőszövetkezetek megerősítésében.

II.

A mezőgazdasági termelés szerkezete 1963-ban általában a terveknek megfelelően alakult, s kifejezte a belterjes irányú fejlesztésre való törekvést. Tovább növekedett az értékesebb kultúrák aránya, sikeres volt a szőlő- és gyümölcstelepítésben végzett munka. Az állatállomány számszerű növekedésére is számíthatunk. Néhány fontos területen azonban nem kielégítő a fejlődés. A legnagyobb az elmaradás a kenyérgabona-termelésben. 1963-ban sem sikerült teljesítenünk azt az alapvetően fontos feladatot, hogy kenyérgabona-szükségletünket saját termésünkből elégítsük ki. Ennek kihatása túlnő a mezőgazdaság keretein, s érzékenyen érinti

Digitized by Google

az ország fizetési mérlegét. Az 1962—1963-as gazdasági év nem kedvezett a kenyérgabona termelésének. A korán beköszöntött, hosszantartó, kemény tél nagyon megsanyargatta a kenyérgabonát, s ehhez még hozzájárult a tavaszi belvíz, majd a június végi, július eleji nagy hőség és az ebből eredő szemszorulás.

A tervezettnél kisebb kenyérgabona-termés okozói között azonban — a felsorolt objektív tényezőkön kívül — néhány más, főleg a munka megszervezésével összefüggő hiba is szerepet játszott. 1962 őszén jelentős számú termelőüzem nem az általa előirányzott egész területen vetette el a kenyérgabonát. A kenyérgabona jó részét, mintegy 30 százalékát megkésve vetették el, és a kései vetések nem tudtak kellően megerősödni a tél beállta előtt; ezeknek a téli kipusztulása az átlagosnál is lényegesen nagyobb volt, sokat belőlük később ki kellett szántani, s a megmaradt vetések is ritkák lettek. A talajelőkészítésben, a vetés elkészítésében is sok volt a mulasztás. Sok gazdaság indokolatlanul takarékoskodott a műtrágyával és a vetőmaggal. Megállapíthatjuk tehát, hogy ezek a fogyatékosságok főképp a rossz munkaszervezés következményei, és gondosabb, céltudatosabb munkával — a korán beköszöntött tél ellenére is — jóval nagyobb kenyérgabona-termést takaríthattunk volna be.

Ismerve a fogyatékosságokat, alapvetően fontos feladat, hogy kiküszöböljük ezeket. E tekintetben nem lehet megtűrni lazaságokat, mert *az ország kenyeréről van szó.* Ezért minden gazdaságnak elsőrendű kötelessége, hogy határidőre és jó minőségben vesse el a kenyérgabonát, utána pedig gondoskodjék a kikelt vetések kellő ápolásáról. Csak így érhetjük el azt, hogy 1964-ben a terveknek megfelelően alakuljon a kenyérgabona termése.

A mezőgazdasági termelés minden területén továbbra is sürgős feladat *az alapvető agro- és zootechnikai eljárások általános elterjesztése.* El kell érnünk — egyebek között — azt, hogy a kukorica alá ne tavasszal szántsanak. Hiszen eléggé közismert dolog az, hogy hazánkban az őszi szántás elmulasztása — azonos ráfordítások mellett — 25—30 százalékkal csökkenti a kukorica termését. Ez a hozamkiesés erősen megnövelné a kukorica termelési költségét. Országosan mintegy 2,2 millió kat. holdon termelünk kukoricát, s ha e területnek csak negyedrészén vetnek is tavaszi szántásba, ezzel országosan mintegy 250—300 ezer tonna szemes termés vész el. Ekkora veszteséget pedig sem gondos munkaszervezéssel, sem jobb minőségű vetőmagvak alkalmazásával nem lehet pótolni. Az elmondottakat az idei eredmények is alátámasztják. Az őszi szántásba vetett kukorica kevésbé sínylette meg a júliusi nagy forróságot, s az ősszel mélyen felszántott területeken az idén is 4—5 mázsával több kukorica termett kat. holdanként, mint a tavasszal szántott földön. Ezért ez év őszén *nem maradhat*

Digitized by Google

szántatlanul olyan terület, amelyen őszi mélyszántást kell és lehet végezni.

Egyáltalán nem kielégítők az idén sem az *istállótrágya kezelésében és szakszerű felhasználásában* elért eredmények. Az istállótrágya helyes kezelésében és célszerű felhasználásában igen nagy tartalékaink vannak. A számítások szerint ma még az istállótrágya értékének csaknem 30 százaléka a helytelen kezelés következtében elvész; ez nitrogénműtrágyában kifejezve országosan mintegy 1 millió tonna műtrágyának, pénzben pedig több mint 300 millió devizaforintnak felel meg.

Az *új termelési módszerek általánosabb alkalmazásában* is vannak eredményeink, de itt is gondosabb, határozottabb munkára van szükség. Főképp az új bőventermő fajták elterjesztésére kell az eddiginél nagyobb gondot fordítanunk. A nagy termőképességű külföldi búzafajták felhasználásában előforduló hibák is ezt bizonyítják. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek az új és igényesebb fajták magasabb színvonalú gazdálkodást követelnek meg. Nagyon rosszul gondolkodnak azok a gazdaságok, amelyek a nagy termőképességű fajtákat extenzív körülmények között akarják termelni. Nem szabad ezeket a fajtákat ilyen próbának kitenni, hanem meg kell adni a fajta-igényeknek megfelelő agrotechnikát és műtrágyát, mert itt a „takarékosság" súlyos károkat okozhat. Ezt az idei év tapasztalatai világosan meg is mutatták.

III.

A mezőgazdaság műszaki-technikai ellátottsága tovább növekedett. 1959—1960-ban az összes népgazdasági beruházások 19,1 százalékát fordítottuk mezőgazdasági beruházásokra. A második ötéves terv első három évében emelkedett ez az arány, s a terv időszakában a mezőgazdaságnak a beruházásokból való részesedése megközelíti a 25 százalékot.

1963-ban a mezőgazdaság csaknem 10 ezer darab traktort és sok más mezőgazdasági gépet kapott, illetve kap. A traktorparknak ez a növekedése ellensúlyozta a lóállománynak az utóbbi években bekövetkezett számottevő csökkenését. Érezhetővé is vált az, hogy a mezőgazdaságban 1963-ban majdnem 55 ezer traktor dolgozik: az idén a gabonabetakarításnak több mint 80 százalékát, a szántást pedig majdnem teljesen gépek végezték.

A jelenlegi géppark azonban nagyarányú növekedése ellenére sem elegendő arra, hogy az optimális időben elvégezzük az őszi betakarítási, szántás-vetési és szállítási munkákat. Főképp ezért, de a gazdaságos üzemeltetés miatt is, továbbra is elsőrendű feladat a traktorpark fokozott kihasználása. Különösen az őszi munkacsúcsban fontos ez, amikor — mint ismeretes — igen nagy mennyiségű

Digitized by Google

munkát kell gyorsan, jó minőségben elvégezni a mezőgazdaságban.

Az erőgépek számának emelkedésével egyidejűleg azonban nem növekedett kellőképpen kihasználásuk, sőt a gépállomások erőgépeié az utóbbi időkben még csökkent is. Ennek egyik oka az, hogy erőgéphez szükséges munkagépünk továbbra sem elegendő. Ehhez még az is hozzájárul, hogy a munkagépek területi és üzemek közötti elosztása sem tökéletes, és a termelőszövetkezetek nem veszik kellőképpen igénybe a gépállomások munkagépeit. Ezek az okok és más szervezési hibák meg mulasztások erősen csökkentik a gépek kihasználását.

Az erőgépek kétműszakos üzemeltetése körül is bőven van még tennivaló. Szeptemberben a szántótraktoroknak mindössze 40 százaléka dolgozott két műszakban, a gépállomásokon pedig a traktorok napi teljesítménye alig érte el a műszaknorma háromnegyedét. Az erő- és munkagépek kihasználásának fokozása tehát rendkívül fontos feladat. Emellett természetesen az eddiginél jobban igénybe kell venni — főleg a munkatorlódásos időszakban — a kisparaszti gazdaságokból megmaradt és felhasználható eszközöket és gépeket is. Főképp a fogatos vetőgépekre van igen nagy szükség, elsősorban az őszi idényben.

Ebben az esztendőben az *öntözött terület* megközelíti a 450 ezer kh-t. A terület növekedésével egyidejűleg a meglévő öntözőművek és öntözőberendezések kihasználásában is van némi javulás. Indokolt volt tehát az 1963. évi tervnek az az előirányzata, amely — az üzemelésnek 1962-ban észlelt fogyatékossága ellenére — 1963-ban nagyobb arányban növelte az öntözött területet. Még korántsem történt meg azonban minden az öntözési lehetőségek kihasználására, s itt is nagyon sok még a tennivaló. Különösen a talajerő-visszapótlására — elsősorban szervestrágya útján — és az öntözési szakmunkások, szakemberek képzésére kell a közeli időben nagy gondot fordítani.

1963-ban a műtrágya használata is növekedett: az egy kh szántó-, kert- és szőlőterületre jutó műtrágya meghaladja a 140 kg-ot. Most is voltak azonban hiányosságok a műtrágyák felhasználásában. Egyes gazdaságokban nem az alá a növény alá adták a műtrágyát, ahol ez a hozam legnagyobb növekedésével járt volna. Nem vették kellően figyelembe azt sem, hogy műtrágyát elsősorban azoknál a kultúráknál célszerű nagyobb mértékben alkalmazni, amelyek számottevően elősegíthetik az export növelését, vagy az import megtakarítását, s így a fizetési mérleg javulását.

A termelés fokozása végett szükséges, hogy tovább növeljük az anyagi-műszaki megalapozás egyes tényezőit. Továbbra is a mezőgazdaság műszaki-technikai színvonalának növelésére kell fordítanunk figyelmünket, de ezzel egyidejűleg a meglevő lehetőségek

Digitized by Google

és adottságok eredményesebb kihasználásáért is az eddiginél sokkal többet kell tennünk. Egyebek között — mint már említettük — jobbá, hatékonyabbá kell tennünk a gépek, eszközök, anyagok kihasználását. Az erő- és munkagépek jobb, gazdaságosabb kihasználásával el kell érnünk azt, hogy még a munkacsúcsban is agrotechnikailag megfelelő minőségben végezzük el a gépi munkát. Ezért a gépek jobb kihasználását úgy kell megvalósítanunk, hogy ez ne gátolja a különféle munkák jóminőségű, határidőre való elvégzését.

A jobb, egyenletesebb, céltudatosabb gépkihasználáshoz a traktorpark összetételének állandó javulása, a jobb munkagép-ellátottsága, a műszakteljesítmények fokozása, a műszaki színvonal fokozatos emelkedése és — nem kevésbé — a korszerűbb gépüzemelési módszerek járulhatnak leginkább hozzá. Erőteljesen fokozható a gépek kihasználása azzal is, hogy növeljük az egy ledolgozott műszakra jutó teljesítményt, és nem kis mértékben azzal, hogy erőteljesebben csökkentjük a gépmeghibásodásokat.

Továbbra is számottevő az elmaradás a rendelkezésünkre álló *anyagok és eszközök gondos, céltudatos, takarékos felhasználásában.* Így például az idén számos gazdaság korántsem használta ki a *vegyszeres gyomirtás adta lehetőségeket.* A ténylegesen vegyszerezett terület mindössze 50 százaléka volt a tervezettnek, jóllehet volt elegendő vegyszer és gép a feladat elvégzésére. Főképp a kenyérgabona vegyszeres gyomirtása maradt el. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kenyérgabona-termés a vártnál alacsonyabb. Itt arra van szükség — egyebek mellett —, hogy a gabonatermesztésnél alkalmazott ösztönzők kellőképpen számoljanak a vegyszerek alkalmazásával és segítsék elő ezek gyorsabb elterjedését. Ezt célozza a gyomirtószerek árának a közelmúltban végrehajtott csökkentése is.

A mezőgazdaságban számos olyan új munka van, amelynek elvégzése újfajta feladatokat ad a nagyüzemeknek. A technológiai változásokat azonban sokszor nem teljes összefüggésben nézik, és így sok esetben nem eléggé hatékonyak az új módszerek. Ez a magyarázata például annak, hogy az idén sem sikerült hiánytalanul megoldanunk *a kombájnszalma lehúzását, kazlazását.* Pedig 1963-ban a szalmatermés is kisebb a tervezettnél, s ezért igen nagy szükség lett volna a még gondosabb betakarításra, hiszen a szalma — a gazdaságok alomszalma-szükségletén felül — ipari célokra is szükséges. A meglévő nagyüzemi épületek sincsenek mindenütt célszerűen hasznosítva; vannak kihasználatlan férőhelyek; rosszul üzemeltetett létesítmények. A kisüzemekből megmaradt épületeket, termelőeszközöket nem használják ki kellőképpen a nagyüzemi termelés céljaira, a gyümölcs- és szőlőültetvények fej-

Digitized by Google

lődése nem kielégítő, mert helyenként nem gondozzák eléggé őket stb.

Mindezekből adódóan és az említett fogyatékosságok megszüntetésén túlmenően alapvetően fontos az, hogy a mezőgazdasági célok megvalósítása, a szocialista nagyüzemek továbbfejlesztése, gazdálkodási színvonaluk állandó növelése érdekében — a társadalmi átrétegeződést is figyelembe véve — gyorsuló ütemben növekedjék a mezőgazdaság műszaki-technikai megalapozása.

A mezőgazdaság gépesítése, kemizálása világszerte fokozódik. A tudomány és a technika eredményei mindjobban behatolnak a mezőgazdaságba. A mezőgazdaság ráfordításaiban növekszik az ipari eredetű termékek aránya. A mezőgazdaság fejlődése hazánkban is nagy mértékben azoknak az iparágaknak a fejlődésétől függ, amelyek a mezőgazdaságban felhasználandó termékeket előállítják. Népgazdaságunk eddig is nagy összegeket fordított a mezőgazdaság fejlesztésére, technikai bázisának növelésére. A mezőgazdaság anyagi-műszaki ellátottsága azonban még korántsem tekinthető kielégítőnek, s elmarad a modern nagyüzemi termelés követelményeitől. A mezőgazdaság rendelkezésére bocsátott termelőeszközök ugyanis sok esetben nem növelték termelési kapacitását, hanem csak a kisüzemi termelőeszközök kiesését pótolták. S minthogy a szocialista átszervezés időszakában ugrásszerűen megnövekedett a beruházási igény, ebben az időszakban szükségszerűen átmeneti megoldások is születtek, s nem minden beruházást lehetett komplettírozni; jelentős számú istálló víz, villany és gépesítés nélkül épült, a nagyüzemi szőlő- és gyümölcstelepítésekhez sem létesült elegendő feldolgozó és tároló kapacitás.

Hogy a magyar mezőgazdaság a jövőben mennyire lesz versenyképes, az nem utolsó sorban attól függ, milyen mértékben tudjuk ellátni korszerű termelőeszközökkel. Ez is megköveteli azt, hogy számottevően növeljük a mezőgazdasági termelés anyagi-műszaki megalapozását. A többi között folytatnunk kell a mezőgazdaság energiabázisának kicserélését, biztosítva a legfontosabb kultúrák gépesítését, s gondoskodnunk kell a szállítások lebonyolításának feltételeiről. Fokoznunk kell a kémiai szerek felhasználását a mezőgazdaságban. Ezek közül a műtrágya növeli a termelést, a gyomirtószerek csökkentik a mezőgazdaság munkaerő-igényét, a növényvédőszerek pedig emelik a hozamokat, javítják a termékek minőségét. Jobban előtérbe kell helyeznünk az egyéb termelésnövelő befektetéseket is. Átgondolt, előre kidolgozott (talajjavítási, talajvédelmi stb.) intézkedésekkel javítani kell az ország erodált, gyenge termőképességű tájainak természeti feltételeit. Arra van szükség, hogy a jövőben a mezőgazdasági beruházások népgazdasági hatékonyságuk figyelembe vételével, az üzemi érdekekkel egyeztetve valósuljanak meg. El kell végezni a termelés

Digitized by Google

célszerű területi és üzemi elhelyezéséhez és szakosításához szükséges számításokat.

E fejlesztési célkitűzések megoldásában természetesen figyelembe kell vennünk azt, hogy ma még lényeges különbségek vannak a mezőgazdasági nagyüzemek termelési színvonalában, egyrészt az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek között, másrészt pedig az egyes üzemek között. Az állami gazdaságok — amelyeknek megszervezése óta már hosszabb idő telt el — lényegében már megszilárdultak és jelentősen fejlesztik termelésüket A termelőszövetkezetek termelési színvonalukat és anyagi-műszaki ellátottságukat tekintve még kevésbé fejlett üzemek és a gazdálkodás színvonalában még igen nagy a különbség közöttük. A termelőszövetkezetek problémáit az is bonyolítja, hogy a közös gazdaság mellett a tagoknak háztáji gazdaságuk is van. Mindezek következtében az egyes szocialista nagyüzemek fejlesztése egymástól sok tekintetben eltérő feladatok megoldását teszi szükségessé.

Az elmondottakat összefoglalva: az 1963-as év eddigi tapasztalatai alapján megállapíthatjuk, hogy gazdaságpolitikánk helyesnek, jónak bizonyult, elősegítette a mezőgazdasági termelés növekedését, a termelőszövetkezetek közös vagyonának gyarapodását, kihasználhatókká tette a háztáji gazdaságok lehetőségeit. Még sok és megfeszített munkát kell azonban végeznünk azért, hogy jobban használhatjuk ki lehetőségeinket és maradéktalanul valósítsuk meg célunkat, így elsősorban azt, hogy kenyérgabona-szükségletünket a hazai termésből fedezzük.

Digitized by Google

Ideológiai munka és értelmiség

Irta **RÉNYI PÉTER**

KEZDET VAGY FOLYTATÁS? Értelmiségünknek is, mint a társadalom minden rétegének, megvan a maga sajátos pszichológiája. Nem titok, hogy erre a pszichológiára még ma is jellemző némi „túlérzékenység", bizonyos ideges reakció minden változásra. Az sem titok, hogy ez az ingerlékenység jelentős részben a személyi kultusz, illetve a dogmatizmus és a revizionizmus közötti ingadozások időszakának rossz emlékeivel kapcsolatos. Ez a reagálás nemcsak érthető, hanem bizonyos értelemben pozitív jelenség is: azt fejezi ki, hogy az értelmiség is ragaszkodik a mai politikához, félti annak folytonosságát, azt kívánja: maradjunk meg azoknál az elveknél, amelyeket annyi gyakorlati eredmény megerősített. De azt is tanúsítja, hogy még nem elég szilárd az értelmiség egy részében az a tudat, hogy ha a párt és az állam új követelményeket, új igényeket támaszt, akkor ezt nem azért teszi, mert változtatni akar az *irányon,* hanem azért, mert a fejlődés új helyzetet teremt, amelyből organikusan új *feladatok* adódnak. Az *eszmei offenzíva* meghirdetésével kapcsolatban is lehetett olyan aggályokat hallani: vajon nem jelent-e majd ez visszatérést a türelmetlen, adminisztratív kultúrpolitikához, az eszmei kérdések hatalmi szóval, tekintélyi alapon való eldöntésének szektás gyakorlatához.

Minthogy a VIII. kongresszus óta majd egy év telt el és mindenki a saját tapasztalatai alapján is meggyőződhetett arról, hogy nincs szó a régi módszerekhez való visszatérésről — könnyű dolog a kérdésre empirikusan válaszolni. De elvileg is bebizonyítható, hogy miért nem jelent az ideológiai offenzíva valamiféle fordulatot a párt értelmiségi politikájában. Egyrészt azért nem, mert a párt „kiszenvedte" magának azt a történelmi tapasztalatot, hogy az eszmei-politikai nevelőmunkát sohasem lehet helyettesíteni adminisztrálással. A párt elvi okokból és elvi alapon tudatosan fordult szembe a szektarianizmussal, és nem szünteti be a harcot ellene. Másrészt: azért sincs szó valamiféle irányváltoztatásról, mert a párt eddig sem volt defenzívában, vagy akár „álló helyzetben" az ideológia területén. Gondoljunk csak az ellenforradalommal szemben vívott harcra és az azóta eltelt időszakra, amelyben jelentős és egyre erőteljesebb szerepet játszott az ideológiai

Digitized by Google

harc. Igaz, hogy az eszmei vita, az eszmei tisztázás mindenekelőtt a *politika* területén zajlott, a *politikai ideológia* azonban része, sőt döntő része az ideológia egészének. A politikai harc persze nem azonos az ideológiai harccal, nagyrészt nem eszmei területen vívják, mégis mindig magában foglalja az ideológiai mozzanatot is. S a konszolidáció idején a harcnak ez az oldala viszonylag gyorsan előtérbe került, általában is, és különösen az értelmiség körében: a politikai harcok jelentős részben ideológiai jelleget öltöttek. Azok az értelmiségi rétegek, amelyekkel (és amelyekért) a vita folyt, nagyrészt már előbb megismerkedtek a szocialista ideológiával, vagy annak egyes elemeivel, sokan közülük korábban valamennyire el is fogadták azt, s főként a jobb- és „baloldali" elhajlások és a köztük dúló harc következtében távolodtak el tőle. Ezeknek a rétegeknek a válsága 1956-ban par exellence *ideológiai* konfliktusként jelentkezett; nagyrészüket nem polgári osztályérdekek hajtották, a harcot tehát elsősorban eszmei síkon kellett folytatni értük.

Az ellenforradalom okozta ideológiai zűrzavar, a dogmatizmus és a revizionizmus elleni harc szükségszerűvé tette a koncentráltabb *ideológiai* tevékenységet; enélkül lehetetlen lett volna a konszolidáció, a marxista—leninista elvek érvényesítése a gyakorlatban.

Nemcsak azért kell ezt hangsúlyoznunk, mert ellenkező esetben úgy tűnhetne föl, mintha eddig pártunk ideológiailag visszavonult vagy semleges álláspontot foglalt volna el. Hanem azért is, hogy tisztázzuk: az az offenzíva, amelyet ma hirdetünk, már jelentős *ideológiai eredményekre*, ideológiai „hátországra" támaszkodhatik — az értelmiség nagy részének tudatában is. Az utóbbi években meggyorsult és jelentősen előrehaladt a szocialista értelmiség kialakulása, az értelmiség nagy többsége támogatja a szocializmust, kommunista és sok párton kívüli értelmiségi ma már nemcsak politikailag, hanem világnézetében is szocialistává vált. Emellett fejlődött az értelmiségnek az a része is, amelynek marxista gondolkodásáért ma még harc folyik. Az eszmei offenzívában az az új vonás, hogy ezúttal olyan *átfogó* ideológiai munkáról van szó, amely a szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válása után, a szocializmus teljes győzelméért folyó harc közepette megy végbe, azzal a céllal, hogy támaszkodva a már elért ideológiai eredményekre, *teljessé tegyük* a marxizmus—leninizmus uralmát az ideológiában is. Ez pedig azt jelenti, hogy az eddiginél is hatékonyabb eszmei harcot kell vívni a burzsoá és kispolgári ideológiák ellen, elvszerűen védelmezni kell a marxizmus—leninizmus igazát. Másrészt — ami nem kevésbé fontos — az életben felmerülő új, konkrét kérdésekre helyes választ kell adni a marxizmus—leninizmus szellemében

Digitized by Google

AZ ÁTMENET NEHÉZSÉGEI. Világosan kell azonban látnunk azt is, hogy az értelmiségnek az az állapota, amelyről szólunk, belső ellentmondásokkal terhes. Az értelmiség egy részében élnek még, sőt virulensek a polgári-kispolgári nézetek maradványai. A szocialista és a polgári ideológia kibékíthetetlen ellentétben áll egymással, és ez az ellentét fennáll az egyes ember egyéni tudatában is. Akire már befolyásuk van a szocializmus politikai eszméinek, de aki erkölcsi, vallási vagy más vonatkozásban még polgári eszméket vall, az nem tud teljes erejével részt venni a szocialista építésben: ideológiai fenntartásai, vívódásai feltétlenül kihatnak a társadalommal való kapcsolatára is. Emellett az emberek egyéni tudatának ez az átmeneti állapota táptalaja a legkülönfélébb kispolgári szocialista elméleteknek, hiszen az egyénben, aki megkísérli összeegyeztetni a szocializmus eszméjét a maga régebbi polgári gondolatvilágával, szükségszerűen kispolgári koncepciók alakulnak ki vagy élednek újjá.

Jellemző példa erre egyes volt népi és urbánus íróknak az a törekvése, hogy úgy tüntessék fel a szocializmus mai eredményeit, mintha ezek régebbi, kispolgári szocialista elképzeléseiket igazolnák. Találkozhatunk etikai idealizmusban fogant olyan koncepciókkal, amelyek az anyagi jólét növekedésében antiszocialista elemet látnak. Vannak, akik megkísérlik, hogy összeegyeztessék a szocializmust az értelmiség vezető szerepéről vallott helytelen nézeteikkel. (Ez a koncepció, amely azelőtt az értelmiség nagy részének dédelgetett elmélete volt, napjainkban utánpótlást kap a nyugaton dívó „menedzser-teóriából", a műszaki értelmiség vezető szerepét hirdető technokrácia-elméletekből.) Vannak olyan paradox tendenciák is, amelyek a vallás és a szocializmus összeegyeztetését kísérlik meg. Aki tanulmányozza a katolikus egyházi sajtót — különösen XXIII. János pápa enciklikáinak, a *Mater et magistra*-nak és a *Pacem in terris*-nek megjelenése óta —, az láthatja, hogy az egyház a hagyományos kereszténységszocialista irányzat „korszerűsített" burzsoá eszméit propagálja. Ez sem marad minden hatás nélkül egyes értelmiségiekre.

Az a törekvés, hogy a szocialista ideológiát „egyeztessék" a burzsoá ideológiával, olyan régi, mint maga a szocializmus. Hiba volna azonban, ha nem látnánk a különbséget ennek a törekvésnek szubjektív tartalma között a múltban és ma. A szocialista rendszer megszilárdulása előtt ez az eltorzítása a szocialista eszmének a burzsoá-kispolgári rétegek *politikai* harcának volt ideológiai burka: a szocializmus elleni *tudatos* harc *szándékát* foglalta magában. Ami a kispolgári szocialista *elméleteket* illeti, ezek elvileg és gyakorlatilag ma is közvetlenül a szocializmus *ellen* irányulnak. De azoknak a túlnyomó része, akik nálunk ma még nem veszik tudomásul a burzsoá és a szocialista ideológia összeegyeztethetetlen-

Digitized by Google

ségét, akik különféle kispolgári szocialista nézeteket vallanak, nem áll szemben a szocializmus politikai rendszerével; nemcsak tudomásul veszi, mint megváltoztathatatlan realitást, hanem lényegében egyet is ért vele. Magatartásukra *ma* nem a restaurációs törekvések, vagy más ellenséges politikai indulatok a jellemzők: mi sem tanúsítja ezt jobban, mint a volt népi és urbánus írók említett csoportja, amely nem azt akarja bizonyítani, hogy a szocializmus mai berendezése *rossz,* hanem azt, hogy *ő találta ki,* nem az új társadalom *hibáiban,* hanem *eredményeiben* keresi önmaga igazolását. Politikai szempontból nagy különbség ez.

Vegyünk csak egy példát, amely ez utóbbi állítást alátámasztja. Abban az agresszív magatartásban, amelyet a revizionisták 1956-ban a hibák elleni harc jelszavával a rendszerrel szemben tanúsítottak, szerepet játszottak a legkülönfélébb kispolgári utópista elképzelések. Ebben az utópista optikában minden fogyatékosság leküzdhetetlen akadálynak, minden hiba és bűn a népi demokratikus rendszer szükségszerű velejárójának tetszett. Ma is vannak még az értelmiség soraiban számosan, akiknek bizonyos utópista elképzeléseik vannak, de ezek az elképzelések ma nem annyira a rendszerrel szembeni felfokozott, igazságtalan *kritikában,* mint inkább a közeljövővel kapcsolatos túlzott, felfokozott *várakozásban* jelennek meg. Elvileg persze ez ugyanaz az utópizmus, s benne értelmiségünk egy részének polgári gondolkodása, illetve a valóságtól való elszakadása fejeződik ki, de ezekkel az utópistákkal ma mégis másként kell vitázni, mint annak idején amazokkal.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a burzsoá kispolgári ideológiák ellen nem kell küzdeni. Ellenkezőleg. Igaz, hogy ma nagyrészt megvert társadalmi erők ideológiájának alkalmazkodási kísérleteivel van dolgunk, olyan ideológiákkal, amelyek defenzívába szorultak, de mi sem volna naivabb, mint azt gondolni, hogy ezek az áramlatok már nem rejtenek magukban társadalmilag veszélyes elemet. Még az a „lelkes" utópizmus is, amelyről az előbb szó volt, átcsaphat (s olykor át is csap) régi formájába (lásd egyes irodalmi riportok durván általánosító kritikai kirohanásait). Annál is inkább, mert korunkban, amikor még két világrendszer létezik, amikor előttünk még óriási feladatok tornyosulnak, számolni kell olykor nehéz, elhúzódó problémákkal, még a szocializmuson, a munkásmozgalmon belül is. Így például most, amikor a kínai vezetők szakadár támadást intéztek a nemzetközi munkásmozgalom leninista irányvonala ellen, egyesek — akik pedig annak idején nagyon melegen üdvözölték a személyi kultusz, a dogmatizmus elleni harcot és tapasztalták, hogy milyen nehéz ez a harc — éppen, mert utópista illúziókat melengetnek, elbizonytalanodnak, nem értik meg, hogyan adódhat még ma is ilyen probléma.

Digitized by Google

Az ilyen emberekben kiélezett helyzetek idején újra felébredhetnek a régi kételyek. Az említett átmeneti ideológiai állapot ezért sem tekinthető stabilnak, vissza nem fordíthatónak.

Emellett van az értelmiségnek még olyan rétege is, amely *politikailag* sem azonosítja magát a szocializmussal, és vannak még konok ideológiai ellenfeleink, akik pontosan felmérik az értelmiség ideológiai fejlődésének bizonyos labilitását, s ha passzív magatartást tanúsítunk, felbátorodnak, sőt számukra alkalmas pillanatban még ellentámadásba is átmennek. Olyan állapot tehát ez a mai, amelyből viszonylag gyorsan előre is lehet haladni, de amelyből vissza is lehet esni.

Találkozunk olyan hangulatokkal, hogy kár feszegetni az értelmiség további eszmei fejlődésének kérdését, hiszen a szocializmus alapjainak lerakásával az ideológiai fejlődésben is átléptük a Rubikont, s amivel ma még dolgunk van, az tulajdonképpen már csak az értelmiség alapvetően szocialista világnézetén *belüli* polgári maradvány. Amennyire fontos, hogy lássuk és hangsúlyozzuk azt a politikai fejlődést, sőt fordulatot, amely az értelmiségben 1956 óta végbement, ugyanolyan fontos, hogy tisztában legyünk ennek a változásnak a korlátaival is, s ne tápláljunk illúziókat az *egész* értelmiség ideológiájának szinte *teljes* megváltozásáról. Tagadhatatlan, hogy a szocializmus politikájának elfogadása igen nagy jelentőségű dolog; de nem igaz az, hogy az értelmiség egésze ezzel már átlépte az ideológia Rubikonját, mint ahogy — nem igaz az sem, hogy aki általában helyesli a párt politikáját, az ideológiájában lényegében már marxista—leninista. Aki például idealista filozófiát vall, tehát idealista módon értelmezi a természet és a társadalom alapkérdéseit, az eszmeileg polgári talajon áll, még ha egyik-másik vagy egész sor politikai kérdésben osztja a szocialista álláspontot. Az egyes ember fejében keveredhetnek, s igen gyakran valóban keverednek is egymással eszmeileg homlokegyenest ellentétes nézetek, gondolatok is. Ez nálunk ma többnyire pozitív folyamatot jelez, az adott egyén vonzódását, közeledését a marxizmushoz, azt, hogy a marxizmushoz vezető úton halad, ha még nem is járta be teljesen ezt az utat. (Ezen a fokozaton voltaképpen mindenki átesik, aki a burzsoá ideológia platformjáról a szocialista ideológia platformjára helyezkedik, hisz az emberek gondolkodásának gyökeres megváltozása sohasem villámcsapásszerűen megy végbe.) Ez azonban nem jelenti azt, hogy meg lehet alkotni a burzsoá és a szocialista ideológia valamiféle vegyületét, valamiféle szintézisét. Ha valahol, akkor itt nagyon élesen kell megvonni a határt. A szocialista ideológia — tudományos ideológia, egységes világnézet, s összeegyeztethetetlen minden más, feudális, burzsoá, vagy kispolgári ideológiával. Igaz, a marxizmus—leninizmuson belül is vannak (és mindig is

Digitized by Google

lesznek!) megoldandó *új* kérdések és — ezek kapcsán — eltérő álláspontok, viták; maga a szocialista elmélet is szüntelenül fejlődik és gazdagodik, hisz a fejlődés újabb és újabb kérdéseket vet fel, s az emberi megismerés folyamata végtelen. Ez azonban nem mond ellent annak, hogy tisztán kell tartanunk már kimunkált, már kicsoszolt elméleti fegyvereinket, nem mond ellent annak, hogy a tudományos szocializmus alapjai rendíthetetlenek. Meggondolatlanságra vall, hogy egyes irodalmáraink a különböző kispolgári irányzatokkal folyó vitát a marxizmus—leninizmuson *belül* zajló harcnak nevezik s nem veszik észre, hogy ez a vita olyan, már régen eldöntött kérdésekről folyik, amelyekben csak *meg kell védenünk* a marxista elveket, nem pedig olyan új, most felmerülő problémákról, amelyekre a marxista választ valóban még csak most kell *kimunkálni*.

Lenin a *Materializmus és empiriokriticizmus*-ban bírálja azt a teóriát, amely azonosítja a társadalmi tudatot és a társadalmi létet, s a következőket fűzi hozzá: *„Ha egyes emberek ezt a teóriát a marxizmussal, a marxista magatartással azonosítják, úgy el kell ismernünk, hogy ezek az emberek jobbak, mint a teóriáik, de nem szabad igazolnunk a marxizmus hajmeresztő elméleti eltorzításait."* Egészen hasonló a helyzet értelmiségünk egy részénél: ők is *„jobbak, mint a teóriáik"*, de kedvükért nem szabad elnézni azokat az elméleti ferdítéseket, képtelen kompromisszumokat, amelyekkel olykor úrrá akarnak lenni a szocialista és a burzsoá ideológia kibékíthetetlen ellentmondásán.

A „GARANCIA" KÉRDÉSE. Egyes elvtársainkban még ma is élnek előítéletek az értelmiséggel szemben. Aggályuk legfőképpen az: mi a „garancia" arra, hogy az értelmiség túlnyomó része *valóban őszintén* a szocializmus mellett áll? Ma persze — mondják — opportunus dolog a szocializmus mellett beszélni; de hátha csak *mimikri* az a rokonszenv, amelyet az értelmiségiek mutatnak?

El kell ismerni, hogy egy hatalmon levő politikai irányzat helyeslése lehet opportunus alkalmazkodás is. Hogy a helyeslés vagy azonosulás mennyire szilárd és végleges, azt valóban csak akkor lehet megállapítani, amikor a helyeslés áldozatokat, lemondást is követel. De erre a „próbára" ma is van alkalom, hisz mi sem volna helytelenebb, mint azt gondolni, hogy csak barikádharcok idején, csak az élethalálharc veszélyei között lehet kipróbálni az erkölcsi-politikai helytállást. A békés gazdasági építés, a hétköznapi munka viszonyai között is alapjában kipróbáltatnak az emberek: a szűk egoizmus, a rendszerhez való „üzleti" viszony akkor is megmutatkozik, amikor egy új gyártmány bevezetésének prémiumkockázatát kell vállalni, vagy valamilyen pillanatnyilag népszerűtlen intézkedést kell tenni. Ma az értelmiség mind önállóbban, kezdeményezőbben, odaadóbban dolgozik, mind ritkább

Digitized by Google

körükben a közöny és az opportunista meghunyászkodás. Mindez a szocialista világnézet, azaz a szocialista társadalmi tudat egyik legfontosabb elemének, az új erkölcs kialakulásának jele az értelmiség körében. A rendszerrel való *politikai* egyetértésen és helyeslésen túlmutató jelenség az az aktivitás is, amelyet az értelmiség nagy része a *világnézeti* vitákban mutat. Azelőtt az ilyen viták iránt többnyire csak akkor érdeklődött a régi értelmiség, ha úgy érezte, hogy sérelem éri, ma pedig országszerte tapasztalható, hogy a *szocialista* világnézet problémái foglalkoztatják, sőt izgatják az értelmiséget. A hasonló példák sorát még folytathatnánk, de mindegyik azt bizonyítja, hogy az értelmiség ideológiai fejlődése nem merevedett meg, nem rekedt meg egy ponton, hogy az intelligencia zömében végbemenő pozitív folyamat fokozatosan előre halad.

Ami pedig az értelmiség ideológiai átalakulásával szembeni türelmetlenséget illeti: akár tetszik, akár nem, tudomásul kell venni, hogy sem a szocialista ember, sem a szocialista értelmiségi nem úgy alakul ki, ahogyan egykor Zeusz homlokából kipattant Pallasz Athéné. Mindenkinek meg kell járnia a maga útját. Egy ideig nálunk is jelentkezett az az elmélet, amely szerint az új, népi származású értelmiségnek szinte vele született tulajdonsága a marxista gondolkodás. De — jóllehet az új generációt már a népi demokrácia nevelte, érzés- és élményvilágát is a szocialista építés körülményei alakították ki — ez is vulgáris elképzelés; amíg a marxizmus iskolai tananyagból az egyén egész gondolkodását áthatható és meghatározó világnézetté válik, az egyáltalában nem automatikus folyamat. A régi értelmiség útja a forradalmi marxizmushoz természetesen még bonyolultabb.

Felmerülhet az a kérdés — s ha nem is ebben a szimpla, direkt formában, de gyakran fel is merül —, hogy voltaképpen milyen hosszú ideig tartó folyamat az értelmiség szocialistává válása? Persze, időtartamot lehetetlen megjelölni, annál is inkább, mert ez a folyamat rétegenként és egyénenként is más-más ütemben megy végbe. Vannak fiatal szocialista értelmiségiek, és vannak volt polgári értelmiségiek, akik ma már marxista módon gondolkodnak, s minden lényeges elvi kérdésben marxista módon foglalnak állást. Sokan közülük a pártnak is tagjai. Az értelmiség nagy része azonban — mindenekelőtt a régi értelmiség nagy része — annak az átmeneti állapotnak a különböző fázisaiban tart, amelyet az imént jellemeztünk. Van azután egy olyan réteg is, amely csak kényszerűen alkalmazkodik a viszonyokhoz, s végül akadnak olyanok is, akik mindenféle tekintetben, politikailag is szemben állnak a rendszerrel. Tudomásul kell venni továbbá azt is, hogy nem minden polgári entellektüel képes végigjárni a marxizmus útját: vannak egyesek, akik vagy életkoruknál, vagy más egyéni

Digitized by Google

adottságuknál, szellemi alkatuknál fogva képtelenek erre. (A reális értelmiségi politika ezt az eshetőséget is számba veszi, mint természetes jelenséget, amely a legcsekélyebb mértékben sem cáfolja — ahogy Lenin nevezte — „a marxizmus mindenhatóságát".)

Az egész folyamat időtartamát illetően tehát nem lehet jóslásokba bocsátkozni, annál kevésbé, mert ez szerves része társadalmunk egész gazdasági, politikai, ideológiai fejlődésének. Azt viszont látnunk kell, hogy gyors, látványos sikerekre itt nem számíthatunk. A mai kultúrpolitikát ebben a vonatkozásban éppen az különbözteti meg a személyi kultuszétól, hogy tudomásul veszi: a tudat mindig elmarad valamelyest a lét mögött, s az ideológiában nem lovasrohamokkal, hanem csak hosszú lélegzetű, szívós munkával lehet teret nyerni és győzni. Abba természetesen nem szabad belenyugodni, hogy a társadalom ideológiai fejlődése elmaradjon az adott *lehetőségek* mögött. Annál kevésbé, mivel ma igen kedvezőek a lehetőségek: társadalmunk általános fejlődése, gazdasági, politikai, kulturális eredményei pozitívan befolyásolják az értelmiséget is. Most, hogy leraktuk a szocializmus alapjait, s az osztályharcban a szervezés, a meggyőzés, az ideológiai munka került előtérbe — értelmiségünk számára is könnyebbé válik, hogy mélyebben megértse a proletárdiktatúra, a szocializmus lényegét, hogy, felismerve az új társadalom mély humanizmusát, még visszamenőleg is megértse a szocializmusért folytatott harc sok *szükségszerű* mozzanatát, amelyet a kiélezett osztályharc idején — nem utolsó sorban persze a személyi kultusz túlzásai és torzításai miatt, de saját osztályelfogultsága miatt is — sokkal nehezebben érthetett meg. Csak az értelmiségellenesség megszállottai képzelhetik azt, hogy azok a nagy történelmi-társadalmi tapasztalatok, amelyekben népünknek része volt — az intelligenciáról egyszerűen lepereghettek. Emellett az értelmiség közvetlenül tapasztalja: a szocialista építés idején, amikor az élet minden szférájában szüntelenül nő a tudomány, az ideológia szerepe, nemcsak számszerűen és felkészültségében, hanem társadalmi jelentőségében is emelkedik a tudománnyal, az ideológiával szerves kapcsolatban álló társadalmi réteg, az értelmiség szerepe; a társadalom egyre magasabbra értékeli az értelmiség szerepét, s — ha nem is minden szakmában már a kívánt mértékben — egyre nő anyagi megbecsülése is. A társadalmi élet intellektualizálódása napjainkban vehemens gyorsasággal megy végbe: szinte minden iskolánk, egyetemünk túlzsúfolt, szinte minden értelmiségi pályán nagy a hiány szakemberekben, nő a tömegek kultúrszínvonala, emelkedik igénye a vezetés tudományos szintje iránt.

Természetesen még e tényezőktől együttesen sem várhatjuk az értelmiség eszmevilágának *automatikus* átalakulását: mindez csupán azt jelzi, hogy az ideológiai nevelés objektív feltételei igen

Digitized by Google

előnyösek. (Türelmetlenségre, erőszakoskodásra egyébként akkor sem volna okunk, ha rosszabbul állna a helyzet, mert a presszionálás az eszmei küzdőtéren semmilyen körülmények között sem gyorsítja meg az *ideológiai* folyamatokat, ellenkezőleg.)

Bátran „nem"-mel felelhetünk tehát arra a kérdésre, hogy nem marad-e el túlságosan az értelmiség az eszmei fejlődésben. Jelentős utat tett meg már eddig is, és ha a jövőben sem hanyagoljuk el az ideológiai feladatok teljesítését, akkor biztosra vehetjük, hogy ez a fejlődés helyes irányban folytatódik, és az értelmiség — mint a társadalom többi dolgozó osztálya és rétege — világnézetileg is szocialistává válik.

Hasonló következtetésekre jutunk, ha néhány konkrét kérdés példáján megvizsgáljuk, hol is tart ma az értelmiség eszmeileg.

A NACIONALIZMUS MARADVÁNYAIRÓL. Köztudomású, hogy a polgári ideológiának egyik legszívósabb és legveszedelmesebb maradványa a nacionalizmus. Hogy ezt az ideológiai örökséget sem a személyi kultusz, sem a revizionizmus módszereivel nem lehetett leküzdeni, az különösen az ellenforradalom idején bizonyosodott be, amikor az értelmiség egyes csoportjaiban is heveny formában feltámadt a sovinizmus, az irredentizmus, a szovjetellenesség, az antiszemitizmus — a nacionalizmus különféle változata.

Milyen mértékben vannak még maradványai a nacionalizmusnak az értelmiségben? Erre pontosan válaszolni igen nehéz. Már csak azért is, mert a nacionalizmus nyilvános terjesztésétől, a más népek elleni uszítástól, a fajelmélettől és más nacionalista mérgektől törvényeink is védik a közéletet. Azok a szórványos esetek, amikor valami úton-módon mégis nyilvánosan szóhoz jutnak e reakciós nézetek, nagyon esetlegesek, és nem adnak megbízható képet sem a nacionalista maradványok jellegéről, sem kiterjedésükről. De kétségtelen, hogy ma is a nacionalista ideológia az, amire az ellenség leginkább épít, amikor az értelmiséget szembe akarja fordítani a népi demokráciával. Az is bizonyos azonban, hogy ebben a tekintetben is lényeges változások történtek.

Vegyük példának a szovjetellenességet, amelyet a horthysta rendszer két és fél évtizeden át következetesen igyekezett beleplántálni nem utolsósorban az értelmiség tudatába. A háborúban és a felszabadulást követő években nagyrészt lelepleződött a szovjetellenesség, mint nép- és nemzetellenes irányzat. A személyi kultusz idején azonban újra erőre kapott, ezt használta ki és fokozta fel a revizionizmus is, amely elvezetett az ellenforradalom nacionalista és szovjetellenes demagógiájához és akcióihoz. Az ellenforradalom felett aratott győzelem óta azonban a helyzet megváltozott. A szovjet népre és az SZKP-ra ma az értelmiség is úgy tekint, mint arra a népre és arra a pártra, amely a legtöbbet

Digitized by Google

tette a személyi kultusz felszámolásáért. Az a harc, amelyet az SZKP és a szovjet nép immár hét éve rendíthetetlenül és következetesen folytat a személyi kultusz maradványai ellen — s amelyről imponáló tanúbizonyságot nyújt a ma folyó éles vita a kínai vezetők dogmatikus álláspontjával —, lehetetlenné teszi a szocializmus ellenségeinek, hogy szovjetellenes demagógiájuk számára hasznot húzzanak a személyi kultusz rossz emlékeiből.

De nemcsak ezt az eszközt ütötte ki az SZKP lenini politikája a nacionalisták kezéből. Az a perspektíva, amelyet a kommunizmus programja felvázolt, azok a kimagasló eredmények, amelyeket a Szovjetunió a kommunizmus építésében, a legfejlettebb tőkésállamokkal folytatott versenyben a legutóbbi években elért, ugyancsak súlyos csapást mértek a szovjetellenes nacionalizmusra. A szputnyikok és a vosztokok korában már hatástalanok az olyan kiagyalt elméletek, amelyek szerint a Szovjetunióval való szövetség „hátrányos" Magyarország számára, mert a Szovjetunió elmaradott ország, a Nyugattal való szövetség viszont a „fejlettebb" az „előrehaladottabb" erővel való szövetséget jelentené. Különösen nagy hatást gyakorol az értelmiségre az, hogy a Szovjetunió az értelmiség legsajátabb domíniumában, a művelődésben — a közoktatásban és a tudományban is — az élen halad. Nagyra kell értékelni azt a tekintélyt és rokonszenvet, amelyet a Szovjetunió békepolitikája, a békés egymás mellett élésért, az általános és teljes leszerelésért kifejtett következetes erőfeszítései a magyar értelmiség körében is kivívtak. A demagóg szovjetellenes irányzatok következetes elutasítása és leleplezése, pártunk marxista—leninista politikája, amely egyszerre nemzeti és internacionalista, nem maradt hatástalan az értelmiségre sem.

A nacionalista ideológiával való végleges leszámolásban is új szakaszt fog jelenteni az, hogy a szocialista országok testvéri közössége — a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa keretében — hozzálátott a nemzeti gazdaságok fejlődésének az eddiginél magasabb fokú összehangolásához, a nemzetközi szocialista munkamegosztás elmélyítéséhez, aminek távolabbi célja az egységes szocialista világgazdaság kialakítása. Az a fejlődés, amely az utóbbi években a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában és az egyes országok közti viszonylatokban fokozott erővel megindult, nem zárja ki ugyan egy csapásra a nacionalizmus lehetőségét, nem szünteti meg automatikusan a gazdasági autarchiára való törekvést, megteremti a talajt a nemzeti elzárkózás és bizalmatlanság maradványainak végérvényes, maradéktalan felszámolásához.

Ez a perspektíva is fokozott harcot követel a nacionalista ideológia ellen az értelmiség körében. Annál inkább, mert nem utolsósorban a gazdasági *szakemberektől*, a műszaki *értelmiségtől* függ az, hogy a gyakorlatban mikor érjük el a kívánt célt. Az

Digitized by Google

új helyzet nemcsak azt követeli meg, hogy folytassuk és fokozzuk eddigi harcunkat a nacionalizmus ellen, hanem azt is, hogy ideológiailag magasabb szintre emeljük; hogy ne csupán a nacionalista ideológia és politika szélsőséges megnyilvánulásairól beszéljünk, hanem finomabb, burkoltabb, leplezettebb formáiról és maradványairól is, hogy történelmileg mélyebben feltárjuk a nacionalizmus okait, gazdasági alapjait, hogy megmutassuk a proletár internacionalizmuson alapuló új gazdasági kapcsolatok eddigi eredményeit és páratlan lehetőségeit, megvilágítsuk az internacionalizmus rendkívüli jelentőségét és mai, az új helyzetből és feladatokból adódó sajátos követelményeit. A nacionalista ideológia elleni harcra is vonatkozik persze mindaz, amit általában a polgári ideológia elleni harcról elmondtunk: módszeresen és kitartóan kell dolgozni, óvakodva a túlzó, a nemzeti érzést sértő hangvételtől, s minthogy a burzsoázia egyik legszívósabb és legrosszindulatúbb ideológiai örökségéről van szó, fokozott figyelmet kell fordítani a meggyőző, a tárgyszerűen is cáfolhatatlan érvelésre.

A NYUGATI POLGÁRI MŰVÉSZET SZEREPÉRŐL. Egy másik példa: a kapitalista környezet ideológiai befolyása az értelmiségre, elsősorban arra a rétegre, amely a múltban közel állt a burzsoáziához, s amelyre természetesen ma is viszonylag nagyobb hatást gyakorol a burzsoá Nyugat. Értelmiségünk és a polgári Nyugat között nagyon sajátos, ambivalens viszony alakult ki, s kár volna a mai állapotot sablonosan azonosítani azokkal a Nyugat iránti 1956-os nosztalgiákkal, amelyek az ellenforradalomban, majd a disszidálásban tevőleg is megnyilvánultak. Ma nincsenek ilyen hangulatok a magyar értelmiségben. Igen sokan utaznak nyugatra, de alig akad olyan magyar entellektüel, aki ott is szeretne maradni. Sok gazdasági és személyes ok mellett ennek politikai okai is vannak.

Egy szellemes költőnktől hallottam nemrég: *„Polgárnak lenni csak a szocializmusban szabad."* Ez a paradoxon találóan fejezi ki egyes értelmiségiek mai viszonyát a szocializmushoz és a kapitalizmushoz: azt, hogy a szocializmus viszonyai között a „polgáriságot" valamiféle szellemi, eszmei állásfoglalásnak értik, amelyet tetszésük szerint azonosítanak a humanizmussal, a szabadságszeretettel, a szellemi függetlenséggel. Nyugaton, a kapitalizmusban a polgári létnek és életformának penetráns pénzszaga van, ott a polgár a burzsoá osztály tagja, kizsákmányol, spekulál, a fegyverkezésen gazdagodik. Ā mi *„eszmei* polgáraink" mentesek akarnak maradni az ilyen alantas kapcsolatoktól, nagyon is igyekeznek elválasztani polgári tudatukat ettől a polgári léttől. Nemcsak azért, mert ők dolgozó emberek, akik munkájukkal keresik meg a kenyerüket, hanem mert sokat tanultak, különösen 1956 óta. Régebben sokan közülük rokonszenveztek a kapitalizmussal mint

Digitized by Google

gazdasági-társadalmi *rendszerrel.* Ma viszont az úgynevezett Nyugat-barátok jelentősebb része is elsősorban azzal a nyugati polgári értelmiséggel szolidarizál, amely, ha nem is forradalmárként, ha korlátozottan és felemásan is, de *bírálja a mai kapitalista rendet,* undorodik a tőke uralmától, s esetleg bizonyos fenntartásokkal vegyes rokonszenvet is táplál a szocializmus iránt. Mindenekelőtt ezek a nyugati irányzatok hatnak ideológiailag a hazai értelmiségre.

Csakhogy a mi intelligenciánk más viszonyok között él, mint a nyugati polgári értelmiség. Sem a monopóliumok hatalma, sem a modern imperialista életforma ridegsége nem nyomasztja; független mindattól, aminek az alá van vetve, ami ellen az lázadozik, ami miatt az kétségbeesik és segítségért kiáltoz. Ebből adódik az említett sajátos viszony a nyugati szellemi élethez. Sok magyar értelmiségi még vonzódik ahhoz a morbid és pesszimista atmoszférához, amelyet a nyugati polgári kultúra említett alkotásai árasztanak, de a nyugati polgári értelmiség sorsában, társadalmi helyzetében nem akar osztozni, vulgárisan szólva: a szocialista létet és a polgári tudatot egyeztetné össze.

Ez a fonák helyzet persze feloldhatatlan ellentmondásokkal terhes. Tartós pesszimista életérzéshez tartós nyomasztó körülmények is szükségesek: a távlattalanság és kiúttalanság tudata Nyugaton a kapitalista rendszer és életforma perspektivátlanságának torz tükrözése. Amíg nálunk a személyi kultusz módszerei érvényesültek, hamis következtetéssel ugyan, de még össze lehetett tákolni valami párhuzamot ezen évek politikájának ridegsége és a modern kapitalizmus embertelensége között (bár ez a párhuzam sem volt soha helytálló), s ezen az alapon egyesek megkísérelhették „igazolni" a „hazai pesszimizmust". De amióta a magyar társadalom egészségesen fejlődik, képtelenség fenntartani ezt a mesterkélt koncepciót. Annál inkább, mert az értelmiségnek az a része is érdekeltnek érzi magát a szocialista rendszer, a szocialista demokrácia fejlesztésében, amely régi beidegzettségeinél fogva, vonzódik a nihilista atmoszférához —, hisz hogyan lehet egyfelől harcolni pozitív társadalmi célokért, másfelől azt vallani, hogy minden harc értelmetlen, céltalan?

Leginkább a művészetben és az irodalomban találkozhatunk efféle paradox kompromisszum-kísérletekkel. Nem véletlenül, hiszen azok a művészi formák, amelyekben a nyugati pesszimista életérzés lecsapódik, viszonylag könnyen elsajátíthatók és látszólag átplántálhatók a mi másfajta valóságunkra. Így jönnek létre azok a hibrid regények, filmek, színdarabok és festmények, amelyek a valósággal végképp meghasonlott, dekadens művészet formanyelvén — a szocialista valóság problémáiról és e problémák

Digitized by Google

szocialista megoldásának lehetőségéről és szükségességéről, útjairól és módjairól szeretnének meggyőzni bennünket. Rokon ezzel egyes művészek intellektuális arisztokratizmusa, amely a tömegek számára érthetetlen, absztrakt kifejezési eszközökkel akarja — úgymond — gazdagítani az új, szocialista szellemi életet. Természetesen ezeket az ellentmondásokat is fel kell fedni és segíteni kell, hogy az értelmiség mielőbb túljusson rajtuk.

Azért is fontos ez a feladat, mert a Nyugat hivatalos propagandája nagy erővel azon fáradozik, hogy ezen a ponton megrekessze, illetve visszafelé fordítsa az értelmiség eszmei fejlődését. Az imperialista ideológiai hadjárat szervezői persze átlátszóan hamis játékot játszanak. Olykor úgy tesznek, mintha azonos álláspontón állnának a nyugati entellektüel *ellenzékkel;* olyan filmek, színdarabok előadását és olyan művek kiadását szorgalmazzák *nálunk*, amelyeket ők *otthon* elvetnek, mint anarchista, sőt „vörös" alkotásokat. Mire építik terveiket, mi a szándékuk ezzel a taktikával? Nyilván abból indulnak ki, hogy számukra mindenféle idealista és következetlen antikapitalizmus is hasznos fegyver lehet még — a *szocialista* ideológia ellenszereként. Így hát Ézsau módjára Jákobnak mutatják magukat. Ugyanazok az orgánumok, amelyek Nyugaton hírhedt ellenzői a kapitalizmust még oly enyhén bíráló kritikai irányzatoknak is, felénk nem egyszer ezeknek prókátoraiként lépnek fel.

Ez a taktika egyébként ma már legalábbis kétélű: azok a művek, amelyek a mai kapitalizmus konkrét viszonyaira utalnak és nem torkollnak mindent tagadó nihilizmusba és pesszimizmusba, igen gyakran *pozitív* hatással vannak értelmiségünk gondolat- és érzésvilágára, erősítik benne az antikapitalista indulatot, balra tolják, a szocializmushoz közelítik szemléletét. Gondoljunk például Miller *„Az ügynök halála"* című darabjára, vagy akár Fellini *„Dolce vitájá"*-ra. Tanúsítja ezt az is, hogy a dekadens burzsoá kultúra prókátorai ma már mindinkább nem ezeket a szerzőket ajánlják nekünk haladó nyugati írókként és művészekként, hanem inkább azokat a pesszimista alkotókat szeretnék szellemi életünkre oktrojálni (Camus-tól Becket-ig és Jean Genet-ig), akiknek baljóslatú látomásai nem konkrétan a *kapitalizmus* valósága, hanem *minden* társadalom ellen, végső soron tehát maga az ember ellen irányulnak. Ezért is olyan fontos, hogy az antiszocialista és antihumanista pesszimizmust megkülönböztessük a nyugati polgári értelmiség humanista állásfoglalásától. Bár ideológiailag ez utóbbi is burzsoá természetű, s mélyén ott vannak a polgári reformeri illúziók, nem szabad összetéveszteni a nihilizmussal, amely elmossa a határt a kapitalizmus tagadása és a szocializmus tagadása között, utat nyitva a különféle agresszív imperialista ideológiáknak.

Digitized by Google

Hogy viszonylag nagy számban adjuk ki és adjuk elő a nyugati progresszív polgári művészet alkotásait, az nemcsak alkalmat, nemcsak porondot ad az ideológiai harcnak, de egyszersmind fokozott kultúrpolitikai *kötelezettséget* is ró a marxista művészetkritikára és esztétikára, a filozófiára és az irodalomtörténetre. Ostobaság volna persze általában tagadni ezeknek a műveknek az értékét, hisz némelyikük olyan progresszív kritikai meglátásokat tartalmaz, amelyeket nem leküzdeni, hanem *hirdetni* kell. De ugyanakkor nincs köztük egy se (leszámítva persze a szocialista műveket), amelyen ne lehetne és ne kellene demonstrálni a kapitalizmus polgári-kispolgári bírálatának ellentmondásosságát, belső következetlenségét, reformizmusát és megalkuvását. A legközvetlenebb értelme ennek a kritikai-ideológiai munkának természetesen abban rejlik, hogy e művek szerzőivel vitázva, a hazai értelmiséghez szóljunk. Teljesen félreértik a nyugati polgári művek szerepét a magyar ideológiai életben, akik bemutatásukban holmi, a békés egymás mellett élés kedvéért kötött ideológiai kompromisszumot látnak, nem pedig a polgári ideológiával folytatott harc, a felette való győzelem egyik elengedhetetlen *feltételét*. Sajnos, kritikánk nem eléggé él az alkalommal, s nem teljesíti elég következetesen a belőle fakadó feladatokat, mert különben sokkal világosabb lenne mindenki számára, hogy harc ez is, nem pedig valamiféle megegyezés, s nem is csupán ismeretterjesztési célzattal, a Nyugat mai szellemi áramlatainak egyszerű ismertetése céljából mutatjuk be, adjuk ki az említett alkotásokat.

A MÓDSZEREKRŐL. Az ideológiai munka módszereiről is kell szólni. Azért is fontos ez, mert az értelmiség fejlődő, de kétségtelenül ellentmondásos ideológiai állapota magában rejti az egyoldalú és szélsőséges következtetések veszélyét — a módszereket illetően is. Egyfelől vannak, akik minden eddigi eredményünk titkát abban látják, hogy nem „zavartuk" aktivitásunkkal az intelligenciának a szocializmus felé való fejlődését. Mint erről már fentebb szó esett: ez egyáltalán nem felel meg a tényeknek; azelőtt is „zavartuk" ideológiai vitákkal az értelmiséget és ez nem ártott, hanem használt eszmei fejlődésének. Az ideológiai problémákkal kapcsolatos semlegességet, passzivitást maga az értelmiség is rosszul fogadná, úgy értelmezné, hogy a párt nem veszi komolyan azt a szövetséget, amely az értelmiség és a szocializmus között létrejött, hogy rövidlejáratú, opportunus érdekek kedvéért lemondunk a vitatott kérdések tisztázásáról. Egyébként is nagyon rosszul ismeri az értelmiség pszichológiáját az, aki azt hiszi, hogy ez a társadalmi réteg húzódozik az ideológiai vitától; ellenkezőleg: többsége valósággal élvezi a vélemények elvi harcát.

Ami viszolygást és ellenérzést szül benne is — mint mindenkiben —, az egyrészt az alacsony színvonalú vagy kioktató érve-

Digitized by Google

lés, az a gőgös vitatkozói magatartás, amely szerint a kommunisták, a marxisták senkitől semmit nem tanulhatnak, másrészt az adminisztratív eszközökkel való nyílt vagy burkolt fenyegetés, az erő pozíciójából való fellépés. Ez utóbbi különösképpen sok kárt okozhat a vitában, kivált, ha gyanúsítgatással, rosszindulatú feltételezésekkel jár együtt. Ez felidézheti a múlt emlékét, amikor valóságos, és nemegyszer vélt ideológiai nézeteltérésekből is főbenjáró politikai bűnöket konstruáltak, sőt minden apolitikus megnyilatkozás mögött az osztályellenség közvetlen befolyását keresték. Ezzel az „örökséggel" ma is számolnunk kell. Vannak, akik a vitapartnereinkkel szembeni emberi tapintatot, a türelmet hendikepnek tekintik, amely lassítja, fékezi a fejlődést. Ezekhez szól ma is Lenin, amikor azt mondja: gyermeteg naivitás az a szándék, hogy a türelmetlenséget tegyük a meggyőzés alapjává. Minél jobban beidegződik vitamódszereinkbe, hogy barátainkkal egyedül és kizárólag eszmei fegyverekkel hadakozunk, annál magasabb színvonalú és annál meggyőzőbb lesz érvelésünk. Baráti vitákban az ideológiai kérdéseknek hatalmi vagy tekintély-alapon való eldöntése még a leghelyesebb álláspontot is csak diszkreditálhatja. Ebben az értelemben az eszmei viták adminisztratív elintézésétől való viszolygás, a személyi kultusz szülte „allergiás" érzékenység csak javunkra válhat.

A türelem és a tapintat persze nem jelentheti azt, hogy lemondjunk a marxizmus—leninizmus tisztaságának következetes védelméről, a helytelen nézetek bátor, hatékony bírálatáról, arról, hogy világosan nevükön nevezzük a jelenségeket. A jövőben sem állhatunk el attól, hogy kimondjuk valamely elméletre, nézetre, hogy reakciós, ha az csakugyan az. Ezt megköveteli az az egyértelműség, amely egyik igen lényeges sajátossága az ideológiai szférában folyó munkának. Az ellentmondások elhallgatása a burzsoá-kispolgári irányzatoknak kedvezne, lassítaná az értelmiség ideológiai fejlődését és — a személyi kultusz és a revizionizmus előretörése időszakának történelmi tapasztalatai alapján — azt a látszatot keltené, hogy elvtelen udvarlással meg akarjuk „fizetni" az értelmiséget.

Probléma a bírálat élességének kérdése. Leginkább olyan művek kritikájánál merül ez föl, amelyek láthatóan azt igazolják, hogy szerzőjük eltávolodik régebbi polgári-kispolgári eszmevilágától. Némelyik kritikus ilyenkor a következő dilemma elé kerül: vajon mi helyesebb, élesen leleplezni a helytelen nézeteknek a műben meghúzódó elemeit, maradványait, vagy tapintatosan elnézni fölöttük, mintha észre sem vennénk őket?

A személyi kultusz időszakában teljesen egyértelmű receptünk volt erre. Ez azt írta elő, hogy a burzsoá-kispolgári ideológia maradványait — akkor is, ha csak homályos, elmosódott, határo-

Digitized by Google

zatlan formában, nyomokban vannak meg valamely alkotásban — a szerzőnek valami ravasz mimikrijeként kell kezelni, fel kell tehát őket nagyítani, és ki kell mutatni, hogy milyen álnok szándék nyilvánul meg a leplezett homályos formában. Miért többnyire igazságtalan módszer ez? Azért, mert az a bizonyos elmosódottság korántsem törvényszerűen ravaszkodásból, a követelményekhez való tudatos, opportunista alkalmazkodásból származik. Ellenkezőleg: a mi viszonyaink között többnyire azt jelzi, hogy a szerző már sem maga, sem mások előtt nem egészen vállalja régi helytelen nézeteit. Aki úgy „élezi ki" az ilyen ideológiai maradványokat, hogy nem veszi számításba a szerző eltávolodását régi koncepciójától, az nem képes megragadni a folyamat lényegét, az rosszindulatúan „kipécéz", nem pedig objektíven bírál. A szégyenlős, olykor tudatos, olykor csak félig tudatos *visszavonulást* alattomos *támadásnak* minősíteni, — ez nem segítené, hanem gátolná az alkotók eszmei fejlődését. Nagyhangú „leleplezések", látványos „tettenérések" itt csak lassítanák vagy éppenséggel meg is állítanák a folyamatot.

De nem volna kisebb hiba az sem, ha lemondanánk arról, hogy harcoljunk a burzsoá-kispolgári koncepcióknak még oly elmosódott maradványai ellen is, ha úgy vélnénk, hogy a tapintat *hallgatást* követel tőlünk. Nem, ne hallgassunk, hanem beszéljünk róluk, de ne azt akarjuk rábizonyítani a szerzőre, hogy ma voltaképpen ugyanott tart, mint azelőtt, s alapjában véve semmit sem változott. Úgy bíráljuk régi eszmevilágának maradványait, hogy vegyük számba azt az ideológiai utat is, amelyet már megtett. Az ilyen kritika is „kiélez" majd, de azt élezi ki, ami valóban jellemző, az eredményeket is és a hibákat is, vagyis a *belső* ellentmondásokat. Hogy az ilyen elemző bírálat nem lesz mindig hangzatosan kategórikus, az persze igaz. De az egyértelműség, nem jelenthet egyoldalúságot. A határozott, egyértelmű marxista kritikának fontos követelménye, hogy a lényeget reálisan a maga komplexitásában ragadja meg.

A polgári neveltetésű értelmiséggel kapcsolatban némelykor felmerül az a követelmény, hogy csak annak lehet hitelt adni, aki ideológiai múltját expressis verbis megtagadja. Pedig — mondják — csak a legritkább esetben akad példa arra, hogy az ilyen emberek nyíltan elítéljék azokat a polgári nézeteket, amelyeket azelőtt vallottak, mégha már többé-kevésbé le is küzdötték magukban. Hogyan ítéljük meg ezt a követelményt? Annyi bizonyos, hogy a *helytelen elméleteket* mindenre való tekintet nélkül élesen és elvszerűen bírálni kell. Nem célravezető azonban valamiféle direkt önkritikát, a régebbi nézetek nyilvános megtagadását követelni olyan emberektől, akik még csak nemrég fordultak felénk vagy még ma sem teljesen szakadtak el a polgári ideológia emlőitől.

Digitized by Google

A polgári eszmékkel való végleges és határozott szakítást nem lehet követelményként felállítani eléjük ideológiai fejlődésük folyamatának befejezése előtt, hiszen a nyílt ideológiai önkritika is csupán akkor ér valamit, ha teljesen önkéntes. De hogyan várhatnánk el ezt attól, akinek az elszakadása a polgári ideológiától még nem fejeződött be, vagy még csak most kezdődött? Nem lehet az a célunk, hogy ilyen látványos kinyilatkoztatásokat erőltessünk ki (a személyi kultusz idején ez is szokásos volt), csupán arra szorítkozhatunk, hogy állhatatosan és következetesen harcoljunk a hamis teóriák, a marxizmussal összeegyeztethetetlen elméletek ellen, a marxizmus—leninizmus térhódításáért. Ez felel meg értelmiségi politikánk elveinek, egész társadalmi fejlődésünk szükségleteinek és az értelmiség érdekeinek is.

•

A címben megjelölt szerteágazó problémakör néhány kérdését érintettem csak, a teljesség minden igénye nélkül. Amire a figyelmet elsősorban rá kell irányítani, az az a sajátos átmeneti állapot, amely az értelmiség nagy részére ma jellemző, és, amely azt kívánja, hogy elmélyítsük és kiszélesítsük az ideológiai harcot, kutatva és fejlesztve azokat a módszereket, amelyekkel segíteni lehet eszmei fejlődését. Az elvi élesség és elvhűség a polémiában ennek ugyanúgy feltétele, mint az objektivitás a megtett út felmérésében és a jóindulatú magatartás a többség becsületes szándékait illetően. Nem lehet kétséges, hogy ha kitartóan és következetesen folytatjuk ezt a munkát, szigorúan ragaszkodva pártunk irányvonalához, újabb eredmények gyarapítják majd az elért eredmények sorát.

Digitized by Google

A nemzetközi kereskedelem a világgazdasági konferencia küszöbén

Írta HÁY LÁSZLÓ

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének XVII. ülésszaka, a Szovjetunió javaslatára, nemzetközi kereskedelmi és gazdaságfejlesztési konferencia összehívását határozta el. A konferencia előreláthatóan 1964 tavaszán ül össze. Ezen a világgazdasági találkozón kifejezésre jutnak majd a szocialista országok elgondolásai, a gyengén fejlett országok nagyon változatos elképzelései és az imperialista országok szövevényes törekvései. A nagyon különböző érdekeknek ebben a labirintusában csak akkor tudunk eligazodni, ha mindenekelőtt szemügyre vesszük a nemzetközi kereskedelem jelenlegi állapotát. Ez az áttekintés természetesen önmagában nem ad választ a konferencia másik fő kérdésére, a gazdaság fejlesztésére, de kétségtelen, hogy a világkereskedelem beteg gócainak orvoslása nélkül nem lehetséges a gazdasági fejlesztés sem, amin a konferenciáról szóló ENSZ-határozat elsősorban a gyengén fejlett országok problémáit érti.

A nemzetközi kereskedelem fő vonásai

A nemzetközi kereskedelem jelenlegi állapotát azok a tényezők határozzák meg, amelyek a tőkés rendszer általános válságának harmadik szakaszát jellemzik. Ebből az is következik, hogy az utolsó tíz esztendőben a világkereskedelem helyzete gyökeresen megváltozott. Gondoljunk csak az 50-es évek elejére. Akkor a szocialista világrendszer kialakulása még a kezdetén tartott, a gyarmati birodalmak a dolog lényegét tekintve még fennállottak, és felbomlásuknak csak körvonalai látszottak, az imperialista országok helyzetét még a második világháború következményei határozták meg, az Egyesült Államok gazdasági túlsúlya nehezedett rájuk.

• A jövő év elején a szerzőnek bővebb tanulmánya jelenik meg „A hidegháború gazdasági formái" címmel. E tanulmány egyik fejezete alapján íródott ez a cikk.

A cikkben szereplő táblázatok túlnyomórészt az ENSZ kiadványai (Yearbook of International Trade Statistics, Monthly Bulletin of Statistics.- Bulletin Economique pour l'Europe) alapján vannak összeállítva. E forrásokat a szövegben nem tüntetjük fel.

Digitized by Google

A 60-as évek elején egészen más a kép. A szocialista országok gazdasági tekintetben megizmosodtak, együttműködésük kibontakozott. A régi gyarmati rendszer összeomlott, a gyengén fejlett országok népei világméretű harcot folytatnak gazdasági függetlenségükért. Az imperialista országok körében az egyenlőtlen fejlődés következtében az erőviszonyok eltolódtak, az Egyesült Államok szerepe gyengült és az imperialista országok érdekellentétei erőteljesebben kerültek felszínre.

„A gyorsan fejlődő termelési lehetőségekhez képest a kapitalista világpiac viszonylag szűkül. Feldarabolják legkülönfélébb vámhatárok és sorompók, zárt valuta- és pénzügyi övezetekre tagozódik. Az imperializmus táborában éles konkurrenciaharc folyik az értékesítési piacokért, a tőkebefektetési területekért, a nyersanyagforrásokért. Ez a harc már csak azért is éleződik, mert a kapitalizmus uralmi területe nagymértékben összeszűkül."[1]

Ennek az értékelésnek nem mond ellent a tőkés világkereskedelemnek a háború óta eltelt időszakban bekövetkezett jelentős emelkedése. Ez a növekedés elsősorban arra vezethető vissza, hogy a háborúban nagy károkat szenvedett országok termelőerőiket helyreállították, illetve továbbfejlesztették, és abban az évtizedben a konjunktúra ingadozása nem okozott nagyobb törést a világkereskedelemben. Az említett emelkedés azonban nem áll arányban a termelőerők, a termelő kapacitások alakulásával. A termelő kapacitások kihasználása romlik, ennek következtében a termelő beruházások akadoznak és a beruházások elsősorban a műszaki fejlesztést, a termelékenység növelését, vagyis a versenyképesség fokozását, a konkurrenciaharcra való fokozott felkészülést szolgálják.

A piacprobléma tehát kiéleződött. Ez kifejezésre jut az imperialista országok kereskedelmi politikájában. A „liberalizálásról", a kereskedelem szabaddá tételéről sok szó esik, de kevés eredménnyel. A világpiacot újabb kereskedelmi akadályok szabdalják fel; gondoljunk az EGK-ra, nagy számú fiatal szuverén állam kialakulására, amelyeket létérdekük védekezésre kényszerít, számos ország újabb és újabb valutáris rendszabályaira, és végül, de nem utolsósorban, az imperialista országok hidegháborús kereskedelmi intézkedéseire.

A második világháború a nemzetközi kereskedelemben óriási eltolódásokat eredményezett. Európa kereskedelme 1950-ben még nem érte el a háború előtti színvonalat, az Európán kívüli országok külkereskedelme viszont kereken 60 százalékkal, a világkereskedelem egésze pedig 27 százalékkal haladta meg a háború előtti nívót. Az általános képtől nagyon eltér az egyes imperialista országok

[1] Az SZKP programja. — „A kommunizmus építőinek kongresszusa". Kossuth 1961. 377. old.

Digitized by Google

külkereskedelmének fejlődése. Az Egyesült Államok exportja a háború alatt háromszorosára növekedett, a háború után jelentősen esett, és csak 1956-ban érte el újból a háború alatti legmagasabb szintet. 1956-tól 1962-ig mindössze 5,5 százalékkal bővült, vagyis évi átlagban 0,9 százalékkal.

Anglia kivitele csak 1948-ban haladta túl a háború előtti legmagasabb (1937-es) színvonalat. Ezután ingadozásokkal ugyan, de jelentősen emelkedett, 1957 és 1962 közt azonban a növekedés csak 10,5 százalék volt, vagyis évi átlagban kereken 2 százalék. A legutóbbi évek eredményei sem kedvezőbbek.

Ezzel szemben a Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Japán kivitele a háború utáni rendkívül alacsony színvonalról nemcsak 1957-ig bővült jelentősen, hanem nagy lendülettel nőtt ezután is, mégpedig 1957 és 1962 között a Német Szövetségi Köztársaságé 50, Franciaországé 53, Olaszországé 108, Japáné 86 százalékkal. A legutóbbi öt év átlagában tehát az Egyesült Államok kivitele évi 1, Angliáé évi 2 százalékkal emelkedett, de a Német Szövetségi Köztársaságé és Franciaországé évi 10, Japáné évi 17, Olaszországé évi 22 százalékkal.

A legutóbbi évek külkereskedelmének alakulását még világosabban mutatják az alábbi számok:

A KIVITEL NÖVEKEDÉSE AZ ELŐZŐ ÉVHEZ KÉPEST
(SZÁZALÉKBAN):

	1959	1960	1961	1962*
KGST-országok kivitele	18,8	8,3	7,1	10,9
Tőkés országok kivitele	5,7	11,5	4,5	6,2
Ezen belül:				
Egyesült Államok	0,0	15,0	0,0	2,6
Anglia	4,8	5,7	1,8	2,6
NSZK	8,7	15,0	5,3	4,3
Franciaország	5,5	16,6	5,7	1,3
Olaszország	11,5	20,3	19,0	12,5
Japán	20,6	15,0	7,2	20,0

* Előzetes adatok.

A legutóbbi években a KGST-országok külkereskedelme igen jelentősen emelkedett, fejlődésük üteme — amint ez a fenti táblázat adataiból látható — erősen meghaladta a tőkés világét. Ez volt a helyzet már a megelőző időszakban is, hiszen 1950 és 1960 közt a KGST-országok külkereskedelme háromszorosára nőtt, míg a tőkésországoké 80 százalékkal emelkedett. Most tehát hosszabb időszak fejlődése alapján meg lehet állapítani, hogy a szocialista or-

Digitized by Google

ságok külkereskedelme gyorsabban növekszik, mint a tőkés világé. Növekszik a szocialista országok részesedése a világforgalomban: az ENSZ adatai szerint 1962-ben kereken 12 százalék volt. Lehet, hogy a valóságban ennél valamivel több is, mindenesetre alacsony ahhoz képest, hogy a KGST-országok ipari termelése már a világ ipari termelésének 37 százalékára rúg. Olyan nagy országban, mint a Szovjetunió, alacsony a külkereskedelmi kvóta (a kivitt javak mennyisége a termelt javak mennyiségéhez viszonyítva). Ezt is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi munkamegosztás további lehetőségei még igen nagyok, egyrészt a szocialista országok számára egymás közt, másrészt a szocialista országok és a kapitalista világ között. A nemzetközi munkamegosztás erősödése a szocialista országok között nem gátolja a tőkésországokkal való munkamegosztás bővítését. Ha azonban a nyugati országok az elzárkózás eddigi politikáját folytatják, akkor a szocialista országok a maguk körében oldanak meg olyan problémákat, amelyeket a nemzetközi munkamegosztás területének szélesítésével is meg lehetne oldani.

A tőkés világ exportjának értéke 1962-ben 123,7 milliárd dollár volt, a KGST-országoké 15,7 milliárd dollár, a távol-keleti szocialista országoké pedig 1,4 milliárd dollár (az utóbbi ENSZ-adat; más források becslése valamivel magasabb). Bár a szocialista országok részesedése a világkereskedelemben szerény, növekvő tendenciája máris aggodalommal tölti el a monopóliumok urait; egyes áruk esetében és egyes piacokon kezdik érezni a szocialista országok jelenlétét és ezért riadót fújnak azok ellen, akik a szocialista országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatokat bővíteni akarják. Annál érzékenyebben reagálnak a szocialista országok áruinak megjelenésére, mert az imperialistáknak a piacokért folyó harca szemmel láthatóan élesedik. Másrészt a piacprobléma éleződése erősíti a nyugati burzsoázia egyes rétegeinek azt a törekvését, hogy bővítsék a szocialista országokkal való kereskedelmet.

A világkereskedelem területi megoszlásáról és összefonódásáról nagyon figyelemre méltó képet ad a következő táblázat:

A VILÁGEXPORT TERÜLETI MEGOSZLÁSA 1961-BEN
(SZÁZALÉKBAN):

	Szocialista országok	Gyengén fejlett országok	Imperialista országok	Összesen
Szocialista országokba	8,4	1,1	2,4	11,9
Gyengén fejlett országokba	1,5	4,8	16,2	22,5
Imperialista országokba	2,2	15,3	48,1	65,5
Összesen:	12,1	21,2	66,7	100,0

Digitized by Google

A szocialista és nem szocialista országok közötti forgalom nem utolsósorban azért alacsony, mert az imperialista országok útját állják a kapcsolatok bővítésének. A nehézségek ellenére is van azonban előrehaladás az utóbbi években, elsősorban a szocialista országok és a gyengén fejlett országok közötti kapcsolatok erősödésében.

A táblázatból az is látható, hogy az imperialista országok kivitele a világexport kétharmadát teszi ki. Ha pedig a szocialista országokat kikapcsoljuk és csak a tőkés világ exportját vizsgáljuk, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a tőkés világ exportjának háromnegyede az imperialista országokra esik (ez a csoport az ENSZ-statisztikákban „ipari országok" elnevezéssel szerepel, és mindig az Egyesült Államokat, Kanadát, Nyugat-Európát, Ausztráliát, Új-Zélandot, a Dél-afrikai Uniót és Japánt foglalja magában), s csak egynegyede a gyengén fejlett országokra. A forgalom a gyengén fejlett országok hátrányára tolódott el; részesedésük a második világháború előtt még az egész forgalom egyharmadára rúgott. Az eltolódásban szerepet játszik az is, hogy az árarányok a gyengén fejlett országok hátrányára változtak meg.

A nemzetközi kereskedelemben három nagy imperialista szektor dominál. Ezeknek részesedését a tőkés világ exportjában az 1962-es évben a következő számok mutatják: a sterling-terület 20,5, a Közös Piac 28,0, Észak-Amerika (Egyesült Államok és Kanada) 22,1 százalék. Vagyis a tőkés világ kereskedelmében három imperialista hatalom — az Egyesült Államok, Anglia és a Német Szövetségi Köztársaság — játszik döntő szerepet. E három ország részesedése a tőkés világ exportjában a következőképpen alakult:

RÉSZESEDÉS A TŐKÉS VILÁG EXPORTJÁBAN
(SZÁZALÉKBAN):

	1937	1947	1957	1961	1962
USA	14,2	32,5	20,8	17,7	17,3
NSZK	10,1*	0,5	8,6	10,9	10,8
Anglia	11,2	9,8	9,3	8,85	8,57

* A háború előtti Németország

Az Egyesült Államok szerepe az 1957-es állapothoz viszonyítva csökkent (még inkább a második világháború utáni helyzethez képest). A Német Szövetségi Köztársaság részesedése meghaladja a háború előtti Németországét és felülmúlja Angliáét, amelynek részesedése szintén csökkent 1957-hez képest. Franciaország és Olaszország jelentősége is megnőtt.

Digitized by Google

Már az eddig elmondottakból is látható, hogy a nemzetközi kereskedelem struktúrájában nagy változás következett be. Ez még világosabbá válik, ha nemcsak az egyes országok, illetve országcsoportok részesedését, hanem a világkereskedelem áruösszetételét is szemügyre vesszük. 1913-ban a világkivitel 25 százalékát élelmiszerek, 37 százalékát nyersanyagok, 38 százalékát ipari készáruk adták. Ez az áruszerkezet a második világháborúig nem változott jelentősen, de annál nagyobb az azóta bekövetkezett eltolódás, amint ezt a következő számok mutatják:

A VILÁG KIVITELÉNEK ÁRUÖSSZETÉTELE
(SZÁZALÉKBAN)

	1928[2]	1937[2]	1957	1961
Élelmiszerek	25,5	22,1	18,9	17,7
Nyersanyagok, félgyártmányok	34,9	39,0	29,4	26,3
Késztermékek	39,6	38,9	51,7	56,0

2) The Network of World Trade — League of Nations, 1942.

Rendkívül erős tehát az eltolódás a késztermékek javára és a nyersanyagok, valamint az élelmiszerek hátrányára. Ez az eltolódás csak kis mértékben magyarázható az egyes árucsoportok különböző mértékű árváltozásaival. Azért csökkent az élelmiszerek részesedése a nemzetközi kereskedelemben, mert a behozatalra utalt fejlett ipari országok (Anglia, a Német Szövetségi Köztársaság stb.) fokozták élelmiszertermelésüket. De egy másik változás is végbement a világ élelmiszer-kereskedelmében: az imperialista országok élelmiszer kivitele megnőtt, a gyengén fejlett országoké pedig visszaesett.

A fejlett ipari országok nyersanyag-bevitele csak kevéssé növekedett, miközben ipari termelésük jelentősen emelkedett. Ennek legfőbb okai: a szintetikus anyagok térhódítása, újabb nyersanyag-lelőhelyek feltárása az imperialista országokban, a nyersanyag-felhasználás csökkenése a műszaki fejlődés következtében.

Közben a késztermékek kivitele erősen gyarapodott. A késztermékek kivitelének részesedése a világkereskedelemben 1937-ben 39, 1961-ben pedig 56 százalék volt.

Az imperialista és gyengén fejlett országok helyzetét illetően bizonyos összehasonlítást tesznek lehetővé a következő adatok:

Digitized by Google

KIVITEL 1961-BEN

(milliárd dollárban)

	Imperialista országok	Gyengén fejlett országok	Imperialista országokból imperialista országokba
Élelmiszer	12,9	8,0	9,3
Nyersanyagok	11,4	7,4	9,9
Ásványi tüzelőanyagok	3,5	8,1	2,8*
Készgyártmányok	60,7	3,9	50,2
Ebből: gépek és járművek	26,2	0,23	16,3

* A gyengén fejlett országokból imperialista országokba 1961-ben 5,5 milliárd dollár értékű ásványi tüzelőanyagot, elsősorban olajat szállítottak.

Az imperialista országok a készgyártmányok exportja tekintetében uralkodó helyzetben vannak, de emellett élelmiszerből és nyersanyagokból is többet visznek ki, mint a gyengén fejlett országok. Ezen országok jelentősége a tőkés világgazdaságban ebben a vonatkozásban gyengül, ennek ellenére azonban döntő szerepük van a tőkés világpiacon egyes nyersanyagok és a nyersolaj tekintetében. Az imperialista országok az exportált élelmiszerek és nyersanyagok zömét egymásnak szállítják, késztermék kivitelüknek 82 százalékát is egymással cserélik. A tőkés világkereskedelem növekedése lényegében az imperialista országok külkereskedelmének növekedésén és egymás közötti forgalmuk bővülésén alapul.

Érdemes egy pillantást vetni a legnagyobb imperialista országok készgyártmány-kivitelére, hogy szerepük nagyságrendjét lássuk.

KÉSZTERMÉKEK KIVITELE

(milliárd dollárban)

	Egyesült Államok	Német Szövetségi Köztársaság	Anglia	Franciaország	Japán
1958	11,72	7,78	7,46	3,62	2,52
1962	13,88	11,74	8,91	5,40	4,39
	Volumen index (1958 = 100)				
1962	109	142	113	153	181

Ezekből az adatokból az is látható, hogy az Egyesült Államoknak a Német Szövetségi Köztársaság és Anglia a legnagyobb versenytársa, de a késztermék-kivitelben az Egyesült Államok nem jár olyan mértékben elől, mint a termelésben. A verseny

Digitized by Google

élességét természetesen az egyes árucsoportok piacain való összeütközések beható vizsgálata mutatná meg. De a felsorolt adatokból is kiviláglik Japán, Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság erőteljes előnyomulása. Az utóbbi erősen nyomában van az Egyesült Államoknak: 1958-ban még 4 milliárd dollár, 1962-ben már csak 2 milliárd dollár köztük a különbség a késztermékek kivitele tekintetében.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az EGK készáru-kivitele (21,1 milliárd 1962-ben) jóval nagyobb, mint az Egyesült Államoké és Angliáé együttvéve.

A külkereskedelem népgazdasági jelentősége országonként jelentősen eltérő lehet. Ezt bizonyos mértékig megmutatja az egy főre eső külkereskedelmi forgalom nagysága.

AZ EGY FŐRE ESŐ BEHOZATAL ÉS KIVITEL[3]

	behozatal (1961-ben, német	kivitel márkában)
NSZK	786	904
Franciaország	586	634
Olaszország	414	332
Anglia	941	788
USA	347	452
Japán	249	182

Eddig a nemzetközi kereskedelem legfontosabb tényeiről és fő vonásairól szóltunk. Az ismertetett adatokból a következő kép bontakozik ki:

1. A tőkés világban éleződik a piacprobléma.

2. A szocialista világrendszer súlya a nemzetközi kereskedelemben fokozatosan, de megszakítás nélkül növekszik.

3. A gyengén fejlett országok külkereskedelmi helyzete romlik, a tőkés világkereskedelem növekedésének zöme az iparilag fejlett országok egymás közti forgalmából adódik.

4. Az Egyesült Államok és Anglia tért vesztett, a Közös Piac országai és Japán előrenyomultak a világkereskedelemben.

5. A világkereskedelem struktúrája jelentősen változik. Nő az imperialista országok részesedése a tőkés világpiacon; részesedésük növekszik az élelmiszer- és nyersanyag-ezportban is. A gyengén fejlett országok visszaszorulnak ezeken a területeken. A strukturális változások másik jellegzetes vonása: a késztermékek

3 Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1962. 69. Figyelemre méltó a kivitel részesedése a bruttó társadalmi termékben: ez az USA-ban 4, az NSZK-ban 16, Japánban 9, Svédországban 19, Svájcban 23 százalék.

Digitized by Google

előretörése, s az élelmiszerek és nyersanyagok részesedésének csökkenése a világkereskedelem áruösszetételében.

A nemzetközi kereskedelempolitika fő vonásai

A tőkés világkereskedelem alakulását egyre fokozódó mértékben befolyásolja a monopolkapitalista állam, ez jelenleg a tőkés világpiac egyik legfőbb jellegzetessége. A kapitalista állam a vámok segítségével már hosszú idő óta bizonyos mértékig irányítja a külkereskedelmet. De a tőkés rendszer általános válságának elmélyülésével a vámok nem bizonyultak eléggé hatékonynak. Lenin rámutatott arra, hogy nincs olyan magas vámfal, amelyet a monopoltőkések át ne tudnának ugrani. A vámokhoz, illetékekhez és adókhoz a legkülönbözőbb adminisztratív eszközöket társították a „nemzetközi piac védelmére". Ilyenek: a behozatali engedélyek, behozatali kvóták, a forgalmat megakadályozó vámformalitások, a „tisztességtelen verseny" és a „piac szétrombolása" elleni rendszabályok, a dömping ellen védő törvények, az állat- és növényegészségügyi ellenőrzésre való hivatkozás. Ezt a felsorolást még folytatni lehetne.

Ezekhez a rendszabályokhoz járulnak az exportot érintő intézkedések (pl. szubvenciók, adó- és hitelkönnyítések stb.). A vámokkal számolni lehetett, az adminisztratív eszközök azonban bizonytalanságot keltenek a nemzetközi kereskedelemben és tág kaput nyitnak mindenféle diszkrimináció számára.

A diszkrimináció magasiskolája az imperialista országoknak a szocialista országok ellen irányuló kereskedelempolitikája. Az Egyesült Államok és nyomására az összes tőkés országok 1947-ben elrendelték a szocialista országokkal szemben az embargót (kiviteli korlátozást). Ezzel indult meg a hidegháború a Truman-elvre épülve és a Marshall-tervvel alátámasztva. Az Egyesült Államokban és más imperialista országokban a szocialista országokból származó áruk bevitelével szemben megkülönböztető, a kereskedelmet megakadályozó intézkedéseket léptettek életbe. A diszkrimináció terebélyesedett, és bár elsősorban a szocialista országokkal szemben használják, a gazdasági függetlenségükért küzdő fiatal államokkal szemben is alkalmazzák. A sors iróniája, hogy a Közös Piac részéről ma már az Egyesült Államokat is megkülönböztető elbánásban részesítik, emiatt az USA már kis vámháborúba, ún. csirkeháborúba keveredett az EGK-val. Ez is példája annak, hogy a hidegháború vermébe előbb-utóbb azok esnek bele, akik ásták.

A monopóliumok kereskedelempolitikája a vámok és a vámokat kiegészítő eszközök felől egyre inkább eltolódik a kartellek, a szakosításra vonatkozó egyezmények, az export finanszírozása

Digitized by Google

felé. A nagy monopóliumok nemzetközi összefonódása (a tőkék összefonódása, a kölcsönös szállítások összekapcsolódása) annyira erősödött, hogy a régebbi, merev kereskedelmi akadályok fenntartása már kényelmetlen számukra, mert a korlátozásokat ők maguk sokkal rugalmasabban, mindig az adott helyzethez alkalmazkodva kezelhetik, és szükség esetén időről időre a kezükben levő állam adminisztratív korlátozásait is igénybe vehetik. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy megszűnt a vámok jelentősége, de kétségkívül csökkent. Az imént említett helyzet folytán sok szó esik a nemzetközi kereskedelem liberalizálásáról, s ez elsősorban a vámok leszállítását jelenti.

Nem volna helyes ebből arra következtetni, hogy a tőkés országokban eltűnőben van a protekcionizmus (a behozatali korlátozás). Két ellentétes tendencia küzd egymással az imperialista világban: a forgalom rugalmasabbá tétele és az elzárkózás, más szóval a liberalizálás és a protekcionizmus.

Mi a lényege a sokat hangoztatott liberalizálásnak? Nagyobb mozgásszabadság a piacokon az egymással összefonódó monopóliumok számára, összetartásuk erősítése, fokozott összefogás a gyengén fejlett, és a szocialista országok ellen, a diszkrimináció fenntartása velük szemben. A liberalizálás leghangosabb szószólói ugyanazok az imperialista körök, amelyek az Atlanti Blokk létrehozását szorgalmazzák azért, hogy a világ többi részére nagyobb nyomást tudjanak kifejteni saját kereskedelmi feltételeik elfogadtatása végett. Az imperialista gazdasági tömörülések a két tendencia szintézisét valósítják meg, szabaddá teszik a forgalmat a tömörülésben részt vevő országok között, és protekcionizmust, diszkriminációt alkalmaznak a kívülálló országokkal szemben. Nyilvánvaló példa erre az Európai Gazdasági Közösség.

A monopóliumok, illetve a monopolkapitalista államok kölcsönös engedményeket adnak egymásnak az ipari protekcionizmus területén. Egyidejűleg növekszik a diszkriminációs tendencia, amely szoros kapcsolatban áll az imperialista gazdasági csoportosulások létrejöttével. Az itt leírt folyamat az imperializmus jelenlegi nemzetközi kereskedelemi politikájának egyik jellemző vonása.

Ki kell egészíteni az imént elmondottakat azzal, hogy a mezőgazdasági termékeket illetően növekszik a protekcionizmus, és emiatt éleződik a harc a legjelentősebb imperialista országok között. Az Egyesült Államok kivitelében 1961-ben az élelmiszer, ital és dohány részesedése 16,6 százalék volt; Franciaországéban 14,6, Olaszországéban 14,8 és Kanadáéban (1960). 18,3 százalék. Jelenleg a fejlett tőkés országok a legnagyobb élelmiszer-exportőrök, és érdekeik egymásba ütköznek a nemzetközi piacokon. Annál is inkább, mert Anglia ma élelmiszer-szükségletének na-

Digitized by Google

gyobb részét fedezi saját termeléséből, mint a háború előtt, és élelmiszer-behozatalában előnyben részesíti az angol dominiumok termését. A Közös Piac országai pedig már elegendő tejet, sertésthúst, friss zöldséget, cukrot és burgonyát termelnek szükségletük fedezésére, búza- és marhahús-szükségletüknek 90—95 százalékát maguk termelik, tojásból, illetve gyümölcsből pedig a szükséglet 90, illetve 84 százalékát.[4] 1963. június végén tartott sajtóértekezletén De Gaulle kijelentette, hogy nincs a gazdasági közösségnek realitása, ha nem maga termeli meg élelmiszer-szükségletének zömét. Kétségtelen, hogy az „atlanti integráció" létrejöttének egyik legnagyobb akadálya a mezőgazdasági termékek piacáért folyó harc. Emögött olyan társadalmi és gazdasági érdekek húzódnak meg, amelyek aligha teszik lehetővé, hogy az EGK a többi imperialista országgal megegyezzen, illetve, hogy az imperialista országok a gyengén fejlett országok igényeit kielégítsék. Az agrárprotekcionizmust a tőkés rendszer nem képes megszüntetni.

Még egy olyan tényezőt akarok röviden megemlíteni, amely a tőkés rendszer általános válságának jelenlegi szakaszában igen komolyan akadályozza a nemzetközi kereskedelem erőteljes növekedését. A krónikus valutaválságokra, a fizetési mérlegek zavaraira, az inflációra gondolok. Az Egyesült Államok szenátusának néhány tagja kérdőíveket küldött olyan cégeknek, amelyek Latin-Amerikával kereskednek. A válaszokból csalódottan állapították meg, hogy ezek a szolid tőkés üzletemberek arra nem panaszkodnak, hogy a kommunista veszély zavarná tevékenységüket, de hangsúlyozottan kifejezésre juttatják, hogy nagyon megnehezíti a forgalmat az infláció, az ezzel járó bizonytalanság, a valuták elértéktelenedése és az ebből fakadó, állandóan váltakozó rendszabályok.

A pénz elértéktelenedése a latin-amerikai államokban és néhány más gyengén fejlett országban a legjelentősebb. De végbemegy az imperialista országokban is: az amerikai dollár pl. 1951 és 1961 között 13, az angol font 29, a francia frank 35 százalékot vesztett értékéből (a hivatalos megélhetési költségek alapján számítva).[5] Ezt a progrediáló folyamatot — amely 1962-ben és 1963-ban is folytatódott — vagy a költségvetésnek, vagy a fizetési mérlegnek, vagy mindkettőjüknek a kiegyensúlyozatlan állapota okozza. A valuták rendkívül széles körű és állandó válságában kifejezésre jut az egész tőkés gazdasági rendszer nagyfokú labilitása. A tőkés világkereskedelemnek két döntő fontosságú valutája, az amerikai dollár és az angol font, szakadatlanul lappangó válságban van. Ahhoz a szerephez képest, melyet a világkereske-

[4] United States News and World Report. 1963. július 22., 68. old.
[5] First National City Bank — Monthly Economic Letter August, 1963.

Digitized by Google

delemben játszanak, az angol bankoknak kicsiny az arany- és devizakészletük s nem is képesek feltölteni ezt, mert Anglia exportja kedvezőtlenül alakul. Az Egyesült Államok fizetési mérlegének pedig az utóbbi öt év alatt 16 milliárd dollár volt a deficitje, s ez a hiány 1963-ban további 3 milliárd dollárral növekszik. Ennek okai: a rendkívül nagy külföldi katonai kiadások és a katonai célokat szolgáló „segélyek", az igen komoly tőkeelvándorlás a dollár bizonytalansága miatt (amerikai tőkések külföldi bankoknál halmoznak fel aranyat, illetve külföldi értékpapírokat vásárolnak) és az export elégtelensége a külföldi kiadásokhoz viszonyítva. Az amerikai pénzügyi szakértők szerint ezen az állapoton a következő eszközökkel lehetne segíteni: a külföldi katonai kiadások csökkentése, a külföldi „segélyek" megszorítása, importkorlátozások, az export fokozása, az amerikai magántőke-kivitel fékezése, az amerikai turisták kiutazásának korlátozása. Többek között ezek a körülmények teszik érthetővé az Egyesült Államok külső gazdaságpolitikájának ellentmondásait, amelyek meg fognak mutatkozni a világgazdasági konferencián is. Az Egyesült Államok térvesztése a nemzetközi piacokon, fizetési mérlegének kedvezőtlen alakulása érthetővé teszi, hogy nagy exportoffenzívára készül, amely a konkurrencia-harc további éleződését eredményezi majd a tőkés világpiacon.

Érdekellentétek a nemzetközi kereskedelemben

Miután vázlatosan ismertettük a világkereskedelem állását és az imperialista országok külső gazdaságpolitikájának legfontosabb általános vonásait, áttekinthetjük azokat a fő ellentéteket, amelyek a nemzetközi kereskedelem területén egymással megütköznek.

A legalapvetőbb ellentét a két világrendszer ellentéte. Ennek jegyében mozog az imperializmus egész külpolitikája, ez befolyásolja az imperialista országok külső gazdaságpolitikáját.

Igen mélyreható a gazdasági függetlenségükért küzdő gyengén fejlett országok és az imperialista országok érdekösszeütközése. Ezenkívül komoly ellentétek bontakoztak ki az egyes imperialista országok, illetve imperialista országcsoportok között. Merre tart ez utóbbiak kereskedelempolitikája?

Kezdjük az Egyesült Államokkal. Az USA a Marshall-terv elindítása óta mindig az Atlanti Közösség politikáját követi, vagyis azt az elgondolást, hogy létre kell hozni egy európai gazdasági és politikai uniót a szocialista országok ellen, az Egyesült Államok fennhatósága alatt. Kennedy a lényeget illetően nem változtatott ezen a politikai elgondoláson, csak — az erőviszonyok változásának megfelelően — módosította a cél elérését szolgáló eszközöket.

Digitized by Google

Mikor Európában az amerikai befolyás meggyengült, felfedezték Nyugat-Európát, mint partnert, üzlettársat, akinek parancsolgatni már nem lehet, akivel tehát meg kell egyezni. Ezért rátértek az „atlanti üzlettársak közösségének" vonalára. Kennedy 1963. júniusában világosan körvonalazta az Atlanti Közösség feladatait. Három feladatot jelölt meg, ezek: a közös védelem, a gazdasági egység és a közös világpolitikai célok kitűzése. A gazdasági egységnek a gyengén fejlett országokhoz való viszonyban, a kereskedelmi politikában és a valutapolitikában kellene kifejezésre jutnia. A közös világpolitikai célkitűzéssel pedig az Egyesült Államok imperialista köreit „az a szándék vezeti, hogy megtartsák maguknak az összes reakciós erők vezetését, a Szovjetunió és a többi szocialista állam, a munkás- és a nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcban." (Pravda, 1962. augusztus 26.)

Az atlanti partnerek közeledését kívánja szolgálni a Kennedy-féle új törvény (a Trade Expansion Act), amely felhatalmazza az elnököt, hogy 50 százalékig terjedő mértékben csökkenthesse az Egyesült Államok érvényben levő vámtételeit más országok hasonló vámcsökkentésének viszonzásául. Ennek az elgondolásnak a megvalósítása szinte áthidalhatatlan akadályokba ütközik, nem utolsó sorban azért, mert az agrár-protekcionizmus csökkentésére nem sok a kilátás. Az Egyesült Államok vámtárgyalásai az új törvény alapján 1964. májusában kezdődnek a GATT-nak (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyesülésnek) ennek az erősen az Egyesült Államok befolyása alatt álló, 1947-ben alakított szervezetnek a keretében; körülbelül abban az időben fognak tehát folyni, amikor a világgazdasági konferencia is ülésezik. A tárgyalások eredménye jórészt attól függ, hogy miként alakul addig Anglia viszonya az EGK-hoz, mert Anglia részvétele nélkül az egész Atlanti Gazdasági Közösségnek nincs értelme. E tárgyalások eredményessége tehát rendkívül kétséges. A londoni Economist az Atlanti Közösségre célozva azt írta (1963. május 4, 429. oldal): „Az Atlanti Óceán még ritkán látszott szélesebbnek, mélyebbnek és hidegebbnek, mint jelenleg."

Az angol burzsoázia külső gazdaságpolitikájában igen nagy volt az ingadozás az utóbbi években, és mindeddig nem alakult ki egységes álláspont a követendő utat illetően. Az angol ipari tőke erőfeszítéseket tesz a kivitel növelésére, nem akar kiszorulni a nyugat-európai piacokról. A brit imperializmus nem akar ellentétbe kerülni az Egyesült Államokkal, hiszen egyetért az atlanti egységre vonatkozó amerikai elgondolásokkal, az Atlanti Közösség politikai célkitűzéseivel. Másrészt viszont belpolitikai okokból (és esetleges háborús élelmezésre gondolva) nem áldozhatja fel az angol mezőgazdaságot a Közös Piac oltárán. De nem mondhat le a Brit Nemzetközösség összetartásáról sem, mert a nyugat-

Digitized by Google

európai piacra nagy szüksége van ugyan, de kereskedelmének igen jelentős részét mégiscsak a Nemzetközösség országaival bonyolítja le, s nemcsak az iparcikkek elhelyezésére kell gondolnia, hanem a nyersanyagforrásokra is, a pénztőke és a hajózás érdekeire is, mindezek az érdekek pedig a Brit Nemzetközösséghez fűződnek.

Ezért húzódtak hosszú hónapokig a tárgyalások arról, hogy milyen feltételekkel léphetne be Anglia az Európai Gazdasági Közösségbe, mígnem De Gaulle véget vetett a töprengésnek: 1963. januárjában elutasította Anglia belépését és megkötötte a francia—német tengelyre vonatkozó egyezményt. Az angol kormány ezek után sem adta fel az EGK-hoz való közeledés politikáját, de nem is nagyon szorgalmazza ezt, hiszen úgysem volna eredménye. Közben megerősödött Angliában az az irányzat, amely a Brit Nemzetközösségbe akar új életet önteni, és a Nemzetközösséggel való kapcsolatok fellendítését tekinti Anglia külső gazdaságpolitikája fő irányvonalának. Ezzel a politikával nem fér össze sem az EGK-tagság, sem az Atlanti Közösség, mert a német—francia imperializmus, de az amerikai is arra törekszik, hogy a csoportosulás útján gyengítse Anglia pozícióit a Nemzetközösség volt gyarmati országaiban. Az angol kormány tehát valószínűleg úgy fog manőverezni, hogy az EGK-hoz vezető hidat ne égesse fel, ugyanakkor fejlessze tovább az angol vezetés alatt álló hét európai ország csoportosulását és nyerje meg, illetve ne veszítse el a Brit Nemzetközösséghez tartozó országok jóindulatát.

Mi a helyzet az Európai Gazdasági Közösségben? Igen jelentős nézeteltérések vannak Franciaország és az EGK másik öt tagállama között. De Gaulle elvakultan arra tör, hogy az EGK atomfegyverzettel bíró nagyhatalommá váljék Franciaország vezetése alatt. Ezért gazdasági téren is az EGK minél teljesebb összekovácsolására, a római egyezményben kitűzött célok minél előbbi megvalósítására törekszik. Miután létrejött a megállapodás a volt francia és belga afrikai gyarmatokkal a Közös Piachoz való csatlakozásról (asszociáció), igyekszik előmozdítani az egyezmény végrehajtását. (Az összes imperialista országok közül nemzeti jövedelméhez viszonyítva Franciaország fordít a legtöbbet a gyengén fejlett országokban, elsősorban a volt afrikai francia gyarmatokon levő pozícióinak erősítésére.) A következő feladatul azt tűzte ki, hogy minél előbb tető alá hozza a mezőgazdasági termékek közös piacát. A Közös Piacnak a gyengén fejlett országokkal szemben folytatott politikája és az agrárpolitika tekintetében 1964. tavaszáig kész helyzetet akar teremteni, tehát akkorra amikor a GATT keretében megkezdődik a kereskedelempolitikai mérkőzés az Egyesült Államokkal és Angliával. Nem törődik azzal, hogy egyre romlik Franciaország viszonya ezekkel az országokkal. Az NSZK vi-

Digitized by Google

szont nem akarja elrontani az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatait, s a német ipari tőkét az angol piac is nagyon érdekli. Főként ebből fakadnak a francia—német súrlódások, amelyek előreláthatóan még élesedni fognak, most, mikor Adenauer után Erhardt lett a kancellár. Az utóbbi már mint Adenauer kiszemelt utóda kijelentette: „A kialakulóban levő Európát nem harmadik világpolitikai erőnek kell tekinteni, hanem az egyik, de erős oszlopnak, amelyen az Atlanti Közösség nyugszik."

Tévedés volna azonban arra következtetni a nézeteltérésekből, hogy a közeljövőben szó lehet az EGK széthullásáról. A hat ország monopóliumainak fontos érdekük, hogy a Közös Piac fennmaradjon. Egyet lehet érteni egy igen reakciós svájci publicistának azzal a megállapításával, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kénytelen nyaktörő módon Párizs és Washington között lavírozni. Természetesen a belső súrlódások gyengítik az EGK egységes fellépését a nemzetközi gazdasági politika területén is. De emellett az EGK és a francia—német kapcsolatok nemzetközi szerepe lényegében az eddigi marad: a Bonn—Párizs tengely növeli a háborús veszélyt, bátorítja a nemzetközi enyhüléssel szembenálló imperialista erőket, erősíti a protekcionista tendenciákat, gazdasági háborút visel más országok ellen. Amint Hruscsov elvtárs az Ultima Hora brazil lapnak adott nyilatkozatában mondotta: „Az Európai Közös Piac káros a normális gazdasági kapcsolatok szempontjából. A Közös Piac tevékenységének egyik fő iránya a gazdasági és politikai harc a szocialista táborhoz tartozó országok, valamint az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok ellen."

A gyengén fejlett országok helyzetét éles szavakkal jellemezte Szukarno, az Indonéz Köztársaság elnöke, a pakisztáni nemzetgyűlésben 1963. nyarán tartott beszédében: „Ázsia, Afrika és Latin-Amerika javait — mondotta — évszázadokon keresztül fosztogatták a gyarmattartó hatalmak és megakadályozták népeik fejlődését. A külföldi páncélszekrényeket megtömő kizsákmányoló rendszer még mindig tart. Ezen változtatni kell!" Ezt a gazdaságilag függő helyzetben levő országok népei érzik és kormányaik tudják. Az utóbbiak nagyon különböző módon viselkednek. Vannak közöttük olyanok, amelyek eltökélten, vannak olyanok, amelyek csak lanyhán harcolnak ez ellen az állapot ellen, és vannak olyanok, amelyek behódolnak az imperialistáknak. Egy közös kívánság azonban mindannyiukban megvan: külkereskedelmük feltételeinek megjavítását követelik. Ez a fő törekvésük a GATT keretében folyó tárgyalásokon, és ez lesz a fővonaluk a világgazdasági konferencián is.

Az imperialisták magatartása a gyengén fejlett országokkal szemben bizonyos változásokon megy át. Tesznek gazdasági téren kisebb engedményeket, vagy látszatengedményeket. Erre rákény-

Digitized by Google

szeríti őket a nemzeti felszabadító mozgalom ereje. De rákényszeríti őket a gyengén fejlett országok helyzetének az a változása is, amely a szocialista országok részéről kapott támogatás folytán következett be.

Az imperialisták szerény engedményeikkel az egyik gazdasági függetlenségért küzdő államot (vagy államcsoportot) ki akarják játszani a másik ellen. Többek közt például e célból vonnak be egy sor afrikai országot az EGK-ba (ez az úgynevezett „asszociáció"). Ily módon azon igyekeznek, hogy megakadályozzák az afrikai országok együttműködését, és (diszkriminációs intézkedésekkel) szembeállítsák őket az ázsiai és latin-amerikai gyengén fejlett országokkal. Az imperialista hatalmak politikáját a hidegháború szelleme hatja át; ez a politika valójában nem a gyengén fejlett országok megsegítésére irányul, hanem arra, hogy fékezzék a gyarmati gazdasági struktúra megváltozását, hogy fenntartsák a volt gyarmatokon a kizsákmányolás rendszerét és felhasználják a gyengén fejlett országokat a szocializmus ellen folytatott harcban.

A szocialista országok külső gazdasági politikája

A szocialista országok az egyenjogúság és a kölcsönös előnyök alapján gazdasági kapcsolatokat kívánnak fenntartani a világ legkülönbözőbb államaival, bővíteni kívánják a nemzetközi munkamegosztást a tőkés országokkal is. Ezért harcolnak mindazon kereskedelmi akadályok ellen, amelyek ezt a törekvést keresztezik. Ezt a harcot nemcsak a maguk érdekében vívják, hanem a gazdasági függetlenségükért küzdő országok érdekében is. Küzdenek a megkülönböztetés, a diszkrimináció politikája ellen, követelik a legtöbb kedvezmény elvének érvényesítését.

Mint a nemzetközi politikában, úgy a nemzetközi kereskedelmi politikában is döntő tényező a szocializmus és az imperializmus ellentéte: az úgynevezett „kelet-nyugati" viszony. Bár az imperialisták a külkereskedelmi statisztikákra hivatkozva kisebbíteni igyekeznek a „kelet-nyugati" gazdasági kapcsolatok jelentőségét, végső soron ez az ellentét döntő módon befolyásolja az összes fontos nemzetközi kereskedelempolitikai kérdést. Ezért a világgazdasági konferencián ez a probléma elkerülhetetlenül nagy súllyal fog felmerülni. Hiszen a szocialista országok a világ ipari termelésének már ma 37 százalékát adják, néhány év múltán pedig a felét fogják adni. Természetes tehát, hogy a világkereskedelem rendezésének és a gyengén fejlett országok gazdasági felemelkedésének kérdését csak a szocialista világrendszer súlyának figyelembevételével lehet eredményesen tárgyalni.

Akik ezt nem akarják megérteni, azok kétségtelenül a szocializmus ellen irányuló gazdasági hidegháborút kívánják foly-

Digitized by Google

tatni. Az atomcsend-egyezmény enyhítette ugyan a hidegháborús légkört, és az imperialista országokban erősödtek azok a hangok, amelyek a kelet-nyugati kereskedelmi korlátozások lazítását sürgetik. De eddig csak lazításról esett szó, egyes üzletkötések engedélyezéséről, nem pelig a gazdasági kapcsolatok normalizálásáról, nem a szocialista országokkal szemben gyakorolt hátrányos megkülönböztetések általános megszüntetéséről.

A szocialista országok fokozódó vásárlásai (például a Szovjetunió hatalmas gabonavásárlása Kanadában és Ausztráliában) természetesen gondolkodóba ejtik a konkurrenciát, és azt a félelmet keltik bennük, hogy jó üzletektől esnek el. Az atomcsendegyezmény — különösen, ha folytatása is lesz — és a szocialista világpiac felvevőképességének növekedése nem marad hatás nélkül az imperialista körökre. De tisztában kell lennünk azzal, hogy igen erős ellenállást kell leküzdenünk, amíg külső gazdaságpolitikánk fentebb körvonalazott céljait elérjük. Célunk röviden szólva: a békés egymás mellett élés, ezt szögezzük szembe az imperialisták hidegháborújával.

A nemzetközi kereskedelem helyzetét ismertettük abból a célból, hogy azok, akiket a közeledő nemzetközi kereskedelmi konferencia érdekel, megismerjék a világkereskedelem legfontosabb tényeit és könnyebben el tudjanak igazodni azok között a törekvések között, amelyek a konferenciával kapcsolatban felmerülnek. A Szovjetunió azért javasolta a világgazdasági értekezlet összehívását és a szocialista országok azért vesznek részt ezen a tanácskozáson, hogy a nemzetközi munkamegosztás szélesítése, a kereskedelmi kapcsolatok erősítése révén alátámasszák a békés egymás mellett élés politikáját, és szabaddá tegyék a világpiacot a két rendszer békés versengése számára.

Digitized by Google

Korunk fő ellentmondása

és a nemzeti felszabadító mozgalom

Írta PATKÓ IMRE

Mao Ce-tung egyik elméleti műve, *Az ellentmondás*ról szóló tanulmány egyebek között kifejti, hogy a jelenségek minden bonyolult fejlődési folyamatában egész sor ellentmondás van, amelyek között mindig van egy fő ellentmondás; a fő ellentmondás és a többi ellentmondás közötti viszony bonyolult, változó; adott időszakban egy korábban mellékes szerepet játszó ellentmondás fő ellentmondássá válhat és megfordítva. *„Mindenesetre egészen kétségtelen* — írja erről —, *hogy a folyamat fejlődésének mindegyik szakaszában csak egy fő ellentmondás van, s ez vezető szerepet játszik."*

Nem elvont filozófiai fejtegetések ezek, hanem gyakorlati jelentőségű megállapítások. Mao Ce-tung is hangsúlyozza: *„Ha ezt a fő ellentmondást meghatározzuk, könnyen meg tudunk oldani minden problémát."* Az a tanítás, hogy a forradalmi akcióknál meg kell ragadni a fő láncszemet — ennek a marxi—lenini filozófiai tételnek az érvényesítése. Mao Ce-tung nem is törekszik e művében arra, hogy ezt a gondolatot eredetinek tüntesse fel. *„Ezt a módszert alkalmazta Marx a tőkés társadalom tanulmányozása során. Ugyanezt a módszert alkalmazta Lenin és Sztálin is az imperializmus és a kapitalizmus általános válságának tanulmányozása, a Szovjetunió gazdaságának tanulmányozása során."*

I.

Csupán azért szükséges erre rámutatni, mert a Kínai Kommunista Párttal jelenleg folyó vita egyik legfontosabb része: a korunk fő ellentétének meghatározása körüli nézeteltérés. A jelek szerint a kínai vezetők ebben a kérdésben nem ama marxista—leninista módszer szerint járnak el, amelyet — egyebek közt Mao Ce-tung idézett művéből is — feltétlenül ismernek.

A KKP június 14-i levele az SZKP Központi Bizottságához ugyanis a következőképpen veti fel ezt a problémát:

„Melyek a jelenkori világ alapvető ellentétei? A marxista—leninisták szerint a következők:

Digitized by Google

a szocialista tábor és az imperialista tábor közötti ellentét; a kapitalista országok burzsoáziája és a proletariátus közötti ellentét;

az elnyomott országok és az imperializmus közötti ellentét;

az imperialista országok közötti s a monopolkapitalista csoportok közötti ellentét."

Bár a kínai dokumentumok roppant tekintélyesnek látszó, s nagyon gyakran bonyolultan kétértelmű elméleti köntösben jelennek meg, ezúttal megkönnyíti a dolgot a fenti felsorolás. Most nem firtatjuk, miért *„alapvetők"* mindezek az ellentétek; azt sem keressük, van-e különbség az „alapvető" és a „fő" ellentét kifejezések között. Azt kell tudnunk, hogy ezek közül mégis, melyik a *„legalapvetőbb"*, vagyis a *fő* ellentét, amelynek megkeresése marxisták számára a gyakorlati cselekvés, a helyzet konkrét elemzése szempontjából nélkülözhetetlen.

Az okmány szerzőinek véleménye félreérthetetlenül kitűnik az egyes „alapvető" ellentétek további jellemzéséből.

A kapitalizmus és a szocializmus ellentéte „két alapvetően különböző társadalmi rendszer" ellentéte — fejtegeti a kínai vezetők levele —, s *„ez kétségkívül rendkívül éles"*, de *„nem szabad a világ ellentmondásait csupán és egyszerűen a szocialista tábor és az imperialista tábor közötti ellentétnek tekintenünk."* Nem ismeretes, ki tekintette a világ ellentmondásait „csupán és egyszerűen" kapitalista—szocialista ellentétnek. Az SZKP nem, az MSZMP nem. De menjünk tovább.

Sokkal határozottabban nyilatkoznak a levél szerzői a másik „alapvető" ellentétről:

„A jelenkor különböző típusú ellentmondásai Ázsia, Afrika és Latin-Amerika széles térségeire koncentrálódnak, ezek ugyanis a legsebezhetőbb területek, amelyek még imperialista uralom alatt vannak, ezek a világforradalom viharsarkai, amelyek közvetlenül mérnek csapásokat az imperializmusra... Bizonyos értelemben tehát a nemzetközi proletárforradalom egész ügye azon fordul meg, milyen eredménnyel jár e területek népeinek — amelyek a világ népességének túlnyomó többségét alkotják — forradalmi harca."

A levél tehát *erre* az ellentétre koncentrálja a figyelmet, ezt tartja a legfontosabbnak a többi „alapvető" közül, s ezzel eltorzítja a nemzeti felszabadító mozgalom és a nemzetközi munkásmozgalom kölcsönös viszonyának kérdését.

Ezt mutatja meg egy másik kínai dokumentum is, amely a KKP elméleti folyóiratának, a Vörös Zászló-nak a március 4-i számában jelent meg, *Még egyszer nézeteltéréseinkről Togliatti elvtárssal* címmel. Ennek a terjedelmes írásnak egyik fejezetében

Digitized by Google

„*Két alapvetően különböző nézet a világban tapasztalható ellentmondásokról*" — a kínai vezetők az Olasz KP politikáját ostorozva, konkrétabban fejtik ki nézeteiket korunk alapvető ellentmondásairól.

Ennek a fejtegetésnek lényege, hogy az amerikai imperialisták „*a Szovjetunióval való szembenállásuk leple alatt*" támadják és megszerzik a volt gyarmati országokat és más kapitalista nagyhatalmak korábbi érdekszféráit, valamint közvetlen ellenőrzésük alá vonják a nagy kapitalista országok egész sorát is. Az amerikai imperializmus „*fő céljának tekinti* — hangzik a cikk — *annak a roppant közbeeső övezetnek megkaparintását is, amely az Egyesült Államok és a szocialista országok között van.*" Ennek alátámasztására idézik Mao Ce-tungnak egy 1946 augusztusában adott elemzését a nemzetközi helyzetről:

„*Az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót hatalmas övezet választja el* — mondotta Mao Ce-tung —, *amely sok kapitalista, gyarmati és félgyarmati országot foglal magában Európában, Ázsiában és Afrikában. Amíg az amerikai reakciósok le nem igázták ezeket az országokat, nem kerül sor a Szovjetunió megtámadására . . . Az amerikai reakciósok azt mondják, hogy a világszerte felállított és felállítandó katonai támaszpontok a Szovjetunió ellen irányulnak. Jelenleg azonban nem a Szovjetunió szenved elsősorban az amerikai agressziótól, hanem azok az országok, amelyekben elhelyezték ezeket a katonai támaszpontokat.*" (Mao Ce-tung beszélgetése Anne Louise Strong, amerikai újságíróval.)

Nem éppen veszélytelen megállapítás, hogy az amerikai imperializmus mindaddig nem támadja meg a Szovjetuniót és a szocialista országokat, amíg meg nem hódította a világ többi részét! Mi lett volna, ha ez a tétel a hamis biztonság illúzióját adja a szovjet népnek, s ha ennek következtében az elmúlt 17 esztendőben nem hoz rendkívüli áldozatokat és nem feszíti meg minden erejét gazdasága fejlesztése közepette honvédelme megerősítéséért, az imperialista atommonopólium megszüntetéséért? A Truman—Eisenhower korszakban, egészen 1956-ig, az amerikai imperialistáknak *nyílt programjuk* volt a szocialista országok direkt, erőszakos „*felszabadítása*", és ha ez ma nem is közvetlen céljuk, a háborús fenyegetés *legsúlyosabb formája* ma is elsősorban a Szovjetunió ellen irányul, mert ő az imperializmus leghatalmasabb ellenfele. De ezúttal ennek az elemzésnek és a Vörös Zászló szerkesztőségi cikkében levont tanulságainak az a része tartozik ide, amely korunk fő ellentétének megállapítását érinti.

A Vörös Zászló cikke levonja a következtetést: „*El lehet mondani, hogy e térségek* (a közbeeső övezetből ezúttal Európa kimaradt, s Afrika, Ázsia, Latin-Amerikáról van szó — P. I.)

Digitized by Google

a világ ellentmondásainak gyújtópontját képezik, a leggyengébb láncszemet az imperializmus láncában, a világforradalom viharának itt a góca." Teljesen félreérthetetlen a KKP vezetőinek az az álláspontja, hogy a második világháború utáni 16 esztendőben (tehát — ellentétben az 1960-as moszkvai nyilatkozattal — *az egész időszakot egy korszaknak véve) „az ellentmondások gyújtópontja az az ellentmondás, amelyik az amerikai imperialisták rabszolgauralmi politikája és valamennyi ország népe között van, valamint ami az amerikai imperialisták terjeszkedő politikája és a többi imperialista hatalom között jelentkezik.*" Ezek szerint még az imperialisták egymás közötti ellentétei is jelentősebbek, mint a kapitalizmus és a szocializmus, az imperialista és a szocialista tábor közti ellentét.

Egyetlen kommunista sem állítja, hogy az említett egyéb ellentmondások nem léteznek, vagy hogy nem lényeges tényezői a nemzetközi osztályharcnak. *De korunknak nem ezek a fő ellentmondásai,* hanem az, amit az 1957-es és 1960-as moszkvai nyilatkozatok így jelölnek meg:

„Korunk alapvető tartalma a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet... Korunkban a világfejlődést a két ellentétes társadalmi rendszer közötti verseny alakulása és eredményei határozzák meg." (1957-es moszkvai nyilatkozat.)

„Korunk... a két ellentétes társadalmi rendszer harcának korszaka... fő jellegzetessége, hogy a szocialista világrendszer az emberi társadalom fejlődésének döntő tényezőjévé válik" — hangoztatja az 1960-as moszkvai nyilatkozat. — *„Korszakunk középpontjában a nemzetközi munkásosztály és legfőbb műve, a szocialista világrendszer áll.*"

Az tehát világos, hogy a KKP dokumentumaiban korunk fő ellentétének feltüntetett (Afrika, Ázsia és Latin-Amerika népeinek nemzeti felszabadító harca és az imperializmus közötti) ellentmondás *nem azonos azzal, amely a két moszkvai nyilatkozatban fő ellentmondásként, az összes többi ellentmondás fejlődését, a világfejlődést meghatározó tényezőként szerepel. Mindkét moszkvai nyilatkozat a szocializmus és a kapitalizmus közötti harcot, ellentétet tartja a döntő fontosságú fő ellentétnek.* A KKP ebben az alapvető fontosságú kérdésben letért a kommunista és munkáspártok 1957-es és 1960-as közös nyilatkozatainak vonaláról, szembeállítja ezzel saját, külön vonalát, mit sem törődve azzal, hogy képviselőinek aláírása is szerepel a nemzetközi munkásmozgalom fent említett alapokmányain.

Ez az álláspont a marxista tudomány alapelveinek ellentmondó, helytelen.

Abban nincs vita, sőt a kínai vezetők saját céljaiknak megfelelően nagyon is egyoldalú hangsúllyal ismételgetik, hogy *„az im-*

Digitized by Google

perializmus természete nem változott". Ez elsősorban azt jelenti, hogy az *imperializmus — kapitalizmus maradt.* Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba, majd a kommunizmusba való átmenet kora. Ebben a történelmi időszakban a kapitalizmus két alapvető osztálya, a proletariátus és a burzsoázia közötti antagonisztikus ellentét az alapvető, a fő ellentét. Nemzetközi síkon ez a szocialista országok és az imperialisták közti ellentétben jelentkezik. Ez korunk fő ellentéte.

Igaz, hogy a proletariátus összetétele változik, s hogy a társadalmi harcok szempontjából különbséget kell tenni — mondjuk — az afrikai, az ázsiai és a nyugat-európai munkásosztály életfeltételei, lehetőségei, tudatfoka stb. között. Az is igaz, hogy különbség van a monopolista nagyburzsoázia és a nemzeti burzsoázia politikai magatartása, a forradalmi harcban, vagy azzal szemben betöltött szerepe között. Ezeket a kérdéseket nem lehet sematikusan megítélni, mindig a társadalmi valóság konkrét, marxista elemzésére van szükség. De mindez nem változtat azon az alapvető tényen, hogy korunkban a hanyatló kapitalizmus és az előretörő szocializmus harca a döntő társadalmi, világgazdasági és világpolitikai kérdés, minden más ellentét ennek van alárendelve.

II.

Mi a helyzet a nemzeti felszabadító mozgalmak s az imperializmus közti ellentéttel?

Arra a kédésre, lehet-e korunk fő ellentéte az imperializmus és a nemzeti szabadságmozgalmak közti ellentét, az elmélet és a gyakorlat egyaránt azt a feleletet adja: *nem lehet.*

Ez nem valamiféle „rangsor" kérdése. A nemzeti felszabadító mozgalom elsőrangú világpolitikai tényező, ilyen hatalmas erejű megjelenése a második világháború utáni nemzetközi-politikai színtéren — új történelmi korszak határát jelzi az imperializmus elleni küzdelemben. Az új korszak határkövénél együtt állnak: a szocialista világrendszer kialakulása és a nemzeti felszabadító, függetlenségi mozgalmak lavinaszerű növekedése. Köztük dialektikus kapcsolat van; nemcsak időben esik egybe megjelenésük, hanem mindkét erő a túlhaladott, reakciós és veszélyterhes társadalmi rendszer, az imperializmus teljes felszámolásának irányában hat. *Nem egymás közt kell holmi elsőségért versengeniük* (ez mindkettőjüknek csak árhat), hanem *közös frontban kell fellépniük a közös ellenség,* a haladás útjában álló közös akadály ellen.

A szocializmus erőinek egy országon belül és világméretekben is életbevágóan fontos, hogy milyen szilárd és milyen széles szövetségeseik tábora. Ám ez a szövetség *nem változtat azon,* hogy

Digitized by Google

a társadalmi haladás, a forradalmi fordulat szempontjából melyik a vezető, *a közös harc stratégiai céljait osztályjellegénél fogva mindvégig következetesen szolgáló, az egész történelmi folyamat jellegét meghatározó erő.* A munkás-paraszt szövetségben, amikor a cél a szocializmus, a kommunizmus, a munkásosztály ez az erő, még ha számszerűleg kisebb is, mint szövetségesének tábora. Ez nem privilégiuma, hanem helyzetéből, jellegéből folyó adottsága: az egyetlen osztály, amelynek minden elnyomást meg kell szüntetnie, hogy saját magát felszabadíthassa. Ezért forradalmi pártjai köré tömörülve „fő erő" és „vezető erő". Ez biztosítja, hogy az egyik elnyomást ne váltsa fel egy másik fajta elnyomás, hanem elérjük az emberiség valóságos és teljes felszabadulását. Meg kell állapítanunk; melyik a kor fő ellentéte, s mi következik ebből a gyakorlati feladatok megoldásánál.

A társadalmi harcok története lényegében osztályharcok története. A forradalmi harcban döntő szerepet játszhat, hogy milyen osztályokból kerül ki a harcoló sereg zöme, milyen tömegek vesznek részt benne, de a meghatározó jelentőségű az, hogy a harcot kik, milyen osztály képviselői és melyik osztály érdekeinek szolgálatában vezetik. A nemzeti felszabadító harcok tömegeit a parasztság — s ahol kifejlődött, ott a munkásosztály — adja. De vezetőjük — illetve ott, ahol a politikai függetlenséget már kivívták, a hatalmon levő osztály — általában *a nemzeti burzsoázia,* vagy az annak szerepét betöltő kispolgárság, katonatisztek, s — amint a kínai dokumentumok említik — *„hazafias királyok és hercegek".* A nemzeti burzsoáziáról maguk a kínai vezetők is kimondják, hogy az imperializmus elleni harcban *ingadozó osztály.* Egyidejűleg lehet antiimperialista és antiproletár, antikommunista. Ezeknek a vezető és uralkodó osztályoknak a képviselői rendkívül éles ellentétbe kerülhetnek az idegen ország monopolista nagyburzsoáziájával, de *van kiegyezési lehetőségük* (és hajlamuk) is megalkudni ezzel a nagyburzsoáziával. Éppen saját népük tömegei, a munkások és parasztok rovására köthetnek — és nem egy politikailag független országban kötnek is — alkut vele.

Bár a nemzeti függetlenségi harcok más módon, más eszközökkel folynak, mint a szocialista országoknak az imperializmussal való jelenlegi összecsapásai és valóban *„közvetlen csapásokat mérnek"* az imperializmusra, ezek az osztályok és rétegek nem állanak *mindvégig kibékíthetetlen ellentétben* a másik, idegen hatalom burzsoáziájával. A proletariátusnak nincs választása, s nem veszíthet mást, csak láncait — a burzsoáziának nem ez a helyzete, *a nemzeti burzsoáziáé sem.*

A nemzeti függetlenségi mozgalmak célja az esetek óriási többségében (ez összefügg azzal is, hogy milyen vezetőik vannak)

Digitized by Google

nem a szocializmus, hanem a nemzeti függetlenség, a szuverénitás megszerzése, illetve biztosítása, megvédelmezése. Szó sincs arról, hogy ezek a forradalmi harcok közvetlenül a termelőeszközök népi köztulajdonán alapuló, minden kizsákmányolást felszámoló, a munkás-paraszt, vagy éppen a proletárdiktatúrát megvalósító államok létrehozására irányulnának. Harci kérdés, hogy a moszkvai nyilatkozatban megjelölt legkedvezőbb, időszerű lehetőség, *a nemzeti demokratikus kormányok hol és hogyan alakulhatnak meg* Ázsia és Afrika függetlenséget elnyert országaiban. Ez nem változtat azon, hogy ezek a nemzeti szabadságmozgalmak gyengítik az imperializmust, aláássák hatalmát, csökkentik befolyását, korlátozzák kizsákmányolási lehetőségeit, szűkítik erőforrásait — *nemcsak szövetségesei, hanem objektíve részei az egységes világforradalmi áramlatnak,* amelynek fő ellensége az imperializmus.

Tény az is, hogy a nemzeti felszabadító mozgalom segítsége *nélkülözhetetlen* a béke, a demokrácia, a szocializmus tábora számára. Ma már nem arról van szó, hogy a gyarmatok az imperializmus *„tartalékaiból"* a szocializmus *„tartalékaivá"* váltak. A nemzeti szabadságmozgalmak és a gyarmati sorból felszabadult országok ma ennél sokkal többet jelentenek, aktív *világpolitikai tényezőkké nőttek,* objektíve a szocializmus szövetségesei az antiimperialista harcban, sőt, minthogy a béke védelme forradalmi feladattá lett, *szerves alkotó részei az egységes világforradalmi áramlatnak.* A mennyiségi változás (köztudomású pl., hogy ma az ENSZ-nek több mint 110 tagországa közül mintegy 55 a „harmadik világ" országaiból kerül ki) itt minőségi különbséget hozott létre. Ez valóban rányomja bélyegét korunk jellegére, hozzájárul az imperializmus általános válságának elmélyüléséhez. Ez a kölcsönös egymásrautaltság az érdekközösség szilárd alapjára építi *(de automatikussá nem teszi!)* együttműködésünket.

Ha azonban valaki a nemzeti felszabadító mozgalmakat úgy tekinti a világforradalmi áramlat *„sorsdöntő"* tényezőjének, *„valamennyi ellentét gyújtópontjának"*, hogy bennük látja a jelenlegi forradalmi áramlat vezető tényezőjét, akkor meg kell kérdeznünk: *szocialista* forradalomra gondol-e, vagy nacionalista „világforradalomra"? A különböző osztályok érdekellentéteit átmenetileg összebékítő nemzeti burzsoázia, vagy a hazafias királyok és hercegek vezette nemzeti felszabadító mozgalom nem lehet az egységes világforradalmi áramlat vezető ereje.

A kínai dokumentumok általánosságban beszélnek a nemzeti felszabadító mozgalomról és az elnyomott népek harcáról. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ezek a népek különböző osztályokból tevődnek össze és *nem ellenségük* az elnyomó nemzet valamennyi osztálya sem. („Elnyomó nép"-ről talán még

Digitized by Google

a kínai vezetők sem akarnak elméletet csinálni.) A francia munkásosztály például harcolt a vietnámi és algériai nép szabadságáért, saját burzsoáziájával szemben.

Azért sem helyes általánosságban szólni a nemzeti felszabadító mozgalomról, mert annak *több szakasza* van, s különbséget kell tenni a *politikai függetlenség kivívásáért* folytatott harc, és a már megszerzett *függetlenség védelméért, megszilárdításáért, a gazdasági önállóságért* folytatott, nem kevésbé életbevágóan fontos harc bonyolult feladatai között. Erre rámutatott Togliatti elvtárs és mások, a Trybuna Ludu pedig találóan jegyezte meg *A nemzeti felszabadító mozgalom perspektívái* című cikkében:

„Figyelemre méltó tény, hogy a kínai vezetők szinte semmit sem szólnak a június 14-i levélben a „harmadik világ" gazdasági feladatairól és nem mutatnak rá, hogy a gazdasági fejlődés egyike a fő utaknak, amelyek az új államok függetlensége megszilárdításához vezetnek. A kínai kommunisták úgy viselkednek, mintha 1919-ben élnének, amikor a gyarmatok és félgyarmatok a földgolyó területének 77 százalékát foglalták el. Ma a gyarmati birtokok a földfelszínnek csupán 1,5 százalékát teszik, s ez gyökeresen megváltoztatja Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeinek helyzetét és feladatait."

(A *„gyökeresen"* szó nem jelenti, hogy ezeknek a népeknek feladata ne volna forradalmi. Itt forradalmi harcra van szükség, részben fegyveres, részben viszonylag békés forradalmi fordulatra, gazdasági, politikai ideológiai harcra, tömegek osztályharcára. De nyilvánvalóan más módszerekkel folyik ez a harc a függetlenség megszilárdításáért és védelméért, mint kivívásáért, s más feltételeket teremt ma győzelméhez a nemzetközi helyzet is.)

Helytelen az általánosító fogalmazás e kérdésben azért is, mert *három világrészt* megjelölni az imperializmus leggyöngébb láncszemének — a gyakorlati harcok szempontjából semmit, vagy csak keveset mondó formula.

III.

Az elméleti bizonyítékok mellett azt, hogy a kor fő ellentéte határozza meg a nemzeti felszabadító mozgalom és az imperializmus közötti ellentét fejlődését, s nem megfordítva — *a tények* is igazolják.

A második világháború után több mint 50 ország nyerte el formálisan a függetlenségét. Ezek közül 1945—48-ban 12, 1948—60-ig 9, 1960-ban 19, 1961—62-ben 13 ország vált függetlenné. Az első három háború utáni esztendőben függetlenséget nyert országok közt van Izrael, amely szilárd amerikai támaszpont maradt mind a mai napig, s ezért is hozták létre. Köztük van Vietnam,

Digitized by Google

Korea, Laosz, amelyeknek — egészében vagy egy részükön — máig is elkeseredett harcot kell vívni függetlenségükért.

A nemzeti felszabadulás nagy, győzelmes hulláma tehát olyan nemzetközi helyzetben ment végbe, amelyre már rányomta bélyegét a szocialista világrendszer léte, ereje, befolyása. A szocialista tábor elsősorban a nemzetközi munkásosztály harcának köszönheti létrejöttét, s ezt segítette a nemzeti felszabadító mozgalom antiimperialista küzdelme is. A nemzeti függetlenségi mozgalmak sikerében viszont *döntő szerepet* játszott, hogy a szocializmus győzelmei alapjában rendítették meg az imperializmust, s létrejött egy olyan bázis a világ egyharmadán, amelyre minden imperialistaellenes, szabadságért, demokráciáért, függetlenségért és békéért küzdő erő támaszkodhatott.

Mondjuk ki világosan: máig az a helyzet, hogy a szocializmus országai képesek megvédelmezni magukat az imperializmussal szemben, de a nemzeti felszabadító mozgalmat *átmenetileg* könyörtelenül elnyomhatnák, véresen visszavethetnék az imperialisták, ha kezüket nem kötné meg a szocialista tábor léte, katonai, gazdasági és erkölcsi ereje, tényleges segítsége és forradalmasító példája. *Az elnyomott népek maguk vívták meg szabadságharcukat,* ők véreztek és hoztak áldozatokat a függetlenségért; senki se merje ennek érdemét elvitatni tőlük. *De a győzelem nélkülözhetetlen, döntő feltételeit a szocialista forradalom sikerei biztosították* számukra, nem pedig megfordítva.

A nemzeti felszabadító mozgalom mai fejlődési fokán lényegében hasonló a helyzet. Minden nép maga dönti el a saját sorsát. De a jelenlegi szakaszban a függetlenség megvédelmezésében és megszilárdításában is *döntő* a szocialista országok léte, támogatása a nemzeti felszabadító mozgalom számára.

Közismert, mit jelentett a Szovjetunió és a szocialista országok segítsége olyan esetekben, amikor az imperialisták próbálták megtörni egy-egy nemzeti szabadságért küzdő ország függetlenségét: 1956-ban a szuezi válság, aztán a Közép-Kelet elleni angol—amerikai agresszió, majd az 1958-as iraki forradalom idején, Laosz esetében és — a szocialista országok függetlenségének védelmében — a koreai háború idején, az 1962-es, rendkívül veszélyterhes Karib-tengeri válság, Kuba ügyében.

A szocialista világrendszer befolyása mindinkább döntően meghatározza a történelem menetét, s ez sorsdöntő hatású Afrika, Ázsia és Latin-Amerika független országaira — de még nem jelenthet önmagában *teljes* biztosítékot: a népek harcától, kormányuk politikájától függ, mennyire képesek élni ezzel a segítséggel. Az imperializmus megpróbál erőszakkal beavatkozni a történelmi folyamatba, megpróbálkozik az ellenforradalom exportjával, a fegyveres beavatkozással, vagy álcázott és ravasz módon,

Digitized by Google

mint a Kennedy-féle „Békehadtest" szereplésével, egész segély- és kölcsön-politikájával, *igyekszik a két világrendszer közötti erőviszonyok állapotát a maga javára megváltoztatni, vagy a „status quo"-t megőrizni.* Rés nélküli és minden esetben hatásos védelmet a szocialista rendszer léte, befolyása, segítsége *még* nem biztosíthat: az osztályharcban nemcsak adnak, hanem kapnak is csapásokat. Kongo és Irak példája emlékeztet erre.

Ahogyan nő azonban a szocialista világrendszer ereje, olyan mértékben csökken az imperializmus objektív lehetősége nyomást gyakorolni a „harmadik világ" el nem kötelezett országaira és olyan mértékben növekszik az a segítség is, amelyet az országok a szocialista államoktól és népektől kaphatnak. Ahogyan erősödik viszont a „harmadik világ" függetlenné vált országainak *tényleges* függetlensége, oly mértékben gyengül az imperializmus, és ez nagy segítség a szocialista országoknak kizsákmányolás és háború elleni harcához. Ez a két antiimperialista erő *természetes szövetséges,* míg az imperialisták viszonya a nemzeti szabadságmozgalmakhoz — alapvető gazdasági és politikai érdekekből kifolyóan — *ellenséges.*

IV.

A Szovjetunió és a szocialista országok gazdasági segítsége forradalmi jelentőségű Ázsia, Afrika és Latin-Amerika független országai számára, gazdasági önállóságuk megszilárdításában, függetlenségük védelmében.

A Szovjetuniónak, a *szocialista országoknak objektíve, történelmileg hasznos, ha a független országok kiépítik saját nemzeti iparukat,* megteremtik függetlenségük nemzetgazdasági alapját. A szocializmus nem akarja kizsákmányolni más országok természeti kincseit és nem akar uralkodni felettük. Ellenkezőleg, ha egy függetlenné vált ország gazdaságilag megerősödik, akkor jobban képes ellenállni az imperialisták nyomásának, a saját nemzeti piacán szűkíti az imperialisták kizsákmányolási lehetőségeit, és nem tűri, hogy potom áron elragadják tőle nyersanyagkincseit. Ez az imperializmust gazdasági létfeltételeiben gyengíti, s végső soron, *történelmileg ez a döntő.*

Az iparosítással az illető országban emelkedik a nép kulturális színvonala, a tömegek öntudata, és számszerűleg is növekszik a munkásosztály. Így kedvezőbb feltételek jönnek létre az ország belső, társadalmi és politikai fejlődéséhez. Ezt elősegíteni — valóban forradalmi tett, amelyre akkor is szükség van, ha az illető ország kormánya (mint pl. az EAK, India esetében történt) belpolitikájában számtalanszor kommunistaellenes intézkedéseket tesz. nemzetközileg pedig lavíroz a két tábor között. Az egyesült Államok imperialistái kétségtelenül *veszítettek befolyásukból,* amikor

Digitized by Google

„büntetésből" a szovjet kapcsolatokért, megtagadták Asszuán hatalmas gátjának felépítéséhez a segítséget.

A szükség azonban jó tanítómester. Néhány évvel később egészen más segélypolitikára tért át az imperialisták *„rugalmas"* csoportja. Amikor Ghana az asszuáni gáthoz hasonló, óriási méretű építkezésekbe akart kezdeni, a Volta-erőmű építését magukra vállalták az amerikaiak. Talán azért, mert Ghanát jobban szerették, mint Egyiptomot? Szó sincs róla. Ghana is jó viszonyt tart fenn a Szovjetunióval és sok határozott, imperialistaellenes lépést tesz külpolitikájában. A szocialista tábor azonban gazdaságilag annyira megerősödött, hogy képes a fejlődésben elmaradt országok iparosításához alapvető jelentőségű gazdasági segítséget nyújtani. Ez ellen az imperialisták már nem folyamodhatnak sem hajóágyúkhoz, sem Dulles-mintájú „büntetésekhez", hanem *versenyezniük kell* a szocializmussal a fejletlen országoknak nyújtott segítség, illetve segélyek minőségében és feltételeiben is. Asszuánt visszautasították a *szovjetellenes politika* miatt. A Volta-erőművet pedig megépítik az amerikaiak, ugyancsak *egy szovjetellenes politika* jegyében, de *annak újszerű, rájuk kényszerített,* az el nem kötelezett országra kedvezőbb *formájában.*

Ne feledjük: azt a jelszót, hogy *„Segítséget a fejlődésben elmaradott országoknak!"*, a világ *csak az első szocialista állam megalakulása után ismerte meg.* A fiatal, még gyenge Szovjetunió adta az első ilyen feltétel nélküli segélyt Törökországnak, 1921—22-ben, majd újabbat 1932-ben, ipari üzemek építésére. 1938—39-ben Kína kapott ilyen szovjet hiteleket. Azóta e segítség méretei jelentősen növekedtek. Az utóbbi években a Szovjetunió egymaga mintegy *három milliárd aranyrubel* értékű hitelt és segélyt adott a felszabadult afrikai, ázsiai és latin-amerikai országoknak. *1962 végén Ázsia és Afrika független országaiban 480 ipari objektum épült szovjet segítséggel, s több mint 400 épült más szocialista országok közreműködésével.* A gazdasági fejlődésben elmaradott országok ipari termelése a második világháború előtt *évente alig 1 százalékkal nőtt, de az 1960-as években ez a növekedés évi átlagban 4 százalékra* emelkedett.

Az imperializmus gazdaságilag és politikailag is döntően érdekelt abban, hogy a rendszeréből kiszakadt területek népei és kormányai tovább közelednek-e a szocializmushoz, vagy elnyert függetlenségük birtokában a kapitalista úton haladnak tovább, s ilymódon az imperialisták szövetségesei maradnak, vagy újra közelednek az antikommunizmus táborához. *Ebben a perspektívában is a szocializmus és a kapitalizmus közti ellentét az, amely meghatározza az imperialisták politikáját és a nemzeti felszabadító mozgalmak, az elnyomott népek harcának kilátásait.*

Az osztály-elvnek földrajzi elvvel, az osztályellentéteknek

Digitized by Google

nacionalista jellegű ellentétekkel való felcserélése rendkívül veszedelmes további következtetésekhez vezet a háborúval és a békeharccal kapcsolatban is.

A moszkvai nyilatkozatok hangsúlyozzák: *„Az imperialista elnyomás és kizsákmányolás ellen összefognak az összes forradalmi erők. A szocializmust és kommunizmust építő népek, a munkásosztály forradalmi mozgalma a tőkés országokban, az elnyomott népek nemzeti felszabadító harca és általában a demokratikus mozgalmak — korunknak mindezek a hatalmas erői az imperialista világrendszert aláásó és romboló egyetlen áradattá olvadnak össze... Ezek a zálogai annak, hogy a békéért demokráciáért, a nemzeti felszabadulásért, a szocializmusért és az emberiség haladásáért folyó harcot győzelem koronázza."*

Emlékeztetni kell arra is, hogy nem olyan rég még az imperialista propaganda fő fegyvere volt úgy állítani be a szocializmust, mint amely háborút akar zúdítani az emberiségre és amelynek fő jellemzője az erőszak alkalmazása. Ez a propaganda teljesen csődöt mondott, mert mindenkor hazug volt (bár egy ideig nem hatástalan) és mert a SZKP XX. kongresszusa, a két moszkvai nyilatkozat után a kommunista pártok politikai gyakorlatában olyan elsődlegessé vált a béke védelmezése, hogy ezzel szemben a kommunizmus és a háború összekapcsolásának kísérlete képtelenséggé vált. Ma a kommunizmus és a béke fogalma kapcsolódik egybe, s ez teszi lehetővé a legszélesebb egységfrontot a világ népei között. A világ összes forradalmi erőinek legszélesebb közös frontban való összefogása éppen a béke védelmében lehetséges. Csak ezeknek az erőknek együttes fellépése teszi *már ma* lehetővé, hogy *„korunk legfontosabb problémáit új módon, a béke, a demokrácia és a szocializmus érdekében oldjuk meg"* (1960-as moszkvai nyilatkozat). Ez az *„új módon"* azt jelenti: a békés egymás mellett élés keretei között, világháború nélkül, a szocialista forradalom erői által vezetett összes forradalmi erők és antiimperialista tényezők egységfrontjának erőfeszítéseivel. *Ilyen értelemben is nélkülözhetetlen* a nemzeti felszabadító mozgalmak segítsége a szocialista forradalom számára, mert mi azt valljuk: *a béke a szocializmus szövetségese.* De itt a *„sorsdöntő"* éppen a nemzeti felszabadító mozgalom és a szocializmus erőinek *egysége.*

A kínai vezetők a nemzeti felszabadító mozgalom jelentőségének túlhangsúlyozásával nemcsak az egységes, forradalmi áradat proletár, kommunista *vezetése* ellen lépnek fel, hanem *meg is bontják ezt az egységes forradalmi áramlatot,* s szembe akarják állítani Ázsia, Afrika és Latin-Amerika szabadságáért küzdő népeit legfőbb szövetségesükkel és támaszukkal, a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal.

Nem azért hangsúlyozzuk, hogy a kor minden más ellentétét

Digitized by Google

meghatározó fő ellentét a szocializmus és a kapitalizmus között van, mintha kisebbíteni akarnók a nemzeti felszabadító mozgalmak jelentőségét, hanem azért, mert ez a valóság és ezt a politikában nem figyelembe venni — életveszélyes.

A kor fő ellentétéről, s az Ázsia, Afrika, Latin-Amerika elnyomott népeinek harcáról szóló elméleti deklarációk mellett a legdöntőbbek mégis a tettek. A szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió komoly áldozatokkal, politikailag, diplomáciailag, gazdaságilag és katonailag segíti az elnyomott népek szabadságharcát, igazságos háborúit is. Ugyanakkor a kínai segítség zöme — az ország gazdasági lehetőségeit tekintve, ez nem is lehet másként, és nem szemrehányásból említjük — ünnepélyes deklarációkból és tüntetésekből áll. Tény továbbá, hogy miközben a kínai vezetők hangsúlyozzák az egység fontosságát, egész sor nemzetközi szervezetben *szakításra* politizálnak, s létre akarják hozni az újságírástól a szakszervezeti mozgalomig, az irodalomtól a nemzetközi nőmozgalomig a *külön afro-ázsiai nemzetközi szövetségeket,* s ehhez akarják csatlakoztatni Latin-Amerika megfelelő demokratikus tömegszervezeteit. Tény, hogy ezekből a szervezetekből *ki akarják zárni a Szovjetuniót,* arra hivatkozva, hogy az *„nem teljes egészében ázsiai ország"* és *„fővárosa Európában van".*

Ilyen gyakorlat, ilyen nemzetközi politikai akciók közepette már egészen *más hangsúlyt kapnak* az elméleti megállapítások is. Ez már nemcsak a földrajzi és a nemzeti elv megdicsőítése az osztályelvvel szemben, a nemzeti szabadságmozgalom elszigetelésének kísérlete a nemzetközi munkásmozgalomtól és a világbéke-mozgalomtól, hanem azt a veszélyt rejti magában, hogy a *faji elvet bevezeti* a nemzetközi politikába!

Nem követjük a kínai vezetőket ezen az úton. Megmaradunk az ideológiai vita keretein belül, ameddig felismerhető, hogy milyen ideológiát állítanak szembe a nemzetközi munkásmozgalom általánosan elfogadott politikai vonalával. De nem húnyjuk be a szemünket a valóság előtt, nem tekintjük elvi vitának az egységromboló politikai akciókat, hiszen nem légüres térben vitatkozunk.

Ami pedig a kor fő ellentétének és a nemzeti szabadságmozgalomnak egymáshoz való viszonyát illeti: *ez a két, a haladást, szabadságot, és az emberiség békéjét szolgáló forradalmi mozgalom egymást támogatja, egymásra van utalva, egy közös cél elérésére irányul.* Megzavarhatják az együttműködésüket, megpróbálhatják demagógiával és intrikával megbontani, kikezdhetik hibák és tévedések is ezt az egységet. De a történelem, az élet megköveteli a magáét, s ez az egység fennáll és erősödni fog, mert ez a népek életbevágó érdeke.

Digitized by Google

SZEMLE

Matematikai módszerek közgazdasági alkalmazása

A közgazdaságtudomány gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit és hatékonyságát az utóbbi évtizedekben jelentősen kiszélesítette a legfejlettebb — gyakran egészen új — matematikai módszerek és a legkorszerűbb számítástechnikai eszközök felhasználása. A modern matematika nem egy nagy jelentőségű ágazata jórészt közgazdasági problémák megoldása kapcsán alakult ki. Ide sorolható többek között a korreláció- és trendszámítás, a matematikai programozás és a játékelmélet. A matematika közgazdasági alkalmazásának már Marx is nagy jelentőséget tulajdonított, s a Marx utáni polgári közgazdaságtanban viszonylag tág teret kapott a felsőbb matematika fegyvertárába tartozó módszerek alkalmazása. Ennek kapcsán a matematika és a közgazdaságtan, valamint más alaptudományok határán álló tudományágakról: matematikai közgazdaságtanról, ökonometriáról, operációkutatásról beszélnek. A szocialista országokban különösen az utóbbi években kezdenek elterjedni az ilyen jellegű vizsgálatok.

Kétségtelen, hogy a modern matematikai módszerek és számolástechnikai eszközök felhasználására a szocializmusban sokkal tágabbak a lehetőségek, mint tőkés viszonyok között, mert itt nemcsak az egyes vállalatokat, hanem a népgazdaságot, sőt a szocialista világgazdaságot lehet és kell tervszerűen szervezni, irányítani. A tőkés gazdaságban a termelők kapcsolatait alapjában véve piaci mechanizmus szabályozza. A spontán fejlődés azonban súlyos károkat okoz a társadalomnak. Szocialista viszonyok között a termelőeszközök társadalmi tulajdona lehetővé teszi e veszteségek elhárítását. Hogy ez milyen mértékben történik meg, az jórészt tervezési, gazdaságirányítási módszereink fejlettségétől függ. A szocialista építés során kialakuló tervezési és irányítási módszerek nemcsak pótolják a piaci mechanizmus spontán működését, hanem magasabbrendűek ennél: általában a gazdaság sokkal gyorsabb, zökkenőmentesebb fejlődését biztosítják. Minthogy azonban a feladatok teljesen újak, igen komoly problémákat kell leküzdeni. A matematikai módszerek és a korszerű számítástechnika felhasználásával magasabb színvonalra emelhető a gazdaság tervszerű irányítása. E tekintetben különösen figyelemre méltóak a következő főbb felhasználási területek:

1. A várható és legésszerűbb fogyasztási szerkezet és fogyasztói árak meghatározásának matematikai módszerei.

2. A társadalmilag szükséges ráfordítások pontosabb meghatározása és ésszerű gazdálkodásra ösztönző termelői árrendszer kidolgozása.

3. A termelés tervezésének és szervezésének összehangoltabbá, hatékonyabbá tétele. Ide sorolhatók olyan alkalmazási területek,

Digitized by Google

mint matematikai módszerek felhasználása a vállalati gazdálkodás jobb megszervezésében, az ún. szállítási programozások, iparági és népgazdasági tervek javítása matematikai programozással, kibernetikai eszközök felhasználása a nemzetközi munkamegosztásba való hatékonyabb beilleszkedés (pl. a külkereskedelem) tervezésénél és a szocialista országok tervszerű gazdasági együttműködésének elmélyítésénél.

Az alkalmazandó matematikai módszerek megválasztása mindig a feladat jellegétől függ. Valamely feladat megoldására esetleg egymással párhuzamosan több módszert is célszerű alkalmazni, hogy nagyobb biztonsággal lehessen megközelíteni a helyes eredményt. A közgazdászok feladata, hogy a matematikusokkal és más szakemberekkel együttműködve kiválasszák a szükséges matematikai módszereket és kidolgozzák az alkalmazandó közgazdasági-matematikai modelleket. Elsősorban reájuk hárul az is, hogy figyelembe véve a számításnál figyelmen kívül hagyott tényezőket is, közgazdaságilag elemezzék, értékeljék a kapott eredményeket. A fejlettebb matematikát és a korszerű számítástechnikát alkalmazó módszerek elsajátításának és felhasználásának eredményeként nagyon megnő a közgazdaságtudomány hatékonysága.

A matematikai módszerek közgazdasági alkalmazásának térhódítása természetesen egyáltalán nem helyettesítheti a politikai gazdaságtani elméleti kutatásokat, az új közgazdasági problémák marxista szellemű kidolgozását, a közgazdasági jelenségek minőségi elemzését. A matematikai módszerekkel végzett kutatások csak akkor vezethetnek a kívánt eredményre, ha messzemenően építenek a marxista politikai gazdaságtanra, ha elméletileg helyes tételekből és feltételezésekből indulnak ki.

Egyes polgári kutatók elkódosítik az alapvető minőségi összefüggéseket: a kizsákmányolás tényét vagy a tőkés gazdaság tervszerű irányításának lehetetlenségét. Ezt azonban semmiképpen sem lehet az általuk alkalmazott *matematikai módszerek* hibájául felróni. Például Leontief amerikai közgazdász ún. input-output modelljeiben „háztartási szektor" címszó alatt összevontan szerepelteti a munkások és a tőkések fogyasztását és jövedelmét. Ez a modell azonban elvileg úgy is kidolgozható, hogy az egyes osztályok fogyasztását, jövedelmeit különválasztják, és akkor nem elleplezi, hanem számszerűen is feltárja a tőkés kizsákmányolást. Vagy például Ragnar Frisch, az egyik vezető nyugati ökonometrikus felismerte, hogy a tervgazdaságra való áttérés nélkül a „szabad világ" elkerülhetetlenül vereséget szenved a szocialista országokkal folytatott békés gazdasági versenyben. De úgy véli, hogy a tervgazdálkodást alapvető társadalmi reformok nélkül is meg lehet valósítani, ezért népgazdasági optimalizálási modellek alkalmazását javasolja tőkés viszonyok között. E hibás kiindulópont ellenére modelljeinek nem egy eleme — mint erre a szovjet szakirodalom is rámutat — felhasználható a szocialista gazdaság viszonyai között.

Ugyanaz a matematikai módszer rendszerint igen különböző feladatok megoldására alkalmazható. Ezzel összefüggésben fennáll a feladat minőségi sajátosságaitól való elvonatkoztatás, a túlzott általánosítás veszélye is.

Digitized by Google

De a matematikai módszerek alkalmazása nemcsak veszélyeket rejt magában, hanem előnyöket is nyújt. Kellő kritikával és körültekintéssel e módszerek eredeti alkalmazási területüktől látszólag messzefekvő területeken is felhasználhatók. Így például az ún. input-output módszert, illetve annak egyes elemeit ma széleskörűen alkalmazzák a szocialista országokban,* sőt ezek valójában csak itt használhatók fel a tervezéshez. Valószínűleg hasonlóan alakul majd a helyzet Ragnar Frisch népgazdasági optimalizálási modelljeivel is.**

Azok a matematikai megoldások, amelyek a tervezésnek valamely (pl. vállalati) szintjére vannak kidolgozva, a szocialista gazdaságban rendszerint más szinteken is felhasználhatók. Szemléltető példa erre a matematikai programozás keletkezése és fejlődése. Ezt elsőnek L. Kantorovics, szovjet matematikus-közgazdász alkalmazta (1938—39-ben) üzemi tervezési feladatok kapcsán. Kantorovics még a 40-es évek elején felismerte a módszer népgazdasági-tervezési és árképzési alkalmazásának lehetőségét, bár erre vonatkozó tanulmányát csak a személyi kultusz leküzdése után, 1959-ben publikálták.

Időközben nyugaton is „felfedezték" és vállalati jellegű feladatoknál széles körűen alkalmazzák a matematikai programozást. A szocialista gazdaságban az utóbbi években vállalatinál magasabb szinten is kezd ez teret hódítani,*** és pl. az iparági tervezésben számottevő eredményeket hozott. A következő lépés a matematikai programozás népgazdasági, majd szocialista-világgazdasági alkalmazása lehet.

A matematikai módszerek sokféle területen alkalmazhatók, s ez megkönnyíti általános jellemzésüket. Az alábbiakban néhány főbb módszer népgazdaság-tervezési felhasználásáról lesz szó. Hangsúlyozzuk azonban, hogy e módszerek alacsonyabb (vállalati, iparági stb.), vagy magasabb (szocialista-világgazdasági) szinten való alkalmazása is számításba jöhet.

A matematikai módszerek felhasználási területeként elsőnek említjük — bár talán nem ez a legfontosabb — *a fogyasztási szerkezet és fogyasztói árak meghatározását.* A szocialista gazdaságban általában tervutasítások szabályozzák a jövedelmek nagyságát és a fogyasztási szükségletek kielégítése céljából rendelkezésre bocsátott javak és szolgáltatások termelését. Azt azonban az állam nem írhatja elő, hogy az emberek mire költsék jövedelmüket. Megszabhatja a fogyasztási cikkek árát, de nincs rá biztosíték, hogy ilyen árak mellett egyensúlyban lesz az árukínálat és a fogyasztói kereslet. Globális egyensúly esetén is előfordul, hogy egyes árukból nincs kielégítve a kereslet, másokból viszont eladhatatlan készletek halmozódnak fel.

A szocialista országokban a fogyasztói árak általában szilárdak, évekig változatlanok. Ha helytelenül becsülték fel a fogyasztói ke-

* Módszerének alapját, az ágazati kapcsolatok mérlegét Leontief hallgatólagosan a huszas évek szovjet tervezési gyakorlatából kölcsönözte.

** E tekintetben a szocialista országok közgazdászai már lényegében időben a nyugati kutatókkal párhuzamosan haladtak.

*** Nyugaton szintén vannak ilyen irányú próbálkozások. Mint már utaltunk rá, népgazdasági modelleket is dolgoztak ki, ezek gyakorlati felhasználása azonban igen korlátozott.

Digitized by Google

resletet, illetve ha a termelés vagy import eltér a tervezettől, akkor a hibát a kínálat oldalán kell (termelési és külkereskedelmi döntésekkel) helyrehozni, s csak viszonylag szűk korlátok között lehet fogyasztói ármódosításokhoz nyúlni. Az időnként végrehajtott árrendezések előkészítése nagyon felelősségteljes feladat. Ha rosszul mérik fel a tervezett árváltozások hatását, akkor változatlan árrendszer mellett évekig érezteti negatív hatását.

Hogyan segíthetik e kérdések jobb megoldását a matematikai módszerek? Az ökonometriai irodalom viszonylag régóta foglalkozik ún. rugalmassági számításokkal. Különböző országok és időszakok adatai alapján megvizsgálták, hogy egy százalék ár- vagy jövedelemváltozás hány százalékkal módosítja az egyes cikkek keresletét. E vizsgálatokból nem vonhatók le általánosan érvényes számszerű következtetések, mert a kereslet rugalmasságát sok tényező befolyásolja, s ezek egy-egy konkrét helyzetben a legkülönbözőbb kombinációkban jelentkezhetnek. Bizonyos durva tájékoztatást azonban ezek a vizsgálatok is nyújtanak. Egy másik támpontot adhatnak viszonyaink között a háztartás-statisztika adatai, amelyek (reprezentatív adatok lévén) megközelítően megmutatják, hogy mire költötték keresetüket az egyes osztályok (munkások vagy parasztok) és ezeknek különböző jövedelmű rétegei, mennyit vásároltak az egyes fogyasztási cikkekből. Változatlan fogyasztói árakat tételezve fel s figyelembe véve az osztályok és rétegek tervezett jövedelmeit és az egyes cikkeknél bizonyos speciális tényezőket, matematikai módszerekkel megközelíthető a tervidőszak fogyasztói kereslete. Hazánkban már végeztek ilyen jellegű vizsgálatokat, például a bútorkereslet várható alakulására vonatkozóan.

Természetesen még sok elméleti és módszertani problémát kell megoldani, így az ár- és jövedelemváltozások együttes hatásának figyelembevételét. Tisztázni kell továbbá az optimális fogyasztási struktúra kritériumait is stb. Nyilvánvaló, hogy az utóbbinál ismérvként kell kezelni a modern tudomány által feltárt élettani követelményeket. Pl. a tudomány meghatározta az egészséges táplálkozásához szükséges egyes összetevők (állati és növényi fehérjék, vitaminok stb.) arányát és fajlagos nagyságát. Ismeretes az is, hogy milyen mennyiségben tartalmazzák az egyes élelmiszerek ezeket a komponenseket. Ha azt is tudnánk, mibe kerülnek a társadalomnak az egyes élelmiszerek, akkor matematikai programozással megközelíthetnénk az optimális élelmiszer-keresletet. A Szovjetunióban végeztek is ilyen jellegű számításokat,* de az élelmiszerek társadalmi költségeit illetően kénytelenek voltak megelégedni viszonylag pontatlan adatokkal. Sok fogyasztási cikkre vonatkozóan azonban az élettanilag szükséges (illetve kívánatos) összetevőket is nehéz meghatározni. Továbbá nyilvánvalóan azt is meg kell vizsgálni, hogy a tervidőszak kínálata mennyire hozható összhangba az optimális kereslettel, s az utóbbinak milyen fogyasztói árak felelnek meg.

A matematikai módszerek köz-

* Tekintettel a fogyasztási szokásokra, egyes élelmiszerekből számításba vettek bizonyos minimális és maximális fogyasztási korlátokat.

Digitized by Google

gazdasági alkalmazásának igen fontos területe: *a társadalmilag szükséges ráfordítások mérése, a helyes termelői árrendszer kidolgozása.* E tekintetben hazánkban fontos kezdeményezés az ún. ármodellek kidolgozása. Ezekkel megközelíthetők az árvitában javasolt különböző ártípusok (érték-ár, termelési ár stb.), elemezhető, hogy az egymástól eltérő árelméleti koncepcióknak milyen árrendszerek felelnek meg, s ezek milyen mértékben különböznek egymástól, illetve a jelenlegi belföldi és külkereskedelmi áraktól. A matematikai módszerekkel végzett vizsgálatok derítették fel például, hogy az 1959. január 1-i ipari termelői árrendezéssel nálunk megszűnt a lényeges különbség a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árszintje között. Ez azért is érdekes, mert az árrendezés végrehajtói meg voltak győződve ennek az ellenkezőjéről, s egyes közgazdászok ma is a szocialista árrendszer nélkülözhetetlen vonásának tartják az árak „kétszintűségét" (a termelőeszközök viszonylag alacsony árszintjét).

Az ármodellek alkalmazása módot ad összehangolt árrendszer kidolgozására. Pl. általános árrendezésnél a szén árának változása a szén felhasználásával előállított termékek árainak megfelelő módosítását is megköveteli, ez pedig magának a szénnek az árára is visszahat (többek között a széntermeléshez felhasznált villamos energia árváltozása folytán). A régebbi termelői árrendezéseknél csak bizonyos határokig, és a termékeknek egy viszonylag szűk körénél követték nyomon az árak ilyen egymásrahatását. Ez nehezítette az árakban kalkulált nyereségszint helyes meghatározását is. A tervezettől eltérő nyereséghányadokat tartalmazó termelői árak nemkívánatos irányban ösztönözték a vállalatokat. Az ármodellek szélesebb körű alkalmazásával ez nagyrészt elkerülhető.

A matematikai módszerek árképzési alkalmazásában még csak az első lépéseket tettük meg. A jelenlegi módszereket több vonatkozásban is tovább kellene fejleszteni. Mindenekelőtt figyelembe veendő, hogy a helyes áraknak a termékek újraelőállításához szükséges, vagyis az *alkalmazásuk* időszakában várható ráfordításokat kell tükrözniük, tehát nem az árrendezés előtti, hanem az ezt követő időszakra tervezett fajlagos ráfordításokat. Ez már magában véve is a tervszerű árképzésnek és a népgazdaság-tervezésnek az eddiginél mélyrehatóbb összehangolását és egyeztetését kívánja meg.

Az árrendszernek a társadalmi összmunkával való maximális takarékosságra kell ösztönöznie. Ebben a vonatkozásban eredményeket ígér a matematikai programozás népgazdasági alkalmazása. Ezzel ugyanis olyan értékelés-rendszert lehet megközelíteni, amely termelői árakként alkalmazva, a népgazdasági tervcéloknak megfelelően (az optimális népgazdasági tervvel* összhangban) orientálná a vállalatok gazdasági tevékenységét. Ez az értékelés-rendszer nemcsak a termékekre, hanem a termelési erőforrásokra is kiterjedne. Tartalmaz-

* Optimálisnak az olyan tervet nevezzük, amely az összes megvalósítható tervek közül a legjobb: a tervidőszak feltételei között a népgazdasági szükségletek lehető legmagasabb kielégítését biztosítja.

Digitized by Google

ná pl. azokat a helyes értékeket, amelyeket az álló- és forgóeszközlekötésért, valamint a különböző bonyolultságú munkákért a termelői ármegállapításkor be kell kalkulálni. Ennek alapján lehetne a vállalatok rendelkezésére bocsátott eszközökért állóeszköz-használati díjat, forgóeszköz-kamatot kivetni, vagy a bérekre differenciált illetményadót előírni.

A helyes árrendszer megállapításánál természetesen tekintetbe kell venni a nemzetközi munkamegosztásba — különösen a szocialista országok tervszerű gazdasági együttműködésébe — való hatékonyabb beilleszkedés követelményeit.

A folyamatban levő kutatások — a matematikai programozás és korszerű elektronikus technika felhasználásával — talán már néhány éven belül választ adnak az árvita nyitott kérdéseire. Ezzel egyúttal szilárdabb alapra helyezhetők a különböző gazdaságossági számítások, s összehangoltabbá, hatékonyabbá válik a szocialista gazdaság egész ösztönzési rendszere.

Áttérve a harmadik csoportba sorolt problémakörre — az egyszerűtől a bonyolultabb felé haladva — mindenekelőtt az ún. input-output módszert kell megemlítenünk. Ezt a legutóbbi években már nálunk is hasznosítják a tervmunkában Elektronikus számológépek felhasználása esetén — lehetővé teszi, hogy adott fogyasztáshoz, illetve „végső felhasználás"-hoz meghatározzák a népgazdasági féltermékek, nyersanyagok stb. szükséges mennyiségét. A szokásos módszerekkel azért nehéz megoldani ezt, mert az alapanyagok általában sok termelési fázison mennek át, amíg fogyasztási vagy exportcikk lesz belőlük, továbbá a népgazdasági féltermékeket közvetlenül vagy közvetve felhasználják ugyanezen termékek előállításához. A tervezésben használatos mérlegrendszer ilyen célra való felhasználását gátolja, hogy túlságosan összevontan vagy egyáltalán nem öleli fel a társadalmi termék egészét. Az egyes anyag-, termék- stb. mérlegek nek alkotnak zárt, összekapcsolódó rendszert. A társadalmi termék régebbi sakktábla-mérlegei viszont csak egészen globálisan (pl. az ipart egyetlen ágazatként kezelve) tüntették fel a termelőágak kapcsolatait.

A statisztika sem adta meg a szükséges adatokat a termelőágak kapcsolatairól. Csak a matematikai módszerek alkalmazásával összefüggésben kezdődött meg az ún. ágazati kapcsolati mérlegek kidolgozása. Ilyen mérleget most általában kétévenként készítenek, s kb .a tárgyév után két évvel adják ki. Az első az 1957-es év tényadatait tartalmazta, s lényegében a szocialista ipart bontotta fel (31 ágazatra), részletesebben, mint a társadalmi termék sakktábla-mérlege. 1959-ről már 95-szektoros ágazati kapcsolatok mérlege (ÁKM) készült; hasonló felépítésű az 1961-es tényadatok alapján kidolgozás alatt levő mérleg is. A közgazdasági irodalomban vannak olyan javaslatok, hogy az ágazati kapcsolati ténymérlegekből számított közvetlen ráfordítási együtthatókat (az egyes ágazatok egységnyi termékének előállításához ágazati bontásban szükséges anyagráfordításokat stb.) használják fel a tervezésnél. A tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a ráfordítási együtthatók módosulnak a technológia és a gyártmányösszetétel változása miatt, és más okok folytán. Ezért *változat-*

Digitized by Google

lan ráfordítási együtthatókat tartalmazó tény- vagy tervmérlegek csak viszonylag rövid időszakra használhatók fel a tervet megalapozó számításokhoz és a terv koordinálásához. Minthogy pedig a KSH egy-egy ténymérlegének összeállítása kb. két évet vesz igénybe, változatlan ráfordítási együtthatók közvetlenül nem nagyon használhatók fel tervezési célra.

E mérlegek rendszeres kidolgozása azonban még így is nagy jelentőségű. Módot nyújt a statisztikai adatok megbízhatóbbá tételére, a tervezés tudományosabb megalapozására, a népgazdasági összefüggések átfogóbb és mélyebb elemzésére. Így pl. különböző időszakok azonos rendszerben összeállított ténymérlegeit összehasonlítva, tanulmányozható a ráfordítási együtthatók változása. Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok támpontot adnak a ráfordítási együtthatók tervezéséhez. A ráfordítási együtthatók felhasználásával végzett számítások eredményeként meghatározható az egyes ágazatok egységnyi termékének előállításához szükséges teljes (közvetlen és közvetett) ráfordítás. Pl. az 1000 Ft áru szerszámgép előállításához felhasznált teljes villamosenergia-mennyiség nemcsak a szerszámgépgyártásban közvetlenül felhasznált villamosenergia-mennyiséget tartalmazza, hanem azt a villamos energiát is, amelyet a szerszámgépekhez szükséges kohászati anyagok előállításához, a vasérc és a koksz termeléséhez stb. használtak fel. Hasonlóképpen a teljes importanyag-igény a közvetlen importon kívül az analóg módon értelmezett közvetett importot is felöleli, az ÁKM-vel számított teljes munkaráfordítás a felhasznált anyagokban, munkaeszközökben rejlő halmozott munkaráfordításokat is stb.

Az Országos Tervhivatal 1958 óta igazgatási rendszerű sakktábla-mérleget dolgoz ki. E mérleg felhasználása hasznosnak bizonyult az 1959. január 1-i ipári termelői árrendezéskor szükségessé vált terv-átárazásnál, majd pedig az éves tervek és a második ötéves terv egyes részeinek koordinálásánál. Ez a mérlegtípus segített felfedni és kiküszöbölni az összhangnak az egyes ágazatok teryezett fejlesztésénél mutatkozó hiányosságait. Kívánatos továbbfejleszteni az eddig alkalmazott megoldásokat, így pl. helyes lenne részletezettebb, termékcsoportonkénti terv-sakktáblamérlegeket is kidolgozni, megoldani a tényadatok mérését a tervmérlegek bontásában stb.

Az ÁKM-típusú számítások elősegíthetik a kiegyensúlyozott népgazdasági tervek kidolgozását, bizonyos tervváltozatok hatékonyságának összehasonlítását. Arra azonban nem alkalmasak, hogy segítségükkel az összes lehetséges tervváltozatok közül az optimálisat lehessen kiválasztani. Ehhez lényegesen részletesebb kiindulóadatokra (az alternatív döntési lehetőségek figyelembevételére) és mint az árképzésnél — fejlettebb módszerekre: matematikai programozásra van szükség.

A matematikai programozást a közeljövőben megpróbálják nálunk is felhasználni a népgazdasági tervezés javítására (pl. a harmadik ötéves terv kidogozása kapcsán). Már a részletezett számítások előtt, sőt ezekkel párhuzamosan is érdemes volna azonban bátrabban kísérletezni viszonylag összevont modellekkel. A már elvégzett iparági programo-

Digitized by Google

zásokból arra következtethetünk, hogy a matematikai programozás népgazdasági (országos) és világgazdasági (KGST-szintű) alkalmazásától tetemes megtakarítások várhatók. Ezért gyorsítani kellene a matematika közgazdasági alkalmazásának előrehaladását, mégpedig jól átgondolt program szerint. Az elektronikus számológépek alkalmazása ugyanis akkor hatékony igazán, ha a tervezési, statisztikai, számviteli információrendszer olyan átszervezésével jár együtt, amely módot nyújt arra, hogy a korszerű matematikai módszereket (pl. a matrix-algebrát és a matematikai programozást) vállalati, iparági és népgazdasági méretekben széleskörűen alkalmazzák. A Szovjetunióban már évek óta folynak kutatások ebben az irányban. Célszerű volna, ha a hazai viszonyok figyelembevételével felhasználnánk e kutatások eredményeit.

Jelenleg a Szovjetunióban is és nálunk is a káderhiány a matematikai módszerek alkalmazásának az egyik legkomolyabb problémája. A Szovjetunióban lényegesen kiszélesítették a közgazdászok matematikai képzését. Mi bizonyos késéssel fogtunk hozzá e feladatok megoldásához. Az első „tervmatematikusok", vagyis olyan közgazdászok, akik igen alapos matematikai képzést kapnak, 1965-ben hagyják el az egyetem padjait, de számuk meglehetősen csekély, a hallgatóknak csak néhány százaléka. Pedig valószínűleg a nem is távoli jövőben (tíz—tizenöt év múlva) a közgazdászok hatékony munkájához a jelenleginél jóval több matematikai ismeretre lesz szükség, legalább olyan fokúra, amilyent a tervmatematikus-képzés nyújt. Hogy a közgazdászok megszerezhessék a szükséges matematikai-közgazdasági ismereteket, ahhoz természetesen megfelelő tankönyvek is kellenek, s az is hogy magyarul kiadják a külföldön e tárgykörben publikált legjelentősebb műveket. Eddig ez csak hiányosan valósult meg. Pl. L. Kantorovicsnak 1959-ben kiadott, úttörő jelentőségű műve, Oscar Lange munkái, vagy a nyugati irodalomból Leontief, Ragnar Frisch, Dorfman—Samuelson—Solow tanulmányai nem jelentek meg magyar nyelven, s az eddig kiadott tankönyvek sem mind a számunkra legfontosabb problémákat tárgyalják (mint pl. Jan Tinbergen Ökonometriá-ja).

A Szovjetunióban átgondolt program keretében a Tudományos Akadémia foglalkozik a matematika közgazdasági alkalmazását célzó távlati jellegű kutatásokkal. E célból több speciális kutatóintézetet létesítettek; ezenkívül a központi tervező szerveknek és a népgazdasági tanácsoknak is széles kutatóbázisuk van. Nálunk is indokolt volna megfelelő kutatócsoportok létrehozása és összehangolt kutatási terv kidolgozása, hogy elkerüljük az átfedéseket, és ugyanakkor fontos területek ne maradjanak „fehér foltok".

Simon György

Digitized by Google

KONZULTÁCIÓ

A leszerelés reális cél

„Egy reménysugár maradt csupán. Úgy érzem, hogy az országok felelős vezetői közül sokan őszintén ellenzik a háborút... De leszerelés nélkül nem lesz tartós béke. Éppen ellenkezőleg, a fegyverkezésnek mai terjedelmében való folytatása egészen biztosan új katasztrófákhoz vezet." Albert Einstein írta ezeket a szavakat 1931. szeptember 23-án a Nation című amerikai liberális hetilapban, az 1932-es leszerelési világkonferencia közeledtére. A híres fizikushoz hasonlóan az emberiség történelmének legjobbjai, kiváló gondolkodói, nagy humanistái évezredeken keresztül álmodoztak arról a korról, amikor nem lesz többé háború, ekevasat kovácsolnak a kardokból, s örök békesség köszönt a világra. A proletariátus érdekeiért küzdve a tudományos szocializmus megalapítói is ellenezték az igazságtalan háborúkat, s hangsúlyozták, hogy a munkásmozgalom eszménye a béke és a szabadság. A mintegy ötven esztendővel ezelőtt kiadott stuttgarti kiáltvány felhívta a világ proletariátusát: „Nyilvánítsátok ki akaratotokat mindenütt és minden formában, harsogjon tiltakozástok a parlamentekben, szervezzetek tömegtüntetéseket... Használjatok fel minden eszközt, amelyet a proletariátus szervezettsége és ereje a kezetekbe ad! Arra törekedjetek, hogy a kormányoknak mindig ott lebegjen a szeme előtt a proletariátus éber és szenvedélyes békeakarata."

Ám az antagonisztikus osztálytársadalmak örökös béke helyett gyilkos háborúkat zúdítottak az emberiségre. A világ proletariátusának nem sikerült századunkban megakadályoznia sem az első, sem a második világháború kitörését, s csupán e két világégésben, amelyek már a háborúk gépi korszakában zajlottak le, csaknem 90 millió ember esett el, vált örökre nyomorékká, vagy sebesült meg.

Sok gondolkodó ember agyában ötlött fel már az, s a kínai vezetőkkel folytatott vita kapcsán mostanában gyakran folyik vita arról: vajon napjainkban — amikor mintegy 20 millió ember áll fegyverben, óránként kb. 14 millió dollárt költenek a világon fegyverkezésre és a két rendszer között élethalálharc folyik, amely átfogja az egész földgolyót — elkerülhető-e az új világháború? Vajon az általános és teljes leszerelés megvalósításáért folytatott harc nem jelenti-e erőink felesleges elfecsérlését? Káros illúzió, üres, pacifista utópia-e a leszerelés, vagy még az imperializmus teljes pusztulása előtt megvalósítható reális cél? S ami ezzel szorosan összefügg: helyes-e a háború és béke kérdését a kor alapvető problémájaként kezelni, s a békés egymás mellett élést tenni a szocialista országok külpolitikájának fő irányvonalává? Nem mond ellent-e mindez az imperializmus agresszív lényegével kapcsolatos történelmi tapasztalatoknak s e tapasztalatok lenini általánosításának?

Digitized by Google

Nyilvánvaló, hogy elvont okoskodások aligha célravezetőek ebben a kérdésben. A leninizmus azt követeli, hogy minden társadalmi problémát az időnek, a helynek, az osztályharc jellegének és körülményeinek alapján vizsgáljunk, hogy történelmi szemszögből nézzük az élet által feltett kérdéseket.

Amíg még az imperializmus osztatlanul uralkodott a világon, a szocializmus nem győzött egyetlen országban sem, s az Európán kívüli nemzeti felszabadító mozgalom is csak születőben volt, addig nem lehetett kiadni a leszerelés jelszavát a gyakorlati cselekvés jelszavául, ahogy ezt egyes szociáldemokraták javasolták, s nem lehetett a „nép felfegyverzése" követelését a „leszerelés" követelésével helyettesíteni. Ez az akkori körülmények között a tömegek leszerelését jelentette volna a forradalom küszöbén.

Más a helyzet ma. A mai kor valóságának vizsgálata azt bizonyítja, hogy a történelmi fejlődés meghatározó ereje ma a szocializmus. Az adott világhelyzetben az imperializmus egyre kevésbé képes arra, hogy más népekre rákényszerítse akaratát és hogy a különböző konfliktusok neki megfelelő rendezése végett erőszakot alkalmazzon. A háborúk megakadályozásáért, az általános és teljes leszerelésért folytatott küzdelem kilátásai ma jobbak, mint az emberiség eddigi történelme során bármikor voltak, s így a leszerelésért folytatott harc a történelemben először — gyakorlati feladattá vált.

•

A modern háborúk társadalmi okai az imperializmus gazdasági rendszerében, a monopoltőke agresszív természetében gyökereznek. A marxisták—leninisták számára nyilvánvaló, hogy amíg létezik az imperializmus, fennáll a háború veszélye is. Az általános és teljes leszerelésért folytatott harcban tehát nem elegendőek az óhajok, mint ahogyan az imperializmus ellen folytatott küzdelem bármely más területén sem. A reakciós, militarista katonai-gazdasági komplexummal szemben, amely hatalmas erőt képvisel, óriási erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy ki tudjuk harcolni a leszerelést. Joggal mondotta Hruscsov elvtárs az SZKP XXII. kongresszusán: „Az imperialisták háborús terveivel szemben nincs és nem is lehet helye az indokolatlan nyugalomnak és nemtörődömségnek. Az agresszorok háborús gépezetét egyedül békenyilatkozatokkal nem tartóztathatjuk fel."

Tény, hogy az imperializmus távol van még hatalmának elvesztésétől, ügyes és tapasztalt ellenfél, megsokszorozza erőfeszítéseit, hogy kikerüljön az új, számára egyre kedvezőtlenebbé váló helyzetből. Naivitás volna azt képzelni, hogy az imperializmus önként lemond pozícióiról, saját jószántából lesz hajlandó a leszerelésre. Az imperialista világban igen jelentős és hatalmas befolyással rendelkező pénzcsoportok húznak óriási hasznot a fegyverkezési hajszából, s ők állnak a háborús propaganda élvonalában. De egyébként is: a fegyverkezés szerves része az imperialista hódító politikának, amely elsősorban a szocialista világrendszer ellen irányul, ennek megsemmisítésére törekszik. Ilyen értelemben a fegyverkezésben a monopoltőke sokkal szélesebb körei érdekeltek. Nézeteiket igen nyíltan

Digitized by Google

fogalmazta meg egy, az amerikai Pennsylvániai Egyetem külpolitikai kutatóintézete által a 60-as évek elején kiadott könyv, amelynek címe: „Amerika élstratégiája". Ebben a szerzők ezt írják: „Az amerikai globális stratégia elsődleges célja politikai rendszerünknek, nempedig a békének a fenntartása... Politikánkat arra kell alapoznunk, hogy nem tűrhetjük olyan rendszer fennmaradását, amely homlokegyenest ellentétes a mienkkel, s amelynek ereje egyre nagyobb lesz."

A monopóliumok alapvető csoportjai belpolitikai okokból is ellenzik az általános és teljes leszerelést. A fegyverkezés, a gazdaság militarizálása ugyanis egyben elkerülhetetlenül a társadalmi élet militarizálását, a belső reakció fokozását is jelenti, s ez kiválóan megfelel a nagy monopóliumok érdekeinek és szükségleteinek.

Az általános és teljes leszerelés imperialista kerékkötői gyakran hangoztatják azt is, hogy a leszerelés csak a Szovjetuniónak és a szocialista országoknak volna előnyös, de kárára válna az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek, mert a Szovjetunió a két rendszer gazdasági versenyében még teljesebben kihasználhatná népgazdasága fejlesztésének lehetőségeit, *hamarább érné utól és szárnyalná túl* a vezető tőkésországokat. Ez természetesen igaz. Az imperializmus és háború feletti győzelmet a szocializmus nem a fegyverkezési hajsza segítségével akarja kivívni, hanem a békés verseny útján, az általános és teljes leszerelés útján, amelyre rá lehet és rá kell kényszeríteni az imperialistákat. Olyan körülmények között, amikor már az imperialista körök is kezdik látni a reális helyzetet, nem lehet azzal vádolni a Szovjetuniót — amint azt a Kínai Kommunista Párt június 14-i nyílt levele, és az azóta kiadott több kínai nyilatkozat teszi —, hogy a szovjet kormány olyan „ábrándot" terjeszt, amely szerint „az imperializmus automatikusan teszi le a fegyvert", s hogy ezzel segítséget nyújt az imperialisták agressziós és háborús politikájához.

Nyilvánvaló egyébként az is, hogy amikor a reakciós burzsoázia visszautasítja a békés egymás mellett élést, és a fegyverkezési verseny mellett foglal állást, akkor ezzel ténylegesen elismeri, hogy a békés egymás mellett élés az osztályharcnak egy számára veszélyes formája, hogy ez nem a világimperializmussal való „megbékélést" jelent, hanem engesztelhetetlen harcot ellene a gazdaság, a politika és az ideológia területén. „A marxista—leninisták — állapítja meg az SZKP nyílt levele — nem úgy törekszenek a tartós béke biztosítására, hogy kikönyörgik az imperializmustól, hanem úgy, hogy tömörítik a forradalmi marxista—leninista pártokat, minden ország munkásosztályát, a szabadságukért és nemzeti függetlenségükért harcoló népeket, s a szocialista államok gazdasági és védelmi erejére támaszkodnak."

Köztudomású — és ezt gyakran még az imperialista propaganda legreakciósabb képviselői is kénytelenek elismerni —, hogy az általános és teljes leszerelésért folytatott harcban felbecsülhetetlen jelentőségű erő a szocialista világ, mindenekelőtt a Szovjetunió hatalmas katonai potenciálja, amely teljes egészében a béke ügyét szolgálja. A Szovjetunió védelmi ereje a legkorszerűbb és leghatékonyabb

Digitized by Google

fegyverfajták alkalmazásán alapul. A Szovjetunió e fegyverekkel meg tudja védeni magát és szövetségeseit. Mindez elkerülhetetlenül meggondolásra készteti a legféktelenebb agresszív imperialista köröket is. A londoni Times még a szovjet globális rakéták létezésének bejelentése előtt írta a következőket: „Nem hivatalosan ma már a Pentagonban is elismerik: az Egyesült Államok nem remélheti többé, hogy akaratát bármilyen nukleáris harctéren rákényszerítheti az ellenfélre." A Times e megállapítása idestova kétéves. Azóta azonban tovább erősödött ez a felismerés, és az 1962 őszén lezajlott Karib-tengeri válság, a háború utáni évek legélesebb nemzetközi krízise, világosan bebizonyította, hogy a Szovjetunió katonai ereje milyen döntő akadály az imperialista agresszió útjában.

•

A fegyveres harc technikai eszközeinek rohamos fejlődése hallatlanul pusztítóvá és egyetemessé tette a háborút. Kennedy amerikai elnök kijelentette: mind az Egyesült Államoknak, mind a Szovjetuniónak annyi atomfegyvere van, amennyi többszörösen is elég ahhoz, hogy egymást elpusztítsák. Ezzel kapcsolatban Hruscsov elvtárs — Drew Pearson, amerikai újságírónak Gagrában adott interjújában — hangsúlyozta: „Ez eléggé meggyőzően bizonyítja, hogy mennyire abszurddá vált a fegyverkezési verseny". Vagyis: a tömegpusztító fegyverek léte sajátos módon előmozdítja azt, hogy új, sohasem látott lehetőségek és feltételek jelenjenek meg a békéért, a háború megakadályozásáért folytatott harcban. A haditechnika kérdéseivel foglalkozva már Engels, a XX. században pedig Lenin megjövendölte, hogy a haditechnika előrehaladása annyira pusztítóvá teheti a háborút, hogy az egyszerűen lehetetlenné válik. Az atomfegyverek léte elsősorban azért jelent új lehetőséget a békeharcban, mert a Szovjetunió révén a szocialista tábor is rendelkezik a pusztító nukleáris fegyverekkel és az Egyesült Államokénál is hatásosabb, tökéletesebb célba juttató eszközökkel, s ez a tény még az imperialisták szemszögéből nézve is teljesen új síkra helyezte a háború és béke problémáját.

Ma nemcsak átvitt értelemben, hanem a szó szoros értelmében is öngyilkosságot követnének el az imperialista agresszorok, ha nukleáris rakétafegyverek bevetésével folytatnák politikájukat. Korábban az uralkodó burzsoázia — akár a győzelem, akár a vereség esélyével kezdett háborút — nem kockáztatta saját létét, sem vagyonát, sem előjogait. Ma azonban egy háború kirobbantásával az imperialista monopóliumok már nemcsak a hatalom elvesztését kockáztatnák meg, hanem fizikai megsemmisülésüket is. Ezt ma már az imperialista országok sok vezetője is felismerte. „A totális háború nem vezethet többé feltétel nélküli győzelemre, nem szolgálhat többé a viták megoldásának eszközéül" — állapította meg Kennedy amerikai elnök is az ENSZ-közgyűlés XVI. ülésszakán. „Ahogyan az általános háború következményei egyre szörnyűbbé válnak, úgy lesz egyre képtelenebb dolog ilyen háborúra számítani" — írta, továbbfejlesztve ezt a gondolatot, Henry Kissinger, az Egyesült Államok elnökének katonai tanácsadója. Helytelen volna azonban, ha azt a

Digitized by Google

következtetést vonnánk le ebből, hogy a haditechnika fejlesztése önmagában véget vethet a háborúnak.

A Szovjetunió és a békés együttélést hirdető más szocialista országok, a vezető tőkésországok munkásosztálya, kommunista pártjai és a békéért harcoló más erők nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy felébresszék a közvéleményt, s felkeltsék annak a felelősségnek a tudatát, amely a termonukleáris háború elhárításával, a leszereléssel kapcsolatban a vezető tőkésországok népeire hárul. Az általános és teljes leszerelésért folytatott harcban növekvő szerepet játszanak a tőkés országok népeinek békemozgalmai. Az 1962 júliusában Moszkvában lezajlott leszerelési és béke-világkongresszus óta jelentős közeledés történt azok között a mozgalmak és szervezetek között, amelyek a világ különböző részein a békéért küzdenek, és amelyeknek jelentős része nem kommunista meggyőződés alapján, hanem • filozófiai, vallási, vagy pusztán létfenntartási okokból harcol a leszerelésért, s mindenekelőtt a termonukleáris fegyverek betiltásáért.

A Szovjetunió és más szocialista országok külpolitikájának fő irányvonala és az a tárgyalási készség, rugalmas diplomácia, amellyel ezt a politikát folytatják, lehetővé teszi, hogy a béke kérdésében széles egységfront alakuljon ki az imperializmus ellen. Ennek az egységfrontnak, amelyben a szocializmusért harcolók körén túl a legszélesebb pacifista, egyházi, burzsoá és más körök is részt vesznek, hatalmas jelentősége van. A népek imperializmus elleni harcának egyik legfontosabb formája ez; gyengíti az imperializmus frontját, elszigeteli a népi tömegektől az imperializmus legagresszívebb erőit, segíti a munkásosztály forradalmi küzdelmét és a népek nemzeti felszabadító harcát.

A római katolikus egyház több vezető személyisége is megértette az atomháború várható szörnyű pusztításait. XXIII. János pápának és utódjának, VI. Pálnak a leszerelés, a béke érdekében való fellépése igen nagy jelentőségű; nagy visszhangot kelt a katolikus tömegek körében, s beilleszkedik a béke hívei növekedésének, fokozódó aktivitásának folyamatába.

A békeharcban tevékenyen részt vevő embermilliók a moszkvai atomcsend-egyezmény után még tudatosabban küzdenek, hiszen sokéves harcuk részleges, de konkrét eredményre vezetett. Az a sokszáz millió békealáírás, amelyet az elmúlt évek során a békét akaró emberek követelésük jeléül a békeívekre vetettek, nyilvánvalóan szintén hozzájárult ahhoz, hogy a világnak végre nem kell aggódnia a légkör további radioaktív szennyeződése miatt. Az egyezmény egyik legfontosabb eredménye éppen az, hogy a levegő nem szennyeződik többé radioaktív részecskékkel, amelyek nemcsak a most élő, hanem a jövő nemzedékek egészségére is károsak. A tudósok kiszámították, hogy minden újabb légköri atomrobbantás-sorozat több százezer ember egészségét és életét veszélyeztetné.

A moszkvai atomcsend-megállapodás fontos eredménye az is, hogy lassítja és nehezíti a nukleáris fegyvergyártás technikájának további fejlesztését, ezzel korlátozza a rakétaelhárító rakétafegyver-rendszerek

Digitized by Google

kiépítésére irányuló kutatásokat is, s ilyen módon fékezi a fegyverkezési hajsza fokozódását.

Az atomcsend-egyezmény jelentőségét az is kidomborítja, hogy *hozzájárul az általános légkör javulásához, a feszültség enyhüléséhez.* Ez igen fontos tényező, hiszen a leszerelés további előrehaladása előtt álló akadályok elsősorban nem haditechnikai vagy közgazdasági, hanem politikai természetűek. Az atomcsend-egyezmény óriási jelentőségét éppen az adja, hogy elmozdította a holtpontról az emberiség létérdekeit érintő kérdéseket, elsősorban a leszerelés kérdését. Megszilárdította annak a lehetőségét, hogy további tárgyalások folyjanak a nemzetközi feszültség csökkentéséért. Az egyezmény aláírásával erősödött a kölcsönös bizalom. Újabb eredmények eléréséhez ugyanis a bizalom légkörének további növelésére van szükség. Erről Hruscsov elvtárs Drew Pearson amerikai újságírónak adott nyilatkozatában így beszélt: „A legfőbb kérdés ugyan a leszerelés, de ennek megközelítése most még nehézségekbe ütközik. Az atomcsend-egyezmény, noha nem tekinthető teljesnek, az atomfegyver-kísérletek problémájának lényegét rendezte: megakadályozza a légkör további mérgezését. A második lépés — a megnemtámadási egyezmény. A harmadik — a német kérdés. Ha ezt sikerülne megoldani, ez egy csapásra megtisztítaná a nemzetközi légkört. Akkor pedig olyan helyzetben leszünk, hogy megtárgyalhatjuk a Németországban állomásozó fegyveres erők csökkentését. Azt hiszem, ez olyan ügy, amiben megegyezésre juthatnánk. Ezután következhetne a katonai költségvetések befagyasztása, hogy véget vessünk a fegyverkezési versenynek. Végül pedig úgy véljük, lehetséges lenne elejét venni a meglepetésszerű támadásnak..."

Mindezek alapján Gromiko külügyminiszter, a szovjet kormány nevében, az ENSZ-közgyűlés most folyó XVIII. ülésszakán konkrét javaslatokat tett, egyebek között a 18 hatalmi leszerelési bizottságba tartozó államok legmagasabb szintű vezető személyiségeinek tanácskozására és a leszereléssel kapcsolatos fontos részletkérdések megoldására.

A szovjet kormány erőfeszítései érezhetően siettetik egy olyan helyzet kialakulását, amelyben az imperializmus is mindinkább kénytelen elfogadni a békés együttélés, a békés verseny politikáját. Ezt tükrözik egyébként Kennedy elnök legutóbbi, az ENSZ-közgyűlésen mondott beszédének egyes gondolatai is. Kennedy kijelentette: *„Versenyezni fogunk, de ez a versengés nem egymás megsemmisítésére irányul, hanem arra, hogy ki lesz az élen ebben a békés vetélkedésben."*

Természetesen a moszkvai egyezmény önmagában még nem vet véget a fegyverkezési hajszának. Az atomhatalmak közül Franciaország nem csatlakozott az egyezményhez, a kínai vezetők pedig a rágalom özönét zúdítják az egyezményre, és — a Szovjetunió kormányán keresztül — az egyezményt támogató erőkre. Még a nyugatnémet kormány is kénytelen volt aláírni a moszkvai szerződést. A kínai vezetők így azokkal a szélsőséges imperialista erőkkel kerültek egy sorba, akik még ma sem írták alá az egyezményt. Meglehetősen furcsa helyzet ez olyan emberek számára, akik mindenkinél hangosabban hivatkoznak a marxizmus—leninizmusra. Az egyezményt aláíró államok

Digitized by Google

százon felüli száma jelzi, hogy az egész világon elutasításra talál ez az álforradalmi, kalandor álláspont.

Az 1963. augusztus 3-án Moszkvában aláírt atomcsend-egyezmény a békés egymás mellett élés politikájának első, nagy horderejű eredménye. Bizonyítéka annak, hogy a szocialista országok külpolitikájának fő iránya, a kommunista mozgalom irányvonala — amely harcot hirdet a békéért és a békés együttélésért, a termonukleáris háború veszélye ellen — az egyetlen helyes, eredményesen járható út. Nagyszerű bizonyíték ez arra is, hogy a megváltozott erőviszonyok lehetővé teszik a békés együttélés politikájának rákényszerítését a kapitalista országokra. Egyben mintegy példázza azt, hogy a szívós elszántsággal és kitartással folytatott békeharc sikereket eredményez, érdemes tehát tovább küzdeni.

A tömegeknek a békéért folyó harca nem ért véget az atomtilalmi egyezmény kiharcolásával. A részleges atomcsend-egyezmény nem terjed ki a föld alatti kísérletek beszüntetésére, s bár az egyezmény egyformán engedélyezi annak folytatását valamennyi aláíró fél számára, a további kísérletezés jogával eddig csak az Egyesült Államok élt. Ezzel kapcsolatban az angol Bernal professzor, a Béke-Világtanács ügyvezető elnöke nyilatkozatában hangsúlyozta: „Az a körülmény, hogy az Egyesült Államok kormánya a nukleáris kísérletek részleges tilalmáról szóló moszkvai szerződés megkötése után néhány órával felújította a föld alatti atomkísérleteket, kihívás az egész emberiség ellen... Most nem marad más hátra, mint hogy a béke erői elítéljék a szerződés szellemét sértő kihívást, és újult erővel követeljék a nukleáris fegyverkísérletek minden fajtájának eltiltását."

Az általános és teljes leszerelésért az imperializmus alól nemrégiben felszabadult országok többsége is síkra száll, mert a békés együttélés megszilárdítására irányuló politika nem gátolja, hanem előmozdítja a nemzeti felszabadító harcot. A különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének viszonyai közepette több mint 50 ország érte el nemzeti függetlenségét. Ezek az országok békés viszonyok között kedvező lehetőséghez jutnak politikai függetlenségük megszilárdítására, gazdasági önállóságuk megteremtésére, elmaradottságuk leküzdésére. Ezért helyezkedik többségük az ún. „el nem kötelezettség" álláspontjára, harcol az imperialista katonai tömbök ellen, követeli a külföldi katonai támaszpontok felszámolását, s különböző fokú aktivitással, de lényegében támogatja a szocialista országok politikáját a békés egymás mellett élésért, az általános és teljes leszerelésért folytatott harcban. „Az el nem kötelezettség politikája — nem a semleges álláspont keresése háború esetén — mondta Szukarno, Indonézia elnöke, az el nem kötelezett országok 1961-ben lezajlott belgrádi tanácskozásán. — Az el nem kötelezettség aktív ragaszkodás a függetlenség, a tartós béke és a társadalmi igazságosság nagy ügyéhez."

A nemrég függetlenné vált országok joggal tekintik veszélyes ellenségüknek az imperialista tömböket, hiszen az imperialisták még mindig igyekeznek bevonni a felszabadult gyarmati országokat a katonai tömbökbe, és ily módon megfosztani őket az önálló külpolitika folyta-

Digitized by Google

tásának lehetőségétől. E tömböket egyszersmind a kollektív gyarmatosítás eszközeiként is felhasználják.

Ezzel a felismeréssel magyarázható a nemrég függetlenné vált országok aktív tevékenysége a nemzetközi enyhülésért, az általános és teljes leszerelésért folytatott harcban. Gyakran lehetünk tanúi ennek a különböző nemzetközi fórumokon, megmutatkozik e fellépésük a moszkvai atomcsend-egyezmény támogatásában, s az Egyesült Nemzetek Szervezetének most folyó közgyűlésén is.

Mindezek alapján teljesen világos a kínai álláspont tarthatatlansága abban a kérdésben, hogy „egyesek" — vagyis a Szovjetunió és más szocialista országok — a leszerelés ürügyén fel akarják számolni az elmaradott országok népeinek forradalmi harcát. Nyilvánvaló, hogy az általános és teljes leszerelés hozzásegítene az imperialista hatalmak óriási fegyveres erőinek és korszerű fegyverzetének felszámolásához, ez pedig lehetetlenné tenné, hogy az imperialisták felhasználják a nemzeti felszabadító mozgalmak ellen e fegyveres erőket és fegyvereket, hogy beavatkozzanak független államok belügyeibe. A fegyverkezési hajsza megszüntetése, a leszerelés, a külföldön levő katonai támaszpontoknak és a külföldi beavatkozás veszélyének felszámolása feltétlenül javítaná a belső osztályerők harcának, a forradalmi mozgalom sikerének feltételeit.

A békéért harcolók táborának erősödését a vezető tőkés országokban fontos, új tényezők is előmozdítják. Új érvekkel gazdagítja a leszerelés ügyét a közgazdaságtudomány is. A polgári közgazdaságtudomány számos neves képviselője éppen közgazdasági érvek alapján jutott el annak megértéséhez, hogy a fegyverkezés értelmetlen. Ez fontos, mert az imperialista propaganda hosszú éveken keresztül — egyebek között — közgazdasági érvekkel igyekezett leszerelni az amerikai vagy a nyugat-európai dolgozók és szakszervezetek egy részének a fegyverkezési versennyel szemben tanúsított ellenállását, hangoztatva, hogy a fegyverkezés „véget nem érő jó időket, örökké tartó bőséget" biztosít a népnek.

A gazdaság militarizálása átmenetileg valóban növelte valamelyest a kapitalista országokban a termelést és a foglalkoztatottak számát. Az utóbbi években azonban már egyre világosabbá vált, hogy a katonai kiadások emelése — a nemzeti jövedelem növekvő részének elfecsérlése, s ezt még a legerősebb kapitalista országok gazdasága is megsínyli. Éppen az Egyesült Államok gazdasági fejlődése a legmeggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy a gazdasági élet bizonyos idő múltán nemcsak hozzáidomul a „fegyverkezési injekcióhoz", hanem már az „adagolás" emelése sem növeli a kívánt mértékben a termelést, sőt fékezi bővülési ütemét. A fegyverkezés ugyanis csökkenti a belső felhalmozás lehetőségét; a végtermék a jobbik esetben a katonai raktárakban hever, de semmi esetre sem kerül be a gazdaság vérkeringésébe. Mindez csökkenti a pénz értékét, korlátozza a produktív fogyasztást, s gyakran a fizetési mérleget is jelentősen megterheli.

A leghatalmasabb amerikai monopoltársaságok természetesen ma is nagy hasznot húznak a fegyverkezésből, s mind jobban fel-

Digitized by Google

ismerhető tendencia, hogy az ebből eredő haszon egyre szűkebb körre korlátozódik. Nem utolsósorban ezért, a burzsoáziának bizonyos — a fegyverkezés hasznából nem részesedő — rétegei egyetértenek a leszerelési politikával. A foglalkoztatottság szempontjából is egyre jelentéktelenebb a hadimegrendelések növelésének hatása. A hadiiparban ugyanis általában sokkal gyorsabb a technikai haladás, s a haditermelés emelése egyre gyakrabban jár együtt a foglalkoztatottak abszolút számának csökkenésével.

A tények vetnek tehát véget annak a legendának, hogy a fegyverkezés növekvő jólétet, nagyobb foglalkoztatottságot jelent. Mindez új lehetőségeket teremt a békemozgalom számára az Egyesült Államokban és más kapitalista országokban is, amelyekben a helyzet lényegében hasonló. Lehetővé teszi, hogy mozgósítsák a háborús politika ellen azokat az erőket, amelyek régebben főleg gazdasági meggondolásokból támogatták a fegyverkezési hajszát, s amelyek ma fokozódó mértékben érzik a fegyverkezés hátrányait.

•

A leszerelés kiharcolása nehéz, hosszú, szívós erőfeszítéseket igénylő politikai, katonai és gazdasági feladat.

A szocialista országoknak nincsenek olyan illúzióik, hogy meg tudják változtatni a monopoltőkés rendszer jellegét, belső természetét. A szocializmusért küzdő erők egy pillanatra sem szüntethetik be a harcot az imperializmus ellen gazdasági, politikai, ideológiai és más területeken.

Az elmondottakból azonban világosan kitűnik, hogy az imperializmus is kénytelen számolni a valósággal, s a monopoltőkés országok vezető köreiben a „veszettek" mellett vannak józanabb emberek is, akik hajlanak a békés egymás mellett élés elfogadása felé, mert erre kényszerítik őket a történelmi fejlődés tényei.

Ezzel kapcsolatban érdemes idéznünk Kennedy elnöknek a washingtoni egyetemen 1963. június 11-én elmondott beszédéből néhány gondolatot: „Egyesek azt mondják, hogy felesleges a békéről... vagy a leszerelésről beszélni... Én azonban azt hiszem, hogy felül kell vizsgálni saját álláspontunkat... Először vizsgáljuk meg álláspontunkat a béke kérdésében. Sokan azt hiszik, hogy ez nem reális. Ez azonban veszélyes, defetista hiedelem. Ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a háború elkerülhetetlen. Nem kell elfogadnunk ezt a nézetet... Nincs egyedüli, egységes kulcs a békéhez vezető úton, nincs semmiféle vagy-vagy csodaformula, amelyet egy vagy két hatalom elfogadhat... A béke — folyamat, mód a problémák megoldására... Az ilyen békében még mindig lesznek viták, ellentétes érdekek... A világbéke... nem követeli meg, hogy minden ember szeresse a szomszédját — csak azt követeli, hogy éljenek együtt, kölcsönösen tűrjék meg egymást és vitáikat igazságosan és békésen oldják meg." (New York Times, 1963. június 11.)

A szavak és a tettek természetesen nem azonosak. Kennedy szavai mégis figyelemre méltóak, mert új hangot ütnek meg az amerikai külpolitikában Trumannak, Eisenhowernek vagy magának Kennedynek régebbi, hidegháborús kijelentéseivel szemben.

Digitized by Google

Nyilvánvaló, hogy az imperialista országokban befolyásos monopoltőkés és militarista csoportok, meg az ő érdekeiket képviselő politikai körök még mindig erős ellenállást fejtenek ki a két rendszer közötti bármiféle megegyezéssel, különösen pedig az általános és teljes leszereléssel szemben, s elkeseredetten támadják országuk józanabb vezetőinek törekvéseit e téren. Igen nagy a felhalmozott hidegháborús feszültség is. Ezért az általános és teljes leszerelés ügye csak fokozatosan haladhat előre, kisebb-nagyobb jelentőségű részmegállapodásokon keresztül, amelyek közül mindegyik egy-egy lépést jelent a fegyverek nélküli világ felé. Ezt bizonyítják a leszereléssel kapcsolatban az utóbbi évben végbement események is.

Az általános és teljes leszerelés értelmezésében 1962-ben létrejött szovjet—amerikai elvi megegyezés és a „forró drót"-egyezmény után Moszkvában megszületett a részleges atomcsendről szóló, a vezető atomhatalmak között eddig kötött legjelentősebb megállapodás. A moszkvai egyezmény teremtette kedvező légkörben pedig újabb megállapodás született. Az ENSZ-közgyűlés ülésszaka idején folytatott hármas — szovjet—amerikai—angol — külügyminiszteri tárgyalások eredményeként elvi megállapodás jött létre, amely eltiltja azt, hogy a világűrbe küldött mesterséges égitestekre nukleáris fegyvereket szereljenek föl. Ez a megállapodás a világűr atommentes övezetté nyilvánításának szándékát rejti magában, s ezért újabb jelentős lépés a nukleáris fegyverek teljes eltiltásáért folyó harcban.

•

Az elmondotak természetesen nem tárhatták fel a maga teljességében mindazt a sok tényezőt, amely korunkban az általános és teljes leszerelés megvalósítását, a békés egymás mellett élésért folytatott harc feladatát a megvalósulás felé viszi. Mégis, ezek alapján egyértelmű és határozott választ lehet adni a cikkünk elején feltett kérdésre:

A békés egymás mellett élés politikájának keretében még az imperializmus fennállásának idején elkerülhető a nukleáris háború, fokról fokra megvalósítható az általános és teljes leszerelés, ha a szocialista államok legyőzhetetlen tábora, Ázsia, Afrika és Latin-Amerika békeszerető antiimperialista államai, a nemzetközi munkásosztály erői összefogva harcolnak a fegyverek nélküli világért.

Dr. Simai Mihály

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Adenauer és korszaka a mérlegen

Bonnban, a nyugatnémet kancellári székhelyül szolgáló Schaumburg-palotában, október közepén személyi változásra került sor: dr. Konrad Adenauer, aki Nyugat-Németország állammá alakulása óta a bonni kormány élén állt, kancellárrá választásának szinte pontosan tizennegyedik évfordulóján átengedte helyét Ludwig Erhard professzornak, aki eddig alkancellár és gazdaságügyi miniszter volt.

A világsajtó nagy figyelmet szentelt ennek a látványos őrségváltásnak; a lapok általában az Adenauer-korszak végéről írnak, e korszak kezdőpontjául azt az 1949. évi kora őszi napot tekintve, amikor a tulajdonképpen törvénytelenül összehívott nyugatnémet parlament, a Bundestag, egyetlen szavazattöbbséggel kancellárrá választotta dr. Konrad Adenauer képviselőt.

A Cecilienhoftól a Schaumburg-palotáig

A szászországi Torgau-ban, az Elba-folyó partján ma is emlékmű őrzi annak a történelmi jelentőségű találkozásnak a pillanatát, amelyben a hitleri embertelenség elleni harcban szövetséges szovjet és amerikai csapatok találkoztak egymással. Potsdamban pedig a Cecilienhof-kastély múzeumként megőrzött termei emlékeztetnek arra a másik találkozóra, amelynek történelmi okmánya — a potsdami egyezmény —, megpecsételi ezt a közös győzelmet, s megjelöli a harcban legyőzött Németország békés felemelkedésének útját.

A gyakorlat azonban, sajnos, csakhamar megmutatta, hogy a potsdami elveket csak a Szovjetunió vette komolyan és hajtotta következetesen végre; a nyugati hatalmak, megrettenve attól a demokratikus forradalmi lehetőségtől, amely a potsdami egyezményben rejlik, tervszerűen a demokratikus fejlődési tendenciák elfojtására törekedtek. A milliós példányszámban megjelenő és az amerikai kormányhoz közelálló Newsweek már 1947 közepe táján világosan kimondta: „Washingtoni hivatalos személyiségek úgy vélik, hogy a (németországi) négyhatalmi rendszer további fenntartása maga után vonja a kommunizmus diadalát egész Németországban. Ezért előnyben kell részesíteni azt az elgondolást, hogy Németország egy részét mentsék meg a Nyugat számára. Ennek alapján tanulmányozzák egy külön nyugatnémet kormány megteremtésének lehetőségét."

A dolgok mélyén nem valamiféle újdonságról volt szó, csupán annak a háborúnak az európai folytatásáról, amely a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombával nem befejeződött, hanem elkezdődött. A nyugati hatalmak féltek a forradalmi mozgalomtól,

Digitized by Google

s ezért — Hitler elleni háborúba lépésük helyes történelmi és humánus elveit félrelökve — fegyvert adtak az ellenforradalom kezébe. Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között eddigi fő ellenségük, a német militarizmus, a legfőbb szövetségesükké vált. Thomas Mann, a nagy német humanista író, ezt írta ezekben a napokban: „Azok az emberek, akik a hitleri rendszer összeomlásának pillanatában eltűntek, újra megjelentek. Ezeket a vésztjósló embereket nem a néptömegek hívták. A nyugati demokrácia képviselői voltak most azok, akik az akkoriban többnyire pacifista beállítottságú nyugatnémet tömegek megbotránkozására, visszahelyezték a nyeregbe a tegnapi halálos ellenséget."

A Nyugat a maga államát akarta Németországon belül, hogy itt, Európa szívében megvetve lábát, fellépjen az európai demokratikus és forradalmi mozgalmak ellen. Heinz Abosch nyugatnémet újságíró „Németország csodák nélkül" című könyvében egyértelműen megállapítja:

„A bonni állam képében... olyan állam született, amely nem akarta önmagát nevén nevezni, és amelynek nem volt meg a szükséges demokratikus létjogosultsága... De... ez az ország, amelynek nem volt elég bátorsága, hogy felfedje nevét, nem kevesebbet szándékozott tenni, mint elűzni az oroszokat, és véghezvinni a keleti övezet Anschluss-át!"

Az az ember, aki egy szavazattöbbséggel — a saját, önmagára leadott szavazatával — ennek az államnak az élére került, pontosan megfelelt ennek a kettősségnek. Adenauert akkor senki sem ismerte; iránta való lelkesedésről, bizalomról, hívekről szó sem lehetett. Erőszakos volt és arcátlan, a demokratikus játékszabályokat a maga javára használta fel, s célja ez volt: hatalomra jutni és az imperialista német nagytőkét ismét nemzeti és nemzetközi befolyáshoz juttatni. „Ha már megválasztottak egy kancellárt, akkor szilárd a helyzete" — mondta, amikor csekély szavazattöbbségére emlékeztették, sőt — s ez nagyon jellemző egész emberi és politikai magatartására — az egyetlen szavazattöbbséget mindig saját szavazatának ismerte el: „Minthogy elhatároztam, hogy megválasztásom esetén elfogadom a kancellári széket, önmagamra adtam le szavazatomat..."

Dr. Adenauer azonban nemcsak önjelölt akarnok volt, hanem — ahogyan Kurt Schumacher, a Szociáldemokrata Párt akkori elnöke 1949 novemberében egy parlamenti vita során mondta — „a szövetségesek kancellárja", azaz a nyugati imperialista célok hosszú időn át leghűségesebb kiszolgálója. Mindaddig hű szolga maradt, amíg a nyugatnémet nagytőke érdekei és a nyugati imperializmus érdekei fedték egymást; amikor ezek az érdekek kezdtek eltérni egymástól — ez nagy vonalakban John Foster Dulles, volt amerikai külügyminiszter működésének utolsó szakaszára, 1959 első felére esik — a bonni kancellár csatlósból követelőző partnerré, sőt Kennedy hajlékonyabb politikája számára kellemetlen teherré, kerékkötővé vált. Ezzel magyarázható, hogy Kennedyvel alig-alig találkozott, s minden enyhülési tendenciával szembeszegült, még akkor is, amikor a Nyugat ezek elől többé nem térhetett ki. Ennek a magatartásnak a forrásait tárja fel

Digitized by Google

néhány mondatban Heinz Abosch, már idézett könyvében:

„A Német Szövetségi Köztársaság, híven alakulásának forrásaihoz, mindig a hidegháború oldalán állt. Mint a mai napig szüntelen kísérleteket tesz a két tömb közeledésére irányuló minden kísérlet elfojtására. Jól tudja, hogy az esetleges megegyezésből semmit sem nyerhet, mert ez esetben tarthatatlanná válna az az ambíciója, hogy Németország egyetlen képviselője legyen. Amennyiben a bonni állam a nyugati politika eszköze, a megegyezés csökkentené szerepét. A hidegháború csökkenésével is összezsugorodna szerepe." Adenauer a hidegháború kancellárjaként vonult be a Schaumburg-palotába — élő cáfolataként annak a politikának, amelyre pedig a Cecilienhofban a nyugati államférfiak is kézjegyüket tették.

Miért éppen Adenauer?

A Saturday Evening Post című angol burzsoá lap egykori megállapítása szerint „a nyugati hatalmak politikájának megvalósításához Adenauert, ha nem létezne, ki kellene találni". Nos, a nyugati hatalmak — a már akkor is agg, volt kölni polgármester szinte beteges önmutogatása mellett — maguk is „feltalálták Adenauert". Mégpedig jóval korábban, mint ahogyan elfoglalta kancellári helyét a Schaumburg-palotában.

Adenauer 1917-től 1933-ig kölni polgármester volt. Erre a posztra a Ruhr-vidéki nagytőke segítségével jutott, mint olyan megbízható személy, aki a vesztett háború utáni forradalmi időkben a konzervativizmus letéteményese, a forradalmi mozgalmak esküdt ellensége, a nagytőkés érdekek gátlástalan kiszolgálója volt.

1918-ban Németország forradalmi lázban égett; a helyzet olyannak látszott, hogy a hatalomra törő tömegeket többé semmi sem tudja feltartóztatni. A nagytőkés, imperialista érdek — szinte ugyanúgy, mint a második világháború után — azt követelte, hogy „mentsék meg Németországnak legalább egy részét a Nyugat számára", a forradalomban élő ország testéből szakítsák ki legértékesebb részét, az erősen iparosított Rajna- és Ruhr-vidéket. Abban az az 1918. december 4-én kirobbant ellenforradalmi mozgalomban, amely megkísérelte kikiáltani a külön „rajna-wesztfáliai köztársaság"-ot, vezető szerepet játszott dr. Konrad Adenauer. E mozgalom kudarcot vallott ugyan, de Adenauer egészen 1923 októberéig — mindaddig, amíg erre a sarokba szorított nagyburzsoáziának szüksége volt — főszereplője maradt az úgynevezett „rajnai köztársaság" megalakítására irányuló törekvéseknek.

A Spiegel című nyugatnémet politikai magazin a második világháború után dokumentumokkal bizonyította be, hogy dr. Konrad Adenauer akkor francia megbízás alapján, francia zsoldban folytatta szeparatista tevékenységét. A franciák fizetett szolgája volt — ahogyan a második világháború után is „a nyugati szövetségesek kancellárja" lett — mindaddig, amíg ezzel hasznot hajthatott a német imperializmusnak, a német nagytőkének. Amikor a rajnai szeparatizmus látszott utolsó

Digitized by Google

mentsvárnak — Adenauer erre az útra lépett; amikor a demokratikus német fejlődés minden áron való megakadályozása — Adenauer a bonni különállam élére állt. Ennek a hihetetlenül szívós és határtalanul gátlástalan, bár politikailag mindig a legprimitívebb megoldásokhoz ragaszkodó, konok politikusnak csalhatatlan ösztöne volt arra, hogy a német imperialista nagytőke szövetségeséül mindenkor a legretrográdabb országot válassza.

Az első világháború után semmibe sem vette az amerikaiakat, akikről lenézően úgy nyilatkozott, hogy Wilson pontjaival „meg akarják váltani a világot". Gyűlölte az angolokat, akiknek hatalmában a német imperializmus kibontakozásának legnagyobb akadályát látta. De odaszegődött a franciák mellé, mint olyan győztes hatalom mellé, amelyben támaszt látott az európai forradalmi hullámmal szemben.

A második világháború nem tudta megváltoztatni Adenauernak Angliával szembeni ellenszenvét. Furcsa módon 1945 októberében éppen egy angol tábornok, John Barraclough dobta ki dr. Adenauert újra elfoglalt kölni polgármesteri székéből, s tiltott meg neki minden politikai tevékenységet.

Az amerikaiakban azonban ez alkalommal meglátta a nagy szövetséges lehetőségét, s bár a Franciaország iránti hűségét nem adta fel, hozzájuk csatlakozott. Truman amerikai elnök, majd később John Foster Dulles, amerikai külügyminiszter voltak kétségtelenül annak a legreakciósabb, legellenforradalmibb irányzatnak a képviselői, amely akkor világ- és európai méretekben szembefordult az ismét mindenfelé fellángoló forradalmi mozgalmakkal. Adenauer nem csalódott: a német imperializmus újjáéledésének támogatóira talált bennük, akik ismét „meg akarták menteni Németország egy részét a Nyugat számára". A Nyugat háború utáni politikájának vezérmotívuma az antikommunizmus lett, s ebben a közegben Adenauernek még az első világháború utáni politikai szótárán sem kellett változtatnia.

A vak antikommunizmus Nyugat-Németországban a kormánypolitika szintjére emelkedett, s egyetlen érve a nemzetközi enyhülésre irányuló mindenkori lépésekkel szemben az elutasítás, a „nem!" volt. Több józan politikus és újságíró figyelmeztette ezekben az években Adenauert arra, hogy a „nem!" még nem politika, de ő mániákus konoksággal ragaszkodott ehhez, s (jellemző módon) sohasem tett javaslatot vitás nemzetközi kérdések megoldására; igaz, tudta, hogy Nyugat-Németország, a hidegháború szülötte, csak addig tarthatja meg jelentőségét, amíg tart a hidegháború.

Újrafelfegyverzés és a „kancellári demokrácia"

A Nyugat a maga államát teremtette meg a bonni köztársaságban. S minthogy a Nyugat számára a legfontosabb a Szovjetunió elleni fellépés volt, a németek, akiket az egész világ pellengérre állított, egyszerre csak annak az erőnek a barátaivá lettek, amely világuralomra tört: az Egyesült Államoknak. A szerepek teljesen megváltoztak: a tegnap még ördögi ország a Nyugat szemében a szabadság zászlóvivőjévé lett. S ezzel Nyugat — akarva,

Digitized by Google

akaratlan — rehabilitálta azt a háborút, amelyet Hitlerék Keleten folytattak, s azokat is, akik folytatták. A Nyugat a gazdag mecénás szerepében tetszelgett, s közben mindazt, amiért a háború öt évében küzdött, félredobta, csak azért, hogy a német nagytőke nacionalizmusát, vereségük miatti elkeseredését és gyűlöletét a Szovjetunió ellen fordítsa. A nácitlanítás megszűnt, a felelősségrevonástól tegnap még félő nácik kiléphettek a napfényre.

Adenauer a Szovjetunióról mint „halálos ellenségről" szónokolt, a volt SS-ek pedig bajtársi találkozóikon hűségükről biztosították őt, s hivalkodva mondták (mint Erich Kern, a „Deutsche Soldatenzeitung" főszerkesztője): „Mi voltunk az első európai hadsereg, katonáink készek voltak Európáért meghalni!" Az 1949-ben létrehozott Atlanti Szövetség ezeknek a törekvéseknek a melegágya volt. S az 1950-ben kitört koreai háború még tovább erősítette nyugaton azoknak a törekvéseit, akik azt szerették volna látni, hogy nyugatnémet hadosztályok masíroznak az amerikaiak oldalán.

Adenauer pedig elérkezettnek látta az időt arra, hogy jelentkezzék a német imperializmus hagyományos törekvéseivel. Noha senki sem szólította fel erre, 1950-ben emlékiratot juttatott el McClay, akkori németországi amerikai főbiztoshoz, és ebben azt javasolta, hogy építsék fel újra a német Wehrmachtot. Ez is egyike volt azoknak az egyéni, a parlamentet kizáró döntéseinek, amelyek annyira jellemezték „kancellári demokráciáját", azaz személyi diktatúráját.

Ennek a döntésnek az lett a következménye, hogy a CDU csaknem kettészakadt, Adenauer azonban taktikai ügyességével és gátlástalanságával elérte, hogy csupán egy jelentős tagja hagyta faképnél a pártot: Gustav Heinemann, kormánya akkori belügyminisztere. Heinemann komolyan vette Adenauer kezdeti kijelentéseit, amelyekben megígérte, hogy sohasem fog beleegyezni a német újrafelfegyverzésbe.

Adenauer a fegyverkezés terén is — mint annyi más vonatkozásban — kezdetben figyelembe vette az erőviszonyokat. Látta, hogy a vesztett háború után nincs kilátása érvényesülésre olyan politikusnak, aki az újrafelfegyverzést nyíltan programjának nyilvánítja. Igyekezett kihasználni ezt az időt az ország gazdaságának megerősítésére. Ebben az időben lelkes pacifistának játszotta meg magát. Hiszen a nyugati hatalmak is ezt várták a németektől. A koreai háború azonban változtatott ezen a szemléleten, és Adenauer megérezte, hogy a nyugati táborban mit várnak tőle.

A tömegeket pedig nem volt nehéz félrevezetni némi demagógiával: azzal, hogy Németország nagyhatalmi állásának és tekintélyének visszanyerésével kecsegtette őket. Adenauer és társai egészen nyíltan beszéltek: „Aki nálunk Németország semlegesítését vagy demilitarizálását kívánja, az vagy agyalágyult, vagy hazaáruló" — mondta a kancellár 1951-ben, két évvel azután, hogy a DPA hírügynökségnek adott nyilatkozatában még így beszélt: „A nyilvánosságnak egyszer s mindenkorra tudomásul kell vennie, hogy a Német Szövetségi Köztársaság újrafelfegyverzésének elvi okokból is ellenfele és az új német Wehrmacht létrehozásának ellen-

Digitized by Google

sége vagyok." Mégis ő volt — saját elhatározásából — a Wehrmacht újrafelállításának és a német újrafelfegyverzés megindításának német kezdeményezője.

A hamburgi Die Welt című folyóratban Paul Sethe azon igyekszik, hogy Adenauernek az újrafelfegyverzésben játszott szerepét „európai" szintre emelje, s így ír: „Egy olyan műveltségű és neveltetésű ember számára, mint Adenauer, egyszerűen lehetetlen volt a hadsereget a nemzeti hatalom vágy eszközének tekintenie. Számára a bekövetkező újrafelfegyverzés csupán eszköz volt egy nemzetek feletti szervezet céljának megvalósítására. Szívből üdvözölte az egymással összeolvasztott európai hadseregek gondolatát, amelyek élén nemzetek feletti vezérkar és nemzetek feletti igazgatás áll. Szemében ez is az egyesített Európa építőköve volt."

Valóban: Adenauer Európa egyesítésének gondolatát látta a nyugatnémet újrafelfegyverzésben is — de a nyugatnémet, vagy a legrosszabb esetben nyugatnémet—francia vezetés alatti egyesítésben. Sok mindent el lehet mondani Adenauerről, de azt nem, hogy idealista. A nemzetek feletti vezérkarba azonnal beküldte a régi hitleri Wehrmacht most hirtelenjében „demokratikussá" vált tábornokait, idővel sikerült nyugatnémet admirális kezében összpontosítani a NATO északi és balti vizein operáló haditengerészet feletti hatalmat, és elérhette azt is, hogy a NATO amerikai vezérkarában is vezető szerepet kapott egy nyugatnémet tábornok, Adolf Heusinger, aki alig negyedszázada a hitleri vezérkarban a hadműveleti osztály vezetője volt. (Hasonlóképpen járt el a „nemzetek feletti szervezetek" más — politikai, s elsősorban gazdasági — területein is.)

A következmények nem maradhattak el. A nyugatnémet hadsereg már 1960-ban túllépte azt a létszámot, amelyet az eredeti megállapodások — a potsdami egyezmény megsértésével — előírtak számára, s a NATO leghatalmasabb szárazföldi hadseregévé vált. A bonni állam az egyetlen olyan NATO-ország, amely rendszeresen növeli hadseregét, s — mint a Le Monde című francia lap írta — „a nyugatnémet egységek fokozatosan a NATO-erők gerincévé váltak". Nyugat-Európában ma ténylegesen nincs erősebb, ütőképesebb hadsereg, mint Nyugat-Németországé. Ha számszerűen nézzük meg a NATO-hadosztályait, akkor nem olyan szembötlő ez: 21 NATO-hadosztályból hét nyugatnémet, öt amerikai, három brit, kettő francia, kettő belga és kettő holland, a nem német csapatok tehát túlsúlyban vannak. Ez azonban csak a létszám: a francia hadsereg ugyanis nagyrészt nem a NATO-hoz tartozik, az angolok fokozatosan csökkentik az európai szárazföldön álló csapataik létszámát, a belgák a kongói ügy miatt vonultak ki. Ezért írta már néhány évvel ezelőtt a Combat című francia lap: „A kontinensen Norstad tábornok német hadserege állomásozik." (Norstad — a NATO volt európai főparancsnoka).

Adenauernek minden életrajzírójával érdemes volna szembeszegezni Adenauer néhány egyértelműen militarista megnyilvánulását. Ezek azt bizonyítják, hogy a kancellár — akár a „nemzetek feletti" szervekről, akár a közvetlen újrafelfegyverzésről volt szó — minden-

Digitized by Google

kor a német imperializmus hatalmának visszaállítására törekedett. Szerinte például „a legjobb út az elvesztett német területek visszaszerzésére: Nyugat-Németország újrafelfegyverzése". Ez világos beszéd. Hasonlóképpen világosan beszélt Adolf Heusinger, nyugatnémet NATO-tábornok is, amikor azt mondta, hogy „a nyugatnémet szövetségi hadsereg ma ugyanazok előtt a feladatok előtt áll, mint 1939-ben", azaz: a második világháború küszöbén! S ez Adenauer műve, bár életrajzírói szívesen emlegetik őt úgy, mint „örök civilt". Adenauer tényleg sosem volt ugyan katona, s távol állt tőle a vilmoscsászári kor katonai pompája, de — mint Sethe írja — „mindenkor nagyra értékelte a hadsereg politikai súlyát, és mindenkor el volt határozva arra, hogy eszerint döntsön."

Tehát: mindenkor. Nemcsak akkor, amikor a koreai háborúval kapcsolatban megnyílt erre az alkalom, hanem előbb is, amikor még antimilitaristának és pacifistának mutatkozott.

Hidegháború, erőpolitika, újraegyesítés

Adenauerrel, akinek állama és kancellársága a hidegháború szülötte, egy új fogalom is bevonult a háború utáni német és európai történelembe: az erőpolitika. Ez a politika, amely visszakacsintott a hirosimai atombombára, egyetlen elvet ismert: az antikommunista erőszak elvét, s ezen az alapon minden megbékélési szándék megtorpedózását. Adenauer hitt abban, hogy a Szovjetuniót és a szocialista tábort meg lehet félemlíteni és a Nyugatnak tetsző engedményekre lehet kényszeríteni. Kijelentette, hogy „a mi fő politikai célunk Európa újjárendezése". Megállapította, hogy „előbb fel kell fegyverkeznünk, s csak azután ülhetünk le tárgyalni Moszkvával". Adenauer mondotta, hogy a „keleteurópai népeket fel kell szabadítani". S ő mondotta az Eisenhower—Hruscsov-találkozó idején, hogy ez „az erőpolitika elárulásának csúcspontja volt" Adenauer kancellár — akármennyire simulékony volt is egyik másik megnyilatkozása — sohasem hitt másban, mint abban, hogy a szocialista világot fegyverrel kell megsemmisíteni.

Az agg kancellár — s e politikában leghűségesebb szövetségese, személyes barátja, John Foster Dulles, volt amerikai külügyminiszter — nagyon egyszerűen látta a világot. Az ő világukban csak fehér és fekete volt, csak jó vagy rossz. Erről Heinz Abosch a következő megdöbbentő képet festi könyvében: „A Jóról és a Rosszról alkotott elképzeléseik igen közel álltak egymáshoz, mert szerintük az egyik Nyugaton van, a másik pedig Keleten. Dulles ugyanúgy meg akarta semmisíteni az »Antikrisztust«, ahogyan Adenauer egyre jobban fel akart fegyverkezni. Amit Adenauer számára az »erőpolitika« jelentett, az volt Dulles számára a szakadék szélén való »számításba vett kockázat«."

Ez volt a világkép, amelyből Adenauer kiindult, s ez volt az a politikai „koncepció" amelyre egész bel- és külpolitikáját építette. A kancellár azért utasított el minden, a nemzetközi enyhülésre vonatkozó kezdeményezést, mert ez gyengítette volna az erő politikáját, az újjáéledt német imperializmus törekvéseit. Adenauer

Digitized by Google

a Nyugat erejére építette fel azt a számtalan „nem"-et, amellyel a Kelet és a Nyugat közötti enyhülést megtorpedózta, és erre a túlbecsült erőre építette Németországon belüli politikáját is. A Német Demokratikus Köztársaság nem létezett számára; soha nem merült fel a fejében az a gondolat, hogy Németországnak ezzel a részével békésen meg lehetne egyezni. Nem! Adenauer mindig kizárólag „a szovjet övezet felszabadításáról" beszélt és beszél, s ez egyértelmű a háborús fellépéssel.

Az NDK kormányának száznál is több pozitív javaslatát fojtotta el ez az adenaueri fullasztó, háborús légkör, ez okozta, hogy kancellárságának tizennégy éve alatt a német kérdés megoldása egy tapodtat sem lépett előbbre. Az agg kancellár tulajdonképpen sohasem akarta az újraegyesítést. Rajnai eredetű porosz-ellenessége és bigottan katolikus antiprotestantizmusa csak részben magyarázza meg ezt. Sokkal fontosabb ok az, hogy Adenauer fél a *békés* újraegyesítéstől, és csak a fegyveres „felszabadítást", azaz az NDK fegyveres felszámolását és a nyugatnémet államba való beolvasztását vette számításba.

Ezt semmi sem bizonyítja jobban, mint 1952 kora tavaszának eseményei. 1952 márciusában a Szovjetunió azt javasolta; állítsák helyre a német egységet azon az alapon, hogy Németország kívülmaradt a különböző katonai szövetségeken. Adenauer és vele együtt a nyugati hatalmak lényegében „nem"-mel feleltek. 1955-ben a Szovjetunió szabad össznémet választásokat javasolt, ugyancsak azzal a feltétellel, hogy az egységes Németország kívülmaradt a katonai szövetségeken. A nyugati hatalmak még e javaslatok érdemi tárgyalásába sem bocsátkoztak, a háttérben pedig ismét Adenauer elutasító „nem!"-je állt. Ezzel szemben Adenauer 1952 tavaszán azt mondta a bonni parlamentben: életének legfőbb ambíciója, hogy „megnyugtatóan megoldja" a kelet-európai viszonyokat.

Ezután az Adenauer-kormány berkeiben megszületett a hírhedt Hallstein-doktrina, amelynek az a lényege, hogy Nyugat-Németország semmiféle diplomáciai kapcsolatot nem tart fenn azokkal az országokkal, amelyek az NDK-t elismerik. Ez a doktrina sem más, mint erőszak a tények ellen, s burkolt felkészülés az NDK fegyveres elözönlésére. Ez a politika sohasem támaszkodott a realitásokra, és amint valamivel reálisabb alapokra helyeződik a Kelet és Nyugat közötti viszony, úgy veszít hatékonyságából.

Szomorú az, hogy — bár egyre gyengült Adenauer politikai vonala, belpolitikai vonatkozásban pedig egyre arcátlanabb lett demokrácia-ellenessége — politikai ellenzéke mindinkább átvette politikáját és egyre inkább hitt demagógiájának. A szociáldemokrata párt — amely Schumacher idején még éles parlamenti szócsatákkal, a fegyverkezés elleni mozgalommal, bizonyos alternatívát jelentő külpolitikai koncepcióval küzdött Adenauer és pártja, a CDU ellen — évek óta elfogadja Adenauer bebizonyítottan eredménytelen külpolitikáját, hazafias kötelességének tartja a NATO kiszolgálását és az új Wehrmachtban való szolgálatot, s már a parlamentben is csupán udvarias ellenzékieskedés telik ki tőle. Ugyanakkor Adenauer egyetlen

Digitized by Google

politikai engedményt sem tett a szociáldemokrata pártnak, még csak azt sem vonta vissza, amit 1957-ben mondott: „Az a véleményünk, hogy esetleges szociáldemokrata választási győzelem Németország pusztulását jelentené."

Hasonló a helyzet a parlamenti porondon még megmaradt másik ellenzéki párttal, a Szabad Demokrata Párttal is. Ez a párt 1956-ban az adenaueri politika elleni tiltakozásul otthagyta a koalíciót, miniszterei kiléptek a kormányból. Később azonban a párt újra koalícióra lépett Adenauer pártjával. Ma viszont vezetője, dr. Mende, Erhard új kormányában alkancellár és összémetügyi miniszter lett.

Adenauer — ha a távozása előtti megnyilatkozásait figyeljük — most sem változott meg. Ellenzi a NATO és a Varsói Szerződés tagállamai közötti megnemtámadási szerződést, ellenzi a Kelet és Nyugat közötti tárgyalásokat, uszít az NDK ellen, és Európa nyugatnémet—francia vezetése mellet kardoskodik. Mint CDU-képviselő és a CDU országos elnöke — mert e funkcióktól ezután sem válik meg — továbbra is őrködni fog azon, hogy tartsák fenn Bonnban politikájának legfőbb pilléreit. Ez olyan tehertétel, amellyel Adenauer utódának, Erhardnak számolnia kell.

Adenauer és Erhard

Adenauer mindig politikai taktikus volt, s a gazdasági kérdéseket másodrendűnek tartotta. Kiegészítette őt kormányában alkancellárja és gazdaságügyi minisztere, Ludwig Erhard, akit „a nyugatnémet gazdasági csoda atyja"-ként szoktak emlegetni. A logikus az volna, ha ez a két politikus azonos platformon állt és szorosan együttműködött volna. Adenauer és Erhard azonban sohasem volt jó viszonyban egymással, sem politikai, sem magánviszonylatban. Adenauer amerikabarátsága és különösen franciabarátsága Erhardnál ellenzésre talált, mert a gazdaságügyi miniszter a klasszikus angol közgazdasági iskola követője és angolbarát. Adenauer a fegyveres előretörés híve, Erhard a lassúbb gazdasági behatolásé. Adenauer a merev, agresszív nagytőke embere, Erhard a bizonyos változtatásokra hajlandó pénzügyi és nagyipari csoportoké. Hosszú évek óta folyik a küzdelem köztük, s Adenauer egyetlen olyan alkalmat sem mulasztott el, amely Erhard lejáratására lehetőséget adott. „Politikai feladatok végzésére alkalmatlan"-nak minősítette, meghazudtolta, eljátszotta azt a méltatlan játékot, hogy 1959-ben két hétre a szövetségi elnöki tisztségre jelöltette magát — Erhardról akkor már mint kancelról beszéltek —, két hét elmúltával pedig egyszerűen visszatért a kancellári székbe. Adenauer igyekezett teljesen „lehetetlenné tenni" Erhardot. S ez a viszony — a mosolygós és kézfogásos fotók ellenére — ma is ilyen. Adenauernek arra már nem volt 1963-ban ereje, hogy megakadályozza Erhard kancellárságát, s attól tart, hogy Erhard nem fogja pontosan követni az ő irányvonalát.

Erhard azonban nagyrészt eloszlatta ezt a félelmet, hiszen kormányprogramjában nem változtatott az eddigi politikai alapelve-

Digitized by Google

ken. Megmaradt az úgynevezett szabad választások követelése, a törekvés az NDK bekebelezésére és az 1937-es határok helyreállítására, a kísérlet arra, hogy Nyugat-Berlint az NSZK részévé tegyék. Elődjéhez híven Erhard kancellár kijelentette, hogy a nyugatnémet politika alapja a NATO, hogy mindenképpen üdvözli a sokoldalú NATO-atomerő mielőbbi megalakulását. Erhard programjában elkötelezte magát a Bundeswehr továbbfejlesztésére és a legújabb fegyverekkel való felszerelésére.

Vagyis Nyugat-Németország új kancellárja hitet tett az adenaueri politika folytatása mellett. Mindamellett a kormánynyilatkozat hangjából és bizonyos utalásokból a megfigyelők arra következtetnek, hogy Erhard — a Kelet—Nyugat viszonyában kirajzolódó változások miatt — változtatásokat hajt majd végre politikájában. A program elkerülte az „enyhülés" szót, de elkerülte azt is, hogy — mint Adenauer tette — bírálja ezt a fogalmat. A változás legvalószínűbben a Bonn—Párizs, illetve a Bonn—Washington—London kapcsolatok vonatkozásában következhet be. Erhard az Egyesült Államok iránti hűségét mindenek fölé helyezte, Angliával való kapcsolatának pedig rendkívüli fontosságot tulajdonított. Ugyanekkor pedig a nyugatnémet —francia egyezményt csak az „európai politika" egyik tényezőjeként említette.

Erhard már korábban is — De Gaulle véleményével ellentétben — azon volt, hogy Angliát vegyék fel a Közös Piacba és, a Közös Piacot bővítsék ki az angolok által vezetett szabadkereskedelmi övezettel, ez pedig vörös posztó volt de Gaulle szemében. Nyilvánvaló, hogy ha Erhard kitart e véleménye mellett, akkor sok gondot fog még okozni francia szövetségesének és a Közös Piacnak, nem utolsósorban Hallsteinnek, aki a Közös Piac jelenlegi formájának adenauerista híve és vezetője (egyébként is Erhadnak régi ellenfele).

Erhard már tett is utalást ilyen szándékaira, amikor — Kennedy szóhasználatát átvéve — arról beszélt, hogy „a Közös Piacot meg kell erősíteni és atlanti közösséggé kell kiszélesíteni". Ez az elv homlokegyenest szembenáll az adenaueri és degaullei koncepcióval.

Adenauer igyekezett bebiztosítani magát Erhard ellen: híveit ott tartotta a kormány legfontosabb posztjain, s ő maga — mint mondottuk — megtart magának fontos funkciókat. És szavának belpolitikai, különösen parlamenti szinten még mindig nagy a súlya...

Egy politika alkonya

Adenauer nehezen engedte át a helyét, de tulajdonképpen bukott politikusként távozott, s bukása a Nyugat egész háború utáni politikájának csődjét jelképezi. Ez a bukás nem személyekhez fűződik, a személyek csak határkövekként állnak a történelem előrehaladásának útján.

Megbukott az alapvető koncepció: az, hogy a Nyugat erőszakkal, fegyverkezéssel és katonai fenyegetéssel akaratának elfogadására kényszerítheti a szocialista tábort.

Digitized by Google

A Hirosimára és Nagaszakira ledobott amerikai bombák, mint a Szovjetunionak szóló atomfenyegetések már akkor célt tévesztettek, s nem járt több eredménnyel az a nyugati erőfitogtatás sem, amely a NATO és más hasonló katonai támadó szervezetek létrehozásában nyilvánult meg. Halála előtt John Foster Dullesnek is be kellett látnia ezt. Kennedy elnök már kénytelen volt felismerni bizonyos realitásokat, ha nem is következetesen.

A nemzetközi erőviszonyok megváltozása kényszerítette a Nyugatot erre a felismerésre. Adenauer azonban továbbra is úgy gondolkozik, mintha semmi sem történt volna a világban. Pedig politikája és főleg politikájának alappillérei nem őrizhetők meg. A Hallstein-doktrína, az az elv, hogy egyedül a bonni kormányzat a német nép törvényes képviselője — mint a nyugatnémet lapok írják — „sűrűn át van lyuggatva". Az NDK el nem ismerése — olyan elv, amelyet csak azok vallhatnak, akik politikailag vakok, vagy szándékosan behunyják a szemüket. Az erőpolitika — a múlt lejárt lemeze, amelynek kilátása sincs többé sikerre. Háború kirobbantása „kelet-európai rendezés" céljából — olyan elgondolás, amely világégéssel, az egész nyugati világ pusztulásával egyenlő. Az európai integráció katonai és gazdasági vonalon több bajjal küzd, mint alakulása óta bármikor.

Ez nem jelenti azt, hogy csökkent e politika veszélyessége. Egy azonban bizonyos: Adenauer korszaka lejárt. Az agg kancellár távozása szinte csak külső jele annak, hogy letűnt az a nyugati politika is, amelynek egyik legkonokabb képviselője — John Foster Dulles és De Gaulle mellett — Adenauer kancellár volt.

Haynal Kornél

Digitized by Google

A TESTVÉRPÁRTOK FOLYÓIRATAIBÓL

Rodolfo Ghioldi:

Latin-Amerika imperialista kizsákmányolása

Az Egyesült Nemzetek Latin-Amerikai Gazdasági Bizottsága (CEPAL = Comisión Económica para America Latina) 1963 májusában az argentínai Mar del Plata-ban tartotta konferenciáját. A konferencia — mint cikkében Ghioldi elvtárs, az Argentin Kommunista Párt végrehajtó bizottságának tagja megállapítja — bizonyos mértékig kifejezésre juttatta az imperialisták, mindenekelőtt az észak-amerikai imperialisták demagóg programjával szemben megnyilvánuló mélységes kiábrándultságot.

A szerző hangsúlyozza, hogy a bizottság megalakulása óta eltelt 15 év alatt hatalmas változások mentek végbe. Az Egyesült Államok szerepe mind világosabbá válik Dél-Amerika népei előtt. A Szövetség a Haladásért nevű imperialista program csúfos kudarcot vall. A Punta del Este-i konferencia által kiküldött expórtbizottság azt jelentette az Amerikaközi Gazdasági és Szociális Tanácsnak 1962 októberében, hogy a szövetség súlyos nehézségekkel küzd, s nem idézi elő a várt politikai és lélektani hatást, nem kap népi támogatást. Az amerikai államok munkaügyi minisztereinek májusban Bogotában tartott értekezletén kijelentették, hogy a szövetség alapvető problémái és célkitűzései megoldatlanok. Azt is megállapítják egyesek, hogy ha meg is valósulnának a szövetség céljai, az egy főre jutó jövedelem vajmi keveset emelkedhetik a következő tíz év alatt. A dél-amerikai dolgozó tíz év múlva is csak az Észak-Amerikában egy főre jutó mai jövedelemnek 12,8 százalékát fogja „élvezni".

A washingtoni kormány „segély" címén koncessziókat csikar ki a dél-amerikai kormányoktól, kereskedelmi és pénzügyi politikájuk megváltoztatását követeli tőlük, az állami kézbe vett iparok magánkézbe való visszaadását szorgalmazza. Világosan kifejezi ezt Clay tábornok legutóbbi nyilatkozata. Eszerint a külföldi segélynek olyan, az USA külpolitikáját hatékonyan támogató eszköznek kell lennie, amely erősíti az észak-amerikai „szabad vállalkozást", segíti a magántőkét, visszaszorítja az államosítást és a köztulajdont. S miközben nő az argentin dolgozók nyomora, az USA nagykövete — aki úgy viselkedik Buenos Aires-ben, mint a római prokonzulok a távoli provinciákban — kijelenti, hogy a Szövetség a Haladásért „filozófiát és nem dollárokat jelent".

Már 1958 elején voltak hírek arról, hogy Latin-Amerikában növekszik az Észak-Amerika-ellenes hangulat, s azóta ez még fokozódott. Az idők jelének néhány ténye: gazdasági egyezmény a Szovjetunió és Brazília közt, Goulart brazil elnök nyilatkozata az önrendelkezés, a be nem avatkozás, az általános és teljes leszerelés érdekében, továbbá Brazília, Mexikó, Chile, Ecuador és Bolívia kezdeményezése az e terület atommentes övezetté nyilvánítását biztosító szerződésért, a chilei kormány kezdeményezése a Szovjetunióval és más szocialista országok-

Digitized by Google

kal létesítendő kereskedelmi kapcsolatok érdekében stb.

Latin-Amerika elmaradottságának bírálata mindinkább az imperializmus bírálatával jelent egyet ezekben az országokban — állapítja meg Ghioldi elvtárs. A Mar del Plata-i konferenciáról szóló jelentések és a résztvevők nyilatkozatai hangsúlyozzák a latin-amerikai országok elmaradottságát, az egyenlőtlen csere súlyos következményeit, a strukturális változások szükségét, elítélik a túlzott katonai kiadásokat, bírálják a földtulajdon megoszlását.

Az egyenlőtlen csere miatt Latin-Amerika több mint 7 milliárd dollárt vesztett az utóbbi öt évben és egyedül Argentína csaknem 10 milliárd dollárral rövidült meg kb. 30 év alatt. Az argentin export értéke egy tonna árura számítva 1962-ben 23 százalékkal esett, az importé viszont 25,8 százalékkal emelkedett 1961-hez képest. Brazília 1955 és 1961 között másfél milliárd dollárt vesztett exportja vásárlóerejének csökkenése miatt. A másik oldal: 1940 és 1962 közt Észak-Amerika mindössze 1 milliárd dollárt fizetett ki segély címén.

Az Egyesült Államok kormánya Argentínát — amely a Nemzetközi Valutáris Alap és a Pentagon parancsuralmának van alávetve — a Szövetség a Haladásért program „kirakatának" tekinti, amely a magánvállalkozás és a külföldi beruházások eredményeit hivatott hirdetni. De mik a tények? Mint a Mar del Plata-i konferencián megállapították, Argentína gazdasága 1947 óta a stagnálás állapotában van, külkereskedelme hatalmas és állandó deficitet mutat (1953—1962 közt 1,4 milliárd dollárt tett ki). Argentínának az USA-val folytatott külkereskedelmi forgalma 1962-ben 308 millió dollár deficittel zárult.

1958-ban történt egy félénk kísérlet arra, hogy az argentin kormány megállapodást kössön a Szovjetunióval. A lépést az argentin képviselőházban történelmi jelentőségűnek minősítették, de az USA megvétózta. Guido elnök arról beszél, hogy mindent megtesznek a gazdaság fejlesztésére, a statisztika azonban azt mutatja, hogy 1962-ben a bruttó nemzeti termelés csaknem 4 százalékkal volt alacsonyabb, mint 1961-ben, s amikor beindult a Nemzetközi Valutáris Alap programja, az 1958-as szinten maradt. A termelés volumene — 1950-et 100-nak véve — 1962-ben 91,1-en állt.

Ghioldi elvtárs végül hangsúlyozza, hogy Latin-Amerika is csak azon az úton szakíthat gyökeresen elmaradottságával, amelyen a szocializmust építő népek járnak. A latin-amerikai tömegeket az a példa vonzza, melyet a Szovjetunió keleti köztársaságainak, a Mongol Népköztársaságnak és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság szlovák országrészének gyors felemelkedése mutat.

(Megjelent az Amerikai Kommunista Párt elméleti folyóirata, a Political Affairs 1963. évi 7. számában.)

Digitized by Google

KRITIKA ÉS KÖNYVISMERTETÉS

LAKOS SÁNDOR:

A SZOCIALIZMUS ALAPJAINAK LERAKÁSA

AZ ÁTMENETI KORSZAK IDŐSZERŰ ELVI KÉRDÉSEIHEZ

Hosszú ideig nem jelent meg hazánkban, a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszak elvi kérdéseiről szóló, átfogó elméleti munka. Ezt a hiányt igyekszik pótolni Lakos Sándornak „A szocializmus alapjainak lerakása" című, ez évben megjelent könyve, ez a fontos és igen hasznos hézagpótló mű. A szerző, a szocializmus építésének hazai és nemzetközi tapasztalatait elemezve, színvonalasan és újszerűen világítja meg, az átmeneti korszak időszerű elvi kérdéseit.

Pártunk VIII. kongresszusának egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy „befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép... a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett". A pártkongresszussal lezárult fejlődésünknek egyik fontos időszaka, s egy új, nem kevésbé fontos periódus kezdődött el. A kongresszus megrajzolta a legátfogóbb fejlődési távlatait annak az új korszaknak, amelybe beléptünk. Lakos Sándor a pártkongresszus határozataira támaszkodva elemzi azokat az elsősorban elméleti, de egyben gyakorlati kérdéseket is, amelyeket az új körülmények vetnek fel gazdasági, társadalmi téren. Ezzel nagy segítséget nyújt a párt politikájának mélyebb elvi megértéséhez és népszerűsítéséhez.

A könyv a következő öt fejezetre tagolódik: 1. A szocialista építés kiindulópontjai; 2. A szocializmus alapjainak lerakása hazánkban; 3. A szocializmus alapjai lerakásának nemzetközi tényezői; 4. Az alapok lerakása és a szocializmus teljes felépítése; 5. A szocializmus alapjainak lerakása és a gazdasági törvények érvényesülése.

A tanulmány a legnagyobb súllyal az átmeneti korszak *szakaszait* vizsgálja. Hangsúlyozza, hogy rendkívül fontos dolog elhatárolni egymástól a szocialista építés egyes szakaszait, s ennek az elhatárolásnak *tudományos alapon*, egzakt módon, meghatározott ismérvek szerint kell történnie. Hogy ez mennyire helyes álláspont, az kitűnik a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak kongresszusi és egyéb dokumentumaiból is, amelyek megfogalmazták azt az igényt, hogy elméletileg is ki kell munkálni az egyes szakaszok egymástól való elhatárolását. E követelménynek a jelentőségét az adja meg, hogy minden országban, így nálunk is, az egyes szakaszok befejezéséből igen fontos politikai és

Digitized by Google

gazdasági következtetéseket vontak és vonnak le az elkövetkező munkára.

A tanulmány helyesen állapítja meg, hogy az átmeneti korszaknak két általános érvényű szakasza van: a szocializmus alapjai lerakásának és teljes felépítésének szakasza. A szerző vitába száll azokkal a felfogásokkal, amelyek szerint több szakaszt vagy más szakaszokat kell megkülönböztetni. Ismerteti a Szovjetunió tapasztalatait, amelyek szerint a szocializmus alapjainak lerakása az első ötéves terv befejezésével, a szocializmus teljes felépítése pedig hozzávetőleg az SZKP XXI. kongresszusának időszakával (1958) esett egybe. Hosszú ideig nálunk szélesen el volt terjedve az a téves felfogás, hogy a Szovjetunió 1936—1937-re már befejezte a szocializmus teljes felépítését. A tanulmány bírálja azokat a szerzőket, akik azt állították — *kizárólag* a Szovjetunió konkrét tapasztalatai alapján —, hogy a szocializmus alapjainak lerakása után, de a szocializmus teljes felépítése előtt minden országban elkerülhetetlen egy hasonló, külön fejlődési szakasz. A tanulmány rámutat arra, hogy melyek azok a körülmények, amelyek miatt nincs külön fejlődési szakasz a szocializmus alapjainak lerakása és teljes felépítése között. Állást foglal a szerző abban a kérdésben is, hogy meddig terjed hazánkban az átmeneti korszak. Helyesen állapítja meg, hogy a szocializmus teljes felépítéséig, és elutasítja azt a felfogást, amely szerint az átmeneti korszak a szocializmus alapjainak lerakásával befejeződött.

A szocialista építés szakaszait vizsgálva a tanulmány megállapítja, hogy a szocializmus teljes felépítésének ideje Magyarországon és a többi európai népi demokratikus országban is rövidebb lehet, mint amilyen a Szovjetunióban volt. Elsősorban a szocialista országok közötti együttműködés, a Szovjetunió segítsége teszi lehetővé ezt.

A szerző a szocialista építés szakaszait sokoldalúan, a társadalmi-gazdasági folyamatok mély összefüggéseit, a termelési viszonyok, a termelőerők, a kulturális forradalom és az életszínvonal lényeges változásait vizsgálva jellemzi.

Nagy nyomatékkal állapítja meg, hogy az egyes szakaszokban a termelőerőknek, a kulturális forradalomnak és az életszínvonal emelkedésének is meghatározott színvonalat kell elérniük. A termelési viszonyok változása és fejlődése a szocialista építés szakaszainak rendkívül fontos ismérve. Ezt elemezve a szerző újszerűen, más szerzőknél gazdagabban, árnyaltabban tárgyalja a termelési viszonyok fogalmát. A termelési viszonyok fogalmába sorolja a szerző a tulajdonviszonyokat (mint alapot), de emellett a népgazdasági ágak, üzemek, osztályok kölcsönös kapcsolatait, viszonyát, az üzemen belül létrejövő viszonyokat, az elosztási viszonyokat, vagyis az emberek között a társadalmi újratermelés során létrejövő objektív gazdasági viszonyok összességét. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a termelési viszonyok vizsgálata egymagában még nem elegendő a szakaszok jellemzéséhez. Vizsgálni kell a termelőerők fejlettségének színvonalát is. Ez a tétel a tanulmánynak egyik lényeges megállapítása.

Helyesen mutat rá, hogy a termelési viszonyok mozgását a leg-

Digitized by Google

szorosabb kölcsönhatásban kell vizsgálni a termelőerők fejlődésével. A szocialista építés szakaszait a termelési viszonyok és a termelőerők együttes állapotában végbemenő változások jelzik. A tanulmány sokoldalúságát mutatja, hogy itt sem áll meg, hanem a két szakasz tartalmának és ismérveinek vizsgálata során a termelési viszonyok és termelőerők elemzése mellett gazdagon bizonyítja, hogy a szocialista építés szakaszainak a kulturális forradalom és az életszínvonal emelkedése is szerves része.

Nagyon érdekes és újszerű — ha nem is teljes —, annak elemzése, hogy az egyes szakaszokban milyen konkrét ismérvek jellemzik a termelőerők szükséges színvonalát és az életszínvonal fokát. A magyar közgazdasági irodalomban a szerző elsőként kísérli meg konkrétabban és közelebbről meghatározni azt, hogy a termelőerőknek milyen fejlettségi mutatói jellemzik a szocializmus alapjainak lerakását és a szocializmus teljes felépítését.

A tanulmány nincs túlterhelve statisztikai adatokkal. De az egész könyvön érződik, hogy a fő mondanivaló (a szocialista építés szakaszainak ismérvei és tartalma) megállapításait gazdag hazai országos szintű adatok, tények és gyakorlati tapasztalatok és más szocialista országok adatainak, tapasztalatainak komoly elemzése, vizsgálata előzte meg.

A szerző nemcsak elméleti elemzést ad, hanem fontos gyakorlati következtetéseket is levon, gondolatébresztő javaslatokat és megfontolásokat fejt ki a gazdaságvezetés és a tervezés javítására, a gazdaságpolitika végrehajtásához szükséges irányító, tervező és szervező munka tökéletesítéséhez. Hasznos és elgondolkodtató pl. a megyei tanácsoknak a mezőgazdaság irányításában való fokozottabb szerepére, valamint az Országos Tervhivatal feladatkörének bővítésére vonatkozó elgondolás. Lakos Sándor tanulmányának értékét az alapos feltáró munkán túl talán elsősorban éppen az adja meg, hogy szerzője tud és mer általánosítani, hogy meglátja a problémákat, és nem áll meg ezeknek a felvetésénél, hanem megkísérli megoldásuk módjának, irányának felvázolását is.

Amikor a szocialista építés szakaszait *mint egészet*, a rájuk, mint szakaszokra jellemző sajátosságokkal vizsgálja, bátran tárgyal és újszerűen tesz fel a marxista irodalomban még vitatott kérdéseket. Ilyen kérdés például a termelési viszonyok és a termelőerők, a kettő dialektikus kapcsolata, a szocializmus anyagi-műszaki bázisa, a szocialista építés általános és sajátos vonásai, a szocialista országok gazdasági színvonalának kiegyenlítődése, az anyagi érdekeltség problémája. A szerző nem elvont módon tárgyalja ezeket a problémákat, hanem a szocialista építés kérdéseivel való összefüggésben. Egy részüket sokoldalúan és sikeresen dolgozta ki, úgy tűnik azonban, hogy több elvi elméleti problémát vet fel, mint amennyinek megfelelő elemzésére és ténybeli alátámasztására művének terjedelme lehetőséget ad. Következésképpen a tanulmányban érintett elvi problémák egy része még további kidolgozást igényel. De nem is lehet egyetlen könyvtől elvárni minden felvetett kérdés alapos kidolgozását és megoldását. Egyes kérdéseket (pl. az átmeneti korszak álta-

Digitized by Google

lános és sajátos vonásait, a gazdasági színvonal kiegyenlítődését) a szerző már mélyebben és alaposabban dolgozott ki disszertációjában, amelyet e könyv megjelenése után fejezett be.

Nem tekinthetjük lezártnak a tanulmánynak a szocializmus anyagi-műszaki bázisáról szóló részét sem. A szerző szerint a szocializmus anyagi-műszaki bázisa a szocializmus alapjainak lerakásával jön létre. A szocialista országok közgazdászai között azonban szélesen el van terjedve az a nézet, hogy a szocializmus anyagi, műszaki bázisa csak a szocializmus teljes felépítésével teremtődik meg. Ezért a szerzőnek részletesebben kellett volna indokolnia álláspontját, és sokoldalúbban bírálnia az ezzel ellentéteseket. A tanulmány a szocialista nagyipart jelöli meg a szocializmus anyagi-műszaki bázisaként, de nem világítja meg kellően, hogy mit jelent a szocializmus anyagi, műszaki bázisának a létrehozása a mezőgazdaságban.

A könyvben pontatlan megfogalmazások is akadnak, s egyikükmásikuk elvi pontatlanságot takar. A tanulmány 46. oldalán pl. ezt olvassuk: „A termelési viszonyok és termelőerők egyes elemeinek ellentéte az alapja annak, hogy az osztályharc élesebb, vagy kevésbé éles." Az osztályharc élességét azonban nem lehet kizárólag a termelési viszonyok és a termelőerők közötti ellentmondásokkal magyarázni, mert ez a termelési viszonyok belső ellentmondásaitól is függ. Emellett azt is számításba kell venni, hogy az osztályharc alakulásának nemcsak gazdasági, hanem egyéb tényezői is vannak (az osztály-erőviszonyok és ezeknek tudatbeli tükröződése, a nemzetközi erőviszonyok, az osztályharc történelmileg kialakult tradíciói stb.). Továbbá: A tanulmány 142. oldalán ezt olvassuk: „A mai faluban már világosan megkülönböztethetünk egymástól három réteget: a szövetkezeti parasztokat, a mezőgazdasági munkásokat és a különböző fokú vezetőket (szakembereket)... e rétegződés alapja már nem a tulajdon, hanem a szakmai képzettség." A szerző itt összevonja a tulajdonviszonyok alapján kialakuló szociális rétegződést a munkamegosztás fejlődése alapján kialakuló szakmai rétegződéssel. A szövetkezeti parasztság és a mezőgazdasági munkásság különbségének alapja a kétféle szocialista tulajdon, szakmai képzettség szerint pedig mind a szövetkezeti parasztok, mind az állami vállalatokban dolgozó mezőgazdasági munkások között van rétegeződés.

Ezek a fogyatékosságok azonban csak egyes részletek hiányosságai, s nem teszik kérdésessé vagy kétségessé azt, hogy a tanulmány egészében és döntően igen értékes munka. Mindent egybevetve, Lakos Sándor műve nagyon hasznos és igen jó könyv, amely jól szolgálja a szocializmus teljes felépítésének és az eszmei harc kibontakoztatásának a követelményeit. A könyv világosan, közérthetően, sőt érdekesen van megírva, és ez részben a kérdések polemikus kifejtésének köszönhető. A pártoktatásban és az egyetemi marxista oktatásban is nagy segítséget ad ez a könyv a szocializmus politikai gazdaságtanának és elsősorban az átmeneti korszak elvi problémáinak tanulmányozásához.

Dr. Szabó József

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

B. Rjurikov:

A REGÉNY ÉS KORUNK SZELLEMI ÉRTÉKEI

Milyen szerepet tölt be a regény korunk szellemi életében, s melyek további fejlődésének fő irányai? E kérdés körül az utóbbi években sok vita folyt. A múlt év augusztusi edinburghi nemzetközi írótalálkozó is a modern regény problémáival foglalkozott. Hangot kapott itt az a nyugaton elterjedt vélemény, hogy a regény kiöregedett, nem felel meg korunknak, s szemünk láttára hal el. Sőt, Henry Miller amerikai író azt mondta ironikusan: „Minek beszélni olyan műfajról, amely már ötven éve meghalt?" Egyesek az „alkotás szabadsága" nevében tiltakoztak az ellen, hogy a regényre olyan „absztrakt", „transzcendens" feladatokat kényszerítsünk, mint a civilizáció megmentése, s a nemiség, a homoszexualitás és a narkotizmus ábrázolását tekintették a modern regény fő feladatának. Elhangzottak természetesen józan és reális hangok is, a szélsőséges egocentrizmus, a társadalomtól és az élettől való elszakadás ellen. A cinikus, amorális és társadalomellenes irodalom képviselőinek tehát nem sikerült maguk mellé állítaniuk sem a komoly írókat, sem a sajtó jelentős részét, amely egészében igen szkeptikusan nyilatkozott a találkozóról.

Többek között az edinburghi találkozón elhangzottak is arra késztették az Európai Írók Társaságának vezetőit, hogy tegyenek javaslatot egy jóval szélesebb körű nemzetközi írótalálkozó összehívására, a regény problémáinak megvitatása céljából. Idén augusztusban Leningrádban össze is ült az Európai Írók Társaságának szimpoziuma, amelyen a szovjet írók mellett 83 külföldi író vett részt (közülük 44 kapitalista országokból, 39 szocialista országokból).

A szimpozium napirendjén a modern regény problémái állottak. Ezt a kérdést rendkívül élővé teszi az, hogy a modern élet egyre bonyolultabbá, sokrétűbbé válik. Korunkban mélyreható változások mennek végbe a társadalmi életben, a tudományos alkotásban, az emberek életmódjában, személyes életében, gondolkodásmódjában. Hogyan fejlődjön tovább a regény, mint a korszak rajza, hogy minél kifejezőbben tükrözze a bonyolultabbá vált életet, valóságot? Ez a kérdés foglalkoztatta a szimpozium résztvevőit.

A leningrádi találkozón részt vevő francia írók egy csoportja (amelyet Sartre vezetett) azt állította, hogy korunk leghűbb tükre az általuk megteremtett „új regény". Ez az ún. „új regény" azonban nem törekszik a valóság átfogó ábrázolására, a nagy társadalmi problémák bemutatására, fő témája a társadalmon kívül álló egyes személyiség ún. „szétesett" tudatának tükrözése, az egymástól elszigetelt érzések és benyomások tarka összevisszaságának ábrázolása. Sartre-ék az „új regény" létrehozásában Proust-ot és Franz Kafká-t tartják példaképüknek, és lebecsülik a múlt értékes irodalmi hagyományait.

Természetes, hogy a leningrádi találkozó szovjet résztvevői és a szocialista országok írói nem érthettek egyet az „új áramlat" képviselőivel. Abból indultak ki, hogy a népnek olyan regények kellenek, amelyek a reális valóságot, az embert és a társadalmat tükrözik, s a humanizmus

Digitized by Google

a béke, a boldogság ideáljaival lelkesítenek. A regénynek úgy kell továbbfejlődnie, hogy a korunkban végbemenő nagy átalakulásokat, a kor élő problémáit ábrázolja, megfelelő művészi eszközökkel. Ezért el kell sajátítani és fel kell használni mindazt az eszmei értéket, amelyet a múlt és a jelen nagy realista írói hoztak létre. Az egyre bonyolultabbá váló társadalmi valóság egyben megköveteli a regényírás olyan új eszközeinek és módszereinek a kimunkálását, amelyek a valóság minél adekvátabb művészi visszatükrözését teszik lehetővé.

A szocialista írók a találkozón kifejtették, hogy nem tekinthetik zászlajuknak Proust és Kafka művészetét. Nem tagadták ezen írók művészetének értékes vonásait, de félreérthetetlenül megmondták, hogy nem lehet helyesen megjelölni a modern regény feilődésének fő vonalát, ha ez nem irányul az e két író alkotásaiban is kifejezésre jutó dekadens, a humanizmustól idegen tendenciák leküzdésére. Különösen élénk vita folyt Franz Kafka művészetének értékelése körül. A vita résztvevői elismerték, hogy Kafka tehetséges író volt, s művészetében sajátszerűen kifejezte az ember elnyomottságát, megalázottságát és a társadalmi elnyomással szembeni tehetetlenségét a régi Osztrák-Magyar Monarchiában és a burzsoá Csehszlovákiában. Nagyra értékelték lelleplező írásait, a tragikus szatírának Kafka művészetében fellelhető elemeit, amelyekkel a kishivatalnokok és kereskedők életét, a szegénység és a levertség világát bemutatta. De Kafka műveinek meghatározó tónusa a kétségbeesésig tragikus bánat és a reménytelenség. Nem látva reménysugarat az életben, így ír magáról: „Balzac pálcát hordott azzal a jeligével, »leverek minden akadályt«, az én jeligém inkább az volt: »minden akadály lever engem«." A konkrét körülmények elemzése érthetővé teszi ezeket a hangulatokat, de aki korunkban az ember gyengeségét és szenvedését teszi fő és vezető témává, mint Kafka tette, az vakon megy el a szocializmus, a politikai és a nemzeti felszabadulás korának meghatározó tendenciái mellett.

A szocialista írók nem léphetnek erre az útra. A ténylegesen és nemcsak szavakban modern művészet a jövő felé fordul. A mi időnk tudatos, aktív, harcos, az emberhez és a társadalom jövőjéhez hű hőst követel. Nem túlzó követelmény ez, hanem azokból a tapasztalatokból következik, amelyeket az új társadalom épülése és harca nyújt a Szovjetunióban és a szocialista országokban, az ellenállási mozgalom Franciaországban és Olaszországban, az antifasiszta harc Németországban, a háború, az imperializmus, a fajüldözés és a neokolonializmus erői elleni harc Európa, Ázsia és Amerika országaiban. Az igazi emberség azt követeli meg, hogy lépjünk a sajnálat humanizmusától tovább a forradalmi tett humanizmusához, a harc és a céltudatos alkotás humanizmusához. A modern regény feladata ennek átfogó, teljességre törekvő művészi ábrázolása. Ezt a gondolatot hangsúlyozta Hruscsov elvtárs is a leningrádi találkozó résztvevőivel folytatott beszélgetésében, amikor megjegyezte, hogy az irodalom soha nem állt és soha nem állhat félre a társadalmi küzdelmektől. Akkor bontakozik ki az író igazi szabadsága, akkor alkot igazán az emberiség nevében, ha a munkásosztály történelmi küldetésének beteljesülését segíti.

D. I.

(Kommunyiszt, 1963. évi 13. szám)

Digitized by Google

VITA A MUNKAMEGOSZTÁSRÓL ÉS A SZEMÉLYISÉG MINDENOLDALÚ FEJLŐDÉSÉRŐL A SZOVJETUNIÓBAN

A *Voproszi Filoszofii* hasábjain már több mint egy éve vita folyik arról, hogy a munkamegosztás általában ellentétes-e a személyiség mindenoldalú fejlődésével, vagy elképzelhető a munkamegosztásnak egy olyan fajtája — az ún. kommunista munkamegosztás —, amely lehetővé teszi a személyiség mindenoldalú kibontakozását? Az ellentétes álláspontok már kikristályosodtak, ezért megtehetjük, hogy a különböző elképzeléseket két jellegzetes állásfoglalás alapján ismertessük: *A. K. Kuriljov* koncepciója alapján — aki a vitaindító cikket írta, s aki a munkamegosztást összeegyeztethetőnek tartja a személyiség mindenoldalú fejlődésével —, és *Sz. G. Sztrumilin* tanulmánya alapján, aki csak a munkamegosztás megszünésével tartja lehetségesnek a személyiség mindenoldalú kibontakozását.

Vitaindító cikkében (amelyet a Voproszi Filoszofii 1962. évi 10. száma közölt), Kuriljov kifejtette, hogy a társadalom a munkamegosztás révén szabályozza az emberek termelő tevékenységét, ezért a munkamegosztás elengedhetetlen tartozéka minden társadalmi formációnak; mint ilyen, csak konkrét formáiban változik az egyes termelési módoknak megfelelően, lényegében azonban mindig fennmarad. A kommunista munkamegosztás létrejöttéhez azonban el kell hogy tűnjék a munkamegosztásnak az osztálytársadalmakra és részben a szocializmusra is jellemző formája: a falu és a város, a fizikai és a szellemi munka ellentéte, a termelőnek egy munkakörhöz való kötöttsége stb.

A munkamegosztás kifejezi azt a társadalmi igényt, hogy az egyes ember specializálódjék, hogy bizonyos területeken jobban elmélyedjen. Korunkban olyan gyorsan növekednek az ismeretek, hogy az egyes ember egyre kevésbé lesz képes áttekinteni az emberi tevékenység nagyobb területeit, s ezért mind jobban specializálódnia kell, az emberi tevékenység egy meghatározott szűk területén kell elsősorban realizálnia képességeit. Ugyanakkor — éppen a munka specializálódása miatt — mind nagyobb általános képzettségre van szükség. A termelőnek valamely munkakör betöltéséhez a termelés egész menetét ismernie kell, azaz specializáltságának sokoldalúsággal kell párosulnia. Kuriljov szemében tehát a kommunista munkamegosztás olyan munkamegosztást jelent, amelyben feloldódott az ipari és a mezőgazdasági, a fizikai és a szellemi munka ellentéte, s mely megköveteli a specializáció és az általános képzettség összhangját, lehetővé téve ily módon a személyiség mindenoldalú kibontakozását.

Kuriljov hivatkozik a társadalmi tevékenység más, a termelésen túli területeire is, amelyek a mindenoldalúságot biztosítják. Legfontosabb megállapítása azonban az, hogy az általa ismertetett kommunista munkamegosztás mellett a kommunizmusban egy másik törvényszerűség is hatni fog, a „munka változtatásának" törvénye, amelyet Marx a Tőkében már kimutatott. A kommunizmusban az egyén felcserélheti, váltogathatja a termelés különböző területeit. Ezt a társadalmi termelés automatizálása teszi majd lehetővé, amely közelebb hozza egymáshoz a termelés különböző területeit. Kuriljov tehát egyrészről hangsúlyozza a specializációt, az egyes területeken való elmélyülés fontosságát, másrészt azonban a személyiség mindenoldalú kibontakozásához a specializációk váltogatását is szükségesnek tartja.

Hoztak fel érveket Kuriljov koncepciója mellett is és ellene is. Az ellentétes álláspontot legkövetkeze-

Digitized by Google

tesebben Sztrumilin fejtette ki (Voproszi Filoszofii, 1963. évi 3. szám). Koncepciójának lényege az, hogy a munkamegosztás csak bizonyos termelési módokkal jár együtt, de nem jellemzi általában a társadalmi termelést. Utal a „munkamegosztás" és a „munka elosztása" közötti marxi különbségtételre: ez utóbbi minden társadalomnak sajátja, s — egy másik marxi kifejezéssel élve — „a munka általános társadalmi szervezését" jelenti; az előbbi viszont ennek csak speciális megjelenési formája, s csupán arra a történelmi szakaszra jellemző, amelyben a munka társadalmi szervezése nem oldható meg másképpen, mint az egyénnek egy munkakörhöz való végleges rögzítésével. Ezért Strumilin egyértelműen amellett foglal állást, hogy csak a munkamegosztás megszünésén keresztül vezet az út az egyoldalúság megszünéséhez, a mindenoldalúság kibontakozásához.

Koncepcióját a társadalmi termelés fejlődésének ma is látható tendenciájával, az automatizációra való áttéréssel összhangban fejti ki. Az automatizált termelésben a specializáció másodlagossá válik, a termelőknek elsősorban az automaták konstruálásához és vezérléséhez kell érteniük, s másodrangú kérdés az, hogy milyen automatákon dolgoznak. A termelés különféle területeinek minőségi különbsége természetesen fennmarad, sőt tovább mélyül — mondja Sztrumilin —, de az emberek közötti munkamegosztást a gépek közötti munkamegosztás váltja fel. A termelés automatizálásával nem az emberek specializálódnak, hanem a gépek, bár bizonyos specializációt Sztrumilin is elismer.

Sztrumilin szerint a kommunizmusban a munkamegosztást teljesen felváltja majd a munka változásának törvénye. Ennek alapján a termelő a termelés egész folyamatát átlátja, a termelés egész területén kibontakoztathatja képességeit, s az automatizált termelés meg is követeli tőle ezt a sokoldalúságot. A termelésben végzett tudatos alkotómunka az emberi tevékenység más területeivel egészül ki, a társadalom ügyeinek intézésében való közvetlen részvétellel: a kulturális, a művészeti, a sport- és egyéb tevékenységgel. Mindezek együttesen alakítják ki a kommunista személyiség gazdag arculatát.

A vita még folyik, merülhetnek fel érvek mindkét álláspont mellett és ellen, annyi azonban már ma is bizonyosan megállapítható, hogy a mindenoldalú fejlődés materiális alapját az automatizált termelésben, közvetlen alapját pedig abban a magasszínvonalú tudatos alkotó munkában látják, amelyet a szellemi és fizikai munka összeolvadása, a speciális és az általános képzettség harmoniája jellemez, s amelyet a vitában röviden „kommunista munkának" neveztek.

Á. A.

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

Годовщина рождения партии — — — — — — — — — — — 1
ДЬЮЛА БАРАНИ: Живой ленинизм — — — — — — — — 5
Д-р ИМРЕ ДИМЕНЬ: Вопросы развития сельского хозяйства в Венгрии 14
ПЕТЕР РЕНИ: Идеологическая работа и интеллигенция — — — — 25
ЛАСЛО ХАЙ: Международная торговля накануне конференции мировой экономики — — — — — — — — — — — — 42
ИМРЕ ПАТКО: Главные противоречия нашей эпохи и национально-освободительные движения — — — — — — — — — — 59

ОБЗОР

Применение математических методов в области экономики (ДЬЕРДЬ ШИМОН) — — — — — — — — — — — 72

КОНСУЛЬТАЦИЯ

Вооружение: реальная цель (Д-р МИХАЙ ШИМАИ) — — — — 80

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Аденауер и его политика (КОРНЕЛ ХАЙНАЛ) — — — — — 90

ПО СТРАНИЦАМ ПЕЧАТИ БРАТСКИХ ПАРТИЙ

РОДОЛЬФО ГИОЛДИ: О империалистической эксплуатации Латинской Америки — — — — — — — — — — — 101

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

ШАНДОР ЛАКОШ: Создание Фундамента социализма (Д-р ЙОЖЕФ САБО) — — — — — — — — — — — 103

ИНФОРМАЦИЯ

INHALT

Zum Jahrestag der Parteibildung — — — — — — — — — 1
GYULA BARANYI: Der lebende Leninismus — — — — — — — 5
Dr. IMRE DIMÉNY: Einige Fragen der Entwicklung der ungarischen Landwirtschaft — — — — — — — — — — — — 14
PÉTER RÉNYI: Die ideologische Arbeit und die Intellektuellen — 25
LÁSZLÓ HÁY: Der internationale Handel am Vorabend der Weltwirtschaftskonferenz — — — — — — — — — — — — 42
IMRE PATKÓ: Die hauptsächlichen Widersprüche unseres Zeitalters und die nationale Befreiungsbewegungen — — — — — — 59

RUNDSCHAU

Die Verwendung mathematischer Methoden in der Volkswirtschaft (GYÖRGY SIMON) — — — — — — — — — — — — 72

KONSULTATION

Abrüstung: ein reelles Ziel (Dr MIHÁLY SIMAI) — — — — — 80

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

Adenauer und sein Zeitalter auf der Waage (KORNÉL HAYNAL) — 90

AUS DEN ZEITSCHRIFTEN DER BRUDERPARTEIEN

RODOLFO GHIOLDI: Die imperialistische Ausbeutung Latein-Amerikas — — — — — — — — — — — — 101

KRITIK UND BÜCHERSCHAU

SÁNDOR LAKOS: Die Schaffung der Grundlagen des Sozialismus (Dr. JÓZSEF SZABÓ) — — — — — — — — — — — 103

ORIENTIERUNG

Digitized by Google

SOMMAIRE

Au jour anniversaire du Parti — — — — — — — — — — — 1
GYULA BARANYI: Le léninisme vivant — — — — — — — — — 5
Dr. IMRE DIMÉNY: Quelques problèmes du développement de l'agriculture hongroise — — — — — — — — — — — — 14
PÉTER RÉNYI: Le travail idéologique et les intellectuels — — — 25
LÁSZLÓ HÁY: Le commerce international à la veille de la conférence économique mondiale — — — — — — — — — — 42
IMRE PATKÓ: Les principales contradictions de notre époque et le mouvement de liberation nationale — — — — — — — — 59

REVUE

Application de méthodes mathématiques en économie politique (GYÖRGY SIMON) — — — — — — — — — — — — — 72

CONSULTATION

Le désarmement: un objectif réaliste (Dr. MIHÁLY SIMAI) — — 80

REVUE INTERNATIONALE

Adenauer et son ère (KORNÉL HAYNAL) — — — — — — — 90

DE LA PRESSE DES PARTIS FRERES

RODOLFO GHIOLDI: L'exploitation impérialiste de l'Amérique latine — — — — — — — — — — — — — — — 101

COMPTES—RENDUS

SÁNDOR LAKOS: La pose des bases du socialisme (Dr. JÓZSEF SZABÓ) — — — — — — — — — — — — — — 103

ORIENTATION

CONTENTS

The Party's anniversary — — — — — — — — — — — — 1
GYULA BARANYI: Leninism alive — — — — — — — — — — 5
Dr. IMRE DIMÉNY: A few questions of development in Hungary's agriculture — — — — — — — — — — — — — 14
PÉTER RÉNYI: Ideological work and the intelligent — — — — 25
LÁSZLÓ HÁY: International trade at the threshold of the world economic conference — — — — — — — — — — — — 42
IMRE PATKÓ: The principal contradictions of our age and the national liberation movement — — — — — — — — — — — 59

REVIEW

The use of mathematical methods in political economy (GYÖRGY SIMON) — — — — — — — — — — — — — — 72

CONSULTATION

Disarmament: a realistic aim (Dr. MIHÁLY SIMAI) — — — — — 80

INTERNATIONAL REVIEW

Adenauer and his age (KORNÉL HAYNAL) — — — — — — — — 90

FROM THE PRESS OF THE BROTHER PARTIES

RODOLFO GHIOLDI: Imperialistic exploitation in Latin America — 101

BOOK REVIEWS

SÁNDOR LAKOS: Laying down the fundaments of socialism (DR. JÓZSEF SZABÓ) — — — — — — — — — — — — — 103

ORIENTATION

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI:

BARANYI GYULA: az MSZMP KB Tudományos és Kulturális osztályának helyettes vezetője. DR. DIMÉNY IMRE: kandidátus, az MSZMP KB Mezőgazdasági osztályának vezetője, RÉNYI PÉTER: a Népszabadság szerkesztő bizottságának helyettes vezetője, HÁY LÁSZLÓ: a közgazdaságtudományok doktora, a szerkesztő bizottság tagja, PATKÓ IMRE: újságíró, SIMON GYÖRGY: kandidátus, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa, DR. SIMAI MIHÁLY: a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Gazdasági és politikai kérdések tanszékének adjunktusa, HAYNAL KORNÉL: a Magyar Rádió és Televízió elnökhelyettese, DR. SZABÓ JÓZSEF: kandidátus, a Pártfőiskola igazgatóhelyettese

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

INDEX: 25 805

Digitized by Google

VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

TÁRSADALMI SZEMLE

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA

12

XVIII. ÉVFOLYAM 1963 DECEMBER

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK

FARAGÓ JENŐ: A jelszavak sorsa a történelmi változások tükrében 1
VAJDA IMRE: A szocialista országok gazdasági együttműködésének fejlődése és problémái — — — — — — — — — — — 12
Dr. TURÁNSZKY MIKLÓS: A népgazdasági tervezés és a beruházások gazdaságossága — — — — — — — — — — — 25
MÁRKUS GYÖRGY: Természettudomány — világnézet — filozófia 34

ESZMECSERE

Dr. KULCSÁR KÁLMÁN: A család a mai szocialista társadalomban 52

KONZULTÁCIÓ

A gabonakérdésről — — — — — — — — — — — — — 68
A Kínának nyújtott szovjet gazdasági segítségről — — — — — 80

SZEMLE

Cecei általánosítások a népfrontmozgalom tapasztalataiból (RAJCSÁNYI KÁROLY) — — — — — — — — — — — 83

NEMZETKÖZI SZEMLE

Anglia Macmillan után (Dr. MATOLCSY KÁROLY) — — — — 92

TÁJÉKOZÓDÁS

Tudományos konferencia a szocialista országok gazdasági együttműködéséről (H. L.) — — — — — — — — — — — — 101
A család átalakulásával kapcsolatos tanulmányok a szovjet folyóiratokban (Á. A.) — — — — — — — — — — — — 106

Szerkesztőség:
Budapest, V. Széchenyi rakpart 19. Tel.: 124—475.
Kiadja a Kossuth Könyv- és Lapkiadó Vállalat.
Kiadóhivatal: VI. Révay utca 16. Tel.: 116—660*.
Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a Kossuth Kiadó megyei és kerületi kirendeltségeinél, csekkszámlaszám 01915003 a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj negyedévre 8,— Ft, félévre 16,— Ft, egész évre 32,— Ft. Csekkszámlaszám: egyeni 61218, közületi 61066 vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára. Lapunk régebbi példányai kaphatók a Posta Központi Hírlapiroda újságboltjában: Budapest, V. József Attila u. 3.

Utolsó kézirat nyomdába érkezett: 1963. november 18.

Megjelent 35 800 példányban.

Felelős kiadó: A Kossuth Könyvkiadó igazgatója

63.5456/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Bolgár Imre igazgató

Digitized by Google

TÁRSADALMI SZEMLE
A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ELMÉLETI ÉS POLITIKAI FOLYÓIRATA
XVIII. ÉVF. 12. SZ. BUDAPEST 1963. DECEMBER HÓ

A jelszavak sorsa a történelmi változások tükrében

Írta FARAGÓ JENŐ

A forradalmi harc vezetésében minden időben különös jelentőségük van a politikai jelszavaknak. A pártnak bennük kell megfogalmaznia az adott történelmi időszak jellegzetes vonásait és a forradalom előbbrevitelének időszerű tennivalóit. A marxizmus—leninizmus általános érvényű igazságainak ismerete önmagában még nem elegendő: a konkrét helyzet konkrét körülményeire kell alkalmazni ezeket az igazságokat. S a politikai vezetés művészete a többi között éppen azt követeli meg a vezetőktől, hogy ismerjék fel a külső és belső helyzet sajátosságait, összetevőit, s ezek alapján késedelem nélkül fogalmazzák meg az aktuális tennivalókat.

A történelem ugyanis nem ismer örök érvényű, minden helyzetben és minden időben egyformán érvényes politikai jelszavakat. Semmit sem értett meg a forradalmi harc vezetésének művészetéből az, aki a változatos történelmi fordulókban képtelen arra, hogy a belső és külső körülmények sajátosságainak összességéből levezesse a forradalmi harc legidőszerűbb, leginkább előrevivő jelszavait.

Meghatározni egy történelmi időszak bonyolult külső és belső körülményeiből a legcélravezetőbb politikai feladatokat — ez a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásán alapuló tudományos elemzőkészséget, a forradalmi harc stratégiájának és taktikájának mesteri értését, a bonyolult körülmények valamennyi összetevőjének és ezek kölcsönhatásának elemzését igényli.

A tudományos, objektív megalapozottság és az adott törté-

Digitized by Google

nelmi helyzet sajátosságainak figyelembevétele mellett elengedhetetlenül fontos, hogy a jelszavak megfogalmazásánál a tömegek tapasztalataiból induljunk ki. A tömegek csak azt a politikát követik, amelynek helyességéről a saját tapasztalataikon győződtek meg, és csak azok a politikai jelszavak hatékonyak, amelyek reálisan számolnak a tömegek tapasztalataival. Különösen fontos ebből a szempontból, hogy jelszavaink és a gyakorlati politika fedjék egymást. Ezért szüntelen figyelemmel kell kísérnünk jelszavaink megvalósulását, fel kell figyelnünk a gyakorlati munkában jelentkező ellentmondásokra, s fel kell lépnünk mindenfajta torzítás ellen. Csak így biztosíthatjuk jelszavaink hatékonyságát, s a párt számára a lehetőséget arra, hogy a tömegekkel együtt, rájuk támaszkodva munkálkodhassék megvalósításukon.

Pártunk történetében sok példa van arra, hogy a helyes és a tömegek számára érthető jelszavak hogyan segítették a párt politikájának gyakorlati megvalósítását. Így például pártunk helyesen találta és fogalmazta meg a hatalom megszerzéséért folytatott harc egy-egy időszakának politikai jelszavait. Erről a politikai harcok s az építő munka sikerei tanúskodnak. Az újjáépítést jelző „Arccal a vasút felé!" jelszavától a „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!" jelszaván át egészen a „Munkásegység!" és a „Tied az ország, magadnak építed!" jelszaváig, a párt köré csoportosult tömegek állandó növekedése és aktív politikai, építő tevékenysége jelezte: helyesek voltak ezek a jelszavak, a legégetőbb történelmi szükségszerűséget fejezték ki, egybeestek milliók vágyaival és óhajaival, szervezni, mozgósítani tudtak. A forradalmat vezető párt tettei támasztották alá őket a romok felett új életet teremtő építő munkában, a politikai csatározásokban a parlamentben, a párthelyiségekben és az utcán, a szövetségesek megnyerésében és az ellenség leleplezésében egyaránt.

Emlékszünk még a „Földet vissza nem adunk!" jelszavára. 1946 tavaszán adtuk ki, akkor, amikor a Magyar Kommunista Párt a parlamentben még kisebbségben volt. Miről tanúskodik ez a jelszó? Arról, hogy a párt időben és helyesen ismerte fel: a reakció most ezen a fronton indul támadásba, s leleplezésével megmutathatjuk igazi arcát, s a föld megvédésében százezreket sorakoztathatunk fel magunk mellé. Erőpróba volt ez, amelyben a párt bebizonyíthatta: nemcsak szószólója a szegényparasztság érdekeinek, hanem meg is tudja védeni a földesúri reakcióval szemben. A „Földet vissza nem adunk!" jelszavának akkori következetes végrehajtása legyőzte az ingadozást azokban is, akik bizonytalanok voltak: vajon véglegesen birtokolhatják-e a juttatott földet. Íme, egyetlen helyesen megválasztott és megvalósított politikai jelszó százezreket tömörített a párt mellé, olyanokat is, akik talán közvetlenül nem voltak érdekeltek benne, de tanúbizonyságát

Digitized by Google

láthatták a kommunista párt megnemalkuvásának, következetességének.

Az államosítások után a történelmi valóságot híven, a tömegek számára egyszerű, de kézzelfogható, s a szocializmust építő munkára ösztönző módon fejezte ki e jelszó: „Tiéd az ország, magadnak építed!" Akkor ízlelgették először a munkások, mit jelent birtokolni a gyárat, igazgatni a maguk érdekei szerint. De nemcsak a „tiéd az ország" volt realitás, igazság, hanem a „magadnak építed" is. Az ország gazdasági élete a stabilizáció után egyenesen ívelt felfelé, az életszínvonal növekedése tényekkel igazolta a tömegek számára a „magadnak építed" igazát.

Sajnos, a későbbi évek példáján igazolhatjuk: milyen károkat okozhat, mennyire gyengíti a párt befolyását a tömegek körében, ha a jelszavak és a valóság, a tettek nem fedik egymást, s ha ráadásul képtelenek is vagyunk felismerni ezt, vagy bevallani a tömegek előtt. Ahogyan Lenin mondja: „Az emberek milliói sohasem fogják meghallgatni a pártok tanácsait, ha ezek a tanácsok nem egyeznek meg azzal, amire saját életük tapasztalata tanítja őket."

A „Tiéd az ország, magadnak építed", a „Termelj többet, jobban élsz!" jelszavai az ötvenes évek elején megkoptak, értelmük elhomályosult. A személyi kultusz éveinek szektás merevsége az üzemi demokráciát sem kímélte, a mindennapos politikai meggyőzést felváltották a megfellebbezhetetlen kinyilatkoztatások. A „jobban élsz" már nem volt igaz, de ezt nem ismertük be. Igaz, megszületett az a jelszó, hogy „ne együk meg azt a tyúkot, amelyik holnap aranytojást tojik", de ugyanakkor nem szűntünk meg hangoztatni: javul, emelkedik az életszínvonal, holott a tömegek ennek éppen az ellenkezőjéről győződhettek meg.

Közismert, hogy a nehézipar elsődleges fejlesztésének különben helyes elvi tételét dogmatikusan alkalmaztuk nazai viszonyainkra, eltúloztuk a fejlesztés ütemét, erőnkön felüli vállalkozásokba fogtunk. S ezt a gazdasági természetű hibát csak tetéztük azzal, hogy nem mertük nyíltan beismerni a tömegek előtt: milyen anyagi áldozatokkal jár az iparosítás túlzott üteme, holott az életszínvonal csökkenése naponta bizonyította ezt. Új körülmények, új sajátosságok jellemezték akkori helyzetünket, jelszavaink viszont a régiek maradtak. Így lassan elvesztették értelmüket és vele vonzó, mozgósító erejüket, s maradtak puszta dekorációk az üzemek, a házak falaira, a transzparensekre mázolva: unott, közömbös, vagy éppen rejtett indulatokat ébresztő frázisok, amelyek igazságáról már azok sem lehettek meggyőződve, akik megfogalmazták őket. Véletlen-e, hogy ebben az időszakban valóságos politikai jelszó-dömping kapott lábra? Mintha a jelszavak elvesztett értelmét, megcsorbult igazságát számuk növelésével kívántuk

Digitized by Google

volna pótolni. Ám az ilyen jelszó-dömping csak taszít, de arra aligha alkalmas, hogy megmozgassa, harcra tüzelje a tömegeket.

Az ellenforradalom után át kellett értékelni a régi politikai jelszavakat, meg kellett tisztítani őket a személyi kultusz éveiben rájuk rakódott hamis máztól, bátran eldobni azokat, amelyek elavultak, illetve már kezdettől helytelenek voltak, és a történelmi valósághoz hű, új politikai jelszavakat adni a tömegeknek. Nem valamiféle stilisztikai korrekció volt ez: a párt politikája változott meg, számbavéve a múlt tanulságait, belső helyzetünk és a nemzetközi körülmények bonyolult összefüggéseit, és ennek alapján születtek meg az új politikai jelszavak.

Itt érdemes megállnunk és elgondolkodnunk a jelszavak természetén a forradalom különböző periódusaiban. Kétségtelen, hogy olyan történelmi fordulókban, amikor elhatároltabbak az osztályfrontok, amikor nagyon is világos, hogy kik állnak a barikád másik oldalán, vagy amikor az életbenmaradás puszta szükségeként jelentkeznek a gazdasági építés tennivalói, nagy jelentőségük van az olyan politikai jelszavaknak, amelyek élesen fogalmazzák meg az adott pillanat fő forradalmi feladatait és gyorsan követik a történelem hirtelen fordulatait. A forradalmi harc vezetésének művészete ilyen időszakokban a változó körülmények gyors számbavétele mellett azt igényli, hogy késedelem nélkül döbbentsük rá a tömegeket a helyzet összefüggéseire, a jelszavak értelmére, s azonnali cselekvésre késztessük őket.

A forradalom békés időszaka, a hatalom megszilárdulása, a nyugodt gazdasági építőmunka új körülményeket teremt, s új kívánalmakat támaszt a politikai vezetés művészetében is. A feladatok most nem változnak olyan nagy gyorsasággal, a változások fordulói nem olyan szögletesek, nem egyes gyors akciókra, hanem egy új társadalom felépítésének hosszadalmas, kitartó munkájára kell felkészítenünk, mozgósítanunk a tömegeket. A jelszavak ebben a szakaszban sem vesztik el létjogosultságukat, hiszen égetően fontos politikai, gazdasági tennivalókat fejeznek ki. A hangsúly azonban a gazdasági építő, szervező munka feladataira tevődik. Anélkül, hogy a politikai feladatok elvesztenék jelentőségüket, a gazdasági építő tennivalók kerülnek előtérbe, ezek válnak a legfőbb politikai teendővé is, hiszen a kapitalizmus politikai legyőzése után most annak gazdasági legyőzése kerül napirendre, nemcsak az adott országon belül, hanem nemzetközi méretekben is. Ilyen körülmények között különösen veszélyes, ha a kommunisták képtelenek megérteni az új helyzet sajátosságait és unosuntalan a régi jelmondatokat ismételgetik, s ráadásul munkastílusukban is képtelenek alkalmazkodni az új követelményekhez.

Az ilyen dogmatikus gyakorlat gyengíti a párt tömegbefolyását is. Holott éppen a szocializmust építő munkában van nagy

Digitized by Google

szükség a párt és a tömegek kapcsolatának legnagyobb arányú szélesítésére. A párt és a tömegek közötti kapcsolatok megerősítésének és kiszélesítésének lehetősége és szükségessége objektíve következik a társadalom osztályszerkezetében bekövetkezett változásokból és a jelenleg napirenden levő feladatok természetéből. Társadalmunkban ma már nincs olyan osztály vagy jelentős társadalmi réteg, amely ne volna érdekelve a szocializmus teljes győzelmében. A szocializmus teljes felépítésének feladatai érthetőek és vonzóak a legszélesebb dolgozó tömegek számára. Azelőtt gyakran olyan feladatokat oldottunk meg az ellenséggel szembeni nyílt harcban, amelyek egyes — főleg kispolgári dolgozó — rétegekben ellenkezéssel vagy éppen közömbösséggel találkoztak, s megelégedhettünk azzal, hogy semlegesítsük az ellenállást, vagy másnapra halasszuk a passzív, a közömbös rétegek meggyőzését. A szocializmus teljes felépítésének feladataiban azonban ma társadalmunk valamennyi osztályának és rétegének, más és más világnézeti felfogású embereknek, az egész népnek az érdekei találkoznak. Másfelől: a szocializmus teljes felépítésének feladatai éppen a tömegek nagyfokú öntudatát, érettségét feltételezik, a gazdasági és a politikai munkában egyaránt. Szélesebb tömegekkel kell tehát megértetnünk, elfogadtatnunk a gazdasági és politikai céljainkat kifejező jelszavakat, megtanítva őket arra az építő, szervező és politikai munkára, amellyel valóra válthatják őket. Akik képtelenek megérteni feladataink jellegének változását, sajátosságait, s a régi jelszavakhoz ragaszkodnak, azok egyenesen akadályozzák előrehaladásunkat az építőmunkában, gyengítik nevelő munkánk hatékonyságát a tömegek körében.

Az új jelszavak meg nem értése, a dogmatikus merevség jelentkezhet ugyan tisztán politikai köntösben is, mégsem csak politikai, hanem gazdasági kárt is okoz, pontosabban szólva: akadályozza az *egész* szocializmust építő munkát. Meggyőzően szemléltethetjük ezt azon az értetlenségen, amely egyeseknél a származási kategórizálás eltörlésével kapcsolatban mutatkozott.

Annak idején, amikor az első rohamokat intéztük a volt uralkodó osztályok műveltségi monopóliuma ellen, kiadtuk a jelszót: „Munkás-paraszt fiatalokat a középiskolák és egyetemek padjaiba!" Tíz- és százezreket mozgósított akkor ez a jelszó. Ez is hozzájárult a régi kizsákmányoló osztályok művelődési monopóliumának megszüntetéséhez, és elősegítette, hogy a munkás- és parasztfiatalok, akik előtt a múltban el volt zárva a továbbtanulás útja, pótolhassák elmaradásukat, és a jog mellé reális lehetőséget is kapjanak a továbbtanulásra, tehetségük kibontakoztatására. Eltelt másfél évtized, s ma új jelszót adtunk ki: az egyetemek padjai a legkiválóbbaké, függetlenül származásuktól. Aki nem érti meg a munkásosztály műveltségi színvonalának emelkedésében másfél évti-

Digitized by Google

zed alatt végbement változásokat, aki nem látja, mennyire előtérbe állították a szocializmus építésének bonyolult feladatai a hozzáértést, a tehetséget az élet minden területén, az ma is görcsösen ragaszkodik a régi jelszóhoz, s a liberalizmusnak, az opportunizmusnak, az osztályharc feladásának vádját kiáltozza felénk. Egyrészt képtelen megérteni azt a történelmi változást, amely éppen a régi és akkor helyes jelszó gyakorlati megvalósulásának eredményeként következett be a munkásosztály és a parasztság műveltségi színvonalának emelkedésében, azt, hogy — magyarán szólva — van elegendő tehetséges munkás- és paraszt-diákunk ahhoz, hogy kellő számban kerüljenek be az egyetemekre. Másfelől képtelen megérteni azt a történelmileg szükségszerű és be is következett változást, amely a munkás- és parasztrétegeken túl is, sőt még a volt uralkodó osztálynak — s főként utódainak — körében is végbement gazdasági, politikai és morális téren, s amely végül is anakronisztikussá tette, hogy az egyetem kapuit az osztályidegen származású, de tehetséges jelentkezők előtt zárva tartsuk. Képtelenek számolni azzal, hogy ezek a szakemberek már a felépült szocialista társadalomban fognak dolgozni, a kommunizmusért, s minél előbbre jutunk ezen az úton, annál komolyabban esik latba a hozzáértés, a tehetség, a szakmai rátermettség. Nem egyszerűen az egyes emberek érdeke ez, hanem valamennyiünké, hiszen a kommunista társadalom az egész nép számára épül.

A régi, akkor kemény, győztes csatákba vivő jelszavaknak varázserejük van, dicső harcok emlékeit ébresztik fel bennünk, s fogva tartanak egyeseket, főként az idősebbek közül — mondhatná valaki. De a régi jelszavak érzelmi varázsereje kedvéért nem kockáztathatjuk a párt politikáját. Lenin gyakran figyelmeztetett arra a veszélyre, hogy ha a jelszavak megmerevednek, megkövesednek, akkor akadályozzák „az új helyzet helyes felmérését és célszerű kihasználását". „Minden jelszónak, amelyet a párt bedob a tömegek közé, megvan az a sajátossága, hogy merevvé, élettelenné válik, hogy sokak szemében még akkor is érvényes, amikor megváltoztak ezek a körülmények, amelyek ezt a jelszót szükségessé tették. Ez elkerülhetetlen baj, és ha nem tanulunk meg harcolni ellene, ha nem tanuljuk meg legyőzni, nem biztosíthatják a párt helyes politikáját."

Ez a helyzet az úgynevezett lenini hármas jelszóval is, amelyet korábban az objektív körülmények igazoltak, de. amely ma már nem felel meg a valóságos helyzetnek. Vannak azonban, akik nem értik a megváltozott helyzetet, tudatukban „megmerevedett és megkövesedett" a régi jelszó.

Ma sem ritka jelenség még, hogy egyesek — kivált a volt cselédek, szegényparasztok közül — nem tudnak megbékélni azzal a

Digitized by Google

gondolattal, hogy együtt kell dolgozniuk a termelőszövetkezetekben a volt kulákokkal, akik talán éppen őket zsákmányolták ki, alázták meg emberi méltóságukban. A volt cselédek, szegényparasztok tudatában még tovább él azoknak a keserű élményeknek, személyes tapasztalatoknak az emléke, amelyek a régi jelszót érthetővé és elfogadhatóvá tették számukra. Hiszen ez a jelszó a védelmüket jelentette akkor, társadalmi igazságérzetüket elégítette ki, s igenis: a jelszavaknak van tömegpszichológiai, érzelmi hatásuk. Ezekkel a régi jelszavak továbbélésénél is számolni kell, s aligha érnénk célt, ha egyszerűen figyelmen kívül hagynánk ezeket. A régi jelszavaknak újakkal való felcserélése feltételezi a dolgozók valóságos osztályérdekeinek a tudatosítását. Valamikor a volt cseléd *osztályérdekből,* vagy ha még nem emelkedett az osztályöntudat magaslatára, személyes érdeke alapján állt szemben a kuláksággal, s tette magáévá és fogadta el a kulákság elleni harc jelszavát. Meggyőznünk őt ma a párt falusi politikájának helyességéről, az egységes paraszti osztály megteremtésének jelszaváról azt jelenti, hogy ismét a valóságos *osztályérdekét* kell megláttatnunk vele, beleágyazva ebbe a maga egyéni érdekét. Ez a felismerés tépheti el a múlt jelszavaihoz kötő érzelmi szálakat.

Vannak olyan jelszavak, amelyeknek tartalma az idők folyamán bővül, értelmük mélyebb összefüggést kap. Ilyen például a „termelj többet, jobban élsz!" jelszava. Ez a jelszó ma legalább annyira helytálló volna, mint tíz esztendővel ezelőtt volt. Ha mai, nemcsak belső, hanem külső feladatainkra is vonatkoztatjuk, akkor lehetetlen észre nem vennünk a mélyebb összefüggést: termelj többet, hogy jobban élj, s hogy gazdaságilag, az egy főre eső termelésben is utólérhessük, sőt majdan elhagyhassuk a kapitalista országokat.

Persze, annakidején is volt ennek a jelszónak egy külső, nemzetközi összefüggése: „Termelj többet, mert ezzel is csapást mérsz az imperializmusra!" De hogy mi ez a csapás, mit és hogyan árt ez az imperializmusnak, az aligha volt világos a dolgozók előtt. A jelszó üres, tartalmatlan frázissá szürkült. Ma azonban konkrét, világos cél az, hogy a fejlettebb kapitalista országokat érjük utol, majd hagyjuk el a munka termelékenységében. Az ebben elért sikereink gazdasági mutatókkal mérhetők, s akár az egyes munkahelyeken is realizálhatók, például a termékek önköltségének, vagy minőségének alakulásában. Kell-e különösképpen bizonygatni, hogy a jelszavak önmagukban mit sem érnek — bármennyire értjük is tartalmukat, összefüggéseiket —, ha naponta nem realizáljuk őket a konkrét politikai és gazdasági feladatok megoldásában?

A politikai jelszavak — bármennyire egy-egy adott feladat tömör, frappáns megfogalmazásai is — a külső és belső feltételek

Digitized by Google

bonyolult körülményeihez kötődnek, s így összefüggéseikben mélyebb értelmet nyernek. A kapitalizmus gazdasági legyőzésének feladata a legszorosabban kapcsolódik a békés egymás mellett élés jelszavához, hiszen csak békés viszonyok között lehet gazdaságilag legyőzni a kapitalizmust, s megteremteni a kommunista társadalom anyagi bőségét. Ehelyütt aligha szükséges ezt bizonygatnunk, de fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a politikai meggyőző munkában nem szabad mechanikusan leegyszerűsíteni a helyesen megfogalmazott jelszavakat, hanem meg kell mutatnunk azokat az összefüggéseket is, amelyekből levezettük, s azokat a kapcsolatokat, amelyek elveink, politikánk különböző vonatkozásaihoz fűzik őket.

•

Az előbb említett példa világosan szemlélteti: politikai jelszavainknak a dolgozók tömegeivel való megértetése, elfogadtatása messzemenően igényli a mélyreható és a nagy tömegekre kiterjedő politikai meggyőző munkát. Milliókat és milliókat kell felemelnünk a politikai érettségnek arra a fokára, hogy ne csak a tekintélyelv, vagy a megszokottság alapján fogadják el a jelszavakat, hanem győződjenek meg ezek helyességéről, igazságáról.

Ehhez mindenekelőtt a személyi kultusz káros örökségétől kellett megszabadulni. Ne felejtsük el, hogy a személyi kultusz béklyóba kötötte az önálló gondolkodást, és a dogmatizmus nemcsak a nagypolitika gyakorlatát járta át, hanem a marxizmus megismert igazságainak alkalmazását is, kinek-kinek a maga munkaterületén. Propagandamunkánkban valóságos divat volt, hogy egy-egy igazság megértését mechanikus aktualizálással, párhuzamba állítással illusztráljuk, az elvi tétel mellé odabiggyesszünk egy-egy időszerűnek látszó, konkrét példát, ezzel mintegy bizonyítva az elvek megértését. Nem véletlen, hogy jelszószerűség hatotta át egész politikai tevékenységünket, s eretnekségnek számított minden, amit nem tudtunk beleszorítani egy jelszó kereteibe. Így alakulhatott ki a politikai, a gazdasági, az agitációs és propagandamunkában a merev sablonok sorozata, így szürkült el benne az élet a maga gazdagságával, s benne az alkotó, a gondolkodó ember.

Esztendőkkel ezelőtt túljutottunk már ezen a betegségen. A párt mai politikája az élet bonyolult összefüggéseit figyelembe véve szabja meg az irányt a politikai, a gazdasági, a szocialista embernevelő munkában. Leszoktunk a kinyilatkoztatásokról, s nem valljuk magunkat csalhatatlanmak. A szocializmus alapvető kérdéseiben kikérjük a tömegek véleményét, s ezt a gyakorlatban felhasználva, semmit el nem hamarkodva érleljük meg a követendő célokat és megvalósításuk módozatait. Az osztályviszonyok változásai, az osztályharc megváltozott körülményei, a világ erő-

Digitized by Google

viszonyaiban bekövetkezett változások, a szocializmus építésének hazai és nemzetközi feladatai reálisan, tudományos megalapozottsággal kapnak helyet politikai jelszavainkban is. Párttagságunk zöme, sőt a pártonkívüliek jó része is érti ezeket az összefüggéseket.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy teljesen száműztük már az emberek fejéből, sőt gyakorlati munkánkból is a régi jelszavakhoz, üres, elavult politikai formulákhoz való ragaszkodást. A régi módon, a készen kapott jelszavak alapján sokkal könnyebb volt dolgozni, hiszen mindig nehezebb, igényesebb feladat a bonyolult összefüggésekből kihámozni a tennivalókat. S ez nemcsak a propaganda- és agitációs, hanem a politikai és gazdasági irányító munkára is érvényes. Annakidején ebben is szinte munkamódszerré vált a jelszavak szüntelen hangoztatása, mintha sokszor velük akarták volna helyettesíteni a konkrét feladatok megoldását. S ennek a gyakorlatnak a nyomai is felismerhetők ma még egyes politikai és gazdasági vezető testületek munkájában.

Egyesek úgy használnak jelszavakat, mintha ezekkel a hozzáértést igyekeznének pótolni vagy hozzá nem értésüket leplezni. Egészen köznapi példával élve: egy üzemi pártszervezet ma már nem adhatja ki egyetlen mondattal a minőség javításának jelszavát. Joggal kívánhatják meg a gazdasági vezetők és a dolgozók is, hogy a szakemberek bevonásával elemezze pontosan az üzem termelését, sokoldalúan ismerje, vizsgálja meg a gyártás folyamatát, és konkrét, megvalósítható útmutatásokkal, feladatokkal segítsen a minőség javításában. Lejárt az idejük a termelésre általánosan, a hibák kijavítására üres szólamokkal mozgósító jelszavaknak; helyükbe a tennivalók konkrét, hozzáértő meghatározásának kell lépnie. Inkább egyetlen konkrét tettet, mint száz üres, senkit meg nem mozgató, semmire nem késztető jelszót! S ne tűrjük meg életünk egyetlen területén sem, hogy tetteknek tekintsék a frázisokat, hogy jelszavak hangoztatásával leplezzék a tehetetlenséget, a hozzá nem értést. Ennek kára nem egyszerűen az, hogy értelmüket, tekintélyüket vesztik a különben helyes jelszavak, hanem maga az ügy szenved kárt: egyhelyben topogunk, vagy visszafelé haladunk, holott a szocializmus teljes felépítése erős ütemet kíván a gazdasági, politikai munkában egyaránt.

Volt olyan idő, amikor valaki jól érvényesülhetett azért, mert értette annak a módját, hogyan kell ügyesen, tetszetősen felszólalni, szép szavakkal bizonyítani hűségét az ügyhöz, tetszetős jelentésekkel elnyerni feletteseinek elismerését. Aki nem vesz fáradságot arra, hogy a szép szavak és a jól megfogalmazott jelentések mögé nézzen, azt ma is megejthetik a frázisok. Pedig ma az ember egyedüli értékmérője — a munkája, a cselekedetei. Ezt az

Digitized by Google

elvet kell érvényesítenünk mindenütt, mert a szocializmus felépítésének feladatai szavak és hitvallások helyett konkrét tetteket követelnek az élet minden területén.

*

Eddig elsősorban régi és mai hazai tapasztalataink alapján szóltunk a politikai jelszavak jelentőségéről, természetéről, elemeztük sorsukat a történelmi változások közepette. Vizsgálatukat azonban különösen időszerűvé teszik a nemzetközi munkásmozgalomban napjainkban zajló éles viták.

A Kínai Kommunista Párt vezetőinek megállapításait tanulmányozva szembetűnik, hogy antimarxista koncepciójukat forradalmi frázisokkal próbálják álcázni. Ezzel kapcsolatban nagyon időszerű felidéznünk Lenin figyelmeztetését arról, hogy a forradalmi frázis végzetes lehet a forradalomra. Különösen élesen vetődött fel ez a kérdés 1918 elején, amikor a fiatal szovjethatalom létét biztosító breszti béke megkötésével szemben az ún. „baloldali kommunisták", a valóságos helyzetet figyelmen kívül hagyva, kiadták a „forradalmi háború" jelszavát. Ekkor mondotta Lenin: „Harcolni kell a forradalmi frázis ellen, harcolni, okvetlenül harcolni kell, hogy ne mondják el rólunk valamikor a keserű igazságot: a forradalmi háború frázisa döntötte pusztulásba a forradalmat." A forradalmi frázis fő jellemzője, hogy radikálisan hangzó jelszavakat állít szembe a valóságos helyzet marxista elemzésével és az adott fejlődési szakasz sajátos feladataival. „A forradalmi frázis betegsége a forradalmi pártokon többnyire olyankor vesz erőt — mondta Lenin —, amikor bennük közvetlenül vagy közvetve a proletár és a kispolgári elemek kapcsolata, egyesítése, egybefonódása valósul meg és amikor a forradalmi események menetében nagy és gyors fordulók mutatkoznak. A forradalmi frázis: forradalmi jelszavak szajkózása az események bizonyos fordulópontján, bizonyos helyzetben fennálló objektív körülmények számbavétele nélkül. Remek, pompás, megrészegítő jelszavak — amelyeknek nincs semmi alapjuk — ez a forradalmi frázis lényege."

Ez a jellemzés teljesen ráillik a kínai vezetők álláspontjára. Nem akarjuk ehelyütt elemezni a kínai vezetők antimarxista koncepcióit, csupán arra mutatunk rá, hogy ezek a koncepciók szükségszerűen hamis és káros jelszavakhoz vezetnek. Ezek között a jelszavak között a marxizmus általános igazságait forradalmi frázissá sekélyesítő ultraradikális jelszavak keverednek eleve hamis, antimarxista, nacionalista jelszavakkal.

Mindenki, aki a marxizmus—leninizmus elvei alapján áll, az első pillantásra szembetűnik például, hogy „A keleti szél úrrá

Digitized by Google

lesz a nyugati szél fölött" antimarxista jelszava élesen szembenáll a „Világ proletárjai, egyesüljetek!" mélységesen internacionalista tartalmával. Ennek az új „tételnek" semmi köze a marxizmushoz; nem a nemzetközi proletariátus osztályérdekeit fejezi ki, következésképp nem is alkalmas arra, hogy egységbe fogja, a nemzetközi imperializmussal szembeni harcra tömörítse az erőket. S hogy e jelszónak a célja tulajdonképpen az erők megosztása faji, nacionalista alapon, arra napjainkban — sajnos — újabb és újabb bizonyítékokat szolgáltatnak a kínai vezetők megnyilatkozásai, szakadár tevékenységük és provokációik.

A kínai vezetők képtelenek arra, hogy reálisan értékeljék a nemzetközi erőviszonyokban bekövetkezett változásokat. A Szovjetunió és más országok kommunista pártjai éppen ezekből szűrték le a következtetést: korunkban a háborúk nem végzetszerűen elkerülhetetlenek, megakadályozhatók, és erre alapozzuk ma a békés egymás mellett élés politikáját. A kínai vezetők figyelmen kívül hagyva e változásokat, továbbra is a háború elkerülhetetlenségének idejétmúlt tételét hirdetik. Ez pedig — a többi között — azért is veszélyes, mert leszerelheti a tömegek békeharcát, tehetetlenségre kárhoztathatja őket az imperialisták háborús kísérleteivel, készülődéseivel szemben.

A történelem arra tanít bennünket, hogy nézzünk mindenkor a jelszavak mögé, vizsgáljuk meg létjogosultságukat, realitásukat, bármilyen tetszetősen hangzanak is. Bátran vessük el azokat a jelszavakat, amelyek elavultak s cseréljük fel őket a történelmi valóságot, a hazai és nemzetközi munkásmozgalom égető szükségleteit reálisan kifejező és a tömegeket harcra mozgósító jelszavakkal. Ilyen, a ma történelmi valóságában gyökerező szükségleteket és tennivalókat fejeznek ki az SZKP XX. és XXII. kongresszusának a korunk alapvető kérdéseire reális választ adó elvi megállapításai és az ezekből következő politikai tennivalók, amelyeket a mi viszonyainkra legutóbb pártunk VIII. kongresszusa fogalmazott meg. Helyességüket ma már nemcsak józan érvek bizonyítják, hanem maga az élet is igazolja. S mi más lehet jelszavaink legfőbb elbírálója, mint az élet, a történelem, amely óhatatlanul ítéletet mond felettük? Nemcsak a jövőben, az utókor számára, hanem már ma is. S igazán forradalmi párt csak az lehet, amely időben felismeri a történelem, a külső és belső körülmények változásait, bátran félredobja az elavult jelszavakat, s képes arra, hogy az új jelszavakat a dolgozó tömegekkel megértetve, újabb és újabb győzelmekre vezesse őket.

Digitized by Google

A szocialista országok gazdasági együttműködésének fejlődése és problémái

Írta VAJDA IMRE

Az emberi termelőerők társadalmi termelőerőkké válásának magasabb fokán, a fejlődés előrehaladásával a racionális társadalmi termelés szélesebb keretet igényel, mint amilyent általában az egyes országok területe, népessége, piaca nyújt. Ennek során a társadalmi munkamegosztás szükségszerűen mind nagyobb mértékben válik nemzetközi munkamegosztássá. A nemzetközi munkamegosztásban való aktív részvétel az országok többsége számára a fejlődés döntő elemévé válik.

Ez az általános vonás némileg módosul azoknak a legnagyobb ország-egységeknek az esetében, amelyeknek méretei mind a termelőerők és természeti erőforrások sokoldalúsága és bősége, mind a belső szükségletek vonatkozásában elegendő teret nyújtanak a jelenleg legfejlettebb technikai színvonalat elért termelőerők nagyságkövetelményeinek. Ilyen ország azonban ez idő szerint csak kettő van a világon: a Szovjetunió és az Egyesült Államok. S noha e két országra esik a világtermelésnek több mint fele, a föld lakosságának csak egyhatodát foglalják magukban. A földrajzi terjedelemből, a népességszámból és a termelőerők fejlettségéből adódó korlátozás azonban csupán viszonylagos, hiszen mindkét ország, a Szovjetunió is és az Egyesült Államok is, igen aktív részesei a nemzetközi munkamegosztásnak; erre a két országra esik a világexportnak több mint 20 százaléka. Igaz, hogy ez a részesedés az utóbbi években nem nő. 1957-ben a Szovjetunióra a KGST-n belüli exportforgalom 42,8 százaléka, 1962-ben 36,9 százaléka esett; ugyanebben az időben Észak-Amerika részesedése a világexportban 16,3-ról 15,2 százalékra csökkent. Gyorsabb előrehaladást tehát a nemzetközi munkamegosztásban — mind a szocialista országok, mind az iparilag fejlett tőkésországok körében — a kisebb országegységek értek el. Elemzésünk, gondjaink és teendőink középpontjában a kisebb országegységek kategóriája áll, mert mind hazánk, mind pedig — a Szovjetunió

* A szerzőnek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülésszakán elhangzott előadása alapján.

Digitized by Google

kivételével — a többi KGST-ország ebbe a nagyságrendbe tartozik.

Első megállapításunk, amelynek részletes indokolásától itt, helyszűke következtében el kell tekintenünk, hogy az európai KGST országok általában már elérték, vagy erősen megközelítették azt a fejlődési fokot, amelyen a társadalmi munkamegosztás nemzetközi szektorában végbemenő folyamatok döntő szerephez jutnak a további előrehaladásban. A távlati tervekben ezért a fejlődés fő irányzatait és célkitűzéseit nemzetközi szinten kell megfogalmazni; az előrehaladás egyik minőségi mércéjét a nemzetközi munkamegosztásban való aktív részvétel mértéke képezi.

I.

A szocialista országok közötti munkamegosztás a külkereskedelmi forgalom adatai szerint gyorsan fejlődött és növekedésének üteme az 1953—1959 közötti időszakban meghaladta a világkereskedelem általános fejlődésének ütemét. 1953-ban az európai szocialista országokra a világexport 8,3 százaléka esett; ez az arányszám — a világkereskedelem volumenének jelentős bővülése mellett — 1959-re 10,4 százalékra nőtt. Eközben a fejlett tőkés országok részesedése globálisan változatlan maradt, bár ezen belül a súlypont a korábbinál nagyobb mértékben tolódott el Észak-Amerikáról az európai kapitalista országokra: ez utóbbiak részesedése 34,5-ről 38,9 százalékra emelkedett. A szocialista országok közötti külkereskedelemnek és világkereskedelmi részesedésüknek növekedésében megmutatkozott a szocialista országok iparosodásának erőteljes előrehaladása és termelésük nemzetközi szakosításának megindult folyamata; ebben különösen a gépipar játszott nagy szerepet. 1959 óta azonban megszűnt a szocialista világkereskedelem részarányának addig töretlen növekedése, a szocialista országok külkereskedelmi aktivitása nem haladta túl a világkereskedelemben tőkés oldalról jelentkező bővítő tendenciákat, amelyek legjellegzetesebben a másik integrációs póluson, a Közös Piac országainak egymás közötti forgalmában mutatkoztak meg. 1961-ben az európai szocialista országok világkereskedelmi részaránya ugyanúgy 10,4 százalék volt, mint 1959-ben. 1958 és 1962 között a KGST-országok intern forgalma 60 százalékkal, a Közös Piac országaié viszont 97 százalékkal nőtt, lényegesen gyorsabban, mint a világkereskedelemben részvevő országok bármely más csoportjáé.

Már önmagában az a tény is, hogy e téren nem haladtunk előre, figyelemre méltó és megfontolást érdemel. Alighanem arról van szó, hogy nem nyitottuk meg eléggé a munkamegosztás

Digitized by Google

útjait, hogy annak tartalmában akadályozó elemek rejtőznek, s ezeket idejében fel kell derítenünk, hogy kiküszöbölhessük őket.

A világkereskedelemben változatlanul tart a struktúra súlypontjának áthelyeződése a nyersanyagok és a mezőgazdasági termékek csoportjáról az ipari árukéra; ebben az árucsoportban a világkereskedelem az utóbbi években is gyorsabban nőtt, mint a világtermelés. Ennek bizonyságai a következő indexszámok (1958 = 100):

A világ ipari termelése 1962-ben	130
A világkereskedelem 1962-ben	130
Az ipari áruk világkereskedelme	136
Ezen belül gépek és közlekedési eszközök	144

1958-ban a mezőgazdasági termékekre, valamint a nyers- és fűtőanyagokra a világkereskedelmi forgalom 46,2 százaléka esett, de 1962-ben 43,4 százalékra csökkent ez az arányszám. Ezzel szemben az ipari áruk részesedése 53,8-ról 56,6 százalékra emelkedett. (ENSZ világkereskedelmi statisztika, a szocialista országok adatait beleértve.)

A változás rohamos előrehaladásáról tanúskodik az is, hogy például az Egyesült Államok importjában az ipari készáruk részesedése 1958 és 1961 között 35-ről 42 százalékra, Angliáéban 21-ről 28 százalékra, Nyugat-Németországéban 33-ról 40 százalékra emelkedett. Mindhárom országban kiemelkedően gyors a gépek és közlekedési eszközök bevitelének növekedése; bevitelük ugyanezen időszakban Nyugat-Németországban megkétszereződött, Angliában csaknem 60 százalékkal nőtt.

E szerkezeti változásokban sok befolyásoló elem működését észlelhetjük; ezekre itt nem térünk ki. A változó struktúrában minden esetre a világkereslet változó irányait ismerhetjük fel. Ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a tőkés rendszer piacproblémája a legélesebben a mezőgazdasági termékek terén jelentkezik, ott a legnagyobb a túltermelés és a legerősebb a túltermelés tovább fokozására irányuló tendencia, ott ütköznek legközvetlenebbül egymásba a különböző irányú protekcionista intézkedések. Továbbá: kevésbé éles a fejlett tőkésországok piacproblémája, de annál élesebb a gyengén fejlett országoké a nyersanyagok, s viszonylag legkevésbé éles az ipari áruk, főleg pedig a gépek és közlekedési eszközök terén.

A változó szerkezet, mint a kereslet mozgásának eredménye, rányomja bélyegét az árarányokra is. Anglia bevitelében például 1958—1962 között a nem ipari áruk árindexe 9 ponttal esett, kivitelében az ipari áruk árindexe 8 ponttal emelkedett. Hasonló irányú ármozgás figyelhető meg a tőkés világpiacon általában. Mindez együttvéve fokozta a vezető tőkés ipari országok előnyét

Digitized by Google

és a monopoltőke kizsákmányolási lehetőségeit a kevésbé fejlett országokkal szemben.

A szocialista országok közötti áruforgalom szerkezete is jórészt az említett tendenciáknak megfelelően változott. Ezen országok kivitelében a gépek és iparcikkek részaránya meghaladja a világkereskedelmi átlagot, és megközelíti a fejlett tőkésországok kiviteli összetételét:

Gépek és iparcikkek részaránya az 1961. évi exportban (%).

	Gépek	Iparcikkek összesen
Tőkés világgazdaság összesen	22,5	55,0
Fejlett tőkésországok	29,1	60,8
Gyengén fejlett országok	0,3	14,4
Európai szocialista országok	26,5	57,2

Ez a helyzet a szocialista országok gyors ipari fejlődésének az eredményeként alakult ki.

A gépek és termelőberendezések arányának általános növekedése kétségkívül a szocialista nemzetközi munkamegosztás lényeges előrehaladásáról tanúskodik, éppen a nemzetközi munkamegosztás legdinamikusabb, legnagyobb lehetőségeket nyújtó területén. A növekedés rátája meghaladta a fejlett tőkésországok általános növekedési ütemét, de az egyes növekedési ráták közötti arány nem eléggé kedvező. Joggal mutatott rá erre Kohlmey professzor a Közgazdasági Társaság rendezésében Budapesten tartott előadásában. „Az európai KGST országok összes kivitele — mondotta — az említett időszakban (1957—62) 47 százalékkal emelkedett, a gépexport azonban csak 51 százalékkal, míg a tőkés világgazdaság megfelelő rátái 17 és 36 százalék voltak; a tőkés világgazdaságban tehát 100 : 212 az arány, nálunk, a szocialista világgazdaságban pedig csak 100 : 109." Az utóbbi időben e téren is megtorpanást tapasztaltunk. A kereslet a szocialista országok közötti viszonylatokban általában nem annyira a gépszektorban nő, mint inkább a nyersanyagok és a mezőgazdasági termékek szektorában. A világpiacnak már-már hagyományossá váló értékrendje, amely magasabbra sorolja a gépeket, mint a nyersanyagokat, itt fordítva érvényesül.

Az adott körülmények között a gépek iránti kereslet nem éri el a néhány évvel ezelőtt kötött hosszúlejáratú szerződésekben előirányzott színvonalat. Ezzel szemben a nyersanyagok, fűtőanyagok és mezőgazdasági termékek iránti kereslet meghaladja az előirányzatokat, s valószínűleg a szállítási képességet és készséget is. A keresletet kifejező igény rubel-összege minden más csoportban meghaladja a hosszúlejáratú megállapodások előirányza-

Digitized by Google

tait, a gépeknél azonban ez nem áll fenn, a tényleges kölcsönös gépigény a szerződésben foglalt érték összegénél néhány százalékkal alacsonyabb szinten jelentkezik. Ez annál figyelemre méltóbb, mert hiszen távlati terveinkben a kölcsönös gépforgalomnak szánunk döntő szerepet, ezt kívánjuk az átlagosnál jóval magasabb szintre, az 1960-as forgalom sokszorosára emelni.

Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a KGST-országokba az utóbbi években igen jelentősen megnövekedett a nyugat-európai tőkésországok gép- és járműkivitele. A Magyar Kereskedelmi Kamara erről a következő adatokat közli:

Fontosabb nyugat-európai országok gép- és járműkivitele a KGST-országokba (millió dollár)

	1959	1960	1961
NSZK	110,2	160,6	210,1
Franciaország	54,1	84,6	92,3
Olaszország	23,1	38,9	60,2
Nagy-Britannia	65,5	90,0	143,5
Svédország	34,7	34,5	37,1
Ausztria	38,4	46,2	47,3
Finnország	86,9	86,7	59,6

A szocialista országok gépigényei tehát nem abszolúte csökkenő mértékűek vagy stagnálóak; minőségi kérdések nyilván nem kis szerepet játszanak a helyzet ilyen alakulásában.

Két jelenségre hívtuk fel az eddigiek folyamán a figyelmet. Az egyik abban jut kifejezésre, hogy a legutóbbi évek során nem emelkedett a KGST-országok világkereskedelmi részesedése, holott a másik integrációs pólusé, a kontinentális nyugat-európai országokból alakult Közös Piacé gyors ütemben nőtt. Ebből arra kell következtetnünk, hogy ezekben az években a piaci integráció ott gyorsabban haladt előre, mint a szocialista országok körében a tervezett nemzetközi munkamegosztás. Persze tudott dolog az, hogy a Közös Piac Nyugat-Európa iparilag legfejlettebb országaiból alakult, s hogy ebben a szférában a tőkés monopóliumok által megvalósított piaci integráció már a Közös Piac megalakulása előtt jelentősen előrehaladt. Az is kétségtelen, hogy a monopolista integráció és a monopolista konkurrencia sokkal inkább képezi a Közös Piac alapját, mint fordítva. De ez nem változtat azon a tényen, hogy a szocialista világkereskedelmi részesedés növekedésének folyamata, amely 1959-ig megszakítás nélkül érvényesült, az utóbbi években nem jutott előbbre.

A másik jelenség a munkamegosztás tartalmára vonatkozik. A tőkés munkamegosztás legdinamikusabb eleme az elsődlegesen fejlődő gépipar és géppiac nemzetközi integrálódása; innen kapja

Digitized by Google

ez legtartósabban ható impulzusait. A szocialista nemzetközi munkamegosztásban igen nagy sikereket értünk el a közös nyersanyagellátásban; az energiagazdálkodásban és sok más téren is jelentős az előrehaladás. A legeredményesebb szektor itt is a gépek és termelőberendezések elsődlegesen fejlődő termelése és kölcsönös cseréje. (Ezzel nem akarom jelentéktelennek minősíteni az egyéb ipari áruk — például a fogyasztási javak, vegyi termékek — terén lehetséges és szükséges nemzetközi munkamegosztást.)

De a kereslet újabb irányaiban éppen nem tükröződik kellő mértékben a gépek primátusa; géppiacunk nem eléggé integrált, s ebben a leginkább megfontolandó körülményt a fejlődés *lassúbbodásában*, nem pedig ennek abszolút szintjében látom. Az abszolút szint elmaradásáról csehszlovák forrásból ezt hallottuk: „A KGST-országok közötti cserében a hengereltáruk termelésének csak 5 százaléka, a gyártott mozdonyoknak 3 százaléka, a gabonakombájnoknak és traktoroknak körülbelül 6—8 százaléka került bele a kölcsönös kereskedelmi forgalomba." Bennünket azonban nem egyedül az abszolút szinthelyzet foglalkoztat, hiszen ebben történelmi körülményeknek is bőségesen van szerepük, hanem inkább az előrehaladás akadozó üteme és ennek okai. Persze a kereslet relatív alakulásáról van szó, és ebben az is tükröződik, hogy egyrészt nem kielégítő a szocialista országok kölcsönös nyersanyag-, fűtőanyag- és mezőgazdasági termék-kínálata, vagyis a kitermelő és feldolgozó ágazatok között nincs megfelelő arányosság, másrészt, hogy a hiányzó anyagoknak a szocialista országok körén kívüli piacokról való beszerzése akadályokba ütközik. *Második megállapításunk* tehát, hogy a kölcsönös külkereskedelmi forgalomnak magában véve jelentős ütemű növekedése széles körű tervszerű szakosítás és nemzetközi termelési kooperáció nélkül nem nyújt elegendő biztosítékot a további fejlődés kielégítő menetéhez. A „csak" külkereskedelem szűk keretekbe ütközik, amelyeket nem képes áttörni. Az egyes országok piaca alapjában véve zárt, a tervezés szemléletében a belső mérlegek uralkodnak, a belső mérlegeken nyugvó és túlhaladott — mert sem a termelőerőknek, sem a szocialista termelési viszonyoknak meg nem felelő — export- és importorientáció és a valójában még mindig bilaterális kapcsolatok helyébe többoldalú, szervezett és tervezett nemzetközi piaci orientációnak kell lépnie.

II.

Eddig csak általánosságban foglalkoztunk a KGST-közösség külkereskedelmi áruszerkezetével. Részletes vizsgálatra még alig került sor, az egyes szocialista országok közgazdászai és kutató-

Digitized by Google

intézetei sajnálatos módon nem szenteltek figyelmet e területnek. Pedig a külkereskedelemben mutatkozó koncentráció vizsgálata rendkívül érdekes következtetések levonására alkalmas. Külkereskedelmünk 1961. évi forgalmának elemzése kapcsán az alábbi eredményekre jutottunk.*

1. Igen nagy a magyar import áruszerkezeti szóródása. Az ENSZ világkereskedelmi statisztikájában szereplő 150 árucsoportból 139-ben volt magyar import; de 29 csoportra esett a teljes behozatalnak mintegy 75 százaléka. A magyar import koncentrációs foka nem tér el lényegesen a fejlett tőkés országokétól Tartalmilag azonban jelentős az eltérés, mert az említett 29 árucsoportból

ipari nyers- és fűtőanyagokra esik	11 csoport
félkészárukra esik	7 csoport
mezőgazdasági termékekre esik	3 csoport
gépekre és közlekedési eszközökre esik	8 csoport

Ipari fogyasztási javak viszont egyáltalán nem szerepelnek e kiemelt csoportokban, jóllehet a tőkésországok importjában számottevő szerepet játszanak ezek (a Közös Piac 1961. évi importjában 14 százalék).

2. Az export áruszerkezeti szóródása ugyanolyan nagy, mint az importé. A 150 árucsoportból álló SITC-nomenklatúra 126 tételében volt magyar export. A részletes adathalmazból itt is kiszűrtük azokat a tételeket, amelyek egyenként 100 millió devizaforintnál nagyobb értéket képviselnek. Itt is 29 csoportra bukkantunk, s ezek alkották 1961. évi kivitelünknek 83,5 százalékát. Figyelemre méltó tény, hogy a 29—29 legjelentősebb árucsoportból 8 csoporttal mind a kivitelben, mind a behozatalban találkozunk. Ezek a következők: vas- és acél, gépek (nem részletezve), közúti motoros járművek, textilipari gépek, villamosgépek, mezőgazdasági gépek, vasúti kocsik, fémmegmunkáló gépek. E nyolc csoportra esik a kivitel 40,8, a behozatal 27,8 százaléka. Ezekben a csoportokban és ebben a nagyságrendben tehát nyilvánvaló a termelés valamilyen formájú és mélységű szakosítása, a nemzetközi munkamegosztás magasabb foka.

3. A teljes export-szóródás koefficiense szinte egybeesik a legfejlettebb tőkésországok — az Egyesült Államok, Franciaország — külkereskedelmi koncentrációjának fokával. Gazdasági viszonyaink ismeretében ezt nem tekinthetjük reálisnak és kívánatosnak. A magyar export-koncentráció sokkal alacsonyabb fokú, mint sok iparilag fejlettebb országé (Svédország, Belgium, Dánia,

* A vizsgálat eredményeiről a szerző részletesen beszámolt a „Külkereskedelem" c. folyóirat 1963. évi júniusi számában.

Digitized by Google

Norvégia, Ausztria). Ezekben az országokban a piaci mechanizmus *kikényszerítette a specializációt!* Az export-koncentráció alacsony foka nálunk nemcsak az ország ipari jellegéről, hanem *termelésének és külkereskedelmének szétaprózottságáról* is tanúskodik. Az export áru-koncentrációjának hiányát arra vezethetjük vissza, hogy az importszükséglet gyors növekedése következtében az exportvolumennek is gyorsan kellett nőnie. Hogy nemzeti jövedelmünk 1959 és 1962 között 21 százalékkal nőhessen, ahhoz 51 százalékkal több importra volt szükség. Az ezzel párhuzamosan növekvő exportfeladat pedig — effektív szakosítási megállapodások hiányában — csak az áruösszetétel szélesítésével volt megoldható, ez pedig kedvezőtlenül hatott a gazdaságosság alakulására. *Szakosítás nélkül az importvolumen növekedése által kikényszerített exportvolumen-növekedés az áruskála bővüléséhez és a gazdaságosság csökkenéséhez vezet;* ahol viszont a külkereskedelmi forgalom volumenének és rátájának növekedése a nemzetközi specializálódás eredménye, ott a forgalom bővülésének nem szükségszerű következménye és kísérője a gazdaságosság romlása.

Noha ez a vizsgálat, mint említettem, csak Magyarországra korlátozódott, nincs okunk kételkedni abban, hogy többé-kevésbé azonos eredményekre vezetne a többi kisebb KGST-ország külkereskedelmének részletes vizsgálata is. Erről tanúskodik az is, amit az NDK-ban és Csehszlovákiában ismételten hangsúlyoztak: hogy e két ország a világtermelés gépnomenklatúrájának mintegy 75—80 százalékát gyártja.

III.

Közgazdasági irodalmunkban a KGST-n belül végzett kutatómunkában, de politikai nyilatkozatokban is nagy súllyal jelentkezik a szocialista nemzetközi munkamegosztás további gyors előrehaladásának szükségessége. Elhangzanak figyelmeztetések is, amelyek a szakosítás hiányosságaira utalnak és ezzel gyorsítani, előrevinni akarják ezt a folyamatot. 1963. október 24-i országgyűlési beszámolójában Fock elvtárs ezt mondta: „Bizonyos előrehaladást értünk el a termelés szakosításában és az együttműködésben a gépgyártás, a vegyipar és a vaskohászat területén. Az eredmények ellenére megállapítható, hogy még csak az első lépéseket tettük meg a szocialista nemzetközi munkamegosztás fejlesztésében."

E figyelmeztetések — amelyeknek indokoltságát senki sem tagadhatja, aki arra gondol, hogy az említett első lépésekhez majd egy évtizednyi időt engedtünk magunknak — még sürgetőbbé teszik az előrehaladást gátló tényezők feltárását. Hangsúlyozom,

Digitized by Google

hogy e tényezők, amelyekkel a továbbiakban részletesen foglalkozom, a *növekedés kísérőjelenségei*, a növekedés hozza létre felkutatásuk lehetőségét és az általuk felvetett problémák megoldásának útját is.

Az előrehaladás útjában álló akadályok között kiemelkedő jelentőségűnek tartom az értékszemlélet korántsem általános, túlságosan lassú érvényesülését. Az értékszemlélet prioritása nélkül nem lehet szolíd és kölcsönös érdekeket biztosító alapra helyezni a nemzetközi specializálódást. Tudjuk, hogy még olyan esetekben is, amikor a termelés természeti feltételei látszanak döntő jelentőségűeknek, ezeket csak az érték figyelembevételével lehet közgazdasági képletbe bevinni. Még valamilyen nyersanyag kedvező bányászati lehetősége is — egyebek között — a feldolgozás helyéhez való szállítási távolság és az igénybevehető szállítási módok számszerű, értékszerű figyelembevételével válik közgazdasági valósággá; a feldolgozás helye, mint optimális fogalom, ismét csak értékszámítással határozható meg. Önmagában, közgazdasági téren, semmi sem evidens, minden bizonyítandó, és a bizonyítást számszerűen csak az értékkategória segítségével, az értékben való gondolkodással végezhetjük el. Csak az értékmutatóban ragadható meg a gazdasági probléma sokoldalúsága, sok variábilis tényezőből álló komplexitása. Ésszerű tervgazdálkodás és olyan szocialista világpiaci árrendszer keretében, amely az érték kifejezője és az értékek folyamatos változását tükrözi, az értékben a használati érték kvantifikálódik.

E szemléletnek újabban mind több a híve a nemzetközi szocialista irodalomban. Így például a Mirovaja Ekonomika 1963. évi 7. számában Tyerehov és Sasztitko ezt írja: „... a nemzetközi munkamegosztás hatékonyságának mennyiségi értékeléséhez nem a naturális, hanem az értékmutatókat kell alapvetőnek elismerni, amelyek a gazdasági folyamatokat szintetikusan és sokoldalúan jellemzik. A naturális mutatók azonban kisegítő szerepet játszhatnak és kell is, hogy játsszanak; ezek kiegészítik az értékmutatók alapján kapott eredmények elemzését." Kohlmey professzor pedig budapesti előadásában hangsúlyozta, hogy „... a megfelelő piaci kategóriák figyelembevétele nélkül nem lehetséges termelési specializáció. Az értékek és az ezeket kifejező pénzformák nemcsak a nemzetközi használati érték mozgás keretét alkotják, hanem mozgási területét és következésképpen határát is. Így a világpiac a maga kategóriáival — mint az árak, a fizetési mérleg, a hitel stb. — egyike azon jelentős tényezőknek, amelyeket a tervek nemzetközi egyeztetésekor és a termelés szakosításakor figyelembe kell venni." Az értékkategóriák alkalmazásával kapcsolatos ellenvélemények gyakran abból az aggályból táplálkoznak, hogy

Digitized by Google

ezeknek merev alkalmazása kizárná a még kevésbé fejlett országokat, illetve iparágakat a legkorszerűbb és legdinamikusabban fejlődő iparágak szakosításából. Ezekben az esetekben a fejlettebb országok mindig előnyben vannak. Nem tagadható, hogy ezek valóságos problémák. Az országok fejlettségi színvonalai közötti különbségek objektív feszültséget teremtenek a fejlődés irányához és üteméhez fűződő érdekek területén, és ezeket az érdekfeszültségeket — amelyek nem szükségszerűen érdekellentétek, de könnyen azokká csaphatnak át — nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az értékszemlélet esetleges merevségével kapcsolatos, egyébként indokolt aggályok nem érinthetik azonban az értékszemlélet lényegét és méltányos, a kölcsönös érdekeken alapuló alkalmazását.

Az értékszemlélet hiánya folytán — a nemzetközi munkamegosztás terén ma is fennálló hiánya folytán — sajátos helyzet adódik: intern számítások útján mindegyik fél könnyűszerrel megállapíthatja ugyan, hogy milyen előnyök származnak számára valamilyen szakosított profil megszerzéséből, s az így lehetővé váló sorozatgyártásból; de csak a legritkább esetekben van mód annak megállapítására, hogy előnyökhöz jut-e, és milyen előnyökhöz jut az a fél, amelyik *lemond* valamilyen gyártási ágról, vagy termékcsoport gyártásáról. Pedig, a tervszerű integráció megkövetelné, hogy fejlesztés és lemondás, aktív és passzív szerep a munkamegosztásban együttesen és számszerű megközelítéssel kimutatható előnyökkel járjon minden részvevő számára. Ez ma nem történik meg, s így a lemondás problematikus. (Ez a baj, úgy látszik, minden integrációnak kísérőjelensége. Néhány évvel ezelőtt Schaffner, svájci miniszter így panaszkodott róla: „A nagy probléma nem abban a közhelyként ismert tényben rejlik, hogy a nagy sorozat költségmegtakarítással jár, hanem abban, hogy *ki gyártsa* a nagy sorozatot és *ki mondjon le* az eddigi kisebb szériáról... A nagy sorozatért való lelkesedés kevés vigaszt nyújt annak, aki kénytelen kevésbé előnyös gazdasági ágait alkalmasabb övezeteknek és országoknak átengedni." (Neue Zürcher Zeitung, 1957. IX. 15.)

A szakosított profilban részesülő fél ma sem a műszaki továbbfejlesztés és korszerűsítés, sem a csökkenő költségek adta előnyökben való részesedés terén nem nyújt biztosítékot azoknak, akiknek ellátására hosszútávra vállalkozik, és akiktől a szakosított termék termelésének feladását, vagy elhagyását várja ugyancsak hosszútávra. Pedig az ilyenfajta részletes és számszerű kötelezettségvállalás meggyőző és általánosan képviselhető volna. Ilyen módon a döntés előkészítése a bürokratikus szférából átkerülne a közgazdasági szférába; a több éves lépcsőzetességgel vállalt költség- (és ár-) csökkentés pedig gyártás- és gyártmány-

Digitized by Google

technológiai téren is ösztönzően hatna s a szakosítási javaslatok nagy része bizonyára meg is valósulna.

Az értékszemlélet hiánya meghiúsítja, hogy a szakosítás programozása terén közgazdaságilag indokolt fontossági sorrendet határozzunk meg. Értékkategóriák nemzetközi számbavétele nélkül nem lehet több variáns közül megbízható és meggyőző pontossággal kiválasztani a kedvezőbbeket, elhalasztani a kedvezőtlenebbeket, nem alkalmazható tehát az a módszer, amelyet a beruházások hazai rangsorolásánál több-kevesebb sikerrel már alkalmaznak.

A lehető legnagyobb nyomatékkal állíthatjuk, hogy a nemzetközi szocialista munkamegosztás továbbfejlesztéséhez és különösen a feldolgozóiparon belüli elmélyítéséhez nélkülözhetetlen az értékkategóriák szigorú, tudatos és tervezett alkalmazása. A szigorúságon ebben az összefüggésben az alkalmazás általános voltát, tudatosságon és tervezettségen a kapitalista piactól homlokegyenest eltérő szocialista elvek érvényre juttatását értem. Mindaddig, amíg az értékkategóriák (Kohlmey szerint: piaci kategóriák) nem uralkodóak, a szakosítás voluntarista-bürokratikus alapon áll. Ezért tartunk még mindig csak az első lépéseknél, ezért találjuk szembe magunkat azokkal a megtorpanásszerű jelenségekkel, amelyekről e cikk bevezetőjében szó volt.

IV.

A nemzetközi munkamegosztásnak útját állja a belső piacok relatív zártsága, ami egyrészt mindig újraszüli az önellátásra irányuló törekvéseket, másrészt a termelésben olyan atmoszférát tesz lehetővé, amely sem műszaki fegyelemre, sem műszaki haladásra nem kényszerít, sőt gyakran nem is nyújt ehhez elegendő impulzust. A rosszcsengésű „autarkia" szó helyébe a legutóbbi időben új terminusként a „saját erőből történő fejlődés" vonult be a vitába; sajnálatos, hogy ez a felfogás a kínai pártdokumentum 25 pontjának egyikében is helyet kapott — kiáltó ellentétben akár a kínai valósággal is. Tényleg annyira saját erőből fejlesztették-e a gépgyártást is, mint a népi kohókat, vagy a kommunákat? Ez nagyon kétséges. Saját erőinek maximális bevetése *nélkül* természetesen semmilyen nép sem számíthat társadalmának és gazdaságának gyors fejlődésére. Ezzel a problémával most nagyon behatóan kell foglalkozniuk a gyengén fejlett országoknak és nekünk is, akik segítséget akarunk nekik nyújtani. De a saját erőket *alternatívaként* szembeállítani a nemzetközi munkamegosztással, a saját erő primátusának örvén hátráltatni a nemzetközi munkamegosztás elmélyülését és megfelelő szervezeti formáinak

Digitized by Google

kialakulását — ez a magatartás súlyosan sérti a szocialista népek közös érdekeit, és nem is maradhat fenn tartósan.

A nemzetközi kooperációnak általában, s a termelésen belüli szakosításnak kiváltképpen megfelelő szervezeti formákra van szüksége. Ma már a monopolkapitalizmus sem képes nélkülözni ezeket, bár a monopóliumok egymás közötti közvetlen tőke-kapcsolatai, amelyek nem respektálják sem az országhatárokat, sem az egyes tőkésországok szuverenitását, jelentős előrehaladást értek el az integrációhoz vezető úton. De a Montánunió az integráció gyakorlati megvalósításának olyan szervezeti keretet teremtett — minden belső ellentéte és időnként jelentkező válsága ellenére is —, amelyhez foghatóval a KGST-országok eddig egyetlen iparág terén sem rendelkeznek. A szervezeti keretek jelentőségének felismerése mutatkozik meg a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Banknak létrehozásában; ezt a lépést melegen üdvözölhetjük. De más területeken is követni kell e kezdeményezést; közvetlen kooperációs kapcsolatokat, nemzetközi kooperációs körzeteket kell teremteni, és ezeknek megfelelő szervezeti formákat adni. Feltehető, hogy például a magyar iparnak a legutóbbi években, a vállalati összevonások után előrehaladó koncentrációja, amelynek során egész termelési ágakat összefogó nagy egységek jöttek és jönnek létre, ezt a folyamatot, ha majd megindul, megkönnyítheti, és valószínű, hogy helyes lenne egyes jól előkészített esetekben vállalati szintre vinni a további tárgyalásokat. E sorok írója célszerűnek tartaná, ha a hosszú időszakra szóló szakosítási megállapodásokat — amelyek a termelés megosztására és szervezésére vonatkoznak — egymás között tárgyalnák és kötnék meg a termelő vállalatok; az ezeken alapuló külkereskedelmi megállapodásokat pedig (ugyancsak hosszú időszakra terjedő érvénnyel) a külkereskedelmi vállalatok. De konkrét megállapodások szükségesek, minőségi és szállítási kötelezettségekkel, egymásra épített fejlesztési programokkal, az egymáshoz illeszkedő munka megszervezésével, árakkal és árlépcsőkkel, s kölcsönös érdekeltséggel az árakban! Persze, tisztában kell lennünk azzal is, hogy a szervezett szakosítás, mint nemzetközi jelenség, a tervezés metodikájában, a beruházásokban a felelősség gyakorlásában, sőt a szuverenitás felfogásában is változásokat igényel, és ezekre a változásokra fel is kell készülnünk.

Megfelelő nemzetközi szervezeti keretek között feltehetően olyan mechanizmus alakulhat ki, amely az eddiginél hatásosabban ösztönöz gyors technikai haladásra, gyártmányfejlesztésre és a gyártás racionális megszervezésére. Az ésszerűség ebben az összefüggésben is dinamikus fogalom, ami tegnap ésszerűnek látszott, az ma már nem okvetlenül az. A nemzetközi versenynek ezen a téren korlátlan lehetőségeket kell nyújtani. De ez a ver-

Digitized by Google

seny is csak akkor lehet eredményes és előrevivő, ha az értékszemlélet ostora áll mögötte, s szolidaritás ott, ahol erre szükség van. Az értékszemlélet dogmatikus elutasítása és a műszaki haladás nem kielégítő menete között szoros összefüggés áll fenn; a naturális és mennyiségi mutatókra épülő gazdasági szemlélet nem teremthet olyan piaci mechanizmust, amely a tőkés konkurrencia helyébe léphet és a műszaki haladást eredményesebben kényszerítheti ki, mint az, noha ez a fölénybejutás döntő feltétele.

A műszaki haladás nemzetközi tényezői között említeném meg azt a sajnálatos renyheséget is, amelyet a tőkésországoktól beszerzett vagy beszerezhető műszaki berendezések és eljárások közös hasznosításában tapasztaltunk. A nyugati gépvásárlások növekvő méretére már utaltam; de a KGST-n belüli kölcsönös előrehaladás terén nemigen mutatkozik hatása ennek. Ugyanakkor nem is törekszünk eléggé egyes tőkés vállalatokkal való olyan kooperációkra, amelyek elősegíthetnék saját termelésünk műszaki fegyelmének és hatásfokának növelését.

Minden növekedés a növekvő szubsztancia szerkezeti változásával jár együtt. Ezt a folyamatot nyomon követni és a növekedés útját egyengetni, ezt járhatóvá tenni olyan ütemű előrehaladás számára, amely ezúttal is, mint eddig mindig, meghaladja a legmerészebb elképzeléseket — ez a szocializmus gazdaságtanának feladata.

Digitized by Google

A népgazdasági tervezés és a beruházások gazdaságossága

Írta DR. TURÁNSZKY MIKLÓS

A termelőerők fejlődésével a fogyasztási igények is állandóan fejlődnek, kielégítésük mind többféle termék termelését teszi szükségessé. A korszerű nagyipari termelés egyre szélesebb területen feltételezi a termékek nagy mennyiségben, nagy szériában való termelését. Csak a nagytömegű gyártás teszi lehetővé a munkaeszközök hatékony kihasználását, a specializáció termelékenységet emelő hatásának realizálását és ennek alapján a termelési költségek jelentős csökkentését. Ezt a követelményt viszont a termelőerők mai fejlettsége mellett csak a nemzetközi munkamegosztásba való intenzív bekapcsolódás esetén lehet következetesen és széles körűen érvényesíteni. Még az olyan hatalmas országok, mint a Szovjetunió és az Egyesült Államok sem tudnák jelentős veszteségek nélkül megvalósítani az önellátást, a gazdasági autarkiát. A külkereskedelem, a termékcsere fokozása az ő számukra is feltétlenül előnyös.

Az olyan ország számára pedig, mint Magyarország, *a következetes autarkia* — minden termék belföldön való előállítása — egyszerűen képtelenség. Ez azonban még nem biztosíték számunkra a szűklátókörű autarkiás szemlélettel és a belőle fakadó gazdasági intézkedésekkel szemben. Pedig bizonyos, hogy az ilyen szemlélet és a belőle táplálkozó gyakorlat *csak a gazdasági fejlődésben való lemaradásunkat fokozhatná.* A fejlődésnek nálunk is *a nemzetközi munkamegosztásba* való nagymértékű bekapcsolódás a feltétele. Csak így tudjuk egyes iparágakban a termékek nagy mennyiségben, magas műszaki színvonalon való gyártására koncentrálni a termelőerőket. Ezen termékek exportjával kell megteremtenünk az itthon nem termelt, de a szükségletek kielégítéséhez kívánatos termékek importjának a fedezetét. Következésképpen minél szélesebben kell élnünk a szocialista országokkal való gazdasági együttműködés és a kapitalista országokkal való árucsere előnyeivel.

Nyilván abból kell kiindulnunk, hogy olyan termékeket exportáljunk, amelyeknek termelése konkrét feltételeink folytán számunkra viszonylag kedvező, kedvezőbb, mint más termékeké.

Digitized by Google

Hiszen egy országon belül nem azonosak minden egyes cikk termelésének a feltételei. A feladat az, hogy megkeressük, melyek a legelőnyösebbek, és ezeknek a termelését célszerű a leginkább fokozni, leginkább ezeken a területeken kívánatos a nemzetközi munkamegosztáshoz kapcsolódni. Mégpedig nem általában a legelőnyösebb termelési ágakat kell fejlesztenünk, hanem meg kell keresnünk, hogy ezeken a termelési ágakon belül milyen cikkek, illetve cikkcsoportok termelése a legelőnyösebb, és az eszközöket mindenekelőtt ezeknek a fejlesztésére célszerű összpontosítani.

De nem is olyan kézenfekvő annak az eldöntése, hogy melyik iparág, vagy termék fejlesztése előnyös számunkra. Ehhez átfogó összehasonlítások szükségesek az export szempontjából szóba jövő iparágak és termékek között. Amikor ezeket az összehasonlításokat értékeljük, akkor nem a pillanatnyi helyzetre, hanem a népgazdaság távlati fejlődésére kell tekintettel lennünk s amikor az egyes termékek gazdaságosságát kutatjuk, az eredményeket és a ráfordításokat természetesen nem üzemi szempontból, hanem népgazdasági szempontból kell számításba vennünk. De az ebben az értelemben használt gazdaságossági mutatók *önmagukban* nem is elegendők a helyes döntéshez. Figyelemmel kell lenni számos más szempontra is (pl. a munkaerőhelyzetre, a külkereskedelmi lehetőségekre, a honvédelmi szempontokra).

A gazdaságosság tehát nem egyetlen, de *alapvetően fontos szempont* a nemzetközi munkamegosztásba való beilleszkedés irányainak kijelölésében, enélkül nem lehet helyesen dönteni.

*

Magyarországon mintegy tíz éve alkalmaznak gazdaságossági számításokat az export és a beruházások gazdaságosságának vizsgálatára.

Ha azt kell eldönteni, hogy a *meglevő termelő berendezéseken* mit célszerű gyártani, milyen termékek gyártása a leggazdaságosabb, akkor exportgazdaságossági számításokat kell végezni. Ez úgy történik, hogy megvizsgálják a termék világpiaci árát, ezt a baráti államokba irányuló exportnál rubelben, kapitalista relációban dollárban számolják. A világpiaci árat szembeállítják a hazai ráfordításokkal, ezeket folyó áron, forintban számítják, vagy a termeléshez kifizetett bérek összegével mérik. Az utóbbi esetben a termék belföldi árából levonják a különböző termelési fázisokban keletkező akkumulációt. Az így képzett mutató tehát megmutatja, hogy egy rubelt, illetve dollárt mekkora termelési költséggel, hány forintért, illetve mennyi bérráfordítással szerezhetünk meg. A termelés annál előnyösebb, minél alacsonyabb a mutató értéke.

Digitized by Google

De ha bizonyos termékek exportjához új üzemet kell létesíteni, vagy a meglevőt kell bővíteni, akkor nemcsak a termelési költségeket kell figyelembe venni. Ráfordításnak kell tekinteni a termelés bővítéséhez eszközölt beruházási ráfordításokat is. Az összes ráfordítást gyakorlatilag úgy számítják ki, hogy a beruházás bizonyos százalékát hozzáadják az évi termelési költséghez. Az eredményt itt is az exportnál realizált valutában számítják.

Minthogy az exportgazdaságossági számítások nem veszik számba a termelés bővítéséhez szükséges beruházásokat, ezeket *csak a már meglevő termelő eszközökkel termelhető* különböző cikkek közötti választáshoz helyes felhasználni. Az exportgazdaságossági számítások nem adnak tehát támpontot a termelés helyes fejlesztési irányainak a meghatározásához, a nemzetközi munkamegosztás távlati alakításához. Az új üzemek, új létesítmények elhatározásával azonban lényegében a termelőerők fejlesztési irányát is meghatározzuk. Ezért adottságaink és a nemzétközi munkamegosztás előnyeinek legésszerűbb hasznosítása szempontjából döntő fontossága van annak, hogy a beruházási célokat körültekintően, gazdaságilag megalapozottan, ne csak szűk ágazati szempontok, hanem az egész népgazdaság lehetőségeinek mérlegelése alapján jelöljük ki, határozzuk el. Mindez elsősorban a tervezéstől, mindenekelőtt a távlati tervezéstől függ.

Évek óta folyik vita arról, hogy milyen szerepet tulajdonítsunk a gazdaságosságnak a beruházási célok és a fejlesztési irányok kijelölésében. Az első ötéves tervben a gazdaságosságnak nem tulajdonítottak elegendő jelentőséget. A fejlesztési irányok kitűzésére autarkiás szemlélet nyomta rá bélyegét, az egyes beruházásokat pedig a termelési kapcsolatokból és a meglevő vagy létesítendő belső termelési arányokból vezették le. E tekintetben csak 1957 után következett be jelentős változás.

*

A közelmúltban a Központi Bizottság Államgazdasági Osztályának kezdeményezésére széles körű vizsgálat folyt annak megállapítására, hogy tervezési gyakorlatunkban mennyiben érvényesül a beruházási célok kitűzésében a gazdaságosság elve. A vizsgálat, amelyet a főhatóságok, egyetemi tanszékek és vállalatok szakértőiből álló bizottság végzett el, hasznos tanulságokat és a tervezési munka megjavítására irányuló javaslatokat eredményezett. Számos javaslat végrehajtása folyamatban van.

A vizsgálat a tervezési munkának azokra az ütemeire terjedt ki, amelyek közvetve vagy közvetlenül összefüggnek a beruházási célok kijelölésével. A beruházási célok kitűzését gyakran megelőzi az egyes iparágak fejlesztési céljainak kialakítása. A kérdés

Digitized by Google

tehát az, hogy az iparágak hogyan alakítják ki, mire alapozzák fejlesztési céljaikat.

Az utóbbi években az iparágak fejlesztési céljai elsődlegesen az ötéves terv összeállításából adódtak. A tervezés a népgazdaság egészére vonatkozó fejlesztési feladatokból indult ki (a nemzeti jövedelem, az átlagos termelékenység, az életszínvonal-emelkedés irányszámaiból). A további munka gerincét az úgynevezett mérlegszámítások adták meg. Ezek összevetik a szükségleteket és a forrásokat, s ennek alapján tűzik ki a különböző ágazatok fejlesztési ütemét. A szükségleteket azonban különböző forrásokból lehet kielégíteni. A termékek egész soránál választhatunk aközött, hogy itthon termelünk-e, vagy importálunk, s hogy mit termeljünk exportra a különböző termékek közül. Ezek a különböző megoldási lehetőségek az előnyök szempontjából eltérnek egymástól. A második ötéves tervben a hazai adottságoknak legjobban megfelelő iparágak fejlesztésének meggyorsítását tűztük ki célul. Az adottságok kedvező voltának meghatározására azonban nem volt egységes, megfelelő módszerünk, ezért fejlesztési variánsok sem készültek. A különböző fejlesztési lehetőségek gazdaságosságának módszere, vizsgálata tehát nincs beépítve a népgazdasági tervek készítésének módszertanába.

Az ötéves terv összeállítása igen széles körű munka, minden főhatóság részt vesz benne. A munkában részvevő szervek elgondolásai és szándékai jórészt már a tervkészítés előtt kialakulnak. De nemcsak az előzetes elképzelések befolyásolják a tervet, hanem különféle határozatok és megállapodások is (kormányhatározatok, KGST-megállapodások, külkereskedelmi szerződések). Ezek az elhatározások és megállapodások — eredetüket tekintve — bizonyos szakterületre vezethetők vissza, s egy részük szűk szakmai szemléletet tükröz, mert az őket kidolgozó szakemberek csak a maguk minisztériumi, iparági területét látják, s fejlesztési javaslataik előnyös voltát is — megfelelő összehasonlító számítások nélkül — csak ezen a viszonylag szűk bázison van módjukban elbírálni.

A népgazdasági terveket elsősorban a KGST-n belüli megállapodások befolyásolják. A szakosítás és a munkamegosztás konkrét irányait a KGST szakmai állandó bizottságai és a kormánybizottságok dolgozzák ki. A vizsgálat tapasztalatai szerint az egyes ágazati bizottságok munkája népgazdaságilag nincs kielégítően koordinálva. Számos bizottságban szűk szakmai szemlélet érvényesül. A javaslatokat és megállapodásokat nem mindig támasztják alá népgazdasági szintű gazdaságossági számításokkal. Sok esetben csak exportgazdaságossági számításokat készítenek, s gyakran ezek is hibásak, megalapozatlanok. Így például előfordult az, hogy a beruházási szükségletet figyelmen kívül hagyták,

Digitized by Google

vagy nem számoltak a kapcsolódó beruházásokkal. A számítások nem ritkán tendenciózusak annak a bizonyításában, hogy a kérdéses fejlesztést Magyarországon előnyös végrehajtani.

*

A távlati tervek fejlesztési céljainak kialakításában fontos szerepet játszik a külkereskedelem. A terv kidolgozása során nagyban építenek a Külkereskedelmi Minisztérium javaslataira és elképzeléseire. A külkereskedelem különböző beruházásokra tesz javaslatot.

A javasolt beruházásokkal a külkereskedelem — a fizetési mérleg egyensúlya érdekében — vagy többletexportot, vagy importmegtakarítást kíván elérni. A külkereskedelem beruházási javaslatai gyakran kifogásolhatók abból a szempontból, hogy *csak exportgazdaságossági* számítást végeznek, vagyis *figyelmen kívül hagyják a beruházási ráfordításokat.* Következésképpen a külkereskedelem által javasolt beruházások a beruházás igényesebb területek felé terelik az iparfejlesztést, mert e cikkek exportgazdaságossági mutatói általában kedvezőbbek.

A külkereskedelmi szervek állásfoglalását a tervezési és ösztönzési rendszer is erősen befolyásolja. A külkereskedelmi vállalatok dolgozói a prémium 80—90 százalékát a devizakitermelési terv, illetve az importterv mennyiségi teljesítéséért kapják. Az export gazdaságosságának fokozására az úgynevezett árkiegyenlítési prémium-pönálé rendszer hivatott. A különböző cikkcsoportoknál előzetesen rögzítik, hogy egy dollárt hány forint értékű belföldi termék exportjával termelünk ki. Ha a tényleges kötésnél a bázis Ft/$ kulcs jobb, mint az előirányozott, akkor prémium jár érte. A prémium-pönálénak egyrészt csekély a súlya a terveljesítési prémium mellett, másrészt célja is kifogásolható. Nem arra ösztönöz ugyanis, hogy a leggazdaságosabb cikkek exportját fokozzuk, hanem arra, hogy a megadott bázisszámokhoz képest érjenek el javulást, még akkor is, ha ez kevésbé gazdaságos cikkek exportjával történik. Ez tehát nem ösztönöz a cikkcsoportok közötti gazdaságosabb exportstruktúra kialakítására.

A külkereskedelem vállalati szakosítása és a vázolt prémiumrendszer egy-egy ágazat, sőt néhány cikkcsoport területére szűkíti le a külkereskedelmi szakemberek látókörét. Az egész népgazdaság szempontjából nem tudják megítélni a különböző exportfejlesztési és importmegtakarítási lehetőségek előnyös vagy előnytelen voltát, de javaslataiknak az ipari minisztériumokhoz való beterjesztésénél nem hívják fel erre a figyelmet. Ezekkel a körülményekkel függ össze, hogy a külkereskedelemnek nem minden beruházási javaslata szolgálja a legelőnyösebb nemzet-

Digitized by Google

közi munkamegosztás kialakítását. Elsősorban az importmegtakarítást célzó beruházásokra vonatkozik ez. Többször is előfordult már, hogy a külkereskedelem — csak a devizahozamot nézve, beruházás-gazdaságossági számítások nélkül — olyan cikkek hazai termelését szorgalmazta, amelyeknek egyenesen rosszak a feltételei és adottságai.

A távlati műszaki fejlesztési irányok kidolgozásában fontos és növekvő szerepet játszanak az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság által kidolgozott ágazati távlati fejlesztési tanulmányok. E tanulmányok kidolgozása feltétlenül egy lépés az ágazatfejlesztési elképzelések jobb, tudományosabb megalapozása felé. E tanulmányok műszaki technológiai szempontból igen értékesek, de — a kiértékelésre alkalmas gazdaságossági metodika hiányában — a számítások gazdasági részében sok a bizonytalan, szubjektív elem. Egyes szakterületek olyan tanulmányokat készítenek — a hazai gyártás előnyösségének bizonyítása céljából —, amelyek szépítik a számításokat.

E hiányosságok kiküszöbölésére a Gazdasági Bizottság határozata alapján metodikai bizottságot létesítettek, amelynek az a feladata, hogy felülvizsgálja a távlati tervezési tanulmányok gazdaságossági számításait, illetve ezeknek egyes vonatkozásait, és módszertani útmutatásokat adjon az átfogó népgazdasági szemlélet érvényesítésére.

Következő ötéves tervünk kidolgozása során növekszenek a követelmények a gazdasági vezetéssel szemben, pártunk VIII. kongresszusának iránymutatásai szellemében határozottan előre kell lépnünk a gazdaságosság növelésében és javításában. Mind az ágazatok fejlesztési céljainak kialakításában, mind a KGST-megállapodásokban, mind a külkereskedelem beruházási javaslataiban jobban kell érvényesítenünk az adottságokhoz mérten legnagyobb fokú gazdaságosság elvét, a nemzetközi munkamegosztáshoz viszonylag legelőnyösebben való hozzákapcsolódás szempontjait. Igaz, hogy gazdaságosság számítási módszereink még nem tökéletesek, de a meglevő fogyatékos és tökéletesítendő módszerekkel is van mód arra, hogy fokozottabban érvényesítsük a távlati népgazdasági tervezésben a gazdaságosság követelményeit.

*

Az említett vizsgálat arra is kiterjedt: hogyan érvényesül a gazdaságosság elve a beruházásoknál az éves tervezésben és a beruházások egyedi előkészítésében. A beruházások egyedi előkészítése és engedélyezése megelőzi az éves tervek összeállítását. Az egyedi előkészítés a beruházási program kidolgozásával kezdődik meg. A beruházási program részletes beruházás-gazdaságossági

Digitized by Google

számítást tartalmaz; ennek metodikáját még 1957-ben szabályozta a Tervhivatal. A metodika egyes vonatkozásai vitathatók ugyan, de alapelvei beváltak. (A KGST Állandó Közgazdasági Munkabizottsága által elfogadott közös beruházás-gazdaságossági metodika alapelvei is megegyeznek a magyar metodikáéval.)

A második ötéves terv összeállításának időszakában a Tervhivatal elrendelte, hogy az ötéves tervjavaslatokra is végezzék el a gazdaságossági számításokat és mellékeljék hozzájuk a javasolt beruházások programjait. Ezt az előírást azonban a minisztériumok csak részben teljesítették. A második ötéves terv elkészítése idején az értékhatár feletti beruházásoknak csak mintegy a fele volt gazdaságossági számításokkal alátámasztva, a többi beruházást gazdaságossági számítások nélkül vették be az ötéves terv beruházási jegyzékébe.

Az ötéves terv különböző fejezetei és számításai a tervbevett beruházásokra épülnek. A beruházások termelési kihatásait figyelembe vették a nemzeti jövedelem számításánál és szétosztásánál, a fizetési mérleg tervezésénél, a termelési és külkereskedelmi tervek kialakításánál. Másrészt betervezték a beruházások megvalósításához szükséges anyagi és műszaki feltételeket. Végeredményben tehát az ötéves terv összeállításánál és jóváhagyásánál lényegében eldől, hogy a tervidőszak alatt milyen beruházásokat létesítünk.

A beruházási programok elkészítése és a beruházások engedélyezése azonban az éves tervekhez kapcsolódik. Az éves tervek már valóban egyedileg is engedélyezett és gazdaságossági számításokkal alátámasztott beruházásokat vesznek tervbe. De ekkorra *a beruházási célok lényegében már el vannak döntve,* holott gyakran csak ebben a fázisban ítélhető meg a tervezett beruházás gazdaságossága. Ilyenkor már többnyire nem sokat tehetnek a beruházást engedélyező szervek. A jóváhagyott ötéves terv kötöttségei ugyanis sok esetben nem teszik lehetővé, hogy a terv előírásainak csorbítása nélkül lehessen érvényesíteni a gazdaságosság szempontjait. A kényszerítő körülmények miatt az éves tervek összeállításánál csak ritkán lehet a gazdaságosság hiánya miatt megváltoztatni a beruházási célokat, és törölni a tervekből a beruházást.

Az engedélyezési eljárás rendszerint arra szorítkozik, hogy a javasolt műszaki megoldás indokoltságát vizsgálja. Az engedélyezési eljárás során így is évenként több százmillió forintot takarítunk meg, a beruházók igényeinek mérséklésével, amelyek gyakran indokolatlanok.

Kitűnik tehát, hogy az ötéves terv készítése és a beruházások egyedi előkészítésének ütemezése nincs eléggé összehangolva.

Digitized by Google

Ezért sokszor nem tudjuk hasznosítani a beruházások engedélyezéséhez készülő számításokat, amelyek pedig ezt a célt szolgálnák, ha korábban készülnének el. Ezzel korántsem akarjuk kétségbe vonni azt, hogy vannak eredményeink a beruházások gazdaságosabbá tételében, s hogy a második ötéves tervben jobban érvényt szereztünk a beruházások gazdaságosságának, adottságaink megfelelőbb kihasználásának, mint azelőtt bármikor. Természetesen az említett vizsgálat sem a fogyatékosságokat kereste öncélúan, hanem a jelenlegi helyzet alapos kritikai felmérésével és elemzésével azt igyekezett feltárni: milyen vonatkozásaiban kell mindenekelőtt megjavítani a tervezési munkát, hogy hatékonyabban gyümölcsöztessük beruházásainkat. Erre konkrét javaslatokat dolgozott ki, s közülük néhány megvalósulóban van.

A Gazdasági Bizottság feladatul tűzte ki a gazdaságossági számítások továbbfejlesztését, mégpedig olyan értelemben, hogy az egyedi mutatók és számítások eredményei beilleszthetők legyenek a népgazdasági összefüggésekbe. Továbbá olyan összevont mutatók bevezetését szorgalmazza, amelyek tájékozódást adnak a népgazdaság egyes összefüggő területei (iparágak, ágazatok) tevékenységének gazdaságosságáról. El kell tehát kezdeni az egyedi gazdaságossági számítások és a népgazdasági terv közötti szorosabb kapcsolatok kimunkálását.

Hogy az ötéves terv készítését megelőző elképzeléseket, javaslatokat és megállapodásokat gazdaságilag egységes szempontok szerint értékelhessük, a Gazdasági Bizottság elrendelte, hogy a beruházási igényt támasztó távlati tervezési tanulmányokhoz, a termelésfejlesztési, illetve importmegtakarító javaslatokhoz és a KGST-ajánlásokhoz — a javaslat szükségességének indokolásán kívül — a gazdasági hatékonyságot alátámasztó számítást is kell készíteni.

Az e területen alkalmazandó gazdaságossági számítások egységes irányelvei kimunkálás alatt vannak. A gazdaságossági számításokban felhasználandó külkereskedelmi piaci árak helyesebb megtervezése céljából a Külkereskedelmi Minisztérium megszervezi a gazdaságossági számításokhoz szükséges külföldi piaci árak nyilvántartását és e nyilvántartások egységes alkalmazását. Az árak megállapításánál figyelembe veszik a konjunktúrakutatás eredményeit és a piaci árak alakulásának tendenciáját.

Látnunk kell azonban, hogy a gazdasági tisztánlátás legfontosabb eszköze a társadalmi munkaráfordítást helyesen tükröző árrendszer volna. Árképzési gyakorlatunkban eddig nem vettük számításba a termelés állóeszköz-igényét. Ezen a helyzeten kíván javítani az álló- és forgóeszközökért fizetendő használati díj rendszere, amelyet a közeljövőben vezetnek be. Noha ez az intézkedés

Digitized by Google

a gazdasági tisztánlátás szempontjából csak részmegoldásnak tekinthető, mégis feltétlenül előrelépést jelent. A külkereskedelmi vállalatok prémiumrendszerét is módosították, illetve módosítják. A prémiumrendszer tökéletesítésén tárcaközi szakbizottság dolgozik.

A nemzetközi munkamegosztásba való optimális beilleszkedés, a hazai adottságoknak legjobban megfelelő termelési irányoknak, illetve a számunkra viszonylag legelőnyösebb termékeknek és termékcsoportoknak gazdaságilag megalapozott megjelölése igen bonyolult feladat. A fő probléma a fejlesztési lehetőségek egymás közötti viszonylagos gazdaságosságának az értékelése. Nagyon bonyolítja a feladatot az a körülmény, hogy a modern termelőerők gyors fejlődésével megváltozik az egyes országoknak a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helye és szerepe, s megváltoznak a vele kapcsolatos előnyök is. Az előnyöknek csak egy része fakad a változatlan természeti adottságokból (az éghajlatból, a bányakincsekből), jelentősebb részük a termelőerők fejlettségétől és fejlődésük ütemétől függ.

Hogy a nemzetközi munkamegosztás keretében jól hasznosítsuk adottságainkat, ahhoz szakadatlanul figyelemmel kell kísérnünk a körülmények változását, gyorsan fel kell ismernünk ennek előnyeit vagy hátrányait, késedelem nélkül kell kidolgoznunk és megvalósítanunk a szükséges fejlesztési intézkedéseket.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az említett intézkedések sem adják meg a szakmai elfogultságtól mentes, népgazdasági szintű döntés és értékelés minden biztosítékát, de kiszélesítik és javítják ennek lehetőségét. Ezeket a lehetőségeket azonban az elmondottakon túlmenően is tovább kell javítanunk. Elsősorban az árrendszer tökéletesítése segítheti ezt elő. Árrendszerünk továbbfejlesztésénél arra kell törekednünk, hogy alkalmassá tegyük ezt a társadalmi munkaráfordítások megbízható mérésére, s ezzel a különböző termelési és termelésfejlesztési változatok viszonylagos gazdaságosságának összehasonlítására és értékelésére. Ezért nem elég az, ha a társadalmi összráfordítás értékelésénél csak a hazai feltételekből indulunk ki, hanem a nemzetközi munkamegosztásban kialakult körülményekre is tekintettel kell lenni. E célból a hazai árképzésnek a jelenleginél nagyobb mértékben kellene figyelembe vennie a külkereskedelmi árakat.

A harmadik ötéves terv készítése során a beruházások kijelölésében fokozottabban akarjuk érvényesíteni a gazdaságosság követelményeit. Ehhez az szükséges, hogy a tervjavaslatokkal együtt elkészüljenek a tervbe veendő beruházásokhoz a gazdaságossági számítások, hogy a terv összeállításánál figyelembe lehessen venni ezeket.

Digitized by Google

Természettudomány — világnézet — filozófia

Írta MÁRKUS GYÖRGY

A szaktudományok fejlődési ütemének hatalmas mértékben való felgyorsulása, a természettudományokat az anyagi termeléssel összekötő kapcsolatok egyre szorosabbá válása és a termelésben játszott szerepük növekedése, melynek során maguk e tudományok közvetlen termelőerővé válnak — mindezek olyan jelenségek, amelyek nemcsak napjaink kulturális arculatát, hanem technikai-társadalmi fejlődését is lényegesen befolyásolják. A szaktudományok fejlődése az emberiség általános haladásának egyre lényegesebb tényezőjévé válik. Ugyanakkor korunkban szemmel láthatólag is megmutatkozik annak a polgári felvilágosító nézetnek tévessége, amely az emberiség haladását *azonosította* a tudományok fejlődésével. Az atomenergia békés vagy háborús felhasználása körül folyó társadalmi harc világosan mutatja, hogy a tudományos fejlődés által létrehozott eredmények különböző célok érdekében alkalmazhatók, s realizációjuknak irányát csak a világméretekben folyó osztályharc, a társadalmi erők aktuális helyzete és küzdelme határozza meg.

De ezen az alapvető problémán túlmenőleg is, maga a tudományok haladása vet fel olyan kérdéseket és nehézségeket, amelyektől függ további fejlődésük lehetősége és amelyek csak *társadalmi* síkon oldhatók meg. Ide tartozik például a nemzeti jövedelem egyre jelentékenyebb részét igénybevevő tudományos kutatások koordinálásának, tervezésének és irányításának kérdése, amelyet csak a szocialista tervgazdaságban lehet teljes sikerrel megoldani. Ide tartoznak mindazok a nehézségek, amelyeket a kutatómunka jellegének megváltozása hoz magával, s amelyeknek megoldása szorosan összefügg az oktatás társadalmi szervezetével és jellegével, sőt — végső soron — azokkal a mély társadalmi folyamatokkal, amelyek a munka jellegének megváltozásához, többek között a fizikai és szellemi munka közti határok eltűnéséhez vezetnek a szocialista, illetve kommunista társadalomban. Végül ide tartozik az a probléma is, amelyet gyakran a „két kultúra", a természettudományos és a humán műveltség viszonyának kérdéseként szoktak emlegetni — azaz mindazok a kérdések, amelyek abból adódnak, hogy változóban van a természettudományok helye és szerepe az emberi kultúra és a társadalmi tudat egészében, és változik annak egyéb összetevőivel való viszonyuk jellege is. Ezek közé a kérdések közé tartozik a természettudomány és a filozófia viszonyának problémája.

Filozófia és természettudomány kapcsolatának *elvi* problémája

Digitized by Google

nagy *gyakorlati* jelentőséggel bír. Egyrészt elméleti kiindulópontul kell szolgálnia a kultúrpolitika bizonyos irányelveinek megállapításához — kezdve a természettudományos és világnézeti oktatás viszonyának kérdésétől a tudomány-irányitás és vezetés egyes elvi problémájáig. Másrészt e kérdés fontos szerepet játszik a polgári világnézettel folytatott ideológiai harcban. Ma ugyanis a marxizmusnak a polgári filozófiai irányzatokkal folytatott vitájában nemcsak a filozófia alapvető kérdéseinek ellentétes megválaszolásáról van szó, hanem a vita kiterjed arra is — *mi* a filozófia, miben áll a filozófia célja és jellege. Ezzel kapcsolatban az ideológiai harc szempontjából nagy jelentőséggel bír a filozófia és természettudomány viszonyára vonatkozó mai polgári elméletek bírálata — annál is inkább, mert ezek bizonyos hatásával nálunk is találkozhatunk.

* * *

A haladó polgári filozófiának — amely a XVI. századtól kezdve egészen a XIX. század első feléig meghatározó szerepet játszott az egész bölcselet fejlődésében — felfogása szerint a filozófiai elmélet legfőbb feladata az, hogy kiindulva a szaktudományok adataiból és betöltve az ezek között tátongó réseket, egységes képet rajzoljon fel a világról, mint egészről és az ember helyéről a világmindenségben. (Ez a felfogás volt a legáltalánosabban elterjedt és megvalósított, bár nem kizárólagos.) E felfogás megértéséhez figyelembe kell venni, hogy ez a kor egyben a szaktudományoknak a filozófiáról való leválásának és ezek önállósulásának periódusa. A kialakuló tudományos diszciplinák még viszonylag gyengék, a valóság egyes részterületeiről nyújtott ismereteik teljesen elszigeteltek, sőt számos mai alaptudomány (pl. a pszichológia) még le sem vált a filozófiáról, vagy legalábbis nem haladta meg lényegében az empirikus adatgyűjtés és rendszerezés stádiumát (pl. a kémia vagy a biológia). Ilyen körülmények között az egységes filozófiai világnézet megalkotásához valóban szükség volt arra, hogy a bölcselet a maga tisztán spekulatív eszközeinek segítségével próbálja pótolni azt, amire vonatkozólag a konkrét szaktudományok még nem szolgáltattak ismereteket. Ez azonban oda vezetett, hogy a filozófusok egyes konkrét természeti jelenségeket a maguk általános világnézeti alaptételeikből kiindulva igyekeztek kikövetkeztetni és megmagyarázni, a valóság egyes részterületeinek törvényszerűségeit a világra mint egészre, a valóság „végső lényegére" vonatkozó filozófiai tételekből akarták logikailag levezetni, s ily módon arra törekedtek, hogy előre megszabják a szaktudományok jövőbeni fejlődését. Így alakult ki a filozófiának, mint a „tudományok tudományának" koncepciója. E nézet szerint a filozófia felette áll minden szaktudománynak, mint a végső igazság birtokosa, de egyben maga is tudomány, amely — a többi tudományhoz hasonlóan — racionális megvitatás, ellenőrzés és értékelés tárgyát képezi. A tapasztalati tudományos kutatásnak és a filozófiai spekulációnak ez a merev szembeállítása és az első teljes alárendelése a másodiknak az idealista filozófia talaján valósult meg különös élességgel, mivel ennek álláspontja szerint a természettudományok csak a valóság külső, felszíni anyagi jelenségeit tanulmányozzák, míg annak

Digitized by Google

valódi, szellemi lényegét csak a bölcselet tárhatja fel. Fichte szerint például „a tudományismeret (azaz Fichte saját, idealista filozófiája — M. Gy.) egyáltalán nem kérdezi a tapasztalatot és nem veszi ezt figyelembe. Ugyanis igaznak kellene lennie akkor is, ha egyáltalán nem létezne tapasztalat és így is a priori biztos lenne, hogy minden lehetséges eljövendő tapasztalatnak az általa megszabott elveket kell követnie." A materialista filozófia ugyan e korban is alapjában összhangban volt a természettudományos kutatás szellemével s ellentétük kevésbé volt éles, de e kornak materialista rendszereit az jellemezte, hogy a valóság végső építőköveinek s az ezek mozgását meghatározó néhány abszolút alapvető törvénynek feltárására törekedtek, hogy azután ezekből vezessék le a természet és társadalom egyes jelenségeit és konkrét törvényeit.

Történelmietlen álláspont lenne teljesen negatíven értékelni az ezen a talajon kialakult spekulatív „természetfilozófiát". A filozófiának ez a felfogása a maga korában nemcsak elkerülhetetlen volt, hanem hatalmas gondolati eredményeket is mondhat magáénak, s többek közt nem egy vonatkozásban elő is segítette a természettudományok fejlődését. Ugyanakkor látni kell a spekulatív természetfilozófia hatásának negatív oldalát is. E filozófia gyakran abszolútizálta és filozófiai dogmává változtatta a korabeli tudományos kutatás történeti korlátait, s egyes teljesen légből kapott, téves elméleteivel ideig-óráig tévútra vezette a konkrét tapasztalati természetkutatást is.

A filozófiának ez az itt jellemzett felfogása a XIX. század közepére azonban válságba jutott. Ennek egyik döntő oka magának a természettudománynak fejlődésében rejlett. Annak következtében, hogy a természettudomány alapvető ágai elérték az elméletalkotás szintjét, hogy fokozatosan kezdtek kialakulni az ún. „határtudományok", maga a tapasztalati természetkutatás vált képessé arra, hogy feltárja a valóság legfőbb részterületeinek törvényeit, s tisztázza e törvények és területek egymáshoz való viszonyát. „Ma, amikor a természetkutatást csak dialektikusan, vagyis saját összefüggésének értelmében kell felfogni, hogy a mi időnknek megfelelő »természeti rendszerhez« jussunk el, ... ma a természetfilozófia végleg kiküszöbölődött" — írja Engels. A filozófia korábbi felfogásának válságát már a század negyvenes éveiben több polgári filozófus is konstatálja (az ifjúhegeliánusok Németországban, a korai pozitivisták Franciaországban és Angliában). Feuerbach például a filozófia „reformját" követeli és határozottan kijelenti: „Az én filozófiám nem filozófia".

A mai polgári filozófia számos vezető irányzata szintén hangsúlyozza a filozófia korábbi felfogásának teljes elégtelenségét. Sőt, ezen áramlatok többsége azzal az igénnyel lép fel, hogy gyökeresen, „forradalmian" új választ ad arra nézve, mi a filozófia lényege és feladata, mi a helye és szerepe az emberi megismerés rendszerében. És ezek a válaszok az első pillanatban teljesen különböznek, mi több, ellentéteseknek tűnnek. Csak mélyebb elemzésük tárja fel, hogy — meglévő különbözőségeik ellenére — egyes alapvető kérdésekben azonos világnézeti álláspontot fejeznek ki. Ebből a szempontból különösen tanulságos szemügyre venni a mai polgári filozófia két pólusán elhelyez-

Digitized by Google

kedő, szélsőségesen ellentétesnek tűnő áramlatnak, a *neopozitivizmusnak* és az *egzisztencializmusnak* nagy hatású felfogását.

A neopozitivista filozófia a természettudományos értelmiség körére gyakorol elsősorban nagy befolyást, és sok szempontból figyelembe veszi ennek problémáit és igényeit. Minden korábbi filozófia értelmetlen és megoldhatatlan vitákba keveredett — hangsúlyozzák ezen irányzat képviselői —, képtelen volt bármiféle általános érvényű, tudományosan ellenőrizhető eredményhez jutni, valójában nem érte el a tudomány színvonalát. A feladat tehát az, hogy a filozófiát egzakt tudománnyá változtassuk. Ehhez azonban mindenekelőtt annak megértésére van szükségünk, mi a tudomány egyáltalán. A tudomány lényegének félreismerése felelős ugyanis sok tekintetben a korábbi filozófia helytelen gyakorlatáért. A tudomány ugyanis nem jelenti valamiféle objektív valóság mélyebb lényegének, az érzéki tapasztalás és megfigyelés elől rejtett összefüggéseinek és törvényszerűségeinek visszatükrözését. A tudomány lényegét tekintve *eszköz*, az emberi szükségletek kielégítésére irányuló cselekvés és tevékenység eszköze. A tudományos elméletek bonyolult logikai-matematikai konstrukciók, amelyek — kiindulva az érzéki tapasztalat, a kísérletek és megfigyelések adataiból — oly módon dolgozzák fel azokat, hogy lehetővé váljék a jövőbeli tapasztalat előrelátása, s ily módon lehetséges legyen annak megállapítása, milyen eredményeket várhatunk különböző cselekedeteinktől, tevékenységünktől. „Az igaz elméletnek az a metafizikus fogalma — írja a mai neopozitivizmus egyik jelentős képviselője, Ph. Frank —, amely azt »a fizikai valóság képmása«-ként értelmezi, nem dominál a mai tudományos filozófiában. Az elméletet inkább eszközként fogják fel, amely meghatározott célokra szolgál. Hasznosnak kell lennie a jövőbeni megfigyelhető tényeknek a múltban és a jelenben megfigyelt tények alapján történő előrelátásában... A tudományos elmélet, bizonyos értelemben olyan eszköz, amely valamely gyakorlati tervnek megfelelően újabb eszközöket hoz létre."

A tudománynak ez a felfogása szorosan kapcsolódik a neopozitista felfogás egyik legfőbb eleméhez, az ún. „verifikáció elvéhez". Mivel minden ismeretünk az érzékelésből származik és csak az érzéki tapasztalás útján tudjuk ellenőrizni, csak azoknak az állításoknak van egyáltalán értelmük, amelyek logikailag egyenértékűek az érzéki megfigyelést rögzítő kijelentések valamely sorozatával, vagy legalábbis (a mai neopozitivizmus differenciáltabb álláspontja szerint) amelyekből logikailag következnek ilyen „megfigyelési tételek", érzéki-tapasztalati módon közvetlenül ellenőrizhető állítások. Azok a kijelentések, amelyek ezt a feltételt nem elégítik ki, valójában nem mondanak semmit, nincs értelmük egyáltalán. Az ilyen értelmetlen tételek közé tartoznak a tradicionális filozófia — vagy mint a neopozitivisták mondják: a „metafizika" — állításai és elméletei. Amikor egyes filozófusok pl. azt mondták, hogy a világ tudatunktól, érzéki megfigyeléseinktől függetlenül, objektíve létezik, hogy lényegét tekintve anyagi vagy pedig szellemi természetű, valami olyant állítottak ezzel, amit semmiféle érzéki tapasztalat nem igazolhat s nem is cáfolhat meg, tehát valami értelmetlent. Az ilyen filozófiai tételek legfeljebb az egyes gondolkodók érzelmi-pszichikai beállítottságát jellemzik, s hasonló ér-

Digitized by Google

zelmi-akarati tendenciák kiváltására irányulnak, ezek valamiféle tudományos mezbe öltözött, félresikerült költeményeknek tekinthetők.

Minden eddigi filozófia értelmetlen „metafizika" volt, mert a világ „lényegét" akarta megismerni. Valójában mi nem szerezhetünk másról ismereteket, csak az érzékileg megfigyelhető jelenségek kapcsolatairól, összefüggéseiről s ez kizárólag a szaktudományok feladata. A filozófiának nincs semmi köze a valóság feltárásához, mert azt az empirikus tudományok már teljesen felparcellázták. Ha tudománnyá akar válni, nem marad számára más terület, mint maguknak a tudományoknak, ezek felépítésének, a bennük alkalmazott logikai eljárásoknak stb. tanulmányozása. A tudományos filozófia, röviden szólva, nem más, mint „a tudomány nyelvének logikai elemzése".

Szemben a neopozitivista filozófusok egyedül a szaktudományos módszerek hatékonyságát hangsúlyozó „szcientizmusával" és a „tudományos" filozófia megteremtésére vonatkozó igényükkel, az *egzisztencializmus* a tudomány és a filozófia éles elválasztását követeli.

A tudomány Karl Jaspers, a német egzisztencializmus egyik vezéralakja szerint a világ*ban* létező *tárgyak*, objektumok elméleti megismerése, s mint ilyen határtalan — egyre újabb tárgyakat, az objektumok egyre újabb szféráit képes bevonni vizsgálatainak körébe. A tudománynak ez a „nyíltsága", határtalansága azonban nem jelenti korlátozatlanságát. A tudomány korlátozott, mert a tárgyak világa, a „realitás" nem meríti ki a létet, sőt nem is érinti annak lényegét. „Tárgyról" ott beszélhetünk, ahol az egyes jelenségeket, mint külső dolgokat elválasztjuk magunktól és szembeállítjuk magunkkal, mint tőlünk függetleneket, ahol tehát fennáll szubjektum és objektum megosztottsága. A valóságnak ez a felfogása szükségszerű; az emberi tevékenység, a gyakorlati aktivitás kényszeríti ezt ránk, hisz ennek során mindig valamely „külső" ellenállással találkozunk, és szükségünk van erre a felfogásra a más emberekkel való együttműködésünk érdekében is, mivel a gyakorlati megértetés és együttműködés folyamán el kell vonatkoztatnunk a tisztán egyeditől, a csak számunkra jelentőstől. „A realitásnak azt nevezzük, ami a gyakorlatban jelen van, ami a dolgokkal, az élőlényekkel és az emberekkel való tevékenységben ellenállást fejt ki, anyaggá válik. A realitást a mindennapi érintkezésben ismerjük meg, továbbá az iparban, a technikai berendezésekben, az emberekkel való kulturált érintkezésben, a módszeres rendelkezésben és az igazgatásban. Amivel a gyakorlatban találkozunk, azt a tudományos megismerésben tisztázzuk és mint a valóságról való tudást ismét az új gyakorlat rendelkezésére bocsátjuk." (Jaspers.)

De a realitás nem a lét maga, hanem pusztán annak jelensége, egy meghatározott tudati felfogása. A megismerés alanya és tárgya egymással szembeállítva, de mindig és szükségszerűen *együtt*, egymásra vonatkoztatva jelenik meg, szubjektum és objektum nem lehetnek meg egymás nélkül, s ez már mutatja, hogy bennük csak megnyilvánul az az „Átfogó", amely se nem szubjektum, se nem objektum, hanem e kettő egysége. Ezt az „Átfogót", a létet, a tudomány elvileg nem képes megragadni. Ez megnyilvánul magának a tudománynak belső korlátaiban is. A tudomány egyrészt nem képes *egységes* képet nyújtani a tárgyak világáról sem; a különböző típusú tárgyakat különböző mód-

Digitized by Google

szerek és különböző elméleti feltételezések, „perspektívák" segítségével képes csak megismerni, csak a világban létező tárgyak határtalan sokaságát ismeri meg, és nem magát a világot, mint egészet, mert ez már nem „tárgy". Másrészt a tudomány nem adhat valódi felvilágosítást az emberről, az individuumról — hisz eltekint mindattól, ami egyedi, és magát az embert is tárggyá változtatja, s így szem elől veszti az emberi létezés legfőbb jegyét, az ember szabadságát. A tudománynak az individualitás iránti közömbössége, sőt kifejezetten ellenséges jellege annak módszerében is kifejezésre jut. Minél fejlettebb a tudományos kutató munka, annál kevésbé függ a valóban alkotó, személyes gondolkodói öntevékenységtől, annál inkább formális „számítássá", előre megszabott, már kidolgozott standard technikák alkalmazásává alakul. Heidegger paradox élességgel fejezi ki ezt a gondolatot, amikor azt állítja, hogy „a tudomány nem gondolkodik... és tevékenységének jellege következtében soha nem is gondolkodhat".

A filozófia — szemben a tudománnyal — épp az „Átfogó" megragadására irányul. Ehhez a szubjektívból kell kiindulni, abból ami — minden társadalmi és tudományos konvenciótól függetlenül — az individuum valódi lényegét alkotja, azt a lényeget, amelyet általában csak az emberi létezés „határszituációiban", a halál, az aggódás, a kétségbeesés pillanataiban szoktunk átélni. A filozófia — szemben a tudományos gondolkodással — szabad gondolkodói öntevékenység, amelynek egyedüli célja: önmagunk feltárása és kifejezése s ezen keresztül kifejezése annak az „Átfogónak" is, amely bennünk megnyilvánul. Mint ilyen a filozófia tehát szembenáll a tudománnyal, a tudomány szempontjából megítélhetetlen, ugyanakkor ő adja a tudomány igazi méreéjét, mert megmutatja annak korlátait. A filozófia tehát lényegét tekintve, olyan nem-racionális gondolkodói tevékenység, amelynek célja a lét értelmének, a világnak mint egésznek, s az individuum ezen egészben elfoglalt helyének megragadása, azaz olyan feladatok teljesítése, amelyek végrehajtására a tudomány elvileg alkalmatlan.

A neopozitivizmus és egzisztencializmus e kérdésre vonatkozó álláspontjának ez a rövid s igen felületes ismertetése is érzékelteti, hogy mennyire különbözik a két irányzat álláspontja s filozófiájuk egész atmoszférája is. De talán ez a rövid összefoglalás is rávilágít arra, hogy minden különbség ellenére bizonyos alapvető pontokban mindkét koncepció azonos világnézeti feltételekből indul ki. Ez az azonosság megmutatkozik mind a filozófia, mind a tudomány értelmezésében.

A filozófia vonatkozásában a neopozitivizmus és az egzisztencializmus képviselői egységesek abban, hogy képtelenség gyanánt vetik el a filozófiának *tudományos világnézetként* való felfogását, egységesen azt hangsúlyozzák, hogy a tudományos elméleteknek nem lehet világnézeti jelentőségük, illetve nincsenek világnézeti következményeik, és megfordítva, a világnézet kérdései tudományos eszközökkel nem válaszolhatók meg, mivel lényegüket tekintve szubjektív jellegűek.

Általában véve a mai polgári filozófia egyik legáltalánosabb és legjellegzetesebb jellemvonását alkotja az a tény, hogy irányzatai a filozófia korábbi felfogását általában oly módon változtatják meg, hogy különböző irányokból ugyan, de egyaránt feladják a tudományos világnézet igényét. Ennek során egyes áramlatok — mint pl. a neopozi-

Digitized by Google

tívizmus — a filozófiának „szigorú tudománnyá" való átváltoztatását tűzik ki célul oly módon, hogy — legalábbis szavakban — száműzni kívánják a világnézeti problématikát a filozófiai kutatásokból. Másrészről olyan irányzatok nyernek széles elterjedést, amelyek az egzisztencializmushoz hasonlóan, az emberi lét nagy világnézeti kérdéseit kívánják továbbra is megválaszolni, de amelyek még a tudományosság látszatát sem óhajtják fenntartani, hanem elvileg tagadják annak jogosultságát, hogy a filozófiát tudományos kritériumok és elvek alapján ellenőrizhessük, illetve ítélhessük meg.

A tudományos világnézetként felfogott filozófia igényének feladásában kifejezést nyer a hanyatló burzsoázia viszonya a tudományos haladáshoz általában. Abban az időben — a XIX. század közepe táján —, amikor a filozófia hagyományos, a „tudományok tudományaként" való felfogása válságba kerül, a proletariátus egyre élesedő osztályharcával magát szembetaláló burzsoázia összeurópai méretekben reakcióssá válik, s ennek megfelelően megváltozik ideológiája is. A hanyatló polgárság továbbra is érdekelve van a természettudományok eredményein alapuló technikai haladásban, továbbra is igenli a tudományt a maga *közvetlen gyakorlati felhasználásában*, de már nem tudja és nem akarja világnézeti szinten általánosítani a szaktudományok eredményeit. Az Egyházzal, a vallásos világnézettel kibékülő burzsoázia számára a természettudományok fejlődéséből szükségszerűen adódó materialista végkövetkeztetések elfogadhatatlanok.

Ez a kettős, ellentmondásos viszony a tudományos haladáshoz nemcsak a filozófia fentebb jellemzett felfogásában jut kifejezésre. Kifejezésre jut magának a tudománynak abban a sajátos filozófiai interpretációjában is, amely megintcsak *közös* jegye a fentebb vázolt egzisztencialista és neopozitívista koncepciónak; mindkét áramlat számára a tudomány csupán *formális-konvencionális* eszköz, amely a szükségletek kielégítésére irányuló emberi tevékenység szolgálatában áll és éppen *ezért* nem adhat ismeretet az objektív, minden emberi szükséglettől és tudattól függetlenül létező valóságról. A tudomány *megismerő* funkciójának a *gyakorlati* szerepével való szembeállítása és az első tagadása a második elismerésének alapján — ez alkotja e nézetek lényegét. Ebből következőleg tagadják azután azt is, hogy a tudomány a technikai orientáción túlmenőleg bármiféle segítséget nyújthatna az embernek ahhoz, hogy kialakítsa környezetéhez való emberi viszonyát, hogy a tudománynak bármiféle köze lehetne az ember világnézeti, politikai és etikai felfogásának és magatartásának meghatározásához. Összefoglalólag ezt a koncepciót a tudomány *instrumentalista-operacionalista értelmezésének* nevezhetjük.

Ennek a felfogásnak osztálytartalmát az előbbiekben már igyekeztünk megvilágítani. Ugyanakkor fel kell figyelni arra is, hogy e nézetben egyben torz módon vissza is tükröződnek az imperialista körülmények közt történő tudományos fejlődés, tudományos kutatómunka egyes vonásai.

Marx hangsúlyozta azt a tényt, hogy a kapitalista termelés viszonyai között az emberi munka megszűnik a munkát végző individuumot alakító, képességeit, szükségleteit és ismereteit továbbfejlesztő tevékenység lenni — bár össztársadalmi méretekben a termelőtevékeny-

Digitized by Google

ség marad az a legfőbb mozgató, amely az emberiség progresszív előrehaladását meghatározza és irányítja. Közvetlenül a dolgozó egyén viszonyában azonban a munka olyan külsődleges tevékenységgé válik, amelyet csak azért végez, hogy kielégíthesse egyébirányú szükségleteit, s amely a maga mechanikus és egyoldalú jellege folytán lehetetlenné teszi individualitásának szabad kibontakozását. Mindezek a jelenségek az *elidegenedés* marxi fogalmának fontos összetevőit alkotják.

Ezek az itt jellemzett folyamatok a klasszikus kapitalizmus korszakában még igen kevéssé hatoltak be magába a tudományos kutatásba, amely az *alkotó munka* egyik legtipikusabb formája. De minél inkább közvetlen termelőerővé válik maga a tudomány, minél szorosabban kapcsolódik a kutatás célja és eszközei tekintetében magához a termeléshez, annál inkább kezdik a kapitalista országokban a tőkés termelés ezen alapvető vonásai közvetve éreztetni hatásukat a tudományos kutatómunkán belül is. A tudomány nagyfokú specializálódása, amely önmagában véve haladásának egyik legfontosabb tényezője, létrehozza egyben annak lehetőségét, hogy a tudós munkájában is érvényesüljenek az „elidegenedés" egyes vonásai. Az egy-egy kis részterületen dolgozó tudományos kutató (itt nyilván a tudományos munkások alapvető többségéről van szó), aki számára munkájának közvetlen, *praktikus* célja legtöbbször adva van, egyre kevésbé képes átlátni tevékenységének *elméleti* jelentőségét, helyét a tudományos kutatás általános fejlődésében, de gyakran azoknak az anyagi és szellemi eszközöknek és technikának a lehetőségeit és határait sem, amelyeket saját tevékenységében alkalmaz, de amelyek számos tudományág sokévszázados tapasztalatának felhalmozódásaként jöttek létre. A tudományos eszközök és technikák bizonyos „fetisizációjának", öncélú, értelmetlen (mert saját természetük által megszabott határaikat túlhaladó) alkalmazásának számos példáját lehetne felsorakoztatni a mai tudományos kutatás területéről.

A tudomány instrumentalista-operacionalista felfogása a mai polgári filozófián belül visszatükrözi mindezeket a jelenségeket. Egyben igazolja is ezeket, mivel mindazt, amit a tudomány tőkés felhasználása és megszervezése torzulásként a tudományos kutatáson belül létrehoz, magának a tudománynak lényegeként és elválaszthatatlan vonásaként tünteti fel, azonosítva a tudományos haladás egyes történetileg-társadalmilag ideiglenes vonásait annak belső tartalmával. Így válik e felfogás tükrében maga a tudomány formális-konvencionális *eszközzé*, *instrumentummá* egyes technikai hasznossági célok elérésének érdekében, s így tűnik el benne teljesen a tudománynak az objektív valóság általános, a közvetlen érzéki tapasztalat számára rejtett összefüggéseinek megismerésére irányuló *elméleti* funkciója.

* * *

Filozófia és szaktudományok viszonyának *marxista* felfogása a materialista ismeretelmélet azon alaptételéből indul ki, amely szerint az emberi megismerés, a „szellem" nem képez valamely az anyagi-testi embertől, annak egyéb életmegnyilvánulásaitól és tevékenység-

Digitized by Google

formáitól, a társadalom által meghatározott helyzetétől és érdekeitől függetlenül létrejövő, fejlődő és funkcionáló képességet vagy lényeget. Ahogy az állati pszichikum, a környezetben való tájékozódás állati formái a biológiai evolúció során fokozatosan alakulnak ki, mint a környezethez való alkalmazkodás magas fejlettségű formái, úgy jön létre az emberré válás folyamatában s fejlődik tovább az emberi történelemben az *emberi tudat*, mint az anyagi-társadalmi ember életének és tevékenységének fontos alkotóeleme, momentuma. Közvetlen kialakulásának periódusában a tudat még elválaszthatatlanul össze van nőve az ember anyagi-gyakorlati élettevékenységével, a munkával. A tudatnak ebből a kezdeti csírájából alakul ki mindenekelőtt az, amit *köznapi megismerésnek*, mindennapi tapasztalatnak nevezünk — az ismereteknek az a köre, amelyre egy adott történelmi korszak egyénei minden különösebb tudományos képzés nélkül, életük mindennapi folyamatában szert tesznek. Maga az ismeretek ezen köre történelmileg változó, az emberi társadalom általános fejlődésével együtt fejlődik és szélesedik. De a köznapi megismerésre általában jellemző az, hogy benne mindenekelőtt az objektív valóság tárgyainak és jelenségeinek azon tulajdonságai és összefüggései tükröződnek vissza, amelyek az ember *közvetlen élettevékenységében*, a természet és a társadalom jelenségeihez való *közvetlen* viszonyában tárulnak fel, s amelyek arra szükségesek, hogy az egyén ezt a tevékenységét megfelelően tudja irányítani és elvégezni.

Az embernek, mint minden élőlénynek, élettevékenysége végső soron szükségleteinek kielégítésére irányul. De ez a minden élőlényre érvényes jellemzés egyáltalán nem tárja fel még azt, ami sajátosan, speciálisan jellemző az ember gyakorlati tevékenységére, a *munkára*. Míg az állat megragadja és elfogyasztja környezetének szükségletei kielégítésére alkalmas elemeit, addig az ember a társadalmi munka folyamatában gyökeresen átalakítja környezetét: egyes — legtöbbször már előzőleg átalakított, feldolgozott — tárgyakat eszközként használ fel arra, hogy megváltoztasson más tárgyakat oly módon, hogy azok képessé váljanak meghatározott emberi szükségletek kielégítésére. Ily módon a munka folyamatában egyre szélesedik a tárgyak azon köre, amelyet az ember bekapcsol gyakorlati tevékenységébe. És a munka nemcsak a külső természetet, de magának az embernek a természetét is megváltoztatja — új társadalmi szükségletek alakulnak ki olyan tárgyakra vonatkozólag, amelyeknek jelentős része (a termelési eszközök) egyáltalán nem elégít ki semmiféle közvetlen egyéni szükségletet, s egyben létrejönnek új képességek is, amelyek nincsenek adva az ember biológiai szervezetével. Az emberi termelőmunka tehát — szemben az állati élettevékenységgel — nemcsak állandóan újra termelődő, hanem mennyiségileg és minőségileg egyre jobban kiszélesedő, *univerzálissá* váló folyamat mind a természetre, mind az emberre való hatása tekintetében.

Annak következtében, hogy az ember anyagi-gyakorlati tevékenysége mind sokoldalúbbá válik, az objektív valóság tulajdonságainak és összefüggéseinek mind szélesebb skálája tárul fel az emberi gondolkodás előtt. A termelés fejlődésével — amely maga után vonja a munkamegosztás fokozatos kialakulását — a felhalmozott ismere-

Digitized by Google

tek köre mind jobban meghaladja azt, ami minden ember számára tevékenységének folyamatában közvetlen szükséges. A résztapasztalatok felhalmozódása egyben lehetővé teszi azt, hogy ezek gondolati elemzése és feldolgozása révén olyan új ismereteket nyerjünk, amelyek közvetlenül, tapasztalatilag még nem voltak adva számunkra. Ugyanakkor az anyagi termelés fejlődése mindinkább szükségessé is teszi azt, hogy mind szélesebb tudás-anyag álljon rendelkezésünkre az egyes tárgyak tulajdonságairól és összefüggéseiről, olyan tudásanyag, amelynek egyes elemei talán csak a jövőben tesznek szert gyakorlati fontosságra. Így fokozatosan kialakulnak olyan, a közvetlen munkatevékenység eljárásaitól eltérő kísérleti módszerek, amelyeknek egyedüli célja, hogy lehetővé tegyék az objektív valóság egyes szférái új, eddig nem ismert törvényszerűségeinek megállapítását.

Ily módon jön létre s válik el a köznapi-gyakorlati tapasztalattól és megismeréstől egy hosszú történelmi folyamat eredményeként a *tudomány*, azaz a valóság elméleti megismerése, mint „a társadalmi fejlődés általános szellemi terméke", mint a „közvetlenül társadalmi tudás", „az emberiség általános tudata" (Marx). A tudomány feltárja az anyagi világ jelenségeinek a közvetlen tapasztalatban meg nem nyilvánuló, lényegi összefüggéseit és törvényszerűségeit. Míg a köznapi megismerés elsősorban azokat az objektív tulajdonságokat és viszonyokat rögzíti, amelyek *számunkra lényegesek*, hasznosak, s ezért csak egyoldalú, felszíni képet ad a valóságról, a tudomány *a tárgy lényegét* igyekszik megragadni, az objektív valóság törvényszerűségeinek teljes gazdagságát. A tudományos megismerés, ebben az értelemben „dezantropologizál", a valóságra mint olyanra, mint minden emberi szükséglettől függetlenül létezőre irányul. Viszonylagos függetlenséget nyerve a szükségletek kielégítésére irányuló közvetlen termelőtevékenységtől (bár fejlődésének irányát és lehetőségeit végső soron mindenkor a termelés adott színvonala és a társadalmi szükségletek határozzák meg), a tudomány — a valóság lényegi összefüggéseinek felismerésén és a megismert törvényszerűségek alkalmazásán keresztül — jelentős új impulzusokat adhat az emberi gyakorlat fejlődésének, a termelés fejlődésének nagy jelentőségű összetevőjévé válik.

A marxista filozófia tehát a tudomány *elméleti és gyakorlati funkciójának egységét* hangsúlyozza. A tudomány azért szolgálhatja az emberi gyakorlatot, mert feltárja az objektív valóság tudatunktól független, lényegi, törvényszerű összefüggéseit. Másrészről viszont ennek a korlátlan, egyre szélesedő elméleti megismerésnek mind lehetőségét, mind szükségességét az ember sajátos gyakorlati aktivitása, a természet átalakítására irányuló emberi munka teremti meg.

A cikk elején röviden utaltunk arra a folyamatra, amelynek során az ókor általános és differenciálatlan tudományáról, a korai filozófiáról fokozatosan leváltak az anyag egyes létezési és mozgásformáinak specifikus törvényszerűségeit tanulmányozó szaktudományok. A szaktudományok leválásának és differenciálódásának folyamata ma már annyira előrehaladt, hogy szaktudományos kutatások tárgyává váltak nemcsak az anyag egyes nagy mozgásformáinak specifikus törvényszerűségei, hanem a köztük levő átmenetek, ezek összefüggéseinek vizsgálata (így vizsgálja pl. a biokémia az *élő* szervezetben le-

Digitized by Google

zajló *kémiai* folyamatokat, a biofizika a megfelelő fizikai folyamatokat stb.), továbbá meghatározott mozgásformák egyes közös vagy analóg vonásainak, jellegzetességeinek kutatása is (pl. a kibernetika). Így ma a szaktudományok elégséges ismeretanyagot nyújtanak ahhoz, hogy a bennünket környező világról *összefüggő és átfogó* képet nyújthassunk. *Tudományos világképen* értjük az anyag általunk ismert főbb mozgásformáinak tulajdonságairól és törvényeiről, az ezek közt levő kapcsolatokról és átmenetről szerzett alapvető szaktudományos ismeretek összefüggő és összefoglaló, rendszeres egészét. Az ilyen értelemben vett tudományos világkép nagy fontosságú ugyan a tudományos *világnézet* kialakítása számára és számos világnézeti elemet is tartalmaz (mivel kialakítása gyakran választást tételez fel a jelen pillanatban még rivalizáló szaktudományos hipotézisek között, feltételezi a kutatás előrelátható perspektíváinak figyelembevételét, amit a világnézet lényegesen befolyásol), de mégsem azonosítható magával a világnézettel.

Mit értünk tehát világnézeten? *A világnézet jelenti a világra mint egészre és az ember e világban elfoglalt helyére vonatkozó nézetek összességét.* Filozófiai irodalmunkban néha ennek a meghatározásnak csak első felét említik. Ez (mint számos marxista szerző erre már rámutatott) elégtelen. A világnézet nemcsak az embertől függetlenül létező világra mint totalitásra vonatkozó elképzeléseket tartalmazza, hanem az embernek a természethez és a társadalomhoz való viszonyának kérdését is magába zárja. Hivatkozhatunk itt arra, hogy a nem filozófiai-tudományos, a spontánul kialakuló köznapi világnézeti formák is mindig tartalmaznak pl. bizonyos erkölcsi nézeteket és felfogásokat, amelyek nyilván nem a valóság legáltalánosabb törvényszerűségeire vonatkoznak. A világnézet tehát a fenti értelemben az objektív és a szubjektív egysége, és éppen ennek következtében a világnézet mindig a környező valósághoz (és ezen belül elsődlegesen a társadalmi valósághoz) *való gyakorlati viszony elméleti kifejezése is,* egy meghatározott — életfelfogássá szilárdult — állásfoglalás, amely — következetes emberi magatartás esetén — cselekvőleg is kifejezésre jut, és amely az osztálytársadalomban szükségszerűen osztályjelleget visel.

A marxizmus felfogása szerint a *filozófia* nem más, mint *tudományos világnézet,* azaz tudatos, a szaktudományok eredményein alapuló, tudományos rendszerességgel előadott és tudományos kritériumok szerint megítélhető világnézet. A filozófia ezért szükségszerűen felöleli a világnézet meghatározásának mindkét oldalát. A valóságra mint egészre és az emberek ebben elfoglalt helyére vonatkozó kérdések egységét már a filozófiának egész történetén keresztülvonuló alapkérdése, az anyag vagy szellem elsődlegességének problémája is kifejezi. Ez a probléma egyrészt arra vonatkozik, milyen természetű általában a világ, másrészt viszont annak felvetését jelenti — milyen helyet foglal el az emberi fejlődés egyik magasfokú terméke, az emberi gondokodás, a valóság jelenségeinek egyetemes összefüggéseiben. Amikor a marxizmus azt hangsúlyozza, hogy a filozófia — tudományos világnézet, akkor — szemben a mai polgári filozófia legfőbb áramlataival — a bölcselet többezeréves haladó hagyományai örökösének bizonyul. Mert bár a múlt nagy gondolkodói általában nem voltak képesek arra, hogy a filozófia lényegét e megfogalmazásban megadják és

Digitized by Google

ezt következetesen realizálják, bölcseletük gyakorlatában a filozófia ezen felfogásának megvalósítására törekedtek. De mégis hiba lenne csak ezt a gondolati folytonosságot venni tekintetbe. A marxizmus — a maga osztályálláspontjának és a modern tudományos fejlődésnek talajáról — gyökeresen meg is változtatja a filozófia tárgyának és feladatának korábbi felfogását, s ezáltal először teszi lehetővé, hogy a filozófia mint tudományos világnézet maradéktalanul megvalósuljon.

Mindenekelőtt, amikor arról beszélünk, hogy a tudományos világnézetként felfogott filozófia tartalmazza a világra, mint egészre vonatkozó nézetek rendszerét, figyelembe kell vennünk, hogy ebben az összefüggésben a marxista filozófia másképp értelmezi az *egész* fogalmát, mint a Marx-előtti filozófusok tették. Ez utóbbiak azt várták a világot totalitásként jellemző filozófiától, hogy feltárja azokat a törvényszerűségeket, amelyek segítségével — végső soron, elvileg — *minden egyes* jelenség, *minden egyes* történés megmagyarázható, amelyekből a Világegész egyes konkrét részeinek tapasztalatilag megállapított törvényei levezethetők. A materialisták az anyag végső, örök és változatlan összetevőit, illetve az ezek mozgását megszabó törvényszerűségeket keresték, amelyeknek kölcsönviszonyából minden anyagi történés lefolyása szükségszerűen következik. Az idealisták viszont legtöbbször azoknak az általános *céloknak* a felkutatását tűzték ki maguk elé, amelyek által végső soron a szellem az egyes természeti folyamatokat irányítja és meghatározza. Bármennyire eltérő is legyen mind jellege, mind a megismerés fejlődésében játszott szerepe tekintetében e két felfogás, bizonyos vonatkozásokban megegyeztek egymással. Egyrészt abban, hogy valamiféle értelemben *zárt* egészként fogták fel a valóságot: az idealisták szerint a világ mint totalitás van alávetve meghatározott általános céloknak, a materialisták szerint viszont a világ minőségileg véges — egy és ugyanazon, abszolút elemi és időben nem változó anyagi részek kombinációjából áll minden egyes jelensége. Másrészt megegyeztek abban, hogy a filozófia „abszolút igazságait", végső magyarázó elveit — legalábbis tiszta alakjukban — valamely *különálló* szféra — az idealisták az emberi tudat vagy az Abszolút Eszme, a materialisták az anyag végső összetevői — törvényszerűségeiként értelmezték.

A marxista filozófia — a modern természettudományok eredményeivel és felfogásával teljes összhangban — a világ nemcsak tér- és időbeli, de minőségi végtelenségét is hangsúlyozza. Ennek megfelelően a dialektikus materializmus szerint a világ nem azért fogható fel egészként, mintha valamennyi jelensége visszavezethető lenne néhány abszolút egyszerű és örök összetevő kombinációjára, hanem azért, mert jelenségei — végtelen minőségi bonyolultságukban és változatosságukban — *egységet* alkotnak. A világnak egészként való vizsgálata annak belső egységként való tanulmányozását jelenti. *A világ anyagi egysége* kifejezésre jut abban, hogy nincsenek benne abszolút izolált rendszerek és jelenségek, az anyag minden egyes fragmentuma meghatározott törvények szerint hatást gyakorol más fragmentumokra, s ezek hatása következtében változtatja saját állapotát. Ez az egység továbbá megnyilvánul azokban az egyetemes tulajdonságokban, „attributumokban", amelyek minden anyagi jelenséget jellemeznek

Digitized by Google

(tér- és időbeliség, mozgás stb.). Végül ez az egység kifejeződik azzal, hogy az egyes anyagi jelenségek konkrét összefüggéseiben, törvényszerűségeiben meghatározott *általános, egyetemes törvényszerűségek* nyilvánulnak meg. Az egyes szaktudományok az anyag meghatározott létezési és mozgásformáinak specifikus törvényeit tanulmányozzák, és *ebben* a tekintetben nem hagynak helyet és feladatot a filozófia számára. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a filozófia felolvadna a szaktudományokban, vagy hogy pusztán eredményeik egyszerű összegezésével foglalkozna. A filozófia, amennyiben a világnak, mint — belső egységben való — egésznek tanulmányozásával foglalkozik, annyiban a valóság — a természet, a társadalom és a gondolkodás — létezésének és fejlődésének *legáltalánosabb törvényszerűségeit* vizsgálja, azaz önálló tárggyal rendelkező, általános-világnézeti tudomány.

Ugyanakkor a marxista filozófia hangsúlyozza, hogy ezek a legáltalánosabb törvények nem léteznek a szaktudományok által feltárt konkrét-speciális törvényszerűségeken kívül, mint valamely sajátos különálló szféra törvényei; nem hatnak azok felett vagy mellett, hanem egységük kifejezéseként épp *ezekben* nyilvánulnak meg. Az, hogy az általános törvényszerűség hogyan, milyen formában érvényesül egy adott területen, az ott fennálló konkrét körülményektől és jelenségektől, nem pedig valamiféle „filozófiai tényektől" függ. Ezért nem lehet az egyes szaktudományos problémákra filozófiai levezetések útján adni választ: megoldásukhoz a jelenségek természetének és összefüggéseinek konkrét-tapasztalati vizsgálatára van szükség. Másrészről a filozófus — az esetek döntő többségében — általánosításait nem a tárgyakkal való közvetlen kapcsolatból meríti: nem végez maga megfigyeléseket vagy kísérleteket — kiinduló anyagul a tudományos elméletekben és az emberiség gyakorlati tapasztalatában már feldolgozott és általánosított ismeretek szolgálnak. Már ez maga is érthetővé teszi, milyen hatalmas jelentőséggel bír a filozófia számára a természettudományok fejlődése, s miért kell — mint azt Engels hangsúlyozta — a tudományos, materialista filozófiának a természettudományok minden korszakalkotó felfedezésével saját formáját is megváltoztatnia.

De vajon az a tény, hogy a filozófia a legáltalánosabb törvényszerűségeket tanulmányozza, s mint ilyennek nincs közvetlen kapcsolata a valóság egyedi, megfigyelhető jelenségeivel, nem jelenti-e azt, hogy a filozófiai állítások — mint azt a neopozitivisták hangsúlyozzák — egyáltalán nem ellenőrizhetőek s nem igazolhatóak, s így a filozófia nem tekinthető tudománynak egyáltalán. Ennek a kérdésnek a felvetése jogos: mivel ismereteink végső forrása az érzéki tapasztalatban van, mindenféle tudományos ismeretnek valamilyen — gyakran persze igen közvetett — módon a tapasztalatra kell támaszkodnia. Olyan állításokat, amelyek mellett elvileg nem lehet sem őket alátámasztó, sem őket megcáfoló tapasztalati tényeket felsorakoztatni, egyáltalán nem lehet objektív kritikai mércével megítélni s ezek valóban nem alkothatnak tudományos ismereteket. A neopozitívizmus hibája nem abban van, hogy felveti a verifikáció problémáját, hanem abban, hogy egyrészt azt teljesen szubjektív idealista módra értelmezi, azonosítva a tapasztalatot az individuum érzéki benyomásainak összességével, másrészt pedig abban, hogy hihetetlenül leszűkítve, a tudo-

Digitized by Google

mányok gyakorlatát végletesen leegyszerűsítve fogja fel magának az ellenőrzésnek az eljárását (mint a tudományos tételeknek az érzéki megfigyelésekből való logikai levezetését, vagy pedig — mérsékeltebb alakjában — mint az érzéki megfigyelések levezetését az egyes elszigetelt tudományos tételekből). A helyzet az, hogy még ez az utóbbi értelmezés sem felel meg a modern *szak*tudományok gyakorlatának sem. Ahhoz, hogy egy, az absztrakció magas szintjén álló szaktudományos elmélet valamely törvényéből tapasztalatilag ellenőrizhető előrelátást kapjunk, az esetek döntő többségében számos más tudományos törvényt is fel kell használnunk. Ahhoz például, hogy kísérleti úton ellenőrizzük a kvantummechanika valamely törvényét, ismernünk kell a kísérleti eszközök működésére vonatkozó törvények egész sorát, számos egyéb jellegű fizikai összefüggéssel egyetemben. Általában véve a mai bonyolult tudományos elméletek tapasztalati ellenőrzése nem szorítható valamely merev formál-logikai, egyszer s mindenkorra elvégezhető sémába, hanem bonyolult, számos áttételen és közvetítésen keresztül megvalósuló folyamat, amely csak a tudományfejlődés egy hosszabb történeti szakaszán keresztül valósulhat meg. És ebben az értelemben „igazolhatók" a filozófiai tételek és rendszerek is — természetesen nem közvetlenül az egyes megfigyelhető, egyedi tényeken, hanem a szaktudományok fejlődésén és az emberiség történelmi-társadalmi gyakorlatának alakulásán keresztül. A különböző filozófiai rendszerek közül az a helyes, az felel meg a valóságnak, amely lehetővé teszi a szaktudományok által feltárt tények és törvények legegyetemesebb, összefüggő általánosítását, egységbe való összefoglalását, s amely történetileg helyesnek bizonyuló problémákat és hipotéziseket sugall a szaktudományoknak, illetve helyesnek bizonyuló útmutatásokat ad az emberi magatartás és társadalmi gyakorlat számára. Természetesen, a filozófia *világnézeti* tudomány s így fejlődése szorosan összefügg a társadalom különböző osztályainak érdekeivel. Ezért a filozófia története során a reakciós osztályérdekek állandóan fenntartanak, illetve módosított, az új tudományos eredményekhez külsődlegesen alkalmazott formában újraélesztenek olyan filozófiai rendszereket, amelyeknek helytelenségét a történeti fejlődés már régen megmutatta. Ez a tény azonban mit sem változtatott azon, lehet-e racionálisan ellenőrizni a filozófiai nézeteket, s tekinthető-e a filozófia — tárgyánál és jellegénél fogva — tudománynak.

Mint ezt már hangsúlyoztuk, a filozófia nem merül ki a világnak egészként való vizsgálatában, hanem egyben megválaszolja azt a kérdést is, mi az ember helye a valóságban. Mivel minket itt filozófia és természettudomány viszonyának kérdése foglalkoztat, nem lehet feladatunk annak megmutatása, hogyan változtatta meg forradalmilag az erre vonatkozó kérdésnek már feltételét is Marx filozófiája. Csupán utalunk itt arra, hogy míg minden Marx-előtti filozófus csak a világ magyarázatára s a világhoz való passzív, szemlélődő-megértő viszony megalapozására törekedett, addig a marxizmus a valóság tudatos-forradalmi átalakításának elmélete.

Viszont ebben az összefüggésben feltétlenül ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a filozófia tárgyának e két oldala — bár a tárgyalás során mi elég éles elválasztásukra kényszerültünk — valójában szoros egy-

Digitized by Google

séget alkot. E fentebb részletezett két funkció egységét kell szem előtt tartanunk akkor, ha ki kívánjuk jelölni a filozófia helyét és szerepét a társadalmi tudatformák között az emberi kultúra egészében.

Mint már azt korábban hangsúlyoztuk, a tudomány a maga történeti fejlődésében nemcsak mennyiségileg tágítja az ismeretek körét, hanem egyben „dezantropologizál" is a köznapi megismerés viszonyában — a *számunkra* fontos tulajdonságok ismeretétől fokozatosan halad előre a *tárgy* lényegi vonásainak feltárása felé. A marxizmus felfogásában vett tudományos filozófia a megismerés fejlődésének egy-egy adott korszakán belül bizonyos értelemben betetőzi ezt a folyamatot, mivel megmutatja, melyek azok a *legáltalánosabb* tulajdonságok és törvényszerűségek, amelyeket ismereteink adott szintjén az objektív, a tudattól függetlenül létező valóságnak tulajdoníthatunk. De a filozófia feladata nem merül ki ebben. A filozófia nemcsak arról beszél, milyen leglényegesebb vonásaiban a valóság, hanem arról is, mik vagyunk mi emberek, mi a helyünk a minket környező jelenségek között, s ezért hogyan kell viszonyulnunk a minket körülvevő természeti és emberi világhoz, ha értelmesen akarjuk leélni életünket. A filozófia az objektív világnak mint egységnek és egésznek tudományos jellemzését egyben mintegy *„visszaviszonyítja" az emberre* azzal, hogy törekszik meghatározni az ember helyét is a valóság objektív egészén belül. A filozófia feladata nemcsak a szaktudományok eredményeinek általánosítása: célja egyben az is, hogy tudatossá tegye az ember helyes viszonyát az őt környező valósághoz és saját magához, hogy olyan irányelveket szolgáltasson az emberi cselekvéshez, amelyek összhangban állnak mindazzal, amit az emberi gyakorlat és megismerés a maga össztörténeti fejlődése során a valóság különböző jelenségeiről s ezek összefüggéséről tapasztalatként és ismeretként felhalmozott. És éppen ezért a filozófia összekötő kapocs és közvetítő láncszem nemcsak a természettudományos és humanisztikus műveltség, de az össztudományos-kulturális fejlődés és a tudatosság szintjére emelt egyéni cselekvés, aktív emberi magatartás között is.

Helyének és feladatának ezen általános meghatározásán belül mit nyújthat a filozófia a szaktudományoknak maguknak, különösen a természettudományoknak, mivel segítheti elő fejlődésüket? Két vonatkozást kell itt hangsúlyoznunk. Azzal, hogy a szaktudományok eredményeinek alapján a világról mint egészről rajzol képet, a marxista filozófia minden egyes tudományág felé általánosított formában közvetíti az összes többi tudomány elméleti s módszertani tapasztalatainak lényegét, segít elhelyezni az adott tudományt és annak tárgyát az emberi megismerés és a valóság egészében. Ennek a ténynek hatalmas jelentősége van ma, amikor az ismeretanyag hihetetlen mértékű megnövekedése és az egyes tudományágak fokozódó differenciálódása következtében teljes képtelenséggé vált, hogy akár a legzseniálisabb kutató is áttekinthesse a kutatási ágak akárcsak legfőbb területeinek konkrét eredményeit. A filozófia nem képes ugyan arra (s ez a legkevésbé sem feladata), hogy a szaktudós helyett oldja meg annak problémáit, de segíthet abban, hogy az egyes szakterületek problémáit *helyesen* vessék fel, ne jussanak el egyes tények helytelen interpretálása vagy jogosulatlan általánosítása révén olyan kérdés-

Digitized by Google

megfogalmazásokhoz és ezeken nyugvó elméletekhez, amelyek ellentétben állanak az egész tudományos és köznapi gyakorlat által igazolt általános törvényszerűségekkel és összefüggésekkel. Ebben az értelemben a filozófia kimutathatja, előreláthatja meghatározott, a szaktudományokon belül jelentkező elméleteknek tévességét (pl. azokat a kozmológiai elméleteket, amelyek — mint a hőhalál elmélete — a világ időbeli kezdetének vagy végének értelmetlen feltételezésén alapulnak). Ezzel egyidejűleg a filozófia éppen az általános összefüggések és törvényszerűségek megragadásával maga is sugallhat az egyes szaktudományoknak *új kérdéseket és feltevéseket*, új kutatási területeket és irányokat. Elég itt utalnunk pl. az elektron kimeríthetetlenségének leninî gondolatára, amely — filozófiai hipotézis formájában — messze megelőzte kora fizikájának fejlődését.

Másrészről a filozófia ismereteket nyújt az emberi megismerés s ezen belül a tudományos megismerés folyamatáról, ennek törvényszerűségeiről. A szaktudományos kutatások nemcsak bonyolult anyagi kísérleti eszközök használatát, hanem nem kevésbé bonyolult logikai-módszertani eszközök, eljárások alkalmazását is igénylik. Természetesen a filozófiának nem lehet feladata az egyes szakterületek speciális metodikájának kidolgozása. De a tudományos kutatásnak vannak bizonyos közös, általános vonásai, a tudományos megismerés felvet bizonyos általános ismeretelméleti-módszertani problémákat, amelyeket csak a filozófia tud megválaszolni. Jellemző tény például, hogy a matematikai módszerek szerepének kérdése ma számos, egymástól messze álló tudomány (biológia, nyelvtudomány, közgazdaságtan stb.) egyik igen égető és sokat vitatott problémáját alkotja. A tudományos hipotézisek, elméletek és rendszerek megalkotásával, igazolásával és fejlődésével kapcsolatos módszertani-ismeretelméleti kérdések vizsgálata, azaz magának a tudományos kutatásnak kutatása épp az utolsó évtizedekben vált a filozófiai vizsgálatok egyik lényeges, viszonylag önálló részterületévé. Ezeknek az ún. *„tudományelméleti"* kérdéseknek megválaszolásával a filozófia elősegíti azt, hogy a szaktudós tudatosan használja az általa alkalmazott gondolati eljárásokat, ismerje azok lehetőségeit és határait, és egyben megkönnyítheti az egyik tudomány által kidolgozott módszerek más kutatási ágak által való felhasználását is, ami egyre lényegesebb jellemzője és tényezője napjaink tudományos fejlődésének. Bár ennek a problematikának jelentős tradíciói vannak a marxista filozófiában (Marx már a múlt század 50—60-as éveiben, elsősorban „A tőke" előkészítő munkálataiban behatóan foglalkozott az elméletfelépítés kérdéseivel, s a tudományelmélet más problémáival is), a dogmatizmus e területen hosszú időn át megakadályozta a filozófiai vizsgálatok kibontakozását. Az utóbbi években azonban számos jelentős, bár még csak első lépésnek számító kísérlet történt e kérdések megközelítésére is. Nyilvánvaló, hogy a marxista tudományelmélet kidolgozása a filozófia és a természettudomány termékeny kölcsönhatásának egyik jelentékeny tényezőjét alkothatja.

A filozófia és a szaktudományok viszonyáról szólva, két megjegyzéssel kell még kiegészítenünk az előbb elmondottakat. A filozófia fogalmai, kategóriái a valóság legáltalánosabb tulajdonságait és törvényszerűségeit tükrözik vissza, s ezért szükségszerűen szerepet ját-

Digitized by Google

szanak *mindenféle* elméleti gondolkodásban. És minél absztraktabbá válik maga a szaktudományos kutatás, minél jobban meghaladja a megfigyelhető jelenségek leírásának és rendszerezésének korai periódusát, annál inkább kényszerül az adott területen dolgozó elméleti kutató arra, hogy az általános filozófiai kategóriákat (pl. az okság, törvényszerűség, tér, idő, mozgás stb. fogalmát) ne csak egyszerűen alkalmazza gondolkodásában, hanem vizsgálat tárgyává is tegye azt: hogyan, milyen specifikus formában jelennek meg az ezek által kifejezett egyetemes tulajdonságok az általa tanulmányozott anyagi jelenségek területén. Ez természetszerűleg annak veszélyét is jelenti, hogy a szaktudósok közt elterjedt téves filozófiai elképzelések helytelen útra vezethetik, gátolhatják az adott tudományok fejlődését. Mindenképpen tény az, hogy napjaink legfejlettebb kísérleti tudományának, a fizikának legaktuálisabb vitái (pl. a kvantummechanika területén) filozófiai problémákat is érintenek, s a fizikai iskolák, irányzatok, hipotézisek és interpretációk különbsége nem kis mértékben képviselőik és megalkotóik filozófiai álláspontja által meghatározott. A filozófiának és a kísérleti-elméleti természetkutatásnak ez a fokozódó összefüggése és összeszövődése különösen szükségessé teszi a két terület képviselőinek szoros együttműködését.

Ugyanakkor a fentebb leírt jelenségek gyakran abban a tényben jutnak kifejezésre, hogy helyes és értékes szaktudományos elméletek napjainkban nem egyszer téves, idealista filozófiai értelmezésekkel szorosan összefűződve jelentkeznek, s a helytelen filozófiai formának a valóban tudományos tartalomtól való elválasztása hosszas és bonyolult munkát igényel. Mi sem lenne helytelenebb, mint az idealista interpretáció miatt „radikálisan" elvetni ezt a tudományos tartalmat is. Különösen nagy a veszélye annak, hogy egyes új, tudományos elméleteket szokatlanságuk, a meggyökeresedett nézetektől való eltérésük következtében, vagy azért, mert egyes filozófiai tételek továbbfejlesztését vagy módosítását követelik meg, egyszerűen idealistának bélyegezzünk és elvessük őket. A marxista filozófia alaptételeinek igazságát az emberi gyakorlat és megismerés hosszú történeti útja támasztja alá és igazolja — ezért adhat ez a filozófia segítséget a szaktudományok művelőinek saját problémáik helyes megfogalmazásához, a kutatás fejlődési tendenciáinak, irányainak hipotetikus kijelöléséhez. De az elméletek igazságának próbaköve nem az, megegyezik-e az adott hipotézis, felfogás a filozófia általánosításaival, illetve azzal, ahogyan ezeket az adott kor filozófusai értelmezik, hanem a társadalmi-történelmi gyakorlat. A filozófusok nem léphetnek fel azzal az igénnyel, hogy döntőbírói legyenek a szaktudósok közötti alapvető, elvi viták-nak — nekik is e viták *résztvevőivé* kell válniok.

Természetesen nincs semmiféle absztrakt, minden esetre alkalmazható formula, aminek segítségével rögtön eldönthetnénk — *mikor* állunk szemben szaktudományos burokban jelentkező idealista elképzelésekkel, s mikor szükséges a materialista filozófia tételeinek az új tudományos eredmények alapján való továbbfejlesztése, vagy hogy *hol* kell meghúzni a határt helytelen idealista interpretáció és helyes tudományos tartalom között. Bizonyos esetekben ezek a kérdések világosak s könnyen eldönthetőek, más esetekben a tudományos fej-

Digitized by Google

lődés egy hosszabb történeti szakára van szükség, hogy egyértelműen megválaszolhassuk őket. Ez a tudományos fejlődés leggyorsabban és legsimábban a marxizmus talajáról kiinduló alkotó viták légkörében valósulhat meg, mert csak ekkor válik lehetővé az egyes szembenálló álláspontok filozófiai és szaktudományos lényegének és következményeinek világos megítélése. A személyi kultusz légkörében kialakult dogmatizmus épp ezeknek a vitáknak a kibontakozását gátolta meg. A dogmatikus gyakorlat azonnali elvi egységet követelt olyan részkérdések tekintetében is, ahol az egyértelmű filozófiai állásfoglalás lehetőségei még hiányoztak, és gyakran adminisztratív eszközök segítségével igyekezett ezt az egységet megteremteni. Ebből a gyakorlatból súlyos elméleti tévedések is következtek, pl. egyes nagy jelentőségű tudományágak, mint a kibernetika vagy a matematikai logika tagadása és elvetése csupán azért, mert ezekhez Nyugaton helytelen, idealista spekulációk és értelmezések fűződtek.

A dogmatizmus szelleme ellen mind nagyobb sikerrel és mind eredményesebben harcolunk napjainkban. De az általa megteremtett helyzet bizonyos következményei még napjainkban is érezhetők. Ma is találkozhatunk egyes szaktudósok körében bizonyos bizalmatlansággal, elzárkózással a filozófia vagy legalábbis a filozófusok iránt, amelynek kialakulásához a dogmatizmus helytelen gyakorlata sokban hozzájárult. Ez az elzárkózás természetesen elősegíti azt, hogy a tudományok fejlődése által már régen megcáfolt idealista nézetek maradványai tovább éljenek és terjedjenek. Feltétlen nehezíti az eredményes együttműködést az is, hogy e mind életkorban, mind tapasztalatban fiatal filozófus kutató- és oktatógárdánk elég jelentékeny részének még sok tennivalója van a szükséges természettudományos műveltség elsajátítása érdekében.

Helytelen lenne nem számolni ezekkel a jelenségekkel, amelyek egyes területeken jelenleg még nehézségeket támasztanak természettudósok és filozófusok alkotó együttműködése elé. De ez az együttműködés napjainkban mind szélesebben válik megvalósítandó követelményből gyakorlati ténnyé, amellyel egyre sűrűbben találkozunk. Nemcsak annak van itt nagy szerepe, hogy fiatal és felnövekvő természettudósaink már a marxista világnézet szellemében nevelkedtek, illetve nevelkednek, hanem annak is, hogy a dogmatizmus béklyóiból megszabadult marxista filozófia mind nagyobb vonzóerőt gyakorol tudományos értelmiségünk vezető, idősebb képviselőire is. Számos vezető természettudósunknak jelentős érdemei vannak nemcsak saját szakterülete filozófiai problémáinak tudományos kidolgozásában, hanem a világnézeti népszerűsítő munka területén is. Ennek során mind gyakoribb a természettudományos és filozófiai kollektívák huzamosabb együttműködése, közös munkacsoportok, szemináriumok vagy közösen megírt művek formájában. Ezen az úton mind maradéktalanabbul teljesül az, amit Lenin utolsó filozófiai tárgyú írásában a marxista filozófia egyik legaktuálisabb feladataként jellemzett: *a természettudósok és a filozófusok szövetségének* megvalósítása.

Digitized by Google

ESZMECSERE

A család a mai szocialista társadalomban

Írta *DR. KULCSÁR KÁLMÁN*

A különböző vitákban sok szó esik az erkölcs, az életforma s ezzel összefüggésben a család problémájáról. Dr. Kulcsár Kálmán tanulmánya a problémát a szociológia szemszögéből közelíti meg. A tanulmány vitatott kérdéseiről a szerkesztőség ankétot rendezett. Az ankét anyagát a következő számunkban ismertetjük. A nézetek tisztázódása érdekében olvasóink hozzászólását szívesen vesszük.

Szinte hagyomány már nálunk, hogy társadalmi kérdésekkel — mégpedig nem csupán irodalmi formában — irodalmi folyóiratok is foglalkoznak. Az utóbbi években az irodalmi folyóiratok hasábjain több olyan társadalmi probléma került szóba, amelyek látszólagos különbözőségük ellenére is lényegében egy alapvető probléma körül csoportosulnak. A Kortárs két évvel ezelőtti vitája az otthon, a lakás- és városépítés problémáiról, az Új Írás vitája az erkölcs kérdéseiről (különösen, ha hozzávesszük Somogyi Zoltán cikkét a Magyar Filozófiai Szemlében), az ún. fridzsider-szocializmus körüli vita, a Népszabadság ankétja a válásról — mélyebb szociológiai tartalmában sok tekintetben a család mai helyzetét és társadalmi szerepét érintette, a család problémáját mutatta meg az egyén és a tágabb értelemben vett társadalom viszonyában. Az építészeti vita a család társadalmi környezetének egyik jelentős tényezőjében, a lakás és a lakókörnyezet által való kondicionáltságában ütközött bele a család és a nagyobb közösség, az egész társadalom viszonyának, lehetőségeinek kérdésébe. Ez a vita nagyon fontos problémákat hozott felszínre, amelyeket talán abban foglalhatnánk össze, hogy a lakás és városépítészet problémái között a szoros értelemben vett technikai és esztétikai kérdéseken túl a *társadalmilag meghatározott* „célszerűségi" problémák is egyre jelentősebb helyet foglalnak el. A család tartalmi átalakulása pl. olyan tény, amelynek meg kell határoznia a lakás és a lakókörnyezet építésének elveit (a szolgáltató üzemek lakónegyedi elosztását és sűrűségét, a gyermekgondozó és az oktatási intézmények telepítését stb.). Az erkölcsi vita, amely kifejlődésében szexuáletikaivá vált, az egyéni magatartás és a társadalmi norma síkján jórészt szintén ezt a mélyebben

Digitized by Google

fekvő problémát tükrözte. Természetesen nem véletlen az, hogy a mélyebben fekvő kérdések erkölcsi problémaként kerülnek napvilágra, hiszen a társadalmi problémák sokszor könnyebben ismerhetők fel az emberi magatartásban, illetőleg az azt szabályozó normák síkján. Különösen így van ez a család esetében, amellyel összefüggésben a gazdasági kényszertől felszabaduló szerelem problémái közvetlenül jelentkeznek magatartási síkon, és vetnek fel etikai kérdéseket.

A lakással és a lakóhelyi környezettel kapcsolatos vita azonban, bár túlment a szorosan vett építészeti problémákon, vagy a szexuáletikai vita — minden sokoldalúsága ellenére — nem ábrázolhatta az összefüggő kérdések lényegi egészét, és nem adhatott választ a családot érintő alapvető kérdésekre. Ezért látjuk szükségesnek, hogy a vitában egyes oldalairól érintett problémát a szociológia szemszögéből közelítsük meg, s megkíséreljük felvázolni a család mai helyzetének néhány jellemző vonását.

A család — egészen leegyszerűsítve — a két nemhez tartozó emberek szervezett együttélése; első pillantásra úgy látszik tehát, hogy kizárólag nemi kapcsolatokon alapszik. Ha azonban csak elszigetelten tekintenénk, nem érthetnénk meg, miért olyan sokféle a nemi kapcsolatokon alapuló család szervezeti formája, amikor a nemi kapcsolat lényege azonos. A történeti vizsgálat eredményeiből világosan kitűnik, hogy a család a legszorosabb összefüggésben van a társadalmi viszonyokkal. A társadalmi viszonyok fejlettsége és jellege határozza meg a családi szervezet formáját, de ezenkívül a társadalmi viszonyok alakítják azt a sok más tényezőt is, amelyet a „család" szón értünk, és amely a család életének tartalmát adja. Engels klasszikus elemzése a monogám család kialakulásáról világosan megmutatja a családi formának és kísérőjelenségeinek a gazdasági-társadalmi viszonyokkal való összefüggését, s rámutat arra is, hogy a termelőeszközök köztulajdonba vételével a monogám család mint gazdasági egység megszűnik, s a család éppen ezzel válik tényleg monogámmá. Megszabadul „azoktól a vonásaitól, amelyeket a tulajdonviszonyok alakítottak ki: elsősorban a férfi uralmától, másodsorban a házasság felbonthatatlanságától. A férfinak a házasságon belüli uralma egyszerűen gazdasági fölényéből következik és ezzel együtt szűnik meg. A házasság felbonthatatlansága részben szintén annak a gazdasági helyzetnek a következménye, amelyben a monogámia kialakult, részben olyan hagyományokon alapul, amelyeknek keletkezése idején a monogámia e gazdasági gyökerei még nem voltak eléggé tudatosak és vallásos köntösben jelentek meg."[1]

[1] Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra 1949. 84. old.

Digitized by Google

Ma a család átalakulásának Engels által fő vonásaiban jellemzett korát éljük. A tulajdonviszonyok megváltozása, a szocialista társadalom felépítése társadalmi általánossággal állítják elénk az átalakulás részproblémáit, és a család vonatkozásában is eddig ismeretlen jelenségeket mutatnak. E jelenségeknek legalább részbeni felvázolását tekintjük most feladatunknak.

I.

A család válságáról, pontosabban a család dezorganizációjáról sokat vitatkoznak a szociológiában, az erkölcstanban, a pedagógiában, szinte minden társadalmi tudományban. Hogy beszélhetünk-e válságról, dezorganizálódásról, azt talán még ne döntsük el. Mindenesetre joggal kérdezhetjük, mihez viszonyított ez a válság, mi dezorganizálódik? Akárhol keressük is a feleletet ezekre a kérdésekre, azt látjuk, hogy az új jelenségeket a régi képhez mérve tekintik világjelenségeknek, a család dezorganizálódását lényegében a polgári társadalomnak ma már túlhaladott korszakában kialakult „szervezeti sajátosságaival" szemben álllapítják meg. Ez már maga is arra mutat, hogy nem annyira válság, mint *átmeneti* jelenségekkel állunk szemben. De ezt a kérdést is csak a társadalmi folyamatok elemzésével együtt válaszolhatjuk meg.

A szocialista társadalom építése, a tulajdonviszonyoknak a megváltozása, amely együtt jár a nagymérvű iparosítással, a falu és a város közötti — a termelésben, az életmódban, a kultúrában meglevő — különbségek fokozatos elmosódásával, a család vonatkozásában alapvetően háromféleképpen hat. *Először:* a tulajdonviszonyok átalakulása gyakorlatilag az egész társadalom számára fokozatosan *megszünteti a párválasztásnál „a gazdasági mellékszempontok" érvényesülését* (különösen a mezőgazdaság szocialista átszervezése után), és ezzel a szerelem kerül a házasságkötés központjába. (Persze társadalmilag meghatározottan, hiszen általánosságban a lakó-, a foglalkozási és társadalmi rétegviszonyok, legalábbis bizonyos valószínűséggel, kijelölik azt a kört, ahonnan a párválasztás történik.) *Másodszor: a tömeges női munkavállalás mind a házasság belső tartalmát, mind pedig felbontását illetően lényeges változásokkal jár.* A női munka azonban bizonyos feszültséget is teremt a nő biológiai alkata és szerepe, s megváltozott társadalmi helyzete között. Közelebbről ez azt jelenti, hogy a nő biológiai szerepéhez kötött funkciók — a gyermekszüléstől és a gyermekgondozástól kezdve a hagyományosan szintén ide kapcsolódó háztartási és otthoni munkáig — sok tekintetben szembekerülnek a termelőmunkában való részvétellel, de azokkal a következményekkel is, amelyek a termelőmunkában való tömeges és egyre differenciáltabb szinten való

Digitized by Google

részvétel folytán kikerülhetetlenül megjelentek. Ezeket a követelményeket a nők egyenjogúsítása, emancipációja kifejezés tartalmában foglalhatnánk össze. S ha *tényleges tartalmában* az emancipáció ma sok tekintetben még nem is valósul meg, annyi bizonyos, hogy a fejlődés tendenciája szükségszerűen a teljes társadalmi egyenjogúságra vezet, tehát arra, hogy a nők a férfiakkal egyre inkább egyenlő mértékben vesznek részt a társadalom életében, igényeik és ambícióik *nem maradnak a család keretei között,* hanem önálló foglalkozási, szakmai, tanulmányi és kulturális ambícióvá szélesednek. Világos, hogy ez a humánum kiteljesedését is jelentő, pozitív folyamat a nők igen nagy részénél azzal a következménnyel is jár, hogy nem tudják a hagyományos módon, a hagyományos minták szerint ellátni a családi szerepkört, jóllehet sok helyütt még ezt várná el tőlük a közfelfogás. Engels egyébként erre is utalt, amikor saját korára vonatkoztatva azt mondotta, hogy a társadalmi munkában részvevő nő „képtelen lesz szerepét a családban betölteni."[2] Így különösen fontos a társadalom fejlődésének *harmadik* hatása, amelynek eredményeképpen egyre inkább kialakul az az állapot, hogy — Engels szavai szerint — a *„magánháztartás társadalmi iparrá alakul át."*[3] A társadalomnak ez a funkciója, amely igen sokrétű feladat teljesítését jelenti — a lakásépítéstől kezdve a legkülönfélébb szolgáltatásokig, s a gyermeknevelés egyre inkább társadalmi feladattá válásáig —, perspektivikusan feloldja, de máris egyre inkább lazítja a nő szélesebb társadalmi feladatai és biológiai szerepével összefüggő családi feladatai közötti feszültséget. Ez a hatás azonban egyúttal lényeges változásokat is eredményez mind a család belső tartalmában, a családon belüli munkamegosztásban (és az erre vonatkozó, ma sokszor még a régi szokási, erkölcsi csökevényeket képviselő tudati viszonyokban), mind pedig a család társadalmi funkcióiban.

Hogyan jelentkezett nálunk a szocialista társadalom kialakulásának ez a hatása a családdal összefüggő jelenségekben, elsősorban a női munkában? Magyarország a szocialista társadalom építésével együtt vált ipari országgá, s ez a tény mindhárom előbb említett vonatkozásban jelentős hatást gyakorolt a családnak és társadalmi tartalmának alakulására.

A tulajdonviszonyok megváltozása, az egész országra általános új társadalmi, gazdasági és politikai rend az első évtizedben lényegében és elsősorban a városi, illetőleg az iparosított területeket érintette. A társadalmi tulajdon a mezőgazdaságban még

[2] Uo. 78 old.
[3] Uo. 78. old.

Digitized by Google

kisebbségben maradt, de az alapvető társadalmi változások — mint sok más tekintetben — a falusi viszonyokat is befolyásolták a családot illetően is. Az, amit a tulajdonviszonyok megváltozása a család szempontjából elsősorban jelent — a párválasztás gazdasági mellékszempontjainak (amelyek időnként fő szempontokká is váltak) kiküszöbölése — a tendenciát tekintve szinte általánosan az egész országban érvényesül. (Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy ezek a „gazdasági mellékszempontok" máris teljesen eltűntek, még kevésbé azt, hogy — bizonyos átalakulással — esetenként nem hatnak ma is. A jó anyagi helyzet, a lakás, bizonyos foglalkozási ágak — esetleg időleges, de mégis ható — vonzása nem egy esetben tudatosan befolyásolják a párválasztást, nem is beszélve arról a csak pszichológusok által elemezhető lehetőségről, hogy ilyen és hasonló tényezők esetleg a szerelem kialakulásában és fejlődésében is hathatnak.) Jórészt ez a folyamat jut uralomra a falun is, hiszen a nagymérvű iparosítás a faluról szívta el a munkaerőt és éppen a fiatalokat, akiket az 1950-es évek falusi politikája amúgy is elidegenített a földtől, s akiknek párválasztását — minthogy a föld nem kötötte őket — már sokkal inkább a szerelem irányíthatta. Hogy a falusi tulajdonviszonyok később alakultak át, az inkább más vonatkozásban fejtett ki hatást; abban a tekintetben, hogy egészen a legutóbbi évekig, amig a szocialista mezőgazdaság megszervezése napirendre nem került, a falun a család — az egyéni gazdálkodás rendjének megfelelően — mint termelési egység is funkcionált, és így a hagyományos családi viszonyokat erősítette, jóllehet az egész országot átfogó jogszabályi intézkedések, a bontással kapcsolatos bírói gyakorlat új tartalma, nem is beszélve a szinte korlátlan városi munkaalkalomról, még ezekre a családokra is hatott, mégpedig a belső tartalomnak, a családi élet belső normáinak az átalakulása irányában.

Az iparosítás következtében előállott munkaerő-szükséglet nálunk is a női munka tömegessé válását eredményezte és ezzel együtt más figyelemreméltó demográfiai jelenségeket is. Különösen két dolog tűnik szembe: egyrészt a házasságkötések számának növekedése, s ezzel együtt a házasulók életkorának csökkenése, másrészt a női keresők számának emelkedése, amely a női munkavállalás tömeges jelenségét tükrözi. Az első jelenséggel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az 1960. évi népszámlálás időpontjáig a családok száma több mint 16 százalékkal, a családtöredékeké pedig csaknem 12 százalékkal növekedett 1949-hez képest. A női munkavállalásra vonatkozó adatokat is érdemes összehasonlítani az 1949. és az 1960. évi népszámlálás alapján:

Digitized by Google

KERESŐK ARÁNYA

Év	férfiak az összes keresők százalékában	nők az összes keresők százalékában	férfiak a férfiak százalékában	nők a nők százalékában
1949	69,9	30,1	69,6	27,8
1960	63,7	36,3	70,5	37,4*

* Az 1960. évi népszámlálás adatai 6. kötet, Foglalkozási adatok 27. old.

Már az 1949. évi adatok is bizonyos ugrást jelentenek az előző évtizedekhez viszonyítva, s így megmutatnak valamit az alapvető társadalmi-gazdasági viszonyok megváltozásából, amelv a nők helyzetére is lényeges hatást gyakorolt; de a két utolsó népszámlálás közötti időszak az, amelyben az új, szocialista viszonyok megerősödtek, és amelyben az iparosítás is nagy lendülettel fejlődött. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy ezekben az adatokban a mezőgazdasági segítő családtagok is keresőkként vannak feltüntetve; ha ezt a kategóriát levonjuk, akkor jóval nagyobb a családon kívüli női keresők, tehát az új életkörülmények közé jutottak aránya, mint ezt az adatok mutatják.)

A táblázat adatainál is jobban fejezi ki ennek a tíz évnek a hatását az, hogy a munkaképes korú női keresőknek a munkaképes korú női népességhez viszonyított aránya 36,3-ról 50,5 százalékra növekedett; a férfiaknál azonban csak csekély emelkedést mutat ez az arány. Ma tehát a munkaképes korú nőknek már több mint a fele kereső munkát végez, s ha ehhez hozzávesszük, hogy a Központi Statisztikai Hivatal egyik adatfelvétele szerint a háztartást vezető gyermektelen és egy gyermekes nők között Budapesten és a vidéki városokban is igen magas a keresők aránya (Budapesten jelentősen meghaladja az itt közölt arányszámot, a vidéki városokban pedig körülbelül ennek a szintjén mozog), mindez konkretizálja társadalmunk számára azokat a problémákat, amelyekről általánosságban már beszéltünk a nő biológiai és társadalmi szerepe közötti feszültséggel kapcsolatban.

Világos, hogy a társadalom alapvető viszonyainak átalakulása, a szocialista tulajdonviszonyok általánossá válása, a szocialista állami és társadalmi rend megteremtése megadja az objektív lehetőséget (és megteremti objektív szükségét is) annak, hogy a „háztartás társadalmi iparrá" alakuljon át, a női munka és a hagyományos család követelményei közötti feszültség lazuljon és perspektivikusan eltűnjék a család bizonyos tartalmi átalakulásával összefüggően. A szocialista államnak a társadalom tudatos alakítására irányuló intézkedései sikeresen vehetik fel a harcot (természetesen a szükséges objektív anyagi bázis alapján, és az e tekintetben végbement fejlődésnek megfelelően) a család belső tar-

Digitized by Google

talmát sokszor súlyosan terhelő tudati maradványokkal is. Ebből a szempontból igen jelentősek voltak azok a jogszabályi intézkedések, amelyek *jogilag* teljessé tették a nők egyenjogúságát, elhárították az akadályokat iskolai képzésük és alkalmaztatásuk útjából, s jogaikat és kötelességeiket illetően egyenlővé tették a házasfeleket, mint ahogy jelentősek voltak a társadalom szolgáltatásainak kialakítására tett gazdasági intézkedések is.

Mégis a családdal kapcsolatos sok problémának, helytelen szokásnak, életformának vált alapjává az, hogy az 50-es években tett intézkedések nem voltak arányban a női munka általánossá válásának méreteivel. A gazdasági politikában kialakult ellentmondás a család vonatkozásában is éreztette hatását. Az a tény például, hogy nem volt meg a kellő arány a nehéz- és könnyűipari üzemek fejlesztése között, a háztartási gépek, a család életét befolyásoló, a dolgozó nő otthoni munkáját könnyítő cikkek termelésére is kihatott. A lakásépítés nagymérvű elmaradása, a nem megfelelő lakások építése felidézte a több család együttlélésével járó problémákat (a szülőkkel együttlakó fiatal házaspárok sajátos életformáját, az ezzel járó ideiglenességet, a sokszor válást okozó szülői beavatkozást stb.). Sok tekintetben nem volt kielégítő a közétkeztetés, a különböző szolgáltatások (mosás-tisztítás, üzlethálózat stb.); a bölcsődei-óvodai, iskolai hálózat fejlődése nem tartott lépést az iparosodás méreteivel, a magánháztartás társadalmi iparrá való átalakulása tehát nem folyt a társadalom szükségleteinek megfelelően. Egy időben még súlyosbította a helyzetet a szubjektív népesedéspolitika, amely növelte a feszültséget a támogatást fokozottabban igénylő nagy családok és a társadalom lehetőségei között, és súlyosabbá tette a már említett hibákat.

A társadalom termelő munkájában, a társadalmi-politikai életben általánosan egyenjogúvá váló nőkre — a még élő tudati maradványok következtében is, amelyek szerint az otthon, a család gondja a nőé — így nagy terhek nehezedtek: a „második műszak", és a „harmadik műszak" kifejezések eléggé jelzik a dolgozó nő életének nehézségeit. Ennek következményei azután a család stabilitására is negatív hatással voltak, s a *tényleges* társadalmi egyenlőség kialakulását is akadályozták.

A család fejlődése szempontjából igen jelentős dolog tehát, hogy az utóbbi évek politikája ezen a téren is örvendetes, a feszültség csökkenésére vezető változásokat idézett elő. Nem csupán olyan intézkedésekre gondolunk, mint az öthónapos fizetett szülési szabadság, vagy a nagy családok anyagi támogatása (amely egyébként még mindig nem kielégítő), hanem arra, hogy pl. érezhetően növekedett a társadalmi szolgáltatások fejlődése, gyorsult a lakásépítés, fokozatosan növekszik — legalábbis a fővárosban — a

Digitized by Google

bölcsődei és óvódai hálózat kapacitása (bár kisebb-nagyobb hiányosságokkal), fejlődik a lakosságnak háztartási gépekkel való ellátása stb. Sok tekintetben adódnak még problémák is, különösen pl. a társadalmi szolgáltatásoknak a falura való kiterjesztésében és annak a folyamatnak társadalmi méretű növelésében, amelyet Engels nyomán a háztartásnak társadalmi iparrá való alakulásában jelöltünk meg. A társadalom anyagi, szervezeti stb. alapjai átalakulásának hatására a tudati tényezők átalakulása is folyamatban van, s ez is érezteti hatását pl. a család belső életében, a családi munkamegosztásban. (A nők helyzetét vizsgáló KSH-felvétel adatai szerint pl. már igen jelentős azoknak a háztartásoknak a száma, amelyekben a férj részvétele is segíti a kereső feleség otthoni munkáját.)

Ez azonban csupán egyik oldala a kérdésnek. A megváltozott társadalom tényezői — különösen a női munka tömegessé válása, a vallás háttérbe szorulásával a társadalmat egyre inkább jellemző racionális életvitel stb. — a családi szerkezetre kihatóan is átalakítja a család belső normáit. Ennek talán legfontosabb következménye a születések számának csökkenése és a válások arányának növekedése. Két olyan jelenség ez, amely sokfajta, nem csupán negatív jelentőségű társadalmi tényezőt fejez ki. A családtervezés, vagyis a család nagyságának a házaspár által való tudatos alakítása, általában természetszerűen születéskorlátozással jár. De a családtervezésben közreható tényezők — éppenúgy, mint a válás esetében — torzultan is jelentkezhetnek az egyéni elhatározásokban, minthogy szubjektív értékelésen mennek keresztül. Ezért mindkét jelenség vonatkozásában ezekkel a *torzulásokkal* szemben (tehát pl. a családtervezésben a túlzott anyagiasság, a felelőtlenség, a helytelenül felfogott „erkölcsiség" ellen, a válás kérdésében a felelőtlen házasságkötés, a gyermekek érdekeivel nem számoló házasságot megszüntető viszony ellen) kell és lehet társadalmi méretekben fellépni, nem magának a családtervezésnek vagy a válásnak egyébként racionális, humánus és objektíve meghatározott jelensége ellen.

II.

A családnak a társadalom által való meghatározottsága természetesen a család *társadalmi* funkcióit is alakítja. Ezek a funkciók a társadalomban sokféle vonatkozásban jelentősek. Általában megkülönböztethetjük a gazdasági, az utódokat létrehozó és nevelő, a család tagjainak biológiai és pszichikai fenntartásában jelentkező, a családtagok érzelmi egyensúlyát biztosító, a gyermekek nevelésében álló, a családtagok magatartását ellenőrző és irányító, a családtagok társadalmi helyét kijelölő stb. funkciót.

Digitized by Google

Világos, hogy ezek a funkciók, amelyeknek felsorolását még ki is lehetne egészíteni, nem egyformán fontosak az egyén és a társadalom vonatkozásában, a család átalakulási folyamatában pedig a különbségek még tovább hangsúlyozódnak. E funkciók alakulásáról azonban csak akkor kaphatunk teljes képet, ha — bármilyen vázlatosan is — áttekintjük a család jelentőségét és a felsorolt területeken adódó problémákat.

Mielőtt azonban e funkciók mai állásáról akárcsak tézisszerű áttekintést is adnánk, egy igen lényeges körülményre kell felhívnunk a figyelmet. Eddig a szocialista társadalomra vonatkozóan egy általános családképpel, azt is mondhatnánk ,a valóság leglényegesebb vonásait absztraháló modellel dolgoztunk. Nyilvánvaló, hogy ennek az általánosításnak megvan a maga szükségessége, hiszen bizonyos tendenciákat csak így lehet vázolni, de az is bizonyos, hogy ez az általánosítás sok tekintetben elfedheti a valóság differenciált konkrétságát, általános jelenségként ábrázolhat konkrétan már (vagy még) megnyilvánuló, de esetleg távolról sem általános vonásokat és tendenciákat.

A konkrét valóság differenciáltsága mindjárt az elsőnek említett *gazdasági funkciók esetében* szembetűnik. A gazdasági funkció a régebbi társadalmi formációkban és a társadalom széles rétegeiben — s a magyar falusi társadalomban egészen a legutóbbi évekig — *termelési funkciót* is jelentett, bár az utóbbi évtizedekben az ún. kétlakiság a falun is megbontotta ezt a termelési egységet. Világos, ahol a család termelési egység volt, ahol a női termelőmunka is családi keretek között folyt, ott ez a jellegzetessége már eleve a tradicionális minták szerint alakította az egész életmódot. Az átalakulás folyamatát nagy általánosságban ma úgy jellemezhetjük, hogy a család termelési funkciója feloldódóban van. Ma a *család legfeljebb mint fogyasztási egység funkcionál, de ez a funkciója sem érvényesül töretlenül.* A közétkeztetés stb. folytán sok család ma már háztartást sem vezet, de a fogyasztás egyéb módon is differenciálódik. Általánosságban talán azt állíthatjuk, hogy a mai családra bizonyos fokig a *gazdálkodási egység* kifejezés illik rá. Ez azt jelenti, hogy — legalábbis egy bizonyos szintig — a család mint egész dönt a családtagok anyagi eszközeinek hovafordításáról, ha a döntés során esetleg csupán egy vagy két személy testesíti is meg az egészet.

Ez az általánosnak mondható tendencia azonban korántsem jelenti azt, hogy a mai magyar társadalomban a család termelési egységként már egyáltalán nem funkcionál. Nem csupán arról van szó — bár ez sem elhanyagolható tény —, hogy néhány ezer család a magánszektorban, a mezőgazdaságban, s azon kívül is termelési egységet alkot, hanem bizonyos fokig ennél többről és kevesebbről is. A termelőszövetkezetekben ugyanis sok helyütt

Digitized by Google

a családot munkaszervezeti egységként is felhasználják, meghatározott földterületet családi egységben műveltetnek. Bár ez szociológiailag már egészen más jelentőségű, mint a kistulajdonosi és kisüzemi termelési egységet jelentő család, s az is világos, hogy átmeneti jelenség, mégis megőriz valamit a termelési funkcióból, ahogyan megőriz valamit ebből a háztáji gazdaság is. Az ilyen látszólagos családi keretek között végzett női munka azonban már nem azonos a hajdani „segítő családtag" munkájával, és ez a tény, továbbá az, hogy a családi jövedelem jó részét már nem szívja fel a termeléshez szükséges beruházás, jelentősen megváltoztatja ezeknek a családoknak a gazdálkodását és sok tekintetben életüket is. Az átmenetek e jelzett konkrét változatossága ellenére annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a termelési funkció eltűnése — amely egyébként a legkevésbé speciális családi funkció és amely lényegében és igen sokszor a család sajátosabb funkcióival szemben hatott — egyre nagyobb teret enged a család más funkcióinak, és lehetővé teszi, hogy tartalmasabban bontakozzék ki a család mint érzelmi közösség, mint érzelmi, művelődési egység.

Említettük már a család fokozott jelentőségét a nemi kapcsolatok, a gyermek világrahozatala és közvetlen gondozása tekintetében. A hagyományos képpel szemben az egyik legjelentősebb változás az, hogy a társadalmi munkamegosztás a közvetlen gyermekgondozási feladat ellátásába is behatol, s a szervezett csecsemő- és gyermekgondozás sok vonatkozásban a hagyományostól eltérően alakítja ezt. Mai társadalmunkban is megfigyelhetjük az átmenet két szélső láncszemét (az egyiket már egyre csökkenő esetszámmal). Az út ugyanis az otthon, családi, szomszédi, vagy — ritkábban — képzett segítséggel szülő, gyermekeit egyedül gondozó családanya típusától a kórházban, orvosi felügyelettel szülő, a szülés után is szervezett anya- és csecsemővédelemben részesülő, majd a gyermekgondozás feladatait igen jelentős részben a megfelelő intézményekre hárító anya típusáig vezet.

A megszületett ember társadalmi lénnyé való nevelése is valamikor szinte kizárólag a családra hárult. Ma a bölcsődei, óvodai és iskolai hálózat munkája következtében, a külső társadalmi szervezetek bekapcsolódása folytán ez a szerep jelentősen átalakult. Ennek következtében a társadalmi nevelési intézmények és a család kapcsolatában új problémák is felmerülnek. Ezek közül csak kettőt említünk meg. Az egyik az a társadalmunkban már eléggé tudatosított probléma, amelyet a családi és a más közösségi, szervezeti nevelés közötti esetleges eltérés okoz a gyermek nevelésében. Ennek a problémának a pedagógiai hatásai — a gyermekkultusz elemeitől, az elkényeztetéstől, a gyer-

Digitized by Google

mekre koncentrált mértéktelenül túlzott ambíciótól kezdve a világnézeti tekintetben mutatkozó különbségig — eléggé ismertek, így itt nem is kell elemeznünk. A második kérdés: a család jelentősége a nevelés folyamatában. A családnak a nevelésben betöltött szerepe általában nem elsősorban a közvetlen ismeretközlés (bár ezt a funkcióját is igényli a társadalom), hanem sokkal inkább az érzelmi közösségi jellegéből fakadó érzelmi, jellemformáló nevelés. Ennek különösen nagy jelentősége van. A társadalmilag értékes személlyé váló gyermek fejlődésében ugyanis a családi kapcsolatok rendezettsége olyan prizma, amelyen a társadalom sok egyéb viszonylatainak hatása is megtörik. A gyermekek fejlődésében bekövetkezett számos súlyos hiba a megromlott, érzelmileg vagy más vonatkozásban nem kielégítő családi viszonyokra vezethető vissza.

A család azonban nem csupán a gyermeket formálja társadalmi értelemben vett személyiséggé, hanem ennél szélesebb értelemben is *ellenőrzi és irányítja a családtagok magatartását. Az irányító és ellenőrző funkció* a hagyományos felfogás szerint csupán a szexuális magatartásra korlátozódik, de valójában nem csupán ebben a tekintetben hat, hanem általában is átfogja a család viselkedését, hiszen a család *felnőtt* és *gyermek* tagjainak magatartásában, illetőleg a magatartás kialakításában általában ma is lényeges szempont a családra való vonatkozás. A család ilyen irányító-ellenőrző szerepének teljes negligálása szinte már a családból való kiszakadással egyértelmű. E körben is két kérdést érintünk. Az első a nevelés folyamatának egyik már említett problémájával, a családi és a tágabb értelemben vett társadalmi nevelés ellentétével, illetőleg annak következményeivel azonos síkon jelentkezik. Átmeneti társadalomban ugyanis (és ilyen a mai magyar szocialista társadalom is) egyes társadalmi rétegekben, illetőleg minden réteg bizonyos számú családjában a család irányító-ellenőrző funkciója régebbi, társadalmilag általánosan már meghaladott értékekhez és magatartási mintákhoz kapcsolódik. Az így kialakuló esetleges ellentét azután egyes esetekben a társadalommal vagy a családtagokkal való konfliktushoz vezethet. A második probléma a szexuális magatartás ellenőrzése. A család történeti kialakulása egyértelműen bizonyítja a család intézményének szerepét a szexuális magatartás bizonyos társadalmilag szükségesnek értékelt szabályozásában, irányításában és ellenőrzésében. Ez a szerep ma társadalmi általánossággal, bár — amint ezt a könnyebb bontás lehetősége és az ilyen természetű okra alapozó válások nagyobb száma mutatja — valamivel viszonylagosabban érvényesül.

Vannak a családnak olyan feladatai is, amelyek nincsenek annyira előtérben, mint az eddig vázoltak, s amelyek társadalmi

Digitized by Google

szempontból kevéssé vonják magukra a figyelmet, vagy amelyek ma már inkább csak kiegészítik a társadalom hasonló funkcióit, de amelyek ha nincsenek meg a családban, súlyosan érinthetik az egyént; így közvetve a társadalomnak is okozhatnak kisebb-nagyobb nehézséget. A hagyományos család pl. jóval önállóbban végezte a fenntartást szolgáló javak elosztását, a családtagok pihenésének és felfrissülésének biztosítását, a családtagok támogatását és gondozását betegségük, illetőleg öregségük esetén stb. Ma már ezek a feladatok kevésbé koncentrálódnak ugyan a családra, de a családi keretek, bár tartalmukban átalakultak, sem az elosztást, sem a pihenést és a felfrissülést tekintve, nem vesztették el jelentőségüket. A kiterjedt társadalombiztosítási és nyugdíjrendszer igen jelentős mértékben a társadalomra hárította ugyan a családtagok betegség, öregség, vagy más természetű szükség esetén való támogatásának feladatait, a család szerepét azonban még az anyagi gondoskodás, támogatás vonatkozásában sem küszöbölte ki. A napi gyakorlat mutatja, hogy a társadalom támogatásán kívül a beteg vagy elöregedett ember családjára is jelentős feladatok hárulnak, nem is beszélve a más természetű szükségben nyújtandó segítésről, amelynek legtöbb esetére nem is terjeszthető ki a társadalombiztosítás. A közfelfogás és az erkölcs egyértelműen el is ítéli azokat, akik nem tesznek eleget a család ilyen feladatainak. S ez nyilván csak a kérdés egyik oldala. A betegség, az öregség esetében különösen megnyilvánuló érzelmi és általában pszichikai jellegű igények kielégítése feltétlenül a családra koncentrálódik. Az ember érzelmi-emócionális egyensúlyának biztosításában egyébként, amely a társadalomra nézve is igen fontos, a család igen jelentős tényező. Nem csupán arról van itt szó, hogy a családban feloldódhatnak a társadalmi élet egyéb területeiről származó és az egyénben esetleg felgyülemlett feszültségek, s nem is arra kell gondolnunk, hogy a család általában valami menedékhely szerepét tölti be a szélesebb társadalommal szemben — bár kétségtelen, hogy egyes esetekben ilyen jelentősége is van —, hanem elsősorban az a lényeges, hogy a család sok tekintetben pótolhatatlanul alkalmas az egyén érzelmi stabilitásának, a szélesebb társadalmi kötelékek szempontjából is jelentős pszichikai kiegyensúlyozottságának biztosítására. Ennek bizonyításául elég, ha csak arra, a szociológiában régebben is, de legújabban és mai társadalmunkban is megfigyelt tényre utalunk, hogy az érzelmi elszigetelődés jelentősen közrehat pl. az öngyilkosságok alakulásában, s ez különösen a nem házasok között figyelhető meg, vagy arra, hogy a családban élők öngyilkosságában, illetőleg alkoholizmusában nagy szerepe van a családon belüli érzelmi kapcsolatok megbomlásának.

A családnak ez az emócionális egyensúlyozó szerepe különö-

Digitized by Google

sen fontossá válik és sok problémát vethet fel a tömeges női munkával, a nő önálló szakmai, foglalkozási, kulturális ambícióinak kiteljesedésével. Az e téren igen sokféle tartalommal támadható feszültségek akár családok bomlására is vezethetnek. Így pl. összeütközve a patriarchális családfelfogással, a férfi családfői szerepével stb. nem egy esetben ilyen feszültséget okoz az, ha a feleségnek nagyobb a keresete, magasabb a beosztása, a képzettsége stb. De feszültséget okozhat átmeneti társadalmunkban a férj és a feleség eltérő társadalmi pályafutása, képzettsége, világnézeti különbsége stb. is.

Végül meg kell említenünk, hogy az osztályhelyzettel, a társadalom rétegeződésével összefüggésben a család többé-kevésbé eleve meghatároz valamiféle helyet tagjai számára a társadalomban. A hagyományos család esetében általában a *férj* társadalmi helyzetétől függött a feleség és bizonyos értelemben a gyermekek helyzete is, ezt azután az utóbbiaknak a maguk által szerzett státusa többé-kevésbé módosíthatta. Mai társadalmunkban már meglehetősen módosult ez a hagyományos kép. Mindenekelőtt, ha még nem is tűnt el teljesen, de sok tekintetben megváltozott a férj státusmeghatározó jelentősége a feleség irányában. Világos, hogy a női munkavállalás, a nők fokozott részvétele a legmagasabb szintű oktatásban is, a foglalkozásoknak a nők számára való elérhetősége nagyobb jelentőséget ad a nők saját státusának az ún. heterogén (tehát más-más társadalmi rétegeket képviselő) családokban, mint a kereső munkát nem végző, önálló foglalkozással nem rendelkező, más társadalmi rétegbe csupán származásuk révén tartozó nők esetében. Megállapítható, hogy az utolsó években Magyarországon kötött házasságoknak valamivel több mint a fele azonos társadalmi réteghez tartozó házasfeleket egyesít. A családok összességére nézve persze nagyobb ez az arány, hiszen régebben kevésbé volt elterjedt a különböző társadalmi rétegbe tartozó személyek összeházasodása, mint most, jóllehet a mai vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy az ugyanahhoz a társadalmi réteghez tartozás még mindig igen jelentősen közrehat a párválasztásban. Ez objektíve meghatározott abban a tekintetben, hogy a párválasztás jórészben a munkahelyhez, az ismeretségi és baráti körhöz stb. kapcsolódik, amely a rétegeződést illetően is sok tekintetben elhatárolt. A fizikai munkások (különösen a szak- és betanított munkások), valamint a nem értelmiségi szellemi foglalkozású rétegekben ma legtöbb a saját rétegbelivel való házasságkötés; ha pedig csak a nőket tekintjük, az értelmiségi nők kétharmada házasodik értelmiségi férfivel. Ez a két megállapítás azért fontos számunkra, mert arra mutat, hogy ahol az eltérő foglalkozás következtében a nő társadalmi helyzete a férfié mellett jelentős státusmeghatározó lehetne a család-

Digitized by Google

ban, ott viszonylag kisebb a heterogén házasságok aránya, és ezzel az eltérő női foglalkozás jelentősége. A férfi társadalmi rétege tehát — a tényleges átalakulási tendencia ellenére — sok tekintetben még ma is meghatározó a család számára, noha kisebb-nagyobb fokban a feleség társadalmi rétege is mindig közrehat. Ami a gyermek társadalmi helyzetét illeti, számukra is jelentős tényező a család. Az iskolarendszer demokratizmusa, amely gyakorlatilag minden rátermett fiatalnak megfelelő képzést biztosít, jórészt csökkenti ugyan ennek a jelentőségét, de a kialakuló kulturális igények, a foglalkozási ambíciók stb. világát tekintve a család helyzete, belső viszonyai még ma is hatnak. Általánosan ismert tény pl., hogy a középiskolai, de még inkább a főiskolai és egyetemi oktatásban sokszor nem azonos eséllyel indulnak az értelmiségi és a munkásszülők gyermekei. Az előbbiek hazulról hozzák magukkal a szellemi érdeklődést, a nagyobb olvasottságot, az értelmiségi pálya iránti határozott igényt, a szülők részéről pedig az áldozatvállalalást stb., a munkásszülők pedig általában nemcsak hogy nem tudtak hasonló műveltségi szintet, érdeklődést kialakítani, hanem gyakran többre becsülik a rögtöni keresetet, kevésre értékelik az értelmiségi pályát stb., s ezért nem is nézik jó szemmel gyermekük továbbtanulását. Ez azután, mint a gyakorlat mutatja, sokszor lemorzsolódásra vezet.

Egészen a legújabb időkig a származással kapcsolatos intézkedések — pl. az egyetemi, főiskolai felvételeknél, vagy az egyes foglalkozási helyek betöltésénél — az osztályhelyzettel összefüggően súlyt adtak a család statusmeghatározó szerepének is. A VIII. kongresszusnak a származási kategóriák eltörlésére vonatkozó határozata és az ezzel kapcsolatos intézkedések — a kollégiumi hálózat bővítése, az iskolarendszer további demokratizálása — és a társadalom nagy mobilitása azonban egyre inkább csökkentik a családnak ezt a szerepét.

III.

A család feladataiban, funkcióiban beállott változások már jelzik, hogy a család társadalmi szerepe és belső élete is átalakulóban van. Az átalakulás az életformától kezdve a családi szerkezetben beálló változásokig egész sor területen megmutatkozik (példaként csak a „második műszak" életformát alakító hatását említjük). Ez az átalakulás azonban — ismét hangsúlyozzuk — a társadalom egészében végbemenő átalakulást jelzi, ennek következtében megy végbe. A Kortársban lefolyt építészeti vitában is megjelent az a felismerés, amelyet egyébként cikkünk előző részében igyekeztünk kifejteni, hogy a modern élet, különösen a szocialista társadalomban, egyre több funkciót emel ki a család,

Digitized by Google

az otthon keretei közül és tesz társadalmivá. Ez lehetővé teszi, hogy a család jobban töltse be más vonatkozású, humánusabb tartalmi feladatait, egyre inkább érvényre juttassa érzelmi közösség jellegét. Igaz ugyan, hogy a társadalom egészében végbemenő átalakulással együtt a család társadalmi szerepének, funkcióinak részbeni megváltozása a család életformájára is kihat, s az is igaz, hogy a társadalom vonatkozásában a humánum kiteljesedését jelentő pozitív folyamatok néha negatívan is hatnak a család ugyanilyen értelmű funkcióinak zavartalan kibontakozására (pl. a női munka, amely mindenképpen elsődleges feltétele a nő társadalmi egyenjogúságának, adott esetben, különösen az éjszakai műszak formájában károsan befolyásolja a nő helyzetét családi feladatainak teljesítésében), mégis: már az a tény is, hogy az emberek általában egész életük során családi kötelékeken keresztül is kapcsolódnak a társadalomhoz, erőteljesen aláhúzzák a család jelentőségét mai társadalmunkban. A társadalom fejlődésével erősen differenciálódik az egyénnek a társadalomhoz való viszonya, az egyén egyre több kötelékkel kapcsolódik a társadalomhoz, a család közvetítő szerepe ebben a vonatkozásban azonban kiemelkedő. Említettük már, hogy a család sok tekintetben szinte olyan prizmaként működik, amelyen más vonatkozású társadalmi viszonyok is keresztülhaladnak, így a család az egyén kötelékeinek tartalmát is befolyásolja. Ha nincs meg vagy hibás a család és a szélesebb társadalom között a közvetítő kapocs, akkor a család öncélúvá válik, „individuálisan befelé fordul". (Hangsúlyozzuk azonban, hogy a befelé fordulásnak általában nem az a szűkebb értelmű kondicionáltság lehet az *oka,* amelyet az építészeti vitában elhangzott egyes vélemények szerint — a családi ház jelenthet.) S hogy más példára is utaljunk: ha a család mint közösség önmagában, belső viszonylataiban esik szét, akkor más módon kell hogy kielégüljön a közösséghez való tartozás eredendő és az embernek emberi mivoltát jellemző igénye. Ismeretes az ún. intim csoportok jelentősége. Annyira nem lehet figyelmen kívül hagyni a legkülönbözőbb társadalmi szervezetekben kialakuló ilyen jellegű csoportok hatását, hogy a kutatások sok tekintetben és egyre inkább ezek köré koncentrálódnak. Ezek a legkülönbözőbb formában kialakuló csoportok, a szocialista brigád az üzemben, tanulócsoport az iskolában stb. elsődlegesen természetesen *nem családpótló jellegűek,* amint nem ilyen, hanem a családot kiegészítő jelentőségük van az ugyancsak intim viszonylatokat megtestesítő baráti vagy szomszédsági alakulatoknak, a „játszócsoportoknak" stb. is. Családpótlékká általában a család szétesése vagy a családi kohézió meggyengülése következtében válhatnak ezek a csoportosulások, de általános tapasztalat, hogy

Digitized by Google

ezekben az esetekben is sokszor mint új család kialakítására vezető tényezők is működnek. *A családi közösségnek mint az egyént, a társadalomhoz kapcsoló szervezetnek a szerepe tehát nem tűnt el, átalakulási folyamatát tehát a magunk részéről nem tekintjük válságnak.*

A család és a családnak a mai társadalomban elfoglalt helye még sok problémát vet fel. Az érintett kérdéseket is csak meglehetősen általánosan vázolhattuk, inkább azzal a reménnyel, hogy a marxista szociológiai kutatások ezen a téren is jobban megvilágítják majd a helyzetet. Most is megállapíthatjuk azonban, hogy vannak olyan társadalmi jelenségek, amelyek a szocialista társadalom fejlődése során egyre jelentősebben befolyásolják a család társadalmi vonatkozásait és belső tartalmának alakulását is. Csak néhány ilyen tényezőt említünk meg, azzal a gondolattal, hogy az adott terület szakembereinek érdemes volna e tényezők alakulását a családra vonatkoztatva külön is megvizsgálni. Világos például: a társadalmi munkamegosztás fejlődése még inkább társadalmasítja a család sok funkcióját, s ezzel a családok belső életét is könnyebbé teszi. Nem kétséges az sem, hogy a szocialista társadalom fejlődésével a társadalom a nagy családok anyagi támogatására is egyre többet tud áldozni. Ebbe a problémakörbe tartozik a lakóhelyi kondicionáltság kérdése, tehát annak a problémának az eddiginél tudatosabb vizsgálata, hogy mit igényel a mai család a lakástól, lakóhelytől, hogyan bontakozik ki az építészeti és a kommunális szolgáltatások szempontjából is a modern családok sokaságához szabott városkép. Különösen jelentős befolyása lesz a család belső életére a szabadidő jövőbeni alakulásának tehát részben a munkaidő csökkenésének, részben pedig a szabadidő jobb felhasználásának, amelynek következtében a család még jobban, kulturáltabban tudja ellátni megmaradó funkcióit. Mindezektől a tényezőktől, de más társadalmi körülményektől is függ pl. a család demográfiai értelemben vett nagyságának alakulása, tehát a születések számának növekedése vagy csökkenése, a generációk együttlakásából adódó családnagyság stb., amely viszont a társadalmi tényezők szerepére is visszahat. Ilyen és hasonló problémák további megvitatása egészítheti ki — immár a jövő felé is mutatva — a szociológus által rajzolt családkép általános vonásait.

Az elmondottak a családnak a nevelés folyamatában való értékelésére is alapot adhatnak. A család, jóllehet sok vonatkozásban az eddigiektől eltérő módon alakulnak társadalmi funkciói, fontos társadalmi és ebből következően etikai érték. Ennek a ténynek kell meghatároznia a nevelés folyamatában elfoglalt helyét is.

Digitized by Google

KONZULTÁCIÓ

A gabonakérdésről

Amint az országgyűlési beszámolókból ismeretes, idei gabonatermésünk jelentősen alatta maradt a múlt évinek, és ezért az eddiginél nagyobb behozatalra szorulunk. Akadnak akiket meglep az idén kialakult helyzet és nem értik: mi az oka annak, hogy egyes kapitalista országok exportra is képesek, mi pedig saját szükségletünket sem fedezzük hazai termelésből? Ezekre a kérdésekre kívánunk az alábbiakban válaszolni.*

I.

Ha a gabonakérdést az összes gabona mennyiségének oldaláról közelítjük meg és — a fogalom nemzetközi értelmezése szerint — a rizst és a szemeskukoricát is belevonjuk, akkor Magyarország gabonatermesztéséről a következő képet kapjuk:

	Termésmennyiség (1000 tonna)		
	1931—1940	*1951—1960*	*1962*
Búza	2196	1899	1959
Rozs	712	507	233
Rizs	—	63	36
Árpa	628	785	1144
Zab	286	190	115
Kukorica	2185	2723	3241
Összesen:	6007	6167	6728

Az 1951—60. években tehát 160 000, 1962-ben 700 000 tonnával több volt a gabonatermés, mint az 1931—40. években.

Ha az elmúlt években általában több gabonát termeltünk, mint a felszabadulás előtt, mivel magyarázhatók az *idei* gabona nehézségek? Ezeknek a nehézségeknek vannak világos, mindenki által ismert okai, de vannak olyanok is, amelyek ezek mögött húzódnak meg és kevésbé szembetűnők.

Az idei nehézségeinket közvetlenül a gyenge terméseredmények okozták; ezek jórészt a rendkívül mostoha időjárás, a szokatlanul súlyos tél, a tartós szárazság következményei. A terv erre az esztendőre 12,5 q búza átlagtermést irányzott elő; a valóságban azonban csak mintegy 9 q, holdanként tehát 3,5 q-val kevesebb lett. A tervezett kb. 2 millió hold vetésterületen ez egymaga 700 000 tonna búzakiesést jelent, ami meg is magyarázza a kenyérgabona-import szükségességét, egyben érzékelteti

* A szerkesztőség felkérte a problémákat jól ismerő szakemberek egy kisebb csoportját a felvetett kérdések megvitatására, és megválaszolására. Ez a cikk ennek a szerzői kollektívának a közös állásfoglalása.

Digitized by Google

annak arányait is. (Az utóbbi években 2—300 000 tonna volt a gabonabehozatal, az idén viszont — mint a fenti számításból is kitűnt — ennél több lesz.)

Ebben az esztendőben sem a takarmánygabona, sem a kenyérgabona itthon megtermelt mennyisége nem fedezi a szükségleteket, de kenyérgabonában nagyobb a hiány. A két világháború között átlag 29 millió, 1951—60-ig átlag 24 millió, 1961-ben 22,3 millió, 1962-ben 21,9 millió, 1963-ban 17,3 millió q kenyérgabonát termeltünk. A legutóbbi két évhez viszonyítva is 4—5 millió mázsával kisebb az idei termés.

1945 előtt a lakosság fogyasztása 17—18 millió, az üzemi felhasználás 6,5—7 millió, együttesen 25 millió mázsát tett ki. Minthogy akkoriban évenként átlag 29 millió mázsa volt az összes termés, még maradt 4—5 millió mázsa felesleg, s ez többnyire exportra került. A számítások azt mutatják, hogy nagyjából hasonló arányok mellett, ma is 25 millió mázsa a belföldi szükséglet. De ezt a mennyiséget most többnyire csak importtal együtt tudjuk biztosítani. Mivel magyarázható ez?

Ez elsősorban a kenyérgabona vetésterület igen nagyméretű csökkenésének a következménye. 1931—1940-ben a kenyérgabona vetésterülete 3 893 000 hold volt, 1963-ban csupán 2 059 000 hold, tehát kereken 1 800 000 holddal, azaz csaknem a felével kisebb. A mezőgazdasági művelés alatt álló területet először is több mint félmillió holddal csökkentette az ipari üzemek, lakóházak, utak stb. építése. Megnőtt másodsorban a kert, — a szőlő, — és az erdő területe, a szántóföldi terület rovására. Megváltozott, harmadszor a szántóterületen belül a vetésszerkezet. A korábbi kenyérgabona területeken ma 250—260 000 holdon kukoricát, 300 000 holdon lucernát, 120 000 holdon cukorrépát, 110 000 holdon borsót, 200 000 holdon napraforgót, 270 000 holdon csalamádét és silókukoricát termesztünk. Ez több mint 1 200 000 hold, amelyen ma értékesebb, a népgazdaságnak többet hozó növények teremnek, mint amilyen a kenyérgabona. A hasznosság arányát jól szemléltetik a tényleges devizahozam 1962-es adatai:

	1 kh. devizahozama dollárban	1 kh-ra jutó belföldön hasznosított mellékterméke értéke Ft-ban
Búza (kemény)	44	600
Kukorica (vető)	83	1018
Hibridkukorica	130	2014
Lucernamag	56	1670
Cukorrépamag (poli.)	227	—
Napraforgó (vetőmag)	87	810
Fajtaborsó (bőventermő)	123	500

A vetésszerkezet változása tehát nem tekinthető hiányosságnak, hanem pozitív fejlődésnek. Jórészt annak a következménye ez, hogy tudatosan törekedtünk a kenyérgabona indokolatlanul nagy területének csökkentésére és helyette más növényfélék termesztésének bővítésére, más szóval: a vetésszerkezet intenzívebbé, belterjesebbé tételére.

Az alapjában helyes irányú fejlődés eredményét azonban lerontotta az a tény, hogy túlhaladt a megtervezett mértéken. 1962-ben kb. 200—300 000 kh-val kevesebb gabonát vetettek el, mint amennyi szükséges lett volna.

A vetésterületnek a helyes mértékénél nagyobb csökkenése az idén egybeesett a kalászosoknál egy átlagosnál lényegesen rosszabb termésszel; ez a két tényező *együttesen* okozza a hiányokat. A vetésterület csökkenését a termésátlagok növelésével akartuk ellensúlyozni, de az elképzelés eddig nem realizálódott megfelelő mértékben. Termésátlagaink nem rosz-

Digitized by Google

szabbak, hanem jobbak a háború előttinél. A búza holdankénti átlagos hozama pl. 1931 és 1940 között 7,9 mázsa volt, 1961-ben 11 mázsa, 1962-ben 10,3 mázsa és még az idei rossz évben is kb. 9 mázsa. Az ötéves terv 13,5 mázsa búza átlagterméssel számolt és ez lényegében megoldaná a problémát. Miután azonban a növekedés elmaradt a tervben kitűzött mértéktől, nem is érte el azt a szintet, amely pótolhatta volna a területcsökkenés okozta kiesést.

Figyelembe kell vennünk továbbá a kérdés megítélésénél a fogyasztás, valamint a takarmányozás közötti összefüggéseket is. A háború előtti időkhöz képest az egy főre jutó nettó gabonafogyasztás hazánkban csupán 10 kg-mal csökkent (1938-ban 147 kg, 1962-ben 137 kg). Ez durván számolva országosan 100 000 tonna csökkenést jelentene. Viszont ugyanebben az időben a lakosság száma annyival szaporodott, amennyinek a gabonafogyasztása lényegében ugyanannyit (százezer tonnát) tesz ki. A két tényező tehát semlegesíti egymás hatását, s ennek következtében elméletileg változatlan marad az összgabona fogyasztása.

Az idézett számok a kereskedelmen keresztülmenő mennyiségeket vesik figyelembe. E számok szerint minden *eladott* mennyiség *fogyasztásnak* számít. Köztudomású azonban, hogy a kenyérgabona egy részét takarmányozásra használják fel. A kereskedelmen keresztülmenő készletből, de még inkább abból a mennyiségből, amely a parasztság kezében marad, állatokat is etetnek.

Emellett szól a 4500 család költségvetési adataira támaszkodó háztartási statisztika is. Eszerint a parasztság egy főre jutó gabonafogyasztása 6 év átlagában kereken 150 kg-ra tehető, de ennek az egyharmadát nem saját készletükből veszik a paraszti fogyasztók, hanem vásárolják. Tekintettel arra, hogy a fejadaguk természetbeni formában is megvan, nyilvánvaló, hogy a vásárlással felszabaduló mennyiséget takarmányként használják fel.* Ez pedig jelentős tétel.

A kenyérnek a háború előtti magas fogyasztási szintje kétségkívül a széles tömegek nagy nyomorát mutatta. Ma nincs nyomor Magyarországon, ma nem esznek kenyeret sóval, hagymával, vagy magában, hanem csakis hozzávalóval. Ennek ellenére is 25 esztendő alatt csak 10 kg-mal csökkent az egy főre jutó gabonafogyasztás, s ez sem magyarázható mással, mint a kenyérgabona egy részének feltakarmányozásával. Egyelőre nem vizsgáljuk azt, hogy ez jó-e, vagy rossz, sőt annyit le is szögezhetünk, hogy semmiképpen sem tekinthetjük ezt egyértelműen káros dolognak, csak tényként állapítjuk meg, hogy a kenyérgabona egy része ide kerül.

Vizsgáljuk meg most a kenyérgabona és a takarmánygabona közötti összefüggést.

	Kenyérgabona	Takarmánygabona (1000 t)	Összgabona
1931—1940	2908	3099	6007
1951—1960	2406	3761	6167
1962	2192	4536	6728

Ha el is tekintünk az idei rendkívül rossz évtől, megállapíthatjuk, hogy a kenyérgabona-termelés a háború előtti évekhez képest kereken 700 000 tonnával csökkent, a takarmánygabona-termelés viszont ez idő alatt ennek duplájával, kereken 1 400 000 tonnával növekedett. Az utóbbi esztendőkben tehát olyan körülmények között szorultunk gabona-behozatalra, hogy a gabona *egész* mennyisége még 700 000 tonnával nagyobb is volt a háború

* Ugyanerre lehet következtetni egyébként abból is, hogy az elmúlt négy év alatt 7—800 ezer tonnával csökkent a vámőrlés. Világos, hogy a meg nem őrölt gabona nem alkalmas emberi táplálkozásra, hanem csak takarmányozásra.

Digitized by Google

előttinél, jóllehet akkor — mint köztudomású — még exportáltak is! Itt érkeztünk el a probléma lényegéhez. Hogy a háború előtti export helyett miért importálunk ma gabonát, annak magyarázata elsősorban a takarmánygabona-szükséglet nagy növekedésében található, ez viszont a hústermelés nagyarányú emelkedésének a következménye.

1938-ban egy lakosra évi 33 kg, 1961-ben 48,3 kg húsfogyasztás jutott hazánkban. Ha ehhez még hozzávesszük a lakosság növekedéséből adódó többletet, akkor azt látjuk, hogy a húsfogyasztás abszolút mennyisége ma kb. 50 százalékkal nagyobb, mint 1945 előtt volt. (Meg kell jegyeznünk, hogy a paraszti húsfogyasztás az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt. A saját fogyasztási célt szolgáló háziállatok, baromfiak száma nem határozható meg pontosan. Ugyanakkor világos, hogy a statisztikában nem szereplő állatok etetése is takarmányt igényel.)

Jelentősen megnőtt a tej- és tejtermékek egy főre jutó fogyasztása, valamint a hazai alapanyagból készülő gyapjúszövetek vásárlása is. Az előbbi a tejtermelés, az utóbbi a juhtenyésztés fejlesztését igényelte. Mindkettő jóval több takarmány felhasználását tette szükségessé.

A háború előtt évente kb. 120 000 szarvasmarhát hizlaltak meg, 1962-ben pedig kereken 500 000 darabot. Csaknem 400 000 szarvasmarhával többet hizlalunk ma fel, s ez tetemes takarmánytöbbletet igényel. A sertésállomány közel egy millió darabbal nőtt, és a sertéstenyésztésnél a korábbi állapottal szemben előtérbe nyomult az intenzív tartás, a hússertések nagyobb méretű tenyésztése. A baromfiak döntő többsége nem a közös gazdaságban van, a tartásukra felhasznált takarmány mennyisége ezért szinte fel sem becsülhető. Tudjuk azonban, hogy ez jórészt gabonaneműekből (kukorica, árpa, búza) áll, s ezért joggal feltételezhetjük, hogy elsősorban baromfinevelésre használnak fel hazánkban kenyérgabonát. Ezzel kapcsolatos jó eredményeinket mutatja az is, hogy a 100 holdra jutó hústermelésben világviszonylatban is az elsők között állunk. Az ország csontoshús termelése 1961-ben elérte a 4 478 000 mázsát, belsőséggel, zsiradékkal és baromfihússal együtt pedig a 8 133 000 mázsát. A ma hiányzó gabona jó részét tehát hús formájában esszük meg. Kézenfekvő, hogy elsősorban ezek magyarázzák meg a nagyobb takarmányigényt.

Külön ki kell emelnünk, hogy húsexportunk a háború előtti mennyiséghez képest jelentősen növekedett. Hús, húskészítmények és tejtermékek formájában tehát meglehetősen nagy mennyiségű takarmányt exportálunk. Ez igen kedvező számunkra, mert ebben az állapotában a takarmány jóval értékesebb exportcikk, mint volt annak idején a gabona.

Minderről rendszerint megfeledkeznek azok, akik méltatlankodnak azon, hogy Magyarország azelőtt gabonát exportált, most pedig importra szorul. Ez a nézet egyoldalú. Mely még akkor is helytelen felfogásról tanúskodik, ha el is tekintünk attól, hogy az azelőtt külföldre szállított gabona ma hús formájában megy ki az országból. A felszabadulás előtti állapothoz képest a belső fogyasztás növekedése mellett, nem csökkent, hanem növekedett Magyarország egész mezőgazdasági exportja. Az 1945 előtti mezőgazdasági exporthoz viszonyítva 1962-ben 350 millió devizaforinttal több volt. Értékben nem kevesebbet, hanem többet exportál a mezőgazdaság ma, s hogy ez az export nem gabona formájában, hanem húsban realizálódik, az feilődésünkről tanúskodik és igen nagy előny számunkra.

A takarmány-felhasználás növekedése alapvetően és döntően egészséges folyamat eredménye, de vannak kétségkívül egyéb okai is. Ebből a szempontból figyelmet érdemel, hogy miközben a felhasznált takarmánygabona abszolút mennyisége jelentősen, majdnem másfél millió tonnával növekedett — az állatállomány lényegében azonos szinten maradt, sőt egyes fajoknál még csökkent is.

Digitized by Google

	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh	100 km² mezőgazdasági területre jutó számosállat
		1000 darab			
1935 február	1911	4674	886	1450	21,9
1963 április	1906	5428	339	3043	21,6

1938-ban több mint 880 000 lovunk volt, s tartásuk mintegy 700 000 tonna takarmánygabonát igényelt. 1963-ban 330 000-nél valamivel nagyobb a lóállomány, s ehhez 240 000 tonnánál valamivel több takarmánygabonát kell felhasználni. Kereken 500 000 tonna takarmány szabadult tehát fel a többi állatfaj számára. A takarmánygabona nagyobb mennyisége a csökkenő lóállomány révén felszabaduló mennyiség, s az a mennyiség, amennyivel ma több kenyérgabonát takarmányoznak fel, együttesen 2 200 000 tonna többletet tesz ki. Ezt a mennyiséget egészében nem írhatjuk a nagyobb sertés- és juhállomány, valamint a fogyasztás és a hústermelés növekedésének számlájára. Valószínűnek látszik, hogy a felhasznált takarmány ilyen méretű emelkedéséhez a nem célszerű takarmányozás is hozzájárul. Ez természetesen fokozta a gabonaellátási nehézségeket.

Az elmondottak — és távolról sem soroltunk fel mindent — már sejtetik azt, hogy milyen összetett, milyen sok tényezőből tevődik össze az ún. gabonaprobléma.

II.

Mi az oka annak — kérdezik sokan —, hogy egyes kapitalista országok gabonát exportálnak, mi pedig importra szorulunk? Érdemes közelebbről megnézni ezt a dolgot, mert ezzel kapcsolatban is sok a félreértés, a téves elképzelés. Mindekelőtt: a kapitalista országok *zömének* nincsen gabonafeleslege, nem exportál gabonát. A kapitalista országok többsége gabona-behozatalra szorul, a kapitalista világnak mindössze három nagy gabona-exportáló országa van. Ezt bizonyítja a következő táblázat:

A búza külkereskedelme 1961-ben (1000 tonnában)

	Kivitel	Behozatal
USA	17 109,4	
Kanada	9 964	
Ausztrália	5 616,2	
Argentína	1 065,5	
Franciaország	1 048,5	
Anglia		3 992,5
Japán		2 631
Német Szövetségi Köztársaság		2 656,4
Olaszország		2 451,1
India		3 090,4

Mint látható, csupán három nagy búzát exportáló ország van: USA, Kanada, Ausztrália, viszont szép számmal vannak nagy búzaimportáló országok. Ez a kérdés egyik oldala.

Hazánknak a nagy búzaexportáló országokkal való összehasonlítását rendkívül megnehezíti az a tény, hogy ezekben az országokban sok a sajátos vonás a Magyarországétól eltérő körülmény. A tárgyalás egyszerűsítése végett a következőkben csak az Észak-Amerikai Egyesült Államokkal foglalkozunk. Az első lényegbevágó különbség Magyarország és az USA helyzete között mindjárt a gabonafelhasználásban mutatkozik. Az USA-ban az eltérő és fejlettebb fogyasztási struktúra, ezen belül pedig főleg a húsfogyasztás nagyobb mérete miatt jóval alacsonyabb az egy főre jutó

Digitized by Google

gabonafogyasztás, mint Magyarországon: a statisztika szerint — 1959—1960-ban — a magyarországi évi 137 kg-os egy főre jutó fogyasztással szemben csak 66 kg, tehát a magyarországinak a felénél is kisebb volt. Eszerint tehát Magyarországon kétszer annyi gabonát használnak fel fejenként fogyasztási célokra, mint az USA-ban. Ha az USA-ban ugyanolyan szinten állna a gabonafogyasztás, mint Magyarországon, akkor 1961-ben a ténylegesen lebonyolított kereken 17 millió tonnás export helyett legfeljebb 4—5 millió jutott volna erre a célra. Vagy fordítva, ha Magyarországon olyan szinten állna a fogyasztás, mint az USA-ban, akkor még a mostani rossz esztendőben is 2—300 000 tonnát, normális termelési évben pedig 5—600 000 tonnát lehetne exportálni. Ez tehát kétségtelenül az egyik ok, amely megmagyarázza a nagyobb exportképességet. De vannak ezenkívül egyéb különbségek is.

Figyelemre méltó például: mennyivel kisebb az USA-ban a búza egy főre jutó bruttó mennyisége (az összes célokra belföldön felhasznált búzát értve ezen), mint Magyarországon, az Amerikai Egyesült Államokban 1961-ben kb. 90 kg, Magyarországon kb. 230 kg búzatermés jutott belföldön egy főre. A különbség jóval nagyobb, mint amennyit az egy főre jutó fogyasztási normák indokolnak. Ez csak azzal magyarázható, hogy nálunk egyéb tényezők is növelik a búza felhasználását.

A rendelkezésünkre álló számokból arra lehet következtetni, hogy az Egyesült Államokban nem használnak fel takarmányozásra búzát. Pl. 1961-ben a búza össztermése 33 millió tonna volt, ebből 17 millió került exportra, 11,5 millió volt a belföldi fogyasztás (az egy főre jutó mennyiség alapján számolva), kb. 4,5 millió lehetett a vetőmag, s ez együtt éppen 33 millió tonna. Miközben a raktárkészlet lényegesen nem változott.

Az USA-ban a vetőmagon kívül szinte nincs más üzemi felhasználás, Magyarországon viszont ez a tétel évi átlagban kereken 300 000 tonna. Ez az eltérő népességi struktúrával is összefügg. Magyarországon a népességnek 35 százaléka a mezőgazdasági dolgozó, az USA-ban pedig körülbelül 7 százaléka, ott tehát sokkal kisebb a lakosság paraszti jellegű önfogyasztása. Márpedig a paraszt önfogyasztása mindig nagyobb a városi lakosénál, mert olyan kisebb-nagyobb üzemi jellegű és főleg takarmányozási célú tételeket is tartalmaz, amelyeket nehéz volna számszerűen meghatározni, s amelyek részben elkerülhetetlen velejárói a paraszti jellegű gazdálkodásnak. A miénknél fejlettebb amerikai mezőgazdaság igen nagy mennyiségű gabonát takarít meg azzal, hogy a betakarítási, raktározási munka jobban van megszervezve, s nincsenek az önfogyasztás keretében, elaprózott módon elfolyó tételek. Ez természetesen számottevően javítja az ottani gabonahelyzetet.

Ehhez hozzájárul még egy másik, az eddiginél is fontosabb tényező: a nagyüzemi állattenyésztés magasabb szintje. A tenyésztői munka magasabb színvonala abban realizálódik, hogy ugyanakkor a húsmennyiség megtermeléséhez kevesebb takarmányt használnak fel.

Sokan azt gondolják, hogy az USA gabonaexportja mezőgazdasága erejének mutatója. Valóban így van-e ez?

Nem kétséges az, hogy az USA mezőgazdasága jóval magasabb szinten áll, mint a miénk. De az amerikai mezőgazdaság nem gabonaexportja miatt fejlettebb, hanem természeti körülményei, technikai színvonala miatt. Valamely termék exportja ugyanúgy nem a fejlettség ismérve, mint ahogy egy termék behozatala sem egyszerűen az elmaradottság jele.

Nagyon sokféle tényező játszik szerepet abban, hogy valamely ország exportál, vagy importál-e bizonyos termékeket. Sajátos körülmények magyarázzák az amerikai gabonaexportot is, de ez magában véve ugyanúgy nem a magas szint bizonyítéka, mint ahogyan pl. nem az USA mező-

Digitized by Google

gazdaságának fejletlenségét bizonyítja az, hogy évenként szinte teljes cukorszükségletét, kereken 5 millió tonna cukrot importál.

Nem felesleges hangsúlyozni, hogy egy-egy termék exportjának vagy importjának nagysága magában véve sehol sem fogadható el a fejlettség mércéjéül. Az angol vagy a nyugatnémet mezőgazdaság színvonala pl. igen magas, de ez egyáltalán nincs ellentétben azzal, hogy mindkét ország rendszeresen külföldről szerzi be gabonaszükségletének túlnyomó részét. Ehhez hasonlóan számos más, mezőgazdaságilag fejlett ország is egy-egy terméket teljes egészében import útján szerez be.

Ami pedig a gabonatermesztést illeti, itt az Egyesült Államokkal kapcsolatban több körülményt figyelembe kell venni. Először is: az USA földrajzi, klimatikai viszonyai igen kedvezőek a gabontermesztéshez. Az USA mezőgazdasága igen jól van gépesítve. 1960-ban az USA-ban az 1 km^2-re jutó lakosok száma 19 volt, nálunk pedig 107, tehát egységnyi területről nekünk jóval több embert kell ellátnunk. Másfelől az is következik ebből, hogy az USA-ban nem okoz foglalkoztatottsági-problémát a nagy területeken folyó gabonatermesztés, mert egy holdon csak igen kevés munkaerőt kell foglalkoztatni. Nálunk egy hold mezőgazdasági területen nagyjából ötször annyi embernek kell munkaalkalmat teremteni, mint az USA-ban, és ezt csak a belterjesebb struktúra kialakítása teszi lehetővé. Azok az előbb említett adatok, amelyek arról szólnak, hogy hazánkban több mint 1 millió hold korábbi gabonaterületen most belterjesebb termékeket termelnek, olyan változásról tanúskodnak, amely szükségszerű számunkra, mert ez a struktúra jobban megfelel konkrét adottságainknak. Az Egyesült Államok mezőgazdasága viszont nem a belterjesség irányában fejlődik, részben az előbb említett körülmények, részben a kisebb népsűrűség miatt. Ezzel magyarázható az is, hogy a gabonatermesztést nagy területeken, de külterjesen folytatják. Ezért az USA-ban a búzatermés több évi átlaga alacsonyabb, mint nálunk: az 1948—52 évek átlaga ott hektáronként 11,2 q, nálunk 13.8 q, az 1959—60 évek átlaga pedig ott 14,3, nálunk 17.1 q volt. Az USA-ban azonban 1 q búza előállítása átlag 1 óra munkaidőt igényel. Ha tehát sikerül realizálni az igen alacsony előállítási költséggel termelt gabonát, akkor ez a viszonylag alacsony termésátlagok mellett is kifizetődik.

Ez magyarázza az önköltség csökkentésére irányuló erős törekvést. A tőkés fejlődés ellentmondásosságának, spontaneitásának jellemző példájaként azonban ez végeredményben nem a várt eredményt, a haszon növekedését hozta magával, hanem egyes belső ellentmondások hallatlan kiéleződését. Mint a Frankfurter Allgemeine Zeitung, a nyugatnémet nagytőkés körök félhivatalos lapja október 26-i számának egyik szakírója igen találóan megjegyzi: az USA-ban az jellemzi a gabonatermelés fejlődését, hogy a farmerek reménytelen küzdelmet vívnak a fennmaradásért, de jó részük alulmarad ebben. A mindenkori kormánykörök elkeseredetten igyekeznek, hogy mesterséges eszközökkel csökkentsék a vetésterületet, mert nem látnak elhelyezési lehetőséget, a farmerek és a kormány pedig *együttesen* küzdenek azért, hogy a belföldön el nem helyezhető gabonamennyiséget külföldön adják el.

Az utóbbi években nem vezettek eredményre ezek a törekvések. A kapitalista világban és mindenekelőtt az USA-ban hatalmas búzakészletek halmozódtak fel. 1963. július 31-i adatok szerint az USA-ban 59.9 millió, Kanadában 13,2 millió tonna búza volt raktáron. Az amerikai készlet (ha levonjuk belőle a jövő évi egész saját fogyasztását) meghaladja *4 év teljes belföldi szükségletét.*

A Frankfurter Allgemeine Zeitung helyesen jegyzi meg, hogy a nagy készletek állandó nyomást gyakorolnak az árakra és csökkentik ezeket, ami fokozza a mezőgazdasági népesség elégedetlenségét és tiltakozását. Nem

Digitized by Google

tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: az exportot távolról sem a gabonatermesztés magas színvonala, mint inkább az előbb felvázolt körülmények teszik célszerűvé az USA számára.

III.

Milyen tennivalóink adódnak az elmondottakból? A tárgyalt kérdésnek ez a legfontosabb, de egyben a legbonyolultabb része is. A könnyebb eligazodás kedvéért a rendkívül sokrétű problémákat három csoportra osztjuk: 1. azok az azonnali megoldásra váró feladatok, amelyek vitán felül állnak; 2. azok az ugyancsak aktuális feladatok, amelyeknek megoldási módja még nem egyértelműen tisztázott; 3. s végül a kérdés végleges, perspektívikus megoldási módjai.

Kezdjük a nyomban megoldandó feladatokkal. **Az első: a kenyérgabona vetésterületének növelése. A probléma megoldásához vezető úton ezzel a módszerrel lehet viszonylag legkönnyebben és leggyorsabban eredményt elérni. Ez a módszer világszerte elterjedt. Igen jellemző, hogy az 1958—1961 években, az 1948 és 1953 közötti évek átlagához képest, világviszonylatban 19,5 százalékkal növekedett, Magyarországon pedig 19,3 százalékkal csökkent a búza vetésterülete. Az átlagtermés hektáronként 1958 és 1961 között világviszonylatban 12.3 q volt, hazánkban pedig 15,4 q. A világ búzatermése 47,3 százalékkal nőtt, nálunk viszont — a magasabb termésátlag ellenére — 9.8 százalékkal csökkent. A jelenlegi termelési szint mellett csak az ideinél valamivel nagyobb vetésterülettel biztosítható a szükséglet megtermelése. Ez indokolta a vetésterv ötszázalékos túlteljesítésére irányuló intézkedéseket. A vetésterület növelése azonban — bár egyik évről a másikra gyors eredményt hoz — csak átmeneti intézkedés. Nincsenek ugyanis újabb, a termelésbe még bevonható földterületeink, s így csak más növények rovására lehetne kiterjeszteni a búza vetésterületét.**

Ezért a másik, és még fontosabb feladat: **a termésátlagok növelése. Ez a kérdés kulcsa, lényege. A jelenlegi, sőt a némileg felemelt vetésterület is csak akkor fedezheti a hazai szükségletet, ha az átlagos hozamok 13,5 q-ra növekednek (ennyit irányoz elő az ötéves terv is).**

Az utóbbi évek növekedését is magukban foglaló átlagtermések Magyarország számára alacsonyak. 1960-ban, amikor hazánkban hektárra átszámolva 17.1 q volt a búza átlagtermése, a gabonatermesztésre nem jobb természeti viszonyokkal rendelkező Ausztriában 22 q-át, Csehszlovákiában 23 q-át, Franciaországban 26 q-át, NSZK-ban 33,8 q-át arattak. Megvan a lehetőségünk arra, hogy mi is jóval nagyobb búzatermést érjünk el. Hogy ez mennyire nem utópia, azt több hazai mezőgazdasági üzem tapasztalata is bizonyítja. 1963-ban, ebben a búzatermesztésre közismerten rossz évben, amikor az országos átlag 9 q körül mozgott, a Sátorhely—Boly-i Állami Gazdaság 4264 holdon 19,4 q-ás, a székesfehérvári Új Élet Termelőszövetkezet 440 holdon 23.5 q-ás, az ország legrosszabb csapadék viszonyú területén gazdálkodó nádudvari Vörös Csillag Termelőszövetkezet 2400 holdon 13.5 q-ás átlagtermést ért el, és még sok hasonló eredményt elért üzemet fel lehetne sorolni.

A hozamok növelésének két fő útja van: a termelés jobb anyagi feltételeinek megteremtése (gépesítés, műtrágyaellátás stb.) és a hagyományos, valamint a korszerű termelési módszerek alkalmazása, illetve meghonosítása. Az első fő út jelentőségét nagyjából mindenki elismeri, de a másodikról ezt már nem mondhatjuk el, holott ebben óriási, talán éppen a legnagyobb tartalékaink vannak. Sokan úgy érzik — főleg olvanok, akik közvetlenül foglalkoznak vele —, hogy felesleges időtöltés beszélni erről, mert enélkül is világos minden. Objektíve táplálja ezeket a felfogásokat az,

Digitized by Google

hogy hazánkban évszázadok óta termelnek gabonát, valóban vannak tehát ilyen irányú termelési hagyományaink. De a valóság, sajnos, másról győz meg.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy nincs a búza termesztésének szinte *egyetlen olyan fázisa sem* (elővetemény kiválasztása, talajmunka, trágyázás, vetőmag-előkészítés, vetési idő stb.), amelyben a termelő egységek többsége valóban biztosítaná az alapvető módszer betartását és a korszerű eljárások alkalmazását. Egyik legnagyobb feladatunk és egyben a gabonakérdés megoldásának is *legfőbb tartaléka* hazánkban az, hogy biztosítsuk az alapvető módszerek betartását és tanítsunk meg minden gazdaságot a legkorszerűbb eljárásokra és gyakorlati alkalmazásukra. Csak néhány példát ennek alátámasztásául. Az állami gazdaságokban hat év óta végzett kísérletek bebizonyították, hogy a szeptember 11-től 20-ig vetett búza kereken 13 q-t, szeptember 20-tól október 20-ig vetett 13,4 q-t, a november eleji 12,4 q-t, a november közepi kereken 11 q-t, a november végi pedig már csak 10,7 q-t hoz. A novemberre áthúzódó vetés tehát átlag 2—2,5 q-s veszteséget jelent. A műtrágya kiszórásának egy hetes késése miatt az évi termés tekintetében teljesen elveszítheti hatékonyságát. Nem mindenhol tudják, hogy nem céleszerű nyomban a szántást követően vetni, hanem csak néhány nap múltán, mert különben nagy a terméscsökkenés.

Sokáig sorolhatnánk még az ehhez hasonló tanulságokat, de ez túlmenne témánk keretén. Az azonban nyilvánvaló, hogy ezeknek a szokványos, már ismert agrotechnikai eljárásoknak a helyes alkalmazása igen nagy jelentőségű dolog. Talán elég, ha a következőkkel támasztjuk ezt alá: tavaly a termelőszövetkezetek egyik fele (1800 szövetkezet, kereken 800 ezer hold földdel) 11,9 q, a másik fele pedig (1900 szövetkezet, ugyancsak 800 ezer holddal) csak mintegy 8 q búza átlagtermést ért el. A Földművelésügyi Minisztérium tájegységenként is csoportosította az üzemeket és ebből kiderült, hogy az eltérés nagyrészt a szakszerűtlenebb kezelés következménye.

A magasabb termésátlagok elérésének fontos eszköze a bőven termő, belterjes búzafajták elterjesztése. Az országban 1958-ban vetettek először intenzív búzafajtát nagyüzemi próbára, 1000 kh-on. A tapasztalatok alapján 1960-ban 282 000, 1961-ben 826 000, 1962-ben 1 100 000 kh-ra növekedett, 1963-ban pedig csaknem 1,5 millió kh-t tesz ki az intenzív búzafajták vetésterülete. Az utóbbi évek tapasztalatai azt is bizonyítják, hogy csak akkor érhető el ezekkel magas terméseredmény, ha ennek minden fontos feltételét megteremtik. A bőven termő búzafajta nem csodaszer. Ha nem adják meg neki az intenzív feltételeket, és főleg a megfelelő mennyiségű műtrágyát, akkor nem többet, hanem kevesebbet terem, mint a hagyományos fajták.

A termésátlagok növelésének a másik, nem kisebb jelentőségű útja a technikai ellátottság színvonalának emelése. Nagy eredményeink, látható fejlődésünk ellenére a műtrágya-ellátottság még korántsem kielégítő, a fejlett országokban ez sokszorosa a miénknek. Emellett nálunk a műtrágya jelentős része az alapvető agrotechnikai módszerek hibás végrehajtásának ellensúlyozását szolgálja. Ezek a megállapítások bizonyos mértékben a gépesítésre is vonatkoznak. A mezőgazdaság vonóereje (gépi és állati együttesen) az elmúlt évben még alig volt nagyobb, mint a háború előtt. A géppark az év hónapjaira arányosan elosztva minden munka elvégzésére elegendő volna ugyan, de a mezőgazdaságban a munkák lökésszerűen, csúcsokban jelentkeznek, s ezért nincs biztosítva a zavartalan gépellátás. Pl. kívánatos volna, hogy az aratás ne tartson két hétnél tovább (így sokkal kisebb volna a kiesés), de többnyire mégis négy hétig elhúzódik. Jelenleg azt is csak rendkívüli erőfeszítésekkel tudjuk elérni, hogy a vetés az optimális időben történjen. A gépállomány további növelése mellett az is igen fontos tehát, hogy alaposan gondoljuk át a rendelkezésünkre álló kapacitás maximális kihasználására irányuló további szervezési lépéseket.

Digitized by Google

Az őszi vetési munkák elvégzése az idén megfelelő volt. Igaz, hogy a megfelelő időjárás is kedvezően befolyásolta az őszi munkák elvégzését, s erre nem számíthatunk minden évben. De az is tény, hogy a munka jobb megszervezése, a nagyobb munkalendület volt a siker legfontosabb tényezője. A következő években úgy kell felkészülnünk az őszi munkákra, hogy a szokásos számú (októberben 7—10) esős nap ellenére is időben végezzük el.

Érdemes foglalkozni a felhasználás problémáival is. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a gabonaneműek, tésztafélék magas fogyasztásának hazánkban tradíciói vannak. Az étkezés egyik sajátossága, hogy az emberek nálunk sok kenyeret és tésztafélét esznek. De ez részben a fejlődésünk alacsonyabb fokából is adódik. A fogyasztási struktúrát befolyásolják különböző körülmények. A félkész, gyárilag előkészített ételek, konzervek céltudatosabb terjesztése jó irányban változtathatja meg a fogyasztási struktúrát. E cikkek ármegállapításával, a vendéglátói hálózat fejlesztésével is a kívánt irányban befolyásolhatjuk a gabonafogyasztás mértékét.

Nem elhanyagolható feladat a háztartásokban és a kereskedelmi hálózatban tapasztalható nem szükséges veszteségek csökkentése.

A mezőgazdasági termelés és felhasználás nyilvántartási rendjének tökéletesítése a gabonakérdés megoldásának is része. Némelyik évben az okozott nehézségeket, hogy még az alapvető dolgokról sem voltak megbízható adataink: százezer holdakkal többre becsültük a búza vetésterületét, mint amennyi a valóságban volt. Ezért nagyon időszerű volna, ha alaposabban foglalkoznánk azzal, hogyan lehet kialakítani a mezőgazdasági munkák és termékek számbavételének tökéletesebb rendszerét.

A feladatok másik köre: az aktuális, de egyes vonatkozásaiban még vitatott megoldási módok. Ilyen pl. a termelés koncentrációja. A gabonatermelés jelenleg jórészt elaprózva folyik, azt mondhatnánk: üzemenként hozzávetőleg azonos arányban, szinte az egész országban. Ennek megfelelően erőforrásainkat is gyakorlatilag egyenlő arányban osztjuk el a jobb és rosszabb területre, a kisebb és nagyobb gazdaságra. A gabonát exportáló országokban más a helyzet: az ország néhány területén óriásgazdaságokban folyik a termelés, s ezért ez sokkal gazdaságosabb a miénknél. Nálunk természetesen nem oldható meg hasonló méretű szakosodás, de az mindenesetre meggondolandó, hogy nem volna-e célszerű erőteljesebben törekedni erre.

Ez egy vele szorosan összefüggő probléma megoldását is elősegítené: a szilárd tartalékbázis megteremtését. A tervszerű fejlődés egyetlen területen, tehát a mezőgazdaságban sem kézelhető el elegendő tartalék nélkül. El kell érnünk arra a fokra, amelyen egy-egy rosszabb termésű év sem okoz különösebb nehézséget, ehhez pedig megfelelő készletek szükségesek. Ez természetesen sok bonyolult problémát vet fel: a kellő raktározási kapacitást, azt a kérdést, hogy *mit* és *hogyan* kellene raktározni stb. A feladat megoldása bizonyára hosszabb időt igényel, de ezzel a gondolattal szükséges foglalkozni.

A termésátlagok növelésének fontos feltétele a kellő mennyiségű műtrágya. A műtrágyagyártás tervezett növelése jelentős, de nem kielégítő. A világpiacon nehéz dolog műtrágyát beszerezni, s ugyanúgy, mint a búzavásárlás, általában tőkés valutát igényel. Meggondolandó, hogy nem volna-e kifizetőbb számunkra, ha a népgazdaság valutakészleteinek átmeneti átcsoportosításával műtrágyagyárakat vásárolnánk és építenénk fel? Ezzel olyan termelési kapacitást teremtenénk, amely elősegítené gabonaproblémáink megoldását, és minthogy a műtrágyaigény állandóan növekszik — figyelembe véve az öntözéses gazdálkodás nagyméretű kiterjesztését —, a gabonaprobléma megoldása után is jól hasznosulna.

Az eddigieken kívül az egyik legfontosabb, évek óta újra meg újra felvetődő vitakérdés: az anyagi érdekeltség problémája. A kenyér-

Digitized by Google

gabona-termesztés nehézségei arról tanúskodnak, hogy a nagy és eredményes változások ellenére még mindig nem eléggé kifizetődő ez a gazdaságok számára. Ezzel is magyarázható, hogy a búzát eladás helyett takarmányoztatják. Nem mintha a kenyérgabona ára általában és egészében véve alacsony volna, de a takarmánynövényekhez, a kukoricához viszonyított *relatív nagysága* nem kielégítő. Ezért tovább kellene kutatni olyan *kiegészítő* intézkedések után, amelyek változtatnának ezen. Olyanokra gondolunk, mint az az idén bevezetett, igen helyes intézkedés, amelynek alapján a tsz-parasztok takarmányra cserélhetik be búzájukat. Az itt felvetett problémák csak megvitatásra szánt gondolatok, s egyenként még gondos tanulmányozást igényelnek.

Végül, a gabonakérdés megoldásával kapcsolatos feladatok harmadik csoportja: a perspektíva. Világosan kell látnunk, hogy a gabonakérdés *végleges* rendezése egymagában Magyarországon nem képzelhető el, csak a szocialista tábor egészének keretében, egyebek mellett azért is, mert — mint ismeretes — a gabonaellátás nemcsak nálunk, hanem a legtöbb baráti országban gondot okozott az idén. Ebben az esztendőben rajtunk kívül a Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és NDK is gabonaimportra szorult. Ennek helyes megítéléséhez feltétlenül figyelembe kell vennünk, hogy a Szovjetunió helyzete mégis sokban különbözik a miénktől. Mi a legutóbbi tíz év közül *majdnem minden évben* behozatalra szorultunk. A Szovjetunió nemcsak saját szükségletét fedezte, hanem évről évre még rendszeresen és igen nagy mennyiségben exportált is gabonát a többi szocialista országba. Sőt kapitalista országokba is.

Alapjában más a helyzet az NDK-ban és Csehszlovákiában. Ebben a két országban kedvezőtlenek a gabonatermesztés feltételei; ezért Csehszlovákia már évtizedek óta és az NDK is hosszú ideje behozatalból fedezi belföldi szükségleteinek nagy részét. Ezek az országok nem is tudnák ellátni magukat gabonával, a többi között mezőgazdasági területük viszonylag szűk volta miatt sem.

Magyarországon más a helyzet. A mi körülményeink az előbbi két országhoz képest igen jók. Nálunk kedvező feltételei vannak a gabonatermesztésnek s megvan a lehetőségünk arra, hogy saját erőnkből is jól megoldjuk ezt. Az NDK és Csehszlovákia jelenleg külföldi, a Szovjetunióból származó importra építi gabonaproblémáinak megoldását, a mi részünkről azonban ez nem volna indokolt. De — s főleg az előbb elmondottak miatt — mi is érdekeltek vagyunk abban, hogy ezen a területen is erősödjenek a szocialista országok közötti kapcsolatok.

Ez főleg a növénytermesztés belső struktúrájára vonatkozik. Itt már a mi számunkra is igen nagy, kihasználatlan lehetőségeket tárhat fel a szocialista országok mezőgazdaságának szakosodása. A gabonaellátás egészét semmiképpen sem alapozhatjuk importra, de az valószínűleg nem helyes, hogy egyes ágait kizárólag a saját termelésünkre alapozzuk. Vegyük pl. a búzát és a kukoricát. A kukorica termesztésére igen jó lehetőségeink vannak. Termésátlagaink azonban nem haladják meg a szocialista országok átlagát. A kukorica még a búzánál is jobban hiányzó cikk a szocialista tábor egészében, sőt a világpiacon is. Reálisnak látszik, ha afelé törekszünk, hogy termelésünkben egyre növekedjék a kukorica részaránya: kukoricáért ugyanis elvben bármikor kaphatunk búzát is, nálunk azonban kukoricából jóval nagyobb érték is megtermelhető ugyanakkora területen. Igen előnyös számunkra az is, ha a cukorrépa-termesztést fokozzuk, mert ennek feltételei szintén kedvezőek nálunk, nem is szólva a zöldségről és a gyümölcsről.

A kenyérgabona mindennapi eledel, az élelmiszerek között is a legelső. Kenyérgabona nélkül még rövid ideig sem lehetünk meg. Amíg ezt a kérdést meg nem oldjuk, addig az említett és egyébként igen előnyös távlati

Digitized by Google

elképzeléseinkhez sem tudunk hozzányúlni. Ha azonban ezen a területen is biztosan és tartósan megoldódnak gondjaink, akkor már arra is gondolhatunk, hogy tovább javítsuk a vetésszerkezetet, a feltételeinknek legjobban megfelelő ágak, illetve növények fajlagos súlyának növelésével.

*

Sokféle útja-módja van a gabonakérdés megoldásának, a vetésterület növelésétől és a termésátlagok emelésétől kezdve a felhasználás célszerűbbé tételéig. Mindezek olyan megoldások, amelyek már jelenlegi feltételeink között is teljesen reálisan megvalósíthatók. Kizárólag munkánk jobb megszervezésétől függ az ,hogy rövid idő alatt elérjük-e a szükséges többlettermést, mert hazánkban minden feltétele megvan jóval nagyobb hozamok elérésének is. Tőlünk függ, hogy a takarmányfelhasználás célszerűbb megszervezésével megtakarítsuk azt a százezer tonnára rúgó mennyiséget, amely ma elfolyik kezeink között. Tőlünk függ, hogy megtaláljuk azokat az eszközöket, amelyekkel egészséges irányban befolyásolhatjuk a fogyasztási struktúrát. Mindezek külön-külön is megadhatják az országnak a ma hiányzó gabonamennyiséget, együttvéve pedig bizonyos, hogy ennél többet is.

Ebből is látható, hogy a gabonakérdés megoldásának legfőbb tartaléka ma az emberekben van. Ha sikerül mindenkivel megértetnünk azt és mindenkit meggyőzünk arról, hogy elsősorban saját kezünkben van a kérdés kulcsa, hogy a legkülönbözőbb területeken dolgozók saját munkájától függ a megnyugtató és végérvényes megoldás, akkor igen rövid idő alatt is nagy eredményeket érhetünk el.

Digitized by Google

A Kínának nyújtott szovjet gazdasági segítségről

Olvasóink kérésére tényeket közlünk a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság közti gazdasági kapcsolatok alakulásáról és a szovjet segítségnek a kínai nemzetgazdaság fejlesztésében betöltött szerepéről.

A tények azt mutatják, hogy a Szovjetunió *hatalmas méretű és önzetlen gazdasági segítséget nyújtott* a kínai népnek mindaddig, amíg a kínai vezetők — természetesen elsősorban népük kárára — meg nem akadályozták ezt, s szándékosan a minimálisra nem csökkentették a szovjet—kínai gazdasági együttműködést.

A Kínai Népköztársaságnak igen nagy szüksége volt a szovjet segítségre, hiszen gyors ütemben iparosítani kellett az országot, amelynek nem volt korszerű ipara, s főként: hiányzott a termelőeszközöket gyártó ipara. A szovjet—kínai gazdasági kapcsolatok célja a Kínai Népköztársaság *korszerű gazdasági bázisának megteremtése volt.* Ezt segítették elő a gazdasági hitelek, az iparosításban nyújtott közvetlen segítség, a tudományos együttműködés és a kereskedelmi kapcsolatok. Az együttműködés mindezen formáinak igen nagy jelentőségük volt Kína számára.

A két ország közötti *barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt* 1950 februárjában írták alá. A szovjet kormány ekkor *2 milliárd 700 millió* régi rubel értékű hosszúlejáratú hitelt nyújtott a Kínai Népköztársaságnak, mindössze évi *1 százalékos* kamatra. 1950 és 1959 között a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság több egyezményt kötött. Ezek — a többi között — előirányozták, hogy a Szovjetunió segítséget nyújt Kínának 286 iparvállalat, üzem és egyéb objektum építésében és rekonstruálásában, s újabb hosszúlejáratú kölcsönt nyújt *1 milliárd 170 millió* régi rubel értékben.

Kínában a népi hatalom éveiben a Szovjetunió segítségével *198 korszerűen berendezett iparvállalat, üzem és más objektum épült és lépett üzembe.* Ebből alakult ki a Kínai Népköztársaság mai iparának a gerince. A kínai gépkocsi-, traktor-, repülőgépipart és sok más iparágat nem is lehetett volna megteremteni másképpen, mint a Szovjetunió segítségével. Enélkül nem jöhettek volna létre olyan korszerű ipari objektumok, mint az ansani, az abuhani, a baotui kohászati kombinát, a csang-csuni autógyár és a lojangi traktorgyár, a Jangce folyó fölötti emeletes híd, a senjangi és a vuhani gépgyár. 1958-ban a Szovjetunió segítségével építette meg Kína a *10 000 kilowatt teljesítőképességű kísérleti atomreaktort és a 24 millió elektronvoltos ciklotront,*

Digitized by Google

A Szovjetunió és Kína gazdasági együttműködésének fő formája a külkereskedelem. Ezt az jellemezte, hogy Kína mezőgazdasági árukért, nyersanyagokért és bizonyos közszükségleti iparcikkekért (pl. textiliáért) a szovjet export keretében gépeket és alapvető ipari berendezéseket kapott. A kínai népgazdaság számára igen fontosak voltak ezenkívül a szovjet olaj- és olajtermék-szállítmányok. Kínában a kőolajtermelés igen alacsony színvonalon áll, s korántsem elégíti ki a belső szükségletet. De a Szovjetuniótól kapta a Kínai Népköztársaság a hengerelt vasat és acélt, a csöveket, a különféle színesfémeket és ötvözeteket, a vegyipari termékeket stb. is.

Az alábbi táblázat szemlétetően mutatja a szovjet—kínai kereskedelmi kapcsolat fejlődését.

A Kínai Népköztársaság kiviteli és behozatali kapcsolata a Szovjetunióval 1950-től 1961-ig

	Kivitel	Behozatal
	(folyó árakban, millió dollárban)	
1950	191	388
1951	332	476
1952	414	550
1953	475	550
1954	578	759
1955	643	748
1956	764	733
1957	738	544
1958	881	634
1959	1100	955
1960	848	817
1961	551	367

A Szovjetunió belső piaca *megnyílt a kínai fogyasztási cikkek, elsősorban textilneműek előtt.* Ha figyelembe vesszük, milyen súlyos nehézségekkel kell megküzdeniük a világpiacon a kevésbé fejlett országoknak, akkor felmérhetjük, hogy a szovjet piac milyen rendkívül nagy fontosságú tényezője volt a Kínai Népköztársaság fejlődésének.

Az árucsere fejlődésének a képe azt mutatja, hogy a kínai fogyasztási cikkek jó piacra találtak a Szovjetunióban. A kínai kivitel 1955-ig alacsonyabb volt a Szovjetunióból érkező behozatalnál, 1956-tól kezdve viszont már *magasabb,* s a különbséget a Szovjetunióval szemben fennálló tartozások fedezésére fordíthatták. E tartozások részben az előző évek árucseréjéből, részben a Szovjetunió nyújtotta hitelekből eredtek.

A kínai kivitel túlnyomórészt fogyasztási cikkekből állott, a Szovjetunió viszont főleg *termelőeszközöket* szállított Kínának. Ezt mutatja a következő táblázat.

Digitized by Google

A Szovjetunióból Kínába irányult import szerkezete

	1950—52	1953—55	1956—58	1959—60
	(évi átlag, millió dollárban)			
Teljes gyárberendezések	23	91	197	387
Egyéb gépek	77	104	101	164
Egyéb áruk (főleg kőolaj, fémek stb.)	371	541	359	335

A Szovjetunió hat év alatt, 1955-től 1960-ig, mintegy 1,4 millió tonna hengerelt árut, több mint 300 000 tonna csavart, kb. 14 millió tonna kőolajaat és kőolajterméket, több mint 50 000 tehergépkocsit, 7200 traktort, 855 kombájnt szállított Kínának.

A kínai gazdaság megteremtésében sokezer *szovjet szakember vett részt;* ezek a Szovjetunió által épített objektumokon és a kínai gazdasági élet különböző területein dolgoztak. A tudományos élet különféle területein is igen nagy volt a szovjet szakemberek segítsége. A szakemberek nagy értékű közvetlen hasznot hajtottak munkájukkal, s átadták tapasztalataikat a kínai dolgozóknak. Egy kevéssé fejlett ország számára nyilvánvalóan nagy jelentőségű dolog kádereinek képzése.

Ezek a tények, amelyek részben a kínai statisztikákban is megtalálhatók, és amelyeket jó ideig a kínai vezetők is elismertek. A kínai vezetők voltak azok, akik a szovjet—kínai gazdasági együttműködés megszakításának útjára léptek. Erre rávilágít az is, hogy amikor a Kínai Népköztársaságnak a legutóbbi években nehézségei támadtak importjának kifizetésében, a Szovjetunió és a többi szocialista ország a segítségére sietett, és *öt évi haladékot* adott neki az előző évek kereskedelmi műveleteiből származó adósság kifizetésére. A Szovjetunió az adósság nagy részének törlesztését az ötéves időszak két utolsó évére helyezte át.

A Szovjetunió és a szocialista országok tehát *1959 után sem* állítottak akadályokat a gépek és berendezések vásárlásában Kína elé. Ezzel szemben a kínai vezetők 1959-től erősen csökkentették a szocialista országokhoz, és elsősorban a Szovjetunióhoz fűződő kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatokat. Az SZKP Központi Bizottságának 1963. július 14-én közzétett nyílt levele megállapította, hogy a kínai vezetők elmélyítve a testvérpártokkal fennálló ideológiai nézeteltéréseiket, *az államközi kapcsolatokra is kezdték átvinni* ezeket a nézeteltéréseket. Az ő intézkedéseik következtében 1959 és 1962 között csaknem egyharmadára esett vissza a kínai—szovjet kereskedelem, lehetetlenné tették a szovjet ipari szakértők további működését Kínában, a komplex ipari berendezések vásárlását pedig az azelőtti mennyiségnek a jelentéktelen hányadára csökkentették.

A fenti adatok távolról sem merítik ki a Kínai Népköztársaságnak nyújtott szovjet gazdasági segítség teljességét, de képet adnak róla, s bizonyítják a Szovjetunió önzetlenségét a népi Kína ipari bázisának, vagy — a kínai vezetők szóhasználatával élve — a kínai „saját erőnek" a megteremtésében, másrészt rávilágítanak a kínai vezetők vádjainak képtelenségére.

Digitized by Google

SZEMLE

Cecei általánositások a népfrontmozgalom tapasztalataiból

A népfrontmozgalom társadalmi, gazdasági, kulturális tevékenységének országos összegezése. a tapasztalatok általánosítása a Hazafias Népfront tavasszal össze ülő III. kongresszusának feladata lesz. De már az eddig végzett felmérések nyomán is lehetséges. hogy akárcsak az ország egyetlen megyéjének, a megye egyetlen járásának, a járás egyetlen községének tapasztalataiból is levonjunk néhány az egész népfrontmozgalomra általánosítható következtetést.

I.

Fejér megye területe öt járásra oszlik. Az öt közül a legdélibb a Tolna megyével határos sárbogárdi járás, amelyhez 21 község tartozik. A sárbogárdi járási népfrontbizottság legutóbbi elnökségi ülésén mégis sok szó esett a járás „huszonkettedik" községéről, amely a termelőszövetkezetek megszilárdulásával párhuzamosan, az utóbbi három esztendőben épült. Hiába keresnénk azonban ezt az új falut akár a legfrissebb közigazgatási térképen is. nem találnánk. Mert a huszonkettedik falu, a 156 új ház, 17 kilométernyi járdával, új kerítésekkel, villanyvilágítással, fiatal fákkal, virágoskertekkel — a járás meglevő huszonegy községében épült fel. S ha nem is egészen azonos arányban, de hasonló ütemben épült Fejér megye többi járásában, s az ország minden megyéjének minden járásában az új falu.

Ilyen „új" falu a sárbogárdi járásban a csaknem három és félezer lakosú Cece község. (Cece lakossága az 1960-as népszámlálás szerint 3288 fő volt; 1602 a férfi és 1686 a nők száma. A ceceiek 58,7 százaléka a mezőgazdaságban, 11,6 százaléka az iparban, 5,9 százaléka az építőiparban, 8,4 százaléka a közlekedésben, 4,5 százaléka a kereskedelemben dolgozott. 10,9 százalék egyéb foglalkozású.) Ez az „új" falu mégis nagyon régi település, hozzávetőleg négy és fél ezer éves. Hogy milyen réges-régi. azt már a mai faluban, a népfrontbizottság indítására, a község hozzáértő, lelkes pedagógusainak részvételével folyó helytörténeti kutatás derítette fel. Érdekes, jellemző és általánosítható jelenség, hogy minél erősebb biztonsággal tekint jövőjébe az új falu, annál nagyobb érdeklődéssel fordul a község közeli-távoli múltja felé is, egészséges, új, szocialista lokálpatriotizmust teremtve a múlt, a jelen, s jövendő találkozásából. A „honismereti mozgalom" keretében így gyűjtik Cecén a leleteket, emlékeket a ké-

Digitized by Google

szülő helytörténeti múzeum számára, hogy az egykori Csók-kúria falai közt 1962-ben létesített értékes Csók István emlékmúzeum mellé újabb otthont emeljenek a községben a kultúrának.

A forradalmi hagyományok láncolatában elevenen él a Magyar Tanácsköztársaság emléke. Híven őrzik Cecén a Cséby-testvéreknek, Józsefnek és Lászlónak, a a forradalmi katonatanács két tagjának emlékét, akiket Gömbös Gyula darutollas különítményesei a Szluba-kastélyban megkínoztak és a község határában, a kanálisparton kivégeztek és kegyelettel emlékeznek Onoda Károly állomásfőnökre, a Cséby-testvérek meggyilkolásának szemtanújára, aki tiltakozni merészelt a fehérterroristák vérengzése ellen és, akit ezért a különítményesek 1919. augusztus 22-én Almajorban agyonlőttek. Börtönt, üldöztetést szenvedtek a községi direktórium volt tagjai is. A direktórium elnökét, Asbóth Lajost a földosztás miatt perbe fogták és sokévi börtönbüntetésre ítélték. A lovasberényi gyűjtőtáborba zárták Gubacsy Imrét, Horváth Pált, Pintér Mihályt, Czák Józsefet. És hosszan lehetne sorolni azoknak a ceceieknek a nevét — Rivészy Arnold tanítóét, Asbóth Zsigmondét, Pordán Istvánét, Mihalik Györgyét és a többiekét —, akik vérüket hullatták a forradalomért.

A népfrontbizottság a pártszervezettel és a tanáccsal együtt most azon fáradozik, hogy felszabadulásunk huszadik évfordulójára a község legszebb terén emlékművet emeltessen, amely méltóan megörökíti a Tanácsköztársaság, a Cséby-testvérek és a többi mártír dicsőséges emlékét. Ülésről ülésre visszatér az emlékmű terve a népfrontbizottság tanácskozásain, beszélgetéseiben, s a körvonalait kialakító képzelet el-elidőzik felette a múlt, a jelen és jövendő ünnepi találkozásaképp.

A szocialista fejlődés iráma a közelmúlt éveket is gyorsan változtatja történelemmé. „Régi időkké", „azelőtté" lettek immár a cecei beszélgetésekben a falu szocialista átszervezését megelőző esztendők, de a változások sebessodrú folyamában már egy esztendő, vagy akár néhány hónap is „történelmi távlatot" kap. Ilyen távlatot adtak az eltelt hónapok annak a szociográfiai igényű felvételnek is, amelyet a népfrontbizottság 1963. május 23-án készíttetett és az iskolai évzáró napján, június 12-én gyűlésen megvitatott. Érdekes, jellemző, sok vonatkozásban pedig a magyar falu megváltozott képeként általánosítható történelmi pillanatfelvétele ez a község új életének.

Különösebb rendszerezés nélkül ragadjunk ki néhány tényt, adatot ebből a naplóból.

Egy esztendő leforgása alatt 115 000 forintot fordított a tanács művelődési célokra. Ebből három klubhelyiséget létesítettek, egyet a fiatalok részére.

A fő utcán egy kilométer hosszúságú beton-gyalogjárót építettek, jelentős részben társadalmi munkával.

A takarékszövetkezetnek — az OTP-t nem számítva — kereken hatszáz betevője van, a betétek összege 2 800 000 forint, a legnagyobb egyéni betét meghaladja a 100 000 forintot és jónéhány az 50 000 forintot.

A Cece és Vidéke Földművesszövetkezet mintegy háromezer tagot számlál. Üzlethálózata — kilenc üzlet Cecén, tizennyolc a körzetben — naponként átlag 40 000 forint árú iparcikket ad el

Digitized by Google

Élelmiszerre, trafikárúra naponta 35 000 forintot költ a falu. A vendéglátóipar — négy kisvendéglő, cukrászda Cecén, tizenhárom a körzetben — napi bevétele 12 000 forint.

Cecén 31 kisiparos dolgozik a falu ellátásáért. A Tejipari Vállalat, mely 33 tejgyűjtő csarnok, öt környékbeli állami gazdaság és három termelőszövetkezet tejtermelését gyűjti össze, naponta 35 000 liter tejet küld a fővárosnak.

A község általános iskolájában, amely három épületben, tizenkét tanteremben működik, öt és fél száz gyermeket húsz pedagógus tanít. 92 óvodást négy óvónő két óvodában gondoz. A nyolcadik általánost tavaly végzett 52 tanuló közül 27-en középiskolában folytatják tanulmányaikat.

Két orvos, egy fogász őrködik a falu egészségén; a lakosság több mint kilencven százaléka biztosított.

Naponta huszonkét autobuszjárat köti össze Cecét közelebbi és távolabbi környékével. A község járműnyilvántartójában 6 személygépkocsi, 45 motorkerékpár és több mint ezer kerékpár szerepel. A cecei postások havonta ötezer levelet kézbesítenek és tízezer újságot hordanak ki, ebben a napilapokon és a Szabad Földön kívül harminchárom féle folyóirat található. Hatszáznegyven rádió szól a faluban, csaknem félszáz televízióantennát számolhatunk meg a tetőkön és harminchat a telefonelőfizetők száma. A lakosság tíz százaléka a könyvtár állandó olvasója.

A cecei napló kivonatolt adatai természetesen aligha fejezhetik ki az új falu életének változatosságát. A klubban pipázgató tsz-parasztokat, az agrotechnikai szakkönyveket böngésző csizmás olvasót a könyvtárban és a televízió-vásárlót a népboltban, a fényes cukrászdába egy dupla kávéra betérő, tereferélő fejkendős asszonyokat, a sűrű autóbuszjáratokon munkába, látogatóba igyekvőket, a nagytáblás határban a gépekkel földet művelőket, a művelődési házban divatos tánczenére szórakozó ifjúságot, a falusi estén kigyúló neonfényeket — a valóság sokszínűségét, melynek friss színeit mintha csak Cece világhírű művészfia, Csók István keverte volna ki festőpalettáján.

II.

A Hazafias Népfrontbizottság Cecén hatvan tagból, az elnökség húsz tagból áll. A népfrontbizottságban tizenkettő, az elnökségben hét a párttagok száma. A népfrontbizottság tagjai közül harmincöt, az elnökségből tizennégy a tanácstag. Az elnökségnek csak két nőtagja van, de a bizottságban kedvezőbb a nők aránya: tizennyolcan kaptak helyet. Kedvezőtlenebb a helyzet a fiatalok tekintetében: a bizottságban nyolc fiatalt találunk, az elnökségben egyet sem. A község értelmisége viszont aktivitásának megfelelő súlyt kapott: a népfrontbizottságban huszonkét, az elnökségben hat értelmiségi tevékenykedik.

A Hazafias Népfront működési szabályzatának megfelelően a népfrontbizottság háromhavonként, az elnökség pedig havonként tart ülést. A népfrontbizottsági tagoknak mintegy a fele tevékenyen részt vesz Cece politikai, társadalmi, gazdasági életének irányításában, s rendszeresen eljár a népfrontbizottság tanácskozásaira, a másik fele azonban csupán a címét viseli. A népfrontbizottság és

Digitized by Google

az elnökség néhány tagja viszont annyira túl van halmozva tisztségekkel, hogy minden igyekezete, áldozatkészsége ellenére sem tudja megfelelően ellátni ezeket. A cecei népfrontbizottság tehát megérett a felfrissítésre, a megújításra.

Többé-kevésbé hasonló a helyzet a sárbogárdi járás többi községében, Fejér megye többi járásában, s az ország többi megyéjében is. Ahogy a megyei népfrontbizottságok legutóbbi tanácskozásain többhelyütt megfogalmazták: „eljárt az idő bizottságaink felett". A II. népfrontkongresszus óta a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a termelőszövetkezetek megszilárdulása olyan rohamos, széles körű változásokat hozott, amelyekkel szervezeti vonatkozásban a népfrontmozgalom alig tudott lépést tartani. Baranya megyében például 1960-ban 324 község népfrontbizottságába 7126 tagot választottak meg. Akkor 294 termelőszövetkezet gazdálkodott a megyében, azóta a tsz-ek egyesülése folytán számuk 184-re csökkent, s a tanácsok száma is lényegesen — 228-ra leapadt. A baranyai községek népfrontbizottságaiban — csaknem a maximumig kimerítve a működési szabályzat adta húsz százalékos kooptálási lehetőséget — több mint ezerkétszáz tag cserélődött ki.

A megyei felmérések az ország egészére általánosítható tapasztalatként állapíthatták meg, hogy igen kevés az olyan község, amelyben csak papíron létezik népfrontbizottság, de elég sok az olyan, amelyben a népfrontbizottság csupán tanácskozó testület, és feladatainak megoldása kizárólag az elnökségre hárul. Nem ritkaság azonban az sem, hogy a tanácskozó szerepet is inkább az elnökség tölti be, és a cselekvés egykét, tisztségekkel, feladatokkal amúgy is túlterhelt ember: az elnök, a titkár gondja marad. A Fejér megyei adatok szerint az egyik faluban a község kétszáztíz vezető tisztségét huszonhét személy töltötte be, egynek-egynek tíz-tizenöt funkciója is volt. Így aligha tudtak megfelelni akár csak egyik-másik tisztségükkel járó kötelezettségüknek is.

A „társadalmi túlszervezettség" címszó alatt emlegették ezt a problémakört a helyi felméréseket egyeztető egyik-másik népfrontmozgalmi tanácskozáson. S ha a szóhasználat ez esetben nem is egészen helyénvaló — hiszen itt egyes személyek „túlszervezettségéről", a társadalmi tisztségek túlzott halmozásáról van szó — mégis megoldást sürgető problémája ez a népfrontmozgalomnak, valamennyi párt- és tömegszervezetnek, az egész társadalomnak. Az effajta „túlszervezettség" ellen a megoldást éppen a közéleti tisztségek demokratikusabb, szélesebb körű megosztása, a társadalmi munka tömegesebbé tétele, ezzel együtt a felesleges szervek és felesleges ülésezések kiiktatása, vagyis a társadalmi szervezettség magasabb foka hozhatja meg a közélet minden területén.

Sokat vitáztak a „funkcióhalmozás" jelenségéről, okairól és következményeiről a sárbogárdi járási népfrontbizottság elnökségi ülésein is. Elmondták, hogy egyik-másik községben tizenöt-húsz, jobb esetben ötven-hatvan ember körül „forog a világ". Ugyanazok az arcok láthatók a különféle értekezleteken, ugyanazok a nevek olvashatók a különböző szervezetek vezetőségi listáin. Rájuk számítanak, őket bízzák meg mindenféle

Digitized by Google

tisztségekkel, őket hívják meg mindennemű rendezvényekre, tanácskozásokra, előadásokra, vitákra. A falu lakóinak túlnyomó többsége, a község egész lakossága pedig valahogy a látókörön kívül marad. Így történhetett meg, hogy amikor a járási elnökség egyik tagja egy községi népfrontbizottság elnökétől megkérdezte, milyen időközben tartanak elnökségi üléseket, ezt a meglepő választ kapta tőle: „Minden héten". A beszélgetésből azután az is kiderült, hogy ezeken a heti értekezleteken a „képviseleti elv" alapján ugyanazok az emberek tanácskoztak a párt, a tanács, a népfront, a tömegszervezetek, a KISZ, a Nőtanács, a Vöröskereszt képviseletében, olyanformán, hogy a népfront, a tanács, de hasonlóképpen a tömegszervezetek mindegyike is a saját ülésének nevezhette ezt. A „képviseleti elvnek" e szélsőséges túlhajtása folytán persze a közös testület képtelennek bizonyult az egyes szervezetek sajátos feladatainak alapos megbeszélésére és megoldására.

Vannak a népfrontmozgalomban és más társadalmi és tömegszervezetekben is olyanok, akik szkeptikusan a lakosság egyes rétegeinek „passzív magatartásával" magyarázzák a tisztséghalmozást. Ez a „passzivitás" azonban — mint ezt a sárbogárdi megbeszélés sok gyakorlati példája is igazolta — csupán látszat. Mert lehet-e passzívnak tekinteni azokat, akiket meg sem kérdeznek, hogy van-e kedvük részt venni ebben, vagy abban a társadalmi tevékenységben. Igaz viszont az is, hogy az emberek számára nem mindegy, miben vesznek részt, s minden bizonnyal nem minden akcióból kívánják egyformán kivenni a részüket. Van például olyan, aki szívesen hallgat meg egy előadást a világpolitikai helyzetről, de nem biztos, hogy hasonló buzgalommal csatlakozik — különösen, ha fájós lábú — egy húsz-harminc kilométeres természetjáráshoz is. Aki szíves-örömest munkálkodik a helyi sportkör vezetőségében, az nem mind képes hasonló kedvvel és hozzáértéssel irányítani például egy elméleti munkaközösséget. És a példák megfordítva is érvényesek. Közhelyszámba menő, szimpla igazság ez, érvényesítése mégis alfája és omegája a népfrontmunkának. Az embereket megkeresni, megismerni és kedvük, hajlamuk, érdeklődésük, képességük szerint valamennyiüket bevonni a társadalmi tevékenység meghatározott területén — ez a népfrontbizottságoknak látszólag egyszerű, de rendkívül sokrétű és fáradságos feladata. De éppen a mezőgazdaság szocialista átszervezéséből eredő mélyreható társadalmi változások teszik lehetővé, hogy a népfrontmozgalom mielőbb megoldja ezt a feladatát.

Az egyéni gazdálkodás viszonyai közt, még a kizsákmányolás lehetőségeinek korlátozása után is, nagymértékben megosztották a falu társadalmát a vagyoni és osztálykülönbségek. Az egyes ember rangját, tekintélyét inkább származása, anyagi helyzete, az örökölött földterület és számosállat mennyisége határozta meg, semmint egyéni tulajdonságai, képességei, emberi értékei. A módosabb, tehát tekintélyesebb gazdának az utcán előre illett köszönni. Ilyenformán „köszönő viszonyban" volt egymással az egész falu, de valójában közelebbről és alaposabban az emberek alig ismer-

Digitized by Google

ték egymást. Az egyéni gazda házának kerítése mögött élte a maga zárkózott világát, és családján, sógorságán-komaságán kívül legfeljebb csak a rangjabeli szomszédokkal érintkezett. Közéleti tevékenységre pedig úgyszólván ráérő ideje sem maradt a kistulajdonosparaszti életforma és termelési viszonyok szorító megkötöttségében.

A termelőszövetkezeti faluban a „köszönő viszony" munkatársi kapcsolattá alakult. A családiszármazási, vagyoni- és osztálykülönbségekből eredő korábbi előjogok és előítéletek fokozatos megszűnésével az emberek mind közelebb kerülnek egymáshoz. A közös gazdaságban végzett több esztendős együttes tevékenység ismerete ad igaz hangsúlyt, tartalmat a köszönésnek. A több éves közös munkában alaposan megismerték egymást az emberek; a valódi érdem, a tudás, a szorgalom, a becsület szerez tekintélyt az új faluban az egyes embernek. S a termelőszövetkezeti gazdálkodás és életforma egyben tág teret is biztosít mindenkinek a közéleti, társadalmi tevékenységre.

A II. népfrontkongresszus óta Cecén és az egész sárbogárdi járásban, Fejér megyében és az egész országban százak, ezrek, tízezrek tűntek ki a közös gazdaság, az új falu építésének nagy munkájában és emelkedtek a társadalmi megbecsülés méltó rangjára. A III. népfrontkongresszust megelőző népfrontbizottsági választásokon a közös munkában megismert és kitűnt emberek sokasága nyújt lehetőséget és biztosítékot arra, hogy friss vér kerüljön a mozgalom éltető vérkeringésébe, és az újjáalakuló népfrontbizottságokban a tevékeny régi tisztségviselők az újakkal együtt a további fellendülés útjára vigyék a Hazafias Népfront munkáját.

III.

Ha népfrontmozgalmunk szervezetileg nem is tudott megfelelően lépést tartani azoknak a változásoknak az iramával, amelyek hazánkban az utóbbi években végbementek, népfrontbizottságaink munkájának tartalmát tekintve megállapíthatjuk, hogy nemcsak együtthaladt az országos fejlődéssel, hanem egyik jelentékeny mozgatóereje is volt ennek. Cecén és az ország falvainak zömében a népfrontbizottság munkássága, a társadalmi munkára, járdaépítésre, fásításra, parkosításra való mozgósítás fokozatosan községpolitikai tevékenységgé szélesedett, amely átfogja a község egész gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális életét.

A falusi népfrontmunka tartalmi gazdagodására ugyancsak a mezőgazdaság szocialista átszervezésével végbement mélyreható társadalmi változások teremtették meg a lehetőséget. A termelőszövetkezeti falu embere, aki már túllát a saját házának-kertjének kerítésén, tovább lát a falu határánál is, s nemcsak a község, hanem az egész ország gazdájának tekinti magát. Aki pedig tovább lát a falu határánál, az túltekint az ország határain is, s nemcsak az ország dolgait, hanem az egész világ haladását, békéjét a saját ügyének tekinti. Ez a magyarázata annak, hogy rendkívüli módon megnőtt az érdeklődés a falun is a nemzetközi kérdések iránt. Tanúskodik erről a leszerelési békehónap alkalmából a népfrontbizottságok, a békebizottságok ren-

Digitized by Google

dezésében megtartott falusi békegyűlések sokaságának nagy sikere is. A megnövekedett közéleti érdeklődésnek és aktivitásnak a bizonysága Cecén az is, hogy az idei falunap rendezvényein a falu lakói csaknem teljes számban, több mint háromezren vettek részt.

Erre a növekvő közéleti, társadalmi aktivitásra építi községpolitikai tevékenységét a cecei népfrontbizottság. A községpolitika tengelyébe ma már a termelési problémák kerültek, mindenekelőtt a termelőszövetkezeti gazdálkodás előmozdításának feladatai. Cece 1960-ban lett termelőszövetkezeti község. Ekkor a Petőfi Tsz és a Béke Tsz egyesüléséből létrejött a hatezer holdon gazdálkodó Béke Termelőszövetkezet. Az utóbbi három évben a szövetkezet igen jelentős beruházásokat eszközölt: ma már azok a gépek, amelyekkel a háromezerhatszáz holdnyi szántóföldön a gépi munkákat végzik — a kombájnok kivételével — mind a saját gépeik, a közös állatállomány fejlesztésére ötven férőhelyes istállót, sertéstenyésztő telepet, tejházat létesítettek és gépesítették a fejést is. A közös állattenyésztés fellendítésére irányuló erőfeszítéseknek az eredménye meg is mutatkozik a százötvenes anyakocaállományban, az ezerháromszáz darabos sertéshizlalási terv teljesítésében, a száznál több exportminőségű hízómarhában. Egész évi fáradozásaik eredményeképpen a tavalyinál jobb termést takarítottak be a kalászosokból. — 10,36 mázsa kenyérgabonájuk termett holdanként —, s hasonlóképpen jó a termés kukoricából, cukorrépából, napraforgóból, burgonyából és a százötven holdnyi konyhakerti veteményből. A pénzügyileg szilárd és a jó közepesek közé sorolható termelőszövetkezet a múlt gazdasági évben a nagy összegű beruházások mellett harmincháromforintot fizetett egy munkaegységre, s a mostani gazdasági év végén is hasonló összegre számítanak a tagok. (Ebbe nincs beleszámítva a prémium.) A jól dolgozó tagok megtalálták számításukat a szövetkezetben. A huszonhét éves Harmat Imre például szépen teljesített munkaegységeire négyezerháromszáz forint prémiumával együtt kereken huszonnégyezer forintot vett fel készpénzben, ezenkívül hivatalos felvásárlási áron számítva mintegy kilenc és félezer forint értékű terményt kapott, s így összesen harmincháromés félezer forintot keresett.

A cecei népfrontbizottság méltán büszke a „Béke" eredményeire, hiszen azt tekinti legfőbb gondjának, hogy egyetlen talpalatnyi föld se maradjon bevetetlenül, megműveletlenül a határban; hogy a termelőszövetkezetek számára az új, 3004/6. számú kormányrendeletben biztosított állami támogatást, az állami hiteleket a legcélszerűbben kamatoztassák, és a saját erőből történő beruházások is a leghasznosabban gyümölcsözzenek; hogy a földművelés és az állattenyésztés korszerű, tudományos módszereit elsajátító szakemberek kezében felvirágozzék a termelőszövetkezet. Ezért tartja szívügyének a cecei népfrontbizottság a mezőgazdasági szakképzést és ismeretterjesztést, a szakmunkásképesítő és továbbképző tanfolyamok benépesítését, a mezőgazdasági tanulóképzést, a traktorokhoz, erőgépekhez szükséges szakképzett vezetők iskolájának, a huszonnyolc fős kihelyezett

Digitized by Google

mezőgazdasági technikumi osztálynak a támogatását, a gödöllői Agrártudományi Egyetemre küldött tsz-ösztöndíjas tanulmányi előmenetelét. A mezőgazdasági szakképzés és ismeretterjesztés eredményeiben, a korszerű módszerek elterjedésében Cecén és országszerte benn foglaltatnak azok az összesített tudományos tapasztalatok, amelyeket a Hazafias Népfront Országos Tanácsa által sorozatosan összehívott országos ankétokon hazai tudományos életünk kiválóságai összegeztek és megvitattak. Székesfehérvárott a kenyérgabona-ellátás problémáiról, Gödöllőn a mezőgazdasági árutermelés növelésének feladatairól, Nyíregyházán a gyümölcs- és szőlőtelepítésről, Szarvason az öntözéses gazdálkodásról folytattak magasszínvonalú tanácskozásokat.

A községfejlesztés problémáinak megoldásában is hasznos támasza a cecei tanácsnak a népfrontbizottság. A tanács négy állandó bizottsága pl. egy-egy népfrontbizottsági aktívacsoportra támaszkodik. A sárbogárdi járás több községében meghonosodott az a gyakorlat, hogy a tanács az aktívacsoportokat nemcsak a községfejlesztési tervben megállapított feladatok végrehajtására, a társadalmi erők megmozdítására veszi igénybe, hanem már a tervezésben is, oly módon, hogy a csoport tagjai utcáról utcára, házról házra járva egybegyűjtik a lakosság kívánságait, javaslatait. A községfejlesztési tervbe nemcsak az állami erőből, a községfejlesztési alapból és társadalmi munkával megvalósítandó közös beruházások, feladatok kerülnek, hanem a községben lakó családok egyéni házépítési, tatarozási, felújítási tervei is, hogy a tanács, a falu közössége is hozzáadhassa ezekhez a maga erejét, segítségét. Ezt a községfejlesztési tervet a népfront által összehívott falugyűlésen vitatják meg, s csak azután látnak közösen a végrehajtáshoz. Így lesz a községfejlesztési terv a község egész lakosságának közös tervévé, így válik a tanács és a népfront — a párt népfrontpolitikájának letéteményeseként — a szocialista társadalmi önigazgatás iskolájává.

A párt mindenekfelett a népfrontbizottságokban tevékenykedő kommunisták meggyőző munkája, példaadása útján érvényesíti politikáját a népfrontmozgalomban. A cecei pártszervezet figyelemmel kíséri a népfrontbizottságban tisztséget viselő tagjait és beszámoltatja őket munkájukról. A sárbogárdi járásban a községi pártszervezetek vezetőségi ülésén behatóan foglalkoznak a népfrontmozgalommal, és a népfrontbizottság elnökével, titkárával — esetenként a tanácselnök, vagy a tanácstitkár bevonásával — részletesen, együttesen megvitatják a tennivalókat. A népfrontbizottság elnöke, titkára sem egyedül a saját álláspontját képviseli a vitában, hanem a népfrontbizottság előző elnökségi ülésén megtárgyalt és kialakított közös véleményt tolmácsolja a pártszervezet vezetőségi megbeszélésén. Ma már csak elvétve fordul elő az, hogy a kollektív vezetés elveinek érvényesítése helyett a „helyettünk, nélkülünk" rég lejárt gyakorlatát űzik. Nemrég mégis éppen a sárbogárdi járás egyik községében történt meg, hogy a párttitkár „csúcsértekezletet" tartott a népfrontbizottság titkárával és a pártszervezet vezetősége, illetve a nép-

Digitized by Google

frontbizottság elnöksége helyett hozott „határozatokat". A szektás dogmatizmus effajta megnyilvánulása, a népfrontmozgalom és a népfrontbizottságban végzett pártmunka lebecsülése mind ritkább jelenség. De ahol jelentkezik, ott fel kell figyelni rá és tenni kell ellene. Mint ahogy határozottan fel kell lépni a revizionista nézetek maradványaival szemben is, amelyek a népfrontmozgalom nacionalista értelmezésében néhol ma is felütik a fejüket. A sárbogárdi járási pártbizottság, a Fejér megyei pártbizottság, amikor időről időre napirendre tűzi a népfrontmozgalom helyzetét, hathatós segítséget nyújt a népfrontbizottságoknak e téves, káros nézetek felszámolásához, a megoldatlan kérdések tisztázásához. Általános tapasztalat, hogy minél szívesebben, rendszeresebben, alaposabban foglalkoznak a pártszervek és pártszervezetek a népfrontbizottságok munkájával, annál inkább a tömegek szívügyévé teszik a párt politikáját, szilárdítják népünk szocialista nemzeti egységét, a népfrontmozgalom alapját. Ahogy a Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának határozata kimondja: „Társadalmunk valamennyi dolgozó osztályának és rétegének szocialista összefogása a Hazafias Népfront-mozgalom alapja. A Hazafias Népfront-mozgalom segítségével, a párt vezetésével a nemzet összes alkotóerőit mozgósítjuk a szocializmus felépítésére."

Nagy nemzeti céljaink megvalósulása felé mutatnak a népfrontmozgalom néhány tapasztalatát, s az e tapasztalatokból levont következtetéseket sűrítő cecei általánosítások is.

Rajcsányi Károly

Digitized by Google

NEMZETKÖZI SZEMLE

Anglia Macmillan után

Harold Macmillan csaknem hét esztendőn át vezette az angol kormányt. A brit imperializmus utolsó, csúfosan összeomlott, nagy vállalkozásának, a szuezi agressziónak a kudarca és Anthony Eden megalázó bukása után került a miniszterelnöki székbe, holott köztudomásúan a szuezi kaland értelmi szerzői közé tartozott, és nem kis mértékben szintén felelős volt az újkori angol történelem egyik leglátványosabb vereségéért. Osztályhelyzete, származása, egész neveltetése, gondolatvilága, politikai elképzelései miatt Macmillan azok közé sorolható, akikről a minap a stuttgarti Aussenpolitik szemleírója megállapította: „A britek millióiban él még országukról az a kép, hogy hazájuk a világ első hatalma. Ők még annak a világbirodalomnak polgáraiként születtek, amelyben nem nyugszik le a Nap."

Világhatalmi illúziók

A világhatalmi illúziókban élő Eden egyetlen pillanatra sem tudott elszakadni tanítójától és pártfogójától: Churchilltől, aki még jóval hírhedt fultoni beszédének elmondása előtt fennhéjázóan kijelentette: „Nem azért lettem Őfelsége miniszterelnöke, hogy a brit birodalom felszámolásánál elnököljek." Az angol nép az 1945-ös választásokon egyébként is megszabadította Churchillt ilyenirányú gondjaitól azzal, hogy megvonta a bizalmat a konzervatívoktól. Hat év elteltével már merőben megváltozott körülmények között, az angol gyarmatbirodalom széthullásának kellős közepén tért vissza Winston Churchill — Edennel az oldalán — a kormány élére. A „másodvirágzás" az áhított dicsőség helyett keserű kiábrándulásokat hozott, és az angol uralkodó osztályok utolsó, „méltó" képviselője egyáltalán nem irigylendő örökséget hagyott tanítványára, aki azután rövid idő alatt bebizonyította, mennyire alkalmatlan az átalakult világban az ügyek vitelére.

Macmillant elődje példája arra figyelmeztette, hogy óvatosabban, a realitások tekintetbe vételével igyekezzék szolgálni az angol nagyburzsoázia érdekeit.

Macmillan voltaképpen soha nem volt igazi vezéregyéniség. Ereje inkább ügyes taktikázó készségében rejlett. Alkalmazkodókészségét és hajlékony manövrírozását dicséri, hogy majdnem hét évig meg tudta őrizni, nehéz viszonyok közepette is, a miniszterelnöki tisztséget. A kormány élén maradhatott a legutóbbi, 1959-es országos választások eredményeként, mert mindvégig megfelelt az

Digitized by Google

angol monopolista és földesúri körök bizalmának, ugyanakkor pedig sikerült hangzatos béke- és jóléti jelszavakkal megtévesztenie a szavazás kimenetelét eldöntő kispolgári rétegeket és a falusi lakosok millióit. A brit kormányfő egy ideig szívesen játszotta a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti „becsületes alkusz" népszerű szerepét, s 1959-es moszkvai látogatása kétségtelenül igen jó visszhangot keltett a közvéleményben. Hazai vonatkozásban pedig addig ismételgette kedvenc mondását: „soha nem ment még ilyen jól", míg végül talán maga is elhitte a tory-propaganda érveit.

A konzervatív apály — a kezdeti sikerek ellenére — mégis Macmillan nevéhez fűződik. A miniszterelnök jóval hamarabb megbukott, mintsem lemondásának hírét nyilvánosságra hozták. Harold Macmillan ugyanis — burkoltabb és némileg leplezett formában — az angol imperializmus churchilli iskolájának volt az egyenes folytatója. Csak azért hangoztatott békés szólamokat és szállt síkra a tárgyalásokért, mert felismerte: az Egyesült Államok mögött a második helyre szorult Nagy-Britannia kizárólag így őrizheti meg még megmaradt pozícióit. Az összeomlott birodalmi álmokból legalább a nagyhatalmi státusz és presztizs ismérveit szerette volna átmenteni, ezért követelt magának szüntelenül helyet a kelet—nyugati eszmecserék tárgyalóasztalánál és a tervezett csúcstalálkozókon. A macmillani illúziókra azonban döntő csapást mért a Karib-tengeri válság napjaiban tanúsított amerikai magatartás, Kennedy elnök atompolitikája, az Egyesült Államok kormányköreinek egyoldalú fellépése. Az angol uralkodó osztályok — a történelemben először — kénytelenek voltak rádöbbenni: a világ sorsát, az emberiség jövőjét nélkülük, az ő megkérdezésük és bevonásuk nélkül döntik el. Kennedy nem kérte ki Macmillan tanácsait, sőt még be sem avatta agressziós előkészületeibe, homályban tartotta előtte Washington szándékait, taktikai és stratégiai céljait. London statiszta szerepre kényszerült, s ezt a tekintélyveszteséget a miniszterelnök soha többé nem heverte ki.

Macmillan a Közös Piachoz való csatlakozásra tette fel utolsó politikai ütőkártyáját. A kormányelnök, mit sem törődve a közvélemény számottevő részének határozott tiltakozásával, a Munkáspárt hivatalos elutasításával, saját pártja jelentős csoportjainak fenntartásaival, a Brit Nemzetközösség országai legutóbbi értekezletének drámai állásfoglalásával — egész pályafutását és a Konzervatív Párt jövendő esélyeit szorosan összekötötte a Közös Piacba való belépéssel. De Gaulle vétója megfosztotta az angol nagytőkét a fokozottabb nyugat-európai beépülés és piacszerzés lehetőségeitől, s következményeiben rendkívül súlyos vereséget mért a brit monopolisták pártjára, a Konzervatív Pártra, nem utolsó sorban pedig megásta Macmillan politikai sírját. A tory pártvezetőség a sokasodó gazdasági bajok egyetlen gyógyírjának, csodaszerének kiáltotta ki a társulást a lendületesebben fejlődő „hatokkal", s Párizs éppen akkor csapta be Európa kapuját Anglia előtt, amikor az 1962—63. évi kemény tél súlyos nehézséget okozott a gazdasági életnek és az egész angol népnek.

Digitized by Google

Hiába hirdette meg Maudling pénzügyminiszter április elején az 1963/64. évi állami költségvetés előterjesztésekor — közvetlenül választási megfontolásokból — az expanzió gazdaságpolitikáját. Maudling bizonyos mértékben magáévá tette a NEDC (National Economic Development Council — Országos Gazdaságfejlesztő Bizottság) javaslatait, s egy esztendőre 4 százalékban irányozta elő a gazdasági fejlődés ütemét. A munkanélküliség megszüntetése céljából a kormány nevében felszólította a nagyiparosokat: létesítsenek új gyárakat, vállalatokat, üzemeket a depressziós területeken, elsősorban Skóciában, Észak-Írországban. A brit nagytőkések azonban bizalmatlanok maradtak, rettegtek minden kockázattól, féltették profitjukat, így a Maudling-injekció nem járt sikerrel.

A konzervatívok gazdaságpolitikája az 1951-es hatalomra kerülésük óta eltelt több mint tizenkét esztendő alatt egyre nagyobb terheket rakott a dolgozó tömegek vállaira. Bérbefagyasztással, az új lakbértörvény rendelkezéseivel, a telekspekuláció megengedésével, az árak szüntelen emelésével nemcsak közvetlenül a proletariátust sújtották, de a kishivatalnokok, állami alkalmazottak, vasutasok, nyugdíjasok, kisfarmerek stb. életét is mind elviselhetetlenebbé tették. Az elégedetlenség megújuló sztrájkokban is kifejezésre jutott, s az időközi pótválasztásokon sorra megbuktak a tory-jelöltek, még azelőtt egészen biztosnak vélt konzervatív kerületekben is.

Az önálló rakétaprogram kudarca

Macmillan a Közös Piac-kudarccal párhuzamosan kénytelen volt beismerni, hogy a kormány képtelen végrehajtani irreális, nagyhatalmi ábrándokat kergető rakétaprogramját. A konzervatív politikát aligha érhette nagyobb csőd, mint éppen a független atomnagyhatalomról szőtt ábránd szertefoszlása. Szuez egyre és másra megtanította ugyan Macmillant, de kereken hat év kellett ahhoz, hogy nemzetközi és belső gazdasági tényezők együttes összejátszása végre meggyőzze: Anglia a XX. század hatvanas éveiben már nem futhat versenyt az igazi világhatalmakkal a korszerű fegyverzet létrehozásában.

A Blue Streak-kel és a Blue Water-ral számos kísérletet végeztek, hogy megteremtsék az önálló angol rakétát. Óriási összegek elfecsérlése után végül is kénytelenek voltak bejelenteni a tervek kudarcát.

Az „első szakasz" eredménytelensége arra késztette a kormányelnököt, hogy az Egyesült Államokhoz forduljon közvetlen segítségért. 1958-ban és 1959-ben meg is érkezett az „önálló" brit rakétaerő számára hatvan Thor-rakéta. Csakhamar kiderült: ezek a rakéták épp olyan elavultak, mint a bombázók, mert ezeket a csak földről kilőhető rakétákat ugyanúgy meg lehet semmisíteni támaszponjaikon, mint a bombázókat. Az angol kormány sorozatos washingtoni kilincselésére szerződés jött létre egy még nem is létező rakéta megvásárlásáról. A Skybolt: repülőgépről kilőhető rakéta lett volna, s a londoni hivatalos propaganda nem győzte méltatni előnyeit, korszerűségét. Arról diszkréten hallgatott, hogy „független" atomhatalmi léte teljesen az Egyesült Államoktól függ majd. De Washington soha nem

Digitized by Google

gondolta komolyan az alkut, és az amerikai kormány 1962 decemberében hivatalosan közölte: a Skybolt-rakéta megkonstruálása nem sikerült, a megállapodást érvénytelennek tekinti. Ilyen előzmények után indult Macmillan a nassaui találkozóra Kennedy elnökkel, és szorult helyzetében beleegyezett egy igen kétértelmű közös közlemény elfogadásába. Amerikai részről a nassaui „párbeszéd" eredményét, mindig úgy értelmezték, hogy Anglia gyakorlatilag feladta a nukleáris függetlenségre való igényét, és egyetértését fejezte ki a multilaterális NATO-atomerő tervvel. Brit hivatalos körök viszont igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy nincs szó teljes behódolásról. Bár a brit katonai vezetők a függőség miatt a multilaterális terv ellen vannak, Home vezetésével a kormány számos tagja helyesli ezt. Lord Home — még mint külügyminiszter — ez év június 26-án a Lordok Házában kijelentette: „Kizárólag mi döntjük el, hogy mikor kívánjuk felhasználni saját elriasztó eszközünket a nemzet legfőbb érdekében. Ez annak a ténynek elismerése, hogy világhatalom vagyunk, és életbevágó nemzeti érdekeinket fenyegető veszély keletkezhet Európán kívül és a NATO-területen." Ha a toryminiszterek — nyilvánvalóan belpolitikai megfontolásokból — ilyen irreális kijelentéseket tettek is, a közvélemény sokkal józanabbul ítélte meg a való helyzetet. A konzervatív Sunday Telegraph „Nukleáris bumeráng" című cikkében elemezte az „önálló brit nukleáris elrettentő erő"-re vonatkozó közvéleménykutatás adatait, és keserűen vallotta be: a választópolgároknak mégcsak nem is kétötöde helyesli a kormány ilyen irányú erőfeszítéseit, 25 százalékuk pedig azt a közös labourista-liberális elképzelést teszi a magáévá, amely az önálló brit atombombák megsemmisítését követeli, és úgy véli, hogy a szigetország bízza magát a nyugati szövetségen belül az Egyesült Államok nukleáris védelmére. (Az más kérdés, hogy az ilyen nagyfokú függőség sem felel meg az angol nép igazi érdekeinek.)

A kegyelemdöfést mégsem nemzetközi, atom-politikai, vagy éppen gazdasági nehézségek adták meg Macmillan-nek, hanem — furcsa módon — egy kipattant erkölcsbotrány, a hírhedt Profumo-ügy. Hangsúlyozzuk, hogy a miniszterelnök már sokkal előbb menthetetlenül elmerült a megoldhatatlan problémák hínárjában, a kudarcok sorozatában, mintsem fény derült az uralkodó osztályok legfelsőbb elitjéhez tartozó hadügyminiszter magánéletének titkaira. Az egész eset, a botrány eltussolása körüli manőverek — és ebben Macmillan személyes szerepe — mindennél inkább feltárták az angol arisztokrácia és nagyburzsoázia tagjainak erkölcsi romlottságát. Érthető, hogy a Profumo-ügy különösen érzékenyen érintette azokat az angol felső köröket, amelyeknek képmutatása régóta a haladószellemű brit írók gúnyolódásainak kedvenc célpontja. Lord Denning, a magasrangú főbíró jelentése igyekezett ugyan — osztályérdekből — meglehetősen jelentéktelennek tüntetni fel az egész ügyet, de a miniszterelnök és a kabinet néhány más vezető tagjának mulasztásaira még ő is rámutatott. Gyakorlatilag Macmillan már a két nagy párt, a Munkáspárt és a Konzervatív Párt hagyományos

Digitized by Google

országos évi értekezleteinek összeülése előtt is bukott politikusnak számított.

Az angol közvélemény érthetően igen nagy várakozással tekintett a Munkáspárt scarboroughi konferenciája elé, hiszen a párt új vezérétől: Harold Wilsontól reméli, hogy kormányra kerülése esetén felszámolja a rendkívül hosszúra nyúlt tory-korszak hibáit, s a monopoliumok megrendszabályozásával, a kiváltságok körülhatárolásával lehetőséget teremt a széles néprétegek terheinek könnyítésére, önállóbb angol külpolitika folytatására és ésszerűbb honvédelmi program végrehajtására.

Attlee, Gaitskell, Wilson

Mielőtt megrajzolnánk Wilson politikai profilját és elemeznénk politikai célkitűzéseit, fel kell vázolnunk: mi jellemezte voltaképp a Labour Party tevékenységét a második világháború befejezése óta?

Amikor Churchill választási veresége után Attlee őrnagy került a miniszterelnöki székbe, Ernest Bevin pedig a Foreign Office élére, személyükben a munkáspárti jobboldal gyakorolta a hatalmat — de csak látszólag. A hatalom igazi letéteményesei a nagytőkések s a latifundiumok urai maradtak. A háttérből változatlanul ők irányítottak, s a munkáspárti kormány nevéhez fűződnek olyan tények, mint Anglia belépése a NATO-ba és a független angol elriasztó eszköz létrehozásának kezdeményezése. Gazdasági tekintetben sem jelentett változást a munkáspárti kormányzás a konzervatívokhoz képest, bár néhány gesztussal — így például az acélipar államosításával — igyekezett jó pontokat szerezni a labourista vezetőség. A munkásosztály kizsákmányolásán azonban alapvetően meg sem próbált segíteni vagy legalább enyhíteni. Az Attleeből és társaiból gyorsan kiábrándult kisemberek milliói az első adódó alkalommal — az 1951-es választásokon — elfordultak és megvonták bizalmukat a párttól, amely annyira adós maradt ígéreteinek beváltásával.

A párt baloldali szárnyának vezére, Bevan, az ellenzékbe szorulás éveiben minden erejét latba vetette, hogy olyan program kidolgozására kényszerítse a vezetőséget, amely alkalmas az elfordult tömegek visszahódítására. (Meg kell jegyezni, hogy Wilson ebben az időszakban a bevanista csoporthaz tartozott.) Mikor Attlee elfogadta a királynő „kegyét", a főnemesi rangot, és bevonult a Lordok Házába, Hugh Gaitskell, ez a középosztályból származó opportunista, reformista politikus vette át a pártvezéri tisztséget. S nem hiába fűzött nagy reményeket a burzsoázia Gaitskell működéséhez, „kiegyensúlyozó" tevékenységéhez. Mint E. M. Winterton a Labour Monthly hasábjain megállapította: a világ legtapasztaltabb tőkésosztálya — szokásos óvatosságát is sutba dobva — óriási érdeklődést tanúsított a Labour Party ügyei és további politikája iránt. Bár az egyszerű munkáspárti tagok az 1960. évi országos kongresszuson, őszinte szocialista politikát követelve, a termelőeszközök köztulajdonáról szóló híres „4. pont"-tal kapcsolatban egyszer már legyőzték Gaitskellt, a pártvezérnek — ügyesen lavírozva — a különböző szárnyak segítségével sikerült megtartania hatalmát. Hasonlóképpen ment át ellentámadásba a

Digitized by Google

jobboldali pártvezetőség, valahányszor alulmaradt külpolitikai vagy fegyverkezési kérdések megtárgyalásában. Gaitskell ingatag helyzetét csak az erősítette meg némiképp, hogy a korai halál elragadta legfőbb vetélytársát, a párton belüli baloldali csoport mind népszerűbbé vált irányítóját, Bevant. Nem sokáig élvezhette azonban a (legalábbis a külszínen) helyreállt pártegységet, mert ez év január 18-án egészen váratlanul, még Bevannál is fiatalabban meghalt.

Gaiskellt a hatalmon levők olyan végtisztességben részesítették, amilyenre még nem volt példa ellenzéki vezér elhunytakor. Az angol kormányzat, vagyis — Marx és Lenin kifejezésével élve — a tőkésosztály végrehajtó bizottsága, azt akarta kifejezni a nagy pompával, hogy a brit kapitalista rendszer minden idők legelfogadhatóbb munkáspárti vezetőjét veszítette el, olyan embert, akinél jó kezekben volt az osztályegyüttműködés ügye. Még a konzervatív lapok szemleírói is bevallották, hogy Gaitskelltől, miniszterelnökségétől nem várhattak volna semmi rosszat. Az utódlásért folytatott ádáz versenyfutásban a jobboldal egységesen George Brownt támogatta, de a megismételt szavazásokból mégis Harold Wilson került ki győztesen, s ő — a pártegység megőrzése érdekében — ellenfelét vette maga mellé helyettesként.

Wilson az angol történelem egyik legfiatalabb kabinet-tagja volt, amikor 31 éves korában Attlee-kormányában a kereskedelmi miniszteri tárcát viselte. Felkészültségéhez, tehetségéhez, gazdasági szakismereteihez nem fér kétség, külpolitikai téren viszont meglehetősen járatlannak tartották. Csakhamar bebizonyította, hogy reálisan gondolkodik a nemzetközi problémák megközelítéséről: röviddel megválasztása után Moszkvába utazott, és síkra szállt a Kelet—Nyugat közötti tárgyalásokért, a hidegháború felszámolásáért, a német kérdés megoldásáért, az NDK diplomáciai elismeréséért, az enyhülés feltételeinek megteremtéséért. Határozottan elvetette az „önálló brit elrettentő nukleáris erő" tervét, és visszautasította Kennedy elnök multilaterális NATO-hadseregének támogatását. Természetesen, figyelembe kell venni azt is, hogy Wilson az amerikai elnöknél szintén látogatást tett és külpolitikai programjában az atlanti szolidaritást nem utasította el.

A munkáspárti változat

Az angol választópolgárokat különösen érdekelte, hogy politikai tekintetben milyen programot terjeszt elő Wilson a pártértekezleten. Jó taktikusként került minden vitás pontot, amely az 1964-es választások előtt megoszthatná a párt sorait. Beszédének központi témája „A munkáspárt és a tudományos forradalom" című politikai nyilatkozat előterjesztése volt. A tudomány eredményeinek méltatására összpontosítva fejtegetéseit, meghatározta, hogy mik a jövendő labourista kormány feladatai Anglia elmaradásának pótlásában. Wilson négy pontja értelmében: 1. több tudóst kell nevelni; 2. igyekezni kell kiképzésük után megtartani a tudósokat Angliában; 3. célszerűbben kell felhasználni tudásukat; 4. úgy kell megszervezni az angol ipart, hogy a tudományos kutatás eredményeit céltudatosabban alkalmazzák a nemzeti termelés előmozdí-

Digitized by Google

tására. A dokumentumot a konferencia egyhangúlag elfogadta. Magáévá tette Wilson egyéb elgondolásait is, amelyek a következőkben foglalhatók össze: hat új minisztériumot kell létrehozni: felsőoktatási, tudományos, tengerentúli fejlesztési, leszerelési, termelési vagy gazdasági tervezési és társadalombiztosítási minisztériumot. Oktatási vonatkozásban: ki kell dolgozni az egyetemek és a főiskolák jobb kihasználásának és új egyetemek építésének programját, létre kell hozni az „éter-egyetemet" (televíziós- és rádiós-oktatást), ki kell dolgozni az országos tanoképző tervet, és több szakképzési lehetőséget kell teremteni.

A scarboroughi értekezlet a pártvezetőség tagjainak beszámolói alapján még több dokumentumot fogadott el. Jóváhagyta a „Munkáspárt terve a régi házakról", a „Munkáspárt és a falusi területek", valamint a „Társadalombiztosítás új látóhatárai" című politikai nyilatkozatot. Ezeknek a program-részletterveknek az előterjesztése kétségtelenül azt a legfőbb célt szolgálta, hogy megnyerjék a választók bizalmát a munkáspárti kormány megteremtéséhez.

Behatóan elemezte a Munkáspárt évi értekezletének eredményeit John Gollan, Nagy-Britannia Kommunista Pártjának főtitkára, aki következetesen védve az angol munkásosztály érdekeit, kimutatta Wilson érvelésének ellentmondásait. Tudnunk kell: legutóbbi kongresszusán a kommunista párt úgy határozott, hogy bírálja ugyan a munkáspárti politika gyenge pontjait, következetlenségeit, de minden eszközzel támogatja egy munkáspárti kormány hatalomra kerülését a közelgő általános választásokon. Gollan a győzelmi hangulatú scarboroughi konferencia vitatémáival kapcsolatban megjegyezte: súlyos hiba volt, hogy a külpolitika kulcskérdéseit törölték a napirendről. Kiemelte továbbá Harold Wilsonnak egt a megállapítását: „A tudományos forradalom terminusainak segítségével újrafogalmazzuk szocializmusunkat." A kommunista párt főtitkára nyíltan feltette a kérdést: „Vajon mivel ván baj az eredeti megfogalmazásban? A termelőeszközök köztulajdonával? Valójában Nagy-Britannia minden mai problémájának, az osztálytagozódásnak, az ipar állandó stagnálásának, a gazdasági élet tervszerűtlenségének és kaotikus állapotának megszüntetésére egyetlen lehetőség van: Anglia 500 monopoliumának köztulajdonba vétele. Az automatizálás csak félmegoldás, ha nem párosul államosítással. Wilson pedig, aki minden esetre szigorúan tudományos megoldást javasol, visszariad társadalmunk tudományos elemzésétől. Ezt mutatta a munkáspárti értekezletnek a jövedelmekről és a tervezésről folytatott vitája."

John Gollan nyomatékosan hangsúlyozta: mindenki tisztában van vele, hogy a jövedelmek korlátozása — amiről a Munkáspárt beszél — egyértelmű a bérek befagyasztásával. Igaz, a labourista vezetők azt ígérik, hogy emelik majd a béreket — két—három százalékkal —, s a szállítómunkások konferenciáján Wilson kijelentette, hogy az összes jövedelmek korlátozása a cél. De később, a scarboroughi értekezlet előtt mondott televíziós nyilatkozatában a Munkáspárt vezére már megjegyezte, hogy nem tervezik az osztalékok jogi szabályozását.

Digitized by Google

James Callaghan, a munkáspárti „árnyék"-kormány pénzügyminiszter pedig a viták során elismerte, hogy nincs semmiféle elképzelése arról, hogyan ellenőrizhetnék majd a nagy profitokat. Az angol munkásmozgalom nem azért küzd a toryk bér-befagyasztási kísérletei ellen, hogy egy munkáspárti kormánytól ugyanezt kapja meg. Ilyen politikával nem lehet megoldani Nagy-Britannia égető gazdasági problémáit. Az egyetlen kiút: széleskörű államosítással meg kell törni a monopoliumok hatalmát.

Nagy-Britannia Kommunista Pártja világosan megfogalmazott álláspontja szerint a kommunisták egyek a scarboroughi küldöttekkel abban, hogy ki kell buktatni a konzervatívokat a hatalomból, s hogy a küzdelem következő állomása természetesen a harc a munkáspárti kormány megválasztásáért. Nem mindegy azonban, hogy milyen politikát folytat majd ez a kormány. Scarboroughban sok alapvető kérdés maradt tisztázatlan, és a felvázolt elképzelések számos tekintetben nem felelnek meg a dolgozó milliók létérdekeinek.

Macmillan visszavonulása Home kinevezése

A munkáspárti konferenciát a Konzervatív Párt értekezlete követte. A Labour Party évi tanácskozásait általában — az idei kivételével — nagy viták jellemezték, a toryk tanácskozása viszont hagyományosan mindig a fejbólintójánosok gyülekezetének szerepét töltötte be. A konzervatív delegátusokat ezúttal nagy meglepetés érte: Macmillan a megbeszélések kezdetére időzítette kórházba vonulását és lemondási szándékának bejelentését. Az angol uralkodóházzal szorosan összefonódott szűkkörű legfőbb vezetőréteg, a hatalmat igazában kezében tartó titkos-kabinet egy másik meglepetést is tartogatott: kiütötte a nyeregből a konzervatív küldöttek népszerűségének örvendő és egyedül komoly esélyesnek vélt Butlert, s az „outsider"-nek számító Lord Home külügyminisztert ültette a miniszterelnöki székbe. Úgy látszik, a földbirtokos arisztokrácia és a nagytőke urai nem bíztak eléggé a csupán középosztályból származó Butlerban; neki meg kellett elégednie a külügyminiszteri tárcával. Hiába mondott le Home nyomban kinevezése után főnemesi rangjáról, egy lordnak kormányelnöki megbízatása nyílt arculcsapása a brit társadalom széles rétegeinek.

Home reakciós beállítottsága, a müncheni árulásban Chamberlain bizalmasaként kifejetett működése közismert dolog. Az utóbbi évtizedekben nem volt Angliának egyetlen olyan miniszterelnöke sem, aki ennyire érzéketlen lett volna az egyszerű emberek gondjai, bajai iránt. A dúsgazdag Homeról a tory-propaganda sem tudja elhitetni, hogy „a nép érdekeinek" szolgálatába kívánja állítani tevékenységét. Home az egyik legelmaradottabb, félfeudális, főként juhtenyésztéssel foglalkozó választókerültben, a mindig holtbiztosnak tartott konzervatív fellegvárban, Kinrossban, alsóházi mandátumot szerzett, és kormánykörökben nagy „személyes" győzelmeként könyvelték el azt, hogy a korábbihoz képest mindössze 11 százalékos szavazatveszteséggel sikerült megőriznie a hagyományos konzervatív képviselői helyet.

Azonban mi sem mutatja job-

Digitized by Google

ban a konzervatív szavazók kiábrándultságát, mint a Kinrossal egyidejűen Lutonban megrendezett pótválasztás eredménye: itt az 1959-ben elért 5000-es torytöbbség 4000-es munkáspárti többséggé alakult át. Pedig a lutoni választókerület szintén a konzervatív párt erősségei közé tartozott. Mindenesetre Kinross és Luton tapasztalatai is igazolták a legutóbbi közvéleménykutatások adatainak hitelességét, hiszen ezek mindenütt arról számoltak be, hogy az elkövetkező választásokon a Munkáspárt jelentős győzelme várható.

Az angol alkotmány értelmében rövidesen lejár a jelenlegi kormány megbízatása és legkésőbb 1964 októberében meg kell rendezni az országos választásokat. Az új angol miniszterelnök azonban nem hajlandó egykönnyen megválni a hatalomtól. A konzervatívok még egy utolsó, kétségbeesett ellenoffenzívát készítenek elő, és ehhez időre van szükségük. Ezért utasította el a leghatározottabban a kinrossi győzelem pillanatában Home a közeli választás gondolatát. Nyilatkozata általános megütközést keltett. Harold Wilson, arra hivatkozva, hogy a brit kormány tekintélye a mélypontra süllyedt, erélyesen sürgette a miniszterelnököt: írja ki minél előbb a választásokat. Nagy-Britannia Kommunista Pártjának Politikai Bizottsága nyilatkozatban követelt azonnali választásokat: „A toryk eljátszották minden jogukat a kormányzásra, és nem szabad időt engedni számukra, hogy manővereikkel ismét tért nyerjenek".

A konzervatív kormányok egymást követő sora a második világháború utáni időszakban bebizonyította, hogy a megváltozott világban alkalmatlan az ország vezetésére. Churchill, Eden és Macmillan képtelen volt számolni a történelmi tényekkel, a megváltozott erőviszonyokkal, s Sir Alec Dougles-Home miniszterelnöki tevékenységének határait is eleve megszabják szűk osztálykorlátai. Az elkövetkező hónapokban megkísérli majd, hogy visszaszerezze a kormánypárt megingott pozícióit. A szigetország közvéleménye azonban már eddig is kifejezésre juttatta, hogy változásokat akar.

Dr. Matolcsy Károly

Digitized by Google

TÁJÉKOZÓDÁS

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A SZOCIALISTA ORSZÁGOK GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRŐL

A Béke és Szocializmus szerkesztősége nemzetközi tudományos konferenciát rendezett a szocialista országok gazdasági együttműködéséről. A tanácskozáson 27 küldött vett részt a KGST tagországaiból, részt vettek a folyóirat 11 alapító pártjának szerkesztőbizottsági tagjai is.

A tudományos konferencia a szabad eszmecsere jellegét viselte, rövidített anyagát a Béke és Szocializmus közli majd, a teljes anyag pedig kötetben jelenik meg. A részvevők egyetértettek a konferencián elhangzott előadásokkal, de az együttműködés egyik másik kérdésében vita is kialakult. Csaknem minden felszólaló vitatkozott a Kínai Kommunista Párt vezetőinek a szocialista országok gazdasági kapcsolataira vonatkozó nézeteivel.

A felszólalások nagyon sok problémát érintettek, e tájékoztatóban nem érinthetjük mindegyiküket, csak a fő kérdések rövid ismertetésére és azoknak a megállapításoknak a kiemelésére szorítkozhatunk, amelyek gondolatébresztők lehetnek és megvitatásra serkentenek.

1. *A nemzetközi szocialista termelési viszonyok* jelenlegi feltételeit az határozza meg, hogy a modern termelési eszközök általában önálló kollektív tulajdonos, az egyes szocialista országok kezében vannak. A szocialista világrendszerben a fejlődés jelenlegi szakaszában nincs össznépi tulajdon, a tulajdon korlátozottan társadalmi, az egész rendszer szempontjából, és ezért nincs meg az anyagi javak egységes termelése és elosztása.

A rohamosan növekvő termelőerők és a jelenlegi termelési viszonyok között fennálló nem-antagonisztikus ellentmondás áthidalására irányuló törekvések azt a törvényt fejezik ki, amely szerint a termelési viszonyok meg kell hogy feleljenek a termelőerők színvonalának és jellegének. Ez a törekvés nem egyforma erővel jelentkezik minden szocialista országban. Legerősebb ez ma a gazdaságilag viszonylag fejlett, de nem nagyszámú lakossággal bíró országokban; ezek számára egyre inkább parancsoló szükségszerűség a gazdasági együttműködés.

A szocialista országok termelőerőinek folytonos növekedése, a termelés további koncentrációja és társadalmasítása nemcsak erősíti a gazdasági kapcsolatokat a szocialista rendszer országai között, hanem fokozatosan nemzetközi tulajdonhoz is vezet. Nemzetközi tulajdon alakulhat ki — a többi között — a szocialista országok termelési egyesülései útján. A nemzetközi tulajdonnak ezek a szigetei azután összefüggő, nagy egységekbe mehetnek át.

2. Minden szocialista ország maga dönti el népgazdaságának kérdéseit, ez azonban semmi esetre sem idézhet elő nemzeti elzárkózást; az egyes országok nem függetleníthetik magukat a nemzetközi termelési kapcsolatoktól. A lakosság növekvő szükségletének legjobb kielégítése csak az együttműködés, a kölcsönös segítség és az önkéntes megegyezéssel kialakított nemzetközi munkamegosztás alapján valósítható meg. Már az együttműködés mai fokán is

Digitized by Google

figyelembe kell vennie minden szocialista országnak a fejlődés további perspektíváját, mint tendenciát, vagyis az *egységes nemzetközi gazdaság* (más szóval a szocialista világgazdaság) kialakulását.

Az együttműködésben a következő változások figyelhetők meg:

1. Átmenet a kölcsönös szállítások tervszerű koordinációjáról a gazdasági fejlesztési terv koordinációjára, különösen a beruházások tekintetében. 2. Átmenet a külkereskedelem útján végbemenő cseréről a közvetlen kapcsolatokra, közös vállalatok és közös intézmények formájában. 3. A gazdaságosság (effektivitás) keresése, nemcsak az egyes országokra nézve, hanem az egész KGST, — az egész közösség méretében. Ezek a változások fokozatosan érvényesülnek, a közös tervezés elveinek kibontakozása is fokozatos folyamat.

A szocialista világgazdaság a szocializmus törvényei alapján fejlődik. De ezeknek a törvényeknek az egyes szocialista országokban való érvényesülését nem lehet egyszerűen rávetíteni a szocialista országok jelenlegi közösségére. Ez majd csak akkor lesz lehetséges, ha kialakul a nemzetközi tulajdon. A szocialista világrendszer a szocializmus alaptörvénye alapján bontakozik ki, és e törvény nemcsak az egyes szocialista országok termelési viszonyait fogja át, hanem potenciálisan az egész világrendszer termelési viszonyait.

A nemzeti *szuverénitás* kérdését új módon kell kezelni. Az országok közeledése objektív folyamat, és ez határozza meg a szuverénitás új tartalmát. A szocialista országok szuverénitása mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy együttesen, önkéntesen és egyenjogúan egyeztetik és határozzák meg kapcsolataikat, az egymás közti munkamegosztást.

Távolabbra tekintve — egymásután fognak eltűnni a szocialista országok kapcsolataiban még fennálló gazdasági akadályok, és végeredményben tárgytalan lesz a határok kérdése. A szocialista országok határai nem egycsapásra szűnnek meg. Lenin szerint nemcsak politikai határok vannak, hanem gazdasági határok is. Az együttműködés előrehaladásának megfelelően fokozatosan a gazdasági határok szűnnek meg először.

3. Az egyes szocialista országok *gazdasági tevékenységének egyeztetése* nem egyszeri aktus, hanem folyamat. Az egyeztetés első szakaszát kétoldalú kereskedelmi és fizetési egyezmények megkötése jellemezte. A második szakaszban már felmerül a tervek egyeztetésének szükségessége. Jelenleg a KGST-ben erősödik a törekvés a sokoldalú egyeztetésre, a termelésben megvalósítandó közvetlen kapcsolatokra, s egyes gazdasági ágakban egységes irányító szervek alakítására. A további fejlődés viták közben megy végbe.

A szocialista országok gazdasági tevékenységének egyeztetéséhez arra volna szükség, hogy együttes számadás készüljön ezen országok összes szükségletéről és ezen szükségletek leggazdaságosabb fedezéséről. Így lehetne kiküszöbölni azokat az aránytalanságokat, amelyek abból származnak, hogy a nemzeti és a nemzetközi arányosságok nem esnek egybe. Ezek az aránytalanságok fékezik a szocialista világgazdaság növekedésének ütemét, az optimális arányok viszont lehetővé teszik, hogy a termelés és fogyasztás növekedésének üteme meggyorsuljon. Ezért erősödik a legtöbb szocialista országban a tervezés *internacionalizálására* irányuló tendencia. E tendencia kibontakozásának a feltételei azonban még nem alakultak ki.

Egyelőre a tervek koordinálása áll előtérben. E koordináció esetében a tervezés tárgya nem a népgazdaság a maga egészében, nem az újratermelési folyamat a maga egészében, hanem a szocialista országok külső gazdasági kapcsolatai. A tervek koordinálásánál nem veszik figyelembe a mérlegek összefonódását, hanem csak egyes naturális mérlegeket állítanak össze. A két vagy többoldalú terv-koordinációból ajánlások születnek; ezek a kormányok

Digitized by Google

jóváhagyása, illetve az áruszállításra vonatkozó egyezmények megkötése után válnak érvényessé.

A tervek koordinálásának a központi jelentőségű kérdésekre kell koncentrálódnia; így sem tudja azonban pótolni a közös tervet. A közös tervnek a fejlődés objektív tendenciáit kell kifejeznie, s a gyakorlati elhatározások koordinátáit megadnia. A közös terv a belső tervet megalapozottabbá tenné, de nem csökkentené jelentőségét.

A tervek egyeztetése két- vagy többoldalú szerződésre vagy megállapodásra épül. Ez a módszer gyökeresen különbözik a tőkés piaci viszonyok automatizmusától. A KGST-n belül nincs az együttműködésnek valami olyan szabályozó mechanizmusa, amely vakon fejtené ki hatását az egyik fél hasznára és a másik kárára (például az erősebb hasznára és a gyengébb kárára).

Az együttműködés gyorsabb előrehaladását nem utolsó sorban szubjektív okok is akadályozzák. Ezek abból származnak, hogy a gazdasági gondolkodás és elmélet el van maradva a gazdasági gyakorlattól és követelményektől. Továbbá abból, hogy az együttműködés eszközei és módszerei még nem eléggé fejlettek.

4. *A szocialista nemzetközi munkamegosztás* az összes szocialista országokat gazdagítja, mert a szocialista rendszernek, mint egységes egésznek az ereje sokkal nagyobb az egyes szocialista országok erőinek egyszerű összegénél. A szocialista nemzetközi munkamegosztás tehát nemcsak a nemzetközi szocialista termelési viszonyok kifejezője, hanem olyan gyarapítója is a társadalom termelőerőinek, amelyet a szocializmus hozott létre.

A szocialista nemzetközi munkamegosztás alapelveit a KGST-országok egyhangúan elfogadták. Felmerül az a kérdés, hogy miért nem gyorsabban halad előre megvalósításuk. A szubjektív okot már említettük, ezenkívül nagy hiányosság, hogy nem tudunk eldönteni egyes konkrét kérdéseket, mert a szervezési és módszerbeli eszközök még nincsenek eléggé tisztázva ahhoz, hogy koordináljuk a terveket, hogy kiszámítsuk a szakosítás és kooperáció, vagy az együttes beruházások gazdaságosságát.

Jelenleg a szocialista nemzetközi munkamegosztás kezdeti szakaszában vagyunk, amikor még az van túlsúlyban, hogy mennyire gazdaságosak az elhatározásaink egy országon belül. De már kezdenek érni a feltételei annak, hogy átlépjünk a második szakaszba, amikor már megtaláljuk a ráfordítások és előnyök nemzetközi mértékben való kiszámításának formáit.

A szakosítás és kooperálás meghatározásánál a legnagyobb gazdasági effektus eléréséből kell kiindulni. Ezt az effektust mind az egyes országok, mind az egész szocialista közösség szempontjából kell vizsgálni. Arra kell tehát törekedni, hogy ne csak kölcsönösen előnyös legyen az együttműködés, hanem minden ország számára a legnagyobb előnyt hozza.

A munkamegosztás termelékenység növelést eredményez, más szóval a termelés gazdaságosságának megállapításánál a munkaidő-megtakarítás játssza a fő szerepet. A ráfordítások megtakarításáról van szó, ez a munkamegosztás célja.

A nemzetközi munkamegosztás fő kritériuma a gazdaságosság; a kiindulópont tehát az, hogy mennyi a folyamatos és az állóeszköz-ráfordítás. A most folyó vizsgálatok azt mutatják, hogy meg lehet találni az e tényező megítélésére alkalmas mutatókat.

A továbbiakban a nemzetközi szakosítás általános sémáját kell kidolgozni.

Nem lehet azonban mereven alkalmazni a gazdaságosság elvét a nemzetközi munkamegosztás, a szakosítás és kooperáció, a beruházások eldöntésénél. Vannak olyan problémák, amelyeket nem lehet az egész közösség abszolút prioritása alapján, az egyes országok hátrányára megoldani. Ha mereven alkalmaznánk a maximális gazdasá-

Digitized by Google

gosság elvét, akkor az ipar elsősorban a fejlett országokban fejlődne tovább. De hiszen az egyes országokon belül sem egyedül a gazdasági effektivitás az irányadó; itt is tekintetbe kell venni a gazdasági és politikai feltételek egész komplexumát.

Bár a nemzetközi szakosítás abból indul ki, hogy a lehetséges legkisebb ráfordítással a legnagyobb eredményt érjük el, a többi között azt is figyelembe kell venni: hogyan hat a szakosítás a gazdasági színvonal kiegyenlítődésére, a fizetési mérlegekre, a lakosság foglalkoztatottságának alakulására. Különböző variánsok kidolgozása útján kell tehát megközelíteni a problémák eldöntését, és az összes tényezők figyelembevételével kell megkeresni az elfogadásra ajánlható variánst.

Ha valamelyik ország az álönállóság útjára lép, ha autarchiára törekszik és saját területére próbál bezárkózni, akkor maga akadályozza meg magának azt, hogy racionálisan használja ki erőforrásait és saját keserű tapasztalata alapján győződik meg arról, hogy végeredményben zsákutcába kerül.

A nemzetközi munkamegosztás körül folyó vita eddig túlságosan elméleti jellegű volt, csak nagyon kis mértékben irányult a gazdasági helyzet konkrét megvizsgálására, fontos gazdasági kérdések konkrét elemzésére. (Olyan konkrét vizsgálatra gondolunk, amilyen a fűtőanyag- és energia-mérlegekre nézve most van folyamatban.)

Az összehasonlító gazdasági analízisnek, a valutarendszerek szabályozásának és a szocialista országok saját árrendszere kidolgozásának igen nagy akadálya az, hogy a szocialista országok *árstruktúrája* és árrendszerei különböznek egymástól. Az árképzés rendszerének egymáshoz való közelítése jó eszköze volna az együttműködés megkönnyítésének.

A gazdasági kérdések megítéléséhez feltétlenül szükség van a szocialista országok külkereskedelmi árrendszerének megjavítására. Ezt a problémát meg kell oldani, mert ebbe minden olyan lépésnél beleütközünk, amelyet az együttműködés terén meg akarunk tenni.

5. A gazdaság *komplexitása* azt jelenti, hogy valamely szocialista ország népgazdaságának fejlődése közben a népgazdasági ágak között harmonikus összefüggés jön létre, és az ország erőforrásainak legkedvezőbb kihasználása valósul meg. A komplex fejlődés azonban egyáltalában nem jelent mindenirányú fejlődést.

A komplex gazdaságfejlesztés megköveteli a természeti erőforrások teljes racionális felhasználását, a munkaerő legjobb elosztását, az energiabázisok és a termelőberendezések legkedvezőbb kihasználását minden termelési ágban. A természeti erőforrások és a munkaerő között csak nagyobb komplexumok keretében lehet kialakítani az egyensúlyt.

Az optimális komplexum létrehozása a szocialista országokban nem zárja ki, hanem feltételezi a nemzetközi munkamegosztást és a termelés szakosítását. A nemzeti komplexumok lényegesen különböznek egymástól. Minden országban más a szakosítás profilja, mások a természeti erőforrások, a fejlődésnek specifikus feltételei vannak, más a megtett történeti út. Éppen a nemzeti komplexumok különbözősége teszi lehetővé, hogy a szocialista világrendszer egységes gazdasági komplexummá egyesüljön.

A terület szerinti komplexumok egy-egy belső népgazdasági szervezet részeit alkotják. Meg kell különböztetni ezeket az olyan nemzetközi komplexumoktól, amelyek egy sor ország összefüggő területének egymáshoz kapcsolódó üzemeit foglalják magukban. Az államközi határok a történeti fejlődés során alakultak ki, és nem felelnek meg azoknak a feltételeknek, amelyeket az ésszerű termelési komplexumok létrehozása megkövetel.

6. A szocialista országok *gazdasági fejlettségi színvonalának kiegyenlítődése* a termelőerők egyenlően magas fejlettségi színvonalát,

Digitized by Google

a társadalmi munka egyformán magas termelékenységét és következésképpen az egyenlően magas életszínvonalat jelenti. A kiegyenlítődés nem azt jelenti, hogy minden országban a termelés és a fogyasztás minden szférájára nézve azonosaknak kell lenniük a statisztikai mutatóknak. A kiegyenlítődés társadalmi és gazdasági folyamat, amelyben a nemzeti, a természeti és a történeti feltételek is kifejeződnek.

A kiegyenlítődés nem jelenti a népgazdasági struktúrák azonosságát. Az egyik országban a bányászatnak lehet nagyobb súlya, a másikban a mezőgazdaságnak, de minden országnak fejlett ipari országgá kell válnia, egyik sem maradhat agrárország. A kiegyenlítődéshez a mezőgazdasági termelés színvonalának az emelkedése is hozzátartozik. Ez jelentős mértékben a természeti viszonyoktól függ, s e tekintetben nagyok a különbségek a szocialista országok között. Attól is függ a színvonal, hogy mennyi megművelhető terület esik egy lakosra. Mindennek nagy hatása van a mezőgazdaság termelési struktúrájára.

Az elmaradottabb országoknak a fejlődés bizonyos szakaszában gyorsabban kell fejlődniük, mint a haladottabbaknak, különben nem érhető el a kiegyenlítődés. De hogyan fejlődhet gyorsabban a hátrább levő szocialista ország, amikor minden szocialista ország gyors fejlődésre törekszik, (s ez az érdeke az egész szocialista világnak is).

A kiegyenlítődés folyamata két forrásból táplálkozik: egyrészt a belső erőforrásokból, másrészt a többi szocialista országgal való együttműködésből. A teendők tehát a következők: 1. a termelési viszonyok állandó tökéletesítése. 2. A legkedvezőbb gazdasági struktúra megteremtése és a termelékenység fokozása. 3. A tartalékok maximális kihasználása (ide tartozik: a természeti kincsek, a gépek, a munkaerő legésszerűbb felhasználása, a gyártási strúktúra kedvezőbbé tétele és nem utolsósorban a tervezés, szervezés és vezetés megjavítása). 4. Az életszínvonal fokozatos, de állandó emelése mellett a felhalmozás arányának növelése. A felhalmozás döntő módon meghatározza a gazdasági fejlődés ütemét. 5. A szocialista országokkal való együttműködés erősítése. Ebből a többi között az is következik, hogy a tudományos és műszaki eredmények kicserélése folytán a gazdasági fejlődésben alacsonyabb színvonalon álló országoknak nem kell lassú ütemben mindazokon a fejlődési fokokon áthaladniok, amelyeken a már magasabb színvonalon álló országok áthaladtak. A nemzetközi munkamegosztás lehetővé teszi, hogy jelentős mértékben telepítsenek a fejlődésben hátrább levő országokba egész modern, a műszaki fejlettségben élenjáró új iparágakat vagy új üzemeket, ez pedig emeli fejlettségük színvonalát és közelebb viszi őket a kiegyenlítődéshez.

A saját erőforrások kihasználása sem azt nem jelentheti, hogy nem kell tekintettel lenni más országokra, sem azt, hogy az egyes országok csak saját gazdasági forrásaik kihasználására építhetik terveiket. Minél fejlettebb valamely népgazdaságban a nemzeti termelés materiális struktúrája, annál jobban különbözik a nemzeti szükséglet (a fogyasztás) struktúrájától. Ez az ellentmondás ad állandó ösztönzést a nemzetközi szocialista munkamegosztás optimális megszervezésének, amely a gazdasági színvonal kiegyenlítődésének folyamatát is előmozdítja.

A szocialista országok közt a javak cseréje a kölcsönös előnyök alapján történik, de ez nem áll ellentétben azzal, hogy egyes esetekben a fejlettebb ország hitellel segíti a gyengébben fejlettet. Hiszen távolabbra tekintve, az ilyen támogatásnak is a kölcsönös előny az alapja. Az azonban kétségtelen, hogy a kiegyenlítődés nem alapulhat a magasabb fejlődési fokon levő országok fejlődésének fékezésén.

Minden egyes országban és az egész szocialista rendszerben döntő feltétele a szocializmus építésének

Digitized by Google

a sok milliós dolgozó tömegek tudatos, aktív részvétele. A tömegek készenléte, szervezettsége és megértése az együttműködés megvalósításában is döntő szerepet játszik. Nem szabad olyan jelszavakat kiadni, amelyek nem veszik számításba a történeti fejlődés perspektíváját és nacionalista szemléletre nevelik a tömegeket. A tömegek megértése, a szolidaritás érzése olyan tényezők, amelyek növelik a gazdasági együttműködés hatékonyságát és tartósságát. Feltétlenül szükséges tehát az egyes országok közötti társadalmi kapcsolatok szélesítése is.

Ezekről a fő problémákról folytak a prágai értekezlet tárgyalásai.

H. L.

A CSALÁD ÁTALAKULÁSÁVAL KAPCSOLATOS TANULMÁNYOK A SZOVJET FOLYÓIRATOKBAN

Az utóbbi években a szocialista országokban megélénkültek a családdal kapcsolatos kutatások. A Szovjetunióban publikált ilyen tárgyú tanulmányok egyik része a marxizmus klasszikusainak a családra vonatkozó kutatásaival foglalkozik, mint a család további vizsgálatának módszertani alapjával, másik részük a családdal kapcsolatos konkrét felmérések eredményeit elemzi.

A tanulmányok elsőként említett csoportjába tartozik például Sz. E. Krapivenszkijnak a Filoszofszkije Nauki 1963. 2. számában megjelent tanulmánya, amely a társadalmi és a biológiai tényezők viszonyát vizsgálja a család vonatkozásában, „Engels úgynevezett hibájáról" címmel. Az 1940-es években ugyanis az a nézet terjedt el a szovjet filozófiai irodalomban, hogy Engelsnek A család, a magántulajdon, és az állam eredete című munkájához írt előszava (1884) hibás tételeket tartalmaz, mert a társadalom életében egy sorba helyezi a család szerepét az anyagi javak termelésével.

Engels itt azt írja, hogy a történelemben meghatározó tényező: „Egyfelől a létfenntartási eszközök termelése, a táplálék, a ruházat, a lakás, valamint az ezekhez szükséges szerszámok termelése; másfelől az embertermelés, a faj fenntartása. A társadalmi rendszert, amelyben valamely történelmi korszak és ország emberei élnek, a termelés mindkét fajtája határozza meg: egyfelől a munkának, másfelől a családnak a fejlődési foka." Ez a fejtegetés azonban — mint a szerző rámutat — csak akkor érthető meg teljesen, ha tovább folytatjuk az idézetet: „Minél kevésbé fejlett a munka, minél kisebb termékeinek mennyisége, tehát a társadalom vagyona is, annál túlnyomóbbnak tűnik a rokonsági kötelékek uralma a társadalmi rendben." Fejlettebb fokon viszont: „Ebben a társadalomban a család rendjét teljesen a tulajdon rendje határozza meg, és benne most szabadon bontakoznak ki azok az osztályellentétek és osztályharcok, amelyek minden eddigi *írott* történelem tartalmát kitöltik." (Marx és Engels Válogatott Művei, II. köt., 167. old.)

Engels itt arról a folyamatról beszél, amelynek során az ember kiemelkedett az állatvilágból. Ebben az átmeneti periódusban, mikor a társadalmi termelés még csak kezdeteleges fokon állt, biológiai jellegüknél fogva a családi viszonyok is meghatározó tényezők voltak. A család fejlődésében tehát döntő szerepet játszott a természetes kiválasztódás; a családformák fejlődése a vérrokonok nemi kapcsolatainak kizárásával járt együtt. Engels részletesen kifejti ezeket a fokozatokat, s a mai tudomány — bár némileg másképp

Digitized by Google

látja a család fejlődésének szakaszait — igazolta ezt az alapelvet.

Az ember egyaránt természeti és társadalmi tény, s amíg társadalmisága véglegesen ki nem alakul, addig természeti volta határozza meg őt, azaz biológiai tényezők uralma alatt áll. Van tehát olyan szakasza az emberiség történetének, pontosabban előtörténetének, amelyben a biológiai és a gazdasági tényezők egymással párhuzamosan hatnak — erre utal Engels —, s csak a fejlődésnek egy későbbi fokán alakul ki a társadalom gazdasági alapja, amely azután meghatározó szerepet játszik a történelem menetében.

E problémát tárgyalja Je. G. Balaguskin is „A család kutatásának módszertani problémája" c. tanulmányának első felében a Voproszi filoszofii 1963. évi 7. számában.

Tanulmányának második részében a szerző a család fejlődésének általános tendenciáit elemzi a klasszikusok alapján. A családnak két lényeges oldala van; a gazdasági és a szellemi, lelki. Engels ezeknek az ellentmondásos kölcsönhatását tárgyalja, s megállapítja, hogy a szerelem először a házasságon kívül jelentkezik; kezdetben nem alapja, csak kiegészítője a családnak, mert a házasság formája minden magántulajdonra épülő társadalomban ellentmond a szerelem érzésének. A családnak ekkor alapvetően gazdasági funkciója van, mert a személyes kapcsolatokat alávetik a magánvagyon növelése érdekeinek.

Kapitalista viszonyok között a nemek kapcsolatának kérdése az egyik legsúlyosabb probléma, folytatja Lenin munkásságának elemzésével a szerző. Lenin megállapította, hogy e kapcsolatok éles ellentmondását csak a szocialista forradalomtól előidézett társadalmi változások oldhatják meg, s ez a forradalom után egyre fontosabb problémává válik.

A szerző ezután összefoglalja a család fejlődésének főbb állomásait. Az első — az őstársadalom házassági formája, a csoportházasság, majd a párosházasság rendszere; a második — az osztálytársadalom házassági rendszere, mint „klasszikus monogámia" (Engels), szerelem nélkül, amelyben az adott társadalmi formációk és ezeken belül a különböző osztályok és rétegek sajátosságai szabják meg a házasság konkrét formáit; végül — a kommunista család, amelyben fokozatosan eltűnik a család gazdasági funkciója, a szellemi oldal válik kizárólagossá, s a házasságkötés oka a szerelem lesz.

Ebben a periódusban a család két fokát különbözteti meg Balaguskin. Az első fokon még érezhetők a nők múltbeli helyzetéből fakadó hatások, a háztartás és a gyermeknevelés még súlyos terhet ró a nők vállaira; ez a házasság szocialista foka. A növekvő anyagi jóléttel, a háztartás teljes gépesítésével, a gyermeknevelés társadalmi méretű megoldásával, s nem utolsósorban a nők társadalmi helyzetének megváltozásával a család a kommunista család fokára lép. Ezen a fokon a társadalom egészét tekintve, azonos lesz, a család gazdasági-társadalmi alapja, de a szerző szerint a családi viszonyok mégsem nivellálódnak, tájanként és egyénenként maradhat sajátos tartalma a családnak. A szerző határozottan leszögezi, hogy a család alapját alkotó szellemi-lelki kapcsolatok gazdagításának számtalan útja van, s a kommunizmusban ezek a maguk sokféleségében fognak kibontakozni.

Végül megállapítja, hogy a család azok közé a társadalmi jelenségek közé tartozik, amelyek közvetlenül kapcsolódnak az alaphoz. A klasszikusok érdeme, hogy konkrét történelmi anyagon vizsgálták meg a családformák sajátosságait, s kimutatták a család kapcsolatait a társadalmi élet más vonatkozásaival.

Egy másik tanulmány, amelynek szerzője A. G. Harcsev, a házasságkötések indokaira vonatkozó felmérések eredményeit elemzi. („A házasságkötési indokok kutatásának néhány szovjetunióbeli eredményéről", Filoszofszkije Nauki, 1963. évi 4. sz.)

Harcsev megállapítja, hogy a Szovjetunióban a házasságkötések terü-

Digitized by Google

letén is nagymértékben sikerült leküzdeni a múlt örökségét, s megváltoztak azok a tényezők, amelyek házasságkötésre késztetik az embereket. Minden eddigi társadalmi formációban kétféle indok különböztethető meg: 1. Azok a motívumok, amelyek a házasság lényegéből fakadnak, az embereknek az anyaság, az apaság iránti szükségletéből, és az ezekkel kapcsolatos lelki, erkölcsi-esztétikai szükségletekből, amelyeknek legmagasabb formája a szerelem. 2. Azok a motívumok, amelyek idegenek a házasság lényegétől, s valamilyen, a házasságtól távolálló cél (a vagyon növelése, gazdasági, politikai előnyök stb.) megvalósításának eszközévé teszik a házastárs megválasztását. A tanulmány konkrét szociológiai anyagon mutatja meg, hogyan jelentkeznek ma a Szovjetunióban a házasságkötés e motívumai, hogyan alakul tehát át szocialista jellegűvé a család.

Az értékelésnek az a kiterjedt szociológiai felmérés az alapja, amelyet 1962-ben végeztek a Szovjetunió különböző területein (Leningrádban, Kijevben, az Üzbég SZSZK-ban stb.), s amely árnyalt és reprezentatív jellegénél fogva általánosításra alkalmas adatokat szolgáltatott. A házasságkötéskor a fiatalok — a többi között — a következő kérdésre válaszoltak: „Mi az ön véleménye szerint a tartós és boldog házasság legfontosabb feltétele?" A párok 76,2 százaléka a szerelmet, illetve a nézetazonossággal, bizalommal, őszinteséggel, barátsággal párosult szerelmet jelölte meg alapfeltételként, 13,2 százalékuk az egyenjogúságot és a kölcsönös tiszteletet, 4 százalékuk a szerelmet és a lakást, 1,6 százalékuk a szerelmet és az anyagi javakat, 0,2 százalékuk a reális életfelfogást. A szerző kiemeli: jellemző a házasság új erkölcsi arculatának kialakulására, hogy a válaszolóknak mindössze 3,6 százaléka beszél a kérdés anyagi oldaláról, a többiek erkölcsi okokat neveznek meg.

A szerző rámutat: a Szovjetunióban még ma is erős torzító hatást tesz a család fejlődésére, hogy a Nagy Honvédő Háborúban a férfiak milliói pusztultak el, s ezért (1959-es felmérés szerint) 20,7 millióval több a nő, mint a férfi. Ez nagyon megnehezíti a nemek közti kispolgári, „tulajdonosi", egyenlőtlen viszonyok hagyományának felszámolását, mert erősen befolyásolja a nők pályaválasztását, deformálja viselkedésüket és gondolkodásukat.

A cikk három más oldalról is megvizsgálja a házassági viszonyok alakulását: a szülők szerepének, a házasulandók korának és a válások számának tekintetében. Megállapítja, hogy megszűnt már a szülők döntő szerepe, a házasulandók maguk választják párjukat, s a felmérések szerint a házasságkötések 78,8 százaléka a szülők tudtával és beleegyezésével történik. A kor szerinti felmérés azt az érdekes eredményt hozta, hogy a legtöbb házasulandó (a férfiak 50, a nők 35,6 százaléka) 27 éven felüli, a többiek nagy része (a férfiak 28,2, a nők 15,3 százaléka) 23. és 26. életéve között házasodik meg, bár a fejlődés tendenciája a fiatalabb korosztályok felé való eltolódást mutatja. Régebben a házasuló felek közül a férfiak rendszerint jóval (6—8 évvel) idősebb volt, mint a nő, de ma erősen csökkent ez a korkülönbség. A válások viszonylag magas aránya azonban azt mutatja, hogy a Szovjetunióban, bár erős erkölcsi alapja van a házasság intézményének, még komolyabb lelki kapcsolat nélkül is kötnek házasságokat, s ezek aztán felbomlanak. A fejlett kapitalista országokban valamivel alacsonyabb ugyan a válások aránya, de azt is figyelembe kell venni, hogy ott anyagi, szellemi és egyéb mesterséges (pl. vallási) akadályok erősen korlátozzák a válások számát. A szocialista országokban viszont a házasságok alapja egyre inkább a gazdasági mellékszempontoktól megszabadult lelki közösség.

A. A.

Digitized by Google

СОДЕРЖАНИЕ

ЕНЕ ФАРАГО: Судьба лозунгов в свете исторических изменений — 1
ИМРЕ ВАЙДА: Развитие и проблемы экономического сотрудничества социалистических стран — — — — — — — — — — — 12
Д-р МИКЛОШ ТУРАНСКИ: Народно-хозяйственное планирование и рентабельность капиталовложений — — — — — — — — 25
ДЬЕРДЬ МАРКУШ: Естествознание — мировоззрение — философия 34

ДИСКУССИЯ

Д-р КАЛМАН КУЛЧАР: Семья в современном социалистическом обществе — — — — — — — — — — — — — — 52

КОНСУЛЬТАЦИЯ

О верновой проблеме — — — — — — — — — — — — 68
Данные об экономической помощи, оказанной СССР Китайской республике — — — — — — — — — — — — — 80

ОБЗОР

Опыт движения Народного фронта (КАРОЙ РАЙЧАНИ) — — — 83

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОБЗОР

Англия после Макмиллена (д-р КАРОЙ МАТОЛЬЧИ) — — — — 92

ИНФОРМАЦИЯ

Digitized by Google

INHALT

JENŐ FARAGÓ: Das Los der Schlagwörter im Spiegel geschichtlicher Veränderungen — — — — — — — — — — — — 1

IMRE VAJDA: Entwicklung und Probleme der wirtschaftlichen Kooperation zwischen den sozialistischen Ländern — — — — — 12

Dr. MIKLÓS TURÁNSZKY: Die volkswirtschaftliche Planung und die Rentabilität der Investitionen — — — — — — — — 25

GYÖRGY MÁRKUS: Naturwissenschaft — Weltanschauung — Philosophie — — — — — — — — — — — — — — — 34

MEINUNGSAUSTAUSCH

Dr. KÁLMÁN KULCSÁR: Die Familie in der sozialistischen Gesellschaft von heute — — — — — — — — — — — — — 52

KONSULTATION

Über die Getreidefrage — — — — — — — — — — — — 68

Wirtschaftshilfe der Sowjetunion an China — — — — — — 80

RUNDSCHAU

Allgemeine Schlüsse aus den Erfahrungen der Vaterländischen Frontbewegung in Cece (KÁROLY RAJCSÁNYI) — — — — — 83

INTERNATIONALE RUNDSCHAU

England nach Macmillan (Dr. KÁROLY MATOLCSY) — — — — 92

ORIENTATION

Digitized by Google

CONTENTS

JENŐ FARAGO: The fate of slogans as reflected by historical changes 1
IMRE VAJDA: Development and problems of economic cooperation between socialist countries — — — — — — — — — 12
Dr. MIKLÓS TURÁNSZKY: National economic planning and the rentability of investments — — — — — — — — — — — 25
GYÖRGY MÁRKUS: Natural sciences — World outlook — Philosophy — — — — — — — — — — — — — — — 38

EXCHANGE OF VIEWS

Dr. KÁLMÁN KULCSÁR: The family in today's socialist society — 52

CONSULTATION

The grain problem — — — — — — — — — — — — — — 63
Soviet economic aid to China — — — — — — — — — — — 80

REVIEW

Generalizations drawn from the experience of the People's Front Movement at Cece (KÁROLY RAJCSÁNYI) — — — — — 83

INTERNATIONAL REVIEW

England after Macmillan (Dr. KÁROLY MATOLCSY) — — — — 92

ORIENTATION

Digitized by Google

SOMMAIRE

JENŐ FARAGÓ: Le sort des slogans dans le miroir des changements historiques — — — — — — — — — — — — — 1

IMRE VAJDA: Le développement et les problèmes de la coopération économique des pays socialistes — — — — — — — — 12

Dr. MIKLÓS TURÁNSZKY: La planification de l'économie nationale et la rentabilité des investissements — — — — — — — — 25

GYÖRGY MÁRKUS: Sciences — conception du monde — philosophie 34

DISCUSSION

Dr. KÁLMÁN KULCSÁR: La famille dans l'actuelle société socialiste 52

CONSULTATION

A propos du problème du blé — — — — — — — — — — — 68

L'aide économique soviétique prêtée à la Chine — — — — — — 80

REVUE

Généralités tirées des expériences du mouvement de front populaire à Cece (KÁROLY RAJCSÁNYI) — — — — — — — — 83

REVUE INTERNATIONALE

L"Angleterre après Macmillan (Dr. KÁROLY MATOLCSY) — — — 92

ORIENTATION

Digitized by Google

E SZÁM SZERZŐI:

FARAGÓ JENŐ: újságíró, VAJDA IMRE: a közgazdasági tudományok doktora, egyetemi tanár, Dr. TURÁNSZKY MIKLÓS: kandidátus, az Országos Tervhivatal Beruházási Irodájának igazgatója, MÁRKUS GYÖRGY: az MTA Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa, Dr. KULCSÁR KÁLMÁN: kandidátus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, RAJCSÁNYI KÁROLY: újságíró, Dr. MATOLCSY KÁROLY: újságíró

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BENKE VALÉRIA (a szerkesztő bizottság vezetője), FRISS ISTVÁN, HÁY LÁSZLÓ, KOMJÁT IRÉN, LAKOS SÁNDOR, MOLNÁR ERIK, NEMES DEZSŐ, NÉMETH KÁROLY, ÓVÁRI MIKLÓS, SÍK ENDRE, SZIGETI JÓZSEF

Digitized by Google

Ára: 3,— Ft

MARX—ENGELS VÁLOGATOTT MŰVEK
I—II. kötet

A gyűjtemény a többi között a „Kommunista Kiáltvány"-t, az „Osztályharcok Franciaországban", „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig", „A család, a magántulajdon és az állam eredete", a „Bérmunka és tőke" c. munkákat tartalmazza, ezenkívül két magyar vonatkozású cikket („A magyar harc", „Magyarország"), amelyekben Marx és Engels az 1848—49-es szabadságharcot elemzi.

A kétkötetes válogatás új kiadása nagy segítséget nyújt a marxista elmélet és világnézet terjesztéséhez.

I. kötet 648 old. **Ára: 40,— Ft**
II. kötet 592 old. **Ára: 40,— Ft**

★

Sipos Aladár

AZ ÚJ AGRÁRVÁLSÁG SAJÁTOSSÁGAI AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

356 old. **Ára: 25,— Ft**

★

Bonyu Petrovszki:

AZ OLAJMONOPÓLIUMOK

268 old. **Ára: 20,— Ft**

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

INDEX: 25 805

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

RETURN TO the circulation desk of any
University of California Library
or to the
NORTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY
Bldg. 400, Richmond Field Station
University of California
Richmond, CA 94804-4698

ALL BOOKS MAY BE RECALLED AFTER 7 DAYS

- 2-month loans may be renewed by calling (510) 642-6753
- 1-year loans may be recharged by bringing books to NRLF
- Renewals and recharges may be made 4 days prior to due date.

DUE AS STAMPED BELOW

FEB 26 1998

12,000 (11/95)

Digitized by Google

YD 28316

Digitized by Google

Digitized by Google